

Universitat
de les Illes Balears

TESI DOCTORAL
2017

**LA REPRESSIÓ A MALLORCA EN EL
TRANSCURS DE LA GUERRA CIVIL (1936-1939):
MEMÒRIA D'UNA ELIMINACIÓ PLANIFICADA**

Bartomeu Garí Salleras

Universitat
de les Illes Balears

TESI DOCTORAL
2017

Programa de Doctorat d'Història

**LA REPRESSIÓ A MALLORCA EN EL
TRANSCURS DE LA GUERRA CIVIL (1936-1939):
MEMÒRIA D'UNA ELIMINACIÓ PLANIFICADA**

Bartomeu Garí Salleras

Director: Dr. Sebastià Serra Busquets
Catedràtic en Història contemporània de la
Universitat de les Illes Balears

DEDICATÒRIA

Als meus pares, Pep Garí i Catalina Salleras, amb tot el meu afecte, agraïment i estimació. Sempre vos recordaré

ÍNDEX PAGINAT

DEDICATÒRIA	3
RESUM	6
RESUMEN	7
PALABRAS CLAVE	7
RESUMÉ	8
MOTS-CLÉS	8
ABSTRACT	9
KEYWORDS	9
AGRAÏMENTS	10
ABREVIATURES	11
ESTAT DE LA QÜESTIÓ	12
ASPECTES METODOLÒGICS	42
1) Metodologia.....	42
2) Objectius generals i específics.....	44
3) Hipòtesis	49
4) Marc cronològic de la investigació.....	51
COMENTARI DE LES FONTS	53
CAPÍTOL I. – L’ALÇAMENT MILITAR DEL JULIOL DE 1936 I LA REPRESSIÓ PLANIFICADA	57
1) El pronunciament militar del 19-20 de juliol de 1936 a Mallorca	57
2) Aspectes de la eliminació planificada a Mallorca	111
CAPÍTOL II- ELS CENTRES DE PODER DE LA REPRESSIÓ	148
1) L’Exèrcit o el poder militar	150
2) El poder civil: Govern Civil i Ajuntaments.....	177
4) Les forces de seguretat: la Guàrdia Civil i la Policia	213
5) El poder omnipotent i omnipresent de l’Església.....	218
CAPÍTOL III.- MODALITATS I SISTEMES REPRESSIUS	233
1) Repressió Major.....	235
1.1) Els segrests.....	235
1.2) Les Tretes.....	251
1.3) Els afusellaments o les penes de mort	275
2) Altres modalitats repressives	290
2.1) Els suïcidis	292
2.2) Els assassinats a pous i avencs.....	298
2.3) Les morts als hospitals i presons.....	314

2.4)Les tortures	322
2.5)Els talps.....	334
3)La violència repressiva contra les dones	342
3.1)Dones assassinades pel seu compromís polític.....	345
3.2) Dones empresonades. Entre les tortures i l'adoctrinament	361
3.3) Dones sotmeses a càstigs físics i psicològics i abusos sexuals	376
3.5)La brutalitat de la repressió femenina: Pilar Sánchez Llabrés i Joana Vaño Morales	386
CAPÍTOL IV.- LES ETAPES DE LA REPRESSIÓ.....	397
1)Fase inicial o d'exemplaritat (des del 19 juliol 1936 fins a principis del mes de setembre de 1936).....	407
1.1)Els primers dies de la repressió: primeres escenes de violència	407
1.2)Les morts a les cunetes	415
1.3)Manacor: esperonats per la por del desembarcament	423
2)2a etapa. Repressió encoberta o amagada (des de principis del setembre de 1936 fins a la primavera de 1937).....	443
3)3a etapa. Repressió institucionalitzada (abril 1937-abril de 1939) ...	479
CAPÍTOL VI.- LES XIFRES I ELS ESPAIS DE LA REPRESSIÓ.....	516
1)Les xifres de la repressió.....	516
2)Els espais de la repressió.....	544
CONCLUSIONS.....	559
LLISTAT APÈNDIX DOCUMENTAL.....	574
1)Fonts arxivístiques	596
2)Publicacions periòdiques	598
3)Fonts orals.....	599
4)Fonts bibliogràfiques	601
5)documentals:	602
6)Exposicions.....	603
7) Web grafies.....	603
BIBLIOGRAFIA	605
1) Revistes d'investigació, difusió i recerca	605
2)Bibliografia específica.....	606

RESUM

El mes de juliol de 1936, un conglomerat de militars i civils s'aixecaren en armes a la zona del Protectorat espanyol al nord d'Àfrica contra el govern democràtic de la Segona República. La seva intenció era clara: obtenir el poder absolut a tot l'Estat espanyol. No obstant això, la rebel·lió militar no va triomfar, fet que donà pas a l'inici de la Guerra Civil espanyola. A Mallorca, la revolta assolí els seus objectius i propòsits i, des dels primers moments de la insurrecció, les noves autoritats implantaren un règim autoritari. Al mateix temps, iniciaren la persecució, detenció i eliminació de les persones que representaven el govern, o bé, integraven les institucions de la Segona República espanyola i, molt especialment aquelles que formaren part dels governs municipals del Front Popular (març-juliol de 1936). També foren víctimes de la barbàrie feixista, els membres de les directives, afiliats i simpatitzants dels partits d'ideologia esquerrana, sindicats obrers, associacions culturals i esportives, personal docent, personal del cos de funcionariat, etc. Totes elles foren perseguides sense descans. Aquesta repressió, en totes les seves formes, fou l'instrument emprat pel règim per tal de controlar tots els aspectes de la vida política, pública i privada dels ciutadans i obeïa a una eliminació que fou planificada pels militars colpistes amb els suport de civils mesos abans del començament de la Guerra Civil.

PARAULES CLAU

Guerra Civil espanyola, repressió, eliminació, planificació, víctimes

RESUMEN

Durante el mes de julio de 1936, un grupo de militares y civiles se levantaron en armas contra el gobierno legítimo de la Segunda República en la zona del Protectorado español del norte de África. Su intención era concreta: obtener el poder absoluto. Sin embargo, la rebelión militar no triunfó en todos los territorios del Estado español, hecho que dio paso al inicio de la Guerra Civil española. En Mallorca, la insurrección logró sus objetivos y, desde el primer momento, las nuevas autoridades implantaron un régimen autoritario. Al mismo tiempo, iniciaron la persecución, detención y eliminación de las personas que representaban el gobierno republicano, o bien, integraban las instituciones de la Segunda República española y, muy especialmente aquellas que formaron parte de los gobiernos municipales del Frente Popular (marzo-julio de 1936). También fueron víctimas de la barbarie fascista, los miembros de las directivas, afiliados y simpatizantes de los partidos de ideología izquierdista, sindicatos obreros, asociaciones culturales y deportivas, personal docente, funcionariado, etc. Todas ellas fueron perseguidas sin descanso. Esta represión, en todas sus formas, fue el instrumento empleado por el régimen para controlar todos los aspectos de la vida política, pública y privada de los ciudadanos y obedecía a una eliminación que fue planificada por los militares golpistas con el apoyo de civiles meses antes del comienzo de la Guerra Civil.

PALABRAS CLAVE

Guerra Civil española, represión, eliminación, planificación, víctimas

RESUMÉ

Le mois de juillet de 1936, un conglomérat de militaires et civils se levèrent en des armes à la zone du Protectorat espagnol au nord d'Afrique contre le gouvernement démocratique de la Deuxième République. Son intention était claire: obtenir le pouvoir absolu à tout l'État espagnol. Pourtant, la rébellion militaire ne va pas triompher, fait qui marque le début de la guerre civile espagnole. À Majorque, la révolte remporta ses propos et buts et depuis les premiers moments de l'insurrection, les nouvelles autorités implantèrent un régime autoritaire sous le pouvoir des armes. En même temps, ils initièrent la poursuite, arrestation et élimination des personnes qui représentaient le gouvernement ou bien formaient partie des institutions de la Deuxième République espagnole et, très spécialement celles qui formaient partie des gouvernements municipaux du Front Populaire (mars-juillet de 1936). Aussi furent des victimes de la barbarie fasciste, les membres des directives, affiliés et sympathisants des partis d'idéologie progressiste, syndicats ouvriers, associations culturelles et sportives, corps enseignants, fonctionnaires. Tout cela, ce furent coursées sans descans. Cette répression, en toutes ses formes, ce fut l'instrument employé par le régime afin de contrôler tous les aspects de la vie politique, publique et privée des citoyens et il obéissait à une élimination qui fut planifiée pour les militaires colportés mois avant le début de la guerre civile.

MOTS-CLÉS

Guerre Civile espagnole, répression, élimination, planification, victimes

ABSTRACT

July 1936. A military and civil conglomerate in weapons at the zone of the Protectorat Spaniard in the north of Africa against the democratic government of the Second Republic. His intention was clear: obtain the absolute power to all the Spanish State. Nevertheless, the rebellion military did not succeeded, that started the Spanish civil war. In Mallorca, the uprising attained his purposes and goals and since the first moments of the insurrection, the new authorities implanted an authoritarian regime under the power of the weapons. At the same time, they started the persecution, arrest and elimination of the people that represented the government or formed part of the institutions of the Second Spanish Republic and, very especially those that formed part of the municipal governments of the Popular Front (March-July of 1936). Also they were victims of the barbàrie fascist, the members of the managerial, affiliated and sympathizers of the parties of left-handed ideology, working unions, cultural and sportive associations, teachers, officials, etc. All they, would be persecuted without resting. This repression, in all his shapes, was the instrument employed by the regime in order to control all the aspects of the political life, public and private of the citizens and obeyed to an elimination that was planificated by the military coup months before the beginning of the civil war.

KEYWORDS

Spanish Civil war, repression, elimination, planification, victims.

AGRAÏMENTS

La Tesi Doctoral «La repressió a Mallorca en el transcurs de la Guerra Civil a Mallorca (1936-1939): Memòria d'una eliminació planificada» no hauria estat possible sense el suport i la direcció del Dr. Sebastià Serra Busquets (Catedràtic d'Història Contemporània). Un agraïment que vull fer extensiu al malauradament desaparegut Dr. Miquel Duran Pastor, Catedràtic emèrit d'Història Contemporània de la Universitat de les Illes Balears, així com el Dr. Antoni Marimon Riutort. També vull expressar la meua gratitud al Departament de Ciències Històriques i Teoria de les Arts de la Universitat de les Illes Balears, per haver-me concedit el Diploma d'Estudis Avançats, fet que va encoratjar-me a seguir els meus estudis superiors. També vull tenir una recordança especial als companys del Grup d'Estudi de la Cultura, la Societat i la Política al Món Contemporani.

Vull agrair d'una manera molt especial els consells, suport i correcció que he rebut per part de la meua filla Catalina Maria. A més de tot això, pel compromís que sempre ha demostrat perquè aquest treball hagi pogut arribar final. Un agraïment que vull fer arribar a la meua esposa, Aina Blanch i a la meua filla Xisca Garí, que sempre són al meu costat quan més les necessit.

També he d'agrair la feina de correcció lingüística a l'amiga Maria Antònia Sureda Picornell i els consells, l'entusiasme i la contribució dels amics, Manuel Suárez Salvà, Marçal Isern Ramis, Sebastià Lliteres Lliteres i Joana Bibiloni Antich. Així mateix vull agrair el suport i l'ajut de les següents persones: Maria Angeles Recio Garcia, Maria Barceló Crespí, Antoni Tugores Manresa, Jaume Sansó Caldentey, Arnau Company Matas, Jaume Morey Sureda, Manel Santana Morro, David Ginard Ferón, Jaume Miró Adrover, Joan Barceló Barceló, Simó Tortella Sbert, Bernat Bauçà Garau, Lúcia Salleras Julià, Joana Móra Cerdà i Montserrat Alcaraz. Un record molt especial pels components de l'equip de feina que ha elaborat el Mapa de Fosses de Mallorca coordinats per Manuel Suárez Salvà.

Tampoc puc oblidar totes aquelles persones que han volgut recordar amb els seus testimonis els anys de la República i de la Guerra Civil, molt especialment als familiars dels republicans que patiren les conseqüències de la repressió feixista i del règim militar del general Franco. Moltes gràcies per la valuosa i excel·lent ajuda rebuda.

Finalment, vull expressar que m'agradaria pensar que quedessin ben reflectides en la recerca totes les vostres paraules, consells i ajuts. Els possibles errors, només a mi em corresponen.

ABREVIATURES

ADM: Arxiu Diocesà de Mallorca

AEPF: Arxiu de l'Empresa Funerària de Palma

AHN: Arxiu Històric Nacional de Madrid

AIMB: Arxiu Intermedio Militar de les Balears.

AMA: Arxiu Militar d'Àvila

AMa: Arxiu Municipal d'Algaida

AMBu: Arxiu Municipal de Bunyola

AMCa: Arxiu Municipal de Campos

AMCa: Arxiu Municipal de Calvià

AMDM: Arxiu de l'Associació Memòria de Mallorca

AME: Arxiu Municipal d'Esporles

AMEIB: Arxiu i Museu de l'Educació de les Illes Balears

AMMa: Arxiu municipal de manacor

AMPa: Arxiu Municipal de Palma de Mallorca

AMPe: Arxiu Municipal de Petra

AMPo: Arxiu Municipal de Porreres

APPr: Arxiu de la Presó Provincial de Palma de Mallorca

AMSJ: arxiu municipal de Sant Joan

ATM: Arxiu del Jutjat Togat Militar núm. 33 de les Illes Balears

ARM: Arxiu del Regne de Mallorca

BOPIB: Boletín Oficial de la Provincia de las Baleares.

BOOM: Boletín Oficial del Obispado

BSAL: Butlletí de la Societat Arqueològica Lul·liana

CDMH: Centre Documental de Memòria Històrica de Salamanca

ESTAT DE LA QÜESTIÓ

Parlar de la Guerra, de la repressió, d'assassinats, és molt complex, ben igual que divagar entre aquests temes esdevé realment molt difícil. La Guerra Civil espanyola està plena d'episodis dramàtics, molts dels quals encara estan per descobrir. Al llarg de molts d'anys, la història del conflicte la varen escriure els investigadors adscrits a la historiografia franquista. Però, per sort, en les darreres dècades són molts els historiadors i investigadors que lluitam contra l'oblit històric. Per aquest motiu i a través dels nostres estudis, hem intentat posar a l'abast de les persones els coneixements dels fets de la guerra i de la repressió; i, al mateix temps, reivindicar la figura dels homes i les dones que moriren víctimes de la repressió franquista i que podien caure a l'oblit. De fet, moltes vegades ens hem demanat fins quin punt tenim dret de guardar els documents, els testimonis, les històries personals. La nostra conclusió sempre és i serà la mateixa: s'han de fer públics, i aquest és un fet en el qual s'ha avançat molt. En aquest sentit, un estudi de recopilació bibliogràfica realitzat el 1988 va indicar que les Balears eren la tercera província de l'Estat espanyol quant a nombre de publicacions sobre la Guerra Civil espanyola. Sembla inqüestionable que, des de llavors ençà, aquesta posició privilegiada, des del punt de vista quantitatiu, s'ha consolidat. D'aquesta manera, podem concloure que a hores d'ara les Balears són, en termes proporcionals, la comunitat autònoma de l'Estat en què el conflicte de 1936-39 ha generat una bibliografia més variada i extensa.

Tot i aquest fet destacat, encara ara existeixen moltes dificultats per accedir a les fonts documentals relacionades amb la repressió de la Guerra, com és el cas de l'Arxiu General de la Guàrdia Civil o el de la Prefectura Provincial de la Falange. Aquesta mancança i/o desaparició documental, unida al fet de la dispersió de les fonts per tota la geografia espanyola, la desorganització i en molts de casos, l'abandó de la seva documentació de diferents arxius (registres civils, arxius municipals, arxius militars, arxius de presons, arxius històrics provincials, etc.) suposen un gran esforç per la investigació de la repressió i una dificultat afegida a les esmentades.

No obstant això, els darrers anys s'han fet passes molt importants i amb bons resultats. Possiblement, la feina més destacada ha estat la digitalització de la documentació dels judicis sumaríssims i els consells de Guerra compresos entre el mes de juliol de 1936 i l'abril de 1939 que forma part de l'Arxiu del Togat Militar de les Balears. Una tasca realitzada per l'Associació Memòria de Mallorca a partir d'una subvenció atorgada el 2011 per la Presidència del Govern Espanyol que aleshores era presidida per José Luis Rodríguez Zapatero. Aquesta importantíssima catalogació i base documental –amb la qual varem poder col·laborar– ha aportat dades molt concretes i, en molts de casos, inèdites de la duríssima repressió a la qual foren sotmeses moltes persones durant la Guerra Civil i el Primer Franquisme a Mallorca.¹

¹ El projecte de còpia i catalogació dels expedients judicials corresponents al període de la Guerra Civil espanyola del Jutjat del Togat Militar núm. 33 de les Balears fou elaborat per l'Associació Memòria de Mallorca, i subvencionat segons la resolució núm. 21.315/2011 dictada pel Ministeri de Presidència del

A totes les guerres es produeixen episodis sagnants: genocidis, violacions dels drets humans i tota mena d'atrocitats que posen de manifest la misèria que som capaços de produir els éssers humans quan estam sotmesos a conflictes bèl·lics. Una vegada s'acaben, sovint encara queda el pitjor: la repressió que els vencedors exerceixen sobre els vençuts. La Guerra Civil espanyola en fou un exemple paradigmàtic.

Segons la planificació dirigida pel general Emilio Mola Vidal des de Pamplona el 17 de juliol de 1936, l'exèrcit espanyol del Marroc va iniciar la revolta contra el govern legítim de la República. Pocs dies després, el general Franco, que amb el temps es convertiria en cap de l'Estat i del govern, en prenia el comandament. Durant els dies 18 i 19 la insurrecció militar, amb el suport d'elements ultradretans feixistes (falangistes) o monàrquics (carlins), de les Joventuts d'Acció Popular i de la *Renovación Española* es va estendre per la Península. El govern de Casares Quiroga no gosà repartir armes entre els sindicats obrers per por a una revolució, i això afavorí els militars revoltats, que el 21 ja dominaven Castella la Vella, Lleó, Galícia, Navarra, part d'Aragó i Andalusia, les Canàries, Mallorca, Eivissa i Formentera. Però el *pronunciamiento* va fracassar a les principals ciutats de l'Estat espanyol (Madrid, València, Barcelona i Bilbao).

Amb aquest panorama polític realment preocupant, el govern de la República es va mantenir dins d'una situació extremadament confusa i, per aquest fet no reacciona. Així començava la Guerra Civil espanyola que, des dels seus orígens, va tenir un fort component internacional –ajut bèl·lic estranger i internacionalització dels participants– i s'emmarcà dins l'enfrontament europeu i mundial entre els Estats feixistes (Alemanya, Itàlia i Japó) i el comunisme de l'URSS. Des d'aquesta perspectiva, podem afirmar que la Guerra Civil fou un preludi i un camp d'experiències per a la segona guerra mundial –és el primer lloc on l'aviació jugà un paper molt important, a més, s'utilitzaren armes modernes– i es va convertir en un dels conflictes més destacats del segle xx. Tot i aquest fet, no hem de desdibuixar el caràcter fonamental de conflicte bèl·lic i civil en el territori espanyol, és a dir, de punt extrem de resistència a la descentralització que des de 1931 s'advertia de forma cada cop més acusada.

Algunes investigacions asseguren que cal interpretar també la Guerra Civil espanyola també des d'un punt de vista ideològic. El conflicte no fou només una contesa militar entre dos bàndols d'un mateix país, sinó un enfrontament entre dues concepcions antitètiques de la societat política. En el sector nacional, es parla que «l'aixecament militar tenia com objectiu iniciar una croada contra una República que inevitablement duia l'Estat espanyol al caos. Aquesta campanya o lluita que s'iniciava tenia la intenció

Govern Espanyol. El treball de digitalització i catalogació de la documentació fou elaborat per Pere Cler Porcel, Pau Xavier Herrera Oliver, Catalina Suárez Esteve, David Ballespir Barcena i Pere Capellà que comptaren amb l'assessorament de Maria Antònia Oliver París, Manuel Suárez Salvà i Bartomeu Garí Salleras. Un còpia de la documentació digitalitzada fou lliurada als responsables de l'Arxiu del Togat Militar de les Balears.

de derrotar el comunisme».² Fins i tot des del Vaticà acceptaren la definició de creuada i beneïren la dictadura com una obra de Déu i del *Caudillo* Franco que, per això fou condecorat per Pius XII amb l'Ordre Suprem de Cristo. En el sector republicà també s'utilitzà el terme croada i es parla de lluita contra el feixisme.³ En el fons del pronunciament militar hi havia un instint de conservació de les posicions de totes les forces que li donaren suport, és a dir, una part de l'Exèrcit, els terratinents, els industrials i grans financers de *Renovación Española*, Falange i els carlistes. L'Església i la gran burgesia espanyola no prengueren part de la conspiració, però sí que al cap de poc temps s'hi adheriren amb entusiasme. Aquests grups de poder acataren la legalitat republicana, malgrat la poca simpatia que tenien per aquest govern, atès que pensaven perdrien el seu poder com a forces vives. Si bé hem de manifestar que l'Exèrcit, i molt especialment l'Església i algun sector social, mai més el perderen.

Així, els militars esperaven assumir novament el seu paper decisiu en la vida política espanyola, en lloc d'estar relegat a ser una força de seguretat al servei d'una democràcia liberal. Hem de recordar que la Constitució republicana de 1931 establí una sèrie de reformes per a l'exèrcit espanyol entre les quals cal destacar: una reducció en el nombre de divisions, la supressió del Cos Eclesiàstic de l'Exèrcit constituït pels capellans castrenses i l'anul·lació de gran part dels ascensos aconseguits durant la Dictadura de Primo de Rivera per mèrits de Guerra, la qual cosa va suposar que alguns militars –els anomenats africanistes o africanomilitaristes– perdessin un o dos graus, a més d'una forta reculada en el seu escalafó.⁴ Aquest fou el cas del general Francisco Franco. La reforma fou contestada per un sector de l'oficialitat, que acusava el president Manuel Azaña de voler destrossar la institució militar.

L'Església, des de la proclamació de la Segona República es va sentir perseguida, tot i que en la major part del territori espanyol no va perdre mai el seu poder i el paper de

²ARRABAS IRIBARREN, Joaquín (Dir.). *Historia de la Cruzada* (volum IV). Madrid: Ediciones españolas, 1941, pàg. 258. El capítol sobre Mallorca fou redactat per mossèn Mateu Nebot, a partir de documentació de primera mà molt segura, segons hem pogut extreure de MASSOT I MUNTANER, Josep. *El primer franquisme a Mallorca*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1996, pàg. 20.

³REGLER, Gustav. *Das grosse Beispiel. Roman einer internationalen Brigade (La Gran Cruzada, 1940)*. Köln: Kiepenheuer & Witsch, 1976. Aquesta obra està escrita en llengua alemanya. Trobam el concepte croada utilitzat per Regler a BINNS, Niall. *La llamada de España: escritores extranjeros en la Guerra Civil*. Mataró: Editorial Viejo Topo, 2004, pàg. 37.

⁴La Dra. Maria Ángeles Recio García afirma que «Les guerres i la pacificació del Protectorat d'Espanya al Marroc propicien la formació d'un exèrcit colonial mercenari d'indígenes marroquins i uns altres estrangers: l'Exèrcit d'Àfrica, sota comandament de militars espanyols; i forgen així, entre els principals d'aquests comandaments –anomenats africanistes–, una mentalitat militarista i imperialista contrària a l'arribada de la Segona República, a qui s'enfronten amb les armes a la mà el mes de juliol de 1936». RECIO GARCÍA, Maria Ángeles. *D'una Guerra a una altra. Els militars africanistes espanyols: De Ben Tieb a Llano Amarillo (1924-1936)*. Tesi Doctoral. Palma: Universitat de les Illes Balears, 2016, pàg. 7. Altres investigadors com Maria Rosa de Madariaga Álvarez-Prida els anomena africanomilitaristes, per tal de no relacionar-los amb el moviment africanista, que era un moviment europeu que tenia com objectius: aprofundir en els coneixements científics, geogràfics, flora, fauna i recursos minerals del continent africà.

força viva i aglutinà al seu voltant quasi tots els sectors socials de la població. El nou ordre constitucional volia emparar la llibertat de cultes i desenvolupar un procés de secularització que permetés superar la tradicional identificació entre l'Estat i l'Església catòlica. També anunciaren la seva determinació de crear un sistema d'escoles laiques, d'introduir el divorci, de secularitzar els cementiris i els hospitals i de reduir en gran mesura, si no eliminar el nombre d'ordes religioses establertes a l'Estat. No obstant això, les mesures inicials del primer govern Azaña van ser molt moderades, fet que va suposar que alguns membres de l'alta jerarquia eclesiàstica adoptassin una actitud conciliadora i de diàleg. Però un sector nombrós de bisbes, molts d'ells nomenats també durant la Dictadura del general Primo de Rivera, no acceptaren aquesta decisió i a les seves allocucions presentaren el nou govern com a enemic de l'Església, incitant els fidels a salvar els drets amenaçats de l'estament eclesiàstic.⁵ No cal dir que la resposta del govern republicà no es va fer esperar, per això va presentar una enèrgica protesta al nunci papal pel que considerava, com a mínim, una hostilitat contra la República. La tensió entre Govern i Església fou ben patent durant tot aquest període. Ben aviat, una bona part dels membres de l'Església, desitjosos de recuperar el seu predomini espiritual sobre Espanya i mantenir els seus privilegis en matèria de finances, educació i família, es va situar a favor de les persones i entitats que programaren una conspiració militar contra el govern legítim de la República.

I finalment, els terratinents, industrials i grans financers de la *Renovación Española*, que esperaven tornar enrere al "statu quo" de les vigílies de 1936. També els carlistes que confiaven en la recuperació dels seus furs i l'entronització del seu pretendent; sense oblidar-nos dels falangistes que, amb l'ajut nazi i feixista, esperaven obtenir el domini de l'aparell de l'Estat per a instaurar el seu programa nacional-sindicalista, en una pretesa tercera via entre capitalisme i socialisme. Finalment cal esmentar la burgesia, que no va participar en el cop d'estat militar però que s'adherí al govern provisional del general Franco perquè era conscient que la possible revolució amenaçava la seva situació socioeconòmica privilegiada.

El triomf immediat de l'aixecament militar del 19-20 de juliol de 1936 a Mallorca va suposar la implantació d'un nou règim autoritari sota el poder de les armes. La intenció de les noves autoritats era clara: repressaliar i eliminar totes aquelles persones que en certa manera representaven el govern i les institucions de la Segona República espanyola. Per aquest motiu, establiren un estat repressiu vers les persones que varen donar suport al govern democràtic proclamat el 14 d'abril de 1931, molt especialment, a aquelles que formaren part de les institucions ciutadanes (Diputació Provincial, Ajuntament de Palma, etc.) i dels governs municipals del Front Popular (març-juliol de 1936). També foren víctimes de la barbàrie feixista, els membres dels partits d'ideologia

⁵ Salvat de comptades i dignes excepcions com la del cardenal Vidal i Barraquer que moriria a l'exili, la totalitat de la jerarquia de l'Església catòlica espanyola no va acceptar la pèrdua, no només de privilegis, sinó de la més mínima influència que, sens dubte, la República representava, es bolca en el suport de l'aixecament militar "nacional".

esquerrana, sindicalistes obrers, integrants d'associacions culturals, personal docent, personal del cos de funcionariat, etc.

Totes aquestes persones foren perseguïdes sense descans i sotmeses a una brutal repressió planificada pels militars colpistes mesos abans del començament de la Guerra Civil. Aquesta s'ajustava a una política clara de depuració i neteja. Aquesta repressió, en totes les seves formes, fou l'instrument emprat pel règim per eliminar mitjançant la violència física i mesures repressives molt dures les persones que eren considerades enemigues i, a la vegada, controlar tots els aspectes de la vida política, pública i privada dels ciutadans.

Estudiar la repressió a Mallorca durant la Guerra Civil espanyola no ha estat un camí fàcil. No ho podia ser. La Guerra fou un conflicte ferotge, fratricida, sense precedents, que va ferir d'una manera profunda, terrible i duradora la societat mallorquina i, en general la major part de la població de l'Estat espanyol. Després de la victòria nacional, es va implantar una llarga dictadura franquista que va posar en marxa una maquinària amb la intenció de recordar els vencedors i oblidar els vençuts. La intenció de les noves autoritats era estendre un llençol de silenci, una situació que afectaria indubtablement l'estudi de la Guerra i de la repressió, temes cabdals per entendre el desenvolupament posterior de la història contemporània de l'Estat espanyol.

Com hem exposat, pensam que ens trobam amb un tema central de la Història Contemporània. En aquest sentit alguns estudiosos han afirmat que «Toda la historia contemporánea de España está marcada por la Guerra Civil, y semejante herida seguirá haciéndose notar no sólo en estudios de ámbito más especializado, sino en otros de tipo cultural y artístico».⁶

Com afirma Serra Busquets, el cop d'estat de juliol de 1936 va significar un trencament important en la història de Mallorca i molts són els fets rellevants que cal posar de manifest a partir dels interrogants que ens podem formular i de la complexitat de la Guerra Civil i el seu desenvolupament.⁷ La seva petjada ha influenciat i encara influencia el nostre present polític, cultural i social. L'extensa i cada cop més rica bibliografia publicada sobre la Guerra Civil i la repressió franquista ens serveix per poder completar de forma acurada l'anàlisi del conflicte i la repressió que es va dur a terme durant els anys de la Guerra.

⁶ REIG TAPIA, Alberto. *La cruzada de 1936. Mito y Memoria*. Madrid: Alianza Editorial, 2006, pàg. 11-12. Extret de LIZARBE LAINEZ, Paula: *La repressió a l'illa de Mallorca durant la Guerra Civil. Estat actual de les investigacions*, TFG, Universitat de Barcelona, Dept. Història Contemporània, 2013-2104, pàg. 54.

⁷ SERRA BUSQUETS, Sebastià. «Les dificultats d'articulació de l'oposició antifranquista: el cas de Mallorca». *CERCLES*, revista d'Història Cultural, núm. 14 (2011), pàg. 39.

Les primeres investigacions que ens aproximen al coneixement de la repressió a Mallorca durant la Guerra Civil foren escrites en el transcurs del conflicte per autors coetanis que visqueren els fets. Per tant, ens aporten una informació de primera mà que cal estudiar i matisar. Una de les obres més destacades fou *Les grands cimetières sous la lune* de Georges Bernanos, que fou escrita el 1938.

Quan el juliol de 1936 es va produir la rebel·lió militar, l'escriptor francès Bernanos va donar suport sense reserves al cop d'estat (fins i tot tenia un fill que lluitava amb els falangistes). Poc després, veient el caire que agafaven els esdeveniments i la repressió que es duia a terme a Mallorca, va decidir retornar a França. L'any 1938, va publicar l'obra *Les grands cimetières sous la lune* que constitueix un testimoni d'especial interès sobre la Guerra Civil i la repressió a Mallorca, sens dubte, per les peculiaritats del seu autor. Cal recordar que Georges Bernanos era un prestigiós escriptor francès, un home de dretes, catòlic i monàrquic que es va instal·lar a Mallorca l'any 1934. Quan va esclatar la Guerra Civil a Espanya, va ser seduït pel nou règim, però ben aviat, la seva actitud canvià com a conseqüència de la violència que es desencadenà a l'illa. Per a Georges Bernanos, la tragèdia d'Espanya esdevindria el símbol de la tragèdia del món. D'un escrit de circumstàncies, l'escriptor francès en va fer un llibre de culte, prohibit a Espanya durant molt de temps i que, encara avui dia, està considerat com una de les acusacions més implacables i irrefutables del comportament franquista a les zones on l'aixecament, sense trobar pràcticament resistència, havia triomfat des del primer moment. Escriu Bernanos referint-se a l'illa de Mallorca:

«A primeros de marzo de 1937, al cabo de siete meses de Guerra Civil, estos asesinatos ascendían a tres mil. Siete meses son doscientos diez días, es decir, un promedio de quince ejecuciones diarias. Me permito recordar que la isleta se puede recorrer fácilmente en un par de horas, de punta a punta. Un automovilista curioso, a costa de un poco de fatiga, habría podido ganar fácilmente la apuesta de ver cómo reventaban quince cabezas mal pensantes diarias. El reverendísimo obispo de Palma no ignora estas cifras. Evidentemente, os cuesta leer esto. A mí me cuesta escribirlo. Más me costó verlo, oírlo».

Una altra publicació destacada és l'opuscle *Cuatro meses de barbarie. Mallorca bajo el terror fascista* (1937) de Manuel Pérez, un cenetista que es trobava circumstancialment per raons polítiques a Mallorca. Tot i les exageracions publicades per part de l'autor alhora de quantificar el nombre d'afusellaments i empresonaments realitzats a Mallorca per part de les noves autoritats, l'obra ens aproxima al clima de terror instaurat a l'illa a partir del mes de juliol de 1936. El text conté múltiples detalls sobre l'actuació dels falangistes i el paper que va jugar el feixista italià Arconovaldo Bonacorsi, més conegut amb el nom de Conde Rossi.

Altres publicacions importants que sortiren els anys de la Guerra, però que manifesten un esperit d'entusiasme amb el nou règim foren: *Mallorca en guerra contra el Marxismo*, una crònica de la campanya republicana a Mallorca entre el juliol i setembre de 1936 il·lustrada amb 35 fotografies escrita l'any 1936 pel pare caputxí Andrés de

Palma. Massot i Muntaner afirma que és una obra poc elaborada, sense esperit crític, que utilitza materials diversos però no sempre ben contrastats i sovint tendenciosos, tot i que conté notícies de primera mà i material procedent de la premsa de l'època o escrits inèdits, que en fan un treball imprescindible.⁸ El pare Andreu de Palma (Manuel de Lete y Triay) va escriure una segona part titulada *Mallorca en guerra contra el marxismo (segunda parte de la "crònica" ilustrada con notables fotografías* que mai fou publicada, a conseqüència de l'enduriment de la censura militar del moment.⁹ Aquest fet ha impossibilitat el coneixement de notícies, reflexions i qüestions politicomilitars d'un testimoni de primera mà ben relacionat amb els militars i els civils.

La publicació és *Mallorca contra los rojos* del dirigent feixista Francesc Ferrari Billoch editada l'any 1936. Aquesta narrativa aporta mínims elements d'anàlisi sobre la repressió feixista, tot i que és molt important mencionar l'aparició de les primeres imatges del *modus operandi* dels seus instigadors (Alfonso de Zayas, el Conde Rossi, el governador civil Mateu Torres Bestard, etc.) com també, les primeres escenes i víctimes de la brutal eliminació planificada pels militars, com és el cas de la històrica imatge de les cinc voluntàries de la Creu Roja que poc després del reembarcament de les tropes de Bayo foren violades i executades pels falangistes a Manacor. Tot i les greus errades i falsificacions, l'obra de Ferrari Billoch és una eina cabdal i importantíssima, sempre vista des d'una perspectiva llunyana i dins el context polític en què es va publicar.

Altres observadors d'aquells moments que informen de la trama militar i dels primers efectes de la forta repressió es troben a la memòria *Desembarco en Mallorca* redactada per ordre del Comandant general de Balears, Enrique Cánovas Lacruz, l'autor de la qual seria el sacerdot castrense Mateu Nebot, col·laborador des de 1938 de Ferrari Billoch, i que du com a títol de la primera part *Mallorca, no fue nunca roja*. La memòria li fou encarregada l'any 1938 i la va acabar de redactar al final de la Guerra. Aquest document ha estat treballat i publicat en dues versions: la primera per Dr. Miquel Duran Pastor i i la segona per Juan José Negreira.¹⁰ També el Dr. Josep Massot i Muntaner ha treballat aquesta documentació. Aquest fet ha suposat l'aportació de dades molt profitoses per a l'estudi de la Guerra Civil a Mallorca.¹¹

Una altra de les fons coetànies pro franquistes és l'obra titulada *Dos páginas de la historia de una revolución. Mallorca, siempre española. Días rojos en una ciudad*

⁸ MASSOT I MUNTANER, Josep. *Els intel·lectuals mallorquins davant el franquisme*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1992, pàg. 123 i 125.

⁹ El text original es troba a la Biblioteca Hispanocaputxina de Sarrià (Barcelona). Informació extreta de MASSOT I MUNTANER, Josep. *Els intel·lectuals mallorquins davant el franquisme*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1992, pàg. 135.

¹⁰ DURAN PASTOR, Miquel. *1936 en Mallorca: repertorio documental y notas establecidas a partir de la Memoria redactada por Mateo Nebot Antig*. Palma: Imagen 70, 1982; NEGREIRA PARETS, Juan José. *Mallorca 1936: la sublevación militar y el desembarco republicano*. Palma: Leonard Muntaner, 2006.

¹¹ MASSOT I MUNTANER, Josep. *El desembarcament de Bayo a Mallorca*, Barcelona, Abadia de Montserrat, 1987 i *Els escriptors i la Guerra Civil a les Illes Balears*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1990.

bética (1938) del mallorquí Lorenzo Quintana, que no oculta els primers esdeveniments repressius a Mallorca i afirma d'una manera taxativa que són inevitables en qualsevol revolució d'aquestes característiques. També en fa ressò el militar britànic defensor aferrissat de la causa franquista i establert a Mallorca, major Norman Bray, al seu llibre *Mallorca salvada* en el qual explica la neteja exemplar d'individus d'esquerra que feren les noves autoritats.¹²

Altres publicacions importants pel coneixement de la repressió són aportades a l'estudi *Els escriptors i la Guerra Civil a les Balears* (1990) del Dr. Josep Massot i Muntaner. En aquest cas, cal mencionar l'obra d'Albert Vigoleis Thelen *Die Insel des Zweiten Gesichts* (1938). En paraules de Massot i Muntaner «són unes memòries de guerra, una barreja de fantasia i realitat [...] que cal no oblidar en la biografia de la Guerra Civil i la repressió, però molt especialment sobre la situació dels estrangers que foren sorpresos a Mallorca pel seu esclat inesperat».¹³ Massot i Muntaner afegeix que «el seu valor històric es més bé escàs i allunyat d'una narració històrica objectiva».¹⁴

Al mateix estudi, s'anomena el cas del periodista alemany Arthur Seehof que era a l'illa en el moment del començament de la Guerra i que escrigué un article titulat *Fascisten über Mallorca* on explica la repressió esdevinguda al llevant mallorquí.¹⁵ Així com també ho feu el periodista anglès Gerald Grosvenor a una col·laboració publicada el mes de novembre de 1936 al diari *News Chronicle* en parla de centenars d'afusellaments, els quals responsabilitza als “nous amos” de Mallorca: els oficials italians que eren dirigits pel «general Conde Aldo Rossi».¹⁶ Grosvenor que havia estat a Mallorca els primers mesos de la Guerra redacta un seguit d'articles sobre el conflicte bèl·lic.

Massot i Muntaner també menciona el llibre *Torquemadas Schatten* (1938), escrit per Karl Otten.¹⁷ L'obra del militant antifeixista que ben segur coneixia Mallorca descriu escenes de la repressió feixista a Palma, Sóller i altres indrets. L'any 1937, Luzbel Ruiz parla de l'horror de la intervenció dels feixistes italians a Mallorca a un capítol de l'obra *España crucificada. Los crímenes del fascismo*. El mateix any, l'anarquista italià Camilo Bernini escriu *Mussolini a la conquista de las Baleares*, títol recentment

¹² BRAY, Norman. *Mallorca salvada*. Palma: 1937. Informacions esmentades per MASSOT I MUNTANER, Josep. *El primer franquisme a Mallorca*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1996, pàg. 260 i GINARD FERÓN, David. *El moviment obrer a Mallorca i la Guerra Civil (1936-1939)*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1999, pàg. 54.

¹³ MASSOT I MUNTANER, Josep. *Els escriptors i la Guerra Civil a les Balears*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1990, pàg. 310-312.

¹⁴ MASSOT I MUNTANER, Josep. *El primer franquisme a Mallorca*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1996, pàg. 205.

¹⁵ MASSOT I MUNTANER, Josep. *Els escriptors i la Guerra Civil a les Balears*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1990, pàg. 80.

¹⁶ *Ibidem*, pàg. 82.

¹⁷ *Ibidem*, pàg. 89.

reeditat.¹⁸ Els tres autors parlen del que va ser la repressió a Mallorca, com fou duta a terme i amb l'entusiasme que fou aplicada, tot i que l'obra d'Otten realitza un relat molt exagerat dels fets.

Com hem vist, el ressò de la repressió a Mallorca va traspasar les fronteres de l'arxipèlag balear i la península molt especialment gràcies a l'obra de Georges Bernanos, però també a l'aparició de *Foreign Intervention in Spain* que és un recull de documentació, en bona part en base a la premsa anglesa. Aquest volum es va publicar a principis de 1937 i recull dades dels primers mesos de la Guerra (juliol del 36-gener de 1937), molt especialment sobre la repressió i la figura del Conde Rossi. El Dr. Massot i Muntaner ens informa d'altres dossiers, un dels quals és l'anònim *Franco's Rule. A survey* (1938), el qual aporta distintes informacions, algunes d'elles molt precisades pel que fa a la repressió i a les seves conseqüències, així com també de les execucions d'Emili Darder, Alexandre Jaume, Antoni Mateu i Antoni Ques.

Cal tenir també en compte un parell de revistes que varen aparèixer a Barcelona fruit de la constitució de diverses associacions continuadores de les existents a Mallorca i que foren elaborades per personatges mallorquins que sortiren de l'illa abans del cop d'estat del juliol de 1936. Ens referim a *Mallorca Nova*, butlletí del qual es publicaren unes dotze entregues en les quals apareixen dades entre d'altres fets com informacions sobre l'execució de Darder, Jaume, etc., a més d'una relació de persones afusellades no sempre molt segures. Per la seva banda, el suplement de la revista *El Obrero Balear*, portaveu de l'Agrupació socialista Balear a Barcelona del qual s'editaren cinc números, també aporta algunes dades sobre la repressió. Era director de la publicació, Víctor Alomar Cifre, i hi col·laboraren Gabriel Alomar, Bartomeu Alou, Ignasi Ferretjans, Vicenç Garcés Bonafé i Antoni Maria Sbert, entre d'altres redactors.

Així, les primeres obres que tractaren sobre la Guerra i la repressió a Mallorca provenen –moltes d'elles– de persones que visqueren de primera mà els fets, a més també hi ha autobiografies, memòries i publicacions fetes des de l'exili. Aquestes publicacions estaven majoritàriament instrumentalitzades per les eines del nou règim i en molt casos tergiversaren els fets. Podem parlar en certa manera de manipulació dels fets històrics cosa que constatarem a les publicacions que varen aparèixer durant quasi tota la dictadura franquista.

El triomf de l'exèrcit nacional i els llargs anys de la Dictadura van fer perillar el coneixement dels fets de la repressió. La investigació històrica d'aquests anys, plena de censura i prohibicions i, en molts casos, utilitzada com a aparell propagandístic del nou règim, ens aporta una visió molt poc versemblant del que va passar, amb una interpretació molt inexacta dels fets. La impossibilitat d'accés a la documentació per

¹⁸ BERNINI, Camilo. *Mussolini a la conquesta de las Baleares*. Palma: Grup d'Estudis Llibertaris, La Malatesta Editorial, 2012. La publicació ha estat prologada per l'historiador Paco Madrid que versa sobre la vida i el pensament de l'anarquista italià, a més però, conté altres texts inèdits de Camilo Bernini com «Marxismo, clases i Estado», entre d'altres.

part de molts investigadors i el confusionisme que es va implantar arreu de tot l'Estat espanyol foren algunes de les causes principals d'aquest oblit històric.

Quasi sempre, els treballs d'investigació realitzats en temps de la Dictadura franquista mencionen les operacions d'extermini que es van dur a terme a la rereguarda franquista equiparant-la, en quant a mètodes, naturalesa i significat amb la desenvolupada a la zona republicana, però no aporten dades reals de la repressió exercida a la zona nacional. Les aportacions de José Manuel Martínez Bande i Ricardo de la Cierva –cap de la Secció d'estudis sobre la Guerra d'Espanya depenent del Ministeri d'Informació i Turisme dirigit per Manuel Fraga Iribarne– entre d'altres, en són un bon exemple.

També cal mencionar que en aquests anys, historiadors i investigadors com Manuel Tuñón de Lara, G. Brenan, Pierre Broué, Emile Témime, Hugh Thomas, Gabriel Jackson, entre d'altres, tot i que les seves aportacions es caracteritzen per ser anàlisis globals de la Guerra, comencen a qüestionar la versió oficial, però no aporten dades molt exactes sobre la repressió franquista. Encara podem parlar de certa ocultació i minimització dels fets repressius.

A banda de les investigacions, tampoc no podem oblidar que durant el franquisme s'escoltaren veus –quasi sempre properes a les autoritats franquistes– que la repressió fou mínima; fins i el punt que es pot interpretar que fou aprovada per una bona part de la població de Mallorca, que en molts casos va justificar-la al·ludint que les persones que patiren episodis certament vergonyosos i indignes foren deguts al seu posicionament a favor dels expedicionaris catalans que desembarcaren a la zona del Llevant mallorquí a mitjan mes d'agost de 1936. Aquesta postura possibilitaria que la memòria col·lectiva aprovàs les directrius repressives del nou poder polític. Aquesta representació certament esperpèntica va greujar el patiment de moltes famílies, fins al punt que en molts casos decidiren oblidar tot el que els va succeir a Mallorca, per tant, es perderen molts testimonis orals que eren cabdals pel coneixement de la repressió.

Amb la mort de Franco el novembre de 1975 i després de més de 40 anys dels últims comicis generals democràtics a l'Estat espanyol, les noves autoritats sorgides de les eleccions del mes de juny de 1977 no van fer canviar molt la situació; ben segur per una manca de consens, de prudència o bé, d'equilibri de forces que impediren parlar de la repressió. Ara bé, no es pot negar que l'anomenada Transició democràtica va obrir les portes a noves investigacions, malgrat tot, seguiren les dificultats d'accés a les fonts documentals. A tall d'exemple podem dir que la documentació dels tribunals territorials no va ser accessible fins a finals dels anys noranta, fet que impossibilitava –a nivell historiogràfic–, l'estudi de la repressió franquista, que seguia sent molt desconeguda i una de les grans assignatures pendents de la Democràcia espanyola.

L'any 1984 el professor Albert Reig Tapia es plantejava l'estat de la qüestió sobre l'estudi de la repressió franquista. Les seves conclusions foren clares: gran desconeixement del tema, dificultat d'accés a la documentació (en molts de casos

subjecta a protecció), destrucció de fonts arxivístiques, espoli d'alguns arxius estatals, manca de consens entre les forces democràtiques, etc.¹⁹ Dues dècades després, la situació no canvià gaire. Així, el professor Pablo Garcia Colmenares, afirma que la repressió franquista seguia sent una assignatura pendent.²⁰ Altres investigacions assenyalen alguns aspectes que cal considerar i tenir ben presents quant a les dificultats per l'estudi de la repressió franquista. La professora Marcos del Olmo, parla de les falsedats, la manipulació i la política d'omissió, acompanyada per informacions i dades poc fiables i que atribueixen la repressió a la barbàrie republicana.²¹

És important esmentar també la proposta de Javier Tussel, corroborada per altres investigadors en el qual afirma «que en els anys noranta es va obrir un debat important entre els historiadors que afirmaven que durant la dècada dels vuitanta es va perdre una gran ocasió per dur a terme una investigació revisada, de qualitat i imparcial de la repressió franquista que ben segur hagués contribuït a la convivència amb els que defensaven el contrari».²²

Un altre aspecte molt important que s'ha d'afegir a l'anterior, i que fa poc hem mencionat, és el silenci de moltes famílies dels afectats. El mutisme d'aquestes persones, en molts de casos incapaces de reconstruir, de reviu els records més tràgics i quasi sempre amenaçats per la por, no va ajudar gens a la investigació i a l'aclariment dels fets. Fins i tot així com assenyala Espinosa Mestre «durant els primers anys de la democràcia moltes famílies no gosaren inscriure la desaparició d'un membre de la seva família, fins i tot varen reconèixer per escrit que els seus familiars havien mort de manera natural». La Dictadura franquista havia aconseguit criminalitzar *in aeternum* les víctimes de la repressió.

Durant les darreres dècades del segle XX, les deficiències i els problemes d'accessibilitat a la documentació persisteixen. Una problemàtica que, a dia d'avui, no està solucionada completament. És suficient fer memòria del debat que va originar el trasllat de part de la documentació de la Generalitat de Catalunya que estava a les

¹⁹ REIG TAPIA, Albert. *Ideología e Historia. Sobre la represión franquista y la Guerra Civil*. Madrid: Editorial Akal, 1986, pàg. 19-28.

²⁰ MARCOS DEL OLMO, Concepción. «Historiografía de la represión franquista» dins RODERO CARRETERO, Joaquín, MORENO TASCÓN, Juan i CASTRILLO YAGÜE, Jesús. *Represión franquista en el Frente Norte*. Madrid: Editorial Eneida, 2008, pàg. 338. Citat també a GARCIA COLMENARES, Pablo. «Guerra Civil y represión franquista (1936-1945). Una laguna historiográfica pendiente» dins GARCIA COLMENARES, Pablo (coor.). *Historia y Memoria de la Guerra Civil y el Primer franquismo en Castilla y León*. Valladolid: Universidad de Valladolid, 2007, pàg. 11-59.

²¹ MARCOS DEL OLMO, Concepción. «Historiografía de la represión franquista» dins RODERO CARRETERO, Joaquín, MORENO TASCÓN, Juan i CASTRILLO YAGÜE, Jesús. *Represión franquista en el Frente Norte*. Madrid: Editorial Eneida, 2008, pàg. 336-362.

²² TUSSELL, Javier. «La reconciliación española», *Claves de la Razón práctica*, núm. 132 (2003), pàg. 32-39. MARCOS DEL OLMO, Concepción. «Historiografía de la represión franquista» dins RODERO CARRETERO, Joaquín, MORENO TASCÓN, Juan i CASTRILLO YAGÜE, Jesús. *Represión franquista en el Frente Norte*. Madrid: Editorial Eneida, 2008, pàg. 344.

dependències de l'Arxiu Històric de la Guerra Civil de Salamanca. Cal fegir també que, encara alguns arxius acumulen gran quantitat de documents relacionats amb la Guerra Civil que no estan catalogats; sense oblidar-nos tampoc de la nombrosa documentació que està en mans particulars i que és de difícil consulta, tot i pertànyer, en la major part dels casos, a associacions o partits polítics dels anys de la Segona República. Des del punt de vista historiogràfic són destacables les aportacions del Dr. Josep Massot i Muntaner que publica alguns treballs sobre la repressió a Mallorca²³ i Ian Gibson, sobre Granada.²⁴ Posteriorment, cal destacar els treballs d'Albert Reig Tapia²⁵ i de Juan Garcia Duran.²⁶

Les primeres investigacions científiques i d'acurada recerca que tenim sobre la repressió a Mallorca durant la Guerra Civil daten de la dècada dels 70-80, reavisats de la mà de l'historiador Josep Massot i Muntaner. El periodista Joaquín Nadal Ferreras aporta unes paraules que expressen molt bé la figura i la tasca de dit investigador:

«Mallorca, des dels orígens, és un fil de seda que el pare Massot descabdella de forma incessant i es concentra en els temes de la Guerra Civil, del primer franquisme, de la repressió lingüística, de l'Església mallorquina, dels escriptors i la Guerra Civil, dels mallorquins i la llengua autòctona, dels bombardeigs, de l'actitud del bisbe Miralles, fins a constituir un nucli de llibres imprescindibles per al coneixement aprofundit de la Mallorca contemporània».²⁷

No hi ha dubte de la densitat i rigurositat de l'obra de Josep Massot i Muntaner, que ens ha permès des dels inicis dels anys 70, el coneixement de molts aspectes de la Guerra Civil a Mallorca. Són investigacions d'alta recerca i de treball intel·lectual, plenes d'informacions amb una precisió sintètica, a més, estan emmarcades dins la dimensió internacional dels estudis de la Guerra Civil espanyola.

El 1976, Massot i Muntaner publica a l'editorial l'abadia de Montserrat el llibre *La Guerra Civil a Mallorca*. L'obra se centra en els tres anys de la Guerra a Mallorca i tengué un ampli ressò, tant en el cercle d'historiadors com entre un públic general desitjós de conèixer el tema fins aleshores tabú. Així ho manifesta l'historiador

²³ MASSOT I MUNTANER, Josep. *Guerra Civil i repressió a Mallorca*. Barcelona, 1976.

²⁴ GIBSON, Ian. *Granada 1936 y el asesinato de Federico Garcia Lorca*. Barcelona: Editorial Crítica, 1979.

²⁵ REIG TAPIA, Albert. «Consideraciones metodológicas para el estudio de la represión franquista en la Guerra Civil», *Revista SISTEMA*, núm. 33 (1979), pàg. 99-128; REIG TAPIA, Albert. *Ideología e Historia. Sobre la represión franquista y la Guerra Civil*. Madrid: Editorial Akal, 1984-1986; REIG TAPIA, Albert «Metodología de la represión». ARÓSTEGUI, Julio. *Historia y Memoria de la Guerra Civil*, Universidad de Salamanca, Junta de Castilla y León, 1988 i REIG TAPIA, Albert. *Violencia y terror*. Madrid: Editorial Akal, 1990.

²⁶ GARCIA DURÁN, Juan. «El Archivo Histórico Nacional, Sección Guerra Civil». *La Guerra Civil Española: fuentes: archivos, bibliografías y filmografía*. Barcelona: Editorial Crítica, 1985, pàg. 116-120.

²⁷ NADAL FERRERAS, Joaquim. «Josep Massot Muntaner», *Diari EL PUNT AVUI*, edició de dia 13 de maig de 2014.

especialista en la Segona República i la Guerra Civil a Mallorca, Arnau Company Mates.²⁸

També en aquests anys s'han de tenir presents els articles de divulgació històrica publicats a la revista *Lluc* de la qual n'era responsable l'Obra Cultural Balear. A finals de la dècada dels setanta trobam la publicació d'esbossos biogràfics de polítics i intel·lectuals que foren repressaliats durant la Guerra Civil a Mallorca. A tall d'exemple podem mencionar els articles: *Aproximació a Gabriel Alomar i Aurora Picornell (1910-1937)*, ambdós d'Antoni Serra²⁹, *Semblança biogràfica d'Emili Darder* de Josep Forteza-Rei³⁰ i *La mort d'Aurora Picornell: una realitat crua* de Llorenç Capellà Fornés.³¹

En els anys 80, hem de destacar una altra vegada els estudis del filòleg, historiador i assagista Dr. Josep Massot i Muntaner, que a més de l'entrega del primer volum sobre la Guerra Civil a Mallorca abans mencionat, publica l'any 1977 *Església i societat a la Mallorca del segle XX* i l'any 1978 *Cultura i vida a Mallorca entre la Guerra i la postguerra 1930-1950*. Ambdues entregues parlen de la duríssima repressió que amenaçà des del primer moment del conflicte a tots els simpatitzants amb l'esquerra, molt especialment als afiliats a sindicats o partits obrers. A la segona publicació dedica un capítol titulat "La Guerra Civil i la repressió" a parlar de la mort a les cunetes, les presons, els camps de concentració, l'implacable acció dels tribunals militars, així com també, dels moments més destacats de l'eliminació planificada i dels seus instigadors. També fa ressò de la repressió cultural, del desmantellament de la cultura autòctona, de la repressió contra els intel·lectuals com Andreu Crespí, Miquel Àngel Colomar, Pere Capellà, entre d'altres. Una repressió que amb paraules de Massot i Muntaner «era progressiva i profunda, que aspirava aconseguir-ne l'anihilació total».³²

Uns anys després, el 1981, l'escriptor i periodista holandès recentment desaparegut Jean A. Schalekamp publica una bona mostra d'història oral al llibre *Mallorca, any 1936. D'una illa hom no en pot fugir*.³³ Aquesta publicació ens descriu alguns episodis de la dura repressió, relata la brutal acció dels falangistes a l'illa de Mallorca, els cruels passejos, les revenges de poble amb els repressaliats, fins i tot, amb els seus i per acabar amb les dramàtiques conseqüències que tot això comportà.

²⁸ COMPANY MATES, Arnau. «Entorn a la historiografia sobre la Segona República a Mallorca: un estat de la qüestió». Palma: Actes de les XXV Jornades d'Estudis Històrics Locals, IE Balearics, 2007, pàg. 165. COMPANY MATES, Arnau. *La Segona República a Mallorca. Eleccions, partits polítics, mitjans de comunicació i gestió pública*. Tesi Doctoral. Palma: Universitat de les Illes Balears, 2015.

²⁹ LLUC, revista de cultura i idees, núm. 464 (octubre de 1977), pàg. 230-234 i núm. 677 (octubre-febrer de 1978), pàg. 12-13.

³⁰ *Ibidem*, núm. 633 (octubre de 1976), pàg. 14-17.

³¹ *Ibidem*, núm. 677 (gener-febrer de 1978), pàg. 14.

³² MASSOT I MUNTANER, Josep. *Cultura i vida a Mallorca entre la guerra i la postguerra 1930-1950*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1978, pàg. 188.

³³ L'any 2011 s'estrenà un curtmetratge de guió adaptat sobre l'obra de Jean Schalekamp. Es tracta d'una versió filmica d'una hora de projecció magníficament contada pel director Cesc Mulet.

El 1982, el professor Miquel Duran Pastor publica *1936 en Mallorca. Repertorio documental y notas establecidas a partir de la memoria redactada por Mateo Nebot Antig. Con un apéndice documental relativo al período 1936-1939 en Menorca e Ibiza y Formentera*. L'obra està estructurada en quatre volums i constitueix un repertori documental i fotogràfic de primera magnitud sobre la Guerra Civil a les Balears.

Amb motiu del cinquantè aniversari de l'inici de la Guerra Civil, des del 5 de gener de 1986 fins el 4 de gener de 1987, el diari Balears publicà el col·leccionable *Memòria Civil, Mallorca en guerra (1936-1986)*. És tracta d'una sèrie documental de cinquanta-tres suplementos setmanals que donen una visió plural i àmplia de la Guerra Civil a les Balears. La publicació fou dirigida per Llorenç Capellà Fornés i coordinada per Damià Quetglas.³⁴ Aquest col·leccionable amb el títol de «La repressió» dedica una sèrie d'entregues al coneixement d'un conjunt d'aspectes relacionats amb la repressió que es va exercir a Mallorca en el transcurs de la Guerra Civil com són: les modalitats i els sistemes repressius emprats, els centres de detenció (presons i camps de concentració) i els judicis sumaríssims o bé més destacats contra polítics, burgesia mallorquina i classes populars.³⁵ A la vegada, inclou una sèrie d'entrevistes a personatges que visqueren de primera mà la repressió mallorquina. També és important destacar que la publicació inclou una aproximació als fets d'entre 1931 i el 1939 a cada un dels municipis de Mallorca.

L'aparició del recull *Memòria Civil* (1986) coincideix, més o manco, amb la sortida de tres noves aportacions sobre la Guerra Civil de l'historiador Josep Massot i Muntaner. Ens referim a *El Bisbe Josep Miralles davant la Dictadura, la República i la Guerra Civil* editat el 1983; *El desembarcament de Bayo a Mallorca: agost-setembre de 1936* de l'any 1987 i, en darrer lloc, *Vida i miracles del Conde Rossi: Mallorca, agost-desembre 1936/Màlaga, gener-febrer 1937* editat un any després.

Centrant-nos en aquests estudis, podem dir que la primera publicació ens acostava al paper –davant la nova situació política que va viure Mallorca amb el triomf del cop d'estat– que jugà l'església mallorquina presidida pel bisbe Josep Miralles Sbert, així com també el seu posicionament en vers la duríssima repressió planificada per les autoritats que s'aixecaren contra el govern de la República. Una eliminació cruel i sistemàtica que fou practicada per un dels personatges més significatius, però menys important de la Guerra Civil a Mallorca i que també ens dona a conèixer Massot i Muntaner. Ens referim a la publicació *Vida i miracles del Conde Rossi: Mallorca, agost-desembre 1936/Màlaga,*

³⁴ També hi col·laboraren les següents persones: Gabriel Cardona, Miquel Duran Pastor, Miquel Ferrà Martorell, Josep Massot i Muntaner, Gregori Mir, Antoni Nadal Soler, Sebastià Serra Busquets i Jaume Pomar, entre d'altres.

³⁵ Amb el títol «La Repressió I i II», el col·leccionable dedicà dues entregues a l'estudi i al coneixement de la repressió. Foren emeses a les edicions dels diumenges dia 3 i 10 d'agost de 1986, respectivament. Les entregues de dia 17 i 24 d'agost de 1936 es dediquen als centres de detenció (Presó Provincial, Castell de Bellver, Can Mir, Presó de dones de Can Sales, etc.) i l'edició de dia 2 de novembre es dedica a la vida als camps de concentració de les Balears. Els consells de guerra són tractats a les edicions dels diumenges 28 de setembre, 5 i 12 d'octubre respectivament.

gener-febrer 1937 on es parla de la figura del feixista italià Arconovaldo Bonacorsi, més conegut pel nom de Conde Rossi. Aquest treball, avalat per una abundant documentació i destacades informacions orals, analitza el veritable paper que jugà aquest sinistre i repulsiu personatge durant la seva estada a l'illa de Mallorca.

La brutal i vergonyosa repressió és un fet que ningú pot discutir, tampoc la responsabilitat dels que l'executaren (militars, membres de Falange, guàrdia civil, sacerdots, entre d'altres personatges). Des del mateix moment en què va triomfar el cop militar, les noves autoritats varen cometre excessos que esdevingueren tràgics a partir de l'arribada de les tropes de la Generalitat catalana, el mes d'agost de 1936. Josep Massot i Muntaner és l'investigador que millor ens explica el desembarcament del tinent coronel d'aviació Alberto Bayo en un intent de recuperar les Balears a la seva obra *El desembarcament de Bayo a Mallorca: agost-setembre de 1936* editada l'any 1987. La publicació analitza minuciosament el decurs de l'expedició republicana, al mateix temps parla dels orígens de l'aixecament militar a Mallorca i les seves repercussions; però com exposa l'autor deixa de banda, llevat del mínim indispensable, les referències als diversos aspectes de la repressió que s'abaté sobre els considerats desafectes al nou règim.³⁶

Tot i aquest fet, un any abans Massot i Muntaner havia publicat una comunicació sobre els afectes de la repressió a Mallorca entre els mesos de juliol i setembre de 1936. Ens referim a la important aportació publicada en forma de separata a la revista Randa, *La primera etapa de la repressió a Mallorca: (juliol-setembre de 1936)*. En el transcurs del desembarcament de Bayo i el període que duraren les accions militars es desencadenà per part de les noves autoritats un forta resposta repressiva d'ampli abast. Aquest estudi aporta dades dels primers assassinats nocturns a les carreteres, les pressions a que foren sotmesos els anomenats desafectes, les delacions sobre els presumptes enemics del nou règim, l'eliminació de molts expedicionaris de Bayo, entre d'altres.

El *Diccionari vermell* de Llorenç Capellà Fornés editat el 1989 per l'Editorial Moll és, sens dubte, un dels llibres més importants publicats a Mallorca que parla de la repressió. És una obra bàsica per copsar en tota la seva brutalitat la fondària de l'eliminació feixista desenvolupada a l'illa de Mallorca en el transcurs de la Guerra Civil. L'obra conté unes vuit-centes biografies de persones que foren eliminades durant la Guerra, a més d'aportar un conjunt de dades fins aleshores inèdites sobre la repressió. Tot i la importància de l'estudi, que fou realitzat per l'autor en base als testimonis orals a vegades afegeix dades no sempre exactes. Amb aquesta afirmació no volem desmerèixer, ni molt menys, la qualitat d'aquesta publicació, cabdal per a l'estudi de la repressió planificada a Mallorca.

³⁶ MASSOT I MUNTANER, Josep. *El desembarcament de Bayo a Mallorca (agost-setembre de 1936)*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1987, pàg. 6.

Al mateix moment és important esmentar les aportacions de les revistes locals lligades a l'Associació de Premsa Forana de Mallorca.³⁷ En aquestes publicacions varen aparèixer –i segueixen apareixent– col·laboracions destacades referents als anys de la Segona República i de la Guerra Civil en forma de noticiaris, entrevistes o d'articles. És impossible anomenar-les a totes però indubtablement són aportacions d'una gran rellevància i d'un valor molt destacat.

Els darrers anys del segle XX i a principis de la nova centúria assistim a una vertadera eclosió dels estudis relacionats amb la repressió de la Guerra Civil espanyola, aquest fet és degut, principalment, a l'empenta que s'ha donat des de molts centres universitaris i també, gràcies a la fundació arreu de tot l'Estat espanyol d'associacions per a la Recuperació de la Memòria Històrica. També hi han col·laborat algunes iniciatives parlamentàries admeses pel Govern central i alguns governs autonòmics fins a l'aprovació de la Llei de Memòria Històrica el mes de novembre de 2007. Tot i aquest darrer fet, alguns investigadors asseguren que les mesures preses encara són escasses i deficitàries.³⁸

Pel que fa a la situació de l'illa de Mallorca, una altra vegada hem d'esmentar les obres de l'autor més prominent en l'estudi de la Guerra Civil a les Balears, Josep Massot i Muntaner, que durant la dècada dels noranta del segle XX traié al carrer aproximadament deu investigacions. Un aspecte que demostra sobradament que, indirectament o directa, són pocs els fets o les persones de les quals no té notícia. Indubtablement, les seves obres marquen la pauta a seguir de moltes investigacions referents a la Guerra Civil.

La primera publicació d'aquest període que cal fer esment és *Georges Bernanos i la Guerra Civil* editada l'any 1989. En aquesta ocasió, Massot i Muntaner utilitza l'escriptor Bernanos com a font per explicar l'implacable repressió que es va desencadenar a Mallorca durant tota la Guerra i els primers anys de la postguerra. També fa referència a les ràtzies falangistes que acabaren amb la mort de moltes persones i en les que va participar com a membre actiu dels "Dragones de la Muerte", el fill de Bernanos, Ives.

Un any després, publica la seva obra *Els escriptors i la Guerra Civil a les Illes Balears*. Així com ho exposa al pròleg, l'investigador mallorquí continua i amplia les recerques iniciades uns quinze anys abans sobre diferents qüestions del conflicte bèl·lic que assolà l'Estat espanyol gairebé durant tres anys. Són molt destacables les informacions que dona sobre la historiografia de la Guerra Civil a Mallorca i l'estudi de la repressió

³⁷ L'Associació de Premsa Forana de Mallorca és una entitat fundada l'any 1978 que aglutina 39 publicacions d'arreu de l'illa i que vetlla pels seus interessos i la seva promoció. Va néixer sota l'impuls d'algunes publicacions històriques davant la necessitat dels seus representants d'establir relacions i també, per tractar les possibles solucions de les problemàtiques comunes que tenien aquestes publicacions.

³⁸ EGIDO, A. «La Historia y la gestión de la memoria. Apuntes para un balance». HISPANIA NOVA, revista de Història Contemporànea, núm. 6, 2006, pàg. 9.

contra la llengua, la literatura i els escriptors considerats desafectes al nou règim. També aporta informacions sobre la vida de personatges rellevants que foren fortament repressaliats durant el conflicte, com fou el cas d'Alexandre Jaume, entre d'altres.

L'any 1992 publica *Els intel·lectuals mallorquins davant el franquisme: col·laboració, oposició, exili*. És una obra estructurada en onze treballs que té la intenció de contribuir en l'estudi de la trajectòria dels intel·lectuals mallorquins en el transcurs de la guerra i els primers anys del franquisme i la seva aptitud de col·laboració o oposició vers el nou règim. Altres autors remarquen que un altre factor que es pot extreure de l'estudi és «el fet destacat de la militància política, ja que una bona part dels intel·lectuals mallorquins optaren per una decidida defensa del bàndol nacional durant la Guerra, i després, per una identificació amb el règim de Franco».³⁹ És molt important aquesta aportació perquè ens dona a conèixer el grau d'implicació dels intel·lectuals en la repressió feixista.

En el llibre *El Cònsol Alan Hillgarth i les Illes Balears (1936-1939)* l'autor dedica uns apartats a la repressió, on fa esment d'aspectes tan importants com: la repressió dels nacionals, el paper destacat dels militars i falangistes dins l'eliminació planificada i el paper de l'Església. Tota la informació d'una gran importància forma part de la documentació referent a la Guerra Civil a Mallorca elaborada per el cònsol Alan Hillgarth i per les autoritats del seu país.

A principis del mes de gener de 1996, coincidint amb el vintè aniversari de la mort de Francisco Franco i el seixantè del començament de la Guerra Civil publica *El primer franquisme a Mallorca: Guerra civil, repressió, exili i represa cultural*. Es tracta d'un recull d'estudis sobre diferents aspectes relacionats amb la Guerra Civil. L'autor afirma que l'estudi aporta noves interpretacions i dades sobre la repressió a Mallorca, a les quals hi dedica bona part de la publicació. La nova visió de la repressió es concreta amb l'obtenció de nova documentació i testimonis orals i l'anàlisi detallada de la premsa del moment.

L'any 1997, Massot i Muntaner publica *Guerra Civil i repressió a Mallorca*. Un volum que recull treballs –fins aleshores inèdits– sempre relacionats amb la Mallorca d'entre els anys 1936-1939 i en bona part referents a la dura repressió que va tenir lloc a partir del juliol de 1936. Posteriorment, treu la publicació titulada *Tres escriptors davant la Guerra Civil: Georges Bernanos, Joan Estelrich, Llorenç Villalonga*. Un estudi que reprèn la investigació de recerques anteriors elaborades per Josep Massot i Muntaner i es dedica íntegrament als escriptors mencionats i a la seva relació directa amb els esdeveniments de la Guerra Civil, entre ells, els de la repressió nacional. En el seu moment, aquesta investigació generà certa polèmica, molt especialment de part dels representants dels escriptors que es queixaren de les interpretacions realitzades per l'autor. Aquest no és un fet aïllat, ja que qualsevol persona que ha investigat o investiga

³⁹ BUADES JUAN, Josep Maria. «El paper dels intel·lectuals mallorquins en la difusió de la ideologia franquista», BSAL, núm. 53, 1997, pàg. 353.

els fets de la Guerra i molt especialment els que fan referència a la repressió ben segur ha rebut comentaris negatius o han posat en entredit les seves aportacions. Sembla que encara hi ha persones i institucions que desitgin impedir la recerca i l'obligació que tenim els historiadors i investigadors de dir la veritat i no amagar els fets de la història.

A més dels estudis esmentats, cal destacar altres treballs realitzats per Josep Massot i Muntaner, publicats en forma de separata. En aquest sentit podem esmentar *Les Illes Balears el 1939: L'altra cara de la victòria*,⁴⁰ *La repressió franquista a Mallorca vista pel cònsol Hillgarth: (1936-1937)*⁴¹ i la publicació *Mallorca durant la Guerra Civil: 1936-1939* editada l'any 1996 i que forma part de la col·lecció Quaderns d'Història Contemporània de les Balears editat per l'editorial Documenta Balear.

L'ampli ventall d'estudis i investigacions sobre la repressió a Mallorca dels darrers anys de la passada centúria ens han aportat nombrosa informació sobre el tema i també ens ha descobert amb tota la seva cruïsa l'abast de la neteja feixista. En aquesta línia, algunes publicacions han ofert per primera vegada, la possibilitat de conèixer molts nous aspectes de la repressió feixista i més dades de centenars de persones que foren assassinades en diferents circumstàncies i mortes en presons o camps de concentració, a les quals se'ls aplicà una violència física desmesurada i terrible.

La consolidació de la Universitat de les Illes Balears (UIB) i especialment la tasca dels professors de l'àrea d'Història Contemporània del Departament de Ciències Històriques i Teoria de les Arts, Miquel Duran Pastor, Sebastià Serra Busquets i Antoni Marimon Riutort han suposat una empenta notable en els estudis sobre la Guerra Civil i la repressió a Mallorca, sobretot gràcies a l'impuls i guiatge de nous historiadors que han dirigit les seves investigacions al coneixement dels fets de la repressió de la Guerra Civil. Aquest plantejament generà bons resultats i ben aviat donà els seus fruits en forma de nombroses publicacions i petites recerques relacionades amb l'estudi de la Segona República i la Guerra Civil. Tot i la importància de les recerques, molt sovint, aquestes s'orientaren cap a l'estudi de la repressió des d'una perspectiva més bé local i/o sectorial i no d'una manera general, que abracés tot el territori mallorquí. En general, són treballs específics de la repressió a algunes ciutats i municipis de Mallorca.

En aquest àmbit cal mencionar que a partir de 1996, l'editorial Documenta Balear amb coedició amb la Universitat de les Illes Balears, inicià la col·lecció "La Guerra Civil poble a poble" dirigida per l'historiador Arnau Company Mates i amb la qual participen destacats investigadors i historiadors.⁴² Fins ara, han aparegut els volums sobre Consell, de Manel Santana Morro;⁴³ Sant Joan, d'Arnau Company Mates;⁴⁴ Banyalbufar, de

⁴⁰ Revista RANDA, núm. 128, 1991), pàg. 97-114.

⁴¹ Revista AFERS, fulls de recerca i pensament, núm. 19, 1994, pàg. 695-707.

⁴² En aquest apartat cal destacar els noms de Miquel Duran Pastor, David Ginard Ferón, Gregori Mir Mayol, Josep Massot i Muntaner, Antoni Nadal Soler, Sebastià Serra Busquets i Antoni Marimon Riutort que conformen el consell assessor de la col·lecció.

⁴³ SANTANA MORRO, Manel. *Consell. Les penes de mort*. Palma: Documenta Balear, 1986.

Benet Albertí;⁴⁵ Selva, de Manel Santana Morro;⁴⁶ Montuïri, de Guillem Mas i Antoni Mateu;⁴⁷ Santanyí, de Cristòfol Miquel Sbert;⁴⁸ Bunyola, de Xavier Margais;⁴⁹ Manacor, d'Antoni Tugores;⁵⁰ Pollença, de Jaume March, Andreu Cerdà i Pere Salas;⁵¹ Porreres, de Bartomeu Garí;⁵² Sóller, d'Antoni Quetglas⁵³, Artà de Jaume Morey⁵⁴ i Sant Llorenç de Josep Cortès.⁵⁵ Cada volum conté els antecedents demogràfics, socioeconòmics i polítics del municipi fent especial esment als anys de la Segona República, l'anàlisi de la situació política dels mesos abans de l'aixecament militar del juliol de 1936, els fets de la Guerra i un estudi de la repressió. La publicació també inclou el nombre de víctimes de cada poble i un petit apunt biogràfic de les persones que foren afusellades en el transcurs del conflicte.

Cal afegir també que fora de la col·lecció de Documenta Balear s'han publicat investigacions sobre la Segona República i Guerra Civil als municipis Felanitx d'Aina Adrover i Joan Cabot;⁵⁶ Inca, dels germans Antoni i Jaume Armengol;⁵⁷ Artà, d'Antoni Picazo, Elena Garrido i Jaume Alzamora;⁵⁸ Santa Margalida, a càrrec de Xisco Bergas, Jaume Escales, Antoni Mas i Miquel Àngel Tortell;⁵⁹ Campanet, de Damà Ferrà Ponç⁶⁰ i una bona aproximació de Santanyí a càrrec Miquel Pons Pons.⁶¹

⁴⁴ COMPANY MATES, Arnau. *Sant Joan. Cacics i repressors*. Palma: Documenta Balear, 1986.

⁴⁵ ALBERTI GENOVART, Benet. *Banyalbufar. Al l'ombra de la Falange*. Palma: Documenta Balear, 1997.

⁴⁶ SANTANA MORRO, Manel. *Selva. Al recer de la muntanya*. Palma: Documenta Balear, 1998.

⁴⁷ MAS MIRALLES, Guillem i MATEU SOCIAS, Antoni. *Montuïri. L'esclafit de la crispació*. Palma: Documenta Balear, 2001.

⁴⁸ SBERT BARCELÓ, Cristòfol Miquel. *Santanyí. Els tres fronts*. Palma: Documenta Balear, 2004.

⁴⁹ MARGAIS BASSI, Xavier. *Bunyola. Amb la por al cos*. Palma: Documenta Balear, 2004.

⁵⁰ TUGORES MANRESA, Antoni: *Manacor. La Guerra a casa*, Palma: Documenta Balear, 2006.

⁵¹ MARCH BISBAL, Jaume; CERDÀ VIVES, Andreu i SALAS VIVES, Pere. *Pollença. La revolta contra la rebel·lió*, Palma: Documenta Balear, 2006, pàg. 147.

⁵² GARÍ SALLERAS, Bartomeu. *Porreres. Desfilades de dia, afusellaments de nit*. Palma: Documenta Balear, 2007.

⁵³ QUETGLAS CIFRE, Antoni. *Sóller. La desfeta de la burgesia progressista*. Palma: Documenta Balear, 2012.

⁵⁴ MOREY SUREDA, Jaume. *Artà. Llarg camí cap el desastre*. 2 volums. Palma: Documenta Balear, 2016.

⁵⁵ CORTES SERVERA, Josep. *Sant Llorenç. Republicans a Sa Coma i Son Carrió*. Palma: Documenta Balear, 2017.

⁵⁶ ADROVER OLIVER, Aina i CABOT CALÇAPEU, Joan. *Felanitx 1931-1939. República, Guerra i Repressió*, Eivissa: Res Publica Edicions, 2002.

⁵⁷ ARMENGOL COLL, Antoni i ARMENGOL COLL, Jaume. *La repressió a Inca. La República i la Guerra Civil*. Palma: Perifèrics Història, 2005.

⁵⁸ PICAZO MUNTANER, Antoni; GARRIDO GALLEGU, Elena i ALZAMORA RIERA, Jaume. *Artà: 1931-1939*. Palma: El Tall Editorial, 2007.

⁵⁹ BERGAS PASTOR, Xisco; ESCALES TOUS, Jaume; MAS FORNÉS, Antoni i TORTELL FRONTERA, Miquel Àngel. *Paper blanc. Els darrers mesos de la República i la Guerra Civil a Santa Margalida*. Ed. Ajuntament de Santa Margalida, 2013.

⁶⁰ FERRÀ PONÇ, Damià. *La Guerra Civil a Campanet (1936-1939)*. Palma: Lleonard Muntaner Editor, 2015.

⁶¹ PONS PONS, Miquel. «Postremitat de la Segona República i de la Guerra Civil», RANDA, núm. 53 (2004), pág.111-126.

Un altre apunt destacat d'aquets anys és el començament del boom de la publicació d'estudis biogràfics de personatges de renom i que foren repressaliats durant la Guerra.⁶² Tot i aquest fet, alguns autors assenyalen que existeix un gran dèficit en els estudis biogràfics de personatges que varen tenir un paper destacat en la nostra història contemporània i molt especialment en els anys de la República i de la Guerra Civil, com també de memòries personals i dietaris. Això no obstant, la present investigació en ha permès recuperar algunes llibretes personals que aporten dades destacades sobre els fets i les circumstàncies de la repressió a Mallorca i que citarem a les fonts de la investigació.⁶³

Tot i l'extensa bibliografia publicada que hem relacionat i que ha aportat dades molt rellevants sobre l'estudi de la repressió a Mallorca, el començament del nou segle ha dut implícit l'aparició d'una nova i abundant onada de publicacions. Nous estudis que serveixen per entendre, comprendre i conèixer l'abast i les conseqüències de la repressió com a actuació planificada pels militars colpistes abans del començament del conflicte i amb uns objectius clars per part de qui la va executar. Com afirma Massot i Muntaner a una de les seves recents publicacions: «sembla mentida que una guerra del segle passat continuï suscitant apassionaments i discussions com el primer dia i que, des del primer dia també ha donat lloc a una quantitat enorme de llibres, opuscles, i d'articles [...] Les Illes Balears no són una excepció».⁶⁴

A partir d'aquests moments constatarem la publicació de noves recerques de Massot i Muntaner. En primer lloc cal fer referència a l'estudi *De la guerra i de l'exili: Mallorca, Montserrat, França, Mèxic (1936-1975)* publicat l'any 2000. És un volum que inclou diferents treballs referents a la Guerra Civil a Mallorca i a l'exili que va donar lloc però, al mateix temps, s'ocupa d'altres aspectes del conflicte com fou el de la repressió que es va posar en marxa des del primer moment que els militars colpistes s'aixecaren contra la República.

Dos anys després publica *Aspectes de la Guerra Civil a les Illes Balears* (2002), on es planteja, un cop més, una sèrie de punts importants de la vida de les Illes Balears entre el 1936 i 1939. La dura repressió denunciada per Bernanos, el paper de l'Església, l'expedició de Bayo, els informes del cònsol Hillgarth sobre les Illes Balears, entre d'altres són alguns dels aspectes que treballa Massot i Muntaner i dels quals es pot

⁶² Vegeu l'apartat «Els estudis biogràfics» a COMPANY MATES, Arnau. «Entorn a la historiografia sobre la Segona República a Mallorca: un estat de la qüestió». Extret de SERRA BUSQUETS, Sebastià i COMPANY MATES, Arnau (Cord.). *La Segona República*. Palma: Actes de les XXV Jornades d'Estudis Històrics Locals, IEBaleàrics, 2007, pàg.180-181.

⁶³ Vegeu pàg. 564, apartat: Arxius particulars, memòries, manuscrits i documentació cedida per a la investigació.

⁶⁴ MASSOT I MUNTANER, Josep. *Aspectes de la Guerra Civil a les Balears*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2002, pàg. 10.

treure informació substancial per l'estudi de l'eliminació feixista planificada dels anys de la guerra.

El 2004 apareix *Sobre Georges Bernanos i altres temes polèmics*. Aquest llibre s'enfronta, amb decisió i sense pors ni tabús de cap mena, amb alguns temes polèmics de la Guerra Civil a Mallorca, entre els quals destacaria: Georges Bernanos i els seus discutits *Cementiris sota la lluna*; l'actuació de la CEDA i de la JAP i del seu líder a Mallorca Lluís Zaforteza i Villalonga durant els anys de la República i la guerra; l'actitud del Bisbe Miralles; els "mallorquins de Franco", els consells de guerra "exemplars", els "màrtirs" de la Guerra Civil i la necessitat de cercar per part de tothom una reconciliació veritable. La publicació també esmenta la repressió contra la llengua i la cultura pròpies de Mallorca, un fet que encara hi ha qui s'obstina a negar.

Dins l'autèntica explosió d'estudis sobre la Guerra Civil esdevinguts durant els darrers anys, hem de destacar la important tasca investigadora i els treballs del Dr. David Ginard Ferón, historiador especialitzat en l'estudi del moviment obrer, la resistència i la repressió durant la Guerra Civil i el franquisme. A llarg de la seva trajectòria ha realitzat nombrosos estudis i entrevistes que li han permès oferir un conjunt de publicacions sobre alguns aspectes de la repressió a Mallorca, més concretament, dels temes de les presons i camps de concentració; també sobre l'exili balear i sobre la situació de Mallorca durant el franquisme. A més, ha investigat i publicat diferents treballs sobre algunes de les dones més representatives de la lluita contra el franquisme com Dolores Ibárruri i Carmen López Landa. Tampoc no podem oblidar la seva recerca titulada *Matilde Landa. De la Institución Libre de Enseñanza a las prisiones franquistas* on parla de la vida i l'obra compromesa de la destacada militant del Partit Comunista d'Espanya, Matilde Landa Vaz. A més, aquest estudi ens acostava al coneixement de les condicions de vida a les presó de dones de can Sales en el context de la repressió franquista. Hem de recordar que Matilde Landa va morir a la presó palmesana de dones dia 26 de setembre de 1942, als 38 anys. Tot apunta que es va suïcidar induïda per la terrible pressió a què estava sotmesa per part de les autoritats penitenciàries i eclesiàstiques de Mallorca. És un dels exemples de la repressió contra les dones que també fou ben present a l'illa. Les autoritats colpistes tampoc s'oblidaren d'aplicar la barbàrie repressiva contra l'element femení, d'exemples n'hi ha molts: Aurora Picornell Femenias, Catalina Flaquer, Antònia i Maria Pasqual Flaquer, Magdalena Bassa Galmés, Adela Fernández López, Joana Vaño Morales, entre moltes d'altres.

L'any 1991 va publicar l'estudi *Centres de reclusió a la Mallorca en guerra (1936-1939)* on es parla d'un capítol molt important de la repressió a Mallorca, el que es refereix al tema dels centres d'internament de la Mallorca en guerra.

Des de l'inici de la guerra, l'illa es va convertir en una gran presó. La presó Provincial de Palma, la presó de Can Mir, el castell de Bellver, la presó de dones de Can Sales, els vaixells Jaume I i Cala Gat, el convent de Sant Domingo d'Inca, la presó de Manacor, el Fort d'Illetes, entre d'altres foren els centres de detenció més importants. A les seves

dependències ingressaren milers de persones on patiren tots tipus d'abusos i vexacions. A mesura que va transcórrer el conflicte s'obriren arreu de tota l'illa uns improvisats camps de concentració que es varen caracteritzar per les penoses condicions en què vivia la població reclusa. Molts dels presoners foren inclosos en batallons i obligats a realitzar treballs forçats. L'autor fa una anàlisi dels diferents centres d'empresonament, les condicions de vida dels presoners, els batallons de treball, etc. Sens dubte una gran aportació per a l'estudi de la repressió.

Posteriorment publica *L'esquerra Mallorquina i el Franquisme*, on tracta el tema de la repressió contra dos col·lectius concrets de l'illa els socialistes i els comunistes. És un estudi rigorós basat en la recerca històrica i els testimonis orals. Uns anys després treu la publicació *El moviment obrer de Mallorca i la Guerra Civil (1936-1939)*. Una bona aportació sobre la trajectòria de les principals organitzacions obreres dels anys de la guerra i la postguerra. L'autor dedica un capítol a l'aixecament del juliol de 1936 i el començament de la repressió. Un altra apartat de l'estudi ens acosta a les conseqüències que va patir el moviment obrer durant la guerra i un llistat de morts provisional de cada partit.

El 2004 edita un interessant estudi titulat *La repressió franquista contra el moviment obrer a les Illes Balears (1936-1975)* en el qual l'autor parla de les conseqüències repressives que va patir el moviment obrer i els seus representants des del moment en què començà el conflicte.⁶⁵ Les actuacions contra els treballadors illencs considerats desafectes foren múltiples, si bé una part de militants i dirigents del moviment obrer mallorquí es trobaven fora –en molts casos a l'Olimpíada Popular de Barcelona– en el moment de l'esclat de la guerra. Entre el 1936 i 1939, milers d'obriers foren sotmesos per la maquinària repressiva feixista. Foren clausurats tots els seus locals, suprimits els seus òrgans de premsa i dissoltes les escoles obreres, cercles esportius, culturals, etc. Una activitat repressiva que no acabà amb la guerra. Durant la dictadura franquista seguiren les detencions, les execucions i les tortures.

Un altre estudi destacat del mateix autor versa sobre la violència política que s'exercí a Mallorca contra els denominats desafectes en els anys del conflicte bèl·lic és *Les repressions de 1936-1939 a les Illes Balears. Una anàlisi comparativa*. L'aportació forma part de la publicació coordinada per l'historiador Pelai Pagès Blanch *La Guerra Civil als Països Catalans* que sorgí fruit de les Jornades d'Estudis del Congrés Històric per a l'edició XXXV dels Premis Octubre celebrat el 2006 a València. Aquesta trobada d'estudiosos de la Guerra Civil va proporcionar una mirada crítica sobre tot aquell seguit de fenòmens i fets històrics que van caracteritzar la guerra, tal com es va anar desenvolupant en el conjunt dels Països catalans, al Principat, al País Valencià i a les Illes Balears, conscients que el comportament dels diversos territoris durant la guerra

⁶⁵ GINARD FERÓN, David. «La repressió franquista contra el moviment obrer a les Illes Balears (1936-1975)», PAGÈS BLANCH, Pelai (dir). *Franquisme i repressió. La repressió franquista als Països Catalans (1939-1975)*. València: Publicacions de la Universitat de València, 2004, pàg. 295-316.

havia estat clarament diferenciat: la fidelitat republicana que va mantenir Catalunya i el País Valencià i l'illa de Menorca, contrastava amb el suport de la resta de les illes al bàndol insurrecte.

Durant la Guerra Civil, les Balears conegueren episodis de poder, violència, coacció, etc. a càrrec de les autoritats nacionals i republicanes. Òbviament, és important esmentar que la dinàmica repressiva fou diferent als territoris que conformen l'arxipèlag balear. Pel que fa al cas de Mallorca, Pelai Pagès diu –al text introductori– que un dels episodis més polèmics de la Guerra Civil fou el tema de la repressió, o més ben dit, les distintes repressions arran de l'esclat de la guerra. Afegeix que la repressió que es va dur a terme a Mallorca, com a la resta de l'Espanya franquista, fou una eliminació sistemàtica que tendia a l'aniquilació de l'enemic.

A la seva aportació, Ginard Ferón explica que la repressió és un fenomen molt complex que inclou un amplí ventall d'actuacions que abasten l'àmbit polític, social, econòmic i cultural. Pel que fa a Mallorca fou perfectament prevista, controlada i dirigida per les autoritats nacionals. Ginard també parla dels esdeveniments repressius a Menorca, una illa marcada per la repressió revolucionària entre el juliol i desembre de 1936, a la qual seguí una repressió d'ocupació a càrrec de les autoritats franquistes a partir del mes de febrer de 1939. I en darrer lloc, el cas singularíssim de les Pitiüses, on durant l'estiu de 1936 es visqueren alternativament fases repressives per part dels dos bàndols. L'estudi de Ginard parla que la política repressiva exercida a les Balears és extrapolable a la del conjunt de l'Estat espanyol. Un plantejament que es posa de relleu en la present investigació.

És important també esmentar el treball coordinat per Margalida Capellà Roig i David Ginard, *Treballadors, sindicalistes i clandestins. Històries orals del moviment obrer a les Balears (1930-1950)*. És un volum format per un conjunt d'entrevistes a persones que visqueren el procés històric entre la proclamació de la Segona República i els primers anys de la Dictadura franquista. Aquestes entrevistes realitzades a activistes polítics i socials, moltes de les quals apareixen per primera vegada, aporten –entre altres coses– informacions d'actuacions davant el cop d'estat de 1936 i la repressió a les presons i camps de concentració.

Tampoc podem deixar de banda, la recent publicació coordinada per David Ginard Ferón titulada *Dona, Guerra Civil i franquisme*. L'estudi compta amb sis treballs que pretenen proporcionar una visió actualitzada i de conjunt entorn de diversos àmbits de la història política i social de la dona a l'Estat espanyol entre 1931 i 1975. Entre d'altres temes, s'hi analitza l'impacte de la repressió franquista contra el moviment de dones a Mallorca. Ni tampoc l'estudi de David Ginard Ferón titulat «Entre el castigo y la redención. Las mujeres encarceladas en las Islas Baleares (1936-1943)» en la qual parla de les condicions de vida de les dones preses a les presons mallorquines en el context de la Guerra Civil i el primer franquisme. També de l'obertura de la nova presó de dones de Can Sales i les mesures disciplinàries a què foren sotmeses les presoneres.

La darrera aportació de David Ginard és de l'any 2016 i es titula *Aurora Picornell (1012-1937). De la història al símbol*. Es tracta d'una obra elaborada a la llum de nombroses fonts inèdites, que aborda per primera vegada un estudi biogràfic de conjunt sobre la destacada activista mallorquina i membre del Partit Comunista d'Espanya, Aurora Picornell Femenias. La publicació també fa referència al seu assassinat ocorregut la nit del 5 de gener de 1937, un dels fets més dramàtics de la repressió franquista de la Guerra Civil.

Una altra de les aportacions més destacades dels darrers temps han estat els treballs de la periodista i docent Margalida Capellà Fornés. Des de l'any 2003 fins el 2007 va publicar cent setanta entrevistes molt completes, en una secció del diari Última Hora amb el títol de «Republicanas del 36» i «Memòria del 36». Uns anys més tard, aquestes entrevistes han estat publicades en català i en format de llibre. Són tres volums d'entrevistes periodístiques dedicades a les víctimes de la Guerra Civil a Mallorca que duïen per títol: *Dones republicanes. Memòria de la Guerra Civil a Mallorca (1936-1939)* Volum I editat el 2009; *Dones republicanes. Memòria de la Guerra Civil a Mallorca (1936-1939)*, Volum II publicat l'any 2010 i *Veus republicanes. Memòria de la Guerra Civil a Mallorca (1936-1939)*, Volum III editat el 2014.

Indubtablement, les tres entregues de Margalida Capellà són d'una importància cabdal per l'estudi de la repressió perquè recullen biografies singulars, vides malmenades i històries apassionants en un marc d'una tragèdia, la Guerra Civil a Mallorca. Són testimonis de dones i homes que tingueren un paper molt més rellevant del que ens pot semblar perquè visqueren i la repressió dels seus familiars i també la patiren d'una manera distinta com la presó, en alguns casos amb la mort, humiliacions, marginació, etc.

Segons Massot i Muntaner, autor dels pròlegs de les obres de Capellà Fornés «el lector trobarà en aquestes pàgines matèria abundant per a la reflexió i aprendrà sens dubte moltes coses [...] els seus records, els seus patiments i els seus sentiments».⁶⁶ A banda d'aquest suggeriment, pensam que aquesta aportació compta amb un valor afegit, el de donar veu a un col·lectiu que havia estat silenciats durant molts anys i que ens aporta tot un seguit d'històries que commouran el lector i a l'investigador perquè estan bastides a partir d'un material gairebé inèdit en l'estudi de la repressió a Mallorca.

Una altra aportació destacada dels darrers anys la presenta l'investigador i periodista Antoni Tugores Manresa que l'any 2010 publica *Víctimes invisibles. La repressió de la dona durant la Guerra Civil i el franquisme a Mallorca*. És una obra que explora un caire poc conegut de la repressió: l'estudi de la repressió a la rereguarda contra la població civil i molt especialment contra les dones. Amb aquesta obra recupera «casos inèdits de protagonistes anònims que no només serveixen per dignificar la seva

⁶⁶ CAPELLÀ FORNÉS, Margalida. *Dones republicanes. Memòria de la Guerra Civil a Mallorca (1936-1939)* Volum I. Palma: Lleonard Muntaner editor, 2009, pàg. 11.

memòria, sinó per a contribuir i comprendre el funcionament de les presons, els processos judicials, la psicologia del terror, etc.»⁶⁷ Els casos de Magdalena Roig, esposa del batle de Manacor Antoni Amer; el procés contra Pilar Solanas Cazaña que passà d'ocupar un alt càrrec dins Falange a la presó de Can Sales per motius extra polítics; els casos d'opressió contra Aurora Picornell i Matilde Landa; el capítol de Bàrbara Salom, entre d'altres són alguns dels exemples de l'aportació d'Antoni Tugores. En definitiva, un treball basat en una rigorosa recerca de documentació que ens permet treure algunes conclusions del comportament de l'ésser humà en situacions de conflicte, por i violència. Recentment, el 2017, el mateix autor ha publicat el treball *Moriren dues vegades. Daria i Mercé Buxadé, infermeres catalanes assassinades a Mallorca l'any 1936*, amb el qual pretém desxifrar les incògnites d'un dels casos més esgarrifosos de la repressió de la Guerra. Ens referim a la desaparició i mort de les cinc sanitàries. Tugores Manresa intenta rescatar la història familiar dels Buxadé. Però per damunt tot, recobrar Daria i Merçe Buxadé Adroher de l'oblit i de la infàmia del feixisme, que després d'eliminar-les, convertí aquestes víctimes en prostitutes i assassinà la seva memòria.

El 2011, Manuel Suárez Salvà que des de fa anys ha orientat la seva tasca d'investigador a la Segona República a Calvià i a la recuperació dels testimonis de la repressió i a l'estudi de les presons franquistes a Mallorca publica *La presó de can Mir. Un exemple de la repressió feixista durant la Guerra Civil a Mallorca*.

Durant la Guerra Civil i els primers anys de la postguerra, l'antic magatzem "Almacén de maderas y de hierros de Juan Mir Jaume" que estava situat a l'actual avinguda Joan March Ordinas de Palma i que a dia d'avui hi ha la sala de cinema Augusta fou utilitzat com a centre penitenciari improvisat que es destinà al confinament de presos polítics. Entre el setembre de 1936 i el març de 1937, part dels presos preventius que hi romanien foren posats en llibertat i després assassinats per escamots falangistes.

La important i imprescindible investigació de Manuel Suárez Salvà ens acosta a la cruesa dels centres penitenciaris improvisats que s'obriren a Mallorca des dels primers dies de la guerra. També la publicació aporta dades molt aclaridores sobre les tretes de presó que acabaren quasi sempre amb una execució. El periodista Llorenç Capellà afirma al pròleg del llibre sobre Can Mir que s'hi pot trobar «la crònica ignorada de la repressió, el preu de les obres de condicionament del centre, la seva distribució, l'alimentació, les malalties de l'interior de la presó, la solidaritat dels presoners i la tragèdia de la mort».⁶⁸ A més de tota aquesta informació, aporta aspectes molt destacats per l'estudi de la repressió de la Guerra Civil a Mallorca, com foren les anomenades «sacas» o tretes de presó, els empresonats i les vivències dels presoners de la Prisión Estaciones, l'aplicació de la justícia de Franco, els afusellaments derivats de les tretes i

⁶⁷ NADAL PASQUAL, Celia. *Les dones i la Guerra*. Barcelona: Universitat Pompeu Fabra, 2010.

⁶⁸ SUÁREZ SALVÀ, Manuel. *La presó de can Mir. Un exemple de la repressió feixista durant la Guerra Civil a Mallorca*. Palma: Lleonard Muntaner, 2011, pàg. 17.

el nom i les xifres de les víctimes que passaren pel centre penitenciarí palmèsà. Sens dubte, una aportació destacadíssima.

Un altre estudi molt important és *Les fosses comunes de la repressió a Mallorca. Mapa de Fosses comunes de Mallorca (1a part)*. El mes de novembre de 2010, la conselleria d'Afers Socials del Govern Balear dirigida per Fina Santiago i l'Associació Memòria de Mallorca van signar un conveni pel qual aquesta darrera entitat es comprometia a elaborar el mapa de fosses de Mallorca en dos terminis.⁶⁹ La primera entrega es va publicar l'any 2011 i fou coordinada per Manuel Suárez Salvà i hi participaren una dotzena d'investigadors.⁷⁰ Com s'assenyala a la introducció: «La motivació del treball és la voluntat de ser exhaustius en l'estudi de cada una de les fosses de manera que no només es puguis presentar les ubicacions de les diferents fosses dins el territori, sinó aportar també la relació de les persones que van ser il·legalment enterrades i descriure les circumstàncies que envoltaren cada un dels casos».⁷¹

La primera part de l'estudi que resta inèdita, aporta dades molt significatives del que va ser la repressió a Mallorca durant la Guerra Civil espanyola. Entre altres aspectes, recull i documenta l'existència de 23 fosses comunes i de més de 1.000 víctimes que moriren a conseqüència de l'eliminació planificada. És una investigació científica, molt acurada i d'un alt valor històric. A banda de l'interès que exposam, l'estudi recull un valor moral i social, que sens dubte ajudarà a saber on són els desapareguts de la repressió de la Guerra Civil, un fet que pot contribuir a la superació del trauma familiar i social que ha provocat l'absència forçada. Aquesta aportació del Mapa de fosses es completarà amb la segona part de la investigació que a hores d'ara resta en premsa i que contempla l'estudi de 21 fosses més, entre elles, les grans fosses del cementeri municipal de Palma i Sa Coma. Les dades que hi apareixen son enormement aclaridores per l'estudi de la repressió.⁷²

També hem de mencionar les darreres recerques de Josep Massot i Muntaner que han constituït un nou allau de noves informacions sobre la Guerra Civil a Mallorca. En

⁶⁹ L'Associació Memòria de Mallorca es constituí a Palma el mes de febrer de 2006 a l'ampar de l'article 22 de la Constitució i regula les seves activitats d'acord amb la Llei 1/2002, del 22 de març. A hores d'ara presideix aquest col·lectiu Maria Antònia Oliver Paris. Aquesta entitat fou fundada amb el nom d'Associació per a la Recuperació de la Memòria Històrica de Mallorca.

⁷⁰ L'equip de feina que va elaborar la primera entrega del mapa de fosses comunes de la repressió a Mallorca estava format per les següents persones: Marçal Isern Ramis, Lara Gelabert Batllori, Pedro De Echave Garcia, Antònia Mercadal Serra, Arnau Matas Morell, Maria Antònia Oliver Paris, Jaume Morey Sureda, Elena Rodríguez Codd, Jaume Miró Adrover, Xavier Margais Bassi, Antoni Tugores Manresa, Bartomeu Garí Salleras i Manuel Suárez Salvà (coordinador).

⁷¹ SUÁREZ SALVÀ, Manuel (Coord.). *Les fosses de la repressió a Mallorca. Mapa de les fosses comunes de Mallorca (1a part)*. Palma: Govern Balear i Associació Memòria de Mallorca. Palma, 2011, pàg. 11.

⁷² L'equip de feina que va elaborar la segona part del mapa de fosses comunes de la repressió a Mallorca estava format per les següents persones: Josep Cortès, Jaume Escales Tous, Bartomeu Garí Salleras, Xavier Herrera Oliver, Marçal Isern Ramis, Magdalena Jaume, Arnau Matas Morell, Jaume Miró Adrover, Jaume Morey Sureda, Maria Antònia Oliver Paris, Josep Quetglas, Tomàs Suau Mayol, Antònia Tugores Manresa i Manuel Suárez Salvà (coordinador).

primer lloc, parlarem del llibre *Aportacions a la història de la Guerra Civil a Mallorca* publicat l'any 2009. Aquest volum és complementari de les altres publicacions del mateix autor i ens aporta informació inèdita i molt valuosa. Entre d'altres temes cal destacar el capítol elaborat gràcies a entrevistes inèdites recollides per Rafel Ferrer Massanet que fan referència a la duríssima repressió exercida a Manacor. A més incorpora episodis de la repressió com el del batle Antoni Amer i del periple repressiu manacorí dels primers mesos del conflicte.

El 2011 publica *Les represàlies de Franco contra els militars "poc addictes": la "Causa del mando" de 1936 a Mallorca* amb el qual aporta per primer cop un material importantíssim per al coneixement de les intimitats de l'esclat de la Guerra Civil a Mallorca i de les desavinences entre els sectors militars i civils rebel·lats el juliol de 1936 contra el poder legítim de la Segona República. L'autor es basa en el text sencer de dues causes judicials –números 976 i 977 corresponents a l'any 1936– que foren posades en funcionament per ordre directa del general Franco, contra el comandant militar de les Balears, Aurelio Díaz de Freijó i altres membres destacats del seu Estat Major, a més del coronel Emilio Ramos, primer cap d'operacions contra la tropa de Bayo. Com també contra tres caps de les columnes que lluitaren a Portocristo i a Son Servera. Entre altres coses, és una aportació en què es parla del posicionament del militars davant les ànsies repressives de molts caps de l'exèrcit i de Falange.

Dos anys després, Massot i Muntaner aporta el títol *El calvari d'Antonio Espina i de Guillermo Roldán: (Mallorca, 1936-1940)*. Es tracta d'una aportació realitzada a partir de la informació extreta de la documentació que forma part del procés militar 18/1937 obert contra el darrer governador civil de les Balears de la Segona República Antonio Espina i el seu cap de policia, Guillermo Roldán. Amb aquesta recerca, l'autor aporta informació sobre els dos consells de guerra, dels quals van ser objecte dos personatges destacats del moment a casua del càrrec que ocupaven, a més d'informacions sobre els darrers dies de la República a Mallorca i els moviments preliminars del cop d'estat i el posicionament dels militars. La publicació també és de gran interès perquè ens permet –a través de les declaracions de molts personatges, alguns d'ells afectes al règim militar– entendre l'ambient predominant de la dreta a l'illa de Mallorca en temps de la República i, al mateix temps, les evidents complicitats que hi havia entre elements conservadors i alguns policies que no simpatitzaven amb les idees esquerranes i que facilitaven els treballs conspiradors dels militars i civils.

Altres publicacions destacades que aporten dades ben significatives de la repressió són els llibres de memòries que s'han publicat en el transcurs de les darreres dècades. Malaurament, no disposam a Mallorca d'una gran producció memorialista. Entre els títols de la curta llista de memòries relatives a la Guerra Civil i a la repressió podem esmentar en primer lloc *Mallorca 1936, Cómo viví la represión franquista en Mallorca* de Josep Pons Bestard i *Crònica d'un presoner mallorquí als camps de concentració (1936-1942)* de Gabriel Riera Sorell. En segon lloc, l'obra d'Heinz Kraschutzki *Memòries a les presons de la Guerra Civil a Mallorca* publicada l'any 2004, *No eren*

blaves ni verdes les muntanyes de Josep Muntaner Cerdà editada el 2006 i les memòries de Juan Matas Salas aportades sota el títol *Mi odisea (1936-1943)*. En tercer lloc, cal mencionar també l'aportació memorialista de Josep Darder Sastre titulada *Impressions d'un infant d'abans i de l'inici de la Guerra Civil a Mallorca* editada l'any 2009. Aquest llibre aporta nombroses dades sobre la família d'Emili Darder Cànaves i el dramatisme de la repressió que afectà moltes famílies de republicans.

I, finalment, una de les tres publicacions dedicades a la vida i obra del socialista mallorquí, Alexandre Jaume Rosselló.⁷³ Ens referim al segon volum titulat *Escrits des de la presó (1936-1937)* el qual aporta tot el que el polític va escriure des de la presó –la correspondència, sobretot amb la família; unes notes al seu advocat, Lluís Alemany, amb instruccions sobre la defensa– i el conjunt de notes titulat *Mi calvario*, en què Alexandre Jaume desgrana els pensaments i, sobretot, els sentiments que li provoquen la presó i la Guerra Civil, i que constitueixen un testimoni únic sobre la vida al castell de Bellver i una font fonamental per a l'estudi de la repressió.

L'interès d'aquestes publicacions memorialistes és que recullen la pròpia experiència de la guerra i la repressió franquista dels seus autors, el calvari que patiren a causa de la seva pertinença política, el seu pas per les presons i camps de concentració, etc. Un altre punt important d'aquests relats fets majoritàriament en primera persona és que transmeten informacions del que passà a Mallorca durant l'infern de la guerra. En molts de casos els seus amics víctimes els hi encarregaren que expliquessin tot el que havia passat a l'illa durant els tres anys de conflicte i de barbàrie feixista.

Les darreres aportacions sobre l'estudi de la repressió foren publicades en forma de separata per la revista Randa entre els anys 2011 i 2013. Amb el títol *El diari d'un milicià (1936)*, els autors –Jaume Morey Sureda i Josep Massot i Muntaner– analitzen, cada un per la seva banda, el diari del milicià Albert Sadurní, el qual es transcriu completament. És una informació destacada del desembarcament de Bayo que coincideix amb els primers dies de la repressió a la zona de guerra. Una altra publicació important és la del periodista Miquel Alenyà en el seu llibre *Vuit voluntàries de Creu Roja i un voluntari moren a Manacor l'estiu de 1936* que intenta explicar els fets que envoltaren la mort de les cinc infermeres voluntàries de la Creu Roja a principis del mes de setembre de 1936.

Dos anys després, Sureda i Massot aporten *El dietari de guerra de mossèn Llorenç Lliteras: (Artà, juliol-setembre de 1936)*, Una obra en la qual es comenta el dietari que mossèn Llorenç Lliteras, rector d'Artà, escrigué entre el 19 de juliol de 1936 i el 6 de

⁷³ El primer volum de la trilogia fou escrit per Alexandre Font Jaume i es titula *Alexandre Jaume Rosselló (1879-1937)*. L'obra és una acurada investigació històrica que es centra en la biografia, pensament i praxis política d'Alexandre Jaume. El segon és *Escrits des de la presó (1936-1937)* i el tercer i darrer volum es titula *Impresiones de un Constituyente (1931-1933)* i és una recopilació d'articles sobre la seva activitat parlamentària durant l'època en què exercí de diputat a Corts. Les tres obres estan editades per Leonard Muntaner Editor.

setembre del mateix any. A partir del dietari de Llorenç Lliteras i el de Rafel Ginard Bauçà, del qual també inclouen uns fragments, s'explica el context històric que envoltava el municipi d'Artà durant la Guerra Civil, així com també les detencions que es feren a la localitat.

Finalment, esmentar en les darreres fonts bibliogràfiques de les quals podem extreure informació sobre la repressió. En referim en primer lloc a l'obra de Damià Ferrà i Ponç *La Guerra Civil a Campanet (1936-1939)*. Amb aquesta publicació, el polític i investigador campanater dóna a conèixer petites històries i vivències de la guerra que ens ajuden a posar llum a alguns aspectes de la repressió, com per exemple, la relació de morts a conseqüència de la repressió. I en segon lloc, la recent publicació de Manuel Suárez Salvà titulada *Suborns i tretes a la presó de Can Mir (1936-1941). Noves aportacions*. Com podem veure, no és la primera vegada que Suárez investiga l'espínos territori de la repressió de la Guerra Civil i de la presó de Can Mir. L'any 2011 va publicar un primer estudi sobre aquest centre penitenciari. La segona entrega és un feina científica, d'acurada recerca, plena d'emocions i de noves aportacions i confirmacions sobre el que va succeir dins el centre penitenciari més dur, obscur i tràgic que hi ha hagut mai a la nostra illa. En aquest ocasió Manuel Suárez aporta noves dades sobre els protagonistes de la repressió, les ferotges pràctiques repressives, les primeres víctimes de can Mir, les tretes de presó, les detencions i les circumstàncies de les morts dels presoners i, sobretot, informació dels suborns i xantatges que es practicaven dins i fora del centre de reclusió. És una aportació molt important que es nodreix de fonts documentals judicials i nous testimonis orals.

Com podem veure les publicacions presentades són moltes i de qualitat, però pensam que segueix existint una manca d'un estudi general sobre de la repressió a Mallorca. Possiblement, una de les causes del seu retràs és la dificultat que representava durant molts d'anys l'accés a la documentació dipositada en arxius estatals injustament vetats. Afortunadament, aquesta situació ha canviat considerablement. A tall d'exemple, hem de recordar que recentment, l'Associació Memòria de Mallorca ha digitalitzat les causes militars dels anys 1936 al 1939 que formen part de l'Arxiu del Togat Militar núm. 33 de les Balears, aquesta documentació més endavant serà desgranada a l'apartat d'anàlisi de les fonts serà cabdal per a l'estudi de la repressió. A banda d'aquest fet, és necessari solucionar greus mancances, sobretot pel que fa referència a la localització de determinats arxius, com els de Falange; també la catalogació de documents del Govern Civil de les Balears i l'agilització d'accés a les fonts arxivístiques de la Guàrdia Civil i el Cos de Policia.

Tot i aquest dèficit, els avanços en la investigació històrica sobre la repressió de la Guerra Civil a Mallorca i la resta d'illes de les Balears que s'han fet al llarg de les darreres dècades són molt importants i resultat de la insistència i treball d'historiadors i investigadors que a través de la difusió de modestes publicacions han proporcionant noves informacions sobre la repressió franquista. Tampoc podem deixar de banda, el

treball compromès que fan les associacions de recuperació de la Memòria Històrica de les Balears i els familiars de les víctimes del franquisme.

És indubtable que la Guerra Civil espanyola i la repressió continua sent un tema que aixeca moltes opinions, a vegades, no sempre abordades correctament, ni tampoc contrastades. Consideram també que algunes afirmacions de mitjans de comunicació ometen determinades informacions que sens dubte desdibuixen el que foren els fets repressius exercits a Mallorca durant la guerra. Com a historiadors, tenim l'obligació de donar a conèixer la realitat de la guerra i la brutalitat de la repressió, que s'orquestrà a Mallorca i altres indrets del territori de l'Estat espanyol. Al mateix temps, tenim el deure de posar a l'abast a la resta d'investigadors i a la societat en general el que va passar durant aquells anys, com també treure els noms i els fets de les persones que per decisió de les noves autoritats d'aquella època foren condemnades a l'oblit.

Avui, en plena democràcia, és necessari recuperar tota la veritable història i és imprescindible explicar detalladament el que va passar durant la guerra i la repressió a fi de ser conscients que la democràcia que gaudim és fruit de l'esforç de persones que foren perseguides, privades de llibertat, i en molts de casos eliminades durant la guerra i la dictadura de Franco. 150.000 persones continuen desaparegudes a l'Estat espanyol. Més de 1.000 a Mallorca.

Aquesta publicació està plena d'investigació històrica, però també d'un immens compromís social. Com a experiència pròpia tenim la necessitat de donar a conèixer, de contar als més joves, d'explicar com foren impunement assassinades i oblidades milers de persones. No podem ometre la nostra història, les ocultacions no condueixen a res bo.

Volem expressar el nostre agraïment pel suport que sempre hem rebut per part del professorat del Departament de Ciències Històriques i Teoria de les Arts –àrea Història Contemporània– de la Universitat de les Illes Balears (UIB) i molt especialment del Dr. Sebastià Serra Busquets. Tampoc no podem deixar de banda el suport rebut per l'Associació Memòria de Mallorca (MDM) i el de les famílies de les víctimes de la repressió que amb les seves paraules d'agraïment ens han encoratjat a investigar la seva història, la nostra història: la repressió franquista a Mallorca dels anys de la Guerra Civil espanyola.

ASPECTES METODOLÒGICS

1) Metodologia

La Guerra Civil ha estat un dels conflictes contemporanis més estudiats i sagnants que assolí l'Estat Espanyol durant els anys 1936-1939. Amb l'adveniment de la Segona República, les forces polítiques més conservadores i dretanes, juntament amb sectors de l'Exèrcit i l'Església es trobaren desplaçades del poder, per aquest motiu decidiren imposar-se per la força i orquestraren un cop d'estat militar. La seva finalitat era enderrocar el govern de la República, crear un nou estat polític que fos favorable als seus interessos i eliminar les persones que consideraven no afectes al nou règim. Però l'aixecament del mes juliol de 1936 va fracassar i l'estat quedà dividit en dues zones. A partir d'aquest moment, els caps militars denominats africanistes, iniciaren una lluita per tal de derrotar l'exercit republicà i destrossar la seva ideologia política. La Guerra Civil espanyola fou una guerra militar, però també es va convertir en un conflicte contra la població civil, un enfrontament entre la legalitat i la il·legalitat.

A Mallorca, les forces rebels s'instauraren amb certa facilitat i, des del primer moment, a través d'esquadrons paramilitars començaren les onades repressives contra la població considerada enemiga del nou poder establert. La duríssima repressió va portar morts, empresonaments i vexacions de tot tipus. Les víctimes foren quantioses, a hores d'ara el nombre de desapareguts i afusellats segueix sent una incògnita.

Els treballs d'investigació publicats fins ara són summament importants per al coneixement de la Guerra Civil i la repressió i, sens dubte, ens permeten entre d'altres coses tenir una bona aproximació de la magnitud i l'abast del drama humà que es va originar durant el conflicte. Com investigadors de la repressió hem volgut continuar amb el camí iniciat per altres historiadors i aportar una investigació nova i rigorosa de la repressió de la Guerra Civil a Mallorca. La nostra intenció no és fer reviure dolorosament els fets repressius de la guerra, però tampoc no podem defugir ni minimitzar les seves conseqüències.

El treball d'investigació que presentam pretén ser una mirada detallada i a la vegada global de la repressió que va afectar a Mallorca durant la Guerra Civil espanyola. És un estudi que s'ha basat en una acurada recerca a nombroses fonts històriques, a través de les quals hem intentat aportar el màxim nombre d'informació inèdita sobre els centres de poder de l'aparell repressiu i els seus instigadors i qui eren aquestes persones i com exercien la violència, com s'implicaren, com l'impulsaren i l'executaren. Un altre dels eixos importants de la investigació són els mètodes i pràctiques de l'eliminació planificada, les fases i els indrets de la repressió, les xifres i la violència exercida contra les dones.

En primer lloc, hem pensat que era indispensable i necessari fer un capítol sobre l'estat de la qüestió per veure quina era la situació de l'estudi de la repressió a Mallorca. Un

repàs de la bibliografia existent i una primer contacte amb les fonts va demostrar que hi havia moltes coses per descobrir i investigar en referència a la repressió que es va viure a Mallorca en el període cronològic que va des del mes de juliol de 1936 fins l'abril de 1939. Per aquest motiu, ens plantejarem l'estudi més àmpliament i decidírem que la complexitat del tema de la repressió ens ha obligava a fer una investigació interdisciplinària i multidisciplinària, és a dir, que combinàs diverses fonts seguint un mètode i uns paràmetres adequats a la investigació. En aquest sentit ens hem ajudat de l'anomenada "Arqueologia de la Guerra Civil".⁷⁴ En els últims deu anys, la proliferació de les pràctiques arqueològiques relacionades amb l'estudi de restes humanes i físiques que van tenir lloc en el període de la Guerra Civil i primer franquisme han aportat aspectes molt importants sobre la repressió. Els contextos arqueològics vinculats a activitats de la Guerra Civil estudiats solen ser restes humanes d'opositors al franquisme dipositats en fosses comunes, trinxeres i línies de front. Pel que fa el cas de Mallorca, l'exhumació de la fossa comuna dels cementeris de Sant Joan i Porreres ha permès accedir a informacions molt importants per la investigació històrica de la repressió.

La investigació de la repressió està plena de fets històrics, però també d'històries personals i familiars. La major part de generacions de persones que visqueren aquella època ens han deixat, però encara hem tengut l'oportunitat de parlar amb testimonis que –independentment de la seva ideologia– visqueren els fets. Els protagonistes directes o indirectes que patiren de ben a prop la repressió han aportat la seva experiència personal a la investigació. És un fet que ha estat summament enriquidor i ha possibilitat la recuperació d'importants testimoniatges de la història oral de la repressió, molt especialment els que fan referència als aspectes que són omesos i, per tant, que difícilment es poden constatar als documents conservats. La informació ha estat recollida en format digital i degudament contrastada amb les fonts històriques primàries.

També la investigació ha tingut en compte el coneixement dels mecanismes legislatius, jurídics i judicials que va utilitzar el nou règim per executar la repressió. Aquests mecanismes van permetre una pràctica sistemàtica i una adequació de la repressió a cada precís moment. En aquest sentit ha estat cabdal la informació extreta dels procediments judicials sumaríssims que formen part de l'Arxiu del Togat Militar núm. 33 de les Balears oberts en el període de la Guerra Civil espanyola.

Una altre punt important que hem contemplat és el buidatge de la premsa periòdica, sobretot centrant-nos en els principals diaris de Mallorca, a més d'algunes publicacions periòdiques setmanals, quinzenals o mensuals i la consulta de la publicació de caire oficial: el Butlletí de la Província de les Balears. També hem consultat algunes publicacions de caràcter local.

⁷⁴ Sobre aquest tema vegeu GARCÍA CASAS, David. «Arqueologies de la Guerra Civil». EBRE 38. Revista internacional de la Guerra Civil, 1936-1939, núm. 4 (2010), pàg. 267-283.

La repressió contra la població civil va abastar tots els sectors socials de la societat mallorquina. Aquesta circumstància ha creat un gran desconcert, preocupació, abatiment físic i moral, entre les famílies afectades, que en molts de casos han estat incapaces de superar. També va afectar les nissagues dels presumptes repressors, que en molts de casos desconeixien la participació i el compromís dels seus familiars dins l'aparell repressiu. Accedir a les seves fonts documentals i molt especialment, testimonials de les famílies podíem dir repressores, és realment complicat però les seves aportacions han estat cabdals per la investigació. En aquest sentit hem d'afirmar que ens ha deixat sorpresos la gran quantitat de fets, conductes i aspectes de la vida dels repressors dels quals no queda cap tipus de constància escrita o material.

En darrer lloc cal destacar la consulta de les fonts d'associacions memorialistes, molt especialment de l'Associació Memòria de Mallorca, a través de les quals hem accedit entre altres coses a documentació inèdita cedida per les famílies o que pertanyia a arxius familiars.⁷⁵

Finalment, podem dir que el treball metodològic que ens hem plantejat ens ha permès recollir abundant documentació (oral, material i escrita) sobre la repressió. Amb la informació extreta procedirem a la síntesi i a la redacció del treball, contrastant informacions, relacionant dades i temes, substanciant la documentació i procedint a la redacció dels diferents punts que han conformat les característiques de la investigació. Aquestes línies ens han permès donar a conèixer molts aspectes de la repressió executada a Mallorca contra els considerats enemics al règim. Com a resultat d'haver aplicat la metodologia citada s'han arribat a unes conclusions que s'han aportat a final del document.

El prestigiós historiador Eric J. Hobsbawn afirmava recentment que «la essència de l'ofici d'historiador és recordar el que els altres obliden, encara que alguns vulguin que s'oblidi».⁷⁶ Tanmateix, afegia que «cal recordar els fets però sense fer reviure els ressentiments. És a dir, recordar des de la raó sense promoure en cap cas l'esperit de revenja».⁷⁷

2) Objectius generals i específics

Parlar de guerra, de repressió és molt complex. La Guerra Civil espanyola està plena d'episodis dramàtics, molts dels quals estan per descobrir. En aquests darrers anys,

⁷⁵ L'Associació Memòria de Mallorca (abans Associació per a la Recuperació de la Memòria Històrica de Mallorca) es va constituir a Palma el mes de febrer de 2006 a l'ampar de l'article 22 de la Constitució i regula les seves activitats d'acord amb la Llei 1/2002, del 22 de març. A hores d'ara presideix aquest col·lectiu Maria Antònia Oliver Paris.

⁷⁶ GRANOVSKY, Martin. *Entrevista a Eric J. Hobsbawn*. PÀGINA/12 (edició de dia 2 d'octubre de 2012). www.pagina12.com.ar/diario/cultura.

⁷⁷ *Ibidem*.

gràcies al treball de molts historiadors i investigadors, i molt especialment gràcies al suport que han donat molts professors de centres universitaris –entre els quals hem de destacar el professorat del Departament d’Història Contemporània de la Universitat de les Illes Balears– a nous investigadors, sabem moltes més coses de la repressió que es va exercir en el transcurs de la Guerra Civil espanyola.

El nostre compromís amb la investigació sobre la Guerra Civil i la repressió va començar fa uns 15 anys aproximadament. Aquest fet ha suposat la recopilació de molta informació (documental i oral) sobre aspectes de la repressió que es va exercir a Mallorca durant el conflicte bèl·lic. En la mesura de les nostres possibilitats hem donat a conèixer la investigació través de diferents estudis, comunicacions i ponències.

El camí de la investigació es va iniciar cap el 2005, després d’un temps d’acurada recerca sobre la Segona República i la Guerra Civil a Porreres que contà amb els consells i suport d’historiadors i investigadors de la talla acadèmica de Sebastià Serra Busquets, Antoni Marimon Riutort, Miquel Durán Pastor i Arnau Company Mates, entre d’altres. Aquesta llavor va germinar en uns primers resultats que es publicaren l’any 2007. Ens referim a dos títols. En primer lloc, la comunicació «Noves aportacions sobre els desconeguts i desapareguts del Pla de Mallorca durant la Guerra Civil (1936-1939)». Es tracta d’una aproximació a l’estudi de la repressió a la comarca del Pla de Mallorca que aporta, entre d’altres coses un primer cens de víctimes de la repressió dels municipis que conformen la comarca i una identificació dels llocs de la repressió.⁷⁸

L’altre títol és *Porreres. desfilades de dia, afusellaments de nit* que forma part de la col·lecció «La Guerra Civil poble a poble» editat per l’editorial Documenta Balear. Aquesta publicació molt més ampla té la intenció de rescatar de l’oblit un dels períodes més crucials i tràgics de la recent història contemporània de Porreres i, al mateix temps acostar al que va ser una de les etapes més sagnants de la repressió mallorquina de la Guerra Civil, ens referim a les denominades tretes de presó o posades en llibertat: durant una etapa del conflicte, una bona part de presoners que estaven confinats a les presons de Palma, eren tretes de nit i traslladats a la part de darrera de l’oratori de la Santa Creu de Porreres on eren afusellats. Actualment, la xifra de víctimes és desconeguda. Aquesta circumstància i el contacte amb moltes famílies que patiren aquesta modalitat repressiva foren arguments més que suficients per seguir investigant la xacra de la violència política de la Guerra Civil.

Més endavant, i amb la finalitat d’aprofundir en el tema de les tretes de presó, realitzarem dues comunicacions que aporten dades inèdites d’aquesta modalitat repressiva. Ens referim als títols: «Un escenari de la repressió: La Creu de Porreres» i «La Creu de Porreres i les tretes de presó (juliol de 1936-abril de 1937)». Aquesta

⁷⁸ GARÍ SALLERAS, Bartomeu. «Noves aportacions sobre els desconeguts i desapareguts del Pla de Mallorca durant la Guerra Civil (1936-1939)». Actes de les I Jornades d’Estudis Locals. Edicions Ajuntament de Porreres, 2005, pàg. 125-145.

darrera aportació fou realitzada amb la col·laboració de l'investigador Manuel Suárez Salvà.

El 2009 presentarem i defensarem la Memòria d'investigació: "Anàlisi de la repressió a Mallorca durant la Guerra Civil espanyola (1936-1939): Etapes, llocs i mètodes de les coerció feixista" dirigida pel Dr. Sebastià Serra Buquets que va suposar una passa més en l'estudi de la repressió de la Guerra Civil a Mallorca. Pensam que l'estudi va aportar dades més clarificadores i, sobretot, inèdites del que va ser l'eliminació sistemàtica i planificada que va implantar el nou règim militar autoritari durant el anys de la Guerra Civil a Mallorca.

Seguint amb la nostra trajectòria supervisada pel Dr. Sebastià Serra Busquets, col·laborarem en el treball d'investigació titulat «Les fosses de la repressió a Mallorca. Mapa de les fosses comunes de Mallorca (1a part)» que es va editar l'any 2011 per part de la Fundació Balear de la Memòria Democràtica del Govern de les Illes Balears juntament amb l'Associació Memòria de Mallorca. Aquesta investigació inèdita a l'àmbit de Mallorca fou elaborada per un grup de treball format per 12 investigadors coordinats per Manuel Suárez Salvà. La nostra recerca es correspon a l'elaboració de la «Fitxa de les fosses comunes dels cementeris municipals de Montuiri, Petra i Porreres». La recerca ens ha permès obtenir una visió molt més àmplia de la repressió i del seu abast ja que va comportar l'estudi i la localització de la fossa, a més de la identificació de les possibles víctimes.

Una altra aportació que férem sobre l'estudi de la repressió planificada de la Guerra Civil a Mallorca es titula: «Els primers mesos de la repressió a Mallorca (juliol-setembre de 1936): escenes d'una violència planificada» publicat l'any 2013 a les Actes de la XIV reunió de la Xarxa Mediterrània d'Història Cultural. Cultura, Societat i Política a la Mediterrània contemporània. Miscel·lània homenatge al professor Miquel Duran Pastor.

Una aportació que ens acosta al desenvolupament de la repressió practicada en els primers mesos de la Guerra Civil a Mallorca. Una violència que fou perfectament prevista, controlada i dirigida per les autoritats nacionals. En aquest espai de temps, centenars de persones que, per pensar de manera diferent als nous governants, o tan sols per pensar, van ser separades de la societat, tancades a presons i, en molts de casos eliminades físicament i socialment.

Un fet cabdal en el camí de la nostra investigació fou l'exhumació l'any 2015 de la fossa comuna del cementeri municipal de Sant Joan que va permetre la localització i exhumació de tres víctimes de la repressió de la Guerra Civil. Fou un projecte en què vàrem participar molt activament ja que realitzàrem la fitxa de la localització de la fossa i col·laboràrem en el treball de camp dirigit per l'equip format per la Dra. Cristina Rihuete Herrada, la Dra. Beatriz Palomar Puebla i l'antropòloga i arqueòloga forense Francisca Cardona López. La investigació forma part de la segona entrega del Mapa de

fosses de Mallorca i els resultats foren publicats sota el títol: «La fossa dels Mariandos, obrir per poder tancar la història».⁷⁹

Després d'un procés de maduració i coneixement de les fonts històriques i seguint els consells de moltes persones, decidírem elaborar el projecte «La repressió a Mallorca durant la Guerra Civil espanyola (1936-1939): Memòria d'una eliminació planificada», que presentam a l'empara de la Universitat de la Illes Balears (UIB) i que està dirigit pel professor Dr. Sebastià Serra Busquets. El treball té com a principal objectiu assolir la lectura d'una tesi doctoral però, al mateix temps pretén que sigui la culminació d'una trajectòria duta a terme durant molts anys dedicada a l'estudi i al coneixement de la repressió de la Guerra Civil a Mallorca. A més esperam que sigui motiu de reflexió sobre un passat històric que fou adormit i narcotitzat durant molts anys i que, pel que fa a la nostra opinió, no podem oblidar.

El treball d'investigació és ambiciós i pretén assolir una sèrie d'objectius. En primer lloc, aprofundir en el coneixement dels aspectes de la repressió planificada pels militars rebels mesos abans del cop d'estat del juliol de 1936 i saber quin fou el grau de compromís i participació en l'aparell repressiu d'eliminació dels grups de poder de la repressió en el moment de la seva aplicació.

La recerca també pretén, explicar el funcionament i l'organització del sistema d'eliminació i les modalitats repressives que s'aplicaren a Mallorca i, al mateix temps, relacionar-les amb les executades a altres indrets de la geografia espanyola on l'aixecament militar del juliol de 1936 va triomfar.

A més volem estudiar els indrets d'execució i les etapes de la repressió, sense deixar de banda els centres de detenció i retenció –comissaries de policia, dependències de la guàrdia civil, presons i camps de concentració–. Tot i que els centres penitenciaris no seran objecte d'una profunda investigació, creiem que és important fer-ne esment, encara que és un tema que necessita una recerca molt més profunda per la dimensió de la seva temàtica.

La recerca també marca un objectiu molt important que és el coneixement i l'abast de la repressió exercida contra la dona. És un fet que volem destacar perquè som conscients de la manca de treballs que es refereixen al tema exposat. Amb aquesta intenció l'estudi comporta l'aportació de més dades sobre de la violència repressiva efectuada contra l'element femení. En aquest sentit ens referirem a les dones que foren virulentament represaliades a causa de la seva afiliació política, així com també a la repressió penitenciària femenina, el nombre de víctimes, entre d'altres coses.

Un altre dels objectius cabdals de la investigació és quantificar el nombre de víctimes totals de la repressió de la Guerra Civil a Mallorca. Aquest apartat no deixarà de banda

⁷⁹ GARÍ SALLERAS, Bartomeu. *La fossa dels Mariandos. Obrir per poder tancar la historia*. Palma: Leonard Muntaner Editor, Palma, 2015. Treball guardonat amb el Premi Font i Roig d'assaig 2015.

la quantitat de desapareguts i víctimes sense identificar, el percentatge de morts per a cada any del conflicte, l'adscripció política de les víctimes i el nombre de persones que foren internades a centres penitenciaris i camps de concentració. També es farà una aproximació a les activitats laborals i econòmiques de les víctimes, el seu origen geogràfic i el lloc on moriren.

Com podem veure, la investigació cerca complir una sèrie d'objectius important amb la intenció de donar a conèixer la repressió feixista de la Mallorca en guerra en totes les seves vessants, d'una manera rigorosa i científica, deixant de banda apassionaments de qualsevol tipus. Un altre és que la investigació serveixi com una nova contribució a l'anàlisi general de la Guerra Civil i la repressió franquista a l'Estat espanyol.

La Guerra Civil espanyola i la repressió són temes cabdals de la història contemporània de l'Estat espanyol. El seu estudi va molt més enllà d'una recerca històrica. Investigar i rescatar aquells anys terribles fou molt complicat, encara ho és. Recuperar els noms i vides de les víctimes de la repressió feixista també és summament difícil atès que molta documentació segueix sense catalogar o és de difícil accés. Per aquest motiu la recerca que presentam exposa un darrer objectiu que és més una proposta que pretén expressar el nostre compromís amb la recuperació de documentació relacionada amb la repressió de la i Guerra Civil de les víctimes fins aleshores oblidades. Creiem que és un fet imprescindible, tant des de la perspectiva acadèmica com cívica.

Amb aquesta intenció proposam la creació d'un centre d'investigació i interpretació de la Guerra Civil a les Balears que estigui adscrit a la Universitat de les Illes Balears (UIB).⁸⁰ Aquest tendria com objectiu l'organització, sistematització i catalogació de la documentació que es va recopilant i recuperant. El centre també ha de contemplar l'elaboració d'un cens de les víctimes de la guerra i la seva difusió.⁸¹ Totes les dades del registre romandien disponibles als investigadors, especialistes i universitaris. L'objectiu d'aquesta proposta –que implica necessàriament la col·laboració d'associacions memorialistes– és la recuperació de molta documentació que està dispersa i en perill de desaparició i que necessita una catalogació per tal de fer-les àmpliament accessibles en un futur immediat. Aquesta circumstància demana assajar mecanismes de complementaritat i treball en equip fi d'arribar a establir unes bases de dades unificades, ben depurades i el màxim complertes possible. L'objectiu final d'aquest centre seria convertir-se en una eina imprescindible per a aquelles persones que vulguin estudiar la Guerra Civil a les Balears.

⁸⁰ Vegeu: CRAI (Centre de recursos per a l'Aprenentatge i la Investigació) de la Universitat de Barcelona (UB) compta en el seu organigrama amb la Biblioteca del Pavelló de la República que es considera un dels arxius-biblioteca més importants del món sobre la Segona República, la Guerra Civil, l'exili, el franquisme i la transició espanyola. <http://crai.ub.edu/ca/coneix-el-crai/biblioteques/biblioteca-pavello-republica>

⁸¹ Vegeu «Morts de la Guerra Civil i de la repressió franquista a les terres de Lleida», Servei d'Història, Documentació i Patrimoni, Departament d'Història de la Universitat de Lleida. Guió i Documentació: Jordi Creus Expósito, Josep Gelonch Solé, Esther Martí Sentañes i Conxita Mir Curcó.

3) Hipòtesis

La Guerra Civil va ser el conflicte bèl·lic que es va originar a partir d'un cop d'estat militar desenvolupat a l'Estat espanyol entre els anys 1936-1939. La planificació dels militars colpistes preveia que la insurrecció havia d'iniciar-se el 18 de juliol de 1936 al nord d'Àfrica i expandir-se a la península els dies posteriors. Però va succeir que el cop militar no va triomfar a tots els territoris. S'obria així un període de guerra entre dos bàndols ideològicament oposats que portaria mort i misèria per una gran part de la població. La guerra va originar víctimes dels dos bàndols però la repressió que es va aplicar contra les persones que s'identificaren amb el govern de la República fou molt més quantiosa que la que aplicaren a la zona republicana. Paul Preston afirma que «la represión de los rebeldes fue aproximadamente tres veces superior a la de la zona republicana».⁸² No és d'estranyar que aquest conflicte i en particular el tema de la repressió hagi estat objecte de nombrosos estudis i publicacions; però això no vol dir, ni molt menys, que dins la multitud de publicacions estigui tot dit.

Aquest treball d'investigació presenta una sèrie de hipòtesis que argumentarem al llarg de la investigació.

Així la primera hipòtesi d'aquesta recerca pretén defensar que la repressió que es va exercir a Mallorca durant la guerra obeïa simplement a una repressió sistemàtica i planificada mesos abans de l'aixecament militar, amb una intenció prou manifesta, d'eliminar una ideologia política i intel·lectual, aquella que representava les persones que defensaren i lluitaren per a mantenir ben viu el règim democràtic de la Segona República espanyola. El sistema repressiu fou conformat i liderat per una part de l'Exèrcit republicà que estava descontent amb les decisions preses pel govern central republicà. Aquesta primera hipòtesi cal vincular-la amb la constatació que l'eliminació obeïa una planificació general per a tots els territoris rebels.

La segona hipòtesi té el punt de partida en la afirmació que la repressió orquestrada pels militars –amb el suport de civils– que es van aixecar en armes contra un règim de govern legal i democràticament constituït, expressava ben clarament quina era la seva intenció: si volien tenir èxit, calia exercir sistemàticament una gran violència des del primer moment i sense cap mena de consideració. És en aquest sentit que proposam la hipòtesi que l'Exèrcit fou l'organitzador d'una repressió premeditada, i també violenta i sanguinària, que provocà milers de morts i que fou secundada per persones adscrites a Falange, Guàrdia Civil, consistoris municipals, Joventuts d'Acció Popular (JAP), membres de *Renovación Española*, Església, milícies ciutadanes, *Jinetes de Alcalá*, entre d'altres, que denominam els grups de poder de la repressió.

⁸² PRESTON, Paul. *El holocausto Español. Odio y exterminio en la Guerra Civil y después*. Barcelona: Editorial Debate, 2011, pàg. 17.

La tercera hipòtesi sobre la qual treballarem afirma que el sistema de la repressió es va organitzar a través de l'aplicació d'un grapat de modalitats repressives (passejos, tretes, afusellaments) que s'aplicaren sobre una determinada població denominada per les autoritats insurrectes com "no afectes". Així, defensarem que cada un dels sistemes repressius emprats s'adaptaren a les fases de la repressió depenen del moment i el lloc en què s'aplicaren. En aquest apartat ens centrarem molt especialment en defensar la hipòtesi que la fase repressiva que anomenen amagada –que està relacionada amb les tretes de presó i es caracteritza per una manca de documentació que certifica la sistemàtica repressiva– obeïa a un canvi en l'eliminació planificada però que en cap moment desitjava minvar en els seus resultats, simplement es volia encobrir la voracitat repressiva que es va desencadenar a Mallorca.

Defensarem, en quart lloc, la hipòtesi que indica que amb la mort violenta d'alguns personatges que formaven part de la burgesia econòmica de Mallorca que donaren suport al govern de la Segona República, ja sigui formant part de partits polítics i sindicats obrers, o bé, exercint càrrecs públics a diferents institucions. Aquest fou els casos de Joan Mateu Ferrer, Jaume Mas Gracia, Llorenç Roses Bermejo, Antonia Maria Ques Ventayol, Bernat Marquès Rullan, Miquel Òleo Sureda, entre d'altres. Les noves autoritats tenien com a objectiu principal anul·lar completament el poder econòmic que donava suport als partits d'esquerra i al govern democràtic de la Segona República. Argumentarem que aquesta situació es va dur a terme amb la intenció d'aplanar el camí dels conspiradors militars. Durant la guerra, les noves autoritats varen confiscar administrativament i judicialment milers de béns mobles i immobles a persones, partits polítics, sindicats i associacions que, en gran part, varen ser venuts en subhastes públiques on persones afectes al règim varen adquirir-los a preus ridículs o que varen servir per finançar la l'aparell repressor (pagaments a falangistes, requetès, guàrdies a presons, camps de concentració) i la construcció d'un futur règim militar.

La cinquena hipòtesi sobre la qual treballarem fa referència a la dona. El buit bibliogràfic que es troba a l'hora de voler realitzar un estat de les investigacions actuals sobre la repressió d'aquest col·lectiu a l'Illa és ben manifest, segurament perquè la voluntat de visibilització de la dona en la història és un tema que sorgeix fa relativament pocs anys. En aquest sentit defensam la hipòtesi que la repressió va afectar tant a les dones polititzades com a les que participaren mínimament amb la política. A més, a les dones se'ls aplicaren els mateixos mètodes repressius que els homes, l'única diferència rau en la quantitat de víctimes i de dones empresonades.

La sisena hipòtesi que defensarem és que el terror repressiu que es va aplicar fou una eina cabdal dels rebels militars i paramilitars per tal d'aconseguir la victòria final i la instauració d'un regim militar. La repressió que es va aplicar a Mallorca i a la resta dels territoris ocupats no es va fer només pensat en el present, sinó també en el futur.

La darrera hipòtesi de l'estudi està relacionada amb el balanç quantitatiu de la repressió mallorquina de la Guerra Civil. És ben sabut que la fúria repressiva que es desencadenà

a Mallorca al llarg de quasi tres anys va provocar centenars de morts i reclusions a presons, camps de concentració i camps de presoners dispersos per l'illa i altres zones de l'Estat espanyol. Des de sempre, quantificar el nombre de víctimes de la repressió de la Guerra Civil a Mallorca ha estat una preocupació essencial de la historiografia. Fins ara, les investigacions han aportat diferents xifres de la repressió; però no s'ha arribat a un consens. La hipòtesi que defensarem és que la repressió que es va aplicar a Mallorca durant la Guerra Civil fou una de les més destacades i sagnants de l'Estat espanyol. Per tal d'argumentar aquesta afirmació aportarem dades més clarificadores de les xifres de víctimes de la repressió i de les persones que foren privades de llibertat durant el període de la Guerra Civil a Mallorca.

4) Marc cronològic de la investigació

Quant a l'aspecte cronològic del treball; aquest se centra en l'estudi de la repressió de la Guerra Civil a Mallorca, i per tant, abraça des del començament del conflicte, el 19-20 de juliol de 1936 fins a la seva finalització l'1 d'abril de 1939. Ara bé, cal fer dues puntualitzacions del període que estudiam.

En primer lloc, necessàriament, la investigació ha d'ampliar la seva periodització i ha d'incloure el període anomenat la Segona República espanyola, una etapa que comença el 14 d'abril de 1931 i acaba el 18 de juliol de 1936, com a conseqüència del cop d'estat militar. Aquesta primera ampliació del marc cronològic obeeix a una raó importantíssima: la coneixença dels personatges que s'encarregaren de governar i administrar les institucions (Govern Civil, Diputació provincial, ajuntaments, etc.) de Mallorca durant l'etapa històrica de la Segona República i, al mateix temps, les persones que formaven part de la seva vida política, econòmica, social i cultural, ja que amb el començament de la guerra, aquestes persones i les seves nissagues familiars foren majoritàriament les que sofririen més directament els afectes de la brutal repressió que es va desencadenar a partir del cop d'estat del 19-20 de juliol de 1936.

La segona puntualització és que amb el triomf del pronunciament militar, a Mallorca s'entronitzà un nou règim autoritari, que va posar en marxa des del primer moment una repressió sistemàtica i planificada amb la intenció de provocar la mort de centenars de persones. Un recompte exhaustiu de les víctimes de la repressió durant la guerra que ha d'incloure també totes aquelles persones que foren executades a Mallorca entre els anys 1939 i 1945 com a conseqüència de consells de guerra que es referien a episodis anteriors (per exemple el cas del president de la Diputació Provincial Jaume Garcias, executat l'agost de 1939 i que havia estat amagat durant tota la) i els morts a les presons de la immediata postguerra dels quals es té constància (Matilde Landa) i que també eren persones condemnades per temes de Guerra Civil. Hem d'afegir que encara que en els primers anys de la postguerra la repressió extrajudicial a l'illa de Mallorca (passejos a càrrec de falangistes) no existia, tenim constància de persones que sembla que van morir com a conseqüència més o menys directa de les tortures practicades a comissaria. Un

exemple fore les ràtzies contra militants comunistes del mes de gener de 1945. Per aquest motiu, es necessari que l'estudi ampliï el seu marc cronològic fins el 1945. D'aquesta manera la investigació aportarà una visió continuada i exhaustiva de les actuacions repressives aplicades a Mallorca com a conseqüència directa de la Guerra Civil espanyola.

COMENTARI DE LES FONTS

La Guerra Civil (1936-1939) és com un malson del qual mai no ens poguéssim despertar. Només si arribam al fons dels esdeveniments d'aquella tràgica conjuntura i posam cadascú en el lloc que li correspon, haurem fet una passa endavant. En aquesta tasca esdevé bàsica la recerca històrica basada en la consulta de fonts diverses.

Primerament, s'ha de tenir en compte que qualsevol persona que vulgui investigar i endinsar-se dins l'estudi de la repressió a Mallorca amb una mirada global ha de conèixer i consultar, d'una manera indispensable, l'obra d'investigació realitzada per Josep Massot i Muntaner, autor de referència, consultat per cada un dels historiadors, investigadors o periodistes que intenten refer la història de la repressió a l'illa. A partir d'aquesta puntualització que calia fer, hem d'esmentar que les fonts utilitzades per a la redacció del treball d'investigació són molt diverses però es completemen unes amb les altres.

Pel que fa a les fonts arxivístiques és important esmentar que, en general, les sèries documentals consultades aporten dades ben reveladores sobre la repressió que es va dur a terme a Mallorca, però la informació es troba localitzada però molt dispersa a diferents arxius estatals, provincials i municipals.

Una de les primeres tasques en la recerca arxivística fou el buidatge del fons documental del Govern Civil de les Balears que es troba a l'Arxiu del Regne de Mallorca. D'aquesta secció documental hem pogut consultar la relació d'associacions que es crearen durant la Segona República i, en segon lloc, els lligalls documentals del Negociat 3r d'Ordre públic, registre sortides (1936-1939). Aquesta darrera sèrie documental es troba a les seccions de Govern i Règim interior, secció Ordre públic i Drets Ciutadans que compren documentació sobre associacions, policia d'ordre públic, multes, infraccions, etc. La consulta d'aquests documents ens ha permès reconstruir el pas de centenars de persones que foren tancades a presons i, en molts casos, traslladades a qualsevol altre establiment penitenciari, hospitalari o al manicomi o a cap a la mort. Aquest "camí" d'anada i tornada, o a vegades, simplement d'anada, quedava registrat i ens ha permès interpretar el complicat tema de les tretes de presó anomenades per la documentació *puestas en libertad*. Un altre punt important de la documentació és que aporta dades molt significatives de la planificació, la sistemàtica de les sortides de les presons –amb assassinats o no– i de la seva existència. No obstant això, cal advertir que aquest registre és incomplet ja que no aporta totes les tretes de presó que han estat documentades per altres vies ni tampoc permeten quantificar ni identificar el nombre total de víctimes ocasionades per aquesta modalitat repressiva.

Els procediments judicials de l'Arxiu del Togat Militar número 33 de les Balears han obert noves vies per a la recerca de la repressió a Mallorca.⁸³ La seva consulta ha suposat tenir a l'abast una valuosa documentació –en molts de casos inèdita– per a l'estudi i coneixement de la repressió. Els documents ens han proporcionat informació dels primers afusellaments i les execucions sense judici previ; com també del funcionament i la composició dels tribunals, les sentències i les condemnes a pena màxima. A mésens ha permès la identificació de víctimes desconegudes, el coneixement dels indrets d'execució, com i on moriren les víctimes i on estan enterrades.

Una altra font important fou la recerca a les fonts documentals de diferents arxius municipals, molt especialment els llibres de sessions plenàries i la correspondència d'entrada i sortida. La intenció de la consulta era conèixer la composició de les comissions gestores constituïdes a partir del cop d'estat de juliol de 1936 fins al final de la guerra per tal d'investigar el grau d'implicació en la repressió, i també la seva relació amb les institucions provincials. Una altra sèrie documental important ha estat la consulta de les Juntes de qualificació de població, que en cada municipi classificaven com a afecte, desafecte o indiferent. També hem realitzat una recerca als llibres del registre civil de defuncions de molts municipis i el registre de defuncions i llibres d'autòpsies del cementiri de Palma corresponents al període entre 1936-1945.⁸⁴ La prospecció a la documentació tenia la intenció de conèixer les dades i la casuística de les morts relacionades amb la guerra, així com el lloc, la data i les circumstàncies en què moriren les víctimes de la repressió que troban inscrites en els registres municipals.

La consulta dels informes de la comissió de depuració del Magisteri Nacional que es troben a l'Arxiu i Museu de l'Educació de les Illes Balears són una bona font documental per a la descripció de la societat mallorquina i el funcionament de l'escola pública. A part d'aquesta important informació també ens aporten una visió detallada de l'odi que les forces polítiques conservadores manifestaren en contra de l'escola pública. Per aquest fet, molts de mestres hagueren de fer renúncia pública del seu ideari polític per salvar la seva feina. A més, inclouen informes que en molts casos foren utilitzats com una eina repressiva del nou règim.

Una altra informació destacadíssima la formen els expedients personals d'empresonaments entre els anys 1936 i 1939 que es troben a l'Arxiu de la Presó Provincial de Palma. Aquesta documentació aporta molts d'aspectes de la vida penitenciària mallorquina en temps de la guerra (ingrés i trasllat de presoners) i permet conèixer la història, els noms i llinatges de moltes persones que, entre el juliol de 1936 i el primer trimestre de 1941, varen estar privades de llibertat.

⁸³ Els procediments judicials de l'arxiu del Togat Militar núm. 33 de les Illes Balears consten d'uns 300.000 documents que conformen unes 1.550 causes que afecten a unes 6.000 persones aproximadament. Recentment, l'Associació Memòria de Mallorca ha digitalitzat tota la documentació.

⁸⁴ Informació facilitada per l'Empresa Funerària Municipal de Palma.

També s'han consultat dues sèries documentals de l'Arxiu Intermedio Militar de les Balears. En primer lloc, les caixes de la *Hermandad Nacional de Alféreces Provisionales* que aporta informació d'aquesta unitat militar. I en segon lloc, la documentació de la Comandància General de les Balears que es trobava a l'edifici de l'Almudaina de Palma.

A l'Arxiu Històric Nacional de Madrid, hem realitzat la consulta del fons documental d'organismes repressius de la Direcció General de Seguretat i també la documentació de la Causa General aplicada a les Illes Balears. Àdhuc hem d'esmentar la consulta de la documentació del Consell Suprem de Justícia Militar –secció organismes repressius–; la dels camps de concentració i la dels batallons de treballadors (Unitats disciplinàries) i, finalment, els lligalls documentals de la Comissió Central d'Examen de Penes que es troba a l'Arxiu General Militar de Guadalajara. De la mateixa manera, del Centre Documental de la Memòria Històrica de Salamanca, el *Informe de Alvaro de Montoyo sobre ejecuciones y actos de represión contra los republicanos en Mallorca*.

Finalment, cal esmentar la consulta de la documentació propietat de l'Arxiu de l'Associació Memòria de Mallorca. En concret, la base de dades de les víctimes de la repressió de la Guerra Civil a Mallorca elaborada a partir de la consulta de diferents fons històriques, els formularis d'informació sobre persones desaparegudes i documentació diversa: actes de defunció, cartes emeses des de diferents centres de reclusió de Mallorca, fotografies, documentació de Falange, etc. També hem pogut recuperar i consultar alguns arxius particulars, memòries, manuscrits i documentació dispersa cedida per les famílies de les víctimes de la repressió que citam a les fonts, entre les quals podem volem destacar: la documentació inèdita de Falange Espanyola de Porreres cedida per Gabriel Seguí Llofriu, les m de Jaume Bestard Mateu titulades *Memorias de la persecución que fui objeto, y de las penalidades sufridas a partir del 19 de juliol de 1936, en que estalló la sublevación militar fascista: dedicada a mis familiares y camarades amigos, Del recuerdo de mis recuerdos* de Lambert Juncosa Iglesias: Memòries de Pep Toni Brotons: *Una mala ferida. Una història basada en fets reals*, la correspondència des de les presons de Guillem Frau Moragues, de Francesc Thomàs Torres, de Joan i Miquel Montserrat Parets, de aume Matheu Siquier, de Joan Cañellas Capllonch i de Mariano Galiana Galiana, que foren amablement cedides per les seves famílies.

Un cop analitzades les fons documentals vàrem realitzar una llarguíssima recerca a les fonts bibliogràfiques que han estat d'una utilitat imprescindible, ja que era summament important conèixer el que s'ha publicat sobre la repressió tant a Mallorca com a l'Estat espanyol.

Les fonts orals que aporta la investigació tenen un valor molt important i es complementen amb les escrites. Els testimonis orals de persones que visqueren de primera mà la repressió o bé, dels seus familiars ens han aportat una informació que no podria ser identificada si s'examinessin només les fonts escrites que tenen un caire més

institucional. La mecànica de l'entrevista emprada sempre ha estat la mateixa; ubicar la persona entrevistada en la seva família per ajudar-la en el retrocés històric i, a poc a poc, anar repassant els seus records fins arribar als anys de la República i la guerra. Posteriorment, passarem a parlar de la repressió. La major part de les fonts orals han estat tractades amb una anàlisi crítica i han estat recopilades en format digital. Hem d'afegir que hem pogut consultar les entrevistes completes que serviren per l'elaboració de la sèrie "Memòria i Oblit d'una guerra" emesa per la desapareguda Televisió de Mallorca. En aquest sentit volem agrair les facilitats per la seva consulta que ens ha donat l'Associació Memòria de Mallorca. L'accés a l'única i importantíssima font ha estat cabdal per certificar molts aspectes de la repressió a Mallorca i a les Illes Balears.

Per acabar, vull agrair el suport i els consells de Manuel Suárez Salvà i de Catalina Maria Garí Blanch, com també agrair al Dr. César Mateu Álvaro i la Dra. Maria Àngels Recio Garcia per la documentació cedida.

Finalment, és necessari remarcar la importància de les indicacions i recomanacions, com també la bibliografia posada al meu abast pel director de la tesi Dr. Sebastià Serra Busquets.

1) El pronunciament militar del 19-20 de juliol de 1936 a Mallorca

Després de la victòria a les eleccions generals del 16 de febrer de 1936 de la candidatura del Front Popular, s'instaurà a l'Estat espanyol un nou govern central d'esquerres. Una vegada constituït, l'esquerra va recuperar el poder polític i administratiu de les institucions. A partir d'aquest moment, es repregueren, amb un impuls més decidit que durant l'anomenat bienni reformista (1931-33), tot el conjunt de mesures polítiques, socials, econòmiques i culturals de signe progressista que feien part de l'essència ideològica del projecte republicà i que tenien com a objectiu afrontar els grans problemes que arrossegava l'Estat espanyol des dels inicis de l'època contemporània. Per bé que la intenció d'aquestes decisions era democratitzar i modernitzar el país, els mesos de govern frontpopulista foren un temps de deteriorament creixent del clima polític, que aviat degenerarà en determinades zones del país en una situació de violència generalitzada. D'aquí la denominació de «primavera tràgica» apuntada en certes ocasions per referir-se al període que va precedir el cop d'estat contra la República del mes de juliol de 1936.

A Mallorca, el 20 de febrer fou restituït Emilio Darder Cànaves com a batle de Palma i uns dies després Isidoro Iriarte Lausín fou nomenat nou Governador Civil de les Balears. Dia 29, el socialista Jaume Garcias Obrador fou nomenat president de la Diputació Provincial. Pel mes de març es constituïren a tots els ajuntaments de les Balears noves comissions gestores municipals formades per socialistes, republicans d'esquerra i comunistes que –si més no, teòricament– controlaren el poder dels municipis. En aquest sentit, és important afegir que la major part dels nous batles nomenats formaven part del partit Esquerra Republicana Balear (ERB). Aquesta situació es va donar a tot l'Estat i es mantingué fins a l'esclat de la Guerra Civil.

El nomenament de nous governs d'esquerres fou rebut amb entusiasme i esperança per molta de gent que va sortir a celebrar-ho al carrer, ara bé, el canvi no agradà gens ni mica a sectors socials conservadors, partits polítics de dreta i a una petita part de comandaments de l'Exèrcit, els denominats «africanistes».⁸⁵ Aquests militars, amb el suport de civils s'oposaren al govern frontpopulista i varen posar en marxa una nova conspiració contra l'executiu central. Ho podem qualificar com la segona part del cop d'estat del general Sanjurjo –amb el qual estava involucrat el general Manuel Goded– que tenia la intenció de fer-se amb el control del Ministeri de Guerra i la detenció de

⁸⁵ Amb aquesta afirmació no volem dir que tots els caps i oficials de l'Exèrcit d'Àfrica que va operar al Protectorat espanyol del Marroc entre 1909 i 1927 formassin part de la trama conspiradora que va esclatar el mes de juliol de 1936 i que generà l'inici de la Guerra Civil espanyola. A tal d'exemple podem anomenar alguns casos de militars africanistes que es situaren al costat de la República: el Cap de les forces Aèries, Ignacio Hidalgo de Cisneros; el capità Alberto Bayo Giroud; el general Arturo Álvarez-Buylla Godino; el comandant Ricardo De la Puente Bahamonde, cosí de Franco, entre d'altres.

Manuel Azaña. Però l'alçament del mes d'agost de 1932 va fracassar estrepitosament perquè els grups socials més reaccionaris de l'Estat –Renovación Española, Comunió Tradicionalista Carlina i, en especial, Falange– que li haguessin pogut donar suport encara no estaven prou units. Sens dubte, aquesta conspiració va obrir el perillós camí que marcaria el final de la Segona República.

A més del posicionament dels africanistes i dretans, és important afegir un altre fet important que condicionaria l'evolució política del nou govern d'esquerres. Les forces polítiques que aglutinava el Front Popular després d'assolir la victòria a les eleccions van patir una fragmentació orgànica important degut a la barreja d'ideologies que hi estaven representades. Indubtablement és una qüestió que debilitaria el govern.⁸⁶ En canvi, els partits dretans van experimentar un moviment de convergència de les seves estratègies oposidores entorn d'un postulat comú: la necessària destrucció de la república democràtica burgesa. Algunes d'aquestes agrupacions conservadores no dubtaren a donar suport a un aixecament militar que finalment germinaria el 18 de juliol de 1936.

Esclarir les raons que van propiciar l'alçament i el paper que hi van jugar els caps militars i també la part civil, així com els motius que argumentaren els conspiradors per legitimar la rebel·lió militar i que es varen difondre durant tota la Dictadura Franquista són qüestions destacadíssimes de debat històric, alhora que indispensables per tal d'explicar els orígens de la repressió planificada que es va desencadenar a la zona nacional a partir del fallit cop d'estat del juliol de 1936.

Un dels principals arguments que la historiografia franquista ha utilitzat com a justificació i legitimització de l'aixecament militar fou la idea que la successió de problemes d'ordre públic, incerteses i temors que es generaren al llarg dels primers mesos de 1936 van conduir inexorablement a l'esclat de la Guerra Civil. Compartim la reflexió de l'historiador Pelai Pagès que explica que aquests arguments no són vàlids ja que «han estat reelaborats per un sector d'escriptors o pretesos intel·lectuals que s'han limitat a repetir amb un llenguatge més modern i innovador el que els historiadors franquistes havien dit sobre la Guerra Civil durant els anys quaranta, cinquanta i seixanta».⁸⁷ Ens referim als «revisionistes» com Pío Moa i César Vidal, entre d'altres.

Pel que es refereix als arguments revisionistes, podem dir que segueixen oberts i, fins i tot, gaudeixen del beneplàcit d'una part de la historiografia acadèmica, ara bé, moltes de les propostes que defensen no han interessat a molts historiadors professionals i investigadors de la Guerra Civil espanyola, entre altres raons perquè no aporten res de nou. Aquests darrers opinen que és prou manifesta l'existència d'una important agitació

⁸⁶ No és d'estranyar aquesta situació, ja que abans de la Guerra, la relació entre els membres integrants de la candidatura del Front Popular no era molt bona, a més hi havia diferències entre socialistes i comunistes per confeccionar les llistes per concórrer a les eleccions generals del mes de febrer de 1936.

⁸⁷ PAGÈS BLANCH, Pelai (dir.). *La Guerra Civil als Països Catalans*. València: Universitat de València, 2007, pàg. 28.

social i laboral a l'Estat espanyol entre els mesos de març i juliol de 1936, així com també un augment considerable de la violència política, però aquests factors «no ocasionaren la pèrdua del control de la situació per part de l'executiu central i no es pot parlar d'un ambient pre bèl·lic». ⁸⁸ Seguint amb la mateixa idea, altres investigadors, com Julio Aróstegui, asseguren que la desestabilització politicosocial «no explica de cap manera la revolta militar [de juliol de 1936] i menys encara la justifica». ⁸⁹ Per la seva banda, Julián Casanova assenyala el mateix: «la situació política i social de l'Estat espanyol en els primers mesos de 1936 mostrava signes inequívocs de crisi, però això no significava necessàriament que l'única sortida fos una Guerra Civil ». ⁹⁰

Balfour i Preston afegeixen altres condicionants importants i expliquen que, si bé és cert que el conflicte interior a l'Estat espanyol anava in crescendo, no fou el factor que desembocà en un enfrontament armat, sinó el que ho condicionà fou la complicada situació política europea, on des dels primers mesos de 1936, els desafiaments italians i alemanys van determinar un extraordinari empitjorament de les relacions entre països. Segons aquests investigadors, el mapa polític de confrontació «va contribuir a aguditzar el conflicte intern espanyol que finalment va desembocar en una guerra civil». ⁹¹ Enrique Moradiellos parla de tensions socials i polítiques internes a l'Estat espanyol, però destaca també la importància del context europeu com un dels principals orígens de l'inici de la Guerra Civil espanyola:

«La Guerra Civil que se entregó en España entre el mes de julio de 1936 y abril de 1939 tuvo sus orígenes y causas en motivos propiamente internos españoles como fueron las graves tensiones sociales y la violenta polarización política que habían cristalizado en el país en un contexto de profunda crisis económica. Aunque, el curso efectivo y el desenlace final de este conflicto interno estuvo condicionado por el contexto europeo contemporáneo». ⁹²

Una altra de les hipòtesis defensades per la historiografia franquista sobre els orígens del cop d'estat fou la d'impedir una imminent i presumpta amenaça comunista que els conspiradors civils i militars denominaven «revolució bolxevic», la qual consideraven una gran amenaça per l'Estat espanyol. Aquesta afirmació també és rebutjada per a molts historiadors i investigadors de la Guerra Civil que argumenten que els conspiradors utilitzaren la falsificació de documents per tal d'implicar polítics destacats de l'administració política del Front Popular:

⁸⁸ CRUZ, R. *En el nombre del pueblo. República, rebelión y Guerra en la España de 1936*. Madrid: Siglo XXI, 2006. Recollit a GINARD FERÓN, David. *La «primavera tràgica» de 1936 a Mallorca*. www.historica.cat (edició 12 setembre de 2014).

⁸⁹ AROSTEGUI, Julio. *La Guerra Civil y la ruptura democrática*. Madrid: Historia 16, 1997, pàg. 22.

⁹⁰ CASANOVA, Julián. *República y Guerra Civil (vol VIII)*. FONTANA, Josep i VILLARES, Ramon. *Historia de España*. Barcelona: Editorial Crítica, 2007, pàg. 164.

⁹¹ BALFOUR, Sebastian i PRESTON, Paul. *España y las grandes potencias del siglo XX*. Barcelona: Crítica. Barcelona. 2002, pag. 67. Recollit a DÍAZ JIMÉNEZ, Adrián. *La política exterior durante la Segona República*, TFG, Universitat de Barcelona, pàg. 20.

⁹² MORADIELLOS, Enrique. *El reñidero de Europa. Las dimensiones internacionales de la Guerra Civil española*. Barcelona: Editorial Península, 2001, pàg. 44-45.

«Los sublevados llevaron a cabo su acción pretendiendo que se alzaban contra una revolución absolutamente inexistente en la época en que actúan. Los conspiradores llegaron incluso a fabricar pruebas documentales falsas sobre una intervención armada de la Komintern para establecer un estado soviético, que reforzaron aún más los temores de la oficialidad y de los sectores más conservadores del país y que hablaban de un gobierno soviético que se preparaba para España».⁹³

La falsificació de documentació també fou utilitzada per la dreta conservadora mallorquina. Aquests documents presumiblement es van localitzar a domicilis de persones afiliades als partits d'esquerra, que foren acusades de preparar una revolta comunista imminent i que atribuïen al socialista mallorquí Alexandre Jaume la condició de delegat balear d'un fantasmal *Soviet Nacional* presidit per Francisco Largo Caballero. Aquest és el contingut íntegre d'un telegrama que suposadament fou trobat a l'escriptori del batle del Front Popular d'Inca, Antoni Mateu Ferrer, i que fou utilitzat com a prova inculpatòria en el consell de guerra 978/1936 obert contra el propi Mateu; el batle de Palma, Emili Darder i Alexandre Jaume, que acabà en tres condemnes a mort:

«Lenin a camaradas García, Ferretjans, Sureda; intensifiquen propaganda tropa, ciudad y pueblos, con camaradas Darder, Ferbal y otros lista 7ª interior camarada Antonio Mateu Inca y demás socorro rojo. Prended sorpresa Jefes Ejército, con inmediata implacable dureza extirpar libre justicia pueblo de enemigos, fascio, derechas y autoridad civil si vacila. Todo intento de derechas responde terror, liberando proletariado, 48 horas venganza popular. Camarada Ques precisa mayor esfuerzo económico. Atraed Eyalarar oferta Dirección General Instrucción proletaria, Precisa insistir Jaume cumpla oferta. Viva el marxismo español rojo. Enlace nº1».⁹⁴

Altrament, algunes fonts pro franquistes parlaven dels preparatius d'una sublevació amb la intenció d'establir una «República soviètica», fet que fou utilitzat per escampar el pànic entre la població, ja que es parlava d'eliminar les persones que «estaban ya señaladas con unas cruces amenazadoras las moradas de los escogidos por la fiera roja para hacerles sus víctimas».⁹⁵

⁹³ AROSTEGUI, Julio. *La Guerra Civil y la ruptura democrática*. Madrid: Historia 16, 1997, pàg. 32.

⁹⁴ DURAN PASTOR, Miquel. *1936 a Mallorca*. Tom I. Palma: Imagen 70, 1982, pàg. 43-44. Existeix un altre document que parla de la conspiració comunista elaborat pel cap de Falange, Francisco Barrado Zorrilla que implicava a Alexandre Jaume. DURAN PASTOR, Miquel. *1936 a Mallorca*. Tom III. Palma: Imagen 70, 1982, pàg. 533-534. Informació recollida a MASSOT i MUNTANER, Josep. *El desembarcament de Bayo a Mallorca (agost-setembre de 1936)*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1987, pàg. 20.

⁹⁵ Vegeu BRAY, Norman. *Mallorca salvada*. Palma: La Esperanza, 1937, pàg. 14. QUINTANA, Llorenç. *Dos páginas de la historia de una revolución. Mallorca siempre española. Días rojos en una ciudad bética (Impresiones, enseñanzas y contrastes)*. Cadis: Establecimientos Cerón, 1938, pàg.16. Recollit a GINARD FERÓN, David. *La «primavera tràgica» de 1936 a Mallorca*. www.historica.cat (edició 12 setembre de 2014).

És absolutament fals que hi hagués en preparació cap mena de moviment revolucionari per part de les organitzacions obreres, i que l'acció dels militars colpistes tingués una funció preventiva. Sens dubte, tot plegat es tractava d'acusacions falses i absurdes, però que foren cregudes per amplis segments de la població mallorquina i s'usaren posteriorment per justificar la intensa repressió desfermada des del començament de la Guerra pels militars alçats contra la legalitat republicana.

Un altre justificant de l'aixecament armat defensat per les tesis revisionistes conservadores, i que actualment molts historiadors desmenteixen és que la qüestió religiosa fou una de les motivacions de l'alçament i que les forces conspiradores organitzaren una «croada catòlica d'alliberació» contra la República. En aquest sentit, Francisco Sánchez Pérez assegura que aquest plantejament és totalment erroni:

«El general Mola en las directrices del alzamiento habla de separación entre Iglesia y Estado; por tanto, no perseguían un estado confesional, y el argumento de la defensa de la religión no aparece hasta unos meses después, cuando los obispos más reaccionarios hablan de cruzada católica. El nuevo régimen no habla de este argumento hasta el mes de septiembre de 1936. Nadie se creía en julio de 1936 que los militares rebeldes comenzasen semejantes fusilamientos masivos en defensa de la religión».⁹⁶

És ben ver que molts militars i la dreta conservadora no eren partidaris del projecte laïcista dels governs reformistes republicans, ni tampoc de la secularització de la societat espanyola. Aquestes mesures també foren rebutjades pels membres de l'estament eclesiàstic, però en especial, i d'una manera molt hostil, per la major part dels bisbes espanyols que no estaven gens d'acord amb la política anticlerical que va desenvolupar la República pràcticament des del primer moment de la seva proclamació. A més, els caps de l'Església es queixaren contínuament que molts dirigents republicans –entre ells, el president Azaña– mostraven una falta de sensibilitat pública catòlica. Tot i aquest fet i el compromís de l'Església amb la revolta militar, podem assegurar que cap dels bisbes reaccionaris va participar en els plans colpistes, ni la defensa de la religió fou inclosa a les «instruccions reservades» del general Emilio Mola Vidal, un dels personatges artífexs de la conspiració.⁹⁷

⁹⁶ Francisco Fernández Pérez desmonta el mite de l'intervencionisme comunista a l'Estat espanyol l'any 1936 a SÁNCHEZ PÉREZ, Francisco. «Con el cuchillo entre los dientes». AA.VV. *Los mitos del 18 de juliol*. Barcelona: Editorial Crítica, 2013, pàg. 133.

⁹⁷ MOLA VIDAL, Emilio (Placetes, Cuba 1887-Burgos 1937). Poc després de sortir de l'Acadèmia d'oficials, fou destinat a Melilla, on s'incorporà a les forces indígenes. L'any 1924, fou ascendit a general. Posteriorment fou nomenat Director general de seguretat del govern de Dámaso Berenguer. En caure la monarquia d'Alfons XIII fou separat de l'exèrcit, però hi tornà l'any 1934. Amb el nom d'*El Director*, planejà l'aixecament contra el govern de la Segona República. El 18 de juliol de 1936 organitzà, amb l'ajut dels requetés, les columnes que marxaren contra Sant Sebastià i contra Madrid, des de Navarra. Va establir la Junta de Defensa a Burgos, posteriorment passà a dirigir l'exèrcit del nord. El 3 de juny de 1937 va morir en un accident d'aviació a Alcocero (Burgos). MOLINA FRANCO, Lucas. «Emilio Mola», *Historia de Iberia Vieja*, núm. 21, pàg. 26-31.

En aquest sentit, hem d'afegir també que la propaganda religiosa favorable als militars conspiradors no va començar a aparèixer fins un mes després d'iniciar-se el conflicte bèl·lic. És en aquest moment quan els rebels utilitzaren la defensa de la religió per a justificar el cop d'estat. Una altra cosa fou el posicionament de la majoria de bisbes espanyols, que donaren suport gairebé des del primer moment a l'alçament, motivats per la defensa dels seus privilegis. Aquests clergues serien els encarregats de batejar la Guerra com a «croada» a la carta col·lectiva redactada pel cardenal Gomà, publicada l'1 de juliol de 1937.

Tampoc és defensable la teoria que, en temps de la República, hi hagués una gran persecució religiosa. És un argument que defensen molts historiadors catòlics però que desmenteixen destacats historiadors de la Guerra Civil com, Francisco Sánchez i Angel Viñas que si bé reconeixen que hi va haver algunes reaccions i manifestacions anticatòliques a algunes ciutats de l'Estat espanyol, amb atacs a temples i a símbols religiosos –uns fets extensibles a alguns pobles de Mallorca i a les esglésies de Sant Jaume i Santa Fe de Palma–, no es pot parlar d'una persecució religiosa com la que es va donar durant la guerra.

Actualment, pensam que els motius més defensables que van portar els conspiradors militars, amb el suport de grups civils, a l'organització d'una revolta militar fou el desig d'aturar definitivament les reformes dissenyades durant el primer bienni de govern de la Segona República, i que foren interrompudes pel govern de centredreta presidit per Alejandro Lerroux entre el mes de novembre de 1933 i el febrer de 1936. Aquestes mesures foren repeses ràpidament pel nou govern d'esquerres presidit per Santiago Casares Quiroga que es va constituir després de la victòria de la candidatura del Front Popular als comicis generals del febrer de 1936. Així, el parlament va iniciar el procés per aprovar l'Estatut base i convocar un referèndum sobre l'Estatut gallec. També va decretar una amnistia per tots els presos polítics i va obligar les empreses a readmetre els obrers que havien estat acomiadats per motius polítics arran de les vagues d'octubre de 1934. Igualment, els regidors dels ajuntaments suspesos després dels fets d'octubre van ser reintegrats en els seus càrrecs.

Però sens dubta les mesures que més toparen amb els sectors conservadors i l'estament eclesiàstic foren el nou impuls a la reforma agrària i el restabliment de canvis en matèria religiosa. Tampoc la nova legislació militar impulsada pel govern civilista de la República no agradà gens ni mica a una part de l'oficialitat militar –els africanistes– que ben aviat s'oposaren a les reformes. Aquestes eren: la reducció de les tropes colonials, la necessitat d'ajustar el nombre de comandaments a les necessitats de la defensa del país (supressió de capitànies generals, comandaments i unitats militars), la professionalització de l'Exèrcit a través del retir anticipat, l'anul·lació d'ascensos concedits als oficials a partir del Decret de dia 26 de juliol de 1926, la creació del Cos de Guàrdies d'Assalt i el sotmetiment de la jurisdicció militar a la civil. Els canvis i molt especialment, la supressió d'alguns privilegis concedits durant la Dictadura de Primo de Rivera que havien proporcionat un estatus social i càrrecs rellevants dins

l'Exèrcit i l'administració –que no era sostenible amb l'Espanya del moment– va «encendre» el posicionament dels comandaments africanistes, que en comptes de comprendre la situació, varen començar a conspirar contra el govern del Front Popular. Ràpidament, les noves mesures foren contestades obertament pels seus opositors. En primer lloc, pels grups més conservadors que representaven «la defensa de las posiciones de las viejas clases dominantes, la lucha contra las reformas sociales, más o menos profundas, que el Frente Popular pone de nuevo en marcha». ⁹⁸ Aquestes persones veien amb els canvis –sobretot amb la reforma agrària– perillar el seu patrimoni i estatus privilegiat. En segon lloc per l'Església, que va llançar campanyes contra el govern i representants de la República, ja que el seu desig era recuperar i mantenir l'anterior legislació de privilegis en matèria religiosa. I, en darrer lloc, pels comandaments militars més reaccionaris i més predisposats a organitzar una insurrecció: els africanistes (Franco, Goded, Sanjurjo, Mola, Queipo de Llano, entre d'altres). Uns militars que, mitjançant els beneficis d'haver participat en la guerra del Marroc, havien ascendit fins als llocs més alts de l'escalafó militar i dominaven la institució fins a l'arribada de la Segona República.

A tall d'exemple, podem esmentar que el mes de març de 1932, en sessió parlamentària, el president Manuel Azaña va presentar un principi de reformes que duria a terme el nou govern. Entre d'altres assumptes, tractava la necessitat d'intervenir en el Protectorat espanyol del Marroc, on existia un cos de funcionaris i una estructura militar molt privilegiada. Amb l'esmentada mesura, Azaña perseguia acabar amb aquest cos d'elit intervencionista en temes de política interna i massa acostumat a manar fora dels «quarters»:

«Al instaurarse la República en España, el Gobierno se encontró en Marruecos [...] con una situación extraordinariamente difícil y complicada, tan complicada y tan difícil que hilar la madeja ha costado muchos meses, y es ahora cuando podemos empezar a poner las cosas en orden [...] Aparte de esto, nos hemos encontrado en Marruecos con una organización administrativa y burocrática pensada y realizada con lujo y ejercida con despilfarro en todos los órdenes [...] En Marruecos hay funcionarios que tienen gratificaciones dobles o triples a sus sueldos titulares; hay servicios que están montados con una capacidad de trabajo posible mayor que la de los servicios centrales españoles; hay funcionarios modestísimos en el campo administrativo que ganan sueldos equivalentes a los directores generales de la Península: todo o casi todo está así. [...] Lo primero que hizo el Gobierno fue atender a lo más urgente, que era la reducción de los gastos militares en Marruecos. [...], disolviendo unidades miliares, reduciendo el contingente del Tercio y reorganizando servicios de carácter general y suprimiendo también gastos inútiles. Yo me encontré en Marruecos, por ejemplo, con cuatro circunscripciones militares; al frente de cada una había un general con su cuartel militar correspondiente y los servicios anejos a esta clase de instalaciones; las dejé reducidas a dos, y aún tenemos en marcha otra organización que ha de reducirlas todavía más. Yo puedo decir a las Cortes que, probablemente, antes de que pasen muchos meses, he de

⁹⁸ AROSTEGUI, Julio. *La Guerra Civil y la ruptura democrática*. Madrid: Historia 16, 1997, pàg. 32.

hacer en el presupuesto de Marruecos, en lo que concierne al Ministerio de la Guerra, alguna transformación que produzca al erario un importante ahorro».⁹⁹

No obstant això, durant el període del govern radical-cedista, la reforma militar fou suspesa i se seguiren atorgant ascensos i càrrecs destacats, tant al Protectorat del Marroc com a l'administració central, als militars africanistes. L'ascens al poder del govern frontpopulista pel març de 1936 va provocar nous canvis dins l'estament militar que no agradaren als africanistes. El govern d'esquerres, tot i que era coneixedor de l'oposició dels militars sediciosos, no va atrevir-se a destituir-los i optà per allunyar-los dels centres de poder. Aquesta decisió no va aconseguir solucionar la problemàtica d'uns militars que estaven disposats a anar a la guerra per tal de recobrar el seus estatus anterior.

Així, amb aquest mapa polític i social, es va iniciar els darrers mesos de govern de la República una etapa de gran inestabilitat, on es donaren molts moviments vaguístics, manifestacions multitudinàries i enfrontaments molts radicals entre representants de l'esquerra i la dreta política. Ara bé, malgrat la conflictivitat, cap organització republicana, d'esquerres o obrera es va posar en marxa per esfondrar l'ordre constitucional republicà, cosa que començarien a dissenyar els militars «desterrats». Sens dubte aquests foren els autèntics protagonistes de l'alçament contra el govern de la República. En aquest sentit, el professor Angel Viñas Martín no dubta en assenyalar la importància de l'estament militar en la trama colpista: «El golpe del 18 de julio fue un acto militar, por muy apoyado que estuviese por una trama civil casposa y nada reacia a apelar al fascismo. Fue el cénit de una época de militarismo en España y de intervención obsesiva de las Fuerzas Armadas en la evolución política».¹⁰⁰

Segons Fernando Puell, les motivacions que mogueren els militars a conspirar contra el govern de la República foren les següents:

«La trama militar de la conspiración»: Los agravios profesionales provocados por las reformas de Azaña y las obsesiones paranoicas del separatismo y del bolchevismo que incendiaron los cuartos de banderas a raíz del Estatuto catalán de 1932 y de la revolución de Asturias de 1934. El ruido de sables era la mejor solución para salvar a la patria de todos los males, aparte de promocionar sus carreras profesionales. Tampoco conviene olvidar la mentalidad africanista que imperaba en muchos de los militares sublevados, siendo Franco el mejor exponente de la misma».¹⁰¹

⁹⁹ RECIO GARCÍA, María Ángeles. *D'una Guerra a una altra. Els militars africanistes espanyols: De Ben Tieb a Llano Amarillo (1924-1936)*. Tesi Doctoral. Palma: Universitat de les Illes Balears, 2016, pàg. 92-93.

¹⁰⁰ VIÑAS MARTIN, Angel. «Contra una Sociedad libre, un golpe militar» dins VILLA RODRÍGUEZ, José (ed.). *El golpe. 75 años. (1936-2011)*. Sevilla: Actes de les Jornades organitzades per l'Associació Memoria, Libertad y Cultura Democrática, 2012, pàg. 32.

¹⁰¹ PUELL DE LA VILLA, Fernando. «La trama militar de la conspiración». AA. VV. *Los mitos del 18 de julio*. Barcelona: Editorial Crítica, 2013. Recollit a TORRUS, Alejandro. «Diez falsos mitos del franquismo y la derecha». www.publico.es.

Estam d'acord amb el plantejament que defensen molts historiadors quan assenyalen el paper preeminent dels comandaments militars en l'organització de la conspiració del juliol de 1936. ara bé, pensam que no fou l'únic, la trama civil també hi jugà un paper molt destacat. Des del primer moment, els africanistes varen rebre el suport civil que els proporcionà una ajuda substancial pel desenvolupament del cop d'estat, sobretot en matèria de contactes internacionals, finançament i creació d'opinió pública.

Una altra circumstància molt important que s'uneix a l'anterior fou, des del moment en què el general Mola es va convertir en el director de la conspiració, el suport moral i econòmic del polític i financer Joan March Ordinas. L'investigador Pere Ferrer explica que «el general africanista [es refereix a Mola] s'havia adonat que no podia preparar un aixecament seguint l'estratègia decimonònica, que fixava com únic objectiu assolir el control d'alguna regió militar, preferentment la capital i provocar l'afecte dominó que consistia que d'una manera gradual la resta de capitànies generals es possessin al costat dels revoltats. La societat s'havia fet complexa i el poder estava molt repartit».¹⁰² Mola sabia que a més de l'estratègia militar, eren necessàries les garanties econòmiques de suport perquè l'intent no fracassàs. Per tant no podem parlar únicament dels militars com als únics responsables de l'alçament, sinó que els civils monàrquics i conservadors hi tengueren un paper molt destacat.

En definitiva, podem dir que l'ajut civil es plasmà en tres aspectes. En primer lloc, sense el suport del partit Renovació Espanyola liderat per José Calvo Sotelo, els colpistes probablement mai no haguessin aconseguit el suport bèl·lic de la Itàlia feixista. La presumpta venda italiana d'una gran quantitat de material bèl·lic abans del 18 de juliol de 1936 assegurava una intervenció amb molta força; i si aquesta no triomfava – cosa que possiblement havien previst els militars colpistes –, garantia la superioritat dels conspiradors en una eventual guerra oberta. De fet, la consecució d'aquest equipament i no qualsevol altra causa –com l'assassinat de José Calvo Sotelo del 13 de juliol– fou la raó definitiva que va provocar l'aixecament militar. En segon lloc, el suport civil fou importantíssim per tal de crear les condicions necessàries de suport al moviment insurreccional. La responsabilitat, en aquest cas, va recaure en grups d'acció directa – com Falange i les Joventuts d'Acció Popular – que amb les seves intervencions havien d'aconseguir «la deshumanització i provocació sistemàtica de l'adversari polític i l'estímul i excitació dels propis partidaris del cop d'estat».¹⁰³ I, en darrer lloc, el suport econòmic.

¹⁰² FERRER GUASP, Pere. *Joan March. L'home més sospitós del món*. Barcelona: Edicions B, 2008, pàg. 343. *Vegeu també*: FERRER GUASP, Pere. *Joan March, els inicis d'un imperi financer (1900-1924)*. Palma: Edicions Cort, 2000. FERRER GUASP, Pere. *Joan March, la cara oculta del poder (1931-1945)*. Palma: Edicions Cort, 2004. FERRER GUASP, Pere. *Joan March, un millonario en Guerra*. Barcelona: Magazine, 2004.

¹⁰³ La intervenció militar tradicional és un concepte que defensa Eduardo GONZÁLEZ CALLEJA en el seu estudi «La radicalización de las derechas». AA. VV. *Los mitos del 18 de juliol*. Barcelona: Editorial Crítica, 2013, pàg. 237.

Així, una part dels comandaments militars amb el suport de sectors civils dretans – carlistes, cedistes, alfonsins i falangistes– orquestraren el cop d'estat del juliol de 1936. Tots i les seves diferències doctrinals, programàtiques i estratègiques, s'uniren per tal de rebutjar les reformes republicanes i, alhora, defensar uns mateixos postulats, és a dir, l'ordre social capitalista, la destrucció del model reformista republicà, l'antimarxisme, el control absolut de l'aparell de l'Estat i la destrucció del moviment obrer. En poques paraules, el que desitjaven era retornar a l'ordre social d'abans de 1931.

La defensa d'aquests plantejaments –si triomfaven– suposava que l'Estat espanyol estava a punt d'entrar en la mateixa dinàmica de les doctrines totalitàries que van donar el poder a Itàlia, Alemanya i Àustria. Ara bé, no podem parlar d'un règim o de coalició feixista que s'alcés contra la República, mes bé, podem parlar, d'una coalició que tenia importants components feixistes. Ho definiríem com ho ha fet Julián Casanova, com «una coalición reaccionaria que buscó, conquistó y ejerció el poder».¹⁰⁴ Aquest conglomerat de forces estava configurat per una àmplia base de forces polítiques i ideològiques que es va posar en mans d'un grup de militars amb la missió d'enderrocar el règim republicà. Des del primer moment, la conspiració fou dirigida pels militars, ja que cap força civil o paramilitar no es va decidir a liderar ni a protagonitzar la insurrecció i totes confiaren amb la intervenció militar tradicional.

Les primeres passes de la insurrecció del 18 de juliol de 1936 es prepararen abans dels comicis generals del febrer d'aquest mateix any, quan alguns caps militars dirigits pel general Manuel Goded Llopis volien assestar –si la candidatura del Front Popular aconseguia la victòria a les eleccions– un cop de força contra el govern de la República.¹⁰⁵ Ara bé, el que realment va passar després de la victòria de la col·lecció d'esquerres, fou l'intent orquestrat per l'exministre de la Guerra, José Maria Gil Robles i la CEDA (Confederació Espanyola de Dretes Autònomes) de frenar –per via política– el nomenament d'un govern progressista d'esquerres. Aquesta acció es va iniciar amb la declaració de l'estat de guerra que va fer el president del govern en funcions, Manuel Portella Valladares. El següent pas era l'anul·lació dels resultats de les eleccions. Les dues mesures fracassaren.

¹⁰⁴ Sobre l'ascens i difusió del feixisme a l'Estat espanyol, vegeu: CASANOVA, Julián. «La sombra del franquismo: ignorar la historia y huir del pasado», dins CASANOVA, Julián; CENARRO, Angela; CIFUENTES, Julita; MALUENDA, Ma. Pilar i SALOMÓN, Ma. Pilar. *El pasado oculto. Fascismo y violencia en Aragón (1936-1939)*. Zaragoza: Ed. Mira, 2001, pàg. 15-37.

¹⁰⁵ GODED LLOPIS, Manuel. Va néixer a San Juan de Puerto Rico el 1882. Va ingressar a l'Acadèmia militar d'Infanteria el 1896 i va estudiar a l'Escola Superior de Guerra. Participà en la Guerra del Marroc, on obtingué la medalla militar i ascendí a general el 1926). El 1927 fou ascendit a general de Divisió i ocupà els càrrecs de director general i subsecretari del ministeri de l'Exèrcit (1930). El mes de febrer de 1935, fou designat comandant militar de Balears en substitució del general Franco. El mes de juny del mateix any deixà Mallorca per ser nomenat director general d'Aeronàutica, en el Ministeri de la Guerra. El març de 1936, s'incorporà novament a la comandància militar de les Balears, des d'on va dirigir la conspiració militar. Després de decretar l'estat de Guerra i nomenà al coronel Aurelio Díaz de Freijó, nou comandant militar, va partir en un hidroavió cap a Barcelona per a posar-se al capdavant de la insurrecció. L'aixecament va fracassar i per aquest motiu fou jutjat i afusellat al Castell de Montjuïc el 12 d'agost del 1936 AUTORS DIVERSOS. *Gran Enciclopèdia de Mallorca*. Palma: Pro Mallorca edicions, pàg. 163-274.

Seguidament, seria el cap de l'Estat Major, el general Francisco Franco,¹⁰⁶ qui ho intentaria, ordenant als comandaments de les regions militars que declaressin l'estat d'excepció. Tal fet –si s'aconseguia– suposava el traspàs de tot el poder polític a les autoritats militars. Aquesta acció tampoc va tenir èxit ja que fou desautoritzada per Portella Valladares i pel ministre de la guerra, el general Nicolás Molero. També cal destacar la determinació de no obeir les ordres i no secundar el cop de força presa per part del director de la Guardia Civil, el general Sebastián Pozas i el cap de la policia, Miguel Núñez de Prado. Al final, Franco va desistir, especialment «quan es va assabentar de l'intent de sublevació militar de Goded i Fanjul a la guarnició de militar de Madrid havia fracassat».¹⁰⁷

Després dels moviments conspiratoris, el president del govern, Portella Valladares va cedir i va reconèixer els resultats electorals que atorgaven el govern a la coalició d'esquerres o Front Popular. Així, dia 19 de febrer de 1936, Manuel Azaña va formar un govern format per 9 ministres del partit *Izquierda Republicana*, tres d'Unió Republicana i un d'independent, el general Carlos Masquelet, que fou nomenat ministre de la guerra.

Una de las primeres decisions que va prendre el nou executiu fou el canvi de destí dels generals més antireformistes i reaccionaris de l'Exèrcit espanyol. La intenció no era d'altra que dissuadir una nova temptativa colpista. Així, el general Goded fou destinat a la Comandància militar de les Balears; el general Franco fou destituït com a cap de l'Estat major i desplaçat a les Canàries i el general Mola fou cessat com a cap de les forces del Marroc i enviat al govern militar de Pamplona. Pel que fa als generals Orgaz, Villegas, Fanjul i Saliquet quedaren a la reserva. La decisió fou interpretada pels afectats com una degradació i una humiliació cap a la seva carrera militar i no va fer més que augmentar les seves ànsies conspiradores. El 20 de febrer, el periòdic de la Comunió Tradicionalista *El Pensamiento Alavés* publicava unes frases que feien intuir

¹⁰⁶ FRANCO BAHAMONDE, Francisco. Va néixer a Ferrol (A Corunya) el 4 de desembre de 1892 en el sí d'una família de classe mitjana. El seu pare, Nicolás Franco Salgado-Araujo, treballava a Intendència Naval i la seva mare, Pilar Bahamonde Pardo de Andrade, provenia d'una família gallega de certa rellevància. Quan tenia quinze anys, el seu pare va partir cap a Madrid a viure amb una altra dona, en qui tindria un fill. Franco també deixà Ferrol per estudiar a l'Acadèmia d'Infanteria de Toledo d'on el 1910 en surt com a sotstinent. De 1912 a 1916 passà a l'Exèrcit regular que lluità al Protectorat espanyol del Marroc, on fou ferit en combat. Pel juny de 1923, fou ascendit –després de la mort en combat del tinent coronel Rafael Valenzuela Urzaiz– com a cap de l'exèrcit regular d'Àfrica. Posteriorment fou ascendit a tinent coronel i a coronel. La carrera de Francisco Franco va continuar sota diferents règims polítics. Amb la dictadura de Miguel Primo de Rivera (1923-1930) va arribar a dirigir l'Acadèmia General Militar de Saragossa (1928); amb la Segona República (1931-1936) va ser comandant militar de les Balears i, posteriorment Cap de l'Exèrcit espanyol al Marroc (1935) i cap de l'Estat Major Central (1936). El fracàs de la temptativa colpista del juliol de 1936 va donar lloc a la Guerra Civil espanyola. L'1 d'octubre de 1936, fou nomenats els seus pels components de la Junta de Defensa Nacional a Burgos, cap polític i militar del bàndol revoltat. Finalitzada la Guerra, va implantar una Dictadura militar que governaria l'Estat espanyol fins a la seva mort, el 20 de novembre de 1975.

¹⁰⁷ CASANOVA, Julián. *República y Guerra Civil. Vol. 8 Historia de España, dirigida por Josep Fontana y Ramón Villares*. Barcelona: Crítica/Marcial Pons, 2007, pàg. 156.

aquest fet: «Que no sería en el Parlamento donde se libraría la última batalla, sino en el terreno de la lucha armada y esa lucha partiría de una nueva Covadonga que frente a la revolución sirviera de refugio a los que huyeran de aquella y emprendiera la Reconquista de España».¹⁰⁸

La «lucha armada» es va posar en marxa ben aviat. Un grup de generals i caps de l'Exèrcit van iniciar els preparatius d'una conspiració contra la República. Així, els generals Francisco Franco, Manuel Goded i Emilio Mola foren els encarregats d'organitzar la trama. La primera setmana del mes de març, concretament dia 8, el general Emilio Mola Vidal va convocar la primera reunió. La trobada es va fer a Madrid, a la casa de l'agent de borsa i militant de la CEDA, José Deldago y Hernández de Tejada. Hi participaren els militars Manuel Goded Llopis, Francisco Franco Bahamonde, Joaquin Fanjul Goñi, Luis Orgaz Yoldi, Angel Rodríguez del Barrio, Manuel González Carrasco, Rafael Villegas Montesinos, Andrés Saliquet Zumeta, Miguel García de la Herrán, Luis Miguel Limia Ponte, José Enrique Varela Iglesias i el tinent coronel Valentín Galarza Morante que era el representant de la UME (Unión Militar Española), organització clandestina fundada a Madrid el desembre de 1933 que agrupava els militars profundament reaccionaris i antireformistes, així com també militars joves i els oficials que no tenien possibilitat de promoció i que s'havien acollit a la Llei Azaña de jubilacions anticipades. Aquests darrers serviren d'enllaços entre els militars de la Península i els del Marroc. Sens dubte, la UME fou una autèntica plataforma de comunicació i conspiració.

De la Cierva y Hoces, principal exponent de la historiografia franquista recull quina fou la intenció principal de la trobada: «organizar una conspiración que tenga suficientes garantías de éxito y así poder derrotar al gobierno del Frente Popular y restablecer el orden público y el prestigio internacional de la nación española».¹⁰⁹ La determinació era prou clara, tot i que a la part final del document els colpistes suavitzaren la decisió assegurant que la intervenció únicament es duria a terme per tal de restablir l'ordre públic i garantir la unitat de l'Estat: «en el caso de que la unidad de la Patria se hallara seriamente amenazada y fuera límite el estado de quiebra del orden público. No se contemplaba, sin embargo, la alteración de la forma de gobierno, por tratarse de una acción cuyo único común denominador consistía en frenar el deterioro de la situación y asegurar la salvación de España».¹¹⁰ El fet de no anomenar que l'acció no contemplava

¹⁰⁸ CASANOVA, Julián. *República y Guerra Civil. Vol. 8 Historia de España, dirigida por Josep Fontana y Ramón Villares*. Barcelona: Crítica/Marcial Pons, 2007, pàg. 170.

¹⁰⁹ El paràgraf que afegim fou redactat en el transcurs de la reunió de dia 8 de març de 1936 pel general González Carrasco, a petició de Franco i Mola. CIERVA Y DE LAS HOCES, Ricardo de la. *Franco*. Barcelona: Editorial Planeta, 1986, pàg. 141-142. Recollida a FERRER MUÑOZ, Manuel. «Navarra y País Vasco, 1936: Conspiración contra la República». *Cuadernos de Sección. Historia-Geografía* 22 (1997), pag. 244. CIERVA Y DE LAS HOCES, Ricardo de la. *Franco*. Barcelona: Editorial Planeta, 1986, pàg. 141-142.

¹¹⁰ FERRER MUÑOZ, Manuel. «Navarra y País Vasco, 1936: Conspiración contra la República». *Cuadernos de Sección. Historia-Geografía* 22 (1997), pag. 244. La versió que afegim fou redactada pel

la necessitat de canviar el sistema de govern, pensam que es va fer amb la finalitat d'amagar les veritables intencions dels militars colpistes.

Altres decisions destacades que es varen prendre al llarg de la primera trobada foren, en primer lloc, el nomenament del general José Sanjurjo Sacanell –promotor del primer alçament contra la República i en aquells moments exiliat a Portugal– com a cap de la conspiració.¹¹¹ I en segon, els militars de la UME serien els encarregats de l'estructura organitzativa de la insurrecció, ja que disposaven d'una xarxa de militars addictes arreu de les principals ciutats de l'Estat espanyol (Madrid, Barcelona, Pamplona, Saragossa, Sevilla, San Sebastià, Galícia i el Protectorat del Marroc). En aquest sentit, cal explicar que la *Unión Militar Española* (UME) es va constituir el 1933 per militars d'ideologia conservadora. Sembla que el seu primer cap fou el coronel retirat, Emilio Taduchi, que fou substituït al cap de poc temps pel capità de l'Estat Major, Barba Hernández. Els membres més actius de l'organització foren el comandant, Luis Arredondo; el coronel, Ricardo Rara i els capitans, Sánchez Sacristán, Pardo Reina i el tinent coronel, Valentín Galarza.¹¹²

A Mallorca, el moviment contra la República fou preparat pel general Manuel Goded, un militar que sembla que no gaudia de moltes simpaties entre els seus companys, però que era un conspirador nat. En aquest sentit, podem dir que l'opinió de Franco i altres caps militars –que formaven part de la conspiració– sobre Goded no era molt positiva,

general González Carrasco a iniciativa de Mola i Franco. CIERVA Y DE LAS HOCES, R. de la. *Franco*. Barcelona: Editorial Planeta, 1986, pàg. 141-142.

¹¹¹ SANJURJO SACANELL, José. Va néixer a Pamplona l'any 1872. Era membre d'una destacada família carlina. Va ingressar a l'Acadèmia d'Infanteria en 1894. Com a militar destacà en la Guerra de Cuba (1898) i en la Guerra del Marroc, especialment a Melilla en 1921. Ben aviat, fou ascendit a capità i, posteriorment a coronel el 1916 i a general el 1920. Quan es va instaurar el Directori militar del general Primo de Rivera el 1923, fou governador militar de Saragossa, i per les especials circumstàncies de l'alçament, va ostentar també el càrrec de comandament del Govern Civil. El 1925 fou ascendit a tinent general i nomenat comandant general de Larache al Marroc. El 1926 es posà al capdavant de l'Alta Comissaria del Marroc, i com recompensa als seus distingits serveis a l'Àfrica, que li van valer el sobrenom de "El Lleó del Rif", el rei Alfons XIII creà per Sanjurjo el marquesat de Muntanya Malmusi, des de 1927 anomenat "del Rif". El 1931 fou director general de la Guàrdia Civil. Les diferències amb el govern de la República i particularment amb Manuel Azaña, fan que fos cessat com a cap de la Guàrdia Civil i posat al capdavant del cos de Carrabiners. El 10 agost 1932, es revoltà a Sevilla. Fou l'intent conspirador que va passar a la història com "la Sanjurjada". La rebel·lió fou sufocada amb facilitat pel govern. Aquest fracàs va marcar la seva carrera i la resta dels seus dies. Fou condemnat a la pena capital, però fou amnistiada pel president de la República, Alejandro Lerroux. Sanjurjo es va exiliar a Portugal, des d'on seguiria conspirant amb la intenció d'aconseguir la restauració de la monarquia a Espanya. El 20 de juliol de 1936, quan es dirigia a Burgos per posar-se al comandament de l'alçament que ell mateix havia instigat des del seu desterrament a Portugal, el seu avió, pilotat per J. Antonio Ansaldo, es va estavellar en sortir de Lisboa. El fet indubtable que la mort de Sanjurjo i posteriorment de Mola, acumulava poder en mans de Franco, va fer dubtar fos un accident, tesi aquesta última generalment reconeguda. MARTÍNEZ ARTOLA, Alberto. *José Sanjurjo Sacanell*. Pàgina web de l'Auñamendi Eusko Entziklopedia. www.euskomedia.org/aunamendi/.

¹¹² BUSQUETS BRAGULAT, Julio. *Conservadurismo, republicanismo y antirepublicanismo en las Fuerzas Armadas*. Universidad de Murcia, 1989, pàg. 79.

fins i tot, es parlava de rivalitat entre Franco i Goded.¹¹³ Unes setmanes abans d'arribar a l'Illa per segona vegada, Goded ja s'havia posat d'acord amb Emilio Mola sobre la necessitat de posar en marxa una nova conspiració. Hem de recordar que pel mes de febrer de 1935, el general Goded ja fou designat comandant militar de Balears en substitució del general Franco. Mesos després deixaria el càrrec quan fou nomenat director general d'Aeronàutica en el Ministeri de la Guerra dirigit pel polític cedista, José Maria Gil Robles. Pel març de 1936, s'incorporà novament com a nou comandant militar de les Balears. A més de Goded, col·laboraren amb la trama conspiratòria la Junta Divisionària mallorquina, que es va constituir el mes de gener de 1935 i estava presidida pel comandant Mateu Torres Bestard.

Torres Bestard era un militar africanista i amic personal del general Franco. Va néixer a Palma el 1861. El 1907, ingressà a l'Acadèmia d'Infanteria. Va ascendir a capità el 1917 i participà en la campanya del Marroc, on hi estaria un poc més de 4 anys. Va participar a les batalles i anys més decisius (1912, 1921, 1924, 1925, 1926 i 1927). Retornà a Mallorca l'any 1927 i tres anys després assoleix el grau de comandant. Va ser ajudant de camp de Virgilio Cabanellas Ferrer, general Comandant Militar de Balears (1931 i 1932); recordem que Cabanellas formava part de la cúpula colpista. Després també va ser ajudant de camp de Franco quant aquest va estar a la Comandància Militar de Balears (1933 i 1934) i va partir amb ell, també com ajudant de camp, quan Franco ascendeix a Cap Superior de les Forces Militars del Marroc (1935). El 1936 torna voluntari a Palma i, de maig a juny d'aquest any, dirigeix les activitats de la Junta divisionària i també és nomenat Jutge interí de la Comandància Militar de Balears. Quan s'inicia la Guerra Civil fou Cap provincial de milícies i Governador Civil de les Balears entre el mes d'octubre de 1936 i el maig de 1937, una etapa que es caracteritza per l'augment considerable de les tretes de presó. Així, Bestard, es va convertir amb un dels repressors més important de la guerra, instigant a Franco perquè els comandants militars de Mallorca augmentessin la repressió contra els republicans. El maig de 1937, fou nomenat primer Delegat Nacional d'Organitzacions Juvenils a Salamanca. El setembre del mateix any, ocupà el càrrec de governador civil de Pontevedra. Amb la graduació de coronel, fou jutge eventual de les Balears entre el 1943 i el 1953. Va morir a Palma el 1969.

La resta de components de la Junta eren les següents persones: el tinent d'enginyers Ladislau López Bassa; el capità d'infanteria José Morey Gralla; el capità d'Artilleria Eduardo Lasala; el capità metge, Antonio Garau Pujol; el tinent d'intendència Josep Grifoll; el comandant i cap de la Caixa de Reclutes, Agustín Clar Escalas i els tinents

¹¹³ Respecte al tema, vegeu MASSOT i MUNTANER, Josep. *El desembarcament de Bayo a Mallorca (agost-setembre de 1936)*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1987, pàg. 17. El Dr. Miquel Duran Pastor assegura «que era un militar mal de qualificar. Era agnòstic, antimonàrquic i antigermànic». Declaracions efectuades al programa de la televisió de Mallorca, MEMÒRIA I OBLIT D'UNA GUERRA, «Història d'una República», capítol I.

coronels de la Guàrdia Civil, Eugenio Blanco i Joan Riutort.¹¹⁴ Així com també, el capità de cavalleria, Josep Isassi i el comandat d'infanteria, Mateu Llobera Balaguer que exercia juntament amb l'advocat i membre de Falange, Lluís Ramallo Thomàs, d'enllaç d'aquesta junta –amb el general Mola– a Pamplona. Altres enllaços eren el comandant d'Infanteria, Carlos Lázaro i Francesc Mut i els senyors Ventura Ceballos i Hipólito Jiménez.¹¹⁵

La UME seguia les ordres de Franco i Mola. A principis de març de 1936, comptava amb un important nombre de seguidors, la major part dels quals eren joves militars desencantats amb la gestió del govern republicà. Una circular del mes de març de 1936 assegurava que aquesta organització militar estava formada per «3.436 oficiales, 2.131 suboficiales y tropa y 1.843 oficiales retirados o en la reserva».¹¹⁶ Ara bé, González Calleja assegura que els militars de la UME no eren tants i que la major part d'ells no eren propensos a una futura conspiració contra la República: «Según datos más fiables puede que [es refereix a la UME] agrupara sólo a un 10% de la oficialidad. En realidad, la afiliación se decidía más por solidaridad de cuerpo y camaradería que por verdadera vocación subversiva, y sólo una pequeña minoría estaba dispuesta a pasar de la reivindicación meramente corporativa a la decidida implicación en un complot antirrepublicano».¹¹⁷

Una situació semblant es dona a Mallorca, on els militars de la Unión Militar Española tampoc eren molts ni comptaven amb el suport de tots els seus companys, que no veien molt clara la conspiració i, a més sabien, que la tropa militar era escassa, –uns mil dos-cents homes aproximadament–, circumstància que no garantia l'èxit de la trama. Per això necessitaren «la col·laboració d'elements civils que poguessin donar suport als conspiradors d'un bon començament i amb absoluta garantia».¹¹⁸ Conseqüentment, els conspiradors entraren en contacte amb altres persones. Uns eren militars retirats que abandonaren l'Exèrcit pel fet que estaven en desacord amb la política republicana, com fou el cas de l'escriptor Miquel Villalonga o Ricardo Fernández de Tamarit i Canuto Boloqui Álvarez. D'altres eren membres de partits dretans i personatges destacats de famílies aristocràtiques mallorquines.

D'aquesta manera, a més dels militars, la conspiració comptava amb el suport d'importants personatges civils «com els membres de la Comunió Tradicionalista, dels requetès (Josep Quint Zaforteza), de Falange Espanyola (Alfonso de Zayas y

¹¹⁴ DURÁN PASTOR, Miquel. «Les jornades del juliol de 1936 a Mallorca». PAGÈS BLANCH, Pelai (dir.). *La Guerra Civil als Països Catalans*. València: Universitat de València, 2007, pàg. 75.

¹¹⁵ MASSOT I MUNTANER, Josep. *El primer franquisme a Mallorca: Guerra Civil, repressió, exili i represa cultural*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1996, pàg. 20.

¹¹⁶ La circular fou recollida a GONZÁLEZ CALLEJA, Eduardo. *Contrarrevolucionarios. Radicalización violenta de las derechas durante la Segunda República*. Madrid: Alianza Editorial, pàg. 341.

¹¹⁷ GONZÁLEZ CALLEJA, Eduardo. *Contrarrevolucionarios. Radicalización violenta de las derechas durante la Segunda República*. Madrid: Alianza Editorial, pàg. 341.

¹¹⁸ MASSOT I MUNTANER, Josep. *El primer franquisme a Mallorca: Guerra Civil, repressió, exili i represa cultural*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1996, pàg. 22.

Bobadilla), dels monàrquics de *Renovación Española* (Francisco Pérez Sánchez i el capità Eduardo Garcia de la Serena), d'Acció Popular, de la CEDA (Joan Serra) i de les Joventuts d'Acció Popular (Sebastià Feliu Blanes)». ¹¹⁹ Tampoc podem oblidar-nos dels grans propietaris agraris i d'alguns membres de destacades famílies burgueses mallorquines com Pere de Montaner i Gual, que era Comte de Peralada i de Zavellà; Josep Ferran Cotoner i de Verí, Marquès d'Ariany, que fou membre fundador del partit *Renovación Española*, liderat per Calvo Sotelo i Lluís Zaforteza Villalonga, Marquès del Verger i líder del partit Acció Popular.. Segons Massot i Muntaner, aquestes persones tingueren una influència destacada en la preparació del cop militar a Mallorca i en la compra de material bèl·lic als feixistes italians. ¹²⁰

Com podem veure, el grup colpista mallorquí estava integrat pels militars compromesos amb la UME i per altres sectors socials ultraconservadors; sense oblidar-nos del financer Joan March Ordinas. La dura experiència de persecució i empresonament que va viure el polític mallorquí durant el primer trienni reformista sembla que transformaren la seva personalitat. Ben segur aquest fet fou una de les causes de la seva intervenció a favor de la causa nacional, que fou decisiva en la permanència de Mallorca al costat dels revoltats i el seu posterior triomf en la Guerra Civil espanyola. Aquesta circumstància posa de relleu un fet que defensam: la importància del suport civil en el pronunciament militar.

Un pronunciament que a partir de la segona quinzena d'abril va donar avanços molt importants. Dia 12, el general Queipo de Llano Sierra ¹²¹ es va reunir amb Emilio Mola a

¹¹⁹ MASSOT I MUNTANER, Josep. *El primer franquisme a Mallorca: Guerra Civil, repressió, exili i represa cultural*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1996, pàg. 22.

¹²⁰ MASSOT I MUNTANER, Josep. *El calvari d'Antonio Espina i de Guillermo Roldán. Mallorca, 1936-1940*. Palma: Lleonard Muntaner Editor, 2013, pàg. 83.

¹²¹ QUEIPO DE LLANO SIERRA, Gonzalo (Tordesillas, Valladolid 1875-Sevilla 1951). Amb setze anys es va allistar a l'Exèrcit com a voluntari de cornetes, després seria artiller Segon. Format en l'Acadèmia de Cavalleria de Valladolid, va prendre part com oficial en les campanyes de Cuba i el Marroc. Per mèrits de Guerra, va ascendir el 1896 a primer tinent, el 1898 a capità, i el 1913 a tinent coronel. Amb quaranta vuit anys, era general de Brigada per elecció i fou destinat com a segon cap a la zona de Ceuta. Allà fou el primer director de la "Revista de Tropas Coloniales", on el general Franco estava en el consell de redacció. Va participar en activitats contra la dictadura del general Primo de Rivera i, el desembre de 1930, durant el mandat del general Berenguer, va ser un dels militars participants en el complot republicà a l'aeròdrom de Cuatro Vientos contra la monarquia. Aquesta acció, també fallida, portada a terme juntament amb Ramón Franco (germà de Francisco Franco) va obligar a ambdós militars a exiliar-se a Portugal. L'exili va durar poc. El 14 d'abril de 1931 es va proclamar la Segona República i va poder tornar a Espanya, on se li va concedir el màxim rang de l'exercit, General de Divisió. Va ser també cap de la Casa Militar del president de la República, Niceto Alcalá-Zamora. Durant el bienni radical-cedista, fou el màxim responsable de la Inspecció General de Carrabiners. Aquest càrrec, com ell mateix declararia cínicament més tard, li va permetre desplaçar-se, sense aixecar sospites, per tot l'Estat i contactar amb els militars compromesos que preparaven el cop d'estat del juliol de 1936. Quan es va produir l'alçament militar, es trobava a Huelva. Després de la presa de Sevilla i sota les seves ordres va iniciar una acció indiscriminada i de terror amb detencions i afusellaments massius contra militars lleials, civils, militants i simpatitzants de partits i sindicats d'esquerra. D'aquesta manera, Queipo de Llano es va convertir en un dels artífexs de la repressió o neteja política aplicada sistemàticament contra els denominats "no afectes"

Pamplona i una setmana més tard ja s'havien enllestit dues conspiracions militars: la dels generals i la dels capitans aquarterats a Pamplona. La primera fou programada pel dia 19 d'abril i però va fracassar, fet que ocasionà la detenció dels generals Orgaz i Varela. A partir d'aquest moment, el general Mola es convertiria en la persona clau de la conspiració i seria conegut amb el sobrenom de «el Director». Fou en aquest instant quan va començar a redactar les famoses *Instrucciones reservadas* amb les quals va perfilar la insurrecció del mes de juliol de 1936. La primera de les cinc instruccions fou la del dia 25 de maig i constitueix una mostra del que seria l'alçament i les intencions repressives que s'havien planificat per destrossar l'enemic republicà: «Se tendrá en cuenta que la acción ha de ser en extremo violenta para reducir lo antes posible al enemigo, que es fuerte y bien organizado. Desde luego serán encarcelados todos los directivos de los partidos políticos, sociedades y sindicatos no afectos al Movimiento, aplicándose castigos ejemplares a dichos individuos para estrangular los movimientos de rebeldía o huelgas».¹²²

Els mesos d'abril, maig i juny foren d'una activitat frenètica. Militars, membres de la Comunió Tradicionalista i Falange organitzaren reunions clandestines conspiratòries, acompanyades d'actes subversius arreu de l'Estat que tenien la intenció de dinamitar la situació política. Aquestes accions subversives foren fomentades i executades per membres de les Joventuts d'Acció Popular i *Renovación Española*; però sobretot, per Falange: «Los dispositivos utilizados fueron tanto generales como selectivos. Unos y otros tenían como función esencial excitar a la izquierda [...] Los co-causantes por la derecha de la creación de aquel clima también son conocidos: procedían sobre todo de las filas falangistas, del sector más radicalizado de la JAP y de los militares retirados».¹²³

Uns incidents que també es donaren a Mallorca i que portaven el segell de l'organització feixista: «Ens dedicàvem a fer propaganda i empipar. Fèiem propaganda electoral descaradament, pel carrer [...] Nosaltres sabíem perfectament que s'estava

durant la Guerra Civil espanyola. Sobre la biografia de Gonzalo Queipo de Llano Sierra. Vegeu BARRIOS GUTIERREZ, Manuel. *El último virrey*. Barcelona: Ed. Argos Vergara, 1979; ESPINOSA MAESTRE, Francisco. *La columna de la muerte. El avance del ejército franquista de Sevilla a Badajoz*. Barcelona: Editorial Crítica, 2003; BAHAMONDE, Antonio: *Una año con Queipo de Llano. Memorias de un nacionalista*. Sevilla: Escuela de Plata, 2005; Gibson, Ian. *Queipo de Llano. Verano de 1936*. Barcelona: Grijalbo, 1996; RECIO GARCÍA, María Ángeles. *D'una Guerra a una altra. Els militars africanistes espanyols: De Ben Tieb a Llano Amarillo (1924-1936)*. Tesi Doctoral. Palma: Universitat de les Illes Balears, 2016.

¹²² S'utilitza la paraula "republicans" per fer esment a la població, els responsables polítics i sindicals i membres d'associacions polítiques que en certa manera van oposar-se al cop d'estat del 18-19 de juliol de 1936, molts dels quals no eren pròpiament republicans.

¹²³ VIÑAS MARTIN, Angel. «*Contra una Sociedad libre, un golpe militar*» dins VILLA RODRÍGUEZ, José (ed.). *El golpe. 75 años. (1936-2011)*. Sevilla: Actes de les Jornades organitzades per l'Associació Memoria, Libertad y Cultura Democrática, 2012, pàg. 23.

preparant una sublevació i estàvem constantment en contacte amb l'Exèrcit».¹²⁴ D'aquesta manera començaven a succeir fets preocupants i de certa gravetat que procedien de l'extremisme dretà, ara bé, no podem oblidar que també foren contestats pels partidaris de l'esquerra més radical. L'escenari foren les principals ciutats de l'Illa i també alguns pobles de Mallorca. Dia 11 d'abril, el diari manacorí *Nosotros* es feia ressò dels rancors i odis existents a la ciutat entre els partidaris de la dreta i l'esquerra. La crònica és un auguri del que passaria més endavant: «Los hechos que sucedieron fueron algunos chispas del inmenso volcán que, aletargado está, pero que pugna por salir a la superficie y de una vez para siempre con su justiciera y abrasadora lava purifique nuestro Manacor de estos microbios reaccionarios y mercenarios que pretenden anular la República y a los políticos a quienes el pueblo republicano otorgó su confianza».¹²⁵

Si hom analitza els diversos incidents que, al llarg d'aquests mesos, es donaren a Mallorca, es veu un deteriorament progressiu de «la pau ciutadana», a més d'un responsable principal inequívoc dels fets: l'organització provincial de *Falange Española Tradicionalista y de las JONS*, un grup paramilitar minoritari que s'havia implantat a l'Illa el mes de gener de 1934. A les eleccions de febrer de 1936 no aconseguiren molts vots, ni tampoc cap representativitat municipal, però la radicalització política que seguí el triomf estatal de La coalició del Front Popular li va permetre incrementar ràpidament la seva implantació a tots els municipis de l'illa de Mallorca.

En aquest sentit, Alfonso Zayas, cap de Falange de les Balears ens aproxima a les accions subversives que succeïren a principis del mes d'abril tant a la capital com a alguns pobles de la Forana de Mallorca. És un senyal inequívoc que el partit feixista començava a prendre part d'una manera molt activa en la trama militar. Aquestes accions acabaren amb registres, detencions i multes a elements de Falange. Així, dia 9, la policia va escorcollar el domicili de Zayas, on li foren requisades dues pistoles: «En mi ausencia se efectuó un registro en mi domicilio particular y en el local que ocupaba Falange, en el entresuelo de mi casa. Se llevaron dos pistolas reglamentarias y pedí que se me las devolvieran, pues, de lo contrario, tendría que adquirir otras, ya que como militar no podía quedar desarmado. La entrevista fue bastante violenta, aunque yo procuré adoptar una cierta actitud de cazurrería».¹²⁶ El mateix dia, es va produir la detenció de Nèstor Gallego, cap provincial de Propaganda de Falange i de tota la junta del partit. L'endemà, ambdós personatges foren posats en llibertat sense càrrecs.

¹²⁴ Entrevista inèdita realitzada a Canuto Boloqui Álvarez, cap de Falange d'Inca i reproduïda dins MASSOT i MUNTANER, Josep. *El primer franquisme a Mallorca: Guerra Civil, repressió, exili i represa cultural*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1996, pàg. 177.

¹²⁵ TUGORES MANRESA, Antoni: *Manacor. La Guerra a casa*. Palma: Documenta Balear, 2006, pàg. 53

¹²⁶ ZAYAS I BOBADILLA, Alfonso de. *Historia de la Vieja Guardia de Baleares*. Madrid: Imprenta Sáez. 1955, pàg. 47.

Ja que parlem de registres d'armes, podem afirmar que existeixen evidències i molts aspectes ocults de l'activitat dels elements dretans i de la complicitat que trobaven amb alguns agents de la Policia provincial. Citam la declaració del falangista i propietari de l'impremta on s'editava la revista feixista *Aquí Estamos*, Josep Cladera Palmer, que afirmava que durant la seva detenció, els agents de policia es limitaren «a complir con su deber». Va afegir, referint-se al comissari de Policia, Guillermo Roldán¹²⁷ «que tiene la convicción de que adrede dejó pasar varios días antes de efectuarle un registro en su domicilio, dándole tiempo y ocasión de comunicar con su familia para retirar las armas que tenia guardadas».¹²⁸

L'agent de seguretat, Francisco Romero Valdés, també ratifica el presumpte col·laboracionisme que sembla que era manifest, fins i tot, abans dels comicis electorals del mes de febrer de 1936. Romero Valdés explica que:

«Durante las elecciones de febrero [1936] y antes del periodo electoral, atendía [es refereix al cap de seguretat, Guillermo Roldán] exclusivamente a la ayuda y propaganda de las derechas [...] Triunfante el Frente Popular, y durante los desmanes que se produjeron, actuó con energía y oportunidad [...] trató siempre con las máximas consideraciones y respetos (aún dentro de las órdenes superiores que tenía que cumplir) al Jefe de Falange Marqués de Zayas, y en el último registro que se hizo en casa de este señor unos días antes del Glorioso Movimiento Nacional recuerdo me llamo aparte y me dijo: “[...] te llamo para que te echés detrás de los funcionarios que

¹²⁷ Guillermo Roldán de la Fuente era cap de Policia de Palma en els darrers mesos de govern del Front Popular. Arran del cop d'estat del juliol de 1936 fou arrestat i tancat al Castell de Bellver. Posteriorment se li obrí un procés judicial juntament amb el governador civil de les Balears, Antonio Espina Garcia que el condemnà a cadena perpètua. Més endavant, el 23 de juny de 1938, fou absolt. Sobre la seva figura hi ha diferents opinions que foren testimoniades o escrites durant el seu judici sumaríssim, fet que s'ha de tenir en compte. Algunes persones afins a l'ideari conservador, el consideraven com un home de dretes. En aquest sentit, el seu defensor, Gaspar Reynés Quintana, assegurava que abans i durant l'aixecament militar fou un autèntic patriota. Dionisio Mancha, Inspector de Vigilància de la Companyia de Tabacs i col·laborador del diari catòlic *El Debate* indicava: «que se desvió para mantener el orden que pretendían alterar las izquierdas, cooperando el declarante con el sr. Roldán a la detención de un grupo de comunistas». De la mateixa opinió era Francisco Romero Valdés, ex company de Roldán a la Prefectura de Palma i cap de Policia de Badajoz que el juliol de 1938 afirmava: «Don Guillermo Roldán de la Fuente no tenía ideas frente-populistas [...] me fundó para hacer esas aseveraciones en que cuando empezó a actuar de Comisario Jefe de la plantilla de Palma, acudió a mí, como conocedor de personas destacadas de la buena sociedad y por su voluntad me pidió ser presentado al Arzobispo-Obispo Dr. Miralles, a varios aristócratas, financieros y elementos de orden y jamás le vi intención de visitar elementos de izquierda». Altres persones el situaven a l'òrbita de les esquerres. Ossorio-Barrientos, cap de la Guàrdia Civil de les Balears afirmava que tant Espina com Roldán, eren «polítics afectes a *Izquierda Republicana* i al Front Popular, tot i que no participassin a cap acte públic». Martínez Sevilla, encarregat del Govern Civil de les Balears també va afirmar «que estaba entregado en cuerpo y alma a los izquierdistas». Informació recollida a MASSOT I MUNTANER, Josep. *El calvari d'Antonio Espina i de Guillermo Roldán. Mallorca, 1936-1940*. Palma: Lleonard Muntaner Editor, 2013, pàg. 81, 48 i 84, respectivament.

¹²⁸ MASSOT I MUNTANER, Josep. *El calvari d'Antonio Espina i de Guillermo Roldán. Mallorca, 1936-1940*. Palma: Lleonard Muntaner Editor, 2013, pàg. 81.

van a la casa del Marqués de Zayas, que fue quien nos acompañó en la diligencia, porque el Marqués no estaba en casa».¹²⁹

Afirmava també que: «Siempre que llegaba alguna orden para buscar armas en las casas de los elementos de derechas, me lo avisaba por bajo de Cuerda para que yo a mi vez se lo dijera a mis amigos el Conde de Peralada y los Marqueses de Ariany y Verger», que com hem dit abans eren membres de destacades famílies aristocràtiques mallorquines.¹³⁰

Sembla per tant, que la complicitat entre elements dretans i la Policia va existir, ara bé, és important afegir que les aportacions orals o escrites foren realitzades per persones sotmeses o que participaren com a testimonis a un consell de guerra franquista, fet que podia modificar alguna de les opinions.

La nit del 13 d'abril, vigília de la festa de la República, esquadrons de Falange es concentraren a les Rambles de Palma amb la intenció de provocar aldarulls, però la presència policial va aconseguir que es dispersassin. Però, a la matinada, es tornaren a reunir i aquesta vegada anaren acompanyats per membres del partit *Renovación Española*. Els dos grups es dedicaren a estampar a les parets dels voltants consignes antirepublicanes i a favor del partit feixista:

«Son las dos de la madrugada. Les produce extrañeza distinguir a lo lejos un pequeño grupo que procura pasar inadvertido. Acercándose a él ven que se trata de algunos requetés y muchachos de Renovación Española, que escriben también por las paredes su protesta. Uno de los acompañantes, al reconocer a los falangistas, pone en marcha un pequeño gramófono y en plena vía pública las notas del Himno Nacional resuenan en el silencio de la noche digamos republicana. El nutrido grupo empieza a llamar la atención de los vigilantes. Se acercan curiosos. Se separan los falangistas de sus eventuales compañeros y se dirigen hacia la plaza de Juanot Colom. Una vez allí, el camarada Mulet, ayudado por Miguel Caldentey, logra colocar una bandera falangista en la estatua del Rey Jaime I, bandera que ondeó hasta bien avanzada la mañana. El viejo Rey, representación la más genuina del sentido español de nuestra Edad Media, enarboló una bandera que simbolizaba ya la encarnación más potente y vibrante de la nueva España: la bandera roja y negra, la bandera de Falange Española».¹³¹

El dia 14, a les Rambles de Palma, les autoritats organitzaren la desfilada anual per commemorar l'adveniment de la Segona República. Davant la seu del Govern Civil, es va instal·lar la tribuna, que fou ocupada per les màximes autoritats civils, religioses i militars, entre elles, el representant de la Diòcesi mallorquina, Joan Sirvent. Aquesta presència fou fortament increpada per una bona part del públic, molt especialment per simpatitzants del Front Popular. Finalment, l'incident no anà més enllà de petites picabaralles i enfrontaments dialectals entre una part del públic i el comandant militar

¹²⁹ MASSOT I MUNTANER, Josep. *El calvari d'Antonio Espina i de Guillermo Roldán. Mallorca, 1936-1940*. Palma: Lleonard Muntaner Editor, 2013, pàg. 87.

¹³⁰ *Ibidem*, pàg. 90 i 82-83.

¹³¹ ZAYAS I BOBADILLA, Alfonso de. *Historia de la Vieja Guardia de Baleares*. Madrid: Imprenta Sáez. 1955, pàg. 47.

de les Balears, Manuel Goded, que s'enfrontà d'una manera visible i amenaçadora amb els manifestants: «el canonge de la Seu, Josep Sirvent i Padró fou agredit verbalment per simpatitzants d'esquerra, entre els quals es trobava la dirigent comunista, Aurora Picornell Femenias. Uns dies més tard, un grup de falangistes es concentrà en actitud venjativa davant la Plaça de Cort i entraren a l'Ajuntament de Palma».¹³² També es registraren incidents a altres localitats com fou el cas de Lluçmajor, on foren detinguts un bon grapat de feixistes.

Uns dies més tard, dia 17, els esdeveniments ocorreguts havien de ser tractats en sessió plenària per part de la comissió gestora de l'Ajuntament de Palma. Aquell capvespre es registraren nous incidents. Abans de començar la sessió, es concentraren a la Plaça de Cort els elements de Falange que –segons Zayas– anaven armats: «Llevaban buen acopio de porras, pistolas, etc., por si se presentaba la ocasión de luchar». La seva intenció era provocar enfrontaments. La crònica del cap de Falange demostra el creixent clima de tensió que es vivia a Mallorca:

«Una vez reunidos en la plaza de Cort, penetraron los falangistas, uniformados con la gloriosa camisa azul, en el Ayuntamiento. Se distribuyeron por el edificio y ocuparon los sitios más importantes del mismo. Los concejales no pudieron dejar de ver la maniobra de los falangistas, ya que éstos la llevaron a efecto sin adoptar ninguna precaución para no ser vistos, plenamente convencidos de su fuerza y de la justicia que les apoyaba en el bello y valeroso gesto que intentaban. Temiendo los ediles izquierdistas no contar con fuerzas suficientes para dominar la situación, telefonearon a la Casa del Pueblo para que les fueran enviadas algunas fuerzas enteramente adictas. Efectivamente, al cabo de algún tiempo llegaban al Ayuntamiento un crecido número de guardias rojos, armados muchos de ellos con porras de la Guardia Urbana. Los recién llegados son distribuidos a su vez por el Ayuntamiento, a las órdenes de los concejales. Quedó la Casa Consistorial completamente llena de individuos que, la mayor parte de ellos, sin conocerse personalmente, estaban dispuestos a lanzarse unos sobre otros a la menor señal que les hicieran sus jefes, a la más pequeña provocación que cualquiera de ellos recibiese del bando contrario».¹³³

Finalment, la sessió va transcórrer sense gaire incidents. Però davant la delicada situació, i seguint ordres ministerials, el governador civil, Isidro Liarte Lausín, va ordenar als ajuntaments la necessitat de mantenir l'ordre públic i realitzar registres domiciliaris a les persones que fossin sospitoses d'amagar armes que no tinguessin llicència i de pertànyer a Falange: «Se ordena la detención de elementos de Falange, o afiliados a ella, así como cuantas personas por actuaciones anteriores sean elementos

¹³² MASSOT I MUNTANER, Josep. *El Bisbe Miralles i l'Església de Mallorca*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1991, pàg. 90-92. GINARD FERÓN, David. *El moviment obrer de Mallorca i la Guerra Civil (1936-1939)*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1999, pàg. 51. NEGREIRA PARETS, Juan José. *Mallorca 1936: la sublevación militar y el desembarco republicano*. Palma: Leonard Muntaner, 2006, pàg. 25. GINARD FERÓN, David. *Aurora Picornell (1912-1937). De la història al símbol*. Palma: Documenta Balear, 2016, pàg. 139.

¹³³ ZAYAS I BOBADILLA, Alfonso de. *Historia de la Vieja Guardia de Baleares*. Madrid: Imprenta Sáez. 1955, pàg. 49.

propicios para poder producir una alteración de orden público». ¹³⁴ Així mateix, va ordenar a la Policia vigilar alguns residents alemanys i els edificis on es reunien. ¹³⁵ Uns dies més tard, el governador va rebre informes de diferents batlies amb els noms de presumptes feixistes i ordenà la seva detenció. Cal dir que es practicaren detencions als pobles de Manacor, Lloseta, Lloret de Vistalegre, Marratxí, Mancor, Puigpunyent, Santa Eugènia, Ses Salines, Vilafranca de Bonany, Algaida, Banyalbufar, Costitx, Estellencs, Esporles, Porreres i Fornalutx. ¹³⁶ La major part dels detinguts foren acusats d'organitzar manifestacions contra les autoritats i de repartiment de propaganda feixista. És important afegir que molts dels instigadors foren empresonats uns dies i després foren posats en llibertat. Quan arribaren als seus pobles foren rebuts amb especial mostra de joia i alegria per un considerable nombre de correligionaris i veïns. És un altre fet que demostra el clima de divisió que existia a Mallorca.

A banda d'aquestes detencions, dia 17 es va ordenar l'entrada a presó dels principals dirigents de Falange: Alfonso Zayas, el procurador; Antoni Nicolau Muntaner; l'exmembre de la Guàrdia personal de José Antonio Primo de Rivera, Joan Riera Cavaller; Jaume Mulet; el mestre d'escola, Néstor Gallego Caparrós; Joan Orpi; Pau Ximelis Fraternal Juan, Bartomeu Suau i Jaume Vidal. Dies més tard, foren tancats a presó Llorenç Clar, Miquel Mas, Pere Moya, Joan Barbarà, Josep Moragues Montlau, Josep Tous, Bartomeu Ramonell i Francesc Muntaner. Malgrat aquest fet, cada vegada més, els membres del partit feixista –cooperants dels militars colpistes– comptaven amb més col·laboradors, tant civils com militars, aquests darrers «d'una manera molt cautelosa els ajudaven a aconseguir armes». ¹³⁷ Sembla que l'aprovisionament d'armes i municions era una de les grans preocupacions i reptes dels civils conspiradors, que les aconseguïren a través de la mediació d'algun cap militar, o bé, portades de contraban o fins i tot, comprades per falangistes a ciutats de la Península. El cap de Falange d'Inca, Canuto Boloqui Álvarez explica, «que abans del 19 de juliol havia aconseguit arreplegar un centenar de pistoles amb la seva corresponent munició». ¹³⁸

¹³⁴ ARM, GC, 770, ordre de dia 17 d'abril de 1936,

¹³⁵ ARM, GC, 770, foli 27. Des del 1932, a Mallorca hi havia una colònia de residents alemanys que fundaren l'associació Unión Nacional Alemana. Grupo Baleares (NSDAP). Aquesta organització tenia el seu domicili social al carrer Dos de Maig del Terreno a Palma. El seu primer president fou Herbert Bayer i eren seguidors del partit nazi alemany. Tot i que en els seus articles fundacionals expressaven la prohibició de participar a qüestions polítiques i religioses, es pronunciaren varies vegades a manifestacions i festes que acabaren amb aldarulls. Els fets sortiren publicats a les pàgines d'algun rotatiu, com El Obrero Balarer que ho denunciava amb el titular "El fascismo alemán en Mallorca". ARM, Registre d'associacions del Govern Civil, caixa 1629/expedient 2249.

¹³⁶ ARM, GC, 770, foli 28.

¹³⁷ ZAYAS I BOBADILLA, Alfonso de. *Historia de la Vieja Guardia de Baleares*. Madrid: Imprenta Sáez. 1955, pàg. 49.

¹³⁸ MASSOT I MUNTANER, Josep. *El desembarcament de Bayo a Mallorca*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1987, pàg. 15. Pel que fa a la manera d'obtenció d'armes per part dels conspiradors falangistes, vegeu MASSOT I MUNTANER, Josep. *El primer franquisme a Mallorca: Guerra Civil, repressió, exili i represa cultural*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1996, pàg. 23.

L'adquisició d'armes anava acompanyada de sessions de pràctiques de tir que es feien amb bastanta naturalitat. Moltes persones ho sabien i els fets mai no foren denunciats. Diverses fonts parlen de l'existència de camps d'entrenament per diferents llocs de la geografia mallorquina: Torre d'en Pau, Cas Català, Bunyola, Vallgornera Vell a Lluçmajor, possessió de Sant Martí a Vilafranca, prop del santuari de Monti-sion a Porreres, a Son Bordils, Son Vivot, a la plaça de toros d'Inca, a la platja d'Alcúdia, al bosc de so n'Arnau a Llubí i Banyalbufar, entre d'altres.¹³⁹ Aquests indrets foren elegits per Falange per fer ensinistrament d'armes amb tota tranquil·litat, confiats que no serien denunciats, ja que aquests pobles eren majoritàriament d'idees dretanes i comptaven amb agrupacions falangistes. Amb el temps, els falangistes obriren dipòsits d'armes clandestins als municipis, que s'instal·laren en llocs tan insòlits com cisternes seques, portasses o ensofradors. També a esglésies i convents.¹⁴⁰

Un altre aspecte important a destacar del moment és que es detecta la participació de membres de l'Església mallorquina i d'algunes famílies benestants en algunes situacions compromeses que tenien la intenció de desestabilitzar les autoritats republicanes o, almenys, de donar suport als ideals falangistes. Entre els nombrosos casos podem anomenar el cas del propietari de la possessió de Santa Eulàlia de Palma, Josep Moragues Montlau,¹⁴¹ així com també els fets que es donaren al municipi d'Esporles, amb el capellà i director de la Congregació Mariana, Antoni Trias Bosch i el jutge municipal, Francesc Llinàs, com a protagonistes. Tots tres foren detinguts i tancats a presó juntament amb altres persones, que eren declarades feixistes.

El 17 d'abril, per ordre del governador civil, foren detingudes catorze persones, unes vinculades a associacions religioses i altres a Falange. El sergent de la Guàrdia Civil d'Esporles escriu el següent informe: «Consecuentemente a lo interesado por su autoridad, en comunicación número 125 de hoy, me complazco a poner a su disposición en calidad de detenidos a los individuos vecinos de esta llamados [...] D. Antonio Ribas Bosch, D. Francisco Llinás Garau [...]».¹⁴²

D'aquest fet, trobam la versió que va redactar el rector d'Esporles, Mateu Tugores:

«El 17 de abril a las siete de la tarde, el reverendo, D. Antonio Trías, sacerdote de conducta ejemplar juntamente a los congregantes honorarios [...] fueron llamados a la

¹³⁹ ZAYAS I BOBADILLA, Alfonso de. *Historia de la Vieja Guardia de Baleares*. Madrid: Imprenta Sáez. 1955, pàg. 69 i 163. GARÍ SALLERAS, Bartomeu. *Porreres: Desfilades de dia, afusellaments de nit*. Palma: Documenta Balear, 2007, pàg. 167. SANTANA MORRO, Manel. *Banyalbufar. A l'ombra de Falange*. Palma: Documenta Balear, 1996, pàg. 78.

¹⁴⁰ MARGAIS BASSI, Xavier. *Bunyola. Amb la por al cos*. Palma: Documenta Balear, 2004, pàg. 69. Pel que fa als amagatall d'armes citam que «Els camarades provincials de Falange, amb el cotxe del seu cap, Alfonso Zayas, havien fet arribar propaganda i armes que els addictes porrerencs, que amagaven a uns ensofradors dels voltants del poble [...] dies abans dels escorcolls, alguns falangistes traslladaren bastants de fusells i bales a uns ensofradors situats a la sortida del poble en direcció a Campos, al Pou Roat». GARÍ SALLERAS, Bartomeu. *Climent Garau Juan (1897-1936): Entre el pinzell i la vara*. Palma: Documenta Balear, 2012, pàg. 222 i 273.

¹⁴¹ Predi situat al coster de la serra de na Burguesa. Actualment part de les seves terres són ocupades per l'actual base militar General Asensio de Palma, abans Centre d'Instrucció de reclutes (CIR-14).

¹⁴² Documentació facilitada pel grup de Memòria Històrica d'Esporles.

Casa Consistorial en donde se les comunicó que quedaban detenidos por orden del señor Alcalde Sebastián Coll, socialista furibundo. A las diez y media y sin cenar fueron conducidos a la prisión de Capuchinos en donde no se les dio de cenar y tuvieron que acostarse en el suelo por falta de camas [...] El Domingo mientras el sacerdote celebraba misa, los presos comunes enterados y soliviantados por el oficial de prisiones Sr. Lliteras levantaron un grave alboroto con gritos y amenazas».¹⁴³

Per altres contrades, els representants de la cúria eclesiàstica també provocaven fets compromesos amb els ideals feixistes. A Montuïri, dia 25 de maig, el rector Gregori Barceló i el vicari Pere Maria Torrens foren detinguts juntament amb joves de la Falange i d'Acció Popular per organitzar aldarulls contra l'autoritat en la via pública.¹⁴⁴ Per la seva banda, el rector de Sant Llorenç, Pere Santandreu, i l'economista de Santa Margalida, Francesc Garau foren obligats a abandonar les seves parròquies després d'actituds summament combatives contra el govern de la República. A Bunyola, els dirigents d'Acció Popular animaven els seus joves a la brega tot alimentant el desastre del juliol, per aquest motiu foren tancats a presó per negar-se pagar una multa després d'haver participat en l'organització d'incidents al poble. A la presó, varen aconseguir «menjar gràcies a l'inestimable ajut del rector Joan Torrandell i del vicari Miquel Rosselló. Aquests demanaven ajuda a la resta de la població per poder sufragar la compra de les dinades i sopades que un restaurant de Palma servia als bel·licosos dretans».¹⁴⁵ A Felanitx, el vicari Nebot impartia conferències sobre la Falange que acabaren en conflictes. El representant de l'Església fou detingut i portat a l'Ajuntament. Posteriorment, fou posat en llibertat. A Santa Margalida, el vicari Joan Rubí –que després seria nomenat rector– Joan Rubi participava a les reunions falangistes juntament amb personatges destacats de famílies benestants del municipi, fins i tot, ho celebraren «menjant un pastís amb les insígnies feixistes, a més de fer la salutació feixista».¹⁴⁶ Com podem veure, el grau d'implicació de molts membres de l'Església en actes subversius era important i prou manifest.

Malgrat els enfrontaments que hem exposat i que anirem presentant, sempre s'ha defensat que Mallorca era un bon exemple d'indret on la conflictivitat fou modesta pel fet que «no hi havia gaires inquietuds polítiques entre la població i que malgrat en conjunt a les eleccions adoptassin posicions dretanes, admetien de grat la República. Els qui desitjaven un canvi de règim eren una petita minoria que actuava a partir de les ordres rebudes des de la península»¹⁴⁷ Ara bé, a mesura que s'acostava el cop d'estat antirepublicà, la situació anava empitjorant. Hi hagué vagues, aldarulls significatius i

¹⁴³ Document cedit per Guillem Mir Cañellas.

¹⁴⁴ TUGORES MANRESA, Antoni: *Manacor. La Guerra a casa*. Palma: Documenta Balear, 2006, pàg. 55. MAS MIRALLES, Guillem i MATEU SOCIAS, Antoni. *Montuïri. L'esclafit de la crispació*. Palma: Documenta Balear, 2001, pàg. 55.

¹⁴⁵ MARGAIS BASSI, Xavier. *Bunyola. Amb la por al cos*. Palma, Documenta Balear, 2004, pàg. 113.

¹⁴⁶ BERGAS PASTOR, Xisco; ESCALES TOUS, Jaume; MAS FORNÉS, Antoni i TORTELL FRONTERA, Miquel Àngel. *Paper blanc. Els darrers mesos de la República i la Guerra Civil a Santa Margalida*. Ed. Ajuntament de Santa Margalida, 2013, pàg. 90.

¹⁴⁷ MASSOT i MUNTANER, Josep. *El primer franquisme a Mallorca: Guerra Civil, repressió, exili i represa cultural*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1996, pàg. 23.

bastants intents de confrontació en actes públics provocats majoritàriament per Falange i per l'ultra dreta. Per tant, els fets demostren que almenys és dubtable el clima de pau política i social que existia a Mallorca en els darrers mesos de govern del Front Popular.

La conflictivitat a la qual ens referim i que era patent arreu de l'Estat va fer que el govern central d'esquerres s'afeblís cada vegada més. Els problemes venien de la dreta i també de l'esquerra. Els polítics dretans titllaven el govern del Front Popular de revolucionari, mentre que les centrals sindicals més poderoses –UGT–, dominada pel socialista Largo Caballero, i la CNT– el tractaven de burgès i dretà. Per la seva banda, Indalecio Prieto, amb molt més sentit de política d'Estat que l'uguetista, volgué donar estabilitat al govern, però Largo Caballero s'hi oposà. La veritat és que el govern presidit per Casares Quiroga no trobà mai en l'esquerra la suficient col·laboració per resoldre la crisi i la conflictivitat existent. Entre tots, semblava que volien que el govern s'esbaldregàs.

En relació a la situació de la relativa tranquil·litat de Mallorca defensada possiblement per molts historiadors i marcada pel tarannà social de la població mallorquina dels anys 20-30 del segle XX, que era en bona part rural, tradicional i de caire conservadora i se sentia incòmoda davant qualsevol canvi bruscat.

En aquest sentit, podem dir que l'estructura social de la Mallorca d'aquest moment estava encapçalada pels grans propietaris o terratinents, una classe amb molt de poder i en gran part aristocràtica. Aquestes famílies se sentien molt lligades al centralisme de Madrid. Eren de formació catòlica, anticatalanistes, seguidors de la monarquia i representants del tradicional caciquisme mallorquí. Al costat d'aquest grup de «senyors» hi havia els militars, que majoritàriament eren fills de les cases nobles. Un altre component social molt important, el formaven els membres de l'Església, molt especialment, les persones que formaven l'Alta Cúria eclesiàstica i molts rectors dels municipis. Aquestes persones tenien un pes molt important sobre la població; a més, l'Església mai va perdre el seu estatus privilegiat i de poder durant tota la República.

A l'altre costat de l'enreixat social, existia una classe mitjana il·lustrada i oberta a la modernitat que estava conformada per petits propietaris, professionals liberals i obrers, que eren la majoria. Era un grup social molt lligat a la xarxa associativa mallorquina, que en aquest moment era àmplia, dinàmica i plural i establerta a tots els municipis, molt especialment a les barriades obreres de Palma i nuclis rurals. Dins aquesta conformació social hi convivien totes les ideologies polítiques, entre les quals sobresortia el poder conservador, que era dominant.

Encara que el domini conservador era aclaparador, l'esquerra mallorquina no era marginal, i agrupava diferents pensaments del republicanisme progressista. Dins aquests partits existia una sèrie de polítics que es caracteritzaren per tenir una preparació intel·lectual important, acompanyada d'una preocupació social i moral com mai havia existit entre els grups polítics mallorquins. Aquestes persones foren les encarregades d'omplir de continguts el moment polític i de fer arribar aquesta a la major part de la població. Aquest discurs incidiria d'una manera molt destacada dins la classe obrera, fet

que va suposar un augment considerable de l'afiliació a sindicats obrers i, també a partits progressistes. Aquesta circumstància es manifesta a partir de la primavera de 1936. Així trobam que: «Els socialistes arribaren a situar-se entorn dels 800 militants, integrats en una vintena d'agrupacions locals. Els comunistes, passaren d'uns 300 militants al començament de la primavera de 1936 a 660 el juliol del mateix any i el procés d'unificació entre les Joventuts Socialistes i les Comunistes culminà amb la fusió d'ambdues organitzacions el 13-14 de juny, i es donà pas a una activa Federació Provincial de les Joventuts Socialistes Unificades que comptava d'entrada amb uns 700 militants».¹⁴⁸ També és remarcable el fet de la reorganització de l'anarcosindicalisme a Palma i la presència, tot i que fos minoritari, de seguidors del Partit Obrer Unificat Marxista (POUM), que desenvoluparen una intensa campanya per diversos barris de Palma (Hostalets, La Soledat, Santa Catalina).

L'efervescència de les forces progressistes i de sectors obrers mallorquins es manifesta amb la massiva participació als actes que organitzaven les diferents agrupacions polítiques, el més destacat era la celebració de la Festa del Treballador de cada Primer de Maig que es feia a Palma i a molts de pobles.¹⁴⁹ Aquest dia, la militància obrera i molts seguidors sortien al carrer en una manifestació que acabava amb parlaments dels principals oradors del moment. Un altre esdeveniment important de 1936 fou la creació d'un comitè provincial pro Olimpíada Popular de Barcelona, que tenia la intenció d'impulsar i fomentar la participació mallorquina a l'esdeveniment esportiu convocat pels dies 19 al 26 de juliol de 1936 com a protesta a l'Olimpíada que va organitzar el règim nazi a Berlin. La representació mallorquina «estava integrada per 36 esportistes (setze futbolistes, nou atletes, sis boxejadors i cinc ciclistes). Els esportistes anirien acompanyats per set Orfeons i un grup d'espectadors, que en total sumaven més de cinc-centes persones».¹⁵⁰

La premsa dretana va criticar amb duresa aquest fet, com ho feia amb els actes que organitzava l'esquerra mallorquina. Era un exemple dels enfrontaments que existien entre els partidaris de l'esquerra i la dreta política, que sempre acabaven amb problemes d'ordre públic. Novament, els grups d'acció directa de Falange acompanyats per algun element de la ultra dreta foren els principals responsables de promoure les accions violentes. Feia mesos que els paramilitars havien instaurat la famosa dialèctica de «los puños y las pistolas», frase lapidària del líder de Falange, José Antonio Primo de Rivera, que deia que «no hi ha millor dialèctica que la dels punys i les pistoles quan s'ofèn a la pàtria i a la justícia».¹⁵¹ És important esmentar que els atacs foren contestats

¹⁴⁸ Vegeu GINARD FERÓN, David. *La «primavera tràgica» de 1936 a Mallorca*. www.historica.cat (edició 12 setembre de 2014).

¹⁴⁹ Vegeu NADAL, Antoni. *Crònica del 18 de juliol a Palma (1937-1977)*. Palma: Documenta Balear, 2007.

¹⁵⁰ GINARD FERÓN, David. *El moviment obrer de Mallorca i la Guerra Civil (1936-1939)*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1999, pàg. 48.

¹⁵¹ Discurs fundacional de Falange Espanyola pronunciat per José Antonio Primo de Rivera al teatre de La Comedia de Madrid, dia 29 d'octubre de 1933. PRESTON, Paul. *Las derechas españolas en el siglo XX: autoritarismo, fascismo y golpismo*. Madrid: Editorial Sistema, 1986, pàg. 114.

pels militants més radicals de l'esquerra. Els incidents es donaren tant a Palma com a la part Forana.

Poc a poc, a Mallorca s'esvaïa la pau política. Les persones que conspiraven a l'ombra de la democràcia republicana –una trentena entre civils i militars– forjaven poc a poc, l'ambient idoni per la futura trama colpista. La conflictivitat a Palma i a molts pobles augmentà considerablement. La crispació estava al carrer i una part de la població intuïa que passaven coses importants. Un altre dels senyals que indicava que la conspiració anava cap endavant és que a poc a poc, s'hi afegien més persones, una d'elles fou el metge Josep Maria Mulet Fiol que, més endavant, fou l'encarregat de rebre el telegrama que duia indicacions concretes sobre la data de l'aixecament. Un altre personatge destacat fou el tinent coronel Luis Garcia Ruiz que era president del *Círculo Mallorquín*.¹⁵² Aquesta entitat fou creada a Palma a partir de la fusió del Casino Balear i el Liceu Mallorquí i, a la qual hi estaven representades les famílies benestants mallorquines (burgesos, professionals liberals i l'aristocràcia de caràcter agrícola i urbana). Un fet molt important a destacar és que a les seves dependències es feren algunes trobades preparatòries del cop d'estat: «Días antes del Movimiento solicitaron de mi [es refereix a García Ruiz] una entrevista el coronel Ramos [Unamuno] y el Teniente Coronel de la Guardia Civil, Sr. Ossorio [Barrientos] la que se celebró en el Círculo Mallorquín y en la que hablamos de la inminencia de acontecimientos y de la actitud de las guarniciones de Marruecos».¹⁵³ Un altre lloc on es reunien els conspiradors era el casino *Las Minas*, una societat recreativa que agrupava elements de l'aristocràcia mallorquina.

En aquest sentit, hem de dir que, assíduament, els caps conspiradors convidaven a destacats militars amb la intenció de saber el seu grau de compromís amb la trama: «Preguntando si con anterioridad al Movimiento se invitó a distintas personalidades militares para que cooperasen a él y cual fue su actitud. Dijo: que sí, que se invitaron a varios jefes que se unieron con entusiasmo [...] y que el teniente coronel de la Guardia

¹⁵² GARCIA RUIZ, Luís. (Màlaga 1877-Palma 1949). El seu pare era coronel d'Infanteria. Per aquest motiu va residir, de petit, a diverses poblacions. Acabà el batxillerat a les Filipines. L'any 1895 ingressà amb el número 1 a l'Acadèmia General Militar. Va cursar la carrera a Guadalajara. L'any 1901 fou destinat a Mallorca amb el grau de tinent i el novembre de 1907 es va casar amb Isabel Rosselló i Alemany. Dins el camp de l'enginyeria civil destaquen els seus dissenys del ferrocarril de Palma a Santanyí i el de l'estació de Palma al seu port, en túnel. Fou ajudant de camp del capità General Valeriano Weyler i Nicolau (1924 i part de 1925). Va partir cap a les Guerres del Marroc a l'agost de 1925, primer s'incorporà a la Comandància d'Enginyers de Ceuta i després a la de Melilla. Va participar en les operacions d'Alhucemas. Col·laborà amb el general Franco quan aquest fou nomenat, l'any 1933, Comandant militar de les Balears. El general Goded, el va nomenar Governador Civil i, el mes de gener de 1937 fou destinat a Cadis i Sevilla. NADAL, Antoni. «Luis Garcia Ruiz». MEMÒRIA CIVIL. MALLORCA EN GUERRA. Suplement diari BALEARES, núm. 19 (Edició de dia 11 de maig de 1986).

¹⁵³ Memòria del general Luís García Ruiz sobre el desembarcament de Bayo a Mallorca. Text integral publicat a MASSOT i MUNTANER, Josep. *El primer franquisme a Mallorca: Guerra Civil, repressió, exili i represa cultural*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1996, pàg. 55. També hi ha moltes referències a MASSOT i MUNTANER, Josep. *El desembarcament de Bayo a Mallorca (agost-setembre de 1936)*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1987.

Civil [es refereix a Ossorio Barrientos] también se unió al movimiento. Puso como condición hacerlo a las dos horas de haberse iniciado».¹⁵⁴ També les trobades s'empraven per exposar la legitimitat de la conspiració: «Que con anterioridad al Movimiento se tuvo una reunión previo el consentimiento del jefe de su batallón y destacamento de Inca, en la que el comandante Torres [es refereix a Mateu Torres Bestard] expuso la razón del Movimiento diciendo que se trataba de un Movimiento Nacional y que casi todas la guarniciones estaban conforme menos la de Madrid y del crucero Libertad de Marina. Hubo en la reunión un consenso unánime de participar en el Movimiento cuando este se presentara».¹⁵⁵

Al marge de les trobades conspiratòries hem de dir que la situació era cada vegada més tensa i complicada i qualsevol incident es denunciava. La premsa mallorquina es va fer ressò d'aquest fet. Fins a una dotzena de petits actes de violència o de provocació trobam esmentat als rotatius mallorquins. Aquests es donaren a Palma, Lluçmajor, Santa Eugènia, Campanet, Manacor, Porreres, Santa Margalida i Bunyola, entre altres municipis. Ara bé, l'acte més greu de tots fou l'atemptat contra la Casa del Poble de Palma. Molt possiblement, la «Instrucción reservada nº 1» del 25 de maig de 1936 elaborada pel general Emilio Mola Vidal, en què especificava que: «...la acción ha de ser en extremo violenta para reducir lo antes posible al enemigo, que es fuerte y bien organizado» va tenir molt a veure amb la col·locació, dia 4 de juny de 1936 d'una bomba a davall la finestra que donava al secretariat del patronat de la Casa del Poble. No tenim dubtes que «el dia i l'hora elegits eren els més adequats per causar molts de d'anys i víctimes perquè coincidia en un moment de molta activitat. En aquells instants hi havia reunions de persones que havien d'assistir a l'Olimpíada de Barcelona i l'edifici estava estibat de gent».¹⁵⁶

L'artefacte que fou col·locat per falangistes esclatà un poc més tard de les nou del vespre i els desperfectes materials que va ocasionar l'explosió foren insignificants però, així mateix, va ferir sis persones: el director de l'Orfeó de la Casa del Poble, Jaume Dalmau els militants socialistes Reyes Díaz Fortuny (embarassada, va patir una fractura de crani), Pere Oliver, Joan Sastre, Magdalena Company Cantarellas i el conserge de la Casa del Poble, Miquel Lladó Font.¹⁵⁷

¹⁵⁴ ARM, causa 977/1936. Declaració del comandant d'Infanteria, Mateu Llobera Balaguer.

¹⁵⁵ ARM, causa 977/1936. Declaració del tinent d'infanteria, Josep Clar Pujol.

¹⁵⁶ Vegeu GARÍ SALLERAS, Bartomeu i SUÀREZ SALVÀ, Manel «Les Cases del Poble de Mallorca: la repressió després del cop d'estat». Actes de les Primeres Jornades de la Història del moviment obrer a Mallorca organitzades per l'Ateneu Pere Mascaró i Fundació Emili Darder. Palma: Lleonard Muntaner Editor, 2016, pàg. 184.

¹⁵⁷ De fet, va provocar alguns desperfectes a la finestra i a la vidriera però, així mateix, la metralla va entrar dins l'edifici i va rompre els busts de Karl Marx i Pablo Iglesias, així com un retrat d'Alexandre Jaume. GINARD FERÓN, David. *El moviment obrer a Mallorca i la Guerra Civil (1936-1939)*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, pàg. 52. Vegeu també GARÍ SALLERAS, Bartomeu i SUÀREZ SALVÀ, Manel. «La Cases del Poble de Mallorca: La repressió després del cop d'estat». Actes de les Primeres Jornades de la Història del moviment obrer a Mallorca organitzades per l'Ateneu Pere Mascaró i Fundació Emili Darder. Palma: Lleonard Muntaner Editor, 2016, pàg. 184.

L'atemptat provocà una onada de manifestacions de protesta i una vaga general de 24 hores convocada pel dia 5 de juny en demanda de la clausura de totes les seues socials dels partits de dreta i l'empresonament de dirigents feixistes, ja que segons l'opinió de dirigents de l'esquerra, els principals responsables de la conflictivitat eren els membres de l'ultradreta mallorquina que s'havien encarregat d'organitzar actes violents a la capital i a la Part Forana de Mallorca que obeïen un pla premeditat per acabar amb la República. El seguiment de la vaga fou massiu. Acabada la concentració, alguns manifestants es dirigiren cap a les seues socials del Centro Tradicionalista, Acció Popular i Renovación Española, on es cremaren alguns mobles.¹⁵⁸ Al mateix temps, a dues esglésies de Palma –Sant Jaume i Santa Fe– es registraren també alguns incidents. Un informe de les autoritats franquistes recull la conflictivitat d'aquells dies i les destrosses que es feren:

«Las destrucciones de monumentos y objetos religiosos y artísticos llevados a cabo por los marxistas en las islas de Mallorca e Ibiza, adheridas con el mayor fervor y entusiasmo al Glorioso Movimiento Salvador de España en 19 de julio de 1936 por la decisión valiente del Comandante Militar de Baleares, el malogrado General Excmo. Sr. Don Manuel Goded pueden agruparse en la forma siguiente:

Isla de Mallorca. Destrucciones realizadas por el vandalismo popular desde el advenimiento de la República hasta la iniciación de la Revolución Nacional [...] El día 5 de junio fruto de unas manifestaciones y tumultos de carácter extremista, se intentó el incendio de la Iglesia de Santa Fe, la que representa en Palma lo más primitivo, levantada en el siglo XIII. El fuego alcanzó solo en parte, el retablo de San Cristóbal de escaso valor artístico, pero con el maderamen del interior del templo y de su sacristía ardieron en esta, además de los ornamentos sagrados y de papeles y libros parroquiales, algunos telas de asunto religioso y de valor incierto pertenecientes al siglo XVIII. Además, los incendiarios mutilaron en la misma Iglesia el crucifijo del altar en alabastro del siglo XVII y un Cristo de tamaño natural que había pertenecido al gremio de curtidores de aquel barrio (blanquers) preciosa talla del siglo XVI. Afortunadamente podrán ser restauradas con facilidad.

En la Iglesia de San Jaime. La misma mañana también fue destrozado en esta Iglesia el notable cristo románico de transición al gótico denominado del Santo Sepulcro [...] habiéndose confiado su restauración a la discreción y perecía del escultor y profesor de la Escuela de Artes y Oficios, Miguel Arcas».¹⁵⁹

¹⁵⁸ Un dies més tard, diferents mitjans de comunicació mallorquins com *El Obrero Balear*, *Nuestra Palabra*, *Última Hora*, *El Felanitxer*, *La Batalla*, *El Bon Mot*, *La Voz de Porreras*, entre d'altres, es feren resó de l'incident a la Casa del Poble de Palma i les seves conseqüències. Alguns dels articles foren recollits a GINARD FERÓN, David, *El moviment obrer a Mallorca i la Guerra Civil (1936-1939)*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, pàg. 53.

¹⁵⁹ AHN, FC-Causa General, 1459, exp. 8, títol: «Pieza undécima de las Baleares. Teroso artísitico y cultura roja». El informe també fou publicat per FURIÓ, Vicenç en el Butlletí de la Societat Arqueològica Lul·liana corresponent als mesos juliol-desembre de 1938, amb el títol: «Las destrucciones de monumentos y objetos religiosos y artísticos realizados por los rojo en Mallorca e Ibiza». BSAL, núm. 28 (1937-1938), pàg. 285-287.

Dies després de l'atemptat, les forces de dretes de l'Illa exculpaven la participació de Falange. Fins i tot, *Acción Popular Agraria*, tot i que va condemnar els fets, els va atribuir a persones d'esquerres que pretenien justificar una posterior repressió contra els falangistes.¹⁶⁰ Més endavant, el marquès de Zayas a la *Historia de la Vieja Guardia* es refereix a la bomba i a la implicació de dos falangistes en la col·locació de l'artefacte amb expressions contradictòries perquè, si bé en un primer moment intenta defensar la innocència dels implicats, més endavant explica detalladament com varen col·locar l'explosiu, la implicació directa de la Falange i qui ho va fer. D'entre la seva narració dels fets, apareixen falangistes de Manacor i la figura de Canuto Boloqui, cap de la Falange d'Inca, que després jugaria un paper destacadíssim en la repressió en aquella ciutat i en la implantació de la pràctica dels suborns a les presons de la guerra.

Al cap de poques setmanes de l'explosió, varen detenir els falangistes Guillermo Meyer i Francesc Bosch, els quals segons paraules de Zayas, foren sotmesos a algunes vexacions, però per faltes de proves varen haver de posar en llibertat. També per aquest fet, foren detinguts i empresonats a la presó de Sant Domingo d'Inca, els feixistes inquers: Canuto Boloqui, Jaume Rotger Nadal, Joan Reus Palou, Antoni Fluxà Figuerola, Bartomeu Enseñat Estrany, Gabriel Mateu Mairata i Rafel de Arcos Olivares.

Començava a fer-se miques la pau política mallorquina. És una circumstància que es va donar a Palma i a molts pobles de Mallorca. Darrera les provocacions hi solia haver els membres de Falange i alguns afiliats a les Joventuts d'Acció Popular (JAP) que s'encarregaven d'organitzar molts aldarulls i reunions clandestines que provocaren detencions, registres domiciliaris, manifestacions populars contra el règim i denúncies per part de l'autoritat. Fou una conflictivitat i una crispació com mai s'havia donat. A dia d'avui encara queden alguns testimonis que recorden aquells calorosos i difícils mesos de l'estiu mallorquí de 1936.

La col·lecció «La Guerra Civil, poble a poble» aporta testimonis ben clarificadors:

«A algunes sessions plenàries de l'Ajuntament hi assistien joves falangistes, que en alguns casos mostraven la camisa blava de Falange. L'objectiu era provocar. També feien aldarulls i aconseguiren que el gestor Joan Bauçà Gual es posas una camisa vermella per expressar la seva militància comunista».¹⁶¹

«Record el dia que s'endugueren don Gori. Plovia, aquell dia. També s'endugueren el vicari Torrens i una dotzena de montuirers. Se'ls endugueren amb un camió. Els detinguts foren acusats de provocar aldarulls a la via pública, intent de desarmar la Guàrdia Civil, fer salutacions feixistes i cridar visques a elements de la Falange».¹⁶²

¹⁶⁰ GINARD FERÓN, David. *El moviment obrer a Mallorca i la Guerra Civil (1936-1939)*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, pàg. 54.

¹⁶¹ COMPANY MATES, Arnau. *Sant Joan. Cacics i repressors*. Palma: Documenta Balear, 1996, pàg. 42.

¹⁶² MAS MIRALLES, Guillem i MATEU SOCIAS, Antoni. *Montuïri. L'esclafit de la crispació*. Palma: Documenta Balear, 2001, pàg. 54 i 68-71.

«Quan era jove era soci del Centre Instructiu de Porreres i afiliat a l'esquerra, vaig assistir a unes quantes reunions de política, però mon pare un dia m'agafà i em digué: Guillem m'has de fer un favor t'has de llevar de la política perquè dins els cafès es parla que s'està preparant una de molt grossa i et podrien fer mal. Un altre dia, record que des de feia un temps s'havia organitzat Falange a Porreres i feien reunions clandestines per tal de donar suport a un futur cop d'estat. Hi havia molta crispació al poble entre la dreta i l'esquerra, s'ensumava que si les esquerres guanyaven les eleccions passaria alguna cosa. Quan va esclatar el moviment, em varen militaritzar, i vaig haver de combatre a favor d'en Franco. En aquells temps sols valien dues coses: a creure o et jugaves el coll».¹⁶³

A banda de les informacions orals, les sèries documentals del Govern Civil i Règim Interior de les Balears ens aproximen als fets conflictius d'uns mesos abans del cop d'estat. Als lligalls documentals es registren nombroses denúncies per repartiment de propaganda feixista, a més de fulls i cartells subversius als municipis de Porreres, Binissalem, Selva, Calvià, entre d'altres.¹⁶⁴ També informen d'incidents provocats a diferents localitats de l'Illa:

-A Montuïri, l'alcalde va denunciar els desordres públics que hi hagué al poble i pels quals posaren multes entre 50 i 150 pessetes a una desena de veïns, tres de les quals eren dones.

-A Lloret de Vistalegre, es denunciaen alguns incidents organitzats contra el batle i un mestre d'escola.

-A Sa Pobla, la Guàrdia Civil va informar al governador d'una manifestació molt violenta organitzada a Campanet contra l'autoritat municipal i que per aquest motiu es posaren sancions econòmiques importants.

-La comissió gestora de Consell informà d'una protesta contra l'alcalde del Front Popular.

-A Santa Eugènia, la Guàrdia Civil de Santa Maria va informar dels incidents provocats per alguns veïnats a una sessió plenària de l'Ajuntament.

-A Sant Joan, el batle va enviar un informe dels aldarulls provocats per una vintena de joves santjoaners que voltaven al poble cridant «Arriba España» i «Viva Falange».

¹⁶³ GARÍ SALLERAS, Bartomeu. *Porreres, desfilades de dia, afusellaments de nit*. Palma: Documenta Balear, 2007, 269-314

¹⁶⁴ ARM, GC, Llibre de registre general d'entrada, sig. L-6 i L-7. És important destacar que en els llibres de registre general d'entrada i sortida de documents del govern civil hi manquen els expedients, però hi consta el número de registre, l'autoritat que emet el document i l'assumpte de què tracta. Aquests expedients, sens dubte, ajudarien a destapar moltes incògnites.

-A Banyalbufar, el batle va informar dels fets ocorreguts durant la visita de l'inspector de Primera Ensenyança que fou increpat i empentejat i es va veure obligat haver de fugir pel tema del tancament de l'escola de Ca ses Monges.¹⁶⁵

Molts dels fets denunciats provocaren la confiscació de propaganda subversiva, acompanyats de fortes sancions econòmiques que no feren més que escalfar la situació.

Pel mes de juny i juliol, es dona una altra onada d'aldarulls i denúncies. Dia 17 de juny, el governador civil va enviar a tots els batles dels Ajuntaments una circular ordenant:

«Que con el fin de conservar el orden público deseo tenga el debido cumplimiento por todas las autoridades encargadas de su conservación, deberá usted en lo sucesivo prestar a tal finalidad toda su atención, procurando sofocar en sus comienzos cualquier intento de perturbación, reclamando para ello el auxilio de la Fuerza Pública. Para tales efectos, tan pronto reciba la presente, notificará a los directivos de las organizaciones obreras que haya en la localidad que en lo sucesivo se declararan las huelgas iniciadas sin el previo cumplimiento de los requisitos que la ley determina. Igualmente, le prevengo que deberá impedir por todos los medios a su alcance que actúen, en cualquier forma, en este término municipal que, atribuyéndose el carácter de Agentes de la Autoridad, traten de realizar actos que solo a ella compete; advirtiéndole que la menor negligencia o morosidad en el cumplimiento de las precedentes órdenes llevará aparejada su inmediata destitución, sin perjuicio de las demás responsabilidades».¹⁶⁶

La major part dels avalots que hem presentat no foren espontanis, sinó que hi hagué una preparació darrere. Els instigadors i organitzadors foren els homes i dones de Falange amb el suport d'altres organitzacions que, sense voler o no, donaren suport al desastre del juliol de 1936. És curiós però el fet que molts ajuntaments reberen escrits d'al·legació dels presumptes culpables en els quals explicaven que no formaven part de l'agrupació feixista clandestina, ni tampoc que participassin en els actes subversius i, que únicament foren testimonis presencials. Ara bé, molts d'ells formaven part de la nòmina falangista aportada pel cap de Falange a la seva obra *Historia de la Vieja Guardia de Baleares* i està més que demostrada la seva participació en els avalots antirepublicans. Un altre fet molt important és que en cap moment les comissions gestores no varen prendre mesures molt expeditives i es limitaren simplement a complir les directius de governació civil i poc més, tot i saber que la situació era molt difícil.

Al marge dels expedients governatius i municipals, hem d'esmentar que la premsa també es va fer ressó d'aquestes accions. Els articles publicats són un reflex del que estava passant. Es criticava l'ordre republicà, es denunciaven les temptatives feixistes i conservadores, el posicionament dels cacics i fins i tot, el paper de l'església i la dels seus ministres. En definitiva, els rotatius mallorquins exemplificaven l'excessiu tensionament de la vida política local d'aquells mesos de 1936.

¹⁶⁵ ARM, GC, Llibre de registre general d'entrada, sig. L-6 i L-7. Vegeu també SANTANA MORRO, Manel. *Banyalbufar. A l'ombra de Falange*. Palma: Documenta Balear, 1996, pàg. 53.

¹⁶⁶ Document cedit pel grup de Memòria Històrica d'Esporles.

A tal d'exemple podem llegir un editorial del diari de Manacor *Voz y Voto* elaborat abans de les eleccions de febrer de 1936 que ja cridava al seny en un text que es convertia en tot un presagi de la guerra que sobrevindria mesos després. Diu així: «Parece como si una cruzada de odios y rencores aprestara a los hombres a aniquilarse i destrozarse, en esta lucha electoral que se avecina, y los discursos y escritos están impregnados de amenazas, anunciando el cataclismo [...]».¹⁶⁷

El rotatiu *La Voz de Porreras* i el diari de la Federació Socialista Balear *El Obrero Balear* informaven del clima irrespirable que es vivia a Mallorca, a partir de l'intent de segrest que va patir a Palma el mes de maig el mestre d'escola del Pont d'Inca i membre d'Esquerra Republicana Balear, Miquel Ximelis Bisquerra, fet que va provocà una rotunda protesta per part del consistori de Porreres, del qual era regidor:

«Sí, protestamos enérgicamente del bárbaro, de la vil agresión con intento de secuestro de que fue víctima nuestro distinguido y respetado compañero Miguel Ximelis, la noche del 30 de mayo en Palma. ¿A dónde vamos? Es posible creer en gentes de derechas, predicando siempre la paz y orden, para luego perpetrar actos de tan bajos fondos. ¿Qué ha hecho el Sr. Ximelis para desencadenar contra él, calumnias y atropellos? Propagar un ideal de elevación cultural de la gente, y de una mayor justicia y equidad social. Eso es todo y nada más. Pero por lo visto, puntos de vista tan dignos y elevados no caben dentro de la moral y finalidad derechistas y le atacan sea como sea. Una vez más propugnamos que el gobierno actué con energía a fin de que no queden impunes actos tan cobardes y viles como el descrito.

(Hasta la fecha, que sepamos, ha sido detenido el propietario del coche, con el que se intentó el secuestro)».¹⁶⁸

«Desde hace tiempo, le injuriaban [es refereix a Miquel Ximelis] los fascistas con injuriosos anónimos. La procacidad culminó con el ataque personal cuando, la noche del sábado último regresaba aquel a su domicilio en esta capital. Saliéndole a su encuentro tres individuos y, abalanzándose sobre él, trataron de ponerlo en un auto que tenían preparado que no pudieron lograr gracias a los esfuerzos del agredido y a la llegada de algunos transeúntes. Ratificamos la protesta contra las algaradas derechistas producidas en varios pueblos de la provincia con motivo de la clausura de colegios religiosos, actos que se aprovecharon para expansiones motinescas en desprestigio de la Escuela nacional y del Régimen».¹⁶⁹

Així mateix, distintes entitats com la Federació Balear de Treballadors de l'Ensenyament, el Centre Instructiu Obrer del Pont d'Inca i el Comitè del Front Popular de Porreres protestaren sobre el fet succeït. També comissions de treballadors de

¹⁶⁷ VOZ Y VOTO. Núm. 133 (18 de gener de 1936). Recollit a TUGORES MANRESA, Antoni: *Manacor, la Guerra a casa*, Palma, Documenta Balear, 2006, pàg. 47.

¹⁶⁸ LA VOZ DE PORRERAS, núm. 32, edició de dia 30 de maig de 1936.

¹⁶⁹ EL OBRERO BALEAR, núm. 1.795, edició de dia 5 de juny de 1936. Cal afegir que Miquel Ximelis Bisquerra va desaparèixer els primers mesos de la Guerra Civil. Vegeu GARÍ SALLERAS, Bartomeu. *Porreres, desfilades de dia, afusellaments de nit*. Palma: Documenta Balear, 2007, pàg. 246-250.

l'ensenyament, de Unió General de Treballadors i del secretariat d'Ensenyament d'Esquerra Republicana visitaren el governador civil, per protestar contra l'esmentada agressió. El batle de Porreres, Climent Garau va denunciar l'agressió al quarter de la Guàrdia Civil d'Algaida.

Una altra vegada el rotatiu porrerenc ens aporta una crònica de la crispació que hi havia a alguns pobles de Mallorca, en aquest cas, Porreres, on es registraren incidents de tot tipus. És una altra mostra de les tensions i la violència física i verbal que es passejava per molts de pobles de Mallorca:

«Al visitar al alcalde D. Clemente Garau nos manifestó que con motivo de órdenes superiores había procedido a la detención de 17 individuos por una reunión clandestina que celebraron en el Predio de La Bastida. Pero que no comprobado que eran declarados fascistas se les puso en libertad cursando el correspondiente parte a la primera autoridad civil. Más el domingo por la noche se repartieron hojas clandestinas lo que dio lugar a que se detuviera el lunes día 20 por la mañana, por una pareja de la Guardia Civil, los jóvenes D. Baltasar Barceló Barceló, médico dentista y D. Andrés Rosselló Andreu, impresor y ambos declarados fascistas. A las 5 y media de la tarde del mismo día fueron trasladados a la cárcel de Manacor».¹⁷⁰

«El 17 de Junio se personaron en las primeras horas de la mañana una camioneta de la Guardia Civil completamente llena de fuerzas del cuerpo de seguridad, con orden del Gobernador para hacer registros domiciliarios en esta localidad. La presencia, nunca vista en Porreras de las fuerzas del cuerpo de seguridad y del cuerpo de vigilancia, despertó la curiosidad de muchos vecinos que ni siquiera fueron a trabajar por la mañana [...] Fueron ocupadas 12 armas entre ellas un revólver, una tercerola Remington, un puñal y el resto escopetas. Se han ocupado además algunos proyectiles de arma larga y un cajón con unos paquetes de dinamita, un fulminante y alguna mecha».¹⁷¹

El mes de juny, el batle de Felanitx, Pere Oliver Domenge va multar amb 500 pessetes a membres de Falange. El diari Felanitx explica que «se caracterizaban por ser elementos fascistas. Uno de ellos era el verdadero inductor de un grupo de muchachos que se dedican a embadurnar las fachadas de los edificios públicos y particulares, distinguiéndose además por su defensa del fascismo e insultos a las autoridades».¹⁷² Cal afegir que aquest rotatiu ja informava que dia 17 d'abril de 1936, foren detinguts per ordre del governador civil cinc veïns de Felanitx, acusats de feixistes i d'organitzar aldarulls contra l'autoritat. Uns dies després foren tancats a la presó de Manacor.

A banda d'aquests incidents, un dels més destacables que es va viure a la forana de Mallorca fou l'intent de cremar una església a Campos. És una altra mostra de la

¹⁷⁰ LA VOZ DE PORRERAS, núm. 29, edició de dia 2 de maig de 1936). Vegeu també GARI SALLERAS, Bartomeu. *Climent Garau Juan (1897-1936): Entre el pinzell i la vara*. Palma: Documenta Balear, 2012, pag. 211-213.

¹⁷¹ LA VOZ DE PORRERAS, núm. 33 (27 de juny de 1936).

¹⁷² FELANITX, núm. 48 (4 de juny de 1936).

commoció social i de l'enfrontament que es vivia a Mallorca mesos abans de començar la guerra.¹⁷³ Cal afegir que no fou el primer intent d'incendi que patí aquesta església ja que el dia 2 de juny de 1935 ja es va produir una detonació a les teulades del temple. D'aquest fet foren acusats un grup de militants socialistes de Lluçmajor i Manacor que treballaven en la construcció de l'Escola Pública de Campos i que aquest dia havien organitzat una excursió amb bicicleta a les coves del Drach (Portocristo). Aquest fet va trencar el caire festiu de la trobada.¹⁷⁴ Un dies després, el setmanari *Foch i Fum* es va fer ressò del fet mitjançant un article titulat *Un atentado ¿Contra quién?* redactat pel qui més endavant fou elegit primer tinent de batle de l'Ajuntament de Campos, Miquel Moll Mas. L'escrit acusava la dreta local. Segons Moll, la seva intenció era boicotejar la diada i per això posaren un artefacte a l'església.¹⁷⁵

Sobre l'incendi o temptativa d'incendi del temple parroquial de Campos, el prevere Miquel Mas Ginard ens aporta un testimoni escrit del succés:

«Dia 24 de Març de 1936. Sobre les 8 del matí me vaig aixecar i la meva mare me va dir: Han pegat foc a l'església. Jo era a Campos ja que essent seminarista i trobant-me fluix vaig passar tot el trimestre de Nadal a Pasqua a la vila. Me'n vaig anar tot d'una cap a l'església; el portal lateral, obertes les portes i també les del batiport. L'espectacle era impressionant; gent que anava per aquí i per allà, comentant en veu alta: el fum emplenava tota la part alta, de tal forma que no es veien cap dels medallons que adornen la volta de la nau: absolutament cap. El fum va desaparèixer del tot al cap d'alguns dies. No passà el mateix amb el fort olor a gasoil, encara es sentia a principis d'estiu. Vaig veure primer, en la capella de la Puríssima [...] uns manadets de branquetes d'arbre, uns mistos davall i una metxa cremada (es veu que encengueren la metxa i aquesta en arribar als mistos no els prengué ja que els gasoil degué banyar el sofre dels mistos). Dintre del confessional hi havia una cadira baixa tombada però allà no hi vaig veure ni llauna ni espartenyas com s'han dit en altres llocs encara que tal vegada hi fossin. En el terra del púlpit vaig veure caramullet de brots, mistos i metxa i també en el terra del

¹⁷³ L'intent de cremar temples catòlics és una circumstància que trobam també a Palma –Santa Fe i Santa Creu–, Porreres, on un testimoni ens assegurarà que alguns membres de l'esquerra tenien preparat un carregament de sarments de vinya per cremar les portes de la Parròquia. Testimoni oral de Sebastià Julià Sorell. Així com Manacor, on intentaren calar foc a l'Església i de fet dos individus anaren a cercar benzina i perquè no en trobaren la volien prendre d'un dipòsit d'un camió, cosa que no pogueren fer perquè foren impeditos pel xofer. ROSSELLÓ VAQUER, Ramon. *La Guerra Civil a les viles mallorquines vista per l'estament eclesiàstic*. Felanitx. 2002, pàg. 54.

¹⁷⁴ «El señor Alcalde dio cuenta del bárbaro atentado cometido el día dos actual que explotó un petardo o bomba sobre el tejado de un deposito almacén que se halla contigua a la Iglesia Parroquial de esta villa, no habiendo causado afortunadamente ninguna desgracia personal y si desperfectos en dicho tejado y roto algunos vidrios de una claraboya que da a la Iglesia, habiéndose practicado las oportunas investigaciones por los agentes de este municipio y fuerza de la Guardia Civil no habiéndose podido encontrar el autor o autores de dicho atentado. Enterado el Ayuntamiento acordó constar en acta la más enérgica protesta por tan vil atentado y que en este sentido se comuniqué al Excmo. Señor Gobernador Civil y a la fuerza de la Guardia Civil suplicando hagan los medios posibles en extremar la vigilancia a fin de evitar que se repitan dichas fechorías.». AMC, Acta de la sessió plenària de dia 4 de juny de 1935. Document facilitat per Montserrat Alcaraz Vich.

¹⁷⁵ FOCH Y FUM, edició de dia 7 de juny de 1935.

banc del batle de més a prop de la porta [...] Me vaig acostar a l'altar major i la cosa era deplorable: el Crist que estava rere l'altar [...] encara té visibles mostres de l'afecte de les flames sobre la seva pintura ja que estava damunt la imatge de la Dolorosa, imatge que es duia en les processons de Setmana Santa i que quedà cremada i destruïda. El mateix que passà amb els canelobres, grans i negres, que estaven sobre l'altar, tres a cada costat del Crist [...] També es cremaren els tres quadres sacres amb vases negres, les vases de l'altar i els mantells que cobrien l'altar [...] Després vaig anar a les capelles del Betlem i de les Ànimes i en una i altra hi havia excrements sobre una sacra concretament la que posa l'evangeli de Sant Joan que està a l'esquerra de l'altar mirant a aquest de front. I en ambdues capelles la situació era la mateixa. Va ser un "miracle" que no prengué tota la tela morada que cobria el retaule major [...] Això és el que vaig veure i ho he escrit perquè es sàpiga i no es diguin inexactituds o falsedats».¹⁷⁶

Dos dies després dels esdeveniments, el setmanari *Felanitx* afegeix a les seves planes una altra versió dels esdeveniments que quasi coincideix més o manco amb la versió presentada:

«Del incendio en la Iglesia Parroquial de Campos del Puerto. El alférez de la Benemérita de la línea de Lluchmayor comunicó al señor Gobernador que, personado en Campos del Puerto, con motivo de haber recibido una comunicación del Comandante del puesto, dándole cuenta de haberse intentado incendiar la iglesia parroquial, e informado de lo ocurrido resulta: Que a las 4'30 al penetrar en el templo el sacristán para preparar la primera misa, observó que aquél estaba lleno de humo, por lo que salió precipitadamente a la calle, avisando al vecino Gabriel Huguet, con el que procedió a extinguir el incendio que se había instalado en el altar mayor, dando después aviso el Huguet de lo que ocurría, al Párroco, Juez Municipal, Alcalde y Comandante del puesto, cuyas autoridades se personaron seguidamente en el lugar del hecho, y practicada una inspección ocular, observaron que se había quemado la ropa, una Virgen Dolorosa, dos candelabros, el frontón y el marco de éste, el altar mayor, así como el pie de la cruz con un Santo Cristo adosada al mismo, y calculándose las pérdidas materiales en unas 400 pesetas [...] La circunstancia de haberse defecado en dos capillas distintas, confirma la suposición de que han sido más de uno los autores del hecho, los cuales sin duda entraron en el templo, aprovechando la ocasión de estar solo, por haber ido un sacerdote, sobre las 20 horas, acompañado de varios fieles, a administrar el Viático a un enfermo, quedando aquellos ocultos en el interior de la Iglesia al ser cerrada por el sacristán sobre las 20'30 y después de iniciar el incendio, que se supone fue a las primeras horas de la madrugada, han salido por un postigo existente en una de las puertas principales que únicamente se abre por la parte interior y que ha aparecido abierta. Para hallar a los autores se practican activas gestiones no sólo en Campos, sino también en Santanyí i las Salinas, para averiguar la procedencia del envase que hasta ahora es la única pista».¹⁷⁷

¹⁷⁶ MÁ S GINARD, Miquel. Manuscrit titulat «*Del incendio en la Iglesia Parroquial de Campos*» on es relata la seva versió dels fets. Document facilitat per Montserrat Alcaraz Vich.

¹⁷⁷ FELANITX, edició de dia 28 de març de 1936.

Durant la guerra, l'ecònom de Campos, Pere Antoni Matheu, a petició del Bisbat de Mallorca, va enviar un informe titulat «Relación (única) de los desmanes aquí cometidos del 16 de Febrero al 19 de Julio de 1936» en el qual aporta un comentari sobre l'incendi de l'Església.

La dreta local i l'Església també van fer la seva versió, en la qual acusaven als membres de l'esquerra com a autors de l'atemptat:

«Durante la noche del 23 al 24 de Marzo de 1936, con la complicidad del comandante – marxista– de la Guardia Municipal que, por indicación de la Alcaldía (según confeso en el último proceso) la hizo retirar de aquellos alrededores; unos incendiarios, después de lograr penetrar en la iglesia, rociaron de gasolina el altar mayor –el único que ardió con una Virgen Dolorosa– los bancos del Ayuntamiento y el púlpito y, con profusión de combustible, las capillas de la Purísima y de los Sagrados Corazones, para prender fuego por tres costados y por el centro a todo el maderamen de la nave. Los autores del sacrílego atentado no fueron descubiertos, pero a las seis y media de la madrugada, a presencia de la multitud allí reunida, entró en la Iglesia con aire provocador el cabecilla marxista y teniente de Alcalde Miguel Moll cubierto –él que estilaba siempre ir descubierto– con gorra pedida adrede de prestado al café próximo, sosteniendo con un sacerdote un vivo altercado, que confirmó la creencia general del vecindario que acusaba como autores a los marxistas del Frente Popular».¹⁷⁸

Amb data del 25 de març de 1936, el consistori Frontpopulista expressa en sessió plenària la seva repulsa dels fets: «El alcalde –Guillem Mas Bonet– propone su más enérgica protesta en contra de la salvajada cometida la noche del 23 al 24 del actual en la Iglesia Parroquial y al mismo tiempo pide al vecindario su apoyo por ver de si entre todos se pueden descubrir a los autores por considerarlo además de un sacrilegio un atentado contra esta gestora y contra la República».

És difícil saber qui foren els responsables dels fets. Els esquerrans sempre tingueren sospites que l'atemptat contra l'església del mes de juny de 1935 i posteriorment l'incendi del març de 1936 fou obra de falangistes. Amb aquesta acció, els feixistes desitjaven culpar els membres del Front Popular. Altres testimonis orals apunten que, a més dels falangistes, els inductors de l'incendi foren el rector i l'escolà major.¹⁷⁹ El que és ben cert és que les persones acusades de provocar l'incendi foren els membres de l'esquerra Bartomeu Ballester Roig, Miquel Mascaró Ballester, Joan Vidal Sansó i Jaume Puig Puigserver, que foren vilment afusellats al cementeri de Montuïri el 29 d'octubre de 1936. Aquest fet demostra la tensió immediata que es vivia a Mallorca abans del cop d'estat i les conseqüències repressives que ocasionaren el posicionament polític de moltes persones.

Tots els fets indiquen que la pacificació entre la dreta i l'esquerra era gairebé impossible i que, ben segur, venia condicionada per les notícies que es rebien de Palma i de la resta

¹⁷⁸ Document titulat «Incendio de la Iglesia Parroquial de Campos». AMDM, documentació dispersa.

¹⁷⁹ Informació facilitada per Montserrat Alcaraz Vich, el qual va poder entrevistar diferents persones amb la intenció de reconstruir els fets que es donaren a Campos durant el govern del Front Popular.

de l'Estat. Les ciutats i els pobles de Mallorca estaven plens d'odis i rancors. En aquest sentit, cal dir que la ultradreta (sobretot els falangistes) començaren a utilitzar noves coercions: les cartes anònimes amb amenaces de mort. Aquest tipus de coerció no tenia altra intenció que l d'embrutar i amenaçar la vida del receptor de les calumnies. Afegim un document d'amenaça adreçat al qui fou el darrer batle de Porreres del Front Popular, Climent Garau Juan:

«Porreras, 4 de mayo de 1936

Sr. Alcalde:

“Omnes Resurgemus”

Has meditado quizá el resultado de estas palabras Omnes Resurgemus, todos resucitamos. ¿Por qué mandaste quitar esta inscripción tan hermosa y de tanta verdad?. ¿Es por ventura que tu no piensas resucitar? Sí hombre sí, resucitarás mal que te pese, resucitarás y allí nos veremos las caretas. Clemente, Clemente ¿Qué has hecho? ¿Eso teníamos que pensar de ti?. Nunca me lo hubiera pensado que hubieras perdido la fe y el santo temor de Dios. Medita hombre y de la meditación haz el propósito de medarte y de ser un alcalde ejemplar.

Hay de ti si día 20 del actual no has hecho poner la misma inscripción que has hecho quitar, hay de ti. Repito hay de ti.

Clemente, Clemente piensa que eres polvo y en polvo te has de convertir, has oído. Piensa en tu mujer, en tus hijos, inculca en sus hechos el santo temor de Dios, enséñales el camino de perfección y nunca te pesará haber obrado de esta manera.

Adiós Clemente, piensa que hay un Dios y que te ha de juzgar el día en que tú resucitarás.

Hay de ti si día 20 no hay la misma inscripción.

Hay de ti, más te valiera no haber nacido que no verte donde tu serás si no cumples lo que te digo. Piensa día 20.

Hay de ti. Adiós»¹⁸⁰

Mentrestant, la Junta divisionària mallorquina es reunia sense gaires problemes a la seu del Cercle Mallorquí, o bé, al domicili del tradicionalista Josep Quint Zaforteza, o a la casa del falangista Zayas. Aquesta junta exercia de plataforma de comunicació entre Mallorca i el general Mola. A més de la representació militar, hi assistien membres de partits dretans com *Falange Española y de las JONS*, la Comunió Tradicionalista, Renovació Espanyola i les Joventuts d'Acció Popular (JAP). A les trobades, els colpistes actuaven d'acord amb consignes rebudes des de la Península. Indubtablement, l'activisme violent –poble a poble– que hem presentat i que fou exercit pels membres de Falange continuava sent la peça complementària dins l'engranatge colpista.

¹⁸⁰ Transcripció del document facilitat per Maria Ripoll Garau. Vegeu GARÍ SALLERAS, Bartomeu. *Porreres, desfílades de dia, afusellaments de nit*. Palma: Documenta Balear, 2007, pàg. 104. GARÍ SALLERAS, Bartomeu. *Climent Garau Juan (1897-1936): Entre el pinzell i la vara*. Palma: Documenta Balear, 2012, pag. 220.

Un altre grup importantíssim que s'incorporà en aquest moment foren els anomenats «Jinetes de Alcalá», un grup d'oficials de Cavalleria adscrits al regiment de Villarobledo destinat a Alcalá de Henares que foren acusats i condemnats com a conspiradors. Entre els dies 24 i 27 de juny de 1935 arribaren a Palma dividits en quatre grups i foren reclosos al fort de Sant Carles. Malgrat els intents que el Ministeri de Guerra va fer per disgregar-los, els 29 oficials no deixaren de conspirar i entraren en contacte amb el Marquès de Zayas i Falange que els va prendre sota la seva tutela i va fer d'enllaç entre ells i la cúpula militar conspiradora de les Illes.¹⁸¹

Com podem veure, la trama conspiratòria estava integrada per forces militars, paramilitars i civils; és a dir, un conglomerat més que suficient per acomplir els objectius assenyalats, que a finals de maig estaven pràcticament enllestits.

A principis de juny, Emilio Mola va enviar uns documents amb els quals establia quin seria el directori militar, que estaria format per un president i quatre vocals. A més, els colpistes comptaven amb l'ajuda econòmica del financer mallorquí Joan March Ordines, que coneixia la majoria dels comandaments militars destinats a l'Àfrica. Els conspiradors també tenien contactes amb la Itàlia feixista de Benito Mussolini i l'Alemanya nazi d'Adolf Hitler, amb els quals havien tingut contactes previs a l'alçament. A més, comptaven amb seguidors de les forces polítiques dretanes i d'extrema dreta (en especial els carlins i els falangistes). Curiosament, el president de la República, Manuel Azaña, i el president del govern, Santiago Casares Quiroga, coneixien de primera mà la trama ja que posseïen abundant informació de les reunions dels militars conspiradors, però pensam que no adoptaren les solucions idònies. En aquest sentit, sabem que un dels fets més coneguts fou la visita que va rebre a principis de juny el general Mola per part de les forces de seguretat dirigides pel seu director, Alonso Mallol. La trama militar no fou descoberta perquè el general Mola fou avisat unes hores abans, ara bé, el cap de seguretat va informar degudament el president del govern de la possibilitat que l'esclat de la conspiració podia ser imminent. Dia 10 de juliol, Casares Quiroga ho va confirmar al seu gabinet:

«La sublevación militar, dijo el presidente a los reunidos, puede ser inmediata, quizás mañana o pasado. Se quedaron todos perplejos ante la noticia, más aun cuando Casares les informó de las largas horas de meditación que el presidente de la República, Manuel Azaña, y él mismo habían dedicado al seguimiento de la conspiración desde los primeros días de junio. Tenían en la mano –les siguió diciendo– todos los hilos de la

¹⁸¹ Els 29 oficials anomenats *Jinetes de Alcalá* eren les següents persones: Luis Jover Bedia, Jesús Jiménez Momediano, Clemente Enríquez de Salamanca, José García Landeira, Francisco Lizasoain Muguero, Benito Rodríguez Frutos, Vicente Menéndez Zapico, Francisco Pérez Rojo, Joaquín Crespí de Vallaura, Julio Redondo Sepúlveda, Francisco Gómez Jordana, Enrique Bargas Pozurama, Fernando Morales de Castilla, Vicente Torres Socazau, Ángel Pagés López-Guerrero, Ángel Sánchez del Águila, Mariano Peñas Gallego, Santiago Grassa Martínez, Fernando Pulido Groncer, Rosendo Villaverde Groncer, Manuel Ordovás González, Fernando Uriarte Galainema, Manuel Rubio Moscoso, Carlos Camps Burón, Manuel Isasa Navarro, Manuel Lizasoain Muguero, Juan Carlier Goynechea, Antonio Alós Herrero i Rafael Mendizábal Amézaga.

trama y hasta las instrucciones enviadas por uno de los jefes de la conspiración, que firmaba el Director, habían sido recogidas por el director general de Seguridad, José Alonso Mallol». ¹⁸²

Davant aquesta situació, sembla que l'executiu va valorar dues possibles decisions. La primera, ordenar la detenció immediata dels implicats. I la segona, prendre algunes mesures preventives, és a dir, esperar el moviment dels conspiradors i després intervenir d'una manera exemplar. Finalment, es decidiren per la no intervenció. No era la primera vegada que prenien aquesta determinació, hem de recordar que Manuel Azaña, President del govern, i Casares Quiroga, ministre de la governació, prengueren idèntica decisió per aturar l'aixecament de Sanjurjo del mes d'agost de 1932. Sembla que Azaña i Casares Quiroga estaven convençuts que les decisions preses eren les correctes, ja que pensaven a més pensaven que la trama no gaudia del suport de la major part dels caps militars:

«Ellos la conocían y habían tomado medidas preventivas que consideraron suficientes para desarticularla: algunas detenciones, varios cambios o combinaciones de destino de mandos militares, ascensos, nombramientos de militares leales al frente de la Guardia Civil y de la sección de Asalto de la Policía Gubernativa [...] ellos creyeron tener en la mano los resortes de poder suficientes para sofocar la rebelión, cuya máxima dirección se atribuía otra vez a Sanjurjo, inmediatamente que se produjera; en fin, ellos estaban seguros de que los militares, con quienes habían mantenido conversaciones en las que invariablemente recibieron protestas de lealtad a la República, se mantendrían fieles a sus juramentos». ¹⁸³

Però sens dubte, aquesta determinació fou molt arriscada i va permetre als conspiradors seguir endavant amb la trama militar. La «no intervenció» no agradà gaire a alguns destacats polítics, entre ells, el líder del PSOE, Indalecio Prieto, que va advertir i demanar al govern que acabàs amb la conspiració amb aquestes paraules: «Lo que yo quiero es que se echen a la calle de una vez para yugular la rebelión». ¹⁸⁴ El president Casares Quiroga pensà que Prieto desvariejava, mentre que Largo Caballero creia que el que volia el seu company de partit era forçar l'entrada dels socialistes al govern. Finalment, la mesura d'espera fou secundada per la major part dels partits polítics que

¹⁸² JULIÀ, Santos. «La República enfrente la rebelión militar» dins VILLA RODRÍGUEZ, José (ed.). *El golpe. 75 años. (1936-2011)*. Sevilla: Actes de les Jornades organitzades per l'Associació Memoria, Libertad y Cultura Democrática, 2012, pàg. 38. No fou la única guarnició militar que fou visitada pel Cap de seguretat. A principis de maig de 1936, Alonso Mallol va visitar la comandància militar de Burgos, on detectà «ambiente de subordinación muy generalizado». CASTRO BERROJO, Luis. *Capital de la Cruzada. Burgos durante la Guerra Civil*. Barcelona: Editorial Crítica, 2006, pàg. 4.

¹⁸³ JULIÀ, Santos. «La República enfrenta la rebelión militar» dins VILLA RODRÍGUEZ, José (ed.). *El golpe. 75 años. (1936-2011)*. Sevilla: Actes de les Jornades organitzades per l'Associació Memoria, Libertad y Cultura Democrática, 2012, pàg. 39.

¹⁸⁴ SIMEÓN VIDARTE, Juan. *Todos fuimos culpables. Testimonio de un socialista español*. México: Fondo de Cultura Económica, pàg. 146. Recollit a JULIÀ, Santos. «La República enfrenta la rebelión militar» dins VILLA RODRÍGUEZ, José (ed.). *El golpe. 75 años. (1936-2011)*. Sevilla: Actes de les Jornades organitzades per l'Associació Memoria, Libertad y Cultura Democrática, 2012, pàg. 41.

conformaren el Front Popular. Segons Santos Julià, republicans, socialistes, comunistes i anarcosindicalistes esperaven ansiosos l'alçament militar per intervenir:

«Esperaban cada día el golpe para “esta noche”, se mantuvieron desde principios de junio en una agotadora espera de la rebelión, los primeros repitiéndose que era necesario que el grano estallase para así extirparlo mejor; los segundos, convencidos de que la iniciativa de los militares abriría a la clase obrera las puertas del poder cabalgando sobre una huelga general; los terceros, decididos a responder en la calle con las armas».¹⁸⁵

A les Balears, l'alçament antirepublicà sembla que no constituí cap sorpresa pels grups d'esquerra illencs. Uns mesos abans, concretament dia 9 de març de 1936, la Joventut Socialista de Maó protestà davant el delegat del govern a Menorca pel nomenament de Manuel Goded com a comandant militar de Balears. Els joves socialistes pensaven que la seva actitud no garantia lleialtat al govern de la República. Hem de recordar que Goded era un militar conegut a les Illes, ja que el mes de febrer de 1935 fou designat comandant militar de Balears en substitució del general Franco. Dos mesos més tard, deixà Mallorca per ser nomenat director general d'Aeronàutica. Pel març de 1936, s'incorporà novament a la comandància militar de les Balears, des d'on va dirigir la conspiració militar.

Les principals publicacions obreres mallorquines tampoc no es fiaven del militar i informaven de la imminència d'un cop d'estat. Així, el 16 de juliol de 1936, el periòdic comunista *Nuestra Palabra* titulava en portada: «¡Trabajadores, antifascistas todos! Los elementos reaccionarios y fascistas persisten en sus tentativas criminales contra la República y las masas populares. A diario caen nuevas víctimas bajo el fuego de sus pistolas. ¡Alerta! Todo el pueblo debe estar atento para hacer abortar toda tentativa de golpe de Estado. ¡Alerta! para obrar en consecuencia».¹⁸⁶

Un altre fet important és que, durant la primera quinzena del mes de juliol de 1936, un grup d'homes va anar a dinar al restaurant que l'empresari Llorenç Roses Bermejo havia bastit a la platja de Palmanova.¹⁸⁷ Entre ells hi havia el comandant general de les

¹⁸⁵ JULIÀ, Santos. «La República enfrenta la rebelión militar» dins VILLA RODRÍGUEZ, José (ed.). *El golpe. 75 años. (1936-2011)*. Sevilla: Actes de les Jornades organitzades per l'Associació Memoria, Libertad y Cultura Democrática, 2012, pàg. 44.

¹⁸⁶ Vegeu GINARD FERÓN, David. *La «primavera tràgica» de 1936 a Mallorca*. www.historica.cat (edició 12 setembre de 2014).

¹⁸⁷ ROSES BERMEJO, Llorenç. Va néixer a Arecibo (Puerto Rico) l'any 1895. Era empresari. A principis del segle XX, la seva família que era sollerica, havia fet fortuna en aquell país, va tornar a l'illa i es va establir a Sóller. De la mà del Partit liberal, i després del Maurista, la política va entrar a formar part de la seva vida, al mateix temps que els negocis. De fet, seria durant l'any 1900 que compraren tot un seguit de propietats i terrenys. Un d'aquests, d'una enorme extensió, va ser tota la zona del litoral calvianer coneguda aleshores com Son Caliu i Ses Planes. L'any 1919 es va casar amb Dolors Rovira i era cunyat d'Emili Darder. En temps de la Segona República fou elegit batle interí de Sóller i militant d'Esquerra Republicana Balear. A principis de 1935 va deixar la política activa i es va dedicar als seus negocis i començà la urbanització de Ses Planes i Son Caliu. La seva intenció era proporcionar un lloc de descans al costat de la platja format per cases unifamiliars i un port esportiu. Agafaren el nom del municipi veí. Palma. D'aquí el nom amb el qual se la coneix actualment: Palmanova. Quan s'inicià la Guerra Civil fou

Balears, el general Manuel Goded. Durant el dinar, planificaren les darreres passes del cop d'estat. L'escriptor i periodista Llorenç Capellà ho relata a les primeres pàgines del seu recull documental anomenat *Diccionari Vermell*:

«El general Goded, d'esquena a la mar mallorquina, alça la copa. Mai no morirà la imatge. S'esvaeixen dins la penombra de l'oblit els cossos que l'enrevolten, incapaçs de recuperar el seu perfil, els fantasmes bocabadats que la història escup. Un cambrer havia sentit la conversa. Parlaven d'enderrocar la República, i a les Illes Balears, qui l'havia d'enderrocar era el general Goded, aleshores capità general de l'arxipèlag i un dels homes més decidits de l'Exèrcit espanyol».¹⁸⁸

Lluny de les Balears, entre els dies 5 i 12 de juliol de 1936, l'Exèrcit espanyol va realitzar unes maniobres militars al Protectorat, no molt enfora de Melilla, a la cabila rifenya de Ketama, un indret que els marroquins anomenen Isaguen i que els espanyols coneixien com a Llano Amarillo. Durant aquest temps, «els militars africanistes van poder exercitar-se i rematar els últims tocs del cop d'estat que cinc dies després d'acabades les maniobres va esclatar a Melilla; encara que el dia abans, el 16, Franco ja l'havia engegat a Canàries».¹⁸⁹

Mentrestant, a la Península, la matinada del 13 de juliol i, com a rèplica a l'assassinat a mans de membres de l'Associació d'Estudiants Tradicionalistes del tinent de la Guàrdia d'Assalt i instructor de les Milícies socialistes de Madrid, José Castillo, es va produir l'assassinat del dirigent parlamentari de l'extrema dreta monàrquica, José Calvo Sotelo. El govern condemnà públicament l'assassinat, prometent justícia ràpida i exemplar. L'enterrament dels dos difunts fou una manifestació de dol, però també de rancúnies i odis. Tots els fets escenifiquen la gravíssima tensió que es vivia a tot l'Estat. Moltes vegades s'ha assegurat que la mort del polític dretà va accelerar els plans colpistes, ja que els militars comptaven amb un argument que justificàs l'aixecament, però no va ser així. El cop d'estat estava decidit feia temps, molt abans que fos assassinat Calvo Sotelo, com ho prova el fet que el biplà *Dragon Rapide* de la companya aèria britànica Olley Air Services que havia finançat l'empresari i capitalista mallorquí Joan March

detingut i condemnat a 30 anys. Posteriorment, fou condemnat a la pena capital i fou afusellat en el cementiri de Palma dia 18 d'octubre de 1936. SUÁREZ SALVÀ, Manuel. *La historia silenciada. Calvià i Es Capdellà, 1936*. Palma: Lleonard Muntaner Editor, 2016, pàg. 33-35. AA. VV. *Gran Enciclopèdia de Mallorca* (volum XIV). Palma: Pro Mallorca edicions, pàg. 383. CAPELLÀ FORNÉS, Llorenç. *Diccionari Vermell*. Palma: Editorial Moll, 1989, pàg. 150. QUETGLAS CIFRE, Antoni. *Sóller. La desfeta de la burgesia progressista*. Palma: Documenta Balear, 2012, pàg. 256-258.

¹⁸⁸ CAPELLÀ FORNÉS, Llorenç. *Diccionari Vermell*. Palma: Editorial Moll, 1989, pàg. 10. «També va construir un restaurant arran de la platja que ell mateix gestionava. En aquest restaurant, el general colpista, Manuel Goded va celebrar el darrer dinar amb els seus col·laboradors abans de l'aixecament militar». QUETGLAS CIFRE, Antoni. *Sóller. La desfeta de la burgesia progressista*. Palma: Documenta Balear, 2012, pàg. 257.

¹⁸⁹ RECIO GARCÍA, María Ángeles. *D'una Guerra a una altra. Els militars africanistes espanyols: De Ben Tieb a Llano Amarillo (1924-1936)*. Tesi Doctoral. Palma: Universitat de les Illes Balears, 2016, pàg. 94. La data de l'aixecament de Franco a les Canàries dia 16 de juliol de 1936 és una informació extreta a VIÑAS MARTÍN, Angel. *La conspiración del general Franco. Y otras revelaciones acerca de una Guerra Civil desfigurada*. Barcelona: Ed. Crítica. 2011, pàg. 101-118, que hem recollida al treball abans esmentat de la Dra. Maria Ángeles Recio Garcia.

Ordines i que havia d'efectuar el trasllat de Franco des de l'aeròdrom de Gando (Gran Canaria) fins Tetuán el 18 de juliol de 1936, ja havia sortit d'Anglaterra uns dies abans de la mort del polític del Bloc Nacional.¹⁹⁰

Les darreres investigacions apunten que la data de la sublevació va dependre de la promesa d'intervenció de la Itàlia feixista de Mussolini, desitjosa d'augmentar la seva influència al Mediterrani i de neutralitzar el poder marítim de França i Gran Bretanya i amb la qual els monàrquics, liderats per Calvo Sotelo, tenien converses des de feia temps. Basta recordar que dia 14 de juny, un dels caps visibles de *Renovación Española* va informar els assessors de Benito Mussolini dels preparatius del cop d'estat.¹⁹¹ Quinze dies més tard, es tornarien a trobar, aquesta vegada per tal de subscriure un acord de compra d'una espectacular quantitat de material bèl·lic de primer nivell compost per uns 40 avions i armament valorat en uns 39 milions de lires. La compra fou finançada per l'empresari mallorquí, Joan March Ordines.

Segons l'historiador Ángel Viñas Martín, aquesta documentació aporta informació de primera mà que explicaria molts d'aspectes de l'organització prèvia a la conspiració militar.¹⁹² En primer lloc, certificaria la vinculació –amb la conspiració– de grups monàrquics i de la Itàlia feixista, per tant, desmentiria la teoria que fins ara sostenia una part de la historiografia que deia que Itàlia va intervenir després de l'aixecament del juliol de 1936 perquè Franco ho va demanar a Benito Mussolini. En segon lloc, explicaria que la trama militar sense el suport civil possiblement hagués fracassat. I en darrer lloc, que els conspiradors sabien que l'intent colpista podia originar un conflicte armat més llarg, per tant calia estar preparats. L'ajut armamentístic era necessari per aconseguir una superioritat militar.

Així doncs, dia 17 de juliol va succeir el que es temia. El general Franco es va aixecar a les Canàries. L'endemà, a la capital del Protectorat espanyol, forces rebels assaltaren la comissaria i l'aeròdrom de Sania Ramel. Poc després, els sediciosos feren algunes detencions i declararen l'estat de guerra: «Al abandonar la mezquita a las ocho de la mañana [del 18 de juliol], vi como los elementos de la policía militar iban fijando en las paredes grandes carteles conteniendo el bando por el que se declaraba la guerra en toda la extensión de la Zona de Protectorado. Estaba redactado en español y lo firmaba el general Franco, que se encontraba aún en las Islas Canarias y no había de llegar a

¹⁹⁰ El Dragon Rapide de la companya aèria britànica Olley Air Services fou llogat a Anglaterra per Juan de la Cierva i Luis Bolín, per efectuar el trasllat de Franco des de l'aeròdrom de Gando (Gran Canaria) fins Tetuán el 18 de juliol de 1936.

¹⁹¹ GONZÁLEZ CALLEJA, Eduardo. *Contrarrevolucionarios. Radicalización violenta de las derechas durante la Segunda República*. Madrid: Alianza Editorial, pàg, 355.

¹⁹² Els contractes foren redactats en llengua italiana a Roma dia 1 de juliol de 1936 i foren signats per Pedro Sainz Rodríguez, número 3 del partit Renovación Española i impulsor juntament amb Victor Pradera i José Calvo Sotelo del Bloc Nacional. Aquesta documentació ha estat estudiada a VIÑAS MARTÍN, Angel. «La connivencia fascista con la sublevación y otros de la trama civil» dins SANCHEZ PÉREZ, Francisco (Coord.). *Los mitos del 18 de juliol*. Barcelona: Editorial Crítica, 2013.

Tetuán hasta el día siguiente».¹⁹³ Unes hores més tard, el President del govern i Ministre de guerra, Santiago Casares Quiroga, va informar al Consell de ministres que la rebel·lió militar havia començat. No obstant això, el cap de l'Aviació Republicana, Ignacio Hidalgo de Cisneros –que va rebre ordres de presentar-se a la seu del ministeri de guerra el migdia del 18 de juliol– explica a les seves memòries l'actitud de poca preocupació del President sobre la situació que es va generar al nord d'Àfrica:

«Cuando llegué encontré al ministro en el antedespacho bromeando con los ayudantes sobre la rebelión de Melilla. Don Santiago Casares, presidente del Gobierno y ministro de la Guerra, a pesar de la gravedad de la noticia continuaba sin dar importancia a la sublevación. Era tan grande su inconsciencia que, habiendo recibido a las diez de la mañana el telegrama en el que le daban cuenta de la rebelión, asistió tranquilamente al consejo de ministros ordinario, que duró tres horas, y sólo cuando terminó, acordándose de que tenía en el bolsillo el telegrama, dio cuenta a los ministros, como si aquella noticia no tuviese la menor importancia».¹⁹⁴

Davant la situació crítica, Casares Quiroga va decidir que la notícia de la revolta fos silenciada per la premsa, però els diaris anarquistes i dretans relataven als lectors el que passava. Seguidament el govern va ordenar la dissolució de les unitats militars que havien pres part en el cop d'estat, com també en el cessament dels caps de la conspiració: Virgilio Cabanellas, Francisco Franco, Emilio Mola i Gonzalo Queipo de Llano. Aquestes mesures foren totalment omeses pels conspiradors i a més, tingueren un efecte negatiu ja que varen confondre la major part dels governadors civils que en molts casos tractaren d'aturar la rebel·lió amb les forces d'ordre públic i la col·laboració d'alguns militars que restaren al costat de la República.

La inoperància del govern, que va trigar massa en comprendre que l'alçament superava de llarg, en dimensió, preparació i significat ideològic d'altres conspiracions, juntament amb la decisió d'optar per una estratègia suïcida de contenció i no intervenció va permetre que l'alçament s'estengués ràpidament a la resta del Protectorat del Marroc i també a la Península. Les paraules de Ignacio Hidalgo de Cisneros són ben eloqüents del que presumiblement va passar: «El ministro estaba muy cambiado. Había desaparecido en su cara el gesto irónico que antes solía poner cuando se le hablaba de la

¹⁹³ AZZUZ HAKIM, Mohammad Ibn. *La actitud de los moros ante el alzamiento. Marruecos 1936*. Málaga: Algazara, 1997. Informació recollida a RECIO GARCÍA, Maria Ángeles. *D'una Guerra a una altra. Els militars africanistes espanyols: De Ben Tieb a Llano Amarillo (1924-1936)*. Tesi Doctoral. Palma: Universitat de les Illes Balears, 2016, pàg. 95-96.

¹⁹⁴ HIDALGO DE CISNEROS, Ignacio. *Cambio de rumbo*. Vitòria: Ikusager Ediciones 2011, pàg. 423-424. Informació recollida a RECIO GARCÍA, Maria Ángeles. *D'una Guerra a una altra. Els militars africanistes espanyols: De Ben Tieb a Llano Amarillo (1924-1936)*. Tesi Doctoral. Palma: Universitat de les Illes Balears, 2016, pàg. 316. Cal esmentar que Ignacio Hidalgo de Cisneros estava casat amb Constància De la Mora Maura, filla de polític mallorquí, Antoni Maura Muntaner. Era el segon matrimoni de Constància ja que es va casar en primeres núpcies amb Luis Antonio Bolin, corresponsal del diari ABC a Londres i persona que va gestionar de llogar l'avió *Dragon Rapide*.

inminencia de la sublevación. Su aspecto era el de un hombre que comprendía la gravedad del error que ha cometido y quisiera remediarlo, pero no sabe cómo».¹⁹⁵

Un cop assegurat el triomf de la insurrecció a Canàries, Franco es va traslladar a Tetuan per tal de coordinar les accions subversives. Quan va arribar al Protectorat es va nomenar a si mateix comandant de l'Exèrcit del Nord d'Àfrica, després d'haver fet empresonar el militar titular, el general Agustín Gómez Morato. Arribat a aquest punt, seria molt important recordar un dels primers fets repressius i dramàtics de la Guerra. Dies abans del pronunciament, Franco es va dirigir als generals de l'Exèrcit i els reclamà el suport a l'alçament. Només un dels capitans generals que comandaven una de les vuit regions militars es va afegir a la crida del conspirador. A més, la major part dels militars de màxima graduació tampoc secundaren la crida. D'aquesta manera, els militars colpistes optaren per la via repressiva per solucionar el greu problema. Mai no s'havia abocat tanta sang de militars d'alta graduació com en aquella trista jornada del 18 de juliol de 1936. Segurament aquest fet –que tractarem més àmpliament a l'apartat sobre la repressió planificada– va impedir al govern de Casares Quiroga utilitzar les forces armades republicanes, circumstància que fou aprofitada pels revolats que, entre el 18 i el 19 de juliol, aconseguiren que la majoria de les guarnicions militars del territori nacional s'unissin al cop d'estat.

En dos dies, la insurrecció va triomfar a Pamplona, Sevilla, Castella-Lleó i part d'Aragó. El dia 19 va presentar la dimissió Casares Quiroga, que havia volgut formar un govern de concentració, però va fracassar. El president Azaña nomenà primer ministre Martínez Barrio, qui va provar de constituir un govern en el qual participàs el conspirador Mola, però va rebutjar l'oferta i exigir que s'atorgas el poder a una junta militar. Martínez Barrio acceptà la proposta i també va dimitir. Només amb la formació del govern de José Giral, el dia 19, es començaren a prendre decisions importants, una d'elles, el repartiment d'armes. És una resolució que es va comunicar telefònicament a tots els governadors civils, però en molts de casos, l'ordre va arribar massa tard. Tot i aquest fet, les organitzacions obreres, partits polítics i sindicats, juntament amb una part de l'Exèrcit i de les forces de seguretat, aconseguiren derrotar la insurrecció a ciutats i zones molt significatives de l'Estat espanyol.

Mentrestant a Mallorca, es respirava intranquil·litat entre la classe política per les notícies que arribaven de fora. Els membres més destacats del Front Popular coneixien la possibilitat d'un imminent cop d'estat i estaven molt neguitosos. Dia 17 de juliol arribaren les primeres notícies a l'Ajuntament de Palma, fet que va crear un estat d'alarma. Un regidor va escriure una crònica inèdita d'alguns dels fets que es donaren a la capital palmesana el dia que Franco es va aixecar contra el govern de la República:

¹⁹⁵ HIDALGO DE CISNEROS, Ignacio. *Cambio de rumbo*. Vitòria: Ikusager Ediciones 2011, pàg. 423-424. Informació recollida a RECIO GARCÍA, María Ángeles. *D'una Guerra a una altra. Els militars africanistes espanyols: De Ben Tieb a Llano Amarillo (1924-1936)*. Tesi Doctoral. Palma: Universitat de les Illes Balears, 2016, pàg. 317.

«Y el sábado, día 17 de julio, cuando nos disponíamos a visitar algunos directores de banco, nos enteramos de la sublevación de Franco en África y por el estado de alarma que se produjo en Palma, muy lógico y natural, dejamos la visita programada. Me quedé en el Ayuntamiento y, en el despacho del interventor, tuve ocasión de hablar con los socialistas Jaime Bauzá Far y Ignacio Ferretjans. Les expuse mi pesimismo y mi creencia que aquel acto de Franco, podía ser la señal de atacar la República. Bauzá que era sincero y de buenas intenciones, me dijo: “Yo no pienso moverme de casa. Si me necesitan ya vendrán a buscarme”. El pobre amigo cumplió su promesa y efectivamente fueron a buscarle para pegarle cuatro tiros y dejarlo tirado en la cuneta».¹⁹⁶

Tot i la delicada situació, la vida social i política a la capital palmesana no s'aturà; tampoc la dels conspiradors. Mentre el sindicat de la CNT va celebrar al Teatre Balear de Palma un ple regional de sindicats, que comptà amb una presència destacada de dirigents confederals, com Manuel Vergara, Antoni Sanmartín i Suñe i Manuel Pérez; les agrupacions locals de Falange varen intensificar el repartiment d'abundant propaganda arreu de l'Illa.¹⁹⁷

La nit del 17, uns tres-cents falangistes de Palma i altres pobles es reuniren a diferents llocs de la capital, convençuts que es donaria l'alçament militar. Cal recordar que uns dies abans, dia 10, el comandant de la UME, Josep Clar, havia rebut les ordres de Goded amb les instruccions precises que determinaven els llocs que convenia controlar. Finalment, fou una falsa alarma i els falangistes hagueren de tornar als seus domicilis d'amagat. El marquès de Zayas conta l'incident en el seu llibre *Historia de la Vieja Guardia*:

«Pocos días antes del 19 de julio, veíamos que había llegado la hora. El jueves 16, suponiendo que era el momento apropiado en espera de recibir la orden, se acordó concentrar algunas columnas. Como habían sido cortadas las comunicaciones telefónicas e intervenidas la correspondencia con los pueblos de la isla, tuvieron que cursarse las órdenes desplazándose personalmente a las distintas localidades. El camarada Alemany partió por las columnas de Santañy, Campos y Ses Salines, que

¹⁹⁶ JUNCOSA IGLESIAS, Lamberto. *Del recuerdo de mis recuerdos*. Document inèdit compost per 96 pàgines escrit entre els anys 1957 i 1962 i que em va facilitar Manuel Suárez Salvá. Lambert Juncosa Iglesias era fill de Lamberto Juncosa Massip i Enriqueta Iglesias Oromí. El seu pare era d'origen català i va arribar a Mallorca per treballar a la fàbrica de mobles de Joan Ferrà, al carrer de Les Minyones de Palma. En aquella família conegué la que després seria la seva esposa, Enriqueta Iglesias, cosina dels Ferrà. Uns anys després va fundar can Juncosa al carrer Indústria de Palma que fou considerada com una de les millors fàbriques de mobles i decoració de luxe. Són dignes d'esmentar encàrrecs de gran dificultat realitzats per a les millors famílies, empreses i institucions de Mallorca: El Teatre Líric i Teatre Principal, L'Ajuntament, El Gran Hotel, etc. Lambert Juncosa Iglesias fou fundador del Partit Acció Republicana de Mallorca, tinent de batlle de l'Ajuntament del Front Popular del districte 8è de Palma i director del Conservatori de música de Palma. També fou President de la Comissió Especial d'aigües. Tenia set germans, entre ells els arquitectes Enrique i Ángel Juncosa Iglesias i Pilar Juncosa que fou l'esposa del destacat pintor mallorquí. Joan Miró. Va morir a Palma l'any 1967.

¹⁹⁷ El cenetista Pérez ens deixà un testimoni escrit molt interessant dels fets repressius dels primers dies de Guerra a Mallorca a la seva publicació *Cuatro meses de barbarie. Mallorca bajo el terror fascista*. València: Servicio de Propaganda y Prensa de la CNT-AIT, 1937.

vinieron al mando del doctor Nigorra la primera y al mando del camarada Bonet, Jefe local de Ses Salines, las dos últimas. El camarada Gallego marchó a recoger las columnas de Manacor y Porreras, y el camarada Boloqui, las de Inca, Alcudia, Bujer, Campanet, etc. Las columnas, con un total de 300 hombres, se concentraron en Palma a las dos de la madrugada del día 17. Recibida la contraorden, hubieron de retirarse a sus localidades».¹⁹⁸

Però unes hores més tard, el 18 de juliol, la sublevació estava ben confirmada, per això, els responsables del Front Popular divulgaren d'immediat un comunicat d'adhesió a la República; al mateix temps, feren una crida a la resistència de la ciutadana. El governador Civil Antoni Espina –que va rebre un telegrama provinent del Ministeri de Governació on li explicaven que la guarnició militar d'Àfrica s'havia revoltat– va convocar a una reunió al general Goded, a la qual també va assistir una comissió de l'Ajuntament de Palma encapçalada pel batle Emili Darder i el seu secretari particular, Diego Rullan Egea.¹⁹⁹ També hi assistiren el president de la Diputació Provincial, Jaume Garcias Obrador, i el tinent de batle de l'Ajuntament de Palma Ignasi Ferretjans.²⁰⁰ La intenció d'Espina era conèixer l'opinió i el posicionament del comandant militar de les Balears respecte dels rumors que circulaven per la ciutat d'una imminent revolta militar i, al mateix temps, saber quina era la seva predisposició. Goded abans de la trobada «va cridar als caps dels cossos militars per assabentar-se si seguien els seus propòsits. Va rebre una confirmació positiva».²⁰¹ Després se'n va anar a la reunió vestit de militar, acompanyat d'un grapat d'oficials de Cavalleria, els denominats, *Jinetes de Alcalá*, que es distribuïren per l'edifici de governació, una autèntica ofensa contra les autoritats civils que el militar va justificar «por haber recibido dijo varios anónimos, amenazándole de muerte».²⁰² Sembla també que el tinent coronel d'Infanteria i col·laborador de Goded, José Ferrer Ibáñez, li demanà que anàs armat, ja que els convocants a la reunió no eren de confiança. Goded li va ordenar «que l'acompanyàs i quedàs a l'espera a les Rambles per si era intervenir i activar la secció de metralladores del quarter d'infanteria».²⁰³

¹⁹⁸ ZAYAS I BOBADILLA, Alfonso de. *História de la Vieja Guardia de las Baleares*. Madrid: Imprenta Sáez, 1959, pàg. 71.

¹⁹⁹ Diego Rullan Egea, a més de secretari d'Emili Darder, era inspector de la Guàrdia Urbana de Palma. El seu nom no apareix a cap llistat d'afusellaments o morts a les cunetes, tot i que possiblement fou eliminat. La seva participació a la famosa reunió amb el governador Espina fou recollida a les memòries de Lamberto Juncosa Iglesias.

²⁰⁰ La participació del president de la Diputació, Jaume Garcias i el tinent de batle de l'Ajuntament de Palma, Ignasi Ferretjans és corroborada a un informe emès pel batle de Palma, Mateu Zaforteza Mussoles. Vegeu MONER MORA, Lina. *Emili Darder Cànaves (1895-1937). Metge i polític, víctima de la repressió franquista*. Palma: Fundació Emili Darder-Documenta Balear, 2012, pàg. 186.

²⁰¹ DURAN PASTOR, Miquel. «Les jornades de juliol de 1936 a Mallorca». PAGÈS BLANCH, Pelai (dir.). *La Guerra Civil als Països Catalans*. València: Publicacions de la Universitat de València, pàg. 75.

²⁰² JUNCOSA IGLESIAS, Lamberto. *Del recuerdo de mis recuerdos*, pag. 5.

²⁰³ Declaracions del tinent coronel d'infanteria, José Ferrer Ibáñez que apareix a la causa 978/1936 oberta contra Emili Darder, Alexandre Jaume, Antoni Maria Ques i Antoni Mateu. MONER MORA, Lina. *Emili Darder Cànaves (1895-1937). Metge i polític, víctima de la repressió franquista*. Palma: Fundació Emili Darder-Documenta Balear, 2012, pàg. 151

Goded va explicar als assistents que «se sentia viejo y no queria meterse en aventuras [...] además, le habia tomado tanto cariño a Mallorca que en ella queria envejecer y morir, esperando su jubilación».²⁰⁴ Abans de retirar-se de la reunió, va afegir que no sabia res de cap moviment insurrecte i que les forces de la Guàrdia Civil i els Guàrdies d'Assalt eren mes que suficients per garantir l'ordre i que si no era així «que le llamase [referint-se a Espina] y sacaría las tropas a la calle». Tot i les compromeses paraules del colpista Goded que semblava que preveia la seva lleialtat absoluta envers del govern de la República, en un moment de la trobada el militar va deixar caure indirectament quin era el seu posicionament: «de todos modos, si pasa alguna cosa, Mallorca seria del bando que triunfará en la Península».²⁰⁵ Finalitzada la reunió, Goded entrà al cotxe amb el tinent coronel Ferrer Ibañez i va abandonar la seu del Govern Civil. Moments abans de partir, va afirmar «que estaven en el seu lloc i complint el seu deure com a militars».²⁰⁶ El governador, Antonio Espina, era una persona amb una manca d'experiència en el càrrec i sembla que es va creure les falses promeses de fidelitat i no va prendre cap mesura per tal de contrarestar el més que possible avalot militar. Més aviat, el que va fer és seguir les ordres dictades pel govern central. Aquest és fet que demostra una important feblesa política del governador Antonio Espina.

A banda del que hem exposat i, a partir de la lectura d'alguns testimonis, podem interpretar aquesta decisió com una certa complicitat del governador amb els conspiradors. Per tal de demostrar aquest plantejament, citam l'informe que va aportar el fiscal Ricard Mulet dia 29 d'abril de 1940, que anava adreçat al consell de Guerra obert contra Antonio Espina. Aquest document aporta alguns aspectes de les actuacions del darrer governador republicà, vistes des de l'òptica franquista. Mulet indica que Antonio Espina:

«No se opuso en nada a las manifestaciones del llorado General Goded, alma del movimiento en esta isla [...] valoró la importancia [es refereix a l'actuació d'Espina] de una falta de resistencia armada (que por parte de otros quizás se hubiera intentado producir) y obró con la caballerosidad del vencedor que acaba de librar Mallorca, con su gesto, de las hecatombes que la experiencia nos ha dicho acompañaban a los pueblos que no supieron sacudir a tiempo el yugo del Frente Popular».²⁰⁷

Conscients de la dificultat del moment i que la sublevació estava a punt d'arribar als carrers de Palma, un grup de socialistes i sindicalistes sortiren de la Casa del Poble en direcció al *Circulo Mallorquín*, considerada com una seu de rebels i de feixistes. Però foren aturats per Jaume Garcias Obrador, president de la Diputació Provincial i Ignasi

²⁰⁴ Testimoni de Diego Rullan Egea, secretari particular de l'alcalde de Palma, Emili Darder que va recopilar Lamberto Juncosa a les seves memòries. JUNCOSA IGLESIAS, Lamberto. *Del recuerdo de mis recuerdos*, pag. 5-6.

²⁰⁵ JUNCOSA IGLESIAS, Lamberto. *Del recuerdo de mis recuerdos*, pàg. 6.

²⁰⁶ MONER MORA, Lina. *Emili Darder Cànaves (1895-1937). Metge i polític, víctima de la repressió franquista*. Palma: Fundació Emili Darder-Documenta Balear, 2012, pàg. 151.

²⁰⁷ MASSOT I MUNTANER, Josep. *El calvari d'Antonio Espina i de Guillermo Roldán. Mallorca, 1936-1940*. Palma: Lleonard Muntaner Editor, 2013, pàg. 106-107

Ferretjans, en aquells moments alcalde accidental de Palma, per malaltia d'Emili Darder. Fou «la única reacció violenta dels partidaris de la República».²⁰⁸ Per altra banda, altres dirigents del Front Popular optaren per anar a visitar al governador Espina, a qui demanaren armes, però no ho aconseguiren. El governador es va negar i els digué que eren absurdes les manifestacions d'una possible revolta. Els dirigents no entengueren la decisió d'Espina i la seva passivitat davant el més que possible alçament militar. Una altra vegada, l'aptitud d'Antonio d'Espina demostra incoherència, ja que feia unes hores havia rebut un telegrama que deia que les forces d'Àfrica s'havien aixecat contra el govern de la República i calia estar alerta.²⁰⁹

El capvespre del 18 de juliol, els conspiradors militars i grups de falangistes realitzaren una sèrie d'accions –aquarterament i concentració de forces– encaminades a la gestació definitiva de l'aixecament. En aquestes accions, també hi participaren els oficials *Jinétas de Alcalá*, que foren alliberats el mateix dia de la presó del Castell de Sant Carles. Al mateix temps, grups de civils d'Acció Popular, de Renovación Española, Tradicionalistes es reuniren a diferents domicilis de Palma, esperant ordres per intervenir. També les agrupacions locals de Falange de la Part Forana estaven preparades per aixecar-se.²¹⁰

L'endemà, dia 19 de juliol, Goded incomplí flagrantment la seva paraula i cap a les set de matí, després de posar-se en contacte telefònic amb Fernández Burriel, va reunir les seves tropes a l'esplanada de la Comandància militar i va fer que el capità d'infanteria Ramon Fortuny Truyols llegís el ban en el qual es declarava l'estat de Guerra a les Illes Balears. L'ordre d'actuar, escrita pel cap de l'Estat Major, Garrido de Oro deia el següent: «Santiago y España. A las 7'30 de hoy ordeno que las tropas salgan a la calle». A partir d'aquest moment, el general Goded assumia el poder absolut a tota Mallorca. El ban de Guerra establí la destitució de totes les autoritats i amenaçava amb l'afusellament qui oposàs resistència al *Movimiento Salvador de España*:

BANDO

Artículo 1. ° Se declara el Estado de Guerra en todo el Archipiélago Balear.

Artículo 2. ° En defensa de la Patria, asumo el mando absoluto en todo el Archipiélago, quedando destituidas las autoridades civiles.

²⁰⁸ MASSOT i MUNTANER, Josep. *El desembarcament de Bayo a Mallorca (agost-setembre de 1936)*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1987, pàg. 24.

²⁰⁹ Pel que fa a la demanda d'armes, podem afirmar que cap a les 12 de la nit del 18 de juliol, mentre el governador Espina descansava a l'espera d'esdeveniments, un grup de persones entre les quals hi havia Ignasi Ferretjans i Josep Julià Ripoll, acompanyats per un grups d'obrers de la Casa del Poble es presentaren a governació a demanar armes per fer front a la revolta militar.

²¹⁰ MASSOT i MUNTANER, Josep. *El desembarcament de Bayo a Mallorca (agost-setembre de 1936)*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1987, pàg. 25-26.

Artículo 3. ° Resuelto a mantener inflexiblemente mi autoridad y el orden, será pasado por las armas todo aquel que intente, en cualquier forma de obra o de palabra, hacer la más mínima resistencia al Movimiento Salvador de España. Con igual ejemplaridad se castigará el más ligero intento de producir huelgas o sabotajes de cualquier clase y la tenencia de armas, que deben ser entregadas inmediatamente en los Cuarteles.

Artículo 4. ° Todos los soldados que disfruten permiso deberán incorporarse inmediatamente. Asimismo se incorporarán inmediatamente a sus Cuerpos todos los soldados del Capítulo XVII de la Ley de Reclutamiento, denominada cuotas, pertenecientes a los reemplazos de 1931 a 1932, ambos inclusive, y cuántos soldados de estos reemplazos deseen hacerlo voluntariamente para contribuir a este Movimiento Salvador de España.

Palma de Mallorca, 19 de julio de 1936.-

El General Comandante Militar de Baleares

Manuel Goded

El cop d'estat va tenir dinàmiques específiques als diferents territoris de l'Estat espanyol. Per una banda, la rebel·lió va fracassar a Madrid, Catalunya, Biscaia, Guipúscoa, Astúries, Santander i València, així com una part d'Andalusia, Extremadura i Castella. Per l'altra, els rebels van dominar pràcticament tota l'Espanya interior: Castella, Navarra, Àlaba, Galícia, Aragó (Saragossa) i part d'Andalusia (Sevilla). D'aquesta manera van delimitar-se dues zones polítiques i militarment ben delimitades: l'anomenada Espanya nacional o franquista i l'Espanya republicana. Bàsicament, el territori va quedar dividit en les fronteres marcades per la geografia electoral del mes de febrer de 1936. L'alçament va triomfar a les zones que majoritàriament havien votat a favor de la CEDA, mentre que, als bastions de les esquerres de l'Espanya industrial i als grans latifundis del sud la sublevació va ser derrotada per la reacció espontània de les organitzacions obreres. Desgraciadament el fracàs del cop d'estat va suposar el començament d'una llarga i cruel guerra que durà quasi 3 anys i de conseqüències nefastes per a la població.

Santos Julià assenyala una sèrie de causes per les quals el cop militar no va triomfar a tots els territoris de l'Estat espanyol:

«Debido, en primer lugar, a la incompetencia de los conspiradores, a sus improvisaciones, divisiones y vacilaciones. En segundo lugar, a la rápida movilización de grupos de paisanos que, con su bajada a la calle, impidieron en algunas capitales la salida de los militares de sus cuarteles; y, en fin, a la decidida acción de fuerzas de policía, guardia civil y del mismo ejército que en importantes ciudades como Madrid y Barcelona acudieron en defensa del gobierno legítimo. El golpe, que no triunfó, no fuera tampoco aplastado se debió también, a la incompetencia del gobierno y, además, a la

política de esperar y ver seguida, hasta el día de su estallido, por las fuerzas que lo apoyaban.»²¹¹

A les Balears també es donaren dinàmiques específiques. A Menorca, després d'uns moments de confusió i d'enfrontaments es va imposar el poder legítim republicà i, l'Illa restà dins la zona fidel a la República fins a la seva ocupació pels franquistes el febrer de 1939.²¹² La situació a Mallorca, Eivissa i Formentera fou ben diferent i l'alçament va resultar guanyador des del primer moment.²¹³

A Mallorca, l'acció comptà des d'un bon començament amb una considerable trama civil. Així, grups de milicians de Falange i altres grups de dretes, que reunien uns 150 homes, es posaren sota les ordres de Goded. Els paramilitars col·laboraren amb membres de l'Exèrcit i de la Guàrdia Civil en la presa dels ajuntaments. La seva actuació va ser molt important i ràpida i, en poques hores es convertiren en la policia local de molts municipis. Una altra circumstància destacada que va afavorir el desenvolupament del cop fou que els revoltats trobaren escassa resistència obrera, agreujada perquè una bona part dels seus militants més destacats s'havien embarcat unes hores abans de la insurrecció cap a Barcelona per participar a l'Olimpíada Popular i els que quedaren no disposaven de cap mena d'armament. D'aquesta manera, els sediciosos s'apoderaren ràpidament dels principals centres neuràlgics de la capital i de la resta de pobles de Mallorca.

Convençut del triomf de l'alçament i abans de partir cap a Barcelona per posar-se al capdavant de la insurrecció, Goded va nomenar nou comandant militar a Aurelio Díaz de Freijó. A més d'aquesta designació, el tinent coronel d'Enginyers, Luis García Ruiz fou nomenat nou governador civil; el coronel d'Infanteria, Emilio Ramos Unamuno nou president de la Diputació i el comandant del cos jurídic, Mateu Zaforteza Musoles nou batle de Palma. Finalment, Goded també va rebre l'adhesió del cap de la Guàrdia Civil, el tinent coronel Antonio Àlvarez-Ossorio Barrientos; del comandament de Carrabiners, tinent coronel Miquel Riutort Camps i del Cap dels Guàrdies d'Assalt, el tinent Mateu Riera Escandell. Finalment va ordenar «que sortissin al carrer dues columnes de l'Exèrcit dirigides pels majors Ezquivias Zurita i Salgado Muros per ocupar i controlar la capital».²¹⁴

²¹¹ JULIÀ, Santos. «La República enfrenta la rebelión militar» dins VILLA RODRÍGUEZ, José (ed.). *El golpe. 75 años. (1936-2011)*. Sevilla: Actes de les Jornades organitzades per l'Associació Memoria, Libertad y Cultura Democrática, 2012, pàg. 37.

²¹² MURILLO, Andreu. «Cuatro días de aquel julio a Menorca». MEMÒRIA CIVIL. MALLORCA EN GUERRA. Suplement diari BALEARES, núm. 11 (Edició de dia 16 de març de 1986), pàg. 1.

²¹³ SERRA BUSQUETS, Sebastia. «El 18 de julio a Eivissa». MEMÒRIA CIVIL. MALLORCA EN GUERRA. Suplement diari BALEARES, núm. 12 (Edició de dia 23 de març de 1986), pàg. 4.

²¹⁴ «Segons les directrius del general Mola del mes de maig de 1936, les tropes de les Balears, juntament amb les de Canàries i del Marroc havien de romandre en actitud passiva i, només aixecar-se només si el govern acordàs enviar a la península forces de xoc. Més endavant, tot va canviar. L'exèrcit del Marroc havia de desembarcar a Màlaga i Algeciras; el general Franco havia d'anar de les Canàries al Marroc. Per

Manuel Goded marxà el mateix 19 de juliol cap a Barcelona. En el seu lloc, per fer-se càrrec de la comandància de les Balears havia d'arribar des de Menorca el general José Bosch Atienza. No obstant això, ambdós militars varen veure truncades les seves aspiracions. Cal recordar que Goded va sortir de Palma amb hidroavió, acompanyat d'alguns oficials i del seu fill Manuel. L'avió va amarar a les instal·lacions de l'Aeronàutica Naval de Barcelona i, tot seguit, es va dirigir a la Capitania General per proclamar l'alçament. Allà va arrestar i va destituir al general Francisco Llano de la Encomienda, cap de la Divisió Orgànica. Però a partir d'aquí els plans no van discórrer com s'havia projectat i Goded va haver de rendir-se a la resistència popular de les milícies anarcosindicalistes. Un més tard, fou jutjat i afusellat el 12 d'agost del 1936 al Castell de Montjuic.

Per la seva banda, el general d'Enginyers, José Bosch Atienza, comandant militar de Maó, va proclamar l'estat de Guerra a Menorca el 19 de juliol, però després del fracàs de Goded a Barcelona i l'acció resistent dels sotsoficials de la base de Maó i la tropa dels regiments d'Infanteria i d'Artilleria, capgiraren una situació inicialment favorable als alçats contra la República. També fou destacable la resistència per part de segments de població a Maó, on «els treballadors es negaren a acudir a les fàbriques i es formaren grups de persones als carrers i davant el quarter de l'Esplanada, i a Alaior militants de la CNT ocuparen l'Ajuntament».²¹⁵ Després d'unes hores de notable confusió, el general Bosch es rendí a les tropes lleials al govern republicà i el 2 d'agost de 1936 fou afusellat.

Pel que fa a les Pitiüses, els primers temps de la contesa presentaren característiques no gaire diferents de les de Mallorca, ara bé, el peculiar desenvolupament de la Guerra Civil, a Eivissa i Formentera va determinar que, entre el 19 de juliol i el 7-9 d'agost, Eivissa i Formentera fossin nacionals; entre aquesta data i el 13 de setembre, republicanes. Durant la setmana compresa entre el 13 i el 20 de setembre, les Pitiüses foren terra de ningú. El 20 juliol, tropes procedents de Mallorca, comandades per Antoni Montis, prengueren possessió de les Illes sense disparar un tret; a partir d'aquest dia, Eivissa i Formentera passaren definitivament al bàndol revoltat.

El predomini de les dretes, la incapacitat dels partits d'esquerra i sindicats obrers per tal d'organitzar una resistència i l'actitud passiva del governador civil republicà que es negà a donar armes a alguns dirigents del Front Popular afirmava que controlava la delicada situació, afavoriren l'èxit de l'aixecament militar, que comptà amb el suport i col·laboració d'elements dels carlins, falangistes, membres de *Renovación Española* i de les Joventuts d'Acció Popular. Indubtablement, el posicionament del governador fou

la seva banda, el general Goded, havia de traslladar-se a València, que aviat fou substituïda per Barcelona on hi tenia bons amics». Fet que sens dubte podia facilitar al militar el triomf de la conspiració. MASSOT i MUNTANER, Josep. *El desembarcament de Bayo a Mallorca (agost-setembre de 1936)*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1987, pàg. 21.

²¹⁵ GINARD FERÓN, David. «Les repressions de 1936-1939 a les Illes Balears. Una anàlisi comparativa» dins PAGÈS BLANCH, Pelai (dir.). *La Guerra Civil als Països Catalans*. València: Publicacions de la Universitat de València, 2007, pàg. 274. <http://www.fundacioemilidarder.cat/>.

una determinació molt polèmica. Alguns investigadors han catalogat aquesta decisió – que fou presa per molts de governadors que optaren per seguir les ordres emeses per part del Ministeri de la Governació–, de greu irresponsabilitat: «Es preciso señalar no sólo la irresponsabilidad en que incurrió el gobernador civil Varela Rendueles –era gobernador civil de Sevilla– por su indecisión y negativa a facilitar armas a los trabajadores, sino también la actuación de los líderes políticos y sindicales de la izquierda madrugada del día siguiente».²¹⁶

A banda del que hem exposat podem dir que el governador Espina, des del moment que va arribar a Mallorca, sembla que no gaudí de les simpaties de molts polítics i sindicalistes obrers que el trobaven una persona poc preparada i decidida: «El gobernador Espina, un poeta, amigo de Manuel Azaña que vino a Mallorca a vegetar».²¹⁷ A més, algunes persones no dubtaren d'acusar-lo de no saber gestionar els moments decisius del cop, tot i que, setmanes abans les organitzacions obreres l'havien advertit de l'efervescència conspiradora que es notava entre els elements antirepublicans: «Le hicimos varias denuncias concretas sobre reuniones ilegales, depósitos de armas y propaganda facciosa en los cuarteles. A tal extremo llegaba la actividad facciosa, que nuestras organizaciones se vieron precisadas a tomar medidas para salvaguardar la vida y domicilios de nuestros militantes más destacados».²¹⁸ Sense oblidar-nos del seu presumpte posicionament col·laboracionista amb els revoltats que abans hem presentat.

Sense armes, sense una presència obrera forta i mancats d'una força institucional, les organitzacions i partits d'esquerra no varen poder aturar la insurrecció militar. Ara bé, aquests no foren els únics condicionants perquè el cop d'estat no fos aturat. En aquells moments és prou manifest l'elevat grau de desorganització entre les forces polítiques del Front Popular, que acabaren amb forts enfrontaments dialectals entre destacats polítics comunistes i republicans. Els primers culpaven directament els representants de les institucions (Ajuntament de Palma, Govern Civil i Diputació Provincial) com els autèntics responsables del desastre i, tot i que estaven assabentats de la situació, no prengueren cap determinació. Així ho explicava, un dirigent comunista des de la presó de Can Mir:

«Pues mire usted la suerte está echada, a usted, el señor Darder [es refereix a Emili Darder Cánaves], al señor Crespi [es refereix a Andreu Crespi Salom], a todos ustedes, en fin, los colgaremos de las farolas de la Plaza de Cort cuando salgamos de aquí victoriosos, que será pronto. Así mismo les pregunté, porque motivo, querían vengarse. Aclarando que nosotros, los ediles municipales, así como los dirigentes de los partidos, éramos los culpables de lo que ocurría, porque no habíamos armado al pueblo. Yo

²¹⁶ ESPINOSA MAESTRE, Francisco i GARCÍA MÁRQUEZ, José Maria. «Sevilla: ocupación y represión. Leyenda y realidad». VILLA RODRÍGUEZ, José (ed.). *El golpe. 75 años. (1936-2011)*. Sevilla: Actes de les Jornades organitzades per l'Associació Memoria, Libertad y Cultura Democrática, 2012, pàg. 121.

²¹⁷ JUNCOSA IGLESIAS, Lamberto. *Del recuerdo de mis recuerdos*, pàg. 4.

²¹⁸ GINARD FÉRON, Davis. *El movimiento obrer de Mallorca i la Guerra Civil (1936-1939)*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1999, pàg. 57-58.

intente hacerles comprender que nosotros éramos hombres liberales, contrarios a todo eso que huele a desfiles armados y demás zarandajas militaristas y dictatoriales».²¹⁹

Tot i que la situació era gravíssima, l'arribada –dia 20 de juliol– de les notícies del fracàs de l'aixecament a Barcelona va provocar una certa reacció dels sectors populars i una part de les forces militars i de seguretat; sobretot, el Cos de carrabiners. Així, a Palma es va declarar una vaga general, amb una certa incidència a alguns sectors de població i a municipis com sa Pobla, Manacor, Sóller, Esporles, Alaró –on alguns carrabiners i militants armats d'esquerra protagonitzaren petits focus de resistència–, així com també a Pollença, on els militars de la base d'hidros del Port es posaren al costat del govern de la República.²²⁰ També hi hagué petits conflictes i enfrontaments a Binissalem, Esporles, Consell, Bunyola, Lluçmajor, Pont d'Inca i Santanyí. Però, al cap de pocs dies, aquesta oposició fou eliminada per la intervenció de tropes militars amb l'ajut incondicional de falangistes i requetès d'arreu de tota l'Illa, que anaren recorrent molts d'indrets de Mallorca amb petites columnes destinades a atemorir els uns i a donar morals als altres. De manera que transcorreguts un parell de dies, la situació política de l'arxipèlag restà ben definida. Mallorca i les Pitiüses restaven a la zona franquista i Menorca a la republicana.

La preparació de la insurrecció militar, el cop d'estat del juliol de 1936 i la Guerra destruïren la Segona República, possiblement fins aleshores l'etapa més democràtica de la història de l'Estat espanyol. La República –com proclamaven els conspiradors– no va ser un desastre, ni va conduir inexorablement a una Guerra, sinó que va ser eliminada per una conspiració militar que va rebre el suport d'una trama civil impulsada pels sectors dretans i més reaccionaris de la societat espanyola, que des del primer moments'oposaren a les noves mesures legislatives que eren necessàries per a l'evolució social i econòmica del país i que foren aprovades pels governs reformistes de la República.

²¹⁹ Conversa dins la presó de Can Mir entre Lamberto Juncosa i membres del Partit Comunista de Palma. JUNCOSA IGLESIAS, Lamberto. *Del recuerdo de mis recuerdos*, pàg. 59.

²²⁰ «La base republicana es va instal·lar d'una manera definitiva al Port de Pollença el mes de març de 1936 a conseqüència de les consideracions geoestratègiques dins la Mediterrània occidental que varen donar els diferents governs republicans a les illes, especialment de Mallorca i Menorca. La base d'hidros es va convertir en un bastió de la defensa de la legalitat republicana a Pollença. Els seus comandaments i tropa eren contràries a cap mena de revolució militar contra la República. Aquest fet no va passar per alt als militars conspiradors. No és d'estranyar que des de l'alt comandament es preparàs un cop de mà contra la base per destruir els hidros amarats al port, com va donar a conèixer el mateix comandant militar Goded al comandant d'Infanteria, Mateu Llobera Balaguer. Aquest extrem no va ser precís a causa de la inoperància dels avions». Pel que al fet, cal dir que a partir del mes de maig de 1936, la base militar es va quedar sense avions operatius, ja que els motors foren portats a Barcelona per tal d'arreglar un defecte de fabricació. S'ha especulat si podria estar causat per la voluntat de determinats sectors de l'Estat Major que volien deixar sense capacitat de reacció els militars de la base, atès que els seus caps no estaven dins l'òrbita colpista. És una circumstància que no s'ha pogut aclarir. De totes maneres, els autors de la Guerra Civil a Pollença afirmen que la realitat va ser que el 19 de juliol al Port de Pollença no hi havia cap dels tres avions Dornier Wal en funcionament. Vegeu MARCH BISBAL, Jaume; CERDÀ VIVES, Andreu i SALAS VIVES, Pere. *Pollença. La revolta contra la rebel·lió*, Documenta Balear, Palma, 2006, pàg. 111-114.

La Guerra Civil, fou un conflicte que va rebre el suport bèl·lic i la connivència de països estrangers i fou facilitat també per la covardia de les potències democràtiques (França i Gran Bretanya) i l'intervencionisme de l'imperialisme feixista, un fenomen que, fins aquells moments gaudia d'una escassa implantació a l'Estat espanyol, però que fascinaria a la dreta autoritària espanyola i que els militars colpistes utilitzaren com ideologia per la implantació d'un nou règim. La confrontació bèl·lica s'allargà durant quasi tres anys i, durant aquest temps, es donaren episodis de gran crueltat protagonitzats pels dos grups ideològics enfrontats: els republicans i els rebels (o nacionals), però no podem oblidar que fou també una Guerra contra la població civil.

A les zones on va triomfar l'alçament nacional, com fou el cas de Mallorca, Eivissa i Formentera, les noves autoritats militars destituïren totes les persones que formaven part de les institucions locals i provincials. Aquestes foren substituïdes per personal addicte al nou règim. Al mateix temps, varen posar en marxa una dura i cruenta repressió que fou planificada mesos abans del cop d'estat pels militars africanistes. L'aparell repressiu va rebre el suport d'uns grups de poder (Falange, Guàrdia Civil, Cos de Policia, Ajuntaments, Església, etc.) i va ocasionar centenars de morts, milers d'empresonats a presons i camps de concentració i tots tipus de coercions i vexacions, marcades per la voluntat restrictiva del nou règim. Queda constatat que la repressió planificada exercida durant quasi 1.000 dies de Guerra va acabar amb el projecte reformista de la Segona República que fou esborrat i escampat per les tombes i fosses de milers de ciutadans.

2) Aspectes de la eliminació planificada a Mallorca

L'aixecament del juliol de 1936 no va tenir res a veure amb les anteriors conspiracions militars organitzades a l'Estat espanyol al llarg dels anys 20 i 30 del segle XX. Aquesta acció que fou dirigida i planificada pels militars africanistes mesos abans del cop d'estat, preveia un pla de destrucció del sistema de govern de la República i amb ell, les persones que ho representaven. Ho van realitzar amb el suport de grups civils i amb la intervenció de països estrangers com l'Alemanya nazi d'Adolf Hitler, el règim autoritari de Portugal d'Antonio de Oliveira Salazar i de la Itàlia feixista de Mussolini, que es va comprometre amb els revoltats unes setmanes abans del 18 de juliol. D'aquesta manera, els conspiradors van posar en escena tots els mecanismes dels quals acusaven falsament al govern d'esquerres i a les organitzacions republicanes i obreres.

Moments després del pronunciament, es va produir una reacció opositora a l'acció militar, fet que va provocar que membres de sindicats obrers, forces de seguretat i militars armats sortissin al carrer per salvar l'ordre constitucional. L'oposició –que també es va donar a Mallorca en base a petits focus de resistència– va fer que els rebels ensopegassin amb els primers obstacles i consegüentment, iniciassin l'eliminació de desenes de militars i civils lleials a la República o reticents a sumar-se a la rebel·lió, que van ser assassinats durant les primeres hores de l'alçament militar. Cal dir que el 17 de

juliol de 1936 «quan a la península encara no es parlava més que de rumors de cop d'estat, a la zona del nord d'Àfrica foren assassinades 189 persones, sota l'acusació de mantenir-se fidels al govern de la República».²²¹ És una circumstància que cal considerar com una de les primeres passes de l'eliminació planificada. Res a veure, per tant, amb el cop d'estat del general Primo de Rivera del setembre de 1923, que va triomfar sense quasi violència; ni tampoc amb el del general Sanjurjo del mes d'agost de 1932, que també va fracassar però no va provocar morts.

La recent publicació *La conspiració del general Franco. Y otras revelaciones acerca de una Guerra Civil, desfigurada* d'Angel Viñas, reconstrueix amb fervor i detall microscòpic els moviments previs al cop d'estat. L'estudi explica que el 17 de juliol, Francisco Franco es trobava a Las Palmas de Gran Canària, a punt per emprendre el vol crucial amb l'avió *Dragon Rapide*. A l'Illa hi havia arribat un dia abans amb la família per assistir als funerals del general Amado Balmes Alonso, comandant militar de les Illes Orientals, que oficialment, havia mort a causa d'un accident. Viñas exposa una altra teoria que explicaria que aquesta mort formaria part de la trama colpista planificada, ja que el general fou assassinat per ordre de Franco perquè no es mostrava a favor dels interessos dels revoltats. Aquest succés comporta tres fets molt destacats pel desenvolupament posterior de la trama militar. En primer lloc, va provocar un buit de poder dins l'estament militar gran canari que va assumir Franco i que li va permetre seguir endavant amb la conspiració. En segon lloc, l'eliminació de caps i oficials no addictes efectuada els primers dies de l'alçament per part dels revoltats va aplanar el camí dels colpistes. I en tercer lloc, l'execució de caps i tropa militar va suposar el començament de la repressió planificada, fins i tot abans de l'inici de la Guerra Civil, espanyola.

A tall d'exemple, podem esmentar els casos del capità Luis Casado Escudero que estava destinat a Melilla i que fou afusellat pels mateixos companys colpistes el 23 de juliol de 1936 al fort militar de Rostrogordo. O bé, el cas de l'Alt Comissari de Tetuan, Arturo Álvarez-Buylla Godino i del comandant Ricardo de la Puente Bahamonde, cosí de Franco que també foren assassinats els primers dies de la revolta militar:

«A las diez de la noche de aquel 17 de julio, en Tetuán sólo se mantenían leales a la República el Alto Comisario interino, señor Alvarez-Buylla [Arturo Álvarez-Buylla Godino] y el jefe del Aeródromo de Sania Ramel, comandante Ricardo De la Puente Bahamonde [...] Serían las dos de la madrugada del día 18 cuando los rebeldes asaltaron la Alta Comisaría, donde detuvieron al Alto Comisario interino, a quien se dice ejecutaron al día siguiente. Una hora después era asaltado el aeródromo de Sania Ramel, cuyo jefe el comandante De la Puente y sus ayudantes [...] fueron ejecutados dos días después a pesar de que el comandante citado era primo carnal del

²²¹ SÁNCHEZ CERVELLÓ, Josep. «Divergencias internas en el campo republicano y el sublevado». SÁNCHEZ CERVELLÓ, Josep (ed.). *El Pacte de no intervenció. La internacionalització de la Guerra Civil*. Tarragona: Publicacions Universitat Roviri Virgili, 2009, pàg. 113.

general Franco, el cual se negó a interceder por él porque la consigna de la conspiración no lo permitía».²²²

Dia 18 de juliol, Franco va abandonar Gran Canaria i es va dirigir cap a Tetuan per controlar l'Exèrcit del Marroc, les forces més preparades de l'Exèrcit espanyol i des d'aquell territori inicià la revolta. Les cartes estaven sobre la taula, ja no hi havia marxa enrere. Una part dels militars s'havia aixecat contra la República.

L'aixecament militar que tenia el suport dels partits conservadors i Falange Espanyola, va suposar la fractura de la convivència pacífica i plural a l'Estat espanyol. Una ruptura que començà a manifestar-se a partir de la victòria de la coalició d'esquerres o Front Popular a les eleccions del febrer de 1936. Cal recordar que entre el febrer i el juliol del 36, es produïren més de 350 morts a tot l'Estat entre atemptats i desordres. Una bona part d'aquesta conflictivitat fou instrumentalitzada per les forces de la ultradreta i Falange amb la intenció d'incrementar la psicosi de desordre i de por. Cada vegada més, hi ha evidències que aquesta circumstància formava part de l'estratègia dissenyada pels militars a fi de poder aplicar, mesos després, la solució estratègica i traumàtica desitjada. Els colpistes estaven convençuts que era necessari crear un clima de tensió que justificàs l'acció de la sublevació i el pla d'eliminació posterior. No hi ha dubtes que la repressió fou una peça clau dins la planificació del cop militar.

La conspiració militar va fracassar i va posar en marxa una terrible Guerra Civil, i una execrable repressió. És ben cert que hi va haver repressió en els dos bàndols, però és necessari matisar-la. Segons l'opinió d'alguns investigadors, existeixen pocs paral·lelismes entre la repressió nacional i la republicana. La major part dels actes criminals comesos a la zona republicana foren realitzats en contra de la voluntat de les autoritats republicanes o bé, a conseqüència de la manca de forces d'ordre disponibles. Tot el contrari del que passava a la zona nacional on la repressió fou brutal, sistemàtica, i exercida per unitats organitzades i disciplinades sota les ordres dels respectius comandaments militars, de la Guàrdia Civil o de Falange. En aquest sentit, aportam el plantejament del professor Javier Rodríguez González que diu: «Mientras en la zona sublevada es un terror organizado, que se irá convirtiendo poco a poco en una forma de acción política; en la republicana las deficiencias de control de los centros operativos explican en parte el carácter incontrolado e irregular de gran parte de la represión que afectó, en general, a personas que apoyaban la sublevación».²²³ Actualment, la tendència que més es defensa és afirmar que no es poden establir diferències importants entre una zona i l'altra i que la repressió fou utilitzada pels grups de poder per tal

²²² IBN AZZUZ HAKIM, Mohamed. *La actitud de los moros ante el Alzamiento. Marruecos 1936*. Málaga: Editorial Algazara, 1997, pàg. 104-107. Recollit a RECIO GARCÍA, Maria Ángeles. *D'una Guerra a una altra. Els militars africanistes espanyols: De Ben Tieb a Llano Amarillo (1924-1936)*. Tesi Doctoral. Palma: Universitat de les Illes Balears, 2016, pàg. 95.

²²³ RODRÍGUEZ GONZÁLEZ, Javier. «Tipología de la represión franquista. La naturaleza de la represión». dins RODERO CARRERTERO, Joaquín; MORENO TASCÓN, Juan i CASTRILLO YAGÜE, Jesús. *Represión franquista en el Frente Norte*. Madrid: Editorial Eneida, 2008, pàg. 103.

d'eliminar l'adversari.²²⁴ Aquests estudis afegeixen un fet clau que diferencia un i altre sistema repressiu: la major part de les autoritats republicanes denunciaren els excessos i les execucions irregulars, en canvi, a la zona nacional, hi hagué poques veus opositores i molt poques vegades es va denunciar la brutalitat repressiva.

La repressió exercida pels militars i civils revolats fou programada i es va estendre a tots els territoris on el cop d'estat va triomfar. El procés d'eliminació –físic, econòmic, administratiu i cultural– que es va executar des del primer moment de l'aixecament, durant la Guerra i com a continuació del conflicte, fou l'element clau del nou sistema de poder franquista i constituïria el component essencial del nou règim fins a la mort del dictador. Aquest procés de neteja i depuració d'enemics imposat per les armes va garantir la consolidació i pervivència de la Dictadura franquista. Santos Julià afirma: «sencillamente constatar un hecho: en la zona insurgente, la represión y la muerte tenían que ver con la construcción de un poder; en la leal, la represión y la muerte tenían que ver con el hundimiento de todo poder».²²⁵

La documentació que hem pogut consultar també certifica que la repressió obeïa a un pla d'eliminació i de terror, acuradament preparat pels militars colpistes, amb el qual es va assassinar a milers de persones que habitaven en els territoris conquerits els primers dies de la revolta militar o bé per l'acció de l'Exèrcit nacional. El seu propòsit no era d'altre que la liquidació definitiva d'un sistema de govern democràtic, que també es va convertir en un procés d'eliminació de persones. Entre les víctimes trobam militars, polítics d'esquerra, persones que conformaven les administracions municipals i provincials del Front Popular, funcionaris, personal docent, obrers o, simplement ciutadans que no s'havien significat molt i, que foren condemnats pel fet de fer alguna declaració a favor del règim republicà, haver celebrat algun triomf electoral, o participat en algun acte o festa relacionat amb la República. La repressió també va afectar d'una manera molt important les dones de la República (responsables polítiques, afiliades a associacions polítiques i sindicats obrers o simplement, esposes, germanes, filles). La magnitud del procés d'eliminació va fer que quedàs segellat dins la consciència col·lectiva d'una bona part de la població de l'Estat espanyol.

Totes aquestes circumstàncies han provocat que la Guerra Civil, la repressió i el franquisme siguin temes cabdals de la Història Contemporània de l'Estat espanyol. Per tant, no és d'estranyar que hagin estat molt investigats i tinguem nombroses publicacions i investigacions, ara bé, aquest fet no comporta que encara no existeixin moltes qüestions a resoldre. En aquest sentit compartim el plantejament de Lourenzo Fernández Olea quan diu que: «Pese a lo mucho que se ha publicado y republicado [...] Y a los muchos debates conceptuales planteados sobre la naturaleza del franquismo como régimen o de la represión y la violencia, no hemos ni siquiera empezado a responder a algunos preguntas centrales (el para qué y el cómo de la represión, a quien

²²⁴ DE JUANA LÓPEZ, Jesús i PRADA RODRÍGUEZ, Julio (Coord). *Lo que han hecho en Galicia. Violencia, represión y exilio (1936-1939)*. Barcelona: Crítica, 2006, pàg. 13

²²⁵ JULIÀ, Santos (cord): *Víctimas de la Guerra Civil*. Madrid: Temas de hoy, 1999, pàg. 25-26.

mataron, por qué esas víctimas) e incluso a indagar en aspectos nucleares del pasado incomodo (quien los mató, quienes fueron los perpetradores».²²⁶ L'historiador Antoni Marimon Riutort també defensa aquest plantejament i afegeix la importància de la investigació històrica realitzada per professionals: «La Guerra Civil del 1936-1939 és com un malson del que mai no ens poguéssim despertar. Només si arribam al fons dels esdeveniments d'aquella tràgica conjuntura i posam cadascú en el lloc que li correspon haurem fet una passa endavant. I en aquesta tasca és bàsica la recerca històrica».²²⁷

A banda d'aquestes qüestions que creiem imprescindibles i que intentarem resoldre, un dels primers condicionants que ens hem trobat per referir-nos als processos repressius que s'exerciren a Mallorca per les forces revoltades durant la Guerra Civil, són terminològics. És a dir, quin terme utilitzaríem per ajustar-nos realment als nivells repressius executats a Mallorca? Repressió, holocaust, eliminació, genocidi, extermini, neteja ètnica, etc.

Repressió és l'acció exercida des del poder per a neutralitzar i eliminar la voluntat crítica dels col·lectius opositors o discrepants, mitjançant la limitació de les llibertats públiques.

El terme repressió és el més utilitzat i consolidat per la historiografia per referir-se a l'acció de persecució exercida entre 1936 i 1975 contra els opositors o enemics del règim franquista. Ara bé, alguns investigadors afirmen que el terme repressió és històric, confús i restrictiu perquè no aconsegueix expressar la complexitat i magnitud del procés. Indubtablement, no tenen el mateix sentit, ni la lògica, ni els fonaments, les accions repressives de la Guerra Civil, amb les de la Dictadura franquista que va acabar el 1975, amb una única excepció, la de les persones que l'executaren, això sí, amb un grapat d'anys més. Altres investigadors argumenten que no es pot utilitzar el terme repressió ja que «es usado actualmente en el Estado de derecho liberal para definir la persecución y la sanción del delito y del delincuente que vulnera las leyes, pero también, de forma consolidada por su vigencia, en el propio franquismo».²²⁸ La major part dels investigadors que han treballat les accions repressives /coercitives durant la Guerra Civil, a Mallorca han utilitzat aquest terme.

El terme holocaust determina la persecució i matança d'un gran nombre de persones, d'un grup social o religiós, o d'un poble. És una paraula que quasi sempre es relaciona amb l'extermini jueu exercit durant la Segona Guerra Mundial. L'historiador Paul

²²⁶ FERNÁNDEZ PRIETO, Lourenzo. «No hablamos de nosotros, hablamos de Historia: Nomes, voces e verdugos. Balance para seguir sobre la persecución política en Galiza (1936-1939)». AGIRREAZKUNEGA ZIGORRAGA, Joseba i ALONSO OLEA, Eduardo J. (Ed.): *Nacions a l'Estat-nació: La formació cultural i política de nacions a l'Europa Contemporània*. Flor Ediciones, 2014, pàg. 139.

²²⁷ MARIMON RIUTORT, Antoni. «Les fases de la repressió». DIARI DE BALEARS (edició de dia 15 de setembre de 2009).

²²⁸ FERNÁNDEZ PRIETO, Lourenzo. «No hablamos de nosotros, hablamos de Historia: Nomes, voces e verdugos. Balance para seguir sobre la persecución política en Galiza (1936-1939)». AGIRREAZKUNEGA ZIGORRAGA, Joseba i ALONSO OLEA, Eduardo J. (Ed.): *Nacions a l'Estat-nació: La formació cultural i política de nacions a l'Europa Contemporània*. Flor Ediciones, 2014, pàg. 141.

Preston ha utilitzat aquest terme en alguna de les seves publicacions com a sinònim de «gran matança de persones» i també amb la intenció de remarcar la magnitud de la tragèdia que va suposar la Guerra Civil, espanyola. Preston afirma a la seva obra *El Holocausto español* que, durant el conflicte, entorn de 200.000 persones foren executades d'una manera extrajudicial o a través precaris processos legals. A més, indica que almenys 300.000 persones varen morir en combat i un nombre desconegut d'homes, dones, nins i nines van ser víctimes de bombardejos. Sense deixar de banda les persones que varen morir de fam i malalties a les presons i als camps de concentració, a més del mig milió de persones s'exiliaren convertint-se així en refugiats polítics, molts dels quals mesos després moriren als camps d'internament francesos i camps d'extermini nazi. Hilari Raiguer també qualifica la repressió exercida durant la Guerra Civil, com «l'holocaust espanyol».²²⁹ Si ens referim a un estudi global de la repressió a l'Estat espanyol no és un terme desorbitat, ara bé, pel cas de Mallorca pensam que no és el terme més adequat.

Genocidi és una paraula que significa l'extermini d'un poble o d'un grup ètnic. Sembla que aquest terme tenguí un objectiu jurídic més que historiogràfic; no obstant això, eliminar a l'enemic a través de l'assassinat, la presó, la mort civil i la mort política constitueix una pràctica que es pot qualificar com a genocidi. Aquestes modalitats repressives s'aplicaren contra la població mallorquina en el transcurs de la Guerra Civil, per tant, sí que en certa manera podríem parlar d'un genocidi poblacional a Mallorca.

Extermini és l'acció d'exterminar. El professor Secundino Serrano afirma: «No solo era una Guerra Civil, sino también un programa de exterminio».²³⁰ El terme extermini «quirúrgic» també s'ha utilitzat en alguns estudis per referir-se al pla d'acció repressiva sistemàtica i d'ampli abast que els insurrectes començaren a aplicar a Mallorca des del primers moments de la insurrecció militar.²³¹ En aquest sentit també s'ha emprat el terme «operació quirúrgica destinada a extirpar el moviment obrer i les organitzacions polítiques d'esquerra».²³²

Eliminació és l'acció d'eliminar. Pensam que pels nivells repressius executats a Mallorca, la repressió planificada s'assemblaria a un procés d'eliminació de la població «d'ètnia republicana», semblant a l'aplicada contra la població jueva durant la Segona

²²⁹ RAIGUER, Hilari. «Contra el negacionisme». EL PAIS (edició de dia 3 de 2009). Recollit a SÁNCHEZ CERVELLÓ, Josep. «Divergencias internas en el campo republicano y el sublevado». SÁNCHEZ CERVELLÓ, Josep (ed.). *El Pacte de no intervenció. La internacionalització de la Guerra Civil*. Tarragona: Publicacions Universitat Roviri Virgili, 2009, pàg. 113.

²³⁰ SERRANO, Secundino. «Génesis del conflicto: La represión de los huidos. La Federación guerrillera de León-Galicia». AROSTEGUÍ, Julio i MARCO, Jorge (ed.). *El último frente. La resistencia armada antifranquista en España (1939-1952)*. Madrid: Los libros de La Catarata, 2008, pàg. 101.

²³¹ MIR CURCÓ, Contxita. «La repressió franquista als Països Catalans». CATALAN HISTORICAL REVIEW, 1. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, 2008, pag. 270. <http://revistes.iec.cat/chr/>.

²³² GINARD FERÓN, David. *La repressió a les Balears durant la Guerra Civil*. Quaderns d'Història contemporània de les Balears, núm. 76. Palma: Documenta Balear, 2015, pàg. 7.

Guerra Mundial. Cal aclarir però, que no parlem de termes quantitius sinó terminològics. Per tant, som de l'opinió que el que es va aplicar a Mallorca durant els anys de la Guerra Civil, fou una eliminació política i intel·lectual de l'ètnia republicana mallorquina. No és un terme novedós, ja que alguns investigadors ja ho han utilitzat per referir-se a la repressió mallorquina de la Guerra Civil.²³³ És important afegir que al llarg del present estudi utilitzarem els diferents termes que hem exposat per esmentar les diferents pràctiques repressives aplicades contra la població mallorquina, que fou molt important i comparable a les zones més destacades de l'Estat espanyol.

El pla d'eliminació es va iniciar amb la insurrecció militar i la declaració de l'estat de guerra que van provocar la instauració per part de les autoritats insurrectes d'un règim d'excepció que va suposar la suspensió de tots els drets civils i polítics de tots els ciutadans, així com l'ús del poder sense cap tipus d'autolimitació. Als territoris conquerits, com fou el cas de Mallorca, els revoltats assumiren la direcció del control i domini polític. D'aquesta manera, el poder de les institucions democràtiques de la República es va esfumar davant la nova autoritat militar.

Des del primer moment, els representants del nou règim, que van rebre el suport de grups paramilitars de Falange i milícies civils, conformaren patrulles de ràpida intervenció es dedicaven a controlar les persones addictes al govern del Front Popular i també a realitzar les primeres detencions. Les ciutats i municipis que s'hi oposaren foren sotmesos amb la intervenció de les columnes de càstig integrades per membres de l'Exèrcit, falangistes i guàrdies civils. L'objectiu no era d'altre que eliminar els representants de les institucions de la República, l'enemic ideològic, però també resoldre assumptes particulars pendents, venjances, etc. És impossible entendre el desenvolupament de la Guerra Civil, espanyola sense avaluar la repressió planificada que imposaren els militars colpistes en cada territori. El gran responsable del pla d'extermini fou el general Emilio Mola Vidal, més conegut com el «Director» del *Movimiento Salvador d'Espanya*.

El general Mola va començar a dictar les seves instruccions reservades a partir de l'abril de 1936 per tal d'informar els generals conspiradors de les mesures que s'havien d'adoptar en el moment del cop d'estat. Entre aquestes hi havia un apartat referit a la zona del Protectorat espanyol en data de 30 de juny de 1936, que va redactar el general Juan Yagüe Blanco. Amb el títol *Instrucciones para el desarrollo de las directivas relativas a Marruecos* ordenava el que succeiria a partir de l'inici de la revolta:

- «a) Ocupar la sede de la primera autoridad militar, deteniendo al titular y tomando seguidamente el mando.
- b) Declarar el estado de guerra mediante bandos.
- c) Ocupar todos los cuarteles, polvorines, depósitos de armas, aeródromos y puertos.

²³³ CAPDEVILA, Luc. «Les fosses de la Segona Guerra Mundial: des dels intents d'anorreament fins a les resistències de la memòria». Jornades de treball sobre fosses comunes i simbologia franquista». CEHI (Centre d'Estudis Històrics Internacionals de la Universitat de Barcelona). Barcelona: 2008.

- d) Ocupar los edificios públicos, especialmente el de teléfonos y telégrafos, correos, tribunales, cárceles y bancos.
- e) Cerrar la frontera en la zona francesa y la de Tánger, extremando la vigilancia en los puestos fronterizos y costeros.
- f) Reforzar los puestos de control en las carreteras, puentes, depósitos de agua, fábricas de electricidad, etc.
- g) Utilizar las fuerzas moras de Regulares, Mahal-las, Harkas y Policía indígena, además del Tercio.
- h) Conferir el mando del orden público y seguridad en las ciudades a elementos de la Falange. En el campo y las cabilas dejarlo en manos de los interventores con ayuda de la Mejaznía armada mora.
- i) Detener a las autoridades civiles españolas que sean sospechosas, especialmente las encargadas del orden público y la seguridad.
- j) Ponerse en contacto con el Jalifa y sus visires para informarles del alzamiento.
- k) Comunicar a las autoridades moras el alzamiento, ejerciendo cerca de ellas una política de atracción.
- l) Ejercer una política de atracción cerca de los jefes de cofradías y chorfa.
- m) Detener al jefe de los nacionalistas moros Abdeljalak Torres y someter a sus seguidores a residencia forzosa.
- n) Detener a los cabecillas moros que nos combatieron durante la pacificación.
- o) Prohibir toda clase de desplazamientos, reduciendo al mínimo la concesión de salvoconductos.
- p) Hacerse cargo de la Emisora local, donde exista.
- q) Eliminar los elementos izquierdistas: comunistas, anarquistas, sindicalistas, masones, etc.
- r) Clausurar todos los locales de reuniones públicas tales como centrales sindicales, logias masónicas, sedes de partidos, casas del pueblo, ateneos.
- s) Prohibir toda clase de manifestaciones, huelgas, reuniones públicas y privadas.
- t) Suspender toda clase de comunicaciones telefónicas, telegráficas y postales con el exterior.
- u) Controlar la prensa, sometiéndola a censura.
- v) Incautarse de todas las armas de caza, anulando los permisos en vigor.
- x) Requisar todos los aparatos de radio en poder de particulares.
- y) Verificar los antecedentes personales de todos los interventores y declarar cesantes a los civiles.
- z) Someter a todos los funcionarios civiles españoles a una depuración.

Las presentes instrucciones deben ejecutarse simultáneamente».²³⁴

De les 25 mesures exposades, si exceptuam les que es refereixen a la zona del Marroc, la resta foren aplicades minuciosament pels rebels amb l'alçament del juliol de 1936 a tots els territoris de l'Estat espanyol. Aquest fet corrobora que la repressió fou planificada mesos abans del cop d'estat.

²³⁴ IBN AZZUR HAKIM, Mohammad. *La actitud de los moros ante el alzamiento. Marruecos 1936*. Málaga, 1997, pàg. 99-102. ESPINOSA MAESTRE, Francisco. «Juliol de 1936. Golpe militar y plan de exterminio». CASANOVA, Julián (Coord.). *Morir, matar, sobrevivir. La violencia en la dictadura de Franco*. Barcelona: Crítica, 2002, pàg. 60.

Les *Instrucciones reservadas* i l'apartat referit a la zona del Protectorat espanyol cercaven dos propòsits. En primer lloc, preveien com a principal objectiu reduir el poder polític i social de les persones que fins aleshores sustentaven el govern i les institucions; a més, indicaven l'ús de diferents mètodes repressius per tal d'exterminar els seus adversaris, els quals anomenava «republicans, rojos o desafectes al règim».²³⁵ La voluntat d'eliminar l'adversari és una mentalitat que va agafar força entre alguns caps de l'Exèrcit a partir de les tensions polítiques que es visqueren a l'Estat espanyol la primavera del 36. Altres factors que ajudaren a fomentar aquesta mentalitat eliminadora entre els militars conspiradors foren: «La influència de la crueltat a la guerra del Rif, la mentalitat dels oficials de l'Exèrcit espanyol acostumats a la duresa dels càstigs imposats als indígenes i el desenvolupament del pensament feixista».²³⁶ És indiscutible que els colpistes cercaven l'eliminació dels elements articuladors de la societat republicana i, d'aquesta manera, impedir que es tornàs a repetir un programa de transformació social com el de la Segona República.

I en segon lloc, el pla estratègic havia de complir un altre objectiu: paraitzar d'una manera molt ràpida i violenta una possible resistència dels partidaris de la República. Els militars de la Unión Militar Española (UME) sabien que la violència era sinònim de victòria i era imprescindible aplicar-la des del primer moment per de tal castigar les persones que s'oposassin a l'aixecament o els qui, presumiblement s'hi podien oposar. Les instruccions reservades del general Mola, preveien aquest fet: «Debe tenerse en cuenta que esta acción ha de ser en extremo violenta, para reducir lo antes posible al enemigo que es fuerte y bien organizado. Desde luego serán encarcelados todos los directivos de Partidos políticos, Sociedades o Sindicatos no afectos al Movimiento, aplicándose castigos ejemplares a dichos individuos para estrangular los movimientos de rebeldía y de huelga».²³⁷ L'aplicació de la «violència d'Estat» no era un plantejament nou, sinó que s'emprava des del primer terç del segle XX com a mètode habitual del poder en el moment en què aquest i les seves formes de dominació eren contestades per una ampla majoria de la població. Les classes dominants, conscients de la seva força i capacitat d'organització, utilitzaren la violència repressiva com una arma efectiva per tal d'acabar amb les pràctiques democràtiques, les organitzacions d'esquerra i la participació ciutadana, i així apuntalar la seva posició hegemònica. És una circumstància que es donaria a l'Estat Espanyol i a la resta d'estats europeus denominats feixistes.²³⁸

²³⁵ S'utilitza la paraula «republicans», «rojos» o «desafectes» per fer esment a la població, els responsables polítics i sindicals i membres d'associacions polítiques que en certa manera van oposar-se al cop d'estat del juliol de 1936, molts dels quals no eren pròpiament republicans.

²³⁶ CARDONA ESCANERO, Gabriel. «La sublevación de julio». *Socialismo y Guerra Civil*, 1987. pàg. 26-27.

²³⁷ Emilio Mola Vidal. Instrucción reservada núm. 1 (25 d'abril de 1936). AMA, fons de la Guerra Civil, núm. 34, lligall 4, carpeta 8.

²³⁸ CIFUENTES CHUECA, Julita i MALUNEDA PONS, Maria Pilar. «De las urnas a los cuarteles: La destrucción de las bases sociales republicanas en Zaragoza». CASANOVA, Julián; CENARRO, Angela; CIFUENTES, Julita; MALUENDA, Maria Pilar i SALOMÓN, Maria Pilar. *El pasado oculto. Fascismo y violencia en Aragón (1936-1939)*. Zaragoza: Ed. Mira, 2001, pàg. 48.

Com podem veure, la violència i el terror formaren part de la conquesta del poder. Els pactes no existien. Els colpistes perseguïen una victòria sense condicions. En aquest sentit, Mola va afegir unes ordres que incitaven al terror i l'assassinat de persones i la destrucció d'organismes abans de la insurrecció militar: «En el primer momento y antes de que empiecen a hacerse efectivas las sanciones a que dé lugar el bando de Estado de Guerra, deben consentirse ciertos tumultos a cargo de civiles armados para que se eliminen determinadas personalidades, se destruyan centros y organismos revolucionarios».²³⁹

També son prou conegudes les *Órdenes de urgencia a cargo de la Junta de Gobierno* que el general Mola va enviar a Alfonso de Zayas i Bobadilla, que era l'encarregat de la mobilització civil de la conspiració a Mallorca. Dels continguts de les ordres repressives destacaríem en primer lloc, el «cumplimiento inexorable de las sanciones emanadas de los preceptos del Mando (entre ellos debe figurar la prohibición absoluta de huelgas y lock-outs mientras dure el estado de Guerra)». En segon lloc, la clausura de les seues socials dels partits polítics i sindicats i l'empresonament dels seus representants més destacats. I en darrer lloc, l'armament provisional dels civils addictes.²⁴⁰

A banda de les ordres exposades, hem d'expressar que el ban elaborat pels colpistes que decretà l'estat de guerra donava per fet que «el govern de la República era el rebel i els colpistes representaven el poder legítim».²⁴¹ Al mateix temps exemplificava molt bé el que seria el pla eliminadori que s'imposaria i que serviria per a atemorir la població de l'illa de Mallorca: «Será pasado por las armas todo aquel que intente en cualquier forma, de obra o de palabra, hacer la más mínima resistencia al Movimiento Salvador de España. Con igual ejemplaridad se castigará el más ligero intento de producir huelgas o sabotajes de cualquier clase y la tenencia de armas, que deben ser entregadas inmediatamente en los cuarteles».²⁴² Com podem veure, la declaració autoritzava les actuacions repressives abans que el fracàs de la insurrecció militar conduís el país a un conflicte bèl·lic.

Iniciada la guerra, l'esquema d'actuació planificat fou molt similar a totes les ciutats i municipis de l'Estat espanyol. A Mallorca, els insurrectes, seguint les instruccions reservades del general Mola –que establia en el seu decret núm. 3, la destitució dels càrrecs de la presidència del govern i de tots els ministres, així com els governadors civils, batles i regidors– destituïren a punta de pistola el governador civil de les Balears, Antonio Espina, i les principals autoritats provincials, a més de tots els batles i regidors

²³⁹ MASSOT I MUNTANER, Josep. *El desembarcament de Bayo a Mallorca. Agost-setembre de 1936*. Barcelona: Biblioteca Serra d'Or, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1996, pàg. 51. MASSOT I MUNTANER, Josep. *El primer franquisme a Mallorca*. Barcelona: Biblioteca Serra d'Or, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1996, pàg. 222.

²⁴⁰ MASSOT I MUNTANER, Josep. *El primer franquisme a Mallorca*, Barcelona: Biblioteca Serra d'Or, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1996, pàg. 221-222.

²⁴¹ THOMAS, Hugh. *La Guerra Civil espanyola (vol. I)*. Barcelona: Ediciones Grijalbo. 1976, pàg. 293-294.

²⁴² Article 3r del Ban de Guerra emès a Mallorca el 19 de juliol de 1936.

de les comissions gestores del Front Popular. Cal recordar que el mateix 19 de juliol, el general Goded, i abans de partir cap a Barcelona, va nomenar Luis Garcia Ruiz com a nou governador civil que va ordenar el cessament de les gestores frontpopulistes i el nomenament de noves comissions integrades per persones addictes a la nova situació, anomenades «personas de orden». Els militars –i en molts casos falangistes i la Guàrdia Civil– serien els responsables de la destitució dels ajuntaments frontpopulistes i de realitzar les primeres detencions. Ara bé, és necessari afegir que en el transcurs dels primers dies, la insurrecció militar no comptà amb l'adhesió unànime de tota la societat illenca, ni d'algunes forces d'ordre públic, ni tampoc de tots els militars i, com és de suposar, les autoritats civils, els partits republicans progressistes i les organitzacions obreres també hi estaven en contra.

L'oposició republicana es va manifestar a Palma, on es va proclamar una vaga general que va durar uns dies. També fou patent a diferents pobles de Mallorca com Pollença, Sa Pobla, Bunyola, Consell, Lluçmajor i Santanyí. També als municipis on existia una important implantació del sindicalisme obrer (Manacor, Sóller, Pont d'Inca, Binissalem i Esporles). Malgrat tot, aquests moviments no tingueren força i foren controlats ben aviat per les forces insurrectes (Exèrcit, Falange, Guàrdia Civil, carlistes, membres de la Joventut d'Acció Popular i monàrquics alfonsins). La resistència va ser més imaginària que real i, en cas d'allargar-se, hagués estat suïcida i de conseqüències terribles. A Mallorca, no hi havia forces d'esquerra preparades, ni armades per aturar la rebel·lió militar.

Els primers dies de l'alçament generaren alguns enfrontaments a la capital, però sobretot, un gran desconcert, molt especialment als municipis de la Part Forana. A Palma, es va produir –per error– un enfrontament entre membres de l'Exèrcit i un grup de falangistes que estaven situats, uns a la Plaça de Cort i els altres al carrer Colón. En el tiroteig va morir el falangista Joan Barbarà Puig. La premsa feixista ho va atribuir «erròniament» a un enfrontament amb elements pro-republicans i ho feren servir de pretext per enaltir els revoltats i engrescar la repressió: «Ya en el primer momento la sangre de un falangista, la de un oficial del Ejército español, riega las calles de Palma. Son los primeros mártires de la salvación de España [...] Y fue en la calle Colón donde cayó Juan Barbará Puig que fue herido de frente; dio el pecho al enemigo que ocultamente y a traición le quitó la vida».²⁴³

Inicialment podíem pensar que aquestes actuacions foren dutes a terme per individus descontrolats, però no fou així, eren metòdiques i planificades, i formaven part del pla repressiu elaborat pels militars colpistes que havien d'assumir el comandament com més aviat millor; per tant, era necessari crear un clima de confusió i, al mateix temps, culpar dels fets als defensors del règim republicà. Els colpistes ho tenien clar, tot i que

²⁴³ Edicions de la revista AQUÍ ESTAMOS dels dies 8 d'agost de 1936 i 31 d'octubre de 1936. MASSOT I MUNTANER, Josep. *Els escriptors i la Guerra Civil a les Balears*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1990, pàg. 187.

no sabien si la insurrecció havia triomfat o no, ja no es podia tornar enrere era necessari seguir amb el pla que comportava la utilització de la violència armada per tal d'acabar amb la resistència i assegurar el triomf militar el més aviat possible.

La repressió que es va aplicar des del precís moment en què els colpistes s'aixecaren contra la República fou duríssima. És una situació que es va viure a Mallorca i a altres indrets del territori espanyol: «Tras el fracaso del golpe de estado que devino en Guerra Civil, dejo detrás un reguero de sangre y violencia sobre la que los vencedores sustentaron su legalidad durante cuarenta años y que, ya desde el mismo momento de la sublevación, se afanaron en aplicar».²⁴⁴ A més, era sistemàtica i planificada abans del cop d'estat: «se trataba de un terror organizado, un sentimiento de revancha total [...] no hay que olvidar que los insurgentes ejercían una violencia contra la legalidad establecida».²⁴⁵ De cap manera és defensable que la repressió es va aplicar com una reacció de l'agressió cap a l'altre bàndol, ja que des del primer moment es van produir detencions, s'elaboraren o ja s'havien confeccionat llistes de persones (dirigents o amb capacitat de lideratge) que, durant els primers dies, havien de ser empresonades per tal d'evitar, amb això, qualsevol possibilitat de reacció davant l'intent colpista. Tot plegat obeïa a una planificació prèvia establerta pel general Emilio Mola en la seva «Instrucción reservada núm. 1» de 25 de maig de 1936 en la qual s'establí que: «Producido el movimiento (Base 5ª) y declarado el Estado de Guerra se tendrá en cuenta que la acción ha de ser en extremo violenta para reducir lo antes posible al enemigo, que es fuerte y bien organizado. Desde luego, serán encarcelados todos los directivos de los Partidos Políticos, Sociedades o Sindicatos no afectos al Movimiento, aplicándose castigos ejemplares a dichos individuos para estrangular los movimientos de rebeldía o huelgas».²⁴⁶

La reacció dels qui presumiblement havien de ser perseguits fou molt diferent. Uns, optaren per l'espera de saber noves notícies. D'altres, decidiren fugir i amagar-se. Però, com hem dit abans, hi hagué una dotzena de municipis opositors, on es registraren les primeres escenes de violència generada pel cop d'estat. En aquests enfrontaments hi hagué les primeres víctimes i detencions que podem atribuir com a conseqüència de la lluita entre afectes i no afectes. Així, a Pollença, alguns polítics i militars de la base d'hidros del Port s'oposaren a l'alçament i foren reduïts per una columna mixta motoritzada enviada des de Palma. A Manacor, un grup de militars d'esquerra i carrabiners recorregueren la ciutat i reobriren La Casa del Poble, però al cap de poc

²⁴⁴ DÍAZ MARTÍN, Irene. «La Guerra que no se libró en el frente. La represión franquista en Asturias durante la Guerra Civil» MORENO TASCÓN, Juan. «La represión franquista y sus víctimas» dins RODRÍGUEZ GONZÁLEZ, Javier «Tipología de la represión franquista. La naturaleza de la represión». RODERO CARRETERO, Joaquín, MORENO TASCÓN, Juan i CASTRILLO YAGÜE, Jesús. *Represión franquista en el Frente Norte*. Madrid: Editorial Eneida, 2008, pàg. 181.

²⁴⁵ MORENO TASCÓN, Juan. «La represión franquista y sus víctimas». RODRÍGUEZ GONZÁLEZ, Javier «Tipología de la represión franquista. La naturaleza de la represión». RODERO CARRETERO, Joaquín, MORENO TASCÓN, Juan i CASTRILLO YAGÜE, Jesús. *Represión franquista en el Frente Norte*. Madrid: Editorial Eneida, 2008, pàg. 235.

²⁴⁶ MOLA VIDAL, Emilio. *Navarra 1936: De la Esperanza al Terror*. Madrid: Editorial Altaffaylla, 2003.

temps foren encerclats i reduïts per l'Exèrcit. A Binissalem, un guàrdia municipal Pio Iniesta va disparar contra alguns falangistes, d'entre els quals va morir Gabriel Arrom. A Sóller, un grup de militars que pertanyien al Regiment de Cavalleria d'Alcalá, més coneguts com *Jinetes de Alcalá* anaren a ocupar la ràdio de Muleta. Un grup de carrabiners dirigits pel caporal de la Duana, José Muñoz Enrile fou enviat a la seva defensa. A l'enfrontament va morir el tinent de Cavalleria, Francisco Javier Lizasoain Mugueiro i l'alferes d'Intendència, Joan Cerdà Bisquerra. A Sa Pobla, el cos de carrabiners s'enfrontà a tropes de l'Exèrcit revoltat. I finalment, a Esporles, l'Ajuntament del Front Popular intentà organitzar guerrilles per tal d'impedir l'entrada de l'Exèrcit. Les conseqüències dels qui s'oposaren als insurrectes foren dramàtiques i moltes d'aquestes persones foren afusellades o assassinades.²⁴⁷

Una altra circumstància molt important que volem afegir és exposada pels autors del llibre de la Guerra Civil a Pollença. Son fets extensibles als municipis que foren conquerits des del primer moment pels partidaris de la trama militar o els que presentaren certa resistència:

«En cap moment, durant els dies 19 i 20 de juliol, quan el poder teòric i real estava en mans dels fidels a la República, es va produir atacs importants a persones significatives de la dreta, ni al clergat. Ni s'empresonà a cap membre dels partits dretans, ni menys se'ls agradí físicament ja sigui per les patrulles civils o pels incontrolats. Encara més, totes les accions es feren seguint estrictament les formes que manava la llei. En tot

²⁴⁷ A Pollença, els primers dies foren arrestats els membres més destacats del partits polítics i de les associacions d'esquerra. També aquells que varen oposar-se al cop d'estat els dies 19 i 20 de juliol de 1936. El consell de Guerra núm. 57/1936 va processar un total de 173 persones (103 civils, 20 carrabiners, 24 soldats d'Aviació i un sergent de la Guàrdia Civil) sota l'acusació de no acatar el ban de Guerra. El 24 d'agost de 1937 començà el judici i, quatre dies més tard, es dictà sentència: 18 persones foren condemnades a pena de mort; 57 civils i 19 carrabiners a la pena de 30 anys de reclusió i 23 a 20 anys de reclusió temporal. Les penes no s'executaren en la seva totalitat. Foren afusellats cinc dels divuit condemnats a mort. Dia 27 de gener de 1938 executaren al cementeri de Palma: Pere J. Cànaves Salas, Joan Lluís Vives, Guillem Company Crespí i Josep Seguí Rotger. L'endemà afusellaren el sergent de carrabiners, Rafael Arrabal Ruiz. De la resta de condemnats, la major part d'ells va haver de patir un mínim de 6 anys de presó. MARCH BISBAL, Jaume; CERDÀ VIVES, Andreu i SALAS VIVES, Pere. *Pollença. La revolta contra la rebel·lió*, Documenta Balear, Palma, 2006, pàg. 311-330. A Manacor, algunes autoritats i membres d'esquerra organitzaren la defensa de l'alçament, però dia 21 foren detinguts i portats a Sa Bassa, on estigueren amb la cara a la paret un parell d'hores, posteriorment foren transportats a Palma i processats per rebel·lió militar. La major part d'ells foren condemnats a penes de presó. TUGORES MANRESA, Antoni. *Manacor. La Guerra a casa*. Palma: Documenta Balear, 2006, pàg. 81-82. Pel que fa a Binissalem, el guàrdia municipal, Pio Iniesta Carretero, fou sotmès a judici per oposar-se a entregar el seu uniforme i arma reglamentària als revoltats. Fou executat el 25 de setembre de 1936. A Sóller, també es va produir un focus de resistència protagonitzat pel caporal de carrabiners, José Muñoz Enrile i alguns civils. Dia 28 de juliol de 1936, foren detinguts el sergent de carrabiners, Manuel Braulio Fernández; el caporal José Muñoz i els carrabiners José Gil i Antoni Vallespir Terrassa. Foren acusats de rebel·lió militar i després afusellats entre l'estiu de 1936 i 1937. QUETGLAS CIFRE, Antoni. *Sóller. La desfeta de la burgesia progressista*. Palma: Documenta Balear, 2012, pàg. 108-109. També es produïren assassinats i penes de reclusió als municipis d'Esporles, Lluçmajor, Inca, Sa Pobla, Pont d'Inca, entre d'altres.

moment, les comissions gestores i forces militars addictes, sempre intentaren controlar l'ordre públic».²⁴⁸

Retornant a les ordres d'urgència de la repressió –que establien entre d'altres coses, la clausura dels locals dels partits polítics i sindicats i l'empresonament de totes les persones que formaven part de les juntes directives, així com els seus afiliats–, cal dir que foren complides i aplicades des del primer moment. Totes les seues polítiques dels partits que integraven la coalició del Front Popular –des de la moderada Unió Republicana fins al Partit Comunista–, a més dels locals de les organitzacions obreres, tant socialistes com anarcosindicalistes, foren assaltades i clausurades per membres de Falange i de la Guàrdia Civil. Cal destacar que hi trobaren poca o mínima resistència²⁴⁹ i que en molts de casos els insurrectes feren alguns actes vandàlics.²⁵⁰ És una circumstància que explica el tarannà democràtic de les persones que representaven el govern de la República i el vandalisme desproporcionat dels revoltats.

A tall exemple afegim que la Casa del Poble d'Esporles també fou clausurada per falangistes, sense cap tipus de resistència: «se ha procedido en el día de hoy a la clausura del Centro Popular denominado Casa del Pueblo, sito en la calle Pablo Iglesias s/n de esta villa, habiéndose sido practicado un registro por todo su interior sin hallar arma, cartucho ni explosivo alguno, habiendo sido precintadas sus puertas con el sello de esta oficina y sin que se opusiera resistencia ni reparo».²⁵¹ Així com la seu d'Esquerra Republicana Balear situada al Passeig del Born de Palma, que també fou ocupada sense resistència per la Secció femenina de Falange. La Casa del Poble de Palma fou presa sense oposició i els seus assaltants detingueren tots els treballadors presents en aquell moment, entre els quals s'hi trobava la dirigent comunista Aurora

²⁴⁸ MARCH BISBAL, Jaume; CERDÀ VIVES, Andreu i SALAS VIVES, Pere. *Pollença. La revolta contra la rebel·lió*, Documenta Balear, Palma, 2006, pàg. 155.

²⁴⁹ Joan Matas indica que ocuparen la Casa del Poble de Palma durant la matinada del 18 al 19 de juliol: «El domingo, 19 de julio, mi padre se levanta el primero [...] regresando a casa sumamente alarmado por haber visto a unos jovencuelos que, fusil al hombro y con un brazalete a modo de distintivo, patrullaban por las calles [...] pronto supimos que durante la noche del sábado unos milicianos habían asaltado la Casa del Pueblo y desvalijado secretarías». MATAS SALAS, Juan. *Mi odisea. Fuentes documentales de la Guerra Civil en Baleares*. Palma: Leonard Muntaner Editor, 2008, pàg. 44.

²⁵⁰ «Tot i que la Casa del Poble d'Esporles estava precintada, falangistes d'Esporles accediren al seu interior forçant les portes i tragueren els llibres de la biblioteca, els retrats de Pablo Iglesias, Karl Marx i el seient de Tomás Seguí *Remalli* apodat Largo Caballero i feren una foguera». Testimoni de Guillem Mir Cañellas. Escenes semblants es varen repetir en més o menys grau als locals d'esquerra dels municipis de Mallorca. «A Santa Maria del Camí, una representació dels *Jinetes de Alcalá* ocuparen el Centre Socialista, del qual tragueren al carrer i incendiaren la bandera, l'arxiu i La biblioteca». MASSOT I MUNTANER, Josep: *El primer franquisme a Mallorca: Guerra civil, repressió, exili i represa cultural*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1996, pàg. 229. «Quan va començar la Guerra Civil, la Guàrdia Civil, els falangistes i alguns membres del consistori vengueren al local del Centre Instructiu de Porreres i s'ho endugueren tot, fins i tot les prestatgeries de la biblioteca que havia fet el fuster Tomeu Capbaix. Va ser el dia més trist de la meua vida.» GARÍ SALLERAS, Bartomeu. *Porreres. Desfilades de dia, afusellaments de nit*. Palma: Documenta Balear, 2007, pàg. 135.

²⁵¹ AME, Certificat elaborat pel sergent José Barceló Ochogavía, comandant militar d'Esporles.

Picornell que, assabentada del cop d'estat, hi havia anat a refugiar-se.²⁵² Episodis semblants es registraren, d'una o altra manera, a tots els municipis de Mallorca.

Després del seu tancament, la major part de les seues obreres es convertiren en casernes de Falange i, conseqüentment, canviaren el seu nom, com fou els cas de Palma –que passà a denominar-se *Cuartel José Antonio Primo de Rivera*. També modificaren les seves finalitats i es transformaren en centres de detenció i tortura de dirigents republicans o d'aquelles persones que, sense ser-ho, eren sospitoses de no pertànyer al *Glorioso Movimiento*. En aquest sentit, la Casa del Poble de Palma es va configurar com el primer lloc de detenció i interrogatoris de la guerra, en els quals «el cap de Falange, Alfonso de Zayas, hi intervenia directament i que habitualment acabaven en l'apallissament dels detinguts que també se'ls obligava a ingerir oli de ricí».²⁵³ És molt complicat documentar aquests primers fets repressius, però, les fonts parlen de detencions, interrogatoris i tortures: «En los primeros días del Movimiento se limitaron a detener los trabajadores más significativos en las organizaciones obreras, llevándolos a su cuartel, donde después de insultarles i apalearlos les obligaban a beber medio litro de aceite de ricino».²⁵⁴

L'escriptor i articulista Jean A. Schalekamp també va descriure el testimoni de presoners que passaren els primers dies de la Guerra per la Casa del Poble de Palma, on foren sotmesos a tot tipus vexacions terrorífiques:

«Arribàrem a la Casa del Poble, a Ciutat; hi havien instal·lat una espècie de tribunal. Uns llums molt potents, i darrera es movien unes siluetes negres: falangistes. Ens demanaren on teníem les armes, de quin partit érem, etc., i cada pregunta anava acompanyada de porrades: dos falangistes amb porres de goma s'havien posat per darrera nosaltres [...] Em dugueren a una altra banda. N'hi hagué un que va agafar una pistola i amb la culata em pegà al cap. Jo tenia la cara plena de sang. Un d'ells era en Barbarà, germà de l'altre que havien mort al carrer d'en Colon. N'hi havia un altre amb la cara molt blanca, una cara de seminarista, duia un fusell que era més gran que ell.

²⁵² GARÍ SALLERAS, Bartomeu i SUÀREZ SALVÀ, Manel «La Cases del Poble de Mallorca: la repressió després del cop d'estat». Actes de les Primeres Jornades de la Història del moviment obrer a Mallorca organitzades per l'Ateneu Pere Mascaró i Fundació Emili Darder. Palma: Leonard Muntaner Editor, 2016, pàg. 187.

²⁵³ GINARD FERÓN, David. «Les repressions de 1936-1939 a les Illes Balears, una anàlisi comparativa». dins PAGÈS BLANCH, Pelai. *La Guerra Civil als països catalans (1936-1939)*. València: Publicacions de la Universitat de València, 2007. pàg. 264. http://www.fundacioemilidarder.cat/documentos/D_34.pdf. GARÍ SALLERAS, Bartomeu i SUÀREZ SALVÀ, Manel «Les Cases del Poble de Mallorca: La repressió després del cop d'estat». Actes de les Primeres Jornades de la Història del moviment obrer a Mallorca organitzades per l'Ateneu Pere Mascaró i Fundació Emili Darder. Palma: Leonard Muntaner Editor, 2016, pàg. 188. La Casa del Poble d'Esporles també fou transformada en quarter de Falange i centre repressor. Per les seves dependències hi passaren moltes persones que freqüentaven la seua obrera en els anys de la República. Allà foren torturats, obligats a ingerir oli de motor i ridiculitzats davant els seus repressors.

²⁵⁴ PÉREZ, Manuel. *Cuatro meses de barbarie. Mallorca bajo el terror fascista*. Barcelona: Publicació del Servei de Propaganda i Premsa de la CNT-FAI. 1936. pàg. 11-12. MAS QUETGLAS, Joan. *Els mallorquins de Franco*. Palma: Documenta Balear. Col·lecció Menjavenets, núm. 49. 2003, pàg. 44.

Eren al·lots, encara. Aquest, el de la cara de seminarista, va dir: “¿El voleu veure mort?”. I l’altre: “No, aquí no”». ²⁵⁵

Normalment, després dels interrogatoris i tortures, els detinguts eren distribuïts a diferents presons de Palma, majoritàriament a la *Prisión Estaciones*, més coneguda com a Can Mir (actualment sala de cinema Augusta), que estava situada a molts pocs metres de la caserna. Ben aviat, començaren a treure alguns reus de la presó que, al caps d’unes hores eren assassinats. A tall d’exemple, aportam els casos de Sebastià Pellicer Estades i Jordi Amengual Ballester. El primer era regidor socialista de l’Ajuntament de Calvià. A finals del juliol de 1936, fou detingut i torturat a la Casa del Poble de Palma. El 19 d’agost fou apressat un altre cop i el portaren de bell nou a la seu obrera, on fou torturat i al cap d’unes hores traslladat a la presó de Can Mir, d’on va desaparèixer. ²⁵⁶ El segon cas és el de Jordi Amengual Ballester. A principis d’agost de 1936, fou detingut per uns falangistes a casa seva, a Sant Jordi. Posteriorment fou traslladat a la Casa del Poble: «Catalineta, no ploris, que tampoc són assassins. No ploris. El retrataria, assegut damunt una taula. Ma mare, plorant [...] No passis pena, Margalida. Basta que demà vengui amb son pare a la Casa del Poble per fer una declaració». ²⁵⁷ No va ser així. El traslladaren al Castell de Bellver i l’assassinaren.

Altres terribles conseqüències de l’assalt a les seues esquerranes foren el robatori de mobiliari, la destrucció de les seves biblioteques i, molt especialment, la incautació de la seva documentació. ²⁵⁸ Els revoltats utilitzaren les fitxes d’afiliació dels membres dels partits polítics i associacions obreres per confeccionar les famoses llistes negres que feren servir per capturar amb facilitat «els rojos de les seves cases i tancar-los o bé, executar-los». ²⁵⁹ Aquesta acció fou promoguda pel gran instigador de la repressió,

²⁵⁵ SCHALEKAMP, Jean A. *Mallorca any 1936. D’una illa hom no em pogut fugir*. Palma: Edicions Premsa Universitària, 1997, pàg. 50. GARÍ SALLERAS, Bartomeu i SUÁREZ SALVÀ, Manel. «Les Cases del Poble de Mallorca: La repressió després del cop d’estat». Actes de les Primeres Jornades de la Història del moviment obrer a Mallorca organitzades per l’Ateneu Pere Mascaró i Fundació Emili Darder. Palma: Leonard Muntaner Editor, 2016, pàg. 189-190.

²⁵⁶ Reconstrucció de les darreres hores de vida de Sebastià Pellicer Estades a partir del testimoni de Maria Estades, filla de Sebastià Estades recollit per Manuel Suàrez Salvà. GARÍ SALLERAS, Bartomeu i SUÁREZ SALVÀ, Manel. «Les Cases del Poble de Mallorca: La repressió després del cop d’estat». Actes de les Primeres Jornades de la Història del moviment obrer a Mallorca organitzades per l’Ateneu Pere Mascaró i Fundació Emili Darder. Palma: Leonard Muntaner Editor, 2016. Primeres Jornades de la Història del moviment obrer a Mallorca. Palma: Ateneu Pere Mascaró i Fundació Emili Darder, 2016, pàg. 191.

²⁵⁷ Testimoni de Catalina Amengual, germana de Jordi Amengual. Recollit a CAPELLÀ FORNÉS, Margalida. *Dones republicanes. Memòria de la Guerra Civil a Mallorca (1936-1939)*. Volum II. Palma: Leonard Muntaner Editor, 2010, pàg. 15-16.

²⁵⁸ MASSOT I MUNTANER, Josep. *El desembarcament de Bayo a Mallorca, agost-setembre de 1936*. Barcelona: Publicacions de l’Abadia de Montserrat, 1987, pàg. 46. Per la seva banda, SCHALEKAMP, Jean A. *Mallorca any 1936. D’una illa hom no em pogut fugir*. Palma: Premsa Universitària, 1997, pàg. 28, indicava que «la Casa del Poble fou ocupada i utilitzada com a quarter general de la Falange, però abans en varen treure els llibres de la biblioteca i els cremaren».

²⁵⁹ MASSOT I MUNTANER, Josep. *Aspectes de la Guerra Civil a les Balears*. Barcelona: Biblioteca Serra d’Or. Publicacions de l’Abadia de Montserrat, 2008, pàg. 81. En el mateix sentit hi trobam a finals del juliol de 1936, l’assalt i robatori de la seu de la lògia Pitàgoras que estava situada al carrer d’Anselm

Emilio Mola i que trobam en els continguts de les Ordres d'urgència de la repressió, que entre d'altres normes establia la detenció de «determinadas personalidades, con arreglo a listas previamente elaboradas y que deben obrar en poder de cada uno de los Gobernadores Militares». No cal dir que la repressió que es va produir a les cases del Poble de Mallorca i a les seus dels partits d'esquerra fou molt important i de grans dimensions, tant per la pèrdua de vides humanes com materials.

Les primeres escenes de violència repressiva es donaren a Palma i foren orquestrades per grups de militars i escamots de Falange. Aquests realitzaren detencions i interrogatoris: «En el día de ayer, al llegar a la Casa Consistorial para ocuparla, se entregaron los detenidos realizados por los elementos Falange Española [...] pasadas unas horas de estar con centinelas se les sometieron a interrogatorios».²⁶⁰ Les detencions i els interrogatoris succeïren a totes les ciutats i municipis on triomfaria l'aixecament militar, com fou el cas Palma o de Saragossa on «las detenciones y las ejecuciones comenzaron al día siguiente de la sublevación».²⁶¹ També a Segovia es va donar una situació semblant: «A la mañana siguiente se acabó la inquietud diaria que padecía la derecha y comenzó en Segovia, la persecución de todas las personas que pensaban diferente a las fuerzas que apoyaron la sublevación militar [...] Tomado el control de la Ciudad por parte de los militares sublevados, se iniciaron las detenciones».²⁶² A Burgos, els revoltats aplicaren ràpidament mesures repressives que impossibilitaren qualsevol reacció de les forces republicanes i d'esquerra davant l'intent colpista: «El mismo día 19 de madrugada son asaltadas por fuerzas militares las sedes

Turmeda de Palma. SanLlorente Barragán explica que la finalitat de la incautació de documents de l'associació era el seu ús repressiu: «varios militantes de Acción Popular dirigidos por el capitán de Artillería retirado Pascual Zaforteza Villalonga, acompañado de su hermano, el también capitán de Artillería retirado Antonio Zaforteza Villalonga y el teniente de Intendencia Lorenzo Serra Siquier, asaltaron el Templo de la Logia, trasladando el mobiliario, ornamentos, emblemas y documentación, al local de Acción Popular en la calle Zagrana, nº 16. El capitán Pascual Zaforteza ordenó al teniente de Artillería retirado, Antonio Miralles Ribas, que con tres militantes de Acción Popular, se personaran en el domicilio del secretario de la logia José Vidal Rosselló, donde recogieron los libros de actas, la correspondencia y cuantos documentos tenía en su poder, documentación que posteriormente sirvió para iniciar la represión.». SANLLORENTE BARRAGÁN, Francisco. «La causa militar 1305/936 contra la Masonería mallorquina». Palma: Memòria de la Reial Acadèmia mallorquina d'Estudis Genealògics, Heràldics i Històrics. núm. 21, 2011, pàg. 141. També hem trobam aquesta referència: «La majoria de les fonts consultades (de dreta i esquerra), afirmen l'existència d'una llista amb noms de felanitxers d'esquerra, elaborada el juliol de 1936, amb intencions sinistres. No hi ha acord sobre la gestació del document i el curs que seguí, però sí sobre la fi que tengué: qui havia de prendre decisions esqueixà la llista i evità així la matança». ADROVER OLIVER, Aina i CABOT CALÇAPEU, Joan. *Felanitx 1931-1939. República, Guerra i Repressió*. Felanitx: Res Publica Edicions, 2002, pàg. 57.

²⁶⁰ Declaració del capità d'Infanteria, Jaume Martorell Monar de dia 20 de juliol de 1936. AMDM, causa 15/1936.

²⁶¹ CIFUENTES CHUECA, Julita i MALUNEDA PONS, Maria Pilar. «De las urnas a los cuarteles: La destrucción de las bases sociales republicanas en Zaragoza». CASANOVA, Julián; CENARRO, Angela; CIFUENTES, Julita; MALUENDA, Maria Pilar i SALOMÓN, Maria Pilar. *El pasado oculto. Fascismo y violencia en Aragón (1936-1939)*. Zaragoza: Ed. Mira, 2001, pàg. 48.

²⁶² VEGA SOMBRÍA, Santiago. *De la esperanza a la persecución. La represión franquista en la provincia de Segovia*. Barcelona: Editorial Crítica, 2005, pàg. 33 i 40.

de las organizaciones de izquierda y sus dirigentes, si no han conseguido huir o esconderse, son detenidos, encarcelados y la mayoría de ellos asesinados a los pocos días».²⁶³

Els insurrectes també es feren amb els principals edificis que empraren en molts de casos com a aparell logístic de la repressió. Així, una part de les dependències de l'Ajuntament de Palma s'utilitzarien com a calabossos de guerra: «Preguntándole si en los momentos que estuvo en la Casa Consistorial se encontró con otros detenidos, dijo que si, que había algunos más, pero que no conocía a ninguno de ellos. Preguntado si hablo con alguno. Dijo que si, con un detenido que ahora está incomunicado».²⁶⁴ També foren utilitzats com a llocs de distribució d'armes. L'armament fou emprat per ocupar ajuntaments de la Part Forana de Mallorca i destituir per la força les autoritats republicanes:

«Al iniciarse el Glorioso Movimiento Nacional se recibió [es refereix al cap de Falange de Sineu] una orden telegráfica del Jefe provincial, camarada Zayas, ordenando que todos los camaradas de esta localidad se trasladasen inmediatamente a Palma. Salieron dos coches con 14 camaradas, que eran los que componían la Falange local de aquel entonces. En Palma, en el Cuartel General, antigua Casa del Pueblo, se les facilitaron armas y municiones. Salieron de patrulla y a custodiar tranvías por el interior de la ciudad».²⁶⁵

«Una vez en Palma [es refereix a falangistes de Calvià], se dirigieron a la Casa Primo de Rivera, en donde se encontraba el Marqués de Zayas, jefe de Falange [...] permanecieron en el local de la Casa Primo de Rivera unas cuantas horas en donde el Jefe Antonio Serra recibió órdenes directas de los que había que hacer; al atardecer se dirigieron nuevamente a Calviá acompañándoles entonces Antonio Serra, el que si bien ha dicho el dicente vino con ellos a Palma, no fue así si no que se les agregó en esta ciudad. En el cuartel Primo de Rivera recibieron mosquetones y municiones, todos ellos iban vestido con el uniforme de Falange; en esta forma llegaron a la villa de Calviá y dirigiéndose seguidamente en el coche a la casa Ayuntamiento».²⁶⁶

Les confiscacions d'edificis i la seva orientació cap a la repressió es va donar a tots els pobles de Mallorca i molts d'ells serviren per tancar els primers detinguts que foren molts. Segons la documentació del Govern Civil de les Balears, dia 19 de juliol foren detinguts i empresonats a la presó Provincial de Palma en règim d'incomunicació les següents persones: el metge i regidor d'Esquerra Republicana Balear de l'Ajuntament de Palma, Antoni Alberti Vanrell, els regidors de l'Ajuntament de Palma, Jaume Bauçà Far i Damià Rigo Mir; l'agent de vigilància, Antoni Garí; els polítics Antoni Maria

²⁶³ CASTRO BERROJO, Luis. *Capital de la Cruzada. Burgos durante la Guerra Civil*. Barcelona: Editorial Crítica, 2006, pàg. 10.

²⁶⁴ Declaració d'Antoni Picornell Rotger de dia 20 de juliol de 1936. AMDM, causa 15/1936.

²⁶⁵ ZAYAS Y BOBADILLA, Alfonso. *Historia de la Vieja Guardia de Baleares*. Madrid: Imprenta Sáez, 1955, pàg. 105

²⁶⁶ Testimoni del falangista calviàner Miquel Quetglas Vicens. AMDM, causa 178/1938.

Ques Ventayol, Joan Vidal Calafell, Bernat Ordinas Fiol i Antonio González Rodríguez i l'Inspector de Primera Ensenyança, Fernando Leal Crespo.²⁶⁷ L'endemà foren detinguts: Josep Mas Rubi, Andreu Salleras Vidal, Nadal Mulet Bennassar, Joan Mas Fiol, Ramon Duran, Bartomeu Mayans, Jaume Recasens Jordi, Miquel Monserrat Parets, Josep Hinojosa Fiol, Miquel Monserrat Fiol, Bartomeu Vanrell Barceló, Joan Cunill Esteve, Domingo Hernández Bajo, Joan Palmer Marill, Ignasi Picornell Femenias, Miquel Rubi Gil, Antoni Rigo Sampol, Lucas Gelabert Coll i José Puez Marti.²⁶⁸

Dia 21 de juliol, Joan Vicens Maimó, Joan Perelló Serra, Claudio Guerra, Joan Serra, Mateu Picornell, Miquel Quetglas, Joan Pasqual Vidal, Pere Crespi Garcia, Ubaldo Lloret Cremades, Francesc Font Camps, Jaume Bestard Tomàs, Gabriel Vidal Cabalgante, Francesc Vidal Bello, Miquel Sbert, Miquel Estrada, Valeriano Prieto, Joan Prats, Antoni Sastre, Nicolau Bordoy Serra i Jaume Valls Segura.²⁶⁹ És important mencionar que alguns dels detinguts van poder enviar una succinta nota manuscrita als seus familiars des de la presó Provincial, abans de ser traslladats als nous centres penitenciaris del Castell de Bellver o la presó de Can Mir. El dirigent socialista Jaume Bauçà Far va escriure: «Querida Paula. Puedes estar tranquila. Me hallo en la cárcel. Tuyo. Jaime. Palma, 20 de julio de 1936».²⁷⁰

Com podem veure, les detencions dels primers dies foren força importants, tot i que hem de dir que foren molts més els detinguts dels que exposa la documentació del Negociat 3r d'ordre Públic del Govern Civil. Segurament, durant les primeres setmanes, les detencions eren tan massives que les noves autoritats repressores no sabien, realment, qui estava tancat ni on, perquè encara no els havia arribat la informació. Fins i tot, va haver-hi homes els quals empresonaren sense fer constar cap dada seva. Els retingueren a la presó i després els mataren. En aquest sentit, la consulta dels arxius de la Guàrdia Civil –a hores d'ara molt complicada– ens ajudaria a fer una reconstrucció aproximada del nombre de detencions als municipis de Mallorca. Malgrat tot hem pogut tenir més informació a través de la documentació de les causes militars. Com exemple adjuntam informació de la causa militar 15/1936: «En el día de ayer alrededor de las diez horas y con motivos de haber ocupado algunos edificios por las fuerzas de la guarnición fueron detenidos los individuos Antonio Camarasa Martin y Antonio Sureda Jaume por llevar armas y Antonio Picornell Rotger sin poder precisar a este el motivo. Concluye manifestándose que él se limitó a dar curso a la superioridad la que dispuso su ingreso en la cárcel y ante los antecedentes facilitados al coronel Ramos [es refereix a Emilio Ramos Unamuno] por la policía gubernativa».²⁷¹ La causa informa que ni Antoni

²⁶⁷ ARM, GC, 770, foli 44r.

²⁶⁸ ARM, GC, 770, foli 45.

²⁶⁹ ARM, GC, 770, foli 45r.

²⁷⁰ Correspondència de Jaume Bauçà Far amb la seva família. Documentació inèdita.

²⁷¹ Declaració del comandant d'Infanteria, Enrique Ezquivias Zurita de dia 20 de juliol de 1936. AMDM, causa 15/1936.

Sureda Jaume ni Antoni Picornell Rotger figuren com a detinguts a la documentació del Govern Civil. Ni tampoc els noms d'Agustí Sabater Basilio i Manuel Garcia Yuts.²⁷²

La documentació civil i militar a la qual hem pogut accedir confirma un parell de fets. En primer lloc, que l'abast de la repressió de les primers jornades de guerra fou molt més important del que fins ara s'ha exposat. Cal recordar que aquesta circumstància va provocar que les presons s'omplissin molt aviat. És una situació que es va donar a altres indrets de l'Estat on va triomfar el cop d'estat: «Inmediatamente después de confirmarse el triunfo de la insurrección militar, se llevaron a cabo importantes redadas en los barrios de la capital más significados políticamente y se procedió a detenciones masivas que desbordaron la capacidad de la infraestructura penitenciaria de la ciudad».²⁷³ Això va fer que a partir de dia 23 de juliol, les autoritats colpistes decidissin obrir nous centres penitenciaris a l'antic magatzem de fustes de Juan Mir Jaume –que estava situat a les Avingudes de Palma–, al Castell de Bellver i a les bodegues del vaixell Jaume I que estava ancorat al moll de Palma. També les presons militars de Illetes i del fort de Sant Carles foren emprades per confinar detinguts. Així com també molts dipòsits municipals (Manacor, Inca, etc.) que, al cap de pocs dies, també quedaren ben plens. Més endavant també s'utilitzaren com a presó el vaixell Cala Gat i els convents de la Missió i de la Pietat.

Desgraciadament, encara manquen investigacions sobre la major part d'aquests centres penitenciaris, que ben segur certificarien l'elevat grau de la repressió a Mallorca. Una altre aspecte important que aporta aquesta documentació són els noms d'alguns militars addictes que participaren en les primeres accions repressives del dia 19 de juliol de 1936.²⁷⁴

Hores després del cop d'estat, Manuel Goded va deixar la comandància militar de les Balears en mans del coronel d'infanteria Aurelio Díaz de Freijó i li va ordenar que «havia d'actuar amb molta energia, com si fos ell, a més el va empènyer a afusellar un cap del comitè de vaga cada trenta minuts».²⁷⁵ Les ordres repressives de Goded eren clares i contundents i es corroboren a la documentació de les causes militars:

²⁷² Ambdues persones foren tancades a la presó Provincial, posteriorment foren traslladades al Castell de Bellver. AMDM, causa 15/1936.

²⁷³ CIFUENTES CHUECA, Julita i MALUENDA PONS, Maria Pilar. «De las urnas a los cuarteles: La destrucción de las bases sociales republicanas en Zaragoza». CASANOVA, Julián; CENARRO, Angela; CIFUENTES, Julita; MALUENDA, Maria Pilar i SALOMÓN, Ma. Pilar. *El pasado oculto. Fascismo y violencia en Aragón (1936-1939)*, Zaragoza: Ed. Mira, 2001, pàg. 52

²⁷⁴ Entre els militars compromesos els primers dies del cop d'estat hi trobam els noms dels comandants d'Infanteria, Gonzalo Arnica Ferrer, Enrique Esquivias Zurita i Mateu Bosch Sansó; el capità d'Infanteria, Pedro Morey Gralla; el brigada d'Infanteria; Andreu Prohens Sampol, i el sargent de Cavalleria, Valentín Salgado Blanco.

²⁷⁵ DURAN PASTOR, Miquel. «Les jornades de juliol de 1936 a Mallorca». PAGÈS BLANCH, Pelai (dir.). *La Guerra Civil als Països Catalans*. València: Publicacions de la Universitat de València, pàg. 76.

«Preguntando al hacerse cargo del mando militar y si dicho coronel [es refereix a Díaz de Freijo] manifestó interés en posicionarse del manado. Dijo: que sí [...] le manifestó estaba enterado de que se marchaba a Barcelona y pregunto cómo quedada esto, contestando el general [es refereix a Goded]. ¿Es que quieres encargarte tú del mando? Replicando el coronel, claro. El general le replico que debía ser con todas las consecuencias, insistiendo el coronel en su aceptación. Al poco rato, el general en voz alta dijo, seguramente se producirá una huelga general y si no la hacen abortar, fusilas a uno cualquiera de los más caracterizados y de media hora en media hora a los demás».²⁷⁶

Quatre dies després, el 23 de juliol, el nou comandant militar accidental de Mallorca va complementar el ban de guerra amb tot un seguit de disposicions que no feren més que incrementar les mesures repressives a Mallorca i proporcionar una estructura legal als diferents tribunals militars que s'anirien constituint i suposaren, entre d'altres coses, el sotmetiment de tota la població i de tot l'entramat social a l'Exèrcit.²⁷⁷ En aquest sentit, Corbalán Gil indica que «les primeres lleis que es van generar per configurar el nou estat van ser unes lleis basades, primer, en aspectes militars i, després, en aspectes netament repressius per poder controlar la rereguarda».²⁷⁸ A més, insisteix que «tot l'entramat del nou sistema judicial [...] va quedar sotmès a l'autoritat militar i al seus criteris de netejar Espanya dels seus enemics d'una manera ben exhaustiva».²⁷⁹

No hi ha dubtes que les noves ordres resumeixen molt bé el poder que tenien els militars i els civils armats –que hi cooperaven– i que servien per executar un bon nombre de persones. També s'empraren per jutjar i condemnar, fins i tot, els militars poc compromesos, això explica que no existia la possibilitat d'incorporar-se al nou estat sense un compromís absolut. Mateu Torres Bestard, home de confiança de Franco a les Illes, que més endavant seria anomenat Governador Civil i responsable directe del període més cruel de la repressió a Mallorca, va denunciar, entre d'altres, a Aurelio Díaz de Freijó acusant-lo de covardia i irresponsabilitat davant l'enemic (es referia al desembarcament de Bayo) al front de Manacor. Per aquestes acusacions va ser jutjat i condemnat a dotze anys de presó i separació de l'exèrcit.²⁸⁰

²⁷⁶ AMDM, causa /1936. Declaració del comandant d'Infanteria, Mateu Llobera Balaguer.

²⁷⁷ El llistat complet de mesures fou publicat al diari CORREO DE MALLORCA (edició de dia 24 de juliol de 1936). Informació recollida a MASSOT I MUNTANER, Josep: *El primer franquisme a Mallorca: Guerra civil, repressió, exili i represa cultural*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1996, pàg. 223-226.

²⁷⁸ En el primer paràgraf s'indicava: «Quedan sometidos a la jurisdicción militar para ser juzgados con arreglo al Código de Justicia Militar, Código Penal Ordinario y leyes especiales, además de los delitos cuyo conocimiento me compete en todo caso, los artículos siguientes.» [segueixen fins a 20 articles diferents].

CORBALÁN GIL, Joan. *Justícia, no venjança: els executats del Franquisme a Barcelona*, Barcelona: Cossetània edicions, 2008, pàg. 27.

²⁷⁹ CORBALÁN GIL, Joan. *Justícia, no venjança: els executats del Franquisme a Barcelona*, Barcelona: Cossetània edicions, 2008, pàg. 28.

²⁸⁰ Vegeu Carta del Comandant Mateu Torres Bestard al general Francisco Franco (10 de setembre de 1936). MASSOT I MUNTANER, Josep. *Guerra Civil i repressió a Mallorca*. Palma: Hora Nova, 2005, pàg.

La neutralització de les autoritats republicanes i els dirigents obrers per part de les forces insurrectes va provocar la vertebració del nou poder. Centenars de persones foren apartades de la nova situació política, no interessaven a la nova autoritat. Eren els republicans elegits, que no els quedà mes remei que claudicar en silenci. La radiografia de la seva eliminació estava preparada. Ben aviat, la por i la mort es va establir a la vida quotidiana de molts pobles i els passejos de la mort començaren a escampar cadàvers per camins i cementeris. Eren els cossos de les persones que havien comès un pecat capital: ser demòcrates i d'esquerres.

La primera víctima de la repressió fou el mestre d'escola de Son Servera i militant d'Esquerra Republicana Balear, Josep Lliteres Massanet que va desaparèixer el mateix dia del cop d'estat.²⁸¹ Dos dies després, al carrer Fornaris, situat a l'antic barri de la Llibertat de Palma, fou ferit per trets d'arma d'un escamot de Falange, el jove d'Almeria Francisco González Navarro. Tot d'una fou portat a la Casa de Socors de la Plaça de Santa Eulàlia, on va morir. El seu cos fou inhumat a una fossa comuna del cementeri de Palma en el lloc denominat *hoyos*.²⁸² Una altra de les primeres víctimes de la barbàrie feixista fou Antoni Barceló Simó de Calvià. Li deien *Toni des Porxo*. Era un jove discapacitat psíquic que vivia molt a prop de la caserna de la Guàrdia Civil.²⁸³ Dia 21 de juliol es feren les primeres detencions a Calvià. Sembla que estava neguitós i va llançar algunes pedres contra el quarter. Falangistes i guàrdies civils envoltaren casa

78-86. MASSOT I MUNTANER, Josep. *Les represàlies de Franco contra els militars "poc addictes". La "Causa del Mando" de 1936 a Mallorca*. Palma: Leonard Muntaner Editor, 2011.

²⁸¹ «Mentre era de vacances a Son Servera, el 19 de juliol fou detingut per falangistes de Sant Joan. Sembla que l'assassinaren al Coll d'en Rebassa». CAPELLA FORNÉS, Llorenç. *Diccionari Vermell*. Palma: Editorial Moll, 1989, pàg. 96. Altres fonts assenyalen que va morir a Son Servera, entre el creuer de Son Jordi i el Port Nou. Informació facilitada per Jaume Miró Adrover.

²⁸² OLIVER PARIS, Maria Antònia i HERRERA OLIVER, Xavier. «Fitxa de la fossa comuna del cementeri Municipal de Palma». Inèdit. SUÁREZ SALVÀ, Manuel (Cord.). *Mapa de les Fosses comunes de Mallorca (2a part)*, Conselleria d'Afers Socials (Govern Balear) i Associació Memòria de Mallorca, pàg. 208. AEF, Registre d'entrada de cadàvers, núm. 702/1936. CAPELLÀ FORNÉS, Llorenç. *Diccionari Vermell*, Palma: Editorial Moll, 1989, pàg. 82.

²⁸³ Trobam altres casos en què els repressors actuaren contra persones amb deficiències psíquiques o físiques. «Guillem Febrer Mas, va néixer a Manacor el 16 de novembre de 1916 i patia deficiència psíquica. Conten que quan el seu germà fou obligat a partir cap a Portocristo, a defensar la causa nacional, pegà quatre crits a favor de la llibertat i la República. Arran d'aquest fet el cercaren fins que la família, fent cas d'un engany, l'entregà [...] Va ser tancat a la presó de Manacor el 16 de setembre de 1936 i dia 14 d'octubre del mateix any fou afusellat al cementeri de Son Coletes. Tenia 19 anys. De res va servir que Guillem Febrer salvàs una dona de 66 anys de morir anegada el 5 d'octubre de 1932». TUGORES MANRESA, Antoni: *Manacor. La Guerra a casa*, Palma: Documenta Balear, 2006, pàg. 212. «Joan Roca i Escandell va néixer l'any 1883 i residia a Porreres. Era mestre d'escola particular i no se li coneixia cap afiliació política, tot i que tenia unes idees molt avançades que solia transmetre als seus alumnes. Això li suposà que alguns veïns de la vila es posassin en contra seva. Li deien en Joan Coix perquè era paralític [...] La gelosia provocada per unes qüestions d'herència possiblement motivà el seu assassinat. El detingueren el novembre de 1936. [...] i unes hores més tard fou afusellat a La Creu de Porreres. La memòria col·lectiva recorda que algunes veïnades de la barriada cridaven quan el se'n duïen: "A éste, sin compasión." En Joan Roca que li deien *de l'Hospital* tenia 53 d'anys. GARÍ SALLERAS, Bartomeu. *Porreres. Desfilades de dia, afusellaments de nit*. Palma: Documenta Balear, 2007, pàg. 235-236.

seva i, seguidament, entraren. L'investigador Manuel Suárez explica la brutalitat de la policia repressiva exercida els primers dies de la guerra: «Des del carrer se sentia el renou dels cops que, tot d'una, va començar a rebre Antoni Barceló, i els seus gemecs. Se l'endugueren, malferit, cap a l'hospital provincial de Palma on va morir dies després com a conseqüència de les culatades que li havien pegat al cap».²⁸⁴

Dia 29 de juliol, les autoritats decidiren obrir una causa judicial, la 61/1936, contra Antoni Barceló Simó per *agresión a la fuerza pública*. Els testimonis dels guàrdies civils i les decisions judicials anaren encaminades, des del primer moment, a demostrar que Antoni Barceló Simó era un home perillós i els seus botxins actuaren en defensa pròpia. La documentació militar ens permet certificar que fou apallissat per una guàrdia de Falange, fet que es demostra amb l'informe de l'autòpsia que diu «tenia una ferida enorme, de vint-i-cinc centímetres de longitud, al costat esquerre del cap, just damunt l'orella, que li havia provocat una fractura i enfonsament del crani i que, a més, no li podia assegurar que hagués rebut més cops per altres bandes del cos perquè ja estava en avançat estat de descomposició i que havia mort feia unes noranta hores (el 26 de juliol)».²⁸⁵ Antoni Barceló Simó va morir a l'hospital, a Palma, dia 27 de juliol. L'enterraren al cementiri de Palma el 30 de juliol, als *hoyos del cuadro 9*. Dia 5 d'agost inscriviren la seva mort al Registre Civil de Palma sense «cap referència a la culatada que li va provocar la mort. La versió oficial va ser que va morir a causa d'una meningoencefalitis als 41 anys».²⁸⁶

Dos mesos després, el jutge va decidir enviar la causa a l'Auditor de guerra que, va continuar amb el procediment i va ordenar la detenció del falangista José Reus Rotger com autor de la mort d'Antoni Barceló. Properes declaracions feren canviar el destí del procediment, es tractava de demostrar que el culpable de tot havia estat la víctima. Els informes favorables del batle de Calvià i del caporal de la Guàrdia Civil cap a la figura del falangista foren determinants perquè l'Auditor de guerra tancas l'expedient. L'assassinat d'Antoni Barceló Simó exemplifica molt bé el que va ser el sistema repressiu que es va aplicar des del primer moment. En aquest sentit volem hem d'aclarir que tot i que fou una violència d'Estat –programada i impulsada pels militars colpistes–, una gran part dels crims a Mallorca –deixant banda les sentències a pena màxima dels tribunals franquistes– no van ser ordenats per les autoritats militars supremes, sinó que ser programats i comesos pels grups civils de poder locals, pel seu compte i risc. Això sí, des de la superioritat va venir la incitació i la tolerància que els deixà impunes fins i tot quan els repressors van ser denunciats.

²⁸⁴ SUÁREZ SALVÀ, Manuel. *La historia silenciada. Calvià i Es Capdellà 1936*. Palma: Lleonard Muntaner Editor, 2016, pàg. 15. Elaborat a partir del testimoni de Maria Estades, recollit per l'autor.

²⁸⁵ Informe de l'autòpsia elaborat pel metge Manuel Alonso. AMDM, causa 62/1936. SUÁREZ SALVÀ, Manuel. *La historia silenciada. Calvià i Es Capdellà 1936*. Palma: Lleonard Muntaner Editor, 2016, pàg. 16.

²⁸⁶ SUÁREZ SALVÀ, Manuel. *La historia silenciada. Calvià i Es Capdellà 1936*. Palma: Lleonard Muntaner Editor, 2016, pàg. 19.

Una altra cas que es va donar els primers dies i que no podem deixar de mencionar, fou el suïcidi del carrabiner, Salvador Moreno Acuña. Un dies després de l'alçament, a una casa particular del municipi d'Esporles es va produir una reunió entre els membres de la Guàrdia Civil i carrabiners per tal de decidir el seu posicionament davant el cop d'estat. Sembla que el carrabiner Moreno Acuña estava a favor de defensar la legitimitat republicana, però no hi hagué acord. Aquesta persona va sortir molt decebuda de la reunió. Moments després vora l'antic bar Coliseu (actualment oficina Banc de Santander) es va suïcidar d'un tret amb la seva arma reglamentària. Eren les 20 hores del 24 de juliol de 1936. Salvador Acuña fou la primer a víctima d'Esporles.²⁸⁷

Com podem veure, els primers moments, els militars revoltats i les milícies civils que els donaven suport van seguir rigorosament les consignes donades pel general Emilio Mola en les seves instruccions reservades. D'aquesta manera arribaren les detencions massives i també, tot i que foren casos aïllats, les execucions dels elements enemics. Tot i aquest fet, hem d'afegir que alguns caps militars no hi estaven molt d'acord. El comandant militar accidental, Aurelio Díaz de Freijó i el seu estat major van prendre mesures repressives, però també, donaren ordres estrictes perquè es respectas la vida fins i tot dels carabiners que es van mantenir fidels a la República i que no es produïssin accions de represàlia ni execucions sumaries contra ells ni contra els civils que van protagonitzar febles intents de resistència a favor del règim legal. Ara bé, no tots els militars veien amb bons ulls aquesta actitud contemporitzadora, entre ells el nou governador civil, Luis García Ruiz, que va ordenar la detenció immediata de les autoritats republicanes i dels funcionaris que no es van adherir a el "Moviment", així com també, els dirigents i militants dels partits polítics i organitzacions obreres. Les víctimes –que prèviament formaven part de les llistes elaborades per membres de Falange– eren detingudes als seus domicilis i poc després assassinades, prop de les cunetes o contra una paret d'un cementiri.

En referència a les llistes negres cal remarcar que la violència repressiva no fou únicament perpetrada per escamots incontrolats que instal·laren el terror els primers moments de la contesa, sinó que fou possible també gràcies a les llistes elaborades per civils i paramilitars amb els noms i direccions d'aquelles persones considerades perilloses i no afectes al nou estat de les coses. És un fet que han corroborat molts historiadors i investigadors de la Guerra Civil.²⁸⁸ Els llistats, majoritàriament, foren transcrits els primers mesos del conflicte, però molt especialment durant els primers dies de la guerra, ja que militars i falangistes incautaren molta documentació d'arxius

²⁸⁷ «Salvador Moreno Acuña va néixer a Múrcia el 1898. Era fill de Pau i Maria. Era carrabiner de la 5a Comandància de Carrabiners de les Balears. Dia 25 de juliol de 1936, el metge Sebastià Nadal Ripoll va certificar la seva mort com a conseqüència de ferida d'arma de foc. El seu cos fou inhumat al cementiri d'Esporles dia 25 de juliol de 1936». ALEMANY TORRES, Arnau; GARAU MORANTA, Bartomeu i MIR CAÑELLAS, Guillem. *Les petjades dels oblidats. La repressió a Esporles*. Ajuntament d'Esporles, 2016, pàg. 349.

²⁸⁸ MASSOT I MUNTANER, Josep: *El primer franquisme a Mallorca: Guerra civil, repressió, exili i represa cultural*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1996, pàg. 15.

municipals, d'associacions i del Govern Civil. En els procediments militars trobam llistes de la Comissaria de "Instrucción y Vigilancia de las Baleares" i llistats que estaven en mans del cap Superior de Policia de Falange, Francisco Barrado Zorilla, que en una declaració va admetre que tenia una arxiu amb fitxes de determinades persones.²⁸⁹ Amb aquesta afirmació no volem descartar l'existència de llistes negres elaborades abans del cop d'estat. En aquest sentit aportam documentació que podia ser considerada un exemple del que exposam.

El mes de setembre de 1933, Tomàs Seguí, alcalde d'Esporles va enviar una carta conciliadora al bisbe de Mallorca, Josep Miralles Sbert, amb la qual demanava que es traslladassin els objectes de culte que estaven a l'interior de l'edifici religiós anomenat de Sa Capelleta:

«Con la más alta consideración y respeto. Con la presente tengo el honor de poner en conocimiento que a pesar de las varias entrevistas habidas con el reverendo cura Párroco de esta villa [es refereix a Mateu Tugores Maimó] relativas al asunto de la retirada o mejor dicho, cambia de sitio los objetos de culto religioso existentes en el edificio, de la cual V.E. ya tiene conocimiento por haberle informado verbalmente esta alcaldía [es refereix a Sa Capelleta, edifici de culta religiós situat a dita plaça] cuya demolición es precisa para terminación de la urbanización de la plaza indicada, piden que se cambien de sitio los objetos mencionados, cosa que confiadamente espera este ayuntamiento de la bondad y alto criterio de V.E.».²⁹⁰

Els resultats d'aquesta comunicació foren nuls. Uns mesos més tard, la matinada del 3 de desembre de 1933 va explotar un cartutxo de dinamita prop de l'edifici: «Esta madrugada a cosa de la una, los bárbaros han puesto un cartucho de dinamita en la capilla del Santo Cristo, situada a unos cincuenta metros de la Iglesia, afortunadamente no ocasionó daños». Segons l'escrit del rector d'Esporles, Mateu Tugores l'explosiu «cuarteó la pared posterior no ocasionando mayores desperfectos».²⁹¹ Curiosament, el document acaba amb la frase: «Aquí las derechas han ganado las elecciones». Després de l'incident, no es va a tornar a parlar del tema fins l'arribada de la Comissió Gestora del Front Popular que seria presidida per Sebastià Coll.

El 21 de març de 1936, el batle d'Esporles envia una nova comunicació al rector al qual li demana que: «A los efectos de la urbanización de la Plaza del 14 de abril en su

²⁸⁹ Ofici i declaració de Francisco Barrado Zorilla de dia 13 de novembre de 1936. AMDM, causa núm. 910/1936, oberta contra Miquel Beltrán Planas.

²⁹⁰ ADM, Esporles, sig. III-106-114. Carta de Tomàs Seguí Seguí, batle d'Esporles a Josep Miralles Sbert, bisbe de Mallorca de dia 9 de setembre de 1933. En referència a Sa Capelleta, cal dir que era un edifici que acollia la imatge del Sant Crist. Es trobava situada a l'actual Plaça del Jardinet d'Esporles. Durant la Segona República, el consistori va acordar realitzar una remodelació de la Plaça. Aquesta obra implicava la demolició de la capella. Un fet que va generar molts enfrontaments entre l'Ajuntament i el rector, Mateu Tugores Maimó.

²⁹¹ ADM, Esporles, sig., III-106-105. Carta de Mateu Tugores Maimó, rector d'Esporles a Josep Miralles Sbert, Bisbe de Mallorca de dia 3 de desembre de 1934. Document cedit per Memòria Històrica d'Esporles.

totalidad, he de requerirle a Vd. para que se digna hacer entrega al dador la llave del edificio llamado “Capelleta” para poder proceder a su demolición, una vez trasladados los objetos de culto católico existentes en la misma. Viva Vd. muchos años.»²⁹²

Amb aquesta carta, la intenció de l’Ajuntament d’esquerres no era d’altre que informar a al rector de la demolició de la capelleta del Sant Crist de la Pols per poder així, realitzar la millora de la Plaça de la República. El rector i els sectors conservadors si oposaren, ja que es sentien ofesos i agreujats per les decisions preses per l’Ajuntament esporlarí integrat majoritàriament per socialistes i republicans. Finalment l’edifici fou esbucacat i les imatges i objectes de culte salvaguardades i entregades al rector. Aquest fet fou clau en el destí final de moltes persones durant la guerra.

Després de l’incident de Sa Capelleta, l’economista Mateu Tugores va redactar una llista amb al marge de la comunicació de l’Ajuntament que inclou els noms i malnoms dels possibles autors o col·laboradors en la demolició. Curiosament, la majoria d’aquestes persones foren empresonades o assassinades en el transcurs de la Guerra Civil. El llistat hi figuren les següents persones:

«Sin embargo a las tres de la tarde, Sebastián Coll (alias) *Chigas* [es refereix a Sebastià Coll Mir. Fou condemnat a mort, commutada per una pena de 30 anys de presó] procedió a abrir la capilla con una ganzua. Seguramente el edificio fue derribado rápidamente distinguiéndose en la faena demoledora los siguientes:

- Antonio Vich Matas alias *Cavallito* [fou condemnat a mort, commutada per una pena de 30 anys de presó]
- Mateo *Arpellot* [es refereix a Mateu Tomàs Ferrà. Fou condemnat a mort, commutada per una pena de cadena perpètua; llavors per una de 30 anys de presó]
- Paya Llarga* y hermano [es refereix a Pere i Antoni Bonet Garau. El primer fou condemnat a mort, commutada per una pena de 12 anys de presó]
- Gaspar Moragues alias *Juanito* [es refereix a Gaspar Moragues Comas. Fou condemnat a mort i afusellat al Fort d’Illetes dia 5 de juny de 1937]
- Colet* [es refereix a Bartomeu Arbós Mir. Fou condemnat a mort, commutada per una pena de 30 anys de presó]
- Lampino* [...]
- Trinchet* padre Ramellí [es refereix a Gabriel Terrassa Matas. Fou condemnat a mort, commutada per una pena de 30 anys de presó]
- Estellenquí* cunyat d’en Gaspar [...]
- Fill de na Chareca* [...]
- Andrés Martínez [es refereix a Andreu Nicolau Matas. Fou condemnat a mort i afusellat al Castell de Bellver dia 20 d’octubre de 1936]
- José Salas Roca alias *Manotas* [va pasar un llarg captiveri per centres penitenciaris, camps de concentració i batallons de treball]
- Chot* casado con Galleta [...]
- Manchado abanderado en manifestaciones [es refereix a Joan Bosch Matas. Fou condemnat a mort i afusellat al cementeri de Palma dia 26 d’agost de 1939]».²⁹³

²⁹² Document cedit pel grup de Memòria Històrica d’Esporles.

Un altre exemple semblant el trobam és la instància datada dia 24 de juliol de 1931 i signada per 125 veïns del municipi de Campos, entre els quals trobam els noms de persones que es significaren a favor de la República. El document és una petició de tres demandes. La primera, la substitució de símbols religiosos i monàrquics de les dependències de la Casa Consistorial, per d'altres que representin la llibertat i la República. En segon lloc, el canvi de la retolació de carrers i la tercera, el trasllats dels bancs seients de l'Església a l'edifici de l'Ajuntament «porque prestarán un señalado beneficio».²⁹⁴

Aquest document fou localitzat a un domicili particular d'una família compromesa amb Falange Espanyola i és una transcripció de la instància original escrita a mà i amb les signatures de tots els que donaren suport a la iniciativa laïcista i progressista. La transcripció que comença d'aquesta manera: «*Nombre de los individuos que alardearon de su laicismo presentaron petición al Ayuntamiento pidiendo que fueran quitadas las insignias religiosas y que los bancos del Ayuntamiento que están en la Iglesia Parroquial también fueron devueltos al Ayuntamiento: presentada el día 31 de julio de 1931*» fou utilitzada per Falange per reprassaliar algunes de les persones que formaren part del llistat. En concret, 7 foren assassinades i una quinzena foren processades pels tribunals militars durant la Guerra Civil. Els qui perderen la vida foren les següents persones: Miquel Mas Moll, Guillem Alcover Mascaró, Joan Vidal Sansó, Bartomeu Ballester Roig, Federico Rubio que es va suïcidar, Damià Alou Ginard i Tomás Bujosa.

Un altra exemple de “llista negra” del mateix municipi són els informes inculpatoris de persones relacionades amb l'esquerra política que va elaborar el rector de la Parròquia de Campos, Pere Antoni Matheu el mes de juny de 1935, després de l'intent de crema de l'Església de Sant Julià de Campos. Les persones acusades de provocar l'incendi - Bartomeu Ballester Roig, Miquel Mascaró Ballester, Joan Vidal Sansó i Jaume Puig Puigserver- foren vilment afusellades al cementeri de Montuiri el 29 d'octubre de 1936. Aquest fet demostra la existència de llistes i informes que foren elaborats abans de la guerra i que servien per inculpar persones i eliminar-les.

L'estudi de la repressió de Calvià afegeix una circumstància pot ser aclaridora pel que fa al tema de la repressió planificada i l'existència de llistats elaborades abans del cop d'estat. Sebastià Estades Cañellas era regidor socialista i militant de la Federació Obrera Calvianense (UGT).²⁹⁵ El capvespre del 19 de juliol fou detingut juntament amb Guillem Vicens, Bartomeu Vaquer, Antoni i Jaume Pellicer i Magi Amengual i traslladat a la caserna *José Antonio Primo de Rivera de Palma*, abans Casa del Poble.

²⁹³ Document cedit pel grup de Memòria Històrica d'Esporles. Pel que fa als protagonistes vegeu: ALEMANY TORRES, Arnau; GARAU MORANTA, Bartomeu i MIR CAÑELLAS, Guillem. *Les petjades dels oblidats. La repressió a Esporles*. Ajuntament d'Esporles, 2016, pàg. 192-193, 205- 206, 209-210, 245-247, 334-337, 366-367, 393-394, 438-439, 453-455.

²⁹⁴ AMCa, registre núm. 64. Document cedit per Montserrat Alcaraz Vich.

²⁹⁵ SUÁREZ SALVÀ, Manuel. *La historia silenciada. Calvià i Es Capdellà 1936*. Palma: Leonard Muntaner Editor, 2016, pàg. 23-24.

Allà, segons testimonis, fou interrogat i torturat i, al cap d'unes hores va tornar a casa seva. L'interrogador «era un home peninsular, que li va indicar, que sabia perfectament qui era, malgrat no es coneixien de res i li va advertir que a Calvià el volien veure mort».²⁹⁶ Aquesta fet és una altre senyal inequívoca que demostra que sabien quines eren les persones que havien de ser arrestades o eliminades.

El cas de la desaparició de Sebastià Estades afegeix una altra fet molt important. Després del seu primer alliberament i propera desaparició, Sebastià Estades va tornar al municipi. Moltes persones li recomanaren que s'amagàs, perquè havien sentit una conversa en què obertament algú afirmava que el matarien. Trobam aquesta situació relacionada amb altres persones que també foren assassinades. Els familiars més directes del darrer batle de la República de Porreres, Climent Garau Juan s'assabentaren que el volien executar un mes abans del començament de la guerra. Així ho va descriure Maria Garau Ripoll: «En Climent era una persona molt cristiana, malgrat que fou acusat moltes vegades de ser ateu, però els senyors de la vila que controlaven el poble no el podien veure. Després de ser proclamat batle va començar a rebre molts anònims a casa seva. Un dia el seu fill major escoltà alguns veïns que deien que en poc temps assassinarien el batle, el nin innocentment anà a contar-ho a son pare».²⁹⁷

Setmanes després, les detencions s'intensificaren, gràcies en gran part a les llistes confeccionades amb la documentació incautada i molt especialment, a través dels informes negatius que elaboraven les Juntes de la repressió que es crearen als municipis:

«La Junta que, periódicamente, se reúne en esta Comandancia militar, bajo mi presidencia [es refereix a la comandància militar d'Inca], é integrada por los vocales que se mencionan en mis escritos números 259 y 291, fechas 11 y 16 del mes actual, respectivamente, no tan sólo consagra su atención al examen de la conducta de los detenidos preventivamente, para proponer a la Autoridad superior, su libertad, si es así procedente, sino que también estudia detenidamente los antecedentes de los ciudadanos que, por su ideología y actividad desplegada, constituyen un peligro para el movimiento salvador que emprendido el Ejército Nacional.

En su virtud, esta Junta, después de amplia deliberación, acuerda, por unanimidad, disponer la detención preventiva del vecino de esta localidad Miguel Beltrán Planas (a) Puig, por los motivos que se consignan en la nota que adjunto se acompaña [...]

Inca 23 de septiembre de 1936
El Tnte. Coronel. Comte. Mar.

²⁹⁶ «Sé que todo lo que me ha dicho es verdad. Yo le conozco a usted. Usted no sabe quién soy yo, pero yo le conozco a usted y sé que me dice la verdad. Le recomiendo que vaya con cuidado a Calviá». Testimoni de Maria Estades Oliver, filla de Sebastià Estades Cañellas. Recollit a SUÁREZ SALVÀ, Manuel. *La historia silenciada. Calvià i Es Capdellà 1936*. Palma: Lleonard Muntaner Editor, 2016, pàg. 24-25.

²⁹⁷ GARÍ SALLERAS, Bartomeu. *Porreres. Desfilades de dia, afusellaments de nit*. Palma: Documenta Balear, 2007, pàg. 104. Climent Garau Juan i el seu germà Joan foren assassinats al camí dels Reis de Palma dia 22 de setembre de 1936.

Rubricat Andrés Cifre». ²⁹⁸

Aquestes juntes estaven constituïdes pel comandant militar, el batle del municipi, el cap de la Guàrdia Civil, membres de Falange i el cap de Milícies Ciutadanes. Com exemple afegim els components de la junta d'Inca que estava formada per les següents persones: Andrés Cifre Munar n'era el president; Juan Erasmo com a batle d'Inca, José Vidal, tinent de la Guàrdia Civil; els membres de Falange, Canuto Boloqui Álvarez i Federico Gil Sastre i Pedro Dupuy Janer, cap de Milícies d'Inca.

La seva missió era elaborar llistes de persones considerades perilloses pel nou ordre polític i realitzar informes incriminatoris: «El cap de Milícies, Pere Dupuy Janer es ratifica amb la denuncia feta pel comandant militar d'Inca, afegint [es refereix a Miquel Beltrán Planas, primer president del Club de Futbol Constància d'Inca] que era una persona perillosa. Per la seva banda, el falangista Gil Sastre informa que l'acusat havia fet detencions de falangistes mesos abans de la guerra i que sabia que formava part dels arxius de la Comissaria de “Instrucción y Vigilancia de las Baleares”». ²⁹⁹ En molts de casos, els informes estaven elaborats amb un llenguatge jurídic-administratiu combinat amb greus acusacions molt ofensives: *primate republicano*, *envenador de las masas*, *protector del marxismo*. ³⁰⁰

Altres accions repressives de les juntes eren decidir a qui empresonaven i a qui no: «Además estudia detenidamente los antecedentes de los ciudadanos que por su ideología y actividad desplegada es conveniente su detención. Los mencionados señores entregaron en una de estas reuniones los antecedentes del encartado que figura en el informe y por unanimidad aprobaron su detención. Este [es refereix a Miquel Beltrán Planas] como los demás que fueron alcaldes desde el advenimiento de la República, era

²⁹⁸ AMDM, causa núm. 910/1936. Document núm. 345 elaborat per de la Comandància militar d'Inca. «El comandant militar d'Inca era Andreu Cifre Munar (Pollença 1878- Inca 1940). Ingressà a la acadèmia militar el 1896. El 1931, amb el grau de comandant, fou nomenat cap de batalló i comandant militar de la plaça. El 1932 ascendí a tinent coronel. Va ser batle accidental d'Inca del 19 de juliol al 21 de juliol del 36. Comandà una columna al front de Manacor que operava a la zona de Son Carrió i Son Manxo contra les tropes republicanes del capità Bayo. Fou rellevat del comandament de la plaça militar d'Inca per Luis Garcia Ruiz, per manca d'energia contra l'enemic. A causa de la seva moderació, durant el primer dia de la rebel·lió, mantingué un fort enfrontament amb el feixista radical Canuto Boloqui, cap de Falange d'Inca. El 1938 es retirà de l'exèrcit». ARMENGOL COLL, Antoni i ARMENGOL COLL, Jaume. *La repressió a Inca. La República i la Guerra Civil*. Palma: Perifèrics Història, 2005, pàg. 96.

²⁹⁹ AMDM, causa núm. 910/1936 contra Miquel Beltrán Planas. Miquel Beltrán Planas, va néixer a Inca. L'any 1922, fou el primer president del club de futbol, C.D. Constància d'Inca. Més endavant, l'any 1935, fou president d'Unió Republicana d'Inca i cofundador d'Esquerra Republicana Balear d'Inca. Fou elegit batle, substituint a Antoni Mateu Ferrer. El 1936 dimití del seu càrrec i fou substituït per Pere Pau Capó. El 22 de setembre de 1936, fou detingut i tancat a la presó del convent de Santo Domingo d'Inca. Cinc dies més tard, fou traslladat a la presó de Can Mir de Palma. Posteriorment fou condemnat a treballs forçats. Miquel Beltrán va morir a l'anonimat, ignorat pels seus conciutadans. Durant la batllia socialista (1991-1995) i el Pacte de Progrés, el consistori li dedicà un carrer de la ciutat i un petit homenatge a la seva memòria». ARMENGOL COLL, Antoni i ARMENGOL COLL, Jaume. *La repressió a Inca. La República i la Guerra Civil*. Palma: Perifèrics Història, 2005, pàg. 174-175.

³⁰⁰ AMDM, causa núm. 910/1936. Informe elaborat pel comandant militar d'Inca, Andreu Cifre Munar.

deseo verdaderamente popular la detención por ser dirigentes de los elementos del Frente Popular».³⁰¹ I en darrer lloc, col·laborar en els processos judicials oberts contra els denominats desafectes que normalment estaven sota la seva jurisdicció. En aquest cas, elaboraven escrits inculporis, o bé feien declaracions davant la justícia.

Un altra aspecte a destacar de l'aparell repressor és que moltes persones, davant el triomf de l'aixecament i la crueltat repressiva dels colpistes, s'hi afegiren com a delators. Les persones més properes i molts veïns es convertiren en els primers delators. Les seves denúncies serviren als paramilitars per dur a terme les detencions i, en alguns casos, els assassinats. Tot plegat formava part d'una campanya orquestrada per les noves autoritats animant a la gent a comprometer-se amb les noves autoritats i advertint-la del perill de no fer-ho. Per salvar aquesta situació, moltes famílies republicanes optaren pel silenci, atès que sabien que hi havia persones que cercaven qualsevol afirmació dels per acusar els seus. Preguntes com: I al vostre pare que pensa de tot això? Li agrada la política? és a ca vostra o ha partit? es feren usuals entre els delators i, provocaven que el pànic entràs dins els membres de moltes famílies, una circumstància que no s'aniria mai més.

El dia 24 de juliol de 1936 es va constituir la Junta de Defensa Nacional a Burgos.³⁰² Els caps militars que la conformaren iniciaren la pressa de decisions per tal d'assolir tot el poder de l'estat, en aquells moments sotmès a una guerra. Pels colpistes era necessària guanyar la guerra, per això, era imprescindible fer desaparèixer l'estat republicà i les persones que ho representaven, fins i tot, la seva memòria. Per aquest motiu i entre d'altres coses, els colpistes aprovaren el Decret núm. 108 de la Junta de Defensa Nacional del 13 de setembre de 1936 que declarava fora de la llei tots els partits i entitats del Front Popular o que haguessin fet oposició al Moviment i se'n decretava la confiscació de tots els seus béns, afectes i documents. També preveia l'elaboració d'una gran llista de d'entitats i persones desafectes. A Mallorca, el jutge especial Francisco Bonilla –a petició del comandant militar de les Balears– fou la persona encarregada de dur a terme l'ordre repressiva. Els llistats foren subscrits pel mateix Bonilla i per Manuel Cortés Aguiló, advocat i secretari del Jutjat Especial per a

³⁰¹ AMDM, causa núm. 910/1936. Oberta contra Miquel Beltrán Planas.

³⁰² El fracàs del cop d'estat va fer veure als colpistes la necessitat d'organitzar-se per assolir tot el poder de l'Estat, a partir d'aquells moments sotmès a una Guerra, per aquest motiu constituïren dia 23 de juliol de 1936 a Burgos la Junta de Defensa Nacional. Aquesta es va establir pel Decret núm. 1 de dia 24 de juliol del mateix any. La junta estava integrada únicament per militars i fou vigent fins la transmissió dels seus poder al general Franco i la creació de la Junta Tècnica d'Estat que la substituiria. La primera junta estava integrada per les següents persones: dos generals de Divisió, Miguel Cabanellas Ferrer, que exercia de president i Andrés Saliquer, que seria un dels sis vocals juntament amb els generals de Brigada, Miguel Ponte y Manso de Zuñiga, Emilio Mola Vidal i Fidel Dávila Arrondo i els coronels de l'Estat Major, Fernando Montañes Canet i Fernando Calderón. L'1 d'agost de de 1936, s'incorpora el capità, Francisco Moreno. Dos dies més tard, entraren el general de Divisió, Queipo de Llano i els generals de Brigada, Luis Orgaz i Francisco Franco. Dia 29 de setembre 1936 i després de la mort de Sanjurjo presumiblement en accident aeri pocs dies després del cop d'estat, la Junta de Govern va nomenar Francisco Franco com a cap d'Estat amb plens poders.

l'Execució del Decret de la Junta de Defensa Nacional del tretze de setembre de 1936. Cortés fou l'encarregat de certificar la relació de persones que podien estar compreses en aquest decret.

El 20 de setembre va prendre possessió del seu càrrec el nou comandament militar de les Balears, Trinidad Benjumeda del Rey. Una de les seves primeres decisions fou la publicació d'un ban que tenia la intenció de purificar la població *de todo espíritu antipatriótico o disolvente*. A més declarava tot una sèrie d'actuacions que es consideraven delictives, les quals podien ser castigades amb la pena de mort o anys de reclusió major. Entre d'altres eren considerats delictes de traïció: fets o accions que atemptaven contra la seguretat del nou Estat, expressar-se o fer comentaris negatius “contra la buena marcha del Movimiento Salvador de España”, comunicar notícies de caràcter social o militar a l'enemic o bé la seva divulgació, entre d'altres.³⁰³

Seguint amb l'aplicació del Decret 108, a finals de setembre, l'auditor es va dirigir als alcaldes dels municipis de Mallorca demanant que fessin una relació de les associacions que tinguessin caràcter polític, sindical, social o de qualsevol altra classe –incloent cooperatives, societats de resistència, borses de treball, etc.– que haguessin format part, directa o indirectament, del Front Popular des de la convocatòria de les eleccions generals del 16 de febrer de 1936.³⁰⁴ Al mateix temps, demanava una relació de les persones que haguessin desenvolupat funcions directes, d'assessorament o d'inspecció, en les mencionades associacions i, si eren responsables, directa o subsidiàriament per acció o inducció, de danys i perjudicis de tota classe, bé directament o com a conseqüència de l'oposició que s'hagués fet al Moviment Nacional. Finalment, exigia la relació dels individus subordinats o empleats de les persones relacionades.

A partir del mes d'octubre, el Butlletí Oficial de la Província de Balears va publicar la «Relación de personas que han desempeñado funciones directivas, asesoras o inspectoras y empleados que puedan estar comprendidas en el artículo quinto del Decreto de la Junta de Defensa Nacional del 13 de septiembre último». Les persones que conformaren aquestes llistes veren afectats tots els dipòsits que poguessin tenir a comptes corrents: «... de que disminuya las cuentas corrientes o depósitos de todas clases de cualquiera de los individuos que figuran en la relación, que se considerarán bloqueados, ni intervengan pólizas de cesión, transferencia, ignoración en operaciones similares de los valores mobiliarios que aquellos posean».³⁰⁵ Per un costat, els varen intervenir els comptes i per l'altre, tots ells passaren d'una manera o una altra, per les mans de l'Audiència Provincial o el Tribunal de Responsabilitats Polítiques. Una altra de les conseqüències de la confecció d'aquesta relació d'entitats i persones és que cal considerar-la com el gran llistat de la repressió, ja que aquesta relació fou emprada en molts de casos pel pla eliminadori. En aquest sentit, l'investigador Jaume Morey Sureda

³⁰³ Text complet a NEGREIRA PARETS, Juan José. *Ordeno y mando. Los bandos y edictos durante la Guerra civil en Baleares*. Palma: Leonard Muntaner Editor, 2006, pàg. 43-45.

³⁰⁴ Ordre de la Comandància Militar-Estat Major dels dies 31 d'octubre, 5, 7 i 17 de novembre de 1936.

³⁰⁵ *Ibidem*.

va publicar dos documents que ofereixen informació ben interessant sobre les actuacions repressives de Falange. Les anotacions foren incloses a la relació de persones d'entitats i persones d'Artà elaborada el 15 d'octubre de 1936 a petició de les autoritats provincials i publicades al Butlletí Oficial de la Província de les Balears de dia 3 de novembre de 1936. Afegim algun exemple de les anotacions manuscrites afegides pels repressors que clarifiquen el contingut del decret esmentat i expliquen, amb absoluta claredat, quina era en realitat la funció del llistats i dels agents repressors:

«Agrupación Socialista Obrera

Presidente. Antonio Llinás Llabrés. Fugado.

Vice. Vicente Miguel Piris. Detenido, en libertad y no llegó. [El 6 de març de 1937 va ser tret de la presó i assassinat a Porreres].

Contador. Lorenzo Muntaner. Detenido, puesto en libertad y sin llegar a su domicilio. [Va ser assassinat dia 6 der març de 1937 a Porreres].

De la Juventud Socialista Artanense

Presidente. Lorenzo Muntaner Riera. Detenido, puesto en libertad sin llegar. [Es refereix al comptador de l'Agrupació Socialista d'Artà].

Vice. Jaume Mestre Carrió. Fugado.

Secretario. Juan Pastor Vaquer. Fugado.

Tesorero. Jaime Mascaró Carrió. Detenido y puesto en libertad.

Izquierda Republicana

Presidente. Juan Escanellas Moll. Difunto....por su suerte. Son Not. [Assassinat el 20 d'agost de 1936].

Vice. Francisco Bonnín Picó. Detenido, se puso en libertad no llegando a su domicilio. [Va ser detingut el 27 d'agost de 1936 i assassinat].

Secretario. Andrés Forteza Forteza. Detenido y puesto en libertad. [Va sortir de la presó dia 6 de novembre de 1936]». ³⁰⁶

Altres manifestacions repressives anunciades pels generals colpistes arribaren a Mallorca a través dels mitjans de comunicació, molt especialment a través de la ràdio, que fou utilitzada per primera vegada a l'Estat espanyol com arma política.³⁰⁷ Les al·locucions radiofòniques es convertiren en una eina molt important durant el conflicte: «La radio es quizás el medio de comunicación de masas que más importancia alcanza durante la Guerra Civil, española, ya que sus emisiones tienen una repercusión directa en el propio desarrollo bélico del conflicto». ³⁰⁸

³⁰⁶ MOREY SUREDA, Jaume. *Artà. Llarg camí cap el desastre*. Volum 1. Palma: Documenta Balear, 2016, pàg. 396-397. Jaume Morey Sureda explica que la persona que li lliurar la documentació exigí romandre en l'anonimat i que no explicàs com l'havia obtingut.

³⁰⁷ ENGEL, B.; GINESTÁ, S. i MAS, M. «La utilización de la radio en la Guerra Civil», *HISTORIA Y VIDA*, núm. 347, Madrid: 1997, pàg. 83.

³⁰⁸ DIEZ, E. «La censura radiofónica en la España nacional (1936-1939)», *ZER*, vol. 13, núm. 24, pàg. 105.

Pel que fa al nostre cas de Mallorca, l'emissora Ràdio Mallorca va jugar un paper cabdal en el moment de l'alçament i en dates posteriors. Els militars dirigits pel capità Josep Isasi ocuparen l'emissora i tot d'una varen emetre la declaració de l'estat de guerra. El 19 de juliol de 1936, el nou governador Civil, Emilio Garcia Ruiz es dirigí a la població mallorquina amb aquest missatge de ràdio tranquil·litzador i que desdibuixa la realitat del conflicte:

«Hago presente, según comunicación del general Goded, el movimiento militar, salvador de nuestra querida patria, domina la capital, en la que solo quedan focos rebeldes que se refugian en el Palacio de la Generalitat y el edificio de Unión Radió [...] Las fuerzas de Marruecos, Cataluña, Andalucía, Aragón, Navarra y otras que constituyen la mayor parte de las de España, unidas a la escuadra, que en alta mar dio la noticia de estar al lado de los salvadores de España, son suficientes para que, en poco se rindan los focos que aún piensan luchar [...] Estad tranquilos: el orden y las vidas de los buenos españoles están en manos de caballeros y la salvación de España es segura [...] Ciudadanos de estas islas: elevad vuestros corazones, no os dejéis impresionar por noticias tendenciosas y confiad en el triunfo [...] Se espera por las autoridades que la población, sensata y consecuente con la situación, que ya es normal y dominada por las autoridades, haga la vida de costumbre y ayude a dar a la ciudad de Palma su aspecto alegre y resuelto de siempre. Por España u siempre por España».³⁰⁹

Més endavant es varen transmetre tots els comunicats de guerra a través de la veu del sergent d'Artilleria, Josep Pons Monjo. També arribaren els missatges dels generals Queipo de Llano i Emilio Mola, exemples més paradigmàtics de la "repressió radiofònica". Els locutors colpistes es dirigien a la població amb un llenguatge directe i generalment groller que sempre empraven contra els dirigents de la República. La seva intenció no era d'altre que justificar l'aixecament i la repressió i, al mateix temps, acovardir a l'enemic. Com a proves d'aquesta estratègia repressiva exposam alguns discursos fets pels militars, amb la intenció de justificar l'aniquilació dels representants del govern democràtic de la Segona República. Alguns d'ells son veritablement esgarriofos: «Yo podría aprovechar nuestras circunstancias favorables para ofrecer una transacción a los enemigos, pero no quiero. Quiero derrotarlos para imponerles mi voluntad. Y para aniquilarlos».³¹⁰ En dates properes a l'anterior al·locució, el general Queipo de Llano, cap de l'Exèrcit d'Operacions del Sud fa unes declaracions a Unión Radio Sevilla on exposa clarament l'autorització a assassinar qualsevol persona contraria al règim establert, a la vegada, animava als inductors a seguir aplicant mesures repressives sense contemplacions:

«Yo os autorizo a matar, como a un perro, a cualquiera que se atreva a ejercer coacción ante vosotros: Que si lo hicierais así, quedaréis exentos de toda responsabilidad ¿Que

³⁰⁹ Part de l'al·locució realitzada a l'emissora de Ràdio Mallorca per part del comandant militar de les Balears, Emilio Garcia Ruiz. MEMÒRIA CIVIL. MALLORCA EN GUERRA. Suplement diari BALEARES, núm. 10 (Edició de dia 9 de març de 1986), pàg. 8.

³¹⁰ Extracte de l'al·locució del general Emilio Mola Vidal realitzada a Radio Burgos dia 31 de juliol de 1936.

haré? Pues imponer un durísimo castigo para acallar a esos idiotas congéneres de Azaña. Por ello faculto a todos los ciudadanos a que, cuando se tropiecen a uno de esos sujetos, lo callen de un tiro. O me lo traigan a mí, que yo se lo pegaré [...] Nuestros valientes legionarios y regulares han enseñado a los rojos lo que es ser hombres de verdad y de paso también a las mujeres. Esto esta totalmente justificado porque estas comunistas y anarquistas predicán el amor libre. Ahora por lo menos sabrán que son hombres de verdad y no milicianos maricones. No se van a librar por mucho que berren y pataleen [...] Ya conocerán mi sistema: por cada uno de orden que caiga, yo mataré a diez extremistas por lo menos, y a los dirigentes que huyan, no crean que se librarán con ello; les sacaré de debajo de la tierra si hace falta, y si están muertos, los volveré a matar».³¹¹

El 24 de juliol de 1936, el general Queipo de Llano deia: «Serán pasados por las armas, sin formación de causa, las directivas de las organizaciones marxistas o comunistas que en el pueblo existan y en el caso de no darse con tales directivas, serán ejecutados un número igual de afiliados, arbitrariamente elegidos».³¹²

El general Franco també va participar en la transmissió de missatges i al·locucions que exemplifiquen la brutal eliminació que patiren els defensors del govern de la República. Així, en unes declaracions efectuades a Tànger el 27 de juliol de 1936 al periodista Jay Allen, del *Chicago Daily Tribune*, ho va deixar ben clar: «Nosotros luchamos por España. Ellos luchan contra España. Estamos resueltos a seguir adelante [...] He dicho al precio que sea.» Més endavant, va afirmar: «Con los enemigos de la verdad no se trafica, se les destruye». A finals de 1938, Franco explica una altra vegada quines eren les seves intencions i així ho declara a James Miller, vicepresident de l'Agència de Premsa Internacional *United Press*: «Una paz negociada es una pura ilusión, porque los delinquentes y sus víctimas no pueden vivir juntos».³¹³

Les xerrades radiofòniques eren molt celebrades i seguides amb gran interès. Especial rellevància tingueren els discursos de Queipo de Llano que era conegut per la premsa nacional com el “Libertador de Andalucía”. El militar sempre encatava la seva al·locució amb les següents paraules: «Buenas noches, señores». A Mallorca: «entre les dues i les tres i els vespres de deu a onze s’emetien els seus discursos que no s’agafaven gaire bé, perquè connectàvem amb Ràdio Sevilla».³¹⁴ Normalment, el discurs era publicat als rotatius mallorquins. A Mallorca, el diari catòlic lligat al Bisbat de Mallorca, *Correo de Mallorca*, va recollir totes les seves intervencions, com també les que es feien els militars a l'emissora Radio Mallorca. El 4 d'agost de 1936, Garcia Ruiz féu una al·locució plena d'amenaces:

³¹¹ Al·locucions radiofònica de Queipo de Llano a Unión Radio Sevilla (1936).

³¹² Extracte d'al·locucions fetes per Queipo de Llano l'any 1936 a Unión Radio Sevilla.

³¹³ SÁNCHEZ CERVELLÓ, Josep. «Divergencias internas en el campo republicano y el sublevado». Dins SÁNCHEZ CERVELLÓ, Josep (ed.). *El Pacte de no intervenció. La internacionalització de la Guerra Civil*. Tarragona: Publicacions Universitat Roviri Virgili, 2009, pàg. 115.

³¹⁴ POMAR, Jaume. «Entrevista a Lamberto Cortés». MEMÒRIA CIVIL. MALLORCA EN GUERRA. Suplement diari BALEARES, núm. 10 (Edició de dia 9 de març de 1986), pàg. 6.

«Por el contrario, hay pocos gracias a Dios, , que teniendo mucho que perder aún no se han dado cuenta de lo que se juegan todo y sin embargo se les ve fríos o tibios, a éstos les digo que en la lucha entablada no hay términos medios: o con nosotros o contra nosotros; cuando no sea por patriotismo, por egoísmo o por instinto de conservación, es tos serán desposeídos de sus cargos, de sus fortunas y, si fuera preciso, de algo más».³¹⁵

Pel que fa als comunicats de guerra es retransmetien per Ràdio Nacional d'Espanya a totes les emissores que estaven dins la zona nacional: «La crònica la firmava El Tebid Arrumí, pseudònim d'un periodista, en Ruiz Gallardón».³¹⁶

Altres modalitats que s'utilitzaren per encoratjar la repressió foren els discursos excitants de personatges destacats de la repressió que animaven a la població a eliminar sense contemplacions als republicans d'esquerra. Són prou coneguts els crits des de les balconades del tinent coronel García Ruiz; del governador civil Mateu Torres Bestard i, molt especialment d'Arconovaldo Bonacorsi, més conegut com el Conde Rossi. Són celebres i esgarrifoses les seves al·locucions: «Tutti i rossi e fucilati» o «Fucilate, Fucilate». En definitiva, tots aquests exemples constaten clarament quina era la mentalitat i voluntat dels caps de la conspiració militar: «Matar, matar i matar». La negociació no existia. L'eliminació planificada fou un programa d'extermini contra l'ètnia republicana i contra les seves famílies.

Com hem intentat explicar al llarg d'aquest apartat, el triomf dels militars i civils aixecats a Mallorca contra el govern republicà tingué un efecte immediat: el començament de l'eliminació planificada. Aquesta fou denunciada des del primer moment per testimonis ideològicament oposats, com per exemple l'escriptor catòlic francès Georges Bernanos i l'anarcosindicalista Manuel Pérez. Aquests autors parlen dels terribles episodis de la repressió mallorquina de la Guerra Civil espanyola.³¹⁷ També la documentació institucional i la memòria viva explica la brutalitat repressiva de les autoritats colpistes. Quan parlem de repressió de la Guerra Civil, a Mallorca cal fer referència a una sèrie de punts/consideracions:

- 1) La repressió obeïa al compliment d'unes ordres acceptades abans de l'alçament, per tant, les mesures repressores portades a terme a Mallorca tenen les mateixes característiques que les executades a qualsevol de les ciutats espanyoles conquerides pels rebels.
- 2) Des del primer moment, militars, autoritats municipals, guàrdies civils, falangistes i també alguns membres de l'Església catòlica s'implicaren en la

³¹⁵ MASSOT I MUNTANER, Josep. *El primer franquisme a Mallorca*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1996, pàg. 235.

³¹⁶ POMAR, Jaume. «Entrevista a Lamberto Cortés». MEMÒRIA CIVIL. MALLORCA EN GUERRA. Suplement diari BALEARES, núm. 10 (Edició de dia 9 de març de 1986), pàg. 6.

³¹⁷ Vegeu BERNANOS, Georges. *Els grans cementiris sota la lluna*, Barcelona, 1981 i PÉREZ, Manuel: *Cuatro meses de barbarie. Mallorca bajo el terror fascista*. València: Servicio de Propaganda y Prensa de la CNT-AIT, 1937.

repressió, fins i tot, i com hem vist, alguns personatges col·laboraren activament amb l'organització d'aldarulls i accions subversives contra les institucions republicanes un temps abans de l'alçament. Podem afirmar que en tot moment, hi va haver un personal disposat en la seva col·laboració, execució i manteniment del pla d'eliminadori elaborat pels militars.

- 3) Moltes vegades s'ha afirmat que la repressió a Mallorca va començar com a conseqüència del pànic que va provocar el desembarcament de les tropes catalanes del capità Alberto Bayo a les costes de Llevant mallorquí. Encara que sigui indiscutible que la tensió bèl·lica va influir als repressors, no deixa de ser una visió molt simplista dels fets que varen ocórrer a l'illa, ja la repressió es va representar des del dels primer moments del cop d'estat amb detencions i alguns assassinats.
- 4) Durant les primeres setmanes de guerra es cometeren assassinats, empresonaments, tortures i altres pràctiques repressives. Per mitjà de l'anihilació dels "republicans", les autoritats repressores volien mostrar a la població civil que qualsevol tipus d'oposició es castigaria molt durament, com així va ser. A partir del mes de setembre de 1936 fins al final de la guerra, els instigadors optaren per canviar les modalitats repressives. Des d'aquest moment, s'imposaren les tretes i també, les sentències condemnatòries aplicades pels tribunals feixistes. No tenim dubtes que els assassinats arbitraris s'amalgamaren a la perfecció amb els judicis sumaríssims practicats per la jurisdicció castrense a l'Escola d'Arts i Oficis de Palma. Aquest és un tipus de repressió que s'allargaria fins el començament del decenni dels anys 40.
- 5) Els diferents mètodes eliminadoris de persones no van fer canviar la violència pública que fou un fet consubstancial des que es va produir l'aixecament militar fins el final de la guerra. El mateix Adolf Hitler va assegurar que el general Franco "tenia un corazón duro". També Heinrich Himmler, el Reichführer de la SS, es va sorprendre de la magnitud de la repressió quan va visitar Espanya el 1940.³¹⁸
- 6) Amb el pla repressiu es va aconseguir eliminar unes persones molt ben formades política i sindicalment, que havien participat molt activament en els conflictes socials i la vida política dels anys 30. La intenció dels repressors no era d'altre que complir una necessitat política de primer ordre i des del primer moment eliminar l'oposició republicana i instaurar un nou règim polític dictatorial, afermar el poder de les noves autoritats franquistes i ofegar qualsevol veu dissident. Però això no fou tot, el càstig es perllongà a tots els membres de la família, ja fos en forma de marginació social, denegació del treball o de les

³¹⁸ PRESTON, Paul. *Franco. Caudillo de España*, Barcelona, Grijalbo, 1996, pàg. 502-503, 408 i 489.

vexacions més diverses.³¹⁹

- 7) És important afegir que l'aplicació d'unes mesures repressives d'extrema violència i exemplars són fets que hem de contextualitzar dins el marc d'una Guerra Civil, en la qual es cometien atrocitats per part dels dos bàndols, tot i que sempre hi ha motivacions i mètodes diferents. Dit això, podem afirmar que la repressió practicada a Mallorca –i en el conjunt de la zona franquista- fou induïda i controlada per les autoritats militars amb el suport de paramilitars i milícies civils. Aquesta no s'adreçà cap un exèrcit vençut, ni contra una població armada sinó contra autoritats civils i població, els quals sols no se'l podia culpar del delictes de resistència, ja que aquesta fou molt minsa.
- 8) En la reconstrucció del procés de l'eliminació planificada que es va dur a terme a Mallorca durant la Guerra Civil, espanyola i, que anirem analitzant als propers punts de la investigació, és necessari conèixer la seva periodització de la repressió, els espais i símbols de la repressió, les modalitats i sistemes repressius i el balanç quantitatiu d'eliminació planificada. També és cabdal saber qui eliminaren i el perquè i qui foren els seus inductors o grups de poder de la repressió que es convertiren –directa o indirectament– en els responsables de l'aniquilació de la democràcia republicana.

³¹⁹ Trobam alguns punts del plantejament de la repressió a l'estudi de FARRÉS SUCARRAT, Esther. «La repressió franquista a Vic (1939-1945)». REVISTA D'HISTÒRIA MODERNA I CONTEMPORÀNIA (HMIC), núm. 3, 2005, Universitat Autònoma de Barcelona, pàg. 399-408.

CAPÍTOL II- ELS CENTRES DE PODER DE LA REPRESSIÓ

Els grups o centres de poder de la repressió de la Guerra Civil a Mallorca eren l'Exèrcit i els poders civils, representat pel govern civil i els ajuntaments o comissions gestores. A més, formaven part d'aquests grups, les forces paramilitars que estaven conformades per la representació provincial i local de Falange i els grups de Milícies Ciutadanes. Tampoc podem obviar, el suport que varen rebre d'altres centres de poder destacats com la Guàrdia Civil i el Cos de Policia. Aquests grups juntament amb l'Església, foren els veritables protagonistes i executors de la furibunda repressió de la Guerra Civil.

A partir del 19 de juliol de 1936, les persones que integraren els centres de poder de la repressió treballaren a ple rendiment per tal de perseguir i eliminar les persones considerades desafectes pels militars. Els insurrectes dissenyaren un sistema repressor que fou organitzat i planificat abans del començament de la guerra. La intenció no era d'altra que destruir les persones que havien donat suport al govern legítim de la Segona República. L'eliminació d'aquestes persones es va fer a través de diferents modalitats repressives adequades a cada moment del conflicte.

És indubtable que la consolidació del cop d'estat a Mallorca va produir detencions i afusellaments massius de civils, militants polítics o simpatitzants de partits i sindicats obreristes i d'esquerra. Gairebé sempre, les forces rebels ho feren en base a delacions, informes condemnatoris, llistes de sospitosos i dictàmens oficinosos. Possiblement, les llistes de persones –conegudes amb el nom de llistes negres– sembla foren les primeres eines repressives de la Guerra, que foren elaborades durant els darrers mesos de la República. Aquesta circumstància ens permet afirmar la planificació de la repressió i la intencionalitat de l'aixecament militar.

Pel que a les llistes negres, tot ens fa pensar que abans d'esclatar la revolta, existiren tant llistes de sospitosos d'esquerra com de dretes. Ara bé, amb la intenció de justificar l'aixecament i la repressió posterior, va aparèixer la notícia que tanjmbé existiren, abans de començar la guerra, llistes negres amb els noms de religiosos i gent de dretes que havien de ser executats per part d'escamots republicans. És un fet que no podem confirmar. En aquest sentit, cal dir que en el transcurs de la guerra, les parròquies de Mallorca van rebre un qüestionari enviat pel nunci Antoniutti, representant del Vaticà a l'Estat espanyol. El qüestionari, que havien de contestar els responsables de les parròquies per manament del nunci, era general per a tot l'Estat, i feia referència als danys causats als edificis religiosos, culte, persecucions, incautacions i d'altres influències negatives (o positives) que s'havien comès durant la Segona República i la guerra. Les preguntes foren publicades al Butlletí Oficial del Bisbat de Mallorca del dia 14 de maig de 1938. La tercera pregunta del qüestionari feia referència a l'existència de llistes negres que inculpaven a membres de la dreta i sacerdots. Citam textualment: 3. *Actuaciones revolucionarias inmediatas a la guerra; su relación con la Iglesia. ¿Se formaron listas negras, y qué personas entraron en ellas?* La contesta fou contundent: *Si, se habían formado listas negras en las que figuraban sacerdotes y personas de*

orden del pueblo. En aquests informes trobam referències a l'existència de llistes negres, que en molts de casos no es varen poder demostrar, als municipis de Campos, Muro, Llubí, Esporles, Bunyola, Pòrtol, S'Arracó, Porreres, Es Llombards, Alcúdia, Santa Maria, Marratxí, Galilea així com el marcat de domicilis a Felanitx, Es Capdellà, Marratxí. Alaró. Un dels exemples més contundent fou el cas d'Esporles, on el rector Mateu Tugores Maimó, indicava que «las actuaciones revolucionarias eren múltiples y continuas [...] Se tenían listas de los que debían ser asesinados y entre ellos figuraba el nombre del Párroco [segueix el nom de personatges significats amb la dreta] Muchas casas de los fichados fueron señaladas con un signo especial. El Ayuntamiento constituyó un palco en el paseo público que tenía toda la forma de un patíbulo y los socialistas no se recataban de decir que allí se instalaría la guillotina o, que en los barrotes de hierro de que estaba rodeada aquella edificación serían colgados los que figuraban en las listas negras».³²⁰

Sigui com sigui, podem confirmar –com han ressenyat abans– l'existència de llistes i informes inculporis elaborats per persones relacionades amb els grups de repressió abans de la guerra. Aquest fet, juntament amb l'assalt a les seues esquerranes dels primers moments del conflicte que va provocar el robatori dels documents d'afiliació i l'elaboració ràpida i minuciosa de llistes de persones que, més endavant, es feren servir per capturar-les i eliminar-les amb certa facilitat. Aquesta acció repressiva fou instigada pel planificador de la repressió, el general Emilio Mola. El mateix militar va incorporar en els continguts de les Ordres d'Urgència de la repressió la detenció de «determinadas personalidades, con arreglo a listas previamente elaboradas y que deben obrar en poder de cada uno de los Gobernadores Militares».³²¹ Aquestes mesures serviren per eliminar físicament i socialment, totes aquelles persones que, per la seva militància, per la seva capacitat de lideratge o per la seva oposició al *Movimiento Salvador* poguessin posar en perill l'èxit dels colpistes.

Remarcar també, que en el transcurs de la guerra, els principals caps militars i civils de Mallorca ordenaren l'elaboració de llistats amb noms i direccions d'aquelles persones considerades perilloses en vistes a una possible detenció i/o eliminació. En aquest sentit, el 12 de novembre de 1936, el Butlletí oficial de la Província de les Balears va publicar un llistat dels partits polítics, associacions sindicals, cooperatives de consum, que segons l'organisme militar que dirigia el bàndol nacional, quedaven il·legalitzades.³²² El document també inclou una relació de persones que van ocupar funcions directives,

³²⁰ ROSSELLÓ VAQUER, Ramon. *La Guerra Civil a les viles mallorquines vista per l'estament eclesiàstic*. Felanitx. 2002, pàg. 13, 21, 22, 26, 34, 37, 41, 42, 48, 52, 55, 57, 59, 59 i 66. Vegeu també: ROSSELLÓ VAQUER, Ramon. *Felanitx 1931-1952. Crònica de la Segona República, la Guerra i la Postguerra*. Palma: Illa Edicions, 2017.

³²¹ MASSOT I MUNTANER, Josep. *El primer franquisme a Mallorca*, Barcelona: Biblioteca Serra d'Or, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1996, pàg. 221-222.

³²² La documentació del Butlletí Oficial de la Província de les Balears fou publicada en forma d'apèndix a MEMÒRIA CIVIL. MALLORCA EN GUERRA. Suplement diari BALEARES, núm. 19 (Edicions dels dies de dies 27 de juliol de 1986, 3, 10, 17, 24 i 31 d'agost de 1986). ROSSELLÓ VAQUER, Ramon. *Felanitx 1931-1952. Crònica de la Segona República, la Guerra i la Postguerra*. Palma: Illa Edicions, 2017.

assessores o inspectores i empleats que poguessin estar compreses a l'article cincú del Decret de la Junta de Defensa Nacional de dia 13 de setembre de 1936:

«Los generales jefes de los ejércitos de operaciones o los de columna o unidad a quienes estos hayan dado instrucciones al efecto podrán, en las plazas ocupadas y que en lo sucesivo ocupen, tomar medidas precautorias encaminadas a evitar posibles ocultaciones o desaparición de bienes de aquellas personas que por su actuación fueran lógicamente responsables directos o subsidiarios, por acción o inducción de daños y perjuicios de todas clases ocasionados directamente o como consecuencia de la oposición al triunfo del movimiento nacional».

A banda de la informació que aporta aquesta documentació sobre bloqueig de comptes, dipòsits bancaris, pòlisses de cessió dels considerats desafectes, afegiex una autèntica "llista negra" de les persones que havien de ser eliminades o privades de llibertat a l'Illa en el transcurs de la guerra. Com hem explicat anteriorment, els llistats foren subscrits pel jutge, Francisco Bonilla i el secretari del Jutjat Especial per a l'Execució del Decret de la Junta de Defensa Nacional del 13 de setembre de 1936, Manuel Cortés Aguiló qui era?. En definitiva podem afirmar que els integrants dels centres de poder de la Mallorca en guerra aplicaren sistemàticament una repressió organitzada i planificada com assenyalava el general Mola, veritable artífex d'aquest patró repressiu, anomenat tècnicament neteja política, genocidi republicà, que fou aplicat sistemàticament als territoris conquerits per les forces nacionals.

1) L'Exèrcit o el poder militar

La Guerra Civil a Mallorca va començar el mes de juliol de 1936 amb la proclamació d'un ban d'estat de guerra pel qual el general Manuel Goded, conspirador i comandant militar de les Balears va assumir el poder absolut i en destituïa totes les autoritats civils. La revolta, havia estat preparada des de feia temps amb tota minuciositat per militars i civils descontents amb el règim republicà, que havien constituït una junta divisionària colpista que fou presidida pel comandant, Mateu Torres Bestard i en la que estaven representats els diversos cossos militars de Mallorca. Aquesta junta rebia des de Pamplona i altres ciutats de la Península, les ordres dels caps de la conspiració. Fonamentalment els principals conjurats que formaven part *del proyecto golpe militar contra un régimen abominable* eren de l'estament militar. Ben aviat, els militars conspiradors varen rebre el suport de destacats personatges civils compromesos amb els partits conservadors i dretans, com *Renovación Española*, Joventut d'Acció Popular, i els Tradicionalistes. No podem obviar tampoc el suport dels grups paramilitars de Falange i els representants monàrquics.³²³

³²³ MASSOT I MUNTANER, Josep. *El primer franquisme a Mallorca, Guerra Civil, repressió, exili i represa cultural*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1996, pàg. 19.

Coincidim amb l'exposició del professor Serra Busquets quan es refereix que l'anàlisi de l'actuació de la jerarquia militar a Mallorca els darrers mesos de la Segona República (moment en que es prepara la conspiració) fins l'acabament de la guerra és molt important i de gran complexitat, amb un conjunt de contradiccions que cal esbrinar a partir d'un conjunt d'aspectes que van des de les ideologies, el matisos i el talant dels distints sectors autoritaris. Així com també, la influència directa dels italians, el personalismes i el grau de responsabilitat amb la repressió.³²⁴ Fet aquest aclariment, pensam que la major part dels caps conspiradors de l'Exèrcit a Mallorca foren en gran part, els autèntics responsables de la revolta i posterior repressió. Ara bé, també és vera, que entre aquests militars, n'hi hagué que no es mostraren molt compromesos amb algunes actuacions, molt especialment, les que es desenvoluparen post juliol de 1936. En aquest àmbit es situà el coronel Aurelio Diaz de Freijó –que es féu càrrec accidentalment de la comandància militar de Balears quan s'inicià la guerra– i els membres del seu Estat Major que sembla propugnaren una política repressiva més moderada. De totes maneres, no cal minimitzar l'actuació dels caps militars, atès que en massa ocasions s'ha volgut deslligar i minimitzar la seva responsabilitat amb la repressió que sens dubta posaren en marxa, deixant com a responsables directes, els membres de Falange. I no va ser així.

Començarem l'anàlisi de l'actuació dels conspiradors militars exposant una de les raons, sinó la més important que va afavorir l'organització de la trama militar que va desencadenar la Guerra Civil espanyola. Ho farem referint-nos a l'extraordinari estudi realitzat per la Dra. Maria Ángeles Recio Garcia sobre els militars africanistes. Aquesta investigació defensa el paper cabdal dins la trama colpista que jugaren una bona part dels comandaments que participaren en les campanyes bèl·liques a la zona del Protectorat del Marroc entre 1909 i 1927. Aquests militars es convertiren en els grans responsables de l'organització de la conspiració militar contra la República del mes juliol de 1936 i, al mateix temps foren els artífexs de la repressió planificada que es va executar –des del primer moment del cop d'estat– a la zona nacional; però que també afectaria als territoris que restaren fidels al govern de la Segona República, en el moment que aquests foren ocupats per l'Exèrcit de Franco.

El 1904, Gran Bretanya i França varen oferir a l'Estat espanyol la possibilitat de tenir un petit protectorat –que li adjudicaren el 1912– al nord del Marroc, a canvi de preservar el lliure trànsit de l'estret de Gibraltar i del Mediterrani occidental. La presència espanyola al Marroc, però, va desfermar l'oposició del nacionalisme marroquí i va donar lloc a una sèrie de guerres entre 1909 i 1927. Per això, el govern de l'Estat va crear al Marroc un Exèrcit colonial mercenari integrat per les Forces Regulars Indígenes, el 1911, i la Legió, el 1920, sota el comandament d'oficials espanyols. Aquests comandants són els

³²⁴ SERRA BUSQUETS, Sebastià. «Destitució dels caps militars». MEMÒRIA CIVIL. MALLORCA EN GUERRA. Suplement diari BALEARES, núm. 23 (Edició de dia 8 de juny de 1986). Vegeu també: SERRA BUSQUETS, Sebastià. «La Segona República i la Guerra Civil». SERRA BUSQUETS, Sebastià. *Els elements de canvi a la Mallorca del segle XX*. Palma: Edicions Cort, 2001, pàg. 271-324.

anomenats militars africanistes, un col·lectiu que va forjar una identitat pròpia fruit d'haver desenvolupat la seva carrera al Marroc.

Una de les accions més destacades i conegudes de l'Exèrcit espanyol a la zona mencionada fou el desembarcament d'Alhucemas de dia 5 de setembre de 1925, que tenia la intenció de derrotar les forces indígenes capitanejades per Abdelkrim. L'espectacular operació militar francoespanyola dirigida pel general Miguel Primo de Rivera que assumí el càrrec d'Alt Comissari d'Espanya al Marroc, no va tenir èxit. No es va aconseguir la victòria, ni la captura del líder indígena que va fugir i es refugià a Axdir i Temasint, des d'on va reorganitzar la defensa.³²⁵ A la campanya militar, hi participaren destacats militars africanistes que anys després organitzaren el complot contra la República, com José Sanjurjo Sacanell que era el cap de l'Exèrcit d'Operacions i Manuel Goded Llopis que estava al capdavant de la Prefectura de l'Estat Major. Així com també, José Millán-Astray y Terreros, Luis Orgaz Yoldi, Francisco Franco Bahamonde, Gonzalo Queipo de Llano Sierra, entre d'altres. Un fet molt important, si més no, curiós, és que tot i que inicialment no s'assoliren els objectius de derrotar les tropes d'AbdelKrim es concediren nous ascensos militars dins l'organigrama del Protectorat:

«En el mes de noviembre [1925] cesó Primo de Rivera en el mando del ejército de África, siendo nombrado Alto Comisario y general en jefe el general Sanjurjo, [Sanjurjo Sacanell] que había sido promovido a teniente general por las operaciones del desembarco en Alhucemas. Comandantes generales de Ceuta y Melilla fueron nombrados los generales Berenguer (don Federico) y [Alberto] Castro Girona, y en el mes de febrero fue nombrado jefe de Estado Mayor General del ejército de España en Marruecos el autor [Goded Llopis], ascendido a general de brigada también por la campaña del desembarco. Poco después, por decreto 8 de abril, se reunieron en una sola persona el cargo de General del ejército de operaciones y el de inspector general de Intervenciones y Fuerzas jalifianas, recayendo ambos cargos en el autor [Goded], que de este modo, y bajo la dirección suprema del general Sanjurjo, Alto Comisario y general en jefe, había de actuar simultáneamente en la preparación de las operaciones militares y en la dirección política indígena y tener el mando directo de las fuerzas jalifianas que, a más de las intervenciones militares, estaban constituidas en aquel momento por las mehallas de Melilla, Tetuán, Larache y Tafersit, en total 6.000 hombres».³²⁶

³²⁵ De les 66 cabiles del Protectorat espanyol del Marroc, seguien insubmises una quarantena, és a dir, dues terceres parts del territori estava en mans rebels i sense ocupar «y en realidad las operaciones de 1925, tanto en la zona española como en la francesa, pueden calificarse técnicamente en el orden militar como de *conquista de las bases de partida para ulteriores operaciones a fondo y en efectiva cooperación militar de ambos ejércitos*». RECIO GARCÍA, María Ángeles. *D'una Guerra a una altra. Els militars africanistes espanyols: De Ben Tieb a Llano Amarillo (1924-1936)*. Tesi Doctoral. Palma: Universitat de les Illes Balears, 2016, pàg. 173-174.

³²⁶ RECIO GARCÍA, María Ángeles. *D'una Guerra a una altra. Els militars africanistes espanyols: De Ben Tieb a Llano Amarillo (1924-1936)*. Tesi Doctoral. Palma: Universitat de les Illes Balears, 2016, pàg. 175-176.

Uns temps després, es va organitzar una nova ofensiva que va acabar amb la derrota de les forces del cabdill Abdelkrim, que finalment, el 27 de maig de 1926 es va lliurar als francesos. No obstant això, les accions de guerra s'allargaren un temps i acabaren el juliol de 1927, amb el sotmetiment d'una quarantena de cabiles. El 10 de juliol de 1927, es va signar l'acord de pacificació del Marroc i les zones d'influència de França i Espanya. Aquest dia, el general Sanjurjo, cap de l'Exèrcit espanyol a l'Àfrica, es va dirigir des de la seva caserna general de Bab Tasa a totes les forces del Marroc, notificant la fi de la guerra i agraint d'una manera molt apassionada l'esforç i compromís durant tants anys per l'Exèrcit espanyol colonial:

«Todo lo habéis vencido y soportado con entereza y valor que recuerda el de nuestros audaces conquistadores y que hacen resplandecer las virtudes militares de todos: generales, jefes, oficiales y tropa, del Ejército de tierra [...]; las leales tropas indígenas [...]; los aviadores [...]; las Fuerzas navales [...]; todos, soldados de tierra, del mar y del aire, merecéis el agradecimiento de la Patria y de vuestro General, que sabe que todos los laureles, toda la gloria, a vosotros sólo corresponden, pues con vuestro valor, vuestra fatiga y vuestras vidas, los habéis conquistado».³²⁷

Uns mesos després, l'octubre de 1927 el rei Alfons XIII va visitar la zona i va atorgar nous títols i privilegis als caps militars que dirigiren les accions militars. Segons Recio García, els nous nomenaments atorgaren un gran poder als africanistes y: «significaren que el poder militar i polític del Protectorat estava en mans dels militars [...] També aquests militars africanistes van ascendir professionalment gràcies als mèrits de guerra, molt per sobre de la resta dels militars de la Península, la qual cosa els va proporcionar molt més poder no només al Protectorat, sinó a l'hora d'ocupar llocs a l'administració del Govern Central; a més de les medalles que van obtenir a aquella guerra, algunes de les quals incloïa pensions vitalícies que se sumaven al seu salari mensual».³²⁸ Exposarem alguns dels casos més rellevants d'ascensos i distincions dels caps militars africanistes i conspiradors contra la República:

- a) El general Sanjurjo Sacanell, va rebre la màxima distinció militar; més coneguda com la *Laureada de Sant Fernando*. A més, se li atorgà el Marquesat del Rif, així com també fou nomenat Cap de les Forces militars del Marroc. Després del desembarcament a la badia d'Alhucemas es va fundar una ciutat que se li va donar el nom de Villa Sanjurjo en el seu honor. Quan es va proclamar la Segona República, fou nomenat alt Comissari de l'Estat espanyol al Marroc i posteriorment va ocupar el càrrec de Director General de la Guàrdia Civil.
- b) Manuel Goded Llopis fou ascendit per mèrits de guerra a coronel del Cos d'Estat Major el juliol de 1922. L'1 d'octubre de 1925 ascendí a general de

³²⁷ RECIO GARCÍA, María Ángeles. *D'una Guerra a una altra. Els militars africanistes espanyols: De Ben Tieb a Llano Amarillo (1924-1936)*. Tesi Doctoral. Palma: Universitat de les Illes Balears, 2016, pàg. 175-191.

³²⁸ *Ibidem*, pàg. 175-198.

brigada. Dos anys més tard va ascendir a general de divisió. El 1929 deixà el Marroc i fou nomenat Comandant Militar de Cadis. El 1930 exercia el càrrec de Sotssecretari del Ministeri de la Guerra i el 1931 era Cap de l'Estat Major. En els anys de govern republicà de centredreta és nomenat Cap de les Forces del Marroc i comandant Militar de de Ceuta. El 14 de febrer de 1935 fou nomenat Comandant general de les Balears.

- c) Un altre africanista destacat fou Emilio Mola Vidal. El 15 de maig de 1912 va ascendir a capità per mèrits de guerra i l'1 de febrer de 1914 a comandant. L'octubre de 1921 fou ascendir a coronel i l'octubre de 1927 a general de brigada. Entre el 1928 i 1930 fou cap de l'Exèrcit a Larache (Marroc). De 1930 fins el 14 d'abril de 1931 fou Director General de Seguridad. Posteriorment fou processat i empresonat per participar en trama colpista del mes d'agost de 1932. El 1933 passà a la reserva. Durant el mandat de govern frontpopulista fou nomenat Comandant Militar de Pamplona.
- d) Gonzalo Queipo de Llano, fou nomenat Cap de les forces de Seguretat del president de la República, Niceto Alcalá Zamora. Pel mes de setembre de 1933 passà a ser el nou Inspector General de l'Institut de Carrabiners, càrrec que ocupa fins el 1936. També són destacables els ascensos de Francisco Franco Bahamonde i Milan-Astray.

No és d'estranyar per tant, que aquests caps militars que aconseguiren tots tipus de distincions pels seus mèrits de guerra al Marroc i que foren consolidats durant la dictadura de Primo de Rivera, topassin amb la Llei de Reforma de l'Exèrcit impulsada poc temps després d'haver-se proclamat la República pel primer govern reformista (abril de 1931-novembre de 1933) presidit per Manuel Azaña. Hem de pensar que des del desembarcament d'Alhucemas i la posterior pacificació de la zona, el Protectorat del Marroc estava totalment controlat pel caps militars espanyols. Ells eren els qui prenién les decisions polítiques, així com, les econòmiques. A més de tot això, els territoris més petits i allunyats del centre de poder havien establert una espècie de xarxa caciquil que a canvi de la seva col·laboració rebien cert privilegis:

«En la Dirección General de Tetuán recibían información de los poblados más remotos, a través de sus jefes de menos estatus hasta el jefe de la cabila: el caíd, que era como un funcionario español y este informaba a su superior inmediato [...] hasta llegar al Delegado de Asuntos Indígenas. La contratación de personas destinadas a la administración marroquí se hacía en el seno de las familias que manifestaban una cierta colaboración con las autoridades coloniales. Tal fenómeno dio origen a una nueva clase que se benefició de los privilegios que les otorgaba su situación».³²⁹

³²⁹ MADARIAGA ÁLVAREZ-PRIDA, Maria Rosa de. *Los moros que trajo Franco*. Madrid: Alianza Editorial, 2015, pàg. 158. Informació recollida a RECIO GARCÍA, Maria Ángeles. «La gestació d'una Guerra: l'Exèrcit d'Àfrica durant la Segona República». XXV Jornades d'Estudis Històrics Locals. Palma: Institut d'Estudis Balearics, 2007, pàg. 401.

Les primeres notícies de la proclamació de la Segona República arribaren a la zona del Protectorat cap a les 10 del vespre del mateix 14 d'abril de 1931. Durant la nit i l'endemà es registraren algunes manifestacions per part de la població que es va queixar de l'actitud de l'Alt Comissari, el general Francisco Gómez Jordana Souza, que es va negar a hissar la bandera tricolor. Els tumults acabaren amb ferits, fet que implicaria la destitució de Jordana Souza que fou substituït pel general Sanjurjo Sacanell que arribà a Tetuan el 25 d'abril. En el seu primer discurs va expressar la seva rotunda adhesió al govern de la República. Però desgraciadament, la seva actitud va canviar en el moment de conèixer els propòsits que tenia el nou govern sobre el Protectorat del Marroc. Aquestes foren les paraules del President, Manuel Azaña:

«Es una cosa manifiesta que para un territorio pequeño, como es nuestra Zona de Marruecos, unos efectivos militares de 50.000 hombres son a primera vista exagerados, y yo sostengo que hay obligación de saber defender la paz y la seguridad de Marruecos con muchísima menos fuerza; hay obligación de hacerlo y de saberlo hacer [...] Propósitos míos: reducir el Tercio y el reclutamiento del Tercio a lo estrictamente indispensable. Es el Tercio, como sabéis, una tropa carísima; ha sido reducido su efectivo en 1.500 o 2.000 hombres, y ahora mismo hay vacantes que no pienso proveer. Pero hay, además, la tropa peninsular de servicio obligatorio: quedan allí los ocho batallones de Infantería y los demás servicios de otros Cuerpos y Armas. Pues bien, mi propósito resuelto [...], es suprimir en Marruecos totalmente la tropa peninsular de servicio obligatorio, es decir, tengo en curso el decreto, y no tardará en aparecer, organizando el enganche voluntario de tropas españolas para Marruecos para sustituir el soldado de servicio obligatorio por voluntario: naturalmente que cambiando las condiciones de reclutamiento; es decir, constituyendo para la defensa de España, como voluntarios para la paz y seguridad de Marruecos, a españoles con estado civil conocido, que puedan decir quiénes son y cómo se llaman [...] ofreciéndole ventajas para ingresar en otros Cuerpos al cumplir el tiempo de servicio y, sobre todo, puesto de acuerdo con la Alta Comisaría, ofreciéndole terrenos en Marruecos para la colonización».³³⁰

No hi ha cap dubta que el govern tenia intenció de reduir la tropa colonial i, d'aquesta manera, baixar costos econòmics. No era un plantejament esbojarrat, atès que el Protectorat espanyol comptava amb una força militar excessiva i molt costosa. En aquest sentit convé afegir que en aquests moments, l'Exèrcit colonial comptava amb un militar per cada 18 habitants, mentre que a la zona francesa n'hi havia un per cada 80 habitants.³³¹ A banda d'aquest fet, també hi havia altres intencions governamentals. En primer lloc, el manteniment de la pau a la zona, evitant d'aquesta manera

³³⁰ RECIO GARCÍA, María Ángeles. *D'una Guerra a una altra. Els militars africanistes espanyols: De Ben Tieb a Llano Amarillo (1924-1936)*. Tesi Doctoral. Palma: Universitat de les Illes Balears, 2016, pàg. 232-233.

³³¹ RECIO GARCÍA, María Ángeles. «La gestació d'una Guerra: l'Exèrcit d'Àfrica durant la Segona República». XXV Jornades d'Estudis Històrics Locals. Palma: Institut d'Estudis Balearics, 2007, pàg. 400.

l'intervencionisme militar. En segon, l'inici de relacions econòmiques entre Espanya i el Marroc. I en darrer, facilitar la colonització civil del territori a través de soldats voluntaris.

Ben aviat, les noves mesures reformistes es posaren en marxa. Dia 23 d'abril de 1931 s'aprovà el primer decret que ordenava, entre d'altres coses, l'extinció de la formula de jurament d'obediència i fidelitat de les forces armades cap les institucions desaparegudes (rei-monarquia). En el seu lloc, el govern implantà la decisió personal d'adhesió a la República, amb una afirmació prou clara: «Los que opten por servirla, otorgarán la promesa; los que rehúsen prestarla, será que prefieren abandonar el servicio». Tres dies més tard es va promulgar una altra ordre, molt més polèmica que l'anterior: la necessitat d'ajustar el nombre de comandaments militars a les necessitats de defensa del país. En aquest punt, cal dir que segons l'Anuari Militar de 1931, l'Exèrcit espanyol comptava amb 158 generals i 21.996 oficials. Unes xifres –segons el govern d'Azaña– inassolibles econòmicament. Hem de pensar que l'Estat espanyol vivia una delicada situació econòmica.

La reducció es va dur a terme, en primer lloc, amb l'anul·lació momentània dels exàmens d'ingrés d'aspirants a oficials a la Acadèmia Militar de la qual era director, Francisco Franco. I en segon, amb el pas a la reserva, sense perdre el sou de tots els oficials de l'Estat Major, Guàrdia Civil, Cos de Carrabiners, Intendència i Sanitat, que ho sol·licitassin. Uns més mes tard, el 19 de maig el govern va prendre una altra decisió que fou considerada pels comandaments militars un atac directa i personal a la institució. Ens referim, a l'anul·lació dels ascensos concedits a partir del Decret de dia 26 de juliol 1926. Segons el nou govern, aquest decret era contrari a la Llei del 29 de juny de 1918 que ja establia la reglamentació d'ascensos, que s'atorgaven –i no d'una altra manera– per rigorosa antiguitat i prèvia declaració d'aptitud. Una setmana més tard, es va aprovar un nou decret de força envergadura, doncs afectava a la reorganització del cos l'Exèrcit peninsular i de les Illes adjacents. Aquesta intervenció va suposar una nova supressió d'organismes institucionals i unitats militars, a més d'una reducció en el nombre de comandaments a la zona del Protectorat del Marroc. Sens dubtes les noves mesures foren contestades obertament per alguns dels caps militars africanistes com Franco, Sanjurjo, Varela, entre d'altres.

Francisco Franco, en el seu discurs en motiu de l'acte de tancament definitiu de l'Acadèmia Militar de Saragossa, fou el primer comandament que es queixà obertament de les resolucions preses pel nou govern republicà. El general Sanjurjo també ho va proclamar als funerals dels membres de la Guàrdia Civil que moriren en els enfrontaments entre camperols i membres de la Benemèrita del 31 de desembre de 1931 a Castiblanco (Badajoz). Per la seva banda, el coronel José Enrique Varela, un africanista hostil a la República i que s'apuntaria a la rebel·lió del juliol del 36 afirmà: «que la República s'havia transformat en una dictadura militar. Acusava al govern

d'insultar l'Exèrcit i recriminava a la societat civil que s'hagués oblidat del patriòtic heroisme de l'Exèrcit durant la guerra colonial al Marroc».³³²

Davant aquests fets, que posaven en dubte la legalitat democràtica republicana, el govern d'Azaña va decidir intervenir, destituint Sanjurjo com a cap de la Guàrdia Civil. El cap militar fou enviat a Sevilla per dirigir el Cos de Carrabiners. De totes maneres, la destitució no va aturar les ànsies conspiratòries de Sanjurjo, atès que poc temps després va encapçalar una insurrecció conspiració el 10 d'agost de 1932 anomenada *La Sanjurjada*. La revolta va fracassar. Entre els seus col·laboradors, ja hi havia el generals Manuel Goded Llopis i Emilio Mola Vidal, personatges que jugarien un paper molt destacat en l'organització de la revolta del juliol de 1936.

La composició del nou govern de centra dreta que va sorgir del resultat de les eleccions generals dels mes de novembre de 1933 fou acollit amb satisfacció pels militars, atès que es paralitzaren una bona part de les reformes del govern republicà del primer bienni. A més, es va decretar una amnistia pels militars que s'havien revoltat amb Sanjurjo l'any 1932 i els col·laboradors amb la Dictadura de Primo de Rivera. Francisco Franco fou un dels grans beneficiats. En aquest moment era Comandant Militar de les Balears i com ajudant tenia el comandant mallorquí, Mateu Torres Bestard. El mes de febrer de 1935, fou nomenat nou Cap de les forces del Marroc. Sembla que el nou nomenament estava relacionat amb l'assessorament que donà Franco al ministre de guerra, Diego Hidalgo Durán per tal d'aconseguir reprimir els fets revolucionaris d'Astúries de 1934. Torres Bestard i el cosí de Franco, Francisco Franco Salgado-Araujo l'acompanyarien al nou destí. És un fet que demostra l'estreta relació que existia entre Franco i el militar mallorquí, un dels artífexs de la conspiració i de la repressió a Mallorca durant la Guerra Civil. De totes formes, hi estarien molt poc temps, atès que pel maig de 1935, Franco fou nomenat Cap de l'Estat Major. Al mateix temps, el general Goded fou nomenat nou Director de l'Aeronàutica. Aquesta circumstància va coincidir amb el nomenament del sagaç i impetuós líder de la CEDA, José Maria Gil-Robles Quiñonero, com a nou ministre de guerra, en substitució d'Hidalgo Durán, que era un militar més proper a les idees de reforma. El nou ministre havia decidit envoltar-se de destacats militars africanistes, que coparen la cúpula militar de l'Exèrcit, implantant d'aquesta manera una política no favorable als comandaments més progressistes de les forces armades i, reforçant el seu poder.

Uns mesos més tard, el 16 de febrer de 1936, la candidatura del Front Popular va guanyar les eleccions generals. El nou govern d'esquerres tornà a posar en marxa les línies de reformes que quedaren aturades durant el govern de centre dreta presidit per Lerroux. Una altra vegada, foren contestades fortament per diferents sectors socials i polítics representants de la dreta immobiliària i també pels militars africanistes. Els caps

³³² FERRER GUASP, Pere. *Joan March. L'home més sospitos del món*. Barcelona: Edicions B, 2008, pàg. 270. Vegeu també: FERRER GUASP, Pere. *Joan March, la cara oculta del poder (1931-1945)*. Palma: Edicions Cort, 2004.

militars colonials ho consideraven com un atac a l'estament militar i es sentiren molt dolguts. És en aquest moment quan començaren d'una manera molt activa a preparar nous moviments conspiradors. El nou govern s'assabentà del fet i va prendre noves mesures correccionals. Així aïllà i dispersà els militars més sospitosos d'atemptar contra la República. Entre aquests hi havia Emilio Mola que fou traslladat de la Prefectura del Marroc a Pamplona i Francisco Franco que passà de l'Estat Major a la regió de les Canàries. Ara bé, la decisió no aconseguí aturar les ànsies conspiradores de la majoria d'aquests comandaments. Recio García apunta un fet molt important: «després de la dispersió dels caps de la conspiració, els oficials inferiors jugaren un paper essencial en la execució de l'alçament del juliol de 1936».³³³ Aquests darrers s'aferraren als raonaments expressats per Queipo de Llano i pels quals s'havia d'actuar: «la anarquia que reinaba en España desde poco después de la implantación de la República había llegado con el Frente Popular a límites que hacían temer la disolución de la Pátria».³³⁴

A partir d'aquest moment, els africanistes que havien forjat durant una dotzena d'anys una mentalitat militarista, colonialista, imperialista, contrària als drets humans i amb menyspreu a l'estament civil i, que xocava amb els ideals de canvis dels governs reformistes de la República, posaren en marxa una nova conspiració. La seva intenció era enderrocar el govern i d'aquesta manera, obtenir el poder total de l'Estat. És indubtable que els comandaments africanistes no es conformar amb el control del Marroc, sinó que volien aconseguir el control d'Espanya. A més sabien que ho podien aconseguir, atès que controlaven les unitats militars més potents i preparades de l'Exèrcit espanyol: les forces d'Àfrica. L'Exèrcit del Marroc estava format per cinc unitats de forces regulars indígenes, a més, del Cos de *la Legión*, el qual una tercera part estava composta per estrangers. En total, uns 20.000 homes disciplinats i combatius. No podem oblidar tampoc que aquestes unitats lluitaren conjuntament amb l'Exèrcit colonial francès en la derrota contra la resistència marroquina. Les campanyes militars dutes a terme des del desembarcament d'Alhucemas de 1925 fins a la pacificació del Protectorat del Marroc el 1927 van permetre a les forces espanyoles conèixer les tècniques de combat franceses i aplicar-les a un eventual conflicte armat. Aquestes circumstàncies serviren com a base inicial i punta de llança pel cop d'estat del juliol de 1936.³³⁵ Sembla també, que els comandaments africanistes aplicaren contra la població

³³³ RECIO GARCÍA, María Ángeles. «La gestació d'una Guerra: l'Exèrcit d'Àfrica durant la Segona República». XXV Jornades d'Estudis Històrics Locals. Palma: Institut d'Estudis Balearics, 2007, pàg. 401.

³³⁴ FERNÁNDEZ-COPPEL, Jorge. *Queipo de Llano. Memorias de la Guerra Civil*. Madrid: La Esfera de los Libros, 2008, pàg. 11.

³³⁵ «Esta campaña de 1926 marca el tránsito de la Guerra irregular que se había producido hasta entonces en Marruecos a la Guerra regular pues las experiencias de la Gran Bretaña llegaron al territorio norteafricano de la mano de los franceses, y los militares hispanos tuvieron ocasión de assimilarlas». BLANCO ESCOLÀ, Carlos. *La incompetencia militar de Franco*. Madrid: Alianza Editorial, 2000, pàg.151.

indígena algunes modalitats repressives que més endavant utilitzaren per eliminar les persones considerades republicanes durant la Guerra Civil.³³⁶

Dos dies abans del cop d'estat, finalitzaren unes maniobres militars a la regió de Rif central, a Llano Amarillo. Mentrestant, el general José Yagüe Blanco, membre de la Falange i amic personal de José Antonio Primo de Rivera va contactar amb els caps de la conspiració. Dia 17 de juliol, el comandant militar de Melilla va ordenar realitzar una sèrie de registres, atès que es sospitava de moviment estranys. Fou en aquest precís moment quan la insurrecció es va posar en marxa. Forces regulars i de *La Legión* prengueren el poder a Melilla i varen detenir el Cap de l'Exèrcit del Marroc, el general Agustín Gómez Morato. A més, arrestaren nombroses persones d'ideologia esquerrana. Foren els primers moments de la revolta que es convertiria en una Guerra Civil.

Amb el començament dels primers moviments insurreccionals, no podem obviar, que es va produir un fet de molta importància i de gran intensitat dramàtica. El conspirador Franco, comandant militar de les illes Canàries, es va dirigir als generals de l'Exèrcit reclamant el seu suport. Només un grup minoritari va acceptar la demanda. Així, un dels vuit capitans generals que dirigien les regions militars en què estava dividit el país es va afegir als conspiradors. A més, dels devuit oficials de major graduació –generals de Divisió– tan sols quatre es van sumar a l'alçament. La meitat dels caps de la Guàrdia Civil també es va mantenir –al menys inicialment– fidels a la República, així com també, la major part dels comandaments de la força aèria. D'aquesta manera, entre un 70 i un 80% del total de l'oficialitat militar restaren a favor de les autoritats republicanes. Pel que fa als guàrdies d'Assalt, es mantingueren fidels a la República, així com també la meitat del cos de carrabiners. Enrique Moradiellos, especialista en la Segona República, Guerra Civil i Primer franquisme apunta el fet que l'escàs suport militar que varen rebre els revolats condicionaria el fracàs de l'alçament i el començament de la Guerra Civil:

«Si se hubiera sublevado todo el Ejército, hubiera pasado como en septiembre de 1923; cuando Miguel Primo de Rivera, capitán general de Cataluña, de acuerdo con casi todo el alto mando militar, se pone en marcha para ocupar el poder, desplazar a los civiles e imponer una Dictadura, principio de orden y disciplina, dando órdenes que aquel que no cumpla, que lo fusilen o lo arresten. Eso no sucedió. En julio del 1936, aquellos que creyeron que iban a repetir lo del 23, se equivocaron. Tampoco sucedió lo que pensaban otros, y estoy pensando en Largo Caballero y quizás en el propio Gobierno republicano, que creían que iba a ser algo parecido a agosto del 32, cuando el general Sanjurjo, al frente de una guarnición en Sevilla y unas unidades en Madrid, intentó dar un golpe de Estado. La sublevación de julio de 1936 fue una intentona muy fracturada, con un apoyo territorial escaso. En el verano del 36 no pasó ni lo que en el 23 ni lo que en el 32, sino otra cosa. El golpe militar fue amplio, pero no unánime, se encontró con que tenía enfrente a otras tantas guarniciones que se oponían a su actuación. El golpe triunfó en la

³³⁶ Informació facilitada per Maria Ángeles Recio Garcia.

mitad de España y fracasó en la otra mitad. En ese resultado ambiguo se abre el escenario de la Guerra Civil».³³⁷

Malgrat que la major part dels caps de les forces armades es varen mantindre fidels al govern de la República, la resta de forces no varen poder aturar el què realment va passar els primers dies de la revolta, especialment entre el 17 i el 20 de juliol de 1936. Militars colpistes amb el suport de falangistes, carlins i monàrquics, atacaren les residències d'oficials i destituïren la major part dels capitans generals, alguns dels quals fou afusellat.

Enrique Moradiellos apunta aquest fet. A més, afirma que fou dins les institucions militars on es forjà la traïció al règim democràtic de la República, atès que les zones aquarterades foren el primer espai on es desenvolupà la primera fase de la lluita armada i el lloc on es varen cometre les primeres execucions: «La sublevación de julio de 1936 comenzaba como una guerra civil, en el seno del ejército y sus primeras víctimas serían los mandos militares opuestos a la intentona o que fracasaron en la tentativa insurreccional».³³⁸

D'aquesta manera el general Franco, comandant militar de les Canàries es va nomenar Cap de l'Exèrcit del Marroc, després d'haver fet empresonar el titular, el general Agustín Gómez Morato. El general Emilio Mola es va proclamar a Burgos, capità general de la sisena Regió Militar, després d'haver fet afusellar al seu superior, el general Domenge Batet Mestre. De la mateixa manera, es fa ver amb la capitania general de la setena Regió Militar, el general Andrés Saliquet Zumeta, afusellant al capità general d'aquesta regió, el general Nicolás Molero Lobo. A Sevilla, el general Queipo de Llano va fer afusellar el capità general de la segona Regió Militar, José Fernández Vila Abràille, ocupant el seu lloc. El mateix va succeir a Galícia, on el capità general Enrique Salcedo Molinuevo fou afusellat. També fou assassinat, el general Miguel Campins, governador militar de Granada. Seguiren el mateix camí, el general Núñez Prado a Saragossa; el general Caridad Xiula a A Corunya; el general López Viota, a Sevilla; el general Mena Esclop, a Burgos; el coronel Carrasco Amilibia, a Logroño; el general Gómez Caminero, a Salamanca; el Cap de la base d'Hidroavions, Virgilio Leret Ruiz; el general Romerales, a Melilla; el comissari superior Arturo Álvarez Buyilla, a Tetuan i el coronel inspector de la Legión, Luis Molina Galano, a Ceuta.

Un temps després, els tribunals franquistes jutjaren i condemnaren a mort molts altres militars com el coronel d'Artilleria, José Franco Mussio; el comandant d'Artilleria, Manuel Espiñeira Cornide i els capitans, Luis Revilla de la Font, Hilario Sáenz de Cenzano i Pinillos, Ernesto González Reguerin, Ignacio Cuartero Larrea i José Bonet

³³⁷ MORADIELLOS GARCIA, Enrique. *Historia mínima de la Guerra Civil española*, Madrid: Editorial Turner, 2016.

³³⁸ MORADIELLOS GARCIA, Enrique. *Historia mínima de la Guerra Civil española*, Madrid: Editorial Turner, 2016. Vegeu també: MORALES, Clara. «80 años del golpe del 36». Infolibre (edició de dia 18 de juliol de 2016). <http://www.infolibre.es>

Molina i el tinent Luis Alau Gómez-Acebo. L'única "falta" que havien comès aquests comandaments fou restar fidels al govern democràtic de la República i, al mateix temps, oposar-se al cop d'estat. És important afegir que cap dels militars que foren executats – amb sentència o no– no eximiren cap tipus de resistència a les tropes revoltades. La sagnant matança de caps i oficials de l'Exèrcit republicà, juntament amb el desembarcament a la península del contingent de tropes mercenàries i estrangeres fidels als colpistes va alterar profundament l'equilibri de forces i va permetre als militars rebels poder dominar la situació, abans de rebre l'ajuda de Hitler i Mussolini.

No tenim dubtes que des dels primers instants de l'alçament, els militars africanistes lideraren la Guerra, però també la repressió. Ho feren aplicant mètodes de la Guerra colonial: plantejant el cop d'estat com un objectiu bèl·lic i a la població civil com enemiga; matant; empresonant i/o represaliant als oponents; destituint a les autoritats locals per la força de les armes i col·locant en el seu lloc als seus simpatitzants. D'aquesta manera, crearen –sota el seu poder– una nova societat militaritzada i burocratitzada. És la política que feia anys s'aplicava al Protectorat del Marroc. Un plantejament que hem entès a partir la bibliografia consultada i molt especialment gràcies a la investigació realitzada per la Dra. Maria Ángeles Recio García a la qual ens hem referit d'una manera destacada.

A Mallorca, la conspiració militar va triomfar i, des d'aquell precís moment, forces militars i paramilitars addictes s'encarregaren de prendre els llocs més estratègics de la capital, ciutats i pobles, efectuant les primeres detencions contra les persones que varen rebutjar l'estat de Guerra, a més, dels qui eren considerats sospitosos amb la nova situació. En aquestes accions també hi participaren membres de la Guàrdia Civil i, especialment d'una manera molt activa, els militars anomenats *Jinetes de Alcalá*. Citam alguns exemples. Les primeres notícies de l'alçament arribaren a Pollença –municipi que oposà certa resistència a la revolta– per conducta del governador civil, Antonio Espina. Aquest informà a la Comissió Gestora dels moviments d'alguns comandaments de l'Exèrcit. Davant aquesta situació, alguns militants d'esquerra decidiren traslladar-se a Palma amb l'objectiu d'entrevistar-se amb el governador. Volien saber l'actuació a seguir. Abans d'arribar a la capital, s'assabentaren de certs moviments de les forces de la Guàrdia Civil, però realment no varen saber si s'havia declarat l'estat de Guerra o no. Així ho expliquen els autors del llibre de la Guerra a Pollença:

«El que era segur era que els feixistes havien pres el carrer. Per això decidiren anar a la Casa del Poble de Palma i, quan es cercioraren que aquesta estava pressa per forces uniformades i, després d'observar una forta presència de soldats al carrer, s'adonaren de la impossibilitat d'arribar a la seu de governació i retornaren a Pollença. Un cop al municipi, es dirigiren a la Casa Consistorial, posant al corrent a les autoritats de la situació observada a Inca i Palma. La conclusió és que s'havia produït un moviment

feixista que havia alterat l'ordre, protagonitzat per falangistes però –segons testimonis–, l'Exèrcit no tant sols n'estava al marge, sinó que aviat el reprimiria».³³⁹

Aquesta perspectiva –segons els mateixos investigadors– es va refermar a causa de l'actitud que prengueren en les següents hores, els militars d'Aviació de la base del Port de Pollença i els carrabiners, que fou molt diferent de l'observada a Palma. Aquests havien decidit, segons les seves conviccions ideològiques, seguir al costat de la legalitat republicana. Ara bé, el mateix dia 19, les autoritats rebels ordenaren, des de la capital, la detenció del diputat Alexandre Jaume Rosselló que passava les vacances al Port de Pollença, fet que es va produir amb tota normalitat i sense resistència per part de les forces policials i militars. És curiós que l'exdiputat fos detingut en uns moments en què la situació era prou confusa. De totes maneres, demostra les vertaderes intencions dels militars rebels a Mallorca. Malgrat la detenció, cap autoritat civil i militar de Pollença va proclamar la declaració de l'estat de Guerra. A més, conegudes les notícies del fracàs de la rebel·lió de Madrid i Barcelona, els gestors municipals i les societats obreres, juntament amb alguns cossos militars –d'aviació i carrabiners –, decidiren preparar la defensa de la República, que fou més bé tèbia.

Unes hores després, el 20 de juliol, una secció de metralladores de la primera companya del Quarter General Luque d'Inca comandada pel capità, Miquel Salom Cerdà es va desplaçar a Pollença per tal d'acabar amb la resistència republicana. A l'acció, també hi participarien una grapat d'oficials de Cavalleria, els anomenats *Jinetes d'Alcalá*, que havien estat posat en llibertat el 19 de juliol per les forces militars revoltades. Els oficials dirigits pel capità Luis Jover Bedía prengueren la iniciativa i el protagonisme en els enfrontaments, on també hi participaren elements de Falange d'Inca dirigits per Canuto Boloqui. El capvespre, els *Jinetes de Alcalá* «s'encarregaren de desermar vora el pont de Sant Jordi, els soldats d'aviació i carrabiners fidels a la República, que foren conduïts a les dependències municipal de l'edifici de Montis-sion, on hi restaren fins a les 9 o les 10 del vespre, quan varen ser transportats al Fort d'Illetes».³⁴⁰ D'aquesta manera quedà finiquitada la resistència i el poble de Pollença fou ocupat militarment. El capità, Francesc Vanrell fou nomenat nou comandament militar de Pollença, que comptà amb el suport de dos membres *Jinetes de Alcalá* que es quedaren al municipi. Els oficials s'encarregarien, sobretot, d'instruir les milícies del poble. El mateix dia, les forces militars rebels efectuaren les primeres detencions que varen correspondre als militars que s'havien oposat al cop d'estat. Posteriorment, foren els membres de

³³⁹ MARCH BISBAL, Jaume; CERDÀ VIVES, Andreu i SALAS VIVES. *Pollença. La revolta contra la rebel·lió*, Palma: Documenta Balear, 2006, pàg. 120.

³⁴⁰ MARCH BISBAL, Jaume; CERDÀ VIVES, Andreu i SALAS VIVES, Pere. *Pollença. La revolta contra la rebel·lió*. Palma: Documenta Balear, 2006, pàg. 153. ISERN RAMIS, Marçal. *Monument als Jinetes de Alcalá. Símbol de la victòria*. Dossier inèdit elaborat a petició de l'Associació Memòria de Mallorca contra la pervivència dels símbols de la dictadura Franquista. Palma, 2009, pàg. 4-5.

Falange qui es dedicaren als apressaments de persones. Dia 21 de juliol fou nomenat nou president de la Comissió Gestora de Pollença, Miquel Cerdà Cerdà.³⁴¹

Un altra municipi que s'oposà a la revolta fou Sóller. Tot i que segons Quetglas Cifre, els fets que es donaren al municipi els primers moments de la Guerra «no són prou clars i les dades contradictòries, es pot afirmar que dia 20 de juliol, vehicles procedents de Palma amb militars *Jinetes de Alcalá* arribaren a Sóller amb la intenció d'inutilitzar i confiscar l'estació telegràfica de Muleta».³⁴² Un dia abans, el sergent de carrabiners de Pollença, Manuel Braulio Fernández havia ordenat als seus oficials que cap persona ocupàs l'estació de ràdio. Per aquest motiu, dia 20, José Muñoz Enrile i un grup de carrabiners es traslladaren al lloc, on varen detenir els militars colpistes, el tinent Manuel Isasa i el caporal, Adrián Amorós. Al cap de poc temps, es va produir una topada entre el carrabiner, José Gil Romera i el *jinete de Alcalá*, Francisco Javier Lizasoain que disparà contra Gil. Seguidament hi hagué un altre enfrontament que va provocar la mort del rebel, Lizasoain. Dia 21 de juliol, soldats arribats de Palma varen prendre l'Ajuntament obligant al batle d'esquerres, Josep Serra a deixar el càrrec. En el seu lloc, fou nomenat Jaume Casanovas Pastor.³⁴³ Aquest mateix dia, el caporal José Muñoz Enrile i el carrabiner, José Gil Romera juntament amb l'oficial corneta, Joaquín García Peláez, intentaren fugir en barca; però l'intent va fracassar. Dia 28, adonant-se que la fugida era impossible, José Gil va tornar a ca seva a veure la seva família i es va entregar.

Hores després foren detinguts i empresonats, el capità Joan Ripoll, el sergent Manuel Braulio, el caporal José Muñoz Enrile i els carrabiners, José Gil i Antoni Vallespir. Dia 15 de desembre de 1937 foren jutjats i condemnats a pena de mort, Manuel Braulio i Josep Muñoz «como autores responsables de un delito consumado de adhesión a la rebelión».³⁴⁴ Per la seva banda, els carabiners Manuel Rodríguez Garcia i Joaquin Garcia Peláez ho foren a reclusió perpètua pel mateix delictes: «con las accesorias de expulsión de las filas del Ejército con la pérdida de todos los derechos adquiridos en él, interdicción civil e inhabilitación absoluta».³⁴⁵ El capità Ripoll Oliver fou també inhabilitat i supès de feina i sou. A més d'això, fou condemnat a sis anys de presó per un delictes de negligència. Per la seva banda, l'alferes Zacarias Gimeno Briones fou

³⁴¹ MARCH BISBAL, Jaume; CERDÀ VIVES, Andreu i SALAS VIVES. *Pollença. La revolta contra la rebel·lió*, Palma: Documenta Balear, 2006, pàg. 159.

³⁴² MASSOT I MUNTANER, Josep. *El desembarcament de Bayo a Mallorca: agost-setembre de 1936*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1987, pàg. 38-39. QUETGLAS CIFRE, Antoni. *Sóller. La desfeta de la burgesia progressista*. Palma: Documenta Balear, 2012, pàg. 106. DELGADO MUÑOZ, Josep. «*Relat dels fets ocorreguts als carrabiners del Port de Sóller, els dies 19 i 20 de juliol de 1936. La historia d'una repressió que perdura*». Actes de les IV Jornades d'Estudis Locals a Sóller. Ajuntament de Sóller, 2010, pàg. 323. DELGADO MUÑOZ, Josep i ISERN RAMÍIS, Marçal. *La creu del Port de Sóller*. Informe inèdit de l'associació Memòria de Mallorca, 2009, pàg. 6.

³⁴³ QUETGLAS CIFRE, Antoni. *Sóller. La desfeta de la burgesia progressista*. Palma: Documenta Balear, 2012, pàg. 108.

³⁴⁴ AMDM, causes núm. 16/1936 i 16bis/1936.

³⁴⁵ AMDM, causes núm. 16/1936 i 16bis/1936.

sentenciat a dos anys de reclusió. Foren absolts els carabiners, Hermenegildo Estrens Lucas i Ginés Morenilla Morales i els radiotelegrafistes Eugenio Losada Fiol i Julian Conesa Lopez.³⁴⁶ Dos anys i mig després, el 15 d'octubre de 1938, Manuel Braulio Hernández i José Muñoz Enrile foren afusellats. Molts mesos abans, el 10 de novembre de 1936, havien afusellat al castell de Sant Carles, José Gil Romera, autor dels trets que acabaren amb la vida del *Jinete de Alcalá*, Lizasoain. El tribunal va admetre que el carrabiner havia ordenat al colpista, que anava armat, que s'aturés i que aquest, enlloc de fer-ho, el va encanonar i el va amenaçar. Ara bé, en cap moment varen voler tenir en compte que, la pistola de Lizasoain hi mancaven quatre bales i que els seus mateixos companys, Francisco Gómez Jordana i Julio Redondo així ho varen declarar, i admetre, davant el tribunal.³⁴⁷

Un altra exemple es va donar a Inca, on les autoritats rebels sabien perfectament el que havien de fer pas per pas i, des del primer moment de la insurrecció ordenaren les primeres detencions. Segons Armengol i Armengol, el 18 de juliol a la caserna General Luque hi hagué moviments de tropes i es van viure uns moments tan tibants que alarmaven.³⁴⁸ El diumenge 19 de juliol, escamots de Falange varen sortir al carrer amb les armes que tenien amagades al temple de Santa Maria la Mayor. Tot d'una, es dirigiren a feren detencions. Per la seva banda, una companyia de militars acordonà l'edifici de l'Ajuntament i declararen l'estat de Guerra. El batle del Front Popular fou obligat a cessar i fou substituït pel comandant militar d'Inca, el tinent coronel Andreu Cifre, que governà fins dia 21. Aquest mateix dia, Cifre concentrà als líders de les organitzacions polítiques i sindicals del municipi a la caserna militar perquè acatessin el nou ordre polític. Poc després foren alliberats. Dies després foren novament detinguts per militars i falangistes dirigits per Canuto Boloqui. Al mateix temps, començaren les denúncies dels sospitosos a traves d'una campanya orquestrada pels revoltats, animant a fer-ho i advertint del perill de no col·laborar. Davant la crueltat dels fets, molta gent, donà suport a la iniciativa.

Els militars rebels aquarterats de la base General Luque –com hem vist abans– també participaren activament per tal de desmembrar la tèbia resistència que es donà a alguns municipis de Mallorca. D'aquesta manera, el capità Salom juntament amb una companyia de fusellers i una secció de metralladors es dirigí a Pollença, que com hem vista es va retre gairebé al cap de poc dies. Al mateix temps, la columna comandada pel tinent coronel Martínez de Tejada que va rebre el suport de falangistes d'Inca dirigits per Boloqui. Una secció de la segona companyia d'Inca anà a Sa Pobla, que també es va retre el mateix vespre.³⁴⁹

³⁴⁶ AMDM, causes núm. 16/1936 i 16bis/1936.

³⁴⁷ AMDM, causa núm. 16/1936 bis. Declaracions dels oficials Francisco Gómez Jordana i Julio Redondo.

³⁴⁸ ARMENGOL COLL, Antoni i ARMENGOL COLL, Jaume. *La repressió a Inca. La República i la Guerra Civil*. Palma: Perifèrics Història, 2005, pàg. 104.

³⁴⁹ ARMENGOL COLL, Antoni i ARMENGOL COLL, Jaume. *La repressió a Inca. La República i la Guerra Civil*. Palma: Perifèrics Història, 2005, pàg. 108.

En darrer lloc esmentar el casos de Manacor i Sa Pobla. L'arribada de les notícies a Manacor sobre la revolta militar, feren que afiliats i simpatitzants amb el Front Popular juntament amb carrabiners i membres de la Guàrdia Civil, organitzassin la defensa de l'Ajuntament republicà. Ara bé, Tugores Manresa apunta que «la Benemèrita sempre intentà quedar un poc al marge, desmarcant-se quasi sempre dels addictes a la República».³⁵⁰ Cal dir, que el capità Jaume Jaume, dia 20, fou nomenat nou batle de Manacor. El militar no era a la ciutat, ja que quan es produí la insurrecció es va traslladar a Palma i allà es va quedar. El capvespre de dia 20, escamots de Falange varen desarmar els carrabiners, que foren tancats a la presó comarcal de Manacor. L'endemà, una companyia de soldats va arribar de Palma, i desplegà armament per diferents indrets de Manacor. Aquesta situació va fer que es rendissin la resta de carrabiners que hi havia a l'Ajuntament i les persones civils. Tots foren detinguts i foren exposats a la plaça amb la cara contra la paret.³⁵¹ Posteriorment, foren conduïts dins camions a Palma i processats per rebel·lió militar.

A Sa Pobla, el caciquisme ofegador dels anys 30 s'havia atenuat molt perquè els pagesos havien accedit a la propietat de la terra, atès que ja feia dècades que les grans explotacions agràries s'havien parcel·lat. A més, durant la República hi havia una classe obrera incipient formada per ferrers, sabaters, fusters i menestrals, juntament amb un conjunt de joves molt ben format i preocupats pel desenvolupament social. Tot plegat formava una societat efervescent tant des del punt de vista econòmic com intel·lectual. Amb l'esclat de la Guerra, els feixistes amb el suport de la Guàrdia Civil, sortiren al carrer des de l'església parroquial i ocuparen l'edifici de l'Ajuntament.

El cos de carrabiners no va seguir les ordres dels insurrectes i restaren fidels al govern municipal republicà. Al cap de poc temps, seccions de militars del quarter d'Inca es presentaren al poble amb la intenció que els carrabiners entregassin les armes, però es negaren. Aquest va ocasionar l'inici d'un tiroteig entre els militars i carrabiners. Finalment, aquests darrers pogueren fugir del poble, acompanyats de varis civils. Més endavant, foren acorralats i capturats a Cap des Pinar. Tots foren jutjats el mes de gener de 1937. Els carrabiners –Joan Orozco, Crisand Valcarcel, Pedro Herrera i Antonio Palazón– i Jaume Serra Cardell foren condemnats a mort i afusellats al Fort d'Illetes l'11 de gener de 1937. Joan Pizà Massanet, Francesc Gost i Josep Bassa foren condemnats a penes de presó. Malgrat els incidents, la repressió no es va aturar. Les detencions seguiren durant les primeres setmanes de Guerra.

Més o manco, en el mateix moment en què succeïren els fets relatats, el nou governador civil Luís García Ruiz que era tinent coronel, cap dels serveis i tropes d'enginyers de les Balears i col·laborador del general Franco –quan aquest fou nomenat, l'any 1933, Comandant militar de les Balears. Cal recordar que uns anys abans, García Ruiz fou destinat a Mallorca amb el grau de tinent i el 1907 es va casar amb la mallorquina

³⁵⁰ TUGORES MANRESA, Antoni: *Manacor. La guerra a casa*, Palma: Documenta Balear, 2006, pàg. 76.

³⁵¹ *Ibidem*, pàg. 77.

Isabel Rosselló i Alemany, va ordenar la destitució de les comissions gestores del Front Popular i el nomenament de nous consistoris que –algun d’ells– foren dirigits per militars. Com exemple ja hem citat els casos de Pollença, on fins dia 21 de juliol de 1936, l’Ajuntament restà en mans del capità, Francesc Vanrell; el d’Inca, on el batle del Front Popular fou cessat i substituït pel tinent coronel Andreu Cifre, que governà fins dia 21 o bé, el cas de Manacor, on la batlia fou ocupada pel capità Jaume Jaume Rosselló.

No obstant, els caps militars que foren erigits màxim responsables municipals dirigiren els nous consistoris únicament durant els primers dies del conflicte, moment en què foren substituïts per batles civils addictes. Ara bé, els nous nomenaments no varen fer desaparèixer la figura militar dels municipis, que es va mantenir durant tota la Guerra. Aquesta persona tenia la potestat de l’ordre públic i de l’enquadrament de Milícies Ciutadanes en la defensa del territori, així com també, la supervisió de l’administració civil dels municipis i el nomenament dels nous gestors. En aquest sentit, podem afirmar que aquests caps militars també jugaren un paper molt destacat en la repressió, atès que s’encarregaren d’ensinistrar civils en l’ús d’armes, amb les quals realitzarien que realitzaren nombroses detencions.

Amb el control dels consistoris municipals, es va iniciar la repressió que no va afectar únicament a la població civil. Com hem vist, durant els primers dies del conflicte a Mallorca, un grup de militars i carrabiners que s’oposaren a les forces rebels foren detinguts i empresonats al Castell de Bellver, al Castell de Sant Carles, al Fort d’Illetes, al convent del carrer Missió i al vaixell Jaume I. Més endavant a la presó de Can Mir. A diferència d’altres províncies de l’Estat, a Mallorca, cap dels militars fou afusellat extra judicialment. No obstant això, la major part d’aquestes persones foren acusades de la mort d’oficials i soldats rebels, o bé, d’oposar-se a la rebel·lió. Aquesta circumstància es va fer servir perquè fossin jutjats i sentenciats a condemnes exemplars, evitant en el futur, possibles intents de resistència i, al mateix temps, eliminar militats desafectes.

Amb aquesta finalitat, dia 28 de gener de 1938 fou afusellat el sergent de carrabiners, Rafael Arrabal Ruiz acusat de restar fidel a les autoritats republicanes i de no acatar el ban de Guerra del juliol de 1936. És un exemple de la repressió que patiren molts membres del cos de carrabiners de Mallorca. No podem oblidar, que tret del comandament d’aquesta unitat a Palma, Miguel Garrido Vecín, la resta manifestaren el seu suport a la República. El procediment judicial núm. 406/1936 ens parla del compromís dels carrabiners amb les autoritats d’esquerres i la legalitat republicana:

«Hallándose en observación en el cuartel que ocupa la Aduana del muelle de esta capital los carabineros por haber mostrado indiferencia al Movimiento Salvador de España, sin que hasta la fecha y no obstante las reiteradas visitas de su Capitán hayan mostrado su adhesión a nuestra justa causa, ruego a V.E. se digne manifestarme si dicho individuos

deben percibir los haberes correspondientes al mes anterior así como si procede su conducción al Fuerte de Illetas como desafectos al Movimiento».³⁵²

Aquest comportament o complicitat amb les autoritats republicanes fou ràpidament contestat. Dia 25 de juliol de 1936, un grup de carrabiners fou concentrat pel capità del cos de carrabiners de Palma, Miguel Garrido Vecín. El motiu de la reunió era, una altra vegada, conèixer el seu grau de compromís amb les noves autoritats rebels. Garrido Vecín indicà que les persones que no volguessin sumar-se a la rebel·lió podien entregar les armes i quedarien en llibertat:

«Que al reunir las Secciones que componen esta Compañía, los encartados dieron pruebas a sus respectivos Jefes de Sección de su indiferencia por el Movimiento Salvador de España aptitud de la que me dieron cuenta los respectivos Oficiales; que reunidos a mi presencia fueron conducidos a un local aparte del resto de la fuerza donde me hicieron entrega sin ninguna resistencia de pistolas y municiones que aun conservaban en su poder. Que por el declarante se les hizo saber que si alguno en días sucesivos deseaba hacer alguna manifestación en sentido de adherirse al Movimiento podría hacerlo en las diarias visitas que les haría el declarante u oficial de servicio y que durante todo el tiempo que han permanecido en esta situación no han hecho manifestación alguna de adhesión al Movimiento».³⁵³

La realitat fou ben diferent i els carrabiners s'adonaren que els qui entregaven les armes reglamentàries, eren immediatament arrestats. El testimoni del carrabiner Lorenzo Suárez, present en aquell acte, ens confirma el fet:

«Devia ser a finals de juliol quan, un dia, va ordenar que tots els carrabiners ens traslladàssim al moll de Palma, al nostre comandament. Com que estàvem en situació de Guerra, cada un de nosaltres va endur-se'n tot el seu armament. Ens feren formar i un oficial, no recordo massa bé ni qui era ni la seva graduació, ens va dir que entenia que alguns dels carrabiners encara fóssim lleials al govern de la República, però que com què a les illes tothom havia decidit sumar-se al Moviment, no podien tenir contraris amb armes, però que estaven disposats a respectar les idees de cada un de nosaltres, de manera que, aquells que no volguessin adherir-se al moviment, podien entregar les armes allà mateix i anar-se'n. Jo mateix anava a entregar-les quan vaig advertir que tots els meus companys que ja ho havien fet no se n'anaven, sinó que quedaven arrestats en aquell mateix moment. Jo no compartia aquelles idees, ni estava d'acord amb el que estava passant, però vaig pensar en la meva família i, per què no dir-ho, també en la meva vida».³⁵⁴

³⁵² AMDM, causa núm. 406/1936. Procediment judicial obert contra els carrabiners Millán Ortega Pérez, Santiago Valero Rico, Antonio Carreño Espinar, Antonio Díaz Zaragoza, Andrés Guerrero Rovira, José García Alcedo, Ignacio Jacinto Gañan, Manuel López Pérez, Francisco Pichaco Blanco, Agustín Quintanilla Haro i Francisco Sebastián Ribot.

³⁵³ AMDM, causa núm. 406/1936. Declaració del comandant, Miguel Garrido Vecín.

³⁵⁴ Testimoni oral del carrabiner Lorenzo Suárez de Sáñez. SUÁREZ SALVÀ, Manuel. *La causa contra els carrabiners. Lorenzo Suárez de Sáñez, el meu padrí*. (Informe inèdit).

A principis d'agost, una altra vegada, els comandaments de Palma van ordenar la concentració de grups de carrabiners a la caserna militar de Palma. Els caps explicaren a la tropa que s'havien d'incorporar a la lluita dels rebels i que si la seva decisió no era aquesta, havien de depositar les armes. Els carrabiners foren interrogats per separat. Hi havia la intenció de dividir-los i de sotmetre-los al nou ordre. Les noves autoritats no es fiaven d'aquests militars: «Se presentó el capitán [es refereix al capità carrabiner, Garrido Vecín], y les dijo que sois buenos, y que no habéis cometido ningún delito para que se os lleve a otro sitio, estáis aquí en calidad de indiferentes y espero de vosotros que recapacitareis y seréis nuestros y aquí tenéis a vuestro Capitán que os espera con los brazos abiertos».³⁵⁵ Les declaracions dels carrabiners acusats de no adherir-se al Moviment foren molt semblants. La major part d'elles afirmaren que eren apolítics i que es situaren amb el posicionament que indicaren els seus superiors. També manifestaren que «haciéndole presente al Capitán que él tenía un compromiso firmado con el Gobierno constituido».³⁵⁶

Dia 7 de setembre de 1936, els carrabiners considerats desafectes «por haber mostrado indiferencia la Movimiento Salvador de España, sin que hasta la fecha y no obstante las reiteradas visitas de su Capitán hayan mostrado su adhesión a nuestra justa causa» foren conduïts al Fort d'Illetes.³⁵⁷ Els militars eren Millán Ortega Pérez, Antonio Díaz Zaragoza, Francisco Pichaco Blasco, Francisco Sebastián Ribot, Manuel López Pérez, Agustín Quintanilla Haro, Santiago Valero Rico, Andrés Guerrero Rovira, José García Alcedo, Antonio Carreño Espinar i Ignacio Jacinto Galán. Pel mes de novembre de 1936, foren novament interrogats i a finals del mateix any, processats.

Altres exemples de repressió militar foren els casos dels carrabiners ja citats, Manuel Braulio Fernández, José Muñoz Enrile, José Gil Romera i Antoni Vallespir Terrassa, que foren acusats de resistir-se a la nova autoritat al municipi de Sóller. Tots foren condemnats a pena capital i afusellats entre l'estiu de 1936 i 1937. Els carrabiners Joan Orozco, Crisand Valcárcel, Pedro Herrera i Antonio Palazón seguiren el mateix camí dels seus companys. Així com també el guàrdia municipal de Binissalem, Pio Iniesta Carretero, que fou sotmès a judici per oposar-se a entregar el seu uniforme i la seva arma reglamentària als revoltats. Fou executat el 25 de setembre de 1936. Un altra cas és el del tinent Carlos Soto que arribà dia 21 de juliol a la base del Port de Pollença procedent de Barcelona. La seva missió era aconseguir que les autoritats rebels de Mallorca se sotmetessin al Govern de la Generalitat. Soto es va entrevistar amb el comandant de les Balears, Díaz de Freijó, però no va aconseguir el seu propòsit. Després de l'entrevista, Freijó el va deixar tornar amb tota llibertat. Ara bé, Garcia Ruiz, Martínez de Tejada i altres caps militars, no pensaren el mateix i consideraren que no era convenient que el tinent retornàs a Barcelona. Per aquest motiu, fou detingut i empresonat al Castell de Sant Carles. Uns mesos més tard, fou sotmès a un consell de

³⁵⁵ AMDM, causa núm. 406/1936. Declaració interrogatori del carrabiner, Manuel López Pérez.

³⁵⁶ AMDM, causa núm. 406/1936. Declaració del carrabiner, Millán Ortega Pérez, Manuel López Pérez

³⁵⁷ AMDM, causa núm. 406/1936, pàg. 2.

Guerra per ordre directa de Franco i condemnat a mort. L'afusellaren dia 5 de novembre de 1936.³⁵⁸

Retornant al fil de la revolta hem de dir que dia 20 de juliol, arribaren a Mallorca les primeres notícies del fracàs de Goded a Barcelona, fet que ocasionà la proclama de vaga general per part dels sectors obreristes, que va tenir certa importància a Palma i alguns municipis de la Part Forana de Mallorca. El governador, Garcia Ruiz fou intransigent amb els opositors vaguistes i amenaçà de mort als qui hi participessin. El posicionament duríssim del nou governador civil sembla que toparia amb les actituds més moderades del comandant militar de Mallorca, Díaz de Freijó i el seu grup de col·laboradors, entre els quals hi havia els caps de l'Estat Major, Garrido de Oro, Ramos Unamuno, entre d'altres. Aquesta circumstància possibilitaria –com explicarem més endavant– que en els primers moments de la Guerra la repressió fou més aviat suau i sense gaire abusos, malgrat les consignes contundents donades pel general Mola i pel general Goded.³⁵⁹ En aquest sentit, unes setmanes després d'haver-se consumat la revolta, el 8 d'agost, el comandament militar provisional de les Balears Aurelio Díaz de Freijó dictà un edicte precisant qui s'havia d'encarregar del manteniment de l'ordre a Palma i als pobles. La intenció era evitar que la repressió es desfermàs:

«Para mejor mantenimiento de los Servicios encaminados al mantenimiento del Orden Público, vengo en disponer que en lo sucesivo, solo podrán practicar detenciones y registros los Agentes de Autoridad, los agentes judiciales y los individuos de las Milicias que integren el grupo especialmente designado para este Servicio, los cuales estarán previstos por un distintivo especial [...] En los pueblos y por designación de mi Autoridad, los Comandantes militares podrán designar a los individuos de Milicias que se estimen necesarios para practicar aquel Servicio, a quienes también se proveerá del correspondientes distintivo. De toda detención que se practique, se dará inmediata cuenta por escrito a esta Comandancia y a esta Auditoria de Guerra».³⁶⁰

Ara bé, com corrobora Massot i Muntaner, aquesta disposició no va tenir l'afecte cercat i el nou governador de les Balears, el tinent coronel Garcia Ruiz, a una al·locució per ràdio de dia 20 d'agost insistí amb el tema: «se practican registros y detenciones por elementos que carecen de la autorización correspondiente [...] y hago saber que han sido castigados los que lo hacen, y que serán sancionados severamente los que tomen atribuciones que no les corresponden».³⁶¹ Tot i les eloqüents paraules, la situació que havien de dirigir els militars, s'anava enterbolint. El mateix Garcia Ruiz poc hi va fer perquè civils armats, sobretot falangistes i membres de les Joventuts d'Acció Popular (JAP) i la Guàrdia Civil realitzessin les primeres detencions dels considerats sospitosos

³⁵⁸ MARCH BISBAL, Jaume; CERDÀ VIVES, Andreu i SALAS VIVES. *Pollença. La revolta contra la rebel·lió*, Palma: Documenta Balear, 2006, pàg. 157.

³⁵⁹ MASSOT I MUNTANER, Josep. *Aspectes de la Guerra Civil a les Balears*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2002, pàg. 99.

³⁶⁰ MASSOT I MUNTANER, Josep. *El primer franquisme a Mallorca: Guerra Civil, repressió, exili i represa cultural*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1996, pàg. 255-256.

³⁶¹ *Ibidem*, pàg. 256.

amb la nova situació. Garcia Ruiz no ho desmenteix i ho certifica amb les seves manifestacions: «los detenidos del Frente Popular o simpatizantes peligrosos llegaron a unos mil quinientos».³⁶² Una xifra que no és correcta, però no es pot considerar del tot errònia, atès que entre el mes de juliol i agost de 1936 entraren a les presons de Palma més de 700 detinguts.³⁶³

Malgrat la moderació repressiva expressada, començaren les primeres execucions extrajudicials, que foren escasses i tolerades per part de les noves autoritats. Aquesta situació canviaria radicalment, a partir de mitjan agost de 1936. Les notícies de la imminent arribada de les milícies catalanes del capità Bayo, creen un clima de psicosis de por, fet que estimularia l'adopció de mesures molt més violentes i sagnants. Ben aviat començaren les detencions en massa i les múltiples execucions, principalment a la zona de Manacor i el Llevant mallorquí. Massot i Muntaner apunta que les noves consignes repressives foren ordenades pel coronel Emilio Ramos Unamuno, amb la intenció d'eliminar els enemics interiors.³⁶⁴

En aquests moments, el “moderat” Ramos Unamuno, era cap de les operacions al Front de Manacor, càrrec que exerciria fins el 30 d'agost, quan fou substituït pel tinent coronel Luis Garcia Ruiz. Per tant, no podem obviar, la seva responsabilitat amb els assassinats perpetrats uns dies abans i durant la major part de la campanya del desembarcament republicà Bayo. No obstant això, la cúpula militar culpà de les brutals accions repressives als escamots falangites dirigits pel batle de Manacor i cap de Falange, Jaume Jaume Rosselló i Arvonvaldo Bonacorsi *Conde Rossi*, al capdavant dels seus Dragones de la Muerte. Ambdues persones foren considerades –pels militars i bona part de la població– els màxims responsables de la massacre sense precedents que es va viure a la zona de les operacions militars. Sense voler exculpar l'acció compromesa de Jaume i Rossi, pensam que les ordres repressives partiren de Garcia Ruiz i els comandaments militars de l'Illa. Ara bé hem d'afegir que l'arribada del feixista italià, que –segons Massot i Muntaner– des del primer moment instruí els falangistes mallorquins en els mètodes expeditius que ell mateix havia practicat a Bolonya i molts altres indrets d'Itàlia, on era considerat un autèntic criminal, va afavorir la repressió sistemàtica i planificada.³⁶⁵ En aquests sentit, és necessari apuntar que quan arribà el feixista italià –el 26 d'agost– ja s'havien comès nombrosos assassinats i s'havien empresonat centenars de persones, fet que corrobora la nostra hipòtesi que defensa el paper director dels comandaments militars en la repressió.

³⁶² *Ibidem*, pàg. 68.

³⁶³ Xifra elaborada a partir de la consulta del registre de sortides del Negociat 3r d'Ordre Públic de les Balears. GARÍ SALLERAS, Bartomeu i SUÁREZ SALVÀ, Manuel. «La Creu de Porreres i les tretes de presó (juliol de 1936-abril de 1937)». Actes de les III Jornades d'Estudis Locals. Edicions Ajuntament de Porreres, 2011, pàg. 196.

³⁶⁴ MASSOT I MUNTANER, Josep. *Aspectes de la Guerra Civil a les Balears*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2002, pàg. 101.

³⁶⁵ MASSOT I MUNTANER, Josep. *Guerra Civil i repressió*: Palma: Hora Nova, 2005, pàg. 199.

Un dies abans de la reembarcada de les tropes de Bayo, el 2 de setembre de 1936, el cap de la Guàrdia Civil, Antonio Ossorio-Barrientos, que substituï Garcia Ruiz al govern civil recordava en un escrit a la premsa que «en el caso que las detenciones o los registros se practiquen por personas que no sean a las anteriormente mencionados [es refereix als grups que foren designats per Díaz de Freijó per mantenir l'ordre] se presenten en el Gobierno Civil para dar orden de la trasgresión de la orden citada».³⁶⁶ Unes ordres que foren pràcticament boicotejades poc temps després, atès que dia 4 de setembre foren assassinades desenes de milicians que quedaren abandonats a la zona de Guerra, entre elles les cinc sanitàries de la Creu Roja.

Durant els dies posteriors a la victòria nacional al front de Porto Cristo, el feixista italià, el *Conde Rossi* va fer una gira per diferents pobles de Mallorca, exaltant des de qualsevol balconada les virtuts del feixisme i convidat a la població a seguir donant suport a la repressió i a la vegada, animant –amb les seves fosques arengues *Tutti rossi fucilati*– als escamots de Falange, a seguir eliminant “rojos”. En aquells moments, l'esquadrista italià gaudia de molta popularitat. Aquesta situació va provocar que alguns falangistes mallorquins els volguessin imitar i es deixaren el seu característic barbó. No obstant això, la feina d'Aldo Rossi és molt contradictòria. Algunes persones l'acusaren d'assassí, de lladre, de violador i de pèssim estratega militar. Mentre que d'altres, en parlem, amb consideració, com a simple aventurer fanfarró, amic de divertir-se amb les prostitutes de Mallorca i fins i tot amb les al·lotes de casa bona, però incapaç de matar.³⁶⁷ Estem totalment d'acord amb la darrera afirmació, atès que les eliminacions de massives persones ja s'havien iniciat setmanes abans de l'arribada de Rossi a Mallorca.

Tot i que els 20 dies de Guerra (16 d'agost-4 de setembre de 1936) ocasionaren centenars de morts en camp de batalla i a les parets dels cementeris de Manacor, els grups de poder paramilitars i el sector més dur de l'Exèrcit representat pel coronel d'enginyers, Garcia Ruiz; el comandant africanista i cap de la Junta Divisionària de Mallorca, Mateu Torres Bestard; el coronel Emilio Ramos Unamuno; el tinent d'Enginyers, falangista i membre de la Divisionària, Ladislao López Bassa; el coronel Luis Ramallo Thomàs; el comandant d'Infanteria, Enrique Ezquivias Zurita; el comandant d'Artilleria, Antonio Salgado Muro, l'advocat i militar, Bartomeu Mulet Fiol advocat i militar, entre molts altres, no es conformaren amb la sang vesada. L'exemple més clar és la carta que va enviar Torres Bestard el 10 de setembre de 1936 al general Franco, on explicava la presumpta dèbil actuació –que ens sembla no fou així– i la tolerància d'Aurelio Diaz de Freijó i els seus principals col·laboradors, el tinent coronel Garrido de Oro, el comandant Josep Clar Pujol, el capità Francisco Sánchez Candela i el tinent coronel d'infanteria Pere Llompart Ramis. A més, insistia en la necessitat de seguir l'eliminació de persones desafectes. Ho justificava amb el gran nombre de detinguts que hi havia a les presons: «Tenemos dos fuertes, el castillo de Bellver y un barco atiborrados de detenidos. Ni un juicio sumarísimo a pesar de haber

³⁶⁶ MASSOT I MUNTANER, Josep. *El primer franquisme a Mallorca: Guerra Civil, repressió, exili i represa cultural*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1996, pàg. 256.

³⁶⁷ MASSOT I MUNTANER, Josep. *Guerra Civil i repressió*: Palma: Hora Nova, 2005, pàg. 193.

unos carabineros en Sóller asesinado un oficial y haberse sublevado los Carabineros de Pollensa y Manacor».³⁶⁸ La contundent comunicació va tenir conseqüències immediates. Dia 18 de setembre, Aurelio Díaz de Freijó fou destituït juntament amb els seus col·laboradors. Al cap de poc temps, eren processats per un consell de Guerra sumaríssim. El 9 d'octubre del 1936, el general Franco donà l'ordre al Comandant Militar de les Balears, coronel Trinidad Benjumeda del Rey, que ocupava el càrrec des de dia 20 de setembre. El document enviat per Franco en forma de telegrama oficial deia:

«Tengo noticias de haber existido gravísima cobardía en conducta Coronel Díaz de Freijó, Comandante Militar, Jefe de Estado Mayor Garrido de Oro, Comandante Clar, Capitán Sainz y otros, y haber sido desobedecidas mis órdenes movilización y organización fuerzas esa isla [...] Reúna todos los telegramas que dirigí a Comandante Militar con órdenes movilización total y preparación defensiva de la Isla, forme juicio sumarísimo al Coronel Comandante Militar, Jefe de Estado Mayor que incumplieron mis órdenes [...] Propóngame separación de mandos y detención todo Jefe u oficial tibio en la defensa de su Patria [...] Salud de la Patria exige de todos sacrificios y constituye grave delito la debilidad que puso en trance de pérdida ese archipiélago».³⁶⁹

El 29 d'octubre de 1936, el comandant d'Infanteria Mateu Torres Bestard fou nomenat nou governador civil.³⁷⁰ Un càrrec que –segons alguns estudiosos– va aconseguir gràcies a l'amistat amb Franco.³⁷¹ Però també, com a conseqüència de les seves destacades gestions realitzades dins la Junta de Defensa de Burgos, com hem vist amb el informe de crítica de l'actuació d'una part dels comandaments militars de Mallorca. Com també, el seu ferm compromís amb l'eliminació planificada. Un cop va assolir el poder, Torres Bestard va engegar una segona onada repressiva que començà el mes d'octubre, moment que coincideix amb el nomenament d'un dels seus grans col·laboradors i instigadors de la repressió, el cap superior de Policia de les Balears, l'activista polític Francisco Barrado Zorilla. Torres i Barrado tingueren carta blanca pels assassinats. Aquesta etapa repressiva s'allargaria fins que Torres Bestard partís de l'illa, a mitjan juny de 1937 i es caracteritzà per dos trets principals que més endavant hem analitzat.

El primer, l'augment de les tretes de presó dels centres penitenciaris de Can Mir i del Castell de Bellver que produïren la desaparició de centenars de persones. I el segon, l'organització de la repressió a partir dels fitxers de persones que calia vigilar i eliminar,

³⁶⁸ Carta del comandant Mateu Torres Bestard al general Franco (10 de setembre de 1936).

³⁶⁹ DURAN PASTOR, Miquel. *1936 en Mallorca*. Palma: Imagen 70, Volum IV, 1982, document núm. 670.

³⁷⁰ Abans del seu nomenament, Torres Bestard formava part del Cos de la Milícia Nacional: «Por la que se destinaba a la Milicia Nacional al Comandante, Mateo Torres Bestard, se entenderá ampliada en el sentido que su destino de plantilla es en la sección de Movilización y Estadística de la Comandancia Militar de las Baleares, desempeñando a la vez el cargo de Delegado de Organizaciones Juveniles de Falange Tradicionalista y de las JONS». BOE, ordre del 31 de juliol de 1937, núm. 287.

³⁷¹ PAGÈS BLANCH, Pelai. *Franquisme i repressió. La repressió política als Països Catalans (1939-1975)*. València: Publicacions de la Universitat de València, 2004, pàg. 174.

el qual havia de mantenir la Guàrdia Civil, amb la informació mitjançant delacions de particulars, els informes de falangistes i de la policia municipal.³⁷²

A partir del mes d'abril de 1937, la repressió s'institucionalitza, en base als tribunals franquistes, que dictaren nombroses sentències condemnatòries, que es solaparen amb les morts extrajudicials que poc a poc, minvaren. En aquest àmbit repressor també és prou conegut el paper preeminent dels militars, atès que foren els encarregats de constituir i conformar els diferents tribunals, que mitjançant l'empara judicial, centenars de persones varen ser afusellades a diferents indrets de l'Illa com el cementiri de Palma, el Fort d'Illetes, el Castell de Sant Carles, cementiri d'Inca i Manacor, entre d'altres). Sense oblidar-nos, les nombroses penes a presó i sancions econòmiques que dictà la justícia dels militars.

A hores d'ara podem afirmar el paper destacat i dirigent dels comandaments militars en la repressió exercida a Mallorca durant la Guerra Civil. A la vegada, observam el seu alt grau de compromís en les tasques repressives, especialment, el sector més dur de l'Exèrcit representat per Luis Garcia Ruiz i Mateu Torres Bestard. Unes ordres repressives que s'agreujaren d'una manera importantíssima a partir del desembarcament de les tropes de Bayo i de la connexió amb els militars italians arribats a l'Illa. Tampoc podem oblidar-nos de l'oficialitat més jove i autoritària i dels elements més sanguinaris de Falange. Tots jugaren un paper molt important en el desenvolupament de la revolta militar i la posterior repressió. Una altre grup de militar molt destacat amb la repressió foren els *Jinetes de Alcalá*. Aquests oficials de Cavalleria també destacaren en les accions militars exercides contra les tropes i les milícies comandades per Alberto Bayo, que a mitjan mes d'agost de 1936, intentaren apoderar-se de Mallorca, de la mateixa manera, que abans havien recuperat Eivissa i Formentera. Al front de Manacor hi perderen la vida els oficials de Cavalleria, Enrique Bargués Pozurama i Vicente Torres Socazau.³⁷³

Tal com s'ha dit, els anomenats *Jinetes de Alcalá*, eren part d'un grup d'oficials de Cavalleria del quarter d'Alcalá de Henares, que foren detinguts i processats per ser partíceps en un complot contra el govern legítim de la República. A finals del mes de juny de 1935, arribaren a Mallorca, en qualitat de detinguts i els traslladaren a la presó militar del Fort de Sant Carles, situada a la vora de la base Naval de Porto Pi. En aquesta presó coincidiren amb feixistes mallorquins, acusats de cometre activitats subversives, com el cap de Falange, Marqués de Zayas. Tot i la seva situació, feixistes i oficials d'Alcalá, seguiren conspirant amb els membres de la Junta divisionària de Mallorca presidida per Mateu Torres Bestard. El 19 de juliol, membres de la Falange

³⁷² COMAS RUBÍ, Francesca. «La depuració de mestres a Santa Maria del Camí durant la guerra del 1936». Actes de les III Jornades d'Estudis Locals en memòria de Mossèn Joan Vic i Salom. Ajuntament de Santa Maria del Camí, 2002, pàg. 197-198.

³⁷³ MASSOT I MUNTANER, Josep. *El desembarcament de Bayo a Mallorca*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1987, pàg. 38-39. MASSOT I MUNTANER, Josep. *Aportacions a la història de la Guerra Civil a Mallorca*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2009, pàg. 28.

Espanyola, alliberaren a tots els presos de la fortalesa de Sant Carles, entre ells els vint-i-nou oficials de Cavalleria. Immediatament, aquests oficials es van posar a les ordres de la màxima autoritat militar, el general Manuel Goded.

Els *Jinetes de Alcalá*, participaren activament en l'ocupació de la Casa del Poble de Palma, que fou requisada per convertir-se en el quarter general de la Falange i l'Ajuntament de Palma. També comandaren un escamot que ocupà la seu del Govern Civil, fent presoner al governador civil republicà, Antonio Espina Garcia. A l'operació hi formaven part els oficials, Francisco Javier Lizasoain Muguero i Vicente Menéndez Zapico, juntament amb el capità Bartolomé Ramonell.³⁷⁴ Simultàniament, un altre grup es van unir a les forces militars que partiren de la capital mallorquina per ocupar la base d'hidroavions del Port de Pollença. Després d'uns breus intents de resistència, finalment la base fou ocupada per les forces militars rebels. Un altra cop l'actuació dels oficials d'Alcalà fou destacada, ajudant a sotmetre les forces lleials a la República. El seu compromís amb la revolta no acabà aquí. A primera hora del matí, del 20 de juliol, quatre oficials d'Alcalà, acompanyats del capità d'Infanteria Miguel Zayas, reberen una ordre: reconèixer i ocupar l'estació radiotelegràfica de Muleta que estava situada al far de mateix nom, al Port de Sóller i, que segons rumors dels insurrectes, era necessari controlar perquè es comunicava amb la Barcelona republicana. L'enclau era custodiat per carabiners que restaven lleials a la legalitat republicana. Hores després, la resistència republicana fou destrossada.³⁷⁵ Una altra vegada, la seva aportació fou clau pel triomf de la sublevació militar.

Les actuacions dels militars de Cavalleria no quedaren aquí, sinó que es varen comprometre amb altres tasques militars. D'aquesta manera, entre els mesos d'agost i setembre, membres dels *Jinetes de Alcalá*, s'encarregaren d'ensinistrar als milicians de la Falange en el maneig d'armes, així com en la organització de les Milícies Ciutadanes, cos paramilitar de caire popular que assumí responsabilitats de seguretat en els municipis.

També actuaren d'una manera molt decisiva en la repressió. Citam el cas del capità de Joaquín Crespí de Valldaura Caro que fou nomenat dia 23 de juliol de 1936 cap instructor de les milícies de *Falange Española* de Porreres, un municipi on es cometeren desenes d'afusellaments de persones. Respecte al tema, un dels moments més dramàtics –recordat pel llibre de memòries de Josep Darder– en què participaren els oficials de Cavalleria és la detenció d'Emili Darder:

³⁷⁴ «Lizasoain havia detingut el governador civil de les Balears, Antonio Espina, el 19 de juliol de 1936, acompanyat dels seus companys el tinent Vicente Menéndez Zapico i el capità Bartolomé Ramonell». MASSOT I MUNTANER, Josep. *Aportacions a la història de la Guerra Civil a Mallorca*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2009, pàg. 42.

³⁷⁵ MASSOT I MUNTANER, Josep. *El desembarcament de Bayo a Mallorca*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1987, pàg. 38 -39.

«Dos oficials de cavalleria dels anomenats *Jinetes de Alcalá* es dirigiren al domicili del batle de Palma, on irromperen pistoles en mà. No trobarem Emili Darder, que estava molt malalt i, s'havia instal·lat al domicili del seu germà Bartomeu, que també era metge i també veïnat [...]. Els energúmens feixistes no dubtaren encanonar a Gabriel Darder [fill de Bartomeu Darder Cànaves] i l'obligaren a acompanyar-los a cercar Emilia. Aleshores, la mare de Josep Darder l'envià amb son pare, pensant que davant un infant no farien una barbaritat, però fins i tot encanonaren aquell nin de vuit anys».³⁷⁶

Un cop acabades les operacions militars a Mallorca, els oficials rebels foren destinats a diferents unitats militars als fronts de la península, on alguns dels oficials d'Alcalá ocuparen càrrecs de responsabilitat dins l'organigrama de les tropes franquistes. Tal és el cas de Luís Jover Bedía, que fou ajudant de camp del general Andrés Saliquet. Alguns dels oficials moriren en acció de Guerra. A més dels casos anomenats d'Enrique Bargués Pozurama i Vicente Torres Socazau, cal afegir, les defuncions de Francisco Pérez Rojo, Fernando Morales de Castilla, Carlos Camps Burón i Joaquín Crespi de Valldaura Caro, que morí al front de Madrid el maig de 1937, destinat com a oficial de la Bandera de *Falange de Castilla*.

La bibliografia franquista ens han deixat molts testimonis de les actuacions dels *Jinetes de Alcalá* durant els primers moments de l'aixecament militar, en els quals es destaca l'heroïcitat dels oficials rebels. La *Historia de la Vieja Guardia de Baleares* d'Alfonso de Zayas i Bobadilla i *Mallorca contra los rojos* de l'escriptor F. Ferrari Billoch en son un bon exemple.³⁷⁷ Acabada la Guerra, foren les corporacions municipals de Mallorca, qui més varen fer per mantenir i honorar el seu record. A tal d'exemple, citam el cas de l'Ajuntament de Palma que va decidir, el 1941, canviar el nom de la Plaça de Santa Catalina per el de *Plaza Jinetes de Alcalá*. Els diaris locals es van fer ressò d'aquest fet i reproduïren les paraules del batle de l'època, José Oleza de España, amb motiu de l'entrega als oficials Francisco Gómez Jordana i Manuel Ordovás Gonzalez de la medalla de plata de la ciutat pel seu «heróico comportamiento el 19 de julio de 1936».³⁷⁸ Dos anys més tard, es va inaugurar –en el mateix indret– un obelisc en record dels oficials de Cavalleria. És important afegir que pml mes de juliol de 2009, l'Ajuntament de Palma va decidir desmuntar i traslladar el monument al magatzem municipal. Les restes quedaren sota custòdia del cronista de la ciutat de Palma, Bartomeu Bestard.³⁷⁹

³⁷⁶ MARIMON RIUTORT, Antoni. «La detenció d'Emili Darder». DIARI DE BALEARS, edició de dia 24 de novembre de 2009. DARDER SASTRE, Josep. *Impressions d'un infant d'abans i de l'inici de la Guerra Civil a Mallorca*.

³⁷⁷ FERRARI BILLOCH, Francisco. *Mallorca contra los rojos. Fracaso de los desembarcos marxistas en la isla*. Palma: Impremta Amengual i Muntaner, 1936, pàg. 47. ZAYAS I BOBADILLA, Alfonso de. *Historia de la Vieja Guardia de Baleares*. Madrid: Impremta Sáez. 1955, pàg. 70 i 116-117. Vegeu també MASSOT I MUNTANER, Josep. *Aportacions a la història de la Guerra Civil a Mallorca*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2009, pàg. 18.

³⁷⁸ ÚLTIMA HORA, edició de dia 17 de juny de 1941.

³⁷⁹ La decissió fou pressa a partir de tres informes elaborats pel propi cronista i l'arqueòloga de l'Ajuntament, Catalina Cantarellas.

Durant la Dictadura franquista, altres municipis s'afegiren a la iniciativa i també atorgaren diferents tipus de distincions i noms de carrer.

La repressió de la Guerra Civil a Mallorca es va allargar fins el anys immediats de la postguerra. Les execucions dels primers mesos del conflicte que es realitzaren sense cap tipus de judici i sense cap motiu o moltes vegades per motius inconfessables; les tretes de presó que s'iniciaren a finals de setembre de 1936 i els afusellaments per penes de mort que començaren un més mes tard, l'octubre de 1936, ocasionaren centenars de morts. Els repressors també s'encarregaren de la detenció de milers de detencions, convertint l'illa de Mallorca en una gran presó, plena de centres de reclusió i camps de concentració. Tot plegat va produir unes greus conseqüències mai vistes durant la contemporaneïtat de Mallorca.

De la nostra investigació es desprèn la responsabilitat dels militars colpistes amb la complicitat de civils com els autèntics artífexs de l'eliminació de persones. Per aquest motiu és necessari anomenar els noms del general Manuel Goded Llopis, comandant militar de les Balears en el moment del cop d'estat i uns dels principals conspiradors del pronunciament militar i el del seu substitut, el coronel Aurelio Díaz de Freijó, nomenat nou cap de l'Exèrcit després de la sortida de Goded de Mallorca. Així com també els de Luís García Ruiz, nou governador Civil de les Balears entre el 19 de juliol i 30 d'agost de 1936; Emilio Ramos Unamuno, primer president de la Diputació Provincial de la Guerra i primer cap de les operacions al Front i persona que va donar ordres de fer neteja a fi d'acabar amb els enemics del nou règim; Garrido de Oro, cap de l'Estat Major que tenia un protagonisme repressor molt important contra els signants del Manifest als catalans;³⁸⁰ Mateu Torres Bestard, governador civil des de l'octubre de 1936 fins l'abril de 1937; Trinidad de Benjumeda del Rey, comandant militar a partir del setembre de 1936 fins l'octubre de 1937; Enrique Cánovas Lacruz que substituï a l'anterior; Ladislao López Bassa, tinent d'Enginyers que va formar part de la Junta Divisionària i que va fer costat a Goded a l'hora de preparar el cop i, més endavant va ocupar llocs destacats a la Falange; Luis Ramallo Thomàs, militar, Auditor de Guerra i encarregat de presidir nombrosos consells de Guerra, entre els quals destaca el que condemnà a mort a Emili Darder, Alexandre Jaume, Antoni Mateu i Antoni Maria Ques i Luis Zaforteza i Villalonga, Marquès de Verger, impulsor de la Unió de Dretes i conspirador contra la República. Tots aquests càrrecs militars, entre molts altres, varen ser els organitzadors de la repressió i responsables de centenars d'execucions sumàrissimes de persones civils i militars que foren considerades enemigues pel nou

³⁸⁰ Amb el retorn de Lluís Companys a la presidència de la Generalitat de Catalunya el sector catalanista elaborà i lliurà el famós Missatge als mallorquins, encapçalat pel president de la Generalitat mateix i signat a continuació per personalitats com Joan Casanoves, Ventura Gassol, Pi i Sunyer i molts d'altres. El maig es va fer pública la resposta dels mallorquins mitjançant un manifest signat per 150 intel·lectuals de les Illes, molts dels quals foren repressaliats. Vegeu, MESTRE SUREDA, Bartomeu. «Vindicació de La Nostra Terra». LA NOSTRA TERRA, Revista Mensual de Literatura, Art i Ciències. Palma: Institut d'Estudis Baleàrics i El Gall Editor, 2009, pàg. 25 i 37-47

règim. Unes mesures repressives que serviren executar el pla d'eliminació establert el mes de maig de 1936 pels mateixos militrs insurrectes.

L'eliminació de persones durant la Guerra Civil, no fou mai una repressió incontrolada ans el contrari, fou planificada pel miliars rebels mesos abans del conflicte i perfectament executada a través del seu lideratge. Ara bé, els que dissenyaren i instigaren la repressió no foren els únics responsables de la mort i desaparició de moltes persones, sinó que varen rebre el suport incondicional d'altres grups de poder de la repressió, que passarem a presentar. Aquests foren el grup de la Falange i de Milícies Ciutadanes, les xarxes clientelars de dretes, les forces de seguretat (Policia i Guàrdia Civil), l'estament eclesiàstic i els centres de poder civil als municipis de Mallorca, és a dir, el Govern Civil i els Ajuntaments.

2) El poder civil: Govern Civil i Ajuntaments

La reconstrucció nacional va començar pels municipis, plataforma de la qual havien emergit una gran part del suport civil al cop d'estat, així com els arguments per a la seva posterior legitimització. Per tant, el poder municipal –els Ajuntaments– es convertiren en una de les pedres angulars sobre les quals es va cimentar la formació del nou estat franquista, els quals quedaren conformats –els primers dies de la insurrecció– per persones addictes, amb l'excepció de les localitats com Esporles, Pollença, Sóller, Santanyí, Binissalem, entre d'altres que oposaren certa resistència als insurrectes i es formaren uns dies més tard. La intenció que tenien els militars era formar governs municipals forts i enèrgics. Per aquest motiu, els comandaments rebels decidiren quines persones formarien part dels nous ajuntaments, els quals delegaren els poders. En definitiva, veiem una subordinació total de la vida política municipal a la disciplina castrense, fins i tot, amb la repressió, que fou aplicada tal com dissenyaren els artífexs de l'eliminació planificada.

Poc després del pronunciament militar del 19 de juliol de 1936 a Mallorca i, seguint les directrius ordenades pels militars colpistes que s'encarregaren de presidir i dirigir les principals institucions civils i militars, s'establiren les noves comissions gestores municipals. Així doncs, el nou governador civil de les Balears, Luis Garcia Ruiz va ordenar d'immediat la destitució dels Ajuntaments frontpopulistes de tots els municipis de Mallorca i el nomenament de nous batles: «Al tomar posesión del cargo [...] destituir por teléfono a todos los Alcaldes y Comisiones Gestoras y en veinticuatro horas quedaron nombrados los nuevos Alcaldes, a los que no puse más condición que ser apolíticos y que fueran bien vistos en los pueblos».³⁸¹ Tal com s'ordenava, les forces rebels –falangistes i guàrdies civils i en algunes ocasions, el militars– varen prendre les

³⁸¹ Memòria del general Luís García Ruiz sobre el desembarcament de Bayo a Mallorca. Text integra publicat a MASSOT i MUNTANER, Josep. *El primer franquisme a Mallorca: Guerra Civil, repressió, exili i represa cultural*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1996, pàg. 58.

Cases consistorials i destituïren a punta de pistola, les autoritats republicanes. De totes maneres, hem de fer constar que la major part dels alcaldes i regidors que formaven part de les anteriors equips de govern no es presentaren als plenaries convocats per aquests dies, atès que feia uns dies que s'intuïa la revolta. És un fet que es pot entendre degut a la delicada situació que es vivia en aquells moments. Quasi sempre el secretari de la corporació feia constar al diari d'actes que els anteriors membres «están en paradero desconocido» o bé «haber desaparecido de la localidad, y se ignora su paradero».³⁸²

No obstant això, en els primers dies foren detinguts i empresonats alguns membres de les comissions gestores del Front Popular que no esquivaren la seva responsabilitat i es varen mantenir al capdavant de les gestores republicanes. Gaspar Mesquida Serra, Alcalde-president de l'Ajuntament de Montuïri va assistir a l'edifici consistorial al traspàs de poders dia 20 de juliol de 1936 i signà l'escrit de destitució de tots els membres de la gestora d'esquerres. Ho va fer en presència del nou batle, Pere Arbona Ginard, que fou designat pel nou governador civil, Garcia Ruiz.³⁸³ Gaspar Mesquida fou assassinat poc temps després, dia 9 de setembre de 1936 al cementeri de Palma. Altres regidors de Montuïri que també hi eren presents i foren salvatgement executats eren Guillem Garcies Sastre i Rafel Pocoví Gomila que moriren la nit del 27 al 28 d'agost de 1936 a la carretera de Sóller. Unes morts que demostren la manca dels drets democràtics i la plena intervenció i compromís dels components dels Ajuntaments franquistes en la repressió, ja que en cap moment feren res per aturar els primers vessaments de sang en forma d'execucions extrajudicials.

A partir d'aquests moments, les noves comissions gestores es convertiren en la màxima institució representativa del poder municipal i l'organisme polític més proper als ciutadans. Per aquest motiu, les noves autoritats varen tenir molta cura a l'hora de conformar els nous equips de govern municipal, que es constituïren amb personal addicte a la nova situació política i que no possàs en dubte el seu suport al Moviment Nacional. En definitiva, havien de ser persones d'estricta confiança amb el nou ordre establert. Les paraules del regidor de la primera Gestora Municipal de Palma de la Guerra, Guillermo Cirerol Tomàs, són un bon exemple:

«Completamente convencidos de la necesaria e inaplazable variación radical del rumbo que traía la nave española, dirigida por manos mercenarias al servicio de ocultos poderes extranjeros y a punto de entrar en la espantosa borrasca del comunismo [...] Primero.– Cooperación decidida y eficaz por parte de este Ayuntamiento a esas heroicas y admirables milicias y a ese Ejército que cogidos de la mano, entusiásticamente luchan

³⁸² Dia 21 de juliol, el secretari de l'Ajuntament de Manacor escriu una diligència on explica: «para hacer constar la imposibilidad de recoger firmas de los concejales por haber desaparecido de esta localidad, ignorándose su paradero». AMMA, Acta sessió plenària de dia 21 de juliol de 1936.

³⁸³ MAS MIRALLES, Guillem i MATEU SOCIAS, Antoni. *Montuïri. L'esclafit de la crispació*. Palma: Documenta Balear, 2001, pàg. 74.

y no escatiman sacrificio alguno para derrocar al anarquismo que se enseñoreaba de nuestra querida España [...]».³⁸⁴

Els integrants dels nous ajuntaments eren proposats –atès que el nou governador civil tenia un desconeixement prou limitat de la població de Mallorca– pel cap de la Guàrdia Civil, el cap de Falange i per persones destacades i addictes al nou règim dels municipis. Ara bé, la darrera decisió sempre era del governador civil, que tenien la potestat de nomenar i cessar els càrrecs municipals amb tota llibertat. Com hem explicat, totes aquestes persones que formaven part dels nous consistoris eren de la màxima fidelitat al nou règim. En aquest sentit podem afirmar que els consistoris nomenats entre 1936 i 1939 foren constituïts per persones que provenien generalment de la dreta política anterior al 1936 o bé, havien format part dels consistoris durant el bienni conservador republicà. Altres integrants dels ajuntaments foren persones relacionades i/o afiliades amb Falange espanyola, anomenats de la *Vieja Guardia*. Sense deixar de banda, la presència destacada d'alguns militars i monàrquics que havien estat allunyats del poder pel sistema democràtic de la República. Sense deixar de banda, les elits locals.³⁸⁵ Amb aquesta afirmació, no volem dir que els membres destacats de les famílies aristocràtiques mallorquines, com Pere de Montaner i Gual, Comte de Peralada i de Zavellà; Pere Cotoner, Comte de Puig d'Orfila; Josep Ferran Cotoner i de Verí, Marquès d'Ariany, Lluís Zaforteza Villalonga, Marquès del Verger. Així com també, grans propietaris agrícoles i terratinents, copassin la major part dels escons municipals. Ara bé, és indubtable que el triomf colpista va fer retornar el poder a aquestes nissagues, que s'havien compromès amb els preparatius de la revolta de diferents manera com la cessió de les seves terres per camp de pràctiques de tir, aportacions econòmiques, compra de material bèl·lic als feixistes italians, entre d'altres.³⁸⁶ En aquest sentit, citam alguns exemples. Antoni Ribas Canteras era propietari de la possessió de Can Ribes i Andreu Perelló Perelló de sa Cabana, predis del terme municipal de Consell. Ambdues persones formaren part de la primera gestora de la Guerra i participaren, directa o indirectament, en reunions clandestines de Falange que es celebraren al municipi de

³⁸⁴ AMPA, Acta de la sessió plenària de dia 29 de juliol de 1936. Recollida a RECIO GARCIA, Maria Àngeles. «Qui pren els ajuntaments mallorquins el juliol de 1936?». Revista TEMPS DE LA MEMÒRIA, núm., 14 (juny 2010), pàg. 8.

³⁸⁵ Un bon exemple de la constitució de les noves comissions gestores és el cas de Felanitx. «Dia 3 d'agost de 1936, sota la presidència del capità de carrabiners i comandant militar de Felanitx, Carlos Simarro Medina es conforma el nou ajuntament que estarà presidit pel nou batle, l'alferes de Cavalleria, Pere Falcó Oliver. A més del batle foren elegits cinc vocals més, que eren: el capità d'Artilleria retirat, Bernat Miquel Rosselló; el tradicionalista, Miquel Valls Valls i els militants de la Joventut d'Acció Popular, Joan Obrador Estelrich, Miquel Riera Mestre i Bernat Bordoy Cabrer. Com a batles pedanis foren elegits: el tradicionalista, Bartomeu Obrador que serà el nou batle de s'Horta; el conservador, Antoni Antich Caldentey, que serà reposat a la batlia de Cas Concos i el capità d'Infanteria retirat, Bartomeu Adrover Vadell, que serà el delegat de l'alcaldia a Portocolom». ADROVER OLIVER, Aina i CABOT CALÇAPEU, Joan. *Felanitx 1931-1939. República, Guerra i Repressió*. Felanitx: Res Publica Edicions, 2002, pàg. 60-61.

³⁸⁶ MASSOT I MUNTANER, Josep. *El calvari d'Antonio Espina i de Guillermo Roldán. Mallorca, 1936-1940*. Palma: Lleonard Muntaner Editor, 2013, pàg. 83.

Consell.³⁸⁷ Miquel Amer Bennàssar, primer batle de la Guerra de Selva, era propietari d'una de les possessions més gran del municipi, Es Castell. En temps de la Dictadura de Primo de Rivera, presidia *Unión Patriótica* de Selva. Sembla que no estava afiliat a Falange.³⁸⁸ El 28 de juliol de 1936, es constitueix el primer ajuntament franquista de Sant Joan que fou presidit per Antoni Bauzà Fiol. A l'equip de govern hi trobam el nom de terratinent i propietari de la possessió des Calderers de Sant Joan, Jaume Oliver Oliver, que fou fundador de la Falange local i primer secretari.³⁸⁹ El capvespre de dia 23 de juliol de 1936, el terratinent i propietari de la possessió de Baniforani Vell, Francesc Cerdà Colom fou designat nou batle de Bunyola. Tot i que manifestà que «accepta el cargo desprovisto –com ordenà Luis Garcia Ruiz– de toda clase de partidismos y tendencias políticas» era d'ideologia molt conservadora, no de bades, havia militat al partit *Unión Patriótica*.³⁹⁰ En relació al tema hem d'assenyalar que tot i que la major part dels terratinents acceptaren o al menys no s'oposaren a la repressió, hi hagué alguna persona destacada que demostrà públicament la seva oposició. Miquel Cerdà Cerdà, terratinent i alcalde de Pollença va dimitir poc temps després del seu càrrec, atès que no aprovava la repressió que es va engegar al seu poble. Segons sembla va trobar una llista amb el nom de 40 o 50 pollencins que havien de ser afusellats. Tampoc va estar conforma amb les detencions i empresonaments massius.³⁹¹

D'aquesta manera, els nous membres de tots els ajuntaments foren nomenats mitjançant procediments no democràtics, alguns d'ells, havien participat –al costat dels caps africanistes– a les guerres colonials del Marroc. Aquest és el cas del primer batle de Palma de la Guerra Mateu Zaforteza Mussoles, que havia estat al Marroc a l'Auditoria de l'Exercit d'Àfrica el 1930. Un anys després s'acolliria a la Llei Azaña i es va retirar. El 21 de juliol, el secretari de l'Ajuntament fa constar a la premsa de possessió del nou batle de Palma: «hago constar [...] que hoy, día de la fecha, por orden del Sr. Comandante Militar de Baleares, fechado diez y nueve último, se ha posesionado por sus medios y propia autoridad de la Alcaldía, D. Mateo Zaforteza Musoles, Teniente Auditor de Primera (Retirado)».³⁹² També esmentar el cas de Jaume Jaume Rosselló, que fou elegit nou alcalde de Manacor el 24 de juliol de 1936. El capità Jaume, com era conegut el nou edil, havia estat al Marroc entre els anys 1922 i 1923. També es va acollir a la Llei Azaña. Citam d'altres militars que foren nomenats per formar part dels primers ajuntaments franquistes. El tinent de carrabiners, Rafel Jaume Sastre va assumir momentàniament i per ordre del governador civil el càrrec de president de la primera

³⁸⁷ SANTANA MORRO, Manel. *Consell. Les penes de mort*. Palma: Documenta Balear, 1996, pàg. 56-57.

³⁸⁸ SANTANA MORRO, Manel. *Selva. Al recer de la muntanya*. Palma: Documenta Balear, 1996, pàg. 55-56.

³⁸⁹ COMPANY MATES, Arnau. *Batles i regidors. Sant Joan (1900-2000)*. Ajuntament de Sant Joan, 2000, pàg. 34 i 112.

³⁹⁰ MARGAIS BASSI, Xavier. *Bunyola. Amb la por al cos*. Palma, Documenta Balear, 2004, pàg. 78.

³⁹¹ MARCH BISBAL, Jaume; CERDÀ VIVES, Andreu i SALAS VIVES. *Pollença. La revolta contra la rebel·lió*, Palma: Documenta Balear, 2006, pàg. 176 i 178.

³⁹² AMPA, Acta de la sessió plenària de dia 21 de juliol de 1936. Recollida a RECIO GARCIA, Maria Àngeles. «Qui pren els ajuntaments mallorquins el juliol de 1936?». Revista TEMPS DE LA MEMÒRIA, núm., 14 (juny 2010), pàg. 7.

gestora de la Guerra de Santanyí. La transmissió de poders no fou molt ben acceptada pels anteriors gestors que expressaren certa oposició. Uns dies després, la batlia va caure en mans d'Andreu Bonet Escalles.³⁹³ Dia 20 de juliol, l'Alferes de Cavalleria, Antoni Lliteras Sancho fou elegit per dirigir l'Ajuntament d'Artà. La seva primera intervenció fou destituir el darrer batle, Gabriel Garau, indicant que «es retiras tranquil, que en una setmana tot quedaria arreglat. Hores després, Garau, seguint els consells d'un guàrdia civil amic, va abandonar al poble i s'amagà, ja que la seva vida corria perill».³⁹⁴ Dia 15 d'agost de 1936, un batle civil, Joan Oleo Sureda va substituir el militar Lliteras. En aquests moments, ja s'havien detingut més de trenta persones a Artà, que foren traslladades a distintes presons dels feixistes. D'altres aconseguiren fugir i amagar-se. A Felanitx, l'alferes de Cavalleria, Pere Falcó Oliver, s'erigí com a nou Alcalde de Felanitx. Falcó era militant primerenc de Falange i sembla organitzà un govern municipal a l'ombra per dirigir la repressió. És important afegir, que si bé, no hi hagué molts casos en què personal militar participàs directament en les primeres comissions gestores, existeix l'evidència de la intervenció dels comandants militars espargits pels pobles de Mallorca en el nomenament dels primers batles de la Guerra, fet que demostra el paper dirigent dels militars en el organigrama municipal i dels primers moments la repressió.

Aquest sistema “d'elecció” perduraria fins a la celebració de les primeres eleccions municipals l'any 1948. Una anys abans, el 1945, el govern franquista dictà la Llei de Bases del Règim local, que entrà en funcionament l'any dels comicis. Des de llavors, la designació directa va ser substituïda per un sistema d'elecció restringit, anomenat terços corporatius, és a dir, el terç familiar, el terç sindical i el terç corporatiu.³⁹⁵ A partir d'aquest moment, els consistoris municipals foren conformats, en primer lloc, per representants elegits per les Junttes Sindicals. En segon lloc, per persones que estaven associades a les entitats econòmiques i socials de cada municipi i que eren elegides pel governador civil. I en darrer lloc, per persones casades de més de 23 anys. De totes maneres, el nou sistema no va fer modificar gaire la representació municipal que quedà sempre sota el poder de les autoritats estatals i provincials. Podem afirmar que les forces de la dreta mallorquina recuperaren el poder perdut durant el govern del Front Popular (febrer-juliol de 1936).

A banda del paper polític municipal que assumiren els nous batles i regidors, també es varen comprometre d'una manera molt activa amb la repressió, atès que molts dels elegits eren persones que s'havien fixat o es fixaren en el feixisme de Falange i sabien del poder que tenien els grans instigadors i dissenyadors de la repressió: els militars. D'aquesta manera, els nous edils no dubtaren en posar en marxa la maquinària repressiva ordenant les primeres detencions de les persones més significatives de

³⁹³ SBERT BARCELÓ, Cristòfol Miquel. *Santanyí. Els tres fronts*. Palma: Documenta Balear, 2004, pàg. 85.

³⁹⁴ MOREY SUREDA, Jaume. *Artà. Llarg camí cap el desastre*. Volum II. Palma: Documenta Balear, 2016, pàg. 325.

³⁹⁵ DE RIQUER, Borja i CULLA, Joan B. «El franquisme i la transició democràtica 1939-1988». Enciclopèdia Història de Catalunya, Volum VII. Barcelona: Edicions 62, 1989, pàg. 47 i 48.

l'esquerra política, tal com va manar el governador civil, Garcia Ruiz: «se ordena que encarcelé a todos los elementos significados del Frente Popular».³⁹⁶ En poques paraules, es va iniciar el control de tota la població, molt especialment, els líders polítics d'esquerra i les persones que havien representat els governs municipals del Front Popular, que ben aviat, serien detingudes i confinades a centres de retenció provisional als diferents municipis de Mallorca. En relació a aquest fet, cal recordar –com veurem més endavant– que a cada municipi hi havia un grup de persones que decidien sobre l'alliberament o entrada en presó de les persones considerades perilloses pel nou règim. També sobre les tretes, que com més endavant veurem podien acabar amb la mort d'una persona.

Les juntes municipals “de la repressió” estaven constituïdes pel comandant militar del municipi, el cap de la Guàrdia Civil, membres de Falange, el cap de Milícies Ciutadanes i el màxim responsable del poder municipal, el batle. Aquests agents repressors no participaven directament en les detencions, però s'encarregaven d'emetre informes amb la intenció d'ajudar els militars a imposar penes contra els denominats no afectes. Les notes emeses solien ser una mescla de les actuacions realitzades presumptament per l'acusat, denúncies contra la seva persona i, fins i tot, acusacions de subversió: «El Frente Popular, aparte de ser el enemigo porque se lucha, y por tanto, sus directivos y miembros deben ser condenados en proporcionar su categoría e importancia en su bloque. De Palma o mejor dicho de las Baleares tienen hechas manifestaciones insistiendo en la subversión. Y recuérdese que en Mallorca, sin hablar de la invasión, en los primeros momentos tuvimos que luchar con elementos del Frente Popular».³⁹⁷

A més, de la gestió de la repressió, les Juntes Locals també s'encarregaven de tramitar i repartir els minvats recursos que s'enviaven des de la Península per a sostenir les famílies addictes. La intenció era fer oblidar els horrors de la Guerra i al mateix temps, demostrar i exhibir la generositat de les noves autoritats. Amb aquest propòsit inicial va néixer el mes de maig de 1937, l'*Auxilio Social*. Un projecte típic de beneficència gens nou, que fou adaptat a la doctrina feixista i que restà en mans de voluntaris, professionals, l'Església i Falange. Amb el temps, aquest programa es convertí en una peça de control social i disciplinari molt important de la maquinària franquista, arribant a incorporar les famílies dels represaliats.³⁹⁸ Sens dubte, els nins de d'aquestes nissagues foren els grans protagonistes de la campanya, atès que foren presentats com a

³⁹⁶ Memòria del general Luís García Ruiz sobre el desembarcament de Bayo a Mallorca. Text íntegrament publicat a MASSOT i MUNTANER, Josep. *El primer franquisme a Mallorca: Guerra Civil, repressió, exili i represa cultural*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1996, pàg. 58.

³⁹⁷ Informe emès pel batle de Palma, Mateu Zaforteza Mussoles. MONER MORA, Lina. *Emili Darder Cànoves (1895-1937). Metge i polític, víctima de la repressió franquista*. Palma: Fundació Emili Darder-Documenta Balear, 2012, pàg. 186.

³⁹⁸ «Els falangistes Mercedes Sanz Bachiller i Javier Martínez de Bedoya van crear l'Auxili Social, una delegació de Falange concebuda per atendre les necessitats bàsiques de la població més vulnerable durant la, les dones i els nens». CENARRO LAGUNAS, Àngela. «Historia y memoria del Auxilio Social de Falange». *Pliegos de Yuste*, núm. 11-12, 2010, pàg. 72. Vegeu també: CENARRO LAGUNAS, Àngela. *La sonrisa de Falange: Auxilio Social en la Guerra Civil*. Barcelona: Crítica, 2005.

víctimes de la barbàrie roja. La finalitat era reconvertir-los amb fills de la nova Pàtria. Per la reconversió s'utilitzaren mètodes coercitius. En aquest sentit, cal dir que les directrius de la nova beneficència, es començaren a implantar poc mesos després de l'inici de la Guerra. Tenim constància de les visites de membres de Secció Femenina de Falange als domicilis de persones que estaven empresonades o que foren eliminades, amb la intenció d'inculcar la els símbols i l'ideari (cants, vestimenta feixista, etc) de la doctrina feixista. Si s'oposaven, podien ser humiliats públicament a actes patriòtics o bé, privats de rebre ajudes. Malgrat les fortes represàlies, les noves autoritats no assoliren els seus objectius, ja que moltes famílies es negaren a passar pels tràngols repressius. Ara bé, en altres ocasions acceptaren l'ajut, atès que era imprescindible per a la supervivència. Coneixem el cas de Manacor, on els menjadors socials s'ocuparen de la manutenció de molts fills dels represaliats. Eren les esgarrifoses conseqüències de la repressió de la Guerra a Mallorca.

A banda de facilitar i participar amb els fets repressius dels primers moments de la Guerra com foren el control sobre la població, les delacions, el suport a Falange, les detencions i els empresonaments, els nous governs municipals conformatos per sectors dretans i catòlics adoptaren altres tipus d'acords que anaven encaminats a demostrar l'adhesió incondicional i el compromís amb els principis del nou règim, és a dir, el propòsit de fer complir les disposicions establertes per l'autoritat militar i l'adoctrinament de la població. És en aquests moments quan la figura del batle se reforça per dos fets. En primer lloc, perquè era el president de la comissió gestora. I en segon, per ser la persona encarregada d'assumir la responsabilitat de ser el delegat directe de les forces militars insurrectes. La Diputació Provincial de les Balears fou una institució que va seguir un camí molt semblant als dels Ajuntaments.

Setmanes després, els nous consistoris varen prendre tot una sèrie de nous acords –la major part d'ells econòmics– que afavoriren als paramilitars de Falange. La intenció era finançar les agrupacions locals feixistes i les Milícies Ciutadanes, grups de poder que s'encarregaren d'exercir –entre d'altres coses– de policia política i de control dels carrers i de la població.³⁹⁹ Les decisions municipals es justificaven com a despeses relacionades amb treballs de seguretat als municipis i de manutenció. Ara bé, el que realment passava és que les subvencions s'utilitzaven per pagar les festes de Falange, la més recordades foren les visites als pobles de Mallorca del feixista italià, Arconovaldo Bonacorsi, més conegut com el *Conde Rossi*. Així com també, els actes d'exaltació del nou règim –homenatges i desfilades– que servien per engrescar la població i al mateix temps, atemorir les famílies dels represaliats. També hi tenien cabuda, els sopars dels camises blaves de Falange, que s'organitzaven abans de les execucions.⁴⁰⁰ Un falangista va testimoniar: «que mai li mancaren els sopars, ni els diners, ni les dones mentre fou

³⁹⁹ Suposam que els doblers que rebien també servien per pagar els sopars que es feien las locals de Falange.

⁴⁰⁰ Testimonis oral de Margalida Jaume, Margalida Oliver Mas, Maria Garau Ripoll i Bartomeu J. Barceló.

falangista».⁴⁰¹ També s'utilitzaren pel pagament del lloguer del local de Falange, trasllat d'afiliats i pagaments d'homenatges que es celebraven conjuntament amb un altre grup de poder de la repressió: l'Església. Tots aquests actes d'exaltació patriòtica, molt nombroses a Mallorca, comptaven amb la presència de les autoritats municipals, falangistes i membres de l'estament eclesiàstic.⁴⁰²

Al costat d'aquest personal polític lleial als dissenys dels militars colpistes i a les oligarquies conservadores, existia un funcionariat addicte, que sorgí a conseqüència de la depuració exercida en l'administració local i provincial. Tot i que no és objecte de la nostra investigació, és necessari esmentar que entre la documentació que conformen els arxius de les institucions (Govern Civil i Diputació Provincial) existeixen les memòries anuals de gestió municipal i llibres d'actes que recullen molts exemples de la depuració del funcionariat, que fou molt important a tots els territoris controlats per les autoritats revoltades.

Des del començament de la Guerra, les autoritats franquistes van dur a terme un procés de depuració immediat i minucios que va provocar la destitució de molts funcionaris que suposadament tenien una significació esquerrana. D'aquesta manera, foren apartats de l'administració provincial i municipal. Els seus llocs foren ocupats per un nou funcionariat addicte que estava obligat a signar d'immediat la seva adhesió al *Movimiento Nacional*, circumstància que era notificada al comandant militar de les Balears.⁴⁰³ A tall d'exemple citam els casos d'alguns pobles de Mallorca. L'Ajuntament de Sant Joan va destituir el zelador municipal, Bartomeu Bauzà Bonet; el guàrdia municipal, Francesc Antich Durán; la comare, Petra Ochogavia i el recaptador municipal, Sebastià Galmés.⁴⁰⁴ A Selva, destituïren l'oficial saig, Joan Cifre Llompart; la telefonista, Magdalena Rotger Mateu; el dipositari, Gabriel Llabrés Cànaves i el guàrdia municipal, Miquel Moranta Vicens. Entre les primeres mesures que va prendre el primer Ajuntament franquista de Santanyí varen ser el cessament del caporal de la guàrdia municipal, Pere Bautista Simón i del guàrdia, Macià Cifre Julià. Així com també, del metge, Joan Escales Vidal.⁴⁰⁵ La major part dels funcionaris de l'Ajuntament de Sóller també foren cessats. malgrat que s'havia assegurat –segons el diari Sóller– que continuarien en el seu lloc. Però no fou així, ja que tots foren suspesos de sou i feina per ser favorables a les organitzacions d'esquerra. Els funcionaris que foren apartats eren: el veterinari municipal, el metge, el fasser municipal, personal administratiu, el secretari

⁴⁰¹ Testimoni oral de Francesc Salvà Picornell que ens informà sobre alguns fets realitzats per falangistes de Porreres. Francesc Salvà fou obligat a militar a les Milícies Ciutadanes.

⁴⁰² Tenim nombroses imatges que corroboren aquest fet.

⁴⁰³ Les noves comissions gestores franquistes tenien l'obligació d'enviar informes de cada empleat municipal on constàs la signatura d'adhesió al nou règim dels empleats dels ajuntaments. També, el batle enviava els noms dels funcionaris que no signaven l'adhesió al·legant les causes, que quasi sempre no s'ajustaven a la realitat.

⁴⁰⁴ COMPANY MATES, Arnau. *Sant Joan. Cacics i repressors*. Palma: Documenta Balear, 1986, pàg. 95-96.

⁴⁰⁵ SBERT BARCELÓ, Cristòfol Miquel. *Santanyí. Els tres fronts*. Palma: Documenta Balear, 2004, pàg. 109.

de l'Ajuntament, el professor municipal de cant, el farmacèutic i l'obrer de la brigada municipal.⁴⁰⁶ A Santa Margalida, dia 2 d'agost de 1936, foren cessats el metge i l'apotecari titular, els germans Pere i Rafel Santandreu Planas, que patirien una duríssima persecució; la comare, Teodora Roca Vilanova, que fou acusada de comunista; el manescal, Bartomeu Tous Garau i l'oficial de secretaria, Bernat Massanet Pastor.⁴⁰⁷ A Manacor, com a la major part dels ajuntaments mallorquins també començaren les depuracions, o bé, com a vegades cita la font, les dimissions.⁴⁰⁸

En aquests darrers casos podem parlar realment de dimissions o més aviat fuites per por a les represàlies o acomiadaments efectuats per la primera gestora franquista? Entre les dimissions de Manacor trobam alguns peons municipals, funcionaris administratius i la de tots els guàrdies municipals. És un fet si més no sospitós. Curiosament, dies després de la seva presumpta dimissió, el peó Rogeli Pérez Fontanez; els guàrdies jurats, Antoni Mas Llodrà i Sebastià Bonet Fullana; el conserge, Antoni Nadal Gomila i l'agent de vigilància, Joan Matamalas Salas, moriren. Uns fets que demostren la planificació i que sabien qui volien eliminar. Són situacions que també es confirmen al municipi de Porreres, on foren assassinats el dipositari de fons municipals, Bartomeu Vaquer Julià i el guàrdia rural, Pere Josep Sitjar Font.⁴⁰⁹ També trobam dimissions "voluntàries" entre el funcionariat de l'Ajuntament de Felanitx, a les quals si afegiren unes altres forçades. No cal dir, que la comissió gestora presidida pel batle falangista, Pere Falcó va ordenar la suspensió de sou i feina del personal dimitit. És curiós que dies abans, el batle proclamà que cap empleat públic seria molest per les seves idees, però tot seguit va fer saber que havia suspès tres empleats per abandonament de les seves funcions i, al mateix temps acceptar la dimissió d'una quinzena més.⁴¹⁰

Des del mateix moment de la suspensió, el personal considerat no addicte, era suspès de feina i sou. Algunes de les raons que s'al·legaven eren que: «demuestra tibieza en apoyar el Movimiento Nacional Salvador de España» o bé, no s'havien presentat a la

⁴⁰⁶ QUETGLAS CIFRE, Antoni. *Sóller. La desfeta de la burgesia progressista*. Palma: Documenta Balear, 2012, pàg. 140.

⁴⁰⁷ BERGAS PASTOR, Xisco; ESCALES TOUS, Jaume; MAS FORNÉS, Antoni i TORTELL FRONTERA, Miquel Àngel. *Paper blanc. Els darrers mesos de la República i la Guerra Civil a Santa Margalida*. Ed. Ajuntament de Santa Margalida, 2013, pàg. 100 i 149. En relació als germans Santandreu Planas podem dir que ambdues persones foren suspeses de sou i feina, a més, se'ls instruí un procediment judicial que acabà amb la destitució definitiva dels dos germans per haver fet elogis del partit Comunista. No obstant això, Rafel Santandreu pogué recuperar la plaça de farmacèutic el 1941. Tres anys després, va morir. No va poder suportar la pressió i el clima desert que es va viure durant la postguerra. Li amargaren deliberadament la vida. BERGAS PASTOR, Xisco; ESCALES TOUS, Jaume; MAS FORNÉS, Antoni i TORTELL FRONTERA, Miquel Àngel. *Paper blanc. Els darrers mesos de la República i la Guerra Civil a Santa Margalida*. Ed. Ajuntament de Santa Margalida, 2013, pàg. 151.

⁴⁰⁸ TUGORES MANRESA, Antoni. *Manacor. La guerra a casa*. Palma: Documenta Balear, 2006, pàg. 86.

⁴⁰⁹ GARÍ SALLERAS, Bartomeu. *Porreres. Desfilades de dia, afusellaments de nit*. Palma: Documenta Balear, 2007, pàg. 243-244 i 241.

⁴¹⁰ ADROVER OLIVER, Aina i CABOT CALÇAPEU, Joan. *Felanitx 1931-1939. República, Guerra i Repressió*. Felanitx: Res Publica Edicions, 2002, pàg. 62.

feina o càrrec en el moment que va esclatar la rebel·lió.⁴¹¹ Aquesta circumstància es donava, en algunes ocasions, perquè el funcionari destituït havia estat eliminat i/o empresonat. Un bon exemple d'això és el cas de Joan Pons Alomar, secretari de l'Ajuntament de Selva. Joan Pons era militant d'Esquerra Republicana Balear. Fou detingut el dia 18 d'agost de 1936 i empresonat a Inca. Posteriorment fou tancat a la presó de Can Mir de Palma, d'on fou tret el mes de març de 1937 i afusellat a Porreres.⁴¹² També hi hagué casos de funcionaris que no s'amagaren i acudiren al seu lloc de feina, tot i que més endavant, foren executats o assassinats. Citam el cas de Rafel Gamero Ginata, que era Secretari en propietat de l'Ajuntament d'Algaida i també ho va ser accidentalment de Sant Joan i Porreres. A més, era militant d'Esquerra Republicana Balear i President de la Federació de Mestres. Després de l'aixecament militar, no es va presentar a Sant Joan, però sí que acudí a Algaida. Segons Capellà Fornés «el seu pare que era tinent de carrabiners retirat. Li deia que s'amagàs, però no ho va fer. Els falangistes aprofitaren que Rafel Gamero era a Palma i registraren la seva habitació que tenia llogada a la fonda de can Pere Antoni del Casino d'Algaida. Li trobaren una pistola. Ben aviat fou detingut i tancat al Castell de Bellver».⁴¹³ El 28 de juliol, la Comissió Gestora de Sant Joan el va suspendre d'ocupació i sou, al·legant haver abandonat el càrrec i haver caigut en la negativa d'adhesió al Moviment Nacional. L'Ajuntament d'Algaida també va prendre la mateixa decisió.⁴¹⁴ El 17 de maig de 1937, fou condemnat a mort. Dia 5 de juny fou afusellat al Fort d'Illetes.

Com hem vist, al marge de la depuració molts funcionaris foren afusellats o empresonats. D'altres s'exiliaren. Els qui sobrevisqueren tingueren greus problemes per accedir al món laboral. No hi dubtes que l'eliminació planificada intentava ser completa: per una banda acabar físicament amb l'enemic polític i per l'altra, apartar-lo de l'activitat pública. En aquest sentit, hem de dir que les destitucions també es varen

⁴¹¹ SBERT BARCELÓ, Cristòfol Miquel. *Santanyí. Els tres fronts*. Palma: Documenta Balear, 2004, pàg. 138. ADROVER OLIVER, Aina i CABOT CALÇAPEU, Joan. *Felanitx 1931-1939. República, Guerra i Repressió*. Felanitx: Res Publica Edicions, 2002, pàg. 61.

⁴¹² FERRÀ PONÇ, Damià. *La Guerra Civil a Campanet*. Quaderns de Campanet, núm. 2, 1987, pàg. 45. SANTANA MORRO, Manel, *Selva. Al recer de la muntanya*. Palma: Documenta Balear, 1998, pàg. 81. FERRÀ PONÇ, Damià. *La Guerra Civil a Campanet (1936-1939)*. Palma: Leonard Muntaner Editor, 2015, pàg. 207. Pel que respecta a la data de la seva mort podem dir que la detenció del mes de novembre de 1936 és confirmada per la seva família que disposa d'una còpia de la Comandància Militar de les Balears, en data 10 de desembre de 1936. A més, el 1978, fou enregistrada la seva mort al registre municipal de Porreres, que assenyalava que va morir el 22 de març de 1937». GARÍ SALLERAS, Bartomeu. *Porreres. Desfilades de dia, afusellaments de nit*. Palma: Documenta Balear, 2007, pàg. 283-284. Per altra banda, especificar que la documentació del Govern Civil explica que el 16 de gener de 1937 fou traslladat de la presó d'Inca a Can Mir juntament amb 31 detinguts. No consta que fos tret d'aquest centre penitenciari. ARM, GC, 771, reg. 213. Com es pot veure, les dades de la seva mort que disposam no coincideixen, però és un fet que es presenta molt sovint. A vegades, les dades eren falsejades, o be s'inclouïa com a dia de defunció una data aproximada. Segons les dades de la família, fou assassinat al cementiri de Porreres el març de 1937 i tingueren notícies del fet el Divendres Sant d'aquell any.

⁴¹³ CAPELLÀ FORNÉS, Llorenç. *Diccionari Vermell*. Palma: Editorial Moll, 1986, pàg. 75.

⁴¹⁴ COMPANY MATES, Arnau. *Sant Joan. Cacics i repressors*. Palma: Documenta Balear, 1986, pàg. 118-119.

donar en temps de la Segona República, especialment, durant període de govern del Front Popular, on alguns funcionaris foren separats dels seus càrrecs per ser persones afins a Falange, o bé, perquè acumulaven poders municipals considerables. Aquesta aptitud administrativa va provocar greus enfrontaments amb les autoritats municipals d'esquerra. Les destitucions d'aquests moments obeïen a qüestions polítiques, ara bé, en cap moment es donaren amb la mateixa intensitat dels anys de la Guerra. Cal afegir que una part del funcionariat suspès fou readmès per les noves autoritats municipals franquistes amb l'únic condicionant de demostrar la seva adhesió incondicional al nou règim. Sabem que es donaren casos de readmissió a diferents municipis.⁴¹⁵ Però això no fou tot, atès que després de la seva reposició, alguns empleats municipals van ser elegits per formar part de les primeres gestores de la Guerra. Arnau Mir Seguí i Jaume Estelrich Ferrer foren elegits tinents de batle de l'Ajuntament de Selva.⁴¹⁶

A mesura que avançava la guerra continuà la política de depuracions. Per aquest motiu, les noves autoritats aprovaren un seguit de normes de caràcter legal amb la intenció de legitimar les noves lleis. Així, el Decret de 16 de setembre de 1936 declarava il·legals els partits polítics i agrupacions del Front Popular, al mateix temps establia la possibilitat de la destitució dels funcionaris que haguessin realitzat actuacions antipatriòtiques o contràries al Moviment. Un mesos més tard, una ordre del 4 de novembre exigia la «demostración de forma inequívoca de adhesión inquebrantable».⁴¹⁷ Dia 9 de desembre de 1936, es va aprovar un altre decret que entre d'altres coses, dictava les «reglas de separación definitiva del servicio», és a dir, la normativa de separació del servei de tot tipus d'empleats per la seva conducta anterior o posterior al Moviment Nacional.⁴¹⁸ Però, sens dubta, la norma més important que va afectar als

⁴¹⁵ «Dia 15 d'octubre de 1936, la comissió gestora va decidir, per unanimitat, la reposició en el càrrec de guàrdia jurat de Miquel Jaume Sastre, que havia estat separat de la seva feina per motius polítics». COMPANY MATES, Arnau. *Sant Joan. Cacics i repressors*. Palma: Documenta Balear, 1986, pàg. 37 i 91. «Dia 2 de maig de 1936, la Comissió Gestora frontpopulista presidida per Climent Garau Juan acordà aprovar la substitució del secretari de l'Ajuntament, Antoni Sastre Móra, després de la seva petició de jubilar-se del càrrec. Tot i que el secretari de l'Ajuntament presentà la necessitat de substituir-lo i esmentà com a motiu la seva jubilació, possiblement la causa no fou altra que aquesta persona no compartia la política de la Gestora d'esquerres, ja que després de l'alçament nacional tornà a ocupar el càrrec sota la presidència del batle Enric Julià Garcia». GARÍ SALLERAS, Bartomeu. *Porreres. Desfilades de dia, afusellaments de nit*. Palma: Documenta Balear, 2007, pàg. 105. «Dia 20 de juliol de 1936, el nou batle de Felanitx, Pere Falcó Oliver va reposar al falangista Gabriel Oliver Puig en el càrrec de veterinari municipal. Entre el mes d'agost i setembre de 1936, reingressen al seu lloc el recaptador municipal i altres funcionaris després d'haver jurat fidelitat al règim i obediència a les noves autoritats». ADROVER OLIVER, Aina i CABOT CALÇAPEU, Joan. *Felanitx 1931-1939. República, Guerra i Repressió*. Felanitx: Res Publica Edicions, 2002, pàg. 57 i 62. «El 25 de setembre de 1936 va ser reposat en el càrrec el guàrdia municipal urbà, Martí Alós Cifre que havia esta destituït per la comissió gestora republicana». BERGAS PASTOR, Xisco; ESCALES TOUS, Jaume; MAS FORNÉS, Antoni i TORTELL FRONTERA, Miquel Àngel. *Paper blanc. Els darrers mesos de la República i la a Santa Margalida*. Ed. Ajuntament de Santa Margalida, 2013, pag. 100. SANTANA MORRO, Manel, *Selva. Al recer de la muntanya*. Palma: Documenta Balear, 1998, pàg. 64.

⁴¹⁶ SANTANA MORRO, Manel, *Selva. Al recer de la muntanya*. Palma: Documenta Balear, 1998, pàg. 56.

⁴¹⁷ BOE, de dia 24 novembre de 1936/BOIB núm. 10.925 10 desembre de 1936.

⁴¹⁸ BOE, de dia 9 desembre de 1936.

funcionaris fou el decret llei de dia 10 de febrer de 1939, que establia les normes per a la depuració dels funcionaris públics.

La nova llei disposava que els funcionaris havien de presentar, en el termini de vuit dies, una notificació jurada del seu historial polític, que era comprovada i completada pels instructors dels expedients de depuració a través de la demanda de les dades i informes necessaris a les institucions i entitats competents. Les sancions que s'establiren anaven des del trasllat obligatori a la separació definitiva del servei. La resolució no era susceptible de recurs contenciós. Hem d'esmentar també que malgrat les nombroses destitucions hi hagué casos en què els nous ajuntaments no decretaren cap expulsió, ni depuració del seu personal administratiu. Aquest fou la decisió presa per la primera gestora de la Guerra de Banyalbufar. Ara bé, tots els funcionaris hagueren d'afiliar-se a Falange Espanyola.

Acabada la Guerra, el procés de depuració va seguir. Dia 25 d'agost de 1939, el règim franquista va dictar una llei que ampliava els percentatges de places vacants a l'administració pública, la major part de les quals foren reservades i ocupades per ex combatents. La nova legislació també establia el repartiment places que es duia a terme de la següent manera: una quart part era destinada als mutilats de Guerra, una altra quarta pels oficials provisionals, anomenats tradicionalment «estampillats» i una quarta pels excombatents. La darrera part era destinada a persones que foren represaliades per les autoritats republicanes i/o per famílies d'orfes de Guerra. D'aquesta manera, únicament, un 20% de les places convocades eren d'accés lliure. Aquest sistema va perdurar durant molts anys.

Una altra sector que fou molt castigat per la depuració fou el personal docent. Les destitucions i sancions dels professionals de l'ensenyança, així com la substitució i cessament dels directors de centres educatius es varen fer d'una manera organitzada a partir del setembre del 1936 amb la creació dels tribunals depuradors. Per tant, s'iniciaren molt abans de la constitució de la *Comisión de Cultura y Enseñanza de Burgos* el març del 1937.⁴¹⁹

El primer tribunal depurador de Mallorca fou presidit pel Tradicionalista Alfredo Llompart. La resta de membres eren: el militar falangista, Mateu Torres Bestard; Antoni Nicolau i l'inspector Joan Capó i Valls de Padrines. És important esmentar que l'Inspector Capó, persona amb un notable nivell professional i adscrit al corrent institucionalista-liberal va dur a terme una gran activitat professional en un context històric molt peculiar: la Monarquia Constitucional, la Dictadura de Primo de Rivera, la Segona República, la Guerra Civil i la Postguerra Segons. No hi ha dubtes que els fets del juliol de 1936, capgiraren el desenvolupament de la política educativa de la República. Capó Valls de Padries es va haver d'adaptar a la nova situació i fou nomenat membre de la comissió depuradora que afectaria a molts docents. Finalment i malgrat

⁴¹⁹ BOPIB, de dia 3 de setembre de 1936.

el seu càrrec i la seva actitud inicial vers el nou règim fou detingut i tancat a la presó de Can Mir. Un temps després fou traslladat als penals d'Almeria i Castelló.

L'investigador Francesc Tur Balaguer, en informa que l'abast d'aquest del primer procés depuratiu va afectar a 577 mestres, dels quals foren declarats no aptes, 147.⁴²⁰ Un fet a destacar, és que l'1 de setembre de 1936, quan encara no s'havia acabat el problema del desembarcament de Bayo, l'inspector Joan Capó ja havia elaborat llistes internes de mestres de Mallorca per actuar sobre ells. Alguns foren traslladats, d'altres cessats i d'altres varen desaparèixer. Aquest fou el cas del Antoni Garau Bover, que fou assassinat el 14 de setembre de 1936 al quilòmetre 21 de la carretera de Santa Maria a Montuïri i el del mestre d'Escola, Miquel Ximelis Bisquerra, que va desaparèixer el mes d'octubre de 1936.⁴²¹

El 10 de novembre de 1936, la Junta Tècnica de Govern va dictar l'ordre que posava en marxa el funcionament de l'entramat administratiu de les comissions de depuració del personal docent. Amb la creació d'aquestes comissions es pretenia la revisió total del personal docent com a tràmit previ de la reorganització de l'ensenyament a l'Estat espanyol. Aquesta ordre disposava la creació de quatre comissions: la Comissió A d'Universitats. Era d'àmbit estatal. La Comissió B d'escoles tècniques superiors, també d'àmbit estatal. La Comissió C d'instituts, escoles normals, de comerç, d'arts i oficis, de treball, inspecció d'ensenyament primari i secció administrativa. El seu àmbit era provincial. I en darrer lloc, la Comissió D de magisteri, també d'àmbit provincial. Aquesta comissió fou l'instrument de repressió emprat contra el magisteri illenc. El mateix dia que es conformaren les comissions, es va crear la Comissió Depuradora Provincial que va començar a funcionar pel mes d'abril de 1937 i s'allargà fins el desembre de 1943. És important afegir que cada illa va seguir el seu ritme propi. D'aquesta manera, es pot parlar d'una depuració molt complexa a Mallorca. Mentre que a Eivissa i Menorca es va donar una depuració republicana, en primer lloc, i una franquista amb posterioritat, encara que en moments diferents.

El procés de depuració fou molt intens, amb moltes sancions i penes imposades i es va donar per acabat el 1945. Tot i aquest fet, a Mallorca les autoritats seguiren actuant i perseguint docents.⁴²² La comissió de Mallorca estava presidida pel capellà i catedràtic de Llatí de l'Institut Ramon Llull, Bartolomé Bosch Sansó. La resta de membres eren la inspectora, Luisa Maria Mestres; el president de l'associació *Católica de Padres de Família*, Josep Maria d'Ayreflor; el coronel d'Artilleria retirat, Rafel Ysasi Ransomé i Gabriel Morell Font. Aquesta comissió demanava informes als batles, cap locals de

⁴²⁰ TUR BALAGUER, Francesc. *La depuració nacional dels Mestres a les Balears per qüestions de moralitat durant la Guerra Civil*, TFG, Universitat Oberta de Catalunya, Facultat d'Educació, 2016, pàg. 32. Vegeu també, MIRÓ FERNÁNDEZ, Santiago: *Maestros depurados en Baleares durante la Guerra Civil*. Palma: Leonard Muntaner, 1998.

⁴²¹ GARÍ SALLERAS, Bartomeu. *Porreres. Desfilades de dia, afusellaments de nit*. Palma: Documenta Balear, 2007, pàg. 214-215 i 246-251.

⁴²² A l'Arxiu i Museu de l'Educació de les Illes Balears (AMEIB) es conserven un volum considerable de documentació que permet una anàlisi acurada del procés depuratiu de les Illes Balears.

Falange, rectors de les parròquies, Guàrdia Civil, fins i tot, a pares de família, sobre la conducta professional, religiosa, social, particular i política dels docents. Si la informació era negativa, la destitució era immediata. En general, els informes eren molt durs, especialment els elaborats pels representants de l'Església, un fet que demostra la plena integració de l'estament eclesiàstic dins l'aparell repressiu.⁴²³

Un dels casos més aberrants fou la depuració i assassinat del mestre d'escola minusvàlid, Joan Roca Escandell. És una mostra fins on arribava l'eliminació planificada. Joan Roca, era fill d'un sergent de la Guàrdia Civil. Va néixer l'any 1883. Poc temps després del seu naixement, la seva mare va morir. El seu pare es tornà a casar i a partir d'aquests moments fou deixat a l'hospici del municipi de Porreres. No tenia estudis de magisteri i es guanyava la vida fent classes a casa seva, per la qual cosa tenia autorització. L'escola es deia, *Colegio Particular Sagrado Corazón*. El mes de setembre de 1936, el batle de Porreres i el cap de Falange de la localitat elaboraren informes en els quals manifestaven que era d'idees esquerranes i se'l culpava de «ser el principal responsable de las discordias políticas que ha habido entre los vecinos de ésta ya que era un consejero de elemento de izquierda a los que siempre ha conducido siempre por derroteros que han desembarcado en el mal estar que ha imperado durante los últimos tiempos». El mateix moment, el comandant de la Guàrdia Civil també informava de la seva conducta d'esquerres. El rector de Porreres també va transmetre un informe a l'arquebisbe de Mallorca, Miralles Sbert.⁴²⁴ Uns mesos més tard, a principis de novembre de 1936 fou detingut a casa seva per un escamot de Falange. Un testimoni ens va explicar que «quan el treien, la seva companya li volia donar unes mantes per tapar-lo, però els falangistes locals li digueren que allà on anava en Joan no necessitaria cap manta, ni tindria fred. Algunes veïnades de la barriada cridaven des del portal de les seves cases: *A éste, sin compasión*».⁴²⁵ Moments després fou afusellat rere l'Oratori de La Santa Creu de Porreres. Aquest assassinat confirma el que expliquen els investigadors Raiguer Suñer, Espinosa Mestre i Mir Curcó: «la vida d'una persona depenia dels avals del sacerdots i dels feixistes».⁴²⁶ Un fet que també apunta Miró Fernández quan es refereix al cas del mestre des Capdellà (Calvià), Gaspar Sabater Serra el qual en una entrevista va afirmar que «bastaba entonces la palabra de un cura en contra tuyo para que te llevarán al paredón».⁴²⁷

⁴²³ AULÍ GINARD, Antònia; CARBONELL MATAS, Joan; RAMIS DE PLANDOLIT, Esperança i SERRA BARCELÓ; Jaume. «La depuració del Magisteri de Porreres: El cas de Joan Roca Escandell». Actes de les Segones Jornades d'Estudis Locals a Porreres. Ajuntament de Porreres, 2008, pàg. 193.

⁴²⁴ AULÍ GINARD, Antònia; CARBONELL MATAS, Joan; RAMIS DE PLANDOLIT, Esperança i SERRA BARCELÓ; Jaume. «La depuració del Magisteri de Porreres: El cas de Joan Roca Escandell». Actes de les Segones Jornades d'Estudis Locals a Porreres. Ajuntament de Porreres, 2008, pàg. 185-198.

⁴²⁵ GARÍ SALLERAS, Bartomeu. *Porreres. Desfilades de dia, afusellaments de nit*. Palma: Documenta Balear, 2007, pàg. 236.

⁴²⁶ Informació recollida a TUR BALAGUER, Francesc. *La depuració nacional dels Mestres a les Balears per qüestions de moralitat durant la Guerra Civil*, TFG, Universitat Oberta de Catalunya, Facultat d'Educació, 2016, pàg. 36.

⁴²⁷ MIRÓ FERNÁNDEZ, Santiago. *Maestros depurados en Baleares durante la Guerra Civil*. Palma: Leonard Muntaner, 1998, pàg. 166. Citat també a TUR BALAGUER, Francesc. *La depuració nacional dels*

A partir del mes d'abril de 1937, la nova comissió depuradora va dictar les primeres suspensions que afectaren a 144 mestres. La investigació de Tur Balaguer descriu molts exemples d'acusacions que varen rebre els docents que foren cessats o multats per «conducta particular bastante libre», «vida particular libre y desarreglada», «por ser una mujer moderna y libre», «inculcaba a sus alumnos desobediencia a sus padres», «de servir libros pornográficos a los niños».⁴²⁸

Amb les depuracions, una de les institucions més beneficiades fou l'Església que va aprofitar la conjuntura per a dur a terme la implantació d'una cultura educativa que defensava el propi estament eclesiàstic, la qual estava basada en els valors d'ordre, jerarquia, obediència, disciplina i sacrifici. Cal recordar, que en temps de la República, les comissions gestores republicanes reformistes iniciaren –sota ordre governamental– un procés d'eliminació de les escoles religioses i de substitució de l'ensenyament religiós, així com també la prohibició del culte públic. Aquest fet generà a Mallorca, importants aldarulls i confrontacions –algunes de les quals descriurem mes endavant–, que en moltes ocasions, determinaren el posicionament contestatari de religiosos i sacerdots contra el govern republicà. A les Illes, la depuració dels docents ha estat estudiada per Santiago Miró. De la seva investigació es desprèn que 155 mestres foren sancionats, dels quals 56 foren separats definitivament del servei.⁴²⁹ A banda de les sancions i els cessaments, un grup de docents fou executat o bé, afusellat després de ser condemnats a mort. Coneixem els casos del catedràtic d'Institut, Josep Maria Olmos Escobar i Antoni Garau Bover; de l'inspector de Primera Ensenyança, Fernando Leal Crespo i dels mestres d'escola, Antoni Adrover Marquès, Jaume Canals Payeras, Pere Grau Dausset, Josep Lliteras Massanet, Angel Muerza Esparza, Miquel Ques Torrens, Jaume Serra Cardell, Luis Stengel Boscà i Miquel Ximelis Bisquerra.

A hores d'ara pensam que no existeix cap mena de dubte sobre la col·laboració entre les persones –siguin civils o militars– que formaven part dels consistoris franquistes i la repressió que es va exercir a Mallorca entre 1936 i 1939. Durant els mesos més intensos de l'eliminació planificada, es va donar una completa identificació entre batles, regidors i repressors, prova d'això és que alguns dels principals caps de l'eliminació formaren part dels primers consistoris de la Guerra. Cal afegir també que els representants municipals gaudiren també del suport de l'aparell judicial municipal i del seu funcionariat (guàrdies municipals, zeladors, metge, entre d'altres). Ara bé, també es necessari dir que alguns responsables dels consistoris es demarcaren de les actuacions

Mestres a les Balears per qüestions de moralitat durant la Guerra Civil, TFG, Universitat Oberta de Catalunya, 2016, pàg. 44.

⁴²⁸ TUR BALAGUER, Francesc. *La depuració nacional dels Mestres a les Balears per qüestions de moralitat durant la Guerra Civil*, TFG, Universitat Oberta de Catalunya, Facultat d'Educació, 2016, pàg. 40-46.

⁴²⁹ MIRÓ FERNÁNDEZ, Santiago. *Maestros depurados en Baleares durante la Guerra Civil*. Palma: Lleonard Muntaner, 1998, pàg. 18. Citat també a MORENTE VALERO, Francisco. «Entre sotanes i camises blaves: educació i socialització dels joves en el franquisme». FONT AGULLÓ, Jordi (dir.). *Història i memòria: el franquisme i els seus afectes als Països Catalans*. Universitat de València, 2007, pàg. 138.

repressives, tot i que mai s'hi oposaran o les desmentiren. Així, doncs, trobam un ple acoblament entre Ajuntament, Falange, Guàrdia civil i comandament militar. Per una banda, els governs municipals controlaren l'activitat municipal i col·laboraren amb els grups de poder de la repressió. La Guàrdia Civil s'ocupava de retenir els sospitosos als seus quaters abans de ser traslladats a la mort o a les presons de Palma. Una gran part dels sacerdots –des del púlpit– engrescava a la població i feia acta de presència als paredons de la mort amb la intenció de salvar l'ànima del condemnat. En darrer lloc, els camises blaves de Falange que quasi sempre eren els encarregats d'executar les sentències extrajudicials o bé sumaríssimes.

3) El poder dels grups paramilitars: Falange i Milícies Ciutadanes

Com hem pogut veure fins ara, la repressió nacional no fou mai incontrolada, ans el contrari, fou planificada pels militars colpistes mesos abans d'iniciar-se el conflicte i perfectament executada pels grups que li donaren suport. Des del mateix moment que va triomfar el pronunciament militar, centenars de persones foren empresonades, acusades d'esquerrisme o bé, perquè no s'havien volgut adherir a la nova situació. Mesos després, moltes d'elles serien –sense cap tipus de judici i sense cap motiu o moltes vegades per motius inconfessables– afusellades o executades sense contemplacions a cunetes, camins o a vora les parets dels cementeris.⁴³⁰ Aquesta eliminació expeditiva i execrable fou realitzada per militars, falangistes, autoritats civils, xarxes clientelars de dretes, capellans i, fins i tot per familiars de les víctimes.⁴³¹ Són els qui anomenen els instigadors i els executors de la repressió. Entre aquests centres de poder destacarien el grup de Falange, que tot d'una s'identificaria en el lideratge de les tasques de la repressió. Ara bé, la repressió fou cosa únicament de Falange? Estem convençuts que no fou així. Potser –com va dir el capellà Joan Crespí– que «els executors fossin homes de Falange, però els qui els excitaren a disparar les armes foren els rics. La Falange va ser emprada. Va fer la feina bruta».⁴³² El que és indubtable és que l'organització d'extrema dreta paramilitar es va comprometre amb els colpistes militars mesos abans de la Guerra Civil, fet que demostra un clar posicionament contrari a la democràcia Republicana. Els falangistes conspiraren i foren actors destacats de la salvatge repressió que es va dur a terme contra els persones que s'identificaren amb la República republicans i persones que es varen relacionar amb les idees progressistes esquerranes.

Estudiar el partit de la Falange i la seva implicació amb la repressió és força complicat i presenta alguns problemes. El més important de tots, és que no existeix un arxiu central de la Prefectura Provincial del partit feixista, atès que sembla va desaparèixer. És un fet que apuntà en el seu moment un dels investigadors més destacats que ha treballat els

⁴³⁰ MASSOT I MUNTANER, Josep: *Guerra Civil i repressió*: Palma: Hora Nova, 2005, pàg. 23-24.

⁴³¹ Tenim constància que alguns familiars ajudaren amb la seva delació a la captura de membres de la seva pròpia nissaga.

⁴³² CAPELLÀ FORNÉS, Llorenç. «Joan Crespí, fundador de Falange que no refusa la conversa». MEMÒRIA CIVIL. MALLORCA EN GUERRA. Suplement diari BALEARES, núm. 28 (Edició de dia 13 de juliol de 1986).

arxius de la Falange. Ens referim a Ramon Morote Pons.⁴³³ Sens dubte aquest fet dificulta la investigació. Un altre problema que s'afegeix a l'anterior és que en molts de casos també trobam buits documentals als arxius municipals. És a dir, no hi ha fonts documentals de Falange o bé, si existeixen són parcials i en molts casos no corresponen als anys de la Guerra Civil. En aquest sentit, podem esmentar els casos del fons històric municipal de Porreres, Banyalbufar, Sant Joan, entre d'altres. No obstant les dificultats expressades hem pogut accedir alguna documentació dispersa, però molt destacada que implica directament als membres de l'agrupació feixista en la repressió planificada que es va exercir a Mallorca durant la Guerra Civil. És una documentació que correspon als municipis de Palma, Manacor, Calvià, Campos, Inca, Porreres, entre d'altres.

A banda de les dificultats exposades, comptam amb una investigació cabdal. Es tracta de la tesi doctoral de Ramon Morote Pons titulada *La Falange a Mallorca entre la República i el Primer Franquisme: espectre sociopolític*. Un treball que ens ha permès conèixer l'evolució de la Falange a Mallorca des de la seva implantació, el 1934, fins a la Guerra Civil. L'estudi també ens permet saber quines persones ocuparen els càrrecs directius de l'agrupació feixista i on havien militat aquestes persones abans de la seva afiliació a Falange. A banda de la font exposada, tenim a l'abast els treballs d'investigació de la col·lecció *La Guerra Civil poble a poble* de l'editorial Documenta Balear. A més d'altres estudis fora de la col·lecció, els quals proporcionen una destacadíssima informació sobre les cèdules feixistes de la Part Forana, tant en temps de la República com durant la Guerra Civil. A part de tot això, hem d'esmentar, la informació oral que ens ha aportat testimonis molt importants i de rellevància.

La Falange Espanyola va ser creada a Madrid en el famós míting celebrat l'octubre de 1933 al teatre *La Comedia* que comptà amb la participació de José Antonio Primo de Rivera, Julio Ruiz de Alda i Alfonso García Valdecasas. Hi assistiren unes dues mil persones. El mes febrer de 1934, la Falange es va fusionar amb les Juntes d'Ofensiva Nacional Sindicalista i va passar a denominar-se *Falange Espanyola i de las JONS*. A Mallorca es va constituir el gener de 1934, tot i que hem de dir, que els contactes per a la seva creació havien començat abans, concretament el mes de juliol de 1933.⁴³⁴ La primera junta estava formada per les següents persones: el militar i polític, Alfonso de

⁴³³ «Sembla que l'Arxiu Central de Falange de les Balears va desaparèixer en gran mesura. En alguns casos va passar a mans de membres del partit, per tant, pot ser es mantengui en mans privades. En altres casos, com el fitxer provincial de les Balears, fou destruït –es va cremar– prop del monestir de La Real de Palma amb la presència de membres del partit, de guàrdies civils i de membre de la Policia secreta». MOROTE PONS, Ramon. *La Falange a Mallorca entre la república i el primer franquisme: espectre sociopolític*. Tesi Doctoral. Palma: Universitat de les Illes Balears, Departament de Ciències Històriques i Teoria de les Arts, 2000, pàg. 31.

⁴³⁴ Sobre la fundació de la Falange a Mallorca, vegeu RUBÍ FERRER, Margarita. «Abans del Comte Rossi: la Falange mallorquina durant la Segona República». SERRA BUSQUETS, Sebastià i COMPANYY MATES, Arnau (Coord.). Actes de les XXV Jornades d'Estudis Històrics Locals. Palma: IE Baleàrics, 2007, pàg. 517. MOROTE PONS, Ramon. *La Falange a Mallorca entre la república i el primer franquisme: espectre sociopolític*. Tesi Doctoral. Palma: Universitat de les Illes Balears, Departament de Ciències Històriques i Teoria de les Arts, 2000, pàg. 220.

Zayas i Bobadilla; l'activista, Antoni Nicolau de Montaner i Francesc Borràs.⁴³⁵ Sembla que el capellà de Campanet, Joan Crespí Nicolau, havia rebut l'encàrrec –per part del cap estatal, José Antonio Primo de Rivera– de dirigir el partit però, tot i la seva militància, no es va poder afegir al grup directiu per la seva condició de religiós: «Tenia ordres personals de José Antonio de fundar Falange. Ell volia que el màxim responsable a les Balears fos jo, i únicament m'ho impedí la meva condició de clergue».⁴³⁶

No va ser, fins el 12 de març de 1934 quan Falange Espanyola es va constituir –d'acord amb la Llei d'Associacions– com a «una organización política cultural que se propone fomentar el estudio y divulgación de la historia de España y sus esencias vitales así como destacar y propagar sus valores típicamente nacionales».⁴³⁷ A més dels components del triumvirat esmentat anomenat també comitè de comandament, es va constituir l'Oficina Política de Mallorca que estava integrada per Joan Sureda (Delegat d'Estudis), Nicolau Garau (Delegat d'Acció, després cap de Milícies), Josep Francesc Moragues (Delegat d'organització local), Fernando Serrano Suñer (Secretari), Bartomeu Cirer (Vicesecretari), Joan Lladó (Tresorer), Jaume Ramis (Vicetresorer) i els vocals Josep Rosselló, Rafel Moragues, Manuel Santos Lambarri i Joan Caldentey.⁴³⁸ Uns mesos més tard, pel mes novembre, el cap nacional José Antonio Primo de Rivera va dissoldre el triumvirat balear i va nomenar Alfonso de Zayas com a nou cap provincial.⁴³⁹ Zayas seguí confiant amb Fernando Serrano Suñer com a secretari i va designar Joan Riera com a nou cap de Milícies en substitució de Nicolau Garau que passà a dirigir el partit dretà, *Renovación Espanyola*.

En els primers moments, la Falange no fou un gran partit de masses i els seus plantejaments no arrelaren excessivament entre les classes populars mallorquines i possiblement tampoc dins les forces militars. Aquestes es sentien més properes a les doctrines de l'Alemanya nazi d'Adolf Hitler i de la Italià feixista de Benito Mussolini que havien assolit el poder als seus respectius països. Els pilars bàsics de la Falange eren l'Exèrcit, que segons els falangistes, era element necessari i indispensable per a poder arribar al poder polític i, d'aquesta manera, poder implantar la seva forma d'entendre l'Estat. Un altre punt important era la creació d'estat nacional sindicalista, com a única solució al problema polític que –segons Falange– patia Espanya en els moments anteriors al cop d'estat. La religió i la moral eren també punts essencials de

⁴³⁵ Poc després del seu nomenament, Francesc Borràs fou substituït pel seu fill Francesc Borràs Llabrés. Aquest va haver de deixar el triumvirat directiu per ser menor d'edat i va passar a ser el delegat de Propaganda. Fou substituït per Bartomeu Barceló.

⁴³⁶ CAPELLÀ FORNÉS, Llorenç. «Joan Crespí, fundador de Falange que no refusa la conversa». MEMÒRIA CIVIL. MALLORCA EN GUERRA. Suplement diari Balears, núm. 28 (Edició de dia 13 de juliol de 1986).

⁴³⁷ MOROTE PONS, Ramon. *La Falange a Mallorca entre la república i el primer franquisme: espectre sociopolític*. Tesi Doctoral. Palma: Universitat de les Illes Balears, Departament de Ciències Històriques i Teoria de les Arts, 2000, pàg. 222.

⁴³⁸ MOROTE PONS, Ramon. *La Falange a Mallorca entre la república i el primer franquisme: espectre sociopolític*. Tesi Doctoral. Palma: Universitat de les Illes Balears, Departament de Ciències Històriques i Teoria de les Arts, 2000, pàg. 222.

⁴³⁹ *Ibidem*, pàg. 223.

l'ideari falangista i sobre els quals s'assentà l'estat franquista. Per a la Falange només existia una religió, la catòlica. Totes les altres confessions havien de ser perseguides fins a aconseguir la seva desaparició. La família tradicional era la base de l'organització social. Segons Falange, el model republicà –amb el divorci– no s'ajustava al model moral que es necessitava. Els darrers pilars bàsics de la doctrina falangista eren la Pàtria; l'educació tradicional, diferent a la laica i progressista que impulsava el govern de la República; la lluita contra el marxisme, que era el màxim enemic de Falange i, en darrer lloc, una economia basada en els sectors productius.

Després d'una primera etapa organitzativa i de poca rellevància, ben aviat el partit feixista va augmentar el nombre d'afiliats, molts dels quals eren estudiants que després destacaren com a membres actius dins l'organització. Els primers pobles on es varen organitzar falanges locals foren Manacor i Lluçmajor. Un altra fet a destacar dels primers moments de Falange, és que l'organització va patir –tant a nivell local com estatal– greus problemes econòmics. En aquest sentit, cal recordar que el partit es mantenia amb les quotes de afiliació i les despeses requeien en els dirigents de l'organització. Per aquest motiu, decidiren acceptar aportacions privades de destacats membres de les famílies benestants que estaven temoroses amb el règim republicà. El financer Joan March, tot i haver rebut en algunes ocasions paraules amenaçadores del cap de la Falange estatal José Antonio Primo de Rivera, fou un dels seus mecenes i va realitzar importants aportacions a les JONS, una de les branques del partit feixista. Els membres més destacats de la cèdula mallorquina en temps de la Guerra foren Alfonso Zayas, Ferran Cotoner, José Tous y Maroto, Fernando Serrano, Antoni Nicolau, Nicolás Garau, Emili Manera, Martí Pou Rosselló, Antoni Pou Reus, Néstor Gallego Caparrós, entre d'altres. Possiblement els més compromesos amb la repressió foren Mateu Torres Bestard, Francisco Barrado Zorilla, Lluís Sitjar Castellà, Ladislao López Bassa i molt especialment el cap de Falange d'Inca, Canuto Boloqui, entre d'altres.

Canuto Boloqui Álvarez va néixer a Oviedo el 1900. La seva carrera militar va començar a l'Àfrica. Una vegada acabat el servei militar tornà a Astúries com a mestre-armar a la fàbrica d'armes *La Vega*, fet que implicaria el seu accés a l'Exèrcit amb el grau d'alferes. Posteriorment fou destinat a la base General Luque d'Inca, on va fer gran amistat amb els escriptors Miquel i Llorenç Villalonga. Amb la proclamació de la Segona República va abandonar la carrera militar acollint-se a la Llei Azaña, però continuà residint a Inca, on si havia casat. El 1934, va ingressar a Falange Espanyola. Poc temps després fou nomenat cap de l'agrupació feixista d'Inca. A partir d'aquest moment, va participar d'una manera molt compromesa i decidida en la preparació de la rebel·lió militar a Mallorca. El 19 de juliol del 1936, ocupà amb forces de Falange, l'Ajuntament i la central de telèfons d'Inca. Més endavant, cooperà en l'esclafament dels petis nuclis de resistència republicana de la zona, com Sa Pobla. També va contribuir a organitzar la defensa de Mallorca contra el desembarcament republicà, participant en els combats del front de Manacor entre el 16 d'agost i el 4 de setembre de 1936. Sembla va capitanejar escamots d'execució. El 1937 fou nomenat cap provincial de Falange a Toledo. Un any després fou nomenat cap de la Falange a les Balears. Entre

el 1941 i 1957 fou delegat provincial de l'Institut Nacional de l'Habitatge a Balears i delegat provincial del Ministeri de l'Habitatge a Balears entre el 1957 i el 1970. Va morir a Palma el 1984.⁴⁴⁰

Pel que respecta a la implantació de la Falange a la Part Forana de Mallorca podem dir que les agrupacions feixistes locals estaven integrades, sobretot, per joves de dretes, alguns dels quals procedia de les Joventuts d'Acció Popular (JAP) i del partit dretà, *Renovación Española*. També hi havia una presència destacada de simpatitzants monàrquics. Aquests primers afiliats eren enemics acèrrims dels grups polítics esquerrans. Un exemple del que exposam es manifesta a la revista *Aquí Estamos*, òrgan oficial de Falange Espanyola, on varen aparèixer expressions i paraules que fan referència al republicanisme o a polítics d'aquesta corrent que foren tractats com a: «Tiranos, canallas, ladrones, asesinos, bárbaros, señoritos chulos, chusma, pilletes rojos, hijos de padres equivocados».⁴⁴¹

Tot i la gran implantació de l'element més jove a Falange, aquests no s'encarregaren de dirigir el partit, sinó que foren els afiliats o simpatitzants de més edat que pertanyien a les classes benestants qui ho feren. Així ho explica un testimoni: «A la reserva, a la segona fila que diríem, eren els que realment pagaven i comandaven, hi havia els senyors del poble [...] no solien figurar enlloc».⁴⁴² No obstant això, hem de destacar el gran nombre de components falangistes que tenien entre 18 i 30 anys, la major part dels quals eren d'extracció social mitja-baixa, tot i que –com hem expressat– hi havia joves afiliats que pertanyien a les famílies propietaris i industrials que s'uniren a les tesis de Falange gràcies a haver cursat estudis a la Península. Aquestes persones estaven sota les ordres de determinades persones –de major edat– que ostentaven molt poder als municipis. Eren els cacics locals que s'adheriren a Falange per destruir els governs municipals del Front Popular. En aquests sentit, cal recordar que els resultats de les darreres eleccions en temps de la República celebrades el mes de febrer del 1936 atorgaren el poder a les candidatures d'esquerra. En aquests comicis, la Falange no va presentar candidatura, però demanà el vot pel seu cap nacional, José Antonio Primo de Rivera.

Durant la campanya electoral, Falange va participar d'una forma molta activa. El primer acte es va celebrar a Lluçmajor. Però els més importants es varen realitzar a Manacor, el

⁴⁴⁰ AUTORS DIVERSOS. *Gran Enciclopèdia de Mallorca*, Volum II: Palma: Proa Mallorca Edicions, 1989, pàg. 18. Vegeu també «Entrevista a Canuto Boloqui de Damià Ferrà-Ponç» dins MASSOT I MUNTANER, Josep. *El primer franquisme a Mallorca: Guerra Civil, repressió, exili i represa cultural*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1996, pàg. 175-180.

⁴⁴¹ BARCELÓ PICORELLI, Neus i BOSCH CARDONA, Catalina. «La visió de la Segona República a través de les fonts falangistes. *Aquí Estamos* (1936-1937)». SERRA BUSQUETS, Sebastià i COMPANY MATES, Arnau (Coord.). Actes de les XXV Jornades d'Estudis Històrics Locals. Palma: IE Balearics, 2007, pàg. 298.

⁴⁴² COMPANY MATES, Arnau. Sant Joan. *Cacics i repressors*. Palma: Documenta Balear, 1996, pàg. 102. És un fet que corroboren a altres municipis, vegeu: BERGAS PASTOR, Xisco; ESCALES TOUS, Jaume; MAS FORNÉS, Antoni i TORTELL FRONTERA, Miquel Àngel. *Paper blanc. Els darrers mesos de la República i la Guerra Civil a Santa Margalida*. Ed. Ajuntament de Santa Margalida, 2013, pàg. 90.

2 de febrer de 1936, precedit d'actes violents a causa de l'oposició de la població i a Campanet, el 9 de febrer. En aquest moments, els partidaris de Falange augmentaren la seva presència al carrer, fet que ocasionà greus enfrontaments entre feixistes armats i partidaris d'esquerra. Queda constatat que l'ambient que es vivia a l'illa –com a la resta de l'Estat espanyol– era prou enrarit i d'instabilitat política, especialment a Palma. Una situació que amb el pas del temps s'agreujaria d'una manera molt desmesurada.

A les Balears, la coalició de dretes va guanyar les eleccions i Falange únicament va obtenir uns 200 vots. De totes maneres, el triomf de les esquerres a nivell estatal va servir perquè el poder passàs a mans de comissions gestores del Front Popular que s'encarregarien de l'administració municipal. Aquesta circumstància no fou assumida en cap moment pels partidaris de la dreta conservadora que radicalitzaren les seves opinions i actes. La seva intenció era oposar-se a les decisions de les gestores d'esquerra. A més, una bona part dels afiliats dretans s'aproparen a Falange. En aquest sentit, Morote Pons explica que a causa de la victòria del Front Popular hi havia afiliats de l'altra coalició, la CEDA (Confederació Espanyola de Dretes Autònomes) que s'anirien passant a les files falangistes, en vistes a canviar la situació política del país, ja no a través de les urnes.⁴⁴³

Amb aquest fet, l'agrupació feixista aconseguiria una gran implantació a tots els pobles de Mallorca, així com també un augment considerable de la seva afiliació. A partir d'aquest moment falangistes i cacics dirigiren d'amagat el fils de la conspiració als pobles de Mallorca. Sens dubte, aquestes persones exercien un gran poder intimidatori sobre la població i sobre els elements del propi partit. Una dirigent de la Secció Femenina de Porreres ens ho va testimoniar: «Un dematí, algunes autoritats es desplaçaren a Porreres. L'inspector Joan Capó i el batle de Porreres, Climent Garau volien llevar l'ensenyança religiosa a les escoles. No pogueren. El vespre abans, el “jefes de Falange” ens ordenaren sortir al carrer i així ho férem. Hi hagué de tot, fins i tot, un municipal va treure la pistola i anà contra les autoritats republicanes. A Mallorca, hi havia pocs republicans».⁴⁴⁴ Com podem veure, l'estratègia de Falange s'identificava amb l'hostilitat i l'acció violenta, fet que es demostrà arreu de Mallorca i va provocar greus incidents que posaren en perill la integritat física d'autoritats republicanes i ocasionaren algunes dimissions de batles, entre molts altres fets.⁴⁴⁵

A banda dels aldarulls i atemptats –com la hissada de bandera falangista a l'estàtua del rei Jaume I el 14 d'abril i l'atac a la Casa del Poble de Palma– que foren ben presents al

⁴⁴³ MOROTE PONS, Ramon. *La Falange a Mallorca entre la república i el primer franquisme: espectre sociopolític*. Tesi Doctoral. Palma: Universitat de les Illes Balears, Departament de Ciències Històriques i Teoria de les Arts, 2000, pàg. 150.

⁴⁴⁴ Testimoni de Margalida Jaume Sorell.

⁴⁴⁵ «Els incidents provocats a Banyalbufar amb la visita de l'inspector de primer ensenyament, Miquel Sunyer Garrote varen suposar que el batle, Pau Alberti Picornell presentes la dimissió, al qual va al·legar que no tenia el prestigi necessari que com autoritat hauria de tenir entre una part de la població». ALBERTÍ GENOVART, Benet. «La República a Banyalbufar». SERRA BUSQUETS, Sebastià i COMPANYY MATES, Arnau (Coord.). *Actes de les XXV Jornades d'Estudis Històrics Locals*. Palma: IE Balearics, 2007, pàg. 281.

llarg del govern del Front Popular, a desaira, la Falange organitzava trobades i concentracions en les quals hi participaven destacats caps del partit feixista. Les reunions es solien fer d'amagat a diferents indrets com domicilis particulars, cases de possessió, platges, places de bous –com fou el cas d’Inca–, fins i tot, a alguns locals relacionats amb l’Església: «La primera reunió de l’agrupació de Falange de Sant Joan fou a una cambra de davall l’escenari del teatre del Centre Catòlic que era propietat del sacerdot Francesc Mas, que en aquells moments era rector del municipi».⁴⁴⁶ Constatam reunions clandestines a les possessions de s’Aucanada, Son Bordils i Son Vivot (Inca), Son Sant Martí i Es Calderes (Vilafranca de Bonany), Son Arnau (Lloseta), Valgornera Vell (Llucmajor), Sa Bastida i Son Redó (Porreres), entre d’altres.

Pel que fa a les llistes d’afiliats, hem d’afirmar que hi ha una manca de documentació, fet que ens obliga a utilitzar la relació nominal aportada per Alfonso de Zayas y Bobadilla a la seva publicació *Historia de la Vieja Guardia de Baleares*. De totes maneres podem afirmar que la quantitat d’integrants presentada –més mil afiliats– podia ser molt superior en el moment que va esclatar la insurrecció del juliol de 1936. En aquest sentit, podem afegir que –segons Francisco J. Sans Rosselló– en el moment de l’alçament, la Falange comptava amb menys de mil afiliats. L’investigador aporta una xifra d’uns 700 afiliats, dels quals uns seixanta o setanta eren militants de Palma.⁴⁴⁷ És important afegir que alguns dels afiliats havien militat a altres formacions polítiques com Acció Popular Agrària, de la JAP, Partit Republicà de Centre, Partit Regionalista, Partit Radical, la CEDA, la Comunió Tradicionalista, Partit i de *Renovación Española*.

**RELACIÓ DE MEMBRES DE FALANGE ESPAÑOLA A MALLORCA, A 18 DE JULIOL DE 1936,
SEGONS ALFONSO ZAYAS⁴⁴⁸**

MUNICIPI	AFILIACIÓ	MUNICIPI	AFILIACIÓ
Alaró	11	Inca	54
Alcúdia	8	Lloret	6
Algaida	14	Lloseta	1
Andratx	13	Llubí	21

⁴⁴⁶ COMPANY MATES, Arnau. Sant Joan. *Cacics i repressors*. Palma: Documenta Balear, 1996, pàg. 100. A Consell, alguns testimonis assenyalen que es celebraren reunions clandestines al convent de les monges. Santana Morro, explica que la complicitat entre falangistes i les monges va néixer després de la prohibició de l’Ajuntament Frontpopulista d’exercir la docència per part de les religioses. SANTANA MORRO, Manel. *Consell. Les penes de mort*. Palma: Documenta Balear, 1996, pàg. 60.

⁴⁴⁷ Informació recollida a RUBÍ FERRER, Margarita. «Abans del Comte Rossi: la Falange mallorquina durant la Segona República». SERRA BUSQUETS, Sebastià i COMPANY MATES, Arnau (Coord.). Actes de les XXV Jornades d’Estudis Històrics Locals. Palma: IE Balearics, 2007, pàg. 526.

⁴⁴⁸ Elaboració pròpia a partir de la consulta de la publicació: ZAYAS I BOBADILLA, Alfonso. *Historia de la Vieja Guardia de Baleares*. Madrid: Imprenta Sáez, 1955.

Artà	48	Llucmajor	92
Banyalbufar	17	Manacor	142
Biniali	5	Mancor	12
Biniamar	5	Maria	28
Binissalem	14	Marratxí	14
Búger	18	Montuïri	42
Bunyola	33	Muro	27
Caimari	1	Petra	54
Calvià	26	Pollença	29
Campanet	25	Porreres	45
Campos	38	Puigpunyent	8
Capdepera	16	Sa Pobla	27
Consell	11	Sencelles	19
Costitx	15	Sant Joan	15
Deià	15	Sant Llorenç	32
Esporles	22	Estellencs	4
Fornalutx	19	Felanitx	53
SUBTOTAL	374	SUBTOTAL	722
		TOTAL	1.096

Poc a poc, Falange espanyola s'anà fent lloc als municipis de Mallorca, quasi sempre amb el suport dels caps de les famílies benestants i membres de la dreta política que en moltes ocasions gaudien del beneplàcit de les forces de seguretat i la indecisió dels gestors municipals que no s'atreveren a intervenir durant els avalots organitzats pel partit feixista, tot i que en aquests moments, era una organització il·legalitzada. El cap de Falange Alfonso Zayas explica aquest fet: «varios camaradas fueron a Buñola, al objeto de hacer prácticas de tiro. Ya en el campo elegido, se encontraron cerca de la Guardia Civil, y aunque está se dio perfecta cuenta de las intenciones de los falangistas, los dejó marchar al ver que, prudentemente, nuestros camaradas desistían de sus propósitos».⁴⁴⁹ En aquest sentit, els ajuntaments varen rebre una circular del Govern Civil que ordenava la detenció de tots els membres de les directives de Falange, cosa que quasi cap gestora municipal va arribar a fer. És una mostra de la indecisió que

⁴⁴⁹ MARGAIS BASSI, Xavier. *Bunyola. Amb la por al cos*. Palma, Documenta Balear, 2004, pàg. 70.

demostraren alguns membres dels cossos de seguretat i autoritats municipals en els darrers mesos de govern de la República.

A mesura que s'acostava l'estiu de 1936, les agrupacions locals de Falange intensificaren la seva acció, organitzant –seguint les consignes de la Prefectura central– nombroses reunions i actes subversius, la major part dels quals es dugueren a terme a indrets apartats fortament vigilats:

«Record que els falangistes de Porreres feien reunions a Son Redó. Ho sabia perquè el dia que en tenien posaven guàrdies de la Falange vestits de paisà a la sortida del poble. Els veïnats i les autoritats de la República ho sabien. El meu marit [es refereix a Bartomeu Vaquer Julià assassinat a Manacor el 16 d'agost de 1936] deia que eren reunions il·legals. Però la Guàrdia Civil no va voler saber res de tot això. A les reunions, es feien pràctiques de tir a diferents possessions de la vila, i també prop del santuari de Monti-sion».⁴⁵⁰

Com explica l'informador, en algunes ocasions s'aprofitava les concentracions per fer pràctiques de tir, amb les quals participaven militars retirats que es dedicaven a ensenyar instrucció i tàctica d'armes als falangistes locals: «un Capitán del Ejército retirado residente en la localidad enseñó instrucción y táctica de armas a los falangistas encuadrados. Casi todos los elementos que constituyeron la Falange Local pasaron a formar parte de la centuria de primera línea organizada en Santa María, al mando de uno de los Oficiales del Ejército que al iniciarse el Movimiento se hallaban detenidos en el Fuerte de San Carlos».⁴⁵¹ També s'aprofitava la trobada pel trasllat d'armes que feien els caps falangistes de Palma als municipis forans i, que després eren amagades a llocs estratègics com forns de calç, ensofradors, etc. Citam l'exemple de Porreres, on durant el mes de maig de 1936, les forces de seguretat i els guàrdies d'assalt realitzaren escorcolls domiciliaris. La intervenció policial va permetre requisar armes, la major part de les quals eren escopetes de caça, així com també, revòlvers i alguna pistola. També varen trobar una caixa petita amb dinamita i metxes per fer explotar una carrega. «Abans dels escorcolls, alguns falangistes traslladaren bastants de fusells i bales a uns ensofradors situats a la sortida del poble en direcció a Campos».⁴⁵² Cal afegir que altres pobles com Artà, Búger, Campanet, Capdepera i Vilafranca també patiren revisions domiciliàries a la recerca d'armes. Però no aconseguiren resultats positius. Aquest fet demostra que Falange gaudia de bona informació i poques vegades els seus membres foren enxampats, atès que movien les armes a llocs més segurs. A més de tot això, aconseguiren un afecte favorable, ja que les accions de la policia, no feien més que escalfar els ànims de la ultradreta i incomodar la resta de la població.

Com podem observar tot estava planificat abans de l'aixecament militar. Les seccions de Falange de Mallorca estaven preparades –i seguint sempre les ordres de la Prefectura

⁴⁵⁰ Testimoni de Francisca Aina Servera Bauçà.

⁴⁵¹ ZAYAS I BOBADILLA, Alfonso. *Historia de la Vieja Guardia de Baleares*. Madrid: Imprenta Sáez, 1955, pàg. 99.

⁴⁵² GARÍ SALLERAS, Bartomeu. *Climent Garau Juan (1897-1936). Entre el pinzell i la vara*. Palma: Documenta Balear, 2011, pàg. 222.

Provincial– es distribuïren en diferents grups per tal d'intervenir en el moment que fos necessari. La nit abans del cop d'estat, centenars de feixistes procedents de Santanyí, Campos, Ses Salines, Manacor, Porreres, Inca, Alcúdia, Búger, Campanet i Palma es concentraren a la capital mallorquina. No ho feren sense voler, sinó que, estaven ben informats dels moviments conspiradors que s'havien de produir. A Palma, foren rebuts pels caps de Falange i els militars. Creien que l'aixecament seria el dia 17 de juliol, però no va succeir així i hagueren de tornar a casa seva d'amagat, ja que podien ser descoberts.

Uns dies després, va esclatar la revolta en la qual grups de falangistes participaren d'una manera molt decidida i compromesa. A banda de la capital, també s'encarregaren de la pressa dels ajuntaments en alguns dels quals hagueren d'emprar-se a fons, ja que es donaren intents de resistència i de defensa de la legalitat republicana. Aquest fou el cas d'Inca, on dies abans del cop d'estat es registraren moviments de tropes al quarter militar General Luque. Dia 19, grups de militars i feixistes ocuparen els llocs més estratègics de la ciutat: «Al iniciarse el glorioso Alzamiento nacional todos los camaradas encuadrados por la Falange de Inca acuden presurosos al primer llamamiento de sus Jefes y ocupa cada uno su puesto, pudiendo de esta manera lograr los objetivos señalados por la autoridad militar.⁴⁵³ L'oposició fou sufocada gràcies a la intervenció de columnes militars i dels *Jinetes de Alcalá*, així com també dels paramilitars falangistes. Sens dubte, el compromís de Falange va servir per garantir l'èxit dels insurrectes.

Després del triomf dels revoltats, es dugueren terme per part de les noves forces d'ordre (Falange, Guàrdia Civil i militars) molts registres domiciliaris. També les principals institucions de l'Illa (Govern Civil, Diputació, ajuntaments, etc.) patiren els escorcolls, que acabaren en nombroses detencions i incautacions de documents, molt especialment llistes d'afiliats, carnets de partits polítics, propaganda que –com hem dit– foren utilitzats com eines repressives per identificar víctimes. D'aquesta manera va començar la violència repressiva que es va materialitzar, especialment pels escamots de Falange, que es convertiren en una agrupació molt important, sempre subordinada a l'Exèrcit i que actuà sota les seves ordres, en el seu nom i consentiment. Ara bé, en algunes ocasions la col·laboració entre militars i falangistes no sempre fou exitosa. Afegim algun exemple d'aquest fet. El comandant Andreu Cifre Munar va tenir fortes discrepàncies i enfrontaments amb el cap de Falange d'Inca, Canuto Boloqui. Més endavant, el militar fou separat de la plaça d'Inca pel governador Luis Garcia Ruiz per manca d'energia contra l'enemic.⁴⁵⁴ Un altre exemple és el cas de l'alferes d'infanteria, Miquel Llinàs Quetglas que fou investigat per la policia de Falange «porque se

⁴⁵³ ZAYAS I BOBADILLA, Alfonso. *Historia de la Vieja Guardia de Baleares*. Madrid: Imprenta Sáez, 1955, pàg. 161.

⁴⁵⁴ LLOBERA TORRES, Antònia i ARMENGOL COLL, Antoni. «La política a Inca durant el franquisme» Actes de les XII Jornades Locals d'Inca. Inca: Ajuntament d'Inca, 2012, pàg.123.

entromete mucho en los asuntos civiles en los cuales quiere mandar, nunca ha demostrado simpatías por Falange, ni es muy afecto a la misma».⁴⁵⁵

Malgrat els problemes, les primeres accions militars serviren per fer-se amb el poder municipal. En altres casos, grups de falangistes assaltaren els ajuntaments sense esperar l'arribada de tropes militars instaurant d'aquesta manera un clima de terror indiscriminat. Els falangistes seguien les directrius del conspirador Mola. És a dir, l'acció havia de ser ràpida, evitant qualsevol oposició de l'enemic que era fort i ben organitzat.⁴⁵⁶ Aquest fet, fou general dins tota la zona insurgent, molt especialment a Navarra, Soria, La Rioja, entre d'altres i, va adquirir una gran rellevància a Mallorca, atès a l'escassa presència de tropes militars als pobles de la Part Forana. Citam alguns exemples. Al municipi de Fornalutx: «Al iniciarse el Movimiento por la Falange local ya se habían nombrado a los falangistas que tenían que hacerse cargo del Ayuntamiento cuando se produjera la revolución nacional».⁴⁵⁷ Trobam aquesta circumstància a Llubí on els falangistes: «una vez iniciado el glorioso Alzamiento nacional, salieron a la calle con escopetas porque carecían de otras armas. Se hicieron cargo del mantenimiento del orden y de la Casa Consistorial».⁴⁵⁸ A Mancor de la Valva va succeir el mateix: «Al estallar el Movimiento ocuparon la Casa Consistorial y poco después fueron destinados a guarnecer la costa de Lluch».⁴⁵⁹ Finalment esmentar el cas de Consell, on dia 20 juliol hi hagué alguns incidents, però els falangistes ocuparen la Casa de la Vila i la seu dels socialistes.⁴⁶⁰

Una altra acció destacada dels membres de Falange durant els primers moments de la revolata fou el nomenament de persones properes al partit feixista com a batles i regidors dels primers consistoris de la Guerra. Així trobam que Joan Erasmo Fluxà, tinent de la Guàrdia Civil i falangista ocupà el càrrec de batle d'Inca a partir del 21 de juliol en substitució del comandant Andreu Cifre Munar que fou batle accidental entre el 19 i el 21 de juliol. A Consell trobam els casos del falangista, Antoni Colom Ordinas, que fou regidor del primer Ajuntament de la Guerra. Així com també, Jaume Pol Company que fou elegit batle de Consell el 1937 i Pere Perelló Perelló, que fou alcalde del municipi entre el 1938 i 1942.⁴⁶¹ Miquel Gual Bauzà fou batle de Sant Joan entre el

⁴⁵⁵ SANTANA MORRO, Manel. *Banyalbufar. A l'ombra de Falange*. Palma: Documenta Balear, 1996, pàg. 80. Segons les aportacions de Santana Morro i Miquel Duran Pastor, aquest militar fou acusat d'anglòfil i d'idees comunistes.

⁴⁵⁶ «Instrucciones reservada núm. 1». MOLA VIDAL, Emilio. *Navarra 1936: De la Esperanza al Terror*. Madrid: Editorial Altaffaylla, 2003.

⁴⁵⁷ ZAYAS I BOBADILLA, Alfonso. *Historia de la Vieja Guardia de Baleares*. Madrid: Imprenta Sáez, 1955, pàg. 161. Recollit a RECIO GARCIA, Maria Ángeles. «Qui pren els ajuntaments mallorquins el juliol de 1936?». *Revista Temps de la Memòria*, núm., 14 (juny 2010), pàg. 8

⁴⁵⁸ ZAYAS I BOBADILLA, Alfonso. *Historia de la Vieja Guardia de Baleares*. Madrid: Imprenta Sáez, 1955, pàg. 163.

⁴⁵⁹ *Ibidem*, pàg. 171.

⁴⁶⁰ SANTANA MORRO, Manel. *Consell. Les penes de mort*. Palma: Documenta Balear, 1996, pàg. 55.

⁴⁶¹ Tot tres eren declarats membres de Falange i en el domicili del primer es feren la major part de les reunions clandestines del partit feixista entre els mesos de març i juliol de 1936. SANTANA MORRO, Manel. *Consell. Les penes de mort*. Palma: Documenta Balear, 1996, pàg. 56-57.

19 de febrer de 1937 i el 29 d'agost de 1938 i Jaume Oliver Oliver fou regidor de la primera comissió gestora de la Guerra.⁴⁶² A Banyalbufar, tots els integrants del primer consistori de la Guerra eren declarats falangistes i ocupaven càrrecs dins la directiva de l'agrupació feixista. A Selva, també hi hagué una aclaparadora majoria de regidors que pertanyien a Falange. A més, dos dels set alcaldes de la Guerra militaren a Falange.⁴⁶³ A Santanyí, el 14 d'octubre de 1936, el cap de Falange, Joan Lladó Ferrando fou elegit alcalde del municipi.⁴⁶⁴ Pel que fa al cas de Porreres, els falangistes Enric Julià Garcia, Joan Móra Vaquer i Joan Cerdà Nigorra ocuparen càrrecs municipals durant la Guerra. El primer, fou batle des del 4 de novembre de 1936 fins al 7 de juny de 1944. El segon, fou regidor des del 4 de novembre de 1936 fins al 20 d'agost de 1938. El mes de setembre del mateix fou anomenat guàrdia municipal. Per altra banda, Joan Cerdà Nigorra ocupà el càrrec de regidor des del 4 de novembre de 1936 fins al 22 d'agost de 1938.⁴⁶⁵

Finalment exposam el cas de Santa Margalida, on dia 20 de juliol, un escamot de falangistes del poble van prendre l'Ajuntament i poc dies després, seguint les ordres de governació, nomenaren un nou Ajuntament. La nova comissió fou presidida pel falangista, Simó Genovart March. Adjuntam la crònica dels fets: «Diumenge, dia 19 de juliol, en plena revetla de Santa Margalida, un grup armat d'uns 15 o 20 falangistes margalidans irrompé a les festes de forma violenta. S'acabà la festa i les bromes. Els feixistes anaren de cap al bar de can Carabassa, i pujaren dalt, al local d'Esquerra Republicana, d'on se'n dugueren tot quan volgueren. Així ho informaren al governador civil, de la confiscació de “folletos de tendència comunista” i de la llista d'afiliats del poble. D'aquí a la destitució del batle i l'apropiament del govern municipal no hi hagué ni mitja passa».⁴⁶⁶ Els nomenaments falangistes demostren la rellevància que tingueren les agrupacions feixistes en els seus respectius municipis. Sense oblidar-nos –com explicarem a l'apartat anterior– que eren persones de l'absoluta confiança dels caps del nou règim.

Una vegada assolit el poder, escamots de falangistes amb el suport de la Guàrdia Civil i de persones que provenien dels sectors dretans (*Renovación Española* i de la JAP) foren els encarregats de fer les detencions dels republicans d'esquerra. En aquest sentit cal incidir amb la complicitat que existia abans de la Guerra entre els partits de dreta, les Joventuts d'Acció Popular i la Falange, fet que continuà després del 19 de juliol, on membres japistes i de la ultradreta participaren activament en la repressió i en els actes d'exaltació patriòtica. Fins i tot, ocuparen càrrecs dels consistoris de la Guerra. Ara bé,

⁴⁶² COMPANY MATES, Arnau. *Sant Joan. Cacics i repressors*. Palma: Documenta Balear, 1996, pàg. 79-81.

⁴⁶³ SANTANA MORRO, Manel, *Selva. Al recer de la muntanya*. Palma: Documenta Balear, 1998, pàg. 59.

⁴⁶⁴ SBERT BARCELÓ, Cristòfol Miquel. *Santanyí. Els tres fronts*. Palma: Documenta Balear, 2004, pàg. 107.

⁴⁶⁵ GARÍ SALLERAS, Bartomeu. *Climent Garau Juan (1897-1936). Entre el pinzell i la vara*. Palma: Documenta Balear, 2011, pàg. 161-164.

⁴⁶⁶ BERGAS PASTOR, Xisco; ESCALES TOUS, Jaume; MAS FORNÉS, Antoni i TORTELL FRONTERA, Miquel Àngel. *Paper blanc. Els darrers mesos de la República i la Guerra Civil a Santa Margalida*. Ed. Ajuntament de Santa Margalida, 2013, pàg. 93 i 126.

el lideratge de Falange fou clar. No obstant això, alguns investigadors asseguren l'agrupació feixista que estava supeditada a la Guàrdia Civil durant el període més turbulent de la Guerra.⁴⁶⁷ Pensam que no fou una norma general, sinó circumstancial, atès que Falange i Guàrdia Civil col·laboraren activament en la repressió.

Les nombroses detencions feren que els petits dipòsits municipals s'omplissin aviat i, fos necessari emprar les casernes de la Guàrdia Civil com a lloc de detenció, així com també els calabossos que s'habilitaren a les seus de Falange. Aquests indrets estaven fortament custodiats i, s'utilitzaren per tasques repressives. Un altre fet molt important és que durant les primers setmanes de Guerra assistim a una adhesió massiva de persones cap el partit feixista, paral·lelament a la pèrdua que van sofrir els partits dretans que havien participat legalment dins la lluita política republicana. Alguns afiliats ho feren per convicció ideològica o bé, per oportunisme. Mentre que d'altres s'afiliaren a Falange per por a les represàlies. Sigui com sigui, tant uns com els altres donaren suport a la repressió i es convertiren en autèntics responsables de les pràctiques repressives d'eliminació que s'iniciaren poc dies després de la insurrecció militar.⁴⁶⁸

Passats els primers dies del conflicte, la repressió es va accentuar i –a diferència del que va succeir a la zona republicana– es va posar en marxa el pla de neteja i d'eliminació, on les agrupacions de Falange van jugar un paper molt destacat. A Mallorca i altres indrets de la península, escamots de falangistes participaren en les execucions extrajudicials i altres tipus d'atrocitats. Fins i tot en la crema de cadàvers, tal com veurem a la zona de Guerra del Llevant mallorquí. La intenció d'aquest fet era evitar la seva identificació. Els falangistes també formaven part de piquets d'afusellament per tal d'executar sentències emeses pels tribunals franquistes.⁴⁶⁹ Els escamots més representatius els trobam a Palma i a la Part Forana de Mallorca. En aquesta zona destacant les representacions de la Falange de Porreres, Petra, Sant Joan, Montuïri, Inca, Calvià, Manacor i Lluçmajor. Els escamots de la mort solien estar conformats entre cinc i set persones i intervenien en el seu municipi i, al mateix temps col·laboraren amb escamots d'altres pobles. Coneixem els casos de les agrupacions de Porreres, Petra, Montuïri, Vilafranca, Algaida i Manacor.⁴⁷⁰

⁴⁶⁷ COMPANY MATES, Arnau. *Sant Joan. Cacics i repressors*. Palma: Documenta Balear, 1996, pàg. 68. És un fet que també corrobora Cristòfol Miquel Sbert al seu treball: SBERT BARCELÓ, Cristòfol Miquel. *Santanyí. Els tres fronts*. Palma: Documenta Balear, 2004, pàg. 122.

⁴⁶⁸ Pel que fa a l'augment de afiliació a la Falange exposam un sèrie d'exemples: a Pollença es passà de 29 afiliats abans del juliol de 1936 a 277 entre el mes d'agost de 1936 i l'abril de 1937. A Inca passaren de 54 a 195; a Sant Llorenç de 32 a 117; a Binissalem de 17 a 134. Dades extretes de MOROTE PONS, Ramon. *La Falange a Mallorca entre la república i el primer franquisme: espectre sociopolític*. Tesi Doctoral. Palma: Universitat de les Illes Balears, Departament de Ciències Històriques i Teoria de les Arts, 2000.

⁴⁶⁹ El 24 de febrer de 1937, al cementeri de Palma, un piquet de falangistes va executar Emili Darder Cànaves, Alexandre Jaume Rosselló, Antoni Maria Ques Ventayol i Antoni Mateu Ferrer

⁴⁷⁰ «Falangistes de Sant Joan participaren en alguns robatoris, violacions (infermeres de la Creu Roja afusellades a Manacor el 5 de setembre de 1936) i assassinats». COMPANY MATES, Arnau. *Sant Joan. Cacics i repressors*. Palma: Documenta Balear, 1996, pàg. 105. «Els falangistes de Petra anaven a altres pobles per dur a terme les condemnes que els veïnats no volien fer. Els feixistes petrers es caracteritzaven

Recollint tot el que hem exposat és necessari plantejar una qüestió: perquè individus dels municipis es converteixen en assassins o verducs d'homes i dones, a partir del fracàs del cop d'estat del mes de juliol de 1936? La resposta pot ser sigui, degut a la importància que tingueren grups civils i paramilitars dins l'organigrama repressiu de la Guerra. Això no vol dir que obvien el paper directriu dels militars, que com hem esmentat fou preeminent i director de la repressió. En aquest sentit, la investigadora Àngela Cenarro diu: «el ejército fue el responsable último de la violencia [...] por mucho que para llevarla a la practica se sirviera de otros instrumentos».⁴⁷¹

En relació al paràgraf anterior, podem afirmar que el paper dels grups de la Falange no es va limitar a formar part de piquets de detenció i execució, sinó que també col·laboraren amb altres temes relacionats amb la repressió. En aquest sentit trobam membres de Falange que foren destinats a les presons de Palma, on realitzaren tasques de vigilància: «tengo el deber de participar a Vd. que a las 21 horas aproximadamente del día de hoy el Subdirector que subscribe ha sido llamado por el funcionario falangista de servicio en esta prisión».⁴⁷² També trobam falangistes fent guàrdies als camps de concentració. El 31 d'agost de 1937, el cap de Falange de Porreres emet un informe de «la relación de falangistas que han prestado servicio en el campo de concentración de S'on Carlá los días 28, 29, 30 y 31 de agosto de 1937, los cuales han percibido de Falange de esta la cantidad de 8 pesetas, cada uno a razón de 2 pesetas diarias que les concedí Falange para completar el jornal con las 3 pesetas que perciben del Estado».⁴⁷³ Els testimonis també confirmen aquest fet:

«El día 1 de noviembre de 1936, abandoné la cárcel de Can Mir, a las 6 de la mañana, pelado como un quinto, pasando por entre files apretadas de falangistas que pistola en mano nos hacían avanzar hacia unos camiones apostados en la acera de enfrente. Todavía no había luz en la Avenida y muy poca gente a no ser los protagonistas. Solo nosotros y los valientes falangistas. Los camiones partieron hacia la carretera de Lluchmayor hasta Campos y luego al balneario de San Juan. Mucho había oído hablar de aquel balneario [...] Era el primer campo de concentración que los falangistas, como prueba, pusieron en marcha. El jefe de este y los demás campos que luego se inauguraron fue un teniente coronel llamado Jiménez Comas que había estado de agregado militar en la embajada española de Berlín [...] Nos vigilaban una legión de falangistas, milicianos y guardia civiles que no nos quitaban la vista de encima».⁴⁷⁴

per una gran crueltat, ja que alguns d'ells es jactaven en públic d'assassinats que havien comès». RIUTORT RIERA, Jerònima. «Notes sobre la Segona República a Petra». SERRA BUSQUETS, Sebastià i COMPANYY MATES, Arnau (Coord.). Actes de les XXV Jornades d'Estudis Històrics Locals. Palma: IE Balearics, 2007, pàg. 510.

⁴⁷¹ MARCOS DEL OLMO, Concepción. «Historiografía de la represión franquista». RODERO CARRETERO, Joaquín, MORENO TASCÓN, Juan i CASTRILLO YAGÜE, Jesús: *Represión franquista en el Frente Norte*, Madrid: Editorial Eneida, 2008, pàg. 354.

⁴⁷² Informe del Subdirector de la Presó Provincial de Palma, Domingo Noguera Riutort que reproduceix MASSOT I MUNTANER, Josep. *El calvari d'Antonio Espina i de Guillermo Roldán. Mallorca, 1936-1940*. Palma: Leonard Muntaner Editor, 2013, pàg. 59.

⁴⁷³ Documentació de Falange de Porreres (dispersa). Arxiu Gabriel Seguí Llofriú.

⁴⁷⁴ JUNCOSA IGLESIAS, Lamberto. *Del recuerdo de mis recuerdos*, pàg. 81 i 84.

Constatam també la seva col·laboració amb la justícia franquista. Nombrosos membres de Falange acudiren a declarar contra el acusats. Ho feien a requeriment de les autoritats judicials, a petició pròpia o per indicacions del partit.⁴⁷⁵ Els caps de Falange també elaboraven informes molt durs contra els considerats sospitosos, els quals majoritàriament no eren divergents dels que arribaven d'altres organismes com ara l'Ajuntament o l'Església. Sense oblidar que molts falangistes lluitarien als fronts de Guerra. Primer a Mallorca i després a la Península. Així com també els que s'integrarien dins l'Exèrcit. Algunes d'aquestes persones van adquirir el grau d'alferes i sergents provisionals.

Com hem vist, després de l'alçament i en el transcurs de la Guerra, la Falange es convertiria en una organització molt potent, que s'encarregaria de liderar la repressió. En altres paraules, foren la principal força de xoc repressiva, que va realitzar les tasques més desagradables de l'eliminació republicana, que generaren actes de brutalitat, agressions i múltiples assassinats. Per dur a terme aquestes accions repressives comptaren amb l'ajut i el suport d'altres unitats integrades o no, dins l'estructura de l'agrupació feixista. La més destacada era la Secció Femenina, que a més de mobilitzar-se per actes de recaptació del nou règim, també participaren activament amb les tasques repressives. Les dones de Falange es convertiren en les grans delatores de la Guerra i els seus testimonis serviren per amenaçar i empresonar nombroses persones que eren considerades enemigues del règim, moltes de les quals foren eliminades en el transcurs de la Guerra. A més de tot això, les integrants femenines feixistes participaren d'una manera molt escandalosa amb la repressió contra les famílies –esposes i fills– dels repressaliats, a les quals en moltes ocasions amenaçaren de mort. Malauradament els més joves –nins i nines– també formaven part de la Falange. Ho constatam en nombroses fotografies. Els nins foren utilitzats per desfilar al costat de la gent adulta. Sense voler, es convertiren en còmplices de la repressió. Així com també, ho foren altres grups paramilitars que es varen conformar poc després de consumir-se al cop d'estat. Ens referim a l'organització de les milícies, que es crearen amb la finalitat d'extirpar de l'illa, el que anomenaven “barbàrie roja” i contribuir juntament amb l'Exèrcit, a defensar el territori illenc i, al mateix temps, destruir l'enemic on fos que aquest es presentàs. A començament de la Guerra, hi havia les milícies de la Falange, les d'Acció Popular i les milícies ciutadanes.

Les milícies eren cossos paramilitars de caire popular que estaven sota control d'oficials de l'Exèrcit i representaven, per tant, una forma de mobilització i enquadrament civil directament en mans militars i paral·lela a les forces polítiques existents. La distribució de les unitats de milícies a Mallorca era la següent: hi havia cinc batallons i deu companyies que estaven situades a punts diversos dels sectors en què es va dividir l'Illa. Entre les capçaleres de les milícies de Mallorca hi trobam la de Palma, Andratx, Artà, Inca, Lluçmajor, Manacor, Porreres, Pollença, Santa Margalida i Sóller. Alguns militars que s'havien apartat del servei per la reforma militar d'Azaña, van ser nomenats

⁴⁷⁵ MONER MORA, Lina. *Emili Darder Cànaves (1895-1937). Metge i polític, víctima de la repressió franquista*. Palma: Fundació Emili Darder-Documenta Balear, 2012, pàg. 116-117.

comandants militars dels municipis de Mallorca, que entre d'altres coses s'encarregaren de l'organització d'aquestes unitats. Alguns d'aquests militars eren *Jinetes de Alcalá* com el capità d'Infanteria, Joaquim Crespí de Valldaura; el general de Divisió, Manuel Ordovás González o el tinent, Francisco Pérez Rojo. D'altres comandaments que estraven en situació de reserva foren caps de milícies com l'alferes d'Infanteria, Miquel Llinás Quetglas; el capità de Cavalleria, Emili Despujols i el tinent d'Infanteria, Fausto Sedano Loza, entre d'altres

Les milícies ciutadanes es crearen a tots els municipis de Mallorca i arreu de l'Estat amb el nom de milícies patriòtiques o guàrdies cíviques. En alguns casos, les primeres incorporacions de la Guerra proposaren que els veïns del municipi contribuïssin a les despeses d'aquest cos que es dedicava a la defensa del poble.⁴⁷⁶ Segons la revista falangista *Aquí Estamos*, les milícies ciutadanes s'organitzaren el mes de juliol de 1936: «Mallorca entera vibra como galvanizada ante el desarrollo triunfante del Movimiento Nacional. La Falange admira y asombra a todos con su actuación. Se crean las Milicias Ciudadanas del Ejército de Salvación de España».⁴⁷⁷ Una ordre del comandant militar de les Balears, Aurelio Díaz de Freijó, de dia 24 de juliol de 1936, preveia que aquestes unitats estarien actives: «hasta en cuanto exista en la nación un gobierno constituido legalmente quedarán automáticamente disueltas, pues con ellos se pretende librar a Mallorca de la barbarie roja [...] mostrando al mundo entero que los mallorquines sabemos regir la gente de los pueblos civilizados».⁴⁷⁸

Pel que respecta als seus integrants podem dir que eren persones de gènere masculí i que formaven part de “quintes” que no havien estat cridades al front de batalla o que no havien fet el servei militar a causa de la seva condició de fill de viuda o bé perquè eren fills de pares de més de seixanta anys. A banda d'aquestes persones, els funcionaris també estaven obligats a formar part d'aquesta organització paramilitar. Així com també persones que entraren a l'òrbita de les milícies o bé, a la Falange perquè volien evitar sospites o investigacions del seu passat polític, atès que alguns d'ells eren afiliats a sindicats obrers durant la Segona República. Sens dubta, aquesta circumstància era una manera de submissió a la nova autoritat i de fugir de la terrible repressió.⁴⁷⁹ En darrer loc, cal afegir, que la major dels membres de les milícies ciutadanes estaven afiliats a la Falange.

Les funcions i serveis de les milícies eren les tasques de vigilància –moviments d'entrada i sortida dels pobles– i de custòdia davant qualsevol possible incidència o atemptat envers les infraestructures, personalitats i autoritats, o simplement cap la població. Per aquests motius, els seus integrants estaven obligats –sota la supervisió del

⁴⁷⁶ MARGAIS BASSI, Xavier. *Bunyola. Amb la por al cos*. Palma, Documenta Balear, 2004, pàg. 95.

⁴⁷⁷ AQUÍ ESTAMOS, núm. 4 (Edició de dia 15 d'agost de 1936).

⁴⁷⁸ Ordre del comandant militar de les Balears, Aurelio Díaz de Freijó, de dia 24 de juliol de 1936.

⁴⁷⁹ «A Sóller, antics sindicalistes i sospitosos d'haver simpatitzat amb l'esquerra s'afiliaren a les Milícies Ciutadanes». QUETGLAS CIFRE, Antoni. *Sóller. La desfeta de la burgesia progressista*. Palma: Documenta Balear, 2012, pàg. 111.

comandant i els caps de la Guàrdia Civil– a fer instrucció militar, maneig d’armes i pràctiques de tir, atès que podien anar armats amb mosquetons o bé, fusells de caça. Normalment, els milicians vigilaven les sortides dels municipis, revisaven les vies del tren per tal d’evitar sabotatges i atemptats. També vigilaven edificis com les cases consistorials, temples parroquials, etc. Una altra acció important de les milícies ciutadanes és que els seus membres participaren activament en accions de Guerra contra les forces republicanes que desembarcaren al Llevant mallorquí el mes d’agost de 1936. En aquest sentit, a Manacor es formaren dues companyies de la Legió mallorquina Jaume I, també coneguda amb el nom de Legió de Mallorca. Per formar d’aquestes unitats, el tinent d’Artilleria Antoni Montis Villalonga, responsable d’aquest cos va exigir als seus integrants dues coses: una estatura mínima d’una 1’60 metres i que tendrien preferència les persones que haguessin fet el servei militar a l’Àfrica, és a dir, que haguessin entrat en contacte amb les forces regulars comandades pels caps africanistes. A més d’això, es va oferir el pagament d’un sou de deu pessetes diàries.⁴⁸⁰ Ferrari Billoch explica amb fervor la constitució d’aquesta força paramilitar:

«Se han creado las Milicias Ciudadanas, bajo la dirección del coronel presidente de la Diputación Sr. Ramos Unamuno, las cuales, junto con los animosos y los entusiastas “Requetés” incorporan la juventud mallorquina al glorioso Movimiento Nacional, y le incorporan con ardor y abnegación de soldados que van a la conquista de su ideal con la frente alta, abierto el corazón y una sonrisa en los labios. [...] Mallorca espera –bien templada el alma, de sí misma llena de confianza en Dios–, llena de confianza la visita de esos piratas que Radio Barcelona dice no envía el separatista y cínico Company. ¿Llegará a realizarse esa amenaza? Esos maleantes de la Generalidad son capaces de todo: hasta de creer que nos podrán asesinar y robar y saquear impunemente. ¡Canallas!».⁴⁸¹

Respecte al tema de vigilància podem dir que els components de les milícies ciutadanes es duïen a terme guàrdies, tant als seus respectius municipis –que solien durar unes dotze hores i per les quals cobraven entre 1’50 pessetes i 4 pessetes per servei– com també a fora poble. En aquests casos, eren destinats a les presons i camps de concentració que foren oberts arreu de Mallorca. Segons la documentació facilitada per Andreu Carles, les milícies ciutadanes de Palma participaren en trasllats de presoners i en les tretes de presó que acabaren amb assassinats. En aquest sentit podem citar que pel mes de desembre de 1936 foren tretes de la terrible presó de Can Mir situada a les avingudes de Palma un total de 10 persones –dues dia 24 i set dia 29–. Totes foren assassinades. En aquest servei repressiu hi participaren entorn a 90 milicians. Entre l’11 i el 31 de desembre de 1936, 14 dones foren traslladades de la Presó Provincial de Palma al centre penitenciari femení de Can Sales; 14 homes ingressaren a Can Mir, 2 persones foren traslladades a la Provincial; 3 de Can Mir al camp de concentració de Regana; 2 del Castell de Bellver al mateix camp i una persona fou traslladada del

⁴⁸⁰ TUGORES MANRESA, Antoni: *Manacor. La guerra a casa*, Palma: Documenta Balear, 2006, pàg. 89.

⁴⁸¹ FERRARI BILLOCH, Francesc. *Mallorca contra los rojos*, Palma: Impremta Amengual y Muntaner, 1936, pàg. 59-60.

Castell de Bellver a la presó militar d'Illetes. També hi hagué el trasllat de de dues persones de Can Mir a l'Hospital Provincial. En aquests serveis hi participaren entre 45 i 50 components de les milícies ciutadanes. A més dels ingressos especificats, trobam que 70 presoners de la presó de Can Mir foren posats en llibertat i tornaren a casa seva. A banda dels trasllats, els membres de les milícies ciutadanes de Palma també s'encarregaren de diverses relacionades amb la repressió «*fuera de la capital*».⁴⁸²

Pel que respecta al mes de gener de 1937 només tenim dades entre els dies 1 i 20. Sabem que diàriament entre 7 i 9 milicians feien tasques de vigilància a la presó de Can Mir. En aquest sentit, un fet a destacar és que el dia 14 de gener hi havia més milicians de guàrdia. En concret, 18. L'endemà dia 19 va passar el mateix, 12 vigilants. I el 20, foren 11. L'augment d'agents de vigilància està relacionat amb les famoses tretes de presó, que en aquestes dates es realitzaren d'una forma massiva i, que moltes vegades, acabaven en nombrosos assassinats. Ens referim al fet que alguns grups de presoners els comunicaven que serien alliberats i realment no era així. Eren carregats a un vehicle i portats al cementeris de Porreres i Manacor, on eren afusellats. Sabem que dia 15 de gener va haver-hi una treta molt nombrosa de Can Mir, amb 15 morts.

La següent graella que presentam ens indica que un dia abans de la treta, hi havia un nombre inusual de milicians de guàrdia i que el dia següent només n'hi havia dos. És un altre fet que confirma la planificació de les tretes i la col·laboració de grups de milícies ciutadanes.

GENER DE 1937⁴⁸³

DIA	GUÀRDIES	CIRCUMSTÀNCIA	PERSONES AFECTADES
1	9	Treta de Can Mir	1
2	8	Treta de Can Mir	1
4	8	Treta de Can Mir	10
5	6	Treta Castell Bellver	12
	6	Treta de Can Sales	5 dones
7	7	Treta comissaria Barrado	2
8	9	Treta Manacor i Can Mir	8
9	9	Treta Castell Bellver	8
	9	Treta de Can Mir	4
11	8	Alliberament Can Mir	1
	8	Trasllat a Illetes	2
12	11	Trasllat Can Mir a Illetes	1

⁴⁸² Es tenen dades de pràcticament cada dia de servei de les milícies ciutadanes. El Batalló de Milícies Nacionals de Palma núm. 1 estava dirigit pel tinent coronel d'Infanteria, Sebastià Sard Montaner. La resta de caps i oficials d'aquesta unitat eren el comandant, José Martínez Domínguez; el capità Eduardo Garcia de Serena; els tinentes, Francesc Pons Cañellas, Gaspar Llopis Garcia, Dámaso Nuñez Roca, Juan de Castillo Ramon i Andrés Barea Malo; els alferes, Salvador Mena Soler i Tomás Caffaro Jaume; el brigada, Guillem Bibiloni Coll i el sergent Guillem Barceló Bauzà. A partir del mes de gener de 1938, passà a denominar-se Batalló de Milícies de FET y de las JONS de Palma. Arxiu Andreu Carles. *Batalló de Milícies Nacionals de Palma núm. 1*.

⁴⁸³ Elaboració pròpia a partir de les fonts esmentades.

15	18	Treta de Can Mir i Bellver	15
19	12	Alliberats de Can Mir	28
	12	Treta de Can Mir	1
22	?	Treta de Can Mir	1

Durant el mes de febrer, tenim constància de la participació de més de 100 milicians en tasques relacionades amb les tretes de presó (vegeu graella febrer de 1937). A la quantitat hem d'afegir una cinquantena de milicians que foren destinats a feines de vigilància a diferents indrets de l'Illa: «Punto donde ha prestado servicio.- Fuera de su residencia en las guardias de Aceitera S.A. y Porto Pi de Palma». També, constatarem aquestes feines als camps de concentració de Sa Coma (Es Capdellà) i a Sóller.

FEBRER DE 1937⁴⁸⁴

Dia	Guàrdies	Circumstància	Persones afectades
1	23	Treta de Can Mir	1
	23	Treta de Can Mir	3
	23	Treta de Bellver	1
2	22	Alliberament Can Mir	1
3	27	Alliberament Can Mir	16
	27	Trasllat de Can Mir a Regana	10
	27	Trasllat de Can Mir a Sa Coma	5
	27	Trasllat de Can Mir a Sóller	2
4	17	Alliberament de Can Mir	16
	17	Alliberament Comissaria Barrado	1
5	11	Alliberament de Can Mir	3
		Trasllat de Can Mir a Sóller	3

A partir del mes de març de 1937 fins l'octubre de 1938 tenim enregistrats serveis de vigilància a les presons de la capital mallorquina com la presó de dones de Can Sales, la presó Provincial i la presó del carrer de la Missió.⁴⁸⁵ També a la base naval de Portopí i a les barriades de Palma d'Es Vivero, el Molinar, La Vileta, Son Serra, Establiments, Son Sardina, S'Arenal, Sant Jordi, Coll d'en Rebassa i a les coves del Castell de Bellver. Així com també a la zona de Calvià, Es Capdellà, Paguera i Puigpunyent. Un fet a destacar és que a partir de l'octubre de 1937, les milícies ciutadanes fan aportacions «a favor del Movimiento Salvador de España y el Nuevo acorazado España».

⁴⁸⁴ Elaboració pròpia a partir de les fonts esmentades.

⁴⁸⁵ Vegeu apèndix documental.

És important afegir que les unitats de milícies estaven subordinades al poder del comandant militar del municipi que era la màxima autoritat civil i militar, per davant del comandant de la Guàrdia Civil i del batle de la Gestora municipal. A més, era la persona que imposava multes i empresonaments, per tant, era un agent repressor. Les patrulles de milícies ciutadanes s'implicaren dins la repressió a través del seu cap, el comandament militar. Els milicians s'encarregaren especialment, de la captura de persones que havien fugit del municipi o les que s'amagaven als voltants del seu terme municipal. També realitzaren detencions dins el mateix poble. També col·laboraven en els trasllats de les víctimes cap a la mort.

Citam l'exemple de l'assassinat de Mateu Moll Garcies, Miquel Julià Nicolau i Jaume Julià Mesquida. La nit del 2 al 3 de setembre de 1936, aquestes tres persones foren tretes del quarter de la Guàrdia Civil de Porreres i obligades a ficar-se dins un cotxe. Instants després, l'automòbil va sortir del poble i va fer una aturada als afores del municipi. Allà hi havia un control de Falange, en el qual hi havia dos membres de les milícies ciutadanes que feien guàrdia a canvi d'un sou. Aquestes persones foren assassinades i llançades dins un pou de la possessió de Son Lluís a Porreres.⁴⁸⁶

Citam un altra cas de repressió en el qual s'hi involucraren d'un manera molt compromesa membres de les milícies ciutadanes. Aquest fou el cas de la mort de Sebastià Sancho Servera i Miquel Capó Capó. El primer era el metge de Vilafranca i una persona d'idees d'esquerres i defensora de la justícia social, tot i que mai no s'havia preocupat de fer-les públiques. Uns anys abans de la Guerra va coincidir amb Miquel Capó Capó, que era el secretari de l'Ajuntament de Vilafranca. Tot d'una es feren amics. Miquel Capó era un home decidit i apassionat, valent, que ja havia estat detingut dos anys abans quan l'acusaren de ser el responsable de col·locar dos artefactes explosius a dues cases de famílies benestants de Búger, Can Dameto i Can Mascaró. Per aquest fet, fou detingut. Quinze dies després fou posat en llibertat sense càrrecs. Mesos abans d'esclatar la Guerra, ambdues persones havien rebut amenaces i provocacions de suposats grups de falangistes. S'assabentaren del cop d'estat com quasi tota la població de l'illa. Pel que es deia pel carrer i la ràdio i per l'aparició de falangistes desfermats. Dies després, arribaren a Vilafranca tres cotxes plens de feixistes que ocuparen l'Ajuntament i poc després partiren cap a Manacor. Les noves autoritats ordenaren la detenció de Sebastià Sancho i Miquel Capó.

Dia 22 de juliol, Jaume Pons Siquier, cap de les milícies de Búger, va rebre l'encàrrec de cercar el secretari, Miquel Capó. Era necessari per signar els acords i constituir la nova comissió gestora del primer Ajuntament franquista. Capó, no era al poble. Davant aquest fet, Pons Siquier i un escamot de falangistes i milicians es dirigiren a casa seva i amenaçaren la seva mare: «y dijo a la madre de éste que a las nueve de la noche estuviera en el ayuntamiento para levantar acta de la constitución de la Comisión

⁴⁸⁶ Reconstrucció –a partir de testimonia orals– de l'assassinat de Mateu Moll Garcies, Miquel Julià Nicolau i Jaume Julià Mesquida. Publicat a GARÍ SALLERAS, Bartomeu. *Climent Garau Juan (1897-1936). Entre el pinzell i la vara*. Palma: Documenta Balear, 2011, pàg. 304-305.

Gestora, y en caso de que no compareciese en dicho acto que lo buscarían por todos los medios y que allí donde lo encontrarían lo matarían».⁴⁸⁷

Paral·lelament, dia 3 d'agost, el cap de la Falange de Manacor, Jaume Jaume Rosselló va detenir el metge Sebastià Sancho i el va conduir a la comandància de la Guàrdia Civil de la ciutat. Aquest mateix matí, dos homes de Vilafranca, Joan Santandreu Gayà i Amador Mestre Gayà denunciaren Sancho al batle del poble, afirmant: «que se dedica en público desde hace como 12 días a propagar noticias tendenciosas y falsas con objeto de infundir la intranquilidad entre nuestros convecinos y por ello suplicamos á V. tenga a bien adoptar las medidas que considere oportunas para evitar que dicho S. Medico siga con esas actividades políticas».⁴⁸⁸ Sebastià Sancho fou acusat d'incomplir l'article 3r del bàndol de Guerra de dia 23 de juliol, segons el qual hauria calumniat, de paraula, les institucions i autoritats militars, per la qual cosa el posaren a disposició del comandant militar de les Balears. Dia 4 d'agost, fou tancat a la presó comarcal de Manacor. A partir d'aquest dia va començar un procés llarg, de quasi un any i mig, durant el qual se succeïren les declaracions de multitud de testimonis. Però la paraula del cap de Falange de Manacor, Jaume Jaume Rosselló, més conegut com el capità Jaume, juntament amb les declaracions de Joan Santandreu Gayà, Amador Mestre Gayà i Jordi Rosselló Català, varen ser suficients per empresonar Sebastià Sancho, sotmetre'l a un Consell de Guerra i més endavant, afusellar-lo.

Una setmana més tard, el 12 d'agost, quatre joves falangistes –d'entre devuit i deu anys– de Búger, Antoni Buades, Jaume Alemany, Cristòfol Capó i Josep Campaner, varen detenir Miquel Capó Capó –per ordre– de Jaume Pons Siquier, cap de milícies ciutadanes. Poc després fou traslladat al quarter de la Falange d'Inca, on fou interrogat. Una vegada acabats l'interrogatori fou traslladat a la presó-vaixell Jaume I. Capó fou acusat de tres delictes. El fet més curiós és que empraren els mateixos testimonis que serviren per condemnar el seu amic Sebastià Sancho.

Dia 8 de setembre de 1937 es va reunir el Consell de Guerra que va jutjar a Sebastià Sancho Servera, Miquel Capó Capó i el president d'Esquerra Republicana Balear de Búger, Bartomeu Estrany Morlà. Sancho i Capó foren condemnats a pena de mort per un delictes d'adhesió a la rebel·lió. Dia 26 de gener de 1938 foren executats al cementeri de Palma. Abans es negaren a signar la seva sentència. Sebastià Sancho i Miquel Capó foren acusats per falangistes i detinguts per milicians feixistes. En les detencions també hi participaren milicians de segona línia, les milícies ciutadanes. Fet que demostra la implicació d'aquestes unitats paramilitars amb la repressió.

Dia 19 d'abril de 1937, es publica el Decret d'Unificació, que disposava la dissolució dels partits polítics i la unificació de les milícies de Falange Espanyola i els Requetès. Aquesta ordre va comportar l'eliminació de les milícies de segona línia i la seva integració en les Milícies Ciutadanes que a partir d'aquest moment varen rebre el nom de Milícies Nacionals, al capdavant de les quals fou nomenat el general José

⁴⁸⁷ AMDM, causa núm. 163/1.936. Declaració de Jaume Pons Siquier.

⁴⁸⁸ AMDM, causa núm. 163/1.936. Declaracions de Joan Santandreu Gayà i Amador Mestre Gayà.

Monasterio. També foren nomenats dos caps militars procedents de les milícies de Falange i dels Requetès, a més de dos assessors polítics.

4) Les forces de seguretat: la Guàrdia Civil i la Policia

L'actuació decidida d'elements l'Exèrcit revoltat, de la Guàrdia civil i de les forces paramilitars, molt especialment de la Falange, aconseguiren neutralitzar la minsa oposició republicana que es va donar en alguns municipis de Mallorca. Tot seguit, aquests grups de poder, després de rebre les ordres del nou Governador Civil, es dedicaren a fer les primeres detencions a la capital i als pobles de l'illa. Aquesta tasca repressiva fou obra d'escamots de falangistes i militars que comptaren amb la col·laboració d'elements de la Guàrdia civil. Tot i aquest fet, la Benemèrita no fou el cos militar que es va acarnissar excessivament contra les persones que foren detingudes. Ara bé, el seu suport amb la repressió fou prou destacat i clau pel desenvolupament de la repressió, molt especialment, als municipis de la part forana de Mallorca.

Des de les primeres hores del pronunciament militar a Mallorca, la Guàrdia Civil es situà al costat del militars colpistes. El dia 19 de juliol de 1936, poc abans de partir cap a Barcelona, el general Goded va rebre l'adhesió del Cap de la Guàrdia Civil, el tinent coronel Antonio Alvarez-Ossorio Barrientos. Coneixem la seva actuació del màxim comandament de la Benemèrita hores abans de la proclamació de l'Estat de Guerra –el dia 18 de juliol– a través de la seva declaració a la causa judicial que fou oberta contra el governador, Antonio Espina García i el Cap de Seguretat, Guillermo Roldán. Ossorio-Barrientos va explicar que aquell dia va rebre una cridada telefònica d'Espina que li demanà: «si estaba con el gobierno constituido o frente a él». Ossorio-Barrientos li contestà que la Guàrdia Civil «estaba siempre al lado del poder constituido y replicó que nunca, ni en ningún caso se pondría la Guardia Civil frente al Ejército [...] y en ningún caso cumplimentaría la orden».⁴⁸⁹ I així ho va fer. Unes hores més tard, el matí de dia 19, forces militars colpistes rodejaren l'edifici de governació situat a les Rambles de Palma. En aquests moments, el governador Antonio Espina va ordenar que forces de la Guàrdia Civil es dirigessin al lloc per aturar l'acte colpista. Però en comptes d'ordenar-ho, Ossorio-Barrientos va fer tot el contrari. Es situà als costats dels revoltats. Després de la determinació pressa va ordenar la mobilització de membres de la Guàrdia Civil que participaren en la pressa d'edificis i en les primeres detencions de personatges importants de l'administració republicana com fou el cas del governador Espina i el cap de Policia, el comissari Roldán. Ambdues persones no s'oposaren a la seva detenció. Tot seguit, membres de la Benemèrita traslladaren els dos detinguts a la seu de la Comandància militar:

«Fueron conducidos a la Comandancia Militar, donde el Gobernador pasó al despacho del General Goded, quedando el dicente [es refereix al comissari Roldán] en el

⁴⁸⁹ MASSOT I MUNTANER, Josep. *El calvari d'Antonio Espina i de Guillermo Roldán. Mallorca, 1936-1940*. Palma: Lleonard Muntaner Editor, 2013, pàg. 40.

antedespacho, saliendo al poco rato el Gobernador conducido por un oficial [...] el otro oficial le condujo al cuerpo de guardia, donde le dijo quedava detenido, siéndole recogido por este oficial en aquel acto la pistola y la insignia de su cargo, que allí permaneció hasta la dos de la tarde, a cuya hora fue llevado al interior de la Comandancia, donde después de serle tomada la filiación fue esposado por una pareja de la Guardia Civil y conducido a la cárcel, siendo de ella cuatro días después trasladado al Castillo de Bellver».⁴⁹⁰

Són fets que demostren la implicació –des dels primers moments– de la Guàrdia Civil al cop d'estat i, a la vegada que demostren la planificació de la repressió abans de l'aixecament.

Després de les primeres detencions, el nou governador civil Garcia Ruiz va ordenar la mobilització de les forces militars i de la Guàrdia Civil, tant a Palma i com els pobles. En el mateix moment, va disposar la destitució de batles i regidors de les comissions gestores d'esquerres. Foren uns manaments que varen rebre les centrals telefòniques dels quaters de la Benemèrita de la Part Forana de Mallorca. El telegrama deixa així: «Ordenado concentración en Palma y pueblos (lleva fecha de día 19 por haberse ordenado ese día telefonicamente)».⁴⁹¹ A partir d'aquest moment, la major part de les casernes de la Guàrdia Civil que hi havia a Mallorca es mobilitzaren amb més o manco intensitat i compromís amb la nova situació, participant en el control dels edificis més destacats de cada poble i les Cases Consistorials. En ocasions, els guàrdies civils varen intervenir tots sols, o bé juntament amb membres de Falange o de l'Exèrcit. És un fet que es va donar a molts municipis. Seguidament citarem alguns exemples.

Les notícies sobre l'aixecament militar a Mallorca eren conegudes per part d'algun sector de la població d'Artà. El P. Ginard, en el seu dietari, va escriure algunes frases sobre la nova situació que es vivia en aquells moments tan transcendents i que recull l'obra de Sureda Morey: «20 de juliol. Durant tot el dia, el govern domina la situació. Que Sevilla està a punt de rendir-se. Que a Barcelona està tot dominat. Fins i tot, Goded! Digué pel micròfon: “La suerte ha sido adversa, paciencia”. Que és qüestió d'unes hores i tot estarà subjugat».⁴⁹² El mateix dia, el caporal de la Guàrdia Civil d'Artà, Joan Amer, va destituir el president de la Junta Gestora d'esquerres, Gabriel Garau Casellas, que va ser substituït per l'alferes de Cavalleria retirat, Antoni Lliteras Sancho. Al cap d'unes hores, Amer va enviar un telegrama al governador civil, Garcia Ruiz, confirmant la destitució: «Destituido ayer Presidenta Gestora esta localidad, Gabriel Garau, propongo a su autoridad sustituirle a Antonio Lliteras Sancho, militar retirado».⁴⁹³ El nou Alcalde-president, en presència de la Guàrdia Civil parlà amb el

⁴⁹⁰ Informe elaborat el mes de març de 1937 pel capità d'Infanteria, Eugenio de la Fuente afegit a la causa núm. 18/1.937. MASSOT I MUNTANER, Josep. *El calvari d'Antonio Espina i de Guillermo Roldán. Mallorca, 1936-1940*. Palma: Leonard Muntaner Editor, 2013, pàg. 39.

⁴⁹¹ ARM, GC, 770, foli 45r.

⁴⁹² MOREY SUREDA, Jaume. *Esclaus per fortificar Mallorca. Els presos de Franco a Artà (1941-1942)*. Palma: Leonard Muntaner Editor, 2017, pàg. 319.

⁴⁹³ *Ibidem*, pàg. 324.

darrer batle republicà i el seu secretari, Mateu Sancho Gayà. La conversa tenia un doble sentit. En primer lloc, els volia tranquil·litzà dient-los que ben aviat tot s'arreglaria. Per altra banda, enviava un altra missatge: els recomanà que es retirassin. Certament, era un avis clar i concís de dos representants dels grups de la repressió, un militar i un membre de la Guàrdia Civil.

Una situació molt semblant es va viure al municipi d'Esporles, on el dia 20 de juliol, el comandant de la Guàrdia Civil, José Barceló Ochogavia va destituir el batle d'esquerres, Sebastià Coll Mir i el secretari de l'Ajuntament, Francesc Bauzà Crespi. Tot seguit, va ordenar que fos el secretari que s'ocupàs de regir la gestora municipal, tal com menava el comunicat del governador civil.⁴⁹⁴ Al municipi de Sant Joan també succeí el mateix. Seguint les ordres emeses pel governador civil, el caporal de la Guàrdia Civil de Montuiri, Pere Fullana Estrach va requerir al president de la comissió gestora frontpopulista, Sebastià Galmés Matas, perquè li fes el lliurament de la batlia, fet que es va dur a terme sense incidents.⁴⁹⁵ A Montuiri, el comandant de la Benemèrita es va presentar a l'Ajuntament amb l'ordre de cessar la comissió gestora del Front Popular i nomenà nou batle, Pere Arbona Ginard. Al carrer hi havia, falangistes –dessitjossos d'intervenir– que controlaven l'edifici i els carrers de poble. L'endemà, dia 23 de juliol, els feixistes envaïren la Casa Consistorial, tragueren alguns objectes i en feren una bona cremadissa, davant la passivitat i col·laboracionisme dels membres de la Benemèrita.⁴⁹⁶

El comandant de la Guàrdia Civil d'Esporles, José Barceló Ochogavia es presentà a la Casa de la Vila de Banyalbufar i va destituir el batle, Pau Alberti Picornell.⁴⁹⁷ Totes aquestes aptituds presentades demostren amb escreix la implicació de la Benemèrita. A més de tot això, els comandants de lloc dels distints quaters de la Guàrdia Civil foren – a instància dels militars i atès que no coneixien a la població– els responsables de l'elecció de les primeres autoritats municipals de la Guerra. Segons l'orde de governació era necessari que l'elegit fos apolític i apte per dirigir el municipi on residien. Ara bé, la seva elecció va comportar que una bona part dels consistoris illencs passessin a mans de persones que varen intervindre d'una manera esgarrifosa en la repressió i foren responsables de moltes morts. D'aquesta manera, la Guàrdia Civil s'afegí a les directius colpistes i repressives dels militars revoltats.

Ara bé, és important explicar que en alguns llocs elements de la Benemèrita varen prendre una actitud poc decidida, a l'espera d'esdeveniments. Per aquest motiu, procediren amb certa cautela davant les determinacions que va ordenar el nou governador civil, especialment la que es referia a les detencions. Fins i tot, en certes ocasions, **fent cas omís** a les ordres dels militars rebels, defensaren càrrecs municipals

⁴⁹⁴ AME. Ordre del governador civil, núm. 932/1936. Document cedit per Guillem Mir Cañellas.

⁴⁹⁵ COMPANY MATES, Arnau. *Sant Joan. Cacics i repressors*. Palma: Documenta Balear, 1996, pàg. 68.

⁴⁹⁶ MAS MIRALLES, Guillem i MATEU SOCIAS, Antoni. *Montuiri. L'esclafit de la crispació*. Palma: Documenta Balear, 2001, pàg. 73.

⁴⁹⁷ SANTANA MORRO, Manel. *Banyalbufar. A l'ombra de Falange*. Palma: Documenta Balear, 1996, pàg. 58.

d'assetjaments que havien intentat cometre grups d'addictes. Aquesta situació es va donar a Bunyola, on membres de la Guàrdia Civil defensaren el batle republicà, Joan Nadal i el seu equip de govern de l'atac d'una quarantena de falangistes i japistes que volia prendre l'Ajuntament.⁴⁹⁸ De totes maneres i després d'haver aconseguit el propòsit d'evitar incidents, el cap de la Guàrdia Civil va seguir amb el procediment ordenat des de governació. Francisco Egido Izquierdo, comandant del quarter de Bunyola envià, dia 20 de juliol, un missatge a Garcia Ruiz: «Que no existiendo en esta localidad ningún vecino completamente apolítico, que puede encargarse de la Gestora Municipal de la misma, me permito indicarle el nombre de D. Francisco Cerdà, colono de Beniforani Vey quien militando en los partidos de derechas ha desempeñado a veces la alcaldia con notable acierto e imparcialidad».⁴⁹⁹ El nomenament d'un antic cap del partit *Unión Patriótica* dels temps de la Dictadura de Primo de Rivera fou una decisió intel·ligent i – com hem exposat – de prudència, de manera que si el cop fracassava, Egido Izquierdo hauria actuat amb la legalitat vigent i si el cop triomfava passava a dirigir indirectament el municipi. Sigui com sigui, l'actuació del cap de la Guàrdia Civil fou de respecte i no d'oposició cap al nou govern insurgent. Una situació que aviat va canviar amb el sotmetiment de tota la població de Mallorca a les autoritats rebels.

És en aquests moments quan els caps de la Guàrdia Civil que s'havien encarregat de la transmissió del poder municipal a les autoritats insurgents, s'involucraren d'una manera més compromesa amb la persecució i detenció de moltes persones. Massot i Muntaner indica que una vegada va triomfar l'aixecament militar els membres de la Benemèrita donaren suport incondicional a les noves autoritats.⁵⁰⁰ De totes maneres, hem pogut comprovar que la seva adhesió fou quasi immediata. En aquest sentit, citam l'exemple de Pollença, on el destacament de la Guàrdia Civil del municipi es va posar al costat dels seus caps de Palma i secundaren el cop d'estat, de tots maneres no prengueren una iniciativa molt compromesa a causa de l'actitud dels militars de major rang de Pollença que es situaren al costat de la República.⁵⁰¹ Ara bé, malgrat la seva actitud fou molt passiva dia 19 de juliol varen participar en la detenció del diputat Alexandre Jaume que estuijava al port.

Tot i el posicionament de prudència i cautela del cos de la Guàrdia Civil, pensam que l'actitud i determinació del seu cap, Ossori-Barrientos, en els moments decisius de la insurrecció demostren el seu compromís amb els revolats, fins i tot que manejàs informació privilegiada de la revolta. Aquest plantejament es desprèn de les informacions recollides a la causa núm. 978/1.936 i a les declaracions emeses durant el procediment judicial, molt especialment, les paraules del comissari de Policia,

⁴⁹⁸ MASSOT I MUNTANER, Josep. «La primera etapa de la repressió feixista a Mallorca (juliol-setembre de 1936)». Barcelona, *Randa*, núm. 20, 1986, pàg. 178.

⁴⁹⁹ MARGAIS BASSI, Xavier. *Bunyola amb la por al cor*. Palma: Documenta Balear, 2004, pàg. 76.

⁵⁰⁰ MASSOT I MUNTANER, Josep. *El primer franquisme a Mallorca: Guerra Civil, repressió, exili i represa cultural*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1996, pag. 28.

⁵⁰¹ MARCH BISBAL, Jaume; CERDÀ VIVES, Andreu i SALAS VIVES, Pere. *Pollença. La revolta contra la rebel·lió*, Documenta Balear, Palma, 2006, pàg. 124.

Guillermo Roldán de la Fuente que l'1 d'octubre de 1936 a les dependències del Castell de Bellver, on restà detingut va explicar que l'ex governador, Antonio Espina Garcia: «tenia confidències que iba a estallar y que, en virtud de órdenes de la Dirección General de Seguridad, la única medida que tomó fue montar una guardia en la radio de la Comisaria».⁵⁰²

Pensam que des dels primers moments del cop d'estat i fins i tot abans, els caps de la Guàrdia Civil estaven assabentats de la revolta militar. Com hem vist, també està demostrada la seva implicació, atès que el seus comandaments ordenaren la mobilització dels seus membres en la destitució de comissions gestores de Front Popular i en la pressa de possessió de nous consistoris de Guerra. També participaren en les primeres detencions. A més, de cedir part del seus aquarteraments com a centres de reclusió. Una altra circumstància que cal afegir és que en alguns municipis, la Falange quedà supeditada al poder de la Benemèrita en els moments més greus de la repressió. Aquest fou el cas de Santanyí.

El 20 de juliol, el comandant de la Guàrdia Civil de Santanyí, Enrique Luque Berarza va rebre el comunicat de la comandància de la Guardia Civil de les Balears de part del governador civil, on s'ordenava que es cessàs del càrrec el batle, Sebastià Vidal Juan. A la Casa Consistorial, a més de la presència de guàrdies civils, hi havia un destacament de carrabiners que no volgueren abandonar la Casa de la Vila, ja que volien defensar la legalitat republicana. Aquest posicionament va originar alguns enfrontaments. Finalment, els carrabiners abandonaren la seu de l'Ajuntament després de saber que el cop d'estat havia triomfat. L'endemà, dia 21 de juliol, el comandant de la Guàrdia Civil qui va declarar l'estat de Guerra i els carrabiners decidiren abandonar l'illa en barca des de Cala Figuera.⁵⁰³ En aquests moments, el compromís de la Guàrdia Civil quedà per damunt dels falangistes, atès que hagueren de renunciar l'assalt a l'Ajuntament i dirigir les primeres detencions.

La Guardia Civil com a cos militar va participar en els fets insurreccionals del mes de juliol de 1936. Ho va fer d'una manera molt compromesa. La ràpida intervenció de falangistes i membres de la Benemèrita fou cabdal pel triomf del cop militar. En aquest sentit, destacar la seva participació en la destitució dels ajuntaments frontpopulistes, fet que va facilitar el nomenament de noves comissions integrades per persones addictes als militars colpistes. Una vegada consolidada la situació política, els membres de la Benemèrita garantiren el control, la detenció i l'eliminació de les persones que integraven els sectors fidels a la República. Unes tasques repressives que foren realitzades per patrulles de falangistes, civils armats i en algunes ocasions, amb el suport de la Guàrdia Civil. D'aquesta manera, es convertiren en els primers braços executors de la política repressiva a Mallorca. Una Situació molt diferent als membres

⁵⁰² MASSOT I MUNTANER, Josep. *El calvari d'Antonio Espina i de Guillermo Roldán. Mallorca, 1936-1940*. Palma: Lleonard Muntaner Editor, 2013, pàg. 38

⁵⁰³ SBERT BARCELÓ, Cristòfol Miquel. *Santanyí. Els tres fronts*, Palma, Documenta Balear, 2004, pàg. 84-89.

del cos dels guàrdies d'Assalt, que en temps de la Segona República exerciren de cos de Policia. Aquestes forces de seguretat es mantingueren fidels a les autoritats republicanes. Així com també una bona part del cos de carrabiners. Per aquest motiu, foren perseguits i jutjats i alguns dels seus membres condemnats a morts i assassinats.

5) El poder omnipotent i omnipresent de l'Església

En els anys de la República i molt especialment en els darrers mesos de govern del Front Popular (febrer-juliol de 1936), una part de l'Exèrcit i la dreta conservadora manifestaren contínuament el seu desacord amb la implantació d'un Estat laïcista i de secularització de la societat espanyola com proclamaven els governs reformistes republicans. Aquestes mesures també foren rebutjades pels membres de l'estament eclesiàstic. D'una manera especial, per la major part dels bisbes espanyols. A més d'això, els representants de l'Església es queixaren obertament de la persecució religiosa que patien i de la manca de sensibilitat catòlica dels polítics progressistes. Les circumstàncies expressades generaren greus aldarulls i enfrontaments a tot l'Estat espanyol. Ara bé, a Mallorca, en cap moment podem parlar de persecució religiosa. Tot i aquest fet, el posicionament de certs membres de l'Església mallorquina no va ajudar gens a tranquil·litzar la situació.

Des de sempre el paper social de l'Església mallorquina ha estat molt rellevant, fins i tot durant la Segona República. Però en aquests anys, especialment durant els mesos de govern del Front Popular (febrer-juliol de 1936) els sectors polítics esquerrans qüestionaren algunes de les decisions preses per alguns membres del clergat mallorquí. Per la seva banda, els caps de l'Església mallorquina dirigida pel bisbe Josep Miralles Sbert i molts dels seus representants encapçalaren un campanya en contra de les gestores frontpopulistes amb la intenció d'expressar el seu desacord per les decisions preses, entre elles, el canvi de l'ensenyament religiós pel laic, la retirada d'atributs religiosos d'alguns edificis municipals, la laïcització de cementeris o bé, la prohibició d'actes religiós en vies públiques, principalment, les processons de la Setmana Santa. Les prohibicions provocaren molts incidents i polèmiques.

En relació aquest tema citam dos casos ben explícits que demostren la delicada situació i el clima d'enfrontament que es vivia a l'Illa mesos abans d'esclatar la Guerra. En primer lloc citarem el cas de Mancor de la Vall on extremistes d'esquerra xiularen el pas de la processó.⁵⁰⁴ I en segon lloc, els incidents de Porreres, on membres de la confraria de la Sant Faç que s'havia fundat el 1936 i que estava integrada per elements afins a Falange, elaboraren uns fanals amb fusta de faig amb la intenció de defensar-se dels possibles atacs de simpatitzants amb l'esquerra local. Pel poble es deia que aquests darrers volien esbucar la processó del Dijous Sant i el fanal amb la base de fusta seria

⁵⁰⁴ SANTANA MORRO, Manel. *Selva. Al recer de la muntanya*. Palma: Documenta Balear, 1998, pàg. 38.

una bona eina per repartir toc al qui s'acostàs.⁵⁰⁵ Finalment, la processó no va sortir pels carrers i es va dur a terme a l'interior de l'església. Malgrat aquest fet no agradàs gens els veïns, pensam que la decisió de la corporació municipal d'esquerres fou encertada, atès que va aconseguir eliminar possibles enfrontaments. Era realment el que importava en aquells moments tan delicats. Com es pot imaginar, la privació tampoc va agradar els representats de l'Església de Porreres. Per aquest motiu, decidiren suspendre alguns actes i no rebre els membres de la gestora mai més. Sens dubta les prohibicions d'actes de culte públic foren una font de conflictivitat. A banda dels casos citats, podem afegir les prohibicions a Son Macià, Fornalutx, Son Carrió, Felanitx, entre d'altres.⁵⁰⁶

Com hem pogut veure, la reacció dels membres de l'Església i les autoritats republicanes altres no es va fer esperar, circumstància que va provocar greus enfrontaments a molts municipis. En aquest sentit, sembla normal que algunes decisions anticlericals caussassin una impressió molt negativa a una bona part de la població mallorquina. Ara bé, en molts de casos els representants de l'Església tampoc feren res per solucionar els problemes. Ans el contrari, en molts casos, els rectors i responsables de les parròquies no escoltaren les peticions conciliadores de molts consistoris, que demanaven la modificació d'algun fet puntual de l'acte religiós o simplement exigien que el rector sollicitàs un permís per realitzar l'acte a la via pública. La manca de resposta dels representants de l'estament eclesiàstic es pot interpretar, que havien elegit a quin costat polític situar-se.

Els darrers mesos de govern de la República, els enfrontaments entre autoritats republicanes i l'Església varen augmentar considerablement. Aquesta situació va provocar la radicalització de la societat mallorquina i el deteriorament progressiu de les relacions entre ambdues institucions. Els conflictes es feren extensius entre els simpatitzants de les organitzacions polítiques d'esquerra i les de la dreta. Els primers culpaven la complicitat que existia entre els partits dretanes i l'Església i, aquests es queixaven del posicionament radical i anticlerical de persones vinculades als partits esquerrans. En aquests incidents es va fer palesa la vinculació de bastants religiosos amb la Falange, atès que alguns sacerdots participaren en les reunions clandestines del partit feixista. A més, de col·laborar en els seus actes subversius. Aquesta situació va provocar la detenció i l'entrada a presons d'alguns membres de l'estament eclesiàstic. La *Historia de la Vieja Guardia de Baleares* informa d'aquest fet:

«Los primeros detenidos [es refereix a falangistes] pasaron el día en el depósito de Capuchinos (prisión municipal de Palma), donde se encontraban ya once camaradas de Lluchmayor. Por la tarde del mismo 17 de abril fueron trasladados a la cárcel y encerrados en una celda junto a un preso común, complicado en el asunto del Crédito Balear. Durante la noche advertimos gran movimiento en los pasillos y celdas

⁵⁰⁵ GARÍ SALLERAS, Bartomeu. *Porreres: Desfilades de dia, afusellaments de nit*. Palma: Documenta Balear, 2007, pàg. 167.

⁵⁰⁶ MASSOT I MUNTANER, Josep: *El bisbe Josep Miralles i l'Església de Mallorca*. Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1991, pàg. 95.

contiguas: seguían las redadas, con muchos detenidos. [...] A la mañana siguiente encontramos durmiendo en el suelo al párroco de Esporlas, en compañía del Juez municipal del mismo pueblo y once camaradas más: Antonio Trías, Gabriel Calafell, Francisco Llinás, José Pons, José Vich, Francisco Calafell, José Rosselló, Francisco Moranta, Pedro Sabater, Gregorio Camps y Sebastián Trías. No eran todos. Desde sus celdas, y tras las rejas de otras, los primeros camaradas vieron al que no podía dejar de estar con ellos en aquel trance: Juan Barbará, encerrado como supuesto Jefe de Propaganda».⁵⁰⁷

Les investigacions de *la Guerra Civil poble a poble* i els testimonis orals també certifiquen de la detenció i reclusió de sacerdots a la presó: «Quan va passar a la provincial [es refereix a Joan Cortès Cànaves] dormia dins una habitació amb sis capellans que estaven empresonats. Crespí era un capellà de Santa Margalida que tenia les armes amagades dins la sagristia. Per això fou tancat. Era una persona amb molt empena, ja durant la Guerra fou tancat una altra vegada. Aquesta perquè va pegar al Marquès de Zayas».⁵⁰⁸ Altres exemples de religiosos que entraren a presó el rector i el vicari de Montuïri, el rector de Campos, l'ecònom de S'Alqueria Blanca, entre d'altres.

D'incidents entre les diferents postures n'hi hagué molts. Possiblement el més destacat foren les disputes entre els representants de l'Església de Montuïri, el rector Gregori Barceló Escarrer i el vicari Pere Maria Torrens Coll amb els republicans d'esquerra. Ambdós clergues destacaven per les seves conviccions antirepublicanes i contràries al govern municipal presidit per Joan Mas Verd. Els enfrontaments començaren el 1931 i sense cap mena de dubte es poden considerar com a durs.⁵⁰⁹ El més important es va produir el moment en què s'enfrontaren simpatitzants d'esquerra, la Falange i el clergat de Montuïri. Els falangistes, el rector Barceló Escarrer i el vicari Torrens foren acusats de rompre mobiliari urbà i omplir d'excrements algunes zones públiques del municipi. Aquests fets coincidiren amb la visita del cap provincial de Falange, Alfonso Zayas a Montuïri la nit de l'11 d'abril de 1936. Sembla que els autors dels incidents sortiren de l'Església o rectoria. Els membres d'esquerra també donaren una resposta agressiva i agrediren algun simpatitzant dretà i també al rector Barceló. Dia 25 de maig de 1936, es procedí al trasllat dels acusats a Palma. Fou el moment en què algunes persones començaren a cridar consignes a favor de Falange i fer la salutació feixista. També hi hagué intents de desarmar els membres de la Guàrdia Civil, que demostra una actitud feble davant els fets.⁵¹⁰ Els avalots acabaren amb la imposició de fortes sancions econòmiques i penes de presó. Al cap de poc dies, alguns detinguts foren alliberats. Tot i aquest fet, les sospites sobre els religiosos de Montuïri no acabaren, atès que alguns testimonis parlen que «les armes amb les quals es donà suport al cop d'estat a Montuïri

⁵⁰⁷ ZAYAS Y BOBADILLA, Alfonso de. *Historia de la Vieja Guardia de Baleares*. Madrid: Imprenta Sáez, 1955, pàg. 51.

⁵⁰⁸ Testimoni oral de Llorenç Cortès.

⁵⁰⁹ MAS MIRALLES, Guillem i MATEU SOCIAS, Antoni. *Montuïri. L'esclafit de la crispació*. Palma: Documenta Balear, 2001, pàg. 55.

⁵¹⁰ MAS VERD, Joan. *Montuïri, vila republicana. Escrits 1930-1936*. San Cugat del Vallès: Associació d'idees. Centre d'Investigacions estètiques, 2016, pàg. 238.

estaven prèviament amagades a la rectoria».⁵¹¹ Un fet realment greu i repetitui, ja que que l'església de Montuïri, no fou l'únic temple religiós on s'amagaren armes que foren utilitzades per membres de Falange el dia de la insurrecció militar. Costatam aquest fet a Inca, Porreres, Campos, entre d'altres. És una altra prova del suport d'alguns membres de l'Església mallorquina als conspiradors.

La publicació *El bisbe Josep Miralles i l'Església de Mallorca* de l'historiador Josep Massot i Muntaner tamb ens informa dels problemes que tingueren els sacerdots amb les autoritats republicanes, a causa del seu posicionament conservador i antirepublicà. El rector de San Llorenç des Cardessar, Pere Santandreu Gayà fou expulsat del poble a petició del batle del Front Popular i seguint el consell del cap de la Guàrdia Civil. Un cas semblant va succeir a l'ecònom de Santa Margalida, Francesc Garau Pasqual que fou traslladat a Santanyí.⁵¹²

A banda dels enfrontaments generals, alguns religiosos foren fortament increpats. El cas més conegut és el del canonge de la Seu, Josep Sirvent i Padró, que dia 14 d'abril de 1936 fou amenaçat per membres d'esquerra durant la desfilada commemorativa del dia de la Festa de la República al Passeig del Born de Palma. Per altra banda, el sacerdots de Binissalem, Nicolau Pons Vicens i el de Lluçmajor, Bernat Trobat, així com l'ecònom de Son Servera patiren actes hostils de simpatitzants d'esquerra que es queixaren de l'actitud poc conciliadora i compromesa amb Falange.⁵¹³ En altres casos, les autoritats provincials i locals imposaren sancions a eclesiàstics. En aquesta situació hi trobam els casos dels sacerdots de Valldemossa, Santa Margalida, Alqueria Blanca, Montuïri i Pòrtol. Totes les multes estan relacionades amb el seu posicionament contrari a les autoritats republicanes.

Una altra fet que demostra la crispació del moment es va donar uns dies abans que esclatàs la insurrecció militar. El 13 de juliol, el rector de s'Alqueria Blanca va ser detingut. Quan sortia de l'Ajuntament ho va fer amb el braç a la manera feixista. Posteriorment fou alliberat de la presó Provincial per la intercessió d'altres capellans davant el bisbe Miralles Sbert.⁵¹⁴ Sobre aquesta situació, l'historiador Arnau Company Mates aporta un fet importat que explicaria el nerviosisme que es vivia hores abans de l'aixecament a la Part Forana de Mallorca. La informació és important perquè de qualque manera confirma que membres de l'estament eclesiàstic estaven molt ben informats del que podia passar:

⁵¹¹ Sobre el lloc on provenien les armes dels falangistes hi ha diverses versions. La majoria diuen que estaven amagades a l'església o a la rectoria, mentre que d'altres diu que les dugueren de Vilafranca, concretament de la possessió de son Sant Martí. També hi ha testimonis que parlen que s'amagaven a la possessió de Malessherbes al terme de Vilafranca, MAS MIRALLES, Guillem i MATEU SOCIAS, Antoni. *Montuïri. L'esclafit de la crispació*. Palma: Documenta Balear, 2001, pàg. 54, 63 i 74.

⁵¹² MASSOT I MUNTANER, Josep: *El bisbe Josep Miralles i l'Església de Mallorca*. Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1991, pàg. 89-90.

⁵¹³ *Ibidem*, pàg. 92.

⁵¹⁴ SBERT BARCELÓ, Cristòfol Miquel. *Santanyí. Els tres fronts*. Palma: Documenta Balear, 2004, pàg. 60.

«El capvespre del 18 de juliol, el capellà castrense Nicolau Sagesse va arribar a Sant Joan. Havia de predicar a la parròquia. Abans va comunicar al rector les notícies i la tensió que hi havia a Palma davant la possibilitat d'un alçament. El senyor Sagesse, com a bon militar –potser més militar que capellà– estava enterat de tot i sabia les notícies secretes que ja no s'amagava de dir en veu alta. Contundent en les seves afirmacions, no parava d'exclamar: Estau tranquils, aquesta vegada esclatarà».⁵¹⁵

El 19 de juliol es va produir el pronunciament militar a Mallorca. Després d'haver-se sufocada la resistència republicana per part de les forces insurrectes es va iniciar la repressió, on l'estament eclesiàstic mallorquí hi jugà un paper important. Com explica, l'historiador Josep Massot i Muntaner: «de l'Església s'han treballat molts aspectes, tant de l'etapa de la Segona República, de la Guerra Civil, com del franquisme. La seva funció en la repressió i el control social s'ha posat de relleu en reiterades ocasions, encara que cal individualitzar determinats comportaments i veure l'evolució des de distintes perspectives, atès que alguns catòlics foren també represaliats, entre ells, un capellà diocesà».⁵¹⁶

Un posicionament que també defensa Llabrés Martorell quan exposa: «Havent de parlar de les actituds de l'Església de Mallorca, i del seu comportament als pobles que patien la Guerra Civil, vull fer una primera observació. Seria injust i desfiguraria la realitat parlar d'una única postura, com si, per exemple, tot catòlic a Mallorca hagués combregat amb les mateixes idees i hagués mantingut idèntica postura davant el conflicte de les dues Espanyes».⁵¹⁷ Estam d'acord amb aquestes visions. Dit això, no podem obviar el paper destacat de l'Església mallorquina i especialment, d'alguns sacerdots en la repressió contra els republicans. El personal eclesiàstic, no únicament va justificar la repressió, sinó que també hi va prendre part, contribuïnt amb denúncies i en execucions.

Fetes aquestes puntualitzacions, és necessari assenyalar que tot i que la participació de l'Església en la repressió fou destacada no es pot afirmar que l'alçament militar del mes de juliol de 1936 va ser per motius de caràcter religiós. En aquest sentit, l'historiador Hilari Raiguer a la lliçó inaugural que va pronunciar al Centre d'Estudis Filosòfics i Teològics de l'Abadia de Montserrat el 2014 defensa aquest plantejament:

«Els generals colpistes no es caracteritzaven per la seva religiositat. A més, ni els pronunciaments de la declaració d'estat de Guerra ni la premsa, no esmentaven la religió. De fet, ni un sola de les proclames dels rebels deia que la revolta era motivada per la defensa de la religió, ni cap diari parlava de la revolta com a defensa de la fe. Les proclames parlaven de reconstrucció nacional, però no feien cap esment a la situació de

⁵¹⁵ GAYÀ SITJAR, Miquel. *Històries i memòries*. Palma: Editorial Moll, 1986, pàg. 105-106. Recollit a COMPANY MATES, Arnau. *Sant Joan. Cacics i repressors*. Palma: Documenta Balear, 1996, pàg. 66.

⁵¹⁶ MASSOT I MUNTANER, Josep: *El bisbe Josep Miralles i l'Església de Mallorca*. Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1991.

⁵¹⁷ LLABRÉS MARTORELL, Pere J. «Església i Guerra Civil a Mallorca». MEMÒRIA CIVIL. MALLORCA EN GUERRA. Suplement diari BALEARES, núm. 42 (Edició de dia 19 d'octubre de 1986).

la religió. Segons Hilari Raiguer, els bisbes espanyols no van prendre part en la conspiració colpista, però sí que amb el temps, s'hi van adherir amb entusiasme, a excepció del cardenal Vidal i Barraquer».⁵¹⁸

L'historiador afegeix que la postura inicial –davant la insurrecció militar– de la Santa Seu va ser la d'acatar la legalitat republicana. Així es va indicar als bisbes espanyols. Ara bé, molts prelats mallorquins tenien molt poca simpatia amb la República i com hem vist, ho demostraren sobradament participant i organitzant nombrosos incidents. El començament de la Guerra no va fer canviar la postura inicial dels caps de la Santa Seu, ni tampoc les relacions diplomàtiques entre el Vaticà i el govern de la República. A més, la màxima institució eclesiàstica va trigar gairebé dos anys a reconèixer plenament el govern de Franco, atès que des de Roma no estaven segurs de qui guanyaria la Guerra. Però sobretot, la Santa Seu tenia por el fet que podia generar l'ajut als revoltats de l'Alemanya nazi d'Adolf Hitler i de la Itàlia de Benito Mussolini, ja que temien que el govern de Franco fos controlat per les dues potències feixistes, amb els quals els màxims mandataris de l'Església havia tingut molts problemes.

En relació a aquest tema, altres opinions també defensen la postura d'Hilari Raiguer. Com explica Francisco Sánchez Pérez: «En las directrices de la sublevación, el general Mola, habla de separación entre Iglesia y Estado. Los militares no perseguían un Estado confesional. La defensa de la religión no aparece unos meses después del inicio de la Guerra. En estos momentos algunos obispos hablan de Cruzada».⁵¹⁹ Per tant, tot ens fa pensar que la religió –com defensen les tesis revisionistes conservadores– no fou una de les motivacions perquè les forces conspiradores organitzassin un alçament contra la República. Ara bé, alguns estudiosos asseguren que la Guerra Civil es va convertir més endavant «en una Guerra de Religió».⁵²⁰

L'1 de juliol de 1937, la publicació de la *Carta Colectiva del Episcopado Español* que promogué el cardenal Gomà a petició de Franco va fer canviar el posicionament del Vaticà. El text que signaren una gran part dels bisbes espanyols denunciava –davant l'opinió internacional– la persecució religiosa de la zona republicana. Ara bé, l'escrit en cap moment no parlava de la terrible repressió de la zona nacional. Sigui com sigui, l'alta Cúria va donar suport a les autoritats revoltades.

Resumint tot el que hem exposat, podem dir que tot i la no intervenció de l'Església en la trama conspiradora militar, si que podem afirmar que poc després de l'esclat de la revolta militar gairebé la majoria de bisbes espanyols, entre ells Josep Miralles Sbert, bisbe de Mallorca donaren suport a l'alçament. La decisió fou motivada especialment per la defensa dels privilegis de l'estament eclesiàstic, que creien havien perdut durant

⁵¹⁸ Informació recollida a la crònica de MIQUEL BAUSSET, Josep: «L'Església i la Guerra Civil». LA VEU (diari digital del País Valencià). Edició del dia 10 de desembre de 2014.

⁵¹⁹ SÁNCHEZ PÉREZ, Francisco. «Con el cuchillo entre los dientes». AA.VV. *Los mitos del 18 de juliol*. Barcelona: Editorial Crítica, 2013, pàg. 236.

⁵²⁰ MIQUEL BAUSSET, Josep: «L'Església i la Guerra Civil». LA VEU (diari digital del País Valencià). Edició del dia 10 de desembre de 2014.

la República. Un posicionament més que dubtable, atès que en cap moment l'estament eclesiàstic va perdre el seu poder omnipresent a la societat mallorquina dels anys de govern republicà. Amb el començament de la Guerra, l'Església, es situà a favor dels militars colpistes i el seu paper dins la repressió fou important. D'aquesta manera, es va convertir en un gran centre de poder de la Mallorca en Guerra, que no dubtà donà suport a la instauració del nou règim militar i amb ell, la pràctica de l'eliminació planificada de persones.

Analitzant, el posicionament de la institució eclesiàstica mallorquina al llarg del conflicte, és ben sabut que durant els primers dies de la Guerra el màxim responsable de la Cúria mallorquina, Josep Miralles Sbert va proclamar una postura conciliadora i gaire compromesa amb els revoltats. Ara bé, pensam que aquest posicionament presumiblement no intervencionista no era compartit per una part dels seus religiosos, atès que feia temps s'havien compromès, de paraula i fet, amb persones –membres de la Falange i militars– molt actives amb la conspiració que esclatà el mes de juliol de 1936. Aquests fou el cas del canonge de la Seu i persona de confiança del bisbe, Joan Rotger Niell.⁵²¹ En aquest sentit, podem afegir d'altres exemples de religiosos que des del primer moment donaren suport al cop d'estat i no esperaren les consignes del bisbe Miralles. El prevere Mateu Nebot Antich es situà a favor del cap de la Falange i batle de Manacor, Jaume Jaume Rosselló, un personatge sinistre que va participar activament en la repressió de la zona de Manacor.

Un altre cas és el del prevere secularitzat de Campanet, Joan Crespí Nicolau que va jugar un paper destacat en la construcció de Falange abans de començar la Guerra. Altres sacerdots addictes foren Sebastià Garau Ripoll i el capellà castrense, Nicolas Saggesse Senise que fou nomenat cap espiritual de la Falange. Saggesse va intervenir – amb l'uniforme falangista– en nombrosos actes públics de suport als revoltats i els seus discursos eren una proclama a favor de la eliminació dels denominats: rojos.⁵²² El lingüista i historiador, Francesc de Borja Moll recorda aquest fet: «Durant els primers mesos de la Guerra, anava amb la pistola pels pobles incitant a la caça de suposats rojos, fins i tot des de la trona, M'han assegurat que un rector morí d'un atac de cor, de l'horror que li produí veure la trona del seu temple parroquial profanada pels crits d'odi d'aquell energumen».⁵²³

En relació a l'ús d'armes i de indumentària feixista per part de sacerdots volem afegir un testimoni que certifica aquest fet. Aina Juan Sageras era l'esposa d'Antoni Salleras Picornell, militant del Ràdio Comunista de Porreres. Dia 15 d'agost de 1936 fou detingut juntament altres simpatitzants d'esquerra a Porreres. L'endemà foren traslladats

⁵²¹ CAPELLÀ FORNÉS, Llorenç. «Bartomeu Oliver una veu contestatària de 83 anys a Sencelles». MEMÒRIA CIVIL. MALLORCA EN GUERRA. Suplement diari BALEARES, núm. 42 (Edició de dia 19 d'octubre de 1986).

⁵²² COMPANYY MATES, Arnau. *Sant Joan. Cacics i repressors*. Palma: Documenta Balear, 1996, pàg. 105.

⁵²³ DE BORJA MOLL, Francesc. *Els altres quaranta anys (1935-1974)*. Palma: Editorial Moll, 1975, 29.

a Manacor i assassinats vora l'antic cementeri municipal. Fa uns anys, Aina Juan ens explicà el seu calvari després de la mort del seu marit:

«Durant dos anys vaig cercar el meu marit per tot Mallorca. Ningú em donava noves seves, però un dia cercant-lo per les presons de Palma amb la meva germana Catalina ens creuàrem amb un personatge vestit de falangista. Na Catalina em va dir: “Aina, que no t’has fixat en aquest que ha passat?” Jo no tenia forces ni de mantenir la mirada dreta, perquè quasi vaig fer pell. Però me vaig posar a córrer. Li vérem passar davant i el vam esperar, amb el cap ben alt. Quan ens toparen li mirarem la pistola que duia. El falangista va baixar el cap. Era un capellà de Porreres vestit de blau de cap a peus».⁵²⁴

La sèrie Memòria i oblit d'una Guerra parla també de l'ús que feren els sacerdots de la vestimenta de la Falange: «L'església de Vilafranca intervé en un paper molt controvertit. Sempre es va posicionar a la dreta. El capellà deia missa pel dematí, llavors els vespres es llevaven els vestits de capellans i es posaven la roba de feixista. Agafaven el fusell i a matar gent. Poder dir missa, poder confessar, poder administrar la comunió i els vespres a matar. No ho entenc de cap manera».⁵²⁵ No són els únics casos que corroboren que els sacerdots participaren en les feines més compromeses de la repressió. Una altra vegada, els testimonis constaten aquest compromís. Antoni i Margalida Blanch Servera eren fills d'Andreu Blanch Bauçà, un actiu militant d'Esquerra Republicana Balear de Porreres. El mes d'octubre de 1936 fou detingut a Palma, on residia. Dies després va desaparèixer:

«Record que mon pare i jo anàvem [es refereix al seu fill, Antoni] cap al taller de sabates que teníem a Son Fortesa a Palma. Quan vàrem arribar, allà ens esperava un cotxe conduït per un falangista, acompanyat d'un capellà de Porreres. Mon pare digué a un empleat seu que m'acompanyés a ca nostra. Jo vaig intentar mirar-los a la cara, però ells la giraren de cop. Vaig conèixer el capellà perquè era molt amic de mon pare. Tot i tenir 6 anys, ho record com si fos avui, era dia 30 d'octubre de 1936. [...] El van portar a una comissaria que estava al carrer Estanc, allà va passar la nit i una tia meva li va portar una manta perquè no passàs fred. L'endemà ma mare i jo anàrem a visitar-lo, però ja no hi era. Quan vàrem sortir del quarter demanàrem per ell. Un guàrdia ens digué que se l'havien emportat a la mitjanit, però no sabia on. No hem sabut res més d'ell. Vaig poder saber que havia mort ofegat al moll de Palma. Durant quinze anys el vàrem cercar per tot, a les presons, als camps de concentració, al cementiri de Ciutat, on hi havia caramulls de roba i miràrem si trobaríem la seva, però tampoc hi era. Les visites al cementiri de Ciutat eren quasi setmanals. Record que hi havia unes fosses quadrades i hi havia quatre o cinc cossos dins, era esgarrifós».⁵²⁶

⁵²⁴ Testimoni oral d'Aina Juan Sagreras. Hem omès el nom del sacerdot. Vegeu també GARÍ SALLLERAS, Bartomeu. *Porreres, desfilades de dia, afusellaments de nit*. Palma: Documenta Balear, 2007, pàg. 238. OLIVER RIERA, Catalina: «No cal dissimular la nostra història». LLUM D'OLI, núm. 79 (novembre de 2000).

⁵²⁵ MEMÒRIA I OBLIT D'UNA GUERRA. «Vilafranca, la història amagada», capítol núm. 24.

⁵²⁶ Testimoni oral d'Antoni i Margalida Blanch Servera. Vegeu també GARÍ SALLLERAS, Bartomeu. *Porreres, desfilades de dia, afusellaments de nit*. Palma: Documenta Balear, 2007, pàg. 212-213.

Dies després del triomf de la insurrecció, el 23 de juliol, el bisbe Miralles va nomenar vicari general castrense, Francesc Sureda Blanes.⁵²⁷ Quinze dies més tard, el 14 d'agost, el bisbat de Mallorca va demanar a tots els responsables de les parròquies que durant les homilies que celebressin es pregàs per la pau a l'Estat espanyol. Aquesta postura, en certa manera conciliadora va acabar a partir de l'arribada de les notícies del desembarcament de les tropes catalanes del capità Alberto Bayo a les costes del Llevant mallorquí la matinada del 15 al 16 d'agost de 1936. Aquest fet, juntament amb el clima de crispació que es començava a viure a Mallorca i les notícies que arribaven sobre la persecució religiosa a la península, decantaren el posicionament dels caps de l'Església. Fou en aquest moment quan l'alta cúria religiosa va prendre la determinació de donar suport al *Glorioso Movimiento Nacional*. A partir d'aleshores, l'estament eclesiàstic no va dubtar a predicar la necessitat d'acudir a la zona de Guerra per tal de defensar el *Movimiento Nacional* contra la invasió marxista.⁵²⁸ I al mateix temps, s'entregaren al benefici del nou règim amb el qual va compartir objectius comuns: ordre, moralitat i unitat doctrinal. Les noves autoritats i l'Església organitzaren actes de desgreuge, celebracions marianes, missions populars, celebracions religioses que ocuparen l'agenda de sacerdots i autoritats militars i paramilitars. L'assistència dels quals era obligatòria. La intenció no era d'altre que destruir el passat republicà i el mateix demonitzar i eliminar els seus representants.

En conseqüència, els membres de l'Església mallorquina cediren les parròquies per celebrar tot tipus d'actes d'enaltiment del nou règim, on es feren discursos i homilies justificant la repressió. Sense deixar de banda els sufragis pels soldats que havien caigut al front de Guerra. També organitzaren processons de rogativa, peregrinacions, processons per commemorar victòries. Aquests actes d'exaltació també serviren per humiliar i vexar els familiars dels represaliats:

«Les desfilades falangistes sempre acabaven a l'Església parroquial. Era una mostra de poder del feixisme. Dins el temple, els feixistes se seien l'un al costat de l'altra. Els cops de culata al terra se sentien cada vegada que el capellà ordenava que es posassin drets. El renou feia tremolar la resta dels assistents. En els primers bancs hi havia el batle i els regidors acompanyats dels falangistes més destacats. A vegades, ens obligaven a assistir-hi. El rector sempre criticava els nostres familiars. Encara que es fessin "grossos" alguns feixistes no podien dormir pels fets que havien comès contra veïnats i contra els qui havien mort de nit vora La Creu [es refereix a l'Oratori de la Santa Creu de Porreres, on es realitzaven execucions de persones]». ⁵²⁹

Després de la reembarcada republicana de principis de setembre de 1936, el feixista italià, Arconovaldo Bonacorsi, el *Conde Rossi* i el cap de Falange, Alfonso de Zayas,

⁵²⁷ Mossén Francesc Sureda Blanes (Artà, 1888-Palma, 1955). Teòleg, lul·lista, Promotor i comissari general dels Exploradors mallorquins. L'any 1918 ingressà en el cos castrense. CERDÀ, Mateu. *L'escoltisme a Mallorca (1907-1995)*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1999, pàg. 109.

⁵²⁸ Informació facilitada per l'historiador, Arnau Company Mates.

⁵²⁹ Testimoni de Maria Garau Ripoll.

juntament amb el capellà teatí Julià Adrover i altres autoritats visitaren molts pobles de Mallorca. En totes les visites hi trobam la presència dels rectors de les parròquies, com fou el cas de la visita a Santa Margalida, on a més de Rossi hi parlà el sacerdot Joan Rubi Fluxà. El clergue vincula a Falange va agrair la visita del feixista italià a Mallorca «para defenderla de la avalancha comunista».⁵³⁰

A partir del mes d'octubre, l'Església i els seus representants s'començaren a comprometer-se d'una manera molt activa en la repressió. Els caps de les parròquies elaboraren informes condemnatoris contra els republicans, que eren molt semblants als que redactaven els caps de la Falange locals i les autoritats municipals. Cal recordar que el bisbe Miralles en un escrit dirigit a tots els responsables de les parròquies encoratjava a elaborar escrits inculpatoris i ordenava que s'abstinguessin de fer informes favorables a persones afiliades o properes a les societats i partits d'esquerra. Els escrits dels religiosos senyalaven la tendència ideològica o militància política de cada inculpat abans i després de la insurrecció, els càrrecs desenvolupats en les institucions locals i els actes realitzats. La seva intenció era inculpar les persones que serien empresonades o bé, eliminades a través de sentències extrajudicials i exemplars. Citam el cas de Jaume Mas Antich de Campos. Dia 23 d'agost de 1936 va ingressar a la presó Provincial. L'expedient eclesiàstic de declaració de mort presumpta per contraure segon matrimoni de la seva esposa es va iniciar el 1941. La documentació explica que Maria Sureda va declarar que el seu espòs havia estat detingut el 20 d'agost de 1936. En aquestes actuacions consta un informe del capellà de la presó Provincial que diu: «que en el libro diario de salidas y en fecha de 5 de marzo de 1937, consta que dicho fulano salió en libertad bastante entrada la noche. Hablando con un conocido suyo me dice que recuerda su salida y que fue una de aquellas que se hacían con fin desconocido».⁵³¹ Segons Llorenç Capellà: «Possiblement morí afusellat a Porreres».⁵³²

Més endavant, els informes foren utilitzats pels tribunals franquistes per dictar condemnes a pena capital o a anys de reclusió. Els expedients generats pel personal religiós s'utilitzaren per incoar expedients i sancionar persones. A banda d'aquest fet, en alguna ocasió, algun clergue va participar directament en els processos judicials. Es recordada la presència del rector d'Esporles, Mateu Tugores Maimó en el judici de la causa 250/1936, a la qual va assistir vestit amb una capota vermella. Aquest consell de Guerra va tenir un tràgic final. S'ordenaren cinc penes de mort que foren executades dia 26 d'agost de 1939.⁵³³ En relació en aquest tema, Massot i Muntaner afirma que un únic sacerdot va formar part de la composició dels tribunals franquistes. Per tant, va

⁵³⁰ BERGAS PASTOR, Xisco; ESCALES TOUS, Jaume; MAS FORNÉS, Antoni i TORTELL FRONTERA, Miquel Àngel. *Paper blanc. Els darrers mesos de la República i la Guerra Civil a Santa Margalida*. Ed. Ajuntament de Santa Margalida, 2013, pàg. 100.

⁵³¹ ADM, expedient Maria Sureda.

⁵³² CAPELLÀ FORNÉS, Llorenç. *Diccionari Vermell*. Palma: Editorial Moll, pàg. 104. GARÍ SALLERAS, Bartomeu. *Porreres, desfilades de dia, afusellaments de nit*. Palma: Documenta Balear, 2007, pàg. 284.

⁵³³ ALEMANY TORRES, Arnau; GARAU MORANTA, Bartomeu i MIR CAÑELLAS, Guillem. *Les petjades dels oblidats. La repressió a Esporles*. Ajuntament d'Esporles, 2016, pàg. 119.

intervenir d'una manera directa en la repressió institucional. Es tracta de Bartomeu Bosch Sansó que pel mes de setembre de 1936 fou nomenat membre del Tribunal Depurador del personal del Magisteri.⁵³⁴ A tall d'exemple citam un informe del rector d'Alaró que va elaborar dia 2 d'octubre de 1937, contra dos mestres nacionals. Es tracta d'Andreu Rotger Pizà que fou culpats «de ser simpatizante de la izquierda y de la masoneria». Per la seva banda, el clergue afirmava que Francisco Llobera Estrades «era persona que simpatizaba con la izquierda demostro por el asesinato de Calvo Sotelo».⁵³⁵ Els informes de la comissió de Depuració del Magisteri són una descripció de la societat mallorquina dels anys 30 del segle XX. Al mateix temps, aporten una visió detallada de l'odi de la dreta i de l'Església contra molts docents, que en moltes de casos –a través d'aquests documents– foren condemnats i apartats de la docència.

El mateix temps de la intervenció del personal eclesiàstic amb l'elaboració d'informes és important manifestar la seva participació en altres aspectes de la repressió que fins el moment no hem mencionat. Són molts els testimonis i les proves que podem aportar sobre la implicació de l'Església i els seus representants amb la preparació i la inducció d'actes repressius com detencions, assetjament i assassinats. En aquest sentit, Manuel Suárez aporta un testimoni esfereïdor de la implicació d'un sacerdot en la repressió. Es tracta del capellà de Calvià, Damià Vidal que juntament amb la Falange i la Secció Femenina, tendrien un paper fonamental en la preparació, inducció i execució d'actes repressius al municipi: «El 19 d'agost de 2008, Mateu Amengual Simó, nebot dels assassinats Antoni i Magí Amengual em relatava la visita del capellà de Calvià a la seva padrina Catalina, mare del dos morts: “Quan ja eren morts, el capellà va anar a visitar els seus pares i va dir a sa mare (la meva padrina): “Madò Catalineta, podeu estar ben tranquil·la que ells dos ara estan bé!” La pobra dona li va contestar amargament i quan el capellà se'n anava, sense que la pogués sentir, li va exclamar: Voldria que el que ha fet matar els meus fills es mori gangrenat!, dedicat al capellà».⁵³⁶

Pel que fa a la participació de religiosos en execucions i afusellaments, es pot pensar que la seva presència únicament està relacionada amb l'administració dels sacraments del qui seria ajusticiat. Però no fou així. Sembla que les seves actuacions anaren més enllà. Les fonts ens assenyalen aquesta tipus de participació amb la repressió: «A Sa Pobra, hi havia un capellà que era un autèntic inquisidor, un dictador, un tirà. Li deien Mossèn Antoni Palou. Controlava tot el poble. Les seves declaracions serviren per fer executar persones, entre aquestes hi havia el mestre d'escola, Jaume Serra Cardell».⁵³⁷

Els testimonis orals també ens confirmen la participació directa d'alguns religiosos en les execucions extrajudicials que es donaren durant els primers mesos de la Guerra.

⁵³⁴ MASSOT I MUNTANER, Josep: *El bisbe Josep Miralles i l'Església de Mallorca*. Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1991, pàg. 160.

⁵³⁵ Documents cedits per Marçal Isern Ramis.

⁵³⁶ SUÁREZ SALVÀ, Manuel. *La historia silenciada. Calvià i Es Capdellà, 1936*. Palma: Lleonard Muntaner editor, 2016, pàg. 141.

⁵³⁷ MEMÒRIA I OBLIT D'UNA GUERRA. «Sa Pobra, al costat de la fidelitat», capítol núm. 27.

Podem confirmar aquesta fet gravíssim gràcies a l'aportació oral de molts de testimonis. Aquestes persones ens explicarem el treball fosc i repressiu realitzat per alguns membres de l'Església de Mallorca:

«El rector, Lluís Crespí [es refereix a l'ecònom de Porreres, Lluís Crespí Niell], es passejava amb el prior de Sant Felip Neri [es refereix a P. Joan Llaneres] pel camí de Marina –camí que passava arran del cementiri–. Pel poble es deia que anaven a donar l'absolució als que eren afusellats darrera el cementiri. [...] Després de realitzar les execucions a la Creu [es refereix l'Oratori de La Santa Creu de Porreres] els falangistes es traslladaven al seu domicili per la via del tren. A vegades, anaven acompanyats dels capellans de l'Església. Ho sé perquè el meu conco, un dia es va posar a l'aguait vora de l'estació del tren per saber qui eren els qui cometien els assassinats. Els feixistes partien i tornaven a casa sempre anaven acompanyats d'un capellà del poble. Sempre se situaven darrere la Creu».⁵³⁸

Una altra exemple d'intervenció d'homes de l'Església en les execucions és el cas de la mort de Julià Vila Amengual. Va néixer a Santanyí el 4 de juny de 1907. Era un jove molt culte i actiu, i molt ben considerat entre els seus correligionaris. Fou soci fundador i secretari de l'Esquerra Republicana Balear a Santanyí. Va dirigir una publicació local anomenada *Nuestro Pueblo*. Era vocal de la societat Unió Obrera d'Oficis Diversos, del Pòsit de Pescadors i de la societat recreativa Centre Artístic. Havia acabat el servei militar al Regiment Mixt de Maó com a caporal. Amb la rebel·lió militar del juliol de 1936, fou arrestat i emportat a Palma. El tancaren al castell de Bellver fins el 9 de gener de 1937, en què fou alliberat. Segons Cristòfol-Miquel Sbert, «un grup de falangistes del seu poble l'esperaren a fora del recinte de la presó i se l'endugueren a Porreres».⁵³⁹ Era la nit del 9 al 10 de gener de 1937. Sembla que abans de morir a trets de pistola disparada per un capellà, havia estat torturat.⁵⁴⁰ Capellà Fornés corrobora aquest fet: «un sacerdot fou l'organitzador de l'assassinat. Homes de Santanyí se l'emportaren a La Creu de Porreres i, cap d'elles després d'haver-lo torturat cruelment ningú s'atrevia a donar-li el tret de gràcia. El clergues més decidit va prémer el gallet».⁵⁴¹

Tot i la forta implicació de la major part de membres de l'Església mallorquina dins l'aparell repressiu, no podem deixar de mencionar que existiren veus discordants i contestatàries. És destacable el posicionament de mitja dotzena de rectors de parròquies que es situaren en contra de la duríssima repressió. En una entrevista, el capellà Joan Crespí Nicolau fa referència al tema: «no puc negar que la meva vocació religiosa no era gaire ferma, però allò que veritablement me separava dels hàbits va ser el fet de

⁵³⁸ Testimoni oral de Margalida Oliver Mas i Sebastià Julià Sorell.

⁵³⁹ SBERT BARCELÓ, Cristòfol Miquel. *Santanyí. Els tres fronts*. Palma: Documenta Balear, 2004, pàg. 141-142.

⁵⁴⁰ GARÍ SALLLERAS, Bartomeu. *Porreres, desfildades de dia, afusellaments de nit*. Palma: Documenta Balear, 2007, pàg. 309.

⁵⁴¹ CAPELLÀ FORNÉS, Llorenç. *Diccionari Vermell*. Palma: Editorial Moll, 1989, pàg. 181. MASSOT I MUNTANER, Josep: *El bisbe Josep Miralles i l'Església de Mallorca*. Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1991, pàg. 160.

tocar amb les mans la podridura de la cúria. L'Església, em cregui, estava podrida».⁵⁴² Una altra veu discordant amb l'actitud dels responsables del nou règim fou la del sacerdot Bartomeu Oliver de Sencelles que fou jutjat per un tribunal militar. Anys després del fet va afirmar: «No es pot imaginar la repugnància que sentia quan em deien que trobaven homes assassinats per les cunetes de les carreteres. Homes i més homes, que jo sabia totalment innocents. La violència s'ensenyorí de Mallorca i la gent, la mateixa gent que jo coneixia i que creia bona, aplaudia els assassinats [...] l'Església, amic meu, no va fer les passes que calien per evitar tantes morts com es produïren. Per tant, la seva passivitat, la fa culpable».⁵⁴³ El testimoni d'Oliver confirma la repressió que s'exercia a Mallorca amb la complicitat de l'Església:

«Tot el que escriu Bernanos és cert. A posta de sol s'enduien els homes de ca seva, i apareixien, l'endemà, morts. Aquí, a Sencelles, en mataren dos, un gras i un prim. Pobre gent. Els assassins eren de Montuiri i els mataren prop de ca na Ramallet. Del poble sentírem els trets i el batle [...] que els traslladàs al cementiri. Per la descripció que s'havia fet dels cadàvers, jo temia que un d'ells fos el d'un amic meu, d'Algaida, així que a la nit següent vaig botar la paret del cementiri, amb l'ajut d'un altre capellà del poble, per tal de confirmar les meves sospites. I va esser, efectivament, el del seu amic? No. Encenguérem un misto i alçàrem la chaqueta que els cobria. Estaven dins el mateix bagul l'un damunt l'altre».⁵⁴⁴

El religiós d'Artà, Andreu Caselles fou un altra veu que es posicionà en certa manera contra de l'actitud de l'Església dirigida per Josep Miralles Sbert, però no mai ho va fer públicament. L'investigador Antoni Vives Riera aporta el perfil del religiós:

«Andreu Casselles fou ordenat prevere l'any 1919 i va romandre com a vicari d'Artà fins l'any 1930, any en el qual fou destinat a la parròquia de Santa Eulàlia a Palma. Es situà políticament d'una manera molt radical en un socialisme cristià inspirat en la *Rerum Novarum* de Lleó XIII. Aquesta postura inequívoca el situà en una posició un poc ambigua. El seu discurs es centrava més en temes socials polítics, encara que només fos per precaució. Fou acusat tant de comunista com de feixista, però no va ser en cap cas reprimat. L'any 1960, li tancaren també la seva publicació, el setmanari "El amigo del pueblo».⁵⁴⁵

⁵⁴² CAPELLÀ FORNÉS, Llorenç. «Joan Crespí, fundador de Falange que no refusa la conversa». MEMÒRIA CIVIL. MALLORCA EN GUERRA. Suplement diari BALEARES, núm. 28 (Edició de dia 13 de juliol de 1986).

⁵⁴³ CAPELLÀ FORNÉS, Llorenç. «Bartomeu Oliver una veu contestatària de 83 anys a Sencelles». MEMÒRIA CIVIL. MALLORCA EN GUERRA. Suplement diari BALEARES, núm. 42 (Edició de dia 19 d'octubre de 1986).

⁵⁴⁴ CAPELLÀ FORNÉS, Llorenç. «Bartomeu Oliver una veu contestatària de 83 anys a Sencelles». MEMÒRIA CIVIL. MALLORCA EN GUERRA. Suplement diari BALEARES, núm. 42 (Edició de dia 19 d'octubre de 1986).

⁵⁴⁵ VIVES RIERA, Antoni. *Modernització i pervivència de la vila rural com a subjecte històric durant el segle XX. Les festes de Sant Antoni i el cant de l'argument a la vila d'Artà a Mallorca*. Tesi Doctoral: Universitat de Barcelona. Departament d'Història Contemporània (2000-2002), pàg. 774.

El rector de Sencelles, Guillem Parera, també fou una veu contrària i fou amonestat públicament per part de les autoritats feixistes, perquè no va donar suport a un escamot d'exaltats que cantaven himnes patriòtics. El sacerdot Antoni Rosselló Sabater fou un capellà fortament castigat. Fou acusat juntament amb un altre sacerdot, Jeroni Alomar Poquet, d'ajudar republicans mallorquins perseguits a accedir a la zona republicana.⁵⁴⁶ Segons Santana Morro, el rector de Consell, Nadal Munar Perelló es va queixar davant les autoritats de la detenció d'alguns dels seus veïnats, dels quals va demanar que els possessin en llibertat.⁵⁴⁷ Tot i aquesta fet, el mateix investigador afirma que encara existeixen «alguns interrogants sobre l'actitud del rector, atès que altres opinions asseguren la seva manca de suport cap els presoners, fins i tot, hi ha testimonis que afirmen que va recriminar als seus familiars quan li demanaren clemència. Sembla que el sacerdot va ser consultat i la seva opinió fou tinguda en compte a l'hora d'elaborar els informes que les autoritats confeccionaren dels detinguts».⁵⁴⁸ En darrer lloc, volem anomenar el cas d'Antoni Pons Pastor.

A banda de les veus opositores d'eclesiàstics també hi hagué actuacions en defensa de persones que havien de ser represaliades. Durant l'etapa de màxima repressió que coincidí amb les tres setmanes que duraren les accions militars provocades pel desembarcament republicà de Bayo, escamots falangistes de s'Alqueria Blanca volien capturar republicans locals. La ràpida actuació del capellà, Damià Rigo Vidal que s'enfrontà amb els feixistes va aconseguir aturar un vessament de sang.⁵⁴⁹ De la mateixa manera va actuar el sacerdot de Vilafranca de Bonany, Antoni Lliteras, que davant la persecució que va patir Miquel Capó Capó, va facilitar la seva residència perquè pogués amagar-se dels seus perseguidors. Desgraciadament, no el va poder salvar.⁵⁵⁰ El secretari de Búger fou detingut i posteriorment jutjat per un consell de Guerra. Fou afusellat dia 27 de gener de 1937.

Però no tenim dubtes pel que fa a l'exemple més destacat de la fúria repressiva feixista que va afectar a un sacerdot contestari o no addicte al nou règim. És el cas del prevere de Llubí i exvicari de Son Carrió i d'Esporles, Jeroni Alomar Poquet. Aquest religiós fou empresonat durant uns mesos i acusat d'intentar ajudar alguns republicans a fugir. Per aquest motiu, fou condemnat a mort i afusellat al cementiri de Palma dia 7 de juny de 1937, juntament amb Joan Baldú Pascual i Martí Ros.⁵⁵¹

La mort de Jeroni Alomar és un exemple de la intenció que perseguien les noves autoritats: infringir uns mort exemplar i d'escarni, perquè ningú, dins l'estament eclesiàstic es posicionàs en contra de tot el que succeïa a Mallorca amb la repressió. Per

⁵⁴⁶ MARGAIS BASSI, Xavier. *Bunyola amb la por al cor*. Palma: Documenta Balear, 2004, pàg. 122.

⁵⁴⁷ SANTANA MORRO, Manel. *Consell. Les penes de mort*. Palma: Documenta Balear, 1996, pàg. 68.

⁵⁴⁸ *Ibidem*, pàg. 67.

⁵⁴⁹ SBERT BARCELÓ, Cristòfol Miquel. *Santanyí. Els tres fronts*. Palma: Documenta Balear, 2004, pàg. 135.

⁵⁵⁰ Informació facilitada per Jaume Sansó Caldentey.

⁵⁵¹ CAPELLÀ FORNÉS, Llorenç. *Diccionari Vermell*: Palma: Editorial Moll, 1989, pàg. 21-22.

tant, és evident que la reacció del clergat mallorquí fou molt escassa. Uns no es pronunciaren, atès que eren còmplices de la repressió. Els altres callaren, ja que tenien por a les represàlies. Aquesta dualitat va permetre fer emmudí les veus dels sacerdots contestaris durant molts anys. L'exbisbe de Mallorca, Teodor Úbeda va recordar la mort d'Alomar Poquet en un sermó que féu en un acte a l'Església dels Caputxins.⁵⁵² Feia 58 anys que els feixistes havien acabat amb la vida del rector de Llubí. L'assassinat d'Alomar Poquet no fou l'únic fet repressiu que va patir la seva família. El mateix moment, que el rector Jeroni Alomar era perseguit, el seu germà Francesc Alomar fou tancat a Can Mir. Però finalment fou alliberat després de nombroses peripècies i suborns que va rebre la seva família.

⁵⁵² NICOLAU PONS, S. J. «Els màrtirs mallorquins dins el bàndol nacional (II)». DIARIO DE MALLORCA (edició de dia 19 de novembre de 2007).

CAPÍTOL III.- MODALITATS I SISTEMES REPRESSIUS

La Guerra Civil espanyola va comportar la voluntat d'exterminar l'enemic. Tant en el bàndol republicà com a la zona franquista es va aplicar la repressió i, conseqüentment s'eliminaren moltes persones. La diferència entre una repressió i l'altra, va consistir en què la que es va dur a terme a la zona republicana va ser descontrolada en uns primers moments i després aturada mentre que, a la zona nacional, fou planificada i sistemàtica i encoratjada per les autoritats franquistes i, va continuar al finalitzar la Guerra Civil.

Entre el mes de juliol de 1936 i l'1 d'abril de 1939 als territoris conquerits pels revoltats militars hi va haver execucions massives i sistemàtiques, captivitat a presons i camps de concentració durant perllongats períodes. Hi va haver també llistes amb els noms de les persones que havien de ser eliminades, tortures generalitzades, persecucions polítiques, discriminació sistemàtica cap a una part de la població anomenada "republicana", "roja" o "no afecta", que fou considerada –en el llenguatge emprat pel règim imposat per les armes– com a "criminal". Per dur a terme aquesta eliminació ideològica s'utilitzaren diferents modalitats i sistemes repressius de diferent grau, que foren emprats tant per part de les autoritats com per les persones que conformaven els grups de poder de la repressió.

Les modalitats i sistemes repressius de la repressió mallorquina exercida durant el període de la Guerra Civil espanyola no es diferencien dels aplicats a la resta de la zona nacional. El fet que es donin casos i modalitats repressives semblants a tots els territoris conquerits pel bàndol franquista és una mostra més que la repressió fou planificada i que existí un contacte molt important entre les autoritats i els agents repressors.

Les modalitats emprades a Mallorca inclouen des de l'execució extrajudicial (passejos i tretes), la duresa de la pena de mort i l'empresonament, que podem considerar com a repressió major o gran repressió, fins el suïcidi, les tortures, les mutilacions *ante mortem*, les humiliacions públiques, els suborns, passant per tot tipus de vexacions denigrants que considerarem com altres tipus de pràctiques repressives. L'aplicació d'aquesta sistemàtica va provocar l'assassinat i la desaparició física i social de centenars d'homes.

La repressió també va afectar les dones, que patiren tot tipus d'agressions i humiliacions, fins i tot, la mort. La violència de gènere fou brutal i desmesurada i els mètodes repressius emprats foren el mateixos que aplicaren els homes, però amb una diferència molt important, arribaren a extrems insospitats i alguns d'ells poc divulgats, per tant, desconeguts. Els casos particulars de Pilar Sánchez i Joana Vaño Morales, entre d'altres exemplifiquen molt bé l'aplicació de les modalitats i sistemes repressius contra les dones mallorquines. Ambdues persones foren brutalment represaliades i assassinades pels escamots de Falange durant la Guerra Civil.

Un altre aspecte important dels sistemes repressius franquistes foren els símbols de la repressió o de la por que trobarem relacionats amb els espais de la repressió (cementiris, quarters de policia i Falange, entre d'altres). L'oli de ricí o de motor, els bolics de roba dels cementiris, els bassiots de sang, les armes i la munició dels repressors, els llençols i la roba dels botxins, els còmplices i els delators són alguns dels exemples més representatius de la simbologia repressiva quotidiana de la Guerra Civil. Aquesta no es va edificar a places i llocs representatius dels municipis amb la intenció d'adoctrinar tota la població i construir una nova identitat nacional, però si que és recordada com a pervivència de la repressió franquista.

Com ja hem explicat, l'aplicació de les modalitats repressives durant la Guerra va generar centenars de víctimes. Una vegada finalitzat el conflicte, les noves autoritats i la historiografia franquista s'encarregaren de minimitzar els episodis de la repressió. D'aquesta manera, la magnitud de les atrocitats comeses pels grups de poder de la repressió fou ocultada durant dècades i, en molts de casos atribuïda als enemics republicans. La Transició Democràtica, uns anys que es caracteritzaren per una manca de consens polític i de por per tal d'afrontar el tema de la repressió varen permetre la seva perseverància i ocultació. En aquest sentit, afegim un comentari de l'investigadora Carme Molinero que explica molt encertadament aquesta situació:

«Aquesta realitat [es refereix a l'aplicació dels sistemes repressius franquistes], en bona mesura, és una conseqüència de l'èxit de la política que havia realitzat el règim franquista, basada, en essència, en un discurs segons el qual totes les convulsions que s'havien experimentat a Espanya durant els anys trenta, i en particular la Guerra Civil, havien estat conseqüència de la perversitat d'una part dels seus habitants, aquells que eren aplegats amb el nom de l'AntiEspanya. Aquest discurs no va poder ser contestat al llarg de la dictadura i no va ser prou qüestionat després».⁵⁵³

El que hem exposat no significa, però, que els treballs d'historiadors i investigadors realitzats a finals de la Dictadura i durant el procés de Transició política –malgrat les dificultats d'accés a la documentació estatal–, no aportassin estudis sobre la repressió cada cop més sòlids. En aquests anys, comencen a ser rellevants les aportacions de la memòria individual de les famílies de les víctimes del franquisme, que van patir en pròpia pell la desmesurada i cruel repressió de la maquinaria franquista.

A partir dels anys 90 de la darrera centúria, es va produir un canvi radical i són molt importants les aportacions historiogràfiques sobre aspectes de la repressió i de com es va aplicar. També cal fer referència a la destacadíssima tasca duta a terme per les associacions memorialistes arreu de l'Estat. En el nostre àmbit, hem d'anomenar, l'Associació de Memòria de Mallorca, que s'encarregà d'un fet molt important, ajuntar

⁵⁵³ MOLINERO, Carme. «Camps de concentració i presons franquistes». Actes del congrés *Els Camps de Concentració i el mon penitenciari a Espanya durant la Guerra Civil i el Franquisme*. Barcelona: Centre d'Estudis sobre les Èpoques Franquista i Democràtica (CEFIB-UAB), 2003, pàg. 16.

esforços entre familiars de víctimes, historiadors, arqueòlegs, antropòlegs i juristes, entre d'altres, per tal de donar repostes als familiars de víctimes desenparades durant molts anys per part de les institucions i, al mateix temps, documentar i explicar la realitat de la repressió que es va exercir a Mallorca en els anys de la Guerra Civil. En aquests darrers anys, els treballs d'investigació i la tasca de les associacions memorialistes han permès recuperar un valuós material sobre la Guerra Civil, que inclou documentació familiar, arxius de fotografia inèdits, cartes de persones empresonades, testimonis orals que en definitiva possibiliten aportar més informació de les pràctiques i sistemes repressius aplicats a Mallorca durant la Guerra Civil que intentarem desgranar al següent apartat.

1)Repressió Major

1.1)Els segrests

A partir de l'horabaixa del 19 de juliol de 1936, el clima de terror es va instal·lar a Palma i a tots els municipis de Mallorca. Començaren les detencions i l'assetjament als considerats desafectes. Els escamots falangistes començaren a escorcollar domicilis per la cerca i detenció de persones que havien format part de les institucions del Front Popular, així com polítics i sindicalistes que estaven inclosos dins les llistes d'afiliats que havien recuperat les noves autoritats després de saquejar les seus socials dels partits i sindicats d'esquerra. Les batudes acabaren amb centenars de detencions i, a la vegada es varen cometre robatoris d'objectes personals i diners als domicilis dels afectats. Afegim un testimoni que ens parla d'aquest fet: «Por la mirilla de mi piso, vi con mis propios ojos, como unos falangistas hicieron trizas la puerta de mi piso y penetraron en él. Rompieron cajones de mi despacho, puertas del armario y registraron todos los rincones, llevándose todo cuanto les pareció o les apeteció, sin olvidar algunos duros de plata»⁵⁵⁴ Pere Oliver Domenge, alcalde del Front Popular de Felanitx va escriure una crònica del que succeïa a Mallorca els primers dies de la Guerra al Diaro de Ibiza dia 14 d'agost de 1936:

«Mallorca pasa unos momentos difíciles, de verdadero terror. Dueños de toda la isla, los oficiales fascistas han organizado milicias de Falange y los jóvenes congregantes de las numerosas asociaciones católicas, agrupadas en torno de los puestos de la Guardia Civil. Desde el primer día se procedió a la detención de los respectivos izquierdistas, Ayuntamientos y comités, atropellándolos brutalmente para vencer las pequeñas resistencias que se oponían a su paso. Solo circulan por las carreteras, escuadras

⁵⁵⁴ JUNCOSA IGLESIAS, Lamberto. *Del recuerdo de mis recuerdos*, pàg. 50.

fascistas de jóvenes católicos dirigidos por militares retirados o en activo, pistola en mano».⁵⁵⁵

A mesura que passaven les hores, les presumptes víctimes foren cada vegada més arraconades. S'instal·laren controls a carreteres i als accessos a Palma que estaven controlats per membres de l'Exèrcit i Falange. Al mateix temps, la cerca de persones es va fer extensiva a qualsevol edifici, com foren les escoles i els domicilis dels docents que allà hi havia als centres escolars:

«Hallamos las puertas abiertas de par en par. Los falangistas habían roto las cerraduras y registrado todas las clases, mesas y sillas revueltas, cuadros rotos [...] ¿A quién buscaban? De madrugada volvieron los falangistas y se llevaron a mi marido. No puedo describir el horror y la pena que sufrí. El beso de despedida no lo olvidaré jamás. Estaba rodeada de falangistas y de guardias, escopetas y más escopetas. Estuvo encerrado en el vapor Jaime I y de allí fue trasladado a Can Mir».⁵⁵⁶

A banda de les detencions i els robatoris, es varen cometre els primers assassinats que cal relacionar directament amb la repressió. Aquest fou el cas de la desaparició de Josep Massanet Lliteres i les morts de Francisco González Rodríguez i Antoni Barceló Simó. D'altres morts que s'enregistraren durant les primeres jornades de la Guerra, cal atribuir-les com a conseqüència de moments d'indecisió i desconcert que va generar l'aixecament militar, o bé, fruit de la resistència republicana. Aquesta situació s'allargaria durant dues setmanes, ja que a primeries del mes d'agost del 36, les detencions s'intensificaren i anaren acompanyades en els millors dels casos, d'empresonament; en molts altres, la persona detinguda era assassinada. Fou en aquest moment quan les noves autoritats començaren el procés d'eliminació de persones en base a la modalitat repressiva anomenada el segrest, també coneguda com a passeig (paseos en castellà) que consistia en què els escamots falangistes treien les persones de les presons o de casa seva i, aprofitant la foscor de la nit per no ser reconeguts, traslladaven les víctimes cap a la mort. Les persones eren assassinades majoritàriament vora les cunetes dels camins, o bé, a les parets dels cementiris. En molts de casos aquestes experiències es convertiren en autèntics espectacles macabres.

Els segrests i passejos, són pràctiques repressives que trobam implantades a les zones de l'Estat espanyol on va triomfar la sublevació militar. El professor Javier Rodríguez defineix aquestes modalitats com una «manifestación de una violencia que no paso por

⁵⁵⁵ OLIVER DOMENGE, Pere. *La sublevación de las Baleares*. DIARIO DE IBIZA (edició de dia 14 d'agost de 1936). Transcripció del document adjuntat a la causa oberta contra Pere Oliver Domenge. AMDM, núm 151/1936.

⁵⁵⁶ Manuscrit d'onze pàgines de Margalida Serra Guiscafré, esposa de Bartomeu Matas Alemany, pàg. 2. Bartomeu Matas Alemany. Va néixer a Esporles i era mestre d'escola. Estava casat amb Margalida Serra Guiscafré que també era mestra. Tenien un fill. Pertanyia a Esquerra Republicana i a la Federació de Treballadors de l'Ensenyança (FETE-UGT). Fou detingut i empresonat a la presó de can Mir. L'afusellaren a La Creu de Porreres juntament amb un grup de presoners que foren trets de la presó de Can Mir la nit del 15 de gener de 1937.

ningún tipo de juicio previo. La obediencia a cualquier tipo de ley fue sustituida por las armas». ⁵⁵⁷ Per tant, podem parlar d'execucions irregulars sense judici previ, ni cap tipus de defensa. Amb major o menor virulència, aquesta modalitat repressiva es va donar per a tota la geografia espanyola, sempre d'una manera desmesurada i en molts casos, despietada. Era protagonitzada per grups de civils armats, i les seves accions eren consentides i fomentades per les noves autoritats. La seva intenció era acabar amb la vida de la major part de les autoritats polítiques i dirigents dels partits de la coalició del Front Popular. Entre els textos que documenten aquest tipus de repressió podem esmentar el del vicecònsol espanyol a l'Alger, Alvaro de Montoya Alcaráz. És un informe sobre els primers mesos de la repressió, elaborat a partir de testimonis de fugitius mallorquins:

«A partir de las diez de la noche todo aquel que se encuentra fuera de su casa puede ser fusilado inmediatamente. Los que en ellas están oyen con horror el crepitar de las balas de los fascistas segando la vida de los republicanos en plena oscuridad. Un joven comunista que había escapado de las pesquisas de los fascistas, escondiéndose en el fondo de un pozo fue obligado por necesidad y la enfermedad a salir de su escondrijo. Fue descubierto. Un disparo le hizo saltar los ojos fuera de sus orbitas y después su cuerpo fue lacerado a golpes de puñales. Otro que había huido por los campos fue descubierto al amanecer, el cuerpo tronzado, en medio de la carretera». ⁵⁵⁸

El segrest era una modalitat repressiva que duïen a terme els grups de poder de la repressió conformat per falangistes, guàrdia civil i civils conservadors. A vegades, comptaven amb la col·laboració de familiars de la víctima que s'encarregaven de delatar-la. Hi ha molts testimonis que documenten aquesta situació: «Record quan ma mare me contava la detenció del meu padrí. Ella sempre ens deïa que vingueren a cercar-lo un grapat de falangistes, entre ells hi havia un cosí meu. Molts anys després, quan el feixista va morir demanava que la cosina [es refereix a l'esposa de la víctima] anas a xerrar amb ell, però no hi va voler anar». ⁵⁵⁹

Les col·laboracions i delacions també es feren extensives entre els veïnats i persones properes a la persona cercada:

«L'endemà a les nou del matí, Mateu Moll [es refereix a Mateu Moll Garcias] berenava de pa i sobrassada, anava descalç. Assegudes al terra davant el portal de la caseta hi havia les seves filles que sucaven pa dins un plat de trempó, també els acompanyava, la seva mare que estava embarassada. De cop, sentiren la remor d'un cotxe eren tres falangistes de Porreres. Un d'ells era un bon amic, anaven a caçar junts. Un falangista es

⁵⁵⁷ RODRÍGUEZ GONZÁLEZ, Javier. «Tipología de la represión franquista. La naturaleza de la represión». RODERO CARRETERO, Joaquín; MORENO TASCÓN, Juan i CASTRILLO YAGÜE, Jesús. *Represión franquista en el Frente Norte*, Madrid: Editorial Eneida, 2008, pàg. 108.

⁵⁵⁸ CDMH, «De los actos cometido por los fascistas en la isla de Mallorca (octubre de 1936)». Manuscrit d'Álvaro de Montoya, PS-Madrid 809/32.

⁵⁵⁹ Testimoni oral de Catalina Amengual Llompart, neta d'Andreu Amengual Barceló, afussellat a l'antic cementeri de Manacor la nit del 15 al 16 d'agost de 1936.

va dirigir a Mateu: –Hauries de venir amb nosaltres. –I per què? –li respongué en Ratat. –Ja saps que els rojos han desembarcat a Manacor i volen tenir-vos controlats, no sia cosa que els ajudeu. Mateu Moll es va posar unes espadenyes i una camisa i va acompanyar-los».⁵⁶⁰

Els repressors cercaven les persones que formaven part de les llistes de desafectes que havien elaborat –sense expedient ni tràmit de cap classe– les noves autoritats sublevades. Generalment, les segrestaven dels seus domicilis i seguidament, eren empresonades a presons municipals, quaters de Falange i altres dependències. De nit, s’iniciava la darrera part del segrests. Un vehicle carregat de feixistes armats anava a cercar els presoners, una vegada carregats es dirigia al cementiri més proper o d’un altre municipi, allà els col·locaven davant una paret i, ràpidament els afusellaven. El segrest també podia acabar amb un passeig. En aquest cas, quan arribaven al lloc d’execució, els falangistes feien caminar la víctima unes metres i després li disparaven per l’esquena fins a la mort. També trobam casos en què les persones foren assassinades agenollades. El dia 2 de novembre de 1936, fou assassinat al cementeri de Palma, Bernat Balaguer Palmer, d’Es Capdellà, juntament amb dues persones. Unes hores més tard, els metges forenses els feren l’autòpsia i determinaren que Balaguer havia mort per dos impactes de bala. Un, el va impactar enmig de la cara i l’altre al front:

«... presenta una herida de arma de fuego de calibre aproximado a ocho milímetros, con orificio de entrada por el caballete de la nariz y salida por la cara lateral derecha del cuello, con perforación del velo del paladar y gran hemorragia interna, y otra con orificio de entrada en la frente y salida por el occipicio, con fractura de los huesos frontal y occipital y perforación del hemisferio cerebral derecho y gran hemorragia interna».⁵⁶¹

Tot i que els metges establiren que qui li va disparar estava a la seva alçada, la descripció que feren indicava que les dues bales li entraren per la part superior de la cara i li sortiren per la baixa (clatell i coll). Per tant, resulta lògic pensar que aquest home estava agenollat davant les persones que el mataren i que una estava situada just davant seu i l’altra a la seva esquerra. En el mateix cas trobam, l’assassinat dels germans Climent i Joan Garau Juan, entre d’altres.

La causa núm. 1.081/1.936 que correspon «*al hallazgo de cadáveres de Juan Garau Juan, Clemente Garau Juan*» i dues persones més, que eren Cosme Bordoy Tugores de Felanitx i Joan Riera Sampol d’Alaró. Els quatre cossos foren trobats a les 7 del matí al camí dels Reis, a l’altura de la finca de son Puig d’Orfila de Palma. Els metges forenses Marcial Garcia Roglá i Alonso Inisterra foren els encarregats de realitzar les necròpsies. Inicialment dictaminaren «que son cadáveres desde hace unas diez horas, presentan

⁵⁶⁰ Mateu Moll Garcias fou llançat dins un pou de la possessió de Son Lluís de Porreres la nit del 2 al 3 de setembre de 1936. Fou assassinat juntament amb Jaume Julià Mesquida i Miquel Julià Nicolau. Fragment del llibre de GARÍ SALLERAS, Bartomeu. *Climent Garau Juan (1897-1936). Entre el pinzell i la vara*. Palma: Documenta Balear, 2011, pàg. 302-303.

⁵⁶¹ AMDM, causa 1.254/1.936, pàg. 5, revers.

varias heridas en distintas partes del cuerpo producidas por disparos de arma de fuego». De l'informe de la necròpsia podem extreure que ben segur els feren agenollar un vora l'altra i tot seguit foren abatuts amb armes automàtiques calibre 9 mil·límetres. Unes hores més tard, els seus cossos foren inhumats «en el cementerio de esta ciudad en los hoyos del cuadro noveno.»⁵⁶²

La modalitat repressiva segrests o passejos omplirien de cadàvers les voreres de les carreteres, camins, descampats i parets de cementiris, fins i tot, alguns carrers i platges.⁵⁶³

La gent del poble, quan transitava per l'extraradi dels municipis o prop dels cementiris es topava amb els cossos de persones mortes a trets que, a vegades estaven en un avançat estat de descomposició. La descripció d'una víctima trobada a la carretera de Manacor la dia 21 d'agost de 1936, certifica aquest fet:

«Corresponde a un adulto varón de una edad aproximada entre treinta y sesenta años con una putrefacción tan avanzada que le da al cadáver un aspecto monstruoso y estando todos los tejidos en un estado tal que no solo dificulta su identificación sino la misma práctica de la autopsia. [...] Cuerpo en avanzado estado de descomposición, vistiendo granota de ropa azul de las que usan los mecánicos y calzado alpargatas de suelo de yute negras, no pudiendo prestar de momento reconocimiento alguna por la presente causa; el cual es corpulento».⁵⁶⁴

Com podem veure la situació que generaren les hordes feixistes era brutal i esgarrifosa, però era el que desitjava la nova autoritat. La intenció de treure una persona de casa seva, assassinar-la a qualsevol indret i deixar el cos a la vista no era d'altra que fer-lo servir d'exemple. Al mateix temps, es mostrava què passaria a les persones que s'oportassin al nou ordre militar i als qui eren considerats els seus enemics. D'aquesta manera, s'estenia l'efecte d'exemplaritat de violència entre la població i s'aconseguia paraitzar qualsevol moviment d'oposició. Tot plegat, originava un gran desconcert i desorientació entre les famílies dels detinguts que desconeixien el què havia passat amb

⁵⁶² AMDM, causa 1.081/1.936, pàg. 4-6. Vegeu també: GARÍ SALLERAS, Bartomeu i GARÍ BLANCH, Catalina Maria. «Causa 1.081/1.936. L'assassinat dels Marions». Revista LLUM D'OLI, núm. 128 (edició desembre de 2011), pàg. 14-16.

⁵⁶³ Salvador Carillo Alceres fou trobat mort a un carrer del barri de S'Indioteria de Palma el dia 17 d'agost de 1936. AEFMP, Registre d'entrada de cadàvers, núm. 799/1936. OLIVER PARÍS, Maria Antònia i HERRERA OLIVER, Xavier. «Fitxa de la fossa comuna de Palma». SUÁREZ SALVÀ, Manuel (Coord.). *Les fosses de la repressió a Mallorca. Mapa de les fosses comunes de Mallorca (2a part)*. Inèdit, Palma: Govern Balear i Associació Memòria de Mallorca, 2011, pàg. 201. Dia 20 d'agost de 1936, Francesc Roca Pons fou assassinat «en via pública» prop de Manicomi de Palma. AEFMP, *Cadàveres en via pública (1936-1943)*. OLIVER PARÍS, Maria Antònia i HERRERA OLIVER, Xavier. «Fitxa de la fossa comuna de Palma». SUÁREZ SALVÀ, Manuel (Coord.). *Les fosses de la repressió a Mallorca. Mapa de les fosses comunes de Mallorca (2a part)*. Inèdit, Palma: Govern Balear i Associació Memòria de Mallorca, 2011, pàg. 232. En el transcurs de la guerra constatarem més casos de persones que foren assassinades a carrers, molt especialment a Palma.

⁵⁶⁴ AEFMP, Registres d'entrada de cadàvers del Cementeri Municipal de Palma de 1936, núm. 850. AMDM, causa 1.087/1.936, pàg. 8.

els seus familiars, fins que confirmaven la seva mort a través de mitjans extraoficials. Podem constatar que les morts a les parets dels cementiris, voreres de camins i descampats dels primers mesos de la Guerra tenia una intenció que el càstig servís d'exemple a la resta de la població: «Cuando la muerte se producía en las tapias de los cementerios, el monte o un camino vecinal de la propia localidad, se pretendía que el castigo sirviera de ejemplo al resto de la población».⁵⁶⁵ L'aplicació dels segrests i passejos s'allargaria fins el mes d'abril de 1938. Ara bé, no podem pensar que durant aquests mesos sempre es va aplicar aquesta pràctica repressiva, sinó que es va solapar amb altres modalitats que més endavant presentarem.

Possiblement, el primer assassinat documentat amb que s'utilitzà el segrest o passeig com a modalitat repressiva fou el cas del veïnat d'Alaró i membre de les Joventuts Socialistes, Joan Simonet Riera que fou assassinat al cementeri de Manacor l'1 d'agost de 1936. El mateix dia, va desaparèixer pel terme municipal de Bunyola, el veí de Maria de la Salut, Francesc Ribas Jordà. També foren assassinats, els germans Josep i Martí Espinosa Tous a la finca de Son Camparet del municipi de Son Servera. L'endemà dia 2, fou assassinat a Ses Veles, prop de la carretera de Bunyola a Palma, l'artanenc Joan Pomar Pomar. I dia 3, fou trobat mort als murs del cementeri de Palma, l'andritxol, Joan Pujol Bestard. Feia unes hores que l'havien tret del vaixell presó Jaume I.

A partir de dia 4 d'agost, s'intensificaren les detencions i constatarem més execucions a diferents indrets de l'illa (S'Heretat a Bunyola, Binissalem, Palma, entre d'altres). També varen aparèixer els primers casos de víctimes sense identificar, molt especialment al cementeri de Palma i l'extraradi de la ciutat. A partir de la segona quinzena d'agost, la xifra de morts i desaparicions augmenta considerablement i els casos és compten per desenes. Poder afirmar que quasi diàriament apareixien cadàvers a les carreteres, a vegades els cossos de les víctimes duïen les mans fermades. Un fet a destacar d'aquest moment és que trobam per primera vegada, execucions de grups de persones i, a més assassinats d'homes després de ser trets dels grans centres penitenciaris de Palma (Can Mir, vaixell-presó Jaume I). Dia 11 i 15 d'agost de 1936, assassinaren Antoni Adrover Marquès de Palma i Antoni Adrover Lull de Sóller. I dia 15, Antoni Bernat Pons de Palma. Aquestes morts son destacables perquè possiblement siguin les primeres víctimes de trets de la presó de Can Mir.

Dia 11 de setembre de 1936 varen començar les actuacions judicials per aclarir el crim «Sobre hallazgo del cadáver de Antonio Adrover Marqués, en cuyas averiguaciones no ha sido posible encontrar el autor del hecho». Un més abans, el jutge d'instrucció del districte de la Catedral de Palma, Venancio Catalán y Antón, iniciava diligències perquè havien trobat el cos d'un home a la carretera vella de Bunyola aquell mateix dia. S'hi traslladaren i certificaren que:

⁵⁶⁵ CIFUENTES CHUECA, Julita i MALUENDA PONS, Maria Pilar. «El ocaso de la República y los orígenes del nuevo orden en la provincia de Zaragoza». CASANOVA, Julián; CENARRO, Angela; CIFUENTES, Julita; MALUENDA, Ma. Pilar i SALOMÓN, Ma. Pilar. *El pasado oculto. Fascismo y violencia en Aragón (1936-1939)*. Zaragoza: Ed. Mira, 2001, pàg. 103.

«... en la parte izquierda conforme se dirige a esta villa [es refereix a Bunyola], existe un portillo correspondiente al camino para carro del predio Ca se Señora y a unos doce metros distante del propio portillo y en el mismo, algo a la derecha, se encuentra un hombre al parecer cadáver en posición boca abajo, [...] teniendo el pecho totalmente ensangrentado, herido al parecer por disparo de arma de fuego [...]».⁵⁶⁶

Dia 12, els metges confirmaren amb el informe de l'autòpsia que havia mort feia 48 hores abans. Unes setmanes després es confirma que era Antoni Adrover Marquès de Palma. No sabem exactament el moment en què aquesta persona va ingressar a la presó, però podem confirmar que fou tret de Can Mir la nit del 10 d'agost de 1936. Unes hores després fos assassinat al quilòmetre 2'200 de la carretera vella de Bunyola, a l'altura de la finca de ca Sa Senyora.⁵⁶⁷

Quatre dies més tard, fou tret de la mateixa presó Antoni Bernat Pons, també de Palma. Ho confirma un testimoni oral: «L'anaren a cercar a ca seva de matinada i el dugueren a Can Mir. Allà hi va anar la seva esposa i germanes a cercar-lo. El qui fos que les va escoltar, els hi va dir: "Heu fet tard". La dona i el seu fill major, Gabriel, de 9 anys, identificaren el seu cadàver a la vora de la tanca de Son Tril·lo per la roba que duia».⁵⁶⁸ Dia 26 d'agost de 1936, va comparèixer davant el jutge, Margalida Martí Oliver, esposa d'Antoni Bernat Pons i va declarar que «a les dotze de la nit del dia 15 d'agost, anaren a ca seva varis soldats comandats per un alferes que li varen dir que volien parlar amb el seu home i registrar la casa per si hi tenia armes. No en trobaren cap ni una, però varen endur-se'n Antoni. Va reconèixer les robes que duia el seu home».⁵⁶⁹ Antoni Bernat Pons fou executat a la possessió de Son Busquets, a la carretera de Sóller, la nit del 15 al 16 d'agost, després de ser tret de la presó de Can Mir.⁵⁷⁰

Un exemple que escenifica molt bé el que foren el segrests i l'execució de diverses persones és el cas que es va donar el vespre del 23 d'agost de 1936, quan un camió carregat de feixistes calvianers i andritxols, va arribar a Galilea on varen detenir quatre homes. Es tractava de Gabriel Pujol, Pere Joan Alcover, Cristòfol Barceló Móra i Joan Ferrà Ferrà. Sembla que, pel camí, els presoners, conscients del seu destí, lluitaren amb els seus botxins però no aconseguiren alliberar-se. Els varen transportar per la carretera de Calvià fins arribar el quilòmetre 15'7, just abans d'arribar a la guixeria en direcció a Palma Nova. Els feren baixar del camió i allunyar-se mentre es preparava l'escamot per

⁵⁶⁶ AMDM, causa núm. 414/1.936.

⁵⁶⁷ SUÀREZ SALVÀ, Manuel. *La presó de Can Mir. Un exemple de la repressió feixista de la Guerra Civil*. Palma: Lleonard Muntaner Editor, 2011, pàg. 146.

⁵⁶⁸ Testimoni oral de Margalida Bernat, néta d'Antoni Bernat Pons.

⁵⁶⁹ AMDM, causa núm. 414/1.936. És transcripció del document que forma part del procediment judicial que hem indicat. Aquest procediment es va acabar com era habitual, l'auditor de guerra va decretar el sobreseïment de la causa. L'11 d'agost de 1939 es va decidir afegir aquest procediment a la causa núm. 972/1936 oberta contra Sergio Castañeda Aveda, Sergi Tur Viñas, Josep Canals Costa, Joan Torres Ferrer, Tomàs Monfort Salvador, Pere Ferrer Jiménez i Pedro Castaño Esteban.

⁵⁷⁰ AEFMP, Registres d'entrada de cadàvers del Cementeri Municipal de Palma de 1936, núm. 788.

matar-los per l'esquena. En aquest moment, dos varen començar a córrer, els dispararen i els feriren però, varen aconseguir fugir. Més endavant es van entregar a la Guàrdia Civil i salvaren la vida. Els altres dos no varen tenir tanta sort.

Aquell vespre, Cristòfol Barceló Mora i Joan Ferrà Ferrà moriren víctimes dels trets dels feixistes assassins. El primer havia nascut a Porreres el 24 d'agost de 1886. Era fill de Pere Barceló Vaquer i Agnès Móra Llitas. Vivia a Galiela, on s'havia casat amb Francesca Bauzà Pujol. Tenien tres fills. Era jornaler i, quan el mataren, tenia 48 anys. El 24 d'agost de 1936 s'enregistrà una defunció d'un desconegut al Registre Civil de Calvià que havia estat afusellat ran d'un camí. El document diu així: «Representa tener unos cuarenta y cinco años y un metro sesenta y cinco metros, iba vestido con camisa blanca con rayas azules, camiseta blanca, pantalón lista con manga corta, calzoncillos blancos cortos, pelo rubio claro y alpargatas mallorquinas de color. Se le ha encontrado en uno de los bolsillos un pañuelo blanco con las iniciales P.B., una peseta en plata y cuarenta céntimos en calderilla y unas gafas con funda». La causa de la mort: «Herida en la cabeza producida por disparo de arma de fuego». Dos mesos més tard, l'esposa de Cristòfol Barceló Mora va saber que havia estat tirotejat a Calvià al Coll des Tords quan intentava fugir amb altres companys d'un escamot feixista. El cos de Cristòfol Barceló –Relotger– fou tirat a la fossa comú del cementiri de Calvià.⁵⁷¹

Joan Ferrà Ferrà era jornaler i vivia a Galilea. Tenia 36 anys quan el mataren i estava casat amb Francesca Bordoy Vich amb la qual va tenir dos fills, Francesc i Antoni. Com al seu amic Tòfol, el registre del Jutjat de Pau no va ser gaire explícit i definia el seu lloc d'enterrament com *Cementerio de esta villa*.⁵⁷² Dia 24 d'agost de 1936, s'enregistraren les seves morts de Barceló i Ferrà com a desconeguts. Mesos després foren identificats.⁵⁷³

L'assassinat frustrat del ciclista, Miquel Bover Salom a finals de juliol de 1936, possiblement sigui el que exemplifica més bé el que fou la modalitat repressiva del passeig. És el testimoni d'una persona que va aconseguir escapar de la repressió il·legal, tolerada i recolzada pels sectors de poder antirepublicans.⁵⁷⁴

⁵⁷¹ GARÍ SALLERAS, Bartomeu. *Porreres. Desfilades de dia, afusellaments de nit*. Palma: Documenta Balear, 2007, pàg. 210-211.

⁵⁷² SUÁREZ SALVÀ, Manuel. *La historia silenciada. Calvià i Es Capdellà 1936*. Palma: Lleonard Muntaner Editor, 2016, pàg. 190.

⁵⁷³ AMCa, Registre de defuncions de Calvià. Inscripció d'un desconegut, tom 17, foli 35, núm. 67. Dia 6 d'octubre de 1936, el desconegut és identificat amb el nom de Joan Ferrà Ferrà. AMCa, Registre de defuncions de Calvià que correspon a un desconegut, tom 17, foli 44, núm. 85. Al mateix dia fou inscrit una altre persona desconeguda. AMCa, Registre de defuncions de Calvià, tom 17, foli 34, núm. 66. Dia 6 d'octubre de 1936, el cos fou identificat com a Cristòfol Barceló Móra. AMCa, Registre de defuncions de Calvià que correspon a un desconegut, tom 17, foli 43, núm. 84.

⁵⁷⁴ Miquel Bover Salom va néixer a la barriada palmesana de Son Sardina dia 12 d'octubre de 1896. Fou un dels ciclistes mallorquins més destacats del seu temps. De fet, va esser campió d'Espanya en pista darrera moto el 1917, 1919, 1924, 1925 i 1926 i de fons en carretera el 1920. Va aconseguir diversos rècords i fou pare de dos ciclistes, un dels quals morí d'accident en el velòdrom de Tirador, a Palma. En temps de la Segona República, era militant d'Esquerra Republicana Balear i col·laborador de la revista

Al darrer dia de juliol de 1936, el ciclista i veí de Son Sardina, Miquel Bover fou detingut al seu domicili per un escamot de falangistes. D'allà fou traslladat devers la pedrera d'Establiments, als afores de Palma. Quan l'anaven a executar, va escapar tirant-se per un terraplè. El feriren en un braç, però va impedir que el matessin. Poc després fou portat d'amagat a l'Hospital Provincial de Palma, on va estar ingressat un grapat de mesos. La causa militar núm. 317/1.936 es va obrir per aclarir l'incident. Miquel Bover va declarar i al mateix temps va explicar sense voler com es realitzava un passeig que quasi sempre acabava amb un o varis assassinats. A la documentació de la justícia militar observam la declaració de Bover que va dir que set o vuit individus s'havien presentat a ca seva i l'havien portat a un descampat en el camí de Son Anglada:

«Preguntado si sabe quién le ha causado la herida que presenta y de qué forma le fue causada, dijo: Que sobre la una de la madrugada del día primero de Agosto se presentaron en su domicilio seis o siete individuos en tres coches, los cuales después de llamar en el citado domicilio y preguntar por el declarante a su esposa María Pons Sancho, este intentó fugarse no consiguiéndolo, siendo detenido y trasportado en uno de los coches por la carretera de Puig-Puñent, hasta llegar al Kilómetro ocho y medio que tomaron al camino que se dirige a Palma por Son Anglada, que recorrido unos dos kilómetros del citado camino hicieron alto ordenando al declarante se apeara del vehículo y emprendiera la marcha a pie por un sendero que se dirige al monte que llevaría recorrido unos cincuenta metros cuando le ordenaron parar».⁵⁷⁵

Tot seguit, li ordenaren que «se pusiera bien con Dios, en cuyo momento y creyendo lo iban a matar les pidió clemencia a lo cual le contestaron que prosiguiera su camino efectuándolo así». Moments després, els falangistes li dispararen i Bover va arrencar a córrer i va poder fugir fins que fou recollit per un automobilista que el traslladà a l'Hospital Provincial:

«[...] pero a los pocos pasos se sintió herido por disparo en el brazo izquierdo al cual se lo sujetó con el derecho emprendiendo veloz carrera monte arriba, observando que se le seguía haciéndole fuego hasta que consiguió desaparecer para ponerse a salvo. Después de varias caminatas por el citado monte consiguió llegar al kilómetro siete de la carretera de Puig-Puñent esperando ver si pasaba algún vehículo que pudiera transportarle a Palma cosa que así sucedió alrededor de las seis del citado día en que apareció un coche auto-móvil que le trasladó al Hospital Provincial donde fue curado y quedó hospitalizado».⁵⁷⁶

Davant l'autoritat, el mateix Bover reconeixia que la seva detenció era causada per la seva militància a Esquerra Republicana Balear. Un informe elaborat per la Guàrdia Civil abans de la seva detenció, el considerava «un individuo significado y peligroso

satírica Foch i Fum. Era propietari d'una cafeteria. Miquel Bover Salom va morir dia 10 d'octubre de 1977 i, fa uns anys, l'Ajuntament de Palma li dedicà un carrer a Son Sardina, on havia nascut el 1895.

⁵⁷⁵ AMDM, causa 317/1936, pàg. 3. AMDM, causa 768/1937. *Instruida en la averiguación de los hechos que motivaron las heridas sufridas por el paisano Miguel Bover Salom, ocurrido el hecho el 1 de agosto de 1936.*

⁵⁷⁶ AMDM, causa 317/1936, pàg. 3

por sus ideas comunistas, es propietario de un café situado en dicho pueblo y en distintas ocasiones se ha dedicado a repartir hojas clandestinas entre sus parroquianos y vecinos en la que se ensalzaba dicha política extremista». La comissió de policia, més continguda, reconeixia que era d'idees avançades però de bona conducta moral. Miquel Bover va esser donat d'alta de l'Hospital Provincial el 16 de novembre del 1937 i fou traslladat a la presó de Can Mir. Paral·lelament, es va iniciar la causa núm. 768 de l'any 1937 que explica que el 12 de gener del 38, el jutge va anar a la presó per prendre declaració a Miquel Bover que, sense cap acusació concreta, havent estat víctima d'un intent d'assassinat, estava empresonat.

Finalment, l'1 de juny de 1938, l'auditor decretava el «sobreseimiento provisional» de la causa perquè «no hay elementos de juicio ni motivos de ninguna clase para acusar de él a persona determinada». Així mateix, en el context de la causa s'oblida de fer referència a l'informe de la comissaria de vigilància en què aquesta afirmava que Miquel Bover era una persona de bona conducta a tots els nivells, i sí que remarcava el de la guàrdia civil que el qualificava de persona extremista i perillosa. Per tant, l'auditor oblida que es tracta d'una víctima i ordena que continuï empresonat «en atención a sus desfavorables antecedentes políticos», la qual cosa va ratificar el comandant general de les Balears. Miquel Bover Salom restà a la presó un grapat de mesos, després fou alliberat definitivament.

La supervivència de l'ex ciclista ens ha permès certificar la terrible modalitat del segrest i els passejos que acabaven amb unes morts execrables. Després de l'assassinat, s'iniciava un procés que sempre era el mateix. Quan trobaven el cos d'una persona desconeguda es donava avís al jutjat. Moments després es personaven al lloc de la troballa, ja sigui als afores del cementeri o a l'extraradi dels municipis, el jutge municipal i la guàrdia civil que procedien a prendre dades del fet delictiu. Després es duia a terme l'aixecament del cadàver i el seu trasllat al cementeri més proper, on es practicava l'autòpsia que determinava les causes de la mort. Posteriorment s'iniciava el procediment identificació de la víctima i es cercava esbrinar què havia passat. Presumiblement també, s'iniciaven unes diligències per identificar l'autor o els autors del crim, però la veritat és que mai es trobaven proves i, sempre el cas quedava arxivat per manca de fets acusatoris. La causa acabava amb una sentència judicial en la qual indicaven que era impossible esbrinar les causes de la mort i els seus responsables, per això tancaven l'expedient i es sobreseia la causa. El procediment era realment una farsa judicial-administrativa practicada pels grups de poder de la repressió. Ara bé, aquesta documentació era bastant exhaustiva i determina la causa de la mort, el lloc de la troballa del cadàver i exactament on l'havien enterrat i si alguna persona l'havia identificat. Per la seva banda, la necròpsia determinava com i de quina manera fou executat

Després de la necròpsia, el cos o cossos quedaven exposats per facilitar-ne la seva identificació: «Quédese los cadáveres resultantes en el depósito del cementerio de esta capital expuestos al público durante el tiempo prudente para conseguir su

identificación». El temps d'exposició quasi sempre era de 24 hores. Si els familiars eren avisats –que no sempre era així– es traslladaven a les morgues per identificar el cadàver, tasca que era facilitada per un empleat municipal, quasi sempre el fosser:

«Maria Monreal, filla de Llorenç Monreal Ballester, assassinat al cementiri de Palma dia 27 de setembre de 1936, cercava amb la seva germana el seu pare desaparegut. Les joves buscaven el fosser per localitzar el seu familiar i el trobaren a una sala on hi havia un bagul amb la tapadora separada. Dins el taüt hi havia un mort; i dins la tapadora, un altre. Durant molts d'anys, els dos morts li llevaren la son. Eren dos homes preciosos, grans i grassonets, encara no els havien llevat la roba. I havia poca diferència d'edat de l'un a l'altre. Són el batle de Porreres i el seu germà», li contestà el fosser». ⁵⁷⁷

Passat les hores reglamentàries, es procedia al seu soterrament que es feia a una fossa comuna –que trobam indicada en molts de casos a la documentació civil i militar–⁵⁷⁸ o bé, a tomba particular, si es gaudia d'influències amb la nova autoritat. Aquest fou el cas del porrerenc, Sebastià Ximelis Bisquerra que torturat i assassinat la nit del 16 d'octubre en el camí dels Reis de Palma. El seu cos sense vida ingressà cadàver al dipòsit del cementiri municipal de Palma a les 9 hores de dia 17 d'octubre de 1936 i fou inhumat el mateix dia a les 10 hores.⁵⁷⁹ Sebastià Ximelis fou un dels pocs republicans que fou enterrat dignament: «El mestre Bartomeu Mir –Mestre Mir– cedí la tomba familiar perquè el cos de Sebastià Ximelis Bisquerra fos soterrat allà i no a les fosses comunes del cementiri de Palma». ⁵⁸⁰

Seguint amb el procediment hem de dir que els cadàvers eren enterrats amb roba interior i a vegades, nuus. El cementiri municipal de Palma fou un dels indrets més representatius de la repressió franquista a Mallorca i l'indret on foren assassinades centenars de persones. La major part de les víctimes foren enterrades a la zona denominada “Hoyos”. Aquestes fosses es trobaven a la part posterior del cementiri vell i estaven distribuïdes en un nombre indeterminat d'excavacions rectangulars, segons fonts orals, amb 7 o 8 fosses a cada un dels rectangles: «Record que hi havia bolics de roba plens de sang i també clots a la terra, uns 7 o 8 clots. A jo no en deixaven acostar, la padrina mirava per veure si un dels homes morts que estaven dins els clots era el seu

⁵⁷⁷ GARÍ SALLERAS, Bartomeu. *Clement Garau Juan (1897-1936). Entre el pinzell i la vara*. Palma: Documenta Balear, 2012, pàg. 315.

⁵⁷⁸ Segons el Diccionari de l'Institut d'Estudis Catalans, el concepte fossa és un «clot fet a terra, especialment per enterrar-hi un mort. Fossa comuna (en un cementiri) és el lloc on enterren els morts que no hi tenen una concessió de terreny. Res a veure amb el terme ossera que segons el diccionari és el lloc on es conserven els ossos humans. Per la seva banda el Diccionari català-valencià-balear aporta diferents definicions: 1. Clot excavat en terra; cast. *fosa, hoyo*. 2. Cavitat excavada en la terra per a soterrar-hi morts. Fossa comuna: fossa on s'enterren molts de cossos. b) fig. Lloc on roman oculta per sempre una cosa.

⁵⁷⁹ EFM, Llibre d'inhumacions del Cementiri Municipal de Palma corresponent a l'any 1936, registre núm. 1.131.

⁵⁸⁰ GARÍ SALLERAS, Bartomeu. *La Guerra Civil a Porreres, desfilades de dia, afusellaments de nit*. Palma: Documenta Balear, 2007, pàg. 252

fill, no el va trobar mai.»⁵⁸¹ Una altra informació testimoni que «els peus de les víctimes eren posicionats cap a dedins i el cap mirava cap a fora. Hi posaven cal viva i terra».⁵⁸²

La documentació testimonial i escrita indica que els assassinats es duïen a terme a les parets del cementiri o altres indrets del terme municipal de Palma. Posteriorment els cossos eren dipositats a les dependències del cementiri pels empleats municipals. També trobam casos en que les víctimes eren deixades prop del cementiri: barreres cementiri, tàpies, murs, semicercle o hemicicle que hi ha al costat de l'entrada: «Hallazgo de tres cadáveres [...] en el semicírculo que forma la entrada al nuevo Cementerio de esta capital».⁵⁸³ Afegim un testimoni que corrobora aquesta fet:

«Començava a clarejar i a prop del cementiri hi havia un camió, la meva germana i jo ens amagarem darrera unes mates, algú cridava, era la veu d'un home, uns tirs, mai m'he pogut llevar del cap els crits d'aquell home. Nosaltres no sabíem el que fer i ens posarem a córrer després de que els falangistes pugessin al camió i marxessin. Ens dirigirem cap el cementiri on hi havia ma mare. Allà hi havia molts clots plens d'homes morts i molta sang. Dins un dels clots hi havia el meu germà Joan Valenzuela. Ma mare plorava i demanava que li deixessin endur-se'n el seu fill. El fosser li deia que no podia, que fes el favor de marxar. El meu germà tenia la cara completament desfigurada i li posarem un mocador damunt. El fosser ens va dir que li havien amputat els genitals i els hi havien posat a la boca, i que tenia talls per la boca. No li vàrem contar mai a ma mare».⁵⁸⁴

Pel que fa a la resta de municipis, podem dir que s'utilitzava la mateixa sistemàtica i les víctimes eren enterrades directament en una fossa cavada dins el recinte del cementiri municipal. Normalment s'utilitzaven les zones enjardinades o amb manca de sepultures. Cal destacar algunes excepcions com fou el cas dels assassinats que es dugueren a terme la terrible nit del 15 al 16 d'agost de 1936 a Manacor. Als afores de l'antic cementiri de Manacor anomenat des Pla foren assassinades desenes de persones. La mateixa nit, els cossos de les víctimes foren cremats a varies fogueres davant el recinte del cementiri. Posteriorment, les restes foren soterrades dins una fossa comuna. L'altre excepció és present amb la inhumació dels desconeguts que en molts casos no sabem el lloc exacte on foren enterrats, sent tant probable que estiguessin a foravila com a una fossa a l'interior del cementiri. Després del soterrament de la víctima, s'ordenava la inscripció de la defunció al registre civil del municipi on s'havia trobat el cos sense vida. El registre es podia fer de dues maneres: com a persona desconeguda o identificada.⁵⁸⁵

⁵⁸¹ AMDM, Formularis d'informació sobre persones desaparegudes. Testimoni oral d'Isabel Ripoll Valenzuela.

⁵⁸² CAPELLÀ FORNÉS, Llorenç. «Entrevista a Ramon Corredor». MEMÒRIA CIVIL, MALLORCA EN GUERRA (1936-1986), Suplement del diari BALEARES, núm. 32 (10 d'agost de 1986), pàg. 3.

⁵⁸³ AMDM, causa núm. 1.254/1.936.

⁵⁸⁴ Testimoni oral d'Isabel Ripoll Valenzuela.

⁵⁸⁵ Denominam desconeguts, a les persones que moriren en circumstàncies anormals, que foren inscrites als llibres de registre de defuncions entre 1936-1939, i que a hores d'ara estan sense identificar. Els que anomenam identificats són les persones que foren assassinades entre els anys 1936-1939 a una paret d'un

Mentrestant, el procés d'identificació de les víctimes seguia. Al marge del procediment oficial, els familiars iniciaven el camí de recerca de les seves víctimes que solia començar per les presons, als local de Falange, les dependències militars, Govern Civil i Comissaria de policia. La majoria de cerques acabaven als cementiris municipals, molt especialment al de Palma. Era un trajecte ple de por, dolor i humiliacions.

La informació judicial ens indica que la identificació era un camí força complicat que es podia allargar durant anys.⁵⁸⁶ Una de les complicacions més habitual era que normalment en els cossos de les víctimes no es trobava cap prova per identificar-los. La majoria dels casos que hem pogut analitzar cadàvers morts a les voreres de les carreteres, en cap d'ells, quan els registraren, no duïen res dins les butxaques, ni diners, ni documents, ni cartera, ni tampoc cap rellotge que servis per saber qui era la víctima d'una manera molt ràpida. És una característica comuna a totes les persones assassinades durant els primers mesos de la Guerra. Amb tota seguretat, és un fet que serviria per guanyar temps i si era necessari poder modificar les proves de l'assassinat. D'exemples en tenim molts. Dia 3 de novembre de 1936, a les sis del matí, el fòsser municipal va trobar els cossos de tres homes al costat de l'hemicicle que hi ha a l'entrada del cementiri de Palma, on es feien els afusellaments. Com que cap d'ells portava a sobre cap tipus d'identificació, els va deixar dins la sala d'autòpsies, despullats, i els va donar un número correlatiu: 1.213, 1.214 i 1.215.⁵⁸⁷ Poques hores després, el jutge es va traslladar al cementiri per realitzar la seva descripció amb la intenció d'esbrinar alguna informació sobre aquelles morts. També va fer constar que no portaven cap tipus de prova identificatòria. De la persona identificada amb el número 1.215, deia que:

«...representa unos cuarenta años, cara redonda, estatura regular, corpulento, cabello negro, barba afeitada, cejas al pelo, y viste pantalón gris a rayas negras, calzoncillos blancos, camiseta elástica ídem, camisa blanca, cinturón de cuero color, calcetines, uno color gris y otro color verde y alpargatas color canela con suela de yute. No se le encuentra en los bolsillos objeto alguno».⁵⁸⁸

cementiri, a la vorera d'un camí, sèquia, pont, etc. Són identificats perquè al cap de poc temps de la seva mort, algun familiar o en presència de testimonis es verifica la seva identitat i dades personals. Denominam desapareguts, a les persones que oficialment no estan ni morts, ni vius, sinó que van desaparèixer, com si no haguessin mai existit. GARÍ SALLERAS, Bartomeu. «Noves aportacions envers els desconeguts i desapareguts del Pla de Mallorca durant la Guerra Civil (1936-1939)». Actes de les Primeres Jornades d'Estudis Locals a Porreres. Ajuntament de Porreres, 2005, pàg. 126.

⁵⁸⁶ Com podien identificar al seu familiar, si ja havien passat uns anys? Ben segur, alguna persona coneixia el detall de la mort i els guiava. Segurament, alguns dels "guies" havien participat en la seva detenció i/o execució, per tant, coneixien exactament la data de la mort. Els cas de la desaparició de Sebastià Estades Cañellas serveix molt bé per veure que a vegades era difícil identificar la víctima. Vegeu: SUÁREZ SALVÀ, Manuel. *La historia silenciada. Calvià i Es Capdellà 1936*. Palma: Leonard Muntaner Editor, 2016, pàg. 23-33.

⁵⁸⁷ AMDM, causa 1.254/1.936.

⁵⁸⁸ AMDM, causa 1.254/1.936, pàg. 1.

Ara bé, en alguns casos, els bolics de roba que s'etiquetaven amb el mateix número de la víctima i, que es guardaven a les dependències dels jutjats o als mateixos cementiris servien com a prova per què algun familiar aconseguís identificar la víctima. Si es donava aquest cas, s'obria un nou expedient que acabava amb una nova inscripció amb totes les dades personals de la persona desapareguda. El mes d'agost del 36 va desaparèixer del seu domicili, Antoni Juan Massanet.⁵⁸⁹ La matinada del 14 al 15 d'agost, trobaren un home amb varis trets al cap al camí de Son Amar. Estava a una vorera de la carretera, sense cap tipus de documentació que permetés esbrinar de qui es tractava. El seu cos fou enterrat a la fossa comuna del cementiri de Bunyola i seguidament, el varen inscriure com a desconegut al registre de defuncions de l'Ajuntament de Bunyola descrivint amb tot detall com anava vestit: «de sexo varón, 1'65 de altura. De buena constitución física, pelo rubio, largo, peinado hacia atrás, camiseta blanca azulada, pantalón lista gris oscuro basto y alpargatas pardas, en los calzoncillos las iniciales A.J.».⁵⁹⁰ Aquesta descripció, i la roba interior amb les inicials, serviren a la seva família poder identificar-lo uns anys després, el 8 de febrer de 1941.

També trobam casos en què la premsa de fotografies dels cadàvers per part de les autoritats abans de l'exhumació va facilitar la identificació de la víctima o víctimes per part dels seus familiars. A tal d'exemple podem parlar de la identificació dels cossos de Jaume Gual Mas, Miquel Salom Ribot i Joan Gual Genovard que foren assassinats després d'un segrest a les costes de Puntiró la nit del 15 d'octubre de 1936. Dos dies més tard dels assassinats, un grup de falangistes foren enviats a recollir els cadàvers i fer-los desaparèixer:

«Les tres víctimes foren amuntegades a la part de darrera d'un carro. Després d'un passeig de nit arribaren a un pou anomenat Camp de Jesús a Son Fred, devora la possessió de Son Brondo, del terme de Sant Joan. Allà els descarregaren i sense cap mirament foren llançades dins el pou. Un treballador de la possessió va trobar els cossos sense vida i terroritzat va avisar el propietari de la possessió, aquesta ho va comunicar a l'alcalde de Lloret de Vistalegre, que seguidament va telefonar al quarter de la Guàrdia Civil de Montuiri. Cap a les 10 del vespre, dos membres de la Benemèrita i el jutge es desplaçaren al lloc dels fets».⁵⁹¹

⁵⁸⁹ «Antoni Juan Massanet era nat a Capdepera i feia de carter. Era fill de Guillem Juan Alzina i d'Antònia Massanet Prats. Estava casat amb Antònia Calafell Terrassa. Entre Palma i Andratx, hi havia les cases de Can Calet, just davant la possessió de Cas Saboners i a la cruïlla entre la carretera de Son Pillo i la de Sa Porrassa. Els anys trenta sabem que hi havia un hostel, una taverna i una oficina de correus. Els seus encarregats eren el matrimoni format per Antoni Juan Massanet i la seva dona, Antònia Calafell Terrassa. Quan el matarem Antoni Juan Massanet tenia 39 anys». SUÁREZ SALVÀ, Manuel. *La història silenciada. Calvià i Es Capdellà 1936*. Palma: Leonard Muntaner Editor, 2016, pàg. 13.

⁵⁹⁰ MARGAIS BASSI, Xavier. «La fossa comuna de Bunyola». SUÁREZ SALVÀ, Manuel (Coord.). *Les fosses de la repressió a Mallorca. Mapa de les fosses comunes de Mallorca (1a part)*. Palma: Conselleria de Benestar Social. Govern Balear, 2011, pàg. 73. MARGAIS BASSI, Xavier. *Bunyola amb la por al cor*. Palma: Documenta Balear, 2004, pàg. 129.

⁵⁹¹ GARÍ SALLERAS, Bartomeu. *La fossa dels Mariandos. Obrir per poder tancar la historia*. Palma: Leonard Muntaner Editor, Palma, 2015, pàg. 45.

Posteriorment, els cossos foren traslladats al cementeri municipal de Sant Joan, on es realitzaren les autòpsies. Seguidament, els cossos foren enterrats a una fossa comuna. A principis de novembre de 1936, l'alferes d'Artilleria Tomàs Feliu Blanes fou nomenat instructor de la causa 1.025/1936 sobre “el hallazgo de tres cadáveres en un pozo” amb la intenció d'aclarir els fets de l'assassinat de Jaume Gual Mas, Miquel Salom Ribot i Joan Gual Genovart. El militar va ordenar realitzar tot una sèrie de gestions que no aconseguiren esbrinar –com era habitual– qui foren els autors dels assassinats. No obstant això, a finals de mes, els tres desapareguts foren identificats pels seus familiars que van veure els seus retrats i les robes plenes de pols. Així, d'aquesta manera tan freda i sense cap tipus d'escrúpols ho va escriure el jutge municipal de Sant Joan:

«Debo manifestarle que durante su exposición se han presentado varios familiares de los cadáveres que puestos a la vista de los mismos, las ropas y la fotografías, han manifestado reconocerles. Los individuos que han comparecido son los siguientes: Juana Ana Mestre que dijo ser la esposa del segundo cadáver, Juan Gual Genovard, el cual se ausento de su casa el 15 del próximo pasado octubre. Catalina Galmés Barceló, esposa del primer cadáver, Miguel Salom Ribot. Los demás datos igual que el anterior. Dos hermanas del tercer cadáver Jaime Gual llamadas Catalina y Margarita lo identificaron en los clichés y las fotografías».⁵⁹²

Uns dies després, els familiars foren citats a Palma pel jutge instructor de la causa. Tots confirmaren que havien reconegut els seus familiars a les fotografies i declararen que desconeixien les circumstàncies de la seva desaparició i qui fou l'autor de la seva mort. Dia 28 de desembre de 1936 i per ordre de l'Auditor de Guerra foren inscrits per segona vegada al registre de defuncions del municipi de Sant Joan. Aquesta vegada passaren de la condició de desaparegut a identificats. En la mateixa situació trobam la troballa del cadàver del periodista i polític d'esquerres mallorquí, Mateu Martí Miquel més conegut amb el nom d'Ateu Martí, pel seu caràcter anticlerical. El seu cos fou trobat a un descampat prop del Coll de Sa Grava a Gènova (Palma) dia 6 d'agost de 1936. Estava en un avançat estat de descomposició. Davant aquest fet, el jutge va ordenar que es fotografies el cadàver. Posteriorment li practicaren l'autòpsia i els metges determinaren que va morir a conseqüència d'haver rebut diversos impactes de bala. Seguidament, es va ordenar la seva exhumació a una fossa del cementiri de Palma, concretament a “hoyo del cuadro 9”. El jutge va ordenar que es redactàs un edicte amb la descripció de les robes. Mesos després, l'esposa d'Ateu Martí va reconèixer el bolic de roba i la seva fotografia.

En el cas que no s'identificassin les víctimes que hi havia dipositades les dependències dels cementeris es procedia a la publicació d'un edicte al Butlletí Oficial de la Província de les Balears (BOPIB) en què es feia constar la descripció física de la víctima, com anava vestida i el lloc on fou trobada. L'edicte també es penjava durant 15 dies a les portes del cementeri on hi havia el cos. La intenció era possibilitar-ne la identificació

⁵⁹² AMDM, causa 1.025/1936, foli 12-13. GARÍ SALLERAS, Bartomeu. *La fossa dels Mariandos. Obrir per poder tancar la historia*. Palma: Lleonard Muntaner Editor, Palma, 2015, pàg. 53-54.

per part dels familiars i, a la vegada recollir els seus objectes personals: «En Palma a 8 de agosto de 1936. Hágase un edicto reseñando cuáles eran las prendas, efectos y alhajas que se llevaba puestas el individuo objeto de esta causa [...] para que puedan ser examinadas por aquellas personas que crean por ellas poder identificar al muerto».⁵⁹³ Durant els primers mesos de Guerra, el diari oficial de les Balears està farcit d'edictes sobre persones desconegudes trobades sense vida als voltants dels cementeris i vora camins, carreteres i descampats. Vet aquí algun exemple:

«Miguel González García, juez de Instrucción del juzgado del distrito de La Lonja de esta Ciudad y de su Partido. Por el presente y en virtud de lo dispuesto en la providencia recaída en el sumario que me halló instruyendo con el número 171 del corriente año, sobre el hallazgo de un cadáver de un hombre de unos treinta y cinco años, de pelo canoso, barba afeitada, vestía traje de lista completo, camiseta elástica blanca, calzoncillos blancos, calzando calcetines de color oscuro, sin que llevara zapatos ni alpargatas, el cual fue hallado en la mañana del día de hoy en la finca denominada de Son Pardo del término municipal, presentando varias heridas producidas por arma de fuego, se cita a cuantas personas puedan aportar algún dato útil para la identificación del cadáver en cuestión con las Prendas ocupados, lo propio con los familiares del interfecto para pedirles declaración, suministrar los datos necesarios para facilitar su inscripción y ofrecerles, previniéndoles que caso de no comparecer dentro del plazo del quinto día a contar del siguiente al de la publicación del presente en el Boletín Oficial se les tendrá por instruidos del contenido del artículo 109 de la ley de Enjuiciamiento Criminal. Dado en Palma a doce de agosto de mil novecientos treinta y seis».⁵⁹⁴

Un cas molt habitual d'identificació era la necessitat que moltes dones que havien perdut el seu marit ho havien d'acreditar per sol·licitar els documents de viudetat o bé, per tramitar qualsevol diligència. En aquest cas, agafaven una víctima desconeguda que més s'assemblés a la seva realitat per poder tenir accés a l'acreditació i el jutge ho vinculava a una causa. El 2 de gener de 1939, Juana Ana Garau Garau sol·licita la inscripció del seu home Bernat Balaguer Palmer en el registre de defuncions, i el jutge el vincula a la causa 1.254/36:

«Que el que fue su esposo legítimo Bernardo Balaguer Palmer, murió en 3 de noviembre de 1936, siendo enterrado en el Cementerio Municipal de Palma, con el número 1.215, según acredita la certificación expedida por el Sr. Administrador de aquel cementerio, sin que pudiera inscribirse la defunción en el Registro Civil, debido a las circunstancias especiales del caso. Y siendo necesario a los efectos legales acreditar mi estado de viudez, es por lo que:

Ruego a V.I. tenga a bien disponer, que previos los trámites oportunos, se proceda a inscribir la defunción de mi esposo el finado aludido Bernardo Balaguer Palmer, en el Registro Civil».⁵⁹⁵

⁵⁹³ AMDM, causa 161/1936.

⁵⁹⁴ BOPIB, núm. 10.876, sec. 2.230.

⁵⁹⁵ AMDM, causa núm. 1.254/1.936.

És una circumstància que també podem corroborar a través de la via testimonial: «Cuando me llamaron al Ayuntamiento para hacer el Servicio militar, mi madre buscó una amiga suya que tenía su padre militar. Necesitaba salir de la mili, porque necesitábamos mi sueldo para comer. Tuvimos que hacer un acta de defunción falsa porque los datos que pusimos eran de un hombre que había desaparecido, pero no coincidían con los datos de mi padre. Le dijeron a mi madre que tenía que decir sí que coincidían». És el testimoni d'Antoni Blanch Servera, fill d'Andreu Blanch Bauçà. Aquesta persona va desaparèixer el mes d'octubre de 1936 a Palma després de ser tret del quarter de la Guàrdia Civil.

Normalment aquestes identificacions realitzades anys després de l'assassinat i molt especialment, durant els anys 80, en plena Transició Democràtica tenen una característica comuna: la modificació de la causa de la mort que normalment era enregistrada com "heridas de guerra", "a causa de la lucha contra el marxisme", "por heridas de arma de fuego", entre d'altres. Son proves aclaridores de l'ocultació i la manca de consens polític i de por per tal d'afrontar el tema de la repressió de la Guerra Civil espanyola.

Els segrests i passejos fou la modalitat repressiva més emprada durant els primers mesos de la Guerra i ocasionaren centenars d'assassinats, la major part d'ells al cementeri de Palma i dins el seu terme municipal. Una bona part de les víctimes foren identificades però, desgraciadament encara existeixen moltes persones que foren assassinades i estan sense identificar. Juntament amb els passejos, una altra forma d'eliminar les persones es va instaurar a Mallorca durant la Guerra i de la qual ja hem fet menció. Ens referim a les tretes de presó o "posades en llibertat".

1.2) Les Tretes

Com hem vist amb anterioritat, gairebé des del primer moment del cop d'estat militar començaren els assassinats a l'illa de Mallorca. Entre els mesos de juliol i setembre de 1936, la major part de les víctimes provenien dels segrests de persones de casa seva o d'alguna presó, que eren assassinades poques hores, o poc dies, després a qualsevol indret, majoritàriament als murs dels cementeris o les voreres carreteres, al costat dels quals deixaven els cossos sense vida per mostrar l'abast de la repressió i d'aquesta manera, instaurar el règim del terror entre els habitants de l'illa.

A mitjan de setembre de 1936 i coincidint amb el frustrat desembarcament del capità Bayo, la repressió es torna cada cop més violenta i més indiscriminada contra els elements suposadament esquerrans. A partir d'aquests moments s'entronitzen les tretes de presó com a modalitat repressiva destacada. En molts de casos, la intenció d'aquesta repressió no era l'exemplaritat sinó l'ocultació dels crims. El *modus operandi* repressiu no era nou, com ja s'ha indicat, a partir de mitjan d'agost de 1936 constatarem assassinats de persones que estaven tancades a les grans presons. Cal recordar que dia 11 d'agost de

1936, assassinaren Antoni Adrover Marquès i Antoni Marquès Lull després d'una treta de can Mir. Aquestes persones juntament amb Antoni Bernat Pons, possiblement siguin les primeres víctimes mallorquines a les quals es va aplicar aquesta sistemàtica.⁵⁹⁶

La diferència entre unes tretes i les altres pot situar-se en dos factors: el temps d'estada del reclus a la presó i el centre penitenciari on estava tancat, és a dir, en els primers mesos de Guerra, els reus eren tretes i assassinats al cap d'unes hores o, poc dies després de la seva detenció i, no sempre estaven reclosos a presons de la capital. A partir de finals de setembre de 1936, la situació canvia i les tretes afecten a persones que feia setmanes o mesos que estaven empresonades dins els grans centres penitenciaris de Palma. Una bona part d'aquestes persones eren considerades com a presos governatius, és a dir, no tenien causa judicial oberta, per aquest motiu, la seva vida depenia directament de la decisió del governador civil i acabaren conformant el grup més nombrós de víctimes d'una treta de presó.

Les tretes de presons –esmentades amb l'argot de l'època com *sacas*– són situacions de violència ocorregudes als centres penitenciaris durant de la Guerra Civil.⁵⁹⁷ L'investigador Santos Julià defineix les tretes «com una de les formes de violència emprades durant el conflicte –com també ho foren els *paseos* i les *checas*– que es van establir als territoris conquerits per l'Exèrcit colpista arreu de l'Estat espanyol i suposaven un extermini organitzat i controlat.»⁵⁹⁸ Indubtablement, és un altre fet que corrobora la planificació de la repressió.

El procediment de les tretes consistia en la extracció (treta) massiva i sistemàtica de presos amb l'objectiu de ser assassinats. Les víctimes eren tretes en base a criteris globals, polítics-militars, religiosos, d'estatus social, entre d'altres. Alguns investigadors assenyalen que l'aplicació d'aquesta modalitat es va donar majoritàriament a partir de finals de 1936 i fou un dels fets més polèmics de la Guerra que trobam ambdós bàndols.⁵⁹⁹ A Mallorca, no fou així, ja que les tretes s'aplicaren

⁵⁹⁶ Pel que fa a l'estudi de les tretes de presó cal destacar el treball d'investigació de Manuel Suárez Salvà titulat: *La presó de Can Mir. Un exemple de la repressió feixista durant la Guerra Civil a Mallorca*. És una destacadíssima investigació que darrerament ha estat complementada amb el treball del mateix autor titulat: *Suborns i tretes a la presó de Can Mir (1936-1941). Noves aportacions*. Son treballs d'acurada investigació realitzats en base a la consulta dels expedients d'empresonaments entre els anys 1936 i 1939 dipositats a l'Arxiu de la Presó Provincial de Palma, les fonts de l'arxiu de l'Associació Memòria de Mallorca, els procediments judicials i els testimonis orals.

⁵⁹⁷ La definició de “saca” pot venir del verb “sacar” o del nom “saca”, sinònim de “montón” o “cierta cantidad”.

⁵⁹⁸ JULIÀ, Santos (coor.). *Víctimas de la Guerra Civil*. Madrid: Historia Selección, 1999. Trobam aquesta definició a altres estudis com CERVERA GIL, Javier. *Madrid en Guerra-La Ciudad Clandestina (1936-1939)*. Madrid: Alianza Editorial, 2009, pàg. 88-110.

⁵⁹⁹ Vegeu VEGA SOMBRÍA, Santiago. *De la esperanza a la persecución: la represión franquista en la provincia de Segovia*. Barcelona: Ed. Crítica, 2005, pàg. 99. També esmentat a HERNÁNDEZ HOLGADO, Fernando. *Mujeres encarceladas: la prisión de Ventas, de la República al franquismo*. Madrid: Marcial Pons Historia, 2003.

únicament contra les persones considerades enemigues del nou règim i s'establiren quasi des del començament la Guerra fins el mes d'abril de 1938.

Com hem vist, les tretes de presos varen començar molt prest, a partir d'agost de 1936, això no vol que no n'hi haguessin abans. Si varen ser-hi, segurament procedien de la presó Provincial o del Castell de Bellver. Del vaixell Jaume I, no n'hem documentada cap. Ens consta que, al cap de pocs dies d'iniciat l'aixecament, el nombre de persones detingudes i tancades a presó va augmentar considerablement. D'aquesta manera, la presó Provincial de Palma es va veure completament desbordada, i va caldre improvisar ràpidament nous centres de reclusió. Dia 23 de juliol de 1936, s'obriren les noves presons del Castell de Bellver i el vaixell Jaime I que estava ancorat en el port de Palma.⁶⁰⁰

També s'empraren els forts militars de Sant Carles i de Illetes, a més de diversos dipòsits municipals (Manacor, Inca, etc.). Pel que fa a la *Prisión Estaciones* més coneguda com a Can Mir, hem de dir que si bé oficialment va començar a funcionar pel mes de setembre, a partir del 20 i 21 de juliol ja entraren els primers empresonats, que ajudaren a la transformació del magatzem de fustes i ferro en un centre penitenciari, per tant, difícilment pogueren treure homes durant les primeres setmanes de Guerra. Suárez Salvà indica aquest fet i, a més explica «que els dies 19 i 21 de juliol de 1936 entraren 15 persones a Can Mir; entre l'1 i el 7 d'agost, 4 persones; dia 18, 5 persones. La informació està enregistrada clarament a cada un dels expedients de cada una de les persones indicades, referint que aquest dia, el pres concret, entrava a la *Prisión Estaciones*, tot i que aquest nom no s'empraria a la documentació militar fins a finals del mes d'octubre. Per tant, es pot concloure que l'ús del magatzem com a presó estava previst abans del cop d'estat».⁶⁰¹ És una situació que certificaria també la planificació de la repressió abans del juliol de 1936.

Dels moviments de tretes entre el mes de juliol i agost de 1936 podem dir que es donaren un total de 34 posades en llibertat que acabaren amb 20 assassinats. Són els primers moments de la Guerra i la major part de les víctimes que comptabilitzam eren persones que foren detingudes i reclosos a presons de la capital i, al cap d'unes hores o, poc dies després de la seva detenció eren tretes i assassinats majoritàriament als murs dels cementeris de Palma o els afores de la capital. La major incidència és dona a la presó de Can Mir amb 8 tretes de presó i 20 assassinats. 21 tretes es feren des del Castell de Bellver amb una única persona assassinada. La resta es feren de la Presó Provincial i del vaixell Jaume I amb 2 i 3 tretes respectivament i sense cap assassinat.

⁶⁰⁰ ARM, GC, 770, foli 46r. «Jefe Castillo de Bellver. Ingreso carcel Sebastián Coll Mir (digo Castillo de Bellver), vecino de Esporlas». El mateix document diu: «Jefe prisión Jaime I. Orden de ingreso de Arnaldo Sastre Fernández y Bernardo Rubert Ferrer. A disposición del comandante militar».

⁶⁰¹ SUÁREZ SALVÀ, MANUEL. *La presó de Can Mir. Un exemple de la repressió feixista durant la Guerra Civil a Mallorca*. Palma: Lleonard Muntaner Editor, 2011, pàg. 23-24. A la documentació del govern civil trobam per primera vegada anomenada la presó de Can Mir dia 12 de setembre de 1936, quan s'ordena al el trasllat de presos del vaixell Jaume I a la Prisión Estaciones. ARM, GC, 770, foli 70.

Les tretes també arribaren a Manacor. De la presó municipal coneixem 10 casos de persones que foren alliberades i dies després assassinades.⁶⁰² Els reclusos estaren a la presó entre 5 i 12 dies, exceptuant el cas de Jaume Vives Bibiloni que hi estaria un més i que fou assassinat el 25 d'agost de 1936. L'exemple més conegut fou la mort de Jaume Amer Roig, fill del batle republicà, Antoni Amer Llodrà. Dia 20 d'agost de 1936 l'empresonaren i, 5 dies després, un cop alliberat, l'agafaren els feixistes, el torturaren i l'assassinaren.

És important afegir que pel cas de Mallorca, trobam diferents casuístiques en l'aplicació del sistema de tretes. Per això, cal fer una diferenciació important entre les tretes de presó amb resultat de mort, les tretes sense una execució inicial, sinó que fou posterior, i les tretes sense resultat de mort. Parlarem de cadascuna d'elles, però ens centrarem principalment en el primer apartat, les tretes de presó amb resultat de mort. Aquestes seran les que confirmen el període d'ocultació dels crims, que analitzarem més exhaustivament dins l'apartat de la periodització de la repressió, concretament quan farem referència a la repressió encoberta o amagada.

Entre les nombroses tretes que es realitzaren durant la Guerra, algunes estan plenament documentades –com son els casos de Guillem Frau Moragues, Antoni Rubio Aragón, Ramon Rodríguez Quiroga, Damià Recaredo Rigo i Antoni Recaredo Buenaventura–, mentre que la major part d'elles es caracteritzen per la manca documentació escrita, molt especialment pel que fa referència al lloc de l'execució. En aquests casos trobam la desaparició i assassinat del sindicalista d'Inca, Andreu París Martorell i dels militants socialistes Miquel i Joan Monserrat Parets, entre molts altres. A hores d'ara, els llibres del Negociat 3r d'Ordre Públic del Govern Civil, són la prova documental més destacada que corrobora les tretes de presó i, demostren que les desaparicions forçades de persones que estaven recloses dins centres penitenciaris foren planificades i, perfectament conegudes i consentides per les autoritats militars i feixistes de la guerra. Aquesta documentació juntament amb els arxius de la presó Provincial i els procediments judicials militars entre 1936 i 1941 són les fonts més importants per esbrinar el funcionament d'aquesta modalitat repressiva. Ara bé, encara manca informació documental –molt especialment de Can Mir– que sembla va desaparèixer quan la presó va tancar el gener de 1941. L'investigador Manuel Suárez explica que «segons testimonis orals el capellà de la presó, Antoni Garau Plaza va arreplegar tots els expedients dels presoners i se'ls va endur i, molt possiblement, els va destruir».⁶⁰³ Aquest fet contribueix a justificar que s'amagaren els crims, per tant, d'encobrir la

⁶⁰² Les dades que aportam referents a Manacor han estat extretes de l'apartat «la mort dels suposadament republicans» de la publicació TUGORES MANRESA, Antoni. *Manacor. La Guerra a casa*. Palma: Documenta Balear, 2006, pàg. 204-230. També hem utilitzat la base de dades de l'investigador Manuel Suárez Salvà.

⁶⁰³ SUÁREZ SALVÀ, MANUEL. *La presó de Can Mir. Un exemple de la repressió feixista durant la Guerra Civil a Mallorca*. Palma: Lleonard Muntaner Editor, 2011, pàg. 54. Així mateix, s'ha d'indicar que el propi capellà, en una carta dirigida al periodista Llorenç Capellà, en resposta a una pregunta d'aquest, li explicava que havia perdut tots aquests expedients durant un dels seus trasllats a Madrid.

repressió. Sigui com sigui pensam que degut a la manca de documentació aclaridora, la informació oral és en molts casos l'eina bàsica per determinar moltes tretes de presó que es donaren a Mallorca entre els mesos de setembre de 1936 i abril de 1937.

El període de màxima difusió de les tretes que comportaren execucions extrajudicials abasta des de finals de 1936 fins a l'abril de 1937 coincidint amb el nomenament, el mes de setembre i octubre respectivament, de dos sinistres personatges: el dirigent falangista Francisco Barrado Zorilla fou nomenat nou cap de Policia i Ordre Públic i el comandant militar d'adscripció falangista, Mateu Torres Bestard, que havia tengut un paper determinant en la preparació i desenvolupament del pronunciament a Mallorca designat nou governador civil. Tampoc podem deixar de banda la implicació de les autoritats de cada poble (civils, militars i falangistes) que varen emetre informes negatius dels qui amb tota probabilitat foren executats vora les paret del cementeris després d'una treta de presó. La dinàmica seguida sempre era la mateixa. Entorn a les sis del capvespre, un responsable del centre penitenciari llegia una relació d'homes que presumiblement havien de ser posats en llibertat. La documentació del Govern Civil així corrobora aquesta situació:

«Día 4 de enero de 1937. Director prisión Bellver. Orden de poner en libertad a Jaime Bauzá Far, Francisco Cabello Jurado, Antonio González Rodríguez, Emilio García Peñuelas, Bernardo Gaita Isern, José Julia Jaume, Juan Mas Fiol, Miguel Monserrat Parets, Juan Monserrat Parets, Juan Mercant Rebassa y Valentín Monzó Bartual».⁶⁰⁴

Immediatament després de sentir el seu nom, eren apartats i al cap d'unes hores, els falsos "alliberats" sortien de la nau. A fora, els esperava un camió o cotxe farcit de falangistes. Aquest també era el moment en què cridaven els condemnats «legalment» a mort. Aquestes persones havien de presentar-se a les oficines de la presó i seguidament, eren apartats de la resta de la població reclusa i els posaven en capellà, un petit habitacle sense finestres que solia està situat a la dreta de l'entrada de la presó. Allà hi estaven un grapat de hores.⁶⁰⁵ Una situació ben diferent es donava amb les persones que segons, els guàrdies de la presó havien de ser alliberades. Tot d'una, els fermaven les mans. Alguns testimonis indiquen que els subjectaven les dues mans amb fil ferró, mentre que d'altres expliquen que, en realitat, formaven parelles i els fermaven de dos en dos, un per la mà

⁶⁰⁴ ARM, GC, 771, foli 20. Totes les persones que conformaren aquesta llista foren afusellades amb tota seguretat als murs exteriors de l'Oratori de La Creu de Porreres, vora el cementeri municipal de la localitat, exceptuant el cas del periodista i militant d'Esquerra Republicana Balear, Bernat Gaita Isern. Aquesta persona va néixer a Palma l'any 1909. Va treballar al diari La Almudaina i fou Redactor del diari Antorxa, que era el portaveu de la candidatura del Front Popular a Mallorca a les eleccions generals de 1936. Durant la Guerra fou empresonat al Castell de Bellver. El 1949 va emigrar a Veneçuela, on continuà exercint el periodisme. Va morir l'any 1971 a Caracas. MARIMON RIUTORT, Antoni. «L'exili dels republicans de les illes Balears a Veneçuela». *L'exili republicà: Política i Cultura*. Actes de les Jornades d'Estudis Històrics, 2009. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2011, pàg. 120.

⁶⁰⁵ A la presó de can Mir era una habitacle minúscul, sense finestres, situat a la dreta de l'entrada de la nau que servia com a presó. SUÁREZ SALVÀ, Manuel. *Suborns i tretes a la presó de Can Mir (1936-1941)*. *Noves aportacions*. Palma: Leonard Muntaner Editor, 2016, pàg. 86.

esquerra i l'altre per la mà dreta: «No se esposaba a los que salían. Se les ataba las muñecas con un grueso alambre asegurando la inmovilidad de los brazos del prisionero en los momentos que las pistolas funcionaban».⁶⁰⁶

Tot seguit, eren carregats a un camió amb falangistes que es situava a l'entrada de la presó i els transportaven a la Comissaria de Policia de Palma de Francisco Barrado Zorilla que estava situada a la Plaça de Santa Magdalena. En molts de casos, aquesta visita servia per decidir el futur dels presos. Alguns eren retornats a la presó el matí següent, d'altres eren alliberats sota amenaça de mort si els capturaven durant les hores següents i, d'altres eren retinguts entre un i tres dies, durant els quals era costum torturar-los per tal d'aconseguir alguna informació. Ara bé, els presumiblement alliberats hi estaven poc temps i, al cap d'unes hores, eren assassinats. Després de passar per les "terribles mans" del comissari Barrado, sembla que es dirigien en algunes ocasions a l'església de La Sang i allà els obligaven a besar els peus de la imatge del Sant Crist. En haver-ho fet, els qui salvaven la vida els traslladaven de bell nou a la presó; els qui no sortien de la capital. Un testimoni ens explica el periple de les darreres hores d'un presoner tret de Can Mir:

«Ma mare em va contar que un dia del març de 37 va partir de casa seva cap a la presó, anava a entregar un paquet per a mon pare [es refereix a Francesc Thomàs Torres]. Pels carrers de Palma va veure un camió que portava homes detinguts, un d'ells era mon pare. Es va posar a córrer darrere del vehicle que es dirigia cap a la Rambla, prop d'allà hi havia una comissaria de policia [estava situada a la Plaça de Santa Magdalena]. Ella sabia que els portaven a interrogar. Quan el camió va ser a l'altura de la costa de la Sang es va aturar i baixaren uns homes, però mon pare va quedar, no va sortir. El vehicle estava custodiat per falangistes i ningú no s'hi podia acostar. De sobte, els homes tornaren pujar i el camió va marxar. La meva mare se'n va anar a informar a l'església de la Sang, on s'havien aturat uns instants. Una persona li va dir que el camió amb els detinguts marxava cap a Porreres. Ja era molt tard, feia fosca i va tornar a casa i es va posar a plorar, record que cridava i es posava el coixí a la boca i pegava cops al llit».⁶⁰⁷

Després de passar per l'interrogatori del cap de Policia, el camió amb els detinguts iniciava el camí de la mort. El reus sortien de la capital i eren traslladats a un indret allunyat de la capital on eren afusellats. Les tretes es concentraren a les presons de Manacor, Castell de Bellver, Can Mir i, en cinc casos, a la presó de les dones de Can Sales. Entre el mes de setembre de 1936 i el gener de 1937, el destí final de les tretes

⁶⁰⁶ MESTRE MESTRE, Bartomeu. *¿La última palabra? Mallorca 1936-1939. Memorias de un soldado médico*, Palma: Editorial Bauzà, 1976, pàg. 78. SUÁREZ SALVÀ, MANUEL. *La presó de Can Mir. Un exemple de la repressió feixista durant la Guerra Civil a Mallorca*. Palma: Leonard Muntaner Editor, 2011, pàg. 120.

⁶⁰⁷ GARÍ SALLERAS, Bartomeu. *La Guerra Civil a Porreres, desfilades de dia, afusellaments de nit*. Palma: Documenta Balear, 2007, pàg. 306-307. Francesc Thomàs Torres fou afusellat la nit del 17 al 18 de març de 1937 al cementiri de Porreres. Tenia 42 anys. La seva família té una acta de defunció que certifica la seva mort i diu així: «Francisco Thomàs Torres [...] falleció en esta ciudad el 12 de setiembre de 1936.» Com en molts casos, aquest document facilitava a la família una data i un lloc erroni del dia de la mort de la persona que fou posada en llibertat.

foren els cementeris de Manacor i a Porreres, tot i que hem de dir que alguns cops improvisaren el lloc de la mort, com veurem més endavant. Les memòries de Lamberto Juncosa Iglesias, presoner de la *Prisión Estaciones* expliquen el periple de l'extermini sistemàtic que començava dins la nau del magatzem de can Mir o d'una altra presó i acabava als murs de darrera de l'Oratori de la Santa Creu de Porreres ó del cementeri municipal de Son Coletes a Manacor. El seu testimoni és molt important ja que el regidor del Front Popular de l'Ajuntament de Palma va ingressar al centre penitenciari dia 26 de setembre de 1936 i hi va estar fins dia 1 de novembre de 1936. Aquesta circumstància confirma que les tretes massives de presoners començaren molt poc temps després d'haver acabat l'expedició republicana de Bayo al Llevant mallorquí:

«En la cárcel de can Mir, se entronizó el exterminio sistemático. Cada noche, mejor dicho cada tarde, porque el hecho se producía de seis a seis y media, por medio del “voceador”, que era un presó que se cuidaba de transmitir las órdenes en voz alta, después de llamar la atención con varias palmadas, leía una lista de unos diez o doce presos a los que “se ponía en libertad” [...] A mí me llamo mucho la atención esa lista formada en su mayoría por destacadas personas del Frente Popular y en su mayoría marxistas. Y al día siguiente otra lista similar y así cada día. Pronto caímos en la cuenta que aquella libertad era la “libertad eterna”, ya que por la noche eran transportados a los cementerios de Porreras o al llamado de Son Coletes, donde eran vilmente ametrallados contra las tapias».⁶⁰⁸

A partir del mes de gener de 1937, s'inicia el moment més àlgid de les tretes i agafà tot el protagonisme, el mur posterior l'Oratori de La Santa Creu de Porreres, vora el cementeri municipal de Porreres. Són molts els testimonis que confirmen aquest indret com un dels llocs més destacats de la repressió de la Guerra Civil a Mallorca. Presentam una sèrie d'exemples:

a)El 29 d'octubre de 1936 foren vilment afusellats a Montuïri, població situada a 6 quilòmetres de Porreres, els membres d'esquerra de Campos, Bartomeu Ballester Roig, Miquel Mascaró Ballester, Joan Vidal Sansó i Jaume Puig Puigserver. Els testimonis relacionen les seves morts amb el municipi de Porreres, tot i que finalment foren assassinats als voltants del cementeri d'aquell poble. Durant els darrers mesos de 1936 les tretes solien acabar als cementeri de Porreres i Manacor, però en ocasions, pel motiu que fos, els mataven a un altre indret:

«Segons me varen dir, els dugueren a Porreres, que era un dels llocs on els feixistes mataven persones; però allà hi conegueren gent i no els volgueren matar i anaren a Montuïri i he sabut que també hi participaren falangistes d'allà. Crec que són els únics que mataren en aquell cementiri. Després d'ells no en mataren més a Campos. [...] Un dia que li dugueren menjar no hi va ser i un falangista des del portal digué als familiars que se'n duguessin el llit que hi tenia. Els familiars del desaparegut es dirigiren tot

⁶⁰⁸ JUNCOSA IGLESIAS, Lamberto. *Del recuerdo de mis recuerdos*, pàg. 78-79.

d'una a Ciutat (Can Mir, cementiri...). No aclariren res a part de la imatge infernal dels cadàvers; després Porreres i Montuïri. L'afusellaren a Montuïri».⁶⁰⁹

b) Un altra exemple el trobam amb el destí final d'un grup de presoners de Calvià que foren assassinats el mes de gener de 1937:

«Un grup d'homes de Calvià pujaren a un camió que els esperava davant la casa consistorial i els dugueren al camp de concentració d'Es Capdellà. [...] Aquells homes enviaren a demanar roba d'abric a casa seva, i sabates d'hivern. Així mateix, pogueren explicar als seus familiars que els durien a Andratx. El germà de Biel Cabrer [es refereix a Gabriel Cabrer Calafell], preocupat, va partir cap aquell poble el dia quatre de gener. Aquell mateix dia els havien traslladat. No hi havia cap rastre del seu pas pel municipi. Tan sols el que li digueren al germà: «Els han duit a Porreres. Ja no tornarien mai més».⁶¹⁰

c) Un altre testimoni explica que «la matinada del cinc de gener [de 1937] va comparèixer al bar que regentaven al carrer Fàbrica de Palma, un escamot de falangistes de Calvià. L'amo els va demanar on anaven en aquelles hores i li contestaren que venien de fer una cacera grossa a Porreres i que havien mort una gentada. A continuació, li feren la llista dels calvianers assassinats feia poques hores.»⁶¹¹

d) Finalment, presentam part de l'esgarriós relat d'un testimoni que va viure els fets i ens acosta a la barbàrie repressiva que es donava vora La Creu de Porreres:

«Va venir el 18 de juliol i els falangistes varen calar foc a tots els papers de la societat i ens quedàrem sense diners, ni vals. Fills meus, el treball es va aturar, just es veien cotxes de Falange [barriada de Sant Francisco, prop de s'Arenal]. A les nits, tirs i homes morts pels carrers i les cunetes. Ben aviat, decidírem partir d'aquell lloc i anàrem a viure a Porreres amb el padrí [Joan Nicolau Servera]. Quan vàrem arribar trobàrem el padrí molt trist. Li vam explicar que viuríem amb ell, perquè d'allà on veníem no hi havia treball i hi havia molts de morts. Ens mataran a tots! Aquestes varen ser les primeres paraules del padrí. [...] Uns dies després, anàrem a visitar el pare [Joan Nicolau Sorell]. Vàrem agafar una carretera vora el cementeri de Porreres. Aquell dia hi havia

⁶⁰⁹ Entrevista amb Bartomeu Ballester Montserrat. ALCARAZ VICH, Montserrat. *Els campaners assassinats a Montuïri a finals d'octubre de 1936* (Inèdit). En les mateixes dates sabem que va desaparèixer Melcior Santandreu Carbonell de Son Servera. Aquesta persona fou detinguda el 12 d'agost de 1936 i tancada a l'Ajuntament de Son Servera. El mateix dia, fou traslladat a la presó del Castell de Bellver, d'on fou posat en llibertat el 26 de novembre de 1936. No sabem exactament on fou afusellat, però sembla que el seu destí final fou el cementeri de Son Coletes de Manacor o el cementeri municipal de Porreres. Antoni Massanet Febrer de Son Servera també fou detingut i tancat a l'Ajuntament. Dia 26 de juliol de 1936 ingressà a la presó del Castell de Bellver juntament amb Esteve Bonnín Aguiló i Josep Sancho Juan. Més endavant fou traslladat a Can Mir, d'on fou posat en llibertat el 9 de novembre de 1936. Segons el Diccionari Vermell fou afusellat a Son Coletes (no hi ha més dades). CAPELLÀ FORNÉS, Llorenç. *Diccionari Vermell*. Palma: Editorial Moll, 1989, pàg. 107.

⁶¹⁰ SUÁREZ SALVÀ, Manuel. *La historia silenciada. Calvià i Es Capdellà, 1936*. Palma: Lleonard Muntaner Editor, 2016, pàg. 105.

⁶¹¹ *Ibidem*, pàg. 105.

molt poca gent. De sobte, ens trobarem amb uns bassots de sang. Hi havia una caseta molt a prop de la carretera, a la part dreta. La sang davallava cap allà. Hi havien tirat terra per damunt. Les bombolles guaitaven, pareixia que volien parlar».⁶¹²

Abans i durant els mesos de màxima difusió de les tretes de presó trobam casos de persones que foren posades en llibertat i al cap d'unes hores assassinades. També hi ha exemples de tretes de persones que no foren executades, sinó que foren assassinades setmanes després. Pel que fa a les primeres trobam casos molt ben documentats, mentre que d'altres evidencien una falta d'informació escrita. Cítam una sèrie d'exemples:

Guillem Frau Moragues era membre d'Esquerra Republicana Balear d'Establiments. En temps de la República era encarregat d'obres de l'Ajuntament de Palma. L'11 d'agost de 1936 fou detingut i tancat al vaixell presó Jaume I. Posteriorment fou traslladat a Can Mir. Dia 16 d'agost, s'inicià un procediment judicial contra la seva persona per «ser jefe comunista de Establiments y por ser su actuación contraria al Movimiento Nacional».⁶¹³ Tot i la denúncia, la causa no aporta cap acusació concreta: «Que tanto el Alcalde de Palma [es refereix a Mateu Zaforteza Mussoles] como como las personas citadas por él no han podido concretar ningún cargo contra el mencionado Frau, si bien se acredita en la causa que pertenecía a Izquierda Republicana y fue vocal de la junta directiva de Unión Republicana de Establiments».⁶¹⁴ Això sí, únicament fou acusat d'extremisme: «Resultando que de acuerdo con el informe del señor Fiscal se ha hecho aplicación a este individuo del Decreto de día 13 de setiembre de 1935. Resultando que los antecedentes suministrados por la Policía [elaborat pel comissari Louis Degargue] aparece que el Frau es extremista y por la Guardia Civil se afirman sus ideas exaltadas». El desembre de 1936, el jutge instructor va resoldre: «sobreser provisionalmente la presente causa» i ordenà «poner el detenido a disposición del Excmo. Gobernador Civil significándole que se hace así dados los antecedentes extremistas que tanto la Policía como la Guardia Civil suministran del mencionado Guillermo Frau. Palma a 8 de diciembre de 1935».⁶¹⁵ Dia 17 de desembre va comparèixer a la presó de Can Mir el fiscal militar que li va notificar la sentència.

Un mes més tard, pels altaveus de la presó llegiren una relació de presos que havien de ser alliberats. El comboi estava format per les següents persones: «Guillem Frau Moragues, Joan Cunill Esteva, Mariano Galiana Galiana, Josep Galmes Ribot, Melcior Hernández Moll, Joan Losa Campomar, Cosme Llobera Pellicer i Gaspar Macià Ventayol. Després els afegiren, Gabriel Ferriol Gelabert que estava tancat a la Presó Provincial.»⁶¹⁶ Unes hores més tard, tots foren presumiblement afusellats a Porreres.

⁶¹² Manuscrit de Margalida Frau Munar. *Porreres 1936*. La transcripció en llengua catalana fou publicada a GARÍ SALLERAS, Bartomeu. *Climent Garau Juan (1897-1936): Entre el pinzell i la vara*. Palma: Documenta Balear, 2012.

⁶¹³ AMDM, causa núm. 199/1936, foli 2.

⁶¹⁴ *Ibidem*, foli 7.

⁶¹⁵ *Ibidem*, foli 27.

⁶¹⁶ ARM, GC, 771, foli 30-30v. Registre 303. Director Prisión Estaciones. Orden de poner en libertad a Juan Cunill Esteva, Antonio Ferratjans Tomàs, Guillermo Frau Moragues, Mariano Galiana Galiana, José

Aquell vespre salvaren la vida: Antoni Ferratjans Tomàs, Vicenç Garcia Vallejo, Guillem Garí Servera, Rufino Langa Martínez, Josep Lladó Poveda i Joan Martí Rosselló.

En el mateixa situació trobam el cas d'Antonio Rubio Aragón i Ramon Rodríguez Quiroga, dirigents del Partit Socialista d'Inca. La causa 26/1936 oberta contra Onofre Prats Pons explica el procediment que va acabar amb la treta i posterior assassinat del dos socialistes inquers. Llegim que el dia 13 de març de 1936 varen prendre declaració al dirigent socialista, Antonio Rubio Aragón que en aquells moments, estava tancat a Can Mir. Tres dies més tard, Canuto Boloqui, dirigent Falange d'Inca, va declarar davant del jutge sobre la figura d'Onofre Prats Pons. En un moment de la declaració es referiren a Ramón Rodríguez Quiroga, cofundador de l'Agrupació socialista d'Inca i també presoner a Can Mir. Boloqui va afirmar que no sabia on estava tancat i que, si hi estava, possiblement, era a la presó de les Avingudes: «Preguntado: ¿Cómo se enteró que el dirigente Reynés fuera cobijado en Palma por el procesado? [es refereix a Canuto Boloqui] Dijo: Que en declaraciones tomadas a un tal Rodríguez, de Inca, detenido según cree en los almacenes Mir, confesó que él y otro individuo, secretario del partido socialista de Inca [es refereix a Antonio Rubio Aragón] que vive en la carretera de Alcudia...». ⁶¹⁷

El mateix vespre de la declaració de Boloqui, varen treure de la presó a Antonio Rubio, Ramón Rodríguez i altres persones. Unes hores més tard, foren assassinats a La Creu de Porreres. El dia 18, el jutge Diego Pascual es va traslladar a Can Mir per prendre declaració a Ramon Rodríguez. Aquest fet és una prova que demostra que la persona o persones que ordenaren la treta i assassinat de Rubio i Quiroga, anaven pel seu compte, ja que no existeix al procediment cap acusació concreta. També sembla també que el director de la presó tampoc coneixia el fet: «[...] Constituido este Juzgado en la Prisión de Estaciones, S.S. interesó del Jefe de la misma la presentación del individuo [es refereix a Ramón Rodríguez Quiroga] a que hace referencia la providencia anterior con el fin de cumplimentar lo que en ella se dispone. Esta diligencia no pudo llevarse a efecto porque según manifestación del Jefe de la Prisión, el individuo objeto de la misma había sido trasladado, ignorando su nuevo destino».

Després de la declaració fallida, el jutge no va obrir cap providència ordenant la localització d'aquells homes teòricament posats en llibertat. Possiblement, coneixia el tràgic destí d'aquells homes. Dia 30 de març, el batle d'Inca, feia un aclariment en

Galmes Ribot, Vicente Garcia Vallejo, Guillermo Garí Servera, Melchor Hernández Moll, Rufino Langa Martínez, Juan Losa Campomar, José Lladó Poveda, Cosme Llobera Pellicer y Gaspar Macià Ventayol. Registre 304. Director Prisión Provincial. Orden de poner en llibertat a Juan Martí Rosselló i Gabriel Ferriol Gelabert. La mort al cementeri de Porreres de Guillem Frau Moragues i Joan Losa Campomar també és referenciada a CAPELLÀ FORNÉS. Llorenç. *Diccionari Vermell*. Palma: Editorial Moll, 1989, pàg. 73 i 98.

⁶¹⁷ AMDM, causa núm. 26/1936, foli 33. Procediment judicial obert contra Nicolás Arcas Esteban, Joan Garau Pericas, Miquel Mercadal Ramis, Onofre Prats Pons i Miquel Reynés Morey.

relació a Rubio Aragón i, per la redacció del text, també mostrava tenir cert coneixement del seu assassinat: «vive o vivió en la carretera de Alcudia [...] Debe referirse a Antonio Rubio Aragón que coincide en absoluto con las anteriores indicaciones, cuyo individuo según referencias está o ha estado detenido en los Almacenes Mir». ⁶¹⁸ Dia 2 d'abril de 1937, el jutge segueix cercant presoners que ja han desaparegut: «Cúrsese oficio al Jefe de la Prisión de Estaciones para que manifieste si en dicha Prisión se halla detenido el individuo Antonio Rubio Aragón». La resposta del director de Can Mir no és, per coneguda, menys desoladora. Rubio Aragón ja no era a la presó; havia estat alliberat per ordre de Mateu Torres Bestard, Governador civil: «Consecuente con su atento escrito de esta fecha debó comunicarle que Antonio Rubio Aragón [...] fue puesto en libertad el 18 de marzo último por orden del Excmo. Gobernador Civil, según documentación obrante en esta oficina. Palma, 2 de abril de 1937».

La dantesca història de la desaparició d'Antonio Rubio i Ramón Rodríguez, no es va aturar. El dia 3 d'abril de 1937, mitjançant una ordre judicial, reclamaren al batle d'Inca que localitzàs Antonio Rubio. Tres dies després, aquest va contestar que era possible que hagués canviat de domicili i visques a Pollença: «[...] manifestando no haber podido citar al individuo Antonio Rubio Aragón porque, según versiones, reside en Pollensa». Després d'aquests informes, seguien altres providències judicials que no aconseguiren la localització de Rubio Aragón. El procediment va acabar amb la declaració d'un familiar seu que va explicar: «[...] según manifiesta su cuñado el carabinero Juan González, fue detenido al principio del Movimiento Salvador de España y desde entonces no sabe nada del mismo». Finalment, la causa fou tancada, sense aclarir la desaparició dels dos militants socialistes que dia 18 de març de 1937 i per ordre del governador civil foren posats en llibertat de la presó de Can Mir juntament amb «Antoni Sureda Colom, Bartomeu Rosselló Guardiola, Antoni Trobat Oliver, Llorenç Torrens Bestard, Francesc Tomàs Torres i Miquel Villalonga Nicolau». ⁶¹⁹ Tots moriren als murs de La Creu de Porreres, vora el cementeri municipal. Únicament dues persones salvaren la seva vida. Es tracta de Bartomeu Riera Fullana i Joan Villena Vicens.

A més de la treta d'Antoni Rubio i Ramon Rodríguez, altres militants d'Inca també seguien al mateix camí, ara bé, la seva posada en llibertat no fou documentada. El procés judicial núm. 989/1936 oberta contra el capellà de Llubí Jeroni Alomar Poquet el mes de setembre de 1936 ens permet conèixer alguns aspectes dels darrers mesos de la vida d'un grup de militants socialistes que també foren assassinats després de ser trets de la presó de Can Mir.

⁶¹⁸ AMDM, causa núm. 26/1936. Informe de l'Alcaldia d'Inca, núm. 288.

⁶¹⁹ ARM, GC, 771, foli 62. Registre 1.303. Director Prisión Estaciones. Orden de poner en libertad a Antonio Sureda Colom, Antonio Rubio Aragón, Bartolomé Rosselló Guardiola, Ramón Rodríguez Quiroga, Bartolomé Riera Fullana, Antonio Trobat Oliver, Lorenzo Torrens Bestard, Francisco Tomàs Torres, Juan Villena Vicens y Miguel Villalonga Nicolau.

El 19 de juliol de 1936, un grup de socialistes d’Inca es traslladaren a Palma amb la intenció de conèixer la situació que es vivia en aquells moments tant delicats. D’altres es quedaren al centre socialista a l’espera de notícies. Hores després, un escamot de Falange dirigit per Rafel Arcos Olivares va entrar per la força al local dels socialistes. Al mateix moment, un grup de feixistes dirigit pel cap de Falange d’Inca, Canuto Boloqui Álvarez va prendre l’Ajuntament. Les accions subversives feixistes aconseguiren la detenció de moltes persones que foren conduïdes a la caserna militar General Luque i, posteriorment, a la presó de Sant Domingo d’on serien alliberats al cap de pocs dies. Aquesta presó estava vigilada per militars i n’era el responsable era el caporal Ramon Esteve. De totes maneres, «Falange decidia qui entrava i sortia del centre. Els falangistes Adolfo Millán Fiol, Rafael de Arcos Olivares, Bartomeu Ramis, Llorenç Arbona i el capellà falangista, Melcior Tugores Fiol eren els “amos” i feien el que volien amb els presoners. Fins i tot, donaven ordres directes al responsable de la presó».⁶²⁰ Poc després del desembarcament de Bayo, i per evitar represàlies contra les seves famílies, alguns militants republicans entre ells els gemans Andreu, Antoni i Miquel París Martorell i d’altres persones decidiren presentar-se a la guàrdia civil amb la intenció d’evitar problemes. Tot d’una, foren tancats, una altra vegada, a Sant Domingo.⁶²¹

Amb la instrucció judicial anteriorment mencionada sabem que dia 13 de novembre de 1936 hi havia tancades a la presó d’Inca les següents persones: Francesc Alomar Poquet, Josep Seguí Solivelles, Josep Torrens Seguí, Francesc Sales Febrer, Antonio Rubio Aragón, Ramón Rodríguez Quiroga, Miquel Mercadal Ramis, Pedro Martínez Peña, Bernat Rubert Ferrer, Onofre Prats Pons, Joan Garau Pieres, Guillem Vallori, Andreu París Martorell, Nicolás Arcas Esteban, Mateu Martorell Cardell, Tomàs Cano Ferrer i els germans Antoni, Emili i Josep Sancho Forges.

A principis del mes de gener de 1937, els falangistes Boloqui Álvarez i Llorenç Arbona, a més del capellà Tugores i el responsable de la presó, el militar Ramon Esteve declaren davant el jutge. La conseqüència immediata de la declaració fou la

⁶²⁰ Informació facilitada per Maria Antònia Oliver París i Manuel Suárez Salvà.

⁶²¹ Andreu París Martorell va néixer a Inca el 17 de març de 1896. Estava casat, tenia tres fills i feia de sabater. Fou un dels líders més destacats del moviment obrer a Inca. Activista i sindicalista de la societat de sabaters La Justícia, de la qual ocupà diferents càrrecs (vicepresident el 1918 i secretari el 1919) fins a ocupar-ne la presidència l’any 1936. Membre fundador de l’Agrupació Socialista d’Inca. El 2 de febrer de 1936 fou elegit vicepresident dels socialistes inquers. Amb el començament de la Guerra Civil fou detingut a Inca i tancat a la presó de Sant Domingo. Pel mes de gener de 1937 ingressà a la presó de Can Mir. El 12 de març de 1937 fou alliberat com tants altres republicans i esquerrans i, al cap d’unes hores transportat a Porreres i assassinat a la paret de la Creu. Tenia 40 anys. La seva família es va assabentar del fet perquè un falangista d’Inca així ho va verificar. Andreu París va compartir la mort amb sis inquers més. Els germans Sancho, el seu cunyat Bernat Mateu, Rafel Llompart i Ramon Rodríguez. GARÍ SALLERAS, Bartomeu. *Porreres desfilades de dia, afusellaments de nit*. Palma: Documenta Balear, 2007, pàg. 292-293. Algunes dades d’Andreu París Martorell i dels repressaliats d’Inca han estat facilitades per Maria Antònia Oliver París, néta d’Andreu París i Martorell. També hi ha informació a ARMENGOL COLL, Antoni i ARMENGOL COLL, Jaume. *La repressió a Inca. La República i la Guerra Civil*. Palma: Perifèrics Història, 2005, pàg. 133-159.

determinació el jutge instructor, Diego Pascual del sobreseïment del procés i el trasllat de la causa a l'Auditor de guerra. Dia 16 de gener de 1937, hi ha un trasllat massiu de presoners cap a la presó de Can Mir de Palma, entre ells un grup de veïnats d'Inca:

«Miquel Sureda Pascual, Josep Seguí Solivellas, Tomás Corró Ferrer, Antoni Bestard Seguí, Bernat Mateu Ferrer, Cristòfol Bennàssar Bennàssar, Rafel Ramis Perelló, Miquel Colomer Colom, Antoni Muntaner Bennàssar, Bartomeu Ramis Tortella, Emili Sancho Forges, Andreu Paris Martorell, Antoni Solivellas Bernat, Bartomeu Sastre Cànaves, Guillem Abrines Esteva, Josep Sancho Forges, Antonio Rubio Aragón, Ramon Rodríguez Quiroga, Antoni Sancho Forges, Pere Valcaneras Mairata, Rafel Mulet Torrente, Joan Tugores Sastre, Mateu Salvà Vallori, Gabriel Pou Riera, Llorenç Abrines Miquel, Joan Serra Matas, Rafel Llompart Reynes, Bernat Oliver Morro, Joan Pons Alomar, Pau Grau Sampol, Francesc Alomar Poquet, Marc Ferragut Fluxà».⁶²²

A la presó de Can Mir hi estaren quasi dos mesos, fins que el dia 12 de març quan foren posats en llibertat. Tot i que no consta a la documentació, Andreu Paris Martorell, Rafel Llompart Reynés i els germans Antoni, Emili i Josep Sancho Forges foren assassinats a La Creu de Porreres la nit del 12 al 13 de març. Al mateix dia, fou tret del Castell de Bellver, Miquel Martorell de Montuïri, que també moriria vora la paret de la petita església de Porreres. Únicament es va salvar, Pere Prats Pons. És indubtable que la documentació del Govern Civil va amagar la treta. Quatre dies més tard, tampoc va fer constar la posada en llibertat de Bernat Mateu Ferrer, germà del batle d'Inca, Antoni Mateu, que també fous assassinat vora el cementeri municipal de Porreres.

El procés 989/1936 va acabar amb el trasllat del sacerdot Jeroni Alomar Poquet a la presó Provincial ordenat el dia 22 d'abril de 1937. Allà li notificaren la resolució: condemna a mort. El capellà de Llubí fou afusellat al cementeri de Palma dia 7 de juny de 1937.

A banda de les falses posades en llibertat que hem afegit –unes documentades i d'altres no– que acabaren amb la desaparició de moltes persones, també, com hem dit abans, es donaren casos de tretes de persones en què els presoners no foren assassinats el mateix dia que es donava l'ordre d'alliberament, sinó que ho serien al arribar al seu poble. La causa núm. 1.336/1936 oberta contra Onofre Arbona Jordà i Gabriel Servera Cardell n'és un bon exemple.⁶²³ Aquests dos homes estaven tancats a Can Mir i al Castell de Bellver, respectivament. Onofre Arbona fou alliberat dia 9 d'octubre de 1936 i Gabriel Servera el 28 de setembre de 1936. El mes de desembre del mateix any tot dos foren detinguts a casa seva i assassinats al cap d'unes hores. Per les informacions del procés judicial, sabem que, el dia 19 de desembre de 1936, guàrdies civils trobaren a les immediacions de l'indret denominat Sis Camins de Bunyola, a l'enfront de Son

⁶²² ARM, GC, 771, foli 61.

⁶²³ Segons la documentació del Govern Civil, Onofre Arbona Jordà va ingressar a la presó del Castell de Bellver el 24 de juliol de 1936. Més endavant fou traslladat a Can Mir. Per la seva banda, Gabriel Servera Cardell fou tancat a Bellver el 16 d'agost de 1936.

Muntaner, els cossos sense vida d'Onofre Arbona Jordà i de Gabriel Servera Cardell. Així com havia esdevingut habitual en la tramitació del procés judicial, la causa de la mort es dissimulava darrera l'eufemisme: hemorràgia cerebral. L'endemà dels fets es van iniciar les passes per esbrinar què havia passat:

«... sobre las cero horas treinta minutos del día diez y nueve último se presentaron, según le manifiesta su cuñada María Garcías, en casa de esta última, sita en El Arenal, fonda denominada Canegrina, de seis a ocho individuos que dijeron ser Policías, llevándose detenido al hermano del compareciente, llamado Gabriel Servera Cardell, de cuarenta y cinco años, dueño de la mencionada fonda, sin que hasta la fecha haya podido saber noticias del paradero de este hermano, ni las causas de la citada detención ni la personalidad de los que la llevaron a cabo, por cuyo motivo formula la presente denuncia a los efectos que haya lugar».⁶²⁴

Dia 21 de desembre de 1936, Catalina Moreno Socias, natural de Sa Pobla i veïna de Lluçmajor, va declarar que la roba d'un dels dos morts era la del seu espòs, Onofre Arbona que era natural de Montuïri.⁶²⁵ El mateix dia, va declarar Maria Garcias Garau, esposa de Gabriel Servera Cardell, que certificava que les robes que li mostraren eren les del seu home.⁶²⁶

Mesos després, un informe del cap de Policia, Francisco Barrado indicava a un informe que totes les gestions que s'havien fet per esbrinar l'autoria del segrest i la posterior mort de Gabriel Servera i Onofre Arbona havien resultat infructuoses: «han resultado infructuosas cuantas gestiones se han practicado por personal de esta Comisaria para averiguar quien fuera el autor o autores del presunto secuestro». Dia 27 d'abril de 1937, el jutge instructor va enviar un ofici a l'auditor instant el sobreseïment i arxiu provisional de la causa perquè no s'havia pogut aclarir res del que va passar. Quatre mesos més tard i com era costum, l'Auditor de guerra acordà el sobreseïment provisional de la causa. Podem concloure que els assassinats d'Onofre Arbona i Gabriel Servera són una mostra de la pràctica habitual dels alliberaments de la presó; tot i que en aquest cas, aquestes persones no foren executades al caps d'unes hores, sinó setmanes després. De totes maneres pensam que ja estaven condemnades en el moment que foren alliberades del centre penitenciari.

⁶²⁴ AMDM, causa núm, 1.336/1936. Declaració de Jaume Servera Cardell, alferes d'Artilleria i germà de Gabriel Servera.

⁶²⁵ «Onofre Arbona Jordà àlies *Masseno* va néixer a Montuïri l'1 de juny de 1903. Era fill de Lluç Arbona Segura i Maria Jordà Roig. Regentava un cafè a s'Arenal anomenat can Nofre. Sense cap afiliació política, ni simpatia política coneguda, sembla que oferí ajuda a un grups de presoners que eren conduïts per falangistes a tancar. Aquest fet li costà la vida.» MAS MIRALLES, Guillem i MATEU SOCIAS, Antoni. *Montuïri. L'esclafit de la crispació*. Palma: Documenta Balear, 2001, pàg. 90. També trobarem informació a CAPELLÀ FORNÉS. Llorenç. *Diccionari Vermell*. Palma: Editorial Moll, 1989, pàg. 28-29.

⁶²⁶ «Gabriel Servera Cardell, era fill de Bartomeu Servera i Maria Cardell. Estava casta amb Maria Garcies Garau i tenien dos fills.» MARGAIS BASSI, Xavier. *Bunyola. Amb la por al cos*. Palma, Documenta Balear, 2004, pàg. 132. També trobarem informació a CAPELLÀ FORNÉS. Llorenç. *Diccionari Vermell*. Palma: Editorial Moll, 1989, pàg. 155-156.

Una situació semblant és la que va patir Miquel Oleo Sureda. La matinada del desembarcament de l'expedició de Bayo al litoral de llevant es produí a Artà una remolí de gent mai vist. Mentre s'arreplegaven els feixistes per anar a la línia de foc, qualcú cridà i acusà a Miquel Oleo davant la caserna de la Guàrdia Civil com a responsable de la situació que es vivia. Anaren a la seva finca des Rafalet i el prengueren per dur-lo a la presó del claustre d'els franciscans d'Artà i d'allà a Palma. A la setmana el deixaren en llibertat i quan arribà a Artà el tornaren a detenir. Fins al mes de novembre no li obriren causa. Dos mesos després, un tribunal militar el condemnà a pena de mort. L'executaren el 27 de gener de 1938. Abans de morir, va dir a la seva esposa que no sabia de què l'acusaven. Un altre exemple és el cas d'Antoni Frau Sans. Dia 4 de novembre de 1936 fou posat en llibertat de la presó Provincial de Palma. Dia 21 de desembre del mateix any fou afusellat al semicercle del cementeri municipal de Palma. El seu cos fou inhumat al quadre 6-187 dia 26 de novembre de 1936.⁶²⁷

Un altra cas semblant als exposats fou l'assassinat de Jaume Ordinas Arrom. Aquesta persona va néixer a Alaró el 191. Era sabater d'ofici i era soci del centre Instructiu *La Aurora*. No estava afiliat a cap partit d'esquerra, però segons testimonis orals, simpatitzava amb els ideals republicans. Fou detingut dues vegades i empresonat a Can Mir. La primera, vegada fou el 15 de setembre de 1936 i, al cap d'uns mesos fou alliberat sense càrrecs i sense mesures cautelars ni sancions de cap mena. Era el 7 de novembre de 1936. Sembla que «un mes després, arran de la captura d'uns amics seus, per part d'un escamot de falangistes del seu poble, decidí acompanyar-los de nou a la presó tot i que no tenia cap ordre d'arrest».⁶²⁸ El mateix dia fou empresonat i dia 15 de gener de 1937 fou posat falsament posat amb llibertat juntament amb els seus amics, Mateu Pasqual Fullana i Miquel Pericàs Bauçà. Aquell vespre, a més dels veïnats d'Alaró, «alliberaren» a Miquel Cabot Dolç, Gabriel Camps Colom, Joan Cañellas Capllonch, Rafel Cifre Torres, Jordi Colom Estarellas, Llorenç Coll Sastre, Bartomeu Matas Alemany, Jaume Mateu Siquier, Baltasar Moyà Bauçà i Miquel Pascual Quetglas.⁶²⁹ De nit, foren conduïts a Porreres i assassinats a la paret de l'Oratori de La Creu, vora el cementeri.

A més dels exemples del funcionament de les tretes, cal també referir-se a un altra aspecte de les falses posades en llibertat. Ens referim a la casuística del calendari. Segons alguns testimonis: «els homes que eren citats en un dia parell eren assassinats, mentre que els qui eren cridats en un dia senar eren posats en llibertat».⁶³⁰ Les informacions orals parlen també d'un macabre sistema de torns: «un dia treien els de

⁶²⁷ AEF, Registre d'entrada de cadàvers, núm. 1.316/1.936. També anomenat a OLIVER PARÍS, Maria Antònia i HERRERA OLIVER, Xavier. «Fitxa de la fossa comuna de Palma». SUÁREZ SALVÀ, Manuel (Coord.). *Les fosses de la repressió a Mallorca. Mapa de les fosses comunes de Mallorca (2a part)*. Inèdit, Palma: Govern de les Illes Balears i Associació Memòria de Mallorca, 2011, pàg. 206.

⁶²⁸ AA. VV. *Alaró, un poble ferit. Els alaroners assassinats pel feixisme*. Alaró, 2015, pàg. 21. Informe inèdit elaborat pel col·lectiu Alaró per la Recuperació de la Memòria Històrica.

⁶²⁹ ARM, GC, 771, foli, 26.

⁶³⁰ CAPELLÀ FORNÉS, Llorenç. *Diccionari Vermell*. Palma: Editorial Moll, 1989, pàg. 72. KRASCHUTZKI, Heinz. *Memòries a les presons de la Guerra Civil a Mallorca*. Palma: Miquel Font, 2004, pàg. 84.

Can Mir i l'altre anaven al Castell de Bellver per tornar el dia següent a Can Mir i així successivament». ⁶³¹ Cap d'aquests extrems s'ha pogut comprovar més enllà de la informació oral.

La documentació que hem pogut consultar desmenteix aquests dos fets, ja que trobam tretes de persones de diferents centres penitenciaris que es feren el mateix dia i fins aleshores amb més incidència de la presó *Estaciones-Can Mir*. ⁶³² Tampoc coincideix la casuística dels dies en què els presoners se salvaven o no de la mort. Citam un exemple, entre molts d'altres: «Dia 9 de gener de 1937, posaren en llibertat els presoners Joan Àvila Sánchez, Vicenç Forniers Vitaller, Simó Fullana Font i Ramon Fuster Rojo. A la nit, tots quatre foren afusellats a Porreres. El mateix dia, foren tretes de la presó del Castell de Bellver Josep Stengel Boscà, Manuel Suárez Atienza, Jaume Valls Segura, Guillem Villalonga Ramon, Julià Vila Amengual, Antoni Salvà Maimó, Josep Maria Turpin Gómez i Joan Vidal Calafell. Els cinc primers foren transportats amb el mateix comboi d'alliberats de Can Mir i també foren assassinats en el mateix indret». ⁶³³

Retornant a la casuística de les tretes de Mallorca podem afirmar que des del mes de setembre de 1936 portaven persones que procedien de les presons de la capital a executar a Manacor i vora el cementeri de Porreres. Els lligalls documentals del Govern Civil i alguns expedients de les presons certifiquen aquesta modalitat repressiva. Ara bé, no determinen si el pres era assassinat o veritablement posat en llibertat. Per aquest motiu, les proves testimonials són cabdals per determinar que durant aquests mesos es realitzaren execucions de grups de persones a la forana de Mallorca:

«Era temps de figues i tornàvem amb ma mare de fora vila i corriem i jugàvem quan en ser darrere la Creu em vaig encallar dins un fang ple de sang i em vaig regirar tant que hi vaig deixar i tot les espadenyas i me'n vaig anar descalça cap a ma mare. En aquest instant, ella me va dir: “no te preocupis, Maria, era de gent bona”. Ho recordaré sempre, encara no havien matat el meu padrí jove [Climent Garau Juan], ni el conco Joan [Joan Garau Juan] i ja mataben a la Creu». ⁶³⁴ (Els germans Climent i Joan Garau Juan foren afusellats al camí dels Reis de Palma el 23 de setembre de 1936. Aquest fet explicaria que les execucions ja s'havien iniciat el mes de setembre de 1936).

⁶³¹ SCHALEKAMP, Jean A. *Mallorca any 1936. D'una illa hom no em pogut fugir*. Palma: Edicions Premsa Universitària, 1997, pàg. 85. KRASCHUTZKI, Heinz. *Memòries a les presons de la Guerra Civil a Mallorca*. Palma: Miquel Font, 2004, pàg. 84. SUÁREZ SALVÀ, Manuel. *La presó de Can Mir. Un exemple de la repressió feixista durant la Guerra Civil a Mallorca*. Palma: Lleonard Muntaner Editor, 2011, pàg. 121.

⁶³² A hores d'ara, la nostra investigació confirma aquesta informació, que ja s'ha citat anteriorment a altres estudis. Vegeu: GARÍ SALLERAS, Bartomeu i SUÁREZ SALVÀ, Manuel. «La Creu de Porreres i les tretes de presó (juliol de 1936-abril de 1937)». Actes de les III Jornades d'Estudis Locals. Edicions Ajuntament de Porreres, 2011, pàg. 182.

⁶³³ ARM, GC, 771, foli 22-23.

⁶³⁴ Testimoni de Maria Garau Ripoll. Aquest testimoni també és esmentat a BARCELÓ TABERNER, Margalida. «Clemente Garau Vásquez, un Marió del Brasil». Revista LLUM D'OLI, núm. 103 (març de 2005), pàg. 16. GARÍ SALLERAS, Bartomeu. *Climent Garau Juan (1897-1936): Entre el pinzell i la vara*. Palma: Documenta Balear, 2012, pag. 324.

Una altra de les proves que corrobora que les tretes començaren el mes de setembre són les manifestacions del governador civil, Mateu Torres Bestard en una carta del 10 de setembre de 1936 al general Franco en què indicava que la Falange ja assassinava ciutadans en aquestes dates: «Entra la enormidad de detenidos figura gente significadísima que hasta después de detenidos han hecho manifestaciones contrarias al Movimiento y .., nada aquí costando un dineral su manutención. Menos mal que Falange hace alguna limpia que no pueden aplicar a los figurones por estar detenidos».⁶³⁵

Les tretes de presó s'incrementaren de manera notable i espantosa a partir de novembre del mateix any. En aquest sentit, l'obra *Memòries a les presons de la Guerra Civil a Mallorca* del tinent coronel de l'Armada alemanya Heinz Kraschutzki, un pacifista que va abandonar Alemanya abans de l'esdeveniment del règim de Hitler i que fou empresonat a la presó de Can Mir durant la Guerra Civil ens aporta un relat que certifica –en aquesta data– les tretes de grups de persones de les presons: «Era novembre del 1936. Un vespre, poc després de les vuit, el nostre zelador va cridar deu noms i va afegir que aquests s'havien de preparar, ja que per ordre del governador se'ls posaria en llibertat.»⁶³⁶

L'escriptor holandès fincat a Mallorca, Jean A. Schalekamp, també recordava la mecànica de les tretes massives, coincidint amb el dia 20 de novembre, data de l'afusellament del cap de Falange, José Antonio Primo de Rivera que va provocar aldarulls molt destacats als voltants de la presó de Can Mir:

«Al cap de dos dies va venir lo terrible. Se presentà un autocar (en realitat, era un camió) petit. Entrava al pati. Això, devers les vuit del vespre. I als cinc minuts entrà el director de la presó:

-Silenci. Tots qui ara nomenaré, que preparin la seva roba perquè quedaran en llibertat. En sortí un, dos, i fins a vuit. I llavors se mogueren les conversacions següents:

- Tu te'n vas, Pere? Idò, demà arribes a ca meva i els dius que estic molt bé i tot això.

Però no n'arribà ni un a ca seva. L'endemà ja ho sabíem, que això era un engany. I des d'aquell moment començava l'angúnia terrible de no saber si el cridarien a vostè o a mi. Terrible, això».⁶³⁷

Entre el mes de setembre i desembre de 1936, no sabem la quantitat exacte de persones que foren posades en llibertat i, al mateix vespre executades. La nostra investigació

⁶³⁵ Reproduïda íntegrament per MASSOT I MUNTANER, Josep. *Guerra Civil i repressió*. Palma: Hora Nova, 2005, pàg. 78-86.

⁶³⁶ KRASCHUTZKI, Heinz. *Memòries a les presons de la Guerra Civil a Mallorca*. Palma: Miquel Font, 2004, pàg. 83. SUÁREZ SALVÀ, Manuel. *La presó de Can Mir. Un exemple de la repressió feixista durant la Guerra Civil a Mallorca*. Palma: Lleonard Muntaner Editor, 2011, pàg. 119.

⁶³⁷ SCHALEKAMP, Jean A. (1997). *Mallorca any 1936: d'una illa hom no en pot fugir*. Palma: Premsa Universitària, pàg. 126. GARÍ SALLERAS, Bartomeu i SUÁREZ SALVÀ, Manuel. «La Creu de Porreres i les tretes de presó (juliol de 1936-abril de 1937)». Actes de les III Jornades d'Estudis Locals. Edicions Ajuntament de Porreres, 2011, pàg. 182.

basada amb l'anàlisi de la documentació del Govern Civil i expedients penitenciaris confirma que es feren 90 tretes de presó, 19 d'elles corresponen al Castell de Bellver, 32 de Can Mir, 13 de la Presó Provincial, 1 del vaixell Jaume I, 22 de la presó de Manacor i 3 que desconexem el centre penitenciar. El resultat total de presoners assassinats és de 67, dels quals 10 eren del Castell de Bellver, 26 de Can Mir, 4 de la Presó Provincial, 22 de Manacor i 3 assassinats que no saben d'on foren posats falsament en llibertat.⁶³⁸ La resta de noms de presoners, els noms dels quals aporta la documentació, sembla retornaren a casa seva. De totes maneres, pensam que el nombre de víctimes fou molt superior, tot i que de moment no hem pogut certificar-ho a través de fonts consultades.

Des de finals del desembre i fins ben entrat el 1937, és el període de màxima difusió de les tretes de presó amb resultat de mort. La major part de les posades en llibertat acabaven en execucions massives. A hores d'ara, encara manca informació (sembla que va desaparèixer, pel que admetia el capellà de Can Mir, Antoni Garau, al periodista Llorenç Capellà i que ja hem citat abans) i que confirmi aquest fet. De totes maneres, existeixen alguns documents de l'Arxiu de la Presó Provincial que expliquen perfectament, amb el seu silenci, la modalitat repressiva de les tretes. La documentació exposa que quan un presoner sortia de la institució, sempre es feia constar si el posaven en llibertat, si era un trasllat o si era entregat a una persona determinada. A tall d'exemple s'ha de mencionar el cas d'Aurora Picornell Femenias, dirigent del Partit Comunista d'Espanya, afusellada a La Creu de Porreres la matinada del 5 al 6 de gener de 1937:

«19 de julio de 1936. –Aurora Picornell Femenias ingresa a disposición del Excmo. Sr. Gobernador Civil de Baleares en virtud de orden de la expresada autoridad. 5 de enero de 1937. –Puesta en libertad (hi ha esborrat “a disposición”- por orden del Excmo. Sr. Gobernador Civil de Baleares. El Jefe de la Prisión Juan Clar».⁶³⁹

Amb aquesta mateixa situació trobam el cas Maria Pasqual Flaquer. El seu expedient penitenciar informava que «dia 2 d'agost de 1936 fou detinguda i empresonada al centre penitenciar de Can Sales. L'endemà es va rebre una comunicació del Governador Civil que ordenava la seva incomunicació fins nova ordre. Dia 5 de gener de 1937 i, per ordre del Governador Civil fou posada en llibertat.»⁶⁴⁰ Hores després fou assassinada vora el cementeri municipal de Porreres.

⁶³⁸ Del nombre total de víctimes d'aquest període cal dir que 6 d'elles no moriren el mateix dia de la treta sinó setmanes o mesos després. Citam els casos: dia 1 de setembre de 1936, el director de la presó Jaume I va ordenar l'alliberament de 13 presos, entre ells Josep Pizà Moyà i Onofre Sureda Colom. Dia 28 de setembre de 1936 foren posats en llibertat de la presó, Gabriel Servera Cardell i Onofre Arbona Jordà. Ambdues persones que com hem esmentat foren assassinats mesos després devora la zona de Sis Camins-Son Muntaner de Bunyola. Per la seva banda, Antoni Frau Sanz fou afusellat al cementeri de Palma el 26 de novembre de 1936, quinze dies després de ser tret de la presó Provincial.

⁶³⁹ APPR, expedient d'Aurora Picornell Femenias. La imatge d'aquesta ordre d'alliberament es pot consultar a GINARD FERÓN, David. *Aurora Picornell (1912-1937). De la història al símbol*. Palma: Documenta Balear, 2016.

⁶⁴⁰ APPR, expedient de Maria Pasqual Flaquer, lligall núm. 44 (1944).

Segons Manuel Suárez Salvà: «A principis de 1937, més de dos mil homes es trobaven tancats dins les presons de la capital. Alguns d'ells tenien una acusació concreta, o els estaven jutjant o estaven pendents del seu judici. [...] era una acusació absurda i injusta que podia dur-lo front un escamot d'afusellament. Però, en molts casos, aquesta acusació va significar, per a molts d'ells, una esperança de vida»⁶⁴¹ És a dir, tenir un procediment judicial obert podia salvar la vida del presoner o al menys ser jutjat.

L'altre gran grup dels empresonats estava integrat per aquells homes tancats per una ordre directa del governador civil, Mateu Torres Bestard, nomenat per a aquest càrrec el mes d'octubre de 1936. Eren els denominats presos governatius, que eren persones tancades sense cap tipus d'acusació, sense cap judici pendent i, en molts de casos, sense cap esperança de vida. Uns textos de Llorenç M. Duran Coll, reu de la presó de Can Mir reproduïen aquest fet: «Els presos que estaven en major perill eren els sotmesos a l'autoritat governativa. Els que estaven processats i depenien d'un jutge estaven tranquils, a part del desenllaç que poguessin tenir en el seu procés».⁶⁴²

Dins el misteri que envolten les tretes, cal considerar també la possibilitat que algunes d'elles es fessin perquè s'havia esgotat el termini màxim de detenció que fixaven les lleis franquistes: «Decreto de día 1 de noviembre de 1936 establece un plazo ordinario de treinta días de detención militar o policial. En el caso de los gubernativos (Art. 4º) se autoriza una extensión de dicho plazo hasta tres meses por ratificaciones sucesivas». És una possibilitat que apunten destacats investigadors i juristes. Pel cas de Mallorca, es pot fer constar que va haver-hi molts presos que estaven compresos dins aquest termini i, quan es va complir, varen ser tretes de la presó i assassinats.⁶⁴³

Treure un pres, dels "governatius", de la presó de Can Mir, per alliberar-lo o matar-lo, precisava només d'una sola signatura, la de Francesc Barrado, Cap de la Policia de Falange o la de Mateu Torres Bestard, Governador de les Balears. Aquest darrer no només consentia els crims sinó que com hem vist anteriorment també els justificava com element necessari per alleugerir la càrrega econòmica de les presons i les despeses que això suposava al nou estat.

Les famílies rebien l'avís del fals alliberament del pres per boca d'alguna persona en la qual, en principi, es podia "confiar". L'espera resultava infructuosa. Era una més de les cruels mentides del sistema i la persona "alliberada" acabava sent assassinada en qualsevol indret desconegut. Entre molts exemples afegim el cas de Coloma Martorell Ciriqüian, filla de Llorenç Martorell Suárez que explica perfectament aquesta situació:

⁶⁴¹ SUÁREZ SALVÀ, MANUEL. *La presó de Can Mir. Un exemple de la repressió feixista durant la Guerra Civil a Mallorca*. Palma: Lleonard Muntaner Editor, 2011, pàg. 117.

⁶⁴² MASSOT I MUNTANER, Josep. *Els escriptors i la Guerra Civil a les Illes Balears*. Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1990, pàg. 405-406.

⁶⁴³ SUÁREZ SALVÀ, MANUEL. *La presó de Can Mir. Un exemple de la repressió feixista durant la Guerra Civil a Mallorca*. Palma: Lleonard Muntaner Editor, 2011, pàg. 119. JIMÉNEZ VILLAREJO, Carlos. «La destrucció del orden republicano (Apuntes jurídicos)». *HISPANIA NOVA. Revista de Historia Contemporánea*, núm. 7, 2007, pàg. 28.

«Una tia meva i jo anàrem a visitar-lo a la presó un parell de vegades, jo era molt petita, però em passaven davall un capot d'un sentinella de la presó. Record que mon pare estava a la cuina pelant patates. El capellà de la presó li havia aconseguit aquest lloc de feina. Ell sempre deia que havia fet una bona amistat amb aquell sacerdot. Dia 8 de febrer de 1937 al migdia, varen rebre una trucada de telèfon, era d'aquell capellà de la presó i els comunicava que Llorenç Martorell era lliure, però la família no el va tornar a veure. Al cap de poc temps, una germana seva va saber que l'havien mort a Porreres».⁶⁴⁴

També el testimoni de la família cas d'Emili Valenzuela Ortega ens acosta a la sistemàtica repressiva de les tretes de presó i les mentides de les autoritats franquistes:

«El meu oncle Emili (germà de ma mare) per guanyar-se la vida venia diaris per Palma, un d'ells es deia "Nuestra Palabra". El detingueren i el tancaren a Can Mir. Un dia ens digueren que l'havien amollat però la veritat és que fou assassinat. La meva tia (la seva dona) ens contà que els presos a Can Mir, quan es feia fosca i sentien arribar el camió, tots callaven i esperaven per por ser anomenats per el guardians i ser "alliberats". Després no era així. N'Emili Valenzuela tenia uns 36 anys i dos fills».⁶⁴⁵

«[...] otro de mis hermanos, Emilio, estaba encarcelado en Can Mir. Emilio era miedoso. Tanto, que a veces tenía miedo de abrir la puerta de su casa. [...] Un cura de Can Mir, que de tarde en tarde, nos traía noticias de él, nos trajo la definitiva: -Señora, está de enhorabuena, a su hijo lo van a soltar-. Nada más supimos de Emilio».⁶⁴⁶

Com podem constatar, en un primer moment, els presoners van creure en la possibilitat real de l'alliberament i no creien amb el joc macabre ple de mentides dels seus repressors, fet que alguns familiars possiblement coneixien. La carta de Jaume Matheu a la seva dona, Coloma Martorell Suárez parla de les tretes de Can Mir. Tot i aquest fet, el presoner es mostra escèptic i descregut amb algunes informacions que asseguraven que acabaven amb la desaparició i mort d'un presoner i que segurament coneixen alguns familiars:

«Querida Coloma:

Yo no creo que te llamen a declarar, puesto que yo no tengo causa ni Lorenzo [es refereix a Llorenç Martorell Suárez que també estava tancat a Can Mir]. Eso que decían por la calle que de aquí o de la Inspección [es refereix a la comissaria de Policia de Francisco Barrado Zorilla] sacaban los presos y los mataban es todo mentira; de aquí y de ninguna cárcel, no se han sacado nunca a nadie para matarle. Cuando sacan alguno, es la guardia civil que viene a buscarle para ir a prestar declaración y luego lo traen de vuelta, después de haber declarado, pero solamente a los que están procesados o sea los que tiene causa. Estén tranquilos porque yo y Lorenzo somos presos gubernativos, que

⁶⁴⁴ GARÍ SALLERAS, Bartomeu. *Porreres desfilades de dia, afusellaments de nit*. Palma: Documenta Balear, 2007, pàg. 311.

⁶⁴⁵ Testimoni oral d'Isabel Ripoll Valenzuela

⁶⁴⁶ CAPELLÀ FORNÉS, Margalida. «Entrevista a Rosa Valenzuela». MEMÒRIA DEL 36 (CLXIV), ÚLTIMA HORA (edició de dia 28 de gener de 2007).

quiere decir sin causa y, si Lorenzo tuviera causa no podría salir de pelador, porque solo pueden salir los que como Lorenzo y yo, si tienen influencia con alguna persona que lo pida o los que tienen causa por influencia que tengan no salen de pelador.

Recibe el inmenso cariño de tu esposo que te quiere hasta la muerte.
Besos a los dos.

Recuerdos para todos míos y de Lorenzo
Jaime». ⁶⁴⁷

Jaume Matheu Siquier va néixer a Muro el 9 d'abril de 1895, fill de Miquel Mateu i Rosa Siquier. De jove va emigrar a França on visqué molts anys i obrí un restaurant amb un amic seu. De tornada a Mallorca, es va casar amb Coloma Martorell Suárez el 18 de maig de 1936. No tingueren fills. S'establiren a Palma. Era un home d'esquerra, però no hem pogut constatar si militava a cap partit polític. Quan va començar la guerra fou detingut i empresonat a la presó de Can Mir amb el seu cunyat Llorenç Martorell. Jaume Mateu fou tret de la presó dia 15 de gener de 1937 i segurament l'afusellaren a Porreres. Per la seva banda, Llorenç Martorell Suárez, cunyat de Matheu Siquier va néixer a Moscarí (Selva) el 31 d'octubre de 1898, fill de Pere Antoni Martorell Pericàs i Coloma Lluïsa Suárez. Estava casat i tenien una filla. Abans de la guerra, es traslladaren a viure a Palma. A la ciutat, Llorenç Martorell regentava una impremta on s'editava la publicació del Partit Comunista de Mallorca *Nuestra Palabra* i una tenda de mobles al carrer de Vallori. La seva dona era professora de piano. Tres setmanes més tard que fos assassinat Jaume Matheu, el varen treure de Can Mir i l'afusellaren a Porreres. Era dia 9 de febrer de 1937.

Ben aviat, presoners i familiars, varen comprovar que no era així. A partir del mes de desembre de 1936, els familiars foren autoritzats a portar roba als centres penitenciaris i endur-se'n la bruta, aquest fet serviria perquè s'assebantassin que les tretes de presó podien suposar l'eliminació del seu familiar: «[...] al migdia següent la família d'un d'ells que casualment vivia gairebé davant mateix de Can Mir, va enviar-li la roba neta. Així que aquell home no havia tornat a casa! Aviat es va córrer la notícia: aquells déu segurament haurien estat afusellats!». ⁶⁴⁸ En aquests casos, els guàrdies els indicaven que aquell home pel qui demanaven havia estat posat en llibertat i que, possiblement, havia fugit a Menorca o a un altre lloc.

També existia, entre els presos, un altre sistema de comunicació amb l'exterior per tal d'assaberntar-se si el pres que era posat en llibertat aconseguia salvar la vida. Era un sistema molt enginyós que es realitzava amb caps de tabac: «Si rebien una capsa intacta significava que no hi havia morts, si estava manipulada significava un presoner

⁶⁴⁷ Document cedit per Coloma Martorell Ciriquian.

⁶⁴⁸ KRASCHUTZKI, Heinz. *Memòries a les presons de la Guerra Civil a Mallorca*. Palma: Miquel Font, 2004, pàg. 83. També anomenat a SUÁREZ SALVÀ, MANUEL. *La presó de Can Mir. Un exemple de la repressió feixista durant la Guerra Civil a Mallorca*. Palma: Leonard Muntaner Editor, 2011, pàg. 119.

mort per un tret al clatell. Si estava oberta, es comptabilitzaven els assassinats segons els cigarrets que mancaven dins la caps». ⁶⁴⁹

Aquestes informacions ens fan pensar que dins les presons hi havia un sistema de transmissió d'informació entre guardians i familiars que fins i tot, permetia avisar la família d'un home que havia de ser posat en "llibertat" perquè reunís una quantitat de doblers i així, possibilitar la "compra" de la seva vida. Es tractava, per tant, d'una de les corrupcions que fou present dins els centres penitenciaris de Palma. Els suborns no formaven part de la planificació repressiva, però s'incorporaren al sistema. És un tema que ha tractat amplament l'investigador Manuel Suárez Salvà. ⁶⁵⁰ Com exemple podem anomenar el cas de Miquel Mercadal de Sa Pobla. La seva neboda, Antònia Mercadal, ens va relatar com el seu padrí va rebre la notícia de què anaven a "treure" de Can Mir el seu fill Miquel Mercadal i que, si volia evitar la seva mort, havia de pagar 500 pessetes. Aquell home ho feu així i el seu fill va quedar dins la presó. En relació amb aquest fet afegim un altre testimoni: «El pare d'En Miquel Mercadal pagà cent duros perquè no el matassin. També pagaren per En Bernat Rubert. [...] Suposo que la valoració depenia de moltes circumstàncies. Tenc entès que cobraren cinquanta mil pessetes per salvar la vida de Joan Trián, però com aquell que diu ja el tenien dins el camió». ⁶⁵¹

La presumpta comunicació també explica la possibilitat que les Juntes Locals deixidien en molts de casos la sort del pres i al mateix temps, corrobora la idea que les llistes prèviament establertes foren elaborades, probablement, en el poble d'origen. Només així es pot explicar la rapidesa en la transmissió de la "notícia" i també que el nom fos eliminat de la llista i el presoner pogués salvar la seva vida.

Sembla que l'eliminació massiva de grups de persones va durar aproximadament fins a finals de març de 1937, moment en que foren substituïts dels seus càrrecs Mateu Torres Bestard i Francisco Barrado Zorrilla. Durant aquests mesos, el Castell de Bellver, i molt especialment la presó de Can Mir es transformaren en llocs estratègics conformats pel nou règim amb la intenció de fer desaparèixer persones. L'anàlisi de la documentació i

⁶⁴⁹ SUÁREZ SALVÀ, Manuel. *La presó de Can Mir. Un exemple de la repressió feixista durant la Guerra Civil a Mallorca*. Palma: Leonard Muntaner Editor, 2011, pàg. 128. GARÍ SALLERAS, Bartomeu i SUÁREZ SALVÀ, Manuel. «La Creu de Porreres i les tretes de presó (juliol de 1936-abril de 1937)». Actes de les III Jornades d'Estudis Locals. Edicions Ajuntament de Porreres, 2011, pàg. 185.

⁶⁵⁰ SUÁREZ SALVÀ, Manuel. *Suborns i tretes a la presó de Can Mir (1936-1941). Noves aportacions*. Palma: Leonard Muntaner Editor, 2016.

⁶⁵¹ CAPELLA FORNÉS, Llorenç. «Entrevista a Josep Cortés –Pep Pepe–». MEMÒRIA CIVIL. MALLORCA EN GUERRA. Suplement diari BALEARES, núm. 33 (Edició de dia 17 d'agost de 1986). El Dr. Josep Massot i Muntaner, també recull algunes al·lusions d'aquesta pràctica corrupta del comissari de policia, Francisco Barrado. Vegeu: MASSOT I MUNTANET, Josep. *Aspectes de la Guerra Civil a les Illes Balears*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1997, pàg. 115. També hi ha casos en què el presoner podia sortir de la presó després de pagar una sanció econòmica. Dia 31 d'agost de 1936, Maximilià Fernández Hernández es posada en llibertat de la Presó Provincial «por haber pagado una multa de 1.000 pesetas». ARM, GC, 770, foli 64.

de la informació de que disposan confirma que es feren entre el mes de gener i abril de 1937 un total de 74 tretes de presó amb 139 víctimes de les quals 5 eren dones. En aquest període tant curt de temps es feren 40 tretes de presó del magatzem de fusta de Can Mir amb 71 assassinats. De Bellver es feren 16 tretes amb 34 morts. De la presó Provincial també posaren falsament en llibertat un grup de persones de les quals 2 foren assassinades. Des de la comissaria de Policia de Francisco Barrado es va fer una treta que acabà amb la mort de dues persones. I finalment, de la presó de Manacor tragueren dues persones que també foren assassinades.⁶⁵² A tot això, hem d'afegir que 23 homes foren assassinats durant aquests mesos i desconeixem on estaven reclosos. Hem esmentat el tràgic final de l'única treta de dones d'una presó. La nit del 5 de gener de 1937, cinc dones foren posades en llibertat de Can Sales, entre elles, la destacada dirigent comunista, Aurora Picornell Femenias. Totes foren assassinades unes hores després.

Una altre fet molt important és que les posades en llibertat de grups de presoners que acabaren amb nombrosos assassinats estan relacionades amb La Creu de Porreres, una circumstància que explicaria que aquest indret situat vora el cementeri municipal es va convertir en un lloc destacat de la repressió de la Guerra Civil a Mallorca

Dia 10 abril 1937, Torres Bestard i Barrado Zorilla varen rebre una comunicació de la Comandància Militar de les Balears per la qual s'informava que els serveis d'ordre públic i seguretat passaven a mans de l'autoritat militar i, que per tant, quedaven rellevats del seus càrrecs. A partir d'aquest moment, el govern militar va assumir totes les competències en la repressió i prohibia expressament fer detencions i actes de violència a falangistes o forces similars. L'endemà, l'ordre es va fer extensiva al Cap d'Inspecció de Camps de concentració, al Cap d'Inspecció de centres penitenciaris, a l'Auditor de Guerra i als directors de la Presó Provincial, de Can Mir, del Castell de Bellver i la presó de dones de Can Sales. El mateix dia i poc abans de deixar els càrrecs i ser allunyats de Mallorca, Torres Bestard i Barrado Zorilla comunicaren que s'havien produït: «32 bajas detenidos puestos en libertad».⁶⁵³ Ben segur alguns d'ells no tornaren mai més a casa seva.

Pel que respecta al cessament de Torres Bestard i Barrado Zorilla i el seu allunyament de Mallorca hem d'explicar que Mateu Torres Bestard fou nomenat pel maig de 1937 primer delegat nacional d'organitzacions juvenils a Salamanca. El setembre del mateix any, ocupà el càrrec de governador civil de Pontevedra. Amb la graduació de coronel, tornà a Mallorca on fou designat jutge eventual de les Balears entre els anys 1943 i 1953. Per la seva banda, Francisco Barrado Zorilla fou nomenat delegat d'Investigació i Vigilància de Falange, però un més després fou rellevat del càrrec per José Otero Sastre.

⁶⁵² Esmentar el cas de Joan Quetglas Serra que va sortir de la presó de Manacor el 24 d'agost de 1936 i va mesos després, concretament, dia 8 de desembre de 1936. TUGORES MANRESA, Antoni. *Manacor. La Guerra a casa*. Palma: Documenta Balear, 2006, pàg. 224-225.

⁶⁵³ ARM, GC, 771, foli 77. No hem pogut constatar aquesta informació que apareix als llibres del Govern Civil.

El desembre de 1937, fou destinat com a Cap de la Prefectura Provincial de Santa Cruz de Tenerife. Un altre dels personatges destacats de la repressió fou Canuto Boloqui Álvarez que també fou enviat fora de Mallorca l'any 1937. Fou nomenat nou cap de Falange a Toledo. L'any 1938 tornà a Mallorca i ocupà el càrrec de cap de la Falange a Balears fins el 1941. Acabada la Guerra Civil, fou delegat provincial de l'Institut Nacional de l'Habitatge a Balears (1941-57) i delegat provincial del Ministeri de l'Habitatge a Balears (1957-70).

Un dies després, el tinent coronel Víctor Enseñat Martínez fou nomenat nou delegat d'Ordre públic i el carlí Josep Quint Zaforteza, cap del govern civil de les Balears. El nou delegat d'ordre va anunciar de manera clara i solemne: «Se han acabado las noches lúgubres en esta casa».⁶⁵⁴ Es pot dir que a partir de llavors, agafaren el protagonisme els afusellaments legalitzats per la sentències dels tribunals franquistes. De totes maneres cal afegir que els assassinats “il·legals” de les tretes pot ser minvassin, però no s'aturaren i, s'allargarien fins ben entrat l'any 1938. El protagonisme de les tretes de presó va seguir sent el cementeri de Porreres. Alguns documents corroboren aquesta darrera afirmació:

«Negociado de Convictos de ayuda a la rebelión núm. 12.

Palma, 10 de abril de 1938. II Año Triunfal. Proceda inmediatamente a retirar del servicio a los camaradas Camacho, Amengual, Fortuny y Darder que participaron en la conducción de sospechosos el jueves pasado al cementerio de Porreras, así como de retener su armamento reglamentario hasta nueva orden.

Ordena, Camarada Jefe de Centuria. (signat) Busquets».⁶⁵⁵

Fins ara sabem aproximadament el nombre de persones que, entre 1936 i 1939, varen passar per les presons de Palma. La xifra de presoners s'acostaria a les quatre mil. D'aquestes, dos mil entraren a Can Mir; dues-centes a la Presó Provincial, quatre-centes al Fort militar d'Illetes; la mateixa quantitat ingressaren al vaixell presó Jaume I i unes sis-centes a la presó Provincial de Manacor A més, un centenar de dones foren recluïdes de la Presó de Dones de Can Sales durant la guerra. Ara bé, no sabem amb exactitud les que varen morir víctimes d'una treta de presó. La tragèdia que va envoltar aquesta modalitat repressiva coneguda també amb el nom d'*orden de puesta en libertad*, i que encara envolta per a molts d'investigadors, s'ha d'afegir a l'absència de documentació concreta més enllà de la memòria de les persones que presenciaren, i varen sobreviure, aquell horror.

Les tretes de presó signifiquen un dels períodes més breus, durs i vergonyosos de tota la repressió franquista a Mallorca i que ens ha de dur a qüestionar públicament totes les

⁶⁵⁴ GINARD FERÓN, David. «Centres de reclusió a la Mallorca en guerra (1936- 1939)». Barcelona: revista RANDA, núm. 28, 1991, pàg. 37.

⁶⁵⁵ És transcripció de document. Documentació inèdita dispersa. Vegeu apèndix documental.

dades sobre persones desaparegudes i/o assassinades durant la Guerra Civil espanyola. Ben segur, les xifres dels assassinats víctimes de les tretes degueren superar, en molt, les referències que, fins ara, s'han considerat acceptables. A partir de la primavera de 1937, les tretes foren substituïdes per una altra modalitat repressiva que s'havia instaurat a partir del mes d'octubre de 1936, ens referim a les penes a mort dictades pels tribunals franquistes. Els afusellaments o les execucions a pena màxima es donaren a les parets dels cementeris de Palma, Inca, Manacor i a la presó d'Illetes.

1.3)Els afusellaments o les penes de mort

Aquest apartat de la investigació no té la intenció de ser estudi exhaustiu de tots els procediments judicials oberts a Mallorca durant la Guerra Civil espanyola; tampoc de la legislació franquista que s'aplicà en els consells de guerra, circumstància que tractarem més endavant quan parlem del l'etapa de la repressió institucionalitzada. El nostre propòsit no és d'altre que fer una bona aproximació a l'estudi dels judicis sumaríssims que acabaren amb el dictamen d'una sentència a pena màxima i el procediment d'execució d'una condemna a mort. En definitiva ens acostarem a l'aplicació d'una nova modalitat repressiva que es va començar a utilitzar durant els darrers mesos de 1936 i que s'allargaria fins el final de la guerra i el primer Franquisme. Aquesta manera d'eliminar persones es va completar a partir d'octubre de 1936 amb les altres modalitats repressives que hem exposat anteriorment.

Si bé des de juliol de 1936, a la Mallorca ocupada per les forces militars colpistes, es va practicar l'eliminació de persones vinculades amb la Segona República, és a partir del mes d'octubre del mateix any i, en base a procediments judicials sumaríssims, quan la nova autoritat va intentar donar una aparença de legalitat a unes conductes clarament repressives fonamentades en l'eliminació del contrari com a garantia del triomf propi. És per això que els militars decretaren que tota persona que havia donat suport al el govern republicà era considerada com enemiga del Moviment Nacional. Per tant, havia de ser jutjada per la jurisdicció militar i no per un tribunal civil.

Els procediments judicials contra els denominats desafectes és una altra manera d'exercir la repressió, que en certa manera es diferencia del simple assassinat practicat amb els segrests i les tretes, però, el seu propòsit final era el mateix, això si, aplicat d'una manera més freda, més sistemàtica, però igualment aberrant i injustificada. En paraules de l'historiador Mateu Morro, els consells de guerra instaurats en el temps de la guerra «foren una pura formalitat per a embellir l'exercici del terror contra la població. Les sentències sovint no tenien res a veure amb el desenvolupament del judici, responien als interessos polítics del moment, al joc d'influències que es movien a l'ombra i a mesquindats de tota casta que governaven les actuacions de jutges i

fiscals».⁶⁵⁶ Per la seva banda, Antonio Ruiz, secretari judicial destinat a Burgos durant la insurrecció militar, afirma que els tribunals militars es constituïen «no per a jutjar delictes militars, sinó per a actuar d'encobridor legal de les persecucions, represàlies i delictes purament polítics, socials i ideològics».⁶⁵⁷ En poques paraules, els tribunals militars es convertiren en un nova eina executora del pla d'eliminació establert pels militars colpistes mesos abans del cop d'estat del juliol de 1936.

En els territoris ocupats, l'autoritat militar va assumir tota la justícia i, per a la seva aplicació, comptava amb unes eines bàsiques: la reformulació del Codi de Justícia Militar de 1890, de la qual en parlarem a l'apartat de la repressió institucionalitzada i els bans de guerra publicats en cada territori ocupat, on es detallava quins delictes quedarien sotmesos a la jurisdicció de guerra i sobre els quals s'actuaria per procediment sumaríssim. Aquest fou el marc legal en què es fomentà la justícia militar durant la guerra i el primer Franquisme. Resulta curiós com els rebels miliars que s'aixecaren contra l'ordre democràtic, jutjaren i condemnaren els partidaris de la causa legítima republicana, acusant-los de ser els causants d'una rebel·lió contra l'Estat.

Una altra circumstància molt important que ajudaria a la ràpida aplicació de la justícia repressiva fou que dia 31 d'agost de 1936, la Junta Militar de Defensa Nacional va aprovar el decret núm. 79 que establia que «para mayor eficiencia del movimiento militar y ciudadano que la norma en las actuaciones judiciales castrenses sea la rapidez».⁶⁵⁸ Unes ordres que es complementaren amb el decret de dia 1 de novembre del mateix any, que establia que a les ciutats ocupades es crearien consells de guerra permanents que jutjarien els desafectes a través de procediments sumaríssims. A partir d'aquest moment, les noves autoritats militars aplicarien una justícia més ràpida i abreuçada, que infringia tots els drets de les persones encausades i reduïa el màxim qualsevol possibilitat de rebre una defensa coherent. En definitiva, entre l'inici del procediment, el consell de guerra, el judici i la sentència podia transcórrer únicament una setmana. Són el que denominam els judicis sumaríssims d'urgència.

Com exemple, citam el procediment obert l'11 d'octubre de 1936 contra Miquel Solivellas Siquier, Llorenç Alomar Siquier i Damià Capó Capó, tot tres naturals de Búger. Foren detinguts per membres de Falange i acusats de traïció els dos primers i desafecte al règim el darrer. L'acusació fou signada pel comandant militar d'Inca, Andreu Cifre.

⁶⁵⁶ MORRO MARCÈ, Mateu. «L'hora dels jutges, la repressió oficialitzada». MEMÒRIA CIVIL, MALLORCA EN GUERRA (1936-1986). (Edició de dia 12 d'octubre de 1986).

⁶⁵⁷ RUIZ VILAPLANA, Antonio. *Doy fe. Un año de actuación en la España nacionalista*. Madrid: Espuela de Plata, 2010.

⁶⁵⁸ ARES BOTANA, Óscar; VIÁN DEL POZO, María José; CALLEJA, Rosa María i MARTÍNEZ, Rebeca. «La represión franquista "legal". Los expedientes judiciales del archivo del Tribunal Militar IV (Ferrol-A Coruña)». Cuartas Jornadas Archivo y Memoria. La memoria de los conflictos: legados documentales para la Historia. Archivo Histórico Ferroviario de la Fundación de los Ferrocarriles españoles-Grupo de Investigaciones Antropológicas sobre Patrimonio y Culturas populares del Consejo Superior de Investigaciones Científicas (CSIC), pàg. 4.

Mentre el jutge instructor es feia càrrec de les diligències, els detinguts prestaren declaració a les dependències policials. També declararen el cap de la Guàrdia Civil de sa Pobra i elements de Falange, amb la intenció que poguessin aportar més informació acusatòria. Aquests darrers els acusaren de fer proclames als reclutes i de ser perillosos esquerrans i comunistes: «Miguel Solivellas fue detenido al iniciarse el Movimiento Nacional, por considerársele individuo muy peligroso. Que con ocasión del alumbramiento de su esposa solicitó y obtuvo dos días de permiso en su casa sin poder salir de ella y quebrantando este permiso y en unión de Lorenzo Alomar, incitó a los excedentes de cupo a no incorporarse al ejército».⁶⁵⁹

Tot seguit, se sol·licitaren informes dels processats a la Falange, a l'Ajuntament i a la Guàrdia Civil. Dia 15 de novembre, s'enviaren aquests expedients al jutge Javier Soto, acusant-los de desobediència al ban de guerra i d'haver-se oposat a la presa de possessió del «nuevo Ayuntamiento, impidiendo que se marcharan los elementos fascistas a cerciorarse de si podían o no tomar posesión de la ante dicha Casa Consistorial».⁶⁶⁰ És a dir, volien impedir que els feixistes ocupassin l'Ajuntament. Amb tota aquesta informació el jutge va redactar l'acte de processament, és a dir, un resum detallat de les actuacions que havia realitzat i que incloïa una descripció dels fets que s'investigaven, la qualificació dels delictes i les penes que s'havien d'aplicar d'acord amb el Codi de Justícia Militar. En aquest cas es demanà la pena capital. Dia 20 de novembre, 12 dies després d'haver-se iniciat la causa, va començar el judici, que acabaria amb una sentència a pena de mort. Tres dies més tard, els condemnats foren executats al cementeri municipal de Palma per ordre del comandant militar: «será ejecutada a las seis y media de la mañana del día 23 de los corrientes, en las tapias del Cementerio Municipal de esta Ciudad, por un piquete de Falange Española».

Els judicis sumaríssims s'iniciaven amb l'obertura d'una causa o expedient, que anava dirigit a les persones que havien ostentat algun càrrec en els partits de la coalició del Front Popular o bé, de ser sospitosos de simpatitzar amb la coalició política d'esquerres. També a les persones que ocuparen càrrecs als governs provincials i municipals, i als candidats o interventors de la coalició Frontpopulista a les eleccions de 1936, o com hem esmentat abans, qualsevol individu susceptible –segons les noves autoritats– d'anar contra el *Glorioso Movimiento Nacional*. Hem de recordar que en aquestes dates, les autoritats militars ja posseïen llistats de persones que havien format part, directa o indirectament, de partits polítics i entitats del Front Popular. Aquestes llistes foren elaborades pels ajuntaments a partir del decret núm. 108 emès per la Junta de Defensa Nacional dia 13 de setembre de 1936. Aquesta relació de persones i entitats fou publicada a finals d'octubre i principis de novembre al Butlletí Oficial de la Província de les Balears (BOPIB) i serviria per obrir multitud de consells de guerra o procediments judicials sumaríssims contra els considerats desafectes al nou règim.

⁶⁵⁹ AMDM, causa núm. 982/1.936.

⁶⁶⁰ *Ibidem*.

Com hem exposat l'eina jurídica bàsica dels consells de guerra era el Codi de Justícia Militar de 1890 que preveia dos tipus de procediments: el previ i el criminal. Dins aquest darrer, hi havia tres tipus de processos: l'ordinari, el sumaríssim i el sumaríssim d'urgència. Els dos darrers foren els més utilitzats durant la Guerra Civil.

El procediment sumaríssim s'iniciava, en la gran majoria dels casos, per una denúncia o per actuacions d'ofici efectuades per les forces de seguretat (Guàrdia Civil, Falange, Cos de Policia). Seguidament la persona denunciada era detinguda i un jutge instructor nomenat per l'Auditor de guerra o per l'autoritat militar corresponent iniciava l'obertura d'un expedient. Començava així la primera fase processal anomenada sumària que es realitzava completament davant el jutge militar instructor, era secreta i la seva finalitat era el coneixement del presumpte delictes o acusació. Si els fets susceptibles "a jutjar" no constituïen clarament un delictes s'ordenava l'inici de les diligències, de les quals s'encarregaven un Jutge Instructor i un secretari. Aquestes persones eren les responsables de la comprovació i verificació del delictes o acusació, a través de declaracions de testimonis, gairebé professionals i que sovint es modificaven, afegint elements per intentar demostrar que l'acusat era perillós i, d'aquesta manera ratificar la denúncia. També es verificava mitjançant els informes que elaboraven les autoritats municipals: alcalde, cap de la guàrdia civil, rector de la parròquia i cap de Falange. Aquests escrits, que en molts de casos són còpies idèntiques, transcrites literalment fins la darrera coma o error ortogràfic sempre confirmen les versions que havia emprat els denunciants, ja que en molts de casos, estaven plens de falses acusacions.

Aquesta fase també preveia diverses declaracions de l'acusat, però hem observat quasi sempre que en feia poques, tret d'algunes excepcions, on es jutjaven personatges o polítics destacats, com fou el judici que va condemnar a mort a Emili Darder, Alexandre Jaume, Antoni Mateu i Antoni Maria Ques o la causa judicial oberta contra el darrer Governador Civil de les Balears en temps de la República, Antonio Espina Garcia i el Cap de Seguretat, Guillermo Roldán.⁶⁶¹ En aquests procediments trobam diverses declaracions de les persones acusades. També hem comprovat com els acusats massa sovint declaraven després que el jutge havia dictat la resolució de processament, a més, al processat només se li deixa negar o afirmar els fets continguts en la resolució del processament. Totes les declaracions havien de ser signades pels participants.

Acabades les diligències, s'havia d'emetre un dictamen amb el resultat del sumari i s'enviava a l'autoritat militar. En funció d'aquest expedient, l'Auditor de Guerra proposava l'ampliació del sumari, el sobreseïment definitiu o provisional de la causa o el començament del processament. Si finalment, el jutge dictava el processament de l'acusat, remetia la causa a l'Auditoria de Guerra, la qual convocava el Consell de Guerra i ho comunicava als encausats. S'iniciava així la segona part del judici, la fase plenària, que està tipificada a l'article 533 del Codi de Justícia Militar de 1890.

⁶⁶¹ «Entre les declaracions que passen a la nova causa hi ha les que hem esmentat un parell de vegades d'Espina». MASSOT I MUNTANER, Josep. *El calvari d'Antonio Espina i de Guillermo Roldán. Mallorca, 1936-1940*. Palma: Lleonard Muntaner Editor, 2013, pag. 34.

En aquesta fase, totes les proves escrites s'havien d'acreditar verbalment davant el tribunal que estava compost per un President, que era un militar amb categoria de cap de l'Exèrcit; entre tres i cinc vocals amb rang d'oficial i un altre membre que havia de pertànyer al Cos Jurídic Militar, que era la persona encarregada de redactar la sentència i preparar-la per a la seva aprovació als membres del tribunals. A banda d'aquestes persones, també s'assignaven dos vocals suplents i un instructor de la causa que solia ser un capità. Una altra figura clau era el fiscal que solia demanar les penes més elevades.

Pel que fa el dret de defensa i, segons marcava la llei, l'acusat podia triar un advocat defensor que era militar o, se'ls designava un d'ofici. Normalment la pròpia jurisdicció castrense nomenava un d'ofici, un alferes jurídicomilitar, que no tenia accés al sumari fins un dia o dos abans del judici. Aquest fet comportava que no podia fer una bona defensa. De totes maneres, pensam que tampoc existien les ganes suficients d'afrontar una defensa ferma d'una persona que pràcticament ja havien condemnada abans del judici. Normalment, el que feia el defensor era sol·licitar un indult o la commutació de la resolució judicial per al seu defensat. Ara bé es necessari destacar el paper d'algun militar que va aconseguir reduir la condemna d'algun processat. Aquest fou el cas del capità de Cavalleria retirat, Raimundo Bo Cabrera que va defensar Vicenç Rosselló Sabater, batle de Bunyola i el darrer Governador Civil de les Balears en temps de la República, Antonio Espina Garcia. L'exgovernador el va designar mentre estava ingressat a l'Hospital Provincial de Palma el 29 de desembre de 1937. En els dos casos va aconseguir l'absolució.⁶⁶²

Una de les darreres parts del judici sumaríssim era el moment en què el tribunal dictava la sentència. Dies després es comunicava el veredicta a l'acusat. En el mateix moment, també es notificava al fiscal i al defensor i, s'indicava que abans que es presentàs davant l'Auditoria de guerra perquè fos ferma tenien dret a exposar arguments per modificar-la. A més, també hi cabia la possibilitat de reclamar un indult o la commutació de la pena. Si el dictamen era a pena capital, es considerava que la persona havia comès el delicta d'adhesió a la rebel·lió, és a dir, haver participat d'una manera activa favor de la República, bé en l'avantguarda militar, en càrrec públic o compenetració ideològica. En aquest cas, la sentència podia ser únicament indultada pel cap de l'Estat (és a dir, pel general Franco). Si es produïa aquest fet, la pena màxima era commutada per una de 20 anys a 30 anys de reclusió major. No obstant això, hem observat que a moltes de les sentències a mort es feia constar de manera explícita que no tenien la possibilitat de demanar l'indult per als condemnats.

Seguint amb el procés, hem d'explicar que l'Auditor de guerra era l'autoritat a qui els tribunals havien de remetre la seva sentència perquè la validàs o la modificàs. Realment, el que feien era que la decisió, en teoria presa per vàries persones que havien donat la

⁶⁶² MASSOT I MUNTANER, Josep. *El calvari d'Antonio Espina i de Guillermo Roldán. Mallorca, 1936-1940*. Palma: Lleonard Muntaner Editor, 2013, pàg. 97 i 114.

seva opinió en relació amb els fets jutjats, quedava en mans d'una sola persona que feia i desfeia, amb la presumpció de legalitat. L'Auditor estudiava la causa i en poc temps prenia la decisió, que en molts casos no es modificava i validava la resolució del tribunal. Seguidament, el Comandant militar de les Balears, ordenava que la resolució definitiva s'havia de comunicar al President de la Junta de Defensa Nacional. Així doncs, s'iniciava el darrer acte d'una condemna a mort.

Sense temps perquè el defensor pogués fer alguna iniciativa per aturar el procés, el comandant militar, ordenava l'execució de la sentència definitiva i, unes hores després, l'autoritat judicial es desplaçava al centre penitenciari on comunicava al pres que al cap d'unues hores seria executat.⁶⁶³ Fins aquest precís moment, el condemnat no ho sabia certament. Hem pogut constatar també que els representants judicials anaven a diferents presons la mateixa nit i, cap a les dues de la nit es comunica el dictamen final:

«En Palma, a once de julio de 1938. Por recibida la presente orden de la Comandancia General ordenando la presente ejecución de la pena de muerte a que fueron condenados los procesados [es refereix a Vicenç Bennàssar Serra i Ubald Llobet Cremades] en la presenta causa [...] interese la misma que se ponga a disposición del Juzgado un coche para facilitar el servicio; y hallándose los procesados en distintas prisiones a fin de facilitar el servicio traslado, teniendo en cuenta que han sido penados en un mismo procedimiento, ordénese el traslado de Vicente Bennàssar Serra desde la prisión Provincial donde se encuentra a la de Estaciones [...] cúrese así mismo mandamientos a la referida comandancia de la Guardia Civil y Prisión Estaciones para el traslado de los reos al lugar de ejecución; trasládese a las dos de la mañana el Juzgado a la Prisión Estaciones a efectos de notificación y constitución de la capilla, avisándose previamente a los defensores de los reos».⁶⁶⁴

També, s'ordenava al director de la presó que el condemnat fos aïllat dins una cel·la coneguda amb el nom de "capella": «En su consecuencia se servirá disponer la entrada del reo en capilla a las 12 horas de hoy facilitándole los auxilios compatibles con su situación. Palma 29 de octubre de 1936. El Coronel Comandante Militar, (signa) Benjumeda».⁶⁶⁵ Dins el petit habitacle i amb unes condicions pèssimes, els condemnats a mort hi passaven les hores prèvies al seu afusellament. Citam també un testimoni oral: «cada vespre entraven varis homes a la "pena" [es referia a capella], hi anava un capellà i de matinada, devers les 4 de la matinada, arribava un jeep de la policia governativa i se'ls emportaven i se'ls enduia a afusellar al cementiri de Palma. Mai no ho feia l'Exèrcit».⁶⁶⁶

⁶⁶³ Hem pogut observar, però, que en altres casos passaven setmanes entre la sentència i l'afusellament.

⁶⁶⁴ AMDM, causa núm. 1.023/1.936. Vicenç Bennàssar Serra i Ubald Llobet Cremades foren afusellats dia 12 de juliol de 1938.

⁶⁶⁵ Es refereix al comandant militar de les Balears, Trinidad Benjumeda del Rey. AMDM, causa núm. 1.023/1.936, pàg. 66. SUÁREZ SALVÀ, Manuel. *Suborns i tretes a la presó de Can Mir (1936-1941). Noves aportacions*. Palma: Leonard Muntaner Editor, 2016, pàg. 86

⁶⁶⁶ Testimoni de Llorenç Barceló, que fou vigilant de la presó de Can Mir als darrers mesos de la Guerra Civil.

Després de ser apartat de la resta de presos, el reclus rebia la visita d'un sacerdot. La presència dels capellans durant les darreres hores de vida dels condemnats cercava la seva confessió i, d'aquesta manera, mostrar a la resta de la població reclusa com, en el darrer moment, tothom abraçava la religió catòlica com a fe única i vertadera. Ara bé, les confessions, anaven totes envoltades d'una enorme pressió dels capellans cap a les persones que ja no tenien cap futur més enllà de l'escamot d'execució, ja que només si es confessaven podien redactar una carta de comiat a les seves famílies. A conseqüència d'aquest i d'altres fets, alguns condemnats s'oposaren a rebre aquesta visita i, fins i tot, es donaren alguns aldarulls entre pres i sacerdot. La publicació *La història Silenciada* de Manuel Suárez explica que el dirigent socialista Alexandre Jaume, durant les seves darreres hores, «va rebre la visita d'un capellà que el va arribar a pressionar tant que va provocar que Jaume, a crits, demanàs que traguessin aquell home de la cel·la.»⁶⁶⁷ També coneixem el cas dels germans Sureda Colom de Consell, que agrediren al capellà de la presó de Can Mir hores abans de que fossin executats al cementiri de Palma la matinada del dia 7 d'octubre de 1938.⁶⁶⁸ En aquest sentit, afirmam que són ben conegudes les pressions cruels i vexatòries que exercia el sacerdot caputxí de la Presó Provincial de Palma, Pare Atanasio de Palafrugell, conegut pels presos amb el sobrenom de «Satanasio».

Referent al tema de la carta de comiat, hem d'afegir que coneixem poc casos en què els condemnats a pena màxima varen poder escriure a les seves famílies. Aportam alguna d'aquestes cartes realment colpidores:

-Antoni Amengual Morey, era germà de Matgí Amengual Morey, primer president de l'Agrupació Socialista de Calvià assassinat entre el mes de novembre i desembre de 1936 en un lloc indeterminat de Mallorca. Era militant de la UGT i del partit Socialista, soci i accionista de Sa Societat de Calvià i escrivia a la revista *Foch y Fum*. Dia 27 d'octubre de 1936, el condemnaren a mort juntament amb Joan Pellicer Estades i Joan Pellicer Castell. Antoni Amengual va escriure una darrera carta als seus pares:

⁶⁶⁷ SUÁREZ SALVÀ, Manuel. *Suborns i tretes a la presó de Can Mir (1936-1941). Noves aportacions*. Palma: Leonard Muntaner Editor, 2016, pàg. 88.

⁶⁶⁸ «Onofre Sureda Colom, era President de les Joventuts Socialistes de Consell i de la societat *El Producte del Trabajo*. Fou nomenat Tinent de batle del consistori Frontpopular de Consell. L'onze d'abril de 1938 fou sotmès a un judici i el condemnaren a mort. El seu germà, Sebastià, pertanyia a la directiva de les Joventuts Socialistes de Consell. En el transcurs de la Guerra fou detingut i jutjat a l'Escola d'Arts i Oficis de Palma. El condemnaren a pena màxima. Ambdós germans foren executats el mes d'octubre de 1938. El mateix dia també afusellaren al batle Frontpopulista de Consell, Josep Pizà Moyà». SANTANA MORRO, Manel. *Consell. Les penes de mort*. Palma: Documenta Balear, 1986, pàg. 74-75. CAPELLÀ FORNÉS, Llorenç. *Diccionari Vermell*. Palma: Editorial Moll, 1989, pàg. 170-171. SUÁREZ SALVÀ, Manuel. *La presó de Can Mir. Un exemple de la repressió feixista durant la Guerra Civil a Mallorca*. Palma: Leonard Muntaner Editor, 2011, pàg. 56. SUÁREZ SALVÀ, Manuel. *Suborns i tretes a la presó de Can Mir (1936-1941). Noves aportacions*. Palma: Leonard Muntaner Editor, 2016, pàg. 88.

«Palma 30 Octubre 1936.

Queridísimos padres; son sobre las 3 de la madrugada de hoy mis últimos momentos de vida. Os dirijo un fuerte y noble abrazo con todo mi corazón. Para mis hermanos, hermana y Padre y Madre y demás familia a todos en general os dirijo mis últimos recuerdos. Hasta que nos veamos en el cielo se despide vuestro hijo con el último recuerdo en esta vida. Se bien que muero siendo bueno que no he cometido ningún delito, por eso es que no muero por la justicia, sino por la bondad por lo tanto os ruego que me tengáis presente toda la vida igual como yo os tengo a vosotros. Padres la última cosa que os pido es que miréis como hija a la santa de mi amor, a Margarita mi novia que tan buena fue para mí. Padres, hermanos, hermana y todos tan pronto llegue ésta mi última recuerdo en vuestras manos hacerlo presente a la familia y les diréis que me despido de todos con un abrazo eterno y besos de amor profundo para el sobrinito. Vuestro hijo que os espera en el cielo.

Signa: Antonio Amengual Morey». ⁶⁶⁹

-La darrera carta amb data de Gaspar Moragues Comas des de la presó de can Mir és de dia 29 de maig de 1937, encara no sabia que havia de morir. Dia 5 de juny de 1937, li comunicaren la sentència a mort i el portaren al Fortí d'Illetes, on el varen afusellar a les 6'30 del mati. La seva família ho va saber unes hores abans. Dies després varen rebre una carta que no portava ni adreça, ni segells. Eren les darreres paraules de Gaspar Moragues a la seva dona, moments abans de ser executat:

«Mi querida esposa, te diré que me voy de este mundo muy satisfecho, que sé que no hecho nada malo, y te recuerdo. Y que este mundo es mi hijo...cuando sea grande tendrá un hijo que le protegerá...y muero pensando en vosotros...y haz con nuestro esfuerzo.....y poder dar mil besos a mi hijo del alma, y recuerdos a toda la familia.

Signa: Gaspar Moragues». ⁶⁷⁰

-El destacat dirigent socialista, Alexandre Jaume Rosselló, nasqué a Montevideo (Uruguai) el 22 de novembre de 1879. Fou regidor del Partit Liberal de l'Ajuntament de Palma. L'any 1919, s'afilià al Partit Socialista. El 1931, fou diputat a Corts. Quan esclatà la guerra fou detingut al Port de Pollença, on estiejava i tancat a la presó de Castell de Bellver. Dia 16 de febrer de 1937, un tribunal militar el va condemnà a mort. Vuit dies més tard, fou afusellat a les tàpies del cementeri de Palma, juntament amb

⁶⁶⁹ Carta de comiat d'Antoni Amengual Morey. Document transcrit íntegrament a SUÁREZ SALVÀ, Manuel. *Suborns i tretes a la presó de Can Mir (1936-1941). Noves aportacions*. Palma: Lleonard Muntaner Editor, 2016, pàg. 88.

⁶⁷⁰ Carta facilitada per Jaume Moragues Marí, nét de Gaspar Moragues Comas. Gaspar Moragues Comas va néixer a Esporles dia 19 de juny de 1902. Era fill de fill de Joan i Maria. Estava casat i tenia un fill. Feia de picapedrer i militava al Partit Socialista. Fou detingut dia 20 d'agost de 1936 per membres de la Guàrdia Civil i tancat a la presó de can Mir. El procediment sumaríssim núm. 296/1936 especifica que dia 18 de maig de 1937 fou condemnat a mort i afusellat per un escamot de Falange dia 5 de juny de 1937 al fort d'Illetes. Hores després el seu cos fou inhumat a la zona de fosses comunes del cementeri de Palma.

Emili Darder Cánaves, Antoni Mateu Ferrer i Antoni Maria Ques Ventayol. Entre la documentació del Consolat de l'Uruguai i l'Argentina a Barcelona hi trobam les darreres cartes que va redactar Alexandre Jaume a la seva família:

«Castillo de Bellver, 16 de enero de 1937

Mi querida Isabel:

Supongo conoces las conclusiones del Fiscal. Me pide pena de muerte. Te aseguro que cuando Alemany me lo notificó no recibí la menor impresión, ni la he sentido todavía. No te puedes imaginar cuanto sostiene nuestro espíritu la tranquilidad de conciencia y esta es absoluta, pues yo nada he hecho como no sea escribir artículos o pronunciar discursos, esa ha sido mi actividad política. Todo lo demás que se me imputa es falso.

La petición no me ha sorprendido. Estamos viviendo una tragedia y toda tragedia necesita sus víctimas y a mí me han escogido como una de ellas. Figúrate que se me aplica el bando del 19 de julio que yo no pude infringir porque cuando de publicó en el Puerto, yo ya estaba presó y no lo conocí hasta que se me hizo referencia a él en el juicio. Pero si tal absurdo prosperara conversaría con la misma tranquilidad de ahora. Si se me quiere incorporar a la historia sabré cumplir dignamente sin el menor desfallecimiento mi papel histórico.

Exijo a los chicos que sea el que sea el desenlace de mi tragedia no pierdan un solo momento su serenidad y deseo que conserven esta carta que es prueba de mi inocencia y del temple de mi espíritu. No os preocupéis de mí que no sufro absolutamente nada y sufriría mucho si os viera doloridas. Hoy he comido espléndidamente una sopa de caldo y una ración de pollo con mucha pechuga. Muchas noches nos dan sopas mallorquines y te espantaría ver el playazo que me como. Ya empiezo a tener un poco de barriga.

No me mandes más pañuelos que los que me laven pues tengo muchos. Ayer vi a tía Rafaela y a María y hoy a Amelia. Conviene que te preocupes de los generales. Hay un tal Palau de Comasema que Juana debe conocer, quien puede hablarle. He recibido las ciruelas, aún tenía de la otra vez.

Mil besos y abrazos para todos.

Signa: Alejandro Jaume». ⁶⁷¹

⁶⁷¹ Documentació del Consolat General de l'Uruguai i l'Argentina a Barcelona, facilitada per Josep Cruanyes i Tor. El Dr. Massot i Muntaner va transcriure la correspondència entre Andreu Jaume Rosselló, germà d'Alexandre Jaume i els Consols Generals de l'Uruguai i l'Argentina a Barcelona. També algunes cartes d'Alexandre Jaume i la seva família a MASSOT I MUNTANER, Josep. *Els escriptors i la Guerra Civil a les Balears*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1990, pàg. 368-377. Vegeu també el primer volum de la trilogia sobre Alexandre Jaume Rosselló que fou escrit per Alexandre Font Jaume que es titula *Alexandre Jaume Rosselló (1879-1937)* i també, el segon qu es diu *Escrits des de la presó (1936-1937)*.

La matinada de dia 24 de febrer de 1937, Alexandre Jaume va escriure a la seva esposa i fills una carta de comiat abans de ser afusellat:

«Queridísima esposa e hijos:

Mis presentimientos de esta tarde se han cumplido, estoy en la cárcel esperando el último momento de mi vida. Desde este instante mi nombre queda incorporado a la historia de Mallorca. Ello os ha de servir de consuelo y de mitigar vuestro dolor. Muero como sabéis completamente inocente, se me mata por mis ideas y acepto serenamente ese papel que me ha señalado el destino.

Cuando leas estas líneas habrá terminado ese calvario doloroso que estoy viviendo desde el 19 de julio. Estoy completamente tranquilo, con la tranquilidad que me da la limpieza de mi conciencia. Conserva Isabel mía siempre vivo mi recuerdo, pero arranca el dolor de tu corazón, te debes a tus hijos y has de vivir para ellos y no tienes derecho a amargarles su vida. Luís i Andrés [es referia Lluís Alemany i Andreu Jaume Rosselló] me han prometido que se cuidaran de vosotros; di a Ignacio y Juan [es referia als padrins dels seus fills] que no desamparen a mis hijos, es un deber de ellos que espero cumplirán gustosos. Te repito que estés tranquila que voy a la muerte serenamente, sin ningún desfallecimiento. Muero recordando a todos mis hermanos y enviándote a ti y a mis hijos millones de besos y abrazos. Hubiera querido pasar contigo esas horas postreras pero he querido evitarte el tremendo dolor de una despedida triste. No me olvidéis pero no sufráis.

Millones de besos y abrazos de,

Signa: Alejandro Jaume». ⁶⁷²

A banda de la visita del sacerdot i, si ho desitjaven, també podien rebre un notari per poder fer testament. És un fet molt important, ja que les persones que foren executades en base a un segrest o treta de presó no tingueren, en molts de casos, l'oportunitat d'expressar les seves darreres voluntats, cosa que es fa constar a la seva acta de defunció en el moment en què la víctima era identificada. Aquesta circumstància complicava el repartiment dels béns de les víctimes i, moltes vegades, s'hagueren de constituir consells de família, on a més dels familiars propis hi tenien dret a participar representats de les noves autoritats com el jutge municipal i el batle.

Entorn a la mesa negociadora es produïen situacions molts tenses i desagradables, ja que en alguns casos, els responsables municipals es volgueren aprofitar dels bens i, així perjudicar la família. En aquest sentit, hem de citar també que tot i que, els condemnats a mort tinguessin l'oportunitat de realitzar un darrer acte testamental, després de la seva execució se'ls obria un expedient de responsabilitat civil emès pels responsables del Tribunal de Responsabilitats Polítiques, culpant-los d'haver fet accions contra el

⁶⁷² MASSOT I MUNTANER, Josep. *Els escriptors i la Guerra Civil a les Balears*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona, 1990, pàg. 377.

Moviment Salvador d'Espanya. D'aquesta manera començava una altra investigació que solia acabar amb la imposició de fortes sancions econòmiques, que a vegades suposava la incautació dels seus béns i feia perillar l'economia familiar. També és prou conegut que les noves autoritats varen permetre i instigar els robatoris dels seus domicilis. Tot plegat, és una altra mostra de la terrible repressió que es va exercir a contra els denominats desafectes, i certifica que les autoritats militars no es conformaven únicament amb l'eliminació física i ideològica d'una persona, sinó que es feia extensiva a la seva família. El càstig va continuar durant molts anys més.⁶⁷³

Unes hores després d'haver rebut la comunicació de la sentència es produïa el trasllat del pres al lloc on havia de ser ajusticiat. Poc abans de l'hora de l'execució i seguint les ordres judicials, membres de la Guàrdia civil, tallaven la circulació al carrer de Jesús de Palma, que com ara, passava al costat de la paret de les execucions del cementiri municipal. També vigilaven el llit del torrent de Sa Riera per impedir-hi el pas de vianants. En el mateix moment, altres membres del cos de la Benemèrita anaven a la presó per recollir el condemnat. A les cinc del matí, pres i escamot sortien de la presó. Normalment el grup de vigilància «estava format per quatre homes que solien ser guàrdies civils. El Cap de seguretat de la Policia era l'encarregat d'anomenar aquestes persones».⁶⁷⁴

A Palma, el més habitual era fer el trajecte mitjançant un camió, però també hi va haver alguns casos en què es feren a peu. Quan arribaven al cementiri de Palma, al Fort d'Illetes o a altres indrets on també s'efectuaren algunes execucions, com el Castell de Bellver, fort de Sant Carles i alguns cementeris municipals, l'escamot ja estava preparat, molt a prop del mur on s'efectuaria l'execució. Eren uns minuts abans de les 6 o 6'30 del matí.

Per molt que s'intenti, és impossible imaginar-se i explicar el que deu ser esperar una execució, sense saber, ni entendre, els motius de la condemna. Fins i tot en aquests darrers moments, l'actuació dels botxins fou autènticament despietada i sense cap tipus d'escrúpols.

Els presos baixaven del camió amb les mans fermades a l'esquena; els esperava un escamot nombrós de guàrdies civils que, els conduïa fins al mur. Davant la paret estava format el grup d'afusellament que estava compost –si el condemnat era civil– per un escamot de falangistes: «He resuelto que sea cumplida la sentencia de pena de muerte dictada por el Consejo de Guerra contra los paisanos Juan Pallicer Estades, Juan Pallicer Castell y Antonio Amengual Morey, por el delito cometido de traición, la que será ejecutada a las 6'30 horas del día 30 del actual en las tapias del Cementerio de esta Ciudad, por un piquete de Falange Española». En el cas que fos un militar, l'escamot estava integrat per militars del seu regiment. De totes maneres també hi ha casos de civils executats per batalló militar. Antoni Bestard Seguí fou afusellat al cementiri de

⁶⁷³ Vegeu aquesta conflictivitat a l'apartat «El martiri d'una família d'un batle republicà» a GARÍ SALLERAS, Bartomeu. *Climent Garau Juan (1897-1936). Entre el pinzell i la vara*. Palma: Documenta Balear, 2012, pàg. 342-346.

⁶⁷⁴ ARM, Govern civil, L-7, registre de dia 7 de setembre de 1936.

Palma per un escamots de soldats d'Intendència dia 26 d'agost de 1939.⁶⁷⁵ Ara bé podem afirmar que una gran part d'escamots d'afusellament estaven integrats majoritàriament per falangistes. Normalment, unes hores abans de la seva execució, el cap d'aquest grup juntament amb el jutge, director de la presó i el seu defensor visitaven el condemnat i li comunicaven que en poques hores seria executat. És una altra circumstància que hem pogut confirmar a la documentació judicial.

Les execucions dictades pel tribunal de Justícia militar foren nombroses i quasi totes seguiren l'aplicació de lleis i articles que exposaren més endavant. La major part dels judicis es celebraren a l'Escola d'Arts i Oficis de Palma i les sentències a mort començaren a Mallorca a partir del mes d'octubre de 1936. En aquestes dates trobam víctimes civils documentades als llibres de registre d'entrada de cadàvers del cementeri de Palma corresponent a l'any 1936. Dia 22 d'octubre de 1936 foren executats a Palma Llorenç Alomar Siquier, Damià Capó Capó i Miquel Solivellas Siquier de Búger. Dia 30 d'octubre de 1936, foren executats, Joan Pallicer Castell i Joan Pallicer Estades, tots dos de Calvià.⁶⁷⁶

Ara bé, molt probablement les primeres execucions de penes de mort de civils foren realitzades al Castell de Bellver i al Cementeri Municipal de Palma. Andreu Nicolau Matas d'Esporles, Joan Vidal Sureda de Son Servera i el català Josep Picornell Porcel estaven tancats al Castell de Bellver. Segons el procediment núm. 990/1.936 obert dia 12 d'octubre de 1936, foren acusats d'un delictes de traïció a la bandera. Aquest fet és prou conegut. Un dematí que plovia, els presos estaven formats al patí d'armes del castell. La forta pluja va deixar al descobert la franja morada de la bandera hissada a Bellver, això va fer que els presos fessin pitades i crits. L'explicació del fet és ben senzill: «els primers dies de la rebel·lió militar, no hi havia prou banderes monàrquiques a Mallorca per abastir les necessitats de tots els edificis oficials i, com a solució d'emergència, varen tenyir de vermell la franja morada de l'enderrocada bandera republicana. Naturalment, amb l'aigua mansoia que va caure tot el matí, el tenyit va destenyir-se. I els presos se'n reien de la feta».⁶⁷⁷ A les sis del capvespre, els presos foren obligats a formar el patí de la presó, Seguidament, Andreu Nicolau, Joan Sureda i Josep Picornell foren acusats d'encapçalar les manifestacions. A partir d'aquí, els fets es desenvoluparen amb extrema rapidesa. Dia 14 d'octubre 1936 foren jutjats per un consell de guerra sumaríssim i condemnats a mort. Cinc després els notificaren la sentència. Moments després foren apartats de la resta de reclusos i a les 6'30 hores, executats als fossos del Castell de Bellver. Els seus cossos foren inhumats a la zona de fosses del Cementeri Municipal de Palma.

⁶⁷⁵ AMDM, causa núm. 235/1.938. Tot i que la sentència es va executar recent uns mesos després d'haver finalitzat la Guerra Civil, el procediment judicial contra Antoni Bestard Vives i Pere Pau Capó Cantallops es va iniciar dia 29 de juny de 1938.

⁶⁷⁶ Josep Pons Gomila de Es Mercadal fou afusellat a Illetes dia 21 d'octubre de 1936, però no consta al llibre de registre d'entrada del Cementeri Municipal de Palma. Dia 22, també fou afusellat, Bartomeu Verger Pons de Calvià, un soldat que estava fent el servei militar i es va escapar. Dia 30, Antoni Amengual Morey de Calvià, era un soldat però no es va incorporar a la cridada a files.

⁶⁷⁷ CAPELLÀ FORNÉS, Llorenç. *Diccionari Vermell*. Palma: Editorial Moll, 1989, pàg. 133-134.

El mateix dia, 19 d'octubre al cementiri de Palma fou afusellat, l'empresari Llorenç Roses Bermejo. L'acusaren de no complir el ban del General Goded, d'oposar-se al Moviment i d'haver ocupar càrrecs de responsabilitat durant la Segona República. Dia 1 d'octubre de 1936 el sotmeteren a un consell del guerra que el va condemnar a trenta anys de reclusió. Dies després de la sentència, «un grup de militars es presentà a la presó per interrogar-lo. El traslladaren al despatx del director i allà va començar a canviar el seu futur. El 18 d'octubre, l'afusellaren al cementiri de Palma».⁶⁷⁸

La documentació judicial i municipal consultada també ens indica que les execucions començaven entre les 6 i 6'30 de la matinada. És important mencionar que en alguns casos, feien torns per executar la gent d'una en una, deixant un espai de mitja hora, o una hora, entre afusellament i afusellament. El qui tenia sort, era assassinat el primer. Els altres ho havien de contemplar esperant el seu torn. D'exemples d'aquesta crueltat innecessària i patiment desmesurat ni hi ha molts. El dia 4 de juny de 1937 al Fort d'Illetes, els soldats, Joan Terrassa Hernández i Gabriel Mulet Estades foren afusellats amb una hora de diferència un respecte de l'altre. Joan Terrassa seria el primer, a les 7'30:

«La ejecución [de Joan Terrassa] se efectuará a las 7'30 horas de mañana sábado día 5 del actual en la explanada del Fuerte de Illetas y en el sitio de costumbre, por un piquete del Regimiento Artillería de Mallorca. En su consecuencia, dispondrá V.S. que el reo entre en capilla a la una de la madrugada del expresado día, facilitándole los auxilios religiosos, los que necesitare para otorgar testamento si esta es su voluntad, y los demás que sean compatibles con su situación».⁶⁷⁹

A les 8'30 hores, Gabriel Mulet que havia contemplat la mort del seu company fou col·locat davant l'escamot d'execució i executat: «La ejecución [de Gabriel Mulet] se efectuará a las 8'30 horas de mañana sábado 5 del actual por un piquete del Regimiento de Infantería Palma nº 36».⁶⁸⁰ Com podeu veure, matar no era suficient, calia fer patir el condemnat fins que arribàs el moment de la seva mort.

Moments abans de l'execució i en algunes ocasions, els condemnats cridaven o increpaven els seus botxins. Segons després de la descàrrega, el falangista o militar que comandava l'escamot d'afusellament els disparava el tret de gràcia. Després, un metge certificava la defunció i, immediatament, els cadàvers eren enterrats a les fosses comunes del cementiri de Palma, tot i que a vegades, podien ser inhumats a sepultura familiar, si es gaudia del permís de les autoritats o bé, els familiars havien pagat una quantitat de doblers als botxins falangistes. L'endemà al jutjat del districte de la Llotja o de la Catedral es registrava la defunció.

⁶⁷⁸ SUÁREZ SALVÀ, Manuel. *La historia silenciada. Calvià i Es Capdellà, 1936*. Palma: Lleonard Muntaner Editor, 2016, pàg. 35.

⁶⁷⁹ AMDM, Causa núm. 86/1937, pàg. 53. SUÁREZ SALVÀ, Manuel. *La historia silenciada. Calvià i Es Capdellà, 1936*. Palma: Lleonard Muntaner Editor, 2016, pàg. 186.

⁶⁸⁰ AMDM, Causa 86/1937, pàg. 53. SUÁREZ SALVÀ, Manuel. *La historia silenciada. Calvià i Es Capdellà, 1936*. Palma: Lleonard Muntaner Editor, 2016, pàg. 186.

Pel que fa a la dinàmica de l'execució de les penes de mort podem afirmar que era diferent entre Palma i el Fort d'Illetes. Al fort militar, les execucions es feien d'un en un i de cara a l'escamot, mentre que al cementiri de Palma sembla que en molts de casos s'afusellaven varies persones a la vegada i, quasi sempre eren col·locades d'esquena a paret.⁶⁸¹ Entre molts exemples citam alguns exemples. Dia 7 de juny de 1937 foren afusellats a Palma, per un escamot de Falange Joan Baldú Pascual, Martín Ros Garcia i el sacerdot Jeroni Alomar Poquet. Dia 8 de març de 1938 a les parets dels cementiri de Palma afusellaren als tripulants del vaixell JJ Sister: Alejandro Gunmá Martí, que era el capità del vaixell; Francisco Sola Sánchez, Jesús Monfort Abat, Vicente Lacruz Chacó, Matías Meca Andrés, Julio Lizano Gil, delegat del Govern a Valencia i els passatgers Domingo García Bermúdez i Ángel Ballesteros Martínez. Aquest vaixell fou apresat per l'armada rebel dia 17 de setembre de 1937 quan es dirigien de Barcelona cap a Maó.⁶⁸²

Una altra casuística important és que normalment al campament militar s'executaven persones militars i al cementiri municipal, civils. De totes maneres, no sempre era així. A vegades, alguns militars foren afusellats a Palma, com fou el cas del soldat de Regiment d'Artilleria núm. 4 de Maó, Joan Pallicer Estades que fou afusellat el 30 de novembre de 1936 al Cementiri Municipal de Palma. Mentre que alguns civils ho foren al mur d'Illetes. El mestre d'escola Jaume Serra Cardell, fou traslladat de la presó de Can Mir al fort d'Illetes, on fou afusellat l'11 de març de 1937. Sembla que la raó del perquè un civil fou afusellat a l'espai militar era degut a que Jaume Serra formava part d'un reemplaçament militar que fou mobilitzat durant la guerra i no s'havia presentat. En el mateix cas trobam a Gaspar Moragues Comas que fou executat a Illetes per un escamot de Falange dia 5 de juny de 1937.

Pel que fa al procediment abans d'una execució podem afirmar que era el mateix en un lloc militar com el civil. Els condemnats militars també entraven en capella. En el campament militar, era una cel·la de màxima seguretat. Moments després, el pres rebia la visita d'un capellà que com els condemnats civils, cercava una confessió per mostrar públicament el seu penediment. També si es confessaven tenien dret a escriure una carta als seus familiars. Cap a les 6 del matí, el pres era tret de la cel·la i col·locat contra un mur i després afusellat. L'obra *Memòria de Mallorca* de Joan Pons Bestard ens acosta a les execucions que es feien al Fort d'Illetes:

«Los fusilamientos [es refereix al fort d'Illetes] se celebraban en masa, así es que llegaban de otros sitios y con un mismo pelotón de ejecución se aprovechaba al máximo el “trabajo”. Al clarear el día se oían gritos de ¡Viva la República! ¡Viva la Democracia! ¡Viva el socialismo!... Y, casi al momento, una detonación cerrada de fusilería. [...] En aquel “Pabellón Grande” a pesar de haber más de cien hombres, no se oía ni el susurro

⁶⁸¹ Pel que fa a la col·locació dels condemnats hem obtingut la informació per via testimonial.

⁶⁸² AEFMP, Registre d'entrada de cadàvers, núm. 420-426/1.938. CAPELLÀ FORNÉS, Llorenç. *Diccionari Vermell*. Palma: Editorial Moll. En aquesta obra, l'autor tan sols recull l'afusellament de Francisco Sola Sánchez, Jesús Monfort Abad, Vicente Lacruz Chacó, Julio Lizano Gil i Domingo García Bermúdez.

de una mosca. Quedaba paralizada hasta la respiración de sus ocupantes y la mayoría de ellos contaba “in mente”. - Uno, dos, tres, cuatro, cinco, seis, siete, ocho, nueve... [...] Después me enteré de que guardaban aquel gran silencio para poder contar los tiros de gracia disparados por el oficial que mandaba el pelotón. Cada tiro pertenecía a un caído, salvo, en algún caso especial, que disparaban dos veces sobre la misma persona».⁶⁸³

La humiliació de les execucions anava més enllà de l'assassinat. En molts de casos, els familiars no eren avisats de la condemna a mort del seu parent, sobretot, si eren de pobles de la Part Forana de Mallorca que, no s'adonaven de la sentència fins que aquesta s'havia executada i, quan acudien al cementiri per informar-se es trobaven en què el seu familiar ja estava enterrat. És una circumstància que s'allargà, fins i tot, després d'haver finalitzat la guerra. Els afusellaments esdevinguts el mati del dia 26 d'agost de 1939 al cementeri de Palma en son un bon exemple. Dia 16 de juny de 1938, un consell de guerra va condemnar a pena de mort 18 veïnats d'Esporles, foren acusats d'adhesió i auxili a la rebel·lió. El 23 d'agost de 1939, catorze mesos després plens d'incertesa i angoixa esperant l'execució de la sentència o un indult que no acabava d'arribar es va rebre un telegrama en el qual s'informava que 13 de les 18 condemnes a mort eren commutades per penes de reclusió major. L'endemà, foren confirmades cinc sentències capitals, que corresponien a Bartomeu Comas Ferrà, Pau Fernández Ferrà, Gabriel Calafell Serra, Joan Bosch Mas i Miquel Capllonch Moranta. La matinada del 26, se'ls comunicar el veredict final. Tots es negaren a signar i a rebre assistència religiosa. A les 7 del matí, aquestes persones foren executades al cementeri de Palma per un escamot format per 40 soldats del Grup d'Intendència de les Balears.

La manca de notícies també es produïa degut a que entre la notificació de la sentència i l'afusellament passaven escasses hores. Ara bé, això no sempre era així i, a vegades, els familiars podien visitar el pres dies abans de ser executat. Aquesta trobada s'havia de sol·licitar i, necessitava el vistiplau del Cap de Policia i, tenia una durada màxima de 60 minuts i era vigilada en tot moment pels guàrdies funcionaris de la presó. El propietari palmès i resident a Artà, Miquel Oléo Sureda fou condemnat a pena capital. Dos dies abans d'executar-se la sentència, el jutge va autoritzar la visita de la seva esposa i fills: «25 de enero de 1937. Autorizo a Doña Esperanza Moragues para que acompañada de sus hijas Margarita, Carmen, Esperanza, Catalina y su hijo Francisco, y de su hermana política Dª Catalina Oleo, puedan visitar en la Prisión provincial de esta plaza, a su marido D. Miguel Oleo Sureda. Dicha visita deberá tener lugar en la tarde del día de la fecha.»⁶⁸⁴ Sembla que la visita familiar era autoritzada únicament a famílies republicanes de certa rellevància política o bé, econòmica.

També hem d'afegir que, algunes execucions eren anunciades amb molt de reso amb la intenció de l'escarni públic. A més, s'intentava que el dia de l'afusellament hi hagués una destacada presència de públic. El cas més conegut és l'assassinat judicial de quatre figures molt rellevants de la història de Mallorca, afusellades dia 24 de febrer de 1936

⁶⁸³ BESTARD PONS, Joan. *Memòria de Mallorca, 1936*. Palma: Editorial El Tall, pàg. 86

⁶⁸⁴ APPR, Lligall núm. 24/1.936.

en el mur del cementiri de Palma: Emili Darder; batle de Palma, Antoni Mateu; batle d'Inca, Alexandre Jaume; diputat socialista i Antoni Maria Ques; empresari d'Alcúdia. Contenen les cròniques i els testimonis de l'època «que aquell dia el cementiri estava ple de gent que acabà aplaudint efusivament després de les descarregues assassines sobre les quatre víctimes».⁶⁸⁵

És important afegir que en algun moment, les autoritats militars varen decidir que no es podia parlar d'afusellaments per un Consell de Guerra, com així es venia fent des del principi, sinó que calia suavitzar la situació. A partir del 19 de novembre de 1938, les actes oficials canvien la causa de la mort i trobam mort a conseqüència d'hemorràgia interna, hemorràgia cerebral, etc. També trobam que actes que parlen que havien trobat una persona morta a l'explanada del fort d'Illetes, com pot llegir-se en el certificat de l'afusellament del sergent Arrabal on s'indica que «...de 38 años de edad, falleció en la explanada del Fuerte de Illetas, el día 28 del actual a las 7 horas...».⁶⁸⁶

Com podem veure, els consells de guerra eren una garantia repressiva, perquè permetien l'eliminació física, política i psicològica de l'adversari sense la necessitat de massa legalismes ni investigacions. Els judicis sumaríssims foren també una farsa, una escenificació de les decisions prèviament preses entre les autoritats militars i civils, per imposar en la immensa majoria dels casos una pena excessiva, massa sovint una condemna a mort. En definitiva, podem parlar d'uns judicis prèviament planificats i controlats per les noves autoritats. Un altre exemple de repressió planificada, practicada a Mallorca durant els anys de la Guerra Civil espanyola.

2) Altres modalitats repressives

La mort violenta en temps de guerra no es pot relacionar únicament amb els segrests, les posades en llibertat o els afusellaments per una sentència a pena de mort. A banda aquestes modalitats repressives, es donaren altres tipus de mort violentes també

⁶⁸⁵ OLIVER PARÍS, Maria Antònia i HERRERA OLIVER, Xavier. «Fitxa de la fossa comuna de Palma». SUÁREZ SALVÀ, Manuel (Coord.). *Les fosses de la repressió a Mallorca. Mapa de les fosses comunes de Mallorca (2a part)*. Inèdit. Palma: Govern Balear i Associació Memòria de Mallorca, 2011, pàg. 161. Miquela Rovira, esposa de Emili Darder, en deixà aquest testimoni: «En digueren que n'Emili l'assegueren damunt una pedra, perquè no s'aguantava. I, tot just l'apuntaren, va tombar el cap a un costat. L'aixecaren i li clavaren un tret al cap. També en digueren que hi havia molta gent, aplaudint?». CAPELLÀ FORNÉS, Llorenç. «Miquel Rovira, esposa d'Emili Darder» MEMÒRIA CIVIL, MALLORCA EN GUERRA (1936-1986), Suplement del diari BALEARES, núm. 52 (28 de desembre de 1986). «Fou afusellat a les tàpies del cementiri municipal de Palma la matinada del 24 de febrer de 1937, juntament amb Emili Darder, primer batlle republicà de Palma, Antoni Mateu, batlle d'Inca, i Antoni M. Ques, enmig d'una massa de gent furibunda que cridava i aplaudia amb cada descàrrega de l'escamot d'execució». Jaume, Andrés L. «*Alexandre Jaume i Rosselló, obres completes d'Alexandre Jaume Rosselló*». RECENSIÓ, Revista d'Història de la Filosofia Catalana, núm. 5, 2013, pàg. 90.

⁶⁸⁶ SUÁREZ SALVÀ, Manuel. *La historia silenciada. Calvià i Es Capdellà, 1936*. Palma: Lleonard Muntaner Editor, 2016, pàg. 186.

imputables a la repressió de la Guerra Civil: el suïcidi. Aquestes foren: el suïcidi, l'assassinat per llançament de persones a pous i avencs, la mort als hospitals i presons, entre d'altres.

Dins l'univers repressiu, tampoc podem deixar de banda l'aplicació de tortures, que fou molt diversa. Els turments foren ben presents durant tota la Guerra Civil i el franquisme. Sabem que es donaren als centres penitenciaris, als quarters de Falange, a la comissaria general de Policia i a moltes dependències municipals. D'aquesta manera, es convertiren en una part constitutiva del món penitenciari. Tenim constància que moltes persones foren sotmeses a martiris i turments realment escabrosos, dels quals en pogueren sobreviure, però en molts casos no fou així, ja que molt sovint trobam les tortures com un ritual habitual previ a les execucions. A banda d'aquestes pràctiques, també hem d'anomenar, la terrible repressió psicològica que exerciren les noves autoritats sobre els considerats desafectes. En alguns casos, les víctimes optaren per suïcidar-se. Finalment, hem de mencionar, les persones que decidiren amagar-se a casa seva o als afores del poble, per esquivar les una mort segura.

Tots aquests factors que hem plantejat i que passarem a descriure, són imprescindibles i necessaris pel coneixement global de la repressió que fou exercida a Mallorca en els anys de la guerra. Som conscients que aquesta realitat repressiva que hem presentant és molt difícil de documentar i certificar, ja que, durant dècades, els "guanyadors" s'encarregaren de tergiversar molts de fets relacionats amb aquestes modalitats repressives, a més de prohibir l'accés a documentació arxivística, com fou els cas dels suïcidis. Tampoc no ha ajudat gens, les informacions aportades per alguns estudis de la repressió realitzats durant el franquisme i la Transició Democràtica. En molts casos, estan plegats de xifres i informacions errònies, amb l'única intenció de justificar la repressió i reduir el nombre de víctimes. A tall d'exemple, cal esmentar l'estudi *Pérdidas de la guerra* de Ramón Salas Larrazabal.⁶⁸⁷

Aquest investigador no contempla en la seva classificació de víctimes de la repressió, ni els suïcidis, ni les morts als hospitals i presons, i que evidentment –i com demostrarem– ho són. Ni tampoc com explica l'historiador, Vicent Gabarda, les morts violentes per trets d'arma de foc o les traumàtiques, que foren inscrites als registres civils en els anys posteriors de la guerra. En aquest sentit, afegeix també «que tot i que Salas Larrazabal intenta fer una aportació del nombre de víctimes per mort violenta dels dos bàndols basada en les dades de l'Institut Nacional d'Estadística, no té en compte la documentació dels registres municipals. A més, tampoc comptabilitza les morts violentes inscrites després del final de la guerra».⁶⁸⁸ No investigar aquesta casuística, és un fet que desmereix la investigació.

⁶⁸⁷ SALAS LARRAZABAL, Ramón. *Pérdidas de la Guerra*. Barcelona: Editorial Planeta, 1977, pàg. 384-396.

⁶⁸⁸ GABARDA CEBELLÁN, Vicent. *La Guerra al País Valencià (1938-1956)*. Publicacions de la Universitat de València, 2007, pàg. 32-33.

2.1)Els suïcidis

Els registres municipals i diversos fons documentals, corresponents als anys compresos entre 1936 i 1939, contenen informacions sobre suïcidis directament relacionats amb la repressió de la Guerra Civil a Mallorca. També alguns testimonis, confirmen aquestes morts forçades. En el transcurs de la guerra i durant la postguerra, algunes persones, sotmeses directament o indirectament, a una pressió enorme, o veient com els anihilaven la seva autoestima o bé, perquè intuïen que serien eliminades, optaren pel suïcidi com a manera d'escapar d'una mort quasi segura. El cas més conegut fou el de Matilde Landa Vaz a la presó de Can Sales el dia 26 de setembre de 1942. Desgraciadament, el suïcidi de la destacada dirigent comunista no fou l'únic cas.

En el transcurs de la guerra hem comptabilitzat una vintena de persones que, per un motiu o altre, van decidir plegar de viure. Està ben clar que la duresa amb què es practicà la repressió, va fer també trontollar la integritat d'algunes persones, que en molts casos es trobaren perduts a conseqüència de les pressions que, sobre elles, exerciren sobre elles els nous poders feixistes. La major part d'aquestes morts es donaren els primers mesos de la guerra o bé, a finals dels conflicte o a la immediata postguerra.

Entre el mesos de juliol i agost de 1936, apareixen documentades als registres civils els primers casos de suïcidi. Normalment aquests actes es referencien a la documentació com a mort per *asfixia*, *ahorcado*, *disparos de arma de fuego*, *por heridas de arma blanca* o *accidente*. També durant els primers mesos de la guerra, tenim constància casos de persones que moren de manera violenta o en circumstàncies sospitoses que no hem pogut certificar que fossin un suïcidi. A continuació mostrem en alguns exemples:

a)Segons la transcripció literal realitzada pel fosser municipal aportada per la fitxa de la fossa comuna del cementeri d'Inca trobam que dia 21 de juliol de 1936 va morir Agustín Torres Miñana a conseqüència *de un tiro al vientre* i l'11 de setembre, Lluís Planas Llabrés va morir *por fractura frontal*.⁶⁸⁹

b)El registre de defuncions de Porreres aporta que dia 14 de juny de 1938 fou trobada sense vida, Catalina Sagrares Llaneras. La causa de la mort: *asfixia por ahorcamiento*. Feia de pagesa i estava casada i tenia 6 fills. Vivia a la finca de Son Obra des Torroné (Porreres).

El primer suïcidi de la guerra es va donar ben prest. Com ja hem explicat, dia 24 de juliol de 1936, el carrabiner Salvador Moreno Acuña es va suïcidar després d'assistir a una reunió que tingué lloc al municipi d'Esporles, entre la Guàrdia Civil i carrabiners. La intenció era decidir el seu posicionament davant el cop d'estat. Acabada la reunió i

⁶⁸⁹ MATAS MORELL, Arnau. «Fitxa de la fossa comuna d'Inca». SUÁREZ SALVÀ, Manuel (Cord.). *Les fosses de la repressió a Mallorca. Mapa de les fosses comunes de Mallorca (2a part)*. Inèdit. Palma: Conselleria d'Afers Socials (Govern Balear) i Associació Memòria de Mallorca, pàg. 71.

decebut pel resultat, el carrabiner, Moreno Acuña, va agafar la seva arma reglamentària i es pegà un tir al cap i morí. Eren les 20 hores del 24 de juliol de 1936. D'aquesta manera tan tràgica es va produir la primera víctima de la guerra a Esporles.⁶⁹⁰

Un altre cas molt destacat que també va acabar amb un suïcidi fou el cas dels carrabiners d'Andratx que restaren fidels a la República. Dia 23 de juliol de 1936, els membres dels cos de Carrabiners, Fausto Fito Gómez i Felipe Cabrera Rodríguez, es trobaven de servei per la costa i, quan retornaren a S'Arracó, s'assabentaren per la gent que trobaven a l'entrada del poble, que havien arribat tropes militars i feixistes per fer-se càrrec del poder. Preocupats pel que passava, decidiren refugiar-se a la muntanya, fins que la situació s'aclarís. Els feixistes organitzaren la seva cerca i en dues ocasions quasi els agafaren, però aconseguiren escapar. De cada vegada, la pressió dels escamots de Falange era més grossa, estaven acorralats. El carrabiner, Cabrera va decidir entregar-se. Fausto Fito no hi estava d'acord. Poc després, el carrabiner que havia emprés la marxa va sentir un tret de pistola. El cos de Fausto Fito, mai fou trobat. Anys després dels fets, Llorenç Capellà Fornés va poder entrevistar el carabiner Cabrera que es va entregar a les autoritats. El periodista va publicar part d'aquesta trista història al *Diccionari Vermell*:

«Vivien dins coves, canviaven cada temporada de refugi per tal de no despertar sospites, dormien un després de l'altre, perquè sempre n'hi hagués un, escopeta vigilant [...] Passaren els dies. Passaren els mesos. Esmaperduts, desmoralitzats, Cabrera decidí entregar-se. Faust Fito preferí continuar en solitari la inútil aventura de fugir. Ho decidiren a primeres hores del matí i els dos amics encara estigueren plegats fins al migdia [...] Faust Fito digué a Cabrera, "Vols dir que has decidit entregar-te?" i Cabrera va veure com Fito s'allunyava muntanya endins. Al cap d'una estona escoltà el tro d'un tret [...] Baixava la muntanya amb la ferma certesa que Faust Fito s'havia suïcidat. Sembla que no errava gaire. Passats uns dies, un escamot de reconeixement trobà el fusell de Fito prop de la vorera d'un avenc inaccessible».⁶⁹¹

Epifanio Méndez Vasco, va publicar, l'any 2004, el llibre *Un paseo por la historia socialista de Andratx*. És un treball d'investigació redactat en forma de diari, on l'autor recull molts testimonis de les famílies dels habitants d'Andratx morts víctimes de la repressió. L'obra també explica el fet de la desaparició del carrabiner Faust Fito Gómez. Méndez Vasco explica que dies poc dies després de l'alçament del juliol de 1936, un grup de carrabiners destinats a Andratx decidiren partir a les muntanyes i refugiar-se dins coves de la zona del Rajolí. La cova estava dins la finca de Llorer, al costat de la finca La Trapa i era coneguda com "Castellana". Per aquest fet, varen ser encausats 12 carrabiners i el soldat Gaspar Fuster Alemany. Aquestes persones eren: el sergent Pablo Mas Cantallops, Antoni Sánchez Expósito, Antonio García Bonet, Andrés Delgado Solaeza, Jaume Ramis Munar, Toribio De la Parte Villa, Miguel Martínez Expósito,

⁶⁹⁰ ALEMANY TORRES, Arnau; GARAU MORANTA, Bartomeu i MIR CAÑELLAS, Guillem. *Les petjades dels oblidats. La repressió a Esporles*. Ajuntament d'Esporles, 2016, pàg. 349

⁶⁹¹ CAPELLÀ FORNÉS, Llorenç. *Diccionari Vermell*. Palma: Editorial Moll, pàg. 69.

José Antequera Díaz, Nicolás Cuenca Auñón, Narciso Campos Macías, Julián Calvo Grajera i Felipe Cabrera Rodríguez.

El procediment judicial núm. 523/1.936 explica que els militars foren detinguts entre els dies 23 i 25 de juliol i no oposaren resistència. Només quatre d'ells varen fugir. Es tractava de Felipe Cabrera, Fausto Fito, Julián Calvo i Nicolás Cuenca. El dos primers estaven destinats a S'Arracó, mentre que els altres dos, a Clota. A la part final de l'expedient s'indica que Calvo, Cuenca i Cabrera s'entregaren a l'autoritat. A més, que es va trobar prop d'un penya-segat, el fusell reglamentari del carrabiner desaparegut. La documentació afegeix que se *ignora el paradero del otro carabinero Fausto Fito*. L'1 d'octubre, el carrabiner Cabrera va testimoniar davant l'autoritat que Faust Fito era viu quan es separaren. El Consell de guerra va condemnar Felipe Cabrera a 12 anys de presó. Fou posat en llibertat l'any 1943. La resta d'acusats foren condemnats a diferents penes de reclusió.⁶⁹² Tot i que desconeixem què li va passar al carrabiner Fito Gómez, tot ens fa pensar que es va suïcidar prop dels penya-segats de la zona de Pineta i Punta Galinda. És important afegir que l'investigador Manuel Suárez Salvà va entrevistar la família de Faust Fito i mantenen una versió ben diferent. Pensen que el carrabiner Cabrera va assassinar a Fito perquè aquest no es volia entregar a les autoritats rebels. Després de la mort, Cabrera, tiraria el seu cos a la mar i s'entregaria aportant la visió d'un suïcida.⁶⁹³

Altres casos de suïcida que es varen donar en el transcurs de la Guerra Civil:

-Dia 10 d'agost de 1936, el militant d'Esquerra Republicana Balear, Josep Bonnín Bonnín, natural de Petra, es va suïcidar al seu domicili de Porreres. La transcripció de l'acta de defunció diu així: «José Bonnín Bonnín, de 50 años de edad, casado con Francisca Fuster Miró, domiciliado en la calle..... de Porreras falleció por muerte violenta producida por una herida de arma blanca que interesó el corazón».⁶⁹⁴ Segons testimonis orals es va clavar un hi havia després de rebre amenaces de mort per part de Falange que l'acusava de militar a una lògia maçònica.⁶⁹⁵

-Pere Morro Payeras, de sa Pobla i resident a Campanet, va morir a Selva dia 28 d'agost de 1936. La documentació explica que la causa de la seva mort fou com a conseqüència d'asfíxia. Una mort al manco sospitosa ja que el seu cos fou enterrat a una fossa comuna del cementeri de Selva, juntament amb el cadàver del firaire José Luis Santo Toribio del Castillo que un dia abans, havia mort *por muerte violenta por arma de fuego*.⁶⁹⁶

⁶⁹² AMDM, causa núm. 523/1.936. Procediment judicial obert contra Gaspar Fuster Alemany.

⁶⁹³ Informació facilitada per Manuel Suárez Salvà.

⁶⁹⁴ AMPO, Registre de defuncions de 1936, núm. 46.

⁶⁹⁵ Testimoni oral de Margalida Oliver Mas.

⁶⁹⁶ Acta de defunció de Pere Morro Morey. Registre de defuncions de Selva, tom 26, núm. 31. MATAS MORELL, Arnau. «Fitxa de la fossa comuna de Selva». SUÁREZ SALVÀ, Manuel (Cord.). *Les fosses de la repressió a Mallorca. Mapa de fosses comunes a Mallorca (2a part)*. Estudi inèdit. Palma: Conselleria d'Afers Socials (Govern Balear) i Associació Memòria de Mallorca, 2012, pàg. 348.

-Pere Ferrer Pujol, metge d'Andratx, era un home d'un gran prestigi intel·lectual. Les autoritats rebels el pressionaren perquè «realitzàs un parlament d'elogi a les noves autoritats, però es negà. Sembla que un dies més tard fou fortament amenaçat, per aquest motiu va ingerir dos tubs de barbitúrics. Al cap d'unes hores, va morir».⁶⁹⁷

-Dia 31 d'agost de 1936 a Gènova, el tripulant del vaixell Jaume I i picapedrer d'ofici, Manuel Martínez Tomàs es va suïcidar. La policia de Falange el cercava des de principis d'agost. Llorenç Capellà afirma que pressentia la seva mort i es va penjar d'un pi prop de Gènova.⁶⁹⁸

-Dia 4 de setembre de 1936, Jaume Carrió Bauçà va decidir acabar amb la seva vida d'una manera molt tràgica. Era batle de Son Carrió. Quan els milicians catalans desembarcaren a Portocristo es va unir a ells. La nit del 3 al 4 de setembre, no es va adonar de la sortida de Mallorca de les tropes de Bayo. Conscient «de la greu situació que vivia no dubtà en penjar-se. No volia ser humiliat pels escamots feixistes pels carrers de Manacor».⁶⁹⁹

El militant d'Esquerra Republicana Balear de Porreres, Pau Servera Nicolau es va llevar la vida per trets d'arma de foc dia 27 d'octubre de 1936. La seva família em va relatar que estava molt espantat perquè nit i dia, el perseguien els falangistes del poble. La seva germana m'explicà que «un dematí quan tornava a ca nostra, els seus veïnats i jo escoltàrem tirs de pistola. Sabia que el meu germà es suïcidaria».⁷⁰⁰

Un dels casos més tràgics de la guerra fou l'assassinat de Pere Josep Font Miralles. En aquest cas, els seus botxins volgueren fer creure que s'havia suïcidat. A Pere Josep Font el mataren dia 29 de novembre de 1936. La versió oficial diu que el trobarem penjat a la biga del seu porxo. Segons el col·lacionable *Memòria Civil*: «Els metges dictaminaren que havia mort a conseqüència d'asfíxia per estrangulació».⁷⁰¹ Realment no fou així. La seva família va testimoniar que «fou assassinat per falangistes de Vilafranca de Bonany, que després el penjaren el porxo de casa. Abans de morir, el torturaren seva amb signes evidents de violència. La seva família ens confirma la terrible tragèdia».⁷⁰² Després del

⁶⁹⁷ CAPELLÀ FORNÉS, Llorenç. *Diccionari Vermell*. Palma: Editorial Moll, 1989, pàg. 68.

⁶⁹⁸ CAPELLÀ FORNÉS, Llorenç. *Diccionari Vermell*. Palma: Editorial Moll, 1989, pàg. 103. AEFMP, Registres d'entrada de cadàvers del Cementeri Municipal de Palma de 1936 confirma que es va suïcidar a Gènova i el seu cos fou inhumat a les fosses del cementeri de Palma.

⁶⁹⁹ CAPELLÀ FORNÉS, Llorenç. *Diccionari Vermell*. Palma: Editorial Moll, 1989, pàg. 50. TUGORES MANRESA, Antoni. *Manacor, la Guerra a casa*. Palma: Documenta Balears, 2006, pàg. 209.

⁷⁰⁰ Testimoni oral de Maria Servera Nicolau, germana de Pere. La seva mort està enregistrada a l'Arxiu Municipal de Porreres, llibre de registres de defuncions de 1936, núm. 58. La causa de la mort: Disparo de arma de fuego.

⁷⁰¹ QUETGLAS, Damià. «Vilafranca de Bonany, gent que passava per la carretera durant la República. Dels cinc batles i la Guerra». MEMÒRIA CIVIL. MALLORCA EN GUERRA. Suplement diari BALEARES, núm. 21 (Edició de dia 25 de maig de d'agost de 1986).

⁷⁰² Testimoni oral de Pere Font Llitas, nét de Pere Josep Font Miralles. A dia d'avui, la seva família viu a la mateixa possessió i conserven el lloc on fou assassinada la víctima. Pere Josep Font Miralles va néixer dia 20 de juny de 1902 a la possessió de Son Deixopte al terme municipal de Sant Joan. Era fill de Bernadó Font i Joana Aina Miralles Ferragut. Estava casat amb Maria Barceló Font. Va ser assassinat

terrible fet, i segons testimonis orals «dues dones de Sant Joan ho comentaren pel carrer. Totes dues foren rapades i purgades amb oli de motor».⁷⁰³

Altres casos que hem pogut documentar són la mort del mestre d'escola de Campos, Guillem Alcover Mascaró que es va suïcidar a la presó militar del Fort d'Illetes dia 21 de gener de 1937. El *Diccionari Vermell* apunta que «va penjar-se, ajudant-se amb la corda de la taleca de roba neta».⁷⁰⁴ També es va llevar la vida el veïnat de Campos, Federico Rubio, a conseqüència de les pressions de Falange.⁷⁰⁵

Els darrers casos de suïcidis es donaren al final del conflicte i a la immediata postguerra. Durant aquest període hem pogut documentar els següents casos:

-Bartomeu Boràs Costa es va suïcidar a un carrer de Palma després de saber que havien assassinat del seu fill. El *Diccionari Vermell* afirma que «el trobaren cadàver –mort per asfíxia– a la cotxeria situada en el número vint-i-set de l'esmentat carrer».⁷⁰⁶

-Segons l'autor de l'estudi *Víctimes del Silenci*, el soldat d'infanteria natural de Sa Pobla, Agustí Cladera Bennàssar, es va suïcidar dia 24 d'abril de 1943. S'hi afegeix que segons la documentació del registre de defuncions de l'Ajuntament de Maó, va morir d'asfíxia per suspensió. Era fadrí i tenia 24 anys.⁷⁰⁷

-Joan Sixte Martí Galià Llenovart, era de Calonge (Girona). El mes d'octubre de 1931 fou designat mestre de l'Escola de nins d'Algaida, on hi estigué fins el mes de novembre de 1935. Uns dies abans d'esclatar la guerra va partir cap a Barcelona juntament amb un grup de mallorquins que havien de participar a l'Olimpíada Popular entre els dies 16 i 26 de juliol. Un cop acabada la guerra va tornar a Algaida per fer-se càrrec de la plaça de mestre. Les coses no li anaren gens bé. Antich Servera explica que «la Falange va aconseguir que li denegassin la feina. Dia 29 d'abril de 1940 va morir el seu pare que vivia amb ell. Aquest fet, afegit a la desesperació de veureu com es va

dia 29 de novembre de 1936 a les 11'30 del matí. Tenia 24 anys. L'endemà, els metges Gabriel Verger Ferriol i Jordi Pascual Homar li feren l'autòpsia i dictaminaren que havia mort a conseqüència d'asfíxia per estrangulació. COMPANY MATES, Arnau. *Sant Joan. Cacics i repressors*. Palma: Documenta Balear, 1986, pàg. 117

⁷⁰³ QUETGLAS, Damià. «Sant Joan, sota sotana». MEMÒRIA CIVIL. MALLORCA EN GUERRA. Suplement diari BALEARES, núm. 31 (Edició de dia 3 d'agost de 1986).

⁷⁰⁴ CAPELLÀ FORNÉS, Llorenç. *Diccionari Vermell*. Palma: Editorial Moll, 1989, pàg. 49. AMCa, Registre de defuncions de 1938. Segons consta, la causa de la mort fou: suïcidi.

⁷⁰⁵ Informació facilitada per Montserrat Alcaraz Vich.

⁷⁰⁶ CAPELLÀ FORNÉS, Llorenç. *Diccionari Vermell*. Palma: Editorial Moll, 1989, pàg. 40. No hem trobat documentació que confirmi aquest fet.

⁷⁰⁷ PONS MELIÀ, Antoni. *Víctimes del Silenci*. Institut Menorquí d'Estudis i Consell Insular de Menorca. Edicions Menorca Segle XX, 2001, pàg. 169.

morí per manca d'aliments, va fer que decidís llevar-se la vida. El trobaren penjat del respalller del llit dia 2 de maig de 1943».⁷⁰⁸

La mort per suïcidi també la trobam a partir del mes d'octubre de 1936 relacionada amb la posada en marxa de camps de concentració i camps de treballs. La duresa dels treballs forçats, la fèrria disciplina, el tracte inhumà de la major part dels comandaments i els càstigs corporals extrems juntament amb l'allunyament de les seves famílies, va fer que alguns presoners que formaven d'aquestes unitats decidissin, suïcidar-se. Adrián Almazán Cillauren, era presoner del campament de presos a l'antiga finca de s'Alqueria Vella. Segons Morey Sureda, era nascut a Vitòria (Àlaba) i formava part del *Batallón Disciplinario de Soldados Trabajadores* número 35 que estava destacat a Artà. Va morir l'11 de agost de 1942 a conseqüència de *la sección de su cabeza*. Informacions orals «recorden que va caure, o es va tirar a la via al pas del tren».⁷⁰⁹

L'escriptor, Miquel López Crespí, a la seva obra *Els crepuscles més pàl·lids*, ens acosta també alguns casos de suïcidis que afectaren a presoners que eren destinats als batallons de treballs forçosos:

«El meu pare, Paulino López, fou un d'aquests milers de presoners de Guerra que vingueren a Mallorca, com he escrit més amunt, no de turisme, sinó com a membres d'un *Batallón de trabajadores*. Exactament el Batalló núm. 153, i amb el número de presoner 7.642. Aquells primers presoners de Guerra foren destinats primerament al magatzem de Can Garroví de sa Pobla (després fou l'Institut de la plaça del Mercat) i més endavant a uns dels campaments base per a la construcció de la carretera Alcúdia-La Victòria. El responsable superior d'aquell batalló de presoners de Guerra era un coronel amargat anomenat Emilio Izquierdo Arroyo, un mutilat de Guerra del Marroc que no havia ascendit en *la Cruzada*, i això el feia ser duríssim amb els presoners del camp de concentració. Un poc més humanitari amb els soldats republicans presoners era el capità Agustín Martínez. El *Batallón de Trabajadores* núm. 153, juntament amb altres unitats de càstig, treballà intensament en la construcció de la carretera d'Alcúdia al port de Pollença, en la d'Alcúdia a la Victòria, i en molts d'altres indrets de la comarca. La vida, durant la postguerra, en un d'aquests batallons de treballs forçats, era duríssima, i molts moriren, se suïcidaren o foren executats. El meu pare em contà històries concretes de molts de soldats, comandants i oficials de la república, homes que havien lluitat heroicament a Terol, Belchite, Madrid, Alfàmbra, que es llançaven desesperats pels penya-segats de la carretera de la Victòria en no poder suportar la feina, el mal menjar i el tracte humiliant a què eren sotmesos».⁷¹⁰

⁷⁰⁸ ANTICH SERVERA, Rafel. *Memòria. Als republicans víctimes de la repressió feixista a Algaida durant la Guerra Civil de 1936*, Col·lecció Pere Capellà, núm. 3. Algaida: Edicions Ajuntament d'Algaida, 1993, pàg. 43-44.

⁷⁰⁹ MOREY SUREDA, Jaume. *Artà. Llarg camí cap el desastre*. Volum II. Palma: Documenta Balear, 2016, pàg. 12. MOREY SUREDA, Jaume *Esclaus per fortificar Mallorca. Els presos de Franco a Artà (1941-1942)*. Palma: Lleonard Muntaner Editor, 2017, pàg. 28.

⁷¹⁰ LÓPEZ CRESPI, Miquel. *Els crepuscles més pàl·lids*. Palma: Lleonard Muntaner Editor, 2009.

Entre 1939 i 1945, 4.663 presoners republicans –d’un total de quasi 800.000– moriren a tot l’Estat espanyol mentre estaven destinats a destacaments penals. Aquestes unitats funcionaren fins el 1950. Durant aquests anys, molts de presoners que foren obligats a treballs forçats moriren per accidents i malalties. Encara que tenim poques dades, alguns condemnats morien com a conseqüència d’un suïcidi. És lògic pensar que optessin llevar-se la vida com una manera d’alliberar-se de les pressions i treballs imposats per les autoritats del nou règim.

2.2)Els assassinats a pous i avencs

Els testimonis orals parlen, en ocasions insistentment, d’altres indrets que serviren com a lloc d’execució i abandonament del cos, que no enterrament. Ens referim a l’eliminació de persones que foren tirades per una penya-segat, o bé, llançades a pous i avencs. La falta de documentació escrita sobre aquests fets i l’absència de referències per part dels executors, qüestions, per altra banda, lògiques si pensam que es tractava d’ocultar els crims, a més d’impedir la recuperació del cos de la víctima, fan que sigui realment molt complicat certificar aquest modalitat repressiva.

Quantes persones varen morir víctimes d’aquesta pràctica? Qui eren? Segurament, mai ho sabrem. Creiem, però, que calia deixar constància d’aquests fets per completar el que foren les diferents pràctiques repressives que es donaren a Mallorca en el transcurs de la Guerra. Per documentar aquesta pràctica utilitzarem com a font més important, l’estudi del Mapa de les Fosses de la repressió a Mallorca, que consta de dues parts, la segona inèdita. Una altra font cabdal són els estudis històrics publicats sobre la Guerra Civil a Mallorca, molt especialment el que fan referència a la repressió. També utilitzarem la documentació judicial de l’Arxiu del Togat Militar núm. 33 de les Balears i les fonts orals. Sens dubta, els testimonis són una font importantíssima perquè dins la memòria col·lectiva s’han conservat les històries macabres de persones mortes, vives o malferides que eren tirades dins pous i avencs.

Després de la consulta de les fonts exposades podem afirmar que una dotzena de persones foren assassinades i després llançades a pous, sínies i avencs. A la xifra li hem d’afegir un nombre indeterminat de persones que presumiblement també moriren víctimes d’aquesta pràctica repressiva, però que no hem pogut documentar. En els anys de la uerra tenim constància del llançament de persones als següents indrets: pou de Son Bauló o del Metge Pericó (Santa Margalida), de s’Àguila (Llucmajor), pou de Son Lluís (Porreres), pou de son Danús (Santanyí), pou son Fred (Sant Joan) i penya-segats de la Victòria, Deia i Formentor.

El primer moment que tenim constància en què fou utilitzada aquesta pràctica repressiva fou a partir del mes d’agost de 1936, un mes després d’haver començat la Guerra. Aquest fou el cas de la desaparició de Cristòfol Salas.

De les circumstàncies de la mort i desaparició d'aquesta persona tenim referència escrita al *Diccionari Vermell* de Llorenç Capellà, a part de nombroses fonts orals que són aportades pels autors del llibre *Paper Blanc, els darrers mesos de la República i la Guerra Civil a Santa Margalida*. Totes repeteixen bàsicament el mateix argument. Cristòfol Salas vivia a Palma, si bé durant l'aixecament militar residia a Santa Margalida. La causa de la seva detenció fou política. Una mes després d'haver començat la Guerra, entre el 16 i el 21 d'agost de 1936, fou «detingut per falangistes del poble. Tot seguit, es desplaçaren en cotxe en direcció a Son Bauló. S'aturaren vora el pou del metge Perico, propietat de Pere Santandreu Planas, una persona de conviccions republicanes que també patí la repressió dels feixistes. Llavors el fermaren a un cavall i, poc després fou llançat a l'interior del pou. Algunes informacions orals indiquen que encara era viu quan el llançaren dins el pou».⁷¹¹ Els testimonis orals recollits per la publicació sobre els darrers mesos de la República i la Guerra Civil a Santa Margalida que hem esmentat, asseguren que coneixien el fet i tenien notícies bastant precises del que havia passat. Sembla que foren dues les persones que llançaren al pou a Cristòfol Sales. Eren membres destacats dels partits de dreta i militaven dins Falange local. Segons informació oral que recollí Llorenç Capellà, «L'agost del trenta-sis, entre els dies setze i vint-i-u, els margalidans el veren empresonat, fantasmagòric. Què feia altra volta en el poble i tancat Cristòfol Sala? La resposta és ben senzilla: esperava que el matassin. El tiraren dins el pou de Son Bauló, situat a Can Picafort».⁷¹²

D'altra banda, i segons consta al llibre de la Guerra a Santa Margalida, hi ha nombroses referències orals que indiquen que amb tota probabilitat s'hi haurien llançat altres persones dins el mateix pou. Es tracta de Francesc Munar, Rafel Ferriol Grimalt i Francesc Jordà Perelló, tots de Maria de la Salut. Francesc Mas Munar, fou acusat pels falangistes d'haver-los disparats diverses vegades. La premsa del moment es va fer reso del fet: «Dia 27 de juny de 1936, el diari *La Última Hora* diu que Martí Fons va denunciar a la Guàrdia Civil que quan es retirava al seu domicili, alguns individus dispararen trets i fugiren. Resulta que el denunciant és un dels dirigents de Falange i els qui li han disparat són d'ideologia contrària i han tirat a l'aire per fer-li por».⁷¹³ El fet també fou explicat pel cap de Falange de les Balears, Alfonso de Zayas a la *Historia de La Vieja Guardia de las Baleares*: «(...) De la persecución de que fueron objeto los camaradas falangistas de María de la Salud basta decir que fueron perseguidos a tiros de

⁷¹¹ BERGAS PASTOR, Xisco; ESCALES TOUS, Jaume; MAS FORNÉS, Antoni i TORTELL FRONTERA, Miquel Àngel. *Paper blanc. Els darrers mesos de la República i la Guerra Civil a Santa Margalida*. Ed. Ajuntament de Santa Margalida, 2013, pàg. 156. ESCALES TOUS, Jaume. «Fitxa de la fossa comuna: pou de Son Bauló o del Metge Perico». SUÁREZ SALVÀ, Manuel (Coord.). *Les fosses de la repressió a Mallorca. Mapa de les fosses comunes de Mallorca (2a part)*. Inèdit. Palma: Govern de les Illes Balears i Associació Memòria de Mallorca, pàg. 278-284. Aquest pou fou tapat fa uns anys i tota la finca és un parc fotovoltaic.

⁷¹² CAPELLÀ FORNÉS, Llorenç. *Diccionari Vermell*. Palma: Editorial Moll, 1989, pàg. 153.

⁷¹³ A la publicació consta el nom de Xisco Munar, però era Francesc Mas Munar. BERGAS PASTOR, Xisco; ESCALES TOUS, Jaume; MAS FORNÉS, Antoni i TORTELL FRONTERA, Miquel Àngel. *Paper blanc. Els darrers mesos de la República i la Guerra Civil a Santa Margalida*. Ed. Ajuntament de Santa Margalida, 2013, pàg. 157.

pistola los camaradas Martín Fons Carbonell y Antonio Font Bergas cuando los mismos se dirigían a sus respectivos domicilios. Y eso varias noches». ⁷¹⁴ El més curiós és que altres fonts indiquen que «ni el seu pare, ni Joan Mas, ni ell, ni el seu germà Simó tenien armes». ⁷¹⁵ Però eren moment que la ràbia dels feixistes no es calmava. Hi havia «mar de fons i mataren en Francesc Mas de sa Calcera». ⁷¹⁶

Francesc Mas Munar era membre d'Esquerra Republicana i militant de la UGT. Fou detingut a casa seva per membres de Falange de Maria de la Salut i de Sineu. No el tornaren a veure mai més. Una primera versió de la seva mort, assegura que l'havien tirat dins el pou del metge Perico de Son Bauló a Santa Margalida. ⁷¹⁷ Anys més tard, va circular una altra versió sobre l'assassinat, que possiblement sigui la vertadera. Sembla que «el torturaren d'una manera gairebé sàdica, després el traslladaren a un pinaret que hi ha a la possessió de Serritxoleta a Sineu. Allà li feren cavar el clot de la seva tomba i el sanaren, abans de pegar-li el tret de gràcia». ⁷¹⁸ En una entrevista, la seva germana Francisca va confirmar també aquest extrem tan cruel i trist «Mos contaren que l'anaren a matar dins el terme de Sineu. Digueren que li llevaren els senyals, els hi feren menjar i llavors l'acabaren de matar. No hem sabut mai on l'enterraren». ⁷¹⁹

Pel que respecta a les altres dues víctimes podem assegurar que també moriren en un indret diferent. Rafel Ferriol Grimalt va desaparèixer el 19 d'agost de 1936. Dos dies més tard, el seu cos fou trobat sense vida al quilòmetre 11'5 de la carretera de Palma a Sóller. Dia 22 d'agost anotaren una defunció al registre civil de Bunyola, on es pot llegir que a la carretera de Sóller trobaren un cadàver d'una persona que va morir a conseqüència d'una hemorràgia pulmonar i cerebral. Es tractava era d'un home d'un metre seixanta d'estatura, portava el pel curt i vestia amb una camisa obscura, calçons de llista a quadres i unes espadenyes negres noves. El seu cos fou enterrat a una fossa del cementeri de Bunyola. Anys més tard, el llibre de defuncions especifica que «el cadàver corresponia a Rafel Ferriol Gelabert, nascut el 12 de febrer de 1892, de professió jornalero. Estava casat amb Maria Bergas Mas. Era natural de Maria de la

⁷¹⁴ ZAYAS I BOBADILLA, Alfonso de. *Historia de la Vieja Guardia de las Baleares*. Madrid: Imprenta Saéz, 1959, pàg. 99.

⁷¹⁵ Joan Quetglas entrevista del dia 22 de juliol de 2011, segons recorda que li havia dit el seu pare i el seu padrí (pare de Francesc i Simó Mas Munar).

⁷¹⁶ FONS PASQUAL, Pere. «Sa xerradeta amb l'amo en Juan Gual Mestre». Revista FENT CARRERANY, núm. 103 (març de 1995), pàg. 8.

⁷¹⁷ BERGAS PASTOR, Xisco; ESCALES TOUS, Jaume; MAS FORNÉS, Antoni i TORTELL FRONTERA, Miquel Àngel. *Paper blanc. Els darrers mesos de la República i la Guerra Civil a Santa Margalida*. Ed. Ajuntament de Santa Margalida, 2013, pàg. 157. Aquest pou fou tapat fa uns anys i tota la finca és un parc fotovoltaic.

⁷¹⁸ Testimoni de Jaume Ginard recollit a QUETGLAS BERGAS, Damià. *Aproximació al que passà amb Maria de la Salut. La República poble a poble*. Mallorca: Llibres Lliures, núm. 2, 2005, pàg. 135. També fou publicat a CAPELLÀ FORNÉS, Llorenç. *Diccionari Vermell*. Palma: Editorial Moll, 1989, pàg. 105-106.

⁷¹⁹ FONS PASQUAL, Pere. «Sa xerradeta amb Madò Francisca Más Munar». Revista FENT CARRERANY, núm. 84 (juliol de 1993), pàg. 9-10.

Salut, fill de Joan Ferriol Amengual i Coloma Grimalt Puigserver. Vivia al carrer de l'Arraval, núm. 12 de Maria de la Salut».⁷²⁰

Pel que respecte al cas de Francesc Jordà Perelló, algunes fonts assenyalen que fou assassinat el mateix dia que Rafel Ferriol. El *Diccionari Vermell* explica que «Francesc era a una rotllada a la porta d'un cafè de la plaça i un dels senyors del poble, nerviós, els va malmenar de paraula: “En lloc de xerrar tant, ha podeu anar a defensar Son Carrió que s'acosten!” I ell no va poder contenir-se: “Anau-hi vós que teniu més a perdre!”. El vespre sentí els trons de ben a prop. L'assassinaren dins el terme de Bunyola».⁷²¹ Altres informacions assenyalen que dia 19 d'agost de 1936, els falangistes el se'n dugueren i el deixaren mort devers la carretera de Sóller, dins el terme de Bunyola. Sembla que «fou tirotejat per membres de Falange; va sortir malferit i arribà a una possessió arrossegant-se. Allà fou curat i lliurat als falangistes de Maria, després el mataren».⁷²²

Dins la memòria de Lluçmajor hi és present la frase: «el tiraren viu dins el pou de S'Àguila» Qui primer la digué fou Julià Oliver, testimoni directe, pocs dies després de l'assassinat de Julià Fullana Mas el mes d'agost de 1936. Ho descriu el *Diccionari Vermell* de Llorenç Capellà: «Julià Oliver Sastre. Tenia quaranta anys i pertanyia al Partit Socialista. No he pogut concretar gaire el seu ofici: potser fos foraviler, potser es dedicàs a repartir el suc de Can Ripoll. Potser fes els dos oficis. Julià Oliver, des del seu amagatall a foravila, va presenciar l'assassinat de Joan Fullana en el pou de S'Àguila. Ignorava que ell tampoc no trigaria gaire a morir [Julià Oliver Sastre fou assassinat el 20 d'agost de 1936 al cementeri de Palma]».⁷²³ Un altre testimoni, que fou recollit per la sèrie emesa a la Televisió de Mallorca titulada *Memòria i oblit d'una Guerra*, coincideix amb la informació aportada per Julià Oliver: «Sentia una cridadissa, i devers les onze li pegaren un tir, perquè s'havia d'haver aferrat a un, i vaig sentir es tir i es l'endemà me varen dir: “Toni, que has sentit un tir?”. “Sí, devers es Porxat [es refereix a la zona on està ubicat el pou]”. “Noltros també l'hem sentit”. I aixuíxí va venir una parella de guàrdies civils: “Què feis per aquí? Au, cadascú a ca seva!”».⁷²⁴

L'estudi de localització del pou inclòs al Mapa de fosses de la repressió de Mallorca aporta nous testimonis que corroboren la mort de Julià Fullana. La seva neboda així ho descriu:

«Se va amagar a ses coves de Son Fullana, a prop de Porreres –ara són famoses per la producció de xampinyons–, ell les coneixia molt bé. Sabien que hi era, però no el podien trobar. En vàries ocasions anaren els feixistes a cercar-lo, fins que li van dir que

⁷²⁰ AMBU, Iligall 850. MARGAIS BASSI, Xavier (2004). *Bunyola. Amb la por al cor*. Palma: Documenta Balear, 2004, pàg. 129-130.

⁷²¹ CAPELLÀ FORNÉS, Llorenç. *Diccionari Vermell*. Palma: Editorial Moll, 1989, pàg. 91.

⁷²² QUETGLAS BERGAS, Damià. *Aproximació al que passà amb Maria de la Salut. La República poble a poble*. Mallorca: Llibres Lliures, núm. 2, 2005, pàg. 137.

⁷²³ CAPELLÀ FORNÉS, Llorenç. *Diccionari Vermell*. Palma: Editorial Moll, 1989, pàg. 91.

⁷²⁴ Declaracions efectuades per Antoni Oliver al programa de la televisió de Mallorca, MEMÒRIA I OBLIT D'UNA GUERRA, «*Lluçmajor, el desig d'una nova vida*», capítol 20.

prendrien represàlies contra la família, i va sortir del amagatall. Tot d'una que l'agafaren el van maltractar, i ens ha contat un testimoni del fet que fou torturar bàrbarament. Finalment, i mig mort per la pallissa, el llançaren al pou de S'Àguila, però encara va tindre forces per agafar-se del coll del assassí i deixar-li els dits marcats al coll».⁷²⁵

El mateix testimoni informa que possiblement hi llançaren més víctimes ja que els primers mesos de la Guerra a la zona de s'Arenal de Lluçmajor varen desaparèixer moltes persones sense deixar cap tipus de rastre: «Al final, el hermano de mi abuela se entregó porque amenazaban a su familia. Lo llevaron al Pou de S'Àguila. Allí arrojaron a mucha gente. Los tiraban vivos y mi tío se agarró del cuello del hombre que le empujaba. Casi se lo lleva por delante».⁷²⁶

Com podem veure, l'assassinat mitjançat el llançament de persones dins pou o altres cavitats fou una pràctica habitual durant la Guerra. La informació oral del municipi de Maria de la Salut recorda una història macabra, plena de violència i irracionalitat que va sacsejar la població en plena Guerra Civil. El mes d'octubre de 1936, cinc homes d'aquest municipi, Joan Gual Genovart, Onofre Sureda Mas, Miquel Carbonell Gelabert, Jaume Gual Mas i Miquel Salom Ribot foren detinguts per membres de Falange i portats al dipòsit municipal de l'Ajuntament. Devers les dues de la nit es va presentar un camió a les dependències de l'Ajuntament. Els presoners foren fermats de les mans. Semblava que la intenció dels feixistes era portar-los a la presó instal·lada al magatzem de Can Mir situat a les Avingudes, o bé al castell de Bellver i que, després fossin jutjats per un consell de Guerra. Però no fou així, la maquinària repressiva del nou règim havia decidit una altra final. El camió s'aturà a les costes de Puntiró. En aquest lloc, els falangistes varen fer davallar a Jaume Gual, Joan Gual Genovart i Miquel Salom. Moments després foren tirotejats per l'esquena. Un dels qui salvaren la vida va escriure un manuscrit que descrivia la tràgica nit: «Jo els sentia que gemegaven, i a nosaltres tres ens havien de matar cinquanta passes més avall, però vàrem tenir la sort d'escapar dels fusilers. Els matons van ser 10 feixistes de Maria, un santjoaner i un militar, a més, hi havia una altra persona, un desconegut que ens va fermer les mans abans de pujar el camió «que fue quien nos ató antes de subir al camión [El document aporta els noms dels boxtins que assenyala el testimoni oral]».⁷²⁷

Dos dies més tard dels assassinats, un grapat de falangistes del municipi foren enviats a recollir els cadàvers i fer-los desaparèixer. Després d'un passeig de nit arribaren a un pou anomenat Camp de Jesús a Son Fred, devora la possessió de Son Brondo, del terme de Sant Joan. Allà els descarregaren i sense cap mirament foren llançats dins el pou. Un treballador de la possessió va trobar els cossos sense vida i terroritzat va avisar el

⁷²⁵ QUETGLAS, Josep i JAUME, Magdalena. «Fitxa del pou de s'Àguila (Lluçmajor)». SUÁREZ SALVÀ, Manuel (Coord.). *Les fosses de la repressió a Mallorca. Mapa de les fosses comunes de Mallorca (2a part)*. Inèdit. Palma: Govern de les Illes Balears i Associació Memòria de Mallorca, pàg. 272.

⁷²⁶ *Ibidem*, pàg. 273.

⁷²⁷ Manuscrit de Miquel Carbonell Gelabert. Vegeu apèndix documental.

propietari de la possessió, aquesta ho va comunicar a l'alcalde de Lloret de Vistalegre, que seguidament va telefonar al quarter de la Guàrdia Civil de Montuïri. Cap a les 10 del vespre, dos membres de la Benemèrita i el jutge es desplaçaren al lloc dels fets.

L'informe del caporal de la Guàrdia Civil és ben explícit. Al migdia del dia 18 d'octubre foren descoberts tres cossos de persona ja cadàvers a l'interior d'un pou de la finca de Son Fred, estaven «en sentido vertical, con la cabeza hacia abajo y los pies apoyados en los orificios que forma la pared del pozo».⁷²⁸ El jutge de Manacor, Antoni Bauzà Gayà va determinar en el seu informe que «en el lugar de los hechos se han observado señales de sangre; como si aquellos hubieren sido transportados en algún vehículo en el pozo de referencia, que mide unos tres metros de profundidad, dista de la indicada de la carretera indicada –de Lloret de Vistalegre a Montuïri– unos catorce metros, y no contenía agua».⁷²⁹ Aquesta declaració confirma que l'assassinat fou comès a un lloc diferent –les costes de Puntiró– d'on trobaren els tres cossos sense vida. Després de la revisió, els cossos foren transportats al cementeri de Sant Joan, on es va fer l'autòpsia que va determinar que moriren a conseqüència de trets d'arma de foc.⁷³⁰ El registre de defuncions determina aquest fet, exposant que les víctimes moriren com a conseqüència de: «heridas recibidas por arma de fuego», «por un tiro en la cabeza», «un disparo en la cara».⁷³¹ Després de la necròpsia, ordenaren la inhumació dels cadàvers que foren llançats a una fossa comuna del cementeri Municipal de Sant Joan.⁷³² Indubtablement, l'estudi de la necròpsia és un document d'una gran vàlua històrica ja que ens permet determinar dos fets molt importants. El primer, ajudar a la possible identificació dels cadàvers. I en segon lloc, recull, ben a desgrat, els fets i les conseqüències d'un afusellament realitzat en base als passejos, una modalitat repressiva totalment il·legal, però tolerada i alentida per alguns sectors feixistes durant els primers mesos de la Guerra.

A principis de novembre de 1936, l'alferes d'Artilleria Tomàs Feliu Blanes fou nomenat instructor de la causa 1025/1936 sobre *el hallazgo de tres cadáveres en un pozo* amb la intenció d'aclarir els fets de l'assassinat de Jaume Gual Mas, Miquel Salom Ribot i Joan Gual Genovart. Com era habitual, el jutge auditor de Guerra va decretar el “sobreseimiento provisional” de la causa, fent constar que no aconseguiren saber qui foren els autors dels assassinats «no habiendo sido posible averiguar quiénes fueron los autores de su muerte, ya que no han aparecido los menores indicios que permitieran seguir una pista con más o menos probabilidades de éxito». Indubtablement, aquest no era l'objectiu de la justícia franquista. El mes de setembre de 1937, es va tancar l'expedient i les autoritats insurrectes varen aconseguir amagar un altra assassinat de la repressió de la Guerra Civil.

⁷²⁸ AMDM, causa, núm. 1.025/1.936, foli 10.

⁷²⁹ *Ibidem*.

⁷³⁰ Vegeu informe autòpsia a GARÍ SALLERAS, Bartomeu. *La fossa dels Mariandos. Obrir per poder tancar la historia*. Palma: Lleonard Muntaner Editor, Palma, 2015, pàg. 48-50.

⁷³¹ AMSJ, Registre Civil de defuncions, tom XXVI, folis 18, 19 i 20.

⁷³² Els expedients de defunció foren realitzats pel jutge municipal Antoni Bauzà Gayà.

El mes de juny de 2014, s'inicia l'exhumació de la primera fossa de la repressió de la Guerra Civil a Mallorca que va suposar la recuperació de les restes de les tres víctimes, la seva identificació i el retorn a les seves famílies. Els treballs foren realitzats per un equip d'arqueòlegs i voluntaris dirigits per la Dr. Cristina Rihuete Herrada. L'exhumació comptava amb un informe de localització i viabilitat de la fossa.⁷³³

La síntesi dels resultats del procés d'identificació afirma que el cos de Joan Gual Mas va rebre una sèrie d'impactes de bala a diferents parts del cos. Una d'elles, a la zona post-occipital frontal que li causà la mort. Les resta de trets li provocaren una hemorràgia molt important a la cavitat abdominal i una perforació del colom. Jaume Gual Mas tenia tres ferides d'arma de foc. L'impacte a la zona occipitoparietal fou la causant de la seva mort, tot i que, la resta de ferides també li causaren una abundant hemorràgia. Els trets d'arma de foc que ocasionaren la mort d'aquestes dues persones foren realitzats a cinc metres de distància entre l'executor i la víctima. Finalment esmentat que el cos de Miquel Salom Ribot va rebre tres impactes de bala realitzats a un metre de distància. La causa de la mort fou un impacte de bala a la zona temporal. Una altra circumstància que determina l'estudi l'existència de signes de violència a les restes de Miquel Salom, que li provocaren una fractura maxil·lar. La seva família va testimoniar que abans de morir fou colpejat amb un fusell a la cara.⁷³⁴ Hem volgut afegir aquest cas perquè demostra la importància de l'estudi interdisciplinari en la repressió de la Guerra Civil.

Un altre moment en què es va emprar aquest practica repressiva fou a principis del mes de setembre de 1936, coincidint amb el final de l'expedició catalana del capità Bayo, que va finalitzar amb la derrota i la sortida de les tropes expedicionàries catalanes el 4 de setembre de 1936. Fou el moment en què 4 persones foren tretes de la presó del quarter de la Guàrdia Civil de Porreres. Eren el membre d'Esquerra Republicana Balear de Porreres, Jaume Julià Mesquida; el regidor de la Comissió Gestora del Front Popular de Porreres, Miquel Julià Nicolau; el membre d'Esquerra Republicana i de Fraternitat Obrera de Porreres, Mateu Moll Garcies i el mestre picapedrer de Manacor, resident a Vilafranca de Bonany, Pere Frau Barceló.⁷³⁵ La possessió de son Lluís, a uns 3 quilòmetres de Porreres va ser l'escenari elegit pels botxins feixistes per la seva mort.

⁷³³ GARÍ SALLERAS, Bartomeu. «Fitxa de la fossa comuna de Sant Joan». SUÁREZ SALVÀ, Manuel (Coord.). *Les fosses de la repressió a Mallorca. Mapa de les fosses comunes de Mallorca (2a part)*. Inèdit. Palma: Govern de les Illes Balears i Associació Memòria de Mallorca, pàg. 308-334. Vegeu també GARÍ SALLERAS, Bartomeu. *La fossa dels Mariandos. Obrir per poder tancar la historia*. Palma: Lleonard Muntaner Editor, Palma, 2015, pàg. 45-78.

⁷³⁴ El procés d'excavació, exhumació i investigació de la Fossa del Cementeri Vell de Sant Joan (Mallorca) ha estat responsabilitat de les següents investigadores: Francisca Cardona López, Rocío Gómez Martínez, Camila Oliart Caravatti, Beatriu Palomar Puebla, Cristina Rihuete Herrada i Elena Sintes Olives.

⁷³⁵ Vegeu el recull biogràfic de Jaume Julià Mesquida, Miquel Julià Nicolau i Mateu Moll Garcias a GARÍ SALLERAS, Bartomeu. *Porreres desfilades de dia, afusellaments de nit*. Palma: Documenta Balear, 2007, pàg. 225-227 i 230-231. «Pere Frau Barceló, era fill de Pere Joan Frau Cerdà i Joana Maria Barceló Soler. Va néixer a Manacor dia 18 de setembre de l'any 1904. Era picapedrer de professió i tenia un magatzem

Dia 16 d'agost de 1936 foren detinguts Jaume Julià Mesquida i Mateu Moll Garcies. Després de visitar les dependències de Falange, foren tancats al quarter de la Guàrdia. Dos dies després, fou detingut el mestre d'obres de carreteres i camins, Miquel Julià Nicolau. També fou interrogat al local de Falange i, poc després tancat amb els altres porrerencs. Un quart home es va afegir a la llista dels detinguts. Segons testimonis orals:

«Era una persona que es va salvar d'un tiroteig a Manacor va arribar a la casa de foravila de la família de Mateu Moll Can Ratat. Havia caminat tota la nit i va demanar ajut. Unes hores més tard, fou denunciat per altres veïns de la contrada i, el cap d'unes hores fou detingut. Aquesta persona va conviure amb els porrerencs dos dies, fins que foren trets de la presó i vilment assassinats. Sembla que aquest home era el manacorí Pere Frau Barceló del malnom Cap Pla. Era industrial i tenia una cimentera a Vilafranca».⁷³⁶

La nit del 2 al 3 de setembre de 1936, aquestes quatre persones foren tretes del quarter de la Guàrdia Civil i traslladades a la possessió de son Lluís. Quan arribaren foren transportats a un pou de la contrada, allà foren assassinades i llançades dins la cavitat. L'endemà, els seus familiars visitaren el quarter de la Guàrdia Civil com cada dia, però s'adonaren que ja no hi eren. Existeixen molt pocs documents escrits que certifiquen la mort d'aquestes persones. Únicament coneixem l'acta de defunció de Mateu Moll Garcies que diu: «Natural de Porreras, vivía en el Predio de Son Jeroni Nou, murió de resultas de la lucha contra el marxismo el día 3 de setiembre de 1936».⁷³⁷

El manuscrit de Margalida Frau Munar ens aproxima a una de les històries més esgarrifoses que va sacsejar el poble de Porreres. És un relat que fou zelosament guardat durant molts anys, que explica al patiment i l'amargura d'una família que fou fortament repressaliada durant la Guerra. La família Nicolau Sorell. Una de les víctimes del pou de son Lluís era familiar directa d'aquesta nissaga:

«Estimats fills.

Vos vull contar el relat de la història de la nostra família, tot i que és trista, vull que sapigueu el que vàrem sofrir jo [es refereix a Margalida Frau Munar] i el pare [Joan Nicolau Sorell]. Era l'any 1936, nosaltres vivíem a San Francisco, prop de s'Arenal. Amb nosaltres hi residien els germans del vostre pare, Andreu i Mateu. Poc abans del

de ciment i de prefabricats de formigó amb el seu cosí, Andreu Bover. Es va casar l'any 1933, amb Joana Maria Font Bover i tenien dos fills. No sabem si militava a alguna formació política, però participava en les activitats que organitzava el partit Esquerra Republicana Balear. Quan va començar la guerra va ser detingut per un grup de falangistes, i sembla el varen assassinar dia 4 de setembre de 1936, possiblement al pou de la possessió de Son Lluís a Porreres». Informació facilitada per Jaume Sansó Caldentey.

⁷³⁶ Testimoni d'Antònia Moll Lliteras.

⁷³⁷ AMPO, Registre Civil de Porreres, llibre de defuncions, tom núm. 31, foli 15. La fitxa de localització i l'informe de viabilitat de pou de son Lluís es troba publicat a GARÍ SALLERAS, Bartomeu. «Fitxa del pou de son Lluís de Porreres». SUÁREZ SALVÀ, Manuel (Coord.). *Les fosses de la repressió a Mallorca. Mapa de les fosses comunes de Mallorca (2a part)*. Inèdit. Palma: Govern de les Illes Balears i Associació Memòria de Mallorca, pàg. 251-268.

moviment, n'Andreu es va casar i en Mateu se'n va anar a l'Àfrica a fer el servei militar. Un temps més tard, jo i el pare, ens traslladàrem a viure al camp, molt a prop de les pedreres des Pil·larí, on treballava el vostre pare. Necessitàvem comprar una casa. En aquell temps cobràvem amb vals, que després canviàvem a la societat. Tots els treballadors podien adquirir una casa al mateix preu. Però va venir el 18 de juliol i els falangistes varen calar foc a tots els papers de la societat i ens quedàrem sense diners, ni vals. Fills meus, el treball es va aturar, just es veien cotxes de Falange. A les nits, tirs i homes morts pels carrers i les cunetes. Ben aviat, decidírem partir d'aquell lloc i anàrem a viure a Porreres amb el padrí [Joan Nicolau Servera]. Quan vàrem arribar trobàrem el padrí molt trist. Li vam explicar que viuríem amb ell, perquè d'allà on veníem no hi havia treball i hi havia molts de morts. Ens mataran a tots! Aquestes varen ser les primeres paraules del padrí.

[...] L'endemà de la nostra arribada al poble, varen venir uns falangistes. Li varen dir al vostre pare, que havia de passar llista a l'Ajuntament. Així passaren els dies, fins que una nit, en Pere ens va dir: "germans meus, estic a la llista negra i em mataran, crec que serà la darrera nit que estaré amb vosaltres". Tots nosaltres ens posàrem a plorar. "No ploreu i escoltau el que us dic. Arribarà un dia que els morts enterraran als vius." Aquell vespre, ningú va sopar, ni dormir. El conco se'n es va anar a Cals Hermanos i el dia següent ja no va tornar. Els fets ens varen horroritzar [...] Dia 1 o dia 2 de setembre del 1936, el vostre pare fou traslladat a Palma. L'endemà, de matinada, se'n dugueren en Jaume [Jaume Julià Nicolau] i un altre veïnat de Porreres. Se'ls en portaren a la possessió de Son Lluís i els tiraren dins un pou que estava sec i podia molt, perquè ja n'hi havia d'altres. L'amic d'en Jaume, el mataren abans de tirar-lo al pou, mentre que en Jaume el llançaren viu i es va rompre una cama i així va morir pobret. L'endemà, les seves dones anaren a la presó, però ells jo no hi eren. Els carcellers expulsaren les esposes a empentes. La dona que no era la meva cunyada, al cap de pocs dies va donar a llum una nina. Ja vos podeu imaginar com estava [...].⁷³⁸

Els fets del pou de son Lluís és una cruel història que va traspasar els límits municipals de Porreres. Josep Estelrich i Mieres conta en el seu llibre la següent crònica:

«A Porreres, tiraren vius tres homes, en un pou amb molta fondària i sec. Ells acabaren la seva vida d'una forma lenta i agonitzant. Algú em contà que el porqueret de la possessió on hi havia el pou, o un home que passava per aquella contrada, va escoltar els gemecs, s'hi acostà a la boca i un d'ells li demanava que portés una corda per sortir; hi ha versions que fan referència que ja n'hi havia un de mort. El descobridor d'aquells homes agonitzants se'n va anar de seguida a les cases de la possessió a demanar la

⁷³⁸ Pere Nicolau Sorell era fill de Joan Nicolau Servera i Margalida Sorell Andreu. Va néixer a Porreres el 13 de setembre de 1902. Era el major de deu germans. Es dedicava a treure marès a les pedreres de Son Fullana, que estaven situades a mig camí entre els termes municipals de Porreres i Lluçmajor. Era militant d'Esquerra Republicana Balear. Pere Nicolau era cunyat de Margalida Frau. Manuscrit íntegrament publicat a GARÍ SALLERAS, Bartomeu. *Climent Garau Juan (1897-1936). Entre el pinzell i la vara*. Palma: Documenta Balear, 2012, pàg. 297-301.

corda, però l'amo l'advertí i l'amenaçà que se n'anés de per allà i no hi tornés més si no volia córrer la mateixa sort».⁷³⁹

La complexitat de l'estudi d'aquesta modalitat repressiva, motivada per la manca de referències escrites –tot i que, ben segur existeixen-, es veu agreujada per la manca de testimonis orals. En aquest sentit, seria cabdal l'accés i consulta de les fons documentals de l'Arxiu Històric de la Guàrdia Civil, que ens permetria estudiar els informes judicials elaborats pels membres del cos de la Benemèrita destinats als quaters arreu de Mallorca en els anys de la Guerra Civil. Una documentació que hem intentat consultar sens cap èxit.

Un altre indret que es troba relacionat amb la desaparició de persones víctimes de la repressió feixista és el pou de Son Danús situat dins el terme municipal de Santanyí. Diferents testimonis parlen de possibles desaparicions de persones en aquest lloc. El pou està localitzat dins la possessió de Son Danús, a uns dos quilòmetres aproximadament, abans d'entrar al municipi per la carretera Palma-Santanyí. En els seus orígens, aquest pou de Son Danús, era una gran sínia, d'uns 40 metres de profunditat, que ja s'utilitzava en els temps dels àrabs. Formava part d'un hort islàmic avui desaparegut. Per això, encara avui se'l coneix amb el nom de pou dels Moriscs. Per circumstàncies desconegudes, aquest indret va ser escollit (com altres pous de la nostra geografia) com a lloc de repressió de la Guerra Civil. Els autors de la fitxa de localització de l'esmentat pou recollida a la primera part del Mapa de fosses de Mallorca aporten diferents testimonis que parlaven, poc anys després d'haver finalitzat la Guerra Civil, que algunes persones foren portades prop del pou i poc després eren llançades a l'interior de la sínia per membres de Falange.⁷⁴⁰

Cristòfol-Miquel Sbert a la seva investigació històrica sobre la República i Guerra Civil a Santanyí adjunta una informació molt rellevant:

«Una quinzena d'anys després de la Guerra, es va voler netejar l'antic pou de son Danús, conegut amb el nom de pou Morisc. Ben aviat van aparèixer restes d'animals morts, després pedres sobre les quals aparegueren restes humanes. Seguia un altre sostre de pedres davall les quals aparegueren més restes humanes i dins una espècies de covatell del mateix pou l'esquelet d'un home arrufat amb el típic mocador pel coll de l'època i un rellotge. Es va organitzar un bon rebombori».⁷⁴¹

Els testimonis afirmen que van trobar ossos de diversos cadàvers en un número indeterminat i que foren traslladats a les dependències del cementeri de la localitat. Uns

⁷³⁹ ESTELRICH MIERES, Josep. *República, Guerra Civil i Postguerra a Sant Joan*. Sant Joan: Monografies Santjoaneres, núm. 6, 1997, pàg. 79.

⁷⁴⁰ Vague informe de localització de la fossa del pou de son Danús a GELABERT BATLLORI, Lara i DE ECHAVE GARCIA, Pedro. «Fitxa de la fossa del pou de son Danús a Santanyí». SUÁREZ SALVÀ, Manuel (Coord.). *Les fosses de la repressió a Mallorca. Mapa de les fosses comunes de Mallorca (1a part)*. Palma: Govern de les Illes Balears i Associació Memòria de Mallorca, 2011, pàg. 271-278.

⁷⁴¹ SBERT BARCELÓ, Cristòfol Miquel. *Santanyí. Els tres fronts*. Palma: Documenta Balear, 2004, pàg. 143.

dies després, es va donar ordre de paralitzar completament les obres de buidatge del pou i s'ordenà tapar-lo amb la terra i pedres que s'havien tret prèviament. Segons Gelabert Batllori i De Echave Garcia, es pot afirmar sense cap dubte «que el pou de Son Danús va ser escenari d'assassinats i posterior fossa de repressaliats provocats pel cop d'estat produït al 1936. Encara que els testimonis són en ocasions contradictoris, podem afirmar que, al manco dues persones, van ser assassinades i llançades dins aquest pou entre 1936 i 1939. Ens ha resultat impossible, però, conèixer la identitat d'aquestes víctimes així com trobar testimonis directes dels fets». ⁷⁴² Tampoc s'han trobat documents que fan referència a l'obra de neteja del pou, ni del posterior trasllat de les restes, tot i que en el seu moment s'hi desplaçaren autoritats judicials, Guàrdia Civil i el cap de Falange, Arnau Nigorra Reynés.

En relació amb el destí que donaren les autoritats a les restes òssies sembla, com indiquen els autors de l'estudi de la fossa del cementeri de Santanyí, que «és molt probable fossin dipositades a la fossa comuna del cementeri civil anomenat “dels no batiats”, un recinte annex situat al costat esquerre del cementeri entrant per la porta principal». ⁷⁴³ Una altra possibilitat sigui que fossin dipositades a l'ossera comuna del cementeri, ja que fou una determinació presa per les autoritats quan es trobaven restes “sospitoses” de víctimes relacionades en la repressió de la Guerra Civil.

A més dels exemples exposats, hem d'afegir que a la zona de Guerra, aquella on es varen desenvolupar les accions militars entre els expedicionaris d'Alberto Bayo i les tropes nacionals entre mitjan més d'agost i setembre de 1936, també es pot parlar de l'ús del llançament de cossos dins pous, com a pràctica repressiva.

Dia 16 d'agost de 1936, durant les primeres hores del desembarcament a les costes del Llevant mallorquí, l'anomenada Guàrdia Negra es va dirigir cap a Son Servera. Era un grup d'una cinquantena de mariners reconvertits en soldats de l'Aeronàutica Naval de Barcelona. Aquell mateix dia, el gruix d'aquestes persones varen morir en una emboscada. Altres tres, foren afusellades a les escoles de Son Servera. Els seus cadàvers –segons les fonts que aporta l'estudi de la localització de la fossa de Son Servera– van ser conduïts al cementiri de la localitat. ⁷⁴⁴ Ara bé, la mateixa font assenyala que es té constància per un testimoni oral d'un nou possible destí dels seus cossos:

«Allà [es refereix a una zona del terme municipal de Son Servera, situada entre el puig de sa Bassa i na Penyal] varen caure tots i, diuen, això de les víctimes de la memòria històrica, de cercar-los o no cercar-los... això és una tonteria... perquè tots aquests

⁷⁴² GELABERT BATLLORI, Lara i DE ECHAVE GARCIA, Pedro. «Fitxa de la fossa del cementeri de Santanyí». SUÁREZ SALVÀ, Manuel (Coord.). *Les fosses de la repressió a Mallorca. Mapa de les fosses comunes de Mallorca (1a part)*. Palma: Govern de les Illes Balears i Associació Memòria de Mallorca, 2011, pàg. 284.

⁷⁴³ *Ibidem*, pàg. 285.

⁷⁴⁴ Vegeu MIRÓ ADROVER, Jaume. «Fitxa de la fossa comuna de Son Servera». SUÁREZ SALVÀ, Manuel (Coord.). *Les fosses de la repressió a Mallorca. Mapa de les fosses comunes de Mallorca (1a part)*. Palma: Govern de les Illes Balears i Associació Memòria de Mallorca, 2011, pàg. 289.

d'aquesta batalla que contam ara, aquests no els trobaran, aquests no els trobaran ni els cercaran perquè aquests estan a n'aquell camí que puja de Cala Millor, dins els Son Moros, que enllaça amb sa carretera des Port (de Manacor), que puja pel carrer de la benzinera de Cala Millor, per amunt, abans d'arribar dalt, allò se diu el Son Moro des Llanterners, aquí hi havia un pou, eh? Que arribava l'aigua de la mar... mira si és amunt, eh? Tot allò va anar dins aquell pou... (Silenci, una lleu rialla) [...] Sí, sí... tots els que mataren».⁷⁴⁵

Segons aquesta informació, el pou estaria situat a la finca, anomenada Son Moro dels Llanterners. Sembla –segons testimonis– que anys després dels fets fou tapat. Miró Adrover indica un fet important que cal tenir en compte: «Pel mes d'agost de 1936, l'indret de Son Moro dels Llanterners va ser zona de batalla en més d'una ocasió. Estava prop del campament de les tropes republicanes de la Punta de n'Amer. Quan les tropes de Bayo van reembarcar, van quedar alguns cadàvers de soldats dispersos (no un grup junt) en aquesta zona. És possible que siguin aquests els morts que hi ha en el pou i en les marjades de les finques de Son Moro dels Llanterners. En tot cas no hem pogut esbrinar ni el seu nom ni el seu nombre exacte».⁷⁴⁶

Finalment esmentar que tenim constància del llançament de persones dins pous o avencs a altres indrets de l'arxipèlag balear. El comissari d'Artilleria, el mallorquí, Joan Beltrán Martorell fou assassinat a la bateria de Bajolí (Ciutadella) el 8 de febrer de 1939. Sembla que «fou llançat a un pou. Quan agonitzava va demanar auxili durant molt de temps, fins que va morir».⁷⁴⁷

A banda de la pràctica repressiva que hem exposada, una altra modalitat es va convertir en un fet habitual durant la Guerra. Ens referim al llançament de persones des d'alt de penya-segats. Durant la Guerra, tenim constància que alguns indrets de la costa mallorquina foren utilitzats per escamots de Falange per assassinar i/o fer desaparèixer persones. És una pràctica que es va instaurar ben aviat, a partir de finals de juliol de 1936.

Com hem assenyalat, en moltes ocasions, en els primers mesos del conflicte, moltes persones que foren detingudes per les autoritats rebels, eren transportades als afores del poble. El segrest sempre acabava amb una execució. Els cossos de les víctimes es deixaven al costat de les carreteres o camins, fins el moment que eren traslladats als cementeris. D'altres persones que foren segrestades, no tingueren al mateix final. Els vespres eren tretes dels dipòsits municipals i transportades devora penya-segats i allà eren empesos pels seus botxins fins que queien pel precipici.

⁷⁴⁵ La informació oral integra fou transcrita per Jaume Miró Adrover a l'estudi MIRÓ ADROVER, Jaume. «Fitxa de la fossa comuna de Son Servera». SUÁREZ SALVÀ, Manuel (Coord.). *Les fosses de la repressió a Mallorca. Mapa de les fosses comunes de Mallorca (1a part)*. Palma: Govern de les Illes Balears i Associació Memòria de Mallorca, 2011, pàg. 297.

⁷⁴⁶ *Ibidem*, pàg. 298.

⁷⁴⁷ PONS MELIÀ, Antoni. *Víctimes del Silenci*. Institut Menorquí d'Estudis i Consell Insular de Menorca. Edicions Menorca Segle XX, 2001, pàg. 159.

Joan Matheu Capllonch era de Pollença i exercia de saig. Segons les fonts que hem pogut consultar fou detingut al seu poble dia 20 de juliol de 1936 i portat a Palma per un grup de falangistes. Al cap d'uns dies fou alliberat i tornà a Pollença. Uns dies després sembla que fou llaçant a la mar des d'un penya-segat. Els testimonis de recollits pels autors del llibre de la Guerra a Pollença afirmen que fou assassinat d'aquesta manera però no confirmen el lloc exacte de la seva mort: «uns diuen que fou tirat prop de la Creuteta de Formentor. Mentre que d'altres fonts, afirmen que fou llançat a la mar a l'avenc del Mal Pas».⁷⁴⁸ El mateix tràgic final va patir Jordi Munar Cantallops també de Pollença. Sembla que fou tirat per un penya-segat, prop de la Creuteta de Formentor, víctima d'una revenja personal. Un altra cas molt semblant fou la desaparició de Gabriel Picornell Serra, pare d'Aurora Picornell. Segons Capellà Fornés «estava tancat a la presó de Can Mir i un vespre li digueren que el posaven en llibertat. Hores després sembla que el despenyaren per un barranc, prop de Calvià, al coll de sa Creu, a un penya-segat de na Burguesa».⁷⁴⁹

L'informe de localització de la fossa del cementeri de Valldemossa aporta un nou indret d'execució per llançament de persones des d'un precipici. Ens referim a un indret situat prop de l'antiga hostatgeria de Ca Madò Pilla, antic hostel conegut amb el nom de ca na Magina, que era propietat de l'Arxiduc Lluís Salvador. Està situat dins el terme municipal de Valldemossa, a la carretera de Deià, damunt el caló de s'Estaca: «Al penya-segat de Ca Madò Pilla (Deià) hi foren tirades a la mar, en alguns casos vives, nombroses víctimes. El lloc exacte on eren precipitats les víctimes estava situat a les immediacions de l'actual establiment *Hotel Encinar*, abans conegut com Ca Madò Pilla, a la carretera Ma-10, que va des de Valldemossa a Deià».⁷⁵⁰

L'escriptor Antoni Serra va publicar un article, en el qual indicava que en aquest mateix indret mataren moltes persones tirant-les pels penya-segats i que, possiblement, els monjos de l'ermita de la Santíssima Trinitat, més coneguda com l'ermita de Valldemossa, en pogueren ser testimonis: «Si els penya-segats de ca Madò Pilla poguessin parlar i si els ermitans del 36 de Valldemossa fossin vius, sense dubte contarien tràgiques revenges amb sollerics com a protagonistes.»⁷⁵¹ El treball de Damià

⁷⁴⁸ MARCH BISBAL, Jaume; CERDÀ VIVES, Andreu i SALAS VIVES, Pere. *Pollença. La revolta contra la rebel·lió*. Palma: Documenta Balear, 2006, pàg. 377-378. CAPELLÀ FORNÉS, Llorenç. *Diccionari Vermell*. Palma: Editorial Moll, pàg. 109.

⁷⁴⁹ CAPELLÀ FORNÉS, Llorenç. *Diccionari Vermell*. Palma: Editorial Moll, 1989, pàg. 131.

⁷⁵⁰ QUETGLAS, Josep; JAUME, Magdalena i SUÁREZ SALVÀ, Manuel. «Fitxa de la fossa comuna del cementeri de Valldemossa i penya-segats Son Servera». SUÁREZ SALVÀ, Manuel (Coord.). *Les fosses de la repressió. Mapa de les fosses comunes de Mallorca (2a part)*. Inèdit. Palma: Govern de les Illes Balears i Associació Memòria de Mallorca, pàg. 374.

⁷⁵¹ SERRA, Antoni. «Avui ja no se'n parla». MEMÒRIA CIVIL. MALLORCA EN GUERRA. Suplement diari BALEARÉS, núm. 20 (Edició de dia 13 de maig de 1986). L'ermita de Valldemossa és un edifici religiós que es va aixecar el 1648, pel que sembla aprofitant algunes construccions preexistents, i es va dedicar a la Puríssima Concepció. La comunitat religiosa fou fundada pel venerable Joan Mir de la Concepció (1624-1688) i va arribar a ser la més important de la comarca.

Quetglas també parla dels assassinats als penya-segats prop de Valldemossa i el paper dels religiosos ermitans: «... però una nit els ermitans de La Trinitat sentiren com uns homes demanaven confessió, com els contestaven que era massa tard, els gemecs, les arrancades de cotxe i els crits que s'esvaïen en la nit dels barrancs dels miradors. L'endemà recolliren tres cossos i els donaren sepultura silenciosament».⁷⁵²

Sobre els penya-segats entre Valldemossa i Deia, una altra important aportació és el testimoni de Joan Riera Bordoy que afirma que: «Als penya segats de Deià, situats al camí de sa Torre, hi duïen persones de per tot, fins i tot, de Sóller. Per anar-hi, has de baixar a la costa, pel camí des Guix. Si travesses la finca de Miramar, agafa el camí des Barranc que va a na Foradada. És una zona de molt caminois. Allà hi anaven els falangistes a llançar persones a la mar». Finalment esmentar, l'escriptor William Graves que en el seu llibre *Bajo la sombra del olivo*, descriu les esgarrifoses execucions que es duïen a terme entre Valldemossa i Deià:

«Los paseillos que daban los falangistas cerca de Ca'n Madò Pilla, un poco más lejos del límite de la jurisdicción comarcal de Deià, eran para los deianencs un recordatorio permanente de la seriedad de la contienda. Los falangistas conducían a sus víctimas desde Palma, por la noche, y los llevaban por un bello camino que culmina en un mirador construido por S'Arxiduc. Desde aquel paraje, donde el acantilado rocoso tiene una altura de doscientos metros, empujaban a sus desamparadas víctimas hacia la muerte».⁷⁵³

Referent al tema, els testimonis orals parlen, en ocasions insistentment, d'altres indrets que serviren com a lloc d'execució i abandonament d'una víctima, que no enterrament. Tot sembla indicar que algunes persones també foren llaçades a la mar. Un exemple del que exposam està molt relacionat amb el vaixell presó Jaume I que estava ancorat al moll vell de Palma. Des del mateix 19 de juliol fins a principis del setembre de 1936, aquest vaixell fou transformat en una presó improvisada per la qual hi passaren varis centenars de mallorquins entre els quals, hi haver-hi algunes dones. A principis de setembre de 1936, tots els presos i el personal de vigilància varen ser traslladats a una nova presó, el magatzem de Can Mir o *Prisión Estaciones*. Tenim alguns testimonis que asseguruen que abans del seu trasllat, algunes persones foren llençades, vives, dins la mar. Antoni Blanch, fill d'Andreu Blanch Bauçà, sempre ha mantingut que al seu pare, detingut quan passejava amb ell, de la mà, per un carrer de Palma, el mataren llençant-lo des del vaixell a la mar amb una pedra fermada al pit:

«El cura que se llevó a mi padre se llamaba Rafael Juan, era de Porreres. Eran amigos desde niños. El coche con que se fueron era conducido por un falangista y el cura iba vestido de paisano, con un traje. Era él quien daba las órdenes. Fuimos al taller de zapatos que teníamos en Son Forteza. Allí me dejaron con un empleado para que me

⁷⁵² QUETGLAS, Damià. «Valldemossa. Una bassa d'oli». MEMÒRIA CIVIL. MALLORCA EN GUERRA. Suplement diari BALEARES, núm. 42 (Edició de dia 19 d'octubre de 1986).

⁷⁵³ GRAVES, William. *Bajo la sombra del olivo: La Mallorca de Robert Graves*. Palma: José J. De Olañeta, 2001.

llevará a casa [...] Cuando se llevaron a mi padre era a finales del mes de octubre de 1936. Se lo llevaron al cuartelillo de la Guardia Civil de Palma, en donde estuvo una noche. Al día siguiente, fuimos a verlo y nos dijeron que ya no estaba y al salir, preguntamos a un guardia y al decirle el nombre de mi padre nos dijo que a las 12 de la noche se lo habían llevado, pero no sabía dónde. Unos años más tarde, nos dijeron que se lo habían llevado a un barco. Le ataron las manos a la espalda y lo echaron vivo al mar [...] Durante mucho meses, mi tía Rosa y yo –mi madre estaba enferma– fuimos al cementerio de Palma, a ver si encontrábamos a mi padre. Había montones de ropa ensangrentada. Mirábamos si estaba la chaqueta de mi padre o los pantalones. Nunca vimos nada».⁷⁵⁴

Andreu Blanch Bauçà va néixer a Porreres el 19 de febrer de 1901. Fill d'Antoni Blanch Tomàs i Margalida Bauçà Roig. Estava casat amb Miquela Servera Vaquer. Vivien al carrer de Wagner, del Vivero. A Palma, regentava un taller de sabates a la urbanització de Son Fortesa, on treballava amb quatre o cinc obrers. Tenien dos fills, en Toni i na Margalida. El 24 d'abril de 1931 fou elegit per formar part de la primera Junta directiva del Partit Republicà Federal de Porreres i ocupà el càrrec de vicesecretari. Després de la dissolució del partit, l'any 1934, va passar a formar part del partit Esquerra Republicana Balear. Tot i que els darrers anys de la seva vida va viure a Palma, no es va deslligar mai de Porreres i dels seus companys republicans, i assistia habitualment als actes que es feien a la vila. El juliol de 1936 va començar la Guerra i fou una de les víctimes de la repressió feixista de Porreres. El mes d'octubre de 1936 va desaparèixer.⁷⁵⁵

La desaparició de persones que foren llançades a la mar és una pràctica repressiva molt difícil de documentar. Sortosament, aquests crims amagats han perviscut, d'una manera o altra, dins la memòria de moltes persones que han fet arribar els testimonis d'aquesta terrible pràctica repressiva. Fa molt poc temps, un expedient d'una troballa d'un cos sense vida d'una persona a les platges de Muro el mes de setembre de 1936 pot confirmar l'hipotesi dels llançaments de persones a la mar, fermades a un objecte de gran pes:

«Jaime Ruiz Tapiador Guadalupe, Juez de instrucción del Partido de Inca. Por el presente edicto, se cita a cuantas personas puedan dar detalles del hecho de haber sido hallado en el sitio llamado “Sa Inernet” del predio “La Albufera” del Termino Municipal de Muro, el cadáver de un hombre de unos treinta años aproximadamente de edad, vistiendo restos de camiseta blanca, camisa azul, calzoncillos blancos, pantalón oscuro rayado, al parecer de estambre y zapatos de cuero rojo abotinado con cordones y calcetines, para que en el término de diez días contados desde el siguiente al de la publicación en este Boletín Oficial de esta provincia, comparezcan ante este juzgado de Instrucción sito en el edificio de Santo Domingo, a prestar declaración, bajo apercibimiento que de no verificarlo les parará el perjuicio a que hubiere lugar en derecho. Al propio tiempo y por el presente edicto, se ofrecen las acciones que

⁷⁵⁴ Manuscrit d'Antoni Blanch Servera, fill d'Andreu Blanch Bauçà (Vegeu apèndix documental).

⁷⁵⁵ GARÍ SALLERAS, Bartomeu. *Porreres desfilades de dia, afusellaments de nit*. Palma: Documenta Balear, 2007, pàg. 213.

determina el artículo 109 de la Ley de Enjuiciamiento Criminal, a cuantas personas se consideren perjudicadas por el hecho de autos; pues así lo tengo acordado en auto de esta fecha, dictado en el sumario que con el número 89 del corriente año instruyo por muerte.

Dado en Inca a 23 de Setiembre de 1936.- Jaime Ruiz Tapiador».⁷⁵⁶

El cadàver fou trobat estirat a la platja, dia 10 de setembre de 1936, amb evidències que fou llançat a la mar fermat amb un pes a les extremitats inferiors. El mateix dia es va inscriure la defunció:

«Juzgado de Muro. Un desconocido hallado cadáver en las playas de este término y puesto conocido por “Els infernets” a las 8 de la mañana de este término del día 20 de este mes, aparente de edad, treinta años, sexo masculino y de constitución robusta y sin señales ni defectos anatómicos que le designen. El estado del cadáver es casi esquelético y descompuesto hasta el punto de que la cabeza suelta y descarnada estaba a distancia en el mar faltándole las falanges de una mano y parte del cuerpo, y medias falanges de la otra y del tronco, también descarnado unas costillas conservando solo los muslos y las nalgas y llevando atados a los pies con una cuerda que un hierro de gran peso del otro extremo sujetaba. Falleció en el mar según conjeturas a finales de agosto último probablemente, presumiéndose consecuencia de asfixia por inmersión según resulta del dictamen emitido por el medico D. Pedro Cerdó después del reconocimiento practicado y su cadáver habrá de recibir sepultura en el cementerio de esta villa. Esta inscripción se practica en virtud de carta orden de M. J. Sr. Juez de instrucción de este partido fecha del 23 actual, continuándose además que las prendas que vestía el cadáver de que se trata eran restos de camisa rayada en azul, camiseta interior y calzoncillos blancos, pantalón oscuro tenuemente rayado en blanco, calcetines y zapatos de cuero rojo abotinados con cordones sin que en las faldriqueras de los pantalones se hallaran papeles ni otra clase de objetos. Testigos Rafael Salamanca y Sastre y Bernardo Salamanca Serra. Juan Oliver, juez».

Els testimonis orals i els informes de localització del Mapa de fosses de Mallorca confirmen que els pous, avencs, sínies i altres indrets foren utilitzats com a llocs per fer desaparèixer persones. Ara be, la falta de documentació impedeix saber molt més de les persones que hi moriren. A més, l'absència de referències escrites per part de les autoritats rebels, qüestions, per altra banda, lògiques si pensem que es tractava d'ocultar els crims, també dificulta la investigació i el seu coneixement. Un altre condicionat, s'uneix als anteriors. Cap d'aquests llocs ha estat objecte d'una iniciativa de prospecció, per tant, no podem afegir res més del que hem exposat. Simplement afirmar que encara queden moltes dades amagades sobre la desaparició de persones que foren llançades a pous, cavitats, o bé a la mar. Sols ens queda afegir el missatge cruel que s'amagava darrera aquesta pràctica repressiva: les autoritats rebels desitjaven amagar els assassinats i, al mateix temps, impedir la recuperació del seu cos. D'aquesta manera

⁷⁵⁶ BOPIB, núm. 10.893 de dia 26 de setembre de 1936, pàg. 2.

s'aconseguia un fet molt important, esborrar per sempre la vida d'una persona que era considerada un desafecte del nou règim.

2.3) Les morts als hospitals i presons

Com hem explicat abans, tot just començar la Guerra i, com a conseqüència de les nombroses detencions, la població reclusa a les presons mallorquines va augmentar considerablement. Des del primer moment, una bona part d'aquests presos foren sotmesos a diferents pressions, que anaven des dels maltractaments fins a les tortures, sense oblidar-nos de les tretes de presó i les condemnes que podien significar la mort del reu. La intenció de les noves autoritats no era d'altre que sotmetre físicament i psíquicament els dissidents. Algunes de les persones que foren sotmeses a pressions o càstigs ho pogueren superar. D'altres emmalaltiren o embogiren i, al cap d'un temps moriren entre reixes, o bé, a hospitals i manicomis.

A hores d'ara, no tenim dubtes que les coercions aplicades contra la població reclusa foren molt importants. Podem parlar de dos tipus de tortures, les físiques i les psicològiques que, moltes vegades es combinaven una amb l'altra. Així com s'explica dins el capítol de la modalitats repressives, en algunes ocasions durant les tretes, els presos que alliberats eren traslladats a la Comissaria de Policia de la plaça de Santa Magdalena de Palma, al costat de l'església de La Sang de Palma. Allà es decidia el seu futur. Normalment, els qui es salvaven solien estar-hi entre un i tres dies durant els quals eren sotmesos a durs interrogatoris i tortures. En altres ocasions s'aplicaven càstigs psicològics. A vegades, els presoners eren obligats a presenciar tortures, afusellaments o a participar a simulacres d'afusellaments. Els indicaven –abans d'alliberar-los– que si els tornaven agafar aquell seria el seu destí. En alguns, i com hem vist abans, l'advertència es confirmava i, al cap d'un temps, la persona alliberada, era detinguda una altra vegada i eliminada.

Els maltractes i tortures també s'aplicaven als presoners que eren falsament posats en llibertat i executats al cap d'unes hores. Els testimonis ens indiquen aquest fet: «els germans Sancho Forges arribaren a Porreres tres vespres després de ser tretes de Can Mir. Tenien moltes dificultats per caminar a causa de les pallisses que havien rebut a la comissaria de Barrado».⁷⁵⁷ Antoni, Emili i Josep Sancho Forges, eren naturals de Mogente (València). S'instal·laren a Inca, on treballaven de sabaters. Militaven al Partit Socialista i eren jugadors de l'equip de futbol, CE Constància. Dia 12 de març de 1937 foren posats en llibertat de la presó de Can Mir i assassinats a La Creu de Porreres.

Com hem dit, a mesura que passaven els mesos de Guerra, la població reclusa va créixer molt. Els presos malvivien amuntegats dins presons provisionals, amb unes condicions higièniques i sanitàries realment lamentables. Sabem que patien fam, maltractaments i

⁷⁵⁷ Testimoni de Maria Antònia Oliver París.

manca d'atenció mèdica.⁷⁵⁸ Per aquest motiu, molts d'ells, emmalaltiren o embogiren i, havien de ser traslladats malalts i en molts de casos, agonitzant a l'hospital Provincial i al manicomi de Palma. D'altres, acabaren suïcidant-se. Són les defuncions de víctimes de la repressió a presons i centres sanitaris.

A partir del començament de la Guerra, constatarem als llibres de registre de defuncions del cementiri de Palma, l'existència d'inhumacions a les fosses (hoyos) de persones que moriren procedents del manicomi i dels hospitals. També observem, a partir del mes d'octubre de 1936, algunes inscripcions on s'indica que els difunts procedeixen de presons de Palma. De la cinquantena de casos enregistrats de persones que moriren a hospitals i centres sanitaris, quasi la meitat eren dones i, és molt difícil poder documentar quantes d'aquestes persones foren víctimes de la repressió. De totes maneres hem pogut constatar algunes casos. Antoni Barceló Simó de Calvià i de Joan Bonet Escales de Santanyí foren víctimes de la barbàrie feixista. El primer, després de ser apallissat per una guàrdia de Falange al seu poble, fou traslladat a l'Hospital Provincial, on va morir dia 27 de juliol de 1936.⁷⁵⁹ El segon, va morir dia 21 d'octubre de 1936, a l'hospital Militar.

Els trasllats de presoners a centres sanitaris, molt especialment a l'hospital Provincial o al manicomi anà augmentant mes a mes. Podem parlar d'una vintena de casos anuals de mitja, tot i que ben segur foren més, ja que la major part de les presons mallorquines no tenien infermeria i les condicions higièniques i d'alimentació eren pèssimes. Per tant, no és d'estranyar que habitualment hi hagués trasllats de presoners a l'hospital. Allà eren tractats i una vegada recuperats (o ho semblaven) els retornaven a la presó. D'aquesta manera, alguns d'ells acabaren morint a la presó o bé, a les instal·lacions hospitalàries. Podem afegir que la major part dels empresonats que moriren als hospitals i manicomi procedien de la presó de Can Mir, tot i que també, hi ha casos a la Presó Provincial, Presó militar d'Illetes, vaixell Jaume I i Presó de Manacor. Afegim alguns exemples:

El cas de la defunció del catedràtic de matemàtiques i membre d'Esquerra Republicana Balear, Docmael López Palop, és un clar exemple d'un pres que acabà morint després de contínues entrades i sortides entre la presó de Can Mir i l'Hospital Provincial de Palma. Docmael López fou detingut i empresonat al Fort d'Illetes el mes d'agost de 1936. Mesos després fou traslladat a la presó de Can Mir. El 23 de juny de 1938, fou jutjat per un consell de guerra a l'Escola d'Arts i Oficis de Palma, i condemnat a 30 anys de presó, a més de la incautació de tots els seus bens.⁷⁶⁰ Aleshores, la seva salut ja estava molt malmesa per les condicions de vida de la presó. Al cap de poc temps, ingressà a l'Hospital Provincial, on va morir dia 28 de febrer de 1939 en qualitat de reu.

⁷⁵⁸ Referent a les condicions de vida dels presoners a Can Mir vegeu: SUÁREZ SALVÀ, Manuel. *La presó de Can Mir. Un exemple de la repressió feixista durant la Guerra Civil a Mallorca*. Palma: Leonard Muntaner Editor, 2011, pàg. 23-51.

⁷⁵⁹ AEF, Registre d'entrada de cadàvers, núm. 715.

⁷⁶⁰ AMDM, causa, núm. 44/1.938.

Els cas de Docmael López no fou l'únic. Desgraciadament foren bastant més les persones que veren deteriorada la seva salut entre reixes. A la presó presenciaren tortures, tretes, menjaven malament. Tot plegat agreujà la situació de molts reclusos i va fer que alguns d'ells morissin lentament. Exposam alguns exemples més. L'1 d'octubre de 1937, Joan Rubí Borrás d'Alaró va morir de tifus a l'Hospital Provincial de Palma. Pertanyia al Partit Socialista i era jutge de Pau d'Alaró. Manuel Len Sánchez de Salamanca va morir al mateix hospital. El llibres de registre de defuncions indiquen que va morir dia 8 de setembre de 1938.⁷⁶¹ Josep Vilanova Lliteras de Pollença i Josep Salleras Reinés de Palma moriren a l'hospital Provincial dia 16 de novembre de 1938 i dia 7 de febrer de 1939, respectivament.⁷⁶² Una mesos abans de finalitzar la Guerra, Miquel Albons Manresa de Felanitx va morir a l'Hospital de Manacor.

La resta de persones empresonades que hem pogut documentar i que hem afegit al quadre de defuncions moriren durant la immediata postguerra. Un exemple a destacar és la defunció de Manuel Tovar Palmer que va morir a causa del tifus el matí de dia 27 de novembre de 1945 a l'Hospital Provincial de Palma. Aquesta persona havia ingressat feia una setmana en qualitat de pres governatiu. És curiós, si més no, és d'estranyar que no li administraren els sagraments –un fet imprescindible per les autoritats del règim– en el moment de la seva mort, tot i que un dia abans, el sacerdot havia visitat el pres i no indicà en cap moment la seva presumpta gravetat.⁷⁶³ Possiblement, no fou una mort natural.

QUADRE DEFUNCIONS HOSPITALS (1936-1943)⁷⁶⁴

Nom i llinatges	Municipi	Hospital	Data defunció
Albons Manresa, Miquel	Felanitx	Hospital Manacor	02/01/1939
Alemany Pujol, Pere Telm	Andratx	Hospital Provincial	29/12/36
Barceló Simó, Antoni	Calvià	Hospital Provincial	27/07/1936
Bennàssar Mairata, Miquel	Campanet	Hospital Provincial	03/03/1940
Bernat Torres, Manuel	Palma	Hospital Provincial	06/03/1939
Bonet Escalles, Joan	Santanyí	Hospital Militar	21/10/1936
Cañellas Capllonch, Bartomeu	Esporles	Hospital Provincial	22/12/1940
Cañellas Morell, Joan	Esporles	Hospital Provincial	No ho sabem
López Palop, Docmael	Enguera	Hospital Provincial	28/12/1939
Marí Marí, Jaume	Sant Carles	Hospital Provincial	25/12/1940
Mulet Amorós. Andreu		Hospital Provincial	24/12/1940
Len Sánchez, Manuel	Salamanca	Hospital Provincial	08/09/1938
Nuevo Martí, Llorenç	Maó	Hospital Provincial	07/02/1940
Pons Bosch, Bartomeu	Palma	Hospital Provincial	18/08/1944
Puig Micó, Ramon	Ciutadella	Hospital Provincial	09/09/1939
Rotger Reynés, Pere Andreu	Alaró	Hospital d'Andratx	00/00/1943

⁷⁶¹ AEFPP, Registre d'entrada de cadàvers, núm. 1.094.

⁷⁶² AEFPP, Registre d'entrada de cadàvers, núm. 1.283.

⁷⁶³ BOOM, Parròquia de Sant Miquel de Palma, lligalls defuncions Presó Provincial, reg. 27.

⁷⁶⁴ Elaboració pròpia a partir de les fonts esmentades.

Rubí Borrás, Joan	Alaró	Hospital Provincial	01/10/1937
Salleras Reynés, Josep	Palma	Hospital Provincial	07/02/1939
Taverner Canet, Josep	Ciutadella	Hospital Provincial	No ho sabem
Tovar Palmer, Manuel	Palma	Hospital Provincial	27/11/1945
Vidal Sitjar, Joan	Palma	Hospital Provincial	No ho sabem
Vilanova Lliteres, Josep	Pollença	Hospital Militar	16/11/1938

A més d'aquestes persones que hem mencionat, hi hagué presoners que emmalaltiren a causa de profundes depressions. En molts de casos, perquè patien per fets que no havien comès i pels quals foren condemnats. Algunes, foren internades a la Clínica Mental de Jesús a Palma. A hores d'ara, no existeixen dades totals d'ingressos, perquè sembla que els llibres oficials de l'antic arxiu del Centre Hospital Psiquiàtric de Palma van desaparèixer. Ara bé, tot indica que a partir de l'esclat de la uerra augmentaren considerablement les entrades de malalts. Algunes informacions corroboren aquesta circumstància. Bartomeu Mestre, antic director del psiquiàtric explica en el seu llibre *L'última paraula? Memòria d'un soldat metge, Mallorca 1936-1939*, que «durant la Guerra i Postguerra van tenir més malalts perquè la gent volia entrar per poder menjar. Ara bé, també hi havia presos polítics». Anys després, va afirmar en una entrevista que «l'ús de la prepotència d'alguns doctors dins la clínica Mental, a més del seu distanciament respecte a les persones recloses en plena Guerra. A més, bastants metges del centre anaven uniformats de falangistes, amb camisa blava i polaines, un d'ells, l'escriptor Llorenç Vilallonga».⁷⁶⁵ Són informacions que certifiquen pràctiques repressives dins les dependències de la clínica psiquiàtrica de Palma, on ingressaren persones que estaven recloses a les presons de Palma, sense justificació clínica, sense diagnòstic i per ordre militar o de la policia. Una de les persones més destacades que ingressà i passà un autèntic calvari fou el darrer governador civil republicà de les Balears, Antonio Espina Garcia. Sortosament, va poder salvar la vida. D'altres moriren a les seves dependències. Els llibres de registre d'entrada de cadàvers del cementeri de Palma confirmen aquest fet. Dia 20 d'agost de 1936, va morir a la Clínica Mental de Palma, el pres, Francesc Prosa Pons.⁷⁶⁶ Durant la postguerra, també hi moriren els reclusos Bartomeu Cerdà Oliver de Campos, el 30 de setembre de 1940 i Bartomeu Espasa Alba, natural de Gijón, l'11 de novembre de 1940.

Les condicions de vida a Can Sales, la presó de les dones, eren igualment dures. Algunes d'elles optaren pel suïcidi com a forma d'acabar amb el seu patiment, però va haver-n'hi d'altres que moriren a l'hospital molts anys després d'acabada la Guerra. Fins i tot, i com que n'hi havia que podien tenir els fills amb elles, es va registrar un accident terrible quan un dels fills de les recluses, el nin Pedro del Arco Marcos, el dia 18 d'agost de 1942, va caure dins una olla d'aigua bullent i va morir poc després a l'hospital.

⁷⁶⁵ MANRESA, Andreu. «El director del psiquiàtric de Palma anuncia una investigación». Diari EL PAÍS (edició de dia 31 de març de 1995). Pel que respecta a la venda dels llibres de registre de l'antic hospital, l'articulista afirma que els cinc volums manuscrits amb dades personals i clíniques de malalts van ser venuts a un famós mercat d'antiguitats de Palma i adquirits per un col·leccionista local.

⁷⁶⁶ AEF, Registre d'entrada de cadàvers, núm. 821.

A part del cas de Matilde Landa, les dones que moriren entre la presó i l'hospital foren:⁷⁶⁷

NOM I LLINATGES	MUNICIPI	CENTRE PENITENCIARI	DATA DEFUNCIÓ
Maria Carreño		Hospital	
Adela Fernández López	Badajoz	Can Sales	20/06/1942
Matilde González Alcalde	Granada	Can Sales	14/08/1941
María Vizcarro Salvador		Hospital	08/02/1941
Francisca Collado García	Toledo	Can Sales	28/08/1941
Francesca Gost Feliu	Figueres	Can Sales	07/10/1942
María Huertas Domínguez		Can Sales	12/08/1942
Milagros Fernández Andrés	Cantàbria	Can Sales	25/06/1941
Amparo Asía Ceuta		Can Sales	06/08/1941
Ana López Baena	Cádiz	Hospital	26/04/1943
Teresa Carrasco Domínguez	Màlaga	Can Sales	25/09/1941

A més de les defuncions exposades, tenim informació sobre la mort d'algunes persones que estaven tancades dins presons. És una circumstància documentada a partir del mes d'octubre de 1936. Ara bé, és realment complicat determinar el nombre total de víctimes de la repressió que moriren entre reixes en els anys de la Guerra i la immediata postguerra. Observam a la documentació que les causes de les defuncions dels presoners són diverses. Destaquen la mort a causa d'aortitis crònica, infart, tifus, epilèpsia, tuberculosi, entre d'altres. A hores d'ara podem certificar alguns casos de persones moriren a la presó durant la Guerra. Aquestes persones foren:

-Joan Escalas Bonet de Santanyí que va morir a la presó vaixell Jaume I el mes d'agost de 1936.

-Guillem Alcover Mascaró, era mestre d'escola i pertanyia a Esquerra Republicana. Quan esclatà la rebel·lió militar fou empresonat al fort d'Illetes, on va morir dia 21 de gener de 1937. Sembla «va penjar-se, ajudant-se amb la corda de la taleca de roba neta».⁷⁶⁸

Finalment esmentar que la investigació històrica de la presó de can Mir afirma que

-Miquel Cerdà Provençal de Pollença va morir dia 18 de juliol de 1937 dins la presó de Can Mir dia 18 de juliol de 1937, com a conseqüència d'un infart.

La resta de defuncions enregistrades dins centres penitenciaris mallorquins –una dotzena– pertanyen als anys de la postguerra. Adjuntam al següent quadre de defuncions:

⁷⁶⁷ Elaboració propia a partir de les fonts esmentades.

⁷⁶⁸ CAPELLÀ FORNÉS, Llorenç. *Diccionari Vermell*. Palma: Editorial Moll, 1989, pàg. 19.

QUADRE DEFUNCIONS CENTRES PENITENCIARIS (1936-1943)⁷⁶⁹

Nom i llinatges	Municipi	Centre penitenciari	Data defunció
Alcover Mascaró, Guillem	Campos	Fort Illetes	28/01/1937
Alemaný Pujol, Pere Telm	Andratx	Can Mir	29/12/1936
Almazán Cillaurren, Adrián	Vitòria	Campament Artà	12/08/1942
Carbonell Amengual, Miquel	Palma	Fort Illetes	10/06/1939
Carrezoza Balza, Valeriano		Presó Provincial	10/09/1940
Catany Pons, Miquel	Llucmajor	Casa del Poble	16/09/1936
Colomar Carbonell, Bernat	Inca	Presó Provincial	18/09/1940
Cerdà Gomila, Josep	Palma	Presó Provincial	20/03/1943
Cerdà Provençal, Miquel	Pollença	Can Mir	18/07/1937
Comes Ferrà, Josep	Esporles	Comissaria Policia	13/10/1936
Crespí Marí, Joan	Palma	No ho sabem	26/04/1942
Escales Bonet, Joan	Santanyí	Jaume I	00/08/1936
Medrano Roperó, Enrique	Múrcia	Presó Provincial	10/09/1940
Mir Jaume, Gregori	Capdepera	Can Mir	No ho sabem
Mur Loste, Antonio	València	Campament Artà	19/10/1942
Pedrosa Torres, Andrés	Palma	Presó Provincial	16/04/1941
Pérez Socolí, José	Cartagena	Can Mir	20/07/1939
Pons Borrás, Bartomeu	Maó	Presó Provincial	12/03/1942
Portella Camps, Joan	Ciutadella	Can Mir	12/09/1939
Rosselló Rotger, Pau	Palma	Presó Provincial	22/03/1942
Serra Pons, Magí	Ciutadella	Presó Provincial	29/07/1941
Vidal Castañer, Guillem	Palma	Presó de Sant Felip	30/08/1939

A tall d'exemple del que van ser les morts dins presons exposarem els casos de Bernat Colomar Carbonell, Miquel Carbonell Amengual i Antonio Mur Loste.

Dia 14 d'abril de 1937, Bernat Colomar fou detingut i tancat a la presó de Sant Domingo d'Inca. L'acusació era d'adhesió a la rebel·lió. El condemnaren a mort i li commutaren la pena per 30 anys de presó. El 8 d'octubre de 1938 el traslladaren a Can Mir i, tot d'una, va donar símptomes de malaltia. Les continues entrades i sortides entre la presó i l'Hospital Provincial acabaren afectant la seva salut, que poc a poc es va anar deteriorant i embogí entre reixes. Un escrit de de dia 19 de febrer de 1940, elaborat per Bartomeu Fullana, director de la presó explica aquesta la greu situació que vivia el pres: «Adjunto remito a esta Dirección, certificación suscrita por el Sr. Teniente Médico de este Departamento interesando el traslado urgente al Manicomio provincial del penado Bernardo Colomar Martorell, por existir grave riesgo de su vida, y carecer esta Prisión

⁷⁶⁹ Elaboració propia a partir de les fonts esmentades.

de enfermería, por si tiene a bien dar las oportunas órdenes para que se verifique dicho traslado».⁷⁷⁰

Un posterior informe de Joan Jaume Llobrera, Tinent metge de la presó de can Mir també certificava la gravetat en què es trobava Bernat Colomar: «el recluso Bernardo Colomar Carbonell, padece enfermedad epiléptica, con trastornos psíquicos y manifestaciones de agresividad, por lo que es necesario y urgente su traslado al Manicomio Provincial para su debido tratamiento, por haber grave riesgo de su vida.»⁷⁷¹ A partir d'aquí, sembla cert que el varen dur al Manicomi i que, després de passar-hi un temps, el tornaren a la Presó Provincial on va morir el dia 18 de setembre de 1940. Les autoritats no varen admetre que va morir tancat, sinó que consignaren que va morir a casa seva, i així ho certificaren 4 anys més tard, el 14 d'octubre de 1944 en què indicaren que «falleció en su domicilio el día 8 de septiembre de mil novecientos cuarenta».⁷⁷²

Dia 10 de juny de 1939, Joan Alomar, metge encarregat de la Presó Provisional Militar del Fort d'Illetes va certificar la defunció de Miquel Carbonell Amengual. Segons Capellà Fornés: «Tenia 22 anys i era fadrí. El vint-i-tres de maig de 1937 fou jutjat a l'Escola d'Arts i Oficis, juntament amb un altre mariner anomenat, Bartomeu Sastre Sastre. Fou acusat d'auxili a la rebel·lió i condemnat a mort. El 10 de juny de 1939, fou afusellat en el Fortí d'Illetes».⁷⁷³ Tot i aquesta informació, la documentació judicial, ens indica que morí d'una manera diferent. Un certificat de Joan Alomar, metge encarregat de la Presó Provisional Militar del Fort d'Illetes indica que «falleció a las 18 horas del día diez de junio de mil novecientos treinta y nueve, en la prisión militar de dicho fuerte a consecuencia de una miocarditis aguda (con manifestaciones de colapso) motivada dicha afección por una gastroenteritis».⁷⁷⁴ Sembla que no va aguantar les pressions de les autoritats penitenciàries i les condicions de vida duríssimes de la presó militar. Cal recordar que els presos internats al fort d'Illetes vivien dins dos barracons que estaven situats dins un enorme forat excavat per construir el fort a finals del segle XIX de 5 metres de fondària. D'aquests habitacles no en podien sortir en cap moment. En el millor dels casos, ho farien esperant un judici, o una decisió d'una persona que els posés en llibertat. Fins i tot, per poder anar als banys, situats a uns metres d'aquests edificis, havien de treure el cap i demanar permís. Però, la majoria d'ells esperava pacientment, la mort. A més, de les difícils condicions exposades els reclusos, estaven sotmesos a una

⁷⁷⁰ APPR, Expedient de Bernat Colomar Martorell, carp. 1938, lligall 29, núm. 106. SUÁREZ SALVÀ, MANUEL. *La presó de Can Mir. Un exemple de la repressió feixista durant la Guerra Civil a Mallorca*. Palma: Leonard Muntaner Editor, 2011, pàg. 106.

⁷⁷¹ APPR, Expedient de Bernat Colomar Martorell, carp. 1938, lligall 29. Informació recollida a SUÁREZ SALVÀ, Manuel. *La presó de Can Mir. Un exemple de la repressió feixista durant la Guerra Civil a Mallorca*. Palma: Leonard Muntaner Editor, 2011, pàg. 107.

⁷⁷² APPR, 1938, lligall 29, núm. 73. Expedient de Bernat Colomar Martorell.

⁷⁷³ CAPELLÀ FORNÉS, Llorenç. *Diccionari Vermell*. Palma: Editorial Moll, 1989, pàg. 48. El seu cos fou inhumat fossa quadre 2-1570.

⁷⁷⁴ Certificat de Joan Alomar, metge encarregat de la Presó Provisional Militar del Fort d'Illetes. Document cedit per Manuel Suárez Salvà.

fèrria vigilància, realment desmesurada. No és d'estranyar que la seva reclusió provocàs patissin malalties, fins i tot, la seva mort.

El darrer exemple és la mort del soldat natural de València, Antonio Mur Loste. Segons la documentació oficial va morir al campament de treballs forçats de s'Alqueria Vella (Artà) dia 19 d'octubre de 1942 a conseqüència d'asistòlia.⁷⁷⁵ Segurament, com afirma Morey Sureda, aquesta mort estigui relacionada amb un fet molt terrible. A la unitat de treballs forçats d'Artà, «un sergent va matar un soldat treballador a garrotades. Li va fer penjar un sac de grava a l'esquena amb fill de ferro i li ordenà paso ligero al seu voltant. Quan aquell home va caure estès, no el va deixar. Li envergà una mà de puntades, pel cap, per l'esquena i el deixà mig mort. Els escoltes el retiraren i a l'horabaixa se l'emportaren amb un camionet. Em digueren que havia mort».⁷⁷⁶

Com hem pogut veure, les circumstàncies que envoltaren les persones que patiren la repressió dins centres penitenciaris fou molt esgarrifosa. Una bona part dels presos foren trets de la presó i assassinats. D'altres emmalaltiren i moriren dins els centres penitenciaris. També n'hi hagué que no aguantaren la pressió de les noves autoritats i decidiren suïcidar-se. Són uns fets que no s'acabaren amb la finalització de la Guerra, sinó que s'allargaren durant molts anys.

Durant la postguerra, molt presos foren posats en llibertat condicional. Quan arribaren als seus pobles, intentaren refer la seva vida i oblidar les penúries, però no fou gens fàcil. També hi hagué persones que, per ràbia, orgull o qui sap si per por, no volgueren saber res pus del seu poble i decidiren instal·lar-se a un altre municipi. Era una manera d'esborrar el seu passat. El que és ben cert és que tant uns com els altres, seguiren patint els efectes de la terrible maquinària repressiva franquista.

La major part dels antics presos foren fortament vigilats, patiren humiliacions, malsons i greus malalties, fins i tot, alguns d'ells moriren al cap de poc temps de sortir de la presó. Afeim una d'aquestes situacions. Miquel Seguí Vila, era d'Esporles i estava afiliat al PSOE i la UGT. Fou acusat de resistència a l'autoritat el mateix dia de l'alçament militar. Quinze dies més tard havia d'incorporar-se a l'exèrcit, però va desobeir l'ordre i es va amagar durant 6 mesos als afores del seu poble. Dia 24 de gener de 1937 fou detingut per membres de la Guàrdia Civil d'Esporles. Un tribunal militar el va condemnar a presó. Fou tancat al fort d'Illetes, a la Presó Provincial de Palma i al camp de La Savina de Formentera. El 1942 va sortir en llibertat condicional amb greus

⁷⁷⁵ Segons consta al Llibre de Registres d'enterraments del municipi d'Artà, en dat 20 d'octubre de 1942. La documentació assenyala també que el seu cos fou inhumat al quadre 3 del cementeri, filera 7, lloc 4. MOREY SUREDA, Jaume. «Fitxes de la fosses d'Artà». SUÁREZ SALVÀ, Manuel (Coord.). *Les fosses de la repressió. Mapa de les fosses comunes de Mallorca (2a part)*. Inèdit. Palma: Govern de les Illes Balears i Associació Memòria de Mallorca, pàg. 32 i 17. MOREY SUREDA, Jaume. *Esclaus per fortificar Mallorca. Els presos de Franco a Artà (1941-1942)*. Palma: Leonard Muntaner Editor, 2017, pàg. 28.

⁷⁷⁶ MOREY SUREDA, Jaume *Esclaus per fortificar Mallorca. Els presos de Franco a Artà (1941-1942)*. Palma: Leonard Muntaner Editor, 2017, pàg. 28.

problemes de salut. El març del 1943, el director de la Presó Provincial certificà que va morir a l'Hospital Provincial dia 3 d'octubre de 1942 a conseqüència d'una aturada cardiovascular.⁷⁷⁷

2.4) Les tortures

A banda dels sistemes d'eliminació més emprats, com foren els afusellaments, els segrests i les tretes de presó, sense oblidar-nos dels suïcidis, els assassinats a pous i avencs i les morts a presons i hospitals, les autoritats rebels aplicaren altres modalitats repressives. Ens referim a les terribles tortures exercides contra les persones considerades desafectes a la nova situació política que generà l'alçament militar del juliol de 1936.

La tortura fou una institució indissociable del nou règim, que fou practicada sense límits legals per càrrecs i funcionaris durant la Guerra i els quaranta anys de dictadura franquista. Tot i que existeix molt poca documentació que parli de l'ús d'aquest sistema repressiu, la interpretació de la documentació judicial, els registres civils, els testimonis orals i les fonts bibliogràfiques són cabdals per demostrar que la seva aplicació fou ben patent i molt diversa.

Tenim dades que confirmen la utilització de tortures als centres penitenciaris de Palma, a la Casa del Poble de Palma, convertida en quarter de Falange durant la Guerra; a les comissaries de Policia situades a la plaça de Santa Magdalena i al carrer de la Missió de Palma. També es donaren casos de tortures i maltractaments, als quarters de la Guàrdia Civil i dipòsits municipals de presoners, que foren improvisats com a centres de retenció, així com els locals de Falange aspergits per tot el territori mallorquí.

Els grups de poder de la repressió foren els responsables de l'aplicació de diferents tipus de turments, com les pallisses, mutilacions, crucifixions, ingestió de líquids, entre d'altres. Per a dur a terme aquesta violència es serviren de diferents de molts utensilis com guinavets, porres, *verges de bou*, cordes remullades amb aigua, calcetins plens de sorra, etc. Aquesta violència repressiva va deixar gent malferida i amb greus seqüeles de per vida, fins i tot, es donaren casos, d'assassinats. Algunes de les persones que foren sotmeses per les tortures, no pogueren resistir la brutalitat que feren servir els agents repressors. Es va utilitzar la tortura per aconseguir diferents finalitats que passam a explicar.

⁷⁷⁷ AMDM, causa núm. 250/1.936. ALEMANY TORRES, Arnau; GARAU MORANTA, Bartomeu i MIR CAÑELLAS, Guillem. *Les petjades dels oblidats. La repressió a Esporles*. Ajuntament d'Esporles, 2016, pàg. 428-429.

El primer objectiu era aconseguir informació sobre alguna persona que era cercada per les autoritats colpistes. Amb aquesta intenció, els repressors iniciaven amb la víctima un dur interrogatori. Normalment els interrogats es negaven a passar informació. A partir d'aquest precís moment, començaven els càstigs corporals. Si no s'aconseguia la delació, continuava la tortura, que a vegades, podia acabar amb la mort de la persona interrogada. Citam el cas de Sebastià Ximelis Bisquerra de Porreres que fou afusellat al camí dels Reis de Palma la nit del 15 al 16 d'octubre de 1936. Sembla que la causa del seu assassinat és que cercaven el seu germà Miquel Ximelis, regidor de cultura de l'Ajuntament de Porreres i membre d'Esquerra Republicana Balear.

Quan es va iniciar la Guerra, Miquel Ximelis va fugir del poble, i s'amagà a una casa que tenia la família als afores de la vila. En aquell indret hi va romandre un parell de dies. Passat un temps, el seu germà Sebastià i la família decidiren anar a cercar-lo per dur-lo al municipi de Cas Concos i amagar-lo a la casa d'un familiar. Possiblement, algun delator ho va contar a Falange i començaren les tortures. El soldat Sebastià Ximelis fou arrestat per membre de Falange, que aprofitaren un parell de dies de permís per aconseguir la seva detenció. La seva família sempre va creure que la culpa de Sebastià, fou negar-se a explicar on era el seu germà Miquel. Després de la seva detenció, fou traslladat a Palma i tancat a la presó de can Mir. La premsa de l'illa publicava el seu nom com a desertor de l'exèrcit. Davant aquest fet, la seva família es queixar a les autoritats militars però no aconseguiren res. Els militars els informaren que no es preocupessin perquè era militar i, en tot cas, haurien de processar-lo en un judici militar. Però, aquesta circumstància els comentaris no es va complir. Sebastià Ximelis Bisquerra fou torturat i afusellat sense contemplacions. Tot d'una la seva família es va desplaçar al cementiri de Palma. Quan arribaren al dipòsit «van poder veure el cos present d'en Sebastià parcialment mutilat. El fosser del cementiri havia dipositat un mocador de pagesa damunt el cos de Sebastià perquè els familiars no veiessin les atrocitats que els feixistes van fer. Li havien destrossat el pit a ganivetades. El seu cos fou inhumat el mateix dia a les 10 hores de dia 17 d'octubre de 1935».⁷⁷⁸

Un segon objectiu de les autoritats era exercir un patiment extrem abans de que la víctima fos assassinada o afusellada. Era una pràctica habitual als cementiris, molt especialment a Palma. D'aquesta manera, la tortura es convertia en un ritual previ a les execucions. Amb aquesta finalitat, s'aplicaren diferents tipus de tortures. Reproduïm informacions i extractes testimonials que corroboren aquests fets:

a) Joan Serra Antonio fou assassinat dia 20 d'agost de 1936. La seva neboda explica que: «El portaren al cementiri de Palma on fou torturat salvatgement, li tallaren la llengua i fou apallissat fins el punt que la madona de la pensió on es trobava, que era amiga de la família, el dia següent va anar al cementiri per cercar-lo i no el va

⁷⁷⁸ Vegeu un recull biogràfic de Miquel i Sebastià Ximelis Bisquerra a la publicació GARÍ SALLERAS, Bartomeu. *Porreres desfilades de dia, afusellaments de nit*. Palma: Documenta Balear, 2007, pàg. 246-253.

reconèixer, només per les robes el va poder identificar. Aquest dia hi havia 16 morts en el depòsit del cementiri».⁷⁷⁹

b)Joan Valenzuela Ortega fou assassinat l'11 de setembre de 1936. La seva família va testimoniar que «quan algú no tornava a casa seva, l'anaven a cercar al “racó de la mort”, així és com es deia al cementiri de Palma en aquell temps. Ma mare i dues ties es dirigiren cap el cementiri on ja hi era la padrina, allà hi havia 7 o 8 clots amb homes morts. A un d'ells hi havia el germà de ma mare. La meva padrina plorava i demanava que li deixessin portar-se el seu fill, el fosser li deia que no podia, que fes el favor de marxar. El meu oncle tenia la cara completament desfigurada amb la boca plena de talls i ma mare li posà un mocador a damunt».⁷⁸⁰

c)Josep Comas Ferrà i Miquel Seguí Seguí eren naturals d'Esporles, foren detinguts per la Guàrdia Civil. El primer, era conegut amb el pseudònim de «Largo Caballero» i era un personatge molt destacat dins l'esquerra esporlerina. Era militant del PSOE i UGT. Dia 20 de juliol de 1936, ambdues persones varen fugir del poble i estaren tres mesos amagats a les muntanyes dels voltants d'Esporles. A principis d'octubre foren detinguts i conduïts a la comissaria de Policia de Palma, on foren torturats i vexats. A Josep Comas «li arrabassaren un tatuatge de Karl Marx que duia al pit, i ho feren a garrotades. Exigien que cridés «Viva España!», però ell cridava «Viva Rússia!».⁷⁸¹ Dia 13 d'octubre de 1936, els seus cossos aparegueren sense vida a les portes del cementiri de Palma. L'autòpsia no parlava de tortures, simplement certificava que moriren per hemorràgia interna a causa de trets d'arma de foc.

d)El destí final del company de Josep Comas també fou molt tràgic. Miquel Seguí Seguí, era el president del Sindicat Tèxtil i Fabril a Esporles. Era militant de PSOE i regidor des de les eleccions de 1931. Quan esclatà la Guerra fou acusat d'organitzar la resistència al cop d'estat. Es va amagar als afores del poble durant uns mesos. Fou detingut a principis d'octubre de 1936. El llibre *Les petjades dels oblidats* ens acosta el seu sofriment abans de ser assassinat: «A unes de les memòries de Rafel Nadal Paoler es relata que li tallaren la llengua quan es negà a dir on es trobava el seu germà, Tomàs

⁷⁷⁹ OLIVER PARÍS, Maria Antònia i HERRERA OLIVER, Xavier. «Fitxa de la fossa comuna de Palma». SUÀREZ SALVÀ, Manuel (Coord.). *Les fosses de la repressió a Mallorca. Mapa de les fosses comunes de Mallorca (2a part)*. Inèdit, Palma: Govern de les Illes Balears i Associació Memòria de Mallorca, pàg. 162.

⁷⁸⁰ OLIVER PARÍS, Maria Antònia i HERRERA OLIVER, Xavier. «Fitxa de la fossa comuna de Palma». SUÀREZ SALVÀ, Manuel (Coord.). *Les fosses de la repressió a Mallorca. Mapa de les fosses comunes de Mallorca (2a part)*. Inèdit, Palma: Govern de les Illes Balears i Associació Memòria de Mallorca, pàg. 162. El desenllaç final de Joan Valenzuela Ortega és descrit en el llibre SALORD, Maite. *L'alè de les Cendres*, tot i que la víctima apareix amb una altre nom. Vegeu ALEMANY TORRES, Arnau; GARAU MORANTA, Bartomeu i MIR CAÑELLAS, Guillem. *Les petjades dels oblidats. La repressió a Esporles*. Ajuntament d'Esporles, 2016, pàg. 452.

⁷⁸¹ AMDM, causa núm. 250/1.9136 i 1.919/1.1936. ALEMANY TORRES, Arnau; GARAU MORANTA, Bartomeu i MIR CAÑELLAS, Guillem. *Les petjades dels oblidats. La repressió a Esporles*. Ajuntament d'Esporles, 2016, pàg. 251-253.

Seguí. Esporlerins que baixaven a Palma per veure'ls digueren que al cementiri hi havia tirats damunt les taules de marbre a la sala d'autòpsies, cossos nus i quasi no els podien conèixer per la desfiguració, moltes sense ungles ni ulls».⁷⁸²

El joc macabre dels botxins es va estendre per molts cementeris de Mallorca. Constatam aquest fet a una de les zones més afectades per la repressió de la Guerra Civil. Ens referim al municipi de Manacor. Guillem Estelrich Gomila i Antoni Nadal Gomila foren assassinats al cementeri de Son Coletes de Manacor. El primer era militant d'Esquerra Republicana, feia de sabater i era coix. Antoni Nadal, era conserge municipal i també patia aquest defecte físic. Tot dos foren detinguts i assassinats dia 8 de setembre de 1936. Els seus botxins aprofitaren que eren baldats, per torturar-los abans de morir: «Fermaren una cama d'Antoni Nadal Gomila a una altra de Guillem Estelrich, i els feren córrer al voltant del cementeri de Son Coletes».⁷⁸³

Com hem explicat, els grups de poder de la repressió usaren diferents tipus de turments, i es serviren de molts utensilis. Durant les tortures, els objectes tallants foren ben presents i s'empraren per exercir el màxim dolor a la víctima. Dissortadament, algunes fonts bibliogràfiques recollides indiquen que aquesta pràctica fou emprada –com hem vist amb els casos de Sebastià Ximelis, Joan Serra Antonio i Joan Valenzuela Ortega– a la capital. També hem pogut constatar, que es va estendre altres indrets de Mallorca. Exposam el cas del veí de Pollença, Bartomeu Cabanellas Botia. Aquesta persona era d'idees esquerranes, segon batle de Pollença i director de la revista *Adelante*. Fou assassinat l'1 d'octubre de 1936 al quilòmetre 9 de la carretera de Palma a Andratx, vora Bendinat. La seva dona el va identificar a partir del reconeixement de les seves robes, el 15 de gener de 1941. La documentació és prou aclaridora i demostra que els seus executors s'hi assetjaren especialment; no li permeteren una mort ràpida. El registre del Jutjat de Pau de Calvià parla de trets al pit i al cap, però també d'unes ferides a l'estómac sense especificar com les hi feren. La consulta del *Diccionari Vermell* ens resulta especialment aclaridora i colpidora: «Abans de matar-lo el torturaren amb ganivets, li tallaren els testicles i els hi posaren dins la boca».⁷⁸⁴ El mateix vespre i al mateix lloc, fou torturat i assassinat Josep Pont Cladera. Segons consta al Registre del Jutjat de Pau de Calvià va morir a conseqüència d'una hemorràgia cerebral. El *Diccionari Vermell* indica que el mataren a punyalades.⁷⁸⁵

⁷⁸² ALEMANY TORRES, Arnau; GARAU MORANTA, Bartomeu i MIR CAÑELLAS, Guillem. *Les petjades dels oblidats. La repressió a Esporles*. Ajuntament d'Esporles, 2016, pàg. 418.

⁷⁸³ Els testimonis foren aportats per familiars de les víctimes que foren recollits per l'autor a la publicació TUGORES MANRESA, Antoni: *Manacor. La guerra a casa*, Palma: Documenta Balear, 2006, pàg. 211 i 221.

⁷⁸⁴ CAPELLÀ FORNÉS, Llorenç. *Diccionari Vermell*. Palma: Editorial Moll, 1989, pàg. 42.

⁷⁸⁵ CAPELLÀ FORNÉS, Llorenç. *Diccionari Vermell*. Palma: Editorial Moll, 1989, pàg. 136. Segons consta al Registre del Jutjat de Pau de Calvià de 1936, núm. 81 va morir por «hemorragia cerebral a causa de las heridas recibidas por disparos de arma de fuego».

Les fonts orals, també parlen que abans de les execucions, es dugueren a terme amputacions d'òrgans genitals, extremitats inferiors i superiors i altres parts del cos. Un testimoni em va relatar una d'aquestes tortures que aplicaren contra Llorenç Torrens Bestard:

«El meu padrí era de Binissalem, republicà i era propietari d'una pedrera. Era un home molt feiner i havia rebut encàrrecs freqüents de l'Ajuntament de Palma de la mà de l'arquitecte Gaspar Bennàssar, com el treball de la plaça de Toros. El van tancar el 1937, quan tenia 66 anys. Crec que era per gelosies de competidors en el negoci. Va passar aquestes dues setmanes a la presó amb dos fills –el meu pare i el meu oncle-, que ja hi eren abans. Un vespre, van dir alguns noms en veu alta. El padrí va sortir de presó aquell vespre i els fills s'hi van quedar. Ells van escriure de seguida a casa, però la carta va tardar en arribar. La viuda ja ho sabia: un amic de la família va veure el cos de Llorenç Torrens Bestard estès a Porreres. “No els havien enterrat encara. Al meu padrí li havien fet un tall a la mà. Penso que es va resistir a baixar del camió...” Era el mes de març, el varen torturar, perquè no volia baixar del cotxe. Sembla li tallaren els dits d'una mà».⁷⁸⁶

L'estudi de localització d'una possible fossa en el municipi de Capdepera, als afores del poble en direcció a Son Servera, també ens acosta a una terrible història de tortures, mutilacions i assassinats. Fou el que li va succeir a Francesc Vaquer Veny, un militant d'Esquerra Republicana Balear nat a Artà el 13 de juliol de 1878. El 19 de juliol, els falangistes cercaven un familiar seu, Serafí Nebot que estava amagat. Poques setmanes després, el dia 7 d'agost, la Guàrdia Civil acompanyat d'un grup de falangistes, es va presentar a la casa familiar i va detenir Maria Vaquer, l'esposa de Serafí Nebot. Unes setmanes després i, veient que no el trobaven, decidiren detenir el seu sogre, Francesc Vaquer. Era dia 4 d'agost. Se l'emportaren a l'Ajuntament, on fou sotmès a un dur interrogatori. Volien saber on s'havia amagat el seu gendre. Poc a poc, la situació «es va anar endurint i començaren les pallisses. Altres homes que, durant aquells dies també estaven detinguts, explicaren anys més tard a la seva néta Magdalena que sentien els cops i els gemecs del pobre home, així com els crits dels torturadors, els mateixos que l'havien detingut, reclamant-li que denunciés l'amagatall del gendre».⁷⁸⁷ Al cap d'unes hores, se l'emportaren a fora vila i continuaren torturant-lo a la recerca d'una delació

⁷⁸⁶ Testimoni oral de Llorenç Far Torrens. Llorenç Torrens Bestard fou tret de la presó de Can Mir dia 18 de març de 1937, juntament amb 10 persones més. Hores després, 8 d'elles foren assassinades a La Creu de Porreres, vora el cementeri municipal. Aquestes persones eren: Antoni Sureda Colom, Antoni Rubio Aragón, Bartomeu Rosselló Guardiola, Ramon Rodríguez Quiroga, Antoni Trobat Oliver, Francesc Tomàs Torres, Miquel Villalonga Nicolau i Llorenç Torrens Bestard. Sembla que amb la treta de presó, dues es salvaren de la mort. Es tracta de Bartomeu Riera Fullana Joan Villena Vicens. A partir del testimoni oral del seu net, Llorenç Far vaig reconstruir l'episodi de les darreres hores de Llorenç Torrens Bestard. GARÍ SALLERAS, Bartomeu. *Climent Garau Juan (1897-1936). Entre el pinzell i la vara*. Palma: Documenta Balear, 2012, pàg. 332-334.

⁷⁸⁷ SUÁREZ SALVÀ, Manuel. «Fitxa de la fossa de Capdepera». SUÁREZ SALVÀ, Manuel (Coord.). *Les fosses de la repressió a Mallorca. Mapa de les fosses comunes de Mallorca (2a part)*. Inèdit. Palma: Conselleria d'Afers Socials (Govern Balear) i Associació Memòria de Mallorca, pàg. 49-50

que mai va arribar. Els veïnats de la contrada recorden el seu patiment i els terribles maltractaments: «Què has d'anar a demanar si ja no té llengua!». ⁷⁸⁸

Segons la fitxa de localització de la fossa comuna, Francesc Vaquer Veny va morir prop d'unes cases situades entre Sa Ca Blanca i S'Olivar den Biel Martí del terme municipal de Capdepera el dia 4 de setembre de 1936 a conseqüència de les pallisses i tortures rebudes durant varis dies d'interrogatori. La seva família mai va saber on fou enterrat. Al *El Diccionari vermell* de Llorenç Capellà, tot i que amb alguna diferència significativa, situa també en el mateix indret la possible fossa on fou enterrada la víctima, indicant que «l'any setanta, un foraviler que llaurava trobà els seus ossos i algú va marcar una creu, a la pedra del portell de S'Oliverar, prop de les cases del mateix nom». ⁷⁸⁹

L'investigador Bahamonde y Sánchez de Castro, apunta que durant la Guerra s'aprofitaren cadàvers per a fer-hi mutilacions, cremar-los, i després fotografiar-los i presentar-los als mitjans d'informació franquistes com si fossin «víctimes y barbaridades de la horda roja». ⁷⁹⁰ En aquest sentit, el recull d'il·lustracions de la publicació del Dr. Miquel Duran Pastor *1936 en Mallorca* aporta nombroses fotografies anteriors al desembarcament republicà de Bayo i del front de Guerra, en les quals apareixen –sigui per acció de guerra o accions repressives– cossos amb signes de violència i mutilacions. La major part de les imatges són cadàvers de milicians i soldats morts pels carrers de Portocristo amb signes clars de violència repressiva. ⁷⁹¹

A banda de la informació que hem exposada, no tenim constància de l'existència d'imatges que foren utilitzades amb aquesta finalitat. Amb aquesta afirmació no volem que fos així, ja que existeixen fotografies de víctimes de la repressió que formen part dels expedients judicials i que foren utilitzades per la identificació dels cadàvers de les víctimes i al mateix temps mostrar el poder de les noves autoritats. Aquest fou el cas del procediment de Mateu Martí Miquel –Ateu Martí– que fou assassinat dia 6 d'agost de 1936 al Coll de Sa Grava (Palma) i la causa oberta sobre *el hallazgo de tres cadáveres en un pozo* que fa referència a la desaparició i mort de Joan Gual Genovart, Miquel Salom Ribot i Jaume Gual Mas el mes d'octubre de 1936. ⁷⁹² Hem d'afegir també que alguns testimonis de Mallorca parlen de coses semblants a Can Mir. ⁷⁹³

⁷⁸⁸ Testimonis de Magdalena Nebot Vaquer i Isabel Maria Ferrer Garau, recollits per Manuel Suárez Salvà.

⁷⁸⁹ CAPELLÀ FORNÉS, Llorenç. *Diccionari Vermell*. Palma: Editorial Moll, 1989, pàg. 178.

⁷⁹⁰ BAHAMONDE Y SANCHEZ DE CASTRO, Antonio. *Un año con Queipo de Llano (memorias de un nacionalista)*. Sevilla: Espuela de Plata, 2005.

⁷⁹¹ DURAN PASTOR, Miquel. *1936 a Mallorca*. Tom IV. Palma: Imagen 70, 1982, pàg. 679, 700, 703, 715-717, 733, 749-751 i 761.

⁷⁹² AMDM, causes núm. 1.025/1936.

⁷⁹³ Informació facilitada per Manuel Suárez Salvà, a partir de les entrevistes realitzades a persones que foren internades a la Presó de Can Mir (Palma de Mallorca) en el anys de la Guerra Civil espanyola.

Com hem vist, els càstigs i les pallisses foren ben presents durant la Guerra. Alguns escarments foren públics i s'aplicaren contra personatges o polítics destacats. El seu objectiu no era d'altre que l'exemplaritat, és a dir, que servis d'exemple cap la resta de la població. Existeixen molts exemples: el batle de Palma, Emili Darder Cánaves, el batle d'Esporles, Tomàs Seguí Seguí, el president de la Diputació provincial, Jaume Garcías Obrador, el batle d'Alaró, Pere Rosselló Oliver, l'exdiputat Alexandre Jaume, entre d'altres. A tal d'exemple exposam una d'aquestes situacions que fou patida pel qui fou el darrer batle de la República de Porreres, Climent Garau Juan.

Poc temps després d'esclatar el Moviment, els germans Climent i Joan Garau abandonaren el poble i varen ocultar-se un parell de dies a una finca denominada sa Font Bosseta prop de Montuïri. Estaven amagats amb el batle d'aquest poble, Joan Mas i Verd. La seva família, en un principi, creia que havien fugit fora de l'illa per temor a les represàlies, però no succeí així. Després d'abandonar Montuïri restaren amagats a diferents de foravila. Finalment, passaren a romandre a la finca dels Poassos de Porreres, dins una petita caseta feta de pinassa, dalt del puig. Els membres de la Falange es preocuparen de visitar casa seva i demanar per ells, sense èxit. L'obsessió dels feixistes que havien netejat el poble, era de capturar-los, ja que en Climent Garau era el personatge clau i emblemàtic de les forces esquerranes del poble. La persecució va acabar el 22 setembre de 1936. Climent fou tancat al dipòsit municipal, mentre que Joan tancat a l'Hospital de beneficència. A la nit, el batle republicà fou tret de la presó i traslladat a una cantonada del poble, allà fou humiliat, vexat i apallissat. Els testimonis recollits contenen que aquella nit el batle era més mort que viu: «Uns veïnats de la contrada relataven a la meua mare que la nit del dia 22 de setembre traslladaren en Climent Marió al carrer Major a cal dentista de Can Xic. A la façana de la casa hi havia pintat una falç i el martell. Els falangistes li feren esborrar els símbols a cops, a més de torturar-lo. Què havia fet el meu padrí jove per apallissar-lo d'aquesta manera?». ⁷⁹⁴ El matí, escortats per la Guàrdia Civil i falangistes foren conduïts entre befes i humiliacions, a l'estació del tren. El seu destí: el camí dels Reis, prop de la finca de Son Puigd'Orfila de Palma. Allà foren afusellats la nit del 23 de setembre de 1936.

A banda de les tortures públiques que foren vexatòries i humiliants. D'altres vexacions, segurament les més terribles, es donaren en privat, a l'abast de poques mirades. Ens referim, a les tortures i càstigs de tota classe que es donaren dins les presons, quarters de Falange i Guàrdia Civil, comissaries de Policia de la Plaça de Santa Magdalena i del carrer Missió i altres dependències.

L'entrada a un centre de detenció d'una persona que estava inclosa dins una relació o llista elaborada pels grups de poder la repressió era una incògnita i sempre traumàtica. Moltes persones que foren acusades d'enemigues del nou règim no entenien el perquè de la seva situació. A més d'aquest fet se li afegien altres condicionants com la separació de les seves famílies, les males condicions de vida i la por d'estar esperant.

⁷⁹⁴ Testimonis de Maria Garau Ripoll recollits a GARÍ SALLERAS, Bartomeu. *Porreres desfilades de dia, afusellaments de nit*. Palma: Documenta Balear, 2007, pàg. 228.

Un altra fet s'uneix als anteriors. Els reclusos de llarga o curta reclusió estaven exposats a moments de càstigs. Tenim molts exemples que confirmen la pràctica de tortures dins els centres de detenció i reclusió.

Biel Clar Pelegrí, era natural de Lluçmajor i regentava la sucursal de la cooperativa *La Nueva Vida*. Quan esclatà la Guerra, el tancaren. Va ser un dels primers detinguts que entraren a la presó Can Mir quan just acabava de fer els devuit anys. La seva família recorda els patiments que fou sotmès a la presó de les Avingudes de Palma: «Un vespre d'hivern, com a càstig, l'obligaren a passar tota la nit al pati, vestit només amb uns calçotets. Més endavant, va estar al camp de concentració d'Albercutx i sempre dormia amb les finestres obertes per respirar aire pur. A conseqüència d'això va emmalaltir de tuberculosi i en va morir als 28 anys, el 1947».⁷⁹⁵

Pere Bonet Garau d'Esporles, es va amagar des del 20 de juliol fins 5 d'agost de 1936. Fou detingut al Port des Canonge juntament amb Joan Font Rosselló, José Ferrà Balaguer i Francisco Torres Balaguer. Tots foren tancats a la presó de Can Mir. La seva neboda va explicar que «ella i la seva esposa anaren a visitar-lo. Quan el varen veure tenia un cop molt fort a l'ull i diverses lesions. Els guardians de la presó l'apallissaren. En Pere, per no regirar la seva família va dir que havia caigut».⁷⁹⁶

A la Prefectures de Policia, també es donaren càstigs molt escabrosos. Un altre objectiu primordial fou exercir un càstig sobre les persones que presumible havien participat amb complots o intents de sabotatge contra el nou règim. Andreu Bauçà Ginard era sergent d'enginyers no professional. Fou involucrat en el cas d'intent de sabotatge a la base de Son Sant Joan i, acusat juntament amb altres persones «d'haver posat arena a la benzina dels avions i d'haver amagat armes i municions».⁷⁹⁷ Sembla que la realitat fou ben diferent i els implicats no sabien res de l'assumpte. Així ho declarà un dels detinguts, Jaume Font Bauzà a l'historiador Arnau Company Mates: «Vàrem ser acusats de voler sabotejar la benzina dels avions, però tot fou un complot. Tota l'acusació era falsa, excepte que ens reuníem dins el sostre d'un hort al costat de la base per parlar i passar l'estona». Després de les detencions, els presumptes implicats foren interrogats, i poc després traslladats a la terrible comissaria de la Plaça de Santa Magdalena de Palma, on foren fortament repressaliats. Allà hi romangueren devuit dies incomunicats,

⁷⁹⁵ SUÁREZ SALVÀ, Manuel. *La presó de Can Mir. Un exemple de la repressió feixista durant la Guerra Civil a Mallorca*. Palma: Lleonard Muntaner Editor, 2011, pàg. 52. CAPELLÀ FORNÉS, Margalida. *Dones republicanes. Memòria de la Guerra Civil a Mallorca (1936-1939)*, Volum II. Palma: Lleonard Muntaner Editor, 2010, pàg. 122.

⁷⁹⁶ Testimoni oral de Catalina Comas cedit pel grup de Memòria Històrica d'Esporles. Pere Bonet Garau fou condemnat a mort, pena que li fou commutada per 12 anys de presó. AMDM, causa núm. 250/1.936. ALEMANY TORRES, Arnau; GARAU MORANTA, Bartomeu i MIR CAÑELLAS, Guillem. *Les petjades dels oblidats. La repressió a Esporles*. Ajuntament d'Esporles, 2016, pàg. 204-205.

⁷⁹⁷ Sobre aquest afer vegeu QUETGLAS, Damià. «Memòria a la rereguarda o el temor als quinta columnistes». MEMÒRIA CIVIL. MALLORCA EN GUERRA (1936-1986), Suplement diari BALEARES, núm., 38 (edició de dia 21 de setembre de 1986). COMPANY MATES, Arnau. *Sant Joan, cacics i repressors*. Palma: Documenta Balear, 1996, pàg. 114.

sense poder jeure i algun dia sense menjar. Un testimoni parla de l'estat d'Andreu Bauzá en el moment de la seva entrada a la presó militar d'Illetes:

«En nuestro pabellón dejaron a un sargento de ingenieros. Daba pena. Llevaba la cara hecho un asco. Le habían sometido a dos o tres interrogatorios y su cara se parecía a una grotesca careta de carnaval que a un rostro humano. Al día siguiente me entere que se llamaba Andrés Bauzá y que le habían acusado del complot en el campo de aviación [...] pobre sargento Bauzá... le dejaron en un estado deplorable. Los golpes recibidos, no tan solo le habían producido gran cantidad de morados e hinchazones, sino que, por si fuera poco, le habían saltado dos dientes».⁷⁹⁸

Finalment, Andreu Bauzá Ginard fou acusat d'adhesió a la rebel·lió. El 3 de desembre 1937 fou jutjat a l'Escola d'Arts i Oficis de Palma i condemnat a mort, juntament amb el soldat Francesc Ramis Duran d'Inca. Ambdues persones, foren executats dia 14 de gener de 1938 al Fort d'Illetes.⁷⁹⁹ Curiosament, la documentació del Registre Civil de Calvià diu que Andreu Bauzá va morir com a conseqüència d'una *angorpeptoris*, és a dir, una angina de pit.⁸⁰⁰

A les Comissaries de Policia, també constatarem altres tipus de càstigs, com l'obligació del detingut a veure persones torturades. Jaume Pellicer de Calvià, recordava aquest fet, el dia que el portaren a la Policia: «li embenaren els ulls i el feren pujar una escala. El feren entrar dins una habitació, li destaparen els ulls i va veure un home mort a trets estirat a terra i, enfront seu, un altre clavat a una creu. Després li varen indicar que si el tornaven agafar aquell seria el seu final».⁸⁰¹

El testimoni que hem presentant certifica, l'ús d'una tècnica realment escabrosa, la crucifixió. Enclavar persones a unes fustes en forma de creu és una pràctica que hem trobat a altres indrets de la repressió a Mallorca. El primer batle de la Segona República d'Esporles, Tomàs Seguí Seguí sembla que fou una víctima d'aquesta modalitat repressiva. Quan esclatà la Guerra i veient que es duien a terme detencions de polítics esquerrans d'Esporles, Tomàs Seguí optà per amagar-se a diferents indrets del municipi. La captura de Seguí es va convertir en una obsessió per part dels falangistes, fins i tot, del cap de Policia, Francisco Barrado que es desplaçà en diverses ocasions a Esporles. Dia rere dia, els feixistes s'encarregaven de fer visites a la seva esposa, que –segons testimonis– rebia tot tipus de pressions i vexacions, fins al punt que fou traslladada als soterranis de la Prefectura de Policia de Palma on, segons fonts orals, fou maltractada i humiliada.⁸⁰² Tomàs Seguí fou detingut al seu poble dia 27 de gener de 1937. Tot seguit, fou traslladat a la Direcció Provincial de Policia, on fou sotmès a forts interrogatoris. Després, va ser brutalment torturat, sembla li destrossaren l'espina.

⁷⁹⁸ PONS BESTARD, Josep. *Memoria de Mallorca 1936*. Palma: El Tall Editorial, 1990, pàg. 95-96.

⁷⁹⁹ AMDM, causa número 333/1.937.

⁸⁰⁰ AMCa, Registre de defuncions corresponent a 1938, núm. 164.

⁸⁰¹ SUÁREZ SALVÀ, Manuel. *La presó de Can Mir. Un exemple de la repressió feixista durant la Guerra Civil a Mallorca*. Palma: Leonard Muntaner Editor, 2011, pàg. 52.

⁸⁰² Testimoni oral de Guillem Mir Cañellas.

Tomàs Seguí es negà a veure la seva família, a causa de l'estat en què es trobava. El quatre de gener del 37, sense ser jutjat, fou torturat una altra vegada i assassinat als voltants del cementeri de Porreres. Segons testimonis, abans de morir «l'enclavaren a unes fustes en forma de creu i el llançaren a un pou dels voltants del cementeri de Porreres. Des d'aquell escabrós moment, fou conegut com el Bonjesús de sa Vilanova».⁸⁰³ Anys després, es va saber per la declaració d'un falangista d'Esporles, que va voler mantenir el seu anonimats que el tiraren dins un pou, Aquest hi era present i va participar a l'assassinat. Tot i que va al·legar que anava begut. En el registre de defuncions del Jutjat Municipal d'Esporles corresponent a l'any 1937, hi ha una acta de defunció, en la qual es pot llegir que va morir a la carretera de Manacor dia 4 de febrer de 1937. Hi manquen l'hora, la causa i el lloc de la seva sepultura. La hipocresia de les noves autoritats va fer que fos encausat, tot i que, era mort. Va ser declarat en rebel·lia.⁸⁰⁴

A banda de les tortures de caire físic, en altres ocasions, alguns detinguts foren sotmesos a un terribles turments psicològics, que consistien en simular una execució i/o presenciar un afusellament verídic. El simulacre consistia en col·locar la víctima contra el paredó o bé fer-la caminar com si hagués de ser assassinada i, poc abans de disparar, era retirada. A vegades, la vexació no acabava d'aquesta manera, sinó que a més, era obligada a presenciar una execució real. Lamberto Juncosa Iglesias ho explica a les seves memòries inèdites, *Del recuerdo de mis recuerdos*:

«Pedí permiso para escribir una carta de despedida a mi familia y así lo hice. Entonces subí al coche, como si subía a un calvario. En vez de tomar la carretera, mis acompañantes –que luego supe tenían orden de entregarme vivo– quisieron solazarse a su manera, haciéndome descender del coche varias veces imitando que me iban a fusilarme. Mi sufrimiento fue muy grande, porque la lengua se me hinchó de tal manera que no me cabía en la boca.»

Altres tipus de turment que seria emprats als quaters de Falange i Prefectures de Policia fou la pràctica denominada col·loquialment *baño maria*. Consistia en posar les víctimes alternativament dins dipòsits d'aigua calenta i freda. És una procediment que s'aplicà al quarter de Falange, *José Antonio Primo de Rivera* de Palma –abans Casa del Poble– i que corroborem a través d'informacions orals:

⁸⁰³ LLINÀS FERRÀ, Bartomeu. *Un somni esqueixat. Estudi biogràfic de Tomàs Seguí. Discurs amb motiu de la seva proclamació com a fill il·lustre d'Esporles*. Ajuntament d'Esporles, 1984, pàg. 16. Els testimonis que parlen de l'execució de Tomàs Seguí foren aportats pel grup de Memòria Històrica d'Esporles i del seu fill Miquel Seguí. ALEMANY TORRES, Arnau; GARAU MORANTA, Bartomeu i MIR CAÑELLAS, Guillem. *Les petjades dels oblidats. La repressió a Esporles*. Ajuntament d'Esporles, 2016, pàg. 422-427.

⁸⁰⁴ AMDM, causa núm., 250/1.937. ALEMANY TORRES, Arnau; GARAU MORANTA, Bartomeu i MIR CAÑELLAS, Guillem. *Les petjades dels oblidats. La repressió a Esporles*. Ajuntament d'Esporles, 2016, pàg. 426.

«Jaume Marzà va explicar a la seva família que els col·locaren devora l'escenari del teatre de la Casa del Poble i, mentre apallissaven Biel Mulet, a ell l'obligaren a fer el “baño Maria”. Els submergien, alternativament, en una banyera amb aigua freda i una altra d'aigua bullent. Recordava que hi havia una coa de presos esperant el “torn” i que, entre els falangistes que s'ho miraven, hi havia un capellà que, segons ell mateix deia, pareixia un bisbe. Dos dies més tard, els traslladaren a Can Mir».⁸⁰⁵

El bany maria no fou l'única modalitat repressiva que es va donar a l'antiga Casa de Poble de Palma. A les seves dependències, els escamots repressor, practicaren tot tipus d'humiliacions i tortures. El 17 d'agost de 1936, fou detingut a casa seva, Sebastià Estades Estades Cañellas. Moments després fou traslladat a Palma. Jaume Marzà i Bartomeu Mulet també formaven part del carregament de detinguts. A tots els portaren al quarter *Primo de Rivera*, on foren separats i col·locats en habitacions buides. Sebastià Estades «fou obligat estar diverses hores mirant a la paret i amb els braços en creu».⁸⁰⁶ Un fet repressiu que també constatam a Manacor, on alguns membres d'esquerra que es destacaren per la República foren detinguts i portats al local de Falange denominat Sa Bassa. A les seves dependències, «foren col·locats amb la cara a la paret un parell d'hores, posteriorment foren transportats a Palma i processats per rebel·lió militar. La major part d'ells foren condemnats a penes de presó».⁸⁰⁷

Un altra fet que volem puntualitzar és que, em ocasions, les tortures testimoniades no s'han pogut certificar. Amb aquesta afirmació no volem dir que no existissin. Afegim un exemple. La causa núm. 62 de l'any 1937 es va instruir per la troballa dia 15 de gener de 1937, de 4 cossos sense vida vora l'hemicicle del cementeri de Palma. Les víctimes eren Jaume Bestard Thomàs, Miquel Mascaró Vidal, Rafel Estades Adrover i el quart, era una persona sense identificar. Diferents testimonis asseguruen que Rafel Estades de Felanitx «l'anaren a cercar a casa seva i després el portaren al cementeri. In parent va veure com l'apallissaven i li clavaven claus al cap».⁸⁰⁸ El *Diccionari Vermell* també es va fer ressò del terrible càstig:

«[...] car era un dels homes més cercats dels entorns. El fet de trobar-lo suposà una festa. A empentes dels feixistes i acompanyat per la burla de nins i adults, fou conduït a l'Ajuntament del qual havia estat regidor i, d'allí, el traslladaren a la Casa del Poble de la Ciutat de Mallorca, convertida en caserna de Falange. Mai no se sabrà el que passà portes endins. El cert és que el quinze de gener del trenta-set, fou afusellat a l'hemicicle del cementiri nou de la mateixa ciutat. Dues persones que acudiren a identificar-lo, el

⁸⁰⁵ GARÍ SALLERAS, Bartomeu i SUÀREZ SALVÀ, Manel «Les Cases del Poble de Mallorca: La repressió després del cop d'estat». Actes de les Primeres Jornades de la Història del moviment obrer a Mallorca organitzades per l'Ateneu Pere Mascaró i Fundació Emili Darder. Palma: Leonard Muntaner Editor, 2016, pàg. 190.

⁸⁰⁶ SUÀREZ SALVÀ, Manuel. *La historia silenciada. Calvià i Es Capdellà, 1936*. Palma: Leonard Muntaner Editor, 2016, pàg. 26.

⁸⁰⁷ TUGORES MANRESA, Antoni. *Manacor. La guerra a casa*. Palma: Documenta Balear, 2006, pàg. 81-82.

⁸⁰⁸ Informació facilitada per Manuel Suárez Salvà, després d'una entrevista que va fer a un Nebot de la víctima.

matí següent, el distingiren entre la llarga teringa de cadàvers que s'havien produït aquell vespre (només en el cementiri havien mort sis persones) i no pogueren evitar un calfred: el cadàver de Rafael Estades portava sis claus clavats al cap. La història de la venjança és antiga. Amb ocasió de retre un homenatge a la Verge de San Salvador, algú omplí la carretera de tatxes i la majoria de cotxes que transportaven les autoritats civils i eclesiàstiques a l'acte, foradaren les rodes. Ignor qui propalà l'acusació, però prest tothom culpà Rafael Estades de la malifeta. Ell no en féu gaire cas. No podia imaginar que, passats uns anys, seria víctima d'una mort salvatge a causa d'aquell fet. Era militant d'Esquerra Republicana i regentava un comerç d'espert».⁸⁰⁹

Segons Adrover i Cabot, «dia 13 de gener de 1937, la guàrdia civil el trobà amagat a casa de la seva filla. Era una persona molt cercada i es va organitzar un escàndol ferest. Fou traslladat a l'Ajuntament de Felanitx i el mostraren a tothom. L'insultaren i l'humiliaren. De nit, una partida de falangistes el traslladaren a Palma. Pel camí fou torturat amb una agulla de fer calça. Quan arribaren a Palma, va ser torturat de manera encara més brutal. L'imaginari popular ha traslladat les tatxes de la carretera de Sant Salvador al cos torturat de Rafel Estades».⁸¹⁰ Segons la documentació judicial esmentada, la seva família va identificar el seu cadàver. L'informe d'autòpsia no especifica cap indicatiu de tortura i afirma que va morir a conseqüència de dos impactes de bala al cap fet per arma de foc.

Altres mesures repressives que no sempre causaren la mort, però si greus trastorns i problemes de salut foren la ingestió de líquids com l'oli de ricí, de motor, o bé, d'altres mescles, que els feixistes feien «consumir» obligatòriament a molts detinguts. La ingestió d'aquells líquids produïa intoxicacions, fins i tot, podia provocar la mort, però sobretot, provocava diarrees que les víctimes «passejaven» pels carrers, fins arribar al seu domicili. Realment, era un fet molt humiliant que feia preveure que la víctima estava exposada a qualsevol acte repressiu. Sembla que la ingestió de líquids juntament amb el rapat de cabells, foren pràctiques exportades dels feixistes italians.⁸¹¹

Un dels exemples més esgarriuosos fou el cas de Francesc Cifre Galmés de Santa Margalida. Aquesta persona formava part d'una família progressista. Quan va començar la Guerra feia el servei militar. Un matí, un escamot de falangistes anà al quarter i fou detingut. El llibre de la Guerra de Santa Margalida indica que fou obligat a prendre's una quantitat indeterminada d'oli de ricí, mesclat emperò amb altres substàncies, com podrien ser benzina i trossos de vidre. Quan arribà a casa seva, es posà a vomitar el que havia ingerit. Tot d'una, fou portat a un metge de Palma i, li feren unes radiografies que diagnosticaren que pràcticament tenia tot l'aparell intestinal ple de llagues internes. És realment vergonyosa, l'actitud dels militars que ni amb l'informe mèdic li atorgassin la

⁸⁰⁹ CAPELLÀ FORNÉS, Llorenç. *Diccionari Vermell*. Palma: Editorial Moll, 1989, pàg. 62-63

⁸¹⁰ ADROVER OLIVER, Aina i CABOT CALÇAPEU, Joan. *Felanitx 1931-1939. República, Guerra i Repressió*. Felanitx: Res Publica Edicions, 2002, pàg. 100.

⁸¹¹ VELASCO HARO, Manuel. «Consecuencias de la ocupación militar en la sierra sur de Sevilla y el noroeste malagueño». *Revista MEMÒRIA ANTIFRANQUISTA*, núm. 11. Ed: Associació per a la Memòria Històrica i Democràtica del Baix Llobregat, pàg. 12.

llicència definitiva. Ben al contrari, fou enviat a Menorca per formar part d'un escamot d'afusellament que es dedicava a executar els republicans presos després de l'ocupació de Menorca per les tropes franquistes. Allà, segons la família, es féu l'acubat des del primer moment i fou enviat altre cop a Mallorca. Va morir a Santa Margalida, tenia 21 anys.

El cas de Jaume Barceló Català és una altra exemple "diferent" però igualment horrorós de la ingestió de líquids com a pràctica repressiva. Aquesta persona va néixer a Vilafranca de Bonany dia 29 de juliol de 1907. Era Manescal i d'Inspector Municipal de Sanitat de Vilafranca. Mai va militar a cap partit, tot i que compartia converses amb destacats republicans com Sebastià Sancho, Miquel Mercadal, Miquel Capó, entre d'altres. Sembla que fou víctima d'una venjança de caràcter polític-laboral. La seva plaça era l'ambició d'un reconegut falangista. A principis d'octubre de 1936, fou detingut per un escamot de Falange prop de Ses Basses –creuer de la carretera Petra-Felanitx/Palma-Manacor– i «li feren beure el llot de la bassa on es remolcaven el porcs. Quan va arribar a ca seva, ho va explicar a un amic que treballava a la possessió, advertint-li que li quedaven pocs dies de vida després de prendre aquell verí».⁸¹² Va morir dia 27 d'octubre de 1938. Segons la inscripció de defunció va morir a causa d'una miocarditis. El seu cos fou inhumat al cementiri de Vilafranca.

Les tortures, humiliacions i assassinats que hem presentat, probablement siguin una petita mostra del que realment va succeir durant la Guerra. L'acarnissament de què foren objectes les víctimes de la repressió fou gravíssima i realment suggereixen moltes reflexions sobre la condició humana. Salvar-se de caure en mans dels grups de poder de la repressió fou l'objectiu de moltes persones acusades de desafectes, algunes de les quals optaren per amargar-se durant molt temps.

2.5) Els talps

Durant la Guerra i la postguerra, molta gent es va amagar per evitar la repressió franquista. Popularment, se les coneix amb el nom de talps (*topos*, en castellà). És a dir, persones que fabricaren un cau del qual no en sortien mai, o bé, s'hi refugiaven durant el dia per tal d'esquivar els registres dels seus repressors. Vivien amb la por i l'angoixa de ser descoberts. La víctima anomenada talp és una altra mostra de la repressió desconeguda i oblidada.⁸¹³

⁸¹² «Jaume Barceló Català. Era fill de Jaume Barceló Sastre i Francisca Català Gayà. Vivia a la possessió de Son Pou Nou, també coneguda per Son Pou de Sa Comareta, que era propietat del seu pare. Va cursar estudis de veterinari i, en acabar la carrera, va exercir la professió de manescal i d'Inspector Municipal de Sanitat de Vilafranca». *Víctimes de la repressió a Vilafranca*. Informe inèdit elaborat per Jaume Sansó Caldentey.

⁸¹³ És un terme que utilitza l'investigador Manuel Suárez Salvà al seu llibre: *La Història silenciada. Calvià i es Capdellà, 1936*. Palma: Lleonard Muntaner Editor, 2016, pàg. 223-236.

En aquest apartat parlarem d'aquelles víctimes que hagueren d'amagar-se, per no caure en mans de la injustícia franquista. Visqueren dins amagatalls, a vegades elaborats amb les seves pròpies mans, coves, caus situats a foravila. També a casa seva. No totes les persones que aconseguiren esquivar les ràtzies falangistes i s'amagaren dels seus repressors salvaren la vida. En molts de casos, foren apressats, vexats i assassinats. Els que pogueren contar-ho recorden el patiment que sofriren i les greus conseqüències d'estar llargs temps amagats de la justícia.

A partir del començament de la Guerra, es desfermà la repressió. Moltes persones que formaven part de les institucions provincials i municipals del Front Popular, a més de persones vinculades amb els partits esquerra, sindicats obrers i organitzacions progressistes decidiren amagar-se. Ho feren a casa seva o fora del seu municipi. A l'amagatall hi estaren setmanes, mesos, fins i tot, anys. En moltes ocasions, aquest fet els salvar la vida. També n'hi hagué, que després d'estar un temps a l'illa amagats pogueren exiliar-se. Pere Oliver Domenge, batle de Felanitx per Esquerra Republicana, després de ser desposseït del seu càrrec, va partir cap dia 20 d'agost de 1936 cap a Portocolom i es féu a la mar amb una barca. A la nit tornà a terra i es refugià a un domicili amic. Un dies després, dia 25, va fugir de Mallorca i pogué salvar la vida. Gabriel Garau Caselles, batle d'Artà, era una de les peces més cobejades pels feixistes, també ho va aconseguir. Morey Sureda en acosta el periple de Gabriel Garau: «Inicialment es va amagar a diferents finques del terme municipal: son Puça, Albarca i s'Alzinar. Entre el 17 i 24 d'agost es va passar a les línies del capità Bayo i després a Menorca. Després de la capitulació de Menorca, passà a Marsella. Posteriorment fou internat al camp de concentració d'Argelers de la Marenda i finalment a Villers-Bocage, a la rodalia d'Amiens».⁸¹⁴ D'altres dels qui anomenam talps, no tingueren tanta sort, al camp de poc de temps d'estar amagats foren localitzats, detinguts i assassinats.

A mesura que arribaven les notícies de l'alçament militar contra la República, algunes persones compromeses amb els ideals republicans, decidiren marxar dels seus pobles. D'altres, restaren a casa seva a l'espera d'esdeveniments. Ho justificaven dient que pensaven que no havien fet res dolent, ni causat mal a ningú. I era així. Però no tenien encara plena consciència que els repressors ja s'havia posat en marxa la maquinaria repressiva. També n'hi hagué que optaren una altra sortida: amagar-se a casa seva.

Jaume Pallicer va decidir quedar-se a casa seva, perquè sabia que la seva vida corria perill. Va optar amagar-se a una de les habitacions del seu domicili: «A la planta baixa hi tenien un bany petitó; el taparen amb un armari que hi havia dins la casa. Durant el dia, Jaume Pallicer havia d'estar dins aquella estància minúscula de la qual només en sortia els vespres. Tres o quatre dies més tard, alarmats pels continus registres, decidiren que havia de canviar de casa».⁸¹⁵ En el mateix cas trobam el qui fou darrer batle de

⁸¹⁴ MOREY SUREDA, Jaume. *Artà. Llarg camí cap el desastre*. Volum II. Palma: Documenta Balear, 2016, pàg. 88.

⁸¹⁵ SUÁREZ SALVÀ, Manuel. *La Història silenciada. Calvià i es Capdellà, 1936*. Palma: Lleonard Muntaner Editor, 2016, pàg. 224.

Calvià de la Segona República, Julià Bujosa que també es va convertir, esporàdicament, en un talp. «Els vespres, s'amagava a les golfes de casa seva, en un habitacle que s'havia fet al costat del tub de la xemeneia».⁸¹⁶

Miquel Bennàsser Mairata de Campanet també es va ocultar a casa seva dins un estret amagatall. La guàrdia civil i membres de Falange feien escorcolls diaris, però no el trobaren. La llarga reclusió (1936-1939) li afectà la salut i va emmalaltir. Quan va acabar la Guerra, es presentà a les autoritats. Fou sotmès a un consell de Guerra i condemnat a una llarga pena de presó. Miquel Bennàsser «fou tancat a la presó d'Inca, on s'agreujà la seva salut. Va morir a l'Hospital Provincial dia 3 de març de 1940».⁸¹⁷

Andreu Bover va viure també una terrible història amagada. Era secretari d'Esquerra Republicana i regidor de la Comissió Gestora del Front Popular de Vilafranca de Bonany. Era mestre d'obres i treballava amb un cosí de la seva dona, Pere Frau Barceló. Ambdós regentaven un magatzem de ciment i prefabricats de formigó. Quan es va produir l'alçament militar, Andreu Bover va decidir fugir i amagar-se. Estava convençut que seria víctima d'alguna represàlia. Pere Frau no es va voler moure de ca seva amb el convenciment que res dolent havia fet, però al cap de poc temps, va ser detingut, torturat i assassinat.

La victòria de les tropes nacionals sobre les forces de Bayo va provocar un clima d'eufòria. El comte Rossi va visitar Vilafranca i des d'una balconada va fer un discurs ben encès. A un racó de la Plaça, la realitat era molt diferent. Andreu Bover s'havia transformat en un fugitiu de la justícia franquista. Va desaparèixer fins l'any 1942:

«Record un quadre repugnant, passejaren el batle, Joan Català. Li pegaven coses i clotellades. La gent reia, xerrava i disfrutava. Només patiren uns i també ens va tocar a noltros. Mon pare va fugir del poble i es va amagar a una finca prop de Sineu, auxiliat pel seu cunyat. Estava amagat dins un forat, pareixia una lloriguera. Ma mare es va posar a fer feina per mantenir-nos. Ens varen prendre tot el material del magatzem. Els feixistes ens ho robaren. Un dia, ma mare va decidir construir un amagatall, devora la xemeneia. Feia uns vuitanta centímetres. Hi podien estar drets. Dies després el seu cunyat fou pressionat i mon pare va tornar a ca nostra i es va amagar dins aquell “zulo”. Els falangistes visitaven casa seva i amenaçaven tota la família. Ens pegàvem. No teníem amics. Va acabar la Guerra. Pensaven que mon pare era mort. Férem la primera comunió i fou molt trist. Finalment l'any 1942, sis anys després d'haver acabat la Guerra va sortir. Ens faltan aquells anys. No vaig conèixer mon pare fins que vaig tenir vuit anys. Perquè mon pare hagués d'estar sis anys amagat? Perquè varen passar tantes calamitats durant sis anys? Ens robaren els millors anys».⁸¹⁸

⁸¹⁶ SUÁREZ SALVÀ, Manuel. *La Història silenciada. Calvià i es Capdellà, 1936*. Palma: Lleonard Muntaner Editor, 2016, pàg. 224.

⁸¹⁷ FERRÀ PONÇ, Damià. *La Guerra Civil a Campanet (1936-1939)*. Palma: Lleonard Muntaner Editor, 2015, pàg. 201-202.

⁸¹⁸ Abstracte del testimoni de Sebastià i Antònia Bover Mut i Antònia Bover aportat a MEMÒRIA I OBLIT D'UNA GUERRA. «Vilafranca, la història amagada», capítol núm. 24.

Agustí Salleras Picornell, era militant d'esquerres. Després del cop d'estat del juliol de 1936, va aconseguir salvar la cruïlla que es produí a Porreres el 15 d'agost de 1936. Aquell dia, 14 persones del poble foren traslladades a Manacor. L'endemà, foren assassinades a la paret de l'antic cementeri de Manacor. Agustí Salleras es va amagar a casa seva. Un testimoni oral ens apropa a una dramàtica història d'una persona que es va amagar, que no va poder salvar la vida:

«N'Agustí era cosí meu. Ma mare havia mort feia poc temps, i per això els vespres jo anava a dormir a la casa de la meva tia, que era la mare de n'Agustí. Quan va esclatar el Moviment es va haver d'amagar perquè el perseguïen. Encara record on s'amagava. Nosaltres a casa seva li férem un amagatall a la part de darrera del corral. Li vàrem compondre un jaç amb palla i llençols perquè pogués dormir. La casa pegava a un altre carrer, on només hi havia portasses. A la paret de darrera li férem un forat per poder mirar. Els falangistes de la vila venien cada dia, ben armats, i cercaven com a desesperats per dins la casa. Poc temps després el trobaren. Tota la vida me'n recordaré del fet. No hem sabut res més d'ell».⁸¹⁹

Una delació d'un familiar va facilitar la seva detenció: «Puc recordar-me dels noms dels qui vengueren a cercar-lo, però sols vull dir que un d'ells festejava una germana seva. La mare d'Agustí li digué que no es pensava mai que fos d'aquell bàndol. Ell li contestà: "M'ho fan fet fer"».⁸²⁰ Després de ser detingut, fou afusellat a la paret del cementiri de Palma el 8 d'octubre de 1936.

A banda de les persones que aconseguiren o no, esquivar la repressió feixista amagades als seus domicilis, n'hi hagué que decidiren fugir del poble i establir-se als voltants del seu terme municipal o bé, a un altre municipi. Artà fou un municipi especialment sacsejat per la repressió que causà nombrosos assassinats i una terrible persecució contra les persones considerades desafectes. Entre aquestes, setze persones decidiren fugir del poble i amagar-se als afores del seu terme municipal. Hi estaren fins el final de la Guerra, quan decidiren lliurar-se a les autoritats franquistes. Afegim el cas de Sebastià Ginard Pasqual i Joan Pastor Vaquer. Ambdues persones fugiren del poble la matinada de dia 26 de juliol de 1936. Al poc temps es refugiaren a una cova i rebien l'auxili d'alguns amics seus. Al cap d'un temps, els "fugitius" alternaven l'amagatall inicial amb altres indrets, fins i tot, anaven a casa seva. Estaren amagats gairebé cinc anys. El 10 de febrer de 1941 foren detinguts per la Guàrdia Civil.⁸²¹ A partir de llavors, -i com era costum- se'ls va obrir un procediment judicial que acabà amb penes de presó. Era el procés habitual cap a les persones que s'entregaren a la justícia, una vegada finalitzada la Guerra. Ara bé, també n'hi hagué -molt pocs- que pogueren esquivar la presó. En aquests casos, els informes favorables de la justícia franquista avalaren aquesta situació.

⁸¹⁹ Testimoni oral de Joana Aina Picornell Sorell. Vegeu també: GARÍ SALLERAS, Bartomeu. *Porreres desfilades de dia, afusellaments de nit*. Palma: Documenta Balear, 2007, pàg. 236-237

⁸²⁰ Testimoni oral de Joana Aina Picornell Sorell.

⁸²¹ MOREY SUREDA, Jaume. *Artà. Llarg camí cap el desastre*. Volum I. Palma: Documenta Balear, 2016, pàg. 446.

Tot i que que semblar que, acabada la Guerra, la repressió va minvar, no és així. El cos de Policia i molt especialment la Guàrdia Civil seguiren exercint una forta repressió i cercaven les seves víctimes amb la mateixa insistència que durant els primers moments de la Guerra. Citam un cas concret. Jaume Nadal Ensenyat, era d'Esporles, feia de trencador de marès i estava afiliat a les Joventuts Socialistes. Dia 27 de juliol de 1936 fou detingut i tancat a les presons del Castell de Bellver, can Mir, camp de treball Llarzaret de Sóller i el camp de concentració de La Savina a Formentera. Els seus anys de reclusió acabaren al reformatori d'Adults d'Alacant. L'any 1947, fou posat en llibertat i tornà a Esporles. Assabentats de la seva llibertat, les noves autoritats seguiren vigilant i el feien presentar setmanalment al quarter de la Guàrdia Civil. Tot i que «havia acabat la condemna, sovint moltes era apallissat, perquè el consideraven un extremista de caràcter fort i contestatari».⁸²² És un fet que demostra que la duríssima repressió no havia finalitzat.

La fugida i cerca de persones sempre anà estretament relacionada amb les seves famílies i amistats. Normalment quan les autoritats s'assabentaven organitzaven la caça i captura de la víctima. Mentre durava la fugida, la milícia feixista no dubtava a visitar els domicilis de les dones, esposes, o mares, o germanes dels esquerrans. Allà realitzaven escorcolls i pressionaven la seva família i, en molts de casos els amenaçaven de mort: «Els falangistes del poble el cercaven per tot per matar-lo, però no el trobaven. Sovint, anaven a casa seva i, quan trobaven la dona donant el pit a la filla, li posaven la punta del canó al cap de la nina i amenaçaven la mare en matar-li l'infant allà mateix si no els deia on s'amagava el seu home».⁸²³

En altres ocasions, traslladaven les dones al quarter de Falange i eren forçades a beure oli de ricí o de motor. Volien obligar-les a confessar on eren els seus familiars amagats. Com hem explicat, l'administració excessiva dels líquids podia provocar afectes estomacals immediats i, altres més agressius. Afegim alguna informació: «Sí, a ma mare li feren prendre oli de ricí. La padrina i el padrí seien amb nosaltres i vingué un falangista: “Heu de venir amb jo”, va dir. “I a on?” Va dir ma mare. “On? A ho veureu”. La se'n va menar. Després que fou denigrada, uns amics la se'n dugueren a un bar i li donaren aigua calenta per treure tot allò. La contrapurga va anar bé, però estigué un parell de dies al llit i hagué de venir el metge».⁸²⁴ Antònia Ferrà Balaguer d'Esporles, cosina de Josep Comas Ferra va patir també múltiples humiliacions, vexacions i menyspreus durant els registres a casa seva, cercaven al seu familiar. En aquells

⁸²² «Jaume Nadal Ensenyat fou condemnat a pena de mort, que li fou commutada per una de 30 anys de reclusió major». ALEMANY TORRES, Arnau; GARAU MORANTA, Bartomeu i MIR CAÑELLAS, Guillem. *Les petjades dels oblidats. La repressió a Esporles*. Ajuntament d'Esporles, 2016, pàg. 356-358. Jaume Nadal Ensenyat fou condemnat a pena de mort, que li fou commutada per una de 30 anys de reclusió major.

⁸²³ SUÁREZ SALVÀ, Manuel. *La Història silenciada. Calvià i es Capdellà, 1936*. Palma: Leonard Muntaner Editor, 2016, pàg. 235-236.

⁸²⁴ MOREY SUREDA, Jaume. *Artà. Llarg camí cap el desastre*. Volum I. Palma: Documenta Balear, 2016, pàg. 408.

moments, estava embarassada i patí moltíssim. Els registres duraren 3 mesos, fins que aconseguiren trobar i assassinar a Josep Comas.

Amargar-se fora de casa seva, també suposava un altre greu condicionant: fer arribar recursos d'alimentació per la seva supervivència. Com hem vist més amunt, familiars i amics hi jugaren un paper molt destacat, ja que s'encarregaren d'avituallar els denominats talps. Ells i en molts de casos, els seus familiars dissenyaren un pla estratègic per fer arribar els queviures o la roba als refugiats sense aixecar sospites, que ajudessin a la seva detenció. Afegim alguns exemples:

«Maties Verger Ensenyat era d'Es Capdellà. Estava casat amb Francesca Salvà Colomar i tenien una filla. Durant la Segona República, el cafè que regentava es va convertir en el principal nucli de concentració i debat de les idees socialistes i comunistes a Es Capdellà. Amb el triomf del cop d'estat, Maties Verger era plenament conscient que la seva vida corria seriós perill i, va decidir fugir del poble i amagar-se a un penyal que hi ha anant cap a Peguera, dins una cova. Els vespres, anava a recollir el menjar que la seva cunyada, que vivia a la Vall Verd i tenia més llibertat de moviments que la gent que vivia al poble, els deixava amagat darrere d'una pedra».⁸²⁵

La fugida dels germans Joan i Climent Garau Juan de Porreres també és un exemple molt significatiu del que hem explicat, que desgraciadament acabà amb la detenció i assassinat d'ambdues persones el mes de setembre de 1936, al camí dels Reis de Palma:

«Els vespres, Maria Garau, esquivant el setge falangista i subornant el toc de queda sortia d'amagat pel corral de la casa amb un sac a l'espatlla. Agafava el camí del molí de Can Quelcoll i d'allà es dirigia cap a una finca que era propietat de Climent Garau a la zona de s'Olivar, situada a prop del centre urbà en direcció nord-oest. En aquest indret s'hi podia arribar fàcilment per un camí que rep el mateix nom i que actualment surt de la nova ronda enfront del molí d'en Lluc. A vegades, també utilitzava una altra via, agafava el camí vell de Porreres fins a arribar prop de la finca de Son Moio, un lloc situat molt més lluny que l'anterior, dins el terme de Montuïri. Després de fer el camí, deixava la roba i els queviures damunt d'una figuera. Hores més tard, Climent i Joan davallaven dels Poassos i trobaven el que necessitaven per resistir. Per no aixecar sospites, la seva germana visitava els horabaixes diferents indrets de les afores de Porreres, on la família hi tenia terres».⁸²⁶

Sortosament no sempre la persona que s'amagava acabava sent assassinada. El veí d'Esporles, Gabriel Roig Tomàs, era militant del PSOE. El 27 d'agost de 1936 fou "cradat a files" per l'exèrcit, però no s'hi presentà. Va fugir i es va amagar a la Mola de Son Pacs amb el seu germà. Hi estaren 7 mesos. Un parell de vegades a la setmana

⁸²⁵ SUÁREZ SALVÀ, Manuel. *La Història silenciada. Calvià i es Capdellà, 1936*. Palma: Leonard Muntaner Editor, 2016, pàg. 235.

⁸²⁶ Reconstrucció del perible elaborada a partir del testimoni oral de Maria Garau Ripoll i publicada a GARÍ SALLERAS, Bartomeu. *Climent Garau Juan (1897-1936): Entre el pinzell i la vara*. Palma: Documenta Balear, 2012, pàg. 284.

baixaven a casa seva per recollir menjar. Les autoritats començaren a pressionar la seva família, molt especialment a la seva mare. Per això decidiren entregar-se a la Guàrdia Civil d'Esporles. Era dia 31 de gener de 1937. Posteriorment, foren jutjats i condemnats a 5 anys de presó.

Una altra figura destacada dins aquest entramat podia ser la relació d'algun familiar de la víctima amb les noves autoritats. Aquest fet podia salvar o allargar la vida del "proscrit". L'assistència directa o indirecta, d'algun conegut a les reunions dels falangistes i ser testimoni presencial de les planificacions de detencions i/o execucions feia que aquesta persona pogués avisar el seu familiar o amic perquè s'amagàs, ja que la seva seguretat no estava en absolut garantida i depenia de la voluntat o del caprici dels escamots repressors que decidien sobre la vida i mort de moltes persones: «Hi havia una dona que era la germana del cap de Falange, era molt bona persona. Un dematí es va acostar a ca nostra i va parlar amb mon pare. Li digué: "ahir es varen reunir i varen dir que el pròxim que anirien a cercar ets tu i el teu cosí Pedro". Ma mare li va que li fes cas. Més tard se'n va anar a avisar el seu cosí, però no va voler fugir. L'endemà fou torturat i assassinat. Mon pare va fugir de la vila i es va amagar a una finca de son Rossinyol, propera a Sineu. I es va salvar, la mort no era per ell».⁸²⁷

També l'amistat o coneixença amb algun membre de les forces repressores podia salvar la vida del perseguit. Un exemple del que exposam fou el cas del veïnat de Bunyola i resident a Esporles, Bernat Canals Mateu, membre de la UGT. Quan va començar la Guerra va decidir amagar-se a diferents llocs del terme d'Esporles. Més endavant, es va traslladar a la casa d'un familiar. Dia rere dia havia d'esquivar la visita de membres de Falange i Guàrdia Civil. Dia 2 de febrer de 1937 aconsellat «per un oficial de la Benemèrita –que tenia amistat amb la seva mare- va decidir entregar-se. Falange exigí a la Guàrdia Civil que l'entreguessin, però el seu cap José Barceló Ochogavía, es negà. Ben segur aquest fet, li salvà la vida».⁸²⁸

Ara bé, aquesta relació exposada també podia jugar en contra de la persona cercada. Coneixem alguns casos que la presumpta amistat amb membres de la repressió va ser clau per la detenció i, posterior assassinat de persones que estaven amagades. En algunes ocasions, familiars o persones properes als perseguits, s'acostaven als quarters de Falange amb la intenció d'arreglar una situació que era realment insostenible. Davant l'autoritat, demanaven clemència i perdó. Quasi sempre, els feixistes afirmaven que si s'entregaven o deien on s'amagaven, no serien assassinats. Després de la delació, els agents repressors intensificaven les pressions sobre la família i quasi sempre aconseguien la detenció de la persona amagada. Desgraciadament, aquesta situació es va donar molt sovint.

⁸²⁷ Testimoni d'Antònia Bover Mut aportat a MEMÒRIA I OBLIT D'UNA GUERRA. «Vilafranca, la història amagada», capítol núm. 24.

⁸²⁸ ALEMANY TORRES, Arnau; GARAU MORANTA, Bartomeu i MIR CAÑELLAS, Guillem. *Les petjades dels oblidats. La repressió a Esporles*. Ajuntament d'Esporles, 2016, pàg. 286-287.

A l'altre costat, trobam les famílies que aguantaren com pogueren les terribles amenaces. Sabien que si els seus familiars eren descoberts, serien eliminats. Per aquest motiu, optaren per callar, o parlar poc. Normalment ho feien els vespres a casa seva o bé, a fora vila, lluny dels delators. No es refiaven de ningú, ni de les autoritats, ni dels seus veïns, ni de la resta de la població que majoritàriament donava suport a les autoritats rebels. Aquestes nissagues foren pressionades d'una manera desmesurada, a més, els repressors empraren qualsevol mitjà per aconseguir una delació. Sabien que la seva informació podia ser clau en el descobriment de la persona que s'amagava i la seva detenció: «Una dia, la dona es va posar molt malalta i anaren a cercar el metge. El dormitori era al primer pis, just al final de l'escala on estava amagat Maties que, preocupat per la família, va sentir quan el metge pujava cap a l'habitació i com, després d'una estona, tornava baixar per anar-se'n de la casa. Pensant que ja no hi era, molt nerviós i preocupat, va sortir precipitadament de l'amagatall. Just, en aquell moment el metge, que ja era a la porta, es va girar i el va veure. Sense dir res més, el va denunciar a la Guàrdia civil que va anar a la casa i el va detenir immediatament».⁸²⁹

Seria injust no mencionar que no tothom es comportava com hem explicat més amunt. Hem sabut de persones políticament no significades, o fins i tot, de dretes que, conscients de la difícil situació de moltes famílies esquerranes, actuaren d'una manera més respectuosa i considerada. N'hi hagué que ajudaren econòmicament a les famílies. D'altres que foren més agosarats, serviren d'enllaç per proveir queviures als perseguits, o bé, acceptaren allotjar-los a casa seva amb el perill de ser repressaliats. També n'hi hagué que coneixien el lloc on estaven amagats o el descobriren i callaren. Afegim algun exemple:

«El periple dels Marions va tenir un nou destí: Son Frígola. Entre camins de pinars i garrigues, arribaren a les cases de la possessió, on residia la família de Can Xenoi, amics de tota la vida. Allà foren ben rebuts. De dia, restaven amagats dins unes botes de vi congrenyades i de nit dormien als sestadors. L'amistat va fer possible que es mantinguessin fora de la nova llei uns quants dies més. Però ben aviat, hagueren de fer el bolic. No volien comprometre la família que els va amagar, a més, un dels fills, Antoni Mesquida Amengual havia desertat de la defensa nacional a Portocristo i també el cercaven».⁸³⁰

Finalment afegir que també hi hagué persones que en temps de la Segona República havien participat activament en actes de lloança al règim republicà, per por o per –salvar la pell– optaren comportaments molt discutibles i es convertiren en persones lligades al nou ordre, participant a actes polítics i religiosos, afiliant-se a Falange i en algunes ocasions participant o donant suport a la repressió. La Guerra convertí els pobles de Mallorca en caus de venjança i d'odi desmesurat.

⁸²⁹ SUÁREZ SALVÀ, Manuel. *La Història silenciada. Calvià i es Capdellà, 1936*. Palma: Lleonard Muntaner Editor, 2016, pàg. 236.

⁸³⁰ GARI SALLERAS, Bartomeu. *Clement Garau Juan (1897-1936): Entre el pinzell i la vara*. Palma: Documenta Balear, 2012, pàg. 282.

3) La violència repressiva contra les dones

Durant molts anys, la repressió que van patir les dones durant la Guerra Civil i el Primer Franquisme ni s'esmentava. Les dones, les republicanes, les “roges” semblava no havien existit, però, no tenim dubtes, que van viure un autèntic calvari. Darrere de cadascuna d'elles s'amaguen històries molt sagnants, esgarrifoses, plenes de silencis. Per aquest motiu, encara hi ha famílies que no volen parlar perquè encara tenen por. Les represaliades varen ser dones valentes, incansables lluitadores, persones avançades al seu temps. Desgraciadament, la major part dels seus cossos encara romanen en fosses clandestines, sense nom i sense senyalar. Historiadors i investigadors no dubten en assenyalar que la dona durant la Guerra Civil espanyola va sofrir la repressió igual que els homes. És necessari, per tant, acabar amb el silenci desolador que han patit durant tants anys.

És indubtable que per tal de conèixer la repressió exercida contra la dona en temps de la Guerra Civil, partim d'un fet rellevant. Hi ha una mancança important d'investigacions i publicacions relacionades amb aquesta temàtica, un fet extensible a altres etapes de la història Contemporània d'Espanya. Com assenyala Lizarde Lainez seria molt important realitzar estudis que englobessin ambdós gèneres. Ho justifica amb aquestes paraules: «Malgrat s'ha de ser conscient que és una errada estudiar el subjecte femení dins la història com un fet aïllat, el que hauria de donar-se és una història, i ser historiadores i historiadors, amb una perspectiva de gènere per així fer les investigacions més inclusives. No es pot seguir fent història com anys enrere, sense tenir present el subjecte femení, si així fos estaríem deixant d'escriure la història de la meitat de la humanitat».⁸³¹

Un altra dificultat que s'afegeix a l'anterior és que quasi sempre les fonts documentals tendeixen a donar una major importància als personatges del sexe masculí, és a dir, hi ha una tendència a situar abans la memòria o la història dels homes que les vivències de les dones. És un fet que també remarca David Ginard Ferón, un dels investigadors que més ha aprofundit en l'estudi de la repressió femenina a Mallorca. Ginard considera que és necessari «la feminització de la Història, és a dir, realitzar els nostres estudis a través d'una visió de gènere i, d'aquesta manera, estarem a la vegada democratitzant la història».⁸³²

La feina investigadora de David Ginard Ferón ha obert investigacions globals del paper de la dona en temps de la Segona República i molt especialment, sobre el món penitenciari femení durant la Guerra i primer franquisme. En aquest sentit cal anomenar les seves publicacions: *Entre el castigo y la redención. Las mujeres encarceladas en las*

⁸³¹ LIZARBE LAINEZ, Paula: *La repressió a l'illa de Mallorca durant la Guerra Civil. Estat actual de les investigacions*. TFG, Universitat de Barcelona, Dept. Història Contemporània, 2013-2104, pàg. 22. <http://diposit.ub.edu/dspace/bitstream/2445/66394/1/TFG%20Lizarbe%20LAINEZ%2C%20Paula.pdf>.

⁸³² GINARD FERÓN, David. «La repressió a la dona durant la Guerra Civil a Balears». *Dona, Guerra Civil i franquisme*. Palma: Documenta Balear, 2011, pàg. 89.

Islas Baleares (1936-1943); Dona, Guerra Civil i franquisme; Treballadors, sindicalistes i clandestins. Històries orals del Moviment obrer a les Balears; La prisión central de Mujeres de Palma de Mallorca (1936-1943), entre d'altres

A banda d'aquestes, també cal anomenar, dues publicacions molt importants. Ens referim, en primer lloc al llibre: *Matilde Landa. De la institució Libre de Enseñana a las prisiones franquistes*. Es tracta d'un estudi biogràfic de la mítica militant comunista que va col·laborar durant la Guerra Civil en l'organització d'hospitals i en l'ajut als refugiats, entre d'altres coses. Molt poc temps després d'haver acabat la Guerra fou detinguda i empresonada a la presó de las Ventas a Madrid. Des d'aquest centre penitenciari va participar en l'estructura de resistència a les presons franquistes i en l'ajut a les preses condemnades a mort. Posteriorment fou traslladada a la presó de Can Sales de Palma, on es va suïcidar l'any 1942. I en segon lloc, a la recent publicació: *Aurora Picornell (1012-1937). De la història al símbol*, una obra elaborada a la llum de nombroses fonts inèdites, que aborda per primera vegada un estudi biogràfic de conjunt sobre la destacada activista mallorquina i membre del Partit Comunista d'Espanya. A més, analitza el procés de conformació i difusió del símbol associat a «la Pasionaria de Mallorca» des del començament dels anys trenta del segle passat fins avui. En darrer lloc, també es refereix a l'assassinat d'Aurora Picornell, un dels fets més dramàtics de la repressió franquista que succeí a Porreres, la nit del 5 de gener de 1937.

Les investigacions que hem esmentat s'han convertit en treballs cabdals per a l'estudi i coneixement de la repressió femenina de la Guerra Civil. Ara bé, també és necessari mencionar altres treballs molt importants, especialment quan es parla de víctimes de la repressió. En aquest sentit, hem de citar els tres volums realitzats per la periodista Margalida Capellà Fornés que es titulen *Dones Republicanes. Història de la Guerra Civil a Mallorca (1936-1939)* que es fonamenten en la història oral. També, la publicació *Víctimes Invisibles. La repressió de la dona durant la Guerra Civil i el franquisme a Mallorca* de l'investigador i periodista manacorí, Antoni Tugores Manresa. Aquestes investigacions han proporcionat un àmplia documentació i nombroses fonts per l'estudi de la repressió del subjecte femení.

A banda d'aquestes, també cal destacar els diferents volums de la col·lecció *La Guerra Civil, poble a poble*. Aquestes investigacions no tracten únicament del paper de la dona durant la República, però si que relaten alguns exemples de la dona víctima de la repressió dels anys de la Guerra. Molt especialment citar el casos de Manacor, Porreres, Sóller, Pollença i Artà.

La major part de les publicacions que hem referenciat ens acosten als fets repressius que patiren les dones, però també expliquen el paper destacat que jugaren algunes dones en la vida política i social de Mallorca dels anys 20 i 30 del segle XX. En aquest sentit podem dir que moltes d'elles donaren suport al projecte modernitzador de la República i s'afiliaren a partits progressistes d'esquerra, a més, participaren activament a les tasques d'organització de mítings i trobades. També alguna d'elles fou destacada activista i

oradora. També hi hagué algunes dones que foren candidates a les llistes electorals. Entre aquestes cal destacar la professora i escriptora, Maria Mayol –més coneguda com la diputada roja– que va formar part de la coalició Republicanosocialista a les eleccions generals del novembre de 1933.⁸³³ Un altra exemple a destacar fou Magdalena Cifre Cerdà que fou batlessa de Lloret de Vistalegre entre el mes de gener i maig de 1933.

La participació femenina fou també molt important en el terreny sindical. Recordar que entre el 1934 i 1936 es celebrà el Dia de la Dona Treballadora, on n'hi participaren centenars de dones. En el moment que va esclatar la Guerra hi havia varis moltes dones que eren enemigues de l'Alçament militar. Algunes d'elles eren personatges destacats, mentre que d'altres, eren simplement simpatitzants o afiliades a les organitzacions polítiques i sindicalistes esquerranes. Per aquest compromís polític, social i per la defensa del paper igualitari de la dona amb l'home, les dones balears foren fortament repressaliades. L'historiador, David Ginard Ferón apunta aquest fet, que corrobora Josep Massot i Muntaner: «Les dones varen tenir un paper molt més rellevant que no es pensa en la defensa dels ideals republicans i que molt sovint ho varen pagar de moltes maneres, amb la presó, en alguns casos amb la mort, amb humiliacions com ser rapades o haver de beure oli de ricí, amb multes o simplement –i no és poc– amb insults i marginació [...] moltes vegades aquestes dones estaven mínimament o de forma nul·la polititzades.»⁸³⁴

En el transcurs de la Guerra Civil a Mallorca, les dones de tendència política progressista, socialista, anarquista o comunista, o simplement perquè tenien algun familiar afiliat a alguna força política progressista, van ser represaliades. Moltes d'elles foren empresonades, depurades en els seus treballs, expedientades pel Tribunal de Responsabilitats polítiques i en alguns casos, torturades i assassinades. A part de les que varen perdre la vida i van ser privades de llibertat, hi hagué també moltes dones que foren humiliades públicament, sotmeses a tortures psicològiques i físiques. També n'hi hagué que patiren violacions i abusos sexuals. L'objectiu de les noves autoritats no era altre que provocar el seu escarni públic i eliminar-les. Per aquest motiu, utilitzaren els mateixos mètodes repressius que aplicaren els homes, però d'una manera molt més exagerada i dramàtica. Tenim a l'abast importants fonts documentals i testimonials que ho expliquen. Intentarem desglossar-lo en aquest apartat de la nostra investigació.

Un total de 28 dones foren assassinades, de les quals, 17 moriren durant la Guerra i 11 a la immediata postguerra. Per a la seva eliminació, s'utilitzaren diferents modalitats repressives. Algunes dones foren segrestades i assassinades. D'altres foren víctimes de tretes de presó. També n'hi hagué que moriren dins centres penitenciaris. També

⁸³³ GRAÑA, Isabel. *Maria Mayol i el Foment de Cultura de la Dona*. Palma: Documenta Balear, 2008. Recollit a GINARD FERÓN, David. «Entre el castigo y la rendición. Las mujeres encarceladas en las islas Baleares», *STUDIA HISTÓRICA. Historia Contemporánea*, núm. 29. Salamanca: Ediciones Universidad de Salamanca, 2011, pàg. 239.

⁸³⁴ LIZARBE LAINEZ, Paula: *La repressió a l'illa de Mallorca durant la Guerra Civil. Estat actual de les investigacions*, TFG, Universitat de Barcelona, Dept. Història Contemporània, 2013-2104, pàg. 25-26.

coneixem els casos d'algunes dones que varen perdre la vida mentre estaven ingressades a hospitals, després d'haver passat uns mesos de reclusió infernal. Les dones que es salvaren de la repressió patiren tot tipus de vexacions i humiliacions. A hores d'ara, és molt difícil de comptabilitzar el nombre de dones que foren represaliades.

Per tal d'explicar el que fou la repressió exercida a Mallorca contra la dona en temps de la Guerra Civil i la immediata postguerra és necessari establir la següent tipologia repressiva que estaria conformada pels següents punts:

- 3.1) Dones assassinades pel seu compromís polític
- 3.2) Dones empresonades. Entre el càstig i l'adoctrinament
- 3.3) Dones sotmeses a diferents i abusos sexuals
- 3.4) La brutalitat de la repressió femenina: els casos de Pilar Sánchez Llabrés i Joana Vaño Morales

3.1) Dones assassinades pel seu compromís polític

Sens dubte, la part més tràgica de la repressió que es va exercir a Mallorca i a totes la zones on va triomfar el cop d'estat van ser les morts que es dugueren a terme a partir de de l'aplicació d'un sistema d'eliminació de persones que es va conformar mesos abans del cop d'estat. Dins aquest pensament repressiu també hi eren ben presents les dones. Les dones, com els homes, foren eliminades a partir de diferents modalitats. Ara bé, hem d'afirmar que a Mallorca –i en el conjunt dels Balears– cap dona fou executada durant la Guerra Civil i la postguerra per sentència judicial. Això no vol dir que alguna d'elles no fos condemnada a pena de mort. Ginard Ferón afirma que hi hagué «una vintena de dones condemnades a pena capital, que foren substituïdes o commutades per anys de reclusió».⁸³⁵ Tot fa pensar que existiren certes reticències per part dels tribunals franquistes a executar dones a partir de penes de mort, ja que era més fàcil aplicar altres modalitats repressives que es situaven, fora dels ulls de la població.

Com hem explicat anteriorment, la repressió va començar des dels primers moments de la Guerra amb detencions i alguns assassinats. Tant a Palma, com a molts municipis de Mallorca, es dugueren a terme detencions i empresonaments d'algunes dones. Un

⁸³⁵ Consta que els Tribunals militars franquistes condemnaren a una vintena de dones a pena de mort, que posteriorment foren commutades per diferents penes. «Les dones que foren condemnades a mort foren les següents persones: Catalina Mayol Lafougle, María Lluïsa Marqués Mayol, Catalina Marqués Mayol, Joana Marqués Mayol, Maria Vaquer Moll, Francisca Llopis Mas, Francisca Pizà Company, Jerònima Campins Rosselló, Joana Moyà Pol, Francisca Moyà Pol, Margalida Moyà Pol i Catalina Moyà Pol. Menorca, foren condemnades: María Català Pons, Catalina Juaneda Orfila i Antònia Juanico Amengual i Margalida Riudavets Mercadal» GINARD FERÓN, David. «Entre el castigo y la rendición. Las mujeres encarceladas en las islas Baleares», *STUDIA HISTÓRICA. Historia Contemporánea*, núm. 29. Salamanca: Ediciones Universidad de Salamanca, 2011, pàg. 240.

exemple de la virulència repressiva que es vivia a l'illa dominada pels militars i els feixistes i que incloïa el subjecte femení, es descrita per l'investigador Jaume Morey Sureda a la història de la Guerra del municipi d'Artà. El text és ben clarificador i expressa que la voluntat primordial de les noves autoritats era acabar amb les persones que representaven l'ideari democràtic republicà, fossin homes o dones:

«El 16 d'agost i enmig de la confusió general que originà el desembarcament de les tropes catalanes. A Son Servera, les milícies feixistes començaren a patricular pels carrers. Un escamot de Falange, ordenava mantenir obertes les finestres. Moments més tard, no dubtaren a disparar contra una dona que, dreta al portal de ca seva, subjectava el seu fill de tres anys. La bala li travessà el colze i l'abdomen. Eren Maria Ginard Pascual i el seu fill Damià. La realitat era que no havia aixecat el braç ni havia respost a la provocació del feixista. Maria era germana de Sebastià Ginard Sureda, un dels quatre esquerrans que dia 30 de juliol escaparen dels feixistes que els perseguien per Pocafarina. Possiblement el que li disparà era un dels que perderen l'ocasió de capturar –o matar– el germà Sebastià i els altres companys de fuga».

La repressió –en xifres– contra la dona fou molt més minoritària que la dels homes, tot i aquest fet, més d'una dotzena de dones compromeses políticament foren eliminades en base als segrests i les tretes de presó. També n'hi hagué que moriren per malaltia dins un centre penitenciari o a l'hospital. Sense deixar de banda, els casos de suïcidis que es donaren dins les presons, com a conseqüència de les pressions rebudes per part de les autoritats penitenciàries. La seva eliminació està ben documentada, tot i que hem de dir, que assassinar dones en el transcurs d'un conflicte bèl·lic fou una pràctica nova que instauraren a l'Estat espanyol els grups de poder de la repressió. És un fet que demostra la brutalitat i el compromís repressiu contra el govern de la República.

La repressió i molt especialment, l'eliminació física de l'element femení és un fenomen completament nou. Ho afirmam perquè mai les dones havien estat destinatàries d'una violència física i moral d'aquestes dimensions. L'Exèrcit, juntament amb el suport de Falange, representants municipals, Guàrdia Civil, Policia i Milícies ciutadanes, es convertiren en els autèntics responsables de l'assassinat i la seva desaparició. Tampoc podem oblidar-nos del paper destacat que hi jugà l'Església Catòlica i molts dels seus representants, així com també, la Secció Femenina de Falange. Tots aquests grups que conformaren els centres de poder de la repressió foren els qui decidiren i instigaren la seva eliminació.

La intenció del nou poder polític i militar no era d'altre que tallar de rel la idea –com pregonava la legislació republicana– de situar la dona al mateix nivell d'igualtat de l'home, i al mateix temps, retornar-la al seu status social d'abans de la Segona República, de subordinació cap el subjecte masculí. Amb aquesta finalitat i durant el primer terç de la Guerra, les principals representants de partits polítics i organitzacions cíviques i sindicals progressistes foren assassinades. D'aquesta manera es convertiren en les primeres víctimes femenines de la Guerra. Aquest fou el cas d'Aurora Picornell

Femenias, les germanes Antònia i Maria Pasqual Flaquer, Catalina Flaquer Pasqual, Pilar Sánchez Llabrés i Joana Vaño Morales.

La militant i activista política, Aurora Picornell Femenias, possiblement sigui el cas més representatiu de la dona que va morir en defensa dels seus ideals polítics. Va néixer al barri del Molinar de Palma l'1 d'octubre de 1912. Era filla de Gabriel Picornell Serra i Joana Femenias Coll. Formava part d'una família de tradició obrera. Exceptuant la seva germana petita –eren sis germans–, tots eren militants del Partit Comunista.

Aurora Picornell era una dona alegre, simpàtica i guapa. Solia parlar clar i directe. El seu compromís polític i sindical va començar ben prest. Als 18 anys es va afiliar al partit Lliga Laica, probablement fou l'única dona militant d'aquesta formació política i va ocupar el càrrec de vocal a la directiva. Des del 1926 va ser una assídua col·laboradora de la publicació federalista *Ciudadania* i de *Nuestra Palabra*, òrgan propagandístic de l'Agrupació comunista de Palma, on va escriure nombrosos articles en defensa de la classe treballadora. Entre finals de maig i el començament de juliol de 1931 va militar en la Joventut Republicana Federal. Pel mes de setembre del mateix any entre a formar part de les Joventuts Comunistes i a finals de mes dirigirà juntament amb Catalina Flaquer Pasqual i les seves filles, Antònia i Maria Pasqual el Grup Femení del Radi de Palma del Partit Comunista d'Espanya que tenia la seu en un domicili particular situat al Molinar, molt aprop on vivia la família Picornell Femenias.⁸³⁶ El mateix any va organitzar el sindicat de sastreria, convertint-se en una de les seves màximes dirigents.

Un mesos després, l'any 1932, va partir cap a València amb la seva parella, Heriberto Quiñones González, on hi residiren fins l'estiu de 1933.⁸³⁷ A la ciutat del Túria va participar en mítings, trobades polítiques, a més d'escriure –sota el pseudònim d'Amparo Pino– nombrosos articles en defensa de la dona treballadora. El mes d'agost de 1933, Aurora tornà a Palma, ja que el seu company fou detingut per la policia i va ingressar a presó. Mesos més tard, la parella passà a residir al Molinar. Pel mes de febrer de 1934, viatjaren a Menorca on realitzaren una gira de propaganda i ajudaren a constituir el Front Únic Antimonàrquic.

⁸³⁶ GINARD FERÓN, David. *Aurora Picornell (1912-1937). De la historia al símbol*. Palma: Documenta Balear, pàg. 54.

⁸³⁷ QUIÑONES GONZÁLEZ, Heriberto (Bessaràbia, Moldàvia, 1907-Madrid, 1942). Polític i sindicalista. Va arribar a l'Estat espanyol el 1934 com a delegat de la III Internacional. Es desconeix el seu nom real i va utilitzar el nom de guerra "Heriberto Quiñones" amb el qual fou sempre conegut. A València va conèixer Aurora Picornell. Quan va esclatar la guerra va fugir de Mallorca. Durant la guerra va formar part a València del Comitè Provincial del Partit Comunista d'Espanya. Quan finalitza la guerra fou detingut i internat al camp de concentració d'Albatera a Alacant i a la presó de València, d'on fugiria. El 1941 es traslladà a Madrid, on es convertiria en el responsable d'organitzar el PCE en la clandestinitat. El 30 de desembre de 1941 fou detingut. A la presó fou torturat. Un consell de guerra el condemnà a pena de mort. Fou afusellat a les tàpies del cementeri est de Madrid el 2 d'octubre de 1942. L'assassinaren assegut a una cadira degut les greus tortures que va patir. GINARD FERÓN, David. *Heriberto Quiñones y el movimiento comunista en España (1931-1942)*. Palma: Documenta Balear, 2002.

Dia 27 d'agost de 1934 va néixer la seva filla, Octubrina Roja, fruit de la seva relació amb Heriberto Quiñones González. Els mesos posteriors a la Revolució d'Astúries, Aurora Picornell va romandre a Mallorca, on va seguir reforçant el seu activisme política i, a la tardor de 1934 va encapçalar la reconstrucció i expansió de l'organització Socorro Rojo Internacional. En aquests instants, Aurora Picornell i Matilde Landa exemplifiquen el pes creixent de les activistes joves dins les estructures del PCE.

Durant la campanya de les eleccions del mes febrer de 1936, va realitzar nombroses conferències i mítings per molts pobles de Mallorca. Aquest fet la convertiria en una dona molt coneguda. Pel mes de juny va viatjar a Madrid, amb l'objecte d'ingressar Heriberto Quiñones al sanatori d'Húmera (Pozuelo de Alarcón) per seguir un tractament antituberculós. Aurora va aprofitar el viatge per travar relació amb destacats dirigents comunistes estatals com, María Teresa León (dona de Rafael Alberti) i Paulina Odena. Sembla que Dolores Ibárruri, va quedar molt impressionada per Aurora i li va oferir quedar-se a Madrid per ajudar en les tasques polítiques del PCE, però ella no acceptà. Al cap de poc temps, tornà a Mallorca.

Durant la primavera de 1936, es preveia un imminent cop d'estat. Aurora Picornell tenia previst embarcar-se el 18 de juliol cap a Barcelona, amb l'expedició mallorquina que havia d'assistir als jocs esportius barcelonins. Quan va començar la Guerra Civil fou detinguda per un escamot de falangistes a la Casa del Poble de Palma i tancada a la presó Provincial. Més endavant fou traslladada a la presó de dones de Can Sales. A la documentació processal d'Aurora Picornell complimentada pel director de la presó de dones es parla de la seva detenció: «El 19 de juliol de 1936 ingresa a disposició del Excmo. Sr. Gobernador Civil de Baleares en virtud de orden de la expresada autoridad».⁸³⁸ Sabem que a la presó ajudava a mantenir la moral alta de les seves companyes preses i aprofitava el temps per estudiar francès. Les classes les rebia d'una altra pressa, Maria Lluïsa Marquès, una republicana de família benestant de Sóller. També sabem que adesiara la seva filla i els seus familiars la visitaven a la presó. També que es provà de negociar la seva sortida. Heriberto Quiñones va realitzar algunes gestions per obtenir la llibertat d'Aurora, de Fulgencia García Miñano i Maria Concepción Ruiz Rey, que eren les esposes dels diputats socialistes, José Ruiz del Toro i Amós Ruiz Lecina, unes persones que les havia sorprès el cop d'estat contra la República a Pollença. Però l'intercanvi amb monges mallorquines que estaven preses a Barcelona, no es dugué a terme. La seva sortida de la presó és molt clara. Fou dia 5 de gener de 1937 per ordre del governador civil i signada pel cap de la presó, Joan Clar.

Catalina Flaquer Pasqual, va néixer a Capdepera cap el 1879 i es dedicava a l'elaboració de senalles d'espart. Era amiga i companya d'Aurora Picornell. Estava casada amb Rafel Pasqual i tenien tres filles i un fill. Arran de la seva separació va passar a viure a Palma, el barri del Molinar. Sembla que havia estat lligada a l'anarquisme i el feminisme. Els primers dies de la rebel·lió militar, fou detinguda juntament amb la seva

⁸³⁸ APRE, expedient d'Aurora Picornell Femenias. GINARD FERÓN, David. *Aurora Picornell (1012-1937). De la història al símbol*. Palma: Documenta Balear, 2016, pàg. 151.

filla Antònia. Dia 2 d'agost de 1936, ingressaren a la presó de can Sales. El governador civil va ordenar la seva comunicació: «Se servirá V. Disponer que la detenida en esta prisión, Catalina Flaquer Pasqual quede incomunicada hasta nueva orden. Palma, 3 de agosto de 1936. El Gobernador Civil. Garcia Ruiz».⁸³⁹ Els funcionaris penitenciaris compliren l'ordre sense cap tipus de contemplacions. Ho certifica el seu expedient amb aquestes paraules: «Se da cuenta». Com podem veure, res no succeïa per atzar, tot estava ben calculat i dirigit pels militars de graduació, el governador civil, Falange i altres grups afins.

La seva filla, Antònia Pasqual Flaquer, va néixer a Capdepera l'any 1908 i també, era amiga d'Aurora Picornell i militant del Partit Comunista d'Espanya. Antònia Pasqual era una dona amb una gran personalitat i empenta, treballava de brodadora a la casa Singer a la Plaça de Cort de Palma. No estava casada, però vivia amb el membre de les Joventuts comunistes, Lluís Montero Ramírez. Als pocs mesos d'haver començat la Guerra va ser detinguda i tancada a la mateixa presó, on estaven recloses, la seva mare i la seva germana Maria. La seva fitxa carcerària assenyala que havia nascut a Capdepera, tenia 28 anys i era fadrina. També esmenta que no professava cap religió, sabia llegir i escriure i era de professió modista.

Maria Pasqual Flaquer, la seva germana, també va néixer a Capdepera i era afiliada al Partit Comunista d'Espanya. Estava casada amb el polític socialista, Josep Julià Jaume i tenien un fill. Treballava a una tenda de confeccions que es deia Sant Antoni a la plaça d'en Coll de Palma. Quan va esclatar la Guerra es va amagar a la casa d'uns amics. Un testimoni familiar ho aclareix: «Ma mare trobà amagatall a una casa del Molinar, dins una bóta d'olives. Cada horabaixa la tia Magdalena [es refereix a la germana de Maria Pasqual] em duia a fer volteres per davant aquesta casa i ella m'atalaiava per un finestró. Em mirava sense dir-me paraula, perquè aleshores ja havien detingut la padrina [es refereix a Catalina Flaquer Pascual] i la tia Antònia [es refereix a Antònia Pasqual]».⁸⁴⁰ Dia 24 de novembre de 1936 fou detinguda i traslladada a la presó de can Sales. El seu expedient penitenciarí és ben explícit i diu que la seva detenció era governativa: «fuero al que pertenece: gubernativa». A més, afegia que era casada, sabia llegir i escriure, era catòlica i havia estat detinguda una vegada.⁸⁴¹

Belarmina González Rodríguez era una jove castellana de 22 anys, casada i sense fills. Era de Palència i vivia al barri de la Soledat. Aquesta dona feia molt poc temps que havia ingressat a can Sales, concretament dia 31 de desembre i aquí cap de les altres preses coneixia. Per tant, són descartables les hipòtesis que la jove era amiga de les

⁸³⁹ APRE, expedient de Catalina Flaquer Pasqual.

⁸⁴⁰ CAPELLÀ FORNÉS, Llorenç. «Natàlia Julià ... abans d'aprendre a jugar, ja li ensenyaren a perdre». MEMORIA CIVIL, MALLORCA EN GUERRA, núm. 31 (edició de dia 3 d'agost de 1986).

⁸⁴¹ APRE, expedient de Maria Pasqual Flaquer, lligall 4, any 1944. També mencionat a TUGORES MANRESA, Antoni. *Víctimes invisibles. La repressió de la dona durant la Guerra Civil i el franquisme a Mallorca*. Barcelona: Associació Cultural Tria d'Assaig, 2011, pàg. 187.

germanes Pasqual Flaquer. Ni que la resta de recluses la anomenassin amb el nom de Maria. Sembla que la seva inclusió a la llista de la tretja va ser un error.⁸⁴²

A principis de 1937, s'acabaren els dies de reclusió d'aquestes dones. Dies abans de la tretja de presó, sembla que Aurora Picornell era perfectament conscient que la seva vida corria perill. Així ho va testimoniar Maria Lluïsa Marquès, companya de reclusió.⁸⁴³

Segons la recent biografia d'Aurora Picornell de Ginard Ferón, s'afirma que unes hores abans de les seves desaparicions, les autoritats concediren a Maria Pasqual i Aurora Picornell un insòlit permís: la visita de les seves filles, Natalia Julià i Octubrina Roja. Pòster fos una concessió excepcional. Aquell mateix dimarts dia 5 de gener de 1937, després de sopar, la zeladora de la presó va comunicar en veu alta que cinc recluses serien posades en llibertat.

El mateix David Ginard va localitzar a l'Arxiu de la Presó Provincial, l'ordre d'excarceració d'Aurora Picornell, Catalina Flaquer, Antònia i Maria Pasqual Flaquer i Belarmina González. El document diu així:

«Gobierno Civil de la Provincia de las Baleares. El sr. Director de la Prisión Provincial de la calle de Salas se servirá de poner en libertad al detenido, a disposición de mi autoridad que al margen se expresa. Palma, 5 de enero de 1937. El gobernador Mateo Torres Bestard. [També signa l'ordre, el cap de la presó]. Juan Clar. Al margen se expresa els noms de [Aurora Picornell Femenias, Catalina Flaquer Pascual, Maria Pascual Flaquer, Antonia Pascual Flaquer y Belarmina González Rodríguez]».

L'expedient penitenciari de la destacada dirigent comunista també ho certifica amb aquestes paraules: «5 de enero se 1937, puesta en libertad por orden del Excmo Sr. Gobernador Civil de Baleares. El Jefe de la Prisión Juan Clar».⁸⁴⁴ Totes cinc foren cridades. Moments després, dos cotxes amb falangistes arribaren a la presó. Elles i la resta de preses intuïren que les duïen a assassinar. Aina Llodrà, va deixar un testimoni esgarriós que va recollir l'obra omnipresent *Diccionari Vermell*: «n'Aurora me va besar i en demanà el llibre d'història que empràvem per a les classes. Supòs d'aquesta manera volia deixar testimoni de la seva mort, perquè també va agafar dos rodets de fil

⁸⁴² Es coneixien molt poques dades sobre Belarmina González Rodríguez, tant sols alguns trets biogràfics aportats per l'historiador David Ginard Ferón. També alguna informació a l'article de CAPELLÀ FORNÉS, Llorenç. «Entrevista a Jeanne Marques, un caràcter ferm». MEMÒRIA CIVIL. MALLORCA EN GUERRA (1936-1986), núm. 4 (Edició de dia 5 d'octubre de 1986). La recent publicació de la biografia d'Aurora Picornell de David Ginard Ferón i la seva troballa de l'expedient penitenciari de Belarmina González ha aportat noves dades sobre aquesta dona castellana que sembla li deien, Na Maria. GINARD FERÓN, David. *Aurora Picornell (1012-1937). De la història al símbol*. Palma: Documenta Balear, 2016, pàg. 170.

⁸⁴³ CAPELLÀ FORNÉS, Llorenç. *Diccionari Vermell*. Palma: Editorial Moll, pàg. 392. GINARD FERÓN, David. *Aurora Picornell (1012-1937). De la història al símbol*. Palma: Documenta Balear, 2016, pàg. 168.

⁸⁴⁴ APRE, expedient d'Aurora Picornell Femenias. L'expedient de Maria Pasqual Flaquer també corrobora la tretja. APRE, lligall 4, any 1944.

de na Catalina Gelabert, i li va dir que fos on fos, cas de seguir en vida, els hi faria arribar».⁸⁴⁵

Així com manava l'autoritat, les cinc dones foren falsament posades en llibertat. Francisca Pizà Company, que en aquells dramàtics moments era reclusa de la presó va testimoniar que quan sortien del centre penitenciari exclamaren: «Companyeres no ens posen en llibertat, ens diuen a matar».⁸⁴⁶ I així sembla va succeir. Unes hores més tard, foren traslladades a uns de trenta quilòmetres de Palma, al cementeri municipal de Porreres, a l'indret conegut com La Creu.

Les dades de què disposam ens permeten fer una reconstrucció hipotètica de com es desenvoluparen els fets. Per aquell temps, el degotís de presos posats en llibertat de les presons palmesanes i traslladats a Porreres, era constant. A empentes, les feren baixar del vehicle. Uns instants abans de les seves morts, sembla que foren torturades i violades. Mig vestides, les col·locaren una vora l'altre cara a la paret. Llavors foren trotejades. Moments després, els seus cossos van ser enterrats en una fossa comuna del cementiri municipal de la localitat. L'endemà de la tràgica nit del Reis de 1937, sembla que un dels assassins exhibia «tot satisfet al bar Molinar –a tot aquell que els volgués veure–3 els sostenidors plens de sang d'Aurora, assegurant que els havien deixat els Reis. Anys després, hauria mort “d’una manera terrible”, de càncer a la llengua. L’altre assassí hauria passat la vellesa a l’asil d’ancians de les Germanetes dels Pobres».⁸⁴⁷ La brutalitat repressiva contra les dones també va arribar als carrers de Porreres. Alguns testimonis asseguren que es feia befa pel poble i es mostraven sense cap tipus d'escrúpols, un parell de pintetes de colors [qui sap si eren els rodets de fil de Catalina Gelabert] dient: «Ahir degueren matar dones a La Creu».⁸⁴⁸ Al cap d'un temps circularen testimonis que Aurora Picornell estava embarassada.⁸⁴⁹

Els agents repressors, no en tingueren prou amb la mort de les cinc dones. Un temps després, assassinaren el pare d'Aurora Picornell, Gabriel Picornell Serra que treballava a la Fundició Palmesana i a dos germans seus –Ignasi i en Biel–. Sembla que Gabriel

⁸⁴⁵ CAPELLÀ FORNÉS, Llorenç. «Entrevista Aina Llodrà. L'esguard d'un inextingible espurna de joventut». MEMORIA CIVIL, MALLORCA EN GUERRA, núm. 34 (edició de dia 24 d'agost de 1986). GINARD FERÓN, David. *Aurora Picornell (1012-1937). De la història al símbol*. Palma: Documenta Balear, 2016, pàg. 171.

⁸⁴⁶ CAPELLÀ FORNÉS, Margalida. *Dones Republicanes. Memòria de la Guerra Civil a Mallorca (1936-1939)*, volum I. Palma: Lleonard Muntaner Editor, 2009, pàg. 231.

⁸⁴⁷ SCHALEKAMP, Jean A. *Mallorca any 1936. D'una illa hom no en pot fugir*. Palma: Premsa Universitària, 1997, pag. 121 i 127. TUGORES MANRESA, Antoni. *Víctimes invisibles. La repressió de la dona durant la Guerra Civil i el franquisme a Mallorca*. Barcelona: Associació Cultural Tria d'Assaig, 2011, pàg. 192. GINARD FERÓN, David. *Aurora Picornell (1012-1937). De la història al símbol*. Palma: Documenta Balear, 2016, pàg. 173-174.

⁸⁴⁸ CAPELLÀ FORNÉS, Llorenç. *Diccionari Vermell*. Palma: Editorial Moll, 1989, pàg. 133. GARÍ SALLERAS, Bartomeu. *Porreres desfilades de dia, afusellaments de nit*. Palma: Documenta Balear, 2007, pàg. 303.

⁸⁴⁹ Sobre aquesta circumstància vegeu: GINARD FERÓN, David. *Aurora Picornell (1012-1937). De la història al símbol*. Palma: Documenta Balear, 2016, pàg. 172-173.

pare i fill havien ingressat devers el mes de setembre a la presó de can Mir, d'on foren trets i executats el darrer trimestre de 1936.⁸⁵⁰ Segons Capellà Fornés, Gabriel Picornell Serra «el despenyaren per un barranc, prop de Calvià, pel coll de sa Creu, a un penya segat de na Burguesa». Mentre que el seu fill «a principis de gener del trenta-set, el trobam detingut en una cel·la de la comissaria situada a la Plaça de Santa Magdalena de la Ciutat de Mallorca. [...] Eren un quinze homes empresonats i tots sabien que el fet de ser reclosos en aquella estança, equivalia a estar en capella. A entrada de fosca, obriren la porta i digueren quatre noms. Un d'ells era el de Gabriel Picornell. [...] No va exterioritzar cap ensurt, ni va parlar gaire. Amb fil de ferro els fermaren els canells i asseguraren que els quatre caigueren assassinats en el Camí Roig».⁸⁵¹ Amb al informació que aporta el *Diccionari Vermell* i el registre de defuncions de Palma, a més de l'informe de la fosses del cementeri de la mateixa ciutat, que s'exposa una relació de víctimes enterrades -369 identificades i 79 sense identificar-, obtingudes a partir de la consulta de diferents arxius i testimonis que no s'especifiquen adequadament, hem trobat molt pocs casos de persones sense identificar que morissin pel desembre de 1936 i gener de 1937. Per tant, no es pot descartar que fossin portats vora el cementeri de Porreres i allà executats.

Quant a Ignasi fou detingut el 20 de juliol i tancat a la Presó provincial. Posteriorment ingressà al castell de Bellver, d'on fou tret la nit del 8 de gener de 1937 amb 11 persones més i amb tota probabilitat la major part d'elles foren assassinats a La Creu de Porreres. Aquestes persones eren: l'uguetista Jaume Capó Amengual, els anarcosindicalistes Antoni Nicolau Jiménez i Miquel Rigo Abraham, el socialista Joan Perelló Serra, el comunista Joan Prats Ramon i el tipògraf de Sencelles Miquel Ques Torrens. De la treta sembla que el militant anarcosindicalista, Eduardo Ortega Bartolomé va salvar la vida. D'Alfons Pons Tibau, Manuel Orero Gener i Andreu Pol Miró, no tenim cap informació.⁸⁵²

⁸⁵⁰ SUÁREZ SALVÀ, MANUEL. *La presó de Can Mir. Un exemple de la repressió feixista durant la Guerra Civil a Mallorca*. Palma: Lleonard Muntaner Editor, 2011, pàg. 190. GINARD FERÓN, David. *Aurora Picornell (1012-1937). De la història al símbol*. Palma: Documenta Balear, 2016, pàg. 179. Segons la documentació del Govern Civil, dia 26 de setembre de 1936, ingressaren a la presó de Can Mir les següents persones: Lamberto Juncosa Iglesias, Valeriano Prieto i Gabriel Picornell (no s'especifica el segon llinatge). El dos darrers procedien de l'Hospital Provincial de Palma. ARM, GC, 770, reg. 1.526-1.527, foli 76.

⁸⁵¹ Cal dir que el pare d'Aurora Picornell apareix a la publicació amb el nom d'Ignasi Femenias Bestard. CAPELLÀ FORNÉS, Llorenç. *Diccionari Vermell*. Palma: Editorial Moll, 1989, pàg. 131 i 133.

⁸⁵² ARM, GC, 771, reg. 90, foli 22. GARÍ SALLERAS, Bartomeu. *Porreres desfilades de dia, afusellaments de nit*. Palma: Documenta Balear, 2007, pàg. 277, 304 i 312. GINARD FERÓN, David. *Aurora Picornell (1012-1937). De la història al símbol*. Palma: Documenta Balear, 2016, pàg. 180. GARÍ SALLERAS, Bartomeu. «Fitxa de la fossa comuna de Porreres». SUÁREZ SALVÀ, Manuel (Coord.). *Les fosses de la repressió a Mallorca. Mapa de les fosses comunes de Mallorca (1a part)*. Palma: Conselleria d'Afers Socials (Govern Balear) i Associació Memòria de Mallorca, 2012, pàg. 228-236. Aquest estudi aporta un llistat de 118 víctimes que amb tota probabilitat foren afusellades o executades a La Creu de Porreres, vora el cementeri municipal del municipi. Actualment podem situar la xifra de víctimes entorn a les 130.

Joan i Llibertat, també germans seus van salvar la vida perquè partiren cap a Barcelona a l'Olimpiada Popular. Joan, s'allistà com a voluntari en l'operació militar d'Alberto Bayo, on fou ferit i traslladat novament cap a Barcelona. Va ingressar al camp d'Argelers dia 23 de juny de 1940, d'on hi sortiria el 14 de juny de 1941. Més endavant, va participar en organitzacions clandestines de resistència que lluitaren contra les forces hitlerianes. Arran de l'ocupació nazi, fou retingut pel règim de Vichy i incorporat al GTE –Grup de Travailleurs Étrangers– número 227. Posteriorment va caure en mans de les tropes alemanyes, que l'enviaren al camp de concentració de Dachau i morí poc mesos després de l'alliberament del camp a Tolosa de Llenguadoc.⁸⁵³

Pel que fa a Llibertat Picornell, durant la Guerra va viure un temps a la ciutat Comtal, on es va relacionar amb destacades militants comunistes i socialistes, que li van permetre realitzar una considerable tasca política a la Barcelona en Guerra. Dia 8 de maig de 1938, es casà amb el destacat dirigent de la UGT i del PSUC, Tomás Molinero Andaluz. Mesos abans d'acabar la Guerra, es traslladaren a Toulouse. Poc després, s'instal·laren a París. El mes de febrer de 1940, davant la imminent invasió nazi, sortiren cap a Nova York i posteriorment a Mèxic. Acabada la Segona Guerra Mundial, el matrimoni Molinero-Picornell amb els seu dos fills s'establiren definitivament a França.⁸⁵⁴

En darrer lloc esmentar la mort del company d'Aurora, l'enigmàtic agent del Komintern Heribert Quiñones. A principis de la Guerra passà a Menorca, on sembla va participar amb la repressió practicada contra els suposats desafectes a la República. Les fonts franquistes vinculen a Quiñones amb la violència practicada en aquells mesos.⁸⁵⁵ El mes de juny de 1937, es traslladar a València, on féu d'articulista i traductor. Acabada la Guerra, fou detingut a Alacant per l'exèrcit italià i alliberat al cap de poc temps. El juliol de 1939, fou novament detingut i empresonat, però sortí en llibertat el mes d'octubre de 1940. La primavera de 1941, es traslladar a viure a Madrid, on treballà dins la resistència comunista. Dia 30 de desembre de 1941, fou detingut i patí terribles tortures als calabossos de la Direcció General de Seguretat. Posteriorment, va ingressar a la presó de Porlier el mes de febrer de 1942. Un consell de Guerra el condemnà a mort. Fou afusellat al cementeri de l'Almudena dia 2 d'octubre de 1942. Sembla que fou fermat a una cadira, perquè tenia l'espina destrossada per les tortures que havia patit mesos abans.⁸⁵⁶

⁸⁵³ Segons l'investigador Xicu Lluy, la presència de Joan Femenias és dubtosa i no està confirmada. LLUY TORRES, Xicu. *Els nostres deportats. Republicans de les Balears als camps nazis*. Palma: Documenta Balear, 2013, pàg. 78, 115, 122, 172 i 262. GINARD FERÓN, David. *Aurora Picornell (1012-1937). De la història al símbol*. Palma: Documenta Balear, 2016, pàg. 193-194, 199.

⁸⁵⁴ GINARD FERÓN, David. *Aurora Picornell (1012-1937). De la història al símbol*. Palma: Documenta Balear, 2016, pàg. 193-194, 197-198.

⁸⁵⁵ En aquest sentit, vegeu: GINARD FERÓN, David. *Aurora Picornell (1012-1937). De la història al símbol*. Palma: Documenta Balear, 2016, pàg. 186-189.

⁸⁵⁶ GINARD FERÓN, David. *Heriberto Quiñones y el movimiento comunista en España (1931-1942)*. Palma: Documenta Balear, 2002. GINARD FERÓN, David. *Aurora Picornell (1012-1937). De la història al símbol*. Palma: Documenta Balear, 2016, pàg. 196-197

Amb aquestes morts que semblen un extermini familiar, els feixistes no es van conformar. Sembla que el mateix dia que va morir Maria Pasqual, el seu espòs, Josep Julià Jaume, dirigent de les Joventuts Socialistes Unificades fou tret juntament amb 11 persones més del Castell de Bellver i, també assassinat a La Creu de Porreres. Possiblement ambdues persones foren assassinades plegades.⁸⁵⁷ Mesos després d'haver finalitzat la Guerra, el Butlletí Oficial de la Província de les Balears anunciava a la seva edició de dia 3 d'octubre de 1939, la desaparició de Josep Julià amb aquestes paraules: «José Juliá Jaume, de 26 años de edad, casado civilmente, hijo de Mateo y Catalina, mecánico, natural y vecino de Palma, que estaba domiciliado en la calle de Picornell, número 17, directivo de la disuelta sociedad declarada fuera de la ley Radio de las Juventudes Comunistas, que estuvo instalado en esta ciudad, calle Pi Margall, número 1, actualmente en ignorado paradero».⁸⁵⁸ El mes de setembre de 1936, els falangistes assassinaren el company d'Antònia Pasqual, Luis Montero Ramírez.⁸⁵⁹

Altres dones foren brutalment violades i assassinades en el transcurs del conflicte armat. El cas més conegut fou l'assassinat de les cinc voluntàries de la Creu Roja que vingueren amb l'expedició catalana del capità Albert Bayo. Aquestes execucions també es feren sense dilacions ni consells de Guerra, simplement aplicaren la detenció i seguidament l'execució. Ara bé, a diferència de les anteriors, aquestes execucions foren emprades pels repressors per demostrar el poder de les noves autoritats davant la resta de la població. A hores d'ara, aquestes persones son víctimes de desaparicions forçades i no es coneix el lloc exacte on foren inhumades.

A principis de setembre de 1936, cinc infermeres, les germanes Daria i Mercè Buxadé Adroher, Maria García, Teresa i una altra sanitària de la qual desconeixem el seu nom es van allistar juntament amb altres dones a l'expedició catalana dirigida pel capità Bayo que tenia la intenció de recuperar les illes en favor de la República. L'expedició de reconquesta, que cal considerar-la com l'única etapa d'enfrontament armat de la Guerra a Mallorca, es va iniciar arribar a la zona de Llevant de Mallorca a mitjan d'agost de 1936. Després d'uns vint dies de guerra, l'acció militar va fracassar i els

⁸⁵⁷ ARM, GC, 771, foli 20. Ordre d'alliberar: Jaume Bauzá Far, Francisco Cabello Jurado, Antonio González Rodríguez, Emilio García Peñuelas, Bernat Gaita Isern, Josep Julià Jaume, Joan Mas Fiol, Miquel Monserrat Parets, Joan Monserrat Parets, Joan Mercant Rebassa, Valentí Monzó Bartual.

⁸⁵⁸ GINARD FERÓN, David. *El moviment obrer de Mallorca i la Guerra Civil (1936-1939)*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1999, pàg. 86. Vegeu també: CAPELLÀ FORNÉS, Llorenç. *Diccionari Vermell*. Palma: Editorial Moll, pàg. 92-93. GARÍ SALLERAS, Bartomeu. *Porreres desfilades de dia, afusellaments de nit*. Palma: Documenta Balear, 2007, pàg. 303.

⁸⁵⁹ «Tenia uns trenta-cinc anys. Fadrí. Treballava de guixaire. Pertanyia al Partit Comunista i gaudia de fama de bon orador. Deien que no era mallorquí. Que era una agent rus vingut de fora Mallorca, però tot era mentida. Dins l'escala d'odis que les diverses actituds esquerranes podien despertar entre les dretes, Lluís Montero ocupava lloc de privilegi. Ignor quan es va produir la seva mort, tot i que possiblement es produís dins el setembre del trenta-sis. Conec l'indret: el Castell de Bellver. Per les avingudes, un grup de dones que anaven a triar bessó, veren passar dins un camió quatre baguls de fusta blanca. Dins un hi duien Joan Mercant; dins un altre, Lluís Montero. Una de les dones ho va explicar a les altres. I afegí: els han mort avui, a les sis de la matinada». CAPELLÀ FORNÉS, Llorenç. *Diccionari Vermell*. Palma: Editorial Moll, 1989, pàg. 114-115.

expedicionaris van rebre l'ordre de reembarcament immediat dia 4 de setembre de 1936. La ràpida acció, va provocar que una part de la tropa –entre elles les cinc dones– quedessin en terra. A partir d'aquests moments les hordes feixistes iniciaren la persecució dels milicians que quedaren aïllats, que al cap de poc temps foren detinguts i alguns d'ells exposats al públic com a boti humà de guerra a la placa de Sa Bassa de Manacor i a l'Escola Graduada del mateix municipi. Les cinc dones formaven part del grup de detinguts, que sembla s'acostà a unes 200 persones.⁸⁶⁰

No sabem exactament la quantitat de dones que vingueren amb l'expedició, ni tampoc les dades de la major part d'elles. Gràcies a les investigacions d'Antoni Tugores Manresa, Josep Massot i Muntaner i Jaume Miró coneixem algunes dades de les cinc infermeres que foren represaliades pels carrers de Manacor, molt especialment de les germanes Daria i Mercè Buxadé Adroher. Com hem dit, la resta de sanitàries eren Maria Garcia, Teresa i la cinquena d'elles, era l'autora d'un diari de memòries que ha permès reconstruir la seva estada a Mallorca durant les accions militars del front de Manacor.⁸⁶¹

Les germanes Daria i Mercè Buxadé Adroher havien nascut a Puebla de Zaragoza (Mèxic). Eren filles de Joan Buxadé i Maria Adroher Ribas, naturals de Santa Coloma de Farners (Girona). Poc temps d'haver-se iniciada la Guerra Civil, Daria i Mercè, juntament amb altres dones, decidiren presentar-se com a voluntàries als serveis sanitaris de l'expedició republicana de Mallorca. Arribaren a la illa el 18 d'agost de 1936, a bord del vaixell Ciutat de Tarragona i foren assignades a l'hospital de campanya situat prop de la base d'operacions de Son Carrió (Sant Llorenç des Cardassar). Una carta postal familiar confirma aquestes informacions:

«Queridos papas, nos encontramos perfectamente. Cuando escriban háganlo a las señas siguientes: Buque hospital Marqués de Comillas, hospital Torre Nova, pues como estamos de enfermeras está es nuestra dirección. Continuamos avanzando, cada vez hay más heridos. Esperamos que nos escribiréis enseguida. Muchos besos. Daria y Mercedes».⁸⁶²

El relat –en forma de dietari– d'una de les sanitàries també ens apropa a les vivències de les cinc dones, però també retrata, la desorganització de les tropes republicanes arribades a Mallorca. No tenim dubtes que aquest escrit és el preàmbul d'una dramàtica història de repressió ideològica que acabà amb l'execució de les seves protagonistes,

⁸⁶⁰ Vegeu imatges apèndix documental.

⁸⁶¹ El diari fou escrit per una de les voluntàries que desembarcà a la Punta de n'Amer. És un escrit personal i íntim en què es descriuen les condicions precàries i la desorganització que vivien els combatents que havien vingut a Mallorca a defensar les llibertats republicanes. Aquest document fou publicat pel setmanari falangista de Manacor, *Arriba* l'any 1938 i fou transcrit per l'historiador i dramaturg Jaume Miró va escriure una obra teatral titulada *Diari d'una miliciana* basada en el manuscrit, que guanyà el Premi Teatre Principal de textos teatrals de l'any 2012 i que fou representada arreu de Mallorca i Catalunya per l'Aula de Teatre de la Universitat de Barcelona que dirigeix el mallorquí Antoni Galmés.

⁸⁶² Carta postal enviada dia 21 d'agost de 1936 al seu pare, Joan Buxadé. Document cedit per Antoni Tugores Manresa.

cinc dones voluntàries que són capturades per les tropes franquistes dia 4 de setembre de 1936, després de quedar aïllades juntament amb altres expedicionaris a la zona de Guerra. L'endemà de la seva detenció foren traslladades a Manacor i, el capvespre son exhibides i fotografiades a l'edifici de l'Escola Graduada de la localitat, que fou reconvertit com a presó. Més tard foren passejades pels carrers de Manacor i acusades de prostitutes. A les dependències de Falange a l'edifici del Rosari situat a la plaça de sa Bassa (Manacor) els van fer una exploració ginecològica i, posteriorment, van ser torturades i violades. No hi dubtes que passaren un autèntic calvari. Una vegada exhibides i violentades sexualment, van ser executades la nit del 5 de setembre de 1936 a l'antic cementiri des Pla de Manacor, recinte catòlic que estava situat a la cruïlla dels camins de Son Carrió i del Port de Manacor.⁸⁶³

L'endemà dels fets, el metge Damià Deià va relatar a Palma que va fer una inspecció a les cinc voluntàries de Bayo i reconeixia que una d'elles era verge. Havien difamat i mentit la vida d'aquelles dones que foren assassinades com animals. Els textos del vicecònsol espanyol a l'Alger, Alvaro de Montoya Alcaráz inclouen un paràgraf on s'esmenta els darrers moments de vida de les germanes Daria i Mercè Buxadé Adroher, Maria García, Teresa i la sanitària desconeguda: «Seis mujeres de la columna catalana que desembarcó en Mallorca fueron hechas prisioneras y juzgadas. En el momento de ser fusiladas, los rebeldes exigían que gritasen: “Arriba España”. Una sola tuvo momentos de vacilación, pero las miradas de sus compañeras a detuvieron y murieron todas gritando: “Viva la República”, “Viva la libertad”».⁸⁶⁴

A banda dels assassinats execrables que fins ara hem presentat, hem d'afegir que 7 dones més foren afusellades a conseqüència d'un segrest. Es tracta dels casos de Magdalena Bassa Galmés, Gabriela Grimalt Sitglar, Francesca Salas Llull, Margalida Jaume Vanrell, Francesca Llull Font, Pilar Sánchez Llabrés i Joana Vaño Morales. Totes aquestes dones –exceptuant els casos de Pilar Sánchez i Joana Vaño Morales– foren afusellades al cementiri de Son Coletes de Manacor durant els mesos d'agost i setembre de 1936, coincidint amb les dates del desembarcament de Bayo i les accions bèl·liques posteriors.

Ni hi ha dubtes que la ciutat de Manacor i els seus voltants es convertiren en una de les zones de Mallorca més sacsejades per la repressió feixista i on es varen viure episodis realment sagnants, entre ells, l'assassinat de vàries dones. La primera víctima fou la manacorina Gabriela Grimalt Sitjar. La seva mort és una de les històries més vergonyoses de la Guerra Civil. Aquesta víctima va morir en mans de Joan Llull Andreu

⁸⁶³ Sobre el lloc on foren assassinades les cinc dones voluntàries de la Creu Roja. Vegeu, TUGORES MANRESA, Antoni. *Moriren dues vegades. Daria i Mercè Buxadé, infermeres catalanes assassinades a Mallorca l'any 1936*. Palma: Lleonard Muntaner Editor, 2017, pàg. 89-106.

⁸⁶⁴ CDMH, «De los actos cometido por los fascistas en la isla de Mallorca (octubre de 1936)». Manuscrit d'Álvaro de Montoya, PS-Madrid 809/32. Reproduït íntegrament a GINARD FERÓN, David. *La repressió a les Balears durant la Guerra Civil*. Quaderns d'Història contemporània de les Balears, núm. 76. Palma: Documenta Balear, 2015, pàg. 56.

l'1 de setembre de 1936. L'investigador Antoni Tugores assenyala que la causa de la mort fou el poder omnímode que tenia Falange durant la Guerra.

A finals d'agost de 1936, el front de Guerra s'havia estabilitzat. El tinent coronel, Luis Garcia Ruiz, aleshores governador civil de les Balears, va ser nomenat cap de les operacions militars al front de Manacor en substitució del coronel Ramos Unamuno. En aquest temps es va produir l'assassinat de Gabriela Grimalt. Una presumpta enemistat relacionada amb irregularitats d'una pastura de ramat fou la causa de la mort i la seva posterior desaparició. No fou una mort directa de la repressió, però l'assassí i els seus encobridors actuaren a l'ampar del sistema repressor. El periodista Llorenç Capellà descriu els esgarrifosos fets al *Diccionari Vermell*:

«Va ordenar en Joan de Son Perot [es refereix a Joan Lull Andreu]: “Anem a la caseta” i madò Gabriela va negar-se a obeir-lo. En Joan de Son Perot va tornar a ordenar, escopeta en les mans, ara a la cosina Maria [es refereix a Maria Roig]: “Vós anau-vos-en i aquí no ha passat res. Res. Si no... “Madò Maria li acopà corrensos pel mig del figueral. La veu de Gabriela esperonava. “Vés-te'n al Rector i conta-li-ho tot! Quan a uns dos-cents metres, l'alè trencat, va girar-se, Gabriela era de genollons. “Si m'has de matar, no em duguis a la caseta. Mata'm aquí”. Tanmateix ni les súpriques ni els sanglots ablaniren l'ànim d'En Joan [es refereix a Joan Lull Andreu], un home al qual havien armat per a defensar la seguretat ciutadana [formava part de Falange]. Però retornem als diàlegs. Madò Maria arribà al poble sense figures i sense cosina. Hores després, l'amo En Joan ordenà a un al·lot de catorze anys, que tenia al seu servei, anomenat Jaume Lliteres: “Agafa un càvec i fes un clot, que hem d'enterrar una truja que s'ha morta darrera aquells feixos”. L'al·lot, juntament amb Pere Roig que també treballava a Son Perot, anà a estirar la truja, però trobà el cadàver d'una dona. Amo i criat, parlaren així: L'amo, perdonau, però és una dona morta! L'amo En Joan: (encanonant-lo a ell i al seu company). Cavau aviat el clot! Cas que no el caveu, el cavaré jo, però serà per tres».⁸⁶⁵

La brutal mort de Gabriela Grimalt no acabà aquí. Després de la desaparició, la seva família va visitar el capità Jaume, cap de Falange de Manacor, però no aconseguiren res. L'entramat repressiu de Manacor i l'assassí, Joan Lull taparen els fets i esquivaren d'aquesta manera un procés judicial. De totes maneres, pensam que no hi havia res a fer, ja que la justícia militar dels anys de la guerra amagava les malifetes dins la impunitat. Tugores Manresa, investigador dels fets també ho afirma: «que els actes criminals i terroristes de Falange i membres de l'Exèrcit, va impedir que els seus fills s'adrecassin a les instàncies judicials, en vista que el poder polític estava en les mateixes mans dels repressors».⁸⁶⁶

⁸⁶⁵ CAPELLÀ FORNÉS, Llorenç. *Diccionari Vermell*. Palma: Editorial Moll, 1989, pàg. 83-84. Vegeu també l'apartat: «Desapareix Gabriela Grimalt» dins TUGORES MANRESA, Antoni. *Víctimes invisibles. La repressió de la dona durant la Guerra Civil i el franquisme a Mallorca*. Barcelona: Associació Cultural Tria d'Assaig, 2011, pàg. 112-114.

⁸⁶⁶ TUGORES MANRESA, Antoni. *Víctimes invisibles. La repressió de la dona durant la Guerra Civil i el franquisme a Mallorca*. Barcelona: Associació Cultural Tria d'Assaig, 2011, pàg. 113.

El silenci de la desaparició de Gabriela Grimalt Sitjar durà dèsset anys. La mort de la tercera esposa de Joan Lull dia 12 de noviembre de 1953 en circumstàncies estranyes, va fer que el cas de Gabriela Grimalt sortís de l'obscuritat. Gabriel Mesquida, fill de Gabriela arraconà la por i denuncià també la desaparició de la seva mare. Aquest fet va provocar l'obertura del procés judicial núm. 77/1953 que acabà amb el dictamen d'una sentència. Dia 11 de març de 1955, el tribunal va considerar «que los hechos que se declaran probados integran un delito de asesinato cualificado por la alevosía, previsto y sancionado en el art. 412 n. 1 del Código Penal de 1932».⁸⁶⁷ Per tant, culpà a Joan Lull com a responsable criminal d'haver comés un acte d'assassinat voluntari. Ara bé, el jutge va ordenar l'absolució de l'acusat, ja que el delictes havia prescrit, perquè havien passat més de quinze anys de l'inici del sumari. El mateix dia, Joan Lull fou posat en llibertat de la presó. Aquesta resolució “pactada” segurament amb antelació, posava al descobert totes les misèries del règim nacional catòlic del general Franco. A més d'aquest fet, algunes de les persones que varen intervenir directament en el procés, com fou el cas del seu instructor, foren sancionades. D'altres recriminades, com fou el cas del director del diari *Baleares* que va publicar la notícia. Una altra vegada, el règim de Franco va fer arraconar les vides dels qui foren repressaliats, però no aconseguiren el seu oblit etern. Les investigacions del periodista, Llorenç Capellà Fornés i molt especialment, d'Antoni Tugores Manresa han fet visible l'esgarriós assassinat de Gabriela Grimalt Sitjar que va succeir a la finca de Son Mas de Manacor l'1 d'octubre de 1936. Tenia 59 anys i era vídua de Joan Mesquida Reixac i tenia tres fills.

La segona víctima fou Margalida Jaume Vanrell que va morir uns dies abans que Gabriela Grimalt. Diuen els papers oficials que Margalida Jaume «desapareció el 28 de agosto de 1936 a consecuencia de la Guerra».⁸⁶⁸ Aquesta frase tan freda era una de les maneres que utilitzava la nova autoritat per argumentar una mort de la repressió.

La història de la Guerra a Manacor ens aporta el perfil biogràfic de Margalida Jaume Vanrell. Aquesta dona havia nascut a Llubí el 21 de juliol de 1936, era filla de Mateu Jaume i Francesca Vanrell. Estava casada amb Antoni Alomar Mas, un relloger que s'havia establert davant el convent dels Dominics a Manacor. Tenien dues filles. Durant els primers dies d'agost de 1936, Antoni Alomar va ser traslladat a la comissaria de Manacor, on va ser retingut. Després d'una setmana sense notícies, uns feixistes es van personar al seu domicili van explicar a Margalida, que ben aviat alliberarien el seu marit, però que necessitaven el seu testimoniatge. Margalida Jaume es va traslladar a les dependències de la policia. Hores després, el seu espòs fou posat en llibertat, però ella restà a la comissaria. Al cap d'unes hores, Antoni Alomar va tornar a la policia i va poder veure, des del carrer, a la seva dona, asseguda al pati. No el deixaren entrar ni tampoc li van donar cap explicació. Antoni Alomar desaparegué els primers dies del

⁸⁶⁷ Vegeu els apartats «el procediment judicial, la reconstrucció dels fets i la sentència» a TUGORES MANRESA, Antoni. *Víctimes invisibles. La repressió de la dona durant la Guerra Civil i el franquisme a Mallorca*. Barcelona: Associació Cultural Tria d'Assaig, 2011, pàg. 117-146. El diari *Baleares*, també es va fer ressò del procediment a les edicions dels dies 20, 21 i 25 de novembre de 1953.

⁸⁶⁸ TUGORES MANRESA, Antoni. *Manacor, la guerra a casa*. Palma: Documenta Balears, 2006, pàg. 216.

mes de setembre de 1936. Margalida Jaume que estava embarassada de set mesos, feia uns dies que havia estat assassinada.

La mort de Margalida Jaume i el seu espòs és encara un fet molt confús. Algunes fonts afirmen que ambdues persones foren afusellades a Son Coletes. D'altres informacions, apunten la possibilitat de que Margalida Jaume fos afusellada a Petra i el seu cos fos inhumat a una fossa del cementiri municipal de la localitat:

«Mon pare fou detingut el mes d'agost de 1936. Aquell dia el vingueren a cerca a ca nostra, a Manacor. Anys després vàrem saber que l'acusaren de tindre una emissora i de passar informació al bàndol republicà. El van tancar dues vegades. El primer cop, els primes dies del mes d'agost. Hi va estar 8 dies tancat al calabós de la policia de Manacor. El mateix dia que van tancar a la meva mare alliberaren ma mare, però uns dies més tard el van tornar a tancar. Era finals de setembre del 36. No sabem exactament a on, però sospitem per informacions posteriors, que el seus cos pugui ser al poble de Petra, més concretament al seu cementiri. Un conegut del poble de Petra la va veure morta dins una fossa amb altres cossos al cementeri de Petra».⁸⁶⁹

Sigui com sigui, el que és ben cert, és que Margalida Jaume –embarassada de set mesos– fou sotmesa a tot tipus d'humiliacions i tortures i finalment assassinada. El seu marit, també va seguir el mateix camí. Les seves morts poden estar relacionades amb varies hipòtesis: la desaparició de l'alcalde de Manacor, Antoni Amer Llodrà, tema de deutes –Antoni Alomar venia a termini–, o bé, perquè no amagava les simpaties pels republicans i per aquest motiu «foren acusats de tenir una emissora de ràdio per fer senyes al rojos».⁸⁷⁰ Després de les seves morts, un militar de Manacor va cridar a la família de Llubí perquè es fes càrrec de les dues filles del matrimoni, que havien queda tota soles.

Magdalena Bassa Galmés fou una altra víctima de la violència feixista. Va néixer a Manacor el 18 d'abril de 1908. Era filla de Joan Bassa Santandreu i Isabel Galmés Mora. Estava casada amb Jaume Carrió Bauçà *Fontpella*, zelador municipal de de Son Carrió. Tenien una filla. Quan es va produir el reembarcament de les forces de Bayo, el 4 de setembre de 1936, els falangistes cercaven el seu marit, l'acusaven d'haver col·laborat amb els expedicionaris catalans. No el trobaren. Seguidament apressaren a Margalida Bassa perquè confesas on estava amagat. No ho aconseguiren i s'esbravaren amb ella. Sembla que «fou violada per falangistes vora el pont del tren del camí de son Carrió, a les portes de Manacor. Després fou tancada a l'Escola Graduada de Manacor juntament amb les cinc voluntàries de la Creu Roja i l'afusellaren a Son Coletes, el

⁸⁶⁹ Entrevista a Antònia i Francesca Alomar Jaume. CAPELLÀ FORNÉS, Margalida. *Dones Republicanes. Memòria de la Guerra Civil a Mallorca (1936-1939)*, volum I. Palma: Lleonard Muntaner Editor, 2009, pàg. 16.

⁸⁷⁰ TUGORES MANRESA, Antoni. *Manacor, la guerra a casa*. Palma: Documenta Balears, 2006, pàg. 218. CAPELLÀ FORNÉS, Llorenç. *Diccionari Vermell*. Palma: Editorial Moll, 1989, pàg. 90.

mateix 4 de setembre de 1936. Tenia 28 anys».⁸⁷¹ Possiblement, fos la sisena dona que referencia l'expedient del vicecònsol espanyol a l'Alger, Alvaro de Montoya Alcaráz: «Seis mujeres de la columna catalana que desembarcó en Mallorca fueron hechas prisioneras y juzgadas. En el moment de ser fusiladas....».⁸⁷²

Una crònica del diari *La Última Hora* de dia 7 de setembre de 1936 pot aclarir el destí final del matrimoni Carrió-Bassa. L'article no signat explica que a la zona de Son Carrió convisqué amb les tropes de Bayo, un dirigent comunista del poble que es deia *Jaime Fonpella*, amb la seva dona. Tot dos foren acusats de ser els principals culpables dels d'anys que ocorregueren al poble. També la ressenya acusa a un veí d'Alaró del qual no es dona el nom.⁸⁷³ Sembla que no va existir l'ajut als milicians de Bayo, sinó que fou l'excusa perquè fossin detinguts, torturats i eliminats. Magdalena fou violada i assassinada per un escamot de Falange, mentre que el seu marit fou trobat penjat a una biga a principis de setembre de 1936.⁸⁷⁴

Dia 8 de gener de 1937, assassinaren Francesca Llull Font. Havia nascut a Manacor el 21 de maig de 1885. Era filla de Miquel Llull i Catalina Font, una família d'idees molt republicanes. Estava casada amb Llorenç Salas Domenge. Tenien dos fills. El seu fill va morir el 17 d'agost de 1936, per ser republicà i amic del batle de Manacor, Antoni Amer Llodrà que també fou assassinat. Francesca Salas Llull, la seva filla també fou assassinada dia 8 de gener de 1937 al cementeri de Son Coletes de Manacor. Tugores Manresa afirma que «ambdues dones estaven tancades a la presó de Manacor i varen desaparèixer. El motiu de la seves morts foren les seves idees polítiques, però també pesava un altre motiu, poder requisar els seus béns: la casa, les terres, el bestiar, els ormejos i les joies que tenien amagades. El seu fill Joan pogué salvar la vida, tot i que els falangistes el cercaren com a cans rabiosos».⁸⁷⁵

La maquinària repressiva va esclafar sense pietat les dones que es varen comprometre políticament amb les idees de la República. Com hem vist, aquestes foren eliminades sense contemplacions. El càstig que se'ls aplicà fou exemplar, escrupolosament previst i preparat. És vera també, que alguna d'elles va poder esquivar la mort. Entre aquestes dones cal destacar l'exemple de la destacada militant socialista, Maria Vaquer, que fou condemnada a mort i, posteriorment li commutaren la pena. O els casos de Maria

⁸⁷¹ TUGORES MANRESA, Antoni. *Manacor, la guerra a casa*. Palma: Documenta Balears, 2006, pàg. 207. CAPELLÀ FORNÉS, Llorenç. *Diccionari Vermell*. Palma: Editorial Moll, 1989, pàg. 34.

⁸⁷² CDMH, «De los actos cometido por los fascistas en la isla de Mallorca (octubre de 1936)». Manuscrit d'Álvaro de Montoya, PS-Madrid 809/32. Reproduït íntegrament a GINARD FERÓN, David. *La repressió a les Balears durant la Guerra Civil*. Quaderns d'Història contemporània de les Balears, núm. 76. Palma: Documenta Balear, 2015, pàg. 56.

⁸⁷³ MASSOT I MUNTANER, Josep. *El desembarcament de Bayo a Mallorca: agost-setembre de 1936*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1987, pàg. 219.

⁸⁷⁴ QUETGLAS, Damià. «Son Carrió, els visitants». MEMÒRIA CIVIL, MALLORCA EN GUERRA (1936-1986), Suplement del diari BALEARES, núm. 19 (Edició de dia 11 de maig de 1986). TUGORES MANRESA, Antoni. «Les dones i la guerra a Manacor». Revista CENT PER CENT (edició, 9 d'abril de 2009).

⁸⁷⁵ TUGORES MANRESA, Antoni. *Manacor, la guerra a casa*. Palma: Documenta Balears, 2006, pàg. 218.

Mayol i Rosa Colom, militants d'esquerra que van salvar la vida per circumstancials puntuals i casuals.

A més de les que foren assassinades, existia un altra grup de dones que foren empresonades per diferents circumstàncies que explicarem al proper apartat. Dins la presó passaren un autèntic calvari, molt especialment als darrers mesos de Guerra i durant el Primer franquisme. Aquesta circumstància va fer que algunes dones també hi perderen la vida. Indubtablement, les noves autoritats dissenyaren un règim penitenciari basat amb les tortures i l'adoctrinament.

3.2) Dones empresonades. Entre les tortures i l'adoctrinament

Amb el començament de la Guerra es produïren les primeres detencions de persones denominades desafectes. Dia a dia, les entrades a presó augmentaven, fet que va suposar la necessitat d'allotjar als presos a nous centres penitenciaris improvisats, com fou el cas del Castell de Bellver, la presó *Estaciones* o de Can Mir o els vaixells Jaume I i Cala Gat que estaven ancorats al moll de Palma. A més de les grans presons de la capital, molts detinguts foren confinats a dipòsits municipals arreu de Mallorca.

En els primers moments de la Guerra, el destí inicial de la major part dels apressats fou la Presó Provincial de Palma on van conviure les primeres setmanes del conflicte, homes i dones. Ara bé, coneixem també el cas d'una dona que fou empresonada a les bodegues del vaixell Jaime I. Es tracta de Catalina Salas Torres que ingressà a la presó el 24 de juliol de 1936. Aquestes circumstàncies es van donar fins les necessitats penitenciaris feren que s'obriessin les portes de la nova presó de dones *Hermanitas*, més coneguda amb el nom de Can Sales.

Una de les primeres dones detingudes fou Aurora Picornell Femenias. Sembla –tot i que no hi ha constància escrita– que la dirigent comunista fou una de les persones que varen visitar el governador civil, Antonio Espina en demanda d'armes per fer front al cop militar. Espina s'hi va negar. Ginard Ferón afirma que:

«Segons les notícies de premsa i altres informacions esmenten que només visitaren el governador civil, Ignasi Ferretjans, Emili Darder, Andreu Sureda, Jaume Garcia Obrador, Eloy Cob, Josep Feliu Rosselló i Bernat Gaita Isern, ara bé, atès el seu tarannà ferm i decidit i les seves responsabilitats dins el PCE, és altament probable, que com a mínim formes del grup que es congregaren en determinats moments del dia al voltant de governació».⁸⁷⁶

Després del fracàs de les gestions davant Espina, es refugià a la Casa del Poble. Allà fou arrestada per un escamot de Falange. Sobre la seva detenció, hi ha dues versions. La primera afirma que: «dia 19 de juliol, després que el general Goded decretàs l'estat de

⁸⁷⁶ GINARD FERÓN, David. *Aurora Picornell (1012-1937). De la història al símbol*. Palma: Documenta Balear, 2016, pàg. 145.

Guerra a les Balears i donàs lectura al ban que justificava la repressió, forces de Falange es dirigiren a ocupar determinats indrets de ciutat i alguns dels principals pobles de l'illa. Així, arribaren a la Casa del Poble cantant el *Cara al Sol*. No hi trobaren cap tipus de resistència i l'ocuparen immediatament. Els assaltants detingueren tots els treballadors presents en aquell moment, entre els quals es trobava la jove dirigent comunista Aurora Picornell que, assabentada del cop d'estat, hi havia anat a refugiar-se». ⁸⁷⁷ L'altra, que explica fou detinguda en una botiga dels voltants de l'edifici del Govern Civil. La seva germana va apuntar que Aurora es va dirigir a l'edifici de Capitanía a parlamentar amb els militars i fou detinguda. ⁸⁷⁸ Sobre el seu ingrés a presó sembla que va entrar a la Presó Provincial dia 19 de juliol en qualitat de governativa, però que no es va expedir fins dia 24. ⁸⁷⁹

La repressió femenina de la Guerra segueix sent una assignatura pendent. Com ja hem expressat, la major part de les dones que la patiren quasi mai explicaren el que hagueren de suportar, molt especialment, les dones empresonades, un fet molt humiliant i vexatori. Durant la Guerra, la població reclusa femenina a Mallorca no fou molt important. Tenim constància de la detenció d'algunes dones per motius polítics; però els casos més nombrosos són les dones *rehén*, és a dir, dones que estaven tancades en condició d'ostatge, fins que es localitzàs els seus pares, homes, germans i, fins i tot fills. També n'hi hagué d'altres que després de ser internades varen morir. És un fet que demostra la crueltat i les pressions dels confinaments femenins a Mallorca durant la Guerra i la immediata postguerra. L'investigador Ricard Vinyes exposa que en temps de la Guerra Civil i el primer Franquisme, el que va succeir a l'univers penitenciari masculí també es va donar el femení, ara bé, hi afegeix una sèrie de diferències molt importants que sens dubte explicarien molt bé el que va ser la reclusió femenina, que sens dubte fou molt més terrible que la masculina:

«Un paisaje con niños, una muy inferior oferta laboral penitenciaria y un mayor aislamiento respecto la sociedad. Por supuesto, existe una última distinción, la que se deriva de la diferencia de género y su consecuencia. En el encierro femenino existió una presión más alta en temas importantes para la estrategia del poder destinado a doblegar y transformar la vida de las presas, como por ejemplo una mayor presión religiosa o un más importante ocultamiento de su condición de presas políticas, pero no fueron más que aumentos de intensidad de lo que sucedía con sus compañeros varones encerrados

⁸⁷⁷ GARÍ SALLERAS, Bartomeu i SUÁREZ SALVÀ, Manuel. «Les Cases del Poble de Mallorca: La repressió després del cop d'estat». Actes de les Primeres Jornades sobre el moviment obrer a Mallorca organitzades per l'Ateneu Pere Mascaró i la Fundació Emili Darder. GINARD FERÓN, David (Coord.). *La Casa del Poble i el moviment obrer a Mallorca (1900-1936)*. Palma: Leonard Muntaner Editor, 2016, pàg. 187.

⁸⁷⁸ CAPELLÀ FORNÉS, Llorenç. *Diccionari Vermell*. Palma: Editorial Moll, pàg. 13. CAPELLÀ FORNÉS, Llorenç. «Entrevista a Llibertat Picornell. Acarant una història pròpia, plena d'infortuni». MEMÒRIA CIVIL, MALLORCA EN GUERRA, núm. 30 (edició de dia 27 de juliol de 1986). GINARD FERÓN, David. *Aurora Picornell (1012-1937). De la història al símbol*. Palma: Documenta Balear, 2016, pàg. 151.

⁸⁷⁹ ARM, GC, 770, foli 47. «Registro 971. Director Prisión Provincial. Orden de ingreso de Pablo Cantarellas y Aurora Picornell.

en cualquier presidio, no es una diferencia, es un aumento de presión, no algo que distinga un encierro del otro».⁸⁸⁰

Sobre la reclusió de les dones a Mallorca –tot i que no existeixen dades definides– podem aportar algunes informacions importants. Com hem exposat, la documentació del Govern Civil de les Balears, Negociat 3r d'Ordre Públic corresponent a l'any 1936 certifica que la primera dona detinguda durant la Guerra Civil fou Aurora Picornell Femenias, que ingressà a la Presó Provincial de Palma dia 24 de juliol de 1936, juntament amb Pau Cantarelles. A més explica que tres dies després, fou detinguda i tancada al vaixell Jaume I, Catalina Salas Torres. Segons el seu expedient era una persona molt perillosa. Fou acusada de repartir propaganda subversiva i d'insultar a les forces de seguretat. La mateixa documentació aporta que dia 28 de juliol, fou detinguda i empresonada a la Provincial, Magdalena Alberti Calafell. Aquests són les primeres detencions de dones que hem pogut documentar, però com podem suposar la captura de dones no es va aturar aquí.

Dia 30 de juliol, apareix per primera vegada als registres governamentals d'Ordre Públic *ingresos en la Cárcel de mujeres*, tot i que encara la informació es referia a les persones que ingressaven a la presó Provincial de Palma. Aquest dia, hi entraren, Rosa Cabot i Margalida Frau Perelló. Dia 2 d'agost de 1936, fou el torn d'Esperança Comellas Vidal, Catalina Flaquer Pasqual i la seva filla Antònia Pasqual Flaquer. Dia 20, Francisca Nuñez Peña. Dia 24, les germanes Maria i Nieves Goñi Unzue. El mes de setembre foren tancades Maria de la Concepción Riuz Rey, Fulgencia Garcia Miñano, Maria Morro Coll, Magdalena Pallicer Sánchez i Carme González González. El mes d'octubre, Catalina Gil Julià. El mes de novembre de 1936 ingressaren a presó les següents persones: Maria Ferragut Cañellas, Maria Pascual Flaquer, Catalina Rover Odonell i Margalida Colomar Genovard.

El mateix mes de novembre, el capità inspector de centres penitenciaris de Mallorca, Francisco Real que fou nomenat per aquest càrrec el 5 d'agost de 1936, signa una relació de les primeres recluses que ingressaren a la presó de Palma en el transcurs dels primers mesos de guerra i, que reproduïx l'investigador David Ginard Ferón a l'estudi *Entre el castigo y la rendición*:

«Pel mes d'agost de 1936 ingressaren a presó: Francisca Mir Pol, Catalina Salas Torres, María Vaquer Moll, Francisca González Muntaner, Francisca González Llompert, Catalina Gelabert Socias, Isabel Ferrer Garau, Bàrbara Juan Torres, Margarita Cifre Ferrer. El mes de setembre María Ortiz Sans, Magdalena Pallicer Sánchez, Maria Colomar, Paloma Martí, Catalina Gil Julià, Maria de la Concepción Ruiz Rey, Fulgencia García Miñano, Magdalena Bernardo Coll, Antònia Colomar Puig, Francisca Seguí Roca, Catalina Viver Cerdà i Salvadora Batllaura Rubinat de Fernández. El mes d'octubre Catalina Marqués Mayol, Jeanne Marqués Mayol, Catalina Marqués de

⁸⁸⁰ VINYES, Ricard. «El presidio femenino durante la Dictadura». GÁLVEZ BIESCA, Sergi i HERNÁNDEZ HOLGADO, Fernando (Editors). *Presas de Franco*. Madrid: Fundación de Investigaciones Marxistas y Centro de Ediciones de la Diputación de Málaga (CEDM), 2007, pàg. 33.

Mayol, Maria Lluïsa Marqués Mayol, Margalida Frau Perelló. I pel mes de novembre, Maria Prats Cardona i Maria Martínez Prats».⁸⁸¹

Seguint amb la documentació del Govern Civil, pel mes de novembre de 1936, 8 dones foren posades en llibertat, per tant, en algun moment formaren part de la població reclusa. Aquestes dones eren: Carme Juan de Benito, Magdalena Ballester Capó, Esperança Cruelles Vidal, Antònia Colomer Puig, Margalida Nadal Pons i Margaret Wolney. Altres preses confinades a la presó de Can Sales foren les següents persones: Pereta Gomila Adrover, Catalina Mayol, Catalina Vich, Maria Sastre Vallès, Joana Llull Durán, Francisca Pizá Company, Catalina Marquès Mayol, Catalina Massuti, Pura Manzanares, Llibertat Mulet, Aurora Picornell Femenias, Antònia Pasqual Flaquer, Catalina i Maria Pasqual Flaquer, Belarmina González Rodríguez i Antònia González.

Entre el mes de juliol i novembre de 1936, hem pogut documentar que unes 50 dones passaren per les presons de Palma, ara bé, sembla que durant la Guerra, la població reclusa femenina va ser superior i va oscil·lar en torn al centenar de preses o més. Sabem que la major part de les recluses estaven empresonades als centres penitenciaris de Palma, però també n'hi hagué que foren tancades a presons municipals. Ens consta l'existència d'altres dipòsits més petits a diferents pobles de Mallorca (Inca, Manacor, Esporles), que van estar en funcionament almenys durant un temps. Així, sabem que al principi de la Guerra una vintena de dones van ser empresonades en una secció de la presó comarcal de Manacor, que era un centre penitenciarí estava situat a l'antic refectori dels dominics, a l'actual edifici dels Jutjats de la Plaça de Creus i Fontirroig. Un testimoni oral corrobora aquesta informació: «Maria Muntaner Riera d'Artà fou detinguda i ingressà a la presó de Manacor dia 17 d'agost de 1936, juntament amb setze persones més. Maria Massot Moll, que també fou empresonada el mateix dia, va testimoniar el següent: «Ens traslladaren a la presó de Manacor. Bé, jo no sé si aquell enfony era una presó, però li feien servir. Record, una estança petita, on feren cabre vint-i-dues dones».⁸⁸² L'investigador Antoni Tugores va arrebregar una llista de 60 noms de dones de Manacor empresonades en el transcurs del conflicte. Tot i aquesta relació, existeix la possibilitat que hi hagués més detingudes. La raó que exposa l'investigador és que pot ser que algunes recluses mai foren inscrites de manera oficial.⁸⁸³

⁸⁸¹ GINARD FERÓN, David. «Entre el castigo y la rendición. Las mujeres encarceladas en las islas Baleares», *STUDIA HISTÓRICA. Història Contemporànea*, núm. 29. Salamanca: Ediciones Universidad de Salamanca, 2011, pàg. 265. GINARD FERÓN, David. *Aurora Picornell (1012-1937). De la història al símbol*. Palma: Documenta Balear, 2016, pàg. 156.

⁸⁸² MOREY SUREDA, Jaume. *Artà. Llarg camí cap el desastre*. Volum II. Palma: Documenta Balear, 2016, pàg. 222. CAPELLÀ FORNÉS, Margalida. *Dones Republicanes. Història de la Guerra Civil a Mallorca (1936-1939)*. Palma: Leonard Muntaner Editor, pàg. 166.

⁸⁸³ Vegeu: Llista de preses manacorines. TUGORES MANRESA, Antoni. *Víctimes invisibles. La repressió de la dona durant la Guerra Civil i el franquisme a Mallorca*. Barcelona: Associació Cultural Tria d'Assaig, 2011, pàg. 194-197.

Una altra informació important sobre la reclusió de les dones és un informe elaborat per les autoritats franquistes el mes d'abril de 1937 que assenyala a Mallorca hi havia 270 detinguts governatius, dels quals 258 eren homes i 12 dones. Hipotèticament, aquests presos s'utilitzarien per un intercanvi amb presoners del bàndol republicà. Aquests reclusos suposarien un 5% del total de presos polítics de Mallorca. Son dades aportades per l'historiador David Ginard a partir d'una documentació conservada al Ministeri d'Afers Exteriors.

La major part de les dones que estaven empresonades foren acusades de delictes contra el *Movimento Salvador* d'Espanya. L'investigador David Ginard Ferón exposa que segons referències publicades a la premsa mallorquina de l'any 1938 trobam que 18 dones foren acusades d'adhesió a la rebel·lió, 5 d'excitació, 4 de provocació i una d'agressió a les forces de seguretat.⁸⁸⁴ A més, afegeix que les principals acusacions fan referència a la seva participació amb repartiments de propaganda d'esquerres, pronunciar-se contra els símbols i elements enaltidors del nou règim com banderes o himnes feixistes, o bé, per haver facilitat ajuts a persones o familiars d'esquerres. També hi hagué dones que foren acusades de delictes comuns, com la prostitució, els avortaments, l'estraperlo i per haver comès robatoris. Ben segur, aquesta darrera acusació fou deguda a la delicada situació que vivien algunes famílies durant la Guerra. Aquestes preses no tenien res a veure amb les que foren tancades per temes polítics, però demostra que existí la convivència entre els dos col·lectius. Ara bé, com apunten les investigacions, la relació entre aquestes preses no fou sempre bona.⁸⁸⁵

Com hem exposat, quan va començar la Guerra no existia a Mallorca un centre penitenciari exclusiu femení. Pel novembre de 1936, fruit de la necessitat d'improvisar nous espais penitenciaris, un antic asil va ser convertit en la nova Presó Provincial Femenina de Palma. L'edifici, avui desaparegut, fou incautat per ordre del comandant militar, Trinidad Benjumeda del Rey i, era conegut amb el nom de *Las Hermanitas*, ja que era utilitzat des de 1876 per la congregació religiosa de las *Hermanitas de los Pobres*. Estava situat al carrer de Can Sales de Palma, número 42, just darrera de l'actual biblioteca. La nova presó, tot i que depenia de la Presó Provincial, tenia un director propi, Joan Clar Moreno, que fou seleccionat per Falange i estava sota les ordres de l'Inspector de centres penitenciaris, el capità d'Infanteria Francisco Real. Comptava també amb dues vigilants femenines, un sergent, un caporal i vuit soldats que custodiaven la nova presó. Aquesta, en poc mesos, es va convertir en un terrible centre penitenciari, on moltes dones foren confinades en condicions realment indignes.

⁸⁸⁴ GINARD FERÓN, David. «Entre el castigo i la redención. Las mujeres encarceladas en las islas Baleares (1936-1943)». *STUDIA HISTÒRICA, Historia Contemporánea*, núm. 29, Salamanca: Ediciones de la Universidad de Salamanca, 211, pàg. 246.

⁸⁸⁵ GINARD FERÓN, David. «La prisión Central de Mujeres de Palma de Mallorca (1936-1943)». GÁLVEZ BIESCA, Sergi i HERNÁNDEZ HOLGADO, Fernando (Editors). *Presas de Franco*. Madrid: Fundación de Investigaciones Marxistas y Centro de Ediciones de la Diputación de Málaga (CEDM), 2007, pàg. 71. NÚÑEZ DIAZ-BALART, Marta. «1939: Año de la prostitución». GÁLVEZ BIESCA, Sergi i HERNÁNDEZ HOLGADO, Fernando (Editors). *Presas de Franco*. Madrid: Fundación de Investigaciones Marxistas y Centro de Ediciones de la Diputación de Málaga (CEDM), 2007, pàg. 45.

No coneixem exactament la relació de preses comunes que passaren per la nova presó de Palma. Sabem que pocs dies després de la seva obertura, concretament, dia 11 de novembre de 1936 ingressaren 31 preses, de les quals 23 depenien de l'autoritat militar i 8 eren preses governatives, és a dir, tancades per ordre del governador civil i amb un alt risc de ser eliminades. En el transcurs de la Guerra, el nombre de preses va créixer considerablement, ja que l'entrada i sortida de preses era un fet molt constant. Ara bé, sembla que en cap moment es va passar del centenar de recluses. Hem d'afegir també, que la Presó Provincial de Palma va seguir albergant, almenys fins a 1940, a una dotzena de preses.

En el transcurs de la Guerra, els calabossos de Can Sales custodiaren destacades preses polítiques com la militant comunista, Aurora Picornell; la destacada socialista, Maria Vaquer Mayol, la ugetista Maria Roig Colomar; les destacades republicanes de Sóller, Catalina Mayol Lafouge, María Lluïsa, Catalina i Juana Marquès Mayol –esposa i filles del líder d'Esquerra Republicana Balear, Bernat Marquès Rullan, que fou afusellat durant la guerra-. També cal destacar les militants d'esquerra, Catalina Massuti Alzamora i Pura Manzanares García, esposes de l'alcalde de Felanitx, Pere Oliver Domenge i del jutge Pere Reus Bordoy, respectivament.⁸⁸⁶

A banda d'aquestes, cal dir també que hi havia un alt percentatge de dones que pertanyien a les classes populars mallorquines, amb escassa formació política i que foren empresonades en qualitat d'ostatge, és a dir, van ser detingudes a conseqüència de l'actuació política dels seus coneguts (esposos, fills o germans). Ho sabem perquè el seu expedient no consta cap acusació i, es deixava en blanc el motiu de la seva detenció o bé, s'explicitava amb l'expressió: «sin motivo». En ocasions, també a la seva fitxa policial es recollia com a motiu de la detenció, l'epígraf cruel de *rehén*. La paraula «rehén» era una categoria que significava que mentre no aparegués el seu espòs per fer front a les acusacions, l'esposa quedava empresonada i els seus fills abandonats. Aquesta notificació ho exposa clarament:

«Auditoria Militar de Marina (Alcudia)

Sr. Jefe de la Prisión de Palma:

Con esta fecha he providenciado el ingreso en prisión y a mi disposición como juez instructor de la Base Naval de Baleares a la vecina del Puerto de Alcudia, Teresa Cerdá Cifre a resultas de sumario que instruyo por pase al parecer al enemigo de su marido el

⁸⁸⁶ «Catalina Massuti fou empresonada a mitjan 1937. Se l'acusava de col·laborar amb l'esquerra. Una de les proves –que adjuntam a l'apèndix documental- fou una foto del sopar homenatge al president del govern, Casares Quiroga, que els republicans d'esquerra havien organitzat a can Pere Reus. La varen condemnar a 30 anys de reclusió». ADROVER OLIVER, Aina i CABOT CALÇAPEU, Joan. *Felanitx 1931-1939. República, guerra i repressió*, Felanitx, Res Publica Edicions, 2002, pàg. 85. GINARD FERÓN, David. «Entre el castigo y la rendición. Las mujeres encarceladas en las islas Baleares», *STUDIA HISTÓRICA. Historia Contemporánea*, núm. 29. Salamanca: Ediciones Universidad de Salamanca, 2011, pàg. 245.

agente de Policía marítima, José Segura; y para que tenga efecto intereso de V. se sirva admitirla en bien de la más recta administración de justicia. Dios guarde a Vd. Muchos años. Alcudia, a 3 de abril de 1937».⁸⁸⁷

Amb aquesta condició de presa, algunes dones van passar dies o mesos tancades sense que ningú els informés dels càrrecs que presentaven en contra seva, si és que els hi havia. Citam alguns exemples:

-Maria Cardell Socias, era de Llucmajor i estava casada amb Joan Lliteras Cardell també del mateix poble. Tenien tres fills Jaume, Joan i Bernat i vivien a Manacor. Dia 18 d'agost de 1936, fou detinguda a Manacor mentre cercaven la seva família. Va ser alliberada dia 3 de novembre del mateix any. Els falangistes ja havien assassinat el seus fills i espòs, que eren simpatitzants comunistes.

-Un altre cas d'ostatge va afectar a Francesca Ferrari Cortès, que fou detinguda juntament amb les seves filles menors d'edat. Dia 16 d'agost de 1936, foren tancades a la presó de Manacor. Francesca Ferrari fou alliberada quan hagueren assassinat el seu espòs, Rogeli Pérez Fontánz i els seus dos fills, Antoni i Roger Pérez Ferrari, que eren destacats dirigents socialistes.⁸⁸⁸ De manera significativa, també hi ha molts casos que les detingudes en qualitat de *rehén* eren mares de família nombrosa, com els cas que hem anomenat, o els casos de Catalina Mestres Mas, que tenia 9 fills; Margalida Torrens Esteva, amb sis fills o María Vidal Ramon, que tenia 5 fills.

-Un altre exemple molt significatiu d'aquesta condició és el cas que va afectar a Catalina Massutí Alzamora, esposa del darrer batle de la República de Felanitx, l'apotecari Pere Oliver Domenge. Els primers dies del cop d'estat, Pere Oliver, va aconseguir fugir d'una mort segura. Caps de Falange de Palma es dirigiren a Felanitx i al Port, cercant l'alcalde fugitiu. No el trobaren, per això, i a diferència de molts casos, fou retinguda la seva família a casa seva en qualitat d'ostatges. Un document del procediment judicial obert contra la seva persona, així ho explica:

«Auditoria de Guerra de las Baleares. El Excmo. Sr. Comandante militar de las Baleares, en un escrito fecha 19 del corriente dice lo siguiente: El Comandante Militar de Felanitx me dijo en un escrito fecha de día 17 del actual lo siguiente: -Excmo. Sr. adjunto tengo el honor de remitir a V. E. ejemplar del número 66 del semanario "Felanitx" correspondiente al día 14 del actual, en el que aparece una gacetilla con el título "Los traidores de Mallorca" en la que figura como uno de los visitantes del

⁸⁸⁷ AMDM, causa núm. 3.882/1.937. Oberta contra Josep Maria Segura Aguiló. APPr, lligall núm. 25/1937. L'expedient penitenciari de Teresa Cerdà Cifre diu que va néixer a Pollença el 1914. Vivia al Port d'Alcúdia. Era filla de Miquel Cerdà i de Margalida Cifre. Estava casada amb l'agent de la Policia Marítima, Josep Maria Segura Aguiló i no tenien fills. Dia 3 d'abril de 1937 va ingressar a la presó de dones de Palma conduïda per una parella de la Guàrdia Civil des d'Alcúdia. El seu delictes era: «Dando cuenta de su ingreso a resultas del sumario que se intruye por pase, al parecer de su marido el agente de la Policía Marítima José Segura, al enemigo». Dia 10 de juliol de 1937 fou posada en llibertat.

⁸⁸⁸ TUGORES MANRESA, Antoni. *Víctimes invisibles. La repressió de la dona durant la Guerra Civil i el franquisme a Mallorca*. Barcelona: Associació Cultural Tria d'Assaig, 2011, pàg. 195.

Presidente de la Generalidad de Barcelona Sr. Companys, el ex-alcalde de Felanitx del último Ayuntamiento de izquierdas, llamado D. Pedro Oliver Domenge, cuya familia esta retenida como rehenes en su domicilio según le participe en mi oficio número 248 del 21 de octubre próximo pasado.- Lo que con inclusión del documento que se cita a los fines de justicia procedentes, como continuación a mi escrito de 10 de los corrientes. Lo que con inclusión del periódico citado lo traslado a V. S. para su unión a la causa núm. 151 que se halla instruyendo. Palma de Mallorca, a 21 de noviembre de 1936. Capitán de Infantería Juez Instructor, Antonio García Alemany».⁸⁸⁹

Un temps després d'haver sortit de Mallorca, les autoritats deixaren la cerca de Pere Oliver i jutjaren militarment la seva esposa, que fou condemnada a trenta anys de reclusió. Per la seva banda, Miquel Oliver Massutí, fill de Pere Oliver i Catalina Massutí, fou detingut després del cop d'estat i confinat a diferents camps de concentració i batallons de treball de Mallorca, la península i el Marroc sota dominació espanyola. Miquel Massutí, cunyat de Pere Oliver i President de l'Associació per la Cultura de Mallorca (1932-1934) fou tancat a la presó de Can Mir.⁸⁹⁰

Altres víctimes que hem pogut documentar, que ingressaren a presó i en molts de casos varen ser jutjades i condemnades per un tribunal militar foren les següents persones: Catalina Amengual Guiscafré, Antonina Escanellas Alzamora, Catalina Mascaró Ferrer d'Artà; Aina Llodrà Roig i Catalina Pons de Felanitx; Joana Aina Ferrà Balaguer, Maria Llabrés Frontera, Joana Maria Tomàs Ferrà, Maria Torres Campomar i Catalina Vich Matas d'Esporles i Maria Bauzà Más de Sineu. El cas de Maria Bauzà fou molt significatiu. Era germana de Miquel Bauzà Mas, tenia dos fills. Mentre el seu germà estava tancat a can Mir, es disfressava de soldat per passar cartes i queviures. El febrer de 1937 fou descoberta. Dia 25 de febrer de 1938 fou condemnada a dos anys de presó per un consell de Guerra. L'acusaren de col·laboracionista i desobediència a l'autoritat. Maria Bauzà va complir la pena a la presó de Can Sales.⁸⁹¹

A mesura que passaren els mesos de Guerra, la presó de Can Sales va incrementar el nombre de recluses. Quasi sempre els ingressos foren a conseqüència dels motius ja expressats, és a dir, per ostatge o compromís polític. No fou fins la immediata postguerra quan canvia considerablement l'organització i nombre de preses del centre

⁸⁸⁹ AMDM, causa núm. 151/1.936, foli 2.

⁸⁹⁰ «Després d'exiliar-se, Pere Oliver Domenge va viure a Barcelona, on participà en l'organització de l'exili mallorquí i fou nomenat membre del Consell Executiu d'Esquerra Republicana Balear a Catalunya-Nova Mallorca. Arran de la derrota republicana es va refugiar a Clermont Ferran (França) i poc després, viatjà a Filipines. Residí en aquest país fins l'any 1952 quan retornà Felanitx. Al seu poble volia obrir la seva farmàcia però li denegaren, per aquest motiu reconvertí el negoci en la perfumeria *Nuredunna* que regentà, juntament amb les seves filles, Magdalena i Catalina, fins a la seva mort el 1968». VALLS DE PADRINES AMENGUAL, Joan. *El primer Pere Oliver Domenge. Trajectòria política i producció intel·lectual a Barcelona (1914-1923)*. Treball de recerca Màster d'Història Comparada. Universitat Autònoma de Barcelona, 2009, pàg. 83-86

⁸⁹¹ AMDM, causa núm. 31/1.937. Instruïda contra el caporal d'infanteria Martín Fons Carbonell; els soldats d'Infanteria Antonio Munar Real i Rafael Ferriol Fiol i els paisans, Pedro Rebassa Llinás, Miquel Bauzà Mas i Maria Bauzà Más.

penitenciari de dones mallorquí. A partir d'aquest moment, la població reclusa passa de 100 el mes de juny de 1940 a quasi mil, dos anys més tard. A més, es va produir un fet molt important, el principal centre penitenciari femení de l'arxipèlag balear canvia de nom i passa a denominar-se *Prisión Central de Mujeres de Palma de Mallorca*. Fou el moment en què es va convertir en una de les cinc presons centrals de l'Estat espanyol reservades als compliments de penes, juntament amb els penals de Màlaga, Alcalà d'Henares, Segovia –i més endavant las Ventas a Madrid– i el penal de càstig de Guadalajara.⁸⁹² Aquesta categoria penitenciària duia implícit l'allunyament –com a càstig– de les preses de les seves famílies. Per aquest fet, centenars de dones procedents de diverses parts de les illes i de la Península foren traslladades a Palma. En pocs mesos, dins el centre penitenciari Provincial de dones de Palma van arribar a conviure al voltant de mil recluses, amb unes condicions de vida totalment deplorables.

El primer grup de presoneres peninsulars que ingressaren a Can Mir procedien principalment de las presons de Menorca, Girona, de la presó de Ventas a Madrid i, sobretot Saturrarán, centre penitenciari situat en el municipi basc de Motrico. La major part de les internes eren «andaluses i d'Extremadura, tenien entre 18 i 70 anys i complien penes de reclusió per haver format part d'organitzacions i partits polítics d'esquerra –com el PSOE, CNT i PCE– o de la coalició del Front Popular o adscrites al bàndol republicà».⁸⁹³ Un altre fet a considerar és que entre les preses hi havia persones molt destacades com Julia Manzanal Pérez, més coneguda com *Comisario Chico*, Matilde Landa Vaz, Carmen Gisbert Palacios, Carmen de González Hervias, Asunción Verdaguer Verdaguer, Àgueda Alcina Triay, entre d'altres.⁸⁹⁴

El moment més àlgid de la presó va coincidir amb el darrers mesos de 1940 i primers de 1941. A partir del segon semestre de 1942 va començar a disminuir de manera notable el nombre de dones empresonades. S'ha de tenir-se en compte que a principis de la dècada dels quaranta el Govern de Franco va impulsar un conjunt de disposicions que tenien com a objecte reduir la població reclusa dels centres penitenciaris de l'Estat

⁸⁹² GINARD FERÓN, David. «La prisión Central de Mujeres de Palma de Mallorca (1936-1943)». GÁLVEZ BIESCA, Sergi i HERNÁNDEZ HOLGADO, Fernando (Editors). *Presas de Franco*. Madrid: Fundación de Investigaciones Marxistas y Centro de Ediciones de la Diputación de Málaga (cedm), 2007, pàg. 71.

⁸⁹³ GINARD FERÓN, David. «Entre el castigo i la redención. Las mujeres encarceladas en las islas Baleares (1936-1943)». *STUDIA HISTÒRICA*, Historia Contemporánea, núm. 29, Salamanca: Ediciones de la Universidad de Salamanca, 211, pàg. 250-251. «Les dades foren recollides per David Ginard Ferón a partir de la consulta de la revista *La Mujer de Acción Católica*». GINARD FERÓN, David. «Entre el castigo i la redención. Las mujeres encarceladas en las islas Baleares (1936-1943)». *STUDIA HISTÒRICA*, Historia Contemporánea, núm. 29, Salamanca: Ediciones de la Universidad de Salamanca, 211, pàg. 261.

⁸⁹⁴ «Julia Mananal Pérez va néixer a Madrid el 1913, afiliada a UGT i militant del PCE. Fou instructora de milícies. El mes de novembre de 1936 va ser nomenada comissària política del batalló *Comuna de Madrid* del 5è. Regiment. Detinguda després de la derrota de la República, va ser empresonada a la presó de Ventas i condemnada a mort, pena que li fou commutada per la de 30 anys». Recollit a GINARD FERÓN, David. «Entre el castigo i la redención. Las mujeres encarceladas en las islas Baleares (1936-1943)». *STUDIA HISTÒRICA*, Historia Contemporánea, núm. 29, Salamanca: Ediciones de la Universidad de Salamanca, 211, pàg. 250-251.

espanyol, ja que aquesta situació «començava a constituir un seriós problema econòmic i d'imatge internacional».⁸⁹⁵

Un altre canvi destacat que també va coincidir també amb el canvi d'estatus penitenciari fou que a partir de mitjans de 1940, la presó de Can Sales passà a ser dirigida per les germanes de la congregació de San Vicenç de Paüls.⁸⁹⁶ Aquest fet va significar un reforç de la disciplina i un augment de la pressió evangelitzadora contra les recluses. És un circumstància que en certa manera es pot entendre ja que l'adoctrinament era un dels pilars essencials del nou estat franquista, a més, segons els expedients penitenciaris, la major part de les internes peninsulars que ingressaren a Can Sales tenien «un nivel de práctica religiosa, cuando no inexistente».

No tenim dubtes en assenyalar que al marge d'algunes excepcions, la tasca desenvolupada per les religioses dins la presó constitueix un dels episodis més tenebrosos que es practicaren durant la Guerra Civil i primer franquisme, alhora que confirma la participació de l'Església catòlica i algunes comunitats religioses en la repressió que es va dur a terme contra els partidaris de la República. Can Sales es va transformar en una gran presó, plena de por, d'exili i de càstig. De totes maneres, hem dir que no era molt habitual l'aplicació de càstigs físics exemplars, tot i que la disciplina que imposaren les «monges negres» fou molt dura. Els correctius més quotidians que s'aplicaren foren l'aïllament, la prohibició de visites i els turments psicològics.

Els càstigs psicològics i la por, són dues paraules que quedaren per sempre impreses dins la vida de les preses que salvaren la vida de la terrible presó palmesana i, que mai varen voler recordar. La seva història quedà amagada per sempre darrera les sinistres parets de la presó mallorquina. La seves famílies tampoc varen aconseguir que parlessin, això sí, recorden que quan relataven petits fets de Can Sales, la seva cara s'entristia. Al llarg de la nostra investigació, hem pogut conèixer de primera mà alguns exemples del que exposam:

-Dolores Abad Ramos era filla d'Eusebio i Francisca. Vivia a Meco (Madrid). Dia 30 d'abril de 1939, un tribunal franquista la va condemnar a «30 años de reclusión mayor

⁸⁹⁵ GINARD FERÓN, David. «Entre el castigo i la redención. Las mujeres encarceladas en las islas Baleares (1936-1943)». *STUDIA HISTÒRICA, Historia Contemporánea*, núm. 29, Salamanca: Ediciones de la Universidad de Salamanca, 211, pàg. 261.

⁸⁹⁶ «En febrero de 1940 el director general de Prisiones Máximo Cuervo y la superiora de la congregación sor Alberta Nadal acordaron, mediante convenio, que ocho religiosas pasarían de inmediato a ejercer sus funciones en el penal. Por razones técnicas la incorporación de estas primeras monjas no se llevó a cabo cuatro meses más tarde, pero en agosto la dotación se amplió hasta alcanzar las 18 religiosas. Inicialmente fue nombrada superiora administradora de la prisión sor María de Santa Úrsula Bou, quien ejercía también el cargo de secretaria de la Junta de Disciplina. En junio de 1942 fue reemplazada por sor Margarita de Santa Águeda». GINARD FERÓN, David. «Entre el castigo i la redención. Las mujeres encarceladas en las islas Baleares (1936-1943)». *STUDIA HISTÒRICA, Historia Contemporánea*, núm. 29, Salamanca: Ediciones de la Universidad de Salamanca, 211, pàg. 261.

y accesorias de interdicción civil e inhabilitación absoluta».⁸⁹⁷ El seu delict: adhesió a la rebel·lió. El seu expedient deia que formava part de la directiva de les Joventuts del Partit Comunista, feia propaganda contra les persones de dreta i havia participat a la profanació d'algunes esglésies. El mes de maig de 1941 va arribar a la presó de Can Sales de Palma, procedent del penal d'Amorebieta. Abans, havia estat tancada a la presó d'Alcalá d'Henares. Tenia 22 anys. A la presó palmesana hi estigué reclusa poc més de dos anys i coincidí amb una de les recluses més recordada, Matilde Landa Vaz. Després de complir la condemna fou posada en llibertat condicional sota vigilància. Dolores Abad va morir fa uns anys i mai va voler recordar mai la seva història.

-Isabel Coll, era una jove obrera de Menorca que va ser condemnada inicialment a mort. Possiblement fou una de les poques supervivents que va voler narrar el seu periple dins la presó de Can Sales. Coll, amb més de 90 anys i poc abans d'emmalaltir recordava com les religioses, convertides en monges guardianes colpejaven les preses amb un cullerot.

-Pura Manzanares va ser detinguda l'any 1937. El tribunal militar l'acusava de ser una militant comunista perillosa "capaz de realizar cualquier crimen". La van condemnar a trenta anys de presó. Fou posada en llibertat condicional el dia 30 de novembre de 1940. Pura no parlava massa, però sempre recordava una cruel humiliació de què va ser objecte: «de vegades les feien patir fam durant dies, i en arribar l'hora de dinar anunciaven el repartiment de menjar. Aleshores, les carcelleres els portaven una poal amb excrements».⁸⁹⁸

La informació que hem exposada ens permet confirmar les fortes pressions que patien les recluses que varen conviure a la presó palmesana, que s'agreujaven degut a les difícils condicions en què vivien les preses. La manca d'espai i higiene, el pèssim règim alimentari i la falta d'aigua potable foren els condicionants que més dificultaren el seu captiveri de moltes dones, uns condicionants que ajudaren a que moltes preses emmalaltissin. Diferents autors assenyalen que l'estiu de 1939 representa el punt més àlgid d'aquestes grues penúries.⁸⁹⁹ Però això no fou el pitjor, 11 dones moriren entre reixes o, bé a l'Hospital Provincial de Palma, on eren traslladades després de patir alguna malaltia com la tuberculosi i el càncer. Els expedients de la presó i el registre d'entrada d'inhumacions del cementiri de Palma han permès documentar i confirmar aquests casos que es donaren entre el 1941 i 1943. Majoritàriament les víctimes eren dones menors de 50 anys i procedien d'Extremadura, Màlaga, Còrdova, Cadis i Toledo.

⁸⁹⁷ Procediment judicial sumaríssim del Tribunal Militar d'Alcala d'Henares (Madrid). Causa núm. 5.007/1.939. Documentació cedida per Lola Morena Abad, filla de Dolores Abad Ramos.

⁸⁹⁸ ADROVER OLIVER, Aina, i CABOT CALÇAPEU, Joan. *Felanitx 1931-1939. República, guerra i Repressió*, Eivissa: Res Publica Edicions, 2002, pàg. 86.

⁸⁹⁹ YAGUE OLMOS, Concepción. «La maternidad en prisión durante la dictadura franquista». GÁLVEZ BIESCA, Sergi i HERNÁNDEZ HOLGADO, Fernando (Editors). *Presas de Franco*. Madrid: Fundación de Investigaciones Marxistas y Centro de Ediciones de la Diputación de Málaga (CEDM), 2007, pàg. 37. Pel que fa a les necessitats sanitàries podem dir que la presó de Can Sales comptava amb una petita infermeria que era gestionada per les monges, a més, un metge forense i un oftalmòleg passaven visita diària. Els casos més greus eren atesos fora de la presó a l'Hospital Provincial de Palma.

A banda de les morts entre reixes, també es registraren altres tipus de defuncions. Ens referim al suïcidi, una opció que prengueren algunes dones que estaven recluses a les diferents presons centrals de l'Estat espanyol. Arribar a prendre aquesta terrible determinació fou deguda «a la forta pressió que patiren algunes preses per tal de convertir-les a la fe catòlica».⁹⁰⁰ Un dels casos més coneguts fou la mort de Matilde Landa Vaz a la Presó Central de Palma.

Matilde Landa va néixer el 24 de juny de 1904 a Badajoz. Era filla de l'advocat, Rubén Landa Coronado i de Jacinta Vaz Toscano. Era una dona molt preparada i amb formació universitària. El 1930 es va casar amb Francisco López Ginavet i van tenir dues filles: Carmen que va néixer en 1931 i Jacinta, que va morir als pocs mesos del seu naixement. Durant la Guerra Civil, el matrimoni es va separar de forma amistosa i la seva filla Carmen va ser enviada a Galícia amb la família paterna. Mare i filla s'escriuien assíduament. Aquesta correspondència ha estat fonamental perquè molts investigadors han pogut reconstruir la vida de Matilde Landa.

El compromís polític de Matilde Landa va començar amb la proclamació de la Segona República. Fou en aquests moments quan es va afiliar al Partit Comunista d'Espanya. Poc després, ingressà com a voluntària a l'organització Socorro Rojo Internacional. Quan va començar la Guerra Civil, es va allistar al batalló femení del Cinquè Regiment de Milícies Populars, que seguint la idea de Dolores Ibárruri, pretenia que les dones combatessin en el front de Guerra com ho feien els homes, però no ho va aconseguir. Després d'aquest fet, es va incorporar a tasques sanitàries en un hospital de guerra a Madrid. L'any 1938, es va incorporar a la secció d'Informació Popular del Govern de la República, això li va permetre recórrer els territoris de l'Espanya republicana organitzant conferències, amb la intenció d'aixecar la moral als combatents. Quan va acabar la Guerra i, en uns moments molts complicats, Matilde Landa va decidir quedar a Madrid, amb la intenció de reconstruir el PCE i, al mateix temps, reorganitzar la resistència antifeixista. Però, dia 23 de setembre de 1939 fou detinguda mentre preparava una fugida de dos companys de partit. Matilde Landa fou tancada als calabossos de la Porta del Sol de Madrid, on hi va estar uns sis mesos. Més endavant, ingressà a la presó de les Ventas Madrid, on va realitzar la tasca d'ajuda a les preses condemnades a mort a través de la oficina de *penades* que va posar en marxa a la seva cel·la. Es tractava d'una petita taula i una màquina d'escriure amb la qual Matilde

⁹⁰⁰ GINARD FERÓN, David. «Entre el castigo i la redención. Las mujeres encarceladas en las islas Baleares (1936-1943)». *STUDIA HISTÓRICA*, Historia Contemporánea, núm. 29, Salamanca: Ediciones de la Universidad de Salamanca, 211, pàg. 255. GINARD FERÓN, David. «La prisión Central de Mujeres de Palma de Mallorca (1936-1943)». GÁLVEZ BIESCA, Sergi i HERNÁNDEZ HOLGADO, Fernando (Editors). *Presas de Franco*. Madrid: Fundación de Investigaciones Marxistas y Centro de Ediciones de la Diputación de Málaga (CEDM), 2007, pàg. 72-73. CAPELLÀ FORNÉS, Margalida. «Entrevista con Sor Maria Xamena». *Republicanas del 36* (XXII). Suplement del diari ÚLTIMA HORA (edició de dia 19 de octubre de 2003), pàg. V.

escrivia recursos perquè les seves companyes no fossin afusellades. No sempre ho va aconseguir, però es va convertir en una dona molt admirada i estimada.

Dia 7 de desembre de 1939, un tribunal militar la condemnà a pena màxima pel delictes d'auxili a la rebel·lió. Un temps després, el cap d'Estat, el general Franco li commutà per la de trenta anys de presó. Sembla que la persona que la va salvar fou el filòsof, Manuel Garcia Morente.⁹⁰¹ Va ser el moment en què –com a càstig– fou traslladada a la presó de dones de Can Sales de Palma, on va ingressar dia 2 d'agost de 1940.

Des d'aquest dia, les autoritats penals s'interessaren d'una manera molt especial per Matilde, volgueren adoctrinar-la amb la intenció de convertir-la al catolicisme. Sens dubte aquest fet –si s'aconseguia– seria una victòria propagandista pel nou règim franquista i aconseguiria minvar la moral de la resta de recluses que convivia amb ella, que la consideraven un referent. Així des del 1941 va començar una pressió brutal perquè es batejàs. Matilde va ser separada de la resta de preses i només podia xerrar amb Bàrbara Pons Marquès, una catequista d'Acció Catòlica que es desplaçava cada setmana a la presó amb la intenció que les preses acceptessin la proposta de conversió. Les recluses anomenaven aquestes dones *las damas estrapojosas*. En aquesta tasca “evangelitzadora”, també hi participaren les principals autoritats civils i eclesiàstiques de Mallorca, el governador civil i el bisbe de Mallorca, Josep Miralles Sbert. Una altre fet que demostra la implicació d'alts càrrecs eclesiàstics amb l'aparell repressiu.

Dia rere dia, les autoritats de la presó la pressionaven i intentaven fer-li continus xantatges. Uns fets que trobam explicats a la seva biografia: «Si Matilde Landa, acceptava fer reunions religioses, renegar del seu passat i batejar-se millorarien les condicions de la resta de preses. Si no ho acceptava, les seves companyes patirien de valent [...] També, l'amenaçaren que sinó es batejava, no es repartirien els aliments suplementaris als infants que malvivia a la presó».⁹⁰² En aquest sentit, podem dir que les condicions de vida de moltes preses que convivia amb els seus fills petits a la presó era realment dramàtica, molt especialment les mares peninsulars, ja que no gaudien de l'ajut exterior que tenien les mallorquines. Ara bé, aquestes darreres sempre foren molt solidàries i compartien aliments amb la resta de mares recluses.

Conviure amb els seus fills en reclusió fou una opció que prengueren moltes mares que arribaren a Mallorca. Fou una determinació deguda a que les seves famílies no podien garantir la subsistència dels menors. A Can Sales, Catalina Marquès Mayol i Maria Bueno foren recloses amb els seus fills. També hi hagués els casos d'algunes internades que estaven embarassades i donaren a llum a la presó. Aquest fou el cas de Francesca Mir Pol, Catalina Torres Crespí i Catalina Amengual Guiscafré. Relacionat amb aquest tema, hem de mencionar, un dels fets més horribles que es donaren dins la presó

⁹⁰¹ TUGORES MANRESA, Antoni. *Víctimes invisibles. La repressió de la dona durant la Guerra Civil i el franquisme a Mallorca*. Barcelona: Associació Cultural Tria d'Assaig, 2011, pàg. 49.

⁹⁰² GINARD FERÓN, David. *Matilde Landa. De la institució Libre de Enseñana a las prisiones franquistas*. Barcelona: Flor del Viento, 2005.

palmesana, la mort d'un menor de 3 anys, Pedro Marcos del Arco. Segons la documentació, el cos de l'infant fou inhumat a les fosses del Cementeri Municipal de Palma, *procedente de la prisión de mujeres Can Salas*. Fou una mort accidental que succeí dia 12 d'agost de 1942.⁹⁰³

A partir de principis de 1940, la situació dels fills de preses va canviar. El govern franquista va prendre una sèrie de mesures administratives i legislatives, plenes d'intencions molt obscures, per tal de millorar la tràgica situació en què vivien els nins dins la presó. Una de les primeres decisions fou reduir el període de reclusió de la mare presa, sempre que demostràs el seu penediment, tingués una bona conducta i es convertís a la fe catòlica.⁹⁰⁴ En molts casos, aquest fet fou utilitzat com una mostra de reconeixement d'haver viscut equivocada i d'acte propagandístic de suport al nou règim.

Un mes més tard, les autoritats dictaven una altra determinació, forçar la sortida de les presons dels nins majors de 3 anys. D'aquesta manera es canviava la llei que marcava la com a data màxima, els 4 anys. L'historiador Ricard Vinyes parla d'aquesta resolució com *la zona de riesgo de perdida familiar* o el que era el mateix, una sèrie de normes que intentaven separar definitivament els menors de les seves famílies.⁹⁰⁵ La major part dels menors allunyats foren donats en adopció a famílies profranquistes o internats a centres escolars dependents d'ordes religioses. La manca d'un registre de menors dels centres penitenciaris va facilitar la ràpida desaparició.

Aquestes dificultats que hem exposat preocupaven molt a Matilde Landa, molt especialment, tot el que feia referència a les condicions de vida dels nins a les presons. Matilde. Ho explicava a la darrera carta que va escriure a la seva filla, moments abans de morir: «No puedo ver sin llorar los rostros de esos niños que amenazan con dejar sin leche si yo no me convierto. Tú sabes, Carmencilla, lo mucho que me preocupan los niños, los más desgraciados, con sus corazoncitos, tan sensibles y tan a merced de los caprichos de los mayores. No puedo, no puedo aceptarlo. Sería como prostituirme. Ay, esos niños...».⁹⁰⁶ I al final va decidir batejar-se:

«Carmencilla, chiquinina [Es refereix a la seva filla Carmen]:

⁹⁰³ «Sembla que el nin va caure dins recipient amb aigua bullent». GINARD FERÓN, David. «Entre el castigo i la redención. Las mujeres encarceladas en las islas Baleares (1936-1943)». *STUDIA HISTÒRICA, Historia Contemporánea*, núm. 29, Salamanca: Ediciones de la Universidad de Salamanca, 2011, pàg. 255.

⁹⁰⁴ Ordre del 3 de febrer de 1940.

⁹⁰⁵ VINYES, Ricard. *Irredentas. Las presas políticas y sus hijos en las cárceles franquistas*. Madrid: Temas de Hoy, 2002, pàg. 80. YAGUE OLMOS, Concepción. «La maternidad en prisión durante la dictadura franquista». GÁLVEZ BIESCA, Sergi i HERNÁNDEZ HOLGADO, Fernando (Editors). *Presas de Franco*. Madrid: Fundación de Investigaciones Marxistas y Centro de Ediciones de la Diputación de Málaga (CEDM), 2007, pàg. 38.

⁹⁰⁶ TUGORES MANRESA, Antoni. *Víctimas invisibles. La repressió de la dona durant la Guerra Civil i el franquisme a Mallorca*. Barcelona: Associació Cultural Tria d'Assaig, 2011, pàg. 55.

Esta carta no te va a llegar nunca. Y no es porque el tiburón la vaya hacer trizas, sino porque apenas me quedan fuerzas para seguir conviviendo en esta cárcel de la calle Salas, en el antiguo asilo de ancianos desde cuyo piso alto admiro las agujas de la catedral y me llega el rumor de la palmera y el pino, que conversan en su lenguaje vida vegetal de patio a patio.

[...] Han dejado que me acercara a la enfermería, pues aún no han llegado monseñor Miralles Sbert [es refereix al bisbe de Mallorca] y el gobernador. Hoy es el gran día, dicen. Doña Bárbara [es refereix a Bàrbara Pons], las otras señoras de Acción Católica y las monjitas andarán relamiéndose con el triunfo. El dolor de pecho no me deja pensar, Carmencilla; pero no creo que el aceite alcanforado alivie mi sufrimiento, porque otro dolor más hondo, es el que acucia [...] Se va haciendo tarde, Carmencilla. Oigo ruido de motores y verjas que se abren. Espero que me sigas queriendo y que te acuerdes de mía a pesar de lo que te cuenten, a pesar de lo que voy a hacer. Que tú, mi niña, mi chiquitina, y esos pobres niños me perdonéis.

Muchos besos y muchos abrazo de tu madre».⁹⁰⁷

Dia 26 de setembre de 1942 era el dia marcat per celebrar el seu baptisme. Matilde Landa va demanar pujar a la infermeria que estava situada al pis més alt i caigué pel forat de l'escala de la presó. Va agonitzar uns tres quarts d'hora, moment que fou aprofitat pel capellà de la presó per batejar-la en *articulo mortis*. Minuts abans del seu suïcidi havia escrit una carta d'acomiadament a la seva filla. Al final, varen batejar Matilde Landa, però no pogueren fer una portada propagandística pel diari catòlic *La Redención*. Una destacada família que havia mantingut relació amb Matilde va pagar una tomba del cementeri de Palma perquè no l'enterrassin a una fossa comuna.

La presó Provincial Femenina de Palma o de Can Sales va ser clausurada el mes de setembre de 1943 i les dones que hi estaven empresonades varen ser traslladades a altres centres o posades en llibertat. Al llarg de quasi set anys, les seves dependències foren utilitzades com a centre de reclusió i de repressió, on es practicaren diferents càstigs, abusos i vexacions, convertint la reclusió de les dones en un autèntic malson.

Com hem vist, també hi moriren un bon grapat de dones, quasi totes a la immediata postguerra. Tampoc podem oblidar, tot i que no fou una pràctica habitual, que algunes preses foren falsament posades en llibertat i assassinades hores després, lluny de la capital. Aquest fou el cas de la mort d'Aurora Picornell Femenias, Antònia Pasqual Flaquer, Catalina i Maria Pasqual Flaquer i Belarmina González Rodríguez.

Cal esmentar també que, dins la presó, alguns fills de preses foren robats per donar-los a famílies benestants i afins al règim.⁹⁰⁸ La major part d'ells foren internats dins centres

⁹⁰⁷ Fragments de la darrera carta escrita per Matilde Landa a la seva filla Carmen, moments abans d suïcidar-se. El text complet es troba a TUGORES MANRESA, Antoni. *Víctimes invisibles. La repressió de la dona durant la Guerra Civil i el franquisme a Mallorca*. Barcelona: Associació Cultural Tria d'Assaig, 2011, pàg. 54-55.

⁹⁰⁸ No tenim constància documental, però existeixen testimonis orals que parles d'aquesta circumstància.

escolars eclesiàstics, que res tenien a veure amb les escoles que defensava la República. En molts casos, aquests centres es convertiren en llocs de tortura física i psicològica, on es practicaven tot tipus de maltractaments, humiliacions, abusos sexuals. La degradació que patiren fou deguda a que eren fills o filles de desafectes. Pel tot el que hem exposat no tenim dubtes que la reclusió femenina a Mallorca fou terrible i duríssima i de conseqüències nefastes.

A banda dels assassinats i la repressió penitenciària que patiren moltes, n'hi hagué moltes altres que foren sotmeses a càstigs físics, abusos i agressions sexuals, en molts de casos, relacionats amb el compromís polític dels seus familiars. Fou una repressió en silenci i també amagada.

3.3) Dones sotmeses a càstigs físics i psicològics i abusos sexuals

Com hem vist fins ara, el que van viure moltes dones en el transcurs de la Guerra Civil i la immediata postguerra fou un autèntic drama. Dones assassinades i empresonades, dones vexades i humiliades. N'hi hagué també que patiren un altre tipus de repressió. És el cas de les dones que foren a l'aplicació de càstigs psicològics, físics i agressions sexuals.

Els càstigs psicològics o d'humiliació que empraren les noves autoritats contra les seves víctimes fou un tipus de repressió que no es donà en el cas dels homes. Aquesta modalitat repressiva s'escenificà a molts de municipis i ciutats arreu de Mallorca. Els exemples més destacats foren la participació forçada a actes religiosos o d'exaltació política del *Movimiento Salvador de España* són els exemples més destacats, l'obligació de la víctima a participar en tasques de neteja d'esglésies, quarters de la Guàrdia Civil o Falange i altres dependències relacionades amb el nou règim, sense rebre res a canvi i el rapat del cap. Aquesta pràctica realment vexatòria reapareixerà més tard a França, amb les dones acusades de col·laboracionistes durant la Segona Guerra Mundial.

El rasurat del cap i l'obligació de beure oli de ricí o altres beuratges, foren unes mesures especialment degradants, molt especialment, la primera, que per les dones significava una estigma temporal que identificava durant un cert temps aquelles dones que havien passat per la presó, encara que fos només de manera temporal i sense cap acusació concreta. En aquest sentit, un dels exemples més sagnants que coneixem fou el cas de Maria Torres Campomar i Catalina Vich Matas. En temps de la República, aquestes dones eren operàries d'una fàbrica de teixits d'Esporles. L'11 de novembre de 1938, un tribunal franquista les condemnà a mort per interpretar l'himne de la Internacional o el que era el mateix «por ejectutar actos contrarios al Movimiento Salvador de España».⁹⁰⁹

⁹⁰⁹ AMDM, causa núm. 354/1938. ALEMANY TORRES, Arnau; GARAU MORANTA, Bartomeu i MIR CAÑELLAS, Guillem. *Les petjades dels oblidats. La repressió a Esporles*. Ajuntament d'Esporles, 2016, pàg. 448-449 i 456-457.

Més endavant, la pena de mort fou commutada per una de 30 anys de presó, dels quals compliren quasi cinc. Una vegada foren detingudes durant la Guerra sofriren tot tipus d'humiliacions, «les tallaren els cabells i foren exposades pels carrers del poble».⁹¹⁰

L'exemple de les dues dones d'Esporles no fou l'únic. Dia 29 de novembre de 1936 fou assassinat Pere Josep Font Miralles. Trobaren el seu cos penjat a la biga del porxo de casa seva. Uns dies després del terrible fet, «dues dones de Sant Joan ho comentaren pel carrer. Totes dues foren rapades i purgades amb oli de motor».⁹¹¹

Els càstigs psicològics s'empraven molt especialment amb la intenció d'humiliar i denigrar les vídues de republicans assassinats i les seves famílies. Assíduament, quan les tropes nacionals aconseguïen conquerir territoris republicans o ciutats destacades a la península, se celebraven desfilades victorioses pels carrers dels pobles que eren promogudes per Falange i amb el concurs de la seva Secció Femenina. També s'organitzaven celebracions de caire religiós, la més destacada, era una cerimònia religiosa solemne en què es cantava l'himne litúrgic de lloança i d'acció de gràcies que es coneixia amb el de "Tedeum". Els familiars de víctimes, molt especialment les dones dels repressaliats, eren obligades a participar a la litúrgia religiosa, on havien d'escoltar tot tipus de sermons que demonitzaven els seus parents. Una vegada acabada la cerimònia i quasi sempre al centre neuràlgic del municipi (Plaça, davant l'església, etc.) se'ls feien cridar consignes feixistes i també cantar l'himne *Cara al sol*. Era una de les accions que més s'empraven per castigar psicològicament les famílies represaliades. En tenim informacions orals.

El testimoni oral d'un familiar del darrer batle republicà de Porreres, Climent Garau Joan, que fou afusellat al Camí dels Reis de Palma el mes de setembre de 1936, juntament amb el seu germà Joan, és un mostra prou significativa de la pressió psicològica que rebien els familiars dels repressaliats:

«Ma mare, sempre recordava la veu dels seus germans, Climent i Joan el matí que partiren cap a Palma, abans de morir: "És ben veritat que tenim molts pocs amics a Porreres." També ens obligaren a treure una bandera nacional a la finestra de casa nostra per celebrar una victòria de l'exèrcit franquista a la península. Nosaltres no ens negàvem a fer-ho, però hi afegíem un crespó negre per recordar la mort dels seus familiars [...] i això no fou tot. Un matí, a la Plaça, la nova autoritat ens va fer un judici. Damunt el cadafal hi instal·laren uns ninots que representaven els culpables de la desfeta d'Espanya i de Porreres. Record que un representava n'Azaña; l'altra n'Aurora Picornell i el darrer al meu concho [es refereix a Climent Garau Juan] de Porreres. La Plaça de la Vila fou ben engalanada per aquell acte tant significatiu. A la festa hi convidaren les vídues dels morts de Porreres. Ens digueren que hi havíem d'anar vestides de dol i portar un vel negre pel cap. La intenció era que ens volien humiliar i

⁹¹⁰ Informació facilitada pel grup de Memòria Històrica d'Esporles.

⁹¹¹ QUETGLAS, Damià. «Sant Joan, sota sotana». MEMÒRIA CIVIL. MALLORCA EN GUERRA. Suplement diari BALEARES, núm. 31 (Edició de dia 3 d'agost de 1986).

calumniar públicament les famílies dels represaliats porrerencs. Uns moments abans d'iniciar, ho aturaren».⁹¹²

Un situació molt semblant es va organitzar a Calvià amb la visita del feixista italià, Comte Rossi, que va fer un míting a la terrassa de la casa de Julià Cabrer (a qui li confiscaren tots els béns), president d'Acció Republicana de Calvià i batle del municipi durant uns dies després de la proclamació de la Segona República. El domicili estava situada davant l'antic ajuntament. Els falangistes del poble «obligaren a anar-hi a tothom: homes, dones, nins i nines; però especialment a les famílies dels homes repressaliats, que foren obligades a anar vestides de dol. Totes hagueren de presenciar el míting per evitar rebre repressàlies».⁹¹³

A més d'aquests fets, l'eufòria de les conquestes franquistes derivaren en accions denigradores de tot tipus: «Els falangistes, feien pintades, en temps de guerra, amb almangra vermell. A les portes dels esquerrans feien una creu. En feren moltes. A ca nostra en feren. Ma mare es va posar a fregar i els veïns de dretes feien mamballetes i reien».⁹¹⁴

Les famílies que tenien algú empresonat també patiren aquests càstigs humiliants i exemplars. El fet de tenir el cap de família tancat a un centre penitenciari, provocava que minvessin d'una manera considerable els ingressos econòmics, ja que molt sovint eren els homes qui aportaven el gruix de les despeses econòmiques a la llar familiar. Davant aquesta situació, moltes dones hagueren de sortir a treballar i no sempre ho aconseguiren, ja que foren rebutjades pel compromís polític dels seus familiars. Si ho aconseguien, podien patir greus vexacions i humiliacions que no consten a la documentació, però que també hem pogut corroborar testimonialment. Una informació oral ens acosta el tracte vexatori que rebien per part de Falange, els familiars dels presos:

«Les dones de la Falange no dubtaren en cap moment d'insultar i amenaçar els parents dels republicans i esquerrans porrerencs per humiliar-los en públic. Durant la Guerra, els familiars (dona, fills, germans, germanes, etc.) anàvem a visitar els reclusos tres cops al dia a la presó de Porreres. Portàvem als detinguts el menjar i llençols per dormir. Quasi sempre, a la sortida del quarter de la Guàrdia Civil, es col·locaven components de la Secció Femenina de la Falange que es dedicaven a insultar-nos. Després de l'assassinat dels nostres homes encara continuaren les visites de les dones de la Falange, però aquest cop a casa nostra».⁹¹⁵

⁹¹² Testimoni de Maria Garau Ripoll, fillola del darrer batle republicà de Porreres. La informació fou publicada a GARÍ SALLERAS, Bartomeu. *Clement Garau Juan (1897-1936): Entre el pinzell i la vara*. Palma: Documenta Balear, 2012, pàg. 347.

⁹¹³ SUÁREZ SALVÀ, Manuel. *La historia silenciada. Calvià i Es Capdellà 1936*. Palma: Leonard Muntaner Editor, 2016, pàg. 31.

⁹¹⁴ MOREY SUREDA, Jaume. *Artà. Llarg camí cap el desastre*. Volum I. Palma: Documenta Balear, 2016, pàg. 406.

⁹¹⁵ Manuscrit de Margalida Frau Munar. *Porreres 1936*. La transcripció en llengua catalana fou publicada a GARÍ SALLERAS, Bartomeu. *Clement Garau Juan (1897-1936): Entre el pinzell i la vara*. Palma: Documenta Balear, 2012.

Les vexacions podien arribar a límits mai vists. Citam un altre exemple. A Calvià, durant els primers mesos de la repressió, les dones de la Sección Femenina es dedicaren a propagar el missatge que cremarien a la plaça els fills de tots els socialistes. Molts anys més tard, el 1982, poc després de la victòria del PSOE a les eleccions generals, a la dona de Toni Vicens (que durant la república havia militat al PCE), enmig del carrer encara li escometeren: «Veus com us hauríem d’haver cremat a la plaça a tots els fills dels socialistes?».⁹¹⁶

Com hem vist, la situació que vivien moltes famílies presumiblement republicanes era realment molt complicada. Una circumstància que es podia agreujar, si s’havien de fer front a les acusacions i a les desmesurades sancions econòmiques imposades pel Tribunal de Responsabilitats Polítiques. Aquesta llei que fou aprovada dia 9 de febrer de 1939 i establia les actuacions que es podien emprendre contra les persones que «desde el 1º de octubre de 1934 y antes del 18 de julio de 1936, contribuyeron a crear o agravar la subversión de todo orden de que se hizo víctima a España y de aquellas otras que, desde la segunda de dichas fechas, se hubiesen opuesto o se opusieron al Movimiento Nacional con actos concretos o con pasividad grave». Un altre extrem que s’ha tenir present amb l’aplicació d’aquesta llei era l’obligació que totes les condemnes s’havien de sancionar econòmicament, que consistia en la pèrdua de béns i en el pagament d’una quantitat fixa. Les sancions varen graduar-se en atenció a la gravetat dels fets i a la posició econòmica i social del responsable, i en relació a les càrregues familiars que legalment hagués de suportar el condemnat. Les sancions econòmiques podien satisfer-se a terminis i eren transmissibles *mortis causa* als familiars dels condemnats i tenien caràcter d’imprescriptibles.

En la relació a les sancions i condemnes sobre responsabilitats polítiques, l’investigador Francisco SanLlorente apunta que la documentació existent a les Balears referent al tema està molt expurgada i correspon majoritàriament a expedients i sentències del Tribunal Regional de Responsabilitats Polítiques de les Balears entre els anys 1937 i 1943, existeix una relació de persones processades i condemnes per aquest tribunal realitzades pel propi investigador en el qual hi figuren expedientades nombroses dones.⁹¹⁷

SanLlorente Barragán assegura que a les Balears, un total de 277 dones foren processades per aquest tribunal, que representa quasi un 5% del total dels procediments oberts. Del total, a Mallorca foren processades unes 180 dones; 68 a Menorca i 27 a Eivissa. Dels 180 expedients processals que corresponen a Mallorca, es varen dictar 77 sentències, de les quals coneixem els resultats de 55 d’elles. D’aquestes, el tribunal va dictar 25 resolucions condemnatòries i 30 es varen arxivar. Entre les condemnes que s’aplicaren, n’hi havia d’inhabilitació i econòmiques. Les darreres anaven des de

⁹¹⁶ Informació facilitada per Manuel Suárez Salvà.

⁹¹⁷ SANLLORENTE BARRAGÁN, Francesc: *La persecución económica de los derrotados: el tribunal de Responsabilidades Políticas de Baleares (1939-1942)*. Palma: Miquel Font Editor, 2005.

sancions molt elevades –com per exemple la que aplicaren que aplicaren a Catalina Mayol Lafogue, esposa Bernat Marquès Rullan de Sóller- fins a quantitats molt més baixes.

També hi hagué 45 dones que tenien obert un expedient de responsabilitat polítiques per haver estat condemnades per tribunals militars. Com hem afegit abans, Ginard Ferón afirma que entre les condemnes, es dictaren una vintena de penes capitals. Les dones condemnades a pena capital foren Catalina Mayol Lafogue i les seves filles, Maria Lluïsa Marqués Mayol, Catalina Marqués Mayol i Joana Marqués Mayol, Maria Vaquer Moll, Francisca Llopis Mas, Francisca Pizà Company, Jerònima Campins Rosselló, Joana Moyà Pol, Francisca Moyà Pol, Margalida Moyà Pol i Catalina Moyà Pol. A Menorca, foren condemnades: María Català Pons, Catalina Juaneda Orfila i Antònia Juanico Amengual i Margalida Riudavets Mercadal.⁹¹⁸ A banda del que hem exposat, hi podem afegir els casos de Maria Benejam Pons de Ciutadella i Francisca Calafat Cirer de Capdepera. Més endavant, aquestes penes foren commutades per penes de presó que anaren des de 6 mesos a 30 anys.

Entre les sentències també hi trobam absolucions. Citam alguns exemples. Maria Barceló Obrador i Francesca Bonet Barceló, residents a l'illa de Cabrera, foren tancades a la presó Provincial de Palma i sotmeses a un consell de Guerra. Foren acusades de connivència i d'ajut a l'enemic i, d'haver-se apropiat bens públics. Finalment foren absoltes, però hagueren de presentar-se cada quinze dies davant el jutge instructor, dins el mes de març de 1938.⁹¹⁹ Maria i Catalina Morell Ferrer i Francisca Cifre Marroig, de Sóller foren acusades per un consell de Guerra per un suposat delicte d'auxili a la rebel·lió i finalment absoltes.

Un altra exemple fou el cas de Catalina Mascaró Ferrer. Era d'Artà i residia amb el seu espòs a Maó. El 15 de març de 1939, una setmana després de la capitulació de Menorca es acusada per un tribunal d'auxili a la rebel·lió. La denúncia fou transmesa per una religiosa de les Carmelites del convent del carrer de Santa Rosa a Maó. Un consell de guerra celebrat a Palma el mes de novembre de 1939, la condemna a una pena de quatre

⁹¹⁸ GINARD FERÓN, David. «Entre el castigo y la rendición. Las mujeres encarceladas en las islas Baleares», *STUDIA HISTÓRICA. Història Contemporànea*, núm. 29. Salamanca: Ediciones Universidad de Salamanca, 2011, pàg. 240. És important afegir que un dels procediments més exemplar fou al que va afectar la pena a l'esposa de Bernat Marquès, que es va fer extensiu als seus quatre fills: «El consell de Guerra presidit pel capità d'infanteria, Jerónimo Saiz Gralla va demanar la pena de mort per a Bernat Marquès Rullan i la seva esposa, Catalina Mayol i els seus fills: Maria Lluïsa, Joana, Catalina, Bernat i Josep. Els acusaren de desafecció i resistència a l'alçament. El tribunal va condemnar a mort tota la família, pena que després fou rebaixada per la de cadena perpètua per a la seva dona els fills majors i absolució per els fills menors (Bernat i Josep). Finalment, l'Alt Tribunal de Justícia de Valladolid va reduir les penes de presó a sis mesos i un dia de detenció. Bernat Marquès fou afusellat al Fort d'Illetes dia 5 de juny de 1937, a més, se li va imposar una multa de 150.000 pessetes. La seva esposa i fills foren sancionats a pagar multes de 30.000, 20.000, 5.000 i 1.500, respectivament». QUETGLAS CIFRE, Antoni. *Sóller. La desfeta de la burgesia progressista*. Palma: Documenta Balear, 2012, pàg. 137.

⁹¹⁹ SBERT BARCELÓ, Cristòfol Miquel. *Santanyí. Els tres fronts*. Palma: Documenta Balear, 2004, pàg. 162.

mesos i un dia d'arrest major. Un més mes tard, és absolta i posada en llibertat, ja que la pena de presó preventiva sobrepassava la de la condemna. Ja havia complert el doble del que fixava la sentència.⁹²⁰

És necessari afegir que l'absolució condemnatòria no eximia que les presumptes acusades no fossin considerades víctimes de la repressió. Ben el contrari, ja que durant el procediment foren perseguides, empresonades i denunciades amb informes elaborats per membres de diferents institucions i formacions polítiques, com Ajuntaments, Església, Guàrdia Civil, Falange, entre d'altres.

Una altra circumstància molt comuna per la qual moltes dones foren sotmeses a vexacions físiques i psicològiques fou que aquestes tinguessin familiars amagats o desapareguts. En aquest cas, eren requerides per presentar-se davant les autoritats locals o provincials amb la intenció que aportassin informació sobre la persona perseguida o desapareguda. El fet de no col·laborar amb les noves autoritats solia acabar en tota casta d'amenaçes i vexacions, sense oblidar-nos, que podien ingressar a la presó en qualitat d'ostatge. Els testimonis familiars expliquen algunes d'aquestes terribles situacions que visqueren:

«Ma mare estava grasseta. Quan mon pare estava amagat [es refereix a Llorenç Grau Sureda], comparegueren en Vilar i un altre falangista i li volien fer dir on era mon pare, però ma mare no ho sabia [...] la se'n dugueren a ca don Rafel Blanes, a la cotxeria, Estava plena de falangistes i, enmig de tot, assegut a una butacota, hi havia en Barber. “Ara t'ho beurrà tot, a això”. Dins uns tassó hi posaren olis pesants i després oli de ricí fins a dalt. Ma mare s'ho va empassar tot sense dir res, dreta allà, sense dir res, no conegueren res en ella. [...] Més endavant la tornaren a cercar i la mateixa cançó. Ma mare va tornà a beure i, dreta allà enmig, va aguantar sense dir res i sense bategar-se. Quan va tornar a ca nostra va començar a vomitar, i a tenir diarrea. Hagueren d'anar a cercar el metge. Mai més no va tornar a estar gresseta».⁹²¹

I això no fou tot, els qui presumiblement ajudaren o simplement «no delataren» els defaectes, també foren perseguits i castigats indiscriminadament amb càstigs físics o sancions econòmiques.

Un altre exemple molt significatiu de càstig psicològic i vexatori emprat per les autoritats foren els simulacres d'afusellament. És una modalitat que com hem vist fou utilitzada per repressaliar molts homes, però també s'utilitzà per castigar algunes dones. Magdalena Móra, esposa del batle d'Esporles, Tomàs Seguí Seguí fou conduïda al cementeri de Palma i va sofrir un simulacre d'afusellament davant un escamot armat.⁹²²

⁹²⁰ MOREY SUREDA, Jaume. *Artà. Llarg camí cap el desastre*. Volum II. Palma: Documenta Balear, 2016, pàg. 183.

⁹²¹ MOREY SUREDA, Jaume. *Artà. Llarg camí cap el desastre*. Volum II. Palma: Documenta Balear, 2016, pàg. 97.

⁹²² La informació facilitada sobre el simulacre d'afusellament fou aportada pel grup de Memòria Històrica d'Esporles. SEGUÍ I SEGUÍ, Tomàs. Li deien en Ramellí. Va néixer el 24 de desembre de 1891. Treballava

Aquesta situació fou habitual quan una persona –fos home o dona-, era requerida com a familiar d'evadit o simpatitzant d'esquerra, per se interrogat. Si no s'aconseguia el resultat desitjat, les víctimes eren obligades a ingerir oli de ricí o de motor. Moments després eren coaccionades amb els simulacres. En altres ocasions, els escamots feixistes utilitzaven la violència física.

Com hem pogut veure, el patiment de les famílies republicanes no acabava amb la mort. Les dones i, molt especialment, les vídues patiren tot tipus de càstigs psicològics, vexatoris i humiliants. Vivien en silenci, no podien plorar, ni expressar la seva ràbia, ni dur dol pels seus familiars assassinats, fins i tot, no sabien on foren enterrats. Tampoc podien fer cap funeral perquè els representants de l'Església ho prohibien, al cap i la fi havien mort sense auxiliis espirituals. Ara bé, cal afegir que algunes famílies foren autoritzades per realitzar una cerimònia privada a una zona apartada del temple. També tenim constància que tot i que, les autoritats eclesiàstiques prohibien les exèquies, es realitzaren celebracions religioses sense que es pronunciàs el nom de la víctima. Són fets que es donaren a moltes parròquies de la part Forana.

Els càstigs es feren extensius als familiars més propers. Els fills de les famílies republicanes també varen viure amb l'estigma de ser assenyalats com a fills de roig. Els prohibiren assistir a les escoles. Els responsables dels centres al·legaven que pertorbaven el bon clima escolar, i d'aquesta manera prohibiren la seva assistència. Tampoc podien jugar amb la resta de nins. A vegades eren sotmesos a insults i retrets. Una frase que es repetia molt era la següent: «Et faran el que han fet als teus [familiars]». ⁹²³ A banda d'aquestes vexacions, en algunes ocasions, els grups de poder intentaren obligar-los a vestir amb l'uniforme de “balilla” de Falange, per tal que participassin a desfilades i actes religioses. Ara bé, sabem que moltes famílies es negaren a ser adoctrinades per les autoritats del nou règim. Aquesta situació va originar greus assetjaments per part dels feixistes. A tall d'exemple descrivim alguns casos. Mateu Moll Garcias, va desaparèixer el 4 de setembre de 1936, Antònia Moll Lliteras, la seva filla major parla de les amenaces que va rebre la seva família després de la mort del seu pare:

de foraviler i va fer de marger. Militant del Partit Socialista Obrer Espanyol i fundador de la Federació Obrera d'Esporles. Regidor socialista de l'Ajuntament d'Esporles a partir de 1920 fins al setembre de 1923. Durant la Dictadura de Primo de Rivera, emigrà a Cuba. Elegit batlle d'Esporles l'abril de 1931, tot just estrenada la República. Després del cop d'estat del juliol de 1936, va aconseguir amagar-se fins al gener de 1937, quan fou detingut a la Font de la Vila i traslladat a Palma. Estant a la comissaria de Ciutat, Tomàs Seguí es va negar a veure la seva esposa i el seu fill petit a causa de l'estat en què es trobava després del cruel interrogatori a què fou sotmès. El 4 de febrer de 1937, festivitats del Dijous Llarder, el cosiren a tirs al cementiri de Porreres. Tenia 45 anys. Posteriorment, diuen que el tiraren viu dins un pou, però no se sap l'indret exacte de la seva mort. Aquest fet, juntament amb la mort de Jaume Nadal Canyelles, fa sospitar que realment durant la Guerra Civil s'haurien llançat més homes dins pous del municipi de Porreres. El juliol de 1984 fou proclamat Fil Il·lustre del seu poble. GARÍ SALLERAS, Bartomeu. *Porreres. Desfilades de dia, afusellaments de nit*. Palma: Documenta Balear, 2007, pàg. 289-290.

⁹²³ Testimoni de Maria Garau Ripoll, fillola del darrer batle republicà de Porreres

«Ma mare i la dona de Jaume Picarola [es refereix a Jaume Julià Mesquida, assassinat el mateix dia que Mateu Moll] recorregueren tots els cementeris. També anaren a Illetes, Can Mir. Fins i tot, enviaren un bolic de roba a un vaixell [es refereix al vaixell presó Jaume I]. Ens aconsellaren que féssim una prova. Si no ens tornaven el bolic, significaria que tot dos eren el vaixell. Però, pots pensar! Ni recuperàrem la roba, ni tenguérem cap notícia, de cap dels dos. L'únic que passà és que ma mare, que estava embarassada, amb tants d'ensurts, se li començaren a inflar les cames. Tenia varius. El metge li manà repòs i ella es passava el dia dins la cuina, asseguda a un balancí amb les cames damunt una cadira. Amb això, es presentà a ca nostra una cap de Falange, acompanyada d'una cosidora. Venien a prendre'm mides per fer-me un uniforme de Falange. Jo li vaig dir: “no vull cap uniforme dels que se'n dugueren mon pare. Mai em posaré el vestit de les persones que han matat mon pare”. La falangista es va treure la pistola i me va amenaçar amb aquestes paraules: “Vés alerta, poca vergonya, mal educada que tenc una pistola i ja en sé molt de matar. Cada dia vaig al Puig d'en Femella a fer punteria».⁹²⁴

Possiblement, la situació més humiliant que hagueren d'acceptar algunes famílies fou l'ajut de les noves autoritats perquè la misèria i la fam va fer estralls a moltes nissagues republicanes. En aquests casos, foren els més petits, fills i filles dels repressaliats, qui no els quedà més remei que viure de la caritat de les monges, fins i tot, de la mateixa Falange, a través de la Secció femenina. És un fet que es va donar a varis municipis. Un dels més representatius fou Manacor. Pel mes de desembre de 1938, la Junta de Beneficència i Obres socials de Manacor va remetre a Palma una relació de persones amb extrema necessitat que precisaven dels menjadors d'Auxili Social. A la llista hi figuren 117 noms dels quals la meitat tenien menys de 10 anys. La llista també «confirma que el servei es donava bàsicament als fills dels executats».⁹²⁵

Una darrera qüestió, fa referència als enllaços matrimonials. Les noves autoritats franquistes prohibiren i anul·laren els casaments civils celebrats durant la Segona República. Davant aquesta situació, moltes parelles hagueren de tornar a casar-se en cerimònia catòlica per tal de donar validesa al seu enllaç. A més, si tenien fills, els hagueren de batiar.

Una situació molt complicada fou el cas de les dones que perderen el seu espòs en la repressió i volgueren refer la seva vida i contreure matrimoni per segona vegada. En aquest cas trobaran moltes dificultats. La primera era certificar la mort del seu espòs, una circumstància que moltes famílies no tenien al seu abast. En aquestes situacions, moltes vídues optaren per visitar les autoritats civils i eclesiàstiques a la recerca d'informació. A partir d'aquest moments s'iniciava un procediment canònic per establir, d'una manera o una altra aquesta mort, atès, com hem dit abans que en aquells anys

⁹²⁴ Testimoni d'Antònia Moll Lliteras. GARÍ SALLERAS, Bartomeu. *Climent Garau Juan (1897-1936). Entre el pinzell i la vara*. Palma: Documenta Balear, 2012, pàg. 306. CAPELLÀ FORNÉS, Margalida. *Dones republicanes. Memòria de la Guerra Civil a Mallorca (1936-1939)*, Volum II. Palma: Lleonard Muntaner Editor, 2010, pàg. 207.

⁹²⁵ TUGORES MANRESA, Antoni. *Manacor. La Guerra a casa*. Palma: Documenta Balear, 2006, pàg. 221.

només s'acceptaven casaments per l'Església. El nou expedient era publicat al Butlletí del Bisbat. Massot i Muntaner afirma que a través d'aquest conducte, ens arriben detalls colpidors sobre la desaparició de persones i sobre qui eren els seus responsables.⁹²⁶

També hi hagué vídues que s'acostaren als seus confessors. En aquests casos, a canvi de la informació, algunes dones foren sotmeses a diferents humiliacions, fins i tot, hagueren d'accedir a abusos de caràcter sexual: «Una filla sabia que sa mare va anar a demanar clemència a uns dels capellans de la Parròquia i aquest li insinuà que tornàs tota sola. No hi tornà perquè coneixia la mala fama d'aquell capellà».⁹²⁷ Davant aquests esgarriuosos episodis, moltes altres, com és lògic, optaren no casar-se.

És indubtable que les agressions sexuals a que foren sotmeses moltes dones per part de les noves autoritats són molt difícils de documentar. Ara bé, existeixen estudis molt destacats que corroboren l'existència d'aquest tipus d'agressió. La historiadora francesa experta en l'estudi de la violència de gènere durant la Guerra Civil, Maud Joly, en el seu treball titulat *Las violencias sexuales de la Guerra Civil española: paradigmes para una lectura cultural del conflicto*, certifica el fet de la utilització i abús del cos de la dona com una mesura emprada pels repressors per tal de castigar i vèncer a l'enemic.⁹²⁸ A Mallorca, aquesta mida denigrant fou emprada en els primers mesos de la guerra com a complement de l'assassinat, com en els casos d'Aurora Picornell, Antònia i Maria Pasqual Flaquer, Pilar Sánchez, entre d'altres. Mentre que més endavant, utilitzada com a càstig escandalós que atemptava contra la moral de la víctima i la seva família.

Indubtablement, la violència sexual és una circumstància que va lligada a les guerres. És una afirmació de poder i dominació que exerciren els grups de poder guanyadors del conflicte. Les persones que aplicaren aquesta pràctica, els repressors o violadors, empraren aquesta força per dominar la seva víctima, humiliar-la i vexar-la i, com a càstig per haver transgredit els límits que imposava la feminitat tradicional, o bé per la seva militància política o les seves relacions personals amb homes que es significaren política o sindicalment amb les idees republicanes. És un posicionament defensat per nombroses investigacions.⁹²⁹

⁹²⁶ MASSOT I MUNTANER, Josep. *Aspectes de la Guerra Civil a les Illes Balears*. Barcelona: Biblioteca Serra d'Or, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2002, pàg. 126.

⁹²⁷ MOREY SUREDA, Jaume. *Artà. Llarg camí cap el desastre*. Volum I. Palma: Documenta Balear, 2016, pàg. 401.

⁹²⁸ JOLY, Maud. «Las violencias sexuales de la Guerra Civil española: paradigma para una lectura cultural del conflicto», *HISTORIA SOCIAL*, núm. 61, pàg. 89-107.

⁹²⁹ En aquest sentit vegeu: CASES SOLA, Adriana. «La violència en la retaguardia republicana durante la Guerra Civil española». *HAO*, núm. 34, 2014, pàg. 69-80. RODRÍGUEZ LÓPEZ, Sofía. «La violencia de género como arma de guerra». BARRANQUERO TEXEIRA, Encarnación (ed.). *Mujeres en la Guerra Civil y el Franquismo: violencia, silencio y memoria de los tiempos difíciles*. Málaga: Centro de Ediciones de la Diputación de Málaga (EDMA), 2010, pàg. 23-46. SÁNCHEZ, Pura. *Individuas de dudosa moral. La represión de las mujeres en Andalucía (1936-1958)*. Barcelona: Crítica, 2009. ABAD BUIL, Irene; HEREDIA URZÁIZ, Iván i MARÍAS CADENAS, Sescún, «Castigos “de genero” y violencia política en la España de postguerra. Hacia un concepto de “represión sexual” sobre las mujeres republicanas».

Al llarg de la guerra i la postguerra, els repressors posaren en pràctica diferents modalitats, entre aquestes els càstigs psicològics i físics, les violacions i altres tipus d'abusos. És molt difícil certificar aquestes conductes, ja que no hi ha documentació que ho expliqui, ara bé, això no vol dir que els delictes sexuals no existissin. Aquesta mancança es compensa amb els testimonis orals, que tampoc són molts, ja que és molt complicat trobar persones que testimoniiïn aquests tipus d'agressions, que quasi sempre quedaven silenciades en la més estricta intimitat.

Els testimonis certifiquen els abusos que foren instigats, sobretot, per part de les persones que controlaven el poder. Aquests repressors, coneixedors de la delicada situació que vivien moltes famílies, agreujades per la manca de recursos i en molts casos, sense cap tipus d'informació dels seus familiars detinguts, es beneficiaren sexualment d'algunes dones. Són uns fets realment denigrants i horroroses, que convertiren la vida de moltes dones en un gran trauma que no va desaparèixer gairebé mai.

Falangistes, militars, jutges, funcionaris i, fins i tot, membres de l'Església reberen favors sexuals a canvi de facilitar informació als familiars de les víctimes desaparegudes o a canvi de millorar la situació de persones que estaven empresonades. Les agressions sexuals i la violacions eren percebudes per la víctima com una deshonra i una vergonya, mentre que pel seu repressor representava un nou triomf sobre els considerats desafectes, a més, sabien perfectament que el nou sistema permetia que qualsevol tipus de vexació quedà impune.

La *història silenciada* de Manuel Suárez Salvà afegix alguns exemples de delictes sexuals que es varen cometre durant la guerra: «algunes persones de Calvià afirmaren que, l'any 36, els falangistes del poble tenien una llista amb 7 o 8 dones a les quals havien de detenir, però que el qui seria batle, Pere J. Cañellas, els va aturar i no ho feren. De totes maneres, a principis d'agost, Antònia Pellicer Albertí, una dona jove, fadrina, d'esquerres, que participava activament en la vida del poble fou detinguda dues vegades i portada a la Casa del Poble de Palma. El 17 d'agost de 1936 la varen detenir amb tres homes als quals torturaren. Diferents testimonis explicaven que a ella la violaren.⁹³⁰

Un altra cas conegut fou la violació de la germana de Josep Muñoz Enrile, caporal de carrabiners, natural de Bacolor (Filipines) que fou destinat a Sóller el juny de 1936. Aquest militar fou executat per la seva defensa de la República en els fets de l'estació de Muleta (Sóller) ocorreguts el mes de juliol de 1936. El 15 d'octubre de 1938 fou afusellat per sentència dictada per un consell de guerra.

IBARRA AGUIRREGABIRIA, Alejandra (coord.). *No es país para jóvenes*. III Encuentro de Jóvenes Investigadores de la Asociación de Historia Contemporánea. Vitoria Gasteiz, Universidad del País Vasco/Instituto de Historia Social Valentín de Foronda, 2012.

⁹³⁰ SUÁREZ SALVÀ, Manuel. *La historia silenciada. Calvià i Es Capdellà 1936*. Palma: Leonard Muntaner Editor, 2016, pàg. 152.

Alguns testimonis orals ens parlen del paper de l'Església i de l'actuació d'algun prevere durant el conflicte bèl·lic: «En els anys de la guerra, els capellans de la Vila no van voler beneir les cases dels republicans durant el solpàs [...] Quan es feia la processó dels Dijous Sant l'any 1937, la metralladora funcionava darrera el cementiri [...] Algú em contà que després de realitzar les execucions a la Creu, els falangistes es traslladaven al seu domicili per la via del tren. A vegades, anaven acompanyats dels capellans de l'església [...] Les vídues dels republicans anaven a Palma per saber notícies dels seus marits desapareguts. Un dia, dues dones de Porreres veren un capellà de la vila vestit de falangista, fins i tot portava pistola. També algunes d'elles es tornaren a casar; abans anaren a visitar algun capellà. Aquest li digué: si vols saber notícies del teu home, ja ho saps. Quan acabaren, li digué: te pots casar, no passis ànsia».⁹³¹

La repressió fanàtica i planificada dels feixistes, plena d'assassinats, suïcidis, empresonaments i abusos de tot tipus va provocar un procés de degradació i desaparició de les persones que foren sotmeses per la maquinària repressiva franquista. Com hem vist, la dona també fou perseguida, humiliada, vexada i eliminada. Per acabar aquest apartat, creiem necessari afegir el cas de la mort de Pilar Sánchez Llabrés i Joana Vaño Morales, dones que foren brutalment violades, assassinades, mal enterrades, sense un nom que les recordi i les identifiqui. Són exemples clarificadors de l'esgarrifosa repressió que aplicaren contra les dones.

3.5)La brutalitat de la repressió femenina: Pilar Sánchez Llabrés i Joana Vaño Morales

Amb el fracàs de l'expedició de reconquesta que va dirigir el capità Albert Bayo, existia la sensació que la repressió pogués minvar, però no fou així. Seguiren les detencions, augmentaren les tretes de presó i es seguiren aplicant els passejos de la mort. Un dels més significatius fou la troballa dia 18 de setembre de 1936, dins el terme municipal de Sencelles, del cos sense vida de la militant socialista, Pilar Sánchez Llabrés.

Pilar Sánchez Llabrés va néixer a Palma l'any 1903. Vivia al barri obrer de la Soledat. Estava casada amb Miquel Borel. Eren pares de quatre fills i militaven en el Partit Socialista, circumstància que Pilar portava de manera molt activa i apassionada. Pilar es dedicava a vendre comestibles a un trast que estava situat a l'actual plaça Major de Palma, lloc que emprava per manifestar públicament les seves posicions polítiques. Aquest fet va provocar el temor i, al mateix temps, l'odi dels seus adversaris. Cal

⁹³¹ GARÍ SALLERAS, Bartomeu. *Porreres. Desfilades de dia, afusellaments de nit*. Palma: Documenta Balear, 2007, pàg. 187. A més dels testimonis orals de Margalida Oliver Mas, Maria Ripoll Garau, Sebastià Julià Sorell i Aina Juan Sagreras.

recordar que la militant socialista era una dona d'empenta i que no s'arrufava davant les adversitats, com ho demostrà dia 16 de febrer de 1936, quan fou detinguda per protestar davant un possible frau electoral, estavellant una urna enmig del carrer.

Quan va esclatar la guerra i degut el seu compromís polític, l'aconsellaren que s'amagàs durant uns dies. Segurament, pensaven que la cosa no duraria massa. Pilar Sánchez es va traslladar al barri palmès dels Hostalets i, es va refugiar al domicili de Joan Real, amic de la família i regidor del Front Popular de l'Ajuntament de Palma. Dies després, un grup de falangistes es va presentar a casa seva i davant la seva absència se'n dugueren el seu espòs i fills, que foren traslladats a la comissaria de policia de la Plaça de Santa Magdalena. Allà, el seu marit fou sotmès a cruels interrogatoris. Volien saber on era Pilar Sánchez. La seva filla, Francisca Borel Sánchez recorda alguns passatges del que va passar: «La sensació de terror i el mal que ens van fer les beates i els falangistes fou molt gran. Record quan els feixistes ens apressaren i ens dugueren, al meu pare i als meus germans i a jo, a un immoble que estava a la carretera de La Soledat, on servien berenars. Després anàrem a una casa prop de la costa de l'Hospital de La Sang [es refereix a la comissaria de Policia de Francisco Barrado Zorilla]. Allà vaig sentir els gemecs de mon pare». ⁹³² Mentrestant, Pilar Sánchez seguia amagada i no sabia el què estava passant.

Dia rere dia, li recomanaven que no sortís de la casa, però un dia que era al pati la denunciaren. Hores després fou detinguda juntament la persona qui li havia donat aixopluc, Joan Real, que al cap de poc temps, fou assassinat vora el cementiri municipal de Porreres. D'aquesta manera tan tràgica, començà el dramàtic final d'una militant socialista, que vivia la política amb passió. Pilar Sánchez fou traslladada en cotxe prop del poble de Sencelles. Abans d'assassinar-la, la violaren i tot seguit la fermaren al parafang d'un cotxe i arrencaren. Estesa a terra, li descarregaren les pistoles prop de la porta del cementiri de la localitat. Un testimoni dels fets ho va contar al periodista Llorenç Capellà Fornés:

«A les tres i mitja de la matinada, un home que vetllava en el cementiri de Sencelles, un parent seu mort, va sentir gemecs i insults de dona. Espaordit va apagar el llum i, procurant no fer renou, anà apropant-se a l'indret del qual procedien les veus. Ho sentia tot. A l'ampar de la paret era un protagonista passiu i invisible del que succeïa. Cercà a les palpentes i trobà una esclatxa per on guaitar. De sobte la sang se li glaçà a les venes. Ell vivia a La Soledat i va reconèixer Pilar que també hi vivia. I va reconèixer els quatre homes que la martiritzaven, que també hi vivien. Tot l'escàndol quedava entre veïnats. Els homes violaren Pilar i quan era estesa en terra, retuda, li descarregaren el carregador de les pistoles a sobre. Morta, l'arrossegaren pels peus fins a les portes del cementiri». ⁹³³

⁹³² MERCADAL SERRA, Antònia. «Fitxa de la fossa comuna de Sencelles». SUÁREZ SALVÀ, Manuel (Coord.). *Les fosses de la repressió. Mapa de les fosses comunes de Mallorca (2a part)*. Inèdit. Palma: Govern de les Illes Balears i Associació Memòria de Mallorca, pàg. 259-260.

⁹³³ CAPELLÀ FORNÉS, Llorenç: *Diccionari Vermell*, Palma, Editorial Moll, 1989, pàg. 156-157.

Després de la seva esgarrifosa mort, les autoritats alliberaren els seus fills, però Miquel Borel, el seu espòs, fou tancat a la presó de Can Mir de Palma i, després passà per diferents camps de concentració mallorquins, fins que l'any 1940, fou posat en llibertat.

La mort d'una persona per arrossegament amb un vehicle és una pràctica repressiva que la trobam mencionada altres vegades durant la guerra. Pere Serra Seguí, era president de la UGT de Sa Pobla, feia de picapedrer. Dia 6 d'agost de 1936 fou detingut juntament amb altres persones, acusat d'organitzar una reunió clandestina. Dos dies més tard, ingressaren a la Presó Provincial de Palma. Els informes de les autoritats deien que eren «personas de mala conducta moral y política. Elementos destacadamente perturbadores y revolucionarios. Mal vistos por todo el vecindario. Son peligrosos y forman parte del Frente Popular».⁹³⁴ Dia 28 d'agost, l'Auditor de Guerra ordena *sobreseer provisionalmente la causa*, a més va manar que tots els encausats, passassin a disposició del Governador Civil. Dia 2 de gener de 1937, Pere Serra Seguí fou tret de la presó de Can Mir. El *Diccionari Vermell* afirma que sembla que el mateix dia «morí destrossat, perquè l'arrossegaren fermat al parafang d'un cotxe per la carretera d'Andratx». El Butlletí del Bisbat de Mallorca diu que dia 7 d'agost fou empresonat «y desde entonces no se tienen noticias de cuál es su paradero».⁹³⁵

Retornant al cas de Pilar Sánchez, la causa judicial núm. 901 de l'any 1936 parla de la troballa d'un cadàver d'una dona dins el terme municipal de Sencelles dia 20 de setembre de 1936. El cos de la víctima estava situat darrera d'uns arbusts. La persona que va trobar el cadàver, va avisar al cap de Falange del municipi, que es presentà juntament amb altres falangistes al lloc de fet. Seguidament, traslladaren el cos al cementiri, on es va practicar l'autòpsia que va certificar que la causa de la mort era per arma de foc. Moments després, el jutge va ordenar la inhumació del cadàver a una fosa comuna del cementiri. Complides les tasques i seguint l'habitual protocol, es va elaborar un informe on constava els trets físics de la víctima i un tros del vestit que es guardà a les dependències del cementiri. Sabem que un familiar de la víctima es va traslladar al cementiri i va reconèixer la seva roba, però no en va quedar constància judicial.

La documentació de la causa ens aporta i aclareix molt d'aspectes que desconeixiem de les darreres hores de la vida de Pilar Sánchez i els mètodes repressius que li aplicaren. El procediment judicial s'inicia amb la declaració d'una persona que vivia prop d'on succeïren els fets. Aquesta va declarar que la nit del 17 al 18 de setembre de 1936 era a una caseta d'una finca denominada Son Palou, que estava situada molt a prop del lloc on trobaren el cos de Pilar Sánchez. Devers la una de la matinada va sentir uns tirs d'arma de foc. Asustat, es va aixecar i va fer una volta sense allunyar-se de la casa. No va veure res, però sí que va sentir el renou d'un cotxe que partia en direcció cap a

⁹³⁴ AMDM, causa núm. 169/1.936. La resta d'acusats eren les següents persones: Andreu Ballester Gost, Sebastià Beltran Crespí, Bartomeu Fiol Bennàssar, Gabriel Mateu Llorens, Rafel Piña Pomar, Joan Pons Fornaris, Pere Pons Sastre, Felip Serra Cladera i Gabriel Siquier Servera.

⁹³⁵ BOOM, corresponent a 1941, núm. 543.

Palma. L'endemà, dia 18, cap a les dues del capvespre, va trobar el cos d'una persona i va anar informar al cap de la Falange de Sencelles. D'aquesta manera ho va fer constar a la seva declaració:

«y fue en este momento cuando al pasar por el lado de un matorral tropezó con el cadáver de dicha mujer; seguidamente el declarante se volvió para Sancellas y dio conocimiento de ello al Jefe de Falange y, este a los falangistas, Juan Bennasar Oliver y Pedro Ramis Cirer, que con el declarante se trasladaron al lugar del suceso y allí encontraron dicho cadáver boca abajo y en estado de putrefacción y presentaba cuatro o cinco heridas producidas por arma de fuego y al mismo tiempo, todos recorrieron aquellos alrededores y encontraron una vaina de fusil o mosquetón, seguidamente dada la hora que era, se procedió a tajarla con unas ramas para más tarde ir a recogerla, sin que se sepa quién fue, toda vez que el declarante ya había dado conocimiento al Jefe de Falange».⁹³⁶

El testimoni del cap de Falange de Sencelles Joan Suñer Boned demostra que tenia un sospitós ball de dates. Només així s'explica l'atestat que va signar. A la seva declaració afirmava rotundament que:

«... sobre las diez y ocho horas del día veinte de septiembre [...] tuvo noticia por el vecino de esta localidad, Jaime Amengual Sureda [aquesta persona va declarar que havia avisat a Falange dia 18 de setembre al migdia] de que dentro de un bosque que existe en el sitio denominado Son Palou de este término municipal, y el cual linda con la carretera de Sineu a Palma y distante unos ochenta metros de dicha carretera había una mujer tendida, y al parecer cadáver. Acto seguido el jefe que suscribe acompañado de los falangistas Juan Bennasar Oliver y Pedro Ramis Cirer, se trasladó al expresado lugar donde efectivamente fue hallado el cadaver de una mujer [...] presentaba dos heridas de arma de fuego en la cabeza y tres en el pecho...».⁹³⁷

Una mostra del poder que exercia Falange dins l'aparell repressiu és que les investigacions es feren per ordre o requeriment del cap de Falange que, fins i tot, va ordenar que es fés l'autòpsia del cos de Pilar Sánchez, un tràmit que corresponia a l'autoritat judicial. Realment un fet molt poc habitual i sospitós:

«Habiendo sido requerido por el Jefe de Falange de esta localidad, don Juan Suñer Bonet, para el reconocimiento de un cadáver que había sido trasladado al depósito del cementerio de esta villa, lo he examinado ser de una mujer de unos treinta años de edad en completo estado de descomposición. Vestía una bata colorada con pequeños cuadritos blancos y un delantal con fondos blancos y unos cuadraditos verdes, iba sin medias y con sandalias».⁹³⁸

Després de haver-se realitzat el informe necrològic, l'enterraren a la fossa comuna del cementiri i deixaren dos fragments de roba defora perquè no la podien desvestir per l'estat de putrefacció. La roba estava aferrada al cos i era impossible llevar-li. La diligència d'inhumació ho certifica amb aquestes paraules: «habiendo sido colocada en

⁹³⁶ AMDM, causa núm. 901/1936. Declaració de Joan Amengual Sureda

⁹³⁷ AMDM, causa núm. 901/1936. Document de Joan Oliver Boned.

⁹³⁸ AMDM, causa núm. 901/1936. Informe necròpsia del metge Antoni Verd Salvà.

una fosa común de dicho cementerio, habiéndose depositado en el cementerio dos trozos del vestido que llevaba, toda vez que no pudo ser identificada, no haciéndole del completo de su vestido dado el estado de putrefacción en que se encuentra dicho cadáver y estaba pegado al cuerpo ensangrentado y en estado imposible de tocar».⁹³⁹

És indubtable que vàries coses no concorden en el procediment i presenten algunes irregularitats que demostren la implicació de les autoritats i funcionaris (jutges, metges, Falange) en la repressió. La versió del cap de Falange no coincideix ni en les hores ni en la informació. Tampoc no s'explica que no trobessin el cos en un primer moment, acompanyats per la persona que el va descobrir i passin dos dies fins que el localitzaren. Un altra circumstància important és que el metge afirmava que el cos estava «en avanzado estado de descomposición» quan només havien passat dos dies de l'assassinat. I finalment, el comandant de la Guàrdia Civil va indicar al jutge que es va assabentar de tot perquè li va dir el cap de la Falange i que, quan ho va saber, el cos ja era al cementiri i l'havien enterrat. A més, com que va veure que ja hi havia el jutge «mientras tanto apareció el Juzgado Militar de la Comandancia de Inca y dejó de tomar ninguna resolución respecto a lo que se refiere la pregunta, toda vez que cree el declarante era incumbencia de dicha autoridad».⁹⁴⁰

Dia 9 d'octubre de 1936, el jutge va resumir totes les actuacions, va recollir fins i tot el «ball de dades» dels declarants sense qüestionar-se absolutament res i, dient que havia fet tot el que calia per aclarir els fets i identificar el cos. L'11 d'octubre, l'Auditor de guerra va decidir el sobreseïment dels fets i tancar la causa. Aquest era el final que sempre dictaminaven les autoritats colpistes, però la realitat fou ben diferent. L'estudi i interpretació de la documentació de la causa núm. 901/1.936 ens permet reconstruir amb molta fiabilitat el crim de Pilar Sánchez Llabrés:

«Pilar Sánchez Llabrés fou detinguda per 4 falangistes. Després de la seva detenció fou pujada a un automòbil i partiren per la carretera de Sineu. Molt a prop de les barreres de la possessió de Son Ganyada s'aturaren. A la força, feren baixar a Pilar del cotxe. Aquesta, conscient del seu destí, es va resistir tot quan va poder. Els falangistes varen aconseguir dominar-la i, un cop ajaguda a terra, un rere l'altre, la violaren. Després, la fermaren pels peus a la part posterior del cotxe i l'arrossegaren pel camí. Arribaren fins la garriga de Son Palou, la desfermaren i li pegaren cinc tirs per rematar-la. Varis d'ells partiren cap a Palma, ben tranquils perquè pensaven que ningú no els havia vist. Però va haver-hi dos testimonis. Un home que estava caçant i quan va sentir el renou del cotxe es va espantar i es va amagar, suficientment a prop com per veure-ho tot i, anys després, fer-ne una descripció acurada. L'altre testimoni –que fou recollit per Llorenç Capellà al *Diccionari Vermell*– estava vetllant un familiar al cementiri de Sencelles, i també va sentir els crits, i els gemecs i els tirs. Així com va poder, va aconseguir guaitar i va ser a temps a reconèixer Pilar Sánchez, perquè ell també era del barri de la Soledat,

⁹³⁹ AMDM, causa núm. 901/1936. Informe necròpsia del metge Antoni Verd Salvà.

⁹⁴⁰ AMDM, causa núm. 901/1936. Vegeu declaració de Climent Cursach Bernat, caporal de la Guàrdia Civil.

i la coneixia perfectament. Va veure com s'hi tiraven a sobre, i la violaven i la mataven».⁹⁴¹

Al mateix temps, la documentació judicial ens permet entendre diverses circumstàncies que es donaren els darrers moments de vida de la militant socialista i, també les falsedats i incerteses que emprava i facilitava la maquinària judicial franquista. Els botxins actuaven sense cap tipus d'escrúpols i amb total impunitat. Si era necessari, les autoritats mentien, com per exemple, quan afirmaren que trobaren un cos en estat de putrefacció i no era així. Trobaren el cos d'una dona destrossat, fet bocins, com a conseqüència d'haver-la arrossegada amb el cotxe. Mentien també, els agents repressors, com ho feren els falangistes, perquè coneixien perfectament les dates en què tot va passar perquè també hi eren. També callaven i amagaven, al menys durant anys, els testimonis, que aquell vespre varen veure tot el que va succeir. Tot formava part d'un aparell repressiu conformat per agents executors, juristes corruptes, autoritats judicials compromeses i delators.

Quinze dies després de l'esgarriós assassinat de Pilar Sánchez, una altra dona fou trobada morta. Es tractava de Joana Vaño Morales.

Juana Vaño Morales i el seu company, Ramon Fuster Rojo, circumstancialment o no presenciaren molt prop de casa seva un fet que marcà la seva vida i que ens acosta a la terrible repressió que es vivia a Mallorca els primers mesos de la guerra:

«Dia 28 de setembre de 1936, Antoni Ribas Galiana, un dels dirigents més destacats del Sindicat Metal·lúrgic de la UGT i del PSOE, estava amagat a casa seva, al carrer de s'Hostal de Santanyí de Palma, des del dia deu de juliol. Estava acompanyat per la seva esposa i per un company a qui tots coneixien pel seu mal nom, "el Francès". Devers migdia, la Policia va picar fort a la porta ordenant que els obrissin, que sabien que hi eren dintre. La seva resposta no es va fer esperar. Des de les finestres, amb dues escopetes que tenien preparades per si arribava el moment d'haver de defensar-se, els dos homes dispararen contra l'escamot. Però estaven envoltats; no hi havia sortida. L'intercanvi de trets va ser immediat, nombrós i permanent durant uns instants. Després, un policia va llençar per la finestra una bomba de fum que, ben aviat, va abastar tota la casa. La respiració es feia difícil per moments, quasi impossible. Antoni Ribas i "el Francès" anunciaren que es rendien. Quan obriren la porta i feren les primeres passes pel carrer, amb els braços enlaire, els trets recuperaren el carrer i ompliren la façana de la casa i els cossos d'ambdós homes. "El Francès" va caure mort d'immediat. Antoni Ribas va caure a terra, ferit de mort. El silenci va tornar. Poc a poc, alguns homes que formaven part de l'escamot s'atracaren als dos cossos per comprovar si encara eren vius. Respirava, va mirar durant uns breus instants els seus assassins. El remataren a puntades de peu».⁹⁴²

⁹⁴¹ Reconstrucció del crim de Pilar Sánchez Llabrés realitzada per Manuel Suárez Salvà i Bartomeu Garí Salleras a partir de l'estudi de la documentació de la causa núm. 901/1.936.

⁹⁴² CAPELLÀ FORNÉS, Llorenç. *Diccionari Vermell*. Palma: Editorial Moll, 1989, pàg. 144. «Antoni Ribas Galiana, metal·lúrgic, sindicalista i polític. Palma (1898-1936). Durant la Segona República (1931-1936), fou el principal dirigent del Sindicat Metal·lúrgic a Mallorca i, encapçalà, des del 1933, la tendència caballerista dins la Federació Socialista Balear del PSOE i la UGT de les Balears. Membre de l'executiva

És ben possible que Joana Vaño i Ramon Fuster coneguessin a les dues persones que foren assetjades, ja que també militaven al Partit Socialista. També ho és que haguessin presenciat, activament o d'una manera passiva, els fets del 28 de setembre de 1936. El cert és que, aquell mateix dia, aquesta parella també va desaparèixer. Dia 2 d'octubre de 1936, a la carretera que va des de Palmanova a Calvià, just on acabava el Coll dels Cucons a la vorera del camí de condueix cap a la part de dalt de la possessió de Ses Planes van trobar el cos sense vida, amb signes d'extremada violència de Joana Vaño Morales.

Com ens podem imaginar, la troballa no era un fet gens agradable, però desgraciadament, la població dels voltants ja s'havia mig acostumat a trobar cossos amb trets d'arma de foc a les voreres de camins. Hem de pensar que en aquelles alçades de l'any 1936, ja havien desaparegut veïnats seus i s'havien trobat els cossos d'altres 13 homes morts a les voreres de les carreteres del municipi, dos d'ells a molt pocs metres d'aquesta nova troballa. Eren els segrests de la repressió, una pràctica habitual dels primers mesos de guerra.

La causa 962/1.936 sobre «el hallazgo de un cadáver de una mujer, resultando ser la que fué en vida Juana Vaño Morales» recull l'assassinat d'una altra dona en temps de la guerra i els rumors que va generar la notícia a Calvià. La documentació indica aquesta circumstància, ja que la pròpia Guàrdia civil del municipi feia constar –un parell de dies després de la troballa-, que ells mateixos se n'havien adonat després de sentir pel poble que tothom en parlava, i n'havien informat el jutge. Afegir també que la troballa d'un cos d'una dona no era un fet normal i generava molt més rebombori.

El jutge de pau de Calvià, Juan Alemany Ensenyat, després de rebre la informació de la parella de guàrdies civils, es va traslladar fins al lloc del fet, acompanyat pel metge. Van trobar el cos d'una dona morta i en van certificar la defunció. Dia 6 d'octubre de 1936, el jutge va emetre el següent informe:

«Es tractava d'una dona que no portava cap tipus de documentació a sobre. Tenia uns cinquanta anys i, anava decentment vestida. Estava ajaguda sobre el seu costat dret, amb el cap orientat cap a Calvià. Tenia els cabells curts, ja grisencs, i anava vestida de manera molt senzilla, amb una bata amb flors i una camisa blanca amb les inicials M.A., calces de color cru i espadenyes. Portava també una faixa –perquè, com descobriren a l'autòpsia-, patia una hèrnia inguinal. Duia posat un davantal, blanc, i al seu costat hi trobaren una senalla amb una clau i un sac buit».⁹⁴³

regional de la UGT des de 1932, en fou president des del desembre de 1933 al maig de 1935. Morí en un tiroteig al començament de la Guerra Civil». MARTÍNEZ DE SAS, Maria Teresa i PAGÈS BLANCH, Pelai (Coor.). *Diccionari del moviment obrer als Països Catalans*. Barcelona: Edicions Universitat de Barcelona i Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2000, pàg. 1.156. GINARD FERÓN, David. «Antoni Ribas Galiana». *Gran Enciclopèdia de Mallorca* (vol. XIV). Palma: Pro Mallorca Edicions, 1988, pàg. 281.

⁹⁴³ AMDM, causa, núm. 962/1.936, foli 6. És transcripció al català del document.

Abans de la inscripció, les autoritats que inspeccionaren el cos, es preocuparen també de fer el mateix amb els voltants, sobretot per indicar que, tot i que hi hagués un mort, no hi trobaren cap pista que indiqués que allà s'hi havia produït un fet violent. Després decidiren traslladar el cadàver al cementiri per fer-li l'autòpsia, a més, parlar amb els veïns per comprovar si algú la coneixia i podia identificar-la. Els botxins tenien per costum mostrar el cos, però amagar-ne la identitat. No era suficient arrabassar una persona a les seves famílies sinó que, a més, els havien d'obligar a fer un pelegrinatge per oficines i cementiris suplicant alguna informació que, quasi sempre, es negaven a donar o bé li explicaven que no tenien constància de cap persona amb el nom i llinatges que els estaven proporcionant. Acabaven depenent, quasi sempre, de la bona voluntat d'alguna persona o del caprici d'alguna altra. Mostrant el cos, s'exercia també una funesta funció pedagògica: mostrar a tall d'avís. Ocultar qualsevol document identificatiu els servia per eliminar qualsevol constància de l'existència d'una persona que era considerada nociva per a la nova societat, una persona que, a més, no hauria d'haver existit mai.

Després de la necròpsia, el cos de Joana Vaño fou enterrada despullada a una fossa comuna del cementiri de Calvià, així com era de costum quan l'assassinat era com a conseqüència d'un segrest o passeig exemplar. Dies després, l'Auditor de guerra va decidir obrir les diligències per intentar esbrinar aquells fets als quals mai s'hi va referir com a crim o a assassinat. Era el procediment habitual. De totes maneres, no seria fins a finals d'octubre quan el cas de la mort de Joana Vaño Morales experimentaria canvis importants i significatius.

El dia 20, una dona es va presentar al cementiri de Calvià cercant un familiar desaparegut. L'encarregat li va mostrar el caramull de roba de les persones que havien trobat mortes per les carreteres dels voltants poble. Dins els desset bolics de peces plenes de sang, aquella dona va trobar les de la seva germana. Així, Maria Vaño Morales, natural de Palma, se'n va anar ben decidida a parlar amb el jutge Alemany a qui va manifestar que, sens cap dubte, sabia que la seva germana estava enterrada al cementiri de Calvià i que era «Juanita Vaño Morales, de Palma, que había desaparecido el martes dia 28 de setiembre de 1936». A més d'aquesta declaració, va afirmar que Joana Vaño, vivia amb la seva mare i Ramon Fuster, el qual havia desaparegut també el mateix dia que la seva germana, coincidint amb el tiroteig que hi va haver al carrer de Santanyí. Així doncs, no resultaria en absolut descartable que Joana i Ramon, coneixedors d'alguna manera dels fets, decidissin ocultar-se fins que els trobaren un parell de dies després. Del 28 de setembre al 2 d'octubre. Després foren detinguts i varen desaparèixer.

Un temps després dels fets, la seva família va prendre la determinació de cercar Joana Vaño, ja que possiblement tenien l'absoluta certesa que l'havien morta. Maria Vaño era coneixedora, segurament, de les activitats de la seva germana i del seu cunyat i també va saber, molt aviat, que la desaparició d'ambdós no era casual. Segurament, d'amagat li van explicar, què podia haver passat. Després, va reunir tota el valor que tenia i va

anar a demanar-ho a la persona que ho sabia i la degué trobar. Només així s'explicà que acabés en un lloc tan allunyat i tan separat de Palma com era, en aquells moments, el poble de Calvià.

Joana Vaño i Ramon Fuster varen desaparèixer. Existeix la possibilitat que els matassin plegats, però pensam que no es va fer d'aquesta manera. La hipòtesi més real és que, després de capturar-los, se'ls emportessin a indrets diferents i durant les hores posteriors els assassinassin. Joana Vaño fou detinguda i ficada dins un cotxe. El vehicle va sortir de Palma en direcció el camí de Ses Planes situat dins el terme de Calvià. De matinada, encara fosca negra, s'aturaren i la feren baixar. Quan se'n va adonar del que estava a punt de passar, segurament s'hi va resistir. Lluitaren i algú li va pegar una ganivetada a la panxa i li va fer un tall de certa profunditat. Ja la tenien confusa i ferida, quasi sotmesa. Seguidament, li dispararen, a poca distància, un tret que li va entrar pel cap, just per damunt de l'orella dreta, i va sortir pel pols esquerre. L'altra va entrar per l'omòplat dret i va sortir per davall l'aixel·la esquerra. Les dues ferides resultaren mortals i la dona, estranyament, va caure cap al mateix costat des d'on li havien disparat. Les ferides que tenia fa pensar en la participació de, al manco, tres persones en l'assassinat. També és molt possible, però, que formant part del teatre dels assassinats i les desaparicions, haguessin mort aquella dona a qualsevol altre indret i després traslladessin les seves despulles dins un camió per tirar-les allà on més gent la pogués veure i en prenguéss bona lliçó. Al cap d'unes hores del seu assassinat fou trobada morta al costat d'una carretera i, poc després fou enterrada a una fossa comuna del cementiri de Calvià, on inhumaven gent sense identificar.

Ramon Fuster Rojo mai va aparèixer a un document relacionat amb Joana Vaño. No estaven casats, però feia anys que convivia junts. Sembla que després dels incidents on moriren Antoni Galiana i "El Frances", fou detingut juntament amb Joana Vaño i traslladats a les dependències de la Comissaria de Policia. Allà, els separaren per sempre. Joana fou assassinada al cap d'uns dies. Per la seva banda, Ramon Fuster va ingressar a la presó de Can Mir dia 6 d'octubre de 1936, juntament amb Ramon Fullana Font, Bernadí Campins Sastre, Bartomeu Bauzà Bonet, Rafel Villanueva Vanrell, Francesc March Castañer, Josep Lladó Buenaventura, Mateu Pons Cañellas, Sebastià Galmes Llull, Mateu Nadal Pascual, Eutiquiano Sancho Navarro i Vicente Forniers Vitaller.⁹⁴⁴

Ramon Fuster «tenia uns trenta-cinc anys i no demostrava gaire por dins Can Mir. Parlava. Parlava de la guerra. Un dia el cridaren i ningú no sabia ben bé per què el cridaven. L'endemà ho saberen. Ell, juntament amb Simó Fullana, Joan Àvila i Vicenç Forniers, foren els primers presos de Can Mir assassinats a les carreteres».⁹⁴⁵ Segons la documentació de Govern Civil, dia 9 de gener de 1937 foren falsament posat en llibertat quatre homes. Es tractava de Joan Àvila Sánchez, Vicenç Forniers Vitaller i Simó

⁹⁴⁴ ARM, GC, 770, sig. 1.572.

⁹⁴⁵ CAPELLÀ FORNÉS, Llorenç. *Diccionari Vermell*. Palma: Editorial Moll, 1989, pàg. 74.

Fullana Font. Al cap d'unes hores segurament foren metrallats a La Creu de Porreres.⁹⁴⁶ El militant socialista fou tirat dins la fossa comuna del cementeri de Porreres, vestit i sense identificar. Un any després dels fets, les autoritats judicials decidiren incorporar aquest cas a l'estadística de guerra. Justificaren que havien passat devers dotze mesos intentant esbrinar què havia passat, però que no havia estat possible determinar ni les causes ni els autors de la mort: «Causa sobreseïda».

Amb els assassinats de Pilar Sánchez i Joan Vaño, dos exemples més de la terrible repressió, acabam l'apartat de la violència femenina. Durant la guerra i els primers anys de la postguerra, la dona mallorquina o resident a l'illa va patir una repressió execrable i esgarrifosa. Elles simplement volien viure, avançar i situar-se ben a prop de la dona europea dels anys 20, aquella que va començar a demostrar que podia ser igual que un home. Havien aconseguit el dret a votar, formar-se a les universitats, militar en associacions culturals i partits polítics, tenir dret el divorci, matrimoni civil i relacions lliures i alliberar-se de molts prejudicis. Aquestes circumstàncies van fer que la seva presència començàs a ser perceptible dins la societat, convertint-se en una ciutadana activa.

Aquesta dona moderna apareix a l'Estat espanyol, en gran mesura, vinculada a la proclamació de la Segona República. La constitució republicana de 1931 va atorgar molts d'aspectes de llibertat per la dona, com el dret al vot femení, l'escola mixta, el matrimoni civil, el divorci, la legislació laboral igualitària, l'assegurança maternal, la lluita contra l'analfabetisme, entre d'altres. És evident que aquests canvis no afectaran de la mateixa manera a totes les dones de la societat espanyola dels anys 30, però sens dubta ajudaren a modernitzar-les.

L'esclat de la Guerra Civil va paraitzar els canvis i les noves autoritats foren implacables amb les persones que defensaren la modernització de la democràcia republicana. Els desafectes foren perseguits i eliminats sense contemplacions. Aquesta repressió també afectà a la dona que fou neutralitzada com opositora política i al mateix temps, retornada a la foscor de l'home com preconitzava el règim totalitari i sexista implantat pel general Franco.

Aquestes foren les 29 dones que eliminaren les hordes feixistes a Mallorca: Amparo Asia Cetuta, Magdalena Bassa Galmés, Daria Buxadé Adroher, Mercè Buxadé Adroher, Maria Carreño, Teresa Carrasco Domínguez, Francisca Collado Garcia, Infermera de la Creu Roja autora del diari, Milagros Fernández Andrés, Adela Fernández López, Catalina Pasqual Flaquer, Maria Garcia, Matilde González Alcalde, Belarmina González Rodríguez, Francesco Gost Feliu, Gabriela Grimalt Sitjar, Maria Huertas Domínguez, Margalida Jaume Vanrell, Matilde Landa Vaz, Francesca Llull Font, Ana López Baena, Antònia Pasqual Flaquer, Maria Pasqual Flaquer, Aurora Picornell

⁹⁴⁶ ARM, GC, 771. Sig. 113.

Femenias, Francesca Salas Lull, Pilar Sánchez Llabrés, Teresa (infirmiera de la Creu Roja), Joana Vaño Morales i Maria Vizcarro Salvador.

CAPÍTOL IV.- LES ETAPES DE LA REPRESSIÓ

El dia 19 de juliol de 1936, el general Goded, després d'haver proclamat el dia abans la seva lleialtat a la legalitat republicana al governador civil, Antonio Espina, va proclamar el Ban de Guerra que col·locava les Illes Balears del costat dels rebels que havien iniciat el cop d'estat a terres africanes i marcava l'empara legal per sotmetre bona part de la població de Mallorca a les directrius dels nous dirigents colpistes i a l'arbitrarietat dels segrests, les tretes de presó i les desaparicions forçades. Mesos abans, un dels ideòlegs de la rebel·lió militar, sinó el principal, el general Emilio Mola, ja havia donat les ordres que especificaven que, a cada província, calia fer una relació amb el noms de les persones que havien de ser represaliades, bé empresonant-les, bé aplicant-les *castigos ejemplares*.⁹⁴⁷

Indubtablement, les directrius van ser escrupolosament seguides pels grups de poder rebels que iniciaren una duríssima repressió amb la clara intenció d'eliminar l'enemic. Ho feren sense dilacions i seguint unes úniques directrius repressives. Cap dels comandaments va improvisar res, tot estava planificat. La finalitat de la repressió era l'eliminació física i social de les persones que representaren, a través de les institucions i les organitzacions polítiques i sindicals, el govern de la Segona República. Per entendre també el que fou la repressió és molt important perioditzar-la. La seva cronologia ens servirà perfectament per saber el que va passar en cada moment del conflicte.

Els estudis historiogràfics sobre la Guerra Civil han defensat diferents cronologies de la repressió franquista en els territoris on va triomfar des del primer moment el cop d'estat. Abans de centrar-nos en el cas mallorquí, exposarem algunes perioditzacions relacionades amb altres territoris de l'Estat espanyol. És important citar-les per tal de demostrar que l'organització i planificació de la repressió fou idèntica en tots els territoris rebels. Posteriorment ens referirem als diferents models de cronologies de la repressió referides a Mallorca.

El mes de gener de 1938, Antonio Bahamonde y Sánchez de Castro, que fou delegat de premsa i propaganda del General Queipo de Llano a Sevilla i que, a principis de 1938 es va passar el bàndol republicà va escriure unes memòries en las quals reproduïx les etapes de la repressió referides a Andalusia, territori dominat per la Segona Divisió, amb el general Queipo de Llano al front. Les fases de la repressió que presenta es poden aplicar a moltes zones on va triomfar l'alçament. Aquest autor en determina tres:

⁹⁴⁷ MOLA VIDAL, Emilio. *Instrucción secreta número 1 (25 de mayo de 1936)*: «Se tendrá en cuenta que la acción ha de ser en extremo violenta para reducir lo antes posible al enemigo, que es fuerte y bien organizado. Desde luego, serán encarcelados todos los directivos de los partidos políticos, sociedades o sindicatos no afectos al movimiento, aplicándoles castigos ejemplares a dichos individuos para estrangular los movimientos de rebeldía o huelgas».

«Primera: Fusilamientos en las calles, a las salidas de las carreteras y en las tapias de los cementerios, sin expediente ni trámite de ninguna clase para dominar por el terror, que ha de ser en lo sucesivos principal arma. Esta época duró hasta principios de octubre de mil novecientos treinta y seis.

Segunda: En la que se expediente a los detenidos, sin ser oídos la mayoría de las veces. Las sentencias de muerte las firmaban las diversas autoridades encargadas de la represión. Esta época duró hasta febrero del treinta y siete.

Y la tercera que rige en la actualidad, en la que la parodia de unos Consejos de Guerra, ya prejuzgados de antemano, quieren dar la sensación de justicia para acallar el rumor, cada vez más denso, que en torno a tantas vides sesgadas se está levantando».⁹⁴⁸

La cronologia exposada per Antonio Bahamonde és important perquè és coetània als fets de la repressió. Trobam un calendarització semblant pel cas de Mallorca. L'historiador, Josep Massot i Muntaner escriu el 2002, el treball titulat *Aspectes de la Guerra Civil a les Balears* en el qual exposa una periodització de la repressió a Mallorca, coetània dels anys de la guerra i que fou exposada al llibre *Els cementeris sota la lluna* de Georges Bernanos. Segons Massot i Muntaner, el testimoniatge de l'escriptor francès és molt valuós per ser coneixedor dels fets, però incomplet i moderat. Afegeix també que no és un tractat sistemàtic de la repressió, sinó una mena de noticiari sobre l'eliminació planificada, en el qual no s'inclouen una part important dels fets repressius ni tampoc dels consells de guerra. De la mateixa manera que Bahamonde, Georges Bernanos distingeix tres fases ben diferenciades. La primera s'inicià amb l'arribada d'Arconvaldo Bonarcosi, Conde Rossi, el mes d'agost de 1936, que es posà al cap davant d'un escamot reclutat per ell mateix. Els paràgrafs seleccionats per Massot i Muntaner del llibre de Bernanos intueixen l'ús del segrests o passejos com a modalitat repressiva. Aquesta fase va durar quatre mesos i s'exemplificà pels pobles i barriades de Palma. També a Manacor, molt relacionada amb les setmanes que coincidiren amb el desembarcament republicà de Bayo. La segona i tercera es dedicà a la neteja de les presons. Bernanos situa el seu començament a partir del mes de desembre de 1937. És el temps de les tretes de presó que es combinen amb les execucions il·legals. Exposam un paràgraf de la publicació de Georges Bernanos on s'explica l'eliminació d'aquesta segona fase:

«Els van començar a amollar en grups, segons llur lloc d'origen. A mig camí, la càrrega era dipositada a la cuneta. [...] Abans els parents just havien de fer unes passes per tal de reconèixer llurs morts. Ara, calia un viatge més costós i unes formalitats esdevingudes descoratjadores a causa del gran nombre d'homes i dones sol·licitants; els registres de les presons rarament es trobaven d'acord amb la llibreta del fesser, causa d'horribles equivocacions. El funcionari benèvol els convidada a furgar entre el munt de pellerings, per tal d'intentar descobrir-hi la camisa o als calçons del mort [es refereix als segrests] Els presoners considerats indesitjables rebien la notícia de llur

⁹⁴⁸ BAHAMONDE Y SÁNCHEZ DE CASTRO, Antonio. *Un año con Queipo de Llano (memorias de un nacionalista)*. Sevilla: Espuela de Plata, 2005, pàg.142.

alliberament, consecutiu a un sobreseïment. Signaven el registre d'empresonament [es refereix a les tretes] A les dues de la matinada eren alliberats de dos en dos. És a dir que al lliurar de la porta es trobaven en un carreró desert, davant un camió enmig d'homes amb revòlver al puny. Els portaven a un cementeri».⁹⁴⁹

Santiago Vega Sombría en el seu estudi *La represión en la provincia de Segovia en los orígenes de Franco*, exposa una cronologia de la repressió. L'investigador assenyala dues etapes importants. La inicial es caracteritza per l'aplicació de les execucions il·legals que segons l'autor es varen produir durant tot l'estiu de 1936 a partir de:

«La detención –por parte de escuadras falangistas en su mayoría y, sólo en algunos casos, por la Guardia Civil– de la víctima en su trabajo o en su domicilio y, tras un corto viaje en coche o camioneta, se producía la ejecución en algún descampado, sin que la víctima llegara a estar detenida en ninguna prisión. Otras veces la víctima era llevada al cuartel de Falange de la localidad, donde –con el pretexto del interrogatorio– el detenido sufría palizas, torturas físicas y psíquicas. Las sacas de presos de las cárceles también fueron frecuentes en la capital y en la provincia; estaban “justificadas legalmente” como traslados de detenidos de una prisión a otra y llevaban la firma del comandante España, gobernador civil designado por los sublevados, siendo los verdugos los falangistas que efectuaban la conducción».⁹⁵⁰

Afegeix que les primeres víctimes de l'eliminació planificada –com fou el cas de Mallorca– afectaren a dirigents polítics, batles i regidors, líders obreristes, o simplement jornalers, que «eran ejecutados con fines ejemplarizantes, para infundir terror». Poc després s'aplicaren les tretes de presó. La segona etapa, començaria el mes d'octubre de 1936, caracteritzada per les condemnes de la justícia militar a través dels consells de guerra sumaríssims.

L'historiador i destacat estudiós de la Guerra Civil, Francisco Espinosa Maestre presenta una cronologia general de la repressió basada en tres etapes. La primera a la qual denomina *La represión salvaje de los bandos de guerra y las grandes matanzas*, s'iniciaria des del començament de la guerra, l'estiu de 1936, fins a mitjan de febrer de 1937. És una fase que se caracteritza per l'eliminació de les autoritats republicanes. La segona, està relacionada amb l'aplicació dels consells de guerra d'urgència i aniria des del febrer de 1937 fins el febrer de 1938. La darrera etapa, aniria des del mes de març de 1938 fins l'any 1945. La darrera fase de la repressió –segons l'autor– ve definida per dos factors. En primer lloc, per l'aplicació de sentències condemnatòries per part dels tribunals franquistes. I en segon lloc, la persistència dels assassinats relacionats amb la repressió selectiva.⁹⁵¹ La cronologia defensada per Espinosa Maestre es basa en la

⁹⁴⁹ MASSOT I MUNTANER, Josep. *Aspectes de la Guerra Civil a les Balears*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2002, pàg. 93, 94, 96 i 97.

⁹⁵⁰ VEGA SOMBRÍA, Santiago. «La represión en la provincia de Segovia en los orígenes de Franco». *Revista de Historia Contemporánea HISPANIA NOVA*, núm. 4, 2004.

⁹⁵¹ ESPINOSA MAESTRE, Francisco. «Informe sobre la represión franquista. Estado de la cuestión». NUÑES DIAZ-BALART, Mirta (Coord.). *La gran represión. Los años de plomo del Franquismo (1939-1948)*.

consulta de la documentació existent sobre les persones considerades presos governatius, documentació dels tribunals franquistes, llibres de cementeris i registres de defuncions.

Pel que fa al cas de Mallorca, a finals de la dècada dels anys 90, el Dr. Sebastià Serra Busquets va presentar una de les primeres perioditzacions de la repressió de la guerra a Mallorca, a la qual distingeix tres etapes significatives: «La primera etapa, aniria des del 19 de juliol de 1936 fins a la pressa de possessió dels sectors durs de Falange, italians i militars, a partir del 31 d'agost de 1936. Una segona, des de la data exposada fins aproximadament el febrer de 1937. I la darrera, a partir del segon trimestre de 1937».⁹⁵²

El professor Serra Busquets, afegeix que la primera fase va estar caracteritzada des del primer moment per les detencions massives. Les persones acusades de desafectes eren tancades a les presons de Can Mir, Castell de Bellver, vapor Jaume I, Sant Carles, Illetes. En aquesta etapa es destaca el paper de Falange i l'Exèrcit, com agents encarregats d'imposar el nou ordre polític, a més de liderar una tenaç i sistemàtica persecució dels considerats desafectes. Fou una etapa de por generalitzada, denúncies i de complicitat de moltes persones amb les noves autoritats. A partir de l'arribada dels italians amb el *Conde Rossi*, s'iniciaria –segons Serra– una segona etapa que vendrà marcada per la substitució dels caps militars rebels, el reembarcament de les tropes de Bayo i la continuació de la persecució sistemàtica. Un altre aspecte destacat d'aquesta fase foren els afusellaments a les cunetes, a més, del fet que algunes persones detingudes eren tretes de les presons i afusellades. Conclou que és la fase més dura de la repressió. La darrera etapa es refereix als judicis polítics i les nombroses detencions de persones que foren recloses a presons i camps de concentració.

Les obres *El cònsol Alan Hillgarth i les illes Balears (1936-1939)* i *Guerra Civil i repressió* publicades el 1995 i 2005 respectivament per l'historiador Dr. Josep Massot i Muntaner també es refereixen a la cronologia de la repressió i presenten tres fases ben diferenciades. La primera etapa aniria des del juliol de 1936 fins a mitjan agost del mateix any. És un temps en que la repressió va ser relativament suau. Al llarg d'aquestes setmanes serien empresonats milers de sospitosos, mentre que les execucions només es van produir en casos puntuals. La segona etapa –segons l'investigador– coincidiria amb l'anunci del desembarcament republicà, situació que va enterbolir el clima polític, donant pas a l'etapa més dura de la repressió. Aquesta va començar la nit del 16 d'agost amb els primers afusellaments al cementeri de Son Coletes (Manacor). Va continuar i intensificà després de la retirada de les tropes governamentals,

Barcelona: Flor del Viento Ediciones, 2009, pàg. 436. Francisco Espinosa hi afegeix una quarta etapa, que no és objecte del nostre estudi, que aniria des de finals dels quaranta fins els anys cinquanta. L'investigador assenyala que és una fase que vé marcada per l'eliminació de militants i guerrillers antifranquistes i les persones que foren acusades i condemnades per donar suport.

⁹⁵² SERRA BUSQUETS, Sebastià. «Una aproximació a les fases de la repressió» MEMÒRIA CIVIL, MALLORCA EN GUERRA (1936-1986), Suplement del diari BALEARES, apèndix núm. 17 (10 d'agost de 1986), pàg. 3.

estimulada –entre altres circumstàncies– pels discursos encesos del feixista italià, Arconovaldo Bonacorsi *Conde Rossi*. D'aquesta manera, fins a març de 1937 foren assassinades, sense cap judici previ, centenars de persones a cementiris i cunetes de les carreteres a mans d'escamots integrats principalment per membres de Falange. Cal tenir en compte, també, una darrera etapa que aniria des d'octubre de 1936 i fins al començament del decenni dels quaranta. Fase que es caracteritza per una brutal repressió institucionalitzada, mitjançant la qual persones acusades de contravenir el bàndol de declaració d'estat de Guerra del general Manuel Goded –o el complementari del coronel Díaz de Freijó del 23 de juliol de 1936– serien condemnades a mort o a presó després de paròdies de consells de Guerra.

El 2007, l'obra *La Guerra Civil als Països Catalans* coordinada pel professor Pelai Pagès Blanch, inclou el capítol *Les repressions de 1936-1939 a les Illes Balears. Una anàlisi comparativa* de David Ginard Ferón, en el qual afirma que la repressió nacional a Mallorca tingué diverses etapes, durant les quals les mesures de càstig s'administraren d'una manera diferent segons les necessitats del moment, tot i que com assegura l'autor, les accions punitives formaven part d'un procés controlat i dirigit per les autoritats militars que dominaren sense gaires problemes l'ordre públic. A més, els elements civils que donaren suport a l'alçament estigueren en tot moment supeditats als caps militars. Un plantejament molt adient, que s'ajusta a les necessitats dels grups de poder de la repressió.

Ginard Ferón descriu una primera etapa que coincideix amb els primers dies i setmanes de la Guerra –no d'enfrontament militar– on la repressió va consistir bàsicament en privacions de llibertat. Aquesta repressió fou desenvolupada per columnes de l'Exèrcit, membres de la Guàrdia Civil i militants de *Falange Española de las JONS* que recorregueren els pobles de Mallorca amb dues finalitats. En primer lloc, la reestructuració la vida municipal. En segon, la detenció de totes aquelles persones susceptibles de fer cara al nou estat polític. Afegeix que les noves autoritats decretaren durant aquest període l'empresonament d'unes 1.400 persones. Un altre aspecte destacat d'aquesta fase inicial són les poques execucions, que bàsicament estarien relacionades amb persones que havien mantingut certa resistència al cop d'estat o que eren especialment odiades pels revoltats. Segons l'autor, aquesta situació «s'explica, en part, perquè el control de la situació estava en mans d'un sector dels militars mallorquins que, amb el coronel Emilio Ramos Unamuno al capdavant, consideraven necessari actuar amb una certa prudència, perquè no coneixien exactament el paper que li correspondria a Mallorca».⁹⁵³ Aquesta fase va consistir bàsicament en privacions de llibertat i tortures.

⁹⁵³ GINARD FERÓN, David. «Les repressions de 1936-1939 a les Illes Balears. Una anàlisi comparativa» dins PAGÈS BLANCH, Pelai (dir.): *La Guerra Civil als Països Catalans*. València: Publicacions de la Universitat de València, 2007, pàg. 263. http://www.fundacioemilidarder.cat/documentos/D_34.pdf. Vegeu també: GINARD FERÓN. *La repressió a les illes Balears durant la Guerra Civil*. Quaderns d'Història Contemporània, núm. 76, Palma: Documenta Balears, 2015, pàg. 6-24.

La pitjor fase –segons l'autor– de la repressió, fou la segona, que s'encetà a mitjan agost de 1936 i s'accentuà durant els mesos següents, sota la batuta del nou governador civil, Mateu Torres Bestard. A partir de la segona setmana del mes d'agost, les autoritats rebels intensifiquen la repressió. Aquest viratge –com explica Ginard Ferón– coincideix amb el desembarcament de les milícies republicanes de Bayo a la zona de Portocristo i Son Servera i l'arribada del feixista italià, anomenat Comte Rossi que va crear, si més no, un clima de crispació. És el moment en què s'incrementen els assassinats civils. També durant les operacions militars, s'executaren combatents republicans, com el cas ja explicat de l'assassinat de les cinc voluntàries de la Creu Roja. Una vegada retirades les tropes catalanes a principis de setembre de 1936, la situació no va millorar gaire. A partir d'aquests moments i durant els mesos posteriors, els escamots rebels es lliuraren a una autèntica cacera de militants d'esquerra amb el beneplàcit del governador civil. Ginard afirma que aquests assassinats estan relacionats directament amb la modalitat dels segrest o passejos. La víctima era treta de nit de casa seva i transportada en un cotxe a un cementiri o a una carretera dels afores de Palma o de qualsevol poble de l'illa. Allà era morta a trets i el cos es deixava en terra. L'autor afirma «que una gran part de les víctimes eren presos preventius trets directament de la presó mitjançant una ordre signada per Torres Bestard i lliurats tot seguit als escamots falangistes. Es tractava de les cèlebres tretes que delmaren les presons de Can Mir i del Castell de Bellver durant el primer trimestre de 1937».⁹⁵⁴

A partir de la primavera de 1937, Ginard Ferón explica que s'entra en una nova etapa, que anomena de relativa suavització de la violència repressiva, en què les execucions extrajudicials passaren a ser un fenomen aïllat. Afegeix que aquesta normalització no fou exclusiva de Mallorca ni tan sols de la zona rebel, sinó que féu part del procés de centralització del poder polític que experimentaren aleshores ambdós bàndols. En tot cas, la substitució al capdavant del Govern Civil de Torres Bestard per l'aristòcrata tradicionalista Josep Quint Zaforteza, el 25 de maig de 1937, coadjuvà –segons Ginard– el fet que la repressió indiscriminada s'alleujàs. D'aquesta manera, i en paraules del propi investigador, començà una darrera fase de repressió perfectament institucionalitzada, en què jugaren un paper central els consells de Guerra en els quals foren jutjades centenars de persones acusades de contravenir algun dels articles del ban de declaració d'estat de guerra del general Manuel Goded Llopis.

El recent treball biogràfic de David Ginard sobre la vida de la militant comunista, Aurora Picornell confirma la periodització esmentada, assenyalant tres aspectes cabdals. El primer, els assassinats de militants del Front Popular que a partir del mes d'agost de 1936 cobriren de cadàvers les carreteres i els cementeris de Mallorca. Aquestes execucions es feren sense cap tràmit judicial i en el context de l'accentuació de les tensions generades pel desembarcament de Bayo. El segon, la persistència dels assassinats durant els darrers mesos de 1936 i primers de 1937 sota l'impuls de les

⁹⁵⁴ GINARD FERÓN, David. *La repressió a les Balears durant la Guerra Civil*. Quaderns d'Història contemporània de les Balears, núm. 76. Palma: Documenta Balear, 2015, pàg. 267.

autoritats de l'illa i estimulada pels discursos fanàtics del esquadrinista italià, Arconovaldo Bonacorsi Conde Rossi. Una de les modalitats repressives que més s'emprà en aquests moments foren les anomenades tretes de presó. Com hem exposat, és l'alliberament sobtat de presos no sotmesos a expedient judicial que eren després assassinats. L'investigador afirma que aquesta fórmula s'inicià l'estiu de 1936, però assolí el moment culminant el primer trimestre de 1937 a les presons de Palma.⁹⁵⁵ El darrer aspecte de la cronologia ve marcat per les sentències de mort dictaminades pels tribunals franquistes a partir del mes d'octubre de 1936.

Les darreres cronologies de la repressió que exposam foren presentades pels historiadors Josep Massot i Muntaner i Arnau Company Mates l'any 2015. El primer estudi *Las etapas de la represión en Mallorca (1936-1939)* de Massot i Muntaner apunta tres fases repressives. La primera, coincideix amb els primers moments del cop d'estat, on els militars revoltats i les milícies civils que els donaven suport –no només falangistes, sinó també carlistes, membres de les Joventuts d'Acció Popular, i monàrquics alfonsins– van seguir rigorosament les consignes donades pel general Emilio Mola, director del *Moviment Salvador de Espanya*. Entre aquestes, la destitució immediata de les autoritats republicanes i la detenció de persones considerades desafectes. Massot i Muntaner apunta un altra fet important:

«Exceptuant casos molt aïllats, no van procedir a l'eliminació dels elements enemics, ni van provocar incidents amb la intenció de facilitar-ho, com preveïen les instruccions de Mola. Fins i tot, el Comandant Militar de les Balears, Aurelio Diaz de Freijó –que va substituir el general Goded–, i el seu Estat Major van donar ordres estrictes perquè es respectés la vida fins i tot dels carabiners que es van mantenir fidels a la República i perquè no es produïssin accions de represàlia ni execucions sumàries contra ells ni contra els civils que van protagonitzar febles intents de resistència a favor del règim legal».⁹⁵⁶

La segona etapa coincidiria amb l'arribada de les tropes catalanes de Bayo a Portocristo i Son Servera. És l'etapa culminant de la repressió. A partir d'aquest moment, es va començar a aplicar –segons l'autor– la teoria “africanista” de no fer presoners, és a dir, van passar per les armes a totes les persones considerades enemigues. Des de llavors, la vida humana va perdre tot valor i es van despertar els instints més baixos de les persones. En aquest moment, és destacable la implicació del Conde Rossi i les *Dragones de la Muerte* que participaren en nombroses execucions. En paraules de Massot i Muntaner, Mallorca es va convertir en un autèntic cementeri.

⁹⁵⁵ GINARD FERÓN, David. *Aurora Picornell (1912-1937). De la història al símbol*. Palma: Documenta Balear, 2016, pàg. 167-168.

⁹⁵⁶ MASSOT I MUNTANER, Josep. «Las etapas de la represión en Mallorca (1936-1939)». *Guerra i repressió franquista a les Illes Balears*. Revista MEMÒRIA ANTIFRANQUISTA, núm. 15. Ed: Associació per a la Memòria Històrica i Democràtica del Baix Llobregat, 2015, pàg. 9.

A partir del mes d'octubre de 1936, s'establiren els consells de Guerra que dictaren nombroses penes de mort. Aquesta fase s'allargaria fins el final de la guerra i primers anys de la postguerra. L'inici dels procediments judicials coincidiria amb el nomenament l'octubre de 1936 de Mateu Torres Bestard com a nou governador civil de Balears. En paraules de Massot i Muntaner, aquesta persona, juntament amb altres militars i grups falangistes i policials, va dur a terme la política que propugnava la neteja de les presons de Mallorca. Es va iniciar d'aquesta manera, una operació macabra que consistia a posar en llibertat a alguns presos governatius, que en realitat eren capturats afusellats a les carreteres o parets de cementiris.

Per la seva banda, Arnau Company, en el seu estudi *Guerra y represión en la Mallorca rural (1936-1939)*, segueix un patró molt semblant al presentat a les altres investigacions de Josep Massot i Muntaner i David Ginard i, divideix l'acció de la repressió de la Guerra en tres etapes:

«La primera etapa de la represión de los golpistas (desde los días del pronunciamiento militar hasta los inicios de agosto de 1936) se limitó a los encarcelamientos de elementos de izquierdas y las ejecuciones dieron de forma muy aislada. Los primeros detenidos republicanos por las nuevas autoridades rebeldes fueron encerrados en la prisión provincial de Palma, en el Castillo de Bellver, en el barco “Jaume I”, en las prisiones militares de Illetes, del fuerte de San Carles y del convento de la Misión, y en algunos depósitos municipales. Una segunda etapa represiva, que fue la más intensa, se produjo entre la segunda semana de agosto de 1936 –coincidiendo con el anuncio primero y desembarco después de la expedición republicana del capitán Alberto Bayo en Portocristo– y el abril de 1937. Este período se caracteriza por las ejecuciones ilegales a cargo de grupos de la Falange, que tuvieron lugar en las cunetas de las carreteras o en los cementerios de Son Coletes (Manacor), de Porreres o de Palma».⁹⁵⁷

A banda del que exposam, també assenyala un aspecte de gran importància pel desenvolupament de la repressió, és la promulgació del Decret de la Junta de Defensa Nacional del 13 de setembre de 1936 i la seva posterior aplicació a finals del mateix mes. La nova llei –segons Company Mates– generaria una repressió indiscriminada plena d'execucions extrajudicials. Cal recordar, com ho hem fet anteriorment, que mitjançant aquesta ordre, el jutge especial Francisco Bonilla es va dirigir a les autoritats municipals perquè elaborassin llistes de persones que haguessin tengut relació directa o indirecta amb la coalició política del Front Popular, des de la convocatòria dels comicis del mes de febrer de 1936. A més, demanava «una relación de las personas que hubiesen desarrollado funciones directas, de asesoramiento o de inspección, en las mencionadas asociaciones y también de las que fuesen responsables, directa o subsidiariamente por acción o inducción, de daños y perjuicios de toda clase, bien

⁹⁵⁷ Pel que fa a la periodització presentada per l'historiador Arnau Company, vegeu: COMPANY MATES, Arnau. «Guerra y represión en la Mallorca rural (1936-1939)». *Guerra i repressió franquista a les Illes Balears*. Revista MEMÒRIA ANTIFRANQUISTA, núm. 15. Ed: Associació per a la Memòria Històrica i Democràtica del Baix Llobregat, 2015, pàg. 24-28.

directamente o como consecuencia de la oposición que se hubiese hecho al Movimiento Nacional». Aquestes llistes foren utilitzades pels escamots repressius per eliminar persones. A més, de les dues les etapes esmentades, Company Mates afegeix una tercera fase relacionada amb els múltiples consells de Guerra, que dictaminaren nombroses penes de mort i que no gaudien de les mínimes garanties legals.

En resum, els diferents estudis presentats aporten unes cronologies molt semblants, marcades per petites variacions. Tots coincideixen en assenyalar que la repressió s'inicià en el mateix moment del cop d'estat. La primera fase de repressió que coincidiria amb les primeres setmanes de Guerra, fou moderada i marcada per nombroses detencions. Les execucions varen ser puntuals. També s'avenen a afirmar què la segona onada repressiva, que s'iniciaria amb el desembarcament de les tropes catalanes de Bayo fou la fase més dura i dramàtica de la repressió, on s'incrementaren els assassinats civils i de combatents republicans fora de l'acció de Guerra. També destaquen el paper exaltat i compromès amb la repressió de l'esquadrisme italià Conde Rossi, al capdavant dels *Dragones de la Muerte*. Un fet important que destaquen és que una vegada derrotades i retirades les tropes catalanes a principis de setembre de 1936, la situació no va millorar gaire, ja que el nomenament del nou governador civil de les Balears, Mateu Torres Bestard engegaria una forta repressió relacionada amb la neteja de les presons de Palma. La darrera etapa com expliquen els diferents investigadors mallorquins, és de relativa suavització de la violència repressiva, en què les execucions extrajudicials passaren a ser un fenomen aïllat i s'imposaren els consells de Guerra sumaríssims.

Després de l'exposició de les diferents perioditzacions de la repressió franquista que va suposar un balanç tràgic de persones, presentarem el model cronològic que defensam. La nova cronologia pretén dos objectius. En primer lloc, ser un complement de les anteriors. I en segon, afegir i puntualitzar una sèrie d'aspectes que trobam imprescindibles per tal de conèixer -en cada moment- el desenvolupament de la repressió i d'aquesta manera poder aprofundir dins l'abast de l'eliminació planificada.

La periodització de la repressió que descriurem es concreta en l'estudi de la bibliografia existent i la consulta de fonts documentals, algunes d'elles, poc o gens utilitzades, com els registres d'inhumació de l'Arxiu de l'Empresa Funerària Municipal de Palma, l'Arxiu de la Presó Provincial de Palma, la documentació del Govern Civil existent a l'Arxiu del Regne de Mallorca i els registres civils municipals. Aquesta documentació es complementa amb diversos arxius particulars, algunes memòries encara inèdites i fonts orals. Altres fonts destacades són les bases de dades i registres de les víctimes de la repressió de la Guerra Civil a Mallorca i els formularis d'informació sobre persones desaparegudes que pertanyen a l'Arxiu de l'Associació Memòria de Mallorca. Amb tota aquesta informació defensarem una nova periodització de la repressió de la Guerra Civil a Mallorca, que –segons la nostra opinió– s'ha de dividir en tres períodes ben definits. Aquestes etapes es diferencien de les altres cronologies, perquè incorporen una sèrie de

factors que condicionaren el desenvolupament de la repressió. El tres punts els quals ens referim són els següents:

1)Les autoritats encarregades de dirigir la repressió. Hem constatat que el *modus operandi* i nombre d'execucions relacionades en la repressió franquista varia considerablement depenent de les persones que dirigeixen l'aparell repressiu.

2)Els sistemes repressives emprats en cada moment del conflicte des del pronunciament militar del 19 de juliol fins el final de la Guerra, el mes d'abril de 1939. Les accions punitives formaven part d'un procés controlat i dirigit per les autoritats militars. Les mesures de càstig s'administraren d'una manera diferent segons les necessitats de cada moment. En el transcurs de la Guerra observam que entre el mes de juliol i l'octubre de 1936, s'imposaren els segrests, és a dir, la detenció d'una persona de casa seva, que al cap de poc temps és assassinada a qualsevol indret. A partir de finals de setembre de 1936 fins l'abril 1937, és el període on destaquen les tretes de presó, és a dir, persones que presumiblement eren posades en llibertat i al cap d'unes hores assassinades a un indret allunyat de la capital, molt especialment als cementeris de Manacor i Porreres. El període de màxima difusió coincideix amb els primers mesos de 1937. I finalment, els assassinats que es dugueren a terme sota l'aparença de legalitat. Els tribunals franquistes s'establiren a partir del mes d'octubre de 1936 i s'allargaren durant tota la Guerra. És important remarcar que no podem pensar en moments independents, sinó que se solapen contínuament. És cert, però, que les dues primeres etapes passen durant la temporalització indicada, tret d'algun cas puntual.

3)El lloc de les execucions. Ens hem fixat que els llocs de la repressió canvien a mesura que transcorren els mesos de Guerra i s'adapten a les necessitats repressives de cada moment.

Abans de passar a explicar cada una de les fases repressives que defensam és important remarcar que ben segur no sigui la definitiva. Les continues i destacades investigacions que des de fa anys, estan realitzant nombrosos investigadors i historiadors juntament amb la incorporació d'informació inèdita possibilitaren l'aportació de noves perioditzacions. Fet aquest aclariment, la cronologia de la repressió que defensarem està dividida en tres grans fases:

- 1)Fase inicial o repressió d'exemplaritat
- 2)Segona fase o repressió encoberta o amagada
- 3)Darrera fase o repressió institucionalitzada

1) Fase inicial o d'exemplaritat (des del 19 juliol 1936 fins a principis del mes de setembre de 1936)

Segons els factors prèviament exposats, la primera etapa de la repressió de la Guerra Civil a Mallorca, aniria des del pronunciament militar del 19 de juliol fins la derrota i reembarcament de l'expedició republicana del capità Alberto Bayo el dia 4 de setembre de 1936. És una fase que vé definida pel paper protagonista dels escamots de Falange que assassinaven als cementeris, camins i carreteres de Mallorca en base a l'aplicació dels segrests, també denominats passejos. Durant aquesta etapa és necessari precisar que es detecten tres moments o subfases molt diferents. El primer l'anomenaren «Els primers dies de la repressió, les primeres escenes de violència». Situarem aquesta subfase entre els dies 19 i 31 de juliol. Són els primers moments de la Guerra, on la repressió fou relativament poc sanguinària, amb nombroses detencions i alguns assassinats aïllats. Un segon moment, aniria des de finals de juliol fins mitjan d'agost de 1936. Aquesta subfase es caracteritza per l'empitjorament de la situació. Els considerats desafectes són cada vegada més pressionats i cercats i les execucions extrajudicials augmenten considerablement. És el període que anomenam «Les morts a les cunetes». En darrer lloc, un tercer moment que és l'apartat «Manacor: esperonats per la por del desembarcament», que coincideix amb el desembarcament de Bayo i les accions militars a la zona de Llevant de l'illa de Mallorca. Aquets període començaria el 16 d'agost i s'allargaria fins els 4 de setembre de 1936. És l'etapa culminant de la repressió de la Guerra Civil a Mallorca caracteritzada per centenars d'execucions.

1.1) Els primers dies de la repressió: primeres escenes de violència

A Mallorca, el cop d'estat triomfà sense gaires dificultats. En poques hores foren ocupats tots els centres neuràlgics de la capital. El general Goded nomenà Aurelio Díaz de Freijó com a nou comandant militar i així pogué marxar el mateix dia 19 a Barcelona, on s'havia de posar al capdavant de la insurrecció en aquella ciutat. Però, l'arribada de les notícies del fracàs de l'aixecament a la Ciutat Comtal va provocar, entre el 19 i el 20 de juliol, una reacció dels sectors populars i d'una part de les forces militars i de seguretat; sobretot, el cos de carrabiners. Així, a Palma es va declarar una vaga general, amb una certa incidència a alguns sectors. A altres municipis com Pollença, sa Pobla, Manacor i Sóller, alguns carrabiners i militants d'esquerra armats protagonitzaren focus de resistència. També es donaren conflictes menors als municipis de Binissalem, Esporles, Consell, Bunyola, el Pont d'Inca i Santanyí. L'oposició fou molt limitada, per la relativa feblesa de les organitzacions obreres que no disposaven d'armes i la precària implantació dels anarcosindicalistes mallorquins incapaços d'aturar el pronunciament militar. A més d'aquestes circumstàncies, «la dura reacció del nou governador civil, Luis García Ruiz, que amenaçà d'executar els promotors de la protesta, juntament amb intervenció de diverses columnes de l'Exèrcit, que anà

recorrent molts d'indrets de l'illa, donà resultats a l'instant».⁹⁵⁸ També fou prou important, l'ajut incondicional de les unitats falangistes i requetés d'arreu de tota l'illa, que des del primers instants de la rebel·lió es dedicaren a donar suport als militars rebels i agafar el control de molts de pobles de Mallorca. Citam un exemple:

«El día 19 estaba en mi casa bañándome, cuando la muchacha, se acercó a la cristalera del cuarto para advertirme toda alarmada. –Señor, la calle está llena de soldados armados, precedidos de cornetas y tambores y... gente extraña. ¿Esta gente extraña lleva camisa azul? –Le pregunté yo. Sí, me respondió. Y aquí empezó el jaleo, el Movimiento y todo lo demás. Al poco tiempo, oímos, una descarga cerrada. Muchas misas, no se terminaron, porque la gente huía despavorida de las iglesias. Se decía que las tropas, habían sido arengadas a los gritos de ¡Viva la República! Pero, en la Plaza de Cort, se apostaron una patrulla de falangistas armados. Por la calle Colón, avanzaba un camión, también, lleno de falangistas armados».⁹⁵⁹

En aquests primers dies de violència, és destacable la mort del veí d'Alaró, Bernat Crespí Colomar, de 25 anys, que va morir durant la resistència republicana de Pollença el 19 de juliol. Com podem veure, la repressió s'encetà des del primer moment, molt especialment en els municipis on s'organitzà certa resistència, com fou el cas de Pollença. Allà, els defensors republicans s'amagaren a la Casa Consistorial. Els militars revoltats sota el comandament del capità Salom penetraren per un lateral de l'edifici, quan encara els republicans, eren a dins i obriren foc sobre ells. A conseqüència dels trets, va morir el republicà alaroner que estava casat amb la veïna de Pollença, Antònia Cerdà Cànaves. Seguidament, les forces rebels es feren amb el control de l'edifici consistorial: «Paral·lelament, el secretari del consistori havia pactat la rendició amb un dels militars via telefònica. Per això va haver de cercar una tela blanca i la va treure per la finestra i ordenà que obrissin es portes de l'Ajuntament. Els primers que entraren foren els oficials de Cavalleria, *Jinetes de Alcalá*, dirigits pel capità Jover».⁹⁶⁰ L'enfrontament únicament registrà una víctima, perquè la resta de pollencins que es trobaren a l'interior de l'edifici varen fugir. Per a tots ells començaria un temps de persecució. Quan foren apressats patiren igualment una duríssima repressió.

Després de destrossar la minsa resistència republicana, la nova autoritat militar va procedir a la conquesta de tot el territori mallorquí i la submissió total de la seva població a la voluntat dels insurrectes. Ho feren, en primer lloc, amb el nomenament d'autoritats provincials i locals afins al règim. Dia 20 de juliol, el nou governador civil ordenà als caps de la Guàrdia Civil dels municipis de Mallorca que proposassin persones addictes per presidir les noves comissions gestores municipals, que juntament amb «los secretarios de les Ayuntamientos que obraron siempre de acuerdo con la

⁹⁵⁸ MASSOT I MUNTANER, Josep. *El primer franquisme a Mallorca*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1996, pàg. 58-59. MASSOT I MUNTANER, Josep. *Els intel·lectuals mallorquins davant el franquisme*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1991, pàg. 28 i 138-139.

⁹⁵⁹ JUNCOSA IGLESIAS, Lamberto. *Del recuerdo de mis recuerdos*, pàg. 7-8.

⁹⁶⁰ MARCH BISBAL, Jaume; CERDÀ VIVES, Andreu i SALAS VIVES. *Pollença. La revolta contra la rebel·lió*, Palma: Documenta Balear, 2006, pàg. 147.

autoridad militar se encarguen de la administración municipal».⁹⁶¹ Dia 23 de juliol, el nou comandat militar accidental, Díaz de Freijó, publicà un altre ban de 20 articles, que completava el del dia 19 i especificava totes les accions i comportaments susceptibles de ser castigats amb la nova normativa:

«Como complemento del bando de guerra de día 19 del actual en el que se declaró el Estado de Guerra, inspirado en lo que dispone el artículo 49 de la Ley de Orden Público: Ordeno y mando, quedan a la jurisdicción de guerra para ser juzgados con arreglo al Código de Justicia Militar, Código Penal Ordinario y Leyes Especiales, además de los delitos cuyo conocimiento me compete en todo caso, los comprendidos en los artículos siguientes:

Artículo 1º. Los de rebelión, sedición y sus conexos; y los de atentado, desobediencia y resistencia a la Autoridad y sus agentes, estimando como Jefes de delito de rebelión militar no solo los que enumera el artículo número 238 del Código de Justicia Militar, sino también a todo militar o paisano que se ponga a la cabeza de cualquier facción o grupo rebelde».

Amb els dos bans de Guerra, i altres que seguirien, quedava tipificat el delict de rebel·lió militar que serviria per detenir, encausar, empresonar i executar centenars de persones que quedaren sotmeses a un codi que era interpretat pels qui l'havien posat en vigència mitjançant un cop d'estat. Amb aquestes ordres els militars revoltats començaren a reprimir les persones que havien format part de les entitats del Front Popular. La intenció era ben clara, destruir qualsevol moviment opositor al recent inaugurat nou règim i detenir els dirigents i simpatitzants afins a la República, al mateix temps, provocar un estat de terror a tota la població.

El primer cicle de violència feixista va començar el 19 de juliol de 1936 i dura unes dues setmanes. En aquests dies, els grups de poder de la repressió, molt especialment, columnes militars, Falange i Guàrdia Civil surten al carrer i recorren la capital i els pobles de Mallorca. La seva intenció era capturar totes aquelles persones susceptibles de fer cara al nou estat de coses. Es tractava d'aniquilar la dissidència política i reestructurar la vida municipal. Les ordres emeses pel general Mola van ser escrupolosament complides. Les detencions es feren a partir de les llistes elaborades prèviament al cop d'estat i primers dies de la Guerra.⁹⁶²

Ben aviat, les ordres dels militars rebels i el sistema de control policíac donaren resultats. Presons, comissaries de Policia i quarters de la Guàrdia Civil quedaren petits per allotjar els republicans i esquerrans detinguts: «En los primeros días se limitaron a detener a los trabajadores más significativos en las organizaciones obreras, llevándoles a su cuartel general, donde después de insultarles i apalearlos, les obligaban a beber

⁹⁶¹ ARM, GC, 770, foli 45.

⁹⁶² Com hem exposat anteriorment, podem confirmar l'existència de llistes de persones que foren elaborades abans del 19 de juliol de 1936. Molts dels integrants de les "llistes negres" foren executats en el transcurs de la Guerra Civil.

medio litro de aceite de ricino. Estos obreros eran enviados a la cárcel y a los barcos que se encontraban anclados en el puerto, pero en poco tiempo las prisiones fueron insuficientes, ya que el número de detenidos se elevaba a muchos millares».⁹⁶³ A Mallorca, es té constància documental de la detenció, només entre els dies 19 i 21 de juliol, d'una cinquantena persones, de les quals tretze serien assassinades en el transcurs de la guerra. Afegim la relació de detinguts que consta a la documentació del Govern Civil de les Balears:

«Dia 19 de juliol ingressaren a la Presó Provincial de Palma: Antoni Alberti Vanrell, Antoni Garí, Antoni Maria Ques Ventayol, Joan Vidal Calafell, Bernat Ordinas Fiol, Alfonso (?), Jaume Bauçà Far, Damià Rigo Mir, Antonio González Rodríguez i Fernando Leal Crespo. L'endemà, dia 20, ingressaren: Josep Mas Rubí, José Ernesto Garcia, Andreu Salleras Vidal, Nadal Mulet Bennàssar, Joan Mas Fiol, Ramon Duran, Bartomeu Mayans, Jaume Recasens Jordi, Miquel Monserrat Parets, Josep Hinojosa Fiol, Miquel Monserrat Fiol, Bartomeu Vanrell Barceló, Joan Cunill Esteve, Domingo Hernández Bajo, Joan Palmer Marcè, Ignasi Picornell Femenias, Miquel Rubi Gil, Antoni Rigo Sampol, Lucas Gelabert Coll i José Puez Marti. Dia 21 de juliol foren detinguts i ingressaren a la presó: Joan Vicens Maimó, Joan Perelló Serra, Claudio Guerra, Joan Serra, Mateu Picornell, Miquel Quetglas, Joan Pasqual Vidal, Pere Crespí Garcia, Ubaldo Lloret Cremades, Francesc Font Camps, Jaume Bestard Tomàs, Gabriel Vidal Cabalgante, Francesc Vidal Bello, Miquel Sbert, Miquel Estrada, Valeriano Prieto, Joan Prats, Antoni Sastre, Nicolau Bordoy Serra, Jaume Valls Segura, Joan Fullana Ramis i Josep Gil Fluxà».⁹⁶⁴

D'aquestes persones detingudes els primers dies de la Guerra foren assassinades un temps després: Antoni Maria Ques Ventayol, Jaume Bauçà Far, Antonio González Rodríguez, Fernando Leal Crespo, Joan Mas Fiol, Miquel Monserrat Parets, Miquel Martorell Fiol, Joan Cunill Esteve, Domingo Hernández Bajo, Ignasi Picornell Femenias, Joan Perelló Serra, Ubalt Lloret Cremades, Jaume Bestard Tomás, Joan Fullana Ramis i Jaume Valls Segura.

Segons les dades que hem pogut consultar, entre el 19 de juliol i el 31 d'agost de 1936, més de dues-centes persones foren detingudes i empresonades als centres penitenciaris de Palma. Dels confinats 76 anaren a la Presó Provincial, 87 al Castell de Bellver, 23 al vaixell Jaume I, 15 a la presó de Can Mir, 4 al Fort d'Illetes i 3 a la presó de dones de Can Sales.⁹⁶⁵ Hem de mencionar que no tenim dades sobre les persones que foren

⁹⁶³ PÉREZ, Manuel. *Cuatro meses de barbarie. Mallorca bajo el terror fascista*. València, 1938, pàg. 12.

⁹⁶⁴ ARM, GC, 770, folis 44r i 45. SUÁREZ SALVÀ, Manuel (Cord.): *Mapa de les Fosses comunes de Mallorca (1a part)*. Palma: Conselleria d' Afers Socials (Govern Balear) i Associació Memòria de Mallorca, 2011, pàg. 4.

⁹⁶⁵ L'any 2013 aportarem unes dades de la reclusió durant les dues primeres setmanes de guerra, que s'han modificat a partir de la incorporació de noves fonts. Vegeu GARÍ SALLERAS, Bartomeu. «Els primers mesos de la repressió a Mallorca (juliol-setembre de 1936): escenes d'una violència planificada». Actes de la XIV reunió de la Xarxa Mediterrània d'Història Cultural. Cultura, Societat i Política a la Mediterrània contemporània. Miscel·lània d'Homenatge al professor Miquel Duran Pastor. Palma: Institut Estudis Baleàrics, 2013, pàg. 506.

detingudes a les comissaries de Policia de Palma, ni a les presons dels municipis de Mallorca, exceptuant el cas de Manacor i Inca, on hi ha constància escrita de les detencions i posteriors ingressos des dels dies immediatament posteriors a l'alçament. Tugores Manresa afirma que a Manacor, després de la resistència que oposaren a les forces rebels alguns carrabiners, guàrdies municipals, guàrdies jurats i civils fidels a la República, començaren les detencions. Una bona part dels qui s'oposaren al cop d'estat foren traslladats al Castell de Sant Carles de Palma per ser jutjats de rebel·lió militar. D'altres, una quinzena: «ingressaren a la presó Provincial del Partit de Manacor per ordre directa del capità i cap de Falange, Jaume Jaume o del capità de la Guàrdia Civil, Clodovaldo Barrionuevo. Passats els primers dies de la guerra, augmentaren els ingressos molt especialment a partir del mes d'agost, on la xifra de presos s'acostaria al cent setanta. Aquest fet va suposar que l'escola de Sa Torre, que encara no estava inaugurada, però si enllestida, hagué de ser habilitada com a presó».⁹⁶⁶ La major part d'aquestes persones foren acusades de tenir propaganda subversiva o d'insults a les forces armades, sent declarades *personas extremadamente peligrosas*.⁹⁶⁷

Pel que fa a Inca, no sabem el nombre de persones que foren detingudes els primers dies del conflicte, ara bé, possiblement passaren del centenar. La presó de Sant Domingo i la caserna militar del General Luque «no van ser suficients per retenir la gran quantitat de detinguts per raons polítiques el dia 19 de juliol i els dies següents, la qual cosa obligà a habilitar el *Cine Moderno*. Molts dels detinguts hi varen romandre molt poc temps i varen ser traslladats a Palma, a Can Mir, a la presó Provincial, a Illetes, al Castell de Bellver, al vaixell Jaume I, i a diversos camps de concentració».⁹⁶⁸ Un testimoni recollit pels autors de l'estudi sobre la República i Guerra Civil a Inca afirmà que a «la presó de Sant Domingo constava de tres petites sales. Durant les setmanes posteriors al 19 de juliol, estaven estibades de gom a gom, car hi havia prop de vuitanta presoners vigilats per un reduït grup de falangistes». Aquesta informació certifica que les detencions a Inca foren molt nombroses. Altres municipis on es realitzaren detencions importants foren Pollença, Sóller i Esporles.

A més de les detencions, s'instaurà la tortura i alguns assassinats. Així com vàrem exposar en el seu moment, la tortura fou una modalitat repressiva indissociable del nou règim, atès que fou practicada des del començament de la Guerra, sense límits legals, per membres dels grups de poder de la repressió. Es servia d'aquesta modalitat per demostrar el poder, humiliar i agreujar el patiment dels considerats desafectes, destrossar-los físicament i psíquicament i al mateix temps, estendre la por sobre familiars i la resta de població. Més endavant, s'utilitzaria per aconseguir informació i com a ritual previ a les execucions o a l'ingrés a la presó. Els primers dies de la Guerra, la major part dels centres de detenció –com és el cas de la Casa del Poble de Palma que

⁹⁶⁶ TUGORES MANRESA, Antoni: *Manacor. La guerra a casa*, Palma: Documenta Balear, 2006, pàg. 337-338.

⁹⁶⁷ ARM, GC, 770, foli 47r.

⁹⁶⁸ ARMENGOL COLL, Antoni i ARMENGOL COLL, Jaume. *La repressió a Inca. La República i la Guerra Civil*. Palma: Perifèrics Història, 2005, pàg. 127 i 223.

fou confiscada i convertida en quarter general de Falange– es convertiren en llocs de tortura on s’aplicaren diferents sistemes repressius:

«En la Casa del Pueblo, era donde se llevaban a los detenidos, haciéndoles toda clase de peripecias, como montarlos en una ataúd con cuatro velas a cada lado, con los cuadros de Largo Caballero y Pablo Iglesias como dosel. Después se les obligaba a ingerir una dosis enorme de aceite de ricino (procedimiento de importación italiano) lo que provocaba naturalmente, unos desgarros intestinales. Al final solía consistir en el paseo clásico que terminaban en una cuneta de una carretera».⁹⁶⁹

Durant aquesta primera fase de violència moderada hi ha enregistrades 15 víctimes de la repressió. Algunes d’elles moriren per accions d’escamots feixistes i d’altres per oposar-se a l’alçament militar. Ara bé, hi ha fonts que assenyalen que durant els primers dies de la Guerra es registrà un nombre més elevat de víctimes. El metge, Bartomeu Mestre Mestre, que va viure tota la repressió del costat del bàndol rebel, parlava d’haver vist entre 20 i 30 cadàvers en el cementiri de Son Tril·lo de Palma el 22 i 23 de juliol. Cal recordar que aquesta persona era metge-funcionari de la Clínica Mental de Jesús a Palma, situada a uns dos-cents metres del cementiri municipal. Bartomeu Mestre explica en el seu llibre *¿La Última Palabra?* com un capità li va ordenar que l’acompanyàs al cementiri de Palma els primers dies de la Guerra i es va trobar amb «decenas de cadáveres, más o menos amontonados, con los ojos abiertos y todos más o menos ensangrentados».⁹⁷⁰ És una afirmació que no podem corroborar. Possiblement, aquesta informació es referia a etapes posteriors de la Guerra, on sí que trobam moments en què els cossos de les víctimes s’amuntegaven dins recinte del cementiri de Palma abans de ser inhumats a les fosses.

Referent el tema, citam un exemple ben clarificador. Els primers dies de setembre de 1936, entraren al cementiri de Palma, els cossos sense vida d’una vintena de persones, entre els quals hi havia el cadàver de l’exbatle de Montuïri, Joan Mas Verd.⁹⁷¹ Totes foren enterrades a la zona denominada per la documentació, *Hoyos cuadro 9*.⁹⁷²

⁹⁶⁹ JUNCOSA IGLESIAS, Lamberto. *Del recuerdo de mis recuerdos*, pàg. 15.

⁹⁷⁰ MESTRE MESTRE, Bartomeu. *¿La última palabra? Mallorca 1936-1939. Memorias de un soldado médico*, Palma: Editorial Bauzà, 1976, pàg. 20. MARIMON RIUTORT, Antoni. «Les fases de la repressió». *Diari de Balears* (edició del 15 de setembre de 2009).

⁹⁷¹ AMDM, causa núm. 1.003/1.936. *Sobre el halazgo de los cadáveres de Juan Planells Marí, Juan Mas Verd, Juan Rigo Ferrer, José Porqué Lafont, Jaime Obrador Barceló, Juan Vidal Marimón, Juan Fiol Bestard, Bartomé Fiol Massot, Guillermo Ensenyat Bosch y orto cadáver sin identificar*. El 27 de juliol de 1938, el procediment informa que s’ha identificat el cadàver que no es coneixia la seva identitat i correspon a Joan Roca Vives, assassinat dia 3 de setembre de 1936, a la carretera de Sóller, a l’altura de la finca de Son Pardo. La documentació del procediment judicial inclou també informe judicial localització dels cadàvers, informe autòpsia de tots els cossos, declaracions de la Guàrdia Civil, de les persones que trobaren les víctimes i dels seus familiars i coneguts. Com sempre, la causa és arxivada per manca de proves acusatòries.

⁹⁷² A la zona *hoyos cuadro 9* hi trobam documentades 165 víctimes, la major part d’elles corresponents a víctimes de la repressió. «Pel que respecte a les fosses del cementiri de Palma, els documents indiquen que els *hoyos* estaven distribuïts en quadrants de terra numerats que podien tenir diferents grandàries i

Algunes de les víctimes foren assassinades a la paret del cementeri. En aquesta situació hi trobam els casos de Francesc Badia Carulla de Lleida, Antoni Capó Pons, Guillem Ensenyat Bosch i Joan Pujol Bestard d'Andratx, Pere Montserrat Fiol de Llucmajor, Modest Recasens Jardí, Joan Roca Vives, Bartomeu Fiol Massot i Joan Serra Melis de Palma i Joan Vidal Marimón de Puigpunyent. Les altres persones moriren als afores de Palma, concretament prop de la possessió de Son Pardo a la carretera de Sóller i, també al pont de Bunyola vora s'Indiateria. Aquestes víctimes eren Bernat Pastor Sansó de Manacor, Josep Porqué Lafont, Joan Planells Marí de Sant Rafel (Eivissa), Jaume Obrador Barceló de Palma, Joan Fiol Bestard, Joan Rigo Ferrer, Jaume Gomila Garau, Bernat Ribas Gomila i Joan Mas Verd, tots tres de Montuïri. A més dels casos exposats, en aquestes dates trobam tres persones sense identificar que foren assassinades a les barreres del cementeri, al camí de son Anglada i vora la finca de Son Puigd'Orfila al camí dels Reis, respectivament.

Retornant amb el nombre de víctimes dels primers moments de la Guerra podem dir que Bernat Crespí Colomar fou la primera víctima indirecta de la repressió de la Guerra. No va morir davant un escamot de repressors, però sí que fou abatut per les forces rebels intentant salvaguardar la legalitat republicana de Pollença, municipi on residia. Al mateix municipi i en les mateixes circumstàncies va morir el capità d'Aviació, Ramon Crespo Biosca, després d'un encreuament de foc entre les forces lleials i rebels.⁹⁷³ El *Diccionari Vermell* explica que «morí en el punt zero de l'alçament militar. Una descàrrega de metralladora li segà la vida en el Port de Pollença, el denou o el vint de juliol». El mateix dia, constatam la primera mort directament relacionada amb la repressió. Es tracta del mestre d'escola serverí i simpatitzant d'Esquerra Republicana Balear, Josep Lliteres Massanet, que va desaparèixer el primer dia de la guerra, el mateix 19 de juliol. Sobre la seva mort hi ha unes quantes versions. El *Diccionari Vermell* explica que: «Josep Lliteres exercia de mestre d'escola a Sant Joan i simpatitzava amb Esquerra Republicana. El denou de juliol era de vacances a Son Servera i un grup de falangistes de Sant Joan l'anaren a detenir. No era cap home extremista, però els mestres certament eren tinguts pel càncer del poble. L'assassinaren dins el terme del Coll d'en Rabassa».⁹⁷⁴ Una altra informació apunta que «fou executat per un grup de falangistes de Sant Joan mentre llegia el diari davant un cafè de Son

formes. A cada un d'aquests espais, hi havia un nombre indeterminat de rectangles subdividits a la vegada per fosses. [...] Per situar els quadres *hoyos*, s'ha de tenir en compte que per accedir-hi, la porta posterior estava situada a uns 10 metres de l'actual accés, en el mur de tancament, a prop de les capelles. Actualment encara es pot apreciar el marc de la porta que l'envoltava 157».⁹⁷² OLIVER PARIS, Maria Antònia i HERRERA OLIVER, Xavier. «Fitxa de la fossa comuna del cementeri Municipal de Palma». Inèdit. SUÁREZ SALVÀ, Manuel (Cord.). *Mapa de les Fosses comunes de Mallorca (2a part)*, Conselleria d'Afers Socials (Govern Balear) i Associació Memòria de Mallorca, pàg. 180-181.

⁹⁷³ MARCH BISBAL, Jaume; CERDÀ VIVES, Andreu i SALAS VIVES. *Pollença. La revolta contra la rebel·lió*, Palma: Documenta Balear, 2006, pàg. 137. CAPELLÀ FORNÉS, Llorenç. *Diccionari Vermell*. Palma: Editorial Moll, 1989, pàg. 55-56.

⁹⁷⁴ CAPELLÀ FORNÉS, Llorenç. *Diccionari Vermell*. Palma: Editorial Moll, pàg. 96.

Servera. Li dispararen un parell de trets i després partiren ràpidament amb un cotxe».⁹⁷⁵ Les darreres investigacions realitzades per Jaume Miró Adrover apunten que fou detingut a Son Servera per un grup de feixistes que poc després l'assassinaren als afores del poble, entre el creuer de Son Jordi i el Port Nou.

L'autor menorquí, Antoni Pons Melià explica la desaparició a Palma dia 20 de juliol de 1936 dels germans Bartomeu i Sebastià Carretero Gornés de Ciutadella i dos menorquins més:

«Els guàrdies jurats, contractats pels amos d'una fàbrica de sabates de Ciutadella, havien disparat a discreció, contra una manifestació d'obrers que protestaven contra una sèrie d'acomiadaments improcedents. Entre els manifestants hi va haver molts ferits i un d'ells va morir al cap de tres mesos. Per aquesta causa es va instruir judici contra els guàrdies jurats, per la qual cosa Carretero i dos testimonis més marxaren cap a Mallorca. En Sebastià va ingressar a l'Hospital de Palma ja que encara estava convalescent de les ferides. La nit del 19 al 20 de juliol fou segrestat, juntament amb el seu germà i altres testimonis i va desaparèixer».⁹⁷⁶

Bartomeu Carretero Gornés era fadrí i es trobava a Mallorca, juntament amb el seu germà, Sebastià i algunes persones més en qualitat de testimonis de càrrec. Havien de declarar a un judici obert per la mort d'un treballador en una manifestació de Ciutadella. Abans de què poguessin declarar foren assassinats. Sebastià Carretero, fou segrestat de l'hospital i poc temps després el grup de menorquins va morir a garrotades a una cala de Mallorca la nit del 19 al 20 de juliol de 1936. El mateix dia fou mort a trets a Capdepera, l'oficial de Marina, Pasqual Marquès Joy.

Dia 21 de juliol va morir a la Casa de Socors Palma, el jove Francisco González Navarro, com a conseqüència de trets realitzats per escamots feixistes que es passejaven per la ciutat els primers instants de la Guerra. La seva inscripció diu que era del Barri de la Llibertat i fou enterrat a *hoyos*.⁹⁷⁷ Una altre cas que es va donar els primers dies de la Guerra fou el suïcidi del carrabiner, Salvador Moreno Acuña. El militar s'havia posicionat a favor de defensar la legitimitat republicana, però no hi hagué acord entre les forces militars d'Esporles. El capvespre de dia 24 de juliol es va suïcidar d'un tret

⁹⁷⁵ QUETGLAS, Damià. «Aproximació el que passà a Sant Joan». MEMÒRIA CIVIL, MALLORCA EN GUERRA (1936-1986), Suplement del diari BALEARES, núm. 32 (10 d'agost de 1986), pàg. 2. COMPANYY MATES, Arnau. *Sant Joan. Cacics i repressors*. Palma: Documenta Balear, 1986, pàg. 119-120. COMPANYY MATES, Arnau. «Les víctimes de la Guerra Civil», revista MEL I SUCRE, Butlletí informatiu de l'Obra Cultural Balear a Sant Joan, núm. 120, 1990, pàg. 32.

⁹⁷⁶ PONS MELIÀ, Antoni. *Víctimes del Silenci*. Institut Menorquí d'Estudis i Consell Insular de Menorca. Edicions Menorca Segle XX, 2001, pàg. 159-160 i 164. MARGAIS BASSI, XAVIER. «La fossa comuna de Bunyola». SUÁREZ SALVÀ, Manuel (Coord.). *Les fosses de la repressió a Mallorca. Mapa de fosses comunes de Mallorca (1a part)*. Palma: Conselleria d'Afers Socials (Govern Balear) i Associació Memòria de Mallorca, 2011, pàg. 77.

⁹⁷⁷ AEF, Registre d'entrada de cadàvers corresponent a l'any 1936, reg. 702. CAPELLÀ FORNÉS, Llorenç. *Diccionari Vermell*. Palma: Editorial Moll, pàg. 82. Vegeu també CAPELLÀ FORNÉS, Llorenç. *Diccionari Vermell*. Palma: Editorial Moll, pàg. 82.

amb la seva arma reglamentària.⁹⁷⁸ Una altra víctima fou Antoni Barceló Simó de Calvià que fou apallissat al seu poble per una guàrdia de Falange. Va morir a l'Hospital Provincial de Palma dia 27 de juliol. El seu cos fou inhumat a les fosses del Cementiri Municipal de Palma zona *Hoyos cuadro 9*. Dos dies després, el registre d'entrada de cadàvers de Palma inscriu la mort d'un altre home sense identificar. El seu cos fou trobat sense vida a la zona de Fuensanta de Palma i fou inhumat a la zona de fosses. La nostra investigació ens indica que, possiblement, sigui Jaume Juan Valent de 41 anys que vivia al barri de Santa Catalina.⁹⁷⁹ El mateix dia, 29 de juliol, fou assassinat a la carretera de Gènova, prop de sa Teulera, el membre de Partit Comunista d'Espanya, Miquel Montserrat Nadal de Lluçmajor. Sembla que «abans de ser assassinat fou torturat a la Casa del Poble de Palma».⁹⁸⁰ Dia 30 de juliol, assassinaren a s'Arenal, Andreu Riera Ensenyat d'Andratx. Finalment esmentar el cas del manacorí Bartomeu Nadal Vadell de 66 anys que va desaparèixer al seu municipi. Segons la seva acta de defunció «no es pot precisar la seva mort, tot i que està escrit que va ser la nit del 19 al 20 d'agost de 1936, però després esborrat».⁹⁸¹

1.2) Les morts a les cunetes

A principi del mes d'agost de 1936 comença una segona subfase repressiva que es caracteritza per l'augment de les detencions i el començament dels assassinats als afores dels municipis i a les parets dels cementiris.

Tot, i que feia dies que perseguïen i detenien gent d'esquerra, sembla que algunes notícies enterboliren més la repressió mallorquina. L'arribada de les notícies de l'assassinat, els dies 2 i 3 d'agost, d'un centenar d'oficials rebels de Menorca que estaven empresonats a La Mola i que es convertí en una autèntica massacre, ja que sembla els militars foren tirotejats per escamots d'afusellament, però també metrallats des de les finestres i portes i per distintes dependències del pavelló, juntament amb les informacions que es transmetien des de la ràdio dia 4 d'agost, on s'explicava que a Barcelona començaven els preparatius per a un futur desembarcament republicà Mallorca, encengueren les alarmes rebels. A més de tot això, dia 8 d'agost, Aurelio Díaz de Freijó, comandant militar de Mallorca, va determinar, a través d'un edicte, quines persones podrien efectuar detencions i, en el cas dels pobles, delegava la funció en el comandant militar local perquè pogués «designar a los individuos de milicias que se estimen necesarios o convenientes para practicar aquel servicio, a quienes también se

⁹⁷⁸ ALEMANY TORRES, Arnau; GARAU MORANTA, Bartomeu i MIR CAÑELLAS, Guillem. *Les petjades dels oblidats. La repressió a Esporles*. Ajuntament d'Esporles, 2016, pàg. 349.

⁹⁷⁹ AEF, Registre d'entrada de cadàvers corresponent a l'any 1936, reg. 724. «Tenia quaranta-un anys i vivia a la barriada de Santa Catalina. Treballava d'empleat. El trenta-u d'agost del trenta-sis, el mataren en el cementiri de la Ciutat de Mallorca». CAPELLÀ FORNÉS, Llorenç. *Diccionari Vermell*. Palma: Editorial Moll, pàg. 91

⁹⁸⁰ CAPELLÀ FORNÉS, Llorenç. *Diccionari Vermell*. Palma: Editorial Moll, pàg. 113-114.

⁹⁸¹ TUGORES MANRESA, Antoni. *Manacor. La guerra a casa*. Palma: Documenta Balear, Palma, 2006, pàg. 221.

proveerá del correspondiente distintivo». Així convertia en agents policials i judicials els milicians seleccionats, bàsicament falangistes, per fer les tasques més brutes: perseguir, localitzar, detenir i, si era el cas, matar els que estaven compresos en les llistes practicades com a conseqüència del ban del 23 de juliol que hem exposat. No és d'extranyar que a partir d'aquests moments ingressassin nombroses persones ingressassin detingudes als dipòsits municipals apressades per falangistes i membres de la Guàrdia Civil –o en col·laboració d'ambdós– a partir de la confiscació dels llibres d'afiliació quan es clausuraren els locals de les entitats del Front Popular o bé, a partir d'informes o denúncies anteriors a l'alçament militar, que com hem demostrat, existiren. A més de les detencions, també començaren els assassinats en base els segrests o passejos, com a modalitat més emprada.

Ja hem explicat que els escamots falangiets bé detenien o bé segrestaven persones directament del seus domicilis. Posteriorment, les tancaven unes hores, o uns dies com a màxim, a dipòsits municipals o quarters de Falange i de la Guàrdia Civil. Després, de nit, les portaven lluny del seu domicili habitual. El tràgic passeig acabava amb una execució.

Normalment els executors, utilitzaven la paret d'un cementeri, si bé hem d'afegir que durant els primers mesos de guerra qualsevol vorera de camí o descampat era vàlid per executar una persona. Amb aquest fet, les autoritats cercaven l'anonimat dels botxins i, al mateix temps, crear un clima de desconcert i desorientació dels seus familiars que desconeixien el que havia passat, fins que confirmaven la seva mort a través de mitjans extraoficials. Després de les execucions, els cossos es deixaven al terra –unes hores o uns dies– a la vista de totes les persones que, a primeres hores del matí, passaven per aquell indret. Es tractava també, de mostrar el poder de les noves autoritats i al mateix temps, advertir la resta de la població. En definitiva, hi havia més voluntat d'ensenyar que d'enterrar. Foren execucions exemplars que ompliren les cunetes i cementeris de molts municipis de Mallorca:

«Y allí me hallé una pareja de la Guardia Civil y un falangista, que custodiaban dos cadáveres destrozados. ¡Les habían dado de culatazo! [...] ateniéndome a que todos los bares de la carretera de Sóller estaban abarrotados de gente, obtuve permiso de los guardias para transportarlos directamente al cementerio por el Camí dels Reis ¡Alto! El falangista no me lo permitió. Me dijo: “Es preferible que te vean pasar y así sabrán como las gastamos. No van a ser estos los últimos fusilados».⁹⁸²

Hores o dies després de les execucions, es personaven en aquell indret les autoritats, encapçalades pel jutge de pau i acompanyades, en ocasions, per la Guàrdia Civil, que després d'obrir les diligències que incloïen, una descripció de la víctima i la seva

⁹⁸² CAPELLÀ FORNÉS, Llorenç. «Entrevista a Ramon Corredor». MEMÒRIA CIVIL, MALLORCA EN GUERRA (1936-1986), Suplement del diari BALEARES, núm. 32 (10 d'agost de 1986), pàg. 2. GINARD FERÓN, David. *La repressió a les Balears durant la Guerra Civil*. Quaderns d'Història Contemporània de les Balears, núm. 76. Palma: Documenta Balear, 2015, pàg. 55.

identificació que es podia determinar en funció de la documentació personal que aparegués. De totes maneres, hem de fer constar que, en la majoria dels casos, les víctimes no portaven a sobre cap tipus de documentació que permetés identificar-les, la qual cosa ens indueix a pensar que, bé les deixaven a casa, bé les hi agafaven per impedir-ne la identificació i, d'aquesta manera augmentar encara més l'angoixa de les famílies. Després, s'ordenava que el seu trasllat al cementiri i se li practicàs l'autòpsia. Moments després, aquella persona era enterrada desvestida, embolcallada només amb un llençol. La inhumació es feia a una fossa comuna, o bé, a un espai obert només per a aquella ocasió, o, si la família del mort se n'havia assabentat, podia recuperar el cos i portar-lo a la sepultura familiar (això darrer passava en comptades ocasions). En altres casos, els cadàvers ni tan sols passaven per la sala d'autòpsia ni se n'estenia cap tipus d'informe, eren directament enterrats a qualsevol indret, dins o fora del cementiri, amb la mateixa roba que portaven en el moment de la seva mort. Sigui com sigui, els segrests foren la manifestació més destacada de la violència inicial de la Guerra, que no passà per cap tipus de judici previ. L'obediència a qualsevol tipus de llei fou substituïda per l'ús de les armes i, fou instigada pels membres de Falange i les autoritats colpistes.

A tal d'exemple podem esmentar el cas del lliurepensador, maçó i anticlerical Mateu Martí Miquel –Ateu Martí- que fou assassinat el 2 d'agost al Coll de Sa Creu.⁹⁸³ Uns veïnats de la contrada trobaren el seu cos a un descampat i avisaren la Guàrdia Civil. Durant la inspecció que va fer el jutge, es troba un anell amb una inscripció que deia *Luz*, un rellotge de plata i unes claus a la seva butxaca. Moments després, aixecaren el seu cadàver. L'endemà li practicaren l'autòpsia que va determinar que havia mort feia uns 5 o 6 dies. El cadàver presentava una sèrie d'impactes de bala. El jutge ordenà que el cos fos enterrat al cementiri de Palma a *hoyo del cuadro 9*.⁹⁸⁴ La seva acta de defunció emesa l'11 d'agost de 1936 diu que tenia 46 anys, era fill d'Antoni Martí i Antònia Miquel, estava casat amb Joana Aina Mas Reus. A més explica: «que su cuerpo fue hallado cadáver cerca de la carretera del Coll de la Creu, en el suburbio de Génova, que falleció hace unos tres días a consecuencia de heridas, según resulta de su cadáver, y recibió sepultura en el Cementerio de Palma».⁹⁸⁵ L'assassinat del paradigmàtic Ateu Martí, un dels personatges que generava més odi en els àmbits conservadors és un clar, entre molts altres, d'una molt exemplar.

Un altre cas similar a l'anterior, és el d'una persona, encara ara sense identificar i que fou executada –segons la documentació– al quilòmetre 15 de la carretera de Palma a Manacor el 21 d'agost de 1936.⁹⁸⁶ Les diligències obertes per les autoritats judicials determinaren abans d'aixecar el cadàver «que su cuerpo se encuentra en avanzado estado de descomposición, solo puede deducirse que contará unos 50 años de edad,

⁹⁸³ AMDM, causa núm. 161/1.936.

⁹⁸⁴ AEFMP, Registres d'entrada de cadàvers del Cementiri Municipal de Palma de 1936, núm. 763.

⁹⁸⁵ GINARD FERÓN, David. *Aurora Picornell (1912-1937). De la història al símbol*. Palma: Documenta Balear, 2016, pàg. 253-254.

⁹⁸⁶ AEFMP, Registres d'entrada de cadàvers del Cementiri Municipal de Palma de 1936, núm. 850. AMDM, causa 1.087/1.936, pàg. 8.

vistiendo granota de ropa azul de las que usan los mecánicos y calzando alpargatas de suelo de yute negras». L'informe de l'autòpsia explica que «era un adulto de una edad aproximada entre treinta y sesenta años con una putrefacción tan avanzada que le da al cadáver un aspecto monstruoso. [...] Debe haber fallecido alrededor de una fecha comprendida entre diez y veinte días». Ambdues informacions són ben significatives del que hem exposat. Els metges forenses que practicaren la necròpsia foren incapaços de determinar l'edat de la víctima i la data de la seva mort, que segons la documentació feia dies que havia succeït i que fou a conseqüència de «disparos de arma de fuego de un calibre aproximadamente entre siete y diez milímetros, sin precisar la distancia en que pudo ser disparada, si bien debían estar agresor y agredido en el mismo plano y frente a frente». No tenim dubtes, que el cos de la víctima fou exposada un bon grapat de dies en un lloc molt transitat, la carretera de Palma a Manacor, a l'alçada de les costes de Xorrigo, un indret molt significat amb la repressió. La intenció no era d'altra que mostrar l'exemplaritat de la repressió. Els testimonis orals confirmen aquestes situacions durant les primeres setmanes de guerra i en etapes posteriors:

«En Biel Llaneres [es refereix a Gabriel Llaneras Llull] fou detingut per falangistes de Porreres i traslladat a Palma en cotxe. A l'alçada de les costes de Xorrigo el feren davallar a cops de fusell. Allà mateix fou afusellat. També record que alguns veïns de Porreres contaven que quan el correu de Palma [es refereix al transport públic de passatgers] davallava cap a la vila, van veure el cos sense vida d'en Biel de Can Ferrer, ran de la carretera devora les costes de Xorrigo, però la camiona no se va aturar, és clar que aquells temps ningú no volia tenir cap mena de problema. En Josep Servalls, caporal del quarter de la Guàrdia Civil d'Algaida l'any 1936 me va dir que dia rere dia trobaven cossos estesos prop de Xorrigo».⁹⁸⁷

Posteriorment i com hem explicat al capítol de les modalitats repressives, les autoritats jutges i en algunes ocasions la Guàrdia Civil, iniciaven les diligències per identificar els autors dels assassinats. És un fet que no passava mai, perquè no es trobaven proves acusatòries i sempre s'arxiva l'expedient. Com a conseqüència d'aquesta farsa, els cementeris, molt especialment el de Palma, es convertiren per a molts dels familiars dels assassinats, en referent i lloc obligat de recerca. Dones sobretot, de tots els indrets de l'illa, entre caramulls de robes plenes de sang, cercaven una prova per a constatar que el cos del seu familiar estava dins les fosses. D'aquesta manera, els bolics de roba es convertiren en un símbol de la repressió i una prova per a la identificació de les víctimes. Tenim constància testimonial que durant els primers mesos de la Guerra, hi havia fileres de familiars que anaven al cementeri de Palma per esbrinar coses d'algun desaparegut de casa seva. L'encarregat municipal mostrava els bolics de roba que portaven un número identificatiu. Aquest fet ajudaria a confirmar la mort de la víctima. Amb les robes que no s'havien identificat, es procedia a la publicació d'un edicte que es

⁹⁸⁷ Testimoni de Bartomeu Garí Serra. GARÍ SALLERAS, Bartomeu: *Porreres, desfilades de dia, afusellaments de nit*, Palma, Documenta Balear, 2007, pàg. 228. El cos sense vida de Gabriel Llaneras Llull fou trobat dia 17 d'agost de 1936 prop de la finca anomenada Pradera. La causa de la mort fou «por heridas traumáticas». AMA, Registre de defuncions de 1936, inscripció de 19 d'agost de 1936, núm. 69.

penjava uns quinze dies a les portes d'entrada del cementeri. Tenia la intenció que els familiars identificassin el seu familiar i recollissin els seus objectes personals. Aquest mateix procediment es feia a la resta de cementeris de l'Illa.

A hores d'ara, l'extensa documentació que fa referència a la troballa de cadàvers durant la Guerra Civil que forma part dels fons de l'Arxiu del Tribunal del Togat Militar núm. 33 està en procés de consulta. Una recerca que ha donat molt bons resultats gràcies al treball de nombrosos historiadors i investigadors, així com persones adscrites a l'Associació Memòria de Mallorca. Ara bé, ocasions ens trobam que la documentació judicial és confusa i contradictòria, molt especialment quan la relacionam amb els llibres de registre del Cementeri de Palma que formen part de l'Arxiu de l'Empresa Funerària Municipal de Palma i d'altres registres municipals. De totes maneres, és una font d'informació cabdal per posar noms i cognoms a la repressió i molt especialment a les persones que segueixen sense identificar. A banda de la informació citada, ens ajudarem de les fonts bibliogràfiques publicades fins el moment.

Feta aquesta observació, podem dir que durant aquest període que emmarcan entre l'1 i el 15 d'agost de 1936 hem comptabilitzat 36 víctimes (35 assassinats i un suïcidi). Totes les morts estan directament relacionades amb la repressió. De les persones que foren assassinades, hi ha 7 casos de les quals desconeixem la seva identitat i, com a mínim, altres quatre de les quals desconeixem on va morir. Es tracta de Francesc Cifre Rigo, Antoni Bibiloni Vicens, Jaume Dolç Sureda i Jaume Rado Rado de Santanyí. De totes maneres, no cal descartar que aquests homes també fossin duts a qualsevol paret de cementeri i allà executats. Les possibilitats aquí queden obertes i se'ns fa difícil determinar on foren enterrades. Així podem dir, que segons el *Diccionari Vermell*, Francesc Rigo Cifre de Palma va desaparèixer el dia 4 d'agost de 1936.⁹⁸⁸ No figura als llibres de registre del cementeri, ni tenim cap altra dada. Un cas semblant és el d'Antoni Bibiloni Vicens que tampoc consta als registres, però segons testimonis orals, sembla que fou executat al cementeri de Palma dia 15 d'agost de 1936. Jaume Dolç Sureda de Consell, va desaparèixer durant la Guerra. L'historiador Manel Santana Morro explica que era militant socialista. Quan esclatà la Guerra, es va amagar. Fou detingut i traslladat a Binissalem. S'ignora la data i el lloc de la seva mort.⁹⁸⁹ L'obra de Llorenç Capellà corrobora les mateixes informacions i afegeix alguna dada més:

«Tenia vint-i-nou anys. Li deien de Can Cuqueta i de Can Dols i vivia a Binissalem. Treballava al camp i militava en el Partit Socialista. El denou de juliol s'amagà a ca la seva germana, a Alaró, però al cap de quinze dies el detingueren i el traslladaren a Binissalem. Abans de matar-lo, un dels botxins li demanà el rellotge perquè amb els trets podia fer-se malbé. Jaume, que era casat i pare de quatre fills, butxaquejà i li allargà un grapat, tot pregant-li que els fes arribar a la seva esposa. Conta qui ho conta,

⁹⁸⁸ CAPELLÀ FORNÉS, Llorenç. *Diccionari Vermell*. Palma: Editorial Moll, pàg. 51.

⁹⁸⁹ SANTANA MORRO, Manel. *Consell. Les penes de mort*. Palma: Documenta Balear, 1986, pag. 75.

que el grup d'homes armats escalfí en rialles i un d'ells, qualsevol d'ells exclamà: Què et penses? Seran per un sopar!». ⁹⁹⁰

El relat certificaria que fou afusellat durant els primers dies del mes d'agost de 1936. Finalment, és precís parlar del cas de Jaume Rado Rado de Santanyí que «a principis d'agost de 1936 va sortir del seu poble cap a Cala Santanyí. Allà agafà un barca, fugint, sempre fugint i va desaparèixer». ⁹⁹¹ A més dels casos exposats, hem d'afegir que ben segur el nombre de víctimes d'aquest període fou superior al presentat, ja que ens trobam amb nombrosos casos de persones que foren executades en el transcurs del mes d'agost, però desconeixem la data exacte de la seva mort.

Pel que fa als indrets utilitzats com a llocs d'execució pels escamots feixistes, es nota una major incidència d'assassinats als afores de ciutats i municipis. Així constatarem que només 5 persones foren executades a les parets de cementeris -4 a Palma i 1 a Manacor-. La resta moriren vora una carretera, camí o cuneta. A l'extrarradi de Palma (Amanecer, Coll de sa Creu, Bosc de Bellver, camp militar camí dels Reis, S'Indioteria, camí de Son Amar, carretera Palma-Sóller, carretera Palma-Puigpunyent, carretera Palma-Valldemossa) hi trobam 18 persones assassinades. A les carreteres i camins de la forana de Mallorca (Ses Veles, camí de S'Heretat, Son Comparet i torrent Ca na Cili) hi trobam 9 víctimes. Cal esmentar, el cas de 4 persones de les quals coneixem el municipi on foren assassinades però no el lloc exacte de la mort, tot i que tots els indicis apunten a les cunetes o estrarradi d'un poble.

VÍCTIMES DE LA REPRESSIÓ ENTRE L'1 AL 15 D'AGOST DE 1936 ⁹⁹²

NOM I LLINATGES	ORIGEN	INDRET DE LA MORT	DATA DE LA MORT
Josep Espinosa Tous	Son Servera	Son Comparet	01/08/1936
Martí Espinosa Tous	Son Servera	Son Comparet	01/08/1936
Francesc Ribas Jordà	Maria	Bunyola	01/08/1936
Joan Simonet Riera	Alaró	Cementeri des Pla (Manacor)	01/08/1936
Joan Pomar Pomar	Artà	Ses Veles	02/08/1936
Ramon Fiol Vidal	Maó	Camí de S'Indioteria	03/08/1936
Joan Pujol Bestard	Andratx	Cementeri de Palma	03/08/1936
Francesc Cifre Rigo	Palma	Es desconeix	04/08/1936
Jaume Dolç Sureda	Consell	Es desconeix	04/08/1936
Joan Busquets Cañellas	Marratxí	S'Heretat (Bunyola)	05/08/1936
Josep Cañellas Roser	Montuïri	S'Heretat (Bunyola)	05/08/1936
Ateu Martí Miquel	Palma	Coll de Sa Creu	06/08/1936
Bartomeu Mora Frasset	Palma	Bosc de Bellver	09/08/1936

⁹⁹⁰ CAPELLÀ FORNÉS, Llorenç. *Diccionari Vermell*. Palma: Editorial Moll, pàg. 59.

⁹⁹¹ *Ibidem*, pàg. 140.

⁹⁹² Elaboració a partir de les fonts esmentades.

Joan Pujol Alemany	Andratx	Cementeri de Palma	09/08/1936
Antoni Adrover Marquès	Puigpunyent	Cementeri de Palma	10/08/1936
Ramon Ausó Chacopino	Sevilla	Camí dels Reis	10/08/1936
Josep Bonnín Bonnín	Porreres	Al seu domicili	10/08/1936
Home sense identificar		Torrent Ca na Cili (Bunyola)	10/08/1936
Antoni Torres Prats	Palma	Palma	10/08/1936
Miquel Femenias Mas	Palma	Carretera Palma-Puigpunyent	11/08/1936
Antoni Tomàs Prats	Palma	Carretera Palma-Sóller	11/08/1936
Antoni Garau Xamena	Alaró	Amanecer	12/08/1936
Cristòfol Guardiola Bennàssar	Alaró	Amanecer	12/08/1936
Miquel Fiol Martí	Alaró	Amanecer	12/08/1936
Home sense identificar		Camí de Génova-Sa Teulera	12/08/1936
Home sense identificar		Molí del Garrover	12/08/1936
Home sense identificar		Amanecer	12/08/1936
Home sense identificar		Amanecer	12/08/1936
Home sense identificar		Amanecer	12/08/1936
Home sense identificar		Camp militar	12/08/1936
Antoni Bernat Pons	Palma	Carretera Palma-Sóller	15/08/1936
Antoni Bibiloni Vicens	Binissalem	Cementeri de Palma	15/08/1936
Francesc Jordà Perelló	Maria	Bunyola	15/08/1936
Antoni Juan Massanet	Capdepera	Camí de Son Amar	15/08/1936
Andreu Sastre Ferragut	Selva	Carretera Palma-Valldemossa	15/08/1936
Jaume Rado Rado	Santanyí	Es desconeix	00/00/1936

Pel que fa a les entrades a presó a Palma hem de dir que augmentaren considerablement. Segons la documentació del Govern Civil, entre l'1 i el 15 d'agost foren detingudes i empresonades unes tres-centes persones, confinades, majoritàriament al Castell de Bellver. És important destacar l'augment considerable de presos que ingressaren a Can Mir. Així, podem dir, que entre l'1 i el 15 d'agost, una vintena més de persones foren recloses al centre penitenciari de les Avingudes de Palma, a les quals hem d'afegir la quinzena de detinguts que entraren a la presó a finals de juliol i que foren emprades per a l'adequació del magatzem en presó.⁹⁹³ De totes maneres, la xifra de reclusos podria ser molt més gran, ja que desconeixem la data d'ingressos de moltes persones. Un altra circumstància del moment és que trobam alguns trasllats de presoners a camps de concentració, on serien utilitzats com a mà d'obra en la construcció del recinte on estaren tancats. És el cas, entre d'altres, d'Arnau Bisquerra Rebassa de Campanet que ingressà al camp de Llatzaret de Sóller el 15 d'agost de 1936.

La major part de les investigacions asseguren que les primeres setmanes de Guerra foren un període repressiu molt moderat, caracteritzat bàsicament per la destitució de les autoritats republicanes i la detenció de persones considerades desafectes. Un altre fet

⁹⁹³ SUÁREZ SALVÀ, Manuel. *La presó de Can Mir. Un exemple de la repressió feixista durant la Guerra Civil a Mallorca*. Palma: Lleonard Muntaner Editor, 2011, pàg. 23-24.

que ressalten són les poques execucions enregistrades, la major part de les quals estarien relacionades amb persones que havien mantingut certa resistència al cop d'estat o que eren especialment odiades pels revoltats contra la República. Segons Massot i Muntaner i David Ginard, el motiu d'aquestes actuacions fou deguda per la prudència que mantingueren els militars –la major part mallorquins– que no induïren a l'eliminació massiva com ordenaven les instruccions del general Mola, ja que desconeixien exactament el paper que li correspondria a Mallorca. En certa manera, podem estar d'acord amb el plantejament exposat; ara bé, ens sembla que els efectes de la repressió del primer mes de Guerra foren considerables i prou significatius amb una cinquantena de persones assassinades i centenars de detencions que ompliren les presons. Per tant podríem parlar d'una fase d'inici de l'eliminació planificada.

Hem d'afegir, també, que, en general, les primeres víctimes de l'eliminació planificada no varen ser destacats dirigents polítics, ni batles, ni regidors, ni líders obreristes exceptuant el cas d'Ateu Martí. La major part de les víctimes eren afiliats o simpatitzants de les forces polítiques progressistes (PSOE, ERB, PCE i CNT) que tastaren ben aviat els horrors de la repressió mallorquina. Alguns escriptors publicaren de molt prest articles i textos en què denunciaven la virulència repressiva que es practicava a Mallorca. Són destacables els escrits de Georges Bernanos, Manuel Pérez, Odón de Buen, entre d'altres. Un dels textos més significatius d'aquesta primera fase repressiva va ser el document realitzat l'octubre de 1936, pel vicecònsol d'Espanya a l'Alger, Alvaro Montoya confeccionat a partir d'informacions testimonials de persones que havien pogut fugir de Mallorca. En citam un paràgraf:

«A partir de las diez de la noche todo aquel que se encuentra fuera de su casa puede ser fusilado inmediatamente. Los que en ellas están oyen con horror el crepitar de las balas de los fascistas segando la vida de los republicanos en plena oscuridad [...] Los presos en la población civil son cantidad. Entre los que estaban a bordo del barco de guerra se declaró una epidemia. Los de tierra se encuentran amontonados en las naves y en los almacenes [es refereix a la presó de Can Mir] como mercancía de ningún valor, con comida escasa, sin higiene alguna, sin agua. Solo se les permite dos veces por la semana enviar las ropas a sus familiares. Se ha encontrado en ellas sarna y sangre. Su situación es horrible. La purga del aceite de ricino es cosa corriente, ya hasta los niños vestidos de fascistas vigilan a los otros niños sospechosos para ellos [...] Aurora Picornell, cuyo marido se encuentra en Cataluña, esta presa en Palma. Los primeros días se les permitía la visita de su hijita. Una de las veces, la pequeña le dijo a su madre: Salud, mama. Desde entonces la madre no ve más a su hija».⁹⁹⁴

El control polític d'aquesta fase prèvia i exemplar de la repressió basada majoritàriament amb els segrests o passejos estava en mans dels militars, amb el suport de grups paramilitars i civils, molt especialment de Falange i en alguns casos de la Guàrdia Civil. Els personatges més destacats que copsaren el poder de l'aparell

⁹⁹⁴ CDMH, «De los actos cometido por los fascistas en la isla de Mallorca (octubre de 1936)». Manuscrit d'Álvaro de Montoya, PS-Madrid 809/32.

repressiu foren el tinent coronel, Luís Garcia Ruiz, nomenat nou governador civil de les Balears; el coronel d'Infanteria Aurelio Díaz de Freijó, nou comandament militar de les Balears; el coronel Emilio Ramos Unamuno, president de la Diputació Provincial i Mateu Zaforteza Mussoles, nou batle de Palma. Sense deixar de banda, els comandaments encarregats de la defensa de Palma, Enrique Ezquivias Zurita i Antonio Salgado Muro, a més de les autoritats civils designades a cada municipi. També fou molt destacable fou el paper que jugà Falange amb la destitució de les autoritats republicanes, així com la seva detenció. En aquest període cal esmentar el treball dels destacats feixistes com Alfonso de Zayas, Canuto Boloquí Álvarez i Rafael Arcos Olivares, entre d'altres. Aquest moment de la repressió que hem presentat finalitzaria amb el desembarcament de les tropes de Bayo, fet que donaria pas a l'etapa més dura i culminant de la repressió de la Guerra Civil a Mallorca que aniria des del 15-16 d'agost de 1936 fins a principis del mes de setembre del mateix any.

1.3)Manacor: esperonats per la por del desembarcament

Indubtablement i com constatarem amb la calendarització de la repressió, el període més dur de la repressió va coincidir amb les tres setmanes que va durar l'operació de "reconquesta" de Mallorca per part de les tropes de la Generalitat de Catalunya dirigides pel capità Alberto Bayo. El seu repte era restablir novament els òrgans de govern republicans de l'illa. Les conseqüències d'aquesta expedició foren espantoses. Centenars de persones foren assassinades i una gran quantitat de desafectes entraren a presó. Aquesta repressió, s'escenificà particularment a la zona de Manacor i als pobles dels voltants, sense deixar de banda, la capital, Palma. L'historiador, Josep Massot i Muntaner afirma que és l'etapa culminant de la repressió, a partir de la qual, es va començar a aplicar la teoria "africanista" de no fer presoners. No tenim dubtes que en aquest moment podem parlar d'una eliminació sistemàtica massiva de persones.⁹⁹⁵

A banda dels fets repressius, el desembarcament republicà va provocar un parell de setmanes de Guerra. Comparant aquest fet amb la resta de l'estat, és un percentatge ínfim. Sabem que en una situació de conflicte bèl·lic pot resultar terriblement lògic que es donin situacions espantoses i tràgiques en qualsevol dels dos àmbits enfrontats, però aquest no va ser el cas de la nostra illa. A Mallorca va haver-hi una repressió dura, sistemàtica i perfectament planificada que va començar molt abans del desembarcament i que continuà durant els anys següents. Ara bé, és cert que l'arribada dels expedicionaris catalans va desencadenar una resposta repressiva sinistra i d'ampli abast, que difícilment pot ser qualificada d'incontrolada. En la repressió s'implicaren militars, elements civils dretans i falangistes que s'encarregaren des dels seus pobles d'assenyalar les persones que s'havien d'eliminar.

⁹⁹⁵ Les investigacions de Josep Massot Muntaner juntament amb els estudis d'Antoni Tugores Manresa són les qui millor ens apropen al coneixement del desembarcament del cos expedicionari català a les costes del Llevant mallorquí en un intent de recuperar les illes per a la República.

La segona etapa de la repressió s'inicià un dies abans de desembarcament republicà. Les notícies de la imminent arribada a Mallorca de militars i milicians de la Generalitat de Catalunya va provocar extremar les alarmes dins les forces rebels, que dominaven tot el territori. A partir del 15 d'agost de 1936, s'intensificà la cerca persones que havien ocupat càrrecs en l'administració del govern de Front Popular, dirigents dels partits d'esquerra, d'organitzacions obreres, entre d'altres. Aquest fet juntament amb el temor que els republicans mallorquins poguessin sumar-se als desembarcats a través de la creació de la denominada "Quinta Columna" -una fantasmagòrica força militar formada per voluntaris mallorquins que ajudaria als republicans catalans a assolir els seus objectius- va agreujar la situació. Hem de dir que tot i que sembla que Bayo confiava en el suport dels mallorquins, «aquest era inversemblant i impossible, ja que la major part dels esquerrans mallorquins estaven fortament controlats o en aquells moments eren a presó o estaven fugitius».⁹⁹⁶ Però això no fou tot, un altre fet complicaria la situació, les possibles represàlies anunciades des dels hidros republicans uns dies abans de l'expedició. Citam un exemple: «Ciudadanos Mallorquines, nada temáis al ver las fuerzas leales a la República que vienen a poner legalidad en vuestra adorada Mallorca. Sólo los traidores temed el peso de la Justicia. Pronto estaremos con vosotros» foren bon arguments perquè les autoritats repressores prenguessin mesures per eliminar qualsevol resistència, activa o passiva i prevenir possibles ajuts que poguessin afavorir el desembarcament de l'Exèrcit republicà.⁹⁹⁷

Davant aquesta situació, el tinent d'Enginyers i nou Governador Civil de les Balears, Luis García Ruiz, va promoure exhortacions a la vigilància i a la delació dels presumptes enemics. A més, el general Franco animà als defensors de Mallorca a eliminar els desafectes republicans, dient-los: «Fuerza intente desembarcar son hordas comunistas en general inmensa desmoral [...] Indispensable se convenza esa católica isla que pérdida es anarquía y comunismo. Los pueblos que cayeron en sus manos sufrieron crímenes horribles y atropellos como puede imaginarse [...] A toda costa deberá defenderse Mallorca fusilando al que desfallezca. Salud, Patria y existencia. Isla lo exigen».⁹⁹⁸ Tot plegat va provocar l'inici d'una autèntica caça de sospitosos que foren

⁹⁹⁶ «La denominada "quinta columna", força militar inexistent estaria formada –segons la premsa – per voluntaris esquerrans mallorquins. Estaria fraccionada en tres: la primera columna anomenada Pere Oliver en referència al nom del batle republicà de Felanitx, la segona s'anomenaria Columna Amer, fent el nom d'Antoni Amer, batle de Manacor i la tercera, anomenada Óleo». TUGORES MANRESA, Antoni. *El batle Antoni Amer Garanya (1882- 1936). La història robada*. Palma: Documenta Balear, 2004, pàg. 270-271.

⁹⁹⁷ MASSOT I MUNTANER, Josep. *El desembarcament de Bayo a Mallorca: agost-setembre de 1936*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1987, pàg. 89.

⁹⁹⁸ Part del telegrama del general Franco enviat dia 12 d'agost de 1936 al comandant militar de les Balears, Aurelio Díaz de Freijó. DURÁN PASTOR, Miquel. *1936 a Mallorca*, tom I, Palma: Imagen 70, 1982, pàg. 133. Informació també recollida per MASSOT I MUNTANER, Josep. *El desembarcament de Bayo a Mallorca: agost-setembre de 1936*, Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1987, pàg. 128.

afusellats sense judici ni contemplacions, majoritàriament a les tàpies dels cementiris de Manacor, convertint el llevant mallorquí en «un embogit remoli de sang i venjança».⁹⁹⁹

Com explica Tugores Manresa, la tendència més habitual és assenyalar al capità Jaume Jaume Rosselló, batle de Manacor i cap de Falange local com el màxim responsable de la repressió a la zona de les operacions militars, però aquest personatge no va ser l'únic inductor de la duríssima repressió. No podem deixar de banda el paper preminent jugat pel coronel Ramos Unamuno i el tinent coronel Luis Garcia Ruiz, que substituï el primer com a cap de les operacions militars al Front de Manacor el 30 d'agost de 1936. La intenció del canvi era donar un gir a la dinàmica existent, prenent les missions un cap d'operacions menys dubitatiu i més compromès amb la repressió. D'altres personatges que també jugaren un paper destacat foren el capità metge Vicente Sergio Orbaneja que era nebot del general Primo de Rivera i un personatge molt conegut per la seva brutalitat durant els primers mesos de la Guerra. Orbaneja va fer afusellar nombrosos expedicionaris de Bayo, entre ells els que eren traslladats ferits a l'hospital de Manacor. Els joves demanaven clemència als oficials, però eren assassinats en el mateix moment. El feixista i després cap de Policia, Josep Sastre també va participar activament en la repressió, comandava un escamot d'afusellament i fou responsable de nombres execucions. Així com també, el prevere Mateu Nebot Antich i el capellà espiritual de Falange, Nicolas Sagesse. Com escriu Antoni Nadal a *Memòria civil*, «Don Francesc de Borja Moll en el seu llibre *Els altres quaranta anys* digué de Nicolau Sagesse que durant els primers mesos de la Guerra anava amb la pistola pels pobles incitant a la caça de suposats rojos, fins i tot des de la trona. M'han assegurat que un rector morí d'un atac de cor, de l'horror que li produí veure la trona del seu temple parroquial profanada pels crits d'aquell energumen».¹⁰⁰⁰ El mateix Sagesse explicava els seus mèrits i compromís amb els revolats i la repressió:

«Soy el más antiguo de los capellanes residentes en Baleares. He trabajado día y noche en el frente de operaciones, a retaguardia al servicio de las Milicias de Falange Española, a las órdenes de las autoridades en la represión de la masonería, en la depuración de las Bibliotecas Públicas y particulares, en el examen de libros de textos para la enseñanza, en ciclos de conferencias por las ciudades y pueblos de las islas. Fui el único castrense que asistió a la toma de Ibiza, libreado con los soldados presbíteros, al Prelado y a otros sacerdotes de aquella Diócesis. He sido el único en asistir a los reos en determinados y numerosos fusilamientos procurando que aquellos infieles se confiesen y tengan los auxilios de la Religión. He intervenido en la clasificación y examen de la documentación de las logias masónicas de Palma e Ibiza descubiertas por Falange».¹⁰⁰¹

⁹⁹⁹ FERRER, Tomeu: *Vint dies de Guerra*. Palma: Documenta Balear, 2005, pàg.

¹⁰⁰⁰ NADAL, Antoni. «Nicolás Sagesse». MEMÒRIA CIVIL, MALLORCA EN GUERRA, núm. 42 (edició de dia 19 d'octubre de 1986).

¹⁰⁰¹ MASSOT I MUNTANER, Josep, *Sobre Georges Bernanos i altres polèmiques*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2004, pàg.113.

Sense deixar de banda, la participació del feixista italià Arconovaldo Bonacorsi que arribà a Mallorca el 26 d'agost de 1936. L'italià sempre acompanyat pel seu intèrpret, Julià Adrover Llaneras, un religiós teatí que –segons Bernanos– anava vestit sense sotana amb calçons, botes i una creu blanca sobre el pit, però sembla no anava armat. De totes maneres els seus discursos encengueren la repressió. Tampoc podem deixar de banda, els grans propietaris agrícoles de Manacor que decidiren molts de casos sobre la vida i la mort de persones. Aquests rebien el suport de Falange que anaven a cercar els elegits el dia anterior.¹⁰⁰²

Dia 17 d'agost de 1936 es dugueren a terme les primeres execucions al cementeri catòlic del camí del Port anomenat del Pla de Son Mas, que estava situat a la barriada de Baix des Cós, escassament a cent metres de les darreres cases del poble de Manacor, a la cruïlla dels camins de Son Carrió i del Port de Manacor. L'any 1936 era el cementeri únic per els ciutadans catòlics. Avui ocupen els seus terrenys: el teatre municipal, les instal·lacions de la Policia local i un parc públic. Les fonts parlen que la xifra de víctimes d'aquest dia pot aproximar-se a dues-centes persones. Les víctimes eren veïnats de Manacor i persones que arribaren dels pobles del voltants com Son Servera Sant Llorenç, Algaida i Porreres.¹⁰⁰³ L'investigador, Tugores Manresa, afirma que pot «ser la quantitat de víctimes presentades pugui ser excessiva, perquè el nombre de manacorins desapareguts aquest dia més els portats de fora poble arribarien a un centenar de víctimes. Ara bé, existeix la possibilitat que s'hi sumassin un nombre indeterminats de milicians capturats a la zona de guerra, que tenien la desavantatge de no conèixer el terreny i ser presa fàcil».¹⁰⁰⁴ Una altre fet important, és que el nombre d'assassinats civils podia canviar. Citam un exemples. Sabem que la nit del 17 foren assassinats 26 serverins a l'antic cementeri de Manacor. Miró Adrover defensa un número superior de víctimes. Explica que «el mateix vespre més de 40 serverins foren detinguts i transportats amb dos camions des de la Plaça de Son Servera fins el

¹⁰⁰² TUGORES MANRESA, Antoni: *Manacor. La Guerra a casa*. Palma: Documenta Balear, 2006, pàg.183.

¹⁰⁰³ TUGORES MANRESA, Antoni. «Les fosses de la Guerra Civil a Manacor». SUÁREZ SALVÀ, Manuel (Coord.). *Les fosses de la repressió. Mapa de les Fosses comunes de Mallorca (1a part)*. Palma: Conselleria d'Afers Socials (Govern Balear) i Associació Memòria de Mallorca, 2011, pàg. 132. La mateixa xifra maneja l'escriptor francès Georges Bernanos que fou publicada a la seva obra *Les grands cimetières sous la lune*. També ho esmenta el P. José Marzo en una carta adreçada al P. Constantí Bayle, el 15 de juliol de 1938. Informació recollida a MASSOT I MUNTANER, Josep. *La Guerra Civil a Mallorca*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1976, pàg. 105. Vegeu també: TUGORES MANRESA, Antoni. *El batle Antoni Amer –Garanya– (1882-1936). La historia robada*. Palma: Documenta Balear, 2004, pàg. 24-25. FERRER, Tomeu: *Vint dies de Guerra*. Palma: Documenta Balear, 2005, pàg. 138-140. ANTICH SERVERA, Rafel: *Memòria. Als republicans víctimes de la repressió feixista a Algaida durant la Guerra Civil de 1936*, Col·lecció Pere Capellà núm. 3. Algaida: edicions Ajuntament d'Algaida, 1993. GARÍ SALLERAS, Bartomeu. *Porreres, desfílades de dia, afusellaments de nit*. Palma: Documenta Balear, 2007.

¹⁰⁰⁴ TUGORES MANRESA, Antoni. «Les fosses de la Guerra Civil a Manacor». SUÁREZ SALVÀ, Manuel (Coord.). *Les fosses de la repressió. Mapa de les Fosses comunes de Mallorca (1a part)*. Palma: Conselleria d'Afers Socials (Govern Balear) i Associació Memòria de Mallorca, 2011, pàg. 135.

cementeri vell de Manacor. Allà foren afusellats sense passar per la presó».¹⁰⁰⁵ Fins i tot, un testimoni oral afirma que hi hagué supervivents: «Li deien “el Cucaracha”. Aquesta persona va sobreviure a la cremadissa de dia 17. Posteriorment, va partir amb l’expedició de Bayo. Aquí es perd el seu rastre».¹⁰⁰⁶

La tràgica nit del 17 d’agost, es practicaren tota mena d’atrocitats. Les víctimes es trobaven vora la paret d’una casa distanciada uns tres metres del mur del cementeri. Els que disparaven ho feien des de la part del mur que tancava el recinte funerari. Els botxins feixistes no tingueren cap mena d’escrúpol per fer desaparèixer les seves víctimes. Després de ser tirotejats, els cossos foren regats en benzina i cremats a tres fogueres davant del frontal del recinte del cementeri, vora l’angle pròxim a la cruïlla de camins. Cremaren al llarg de varis dies i finalment les restes foren tapades amb calç viva.¹⁰⁰⁷ La decisió d’escampar calç venia motivada per la necessitat d’esborrar el rastre de les persones que foren assassinades i també perquè cada dia, fins al 24 d’agost, es feren noves execucions al mateix indret, encara que no tots anaren a parar a les fogueres. Segurament també varen pesar les queixes dels veïnats més propers al cementeri, que protestaven de l’horrible pudor de carn cremada. La crema de cossos a fogueres també es confirma per testimoni oral, ja que algunes persones acudiren a la zona a veure si hi havia els seus familiars i varen descriure la situació dantesca que es va viure en el transcurs de les primeres hores del desembarcament a Manacor. Francesc Segura ens va relatar:

«L’endemà del desembarcament, els falangistes ens suggeriren que abandonàssim el Port, perquè els qui quedassin serien tinguts com a rojos. Foren els grans perjudicats, perquè dies més tard foren afusellats. Al migdia, vaig agafar una camioneta cap a Manacor, a l’altura del cementeri vell vaig veure fum i algunes flames de dos caramells molt grossos i un altre de més petit –pensava que cremaven soques de figuera–, però em vaig equivocar, eren cossos de persones. Els munts estaven a uns 50 metres fora del cementeri, davant la porta principal. D’on els dugueren? Jo no ho sé. D’on eren? Tampoc ho sé. Uns dies més tard vaig saber que aquells homes foren afusellats a la matinada. Tothom en fugia, ningú volia viure a prop d’aquell lloc. Sembla que les restes

¹⁰⁰⁵ MIRÓ ADROVER, Jaume. «La fossa comuna de Son Servera». SUÁREZ SALVÀ, Manuel (Coord.). *Mapa de les Fosses comunes de Mallorca (1a part)*. Palma: Conselleria d’Afers Socials i Associació Memòria de Mallorca, 2011, pàg. 300. Informació també citada a MASSOT I MUNTANER, Josep a *El primer franquisme a Mallorca*. Barcelona: Publicacions de l’Abadia de Montserrat, 1996.

¹⁰⁰⁶ Informació facilitada per Jaume Miró Adrover.

¹⁰⁰⁷ «La dada fou recollida i confirmada per Antoni Tugores Manresa per fonts pròximes a algunes víctimes republicanes (Pere Estelrich Riera). També per Gabriel Riera Barreiro, militar nacional aleshores que transportava ferits a diari entre Portocristo i pel falangista Francesc Darder Riera a una entrevista publicada per la revista PERLAS Y CUEVAS (edició 4 d’octubre de 1986). Igualment per Pere Adrover Rosselló, militant sempre de partits de dreta, que segons Tugores, presencià aquell espectacle que mai ningú no pogué esborrar de la seva retina». Totes aquestes informacions referent foren recollides a TUGORES MANRESA, Antoni: *Manacor. La Guerra a casa*. Palma: Documenta Balear, 2006, pàg.109-110. TUGORES MANRESA, Antoni. «Les fosses de la Guerra Civil a Manacor». SUÁREZ SALVÀ, Manuel (Coord.). *Les fosses de la repressió. Mapa de les Fosses comunes de Mallorca (1a part)*. Palma: Conselleria d’Afers Socials (Govern Balear) i Associació Memòria de Mallorca, 2011, pàg. 133.

foren dipositades dins uns forats dins el cementeri. Ho sé perquè cada dia visitava el cementeri, perquè cercava mon pare i els meus germans; mai hi entrava, però hi havia un forat a la paret de darrere, que mira a Son Galiana que em deixava veure l'interior».¹⁰⁰⁸

Tenim una altra informació inèdita que certifica l'ús de les fogueres a altres zones de Manacor, concretament a Portocristo. El mateix dia 17 d'agost, un grup nombrós de ferits i milicians, entre els quals hi havia 3 infermeres anònimes, foren trets a fora de l'hospital de sang a l'antic Hotel Perelló de Portocristo. Al cap de poc temps, foren assassinats i els seus cossos cremats a una foguera. Una fotografia amb una esgarrifosa inscripció il·lustra aquest fet tan terrible: «Frente al Hotel Perelló de Portocristo en donde se quemaron los canallas marxistas que querían invadir nuestra isla y donde encontraron su justo castigo».¹⁰⁰⁹ Hem d'afegir que sembla que aquesta pràctica repressiva es va estendre a altres indrets de Mallorca, concretament a la zona de Bunyola, on es troba l'actual Hospital Joan March: «Al poco tiempo de iniciarse el Movimiento, los fascistas asesinaron a un número indeterminado de ciudadanos republicanos, haciendo desaparecer sus cuerpos incinerándolos en el horno que se halla en la sala de máquinas del complejo hospitalario de Caubet».¹⁰¹⁰

Dia 18, el nombre d'afusellaments fou inferior a les del dia anterior, els cadàvers foren afegits a les fogueres encara enceses. Els dies successius, les víctimes van ser enterrades en gavetes fetes dins el cementeri. També, al cementeri laic, que era un petit recinte adossat a l'antic cementeri del Pla de Son Mas, anomenat d'en Déu, laic, civil, dels protestants, dels lliurepensadors dels penjats. Normalment aquest recinte s'emprava per a donar sepultura a persones d'altres religions o creences. Les úniques víctimes de la repressió que foren enterrades dins el recinte laic foren Jaume Carrió Bauçà de Son Carrió i Gabriel Font Riera de Sant Llorenç, assassinats en el transcurs del mes de setembre de 1936.¹⁰¹¹ Pel que respecta a les execucions vora l'antic cementeri de Manacor s'allargaren, més o manco, fins dia 24 d'agost. Del 17 al 23 d'agost de 1936, el nombre de víctimes identificades és d'unes 150 persones aproximadament.

A finals d'agost, o bé per motius de necessitat d'espai. Com he vist, els assassinats eren massius els primers dies que seguiren al desembarcament, o por motius de discreció, ben segur per evitar les olors de la torradissa humana als habitants del poble, o qui sap si cercant més l'anonimat dels escamots assassins, traslladaren l'extermini a Son

¹⁰⁰⁸ Testimoni oral de Francesc Segura *Balança*. GARÍ SALLERAS, Bartomeu: *Climent Garau Juan (1897-1936). Entre el pinzell i la vara*. Palma: Documenta Balear, 2012, pàg. 294-295.

¹⁰⁰⁹ Informació facilitada per Antoni Tugores Manresa. Vegeu apèndix documental. TUGORES MANRESA, Antoni. *Moriren dues vegades. Daria i Mercé Buxadé, infermeres catalanes assassinades a Mallorca l'any 1936*. Palma: Leonard Muntaner Editor, 2017. (Apèndix fotogràfic de la publicació).

¹⁰¹⁰ L'Hospital Joan March, actualment *Centro Internacional de Medicina Respiratoria Avanzada*, es troba al municipi de Bunyola. Aquest centre hospitalari va ser una donació del financer mallorquí, Joan March. Ordines. <http://www.canverga.com/recuerdoperenne/bunyola.pdf>. Vegeu apèndix documental.

¹⁰¹¹ Actualment, el cementeri laic es troben està integrat dins el mateix espai del Parc Municipal, a la part més allunyada de l'avinguda del Parc i pròxima a la carretera de Son Carrió.

Coletes, actual cementeri municipal de Manacor, que es troba a un poc més d'un quilòmetre de la ciutat. L'any 36, era un antic cementiri abandonat, tancat de paret, que tan sols tenia una barrera senzilla de ferro. Ara bé, els afusellaments no foren exclusius del nou recinte, si es tractava d'una mort exemplar, es realitzava al cementeri catòlic del Pla de son Mas, que a partir d'aquest moment fou utilitzat per l'enterrament de difunts de mort natural, així com per les víctimes nacionals i també per alguna execució, considerada exemplar, que es solia fer precisament davant un públic nombrós.¹⁰¹² Afegim un exemple del que exposam:

«Hi anava molta gent manacorina acudia als afusellaments. [...] La gent té una curiositat morbosa envers la mort. Record, l'execució d'un aviador que trobaren dormit a Portocristo el dia 4 de setembre, quan els homes de Bayo havien reembarcat. Tota la vida recordaré l'espectacle. La víctima era un al·lot d'uns vint-i-tres anys, al qual acusaven de ser l'aviador que havia tirat una bomba que no explotà sobre l'església dels Dolors de Manacor. Vestia tot de blanc, fins i tot les espadenyes eren blanques [...] El detingueren a una caseta del Port i el passejaren, triomfalment, pels carrers del poble. Ho record amb una nitidesa absoluta: la gent l'insultava i ell caminava emmanillat enmig d'un grup de legionaris i al costat d'un ca de presa [...] l'emportaren al cementiri acompanyat per cinc-centes o mil persones que anaven de festa, després l'assassinaren».¹⁰¹³

L'any 2011, Tugores Manresa va aportar un llistat de 104 víctimes identificades que presumptament foren executades als voltants de l'antic cementeri de Manacor.¹⁰¹⁴ Una bona part d'elles foren cremades a fogueres als voltants del cementeri. A la xifra de víctimes, cal afegir-li un nombre indeterminat de milicians que hores d'ara estan sense identificar.

¹⁰¹² TUGORES MANRESA, Antoni. «Les fosses de la Guerra Civil a Manacor». SUÁREZ SALVÀ, Manuel (Coord.). *Les fosses de la repressió. Mapa de les Fosses comunes de Ma (1a part)*. Palma: Conselleria d'Afers Socials (Govern Balear) i Associació Memòria de Mallorca, 2011, pàg. 125 i 135.

¹⁰¹³ MEMÒRIA CIVIL. MALLORCA EN GUERRA. Suplement diari BALEARES, núm. 20 (Edició de dia 15 de juny de 1986). TUGORES MANRESA, Antoni. *El batle Antoni Amer Garanya (1882- 1936). La història robada*. Palma: Documenta Balear, 2004, pàg. 274-275. TUGORES MANRESA, Antoni. «Les fosses de la Guerra Civil a Manacor». SUÁREZ SALVÀ, Manuel (Coord.). *Mapa de les Fosses comunes de Ma (1a part)*. Palma: Conselleria d'Afers Socials (Govern Balear) i Associació Memòria de Mallorca, 2011, pàg. 133.

¹⁰¹⁴ TUGORES MANRESA, Antoni. «Les fosses de la Guerra Civil a Manacor». SUÁREZ SALVÀ, Manuel (Coord.). *Les fosses de la repressió. Mapa de les Fosses comunes de Ma (1a part)*. Palma: Conselleria d'Afers Socials (Govern Balear) i Associació Memòria de Mallorca, 2011, pàg. 136. SUÁREZ SALVÀ, Manuel (Coord.). *Les fosses de la repressió. Mapa de les Fosses comunes de Mallorca (1a part)*. Palma: Conselleria d'Afers Socials (Govern Balear) i Associació Memòria de Mallorca, Palma, 2011, pàg. 150-153.

VÍCTIMES IDENTIFICADES DE LA REPRESSIÓ ENTRE 16 I EL 23 D'AGOST DE 1936¹⁰¹⁵

Alaró	Porreres	Bartomeu Sanxo Fornés
Joan Simonet Riera	Andreu Amengual Barceló	Francesc Sart
Algaida	Sebastià Ferrà Xamena	Miquel Vives Sureda
Llorenç Antich Fiol	Pere Juan Juan	Serafí Vives (pare)
Miquel Jaume Fullana	Jordi Llaneras Llull	Serafí Vives (fill)
Antoni Llull Fullana	Francesc Llaneras Trobat	Manacor
Pere Llull Fullana	Pere Nicolau Sorell	Joan Androver Sansó
Pere Llull Mudoy	Gaspar Oliver Nicolau	Antoni Alomar Mas
Miquel Mulet Pou	Fèlix Parejo Mesquida	Antoni Amengual Muntaner
Miquel Oliver Mir	Antoni Salleras Picornell	Tomàs Amores Rebollo
Joan Oliver Santmartí	Climent Serra Servera	Guillem Barceló Barceló
Bartomeu Sastre Garcias	Antoni Servera Mora	Pere Josep Barceló Gomila
Artà	Pere Josep Sitjar Font	Bartomeu Blanquer Soler
Bartomeu, es <i>Marmolista</i>	Bartomeu Vaquer Julià	Pere Josep Cirer Gomila
Joan Guiscafre Gili	Sant Llorenç	Magí Duran Nadal
Binissalem	Llorenç Llull Duran	Bartomeu Duran Rosselló
Bartomeu Sastre Pons	Son Servera	Mateu Escalas Grau
Felanitx	Per Bauçà Cursach	Pere Estelrich Guiscafre
Andreu Pou	Bartomeu Brunet	Guillem Fornés Puigròs
França	Jaume Brunet (pare i fill)	Antoni Garau Cerdà
Guy de Traversay	Bartomeu Colomar	Jaume Gomila Barceló
Milicians antifeixistes	Manuel Gelabert Verdera	Salvador Heredia Masguereu
Berthelot G. Celestini	Antoni Gili	Pere Heredia
Manuel Cordero	Joan Guiscafre Gil	Pere Juaneda
Francesc Cortès Ibarra	Joan Llodrà	Pere Juaneda Pons
Josep Espí Pla	Antoni Llull	José López Fernández
Francesc Xavier Fiol Vidal	Gabriel Llull	Llorenç Mas Gelabert
José Freire Benítez	Josep Miranda (pare i fill)	Jeroni Matamalas Expósito
Rafel Fullana Cardona	Josep Miró Aguiló	Pere Matamalas Sitges
Emilio Gómez Vázquez	Josep Miró Pico	Jaume Melis Martí
Andreu Gil Julià	Bartomeu Morey Rosselló	Mateu Mesquida Galmés
Baldomero López Burgos	Francesc Pallicer	Antoni Mesquida Quetglas
Pere Luar	Bernat Perecos	Vitòria
Pere Lucas García	Antoni Perelló	Francisco Sánchez Prada
Bartomeu Nicolau Artigues	Antoni Sansó	Son Servera
Santiago Pons Pérez	Jordi Sansó	Joan Servera
Agustí Tudiri Pons	Son Servera	Mateu Servera Ferrer
Un aviador txec	Melcior Santandreu Carbonell	Joan Vives

A partir de finals d'agost de 1936, el cementiri de Son Coletes, fou el lloc seleccionat pels escamots feixistes per dur a terme nombroses execucions d'extermini. Les darreres

¹⁰¹⁵ Elaboració propia a partir de les fonts esmentades.

investigacions apunten que entre el 24 d'agost i el 4 de setembre foren afusellades centenars de persones civils i alguns milicians republicans.¹⁰¹⁶ El nombre més important de víctimes estan relacionades amb les captures de presoners de les tropes de Bayo. Un exemple destacat fou la detenció d'una quarantena de milicians que foren apressats la nit del 31 d'agost a l'1 de setembre després d'una operació coordinada pel capità, Enrique Esquivias Zurita, amb el suport de la Legió i la Infanteria. La captura dels expedicionaris de la Generalitat a Portocristo i la seva conducció i assassinat a Manacor està documentada per la literatura feixista, molt especialment per Francesc Ferrari Billoch a la seva obra *Mallorca contra los rojos*. El periodista i autor catòlic relata amb un fervor exagerat el periple que passaren les quaranta-tres presoners, hores abans de ser ajusticiats a Son Coletes:

«Los prisioneros fueron conducidos a Manacor [...] Manacor vio llegar, en medio de un silencio impresionante –Silencio, pasa la carroña, impuso una voz de mando’– aquel montón de miseria humana: hombres desarraigados y famélicos, con ojeras de miedo y visión de pesadilla [...] sucios, rotos, sin uniforme que indicase en tanta miseria física un prurito de organización miliciana [...] la Guardia civil inicia un registro en los bolsillos de los comunistas. Va saliendo parte del producto de su rapiña».¹⁰¹⁷

Abans de ser executats, les víctimes foren exposades al públic –existeixen documents gràfics que demostren aquest fet– a la plaça més cèntrica del poble, Sa Bassa, en al davant de l'antic local de la CEDA convertit en caserna de Falange. Al seu davant instal·laren unes taules amb joies, que els presos duïen (presumptament) a les butxaques. Alguns estudis exposen que els presos i les joies no tenien relació alguna. No oblidem que, en aquells dies, Falange recollia or i joies per a la causa nacional.¹⁰¹⁸

Dia 3 de setembre, Alberto Bayo va rebre l'ordre determinant de deixar Mallorca en un termini màxim de dotze hores. Aquesta decisió precipitada presa pel govern català i ratificada per Francisco Largo Caballero, president del Consell de Ministres deixà en mans dels escamots feixistes un nombre indeterminats d'expedicionaris que en les properes hores foren assassinats sense contemplacions la matinada del 4 de setembre a Portocristo, Sa Coma i a les rodalies de Manacor, Sant Llorenç i Son Servera. Entre les víctimes hi havia les cinc voluntàries de la Creu Roja, vingudes amb els republicans, que treballaven a l'hospital de sang de sa Torre Nova de Son Carrió a pocs quilòmetres del campament base de Bayo a sa Punta de n'Amer. La major part d'aquestes persones

¹⁰¹⁶ Vegeu TUGORES MANRESA, Antoni. «Les fosses de la Guerra Civil a Manacor». SUÁREZ SALVÀ, Manuel (Coord.). *Les fosses de la repressió. Mapa de les Fosses comunes de Manacor*. (1a part). Palma: Conselleria d'Afers Socials (Govern Balear) i Associació Memòria de Mallorca, 2011, pàg. 153-156.

¹⁰¹⁷ FERRARI BILOCH, Francesc. *Mallorca contra los rojos*, Palma: Impremta Amengual y Muntaner, 1936, pàg. 114-115. El setmanari manacorí VOZ Y VOTO a l'edició de dia 5 de setembre de 1936 parla d'aquest fet.

¹⁰¹⁸ TUGORES MANRESA, Antoni. «Les fosses de la Guerra Civil a Manacor». SUÁREZ SALVÀ, Manuel (Coord.). *Les fosses de la repressió. Mapa de les Fosses comunes de Ma (1a part)*. Palma: Conselleria d'Afers Socials (Govern Balear) i Associació Memòria de Mallorca, 2011, pàg. 136.

foren executades a Son Coletes i a l'antic cementeri des Pla. Fins fa poc temps, s'ha defensat que les sanitàries Mercè i Daria Buxadé Adroher, Maria Garcia, Teresa i una infermera anònima foren assassinades a Son Coletes, però no fou així, ja que foren executades a l'antic cementeri des Pla de Manacor.¹⁰¹⁹ Sembla també que alguns soldats pogueren «ser afusellats a la platja de Portocristo, a la part més propera dels penya-segats, coneguda per ses Coves Blanques.»¹⁰²⁰ En relació d'aquest tema hem d'afegir que les edicions del *Diario de Mallorca* corresponent als dies 13 i 23 de juny de 1998 es van fer ressò de la troballa de restes òssies que corresponien a dues persones joves. Presumiblement, eren les restes humanes de dos expedicionaris de Bayo que trobaren la mort a la platja de Portocristo. L'obra d'Alberto Bayo explica descriu alguns passatges de l'esgarrifosa i sagnant repressió que es va dur a terme en el front de Manacor:

«En una de las operaciones, cayó prisionero, por resultar herido, un marinero muy joven; fue llevado a las líneas de retaguardia de los fascistas y ordenado su fusilamiento instantáneo por el solo hecho de ser voluntario de la Columna de Baleares. En el grupo de encontraban 5 enfermeras nuestras, y 3 milicianos. Un piquete de soldados cumplió la orden, al dar la voz de mando un médico (pues llevaba la bata blanca de tal). [...] (...) Nuestro joven héroe, de la impresión sufrida, cayó desmayado junto a los demás, no habiéndole tocado por curiosa coincidencia ninguna bala; entonces el médico que actuaba como oficial del pelotón, sacando la pistola, fue dando el “tiro de gracia” a cada uno de los caídos; nuestro joven amigo, recibió éste en la cabeza atravesándole de parte a parte la boca. A poco rato, un camión llevó los cadáveres de los fusilados montándolos en él; el joven marino, ya vuelto en sí, sufría atrocemente, pero supo aguantarse y hacerse el muerto. El camino fue interminable, le parecía un siglo. Ya en el cementerio fueron lanzados al suelo y abandonados. Este se encontraba en las afueras de un pueblo que no supo apreciar cual. Con sigilo se curó como pudo con el paquete de cura individual que llevaba, y en medio de sus atroces sufrimientos, se incorporó pasando revista por si alguno de sus compañeros estaba vivo, en vano fue, todos habían caído por las balas asesinas. Arrastrándose temiendo ser visto, fue separándose del macabro grupo hasta encontrarse fuera de aquel terreno, dando un rodeo al pueblo, y guiándose por el ruido del frente pudo llegar tras innumerables esfuerzos hasta nuestras líneas, donde fue recogido y llevado instantáneamente al puesto de socorro».¹⁰²¹

Segons les fonts, la xifra de víctimes després de la reembarcada es situaria entorn als dos-cents. L'enciclopèdia *Historia de la Cruzada Española*, parla de «..240 prisioneros y una enorme cantidad de material...». El cap d'operacions de l'exèrcit nacional, Luis Garcia Ruiz també parla de 200 víctimes.¹⁰²² Per la seva banda, Antoni Tugores al seu

¹⁰¹⁹ Informació facilitada per Antoni Tugores Manresa.

¹⁰²⁰ TUGORES MANRESA, Antoni. «Les fosses de la Guerra Civil a Manacor». SUÁREZ SALVÀ, Manuel (Coord.). *Mapa de les Fosses comunes de Ma (1a part)*. Palma: Conselleria d'Afers Socials (Govern Balear) i Associació Memòria de Mallorca, 2011, pàg. 142.

¹⁰²¹ BAYO GIROUD, Alberto: *Mi desembarco en Mallorca*. Palma: Miquel Font Editor, 1987, pàg. 120-122.

¹⁰²² ARRABAS IRIBARREN, Joaquín (Dir.). *Historia de la Cruzada* (volum IV). Madrid: Ediciones españolas, 1941, pàg. 305. Les dades aportades per Luís Garcia Ruiz són reproduïdes a MASSOT I

recent estudi *Les fosses de la Guerra Civil a Manacor* aporta un nombre semblant de víctimes, però un poc inferior, entorn als dos-cents. Però, el que està ben clar és que tots els presoners foren executats. Convé recordar que el diari *Correo de Mallorca* va publicar dia 5 d'agost, un telegrama de la Comandància Militar que confirma aquest fet:

«Nuestra maravillosa aviación, nuestras valerosas Falange y Milicias, las bizarras tropas mallorquinas, los veteranos abnegados del leal Cuerpo de Carabineros con el aliento patriótico, generoso y entusiasta de toda la población [...] Han dado cima a su propósito de aniquilar a un enemigo cruel, rapaz y despreciable que con sus aviesos propósitos e instrumento de una entidad odiosa (la Generalitat) había puesto su inmundia planta en el sagrado suelo de nuestra isla».¹⁰²³

Dies després, la premsa de l'illa es feren ressò de la gran matança, la qual especificava que no quedaren supervivents. El periodista Felipe Ximénez de Sandoval publica aquest fet al *Correo de Mallorca* a l'edició de dia 5 setembre de 1936: «Ya vamos creyendo en absoluto la noticia que nos dieron en Manacor que no había quedado ni un solo rojo, pues estamos ciertos que de haber quedado algunos estarían ahí ejercitándose al tiro al blanco». Aquesta notícia es compartida per la major part dels comandaments militars del Front de Manacor. Ara bé, sembla que al llarg del dies posteriors al 4 de setembre es feren alguns presoners, però molt pocs. Els documents militars parlen de dues o tres persones.¹⁰²⁴ Citam l'exemple. El milicià, Salustiano Galiano Diavert que fou detingut dies després de la sortida de les milícies de Bayo de Mallorca, concretament dia 10 de setembre de 1936. Aquest dia fou apressat per un grup de falangistes prop de Son Servera. L'informe del Comandant militar de Felanitx diu que era natural de València i resident a Barcelona. Tenia 45 anys. Era mariner del vaixell Ciutat de Barcelona i va desembarcar a la zona de Punta de n'Amer amb el cos expedicionari de Bayo. El document explica que passades unes setmanes «lo dejaron en tierra, yendo errante hasta el día de hoy que ha sido detenido».¹⁰²⁵ Seguidament, l'autoritat militar ordena el seu trasllat a la presó vaixell Jaume I de Palma, però sembla fou tancat juntament amb altres detinguts a la presó de Manacor i hores després entregat a la Prefectura de Policia de Francisco Barrado Zorilla. La documentació judicial informa que dia 8, fou traslladat a Palma, però curiosament no figura ni entre els presoners de la Presó Provincial «examinados los libros de esta establecimiento no aparece en ellos el ingreso de ningún detenido con la afiliación de Salustiano Galiano Diavert». Ni a la presó de Can Mir, ni al Fort d'Illetes, ni tampoc al Castell de Bellver. El cap de Policia, Barrado Zorilla també afirma que no es troba a les dependències policials i manifesta indirectament el que ben segur va passar. El milicià valencià fou assassinat a qualsevol indret de la

MUNTANER, Josep. *El primer franquisme a Mallorca*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1996, pàg. 55 i 98.

¹⁰²³ Reproduït íntegrament a TUGORES MANRESA, Antoni. «Les fosses de la Guerra Civil a Manacor». SUÁREZ SALVÀ, Manuel (Coord.). *Los fosses de la repressió. Mapa de les Fosses comunes de Ma (1a part)*. Palma: Conselleria d'Afers Socials (Govern Balear) i Associació Memòria de Mallorca, 2011, pàg. 136.

¹⁰²⁴ DURAN PASTOR, Miquel. *1936 a Mallorca*. Tom I. Palma: Imagen 70, 1982, pàg. 495-496.

¹⁰²⁵ AMDM, causa núm. 421/1.936. Document de dia 10 de setembre de 1936.

carretera de Palma a Manacor o bé, al cementeri de Palma: «que encontrándose repleta de presos la cárcel de Manacor, se efectuaron varios traslados de los mismos a esta plaza, careciendo de antecedentes y datos que pudieran aconsejar su esclarecimiento y, después de varias pesquisas y por carencia de datos, fueron puestos en libertad, varios individuos entre los cuales seguramente se encontraba Salustiano Galiano Diavert; indicando se procederá a su busca y captura de dicho individuo, en vistas de estar encartado».¹⁰²⁶ L'Auditor de guerra el declarà en rebel·lia. Com era costum, la causa contra Salustiano Galiano Dilavert fou tancada.

Pel que fa a les baixes republicanes en acció de guerra, afirmam que no hi ha xifres fiables i són més difícils de concretar que les baixes nacionals estarien entorn a vuitanta. Partim d'un fet cabdal, la manca de llibres de registres de molts cementeris de Mallorca que hores d'ara es trobem perduts o bé, foren destruïts, com va passar a molts municipis de Mallorca. Citam algun exemple. Les autoritats franquistes de Sant Llorenç aprofitaren un trasllat de les dependències de l'arxiu municipal, per fer cremar tots els documents que feien referència a la Guerra Civil. A Porreres, existeixen unes caixes amb justificants d'inhumacions dels anys 40 fins els 60, però no hi informació dels anys i els llibres de registre del cementeri també han desaparegut. Aquesta circumstància es va donar a dificulta molt la investigació. També hem de mencionar que fins i tot, resulta més que difícil saber amb exactitud quants van ser realment els expedicionaris que desembarcaren a Mallorca. Sabem que eren comunistes del PSUC, membres del Partit Socialista, de la UGT, de les Joventuts Socialistes, de l'Estat Català, de la CNT, del POUM, d'Esquerra Catalana, d'Acció Catalana i de la FAI. També acompanyaren l'expedició un bon grapat de brigadistes internacionals (francesos, russos, búlgars i gent d'altres països). A tota aquesta tropa, s'hi va afegir una centúria integrada per mallorquins i estrangers que havien acudit a Barcelona per participar a l'Olimpíada Popular, que havia de començar el 19 de juliol de 1936, a la qual s'hi adherí un grapat de menorquins quan l'expedició de Bayo passà per Maó, camí de Mallorca.¹⁰²⁷ Pel que fa al nombre de víctimes podem dir que diferents publicacions expliquen que oscil·larien entre 4.000 i les 14.000. Els investigadors més prudents situen la quantitat entre 7 i 10 mil. Luis Garcia Ruiz parla de 1.700 baixes causades a l'enemic. Per la seva banda, el president de la República, Manuel Azaña reconeix 500. Queipo de Llano parla de 15.000 baixes. Estudis actuals assenyalen «que probablement la xifra exacta no es podrà conèixer mai degut al descontrol que hi hagué a l'expedició de Bayo, però podem situar-se entre las que dona el comandament nacional, Garcia Ruiz –1.700– i les que aporta, Manuel Azaña –500–».¹⁰²⁸

¹⁰²⁶ AMDM, causa núm. 421/1.936. Document de dia 10 de setembre de 1936.

¹⁰²⁷ MASSOT I MUNTANER, Josep. *La Guerra Civil a Mallorca*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1976, pàg. pàg. 63 i successives. MASSOT I MUNTANER, Josep. *El desembarcament de Bayo a Mallorca (agost-setembre de 1936)*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1987, pàg. 64-67.

¹⁰²⁸ TUGORES MANRESA, Antoni. «Les fosses de la Guerra Civil a Manacor». SUÁREZ SALVÀ, Manuel (Coord.). *Los fosses de la repressió. Mapa de les Fosses comunes de Ma (1a part)*. Palma: Conselleria d'Afers Socials (Govern Balear) i Associació Memòria de Mallorca, 2011, pàg. 139-140.

Un dels capítols més desconeguts de l'enfrontament entre l'Exèrcit nacional i les tropes de Bayo que causà centenars de morts, fou l'emboscada feta pels nacionals a Portocristo, a una zona coneguda amb el non d'es Riuet que va costar més de 400 baixes. Dia 16 d'agost de 1936 les tropes republicanes havien desembarcat al sud de la costa manacorina (Cala Anguila i s'Estany d'en Mas), arribaven a Portocristo i havien de creuar la zona de l'aiguamoll existent al Riuet. El comandament nacional va decidir empènyer els milicians de Bayo poc disciplinats cap el barranc d'es Riuet. Allà, s'instal·laren varies metralladores a llocs estratègics. A més, els milicians republicans també foren localitzats per l'artilleria que ocupava la zona de les coves del Drac. En definitiva, fou una autèntica matança. Les víctimes que admet el fet foren 422. Totes foren enterrades en silenci dins la zona pantanosa del Cap d'es Toi, amb la intenció d'evitar la desmoralització del resta de la tropa. Les fonts dels dos bàndols reconeixen els fets i els detalls de la matança des Riuet.¹⁰²⁹

Pel que al front de Son Servera, les fonts esmenten que dia 16 d'agost de 1936, entre 40 i 50 persones varen morir en una emboscada prop de Son Servera. Eren mariners reconvertits en soldats de l'Aeronàutica Naval de Barcelona anomenats la Guàrdia Negra. A més, tres d'ells foren afusellats a les Escoles del poble. Els seus cadàvers foren enterrats al cementeri de la localitat. Ara bé, Miró Adrover aporta un testimoni que va voler mantenir el seu anonimats que assegura que els cossos foren enterrats a la finca de Son Moro des Llanterners dins el terme municipal de Sant Llorenç des Cardassar:

«Els falangistes, els esperaven darrera la via del tren, quan surt el tren de sa trinxera de na Penyal que agafa tot allò d'aquí darrera entre el puig de Sa Bassa i Na Penyal [...] els falangistes estaven parapetats allà, i aquests altres envestiren i allà varen caure tots [...] Estan [es refereix al lloc d'enterrament] a n'aquell camí que puja de Cala Millor, dins els Son Moros, que enllaça amb sa carretera del Port de Manacor, que puja pel carrer de la benzina de Cala Millor, per amunt, abans d'arribar dalt, allò es diu Son Moro des Llanterners, aquí hi havia un pou, eh? Que arribava l'aigua de la mar... mira si és amunt, eh? Tot allò va anar dins aquell pou... (Silenci, una lleu rialla)».¹⁰³⁰

¹⁰²⁹ Informació facilitada per Antoni Tugores Manresa a partir de testimonis orals. També s'ha recollit informació a les següents publicacions: BAYO GIROUD, Alberto: *Mi desembarco en Mallorca*. Palma: Miquel Font Editor, 1987, pàg. 140; MASSOT I MUNTANER, Josep. *La Guerra Civil a Mallorca*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1976, pàg. 131 i ARRABAS IRIBARREN, Joaquin (Dir.). *Historia de la Cruzada* (volum IV). Madrid: Ediciones españolas, 1941, pàg. 280. Vegeu també: TUGORES MANRESA, Antoni. «Les fosses de la Guerra Civil a Manacor». SUÁREZ SALVÀ, Manuel (Coord.). *Los fosses de la repressió. Mapa de les Fosses comunes de Mallorca (1a part)*. Palma: Conselleria d'Afers Socials (Govern Balear) i Associació Memòria de Mallorca, 2011, pàg. 139. TUGORES MANRESA, Antoni. «80 anys del desembarcament a Mallorca. 16 d'agost de 1936: el gran desastre del Riuet». *Quaderns de la revista PERLAS Y CUEVAS*, núm. 195, 2016.

¹⁰³⁰ MIRÓ ADROVER, Jaume. «La fossa comuna de Son Servera». SUÁREZ SALVÀ, Manuel (Coord.). *Los fosses de la repressió. Mapa de les Fosses comunes de Mallorca (1a part)*. Palma: Conselleria d'Afers Socials (Govern Balear) i Associació Memòria de Mallorca, 2011, pàg. 300.

Una altra informació dels fets fou aportada pel milicià Domingo López en una entrevista publicada per Luis de Oney al diari *La Noche* a l'edició de dia 2 d'agost de 1936).¹⁰³¹ L'expedicionari relata que es va salvar de l'emboscada i d'un escamot d'afusellament. Explica que els falangistes creien que era mort i fou traslladat a una fossa a l'interior del cementeri de Son Servera, on indica que hi havia el cos del milicià, Crispulo Mora i una quinzena de persones més. L'estudi de la fossa comuna de Son Servera afirma que molt probablement, es tractava de soldats republicans que formaven part del cos de la Guàrdia Negra.¹⁰³² La publicació *El desembarcament de Bayo a Mallorca* de Josep Massot i Muntaner també parla d'aquest fet:

«Una cinquantena d'homes que eren anomenats la Guàrdia Negra a causa del color del seu uniforme. Aquest cos d'*elit* de confiança de Bayo fou eliminat gairebé del tot el primer dia del desembarcament a Mallorca quan es dirigia a conquerir Son Servera a les ordes de Ricard Isnard. Un dels seus components, el mariner barceloní, Domingo López fou capturat i afusellat, però no li donaren el tret de gràcia i aconseguir fugir del cementeri on havia estat transportat en carro i tornar a Portocristo».¹⁰³³

Referent al tema, hi ha més informacions. Una carta d'un expedicionari fou publicada pel diari *Última Hora* a l'edició de dia 9 de setembre de 1936 sota el títol *Una carta de uno de los rojos desembarcado en Manacor*. En el document, el milicià explica que el cos de mariners de la Guàrdia Negra estava format per una quarantena de mariners i era dirigit pels comandaments Crispulo Mora i Ricard Isnard. D'immediat aquest grup va prendre una casa on establiren el quarter general. Afegeix també que el comandament d'aquesta unitat estava convençut –erròniament– que prendrien l'illa sense massa dificultats: «Nuestros oficiales engañados completamente y equivocados porque creían que esta isla se iba a tomar lo mismo que Ibiza, no esperaron a nadie y nos cogieron a los marineros menos a tres que dejé para que hicieran la comida y todos los marineros al mando de Don Crispulo y Don Ricardo fuimos por el campo avanzando [...] No se oía ningún tiro, ellos la mar de tranquilos y sin ametralladoras ni nada, a ver si creían que a 40 marineros se nos iba a rendir toda Mallorca». Però com explica el mariner no fou així. Els nacionals havien preparat una emboscada a uns 5 quilòmetres de la costa. Allà caigueren tots els mariners de la Guàrdia Negra: «sin saber cómo a unos 5 metros ellos ya nos veían venir y apuntándonos, pero como son todo barrancos y cuevas nosotros no los veíamos y ellos como son del ejército entienden de guerra, por ellos no quisieron disparar hasta que nos tuvieron a 5 pasos, entonces todos a la vez nos dispararon a bocajarro que en un abrir y cerrar de ojos cayeron todos los marineros muertos. Solo se

¹⁰³¹ Informació recollida a MIRÓ ADROVER, Jaume. «La fossa comuna de Son Servera». SUÁREZ SALVÀ, Manuel (Coord.). *Los fosos de la represión. Mapa de les Fosses comunes de Mallorca (1a part)*. Palma: Conselleria d'Afers Socials (Govern Balear) i Associació Memòria de Mallorca, 2011, pàg. 291.

¹⁰³² MIRÓ ADROVER, Jaume. «La fossa comuna de Son Servera». SUÁREZ SALVÀ, Manuel (Coord.). *Mapa de les Fosses comunes de Mallorca (1a part)*. Palma: Conselleria d'Afers Socials (Govern Balear) i Associació Memòria de Mallorca, 2011, pàg. 291 i 294.

¹⁰³³ MASSOT I MUNTANER, Josep. *El desembarcament de Bayo a Mallorca (agost-setembre de 1936)*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1987, pàg. 79-80.

salvaron 5 o 6 que heridos lograron escapar».¹⁰³⁴ El que és important d'aquesta font és que coincideix el nombre de víctimes amb les que dona Domingo López i, també amb la informació que facilita Albert Bayo en *Mi desembarco en Mallorca*:

«Quiero hacer patente en éstas líneas el heroico comportamiento de la sección naval llamada allí “La Guardia Negra” de la Aeronáutica Naval. Cuando en la Base Aeronaval de Barcelona, se supo entre los oficiales y la marinería que estaba organizando una Columna de voluntarios para liberar las Islas Baleares del opresor dominio de los fascistas sublevados, pronto, con entusiasmo se procedió entre los miembros de esta Base, a hacer un cuerpo de voluntarios [...] mandados por los oficiales Ricardo Iznar, Antonio Ferrer, y el condestable Crispulo Mora. Estos muchachos por vestir el uniforme de invierno de la Marina, que era de un color azul y muy oscuro, fueron instantáneamente bautizados por el resto de la Columna con el sobrenombre de la Guardia Negra. [...] Fueron los primeros en desembarcar en Ibiza, de una valentía rayana, casi en la inconsciencia, este grupo de 50 marineros pronto se destapó como uno de los cuerpos más heroicos de la Columna de Baleares. Durante el desembarco en Mallorca fueron heridos, algunos de gravedad, debido a que en los combates se lanzaban los primeros. Eran pocos en número, pero grandes en espíritu, combatividad y entusiasmo».¹⁰³⁵

És important afegir que tot i que Bayo cita el nombre de mariners que sofriren l'acció militar no parla de la caiguda de tot el grup. Coincidesc amb les paraules de Miro Adrover quan assenyala que la causa de l'omissió fou deguda perquè sabia que era el màxim responsable de la falta d'ordre i control entre les seves tropes. Acceptar la mort de la majoria dels membres de la Guàrdia Negra suposava d'alguna manera, inculpar-se.¹⁰³⁶

Pel que fa a les víctimes en acció de guerra a la batalla de Son Corb sembla que hi moriren un nombre indeterminat de milicians que van ser cremats allà mateix.¹⁰³⁷ De totes maneres, caldria una investigació més profunda per poder determinar si aquesta informació es certa i al mateix temps, determinar el lloc exacte on foren enterrats. Les dimensions de les pèrdues humanes del bàndol republicà a la zona de Sa Coma, on el capità Albert Bayo va establir el seu quarter general de comandament, també foren molt importants. Sabem que hi hagué moltes baixes i que foren enterrades a diferents indrets. També es pot assegurar, l'existència d'una fossa de grans dimensions vora la mar (possiblement la més gran de Mallorca), a la zona més septentrional de la platja de Sa

¹⁰³⁴ Informació i transcripció de tot el document a MIRÓ ADROVER, Jaume. «La fossa comuna de Son Servera». SUÁREZ SALVÀ, Manuel (Coord.). *Mapa de les Fosses comunes de Mallorca (1a part)*. Palma: Conselleria d'Afers Socials (Govern Balear) i Associació Memòria de Mallorca, 2011, pàg. 293.

¹⁰³⁵ BAYO GIROUD, Alberto: *Mi desembarco en Mallorca*. Palma: Miquel Font Editor, 1987, pàg. 120.

¹⁰³⁶ MIRÓ ADROVER, Jaume. «La fossa comuna de Son Servera». SUÁREZ SALVÀ, Manuel (Coord.). *Mapa de les Fosses comunes de Mallorca (1a part)*. Palma: Conselleria d'Afers Socials (Govern Balear) i Associació Memòria de Mallorca, 2011, pàg. 295.

¹⁰³⁷ MIRÓ ADROVER, Jaume. «La fossa comuna de Son Servera». SUÁREZ SALVÀ, Manuel (Coord.). *Mapa de les Fosses comunes de Mallorca (1a part)*. Palma: Conselleria d'Afers Socials (Govern Balear) i Associació Memòria de Mallorca, 2011, pàg. 301.

Coma, dins el terme municipal de Sant Llorenç des Cardassar. L'estudi d'aquesta fossa comuna realitzat per l'investigador històric, Antoni Tugores aporta una informació testimonial i gràfica del lloc on estaria situada la fossa: «En el extremo Este de la playa de Sa Coma se quedaron más de medio millar de muertos. Un talud de casi cien metros, paralelo al mar, quedó durante mucho tiempo como testigo de la tragedia». Aquesta frase va acompanyada d'un dibuix del pintor Andreu Llodrà, que aparegué a la revista *Perlas y Cuevas* quan es complien 50 anys dels esdeveniments.¹⁰³⁸

El motiu per què aquesta gran fossa es trobàs a la platja de Sa Coma sembla evident. A dos-cents metres aproximadament de la mar es troben les cases de Sa Coma que foren ocupades pels expedicionaris catalans el mateix 16 d'agost de 1936 i allà establiren el comandament general. També, hi havia els polvorins i era el centre d'intendència per a tots els petits nuclis dispersos al llarg de la zona ocupada. També s'instal·là l'hospital de sang més important de l'Exèrcit republicà. El lloc era, doncs, l'objectiu prioritari dels avions italians que metrallaven i bombardejaven la zona gairebé a diari, cosa que produí nombroses baixes. Les víctimes de l'hospital i les que es trobaven a prop de les cases foren sepultades a la gran fossa. Aquest indret es va convertir en un gran cementiri: «tota aquella platja s'havia convertida en un immens cementiri. Munts d'arena, més alts que unes garberes, cobrien centenars –potser milers– de cadàvers dels rojos, que hi foren sepultats de pressa i de qualsevol manera. Aquells munts d'arena regalimaven pels costats com un suc negrós procedent dels cadàvers en descomposició».¹⁰³⁹ A banda d'aquestes víctimes, existeix la possibilitat que altres fossin llançades a la mar per tal de no haver de perdre temps per fer els enterraments.¹⁰⁴⁰ Sigui com sigui, sembla que a l'esmentada fossa hi romanguin encara centenars de cossos, aproximadament uns 500. Ara bé, no totes les persones que es troben enterrades en aquest indret i els seus voltants, responen al mateix perfil, ni són totes víctimes de bombardeigs o del que podríem dir baixes republicanes en el camp de batalla. Tugores Manresa aporta cinc perfils de víctimes, entre elles, les relacionades amb la repressió feixista.

El primer grup correspon a les baixes de guerra a les files republicanes que foren nombroses. Possiblement siguin centenars de víctimes. Un segon grup foren els expedicionaris afusellats pels homes de Bayo. Sembla que en aquest apartat no varen ser gaires les víctimes a comptabilitzar. Aquestes es produïren després de consells de guerra

¹⁰³⁸ Com apunta Antoni Tugores, possiblement la informació fou facilitada pel periodista i historiadors de Manacor, Rafel Ferrer Massanet. TUGORES MANRESA, Antoni. «Les fosses de sa Coma». SUÁREZ SALVÀ, Manuel (Coord.). *Mapa de les Fosses comunes de Ma (2a part)*. Inèdit. Palma: Conselleria d'Afers Socials (Govern Balear) i Associació Memòria de Mallorca, pàg. 290.

¹⁰³⁹ Testimoni de Miquel Gayà Sitjar recollit a TUGORES MANRESA, Antoni. «Les fosses de sa Coma». SUÁREZ SALVÀ, Manuel (Coord.). *Mapa de les Fosses comunes de Ma (2a part)*. Inèdit. Palma: Conselleria d'Afers Socials (Govern Balear) i Associació Memòria de Mallorca, pàg. 289. Vegeu també: MASSOT I MUNTANER, Josep. *Els escriptors i la Guerra Civil a les Illes Balears*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1990, pàg. 124-127.

¹⁰⁴⁰ TUGORES MANRESA, Antoni. «Les fosses de sa Coma». SUÁREZ SALVÀ, Manuel (Coord.). *Mapa de les Fosses comunes de Ma (2a part)*. Inèdit. Palma: Conselleria d'Afers Socials (Govern Balear) i Associació Memòria de Mallorca, pàg. 289.

sumaríssims i expeditius. Les penes que s'aplicaren foren a conseqüència de la manca de disciplina que existia entre els expedicionaris. Un tercer grup correspon als nacionals afusellats pels expedicionaris catalans que també foren molts pocs. Molts d'aquests presoners foren afusellats immediatament. El quart grup són els republicans executats després del reembarcament del dia 4 de setembre de 1936. Com hem explicat abans, sembla que per una raó o per una altra, o perquè no eren a les seves posicions o bé perquè va fallar qualche mecanisme i no foren avisats, es quedaren a terra entre dues-centes i tres-centes persones, que a les poques hores foren assassinades. Ara bé, no es pot precisar on va ser va executats (Sa Coma, Son Servera, Manacor). Malgrat això, l'historiador Josep Massot i Muntaner afirmà que «...per diversos conductes ens consta que no tots els presoners varen ser afusellats: n'hi va haver que varen demostrar que es volien passar o que eren de dretes –i qualcun que no ho era, però va aconseguir fer-ho creure–, i els soldats del regiment de Menorca varen ser tractats com a presoners de guerra, a diferència dels milicians, que eren considerats enemics i executats...».¹⁰⁴¹ El darrer grup correspon als expedicionaris enterrats després del reembarcament que sembla foren centenars.¹⁰⁴²

Com ja hem esmentat, és difícil establir en exactitud el nombre de víctimes republicanes de l'expedició de Bayo, com també ho és la seva identificació ja que sempre s'ha manejat informació genèrica i imprecisa. Només en qualche cas molt aïllat s'ha pogut obtenir els noms, però gairebé mai excepció. Afegim un llistat de milicians víctimes de la repressió o en acció de guerra que hem pogut identificar al llarg de la nostra investigació:¹⁰⁴³

NOM	DATA DEFUNCIÓ	LLOC
Celestí Anglerrill Companys	20/08/1936	Portocristo
Emili Boix Fabregas	00/09/1936	Portocristo
Simeó Cabases Serra	26/08/1936	Portocristo
Ramon Canet	00/08/1936	Portocristo
Francesc Casademunt	04/09/1936	Portocristo
Tomàs Cervera López	02/09/1936	Punta Amer
Joan Espuñas Llobet	28/08/1936	Portocristo
Antoni Ferrer	17/08/1936	Prop de Son Servera
Amador Herrero Torres	22/08/1936	Portocristo
José Mari Freire Benítez	17/08/1936	Prop de Son Servera
Ricard Isnard Barbé	17/08/1936	Prop de Son Servera
Llorenç Jou Montserrat	00/08/1936	Portocristo
Pere Juvells Posarnau	00/08/1936	Portocristo

¹⁰⁴¹ Comunicació entre Josep Massot i Muntaner i Antoni Tugores Manresa. TUGORES MANRESA, Antoni. «Les fosses de sa Coma». SUÁREZ SALVÀ, Manuel (Coord.). *Mapa de les Fosses comunes de Ma (2a part)*. Inèdit. Palma: Conselleria d'Afers Socials (Govern Balear) i Associació Memòria de Mallorca, pàg. 299-300.

¹⁰⁴² Vegeu TUGORES MANRESA, Antoni. «Les fosses de sa Coma». SUÁREZ SALVÀ, Manuel (Coord.). *Mapa de les Fosses comunes de Ma (2a part)*. Inèdit. Palma: Conselleria d'Afers Socials (Govern Balear) i Associació Memòria de Mallorca, pàg. 294-299.

¹⁰⁴³ Elaboració pròpia a partir de les fonts esmentades.

Jacinto Liras López	05/09/1936	Manacor
Manel Llíró Planes	17/08/1936	Prop de Son Servera
Manuel Lozano	05/09/1936	Prop de Son Servera
Sebastià Marimon Taltavull	19/08/1936	Son Carrió
Críspulo Mora	17/08/1936	Prop de Son Servera
Valentí Orfila Vinent	20/08/1936	Puig de sa Font
Paborde	05/09/1936	Prop de Son Servera
Julio Pinilla	18/08/1936	Front Manacor
Tomàs Roca Barceló	00/09/1936	Manacor
Antonio Ruiz Pérez	26/08/1936	Portocristo
Francesc Sabrà	00/09/1936	Front Manacor
Baldomero Sahagún González	24/08/1936	Prop de Son Servera
Agustí Serra Massana	00/08/1936	Portocristo
Xarando	00/08/1936	Portocristo

Pel que fa a les víctimes a la zona del Front de Son Servera, podem dir que l'investigador Josep Cortès Servera apunta la possibilitat que en el cementiri de Son Carrió hi foren enterrades entre 500 i 700 cadàvers de molts republicans morts al front o afusellats a Sa Coma i Portocristo. Ho afirma explicant que «a Portocristo no hi ha cementiri i Son Carrió es troba més prop que Manacor, per la qual cosa entra dins la lògica que els nacionals aprofitassin la proximitat de Son Carrió per enterrar els republicans que perderen la vida a Mallorca l'estiu de 1936».¹⁰⁴⁴ A la mateixa zona, el dia 19 d'agost de 1936 començà una forta batalla entre els republicans i una companyia dels nacionals que ocupà les cases de Son Carrió Vell, que estaven situats ben davant, damunt el puig d'en Canut. A uns 200 metres del molí conegut com la torre d'en Benet a Son Carrió, s'hi trobem algunes tombes rudimentàries excavades a propòsit. Possiblement siguin milicians republicans morts al front de Son Carrió Vell. Josep Cortès autor de l'estudi de les fosses de Son Carrió afirma que eren aproximadament mitja dotzena, dels quals se'n desconeix el nom. Al mateix investigador afirma que hi ha altres llocs del terme municipal de Sant Llorenç, més concretament al camí dels Molins (Son Carrió) i a Son Escrivà (entre Sant Llorenç i Son Servera) on existeix la possibilitat que hagi més víctimes inhumades –també una dotzena– relacionades amb el desembarcament de Bayo.¹⁰⁴⁵ Hem de tenir en compte també –com afirmen els autors dels informes– que les xifres de la platja de Sa Coma i del Cementiri de Son Carrió poden tenir errades, ja que foren recollides a partir dels comentaris dels falangistes de l'època. Per tant, podrien haver exagerat.

A banda de les informacions aportades per Josep Cortès Servera, cal esmentar també els estudis de les fosses de Son Servera realitzats per Jaume Miró Adrover, els quals ja ens hem referit anteriorment. Els informes de localització de fosses de la zona de Son

¹⁰⁴⁴ CORTÈS SERVERA, Josep «Les fosses de son Carrió, Sant Llorenç». SUÁREZ SALVÀ, Manuel (Coord.). *Mapa de les Fosses comunes de Ma (2a part)*. Inèdit. Palma: Conselleria d'Afers Socials (Govern Balear) i Associació Memòria de Mallorca, pàg. 358.

¹⁰⁴⁵ CORTÈS SERVERA, Josep «Les fosses de son Carrió, Sant Llorenç». SUÁREZ SALVÀ, Manuel (Coord.). *Mapa de les Fosses comunes de Ma (2a part)*. Inèdit. Palma: Conselleria d'Afers Socials (Govern Balear) i Associació Memòria de Mallorca, pàg. 354

Servera aporten dades sobre noves víctimes que eren milicians republicans que foren abatuts en alguna de les batalles que assolaren el Puig de Sa Font (Son Servera) durant el reembarcament de la nit del 3 al 4 de setembre, o bé, estan íntimament lligades a diferents batalles que es van dur a terme al municipi i zones limítrofs entre els dies 16 d'agost a 4 de setembre de 1936. Així, podem dir que a la zona Son Escrivà, darrera el Puig de Sa Font, és molt probable que existeixi una fossa amb una dotzena de víctimes.¹⁰⁴⁶

És difícil establir amb exactitud el nombre de víctimes que foren afusellades en el transcurs del desembarcament. En primer lloc, podem dir que les dades del terme municipal de Manacor estan ben contrastades. Ara bé, hem tenir en compte que les xifres de morts a la platja de Sa Coma i del Cementiri de Son Carrió estan recollides segons els comentaris dels falangistes de l'època. Per tant, podrien haver exagerat. Tenim en compte aquests condicionant podem aportar les següents xifres que desenvoluparen més endavant a l'apartat «Les xifres i espais de la repressió»:

En el cementiri des Pla foren afusellades la nit del 16 al 17 d'agost de 1936 un centenar de persones més un nombre indeterminat de milicians que foren capturats a la zona de guerra, que tenien la desavantatge de no conèixer el terreny i ser presa fàcil. La xifra de víctimes s'acostaria a dues-centes persones. Del 17 al 23 d'agost de 1936, el nombre de víctimes és d'unes 150 persones aproximadament. A partir del 24 d'agost, els afusellaments canvien de lloc i es traslladen majoritàriament al cementiri de Son Coletes. Entre el 24 d'agost i el 3 de setembre de 1936 foren afusellades centenars de persones civils i alguns milicians republicans. El nombre més important d'aquestes víctimes foren executades a Son Coletes i estan relacionades amb les captures de presoners de les tropes de Bayo. Un exemple destacat fou la detenció d'una quarantena de milicians que foren apressats la nit del 31 d'agost a l'1 de setembre. Abans de ser executats, les víctimes foren exposades al públic –existeixen documents gràfics que demostren aquest fet– a la plaça més cèntrica del poble. Dia 3 de setembre, Alberto Bayo va rebre l'ordre determinant de deixar Mallorca. Aquesta decisió deixà en mans dels escamots feixistes un nombre indeterminats d'expedicionaris foren assassinats sense contemplacions la matinada del 4 de setembre a Portocristo, Sa Coma i a les rodalies de Manacor, Sant Llorenç i Son Servera. La xifra de víctimes es situaria entorn a les dues-centes persones. Al llarg del dies posteriors al 4 de setembre hi hagué algunes execucions, però molt poques.

Pel que fa a les morts republicanes en acció de guerra, afirmam que no hi ha xifres definitives. Són destacables les més de 400 baixes a la zona del Riuet de dia 17 d'agost de 1936. El mateix dia, entre 40 i 50 soldats de l'Aeronàutica Naval de Barcelona anomenats la Guàrdia Negra moriren en una emboscada prop de Son Servera. Hem d'afegir també les pèrdues humanes a altres zones com Sa Coma, Son Carrió, Puig de sa

¹⁰⁴⁶ MIRÓ ADROVER, Jaume. «La fossa comuna de Son Escrivà». SUÁREZ SALVÀ, Manuel (Coord.). *Mapa de les Fosses comunes de Mallorca (2a part)*. Inèdit. Palma: Conselleria d'Afers Socials (Govern Balear) i Associació Memòria de Mallorca, pàg. 364-370

Font, entre d'altres. A totes les víctimes esmentades hem d'afegir les persones civils de Manacor i altres indrets que també varen van ser executades al cementeri de Son Coletes al llarg de la guerra, a més de les persones que varen ser assassinades per fora vila i que, quan eren trobades, eren dutes també al mateix cementeri. Tot plegat ens fa pensar que durant la campanya del desembarcament de Bayo a Mallorca moriren víctimes de la repressió o en acció de guerra entre 1.700 i 1.800 persones. Una xifra realment esgarrifosa, que posa de manifest la magnitud de la tragèdia. A part d'aquestes víctimes, s'han d'afegir dos centenars de persones foren assassinades a altres indrets de Mallorca.

La violència inicial de la repressió de la Guerra Civil a Mallorca va adquirir un caràcter molt violent i d'exemplaritat. Les noves forces d'ordre (Falange, Guàrdia Civil i militars) va apressar un gran nombre de persones que al cap d'unes hores eren eliminades. Majoritàriament aquestes execucions es feren amb els assassins com únics testimonis i es donaren a la zona de Manacor i als pobles dels voltants, com també a Palma, on la capacitat dels serveis municipals en matèria de cementeris quedà desbordada. Aquesta circumstància va precisar la necessitat d'obrir fosses comunes per tal d'enterrar els nombrosos cossos. Son uns fets que es repeteixen a tota la zona nacional: «En demasiadas ocasiones, las víctimas eran asesinadas, directamente por patrullas de vigilancia o piquetes paramilitares, en cualquier tapia, descampado. A continuación se inscribían en los libros de cementerio y en el registro Civil de defunciones».¹⁰⁴⁷ Les execucions extrajudicials també s'estengueren per molts de pobles de Mallorca. Les parets dels seus cementeris i altres indrets com carreteres de l'època, cunetes, voreres de camins, ponts i descampats es transformaren en escenaris de la repressió.

A banda dels sagrats, també es posaren en marxa les tretes de presó que generaren noves víctimes. Els suïcidis i les morts a conseqüència del llançament de persones dins pous o cavitats -nova modalitat repressiva- també hi fou present. Tampoc podem deixar d'anomenar les víctimes relacionades amb el bombardeig de l'aviació feixista italiana sobre la població civil del municipi d'Artà i que les autoritats nacionals volgueren amagar. La versió oficial va ser que es tractava d'avions republicans camuflats amb els colors nacionals.¹⁰⁴⁸ Dia 31 d'agost de 1936, fou el dia més trist de la història d'Artà. L'aviació va arrasar algunes cases i en destruir algunes més. A conseqüència d'aquest fet moriren Maria Rosa Pellicer Vives de 42 anys i la seva filla, Magdalena Ejea Pellicer de 21, Gabriel Ginard Torres de 20 i Jeroni Febrer Juan de 62 anys. Les altres víctimes moriren a causa d'impactes de metralla. Aquestes eren Gabriel Moyà Amorós

¹⁰⁴⁷ CIFUENTES CHUECA, Julita i MALUNEDA PONS, Maria Pilar. «De las urnas a los cuarteles: La destrucción de las bases sociales republicanas en Zaragoza». CASANOVA, Julián; CENARRO, Angela; CIFUENTES, Julita; MALUENDA, Maria Pilar i SALOMÓN, Maria Pilar. *El pasado oculto. Fascismo y violencia en Aragón (1936-1939)*. Zaragoza: Ed. Mira, 2001, pàg. 52,

¹⁰⁴⁸ MASSOT I MUNTANER, Josep. *Els bombardeigs de Mallorca durant la Guerra Civil (1936-1938)*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1998, pàg. 250. MOREY SUREDA, Jaume. *Artà. Llarg camí cap el desastre*. Volum 1. Palma: Documenta Balear, 2016, pàg. 372.

de 58 anys, Maria Àngela Genovard Nicolau de 28, Margalida Fuster Aguiló de 32, Catalina Pomar Vaquer de 52 i Josep Picó Forteza de 9 anys. Teresa Fuster Fuster de 57 ingressà al mateix dia cadàver l'Hospital Militar de Palma i Antoni Bauçà Fuster va morir el 2 de setembre.¹⁰⁴⁹ Tot plegat va convertir l'illa de Mallorca en un autèntic malson per una bona part de la població civil que estava sotmesa als nou poders antidemocràtics.

Amb la sortida precipitada de Mallorca de les forces d'Alberto Bayo finalitzaria a mitjans del setembre de 1936 la primera etapa de la repressió de la Guerra Civil a Mallorca. El seu balanç és realment dramàtic. En un poc més de sis setmanes de guerra, entre 900 i 1.000 persones foren assassinades, sense comptar les que moriren o varen desaparèixer a altres indrets de Mallorca. D'altres foren privades de llibertat. La major part de les víctimes de l'eliminació planificada foren dirigents polítics d'esquerra, batles i regidors del Front Popular, líders obreristes, o simplement jornalers compromisos. A hores d'ara, no tenim dubtes en assenyalar que l'eliminació practicada durant aquesta etapa de la repressió es féu amb la intenció de demostrar a la resta a la població, el poder i el terror de les noves autoritats rebels. De veritat que ho aconseguiren. A partir d'aquests moments s'iniciaria una nova fase repressiva, més moderada pel que fa pel nombre de víctimes, però igualment sanguinària. Una fase que vé marcada per les tretes de presó dels centres penitenciaris de Palma.

2)2a etapa. Repressió encoberta o amagada (des de principis del setembre de 1936 fins a la primavera de 1937)

Amb la victòria nacional sobre les tropes capitanejades pel capità Alberto Bayo, els vencedors sembla varen transmetre un missatge de calma a la població, anunciant que els "enemics de la Pàtria" havien estat derrotats. La situació estava controlada i, es podia pensar que una vegada havien fugit els expedicionaris de la Generalitat, realment podia acabar o al menys minvar la repressió, però la realitat fou ben diferent i la situació no va millorar gaire. En realitat, els sectors rebels més durs la consideraven insuficient i inadequada. L'objectiu era clar. Era necessari seguir complint el pla d'eliminació dissenyat pel general Emilio Mola, abans de l'alçament del juliol de 1936. Amb aquesta intenció els dirigents rebels, optaren per encobrir o amagar la repressió, aplicant una nova modalitat repressiva.

Aquesta nova fase repressiva s'iniciaria a finals del mes de setembre de 1936 i acabaria als voltants del mes d'abril de 1937. És una etapa que vé marcada molt especialment per les famoses tretes de presó, també anomenades posades en llibertat. Com hem explicat anteriorment, aquesta modalitat consistia en el següent: Quan es feia de nit, un camió s'atracava als principals centres de reclusió de Palma, molt especialment a Can Mir o al

¹⁰⁴⁹ MOREY SUREDA, Jaume. *Artà. Llarg camí cap el desastre*. Volum 1. Palma: Documenta Balear, 2016, pàg. 370-380.

Castell de Bellver. Unes hores abans els responsables de les presó havien llegit una relació de persones que, segons deien, havien de ser alliberades. El seu destí era incert, però sempre els esperava fora. Uns eren vertaderament alliberats, mentre que els altres els fermaven les mans per parelles i els feien pujar a un vehicle que podia ser un cotxe o camió. Tot d'una, iniciaven un tràgic camí que solia acabar al cementeri de Porreres o de Manacor, on eren executats o afusellats. Els cossos quedaven a terra esperant que l'encarregat municipal o bé, el fossor del poble, acompanyat i ajudat per alguns membres dels escamots, els traslladassin fins a l'interior del cementiri i allà eren enterrats, de qualsevol manera, d'amagat i sense que en quedés cap constància escrita del seu darrer pas. La intenció no era d'altra que amagar els cossos, ocultar els crims i no deixar cap rastre. El moment de màxima difusió d'aquesta fase coincideix amb els primers mesos de 1937, on les tretes foren realment importants. El testimoni d'un presoner de Can Mir confirma aquesta situació i les execucions a Porreres: «Las noticias que recibía eran cada vez más pesimistas. Los asesinatos se sucedían diariamente y el número de víctimas se acumulaban en los cementerios de Palma, Porreras y el de Son Coletes en Manacor. La parada de un coche en la calle era para nosotros era un sobresalto».¹⁰⁵⁰

La segona fase de la repressió que denominam la repressió encoberta o amagada coincideix amb el nomenament de noves autoritats. Ens referim a Mateu Torres Bestard, que fou elegit nou governador civil de les Balears i Francisco Barrado Zorilla, nomenat nou cap de la Policia de Falange. Possiblement, una carta enviada per Mateu Torres al general Franco el 10 de setembre de 1936, un mes abans de ser nomenat governador civil, fou el detonant per posar en marxa aquesta cruenta fase repressiva. L'informe de Torres Bestard era una autèntica denúncia contra els comandaments militars que havien assumit el poder després de la marxa del general Goded, els quals eren acusats de benevolència i covardia i, al mateix temps, una incitació a buidar les presons, plenes de presoners republicans. El text és de gran importància i una bona mostra del que passaria durant el seu mandat. Citam un paràgraf:

«Tenemos dos Fuertes, el Castillo de Bellver y un barco, y la cárcel completamente atiborradas de detenidos. Ni un juicio sumarísimo a pesar de haber unos carabineros en Sóller, han asesinado un oficial, y habiéndose sublevados los carabineros de Pollensa y Manacor, haciendo fuego contra la fuerza que fue a someterlos, matando los primeros a un oficial e hiriendo los segundos a su comandante [...] Exceso de prudencia y benevolencia. Paqueos. Entre la enormidad de detenidos figura gente significadasima que hasta después de detenidos han hecho manifestaciones contrarias al movimiento y ... nada, aquí costando un dineral su manutención [es refereix a les persones que estaven tancades a presó]; menos mal que Falange hace alguna limpia que no pueden aplicar a los figurones por estar éstos detenidos [...]. Represalias. El gobernador civil, Tnt. Cor. García Ruíz dijo en una alocución por radio, que en virtud de las órdenes tuyas por cada víctima que ocasionaran los aviones separatistas-comunistas, se fusilaría

¹⁰⁵⁰ JUNCOSA IGLESIAS, Lamberto. *Del recuerdo de mis recuerdos*, pàg. 45.

a uno de los detenidos. La cosa sentó muy bien en la población. Volvieron los aviones, ocasionaron víctimas y no se fusiló a nadie».¹⁰⁵¹

Un altre personatge destacat fou el nou comandament militar de les Balears, el coronel Trinidad Benjumeda del Rey, que ocupava el càrrec des de dia 20 de setembre i que es convertí en un autèntic col·laborador en les tasques repressives de Bestard i Barrado. Dia 9 d'octubre del 1936, va rebre de Franco –d'acord en les peticions de Torres Bestard– instruccions repressives que s'havien d'aplicar immediatament, com l'obertura d'un processament judicial contra els caps militars considerats poc efectius i contra els carrabiners que s'oposaren a l'alçament militar. Les ordres foren complertes sense dilacions. A més, Benjumeda nomenà un nou jutge instructor per depurar les seves responsabilitats. És el moment en què es posen en marxa d'una manera regular els consells de guerra que dictaren nombroses penes de mort. Circumstància que tractarem quan parlem de la fase de la repressió institucionalitzada.

Després d'aquests fets, la situació va anar empitjorant. El nou governador Torres Bestard, en col·laboració amb altres militars encarregats de “serveis especials” i amb grups falangistes i policies dirigits per Francisco Barrado, van dur a terme la política que propugnava Franco de “netejar” les presons de Mallorca. D'una banda seguien aplicant els segrests que acabaren amb execucions vora carreteres i cementiris i, al mateix temps, iniciaren una operació macabra que consistia a posar en llibertat a alguns presos governatius, que en realitat eren afusellats al cap d'unes hores, als cementiris de Manacor i Porreres. L'excusa –donada per Torres– al cònsol anglès, Alan Hillgarth era que es tractava d'elements perillosos, que no eren condemnats per un consell de guerra per falta de proves:

«... els assassinats programats (orderer murder) van continuar. Moltes persones que durant la República (in the past) havien expressat obertament la seva simpatia per les idees socialistes, però contra les quals no es podia provar cap acte de tipus subversiu, eren agafades de nit i mortes a trets. La matança era indiscriminada. Les ordres venien del cap de la policia secreta, un feixista [es refereix a Francisco Barrado Zorilla, al qual Hillgarth es referirà nominatim més endavant], i Hillgarth pensava –amb raó– que eren aprovades pel governador civil [Torres Bestard], ell mateix igualment feixista. Els assassinats eren persones que des del punt de vista de les autoritats –en alguns casos encertat, segons Hillgarth– eren enemics del règim del general Franco i una amenaça potencial, si no activa. Atès que no podien ésser duts davant un consell de guerra, eren suprimits sense judici. [...] Hillgarth va parlar varies vegades sobre tot això amb el cap provincial dels feixistes, és a dir, amb el marquès de Zayas, i aquest es va excusar dient que no tenia cap control sobre la policia. El gener del 1937 ho va comentar amb el governador civil, el qual li assegurà que es tractava d'una cosa poc freqüent, feta

¹⁰⁵¹ Text publicat íntegrament a MASSOT I MUNTANER, Josep. *Guerra Civil i repressió*. Palma: Hora Nova, 2005, pàg. 78-86.

discretament i sempre justificada. Torres li digué: Quan nosaltres sabem que un home és culpable, però no ho podem provar, quin altre recurs ens queda?». ¹⁰⁵²

Com podem veure, no es tractava d'assassinats incontrolats, sinó d'execucions planificades, que els responsables de la repressió decidiren fer-les discretament i d'amagat. Era necessari encobrir la repressió. Aquesta manera d'eliminar es representa a partir de l'aplicació d'un nou plantejament repressiu que relacionam amb una sèrie d'aspectes ben concrets –que hem plantejat en altres treballs– que passam a anomenar:

a) Com he dit abans existia la voluntat per part de les autoritats franquistes de seguir eliminant les persones considerades no afectes, és a dir, era indispensable aplicar el pla d'eliminació establert mesos abans de l'aixecament militar.

b) Per tal de demostrar a la població que la repressió havia minvat, era necessari amagar-la, per aquest motiu, optaren traslladar les execucions massives fora dels grans centres repressius del moment (Palma i Manacor). Havia de ser un lloc llunyà i amagat, però ben comunicat amb la capital i a la vegada, compromès amb les tasques repressives.

c) També era indispensable ocultar la nova modalitat repressiva, per això durant les tretes, els trasllats i els afusellaments es feren de nit, a un lloc fortament vigilat, amb un accés molt restringit.

d) Un altres aspecte per tal d'encobrir la repressió era l'absència d'identificació *postmortem*. Tot i que la llei ho preveia, no s'obria cap investigació, ni es feia l'autòpsia, ni es podia recuperar la vestimenta ni els estris personals de les víctimes. Els cossos eren soterrats vestits dins una fossa comuna, mai a tomba particular. Es com si aquestes persones no existien.

e) L'absència d'identificació, provocava una desinformació i desorientació entre els parents que cercaven el familiar desaparegut i el lloc on fou executat. ¹⁰⁵³

La major part de les persones que moriren a Porreres durant la Guerra Civil provenien de les famoses tretes de presó, concretament aquelles persones identificades amb el nom de presos governatius. El per què precisament en aquest indret i no en un altre, respon a

¹⁰⁵² MASSOT I MUNTANER, Josep. *El cònsol Alan Hillgarth i les Illes Balears (1936-1939)*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1995, pàg. 181 i 185. SUÁREZ SALVÀ, Manuel. *La presó de Can Mir. Un exemple de la repressió feixista durant la Guerra Civil a Mallorca*. Palma: Leonard Muntaner Editor, 2011, pàg. 128.

¹⁰⁵³ GARÍ SALLERAS, Bartomeu. «Els calvianers que moriren a Porreres en el transcurs de la Guerra Civil espanyola». Actes de les II Jornades d'Estudis Locals a Calvià, 20 de desembre de 2008, pàg. 264-265. GARÍ SALLERAS, Bartomeu i SUÁREZ SALVÀ, Manuel. «La Creu de Porreres i les tretes de presó (juliol de 1936-abril de 1937)». Actes de les III Jornades d'Estudis Locals. Edicions Ajuntament de Porreres, 2011, pàg. 188.

l'aplicació del nou plantejament repressiu que hem exposat. Pensam que les noves autoritats porrerenques representaven el model exigít pels dirigents de la repressió.¹⁰⁵⁴

Porreres és un municipi que està situat a la comarca del Pla de Mallorca, a uns 35 quilòmetres de la capital. Fou un poble molt compromès amb la nova situació política que va generar el Cop d'estat de juliol de 1936. És ben significatiu l'assassinat de tots els membres de la Comissió Gestora del Front Popular. Un fet únic a tota Mallorca. Una conversa entre un presoner i un feixista de Porreres que era carceller del camp de concentració dels Banyes de la Font Santa de Campos és una bona mostra del compromís de Porreres amb la brutal repressió:

«Parece mentira que a este Juncosa [es refereix a Lamberto Juncosa Iglesias], no se lo cargaron en Palma siendo teniente de alcalde. Si una noche sale a la zanja, yo me cuidaré de hacer justicia [...] No me neguéis que a un porrerense le ha de extrañar que siga viviendo un teniente de alcalde de Palma. En Porreras, las izquierdas tuvieron 68 votos y nosotros matamos a 70, para que no quedara ni un simpatizante. Del Ayuntamiento, ni hablar, desde el alcalde al último concejal, no dejamos ni uno».¹⁰⁵⁵
[La comissió Gestora de l'Ajuntament de Porreres estava integrada pel batle, Climent Garau Juan i els regidors Miquel Ximelis Bisquerra, Jordi Llaneras Llull, Andreu Amengual Barceló i Miquel Julià Nicolau. Totes aquestes persones foren afusellades en el transcurs dels primers mesos de la guerra, així com també, el fiscal municipal Bartomeu Vaquer Julià, els guàrdies rurals Agustí Salleras Picornell i Pere Josep Sitjar Font i el secretari accidental, Rafel Gamero Ginata].

El compromís d'una part de la població amb la trama colpista va començar mesos abans de l'alçament militar. Els comicis del febrer de 1936 registraren un triomf aclaparador dels candidats de la dreta porrerenca, que obtingueren 2.610 vots (90,98% dels vots) davant els 259 vots (9,02% dels vots) de les esquerres. Foren uns resultats molt semblants als que es donaren a la circumscripció de les Balears, que confirmaren el predomini absolut de la dreta amb un 90,98 per cent del total dels vots.¹⁰⁵⁶ Tot i la victòria acaparadora de les forces dretanes i com marcava la llei, el govern municipal

¹⁰⁵⁴ Com hem explicat, els denominats presos governatius, eren persones no tenien causa judicial oberta, ni cap judici pendent, ni cap tipus d'acusació. Per aquest motiu, la seva vida depenia directament de la decisió del governador civil i acabaren conformant el grup més nombrós de víctimes d'una treta de presó.

¹⁰⁵⁵ JUNCOSA IGLESIAS, Lamberto. *Del recuerdo de mis recuerdos*, pàg. 6. La comissió Gestora del Front Popular de Porreres estava integrada pel batle Climent Garau Juan i els regidors Miquel Ximelis Bisquerra, Jordi Llaneras Llull, Andreu Amengual Barceló i Miquel Julià Nicolau. També hem de mencionar els noms del fiscal municipal Bartomeu Vaquer Julià i els guàrdies rurals Agustí Salleras Picornell i Pere Josep Sitjar Font, que també foren afusellats en el transcurs de la Guerra. Vegeu GARÍ SALLERAS, Bartomeu. *Porreres desfilades de dia, afusellaments de nit*. Palma: Documenta Balear, 2007, pàg. 95-111. GARÍ SALLERAS, Bartomeu. *Climent Garau Juan (1897-1936). Entre el pinzell i la vara*. Palma: Documenta Balear, 2012, pàg.173-186.

¹⁰⁵⁶ COMPANY MATES, Arnau. «El comportament electoral dels lloritans durant la Segona República en el context del Pla de Mallorca». Actes de les III Jornades d'Estudis Locals de la Mancomunitat del Pla de Mallorca. Lloret de Vistalegre, 1999, pàg. 254. GARÍ SALLERAS, Bartomeu. *Porreres desfilades de dia, afusellaments de nit*, Palma: Documenta Balear, 2007, pàg. 90.

passà a mans d'una comissió gestora d'esquerres presidida per Climent Garau Juan. Aquest fet mai fou acceptat pels conservadors i la ultradreta porrerenca, que a partir d'aquest moment tingueren la conjuntura ideal per justificar qualsevol intervenció en contra de la corporació local. Aquesta situació d'enfrontament generà detencions, sancions econòmiques, protestes, actes de suport, fins i tot, registres domiciliaris particulars, d'institucions i convents religiosos que foren realitzats per les forces de la Guàrdia Civil, Guàrdies d'Assalt i del Cos de Carrabiners. Les autoritats esquerranes sospitaven que hi havia algunes cases podien emmagatzemar dipòsits d'armes i donar suport a un possible intervenció militar. Durant els escorcolls no es trobaren armes, ni documents que comprometessin persones amb la formació feixista.¹⁰⁵⁷ Ara bé, cal dir que uns dies abans dels escorcolls, alguns falangistes traslladaren bastants fusells, pistoles i munició a altres indrets a uns ensofradors situats a la sortida del poble en direcció a Campos. L'acció dels Cossos de Seguretat, va escalfar molt els ànims de la ultradreta porrerenca.

El matí del 20 de juliol de 1936, assabentats de l'alçament militar, elements de la Guàrdia Civil i membres de Falange sortiren al carrer per ocupar els centres de poder del poble: l'Ajuntament, l'oficina de Correus i la Central de telèfons. Ho aconseguiren sense gens d'oposició. Consolidada la nova situació política, el nou governador civil, Luis García Ruiz, nomenà un nou Consistori de Porreres al capdavant del qual hi havia Damià Moll Fiol.¹⁰⁵⁸ El nou consistori estava constituït amb personal que representava la màxima fidelitat al nou règim. Les noves autoritats ordenaren el control de tota la població, molt especialment, les persones relacionades l'esquerra.

A partir de mitjan mes d'agost del 1936 i coincidint amb l'arribada de les notícies del desembarcament republicà capità a Mallorca, els centres de poder de Porreres, molt especialment, Falange, capitanejaren un dels episodis més obscurs, tràgics i escabrosos de la repressió. La nit del 16 al 17 d'agost foren assassinats més d'una dotzena de porrerencs en una de les més tenebroses nits de guerra que es recorden a Manacor. Els seus cossos foren tirats a una foguera davant el recinte catòlic, vora el Camí de Son Carrió.¹⁰⁵⁹ Fou el començament de la repressió més tràgica, que s'allargà fins el mes d'abril de 1938. El mes de novembre de 1936, s'anomenà un nou consistori que fou presidit pel feixista, Enric Julià Garcia. Com a l'anterior gestora, els seus membres formaven part de les diferents famílies ideològiques que havien donat suport als colpistes i la major part d'ells eren provats i actius falangistes.¹⁰⁶⁰ És el moment en què

¹⁰⁵⁷ LA VOZ DE PORRERAS, núm. 33 (27 de juny de 1936).

¹⁰⁵⁸ AMPO, Acta de la sessió plenària de 24 de juliol de 1936.

¹⁰⁵⁹ Aquestes persones eren: Andreu Amengual Barceló, Sebastià Ferrà Xamena, Pere Juan Juan, Jordi Llaneras Llull, Francesc Llaneras Trobat, Pere Nicolau Sorell, Gaspar Oliver Nicolau, Fèlix Parejo Melià, Antoni Salleras Picornell, Rafel Sampol Cerdà, Climent Serra Servera, Antoni Servera Móra, Pere Josep Sitjar Font i Bartomeu Vaquer Julià.

¹⁰⁶⁰ Dels vuit membres del nou consistori de Porreres que fou nomenat el mes de novembre de 1936 i que perviuria fins el final de la Guerra, l'alcalde i cinc regidors estaven afiliats i eren membres actius de Falange Española. Es tracta del batle, Enric Julià i els regidors Mateu Servera Julià, Joan Mora Vaquer, Joan Cerdà Nigorra i Jaume Martorell Barceló.

comencen els trasllats massius de presoners del Castell de Bellver i Can Mir cap al cementeri de Porreres que acabaren amb execucions. El compromís de les autoritats civils amb el nou règim és molt important i la seva responsabilitat amb la repressió destacadíssima, fet que originà l'assassinat de 36 porrerencs i l'execució de desenes persones vora al cementeri de la localitat.¹⁰⁶¹

A més de les autoritats civils, els feixistes porrerencs també jugaren un paper cabdal. La Falange de Porreres era una agrupació molt poderosa, organitzada mesos abans del cop d'estat, a més, comptava amb un grup nombrós grup d'afiliats, entre els quals hi havia persones influents del poble. A banda del grup masculí, també estava organitzada la Secció Femenina. Les dones de Falange també col·laboraren activament amb la repressió: «Porreras, que fue la villa que tuvo la primera Sección Femenina organizada en toda las Baleares, dio, en este sentido un alto ejemplo de disciplina y fervor, con un entusiasmo que no conoce el descanso. Un buen grupo de camaradas, en la clandestinidad reuniéndose en casa de alguna de ellas bordaron las primeros flechas que portamos las camisas de la Falange palmesana».¹⁰⁶² El cap de Falange de les Balears, Alfonso de Zayas, parla de la Falange de Porreres com un dels grups més lleials i nombrosos de Mallorca: «Fue la primera de los pueblos de la isla en la organización de sindicatos, así como la sección femenina, la más disciplinada y numerosa de la isla, pues el primer día del alzamiento ya contaba con cincuenta afiliados con su uniforme».¹⁰⁶³

¹⁰⁶¹ Els veïns de Porreres que foren assassinats durant la Guerra Civil i la immediata postguerra foren les següents persones: Andreu Amengual Barceló, Bartomeu Barceló Barceló, Cristòfol Barceló Mora, Andreu Blanch Bauçà, Josep Bonnín Bonnín, Sebastià Ferrà Xamena, Antoni Garau Bover, Climent Garau Juan, Joan Garau Juan, Miquel Garau Julià, Pere Juan Obardor, Jaume Julià Mesquida, Miquel Julià Nicolau, Gabriel Llaneras Llull, Jordi Llaneras Llull, Francesc Llaneras Trobat, Mateu Moll Garcies, Antoni Mora Sitjar, Pere Nicolau Sorell, Sebastià Nicolau Sorell, Gaspar Oliver Nicolau, Fèlix Parejo Mesquida, Joan Roca Escandell, Agustí Salleras Picornell, Antoni Salleras Picornell, Rafel Sampol Cerdà, Climent Serra Servera, Pau Servera Nicolau, Andreu Sorell Andreu, Antoni Servera Mora, Pere Josep Sitjar Font, Manuel Suárez Atienza, Bartomeu Vaquer Julià, Pau Veny Veny, Miquel Ximelis Bisquerra i Sebastià Ximelis Bisquerra.

¹⁰⁶² Full del diari BALEARES sense datar. *Un recuerdo de la Vieja Guardia porrerense*.

¹⁰⁶³ ZAYAS Y BOBADILLA, Alfonso de. *Historia de la Vieja Guardia de Baleares*. Madrid: Imprenta Sáez, 1955, pàg. 178. Pel que fa al nombre d'afiliats, podem dir que el dia de la seva fundació el mes de març de 1936, la Vieja Guardia de Porreres estava conformada per una quarantena de persones. Aquestes eren: Antoni Andreu Oliver, Bartomeu Mascaró Barceló, Baltasar Barceló Barceló, Damià Barceló Ferrer, Sebastià Barceló Mora, Bartomeu Beltrán Muntaner, Esteve Català Salom, Joan Cerdà Nigorra, Antoni Feliu Tomàs, Antoni Fuster Rosselló, Francesc Grimalt Binimelis, Joan Janer Rosselló, Melcion Llull Andreu, Antoni Martorell Barceló, Jordi Mas Font, Jaume Mesquida Barceló, Joan Mestre Martorell, Josep Moll Sorell, Climent Mora Servera, Joan Mora Vaquer, Miquel Morro Perelló, Mateu Nicolau Amengual, Gabriel Nicolau Barceló, Pau Nicolau Marimón, Joan Noguera Rosselló, Andreu Rosselló Andreu, Nadal Rosselló Martorell, Miquel Sala Solivelles, Miquel Sans Cerdà, Antoni Sastre Ferrando, Joan Sastre Nicolau, Gabriel Servera Nicolau, Antoni Sitjar Mora, Andreu Sitjar Puig, Baltasar Soler Barceló, Miquel Tomàs Bauçà, Joan Torres Figuera, Bernat Vaquer Mesquida, Jaume Vaquer Mesquida, Gabriel Veny Cerdà, Miquel Veny Cerdà, Sebastià Veny Font, Miquel Veny Mulet i Antoni Xamena Andreu. ZAYAS Y BOBADILLA, Alfonso de. *Historia de la Vieja Guardia de Baleares*. Madrid: Imprenta Sáez, 1955, pàg.117-118.

En els mesos de govern del Front Popular, l'agrupació feixista va organitzar reunions clandestines a diferents predis del terme municipal possessió que tenien la intenció d'organitzar avalots per tal de desestabilitzar el govern d'esquerres. Durant les trobades també es feien pràctiques de tir. A les reunions hi participaven falangistes locals i d'altres pobles, ja que Porreres representava el nucli feixista on s'ajuntaven els falangistes de Sant Joan, Montuïri i els de Porreres.¹⁰⁶⁴ A tot plegat, s'ha d'esmentar l'augment de l'afiliació feixista, que captà molts simpatitzants coincidint en els darrers mesos de govern de les esquerres. També és manifesta, una destacada presència de membres de les famílies benestants.

Uns dies abans de l'aixecament militar, els falangistes de Porreres ja estaven assabentats que un cop d'estat dels militars estava ben a prop. Els dies previs, la Falange local va participar a algunes mobilitzacions arreu de l'illa, a més, es dedicaren a repartir abundant propaganda feixista a Felanitx, Campos, Sant Joan, Montuïri i Palma. La intenció era aconseguir una gran mobilització popular favorable i una adhesió incondicional a un presumible alçament militar en contra de les autoritats legals de la República:

«Varios buenos amigos, me han hablado de la Vieja Guardia de Porreras, que en tiempos difíciles [es refereix als mesos del Front Popular], constituyó un cuerpo vivo, entusiasta, ejemplar por su espíritu de la Falange mallorquina. Zayas –me cuenta un camarada– contaba siempre con los camaradas de Porreras. El que fue primer jefe de la Falange isleña, tenía plena confianza en nosotros y, cuando por aquellos días, tuvo que echar mano de gente real, llamó a los nuestros que nunca le defraudaron [...] Cuando Zayas pidió unos camaradas y se le ofreció una centuria completa. Recuerdos y más recuerdos. Saltan los nombres de Baltasar Barceló, Miguel Sala Solivellas, Bernardo Gornals. Se podría citar una larga lista de nombres propios, entre ellos, los que llevaron su sacrificio hasta la entrega de su vida. [...] Los camaradas de Porreras, alguno ya con mucho gris en el pelo, siguen dando hoy ejemplo del inagotable fervor y entusiasmo iniciado en un ayer lejano. Los años no han pasado por ellos».¹⁰⁶⁵

A partir de llavors, els seus membres participaren en la pressa del poder municipal. El mateix dia de la insurrecció militar, enviaren una esquadra sota el comandament de Jaume Vaquer Mesquida a Manacor i una altra manada per Gabriel Servera Nicolau cap a Palma per donar suport a l'aixecament. Seguidament, participaren en les detencions i repressió dels membres d'esquerra de Porreres i dels seus voltants com Felanitx, Campos, Sant Joan, Montuïri. També ajudaren en els controls de carreteres, presons, camps de concentració i llocs estratègics. Finalment destacar, el seu paper directe en els afusellaments a La Creu de Porreres. Per tot, l'agrupació de Falange de Porreres es va convertir en una de les agrupacions més temudes i sanguinàries de Mallorca.

¹⁰⁶⁴ MAS MIRALLES, Guillem i MATEU SOCIAS, Antoni. *Montuïri. L'esclafit de la crispació*. Palma: Documenta Balear, 2001, pàg. 68.

¹⁰⁶⁵ Full del diari BALEARES sense datar. *Un recuerdo de la Vieja Guardia porrerense*.

Una altre element destacat, és el contacte permanent que existia entre els caps locals de la repressió amb els de la capital. En aquest sentit, hem d'explicar que en els darrers mesos de govern del Front Popular és destacable el bon enteniment i col·laboració entre els feixistes de Palma i de Porreres. És destacable la tasca del seu president de Falange, Baltasar Barceló Barceló i del cap de Propaganda, Miquel Sala Solivellas que organitzaren moltes trobades a Porreres, com la del dia de la fundació de la Falange porrerenca, on hi participaria el cap de les Balears, Alfonso de Zayas i destacats falangistes regionals, com Nèstor Gallego, Joan Real, entre d'altres. Les visites i contactes foren constants, amb els quals es traslladaven armes, que els feixistes amagaren a diferents indrets del municipi, propaganda feixista i altres estris. Ho confirma el cap de la Falange, Alfonso de Zayas: «Después del registro de la casa de Miguel Sala Solivellas, jefe de propaganda de la Falange, pese a tener mucha propaganda y tela para la confección de camisas, el resultado fue negativo. Los del Frente Popular de ésta se asustaron al haber una concentración de más de cien personas y terminaron los registros domiciliarios y la persecución».¹⁰⁶⁶

Altres figures destacables foren de l'agrupació feixista fou el seu secretari, Joan Janer Rosselló, que es convertí en un membre molt actiu i bon coneixedor dels representants de l'esquerra porrerenca, ja que durant el temps de Front Popular havia militat en algunes organitzacions progressistes. Aquest fet no és d'estranyar. Amb el començament de la guerra, alguns apassionats republicans, de cop i volta, es convertiren en homes vestit de blau feixista. Tot i que, no volgueren participar directament amb les detencions, es convertiren en informadors del nou règim. La xarxa de deladors es va estendre per tota Mallorca: «Recuerdo que una tarde, estuve escuchando detrás de la puerta que da a la calle de Gabriel Maura, una conversación en la que un vecino, estaba explicando que siempre había sido él, de los postulados falangistas, cuando en realidad, era una apasionado de todo lo contrario. El terror andaba suelto».¹⁰⁶⁷ A banda dels personatges que hem exposat, no podem deixar d'anomenar el paper que hi jugà el cap de milícies, Bernat Gornals Barceló, que era el propietari de la seu local Falange, on en el transcurs de la guerra es cometeren autèntiques atrocitats. Exposam un testimoni:

«Primero lo hacíamos comparecer a una especie de tribunal que construimos, formado por tres de nosotros. Estábamos sentados tres una mesa tapada con un mantel negro y dos candelabros y como lo que interesaban en primer lugar era limpiarles la lengua que tantas blasfemias había soltada, le hacíamos tragar un buen vaso de aceite de ricino. Luego les pegábamos cuatro tiros a los pies para hacerles bailar y que el aceite hiciera efecto y cuando se cagaban de miedo, entonces les dábamos el tiro de gracia».¹⁰⁶⁸

¹⁰⁶⁶ ZAYAS Y BOBADILLA, Alfonso de. *Historia de la Vieja Guardia de Baleares*. Madrid: Imprenta Sáez, 1955, pàg. 178. Aquest fet fou corroborat a partir del testimoni oral de Margalida Jaume, membre de la Secció Femenina de la Falange de Porreres. GARÍ SALLERAS, Bartomeu. *Porreres desfilades de dia, afusellaments de nit*. Palma: Documenta Balear, Palma, 2007, pàg. 169.

¹⁰⁶⁷ Conversa entre Lamberto Juncosa i un membre de Falange de Porreres que s'encarregava de la vigilància del camp de concentració dels Banyes de la Font Santa de Campos. JUNCOSA IGLESIAS, Lamberto. *Del recuerdo de mis recuerdos*, pàg. 42-43.

¹⁰⁶⁸ JUNCOSA IGLESIAS, Lamberto. *Del recuerdo de mis recuerdos*, pàg. 92.

A més del compromís de civils i feixistes amb la repressió, dos personatges destacats de la vida política i social porrerenca i mallorquina hi jugarem un paper molt important. Ens referim als líders del Partit Republicà de Centre de Porreres, Jaume Móra Sitjar i el cap dels regionalistes, Lluís Sitjar Castellà. Sense deixar de banda l'omnipresent església dirigida pel rector de la Parròquia, Lluís Crespí Neill que també es va comprometre activament en la repressió. El seu perfil biogràfic ens ajudarà entendre el poder polític que tenien entre les seves mans.

El terratinent i membre d'una llarga nissaga de notaris, Jaume Móra Sitjar va néixer a Porreres l'any 1872. Era fill d'Antoni Móra Coll i Margalida Sitjar Coll. Era propietari de les possessions del terme municipal de Porreres de Son Orell, Son Obra, Son Vaquer i les finques de Son Miró, es Pla, es Pou d'Amunt, ses Forques i Mina. Fou cap del Partit Liberal de Porreres i compartia gran amistat amb el magnat, Joan March Ordinas. La participació en empreses com la companyia de *Ferrocarriles de Mallorca* de la qual fou accionista i vicepresident i *La Isleña Marítima* refermarien aquesta amistat. Fou batle de Porreres entre 1902 i 1914, any que inicià l'allunyament de Porreres i de les responsabilitats municipals. El 14 de març de 1915 fou elegit membre de la Diputació Provincial de les Balears, i dia 2 d'agost de 1921, accedí al càrrec de President fins al juliol de 1924. Continuà de diputat fins a principis de 1924, en què deixaria de pertànyer a la Diputació, per tornar-hi del gener de 1925 fins l'abril de 1931. Després de la proclamació de la Segona República va canviar al seu signe polític i fundà juntament amb altres membres de famílies benestants, el *Circulo Republicano de Centro* de Porreres el mes de juny de 1935. Normalment destacava la seva presència durant les campanyes electorals, un fet fortament criticat i contestat per les forces polítiques esquerranes. L'exemple més clar i contundent fou l'al·locució del cap de la coalició del Front Popular, Climent Garau, que més endavant fou proclamat batle de Porreres del Front Popular:

«En Porreras había dos contrarios, Jaime Mora –Notari– y Luis Sitjar –dels Monjos–, que tenían el pueblo dividido por sus ambiciones. Hoy, unos mismos intereses capitalistas les ha unido, y ello ha sido visto y comprendido por la gente pobre y humilde que les seguía. Lo que ha sido causa de que muchos, ante nuestros idearios democráticos puestos frente a frente con los capitalistas caciques hayan venido a nuestro partido, seguros y tranquilos de que somos los únicos capaces por nuestro programa, por nuestras necesidades y por nuestros sentimientos justos y humanitarios de defenderles y llevarles a la prosperidad y al bienestar económico y cultural».¹⁰⁶⁹

Quan va esclatar la guerra, fixà la seva residència a Anglaterra, però sembla que els seus contactes facilitaren informació sobre les autoritats civils esquerranes. L'any 1938 retornar a Porreres. Va morir a Barcelona dia 5 de febrer de 1946 als 74 anys.¹⁰⁷⁰

¹⁰⁶⁹ «El grandioso éxito del mitin de Izquierda Republicana», LA VOZ DE PORRERAS, núm. 23 (edició de dia 6 de febrero de 1936).

¹⁰⁷⁰ MARTORELL CERDÀ, Jaume. *Pregó de les Festes de Sant Roc de Porreres*. Edicions Ajuntament de Porreres, 2009.

L'altre personatge destacat, possiblement més que Jaume Móra, fou el polític i dirigent esportiu, Lluís Sitjar Castellà. Aquesta persona va néixer a Palma l'any 1900. Fou President de la Reial Societat Alfons XIII (1926-27 i 1930-32) i del Reial Club Esportiu Mallorca (1943-46). Entre els anys 1940 i 1943, fou regidor de l'Ajuntament de Palma. La seva relació directa amb Porreres comença perquè era propietari de la possessió dels Monjos, predi situat entre Porreres i Campos. Allà va conèixer la que seria la seva segona esposa, la porrerenca Maria Mulet Miró, amb qui es va casar l'any 1938 i tingueren dues filles. Tot i que no residia a Porreres, en temps de la República fou elegit cap del Partit Regionalista Republicà. El seu posicionament caciquil i ultraconservador juntament amb la tensió emocional i d'enfrontament entre els membres dels partits conservadors i els d'ideologia esquerrana pel control del govern municipal de Porreres varen provocar aldarulls i sessions plenàries tumultuoses, que varen ser sufocades pels membres de la Guàrdia Civil. El succés més important va tenir lloc el mes de juny de 1933. Aquell dematí atemptaren contra la vida Lluís Sitjar Castellà. Un fet que quasi li costà la vida.¹⁰⁷¹

Dia 4, a la sortida de l'Ofici, davant l'Església Parroquial de Porreres, el militant d'esquerra, Andreu Obrador Ripoll va agafar el revòlver i va fer disparar un seguit de tirs contra Sitjar i el ferí a la cara. L'agressor va seguir disparant empès per la seva ira, però els trets no feriren ningú més. Alguns assistents apedregaren l'agressor i els acompanyants de Lluís Sitjar s'abalançaren contra ell. Un dels seguidors d'en Sitjar va treure el seu ganivet i assestà una punyalada a n'Andreu Obrador que va caure a terra malferit. Per uns instants, s'ensumà la tragèdia. Tot seguit intervingueren membres de la Benemèrita que detingueren a Obrador. Per la seva banda, Lluís Sitjar fou intervingut quirúrgicament de les lesions i al cap d'un temps es recuperà totalment. Durant la seva convalescència, el cap dels regionalistes va rebre el suport dels polítics de la Lliga Catalana, Francesc Cambó i Joan Ventosa Clavell. L'acte final del greu succés va acabar amb la condemna a presidi d'Andreu Obrador Ripoll, que fou tancat al penal de Segòvia durant uns anys. L'enemistat entre les esquerres i Lluís Sitjar era ben patent. Anys després dels fets, s'afilià a l'agrupació Falange de Porreres, en la qui participaria activament contra el govern del Front Popular.

Lluís Sitjar, mai va exercir responsabilitats polítiques a Porreres, ni tampoc tenim constància documental que certifiqui que ocupàs càrrecs dirigents dins l'agrupació feixista, però la informació gràfica de què disposam juntament amb la testimonial ens indiquen, que fou un personatge destacadíssim, que jugà un paper prioritari dins la repressió que es desfermà a Porreres. Sens dubta, fou un dels grans responsables, sinó l'artífex de les matances que es realitzaren vora La Creu, molt prop del cementeri de Porreres. Citam una informació oral que vol mantenir l'anonimat i que confirma el compromís de de Lluís Sitjar en la repressió: «el meu padrí (net Antoni Oliver) va estar tancat dins Can Mir. El varen treure perquè pogué conèixer el seu fill petit i l'hi

¹⁰⁷¹ GARÍ SALLERAS, Bartomeu. *Porreres desfilades de dia, afusellaments de nit*. Palma: Documenta Balear, Palma, 2007, pàg. 42. GARÍ SALLERAS, Bartomeu. *Climent Garau Juan (1897-1936). Entre el pinzell i la vara*. Palma: Documenta Balear, 2011, pàg. 98-100.

tornaren tancar. Aquesta sortida de la presó va ser possible perquè la seva germana havia estat casada amb Lluís Sitjar –es divorciaren durant la Segona República– i va obtenir aquest favor. Segons l’informador era íntim amic de Barrado, i una persona molt violenta». Luís Sitjar va morir a Palma el 21 de desembre de 1956 als 56 anys.¹⁰⁷²

L’etapa de la repressió encoberta vé marcada molt especialment per les famoses tretes de presoners dels centres de reclusió de Palma (Can Mir, Castell de Bellver i presó de dones de Can Sales), que acabaren en execucions molt importants. L’eliminació sistemàtica d’aquest període va començar pel mes de setembre de 1936 i s’allargaria fins el mes d’abril de 1937. Com ja hem dit, en la calendarització de la repressió, no podem pensar en moments independents, sinó que es solapen contínuament. És cert, però, que les dues primeres etapes de la repressió passen durant la temporalització indicada, tret d’algun cas puntual. Sabem que a partir del mes de setembre, els segrests es combinaren amb les tretes de presó. La diferència entre una i altra modalitat era mínima i estibava en el temps de reclusió. En el cas dels segrests –des dels propis domicilis o de centres penitenciaris– la víctima estava tancada molt poc temps, mentre que a les tretes, ja feia setmanes que estava reclosa. Una altra diferència molt important és que durant la fase inicial de la repressió es cercava l’exemplaritat. Ara es pretenia l’ocultació de la repressió, això suposava l’eliminació i desaparició de la víctima, com si mai hagués existit.

Una altra característica molt important d’aquesta nova onada repressiva és el fet de la incorporació d’un nou indret dins la geografia de la repressió: el cementeri de Porreres. Observam que a partir del mes de desembre de 1936 es prou manifest una baixada en el nombre d’execucions en el grans centres de la repressió (Palma i Manacor), fet que constatam també durant els mesos de gener, febrer i març de 1937. Això ens fa pensar que les persones que foren falsament tretes de les presons de Palma foren dirigides i executades prop del mur exterior de la capçalera de l’Oratori de La Creu de Porreres, vora el cementeri municipal de la localitat. Són molts els testimonis orals que avalen les nombroses execucions, molt especialment, la memòria col·lectiva dels habitants de Porreres que hagueren de conviure amb els fets:

«A ca nostra es dedicaven a recollir gerres de llet per algunes possessions de Porreres i tragar-les cap a Palma. Jo era l’encarregat d’anar a cercar les gerrers; així guanyava un jornal i ajudava als meus pares. Cada nit, amb el carro passava pel camí de La Creu. Sempre hi havia molts falangistes que feien guàrdia. Jo sabia que mataven homes. Un parell de vespres me vaig aturar un poc més lluny i parava les orelles. Mataven cada dia. Tot i que no ho cregueu allò era ben normal. Quan tornava ja clarejava i la somereta es posava molt nerviosa; baixava del carro i veia sang, molta sang».¹⁰⁷³

¹⁰⁷² GARÍ SALLERAS, Bartomeu. *Porreres desfilades de dia, afusellaments de nit*. Palma: Documenta Balear, Palma, 2007, pàg. 42.

¹⁰⁷³ Testimoni oral de Cristòfol Barceló Móra.

«Ho recordaré sempre, hi havia bassiots de sang molt grossos. La sang regalimava fins a la carretera. Mon pare volia que féssim de pagesos. Cada horabaixa ens carregava dins el carro de feina i cap a foravila. Quan arribaven al camí de Banyeres, prop de La Creu, sempre ens deia el mateix: Heu de mirar cap al cementeri! No volia que veiéssim els desastres, però jo sempre ho mirava. Molta sang».¹⁰⁷⁴

«Els capvespres sortíem del poble per anar a jugar devora La Creu. Havien de partir d'amagat. Els nostres pares no ho volien. Però ja ho sabeu, com som els nins. Fèiem tot el contrari. Agafàvem el camí de Marina i cap al cementeri. Anàvem a cercar bales que quedaven clavades a la porta de La Creu. Mon pare ho deia a ma mare que els vespres mataven devora el cementeri. Cada dia trèiem bales. Però un dia quedarem enfangats. Ma mare me va renyar molt. A ca nostra pensaven que els rojos eren dimonis. Els feixistes rentaren el cap».¹⁰⁷⁵

Hi hagué altres persones que els passà el mateix. Maria Garau Ripoll, fiola del darrer batle de la República de Porreres, ho ha relatat moltes vegades: «Corríem, jugàvem. Devora La Creu em vaig encallar dins un fang ple de sang. Me vaig regirar molt. Me vaig llevar les espadenyes i me'n vaig anar descalça cap a ma mare. Ella me digué: No te preocupis Marieta, aquesta sang és de gent bona».¹⁰⁷⁶ És un altre testimoni que corrobora els afusellaments realitzats la nit anterior i que havien pretès tancar amb una espècie de picadís. El testimoni afegeix: «Encara no havien matat els meus concos [es refereix a Climent i Joan Garau Juan] i ja mataven a La Creu». Els germans Climent i Joan Garau Juan foren afusellats al camí dels Reis de Palma el 23 de setembre de 1936. Aquesta informació és molt important per tal de datar, en certa fiabilitat, el començament de les execucions massives a la Creu de Porreres.¹⁰⁷⁷ Referent a la cronologia de les execucions, una altra informació aportada pels autors de l'estudi de la República i la Guerra Civil a Felanitx confirmaria que possiblement les execucions començaren un poc abans, a finals d'agost. De totes maneres, a hores d'ara no ho podem confirmar. Citam la informació: «durant la guerra l'edifici del Mercat de Felanitx fou utilitzat com a presó provisional per tancar-hi homes d'esquerra. La segona quinzena d'agost de 1936, un grup de falangistes porrerencs hi acudiren amb la intenció de treure els detinguts i portar-los a La Creu de Porreres. Però un comandat de l'Exèrcit va fer fugir la camionada de feixistes porrerencs».¹⁰⁷⁸ En darrer lloc, afegir que a principis de

¹⁰⁷⁴ Testimoni oral de Sebastià Sorell Julià i Margalida Oliver Mas.

¹⁰⁷⁵ Testimoni d'Antoni Rosselló Verger.

¹⁰⁷⁶ Testimoni oral de Maria Garau Ripoll. BARCELÓ TABERNER, Margalida. «Clemente Garau Vásques, un *Marió* del Brasil». Revista LLUM D'OLI, núm. 103 (març de 2005), pàg. 16. MEMÒRIA I OBLIT D'UNA GUERRA. «Porreres, la mort darrere La Creu», capítol núm. 7. GUTHMANN, Daniel. *Ombres a l'illa del sol*. Documental de la Televisió pública alemanya, 2006.

¹⁰⁷⁷ Per a més informació sobre la repressió a Porreres vegeu els apartats «Afusellaments de nit» i «Els qui moriren darrera La Creu» dins GARÍ SALLERAS, Bartomeu. *Porreres, desfilades de dia, afusellaments de nit*. Palma: Documenta Balear, 2007, pàg. 269-314. GARÍ SALLERAS, Bartomeu. «Noves aportacions sobre els desconeguts i desapareguts del Pla de Mallorca durant la Guerra Civil (1936-1939)». Actes de les I Jornades d'Estudis Locals de Porreres. Edicions Ajuntament de Porreres, 2007, pàg. 25-145.

¹⁰⁷⁸ ADROVER OLIVER, Aina i CABOT CALÇAPEU, Joan: *Felanitx 1931-1939. República, Guerra i Repressió*, Felanitx, Res Publica Edicions, 2002, pàg. 84. Informació citada a GARCÍA MARTÍNEZ,

setembre, el Govern Civil de les Balears va rebre voluntàriament un cotxe, que ben segur fou utilitzat pel trasllat de presoners a Porreres: «tenga a bien disponer que el auto PM- ???? ofrecido voluntariamente, queda a las órdenes de este gobierno civil». Quinze dies més tard, es requisa un altra coxte i un camió pel cos de seguretat.¹⁰⁷⁹ En aquest sentit, constatarem que també utilitzaven altres tipus de vehicles pels transport de les víctimes, que a vegades es cedien d'una manera voluntària o eren requisats a aquests afectes. El llibre sobre la presó de Can Mir explica l'ús de camions:

«L'horabaixa del 18 de març de 1937, un camió rus, de l'exèrcit, va entrar al pati de la presó. Eren soldats i falangistes i carregaren 12 o 13 homes. La seva mare ho va presenciar tot perquè, just en aquell moment, estava esperant per fer-li arribar un paquet. Va començar a córrer darrere el camió fins que va arribar a La Sang. Allà s'aturaren i no deixaren que ningú pogués atracar-s'hi. Poc després, va iniciar de bell nou el seu camí per les Rambles, Costa de Sa Pols i cap a Porreres. Mai més va tornar veure el seu home [es refereix a Francesc Thomàs Torres, assassinat a Porreres el mes de març de 1937]».¹⁰⁸⁰

Sembla que la primera víctima executada a Porreres fou Sebastià Estades Cañellas. El 19 d'agost de 1936, el regidor socialista de Calvià fou detingut al seu poble, juntament amb altres persones. Poc després fou traslladat a l'antiga Casa del Poble de Palma on fou interrogat. Al cap d'unes hores, pogué tornar a casa seva. Dia 17 d'agost fou novament detingut. Aquesta vegada amb Jaume Marzà i Bartomeu Mulet. Tot tres foren tancats i torturats a la Casa del Poble palmesana. Dia 18 d'agost de 1936, Sebastià Estades fou traslladat a la presó de Can Mir, d'on va desaparèixer. *La història silenciada* de Calvià i Es Capdellà ens apropa al cruel desenllaç:

«L'endemà, un familiar seu va anar a la Casa del Poble. Consultaren els arxius i li digueren que ja l'havien amollat i que devia ser a casa seva. L'home va esperar un altre dia i, el 19 d'agost, va anar a veure un familiar seu que era policia. Aquest es va sorprendre per la visita i, quan li va explicar el motiu, li va dir que hi tornàs el dia següent i que ja li diria coses. Quan el 20 d'agost aquell homenet va entrar dins l'oficina del policia, aquest l'escometé dient-li que ja podien estar ben contents perquè Sebastià Estades, en aquells moments, ja devia ser a casa seva. El sogre va quedar sense pols... "En Sebastià no ha tornat", li contestà».¹⁰⁸¹

Josefina. *Doña Pepita. Memorias de una maestra republicana represaliada en Felanitx durante la Guerra Civil*. Palma: Leonard Muntaner Editor, 2014, pàg. 52. «En dos días detuvieron a unos cincuenta, ya no cabían en los porches del Ayuntamiento y los pusieron en los bajos del Mercado. Una de las noches que pasaron allí fue trágica, llegó un camión lleno de falangistas, que dijeron ser de Porreres y sin más ni menos empezaron a disparar sobre los detenidos, los que pudieron se metieron en dos cuartitos o despensas que había al fondo, los que no cabían se refugiaron detrás de la columnas».

¹⁰⁷⁹ ARM, GC, 770, sig, 1378 i 1446, foli 67 i 72.

¹⁰⁸⁰ SUÁREZ SALVÀ, MANUEL. *La presó de Can Mir. Un exemple de la repressió feixista durant la Guerra Civil a Mallorca*. Palma: Leonard Muntaner Editor, 2011, pàg. 133.

¹⁰⁸¹ «Sebastià Estades Cañellas era mestre d'obres. Va néixer a Calvià el 12 de novembre de 1896. Estava casat amb Catalina Oliver Calafell. Tengueren dos fills, Maria i Simó. Era un home molt culte i solidari. Li agradava molt la poesia i en feia llegir a la seva filla Maria, que sempre en va recordar una que parlava

Després de la desaparició de Sebastià Estades, la seva família anà al cementiri de Palma, però no trobaren res. No hi havia la seva roba, ni formava part de les llistes de víctimes. Tot ens fa pensar, que Sebastià Estades Cañellas fou tret de la presó i assassinat vora La Creu de Porreres. És una teoria que hem defensat en altres estudis.¹⁰⁸²

A banda d'aquesta víctima, diferents fonts ens indiquen que pel mes de setembre de 1936 foren assassinats a La Creu de Porreres, Joan Nadal Cañellas d'Esporles i Antoni Miquel Nicolau de Manacor. El primer, era militant del Partit Socialista. Fou detingut i tancat a la Casa de la Vila d'Esporles. Dia 30 de juliol de 1936, ingressà al vaixell presó Jaume I i després a Can Mir. Sembla comunicaren a la seva família que molt aviat el posarien en llibertat: «Jaume estava segur que sortiria aviat de la presó. Mentrestant, el seu pare, cada setmana baixava a Ciutat a dur-li menjar i una muda de roba. Un d'aquests dies, quan arribà a la presó, li digueren que el seu fill Jaume ja havia sortit en llibertat. Jaume no tornà mai al seu poble».¹⁰⁸³ La seva treta no consta als arxius del Govern Civil. Els autors de l'estudi sobre la repressió a Esporles indiquen fou tret de la presó i traslladat a Porreres i assassinat vora La Creu. El *Diccionari Vermell* apunta la possibilitat que poc després de la seva execució fos llançat dins un pou del terme de Porreres.¹⁰⁸⁴ És una informació que no hem pogut aclarir. Ara bé, tirar homes dins un pou fou una pràctica –com hem explicat– que es va dur a terme a Porreres; per tant, hi ha la possibilitat que Jaume Nadal Cañellas sofrís una mort semblant a la de les quatre persones que foren assassinades a la possessió de Son Lluís, la matinada del 3 de setembre de 1936.¹⁰⁸⁵

d'una rosa blanca. Al cafè de Ca s'Escolà, seu de la Federació Obrera Calvianense, llegia en veu alta els periòdics, entre ells *El Obrero Balear*, i en comentava les principals notícies. Era militant de la Federació Obrera Calvianense (UGT), de la qual en va ser vicepresident entre els anys 1927 i 1929 i vocal de la directiva l'any 1930, i del PSOE. Soci i accionista de Sa Societat "Unión Obrera de Calvià", en va ser president el anys 1929, 1930 i 1932 (any, aquest, en què es va iniciar la construcció de l'actual edifici). També en va ser vicesecretari durant els anys 1934 i 1935. Fou regidor socialista de l'Ajuntament de Calvià entre el 1931 i 1934. Va desaparèixer el mes d'agost de 1936». SUÁREZ SALVÀ, Manuel. *La historia silenciada. Calvià i Es Capdellà, 1936*. Palma: Leonard Muntaner Editor, 2016, pàg. 23-32.

¹⁰⁸² GARÍ SALLERAS, Bartomeu. *Porreres desfilades de dia, afusellaments de nit*. Palma: Documenta Balear, Palma, 2007, pàg. 280. GARÍ SALLERAS, Bartomeu «Els calvianers que moriren a Porreres». Actes de les II Jornades d'Estudis Locals de Calvià. Palma: Plataforma per la Llengua-IE Baleàrics, 2010, pàg. 269-270. GARÍ SALLERAS, Bartomeu. «Fitxa de la fossa comuna de Porreres». SUÁREZ SALVÀ, Manuel (Coord.). *Les fosses de la repressió a Mallorca. Mapa de les Fosses comunes de Mallorca (1a part)*. Estudi inèdit. Palma: Conselleria d'Afers Socials (Govern Balear) i Associació Memòria de Mallorca, 2012, pàg. 228.

¹⁰⁸³ ALEMANY TORRES, Arnau; GARAU MORANTA, Bartomeu i MIR CAÑELLAS, Guillem. *Les petjades dels oblidats. La repressió a Esporles*. Ajuntament d'Esporles, 2016, pàg. 353-354.

¹⁰⁸⁴ CAPELLÀ FORNÉS, Llorenç. *Diccionari Vermell*. Palma: Editorial Moll, 1989, pàg. 118.

¹⁰⁸⁵ Vegeu GARÍ SALLERAS, Bartomeu. *Porreres desfilades de dia, afusellaments de nit*. Palma: Documenta Balear, 2007, pàg. 225-227 i 230-231. GARÍ SALLERAS, Bartomeu. *Climent Garau Juan (1897-1936). Entre el pinzell i la vara*. Palma: Documenta Balear, 2011, pàg. 302-303. GARÍ SALLERAS, Bartomeu. «Fitxa de la fossa del pou de Son Lluís». SUÁREZ SALVÀ, Manuel (Coord.). *Les fosses de la repressió. Mapa de les fosses comunes de Mallorca (2a part)*. Inèdit. Palma: Govern de les Illes Balears i Associació Memòria de Mallorca, pàg. 251-268.

L'altra víctima fou Antoni Miquel Nicolau. Havia nascut a Manacor el 17 de setembre de 1910. Era militant de Partit Comunista d'Espanya. Fou tancat a la Presó Provincial i sembla l'alliberaren. El volum sobre la República i la Guerra Civil a Manacor indica que «de tornada a Manacor, l'assassinaren ran de les costes de Xorriego, els mateixos que l'havien alliberat».¹⁰⁸⁶ Les darreres investigacions d'Antoni Tugores Manresa apunten que fou assassinat a La Creu de Porreres dia 19 de setembre de 1936.

També hem de mencionar l'assassinat de Nicolau Pou Fiol de Manacor. La seva mort no correspon a una treta de presó, sinó a un segrest. A l'arxiu Municipal de Porreres consta la inscripció de la seva defunció que indica que fou afusellat dia 11 de setembre de 1936 a l'altura de la possessió de s'Alqueria Blanca, situada a la carretera que uneix Porreres amb Felanitx. La causa de la mort: «Dos heridas en la cabeza mortales de necesidad y una en el homoplato izquierdo». El seu expedient judicial i el registre civil ha estat determinant per a la localització de la fossa del cementeri de Porreres. A uns dels documents podem llegir la situació d'una fossa comuna, que recentment s'ha exhumada amb èxit: «su cadáver habrá de recibir sepultura en el cementerio de este municipio, efectuándolo en una fosa común en el segundo tramo a la izquierda entrando a los seis metros del pasillo central y diez metros del pasillo lateral».¹⁰⁸⁷

La sistemàtica repressora de les falses posades en llibertat era certament esgarrifosa. A partir dels testimonis orals i escrits, alguns d'ells inèdits, podem reconstruir els darrers moments de les persones que foren assassinades a Porreres, víctimes d'una repressió encoberta o amagada. Quan es feia fosc, el carceller de les presons de Palma llegia una relació d'homes que anaven a ser alliberats. En un primers moments, en sentir el seu nom, els qui formaven part de la llista recollien tots els seus afectes personals perquè estaven convençuts que sortien del centre penitenciari. Però, la realitat era ben diferent. A les oficines de la presó, els fermaven "sospitosament" per les mans. Fora els esperava un escamot de falangistes, ebris de sang, que els duïen a matar a qualsevol indret, en la majoria d'ocasions a l'oratori de La Creu de Porreres. El pres Lambert Juncosa va deixar perfectament descrita la situació de les persones a qui cridaven els vespres i el recorregut que feien. També explica com obtenien informació dels propis soldats i feixistes que guardaven la presó. Aquest testimoni és molt important perquè confirma que les tretes de presoners amb destí a Porreres començaren molt abans dels moments més àlgids, que coincidiren amb els primers mesos de 1937. Lambert Juncosa va estar tancat a la presó de Can Mir de dia 26 de setembre fins l'1 de novembre de 1936, moment que fou traslladat al camp de concentració de la Font Santa de Campos. Citam el seu important testimoni:

«Por el servicio secreto de información que teníamos establecido entre soldados, milicianos y hasta falangistas, nos enteramos que los que salían en libertad, eran recogidos en la propia cárcel Mir, en la entrada anterior, por guardias de asalto que ya

¹⁰⁸⁶ TUGORES MANRESA, Antoni: *Manacor. La Guerra a casa*, Palma: Documenta Balear, 2006, pàg. 230.

¹⁰⁸⁷ AMPO, Registre de defuncions de 1936, tom 29, foli 230. Informació facilitada per Maria Antònia Oliver París.

no gastaban “esposas”, sino rollos de alambre para apretar las muñecas de los “libertados”, después de llevarles los brazos a la espalda. Uno de los guardias llevaba unas tenazas con las que cerraba y cortaba los cabos de los alambres. De esta manera, se llevaban a los desgraciados “libertados” a los calabozos de la Comisaría de Falange en la citada Plaza de Sta. Magdalena, para transportarlos por la noche a los cementerios de Porreras o al llamado Son Coletes de Manacor, donde eran vilmente ametrallados contra las tapias».¹⁰⁸⁸

L'escriptor Georges Bernanos també parla de les tretes de presó i els falsos alliberaments que es dugueren a terme a partir de l'estiu de 1936: «Els presoners considerats indesitjables rebien la notícia de llur alliberament, consecutiu a un sobreseïment. Signaven el registre d'empresonament [es refereix a les tretes]. A les dues de la matinada eren alliberats de dos en dos. És a dir que al lliurar de la porta es trobaven en un carreró desert, davant un camió enmig d'homes amb revòlver al puny: Silenci! Us acompanyem a casa vostra. Els portaven a un cementeri».¹⁰⁸⁹

Les execucions vora el cementeri de Porreres es feien de nit, en un lloc fortament vigilat, amb un accés molt restringit. Els falangistes posaven guàrdia a les vies d'accés a La Creu. Ningú es podia acostar excepte el botxins. Unes hores abans, una parella de falangistes de Palma partia cap a Porreres. S'aturava al cementeri i parlaven amb l'encarregat municipal: «El capvespre venien dos a demanar-me si a Porreres hi havia mort. Quan hi havia mort, el vespres venien als familiars i amics a vetlar. Ells no volien ningú [es refereix als feixistes de Palma]. Si no hi havia una mort natural, venien els camions de fora, de la presó».¹⁰⁹⁰ Els falangistes locals també rebien la informació. Entrada de fosca, un grup reduït de feixistes armats sortia del poble i per l'antiga via del ferrocarril es dirigia cap el cementeri. Els testimonis orals ens indiquen que anaven acompanyats per algun capellà del poble.¹⁰⁹¹ Després d'acordonar la zona, esperaven el carregament de “gent nova”. Aquest era la frase utilitzada pels feixistes per referir-se a les persones que serien executades. Trobam, en altres moments de la repressió, aquesta expressió, en aquest cop lligada als botxins executors: «Son especialment colpidores les al·lusions als gatillers, una vintena d'homes de Manacor que es dedicaven a la «feina

¹⁰⁸⁸ JUNCOSA IGLESIAS, Lamberto. *Del recuerdo de mis recuerdos*, pàg. 80.

¹⁰⁸⁹ Massot i Muntaner recull aquesta informació de l'obra *Els cementeris sota la lluna* de Georges Bernanos, assenyalant l'aplicació del tercer mètode de depuració, les tretes de presó, fou emprat pels feixistes d'una manera discreta fugint de l'exemplaritat. MASSOT I MUNTANER, Josep. *Aspectes de la Guerra Civil a les Balears*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2002, pàg. 97 i 135.

¹⁰⁹⁰ Testimoni de Joan Rossello Lliteras. *Visita al cementeri (28 d'agost de 2014)*. Inclou entrevista a l'antic fosser municipal de Porreres, Bernat Móra.

¹⁰⁹¹ Testimoni oral de Sebastià Julià Sorell: »Una vegada s'acostà un home de la vila i em va dir aquestes paraules: un dia em vaig posar a l'aguait vora de l'estació del tren per saber qui eren els qui cometien els assassinats darrera La Creu. Em va contar que els feixistes anaven a La Creu per la via del tren i tornaven a casa seva pel mateix lloc, acompanyats per un capellà». GARÍ SALLERAS, Bartomeu «Els calvianers que moriren a Porreres». Actes de les II Jornades d'Estudis Locals de Calvià. Palma: Plataforma per la Llengua-IE Balearics, 2010, pàg. 266-267.

nova» dels afusellaments».¹⁰⁹² Com podem veure, res no succeïa per atzar, tot estava ben calculat i dirigit pels militars de graduació, el governador civil, Falange i altres grups afins.

Quan arribaren al cementeri, els falangistes feien baixar del vehicle a les víctimes. Instants després, les col·locaven una vora l'altre prop de la paret de l'oratori. A vegades també, eren obligades a agenollar-se uns metres més enfora. Llavors, el conductor del camió, donava l'ordre d'obrir foc. El testimoni de l'antic fosser municipal de Porreres, confirma aquestes accions:

«Arribaven de nit amb un camió. Venien dos homes i els feien botar de dos en dos. – Podeu davallar, quedareu aquí. Els detinguts baixaven engrillonats i els col·locaven devora del portalet de La Creu. Aleshores, un dels conductors tocava la porta del camió, dos o tres cops forts amb la mà. Ell mateix responia: –Ja va!! Aquesta era la consigna per disparar. Els presos caïen morts al moment. Els havien acabat la feina i jo les havia de començar».¹⁰⁹³

Després de les execucions sumaríssimes, els cossos quedaren estesos a terra. Poc després, el fosser i els falangistes de segona fila, amb l'ajut d'unes flassades i un petit carretó, transportaven els cadàvers fins a l'interior del cementeri i vestits els tiraren dins uns clots. Després escampaven calç viva i terra damunt els cossos, i seguidament els tapaven. D'aquesta manera amagaven els assassinats:

«Tenia una carrereta per tragar herba, dins ella hi posava un o dos cadàvers i el traguava fins els escalons de l'entrada. Ells [es refereix als falangistes] me donaven una mà per arrossegar-los fins a l'ingrés de l'edifici. Després una altra volta amb la carretera i jo tot sol els posava dins la fossa preparada. I fins una altra ocasió. Els que afusellaven en temps del Moviment són enterrats en aquelles dues parades de terra sense tombes. I vos hi hereu present. –Es clar! I a dins el clos exterior hi ha molta gent enterrada [es refereix al cementeri civil]. No, just hi ha una dona que es va suïcidar».¹⁰⁹⁴

L'ocultació dels cadàvers és una pràctica que diferencia aquesta repressió de l'etapa anterior, on els cossos de les víctimes eren “exposats” públicament uns dies i posteriorment enterrats amb roba interior i/o cremats, fet que possibilitava algunes identificacions per part de les famílies afectades. En aquests moments, aquesta possibilitat no existia. Hem de tenir present que els executors seguien les directrius marcades per les autoritats feixistes. La seva ubicació havia de ser desconeguda i clandestina, per tal d'evitar possibles reclamacions de familiars o coneguts, una actitud

¹⁰⁹² MASSOT I MUNTANER, Josep. Aspectes de la Guerra Civil a les Balears. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2002, pàg. 335.

¹⁰⁹³ Testimoni de Joan Rossello Lliteras. *Visita al cementeri* (28 d'agost de 2014). Inclou entrevista a l'antic fosser municipal de Porreres, Bernat Móra.

¹⁰⁹⁴ Testimoni de Joan Rossello Lliteras. *Visita al cementeri* (28 d'agost de 2014). Inclou entrevista a l'antic fosser municipal de Porreres, Bernat Móra. Aquest testimoni és molt important perquè certifica l'existència de dues fosses comunes dins el recinte del cementeri Municipal de Porreres.

que clarament s'emmarcava dins el pla d'extermini i la campanya de terror planejades i posada en pràctica pels elements sublevats.

Com he vist, el testimoni de l'encarregat del cementeri és importantíssim, però la realitat és que no sabem moltes coses més sobre els mecanismes d'actuació dels botxins falangistes a La Creu de Porreres. No existeix una documentació concreta i els testimonis orals són molt escassos. De totes maneres sabem que entre les víctimes seleccionades per les tretes hi havia persones molt conegudes i importants. Prop del cementeri de Porreres assassinaren destacats personatges polítics, batles i regidors del Front Popular com els dirigents socialistes Miquel i Joan Monserrat Parets; el dirigent sindicalista d'Inca, Andreu Paris Martorell; el batle d'Esporles, Tomàs Seguí Seguí, la dirigent comunista, Aurora Picornell, entre d'altres. També és un fet provat que en algunes ocasions, no sempre, els botxins bravejaren de les seves morts, com fou el cas de l'assassinat d'Aurora Picornell. Però, l'ostentació feixista no fou un fet molt habitual a Porreres, tot i que fou emprat en altres moments de la repressió. Un altra fet important és que tot i l'exhaustiu control feixista, no es va aconseguir ocultar dels crims. Era impossible amagar-ho, les tretes es produïen en presència de nombroses persones, funcionaris, falangistes o els mateixos presoners. Els feixistes porrerencs tampoc pogueren ocultar altres detalls com que la sang brollàs per damunt la terra: «A trenc d'alba, els falangistes de segona fila, enganxaven al carro a la bístia i el carregaven de picadís. Tenien una missió concreta d'eliminar les proves dels afusellaments. Quan arribaven a la plana de la Creu, un bassiot de sang s'escampava just darrere l'Oratori vora la porta. Els camises blaves començaven a escampar senalles, però cada vegada era més costós. Era necessari fer-hi un gruix considerable de terra mesclada, perquè els veïnats que passassin a peu o bé amb el carro no s'adonassin dels fets».¹⁰⁹⁵ O que la paret fos llavorada pels impactes de bala o, que les bales foradassin les portes de la petita església. Aquests petits detalls també certifiquen les matances de republicans, així com també, la zona de la fossa del cementeri testimoniada per molts veïnats de Porreres i d'altres indrets: «Otro de los liberados recuerda con horror el cementerio de Porreres que es el lugar elegido por los fascistas para las ejecuciones de sus infames sentencias. La tierra de cierto lugar elegido está de tal manera esponjada de sangre que su nivel se ha elevado más de cincuenta centímetros con relación al normal del resto del terreno».¹⁰⁹⁶

Una altra assignatura pendent en l'estudi dels mecanismes de la repressió és saber qui foren els autors directes dels crims. En aquest sentit, podem dir que entre el mesos de setembre de 1936 i l'abril de 1937 –i fins i tot abans– grups de policies i falangistes capitanejats per l'antic diputat de la CEDA i Marquès del Verger, Lluís Zaforteza Villalonga, el metge Emili Manera i Francisco Barrado lliuraren una autèntica cacera de militants d'esquerra amb el vistiplau del governador, Mateu Torres Bestard. Massot i Muntaner indicava que, segons el testimoni d'antics responsables de la Falange, existia

¹⁰⁹⁵ GARÍ SALLERAS, Bartomeu. *Clement Garau Juan (1897-1936): Entre el pinzell i la vara*. Palma: Documenta Balear, 2012, pàg. 328.

¹⁰⁹⁶ «Balears». Diari LA VANGUARDIA (edició de dia 24 de setembre de 1938).

una mena de comitè que s'encarregava de decidir sobre la vida o la mort dels empresonats. Entre els membres d'aquest sinistre grup hi havia Torres Bestard i Barrado Zorrilla.¹⁰⁹⁷ Els informes del cònsol anglès a Mallorca, Alan Hillgarth també apunten els mateixos noms que conformarien una brigada especial de la policia secreta integrada per una trentena d'individus, gairebé la meitat dels quals eren militants de Falange i la resta simples criminals que havien estat reclutats per Zaforteza i protegits per Torre.¹⁰⁹⁸ Aquest escamot seria el responsable de nombrosos assassinats de persones que eren detingudes a casa seva i transportades a un cementeri o una carretera dels afores de Palma o de qualsevol poble de l'illa, així com també d'una gran part de víctimes que eren els presos preventius trets directament de la presó mitjançant una ordre d'alliberament signada per Torres Bestard. Aquestes persones eren lliurades a escamots de falangistes dirigits per Francisco Barrado Zorrilla, que es convertí en un personatge destacadíssim de l'engranatge repressor d'aquest moment. La maquinaria repressiva de Barrado no s'aturà mai de cercar víctimes i conspiradors. Tenia espies infiltrats per tot arreu que li explicaven fil per randa qualsevol reunió, que els semblas sospitosa, qualsevol comentari que servis per iniciar un a investigació. Emprava soldats, policies camuflats, encara que fos un autèntic desconegut. Dels seus comentaris podia esdevenir una detenció immediats i un final incert.¹⁰⁹⁹ El cas més rellevant fou l'estratègia que utilitzà per desmantellar tot l'operatiu que el capellà originari de Llubí, Jeroni Alomar Poquet havia organitzat per ajudar persones amenaçades a fugir de l'illa. La causa judicial núm. 315/1937 explica com espies s'infiltraren en l'organització i aconseguiren la detenció del capella Poquet, Joan Baldú Pascual i Martí Ros García, que foren jutjats i afusellats. Afegir que moltes de les falses tretes gestionades pel cap de Policia Barrado Zorrilla, acabaren vora al cementeri de Porreres.

Una altra figura destacada, a la qual ja ens hem referit, fou el capità metge Vicente Sergio Orbaneja, nebot del general Primo de Rivera. Segons testimonis orals també participava en el trasllat de presos des de la comissaria de Barrado cap a l'indret d'execució: «Una noche se abrió la puerta [es refereix a la presó de Can Mir] y apareció un personaje también tristemente célebre: Orbaneja. Antoni Roca [es refereix a Antonio Roca Lladó], que salga, llamo. Y se lo llevo nunca se supo nada más de él. Sus familiares acudieron a la comisaria de Barrado a pedir informes. Contestaron lo mismo que hicieron con otros desaparecidos, como por ejemplo, el sr. Pastor [es refereix a Dionisio Pastor Balsero] de 63 años de edad y profesor de dibujo del Instituto, contestaron siempre lo mismo: fue puesto en libertad, si no fue a su casa, nosotros no

¹⁰⁹⁷ MASSOT I MUNTANER, Josep. *Aspectes de la Guerra Civil a les Balears*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2002, pàg. 115.

¹⁰⁹⁸ MASSOT I MUNTANER, Josep. *Aspectes de la Guerra Civil a les Balears*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2002, pàg. 115. SUÁREZ SALVÀ, Manuel. *La presó de Can Mir. Un exemple de la repressió feixista durant la Guerra Civil a Mallorca*. Palma: Leonard Muntaner Editor, 2011, pàg. 128. GINARD FERÓN, David. *La repressió a les Balears durant la Guerra Civil*. Quaderns d'Història contemporània de les Balears, núm. 76. Palma: Documenta Balear, 2015, pàg. 20.

¹⁰⁹⁹ SUÁREZ SALVÀ, Manuel. *La historia silenciada. Calvià i Es Capdellà, 1936*. Palma: Leonard Muntaner Editor, 2016, pàg. 69.

podemos saber dónde se ha metido». ¹¹⁰⁰ Segons la documentació del Govern Civil, Antoni Roca Lladó ingressà dia 12 d'agost de 1936 a la presó vaixell Jaume I. Més endavant fou tancat a Can Mir, d'on fou tret dia 13 de gener de 1937 juntament amb vuit persones més, de les quals quatre foren afusellades presumiblement a La Creu de Porreres. Es tracta de Miquel Porcel Torrens, Joan Trian Barceló, Emilio Valenzuela Ortega i Antoni Roca Lladó. Pel que respecte a Dionisio Pastor Balsero, sabem que era de Valladolid, militava al Partit Republicà Federal i era director de l'Escola d'Arts i Oficis de Palma. També era membre de la Lògia maçònica *Renovación* de Palma. Fou detingut i ingressà a la presó del Castell de Bellver dia 2 d'agost de 1936. Després fou traslladat al camp de concentració de Son Catlar de Campos, d'on fou posat en llibertat dia 9 de gener de 1937. Possiblement, el mateix dia fou executat a Porreres. ¹¹⁰¹

Les tretes de presó també comptaren amb la col·laboració d'alguns oficials de l'Exèrcit que formaven part de les composicions dels tribunals franquistes. Afegim el testimoni de Margalida Serra Guiscafré, esposa del mestre d'escola, Bartomeu Matas Alemany que parla d'aquesta relació: «Pude hablar con su juez el señor Feliu [es refereix al jutge militar, Tomàs Feliu Blanes] y me alegró al saber que no le encontraba causa para procesarle. El Auditor de guerra también estuvo conforme. Nos informaron que por Navidades posiblemente estaría con nosotros. Hablé con Barrado, jefe de Policía y me aseguró que era presó gubernativo y sería puesto a disposición del Gobernador Civil a primeros de diciembre». ¹¹⁰² Dies després, Mateu Torres Bestard va signar la posada en llibertat de Bartomeu Matas. Aquesta permís bastava perquè traguessin el reu de la presó i fos eliminat. Dia 15 de gener de 1937, Bartomeu Matas Alemany juntament amb 13 persones més foren tretes de la presó de Can Mir. Una hora més tard foren afusellades a La Creu de Porreres. La seva família no ho va saber fins dos dies després: «No lo supe hasta el 17. Acudí a la cárcel, al gobierno civil, al militar, a policías. La misma contestación por todas partes. Le hemos dado la libertad [...] no supe nada más suyo. Lo más posible es que se cometiera junto con otros en Porreras» ¹¹⁰³ Aquella nit moriren vora el cementiri de Porreres: Miquel Cabot Dolç, Gabriel Camps Colom, Joan Cañellas Capllonch, Rafel Cifre Torres, Jordi Colom Estarellas, Llorenç Coll Sastre, Bartomeu Matas Alemany, Jaume Mateu Siquier, Baltasar Moyà Bauzà, Jaume Ordinas Arrom, Mateu Pascual Fullana, Miquel Pascual Quetglas i Miquel Pericas Bauzà. ¹¹⁰⁴ No es va salvar ningú de la treta.

A banda de la brigada especial, és indubtable el paper que jugaren les Juntes locals formades pel batle del municipi, el cap de Falange i el Jutge Municipal que decidien en molts de casos la sort dels presos del seu poble d'origen, ja que prèviament elaboraven

¹¹⁰⁰ JUNCOSA IGLESIAS, Lamberto. *Del recuerdo de mis recuerdos*, pàg. 77-78.

¹¹⁰¹ SANLLORENTE BARRAGÁN, Francisco. «La causa militar 1.305/1.936 contra la Masonería mallorquina». Palma: Memòria de la Reia Acadèmia mallorquina d'Estudis Genealògics, Heràldics i Històrics. núm. 21, 2011, pag. 139-158.

¹¹⁰² Manuscrit de Margalida Serra Guiscafré.

¹¹⁰³ *Ibidem*.

¹¹⁰⁴ ARM, GC, 771, sig. 193, foli 26.

les llistes de les persones que havien de ser eliminades, així com el presoners que podien salvar la vida. També s'encarregaren de la logística i de l'execució. En el cas de Porreres, sempre fou Falange, que comptava amb el suport d'unitats falangistes de pobles veïnats com Felanitx, Petra, Vilafranca de Bonany, Campos, Montuïri, entre d'altres. Normalment, els dies que s'havien de fer execucions, es feien uns bons sopars on no hi faltava res. Els elements més sanguinaris eren els encarregats de prémer el gallet, però la resta, participava de la vigilància, el transport i l'eliminació de proves. La documentació consultada i algunes entrevistes corroboren la relació entre les agrupacions de la Falange de Porreres i d'altres municipis, així com la seva participació en els fets repressius. En referència a aquests serveis, Jaume Sansó Caldentey aporta un testimoni molt interessant. L'informador, que era propietari d'un vehicle es dedicava al transport públic de persones. Sempre recordava especialment un dels viatges que havia realitzat: «N'he fet molts, però el que em va agradar manco va ser un viatge que vaig fer per als falangistes que el temps del Moviment anaven a fer guàrdia a Can Frasquet a devora Cala Varques. En aquest viatge me va acusar, un home de Vilafranca, d'haver fet viatges de rojos vestits de falangistes; i si no hagués estat per en Pep Diego m'haguessin escabetsat a Can Renya a Porreres [es refereix on estava situat al quarter de Falange de Porreres], però per sort en vaig sortir, d'aquesta».¹¹⁰⁵ Una altra font que testimonia aquest fet són les memòries de Josefa García Martínez, que també afegeixen informacions relatives a la participació d'escamots feixistes de Felanitx i Porreres en tasques repressives: «Por estos días de finales de agosto, una noche pasadas las 11 vinieron falangistas y me hicieron un registro en toda la casa, hasta miraban por debajo de las camas, eran nueve, entre ellos dos de Felanitx, uno que le decían de Can Fava d'es Passeig y otro de Can Milta, los otros eran de Porreras. Uno, ya viejo de más de sensata años, me dijo: -“Mala puta, donde tienes los libros comunistas de tu marido”, otro, más joven, dijo: “hay que matar las raíces” y señalaba a mi hijo que yo tenía en brazos».¹¹⁰⁶ Tot plegat confirma l'implicació de moltes persones dins l'aparell repressiu: autoritats civils i militars, policies, capellans, falangistes, metges, jutges, delators, que es dedicaren a assassinar persones per mitjà de les tretes de presó.

Les tretes de presó o posades en llibertat estan documentades als registres del Govern Civil i a través d'alguns procediments judicials. Els testimonis familiars també certifiquen les desaparicions. Fins i tot, trobam la seva confirmació en el poble originari de les víctimes. En algunes ocasions, els familiars sabien a qui havien de demanar – falangistes i repressors– i, aquests, sabien la resposta exacta, encara que quasi sempre la formulaven com una hipòtesi: «Jo, si fos tu, cercaria per ...». La gent sabia què passava i on els duïen i, també on moriren. Moltes famílies confirmen Porreres com a lloc d'execució. El testimoni més aclaridor i contundent és aportat per l'investigador Manuel

¹¹⁰⁵ SANSÓ CALDENTAY, Jaume. «Repressió i silenci: records macabres d'una Guerra entre germans». Revista MARSOC (edició de dia 21 de novembre de 2016). També es confirma la participació d'elements falangistes de Felanitx amb la repressió de Porreres. ADROVER OLIVER, Aina i CABOT CALÇAPEU, Joan: *Felanitx 1931-1939. República, Guerra i Repressió*, Felanitx, Res Publica Edicions, 2002, pàg. 79 i 84.

¹¹⁰⁶ GARCÍA MARTÍNEZ, Josefina. *Doña Pepita. Memorias de una maestra republicana represaliada en Felanitx durante la Guerra Civil*. Palma: Lleonard Muntaner Editor, 2014, pàg. 54.

Suárez Salvà, després de realitzar nombroses entrevistes a familiars de víctimes de Calvià:

«Dos calvianers, fermats pels canells, fugiren perquè estaven a un costat de la paret de l'església de La Creu de Porreres. S'amagaren dins un camp proper, però van trobar i els portaren a matar-los. [...] Mataven a mon pare, a un conco i a un germà meu. Els dos darrers al cementiri de Palma. El germà cercava mon pare, un falangista calvianer li va recomanar que miràs per Porreres. Quantes vegades més t'ho he de dir que miris a Porreres!» [...] Als anys setanta vaig parlar amb un socialista calvianer, amic del meu padrí, que li va insistir, i fins i tot es va enfadar. Me digué: al teu padrí el mataven a Porreres. Són a Porreres!, els mataven a Porreres!»¹¹⁰⁷

Un altra testimoni important fou aportat per Maria Ventayol filla de Gaspar Macià Ventayol:

«Mon pare era de Campanet [es refereix a Gaspar Macià Ventayol], vivia a La Soledat, al barri Llibertat. Un dia la policia el va anar a cercar a casa seva i el detingueren. Jo era molt petita, tenia 14 mesos, però ma mare me contava que li portava la roba neta a Can Mir, però un dematí, li digueren que ja no hi era. No vàrem saber res més. Durant dies i mesos va cercar la roba al cementiri de Palma i no la va trobar mai. Ma mare va morir pocs anys després. Vaig quedar sola a casa d'uns parents, però mai me no xerraren mai del seu pare. Ma mare sempre plorava. Anys després, un conegut ens va dir que ben segur el se'n dugueren a Porreres».¹¹⁰⁸

Dos testimonis més que corroboren les tretes de presó i els assassinats darrera La Creu son aportats pels familiars de Llorenç Torrens i Marcel·lí Vicens. Llorenç Torrens Bestard era de Binissalem. El van tancar el 1937, quan tenia 66 anys. El seu familiar explica que la seva història personal:

«El repadrí va rebre encàrrecs freqüents de l'Ajuntament de Palma de la mà de l'arquitecte Gaspar Bennàssar, com el treball de la plaça de Toros. Al cafè, sempre l'esperaven perquè llegís en veu alta el diari. Durant la guerra, el tancaren a Can Mir, on va passar dues setmanes tancat amb els seus dos fills -el meu pare i el meu oncle-, que ja hi eren abans. Un vespre, van dir alguns noms en veu alta. El padrí va sortir de la presó aquell mateix vespre i els fills s'hi van quedar. Ells van escriure de seguida a casa, però la carta va tardar en arribar. La viuda ja sabia el que havia passat. Un amic de la família va veure el cos de Llorenç Torrens Bestard estès a Porreres. No els havien

¹¹⁰⁷ Testimoni de Francesca Pallicer, Michael Amengual, Jaume Pellicer i Gaspar Pellicer, facilitats per Manuel Suárez Salvà.

¹¹⁰⁸ Testimoni de Maria Ventayol, filla de Gaspar Macià Ventayol. Aquesta persona fou posada en llibertat de la presó de Can Mir el 22 de gener de 1937 juntament amb 12 persones, de les quals 8 foren afusellades a La Creu de Porreres. Es tracta de Joan Cunill Esteve, Guillem Frau Moragues, Mariano Galiana Galiana Josep Galmez Ribot, Melcior Hernández Moll, Joan Llosa Campomar, Cosme Llobera Pellicer i Gaspar Macià Ventayol. El mateix dia tragueren de la Presó Provincial, Gabriel Ferriol Gelabert, que també fou assassinat a Porreres. ARM, GC, 711, sig. 290 i 291, foli 30.

enterrat encara. Al meu padrí li havien fet un tall a la mà. Penso que es va resistir a baixar del camió».¹¹⁰⁹

La nit de dia 5 de gener de 1937, Marcel·lí Vicens Mateu fou detingut a casa seva i portat a la Comissaria de Policia, on li feren un interrogatori. La seva néta explica que: «més tard, el feren pujar en un camió en direcció a Porreres. Aquell camió va fer una parada a l'Església de Santa Magdalena de Palma [possiblement es refereix a la comissaria de Policia que estava situada prop de la citada església], però els ocupants no hi van baixar. Una germana del meu padrí el va veure dins el camió; per això sabem què va passar. La meva padrina no en va saber res més».¹¹¹⁰

La documentació del Govern Civil (Registre 3r d'Ordre Públic) és la font més important per determinar les persones que foren posades en llibertat de les presons de Palma i que presumiblement foren assassinades a Porreres. Aquesta documentació ens ha servit per explicar l'enrevessat tema de les tretes de presó. A més, aporta noms i llinatges de les persones que ingressaren als diferents centres penitenciaris establerts a Palma entre el mes de juliol de 1936 i l'abril de 1937 i que foren falsament alliberades. Però sobretot, ens informa de la planificació, de la sistemàtica de les sortides (amb assassinats o no) i de la seva existència. No obstant això, cal advertir que aquest registre documental és incomplet perquè no inclou totes les tretes -algunes d'elles s'han pogut documentar per altres vies-, ni permet identificar-les.

Per aquest motiu, desconeixem el nombre exacte de víctimes que perderen la vida a Porreres, si bé, hem de mencionar que al llarg de la nostra trajectòria investigadora hem pogut aportar diferents xifres tot i que pensam, no són definitives. L'any 2007, l'estudi *Porreres, desfilades de dia, afusellaments de nit* confirma la mort de 74 persones, 5 d'elles eren dones.¹¹¹¹ Quatre anys després, un treball conjunt amb Manuel Suárez Salvà ens va servir per aportar noves conclusions i documentar un total de 122 víctimes, que amb tota probabilitat foren assassinades a La Creu de Porreres, la major part d'elles, posades en llibertat dels principals centres penitenciaris de Palma.¹¹¹² L'estudi biogràfic sobre la figura del qui fou darrer batle de la República de Porreres ens va permetre afirmar que el nombre de persones afusellades seguia augmentant i es situava entorn a les 120 persones.¹¹¹³ L'any 2011, el treball d'investigació *Les fosses de la repressió a Mallorca. Mapa de fosses de Mallorca* elaborat per l'Associació Memòria de Mallorca i coordinat per Manuel Suárez Salvà va suposar un passa molt important amb la quantificació i identificació de les víctimes de la repressió de la Guerra Civil a

¹¹⁰⁹ Testimoni de Llorenç Bestard Far.

¹¹¹⁰ Testimoni de Jerònia Mascaró Vicens.

¹¹¹¹ GARÍ SALLERAS, Bartomeu. *Porreres, desfilades de dia, afusellaments de nit*. Palma: Documenta Balear, 2007, pàg. 314.

¹¹¹² GARÍ SALLERAS, Bartomeu i SUÁREZ SALVÀ, Manuel. «La Creu de Porreres i les tretes de presó (juliol de 1936-abril de 1937)». Actes de les III Jornades d'Estudis Locals. Edicions Ajuntament de Porreres, 2011, pàg. 196.

¹¹¹³ GARÍ SALLERAS, Bartomeu. *Clement Garau Juan (1897-1936): Entre el pinzell i la vara*. Palma: Documenta Balear, 2012, pàg. 336.

Mallorca. Amb l'elaboració de l'informe de localització de la fossa de Porreres varem poder aportar un total de 118 víctimes, amb noms i cognoms i les dates de la seva desaparició.¹¹¹⁴ De totes maneres, aquesta xifra ha canviat considerablement. Adjuntam un quadre sobre la temporalització de les tretes de presó i les víctimes:¹¹¹⁵

DATA DE LA MORT	CIRCUMSTÀNCIES DESAPARICIÓ	NOM
19/08/1936	Treta Can Mir	Sebastià Estades Cañellas
11/09/1936	Segrest	Nicolau Fiol Pou
14/09/1936	Treta Can Mir	Jaume Nadal Cañellas
19/09/1936	Treta Presó Provincial	Antoni Miquel Nicolau
15/10/1936	Treta Castell de Bellver	Joan Lliteras Brunet
18/10/1936	Tret de Can Mir	Antoni Marquès Llull
06/10/1936	Treta Castell de Bellver	Joan Mateu Ferrer
00/11/1936	?	Magí Amengual Morey
00/11/1936	Segrest	Joan Roca Escandell
04/11/1936	Treta Castell de Bellver	Joan Fullana Ramis
10/11/1936	Treta Can Mir	Miquel Sampol Rosselló
10/11/1936	Treta Presó Provincial	Antoni Sastre Garcias
19/11/1936	Treta Castell de Bellver	Joan Mateu Vallés
26/11/1936	Treta Can Mir	Joan Llabrés Vives
24/12/1936	Treta Can Mir	Joan Sans Fiol
04/01/1937	Treta Castell Bellver	Jaume Bauzà Far, Francisco Cabell Jurado, Emilio García-Peñuela Orgaz, Antonio González Rodríguez, Josep Julià Jaume, Joan Mas Fiol, Joan Mercant Rebassa, Joan Monserrat Parets, Miquel Monserrat Parets, Valentín Monzó Bartual
05/01/1937		Domingo Barceló Barceló, Sebastià Cabrer Barceló, Gabriel Cabrer Calafell, Arnau Martorell Terrassa, Mateu Pallicer Estades, Domingo Rigo Veny, Antoni Terrassa Cañellas, Sebastià Vicens Palmer
05/01/1937	Treta Presó Can Sales	Catalina Pasqual Flaquer, Belarmina González Rodríguez, Antònia Pasqual Flaquer, Maria Pasqual Flaquer, Aurora Picornell Femenias

¹¹¹⁴ GARÍ SALLERAS, Bartomeu. «Fitxa de la fossa comuna del cementeri municipal de Porreres». SUÁREZ SALVÀ, Manuel (Coord.). *Les fosses de la repressió. Mapa de les fosses comunes de Mallorca (1a part)*. Palma: Govern de les Illes Balears i Associació Memòria de Mallorca, 2011, pàg. 226-235.

¹¹¹⁵ Elaboració pròpia a partir de les fonts esmentades.

07/01/1937	Treta Comissaria Policia	Bartomeu Navarro Campomar, Marcellí Vicens Mateu
08/01/1937	Treta Castell de Bellver	Jaume Capó Amengual, Antoni Nicolau Jiménez, Joan Perelló Serra, Ignasi Picornell Femenias, Joan Prats Ramon, Miquel Ques Torrens, Miquel Rigo Abraham
09/01/1937	Treta Can Mir	Joan Àvila Sánchez, Guillem Forniers Vitaller, Simó Fullana Font, Ramon Fuster Rojo
09/01/1937	Camp concentració Font Santa	Dionisio Pastor Balsero
09/01/1937	Treta Castell de Bellver	Josep Lluís Stengel Boscà, Manuel Suárez Atienza, Jaume Valls Segura, Julià Vila Amengual, Guillem Villalonga Ramon
10/01/1937	?	Pere Grau Dausset
12/01/1937	?	José Agapito Bonnín Segura
13/01/1937	Treta Can Mir	Miquel Porcel Torrens, Antoni Roca Lladó, Joan Trian Barceló, Emilio Valenzuela Ortega
15/01/1937	Treta Can Mir	Miquel Cabot Dolç, Gabriel Camps Colom, Joan Cañellas Capllonch, Rafel Cifre Torres, Antoni Coll Sastre, Llorenç Coll Sastre, Jordi Colom Estarellas, Bartomeu Matas Alemany, Jaume Matheu Siquier, Baltasar Moyà Bauzà, Jaume Ordinas Arrom, Mateu Pasqual Fullana, Miquel Pasqual Quetglas, Miquel Pericas Bauzà
15/01/1937	Treta Castell de Bellver	Ramon Lacomba Esteva
19/01/1937	Treta Can Mir	Miquel Serra Salom
22/01/1937	Treta Can Mir	Joan Cunill Esteve, Guillem Frau Moragues, Mariano Galiana Galiana, Josep Galméz Ribot, Melchor Hernández Moll, Cosme Llobera Pellicer, Joan Losa Campomar, Gaspar Macià Ventayol
22/01/1937	Treta Presó Provincial	Gabriel Ferriol Gelabert
00/02/1937	Treta Can Mir	Miquel Morey Rosselló
00/02/1937	Falange Lluçmajor	Antoni Company Oliver
01/02/1937	Falange Lluçmajor	Joan Caldes, Bartomeu Fullana Garau
03/02/1937	Treta Can Mir	Joan Sastre Terrassa

04/02/1937	Comissaria Policia	Tomàs Seguí Seguí
04/02/1937	Treta Can Mir	Pau Suau Riera
09/02/1937	Treta Can Mir	Llorenç Martorell Suárez, Antoni Recaredo Buenaventura, Damià Recaredo Rigo
10/02/1937	Treta Can Mir	Jordi Amengual Ballester, Isaias Bejarano Hernández
10/02/1937	Treta Castell de Bellver	Josep Roca Capó, Bartomeu Servera Terrassa
12/02/1937	Treta Can Mir	Miquel Martorell Fiol
16/02/1937	Falange Lluçmajor	Francesc Oliver, Joan Oliver, Pere Ramon Puigserver Pons, Mateu Salvà Garau, Magí Vidal Ferrer
05/03/1937	Treta Presó Provincial	Jaume Mas Antich
06/03/1937	Treta Can Mir	Vicenç Miquel Piris, Llorenç Muntaner Riera
10/03/1937	Treta Castell de Bellver	Miquel Serra Sancho
12/03/1937	Treta Can Mir	Rafel Llompart Reynés, Andreu París Martorell, Antoni Sancho Forges, Emili Sancho Forges, Josep Sancho Forges
15/03/1937	Treta Can Mir	Bernat Mateu Ferrer
18/03/1937	Treta Can Mir	Ramon Rodríguez Quiroga, Bartomeu Rosselló Guardiola, Antonio Rubio Aragón, Antoni Sureda Colom, Francesc Thomàs Torres, Francesc Thomàs Terrassa, Llorenç Torrens Bestard, Antoni Trobat Oliver, Miquel Villalonga Nicolau
23/03/1937	Treta Can Mir	Joan Pons Alomar
24/03/1937	Treta Can Mir	Francesc Jaume Vidal
05/05/1937	Treta Castell de Bellver	Antoni Jordà Oliver
20/10/1937	Treta?	Rafel Amengual, Joan Lliteras, Pere Ramonell
17/04/1938	Treta Can Mir	Jaume Janer Coll
Sense data	Treta Castell de Bellver	Llorenç Ferragut Pericas, Jaume Valls Segura
Sense data	Treta?	Pau Bosch

Després de les dades aportades hem d'assenyalar una sèrie de circumstàncies relacionades amb les execucions de Porreres. Observam, en primer lloc, que la periodització dels assassinats vinculants amb les tretetes de presó s'iniciaria a partir de finals d'agost de 1936 i finalitzaria pel mes d'abril de 1938. Hem d'establir una fase de màxima intensitat que es situaria entorn els primers mesos de 1937. En segon lloc, la

xifra de víctimes que foren assassinades a La Creu de Porreres arribaria a un total de 137 persones. Les tretes més nombroses foren les que corresponen als dies 4 i 15 de gener de 1937, amb 10 i 15 persones respectivament, i dia 18 de març de 1937, quan foren posades en llibertat, 9 persones. Una altra observació molt important és que tal com explicava la persona encarregada de realitzar les inhumacions al cementiri de Porreres, quasi mai coincidiren les execucions amb una defunció “normal”. En aquest sentit, podem afirmar que entre el mes d’agost de 1936 i l’abril de 1938, es realitzaren més de 40 tretes de presó que foren desplaçades cap a La Creu de Porreres. D’aquestes, trobam alguna coincidència pel mes d’octubre, novembre i desembre de 1936, però cap coincidint amb els moments més àlgids. Això indica que les tretes s’acordaven amb antelació. Un fet que demostra la planificació de l’eliminació. Una darrera consideració, és que la major part de les víctimes han estat documentades amb el registre de sortides del Govern Civil de les Balears. Ara bé, n’hi ha d’altres que s’han documentat amb els procediments judicials i els registres civils. Afegim alguns exemples del que exposam.

Damià Recaredo Rigo, era fill d’Antoni Recaredo Buenaventura i Miquela Rigo Rotger. Militava a les Joventuts Socialistes Unificades. L’11 de setembre de 1936 fou detingut als afores de Palma i tancat al vaixell Jaume I. Dia 14 de setembre, el traslladaren a la presó de Can Mir. L’endemà declarà davant l’autoritat judicial que dia 18 de juliol havia intentat viatjar cap a Barcelona amb el grup de mallorquins que anaven a l’Olimpíada Popular, però no ho va aconseguir. Al mateix dia, va assistir a un ball organitzat per les Joventuts Socialistes. Dia 19, al migdia, es va dirigir a la Casa del Poble per saber notícies de l’alçament militar. Allà es va assabentar que les notícies poc esperançadores i va decidir refugiar-se a foravila, a una casa situada a la carretera Palma-Llucmajor, que era propietat de Miquel Lliteres Pons, pare de la seva companya. Després va explicar que dia 11 de setembre fou detingut per membres de Falange i traslladat a la comissaria de Policia. Dia 26 de desembre, l’Auditor de Guerra ordenà «sobreser provisionalmente la causa poniéndose el detenido a disposición del Gobernador Civil, significándole que se hace así porque tanto la Guardia Civil como la policía convienen en la mala conducta y antecedentes del mismo, tenido como peligroso».¹¹¹⁶ Dia 8 de gener de 1937, un dia abans de la seva treta, el director de la presó de Can Mir li comunicà que quedava a disposició del governador civil, acusat de desafecció. Un dia després, fou tret de Can Mir juntament amb el seu pare, Antoni Recaredo Buenaventura. Un testimoni ens acosta a la personalitat d’Antoni i Damia Recaredo i a la brutalitat que significaven les tretes: «Recaredo y su padre a pesar de la seria adversidad del momento, estaban siempre de buen humor y cada día, a horas diferentes, se vestían con sus mejores vestidos que guardaban en sus maletas. Se acicalaban peinados, corbata, en fin, como si fueran a salir, y talmente con su maleta en la mano atravesaban el gran hall de nuestra prisión, como si les hubieran liberado. Un día, salieron para caer acribillados

¹¹¹⁶ AMDM, causa núm. 58/1.936.

a balazos ante la pared del cementerio».¹¹¹⁷ La mateixa nit també fou tret de can Mir, Llorenç Martorell Suárez.¹¹¹⁸

Jaume Mas Antich era de Campos, però residia a Artà, ja que estava casat amb l'artanenca, Maria Sureda Sureda. Dia 20 d'agost de 1936 va ser detingut i, després de passar uns dies tancant als calabossos del convent d'Artà fou traslladat a la presó Provincial de Palma, juntament amb Llorenç Amorós Sansó i Miquel Oleo Sureda. Dia 5 de març de 1937 fou tret de la presó i assassinat a Porreres. Segons el *Diccionari Vermell*, el posaren en llibertat juntament amb Llorenç Muntaner i Vicenç Miquel Piris.¹¹¹⁹ El 10 de desembre de 1941, el butlletí del Bisbat de Mallorca publicà un edicte segons el qual i a sol·licitud de l'esposa de Jaume Mas, s'inicià l'expedient per declarar la mort presumpta de Jaume Mas. Maria Sureda, sabent que el seu espòs havia mort, tot i que no en tenia constància oficial, desitjava poder contreure nou matrimoni. A l'expedient s'hi diu que, segons ella, va ser detingut dia 20 d'agost, que va ser ingressat a la presó provincial i que havia sortit en llibertat el 5 de març de 1937. El rector d'Artà, Mn. Lliteras, va fer indagacions i informà que:

«Solicitados informes del Capellán de la Prisión Provincial me comunica que: en el libro diario de salidas y en fecha de 5 de marzo de 1937, consta que dicho fulano salió en libertad... bastante entrada la noche. Hablando con un conocido suyo me dice que recuerda su salida y que fue una de aquellas que se hacían con fin desconocido. Por todo lo cual considero cierta la muerte del interesado, Jaime Mas Antich, acaecida día 5 de marzo de 1937».¹¹²⁰

Així definien el que s'ha conegut com les tretes de la presó: «salidas que se hacían con fin desconocido».

Pel que fa a Vicenç Miquel Piris i Llorenç Muntaner Riera. El primer era regidor de la Comissió Gestora del Front Popular d'Artà. Fou detingut per la Guàrdia Civil dia 23 de setembre de 1936. L'endemà ingressà a la presó de Manacor. La justícia franquista li va obrir el procediment judicial núm. 921/1936, la qual l'acusava –segons els informes del batle d'Artà i la Guàrdia Civil– de ser persona extremista exaltada. Dia 4 de gener de 1937, l'Auditor de guerra resol sobreseure la causa i proposa que quedàs a disposició judicial. L'1 de febrer ingressà a la presó de Can Mir. El mes de maig de 1937, la seva esposa explica la seva posada en llibertat dient que «su marido se hallaba en Palma en la casa Mir que está cerca de las estaciones y que desde que lo sacaron de allí hace más de un mes no sabe dónde se halla porque no ha sabido nada más de él». Dia 5 de juliol de

¹¹¹⁷ JUNCOSA IGLESIAS, Lamberto. *Del recuerdo de mis recuerdos*, pàg. 60.

¹¹¹⁸ ARM, GC, 771, sig. 580, foli 40.

¹¹¹⁹ CAPELLÀ FORNÉS, Llorenç. *Diccionari Vermell*. Palma: Editorial Moll, pàg. 104 i 111. ANTICH SERVERA, Rafael. *Memòria. Als republicans víctimes de la repressió feixista a Algaida durant la Guerra Civil de 1936*, Col·lecció Pere Capellà, núm. 3. Algaida: Edicions Ajuntament d'Algaida, 1993, pàg.115-117.

¹¹²⁰ MOREY SUREDA, Jaume. *Artà. Llarg camí cap el desastre*. 2 volums. Palma: Documenta Balear, 2016, pàg. 179. Vegeu apèndix documental.

1941, quatre anys després de la seva desaparició, Joana Aina Ferrer Mascaró, la seva esposa declarava que fou posat en llibertat dia 6 de març de 1937 i «desde entonces no han vuelto a saber noticia alguna de él, por lo que se ve imposibilitada de aportar el lugar donde se allá».¹¹²¹

Llorenç Muntaner Riera, també era d'Artà i President de la Joventut Socialista Artanenca. El 15 d'agost fou detingut juntament amb Llorenç Grau Sureda i traslladats a la presó del Castell de Bellver. Unes anotacions manuscrites realitzades per membres de Falange a la relació de persones d'entitats i persones d'Artà elaborada el 15 d'octubre de 1936 i publicades al Butlletí Oficial de la Província de les Balears de dia 3 de novembre de 1936, apareix el seu nom indicat que «De la Juventud Socialista Artanense, Contador. Lorenzo Muntaner. Detenido, puesto en libertad y sin llegar a su domicilio».¹¹²² Sembla que fou posat en llibertat el mateix dia que Vicenç Miquel Piris.

Al marge dels procediments judicials, la documentació de l'Arxiu Municipal de Porreres també ens ha facilitat alguna informació sobre algunes persones que varen desaparèixer durant la Guerra Civil. Adjuntam l'acta de defunció de dues víctimes executades a Porreres. La primera es refereix a la mort d'Antoni Trobat Oliver d'Algaida. La seva acta de defunció diu: «Antonio Trobat Oliver, hijo de Bartolomé y Catalina, casado, falleció en Porreras el 4 de setiembre de 1937 por muerte violenta, a consecuencia de las heridas producidas por disparos de ametralladora».¹¹²³ La segona és de Joan Pons Alomar de Campanet, que va morir darrera l'oratori de la Santa Creu de Porreres per «causa violenta el dia 22 de març de 1937».¹¹²⁴ Com podem veure, els registres certifiquen l'assassinat, la causa de la mort i l'enterrament de dues víctimes de la repressió de la Guerra Civil. Aquestes persones foren enterrats de manera clandestina i il·legal a la fossa comuna del Cementeri Municipal de Porreres.

Una darrera observació que cal tenir en compte és que no totes les persones que moriren a Porreres estan relacionades amb les tretes de presó. Algunes foren tretes de dipòsits municipals, de quarters de Falange i, fins i tot, de camps de concentració. Un dels casos més significatius fou la detenció i assassinat d'homes de Calvià. Dia dos de gener de 1937, un escamot de falangistes de Calvià encapçalats per Mateu Quetglas i Antoni Serra va detenir vuit veïns del municipi. Alguns familiars recorden la batuda falangista: «Encara ara avui, quan toquen a la porta, em trastorn».¹¹²⁵ Els detinguts eren: Domingo Barceló Barceló, Sebastià Cabrer, Gabriel Cabrer Calafell, Arnau Martorell Terrassa, Domingo Rigo Veny, Antoni Terrassa Cañellas, Sebastià Vicens Palmer i Mateu Pallicer Estades. Aquests homes foren carregats a un camió i transportats al camp de concentració de Sa Coma, a Es Capdellà, i per Andratx. La matinada del dia dels Reis

¹¹²¹ *Ibidem*, pàg. 209, 211 i 212.

¹¹²² *Ibidem*, pàg. 219. Vegeu apèndix documental.

¹¹²³ AMPo, Registre Civil de Porreres, llibre de defuncions, tom núm. 38, foli 374.

¹¹²⁴ AMPo, Registre Civil de Porreres, llibre de defuncions, tom 38, foli 369

¹¹²⁵ Testimoni de Margalida Estades, filla de l'assassinat, germana i neboda dels dos afusellats durant el mes d'octubre del 36.

de 1937 serien assassinats al cementiri de Porreres. Aquell mateix dia, un grup de feixistes va comparèixer a un bar de Calvià i conformaren les execucions al seu propietari: «Els va demanar on anaven en aquelles hores i li contestaren que venien de fer una cacera grossa a Porreres i que havien mort una gentada. A continuació, li feren la llista dels calvianers assassinats feia poques hores».¹¹²⁶ Aquesta va ser la cacera de la qual se sentien orgullosos els falangistes calvianers, encapçalats, segurament, per Antoni Serra, amic del terratinent feixista, Lluís Sitjar Castellà.

La causa militar 1305/936 anomenada contra la maçoneria mallorquina que fou estudiada per Francisco SanLlorente Barragán ens parla de l'assetjament, detenció i assassinat d'un grup de persones de les lògies maçòniques de Mallorca.¹¹²⁷ Algunes d'elles foren tretes dels camps de concentració i probablement executades a Porreres. A finals de juliol de 1936, un grup de militants del partit Acció Popular dirigits pels oficials d'Artilleria, Pasqual i Antoni Zaforteza Villalonga entraren a la seu de les lògies *Renovación* i *Pitágoras* de Palma, on incautaren tota la documentació. Un temps després –com era de costum– els papers foren emprats per realitzar nombroses detencions. Entre els detinguts hi trobam: el catedràtic i director de l'Escola d'Arts i Oficis, Dionisio Pastor Valsero; el secretari de la Lògia Pitàgores, Josep Vidal Rosselló; el catedràtic Josep Maria Olmos Escobar; el professor i catedràtic de Matemàtiques, Antoni Garau Bover, l'escultor Juan Barberán Castro-Nuño; Llorenç Serra Siquier, Miquel Àngel Colomar Moyà, José Agapito Segura Bonnín, Jaume Valls Segura, Lluís Andreu Alcover, Joan Aguiló, Pere Garau Dauset, Luis Rodríguez Fernández, Eduardo López Bermejo, Manuel Moreiras Fernández, Antoni Meneu Piña, entre d'altres. Més endavant, algunes d'aquestes persones foren executades i/o afusellades. Aquest fou el cas del professor de l'Institut d'Inca, Antoni Garau Bover i del professor alacantí, Josep Maria Olmos Escobar. El primer fou assassinat als afores del terme municipal d'Algaida dia 13 de setembre de 1936. El segon fou afusellat per un escamot de Falange al cementeri de Palma dia 3 de novembre de 1937, després de ser condemnat a mort per un tribunal franquista.

¹¹²⁶ Testimoni de Beneta Verger Cabrer. SUÁREZ SALVÀ, Manuel. *La historia silenciada. Calvià i Es Capdellà, 1936*. Palma: Leonard Muntaner Editor, 2016, pàg. 176.

¹¹²⁷ De l'aportació de Francisco SanLlorente, sabem que a partir de l'informe del coronel Giménez Porras, cap dels camps de concentració que entre el mes de gener i el març de 1938 hi havia tancats a les presons i camps de concentració de Mallorca les següents persones, totes acusades de pertànyer a lògies maçòniques els maçons: Vicenç Bennassar Rami, Miquel Àngel Colomar Moyà i Joan Salas Ginard a la presó de Can Mir; Miquel Porcel Miró a la presó militar de la Missió; Francisco Mulet Alcover al Fort d'Illetes; Jaume Oliver Flexas al Fort d'Enderrocat i Bartomeu Duran Caldentey, pres que estava ingressat a l'Hospital Provincial de Palma. Eduardo López Bermejo al estava tancat al camp de concentració d'Alcúdia; Jaume Bosch Alemany al camp d'Espinegar; Jaume Comas Cladera, Antoni Guerrero Cordero, Claudio Guerrero Padilla, Manuel Moreiras Fernández, Francesc Pla Duix, Nilo Sans Catany i Bartomeu Terrades Estarellas a Capicorb Vell; Matías Florit Sastre al Port de Pollença; Antoni i Gabriel Meneu Piña a Son Catlar i Josep Pons Bestard a Es Cap Gros (Alcúdia). Per altra banda hem d'indicar que foren assassinats, Antoni Coll Sastre, Angel Fernández Lafont, Pere Grau Dauset, Joan Matas Soler, Dionisio Pastor Balsero, Antoni Roca Alemany, José Agapito Segura Bonnín, Jaume Valls Segura, Josep Maria Olmos Escobar, Antoni Garau Bover i Vicenç Bennasar Ramis.

D'altres persones que pertanyien a les lògies foren tancades a les presons de Palma i camps de concentració i, més endavant posades falsament en llibertat i assassinades. Dia 27 de gener de 1938, el Tinent Coronel Giménez Porras, cap dels Camps de concentració i batallons de treballadors (Unitats disciplinàries) comunicava al Jutge Instructor de la causa 1305/936 que el maçó, Antoni Meneu Piña estava tancat al camp de concentració de Son Catlar de Campos i, que el presoner Dionisio Pastor Balsero «había sido puesto en libertad por orden del Ilmo. Sr. Delegado Militar de Orden Público el 9 Enero 1937».¹¹²⁸ Dionisio Pastor fou detingut dia 2 d'agost de 1936 i tancat al Castell de Bellver. Posteriorment fou traslladat al camp de Sont Catlar a Campos, d'on fou posat en llibertat. El mateix dia fou assassinat presumiblement a Porreres per un grup de paramilitars falangistes que, prèviament havien estat avisats. Aquest ofici judicial, demostra que les execucions extrajudicials que acabaren vora el cementeri de Porreres seguiren fins ben entrat l'any 1938. També demostra la implicació d'autoritats d'alt nivell, com els jutge instructors i el Delegat de Seguretat Interior, d'Ordre Públic i Inspecció de Fronteres, el comandant d'Artilleria, Victor Enseñat Lázaro que substituï a Barrado Zorrilla l'1 d'abril de 1937. Al mateix temps, certifica que les tretes no es limitaren únicament a treure persones de les presons, sinó també dels camps de concentració.

El mateix cas es repeteix amb l'assassinat, els dies 10 i 12 de gener de 1937, de Pere Grau Dauset i José Agapito Segura Bonnín. El primer fou detingut l'11 de setembre de 1936 i tancat al vaixell presó Jaume I, d'on desapareix el seu rastre.¹¹²⁹ Del segon sabem molt poques coses, però no és pot descartar que fos internat a un camps de concentració i també posat falsament en llibertat. Segons l'ofici citat anteriorment, també posaren en llibertat, Llorenç Coll Sastre i Jaume Valls Segura. Antoni Coll fou tret de Can Mir dia 15 de gener de 1937 juntament amb Miquel Cabot Dolç, Gabriel Camps Colom, Joan Cañellas Capllonch, Rafel Cifre Torres, Jordi Colom Estarellas, Bartomeu Matas Alemany, Jaume Mateu Siquier, Baltasar Moyà Bauzà, Jaume Ordinas Arrom, Mateu Pascual Fullana, Miquel Pascual Quetglas, Miquel Pericas Bauzà i Ramon Lacomba Esteve del Castell de Bellver.¹¹³⁰ Tots foren assassinats a La Creu de Porreres. Mentre que Jaume Valls Segura fou detingut dia 21 de juliol de 1936 i posat en llibertat del Castell de Bellver dia 9 de gener de 1937 juntament amb Josep Stengel Boscà, Manuel Suárez Atienza Guillem Villalonga Ramon i Julià Vila Amengual.¹¹³¹ També foren executats a Porreres.

Sembla –les xifres de víctimes així ho indiquen– que les execucions massives vora el cementeri Municipal de Porreres acabaren al mes d'abril de 1937, coincidint amb la substitució de Mateu Torres Bestard i Francisco Barrado Zorrilla. Dia 20 de març de

¹¹²⁸ SANLLORENTE BARRAGÁN, Francisco. «La causa militar 1305 / 936 contra la Masonería mallorquina». Palma: Memòria de la Reia Acadèmia mallorquina d'Estudis Genealògics, Heràldics i Històrics. núm. 21, 2011, pag. 150.

¹¹²⁹ ARM, GC, 770, sig. 1.415, foli 70.

¹¹³⁰ ARM, GC, 771, sig. 193, foli 26.

¹¹³¹ ARM, GC, 771, sig. 114, foli 23.

1937, Torres Bestard va enviar una comunicació a Madrid, en la qual indicava que a l'illa ja no hi havia presoners que poguessin ser qualificats com perillosos. Per tant, havia assolit el seu objectiu de fer net les presons. En aquest moment, s'entra en una nova etapa de la repressió de relativa suavització, en què les execucions extrajudicials passaren a ser un fenomen aïllat. Disminueixen les tretes de presó i els segrests i són les sentències a pena capital dictades pels tribunals franquistes que prevaleixen. Segons Ginard Ferón i Massot i Muntaner, aquesta normalització no fou exclusiva de Mallorca ni tan sols de la zona rebel, sinó que féu part del procés de centralització del poder polític que experimentaren aleshores ambdós bàndols. En tot cas, la substitució al capdavant del Govern Civil de Torres Bestard per l'aristòcrata tradicionalista Josep Quint Zaforteza, el 25 de maig de 1937, coadjuvà el fet que la repressió indiscriminada s'al·leujàs. De totes maneres i com hem vist, podem afirmar que no acabaren els trasllats de persones a La Creu de Porreres, sinó que s'allargarien, al manco, fins el mes d'abril de 1938. Alguna documentació dispersa ho confirma. Citam dos exemples:

«Milicia de Falange Tradicionalista y de las JONS

Jefatura Provincial de Baleares

Negociado: sumarísimo de Guerra

Número: Doce

20 de octubre de 1937.

Proceda inmediatamente al cumplimiento de la sentencia capital de los detenidos, Pedro Ramonell (alias Corro), Juan Lliteras y Rafael Amengual tras su conducción al cementerio de Porreras.

Ordena Camarada Jefe de la Centuria

[Signat] Busquets». ¹¹³²

«Milicia de Falange Tradicionalista y de las JONS Palma.

Jefatura Provincial de Baleares

Negociado: convictos de ayuda a la rebelión

Número: Doce

Palma, 10 de abril de 1938 II Año Triunfal. Proceda inmediatamente a retirar del servicio a los camaradas Camacho, Amengual, Fortuny y Darder que participaron en la conducción de sospechosos, el jueves pasado al cementerio de Porreras.

Ordena Camarada Jefe de la Centuria

[Signat] Busquets ». ¹¹³³

A banda de les execucions que es realitzaren a Porreres hem d'afegir les que es varen cometre a la capital i altres municipis de Mallorca. Durant el mes d'octubre de 1936 foren executades més de 70 persones de les quals 10, són víctimes sense identificar. Observam dos fets importants. En primer lloc, que disminueixen el nombre d'execucions a Palma. En segon lloc, es comencen a dur a terme, els primers afusellaments per sentències a pena capital. Entre el mesos de novembre i desembre, segueix la tendència a la baixa i cada vegada més agafa el protagonisme la Part Forana,

¹¹³² Document cedit per l'Associació Memòria de Mallorca. Vegeu apèndix documental.

¹¹³³ Document cedit per una persona que vol mantenir el seu anonimat. Vegeu apèndix documental.

molt especialment, a partir del mes de gener de 1937. És important assenyalar que es continuen aplicant els passejos de la mort o segrests, modalitats repressives que es combinen amb les tretes de presó. Citam alguns exemples. Dia 25 de gener de 1937, fou trobat un cadàver en signes de violència a la zona de Can Pastilla, coneguda com *Las Maravillas*. Uns dies més tard, Jaume Alemany Bonet, Gaspar Alemany Font, Sebastià Ensenyat Joan, Josep Salvà Jofre i Andrés Ruiz Duarte d'Andratx foren trobats morts al camí de Gènova, vora sa Teulera. Totes aquestes víctimes foren enterrades a la zona de *hoyos* del cementeri municipal de Palma.¹¹³⁴

Els mesos de gener a abril de de 1937, són els moments de màxima difusió de les falses tretes de presó. Tot i aquest fet, constatam l'assassinat d'una desena de persones a Palma en el transcurs del primer mes de l'any 37. Totes les víctimes foren soterrades a la fosses comunes del fossar palmèsà, exceptuant el cas del soldat campaner Guillem Adrover Mascaró que es va suïcidar a la presó militar del Fort d'Illetes dia 21 de gener de 1937 fou soterrat a la cripta militar.¹¹³⁵ En el transcurs del mes de febrer, únicament constatam a Palma, l'afusellament del batle republicà de Palma, Emili Darder Cànaves; el diputat socialista, Alexandre Jaume Rosselló; el batle d'Inca, Antoni Mateu Ferrer i l'empresari d'Alcúdia Antoni Maria Ques Ventayol. Aquestes persones foren executades el 24 de febrer de 1937.¹¹³⁶ Entre el mes de març i abril de 37, 6 persones foren inhumades al cementeri de Palma procedents del Fortí d'Illetes. Són víctimes relacionades amb els consells sumaríssims de guerra. És indubtable, en aquests moments, el protagonisme de La Creu de Porreres, on foren eliminades unes 115 persones.

Tot i les xifres exposades, encara hi ha moltes incògnites que envolten el misteri de la paret de darrera del petit oratori de Porreres situat al costat del cementeri municipal. Com hem intentat exposar, les darreres investigacions aporten documents i testimonis clarificadors sobre el destí final de les persones que foren posades en llibertat de les presons de Palma, víctimes d'una repressió amagada. Aquest tipus d'eliminació s'allargà durant molts anys, massa anys. L'absència d'identificació dels cadàvers i la desinformació de les autoritats va provocar una total desorientació entre els parents de les víctimes que no aconseguiren cap informació. De totes maneres, en alguns casos, els familiars de les persones que presumiblement foren afusellades a Porreres aconseguiren enregistrar la seva mort, tot i que ho hagueren de sol·licitar formalment. El 5 de març de 1962, un familiar de Domingo Barceló Barceló de Calvià va enviar «un escrit al capità general de les Balears en què demanava si, amb la descripció que els adjuntava, podien localitzar el cos de Domingo Barceló d'entre tots els desapareguts. Els va explicar que al seu germà l'havien detingut el 4 de gener de 1937 a casa seva, des d'on el traslladaren a Andratx i després cap a Palma i que, des d'aleshores, no n'havien tornat saber res. Així mateix, explicava que necessitaven un certificat de defunció per motius d'herències

¹¹³⁴ AEFMP, Registres d'entrada de cadàvers del Cementeri Municipal de Palma de 1936, reg. 1430-1434.

¹¹³⁵ AEFMP, Registres d'entrada de cadàvers del Cementeri Municipal de Palma de 1937, reg. 113.

¹¹³⁶ AEFMP, Registres d'entrada de cadàvers del Cementeri Municipal de Palma de 1937, reg. 221, 222, 223 i 224.

i, per tant, calia tenir inscrita la seva mort. L'intent d'identificació no va prosperar.»¹¹³⁷ Anys després, durant de la Transició Democràtica, alguns familiars –a través d'un document testimonial– varen poder inscriure els noms dels seus familiars que un vespre de guerra foren assassinats a La Creu de Porreres. L'any 1978, la família de Joan Pons Alomar va registrar la seva defunció que indica que «falleció el día veintidós de marzo de mil novecientos treinta y siete en Porreras a consecuencia de muerte violenta».¹¹³⁸ El 1980, es va inscriure la defunció de Llorenç Martorell Suárez al registre civil de Selva. El document diu: «Defunción, día nueve de febrero de mil novecientos treinta y siete. Lugar: parte sur de Mallorca, a raíz de los tumultos del Movimiento Nacional. Causa: Movimiento Nacional. El enterramiento. Se ignora dónde fue enterrado».¹¹³⁹ Tot i aquests casos exposats, moltes persones no ho aconseguiren res més, ni tampoc cap document oficial que determinàs on varen desaparèixer.

Després de molts anys d'espera, de demandes i de lluita de les entitats memorialistes i de moltes altres persones, han permès que el mes de novembre de 2016 començassin els treballs d'exhumació de la fossa comuna del Cementeri Municipal de Porreres. Aquest fet fou possible gràcies a la Llei per a la Recuperació de les persones desaparegudes durant la Guerra Civil i el Franquisme que fou aprovada uns mesos abans per unanimitat pel Parlament de les Illes Balears. Les tasques d'obertura començaren en una zona del cementeri, on els informes de localització i viabilitat certificaven l'existència d'una fossa o varies fosses comunes relacionades amb la repressió feixista de la Guerra Civil. El document adjunta un llistat de víctimes que hem anat actualitzant.¹¹⁴⁰ La intervenció fou realitzada per un equip de la Societat de Ciències Aranzadi de San Sebastià dirigit per Francisco Etxebarria i Lourdes Herrasti. L'objectiu era determinar l'existència d'enterraments de restes humanes relacionades amb víctimes de la Guerra Civil i elaborar el corresponent informe que possibiliti l'entrega de les restes als seus familiars. La primera fase de l'exhumació aportà uns resultats molt positius i s'aconseguí recuperar 55 cossos de víctimes que hores d'ara estan en procés d'identificació.

¹¹³⁷ «Domingo Barceló Barceló, de Son Mir, va néixer a Calvià l'any 1905. Era fadrí i feia de jornalero. Escribia al setmanari Foc i Fum. Socialista i militant de la Federación Obrera Calvianense (UGT), de la qual en va ser comptador, l'any 1929 i recaptador, el 1930. A les eleccions generals del 16 de febrer de 1936, va actuar com a interventor del Front Popular a les meses electorals de Calvià. Va ser l'encarregat del Registre de Col·locació Obrera, que es va constituir de manera formal a Calvià l'any 1934». SUÁREZ SALVÀ, Manuel. *La historia silenciada. Calvià i Es Capdellà, 1936*. Palma: Leonard Muntaner Editor, 2016, pàg. 103.

¹¹³⁸ AMPO, Registre Civil de Porreres, llibre de defuncions, tom. 38, foli 369.

¹¹³⁹ Document cedit per Coloma Martorell Ciriquian.

¹¹⁴⁰ GARÍ SALLERAS, Bartomeu. «Fitxa de la fossa comuna del cementeri municipal de Porreres». SUÁREZ SALVÀ, Manuel (Coord.). *Les fosses de la repressió. Mapa de les fosses comunes de Mallorca (1a part)*. Palma: Govern de les Illes Balears i Associació Memòria de Mallorca, 2011, pàg. 207-235. SOCIEDAD DE CIENCIAS ARANZADI. *Proyecto de exhumación en el cementerio de Porreres 2016*. Universidad del País Vasco, Facultad de Medicina y Odontología/Unidad Docente de San Sebastián. Medicina Legal y Forense. La Sociedad de Ciencias Aranzadi fou creada l'any 1947 amb la intenció de promoure estudis i investigacions. Des del 2002 col·labora amb diferents associacions per a la recuperació de la memòria històrica. Al llarg de la seva trajectòria ha dirigit l'exhumació i anàlisi de més de 200 fosses comunes.

A banda d'aquest fet tan important, les tasques d'exhumació han permès conèixer diferents característiques dels assassinats perpetrats des de l'estiu de 1936 fins passat l'equador de la guerra. En primer lloc, sabem que els cossos foren dipositats de qualsevol manera en 9 petites fosses. El número de persones enterrades a cada clot va d'un màxim 12 individus a un mínim de 2, tots ells presenten com a poc, un tir i com a molt, cinc a la part de darrera del crani. Aquesta circumstància determina que les víctimes foren executades i no afusellades i, que els assassinats es varen cometre a poca distància entre la víctima i el seu botxí. Uns anys abans, un testimoni ja ens va informar d'aquest fet: «els falangistes de Porreres usaven un revòlver curt per executar i rematar les víctimes. No era una arma militar, sinó que era de propietat particular, emprada durant la guerra de Cuba. També utilitzaren pistoles metralladores txeques».¹¹⁴¹ Tot i aquesta informació, existeixen alguns indicis que també es practicaren afusellaments, fins i tot, execucions a peu de fossa. Un testimoni ens ho confirma: «Sempre vaig sentir contar que entre els qui mataren a La Creu hi ha havia un bon corredor a peu. El dia que el portaren a Porreres, va poder esquivar la mort. Va aprofitar la foscor per escapar. Un falangista porrerenc, el coneixia ja que havien participat a carreres plegats. Tot d'una va partir darrera ell, com una bala. Uns minuts més tard, el va aglapir. El portaren vora la fossa i allà el mataren».¹¹⁴²

A la zona de fossa, també s'han trobat diversos objectes personals que acompanyen als esquelets. Aquests objectes ens donen pistes sobre la condició social de les víctimes, si estaven a presó o no i, sobre les seves darreres hores abans de ser executats. A una de les fosses, on hi havia 12 individus hi va aparèixer un gran número de culleres, tinters, pastilles, raspalls de dents i altres estris personals que estaven acompanyats de nombrosos casquets de bala que evidencien que el grup venia de presó i que ben segur es varen creure que els posaven en llibertat. Ho poden corroborar amb el testimoni de Josep Toni Brotons, presoner de can Mir entre el mes de setembre de 1936 a finals de 1937:

«Alguns vespres venia un oficial i llegia el nom dels sortats que serien alliberats l'endemà a la matinada. Tots somiàvem en ser un d'ells i tornar definitivament a casa. Després ens assabentàrem que aquells als quals consideràvem uns privilegiats desapareixien com la boira quan surt el sol, sense que els seus familiars en tornassin a saber res més. Ho descobrírem perquè encara els portaven roba neta, sense saber que ja feia dies que ja no hi eren. Jo era innocent. Tota la meva culpabilitat consistia a no haver-me presentat a files. Al meu parer, la no compareixença estava més que justificada. La meva consciència em deia que podia estar tranquil, però... quants n'hi havia com jo que eren cridats a la matinada per ser "alliberats" davant d'un escamot d'execució? Afortunadament cada vegada foren menys freqüents aquells alliberaments sumaríssims, però com més anava més eren més els homes allà agarberats».¹¹⁴³

¹¹⁴¹ Testimoni oral de Gabriel Seguí Llufríu.

¹¹⁴² Testimoni de Miquel Bover Julià.

¹¹⁴³ BROTONS, Josep Toni: *Una mala ferida. Una història basada en fets reals*, pàg. 7

Una altra fet que hem pogut constatar, és que algunes de les víctimes anaven fermades amb una espècie de fil elèctric i manilles que ajuntava a dues persones. És una altra prova que aquestes persones estaven tancades. També és una circumstància que s'ha pogut corroborar a partir de les informacions orals. Finalment, cal afegir que les restes certifiquen que les persones anaven vestides amb roba d'abric, per tant, foren enterrades durant l'hivern, fet que confirmaria la calendarització exposada.

L'exhumació de la fossa de Porreres ens permetrà recuperar, identificar i retornar a les seves famílies les víctimes de la repressió encoberta.¹¹⁴⁴ Al mateix temps, podem reconstruir molt encertadament el procés que conduí a la mort a desenes de persones que foren conduïdes a Porreres, on escamots falangistes, els assassinaren de diferents manera: de genolls, d'esquena a paret o a peu de fossa. Cap d'aquests crims fou registrada. Les víctimes eren de Palma i de 28 pobles de Mallorca, entre les quals es trobaven almenys dos porrerencs. Es tracta del mestre d'escola, Joan Roca Escandell i el firaire, Manuel Suárez Atienza. No és descartable que hi hagi més víctimes d'aquest municipi. Ara ens queda acabar la feina que s'ha començat. Com a historiador i veïnat de Porreres, tenc sentiments molt contradictoris. Per una banda, la satisfacció d'haver aportat una informació important que pogué ajudar a recuperar les víctimes de la repressió. Però, per l'altra, de repugnància i impotència saber que uns conciutadans nostres hagin estat capaços de cometre tals aberracions.

3)3a etapa. Repressió institucionalitzada (abril 1937-abril de 1939)

Com hem vist fins ara, la sistemàtica seguida a Mallorca des dels primers dies del cop d'estat va ser la mateixa que s'havia seguit, i encara ara es segueix, al llarg de la història. En un primers moments, escamots de falangistes dels diferents pobles, o de Palma, a partir de llistes prèviament elaborades, començaren a treure homes i dones de casa seva, durant les primeres hores de la nit, que eren assassinades, poc després, a qualsevol vorera de la carretera o contra la paret d'un cementiri. Habitualment, el procés dissenyat feia que els d'un poble no s'encarreguessin de l'execució dels seus propis veïns, sinó que aquesta feina la feien uns altres. Després, els cossos de les víctimes quedaven a la vista de totes les persones. Es tractava, doncs, de mostrar per advertir. La diferència d'aquests segrests des dels propis domicilis dels assassinats o les tretes de les presons, modalitat que representa la segona onada repressiva, és mínima i el resultat el mateix. Ara bé, durant aquest segon període, les autoritats intentaren encobrir la repressió. L'ocultació dels cadàvers no pretenia només amagar el crim, sinó que cercava

¹¹⁴⁴ En aquest sentit vegeu: SOLÉ I BARJAU, Queralt. *Els morts clandestins: Les fosses comunes de la Guerra Civil a Catalunya (1936-1939)*. Barcelona: Editorial Afers, 2008. MALGOSA, Assumpció i SOLÉ I BARJAU, Queralt. *Fosses comunes: un passat no oblidat*. Barcelona: Editorial Afers, 2010. SANTACREU SOLER, José Miguel. *Recuperació de la Memòria Històrica al País Valencià. Reparar i dignificar les víctimes amb les subvencions estatals*. Publicacions de la Universitat de València, 2016.

l'eliminació social de la víctima impedit que tengués un lloc de record al mateix nivell que les altres persones. L'altre mètode d'eliminació de les personalitats contràries al nou règim militar foren els afusellaments, precedits d'un consell de guerra sumaríssim. Aquestes actuacions que s'incorporaren a partir del mes d'octubre de 1936, representen la tercera etapa de la repressió que anomenam, repressió institucionalitzada. L'objectiu final també era el mateix, l'eliminació planificada de persones. Aquesta fase s'allargaria fins el final de la guerra i els anys immediats de la Postguerra.

El 19 de juliol 1936, militars de l'Exèrcit republicà declaren l'Estat de guerra. A partir d'aquest moment, decretaren la suspensió de la legislació vigent i la supressió de les garanties individuals establertes per la Constitució de 1931. A més, a través de diferents bans de guerra declaraven militaritzades totes les forces armades, quedant subjectes al codi de Justícia Militar. Qualsevol intent d'agressió a les forces rebels suposava l'obertura d'un procediment judicial sumaríssim. En el mateix cas, es trobaven les figures delictives, també presents al codi, com la rebel·lió, la sedició, la resistència a l'autoritat, la injúria, la calúnnia, l'amenaça i el menyspreu a l'autoritat. També era delictes, la tinença il·lícita d'armes, que es considerava sedició. Es va prohibir també, l'ús de banderes, insígnies i vestimenta i l'ús de càntics i himnes contraris al nou règim. Les publicacions també foren sotmeses a censura militar i les persones que utilitzassin aparells radiofònics particulars eren considerats com a enemics. Qualsevol incompliment d'aquesta normativa era considerada delictes, per tant, quedava sota la jurisdicció militar que era l'encarregada de impartir la justícia. L'objectiu no era d'altre que sotmetre i ajusticiar a les persones considerades no afectes al nou ordre polític. Amb aquest sistema, que fou una autèntica aberració jurídica, els militars rebels pretengueren fugir de les execucions extrajudicials que marcaren els primers mesos de guerra i donar un to de legitimitat a l'alçament i a la repressió, però la realitat, ens mostra, que fou ben diferent.

Els tribunals franquistes mallorquins, conformats a partir del mes de setembre de 1936, dictaren centenars de sentències acusatòries, a través de les quals, moltes persones varen ser afusellades. En la major part de les ocasions, la sentència s'executava sense avisar les famílies que, dies després, quan s'atracaven a la presó en què hi havia el seu familiar per canviar-li la roba, o portar-li menjar, s'assabentaven que ja no hi era i començaven el pelegrinatge pels llocs d'execució o enterrament més propers a la instal·lació penitenciària. La finalitat d'aquesta repressió no era l'ocultació, sinó la desaparició d'una persona que els tribunals franquistes consideraven traïdora als nous interessos de la Pàtria. Es volia l'eliminació total de la víctima. La justícia franquista no només s'encarregà de l'eliminació física dels seus adversaris polítics, sinó que també dictà nombroses resolucions exemplars que suposaren per les víctimes, anys de presó, imposició de sancions econòmiques, privació de drets, humiliacions i una llarga llista de repercussions negatives. El seu delictes fou mantenir-se lleials a un govern constituït democràticament o haver format part de l'entramat sociopolític del Front Popular. Aquests motius eren considerats adhesió a la rebel·lió, precisament pels qui s'havien rebel·lat i havien faltat al seu jurament de fidelitat a la República.

El Codi de Justícia Militar que s'aprovà per decret llei el 1890 i que era vigent en el moment de la insurrecció militar, fou l'eina emprada pels grups de poder de la repressió per jutjar i condemnar –per qüestions polítiques– els desafectes, fet suposava una gran anomalia jurídica.¹¹⁴⁵ Des de la seva aplicació, el 27 de setembre de 1890 fins el mes d'abril de 1931, el seu text fou sotmès a diferents modificacions que no alteraren substancialment el seu contingut. Mitjançant el decret d'11 de maig de 1931, el primer govern provisional presidit per Manuel Azaña va intentar canviar el marc competència del Codi, amb la intenció de reduir las competències judicials que tenia l'Exèrcit, així com les persones i els tribunals encarregats d'aplicar-lo. La nova legislació pretenia reduir la jurisdicció dels Tribunals de guerra pels delictes que li corresponien per raó de matèria i desposseir als capitans generals les competències que tenien en aquest àmbit en benefici de les auditories.¹¹⁴⁶ També volia suprimir el Consell Suprem de Guerra i Marina, creant la sala de Justícia Militar del Tribunal Suprem. El mes de gener de 1935, el nou govern de centra-dreta sorgit de les eleccions generals celebrades el mes de novembre de 1934 i presidit per Alejandro Lerroux va paraitzar definitivament el projecte de reforma del Codi de Justícia Militar. D'aquesta manera, el programa modernitzador fou desmuntat, i es va efectuar, dins el marc constitucional, una nova organització de la justícia militar, retornant les competències a les autoritats militars en perjudici de les auditories i donant al personal del cos jurídic caràcter militar.

Les noves autoritats electes després de la victòria de la coalició d'esquerres del Front Popular a les eleccions del mes de febrer de 1936 tampoc no aconseguiren modificar el marc legal, així, a partir del juliol de 1936, la justícia militar colpista va comptar amb les eines necessàries per l'exercici de la seva funció: un codi de justícia decimonònic reformulat amb l'arribada de la Segona República i, posteriorment restaurat en el seu text original i els bans de guerra que es publicaren a cada territori sublevat. Ara bé, la legislació militar de 1890 fou l'element fonamental de la justícia militar de la guerra, que s'utilitzà com a base jurídica que va establir el procediment, la competència i l'articulat on es suportà la base legal del delicte durant el conflicte. Per altra banda, cal afegir que la Junta de Defensa Nacional de Burgos proclamada dia 23 de juliol de 1936 va assumir tots els poders de la justícia, fins a la creació del Tribunal Superior de Justícia Militar el 24 d'octubre de 1936. L'Alt Tribunal es va mantenir durant tota la Guerra Civil. Dia 5 de setembre de 1939, es va crear el Consell Superior de Justícia Militar.

¹¹⁴⁵ El Codi de Justícia Militar de 1890 fou publicat el mes de setembre de 1890 i fou vigent fins el 17 de juliol de 1945, on s'establí un codi legislatiu. GONZÁLEZ PADILLA, Eusebio. «La justícia militar en el primer franquisme». *Sociedad y Política almeriense durante el régimen de Franco. Actes de les Quartres Jornades celebrades a la UNED (8 al 12 d'abril de 2012)*. Almeria: Instituto de Estudios Almerienses, 2003, pàg. 155.

¹¹⁴⁶ Segons l'article 4t del Codi de Justícia Militar de 1890, «la competencia de la jurisdicción de Guerra con exclusión de todas las demás, se determina, en materia criminal, por razón de la persona responsable, del delito cometido y del lugar en que se cometa».

Els bans de guerra foren l'element complementari que empraren els comandaments militars colpistes per decretar la immediata suspensió del sistema democràtic i el pluralisme polític que representava la República. Ara bé, cal dir que aquests, no s'ajustaren a la normativa per a la declaració de l'estat de guerra. El professor Jiménez Villarejo apunta aquest fet explicant que «los militares no tenían la autoridad para hacerlo y, entre otras cosas previsiones, porque la declaración legítima del estado de guerra no permitía que la autoridad que lo hiciera, pudiera crear, ni ampliar los delitos ya existentes, ni agravar las penas ya establecidas».¹¹⁴⁷ De totes formes, les disposicions i els delictes previstos als bans de declaració de l'Estat de guerra dictats pel general Goded, el mes de juliol de 1936, i el complementari del coronel Díaz de Freijó del dia 23 del mateix mes, serviren per actuar contra les persones considerades desafectes. De fet, el diputat socialista, Alexandre Jaume Rosselló i el propietari, Llorenç Roses Bermejo, entre molts altres, serien afusellats per incomplir el ban de guerra de Goded. Aquesta normativa es féu extensiva a tots els territoris ocupats per les forces rebels i va proporcionar una estructura legal als diferents tribunals militars que s'anirien constituint. D'aquesta manera començava a quedar bastida l'estructura legal de la justícia franquista, que s'encarregaria de formular acusacions concretes contra civils i militars, és a dir, una vegada formulada l'acusació, podien trobar fàcilment el càstig corresponent en el Codi Militar de 1890. Com podem veure, a banda de la violència i el terror que aplicaren els grups de poder de la repressió, les autoritats militars també posaren en marxa, unes normes jurídiques per tal d'aconseguir els objectius marcats pel pla d'extermini configurat pel general Mola. És un altre fet que demostra la planificació i sistematització de la repressió feixista de la Guerra Civil espanyola.

L'assalt al poder dels militars colpistes perseguia un objectiu clar: destrossar l'Estat democràtic de la República. Dia 30 de juliol, el *Boletín Oficial del Estado* publicaria la declaració de l'Estat de guerra, signada pel general Miguel Cabanellas, president de la Junta de Defensa Nacional. La seva introducció venia a dir que, vist com es desenvolupaven els fets arreu de l'Estat, i la situació de descontrol que hi havia, no els quedava més remei que formular aquesta declaració de guerra, constituint-se com únics representants legals del poble espanyol. Fins i tot feien una referència a “*las circunstancias por que atraviesa España*”, quan ells eren els únics responsables d'aquestes circumstàncies i indicaven que el moment era tan greu que es feia imprescindible que tothom complís la llei. Per tant, els militars colpistes continuaven emparant-se en una il·legalitat per justificar les seves iniciatives que serviren, entre d'altres coses, per controlar un aparell judicial i convertir-lo en repressor i executor d'aquestes il·legimitats. Aquest aparell es concentrà amb el funcionament dels consells de guerra. D'aquesta manera, els tribunals i jutjats civils quedaren reduïts a complir una funció residual, ara bé, també col·laboraren amb la justícia de guerra sempre que fossin requerits.

¹¹⁴⁷ JIMÉNEZ VILLAREJO, Carlos. «La destrucción del orden republicano (Apuntes jurídicos)». HISPANIA NOVA. Revista de Historia Contemporánea, núm. 7, 2007, pàg. 2.

Dia 8 d'agost de 1936 i seguint el requeriment enviat per part del general en cap de l'exèrcit del Nord *sobre incoación de atestados y procedimientos*, el comandant de les Balears, Aurelio Díaz de Freijó va publicar un edicte, en el qual establia qui podia efectuar detencions a Mallorca. En el cas dels municipis, delegava la funció en el comandant militar local per tal que pugui «designar a los individuos de milicias que se estimen necesarios o convenientes para practicar aquel servicio, a quienes también se proveerá del correspondiente distintivo». Així convertia en agents policials i judicials els milicians seleccionats per fer les tasques més brutes: perseguir, localitzar, detenir i, si era el cas, matar els que estaven compresos en les llistes practicades com a conseqüència del ban del 23 de juliol. Amb tot, ja feia dies que perseguien i detenien gent d'esquerra. Uns dies més tard, el 31 d'agost, la Junta de Defensa Nacional emet el decret núm. 79 que estableix «para mayor eficiencia del movimiento militar y ciudadano que la norma en las actuaciones judiciales castrenses sea la rapidez». D'aquesta manera, es decideix que la major part de les causes o procediments judicials havien de ser instruïdes com a judici sumaríssim. L'article núm. 1 diu: «Todas las causas de que se conozcan la jurisdicción de Guerra y Marina se instruirán por los trámites de juicio sumarísimo que se establece en el título diecinueve, tratado tercero, del Código de Justicia Militar [...], No será preciso que el reo sea sorprendido in fraganti, ni que la pena a imponerse sea la de muerte o perpetua». Queda clar que un sumaríssim era l'aplicació ràpida de la justícia, la qual cosa –com explica Suárez Salva– contribuïa a vulnerar i desprotegir, encara més, els drets i les possibilitats de demostrar la innocència dels acusats. No s'havia de demostrar la seva culpabilitat, sinó la seva innocència.¹¹⁴⁸ Citam algun exemple ben clarificador del que hem exposat.

La causa núm. 982/1936 instruïda contra Miquel Solivelles Siquier, Llorenç Alomar Siquier i Damià Capó Capó, de Búger, és un exemple clarificador en què consistia un judici sumaríssim. Els dos primers foren acusats pel delicte de traïció i el darrer de «desafecto al régimen». L'acusació fou signada pel comandament militar d'Inca, el tinent coronel, Andreu Cifre, dia 11 d'octubre de 1936. Uns dies després de l'obertura de l'expedient, s'iniciaren les declaracions de membres de Falange que, entre altres coses, els acusaren de cridar a la rebel·lió contra el Moviment i de manifestar-se contra el nou règim.¹¹⁴⁹ Tot seguit, declararen els encausats que afirmaren que foren detinguts al seu poble dia 27 d'agost de 1936 i traslladats a la presó d'Inca. Dia 13 d'octubre, l'ofici del sergent de Cavalleria i secretari permanent de la Comandància militar de Balears, Castor Isasi Zaldívar i, que també ho era del judici sumaríssim, va emetre un informe acusatori basat en un apartat del ban de guerra del general Goded que, pràcticament, va servir per dictar el veredict final del tribunal encara abans de fer el judici: «Resuelto a mantener inflexiblemente mi Autoridad y el orden, será pasado por las armas todo aquel que intente en cualquier forma, de obra o de palabra, hacer la más

¹¹⁴⁸ SUÁREZ SALVÀ, Manuel. *La presó de Can Mir. Un exemple de la repressió feixista durant la Guerra Civil a Mallorca*. Palma: Lleonard Muntaner Editor, 2011, pàg. 74.

¹¹⁴⁹ Declaracions del cap de Falange de Búger, Llorenç Capó Pericás i dels falangistes, Miquel Gelabert Capó, Antoni Buades Crespí, Joan Amengual Bennàssar i Joan Alemany Capó. AMDM, causa núm. 982/1936.

mínima resistencia al Movimiento Salvador de España.- Con igual ejemplaridad se castigará el más ligero intento de producir huelgas o sabotajes de cualquier clase y la tenencia de armas que deben ser entregadas inmediatamente en los cuarteles».

Dia 14 d'octubre, dictaren l'auto de processament Miquel Solivelles Siquier i Llorenç Alomar Siquier pel delict de traïció. Per la seva banda, Damià Capó Capó, fou acusat de desobeir el ban de guerra de Goded abans citat. Al mateix dia, el director i el metge de la presó d'Inca certifiquen que no poden comunicar el processament a Damià Capó perquè està molt malalt: «en un estado de ser inconsciente que le imposibilitaba comprender el contenido de cualquier diligencia». El metge dels militars afegeix que «estaba en un estado de abatimiento semicomatoso debido sin duda a la acción sedante del Pantopon que se le había aplicado a las diez y seis horas por padecer de cólico hepático y trastornos gástricos». Seguidament, el jutge va ordenar que Llorenç Alomar i Miquel Solivelles fossin urgentment traslladats a la Presó Provincial de Palma, mentre que Damià Capó restà a Inca, fins el 19 d'octubre, dia que ingressa a la Provincial. L'endemà, s'inicia el judici i els condemnaren a mort. Al mateix dia, a les onze de la nit, notificaren la sentència als tres condemnats i els entren en capella. Miquel Solivelles i Damià Capó quedaren tan impactats que no pogueren signar-la. Dia 22 d'octubre, el Coronell comandant Militar, Benjumeda del Rey, ordenà que siguin afusellats a les sis i mitja del matí del dia 23 per un escamot de falangistes: «... será ejecutada a las seis y media de la mañana del día 23 de los corrientes, en las tapias del Cementerio Municipal de esta Ciudad, por un piquete de Falange Española». El consell de guerra sumaríssim que va condemnar a Llorenç Alomar Siquier, Damià Capó Capó i Miquel Solivelles Siquier fou molt ràpid. Únicament, s'allargà durant 12 dies. És un exemple de l'aplicació de la justícia sumaríssima franquista contra els denominats desafectes. En aquest cas, un simple apartat del ban de guerra del general Goded va servir per orientar el veredict del tribunal. La publicació dels Bans de guerra –aquesta vegada d'Aurelio Díaz de Freijó– qualificava com a rebels tot un seguit de conductes recollides en els seus articles 4t, 5è i 6è. Pensam que es precis conèixer-les per entendre millor la repercussió que aquest va tenir sobre qualsevol persona sospitosa de no simpatitzar amb el *Movimiento Nacional* i que podia ser jutjada per un procediment sumaríssim:

«ARTÍCULO CUARTO.- Serán juzgados por procedimiento sumarísimo todos los delitos comprendidos en los títulos V, VI, VII y VIII del Tratado Segundo del Código de Justicia Militar.

ARTÍCULO QUINTO.- Quedan también sometidos a la jurisdicción de Guerra, y serán sancionados, del mismo modo, por procedimiento sumarísimo:

- a) Los delitos de rebelión, sedición y sus conexos, atentados, resistencia y desobediencia a la Autoridad y sus Agentes y demás comprendidos en el título 3º del Código Penal ordinario bajo el epígrafe de “Delitos contra el orden público”.
- b) Los de atentado contra toda clase de vías o medios de comunicación, servicios, dependencias o edificios de carácter público.

- c) Los cometidos contra las personas o la propiedad por móviles políticos o sociales.
- d) Los realizados por medio de la imprenta u otro medio cualquiera de publicidad.

ARTÍCULO SEXTO.- Se considerarán como rebeldes a los efectos del Código de Justicia Militar, y serán juzgados en la forma expuesta:

- a) Los que propaguen noticias falsas o tendenciosas con el fin de quebrantar el prestigio de las fuerzas militares y de los elementos que prestan servicios de cooperación al Ejército.
- b) Los poseedores de armas de fuego o sustancias inflamables o explosivas; entendiéndose caducadas todas las licencias de armas que no hubiesen sido otorgadas por esta Junta de Defensa Nacional o sus legítimos representantes. Los poseedores de armas, con o sin licencia, quedan obligados a entregarlas en el plazo máximo de doce horas, sin excusa alguna, en el puesto de la Guardia Civil respectivo, donde, en cada caso, podrá convalidarse la autorización para su uso, a discreción del Comandante de aquél.
- c) Los que celebren cualquier reunión, conferencia o manifestación pública sin previo permiso de la Autoridad, solicitado en forma reglamentaria y los que asistan a ellas.
- d) Los que cometan delitos de los comprendidos en los apartados B), C) y D) del artículo anterior.
- e) Los que tiendan a impedir o dificultar el abastecimiento de artículos de primera necesidad, eleven injustificadamente los precios de los mismos, o de algún modo contribuyan a su encarecimiento.
- f) Los que coarten la libertad de contratación o de trabajo o abandonen éste, ya se trate de empleados, patronos u obreros.»

Dia 20 de setembre 1936, es nomenat un nou comandant militar de les Balears. Es tracta del coronel, Trinidad Benjumeda del Rey. Aquest militar es convertí en un element essencial –juntament amb el cap de la Policia, Francisco Barrado– en les tasques repressives promogudes pel governador civil, Mateu Torres Bestard. Així, dia 30 de setembre, va fer públiques unes ordres repressives que estrenyien encara més la població mallorquina. Les noves normes plantejaren, en primer lloc, la protecció de l'Exèrcit i de tots els elements que formaven els grups armats que havien estat autoritzats a principis d'agost –per ordre d'Aurelio Díaz de Freijó– i impedièn que qualsevol ciutadà pogués contradir una ordre o una indicació seva. En segon, un augment de les penes que anaven des de la condemna a mort a anys de presó. En darrer lloc, es fixava el procediment del judici sumaríssim (abans descrit) com a mètode per impartir la justícia. A més de tot això, dues setmanes més tard de la seva pressa de possessió, el 9 d'octubre, va rebre de Franco, unes instruccions precises que s'havien d'aplicar. En primer lloc, nomenar un nou jutge instructor que acceleràs els procediments judicials pendents i, al mateix temps que s'encarregàs de depurar les responsabilitats dels caps militars que fins el moment foren considerats –per Torres

Bestard– poc efectius. A banda de les ordres de Franco, va publicar un nou edicte, on entre d'altres coses, declarava que qualsevol acte que pogués ser considerat perjudicial per a l'Estat, el govern, l'Exèrcit o el *Movimiento Nacional Salvador de España* seria considerat com a delicte militar de traïció i sotmès a la jurisdicció de guerra. D'aquesta manera, tant civils com militars podrien ser jutjats per tribunals militars.¹¹⁵⁰

El 24 d'octubre de 1936, poc temps després de la posada en marxa dels tribunals franquistes, el general Francisco Franco com a cap de govern, va crear l'Alt Tribunal de Justícia Militar, institució que assumiria tots els poders de justícia. L'endemà, foren suprimides totes les activitats polítiques i sindicals. Pel mes de novembre de 1936, el *Boletín del Estado* va publicar que quedaven fora de la llei, les organitzacions i individus que componien el Front Popular, d'aquesta manera intentaven internament refermar la rebel·lió en tot el territori ocupat i assegurar-se que de cap manera es podria produir una reacció contrària dels partidaris de la República. A més, el coronel Trinidad Benjumeda del Rey va publicar unes noves directrius que ordenaven la incautació de tots els bens d'aquestes societats i partits o de qualsevol ciutadà (era indiferent si havia desaparegut, l'havien afusellat o estava empresonat) que hagués estat vinculat a elles. A més, els responsabilitzava directament dels desastres de la guerra. Aquest ban, era complementari del Decret publicat al *Boletín Oficial del Estado del 16 de setembre de 1936*, en el qual s'instava la il·legalització de tots els partits polítics i agrupacions obreres, la incautació dels seus bens i les sancions per a tots aquells funcionaris sospitosos de pertànyer o simpatitzar amb el Front Popular.¹¹⁵¹ D'aquesta manera quedaven suspesos el dret a l'associacionisme polític a les zones ocupades per les forces rebels i els seus afiliats podien ser sotmesos per la justícia militar. A banda d'aquests fets, el mateix mes de novembre, el general Franco va implantar el procediment sumaríssim d'urgència que restà vigent fins el mes de juliol de 1940. La nova llei no va suposar canvis molt destacats.

El funcionament de la justícia franquista a Mallorca fou la mateixa que a la Península. Els consells de guerra foren presidits per la màxima instància militar i es caracteritzaven per la seva falta d'independència i imparcialitat. A més, d'estar plens de irregularitats. La seva posada en marxa, va requerir, entre d'altres coses, la reorganització de l'aparell jurídic, que en un primers moments, no tenia personal qualificat per atendre l'elevat nombre de procediments judicials oberts contra persones que estaven tancades a presó. En aquest sentit i, per tal de solucionar aquesta situació, les noves autoritats

¹¹⁵⁰ Vegeu NEGREIRA PARETS, Juan José. «Ordeno y mando. Los bandos y edictos durante la Guerra civil en Baleares». Palma: Lleonard Muntaner, 2006, pàg. 38, 39 i 40. SUÁREZ SALVÀ, Manuel. *La presó de Can Mir. Un exemple de la repressió feixista durant la Guerra Civil a Mallorca*. Palma: Lleonard Muntaner Editor, 2011, pàg. 82.

¹¹⁵¹ El ban publicat el dia 19 de desembre de 1936 pel comandant militar de les Balears, Trinidad Benjumeda del Rey és molt extens, compta amb 42 articles amb subapartats, on s'indicava a qui s'havien d'incautar els bens, qui ho havia de fer i com ho havia de fer. L'aparença de legalitat s'havia de cobrir publicant les relacions dels afectats al mateix *Boletín Oficial del Estado*. Per la seva consulta vegeu: NEGREIRA PARETS, Juan José. «Ordeno y mando. Los bandos y edictos durante la Guerra Civil en Baleares». Palma: Lleonard Muntaner, 2006, pàg. 64 i 65.

determinaren que els caps i oficials de l'Exèrcit –fins i tot els qui estaven a la reserva–, fossin nomenats jutges i secretaris judicials. Una altra mesura organitzativa que es va prendre, fou ordenar la militarització de secretaris judicials, notaris, registradors i personal jurídic civil i el seu ingrés al cos jurídic militar amb la graduació de tinent o capità. També es va reformular el Codi de Justícia Militar, per tal de detallar quins delictes quedarien sotmesos a la jurisdicció de guerra i sobre els quals s'actuaria per procediment sumaríssim. Pel que fa a les acusacions, podem afirmar que quasi sempre eren les mateixes. La justícia franquista va actuar contra persones que foren acusades de col·laboració amb els enemics del nou règim o d'haver realitzat accions polítiques durant el govern de la Segona República, o bé, durant la guerra en defensa del govern legítim. També contra tots els delictes previstos al ban de declaració de l'Estat de guerra publicats pel general Goded, el mes de juliol de 1936, i al ban complementari del coronel Díaz de Freijó del dia 23 del mateix mes. Totes aquestes situacions es convertiren en dignes d'ésser castigades, sovint amb les màximes penes. Indubtablement, el nou règim va crear aquest aparell judicial adaptat als seus interessos polítics, instrumentalitzat per la nova autoritat militar i complementat pels diversos cossos policials, grups paramilitars (sectors conservadors, terratinents, burgesos, propietaris), requetès i falangistes. Ara bé, encara que l'acusació podia ser semblant, no totes les condemnes eren a pena de mort, sinó que, depenent del delicte, i de les circumstàncies que envoltaven el judici, el resultat variava entre penes de presó menor, amb alguns mesos d'estada en un centre penitenciari, fins a 30 anys que mai arribaren a complir-se en la seva totalitat.

Els tribunals de guerra de Mallorca jutjaren i condemnaren centenars d'homes i dones per presumptes delictes com:

- a) *Adhesión a la rebelión*: «Los reos de rebelión militar serán castigados con pena de muerte el Jefe de la rebelión y el de mayor empleo militar, o más antiguo, si hubiere varios del mismo que se pongan a la cabeza de la fuerza rebelde de cada cuerpo y de la de cada compañía, escuadrón, batería, fracción o grupo de estas unidades. Con la de reclusión perpetua a muerte los demás no comprendidos en el caso anterior, los que se adhieran a la rebelión en cualquier forma que lo ejecuten y los que, valiéndose del servicio oficial que desempeñen, propalen noticias o ejecuten actos que puedan contribuir a favorecerla». ¹¹⁵² [Tot i que es dictaren nombroses penes de mort a persones acusades d'adhesió a la rebel·lió, la major part de les condemnes foren a cadena perpètua o 20 anys de reclusió].
- b) *Auxilio a la rebelión*: «La seducción y auxilio para cometer la rebelión militar, cualquiera que sea el medio empleado para conseguirlo, se castigará con la pena de reclusión temporal». ¹¹⁵³ [Les penes per auxili a la rebel·lió solien anar de 6 anys i 1 dia a 12 anys de reclusió].
- c) *Desobediencia a órdenes de la autoridad*. [En aquest cas es decretaren penes de presó menors].

¹¹⁵² Codi de Justícia Militar de 1890, art. 238, 1ª i 2ª.

¹¹⁵³ Codi de Justícia Militar de 1890, art. 240.

- d) *Encubrimiento de desertión*. Normalment, els acusats eren condemnats a penes de 12 anys de presó.
- e) *Deserción*. [Els acusats per desertió foren sentenciats a pena de mort o bé, a 30 anys de reclusió major].
- f) *Excitación a la rebelión*: «*La provocación, inducción y excitación para cometer el mismo delito, cualquiera que sea al medio empleado para conseguirlo, se castigará con prisión mayor*».¹¹⁵⁴ [Les penes imposades no superaren els 2 anys de reclusió].
- g) *Insulto a superior*. [Les penes imposades no superaren els 2 anys de reclusió].
- h) *Ejecución actos contra Movimiento Nacional*.
- i) *Cómplice de rebelión*. [Les penes dictades per aquest delictes foren de 12 anys i 1 dia].
- j) *Proposición para cometer el de rebelión*: «*La conspiración para el delito de rebelión se castigará con las penas inmediatamente inferiores a las señaladas al mismo en los respectivos casos*».¹¹⁵⁵
- k) *Insulto a superior*.
- l) *Ejecución actos contra Movimiento Nacional*.
- m) *Cómplice de rebelión*.
- n) *Proposición para cometer el de rebelión*: «*La conspiración para el delito de rebelión se castigará con las penas inmediatamente inferiores a las señaladas al mismo en los respectivos casos*».¹¹⁵⁶ [En aquest cas, es dictaren sentències de 12 anys i 4 mesos fins a 9 anys].

El projecte de còpia dels expedients judicials corresponents al període de la Guerra Civil espanyola existents al Jutjat del Togat Militar núm. 33 de les Balears ha suposat tenir accés d'una informació cabdal i un gran avanç en el desenvolupament de l'estudi sobre la repressió a Mallorca. A banda d'informació sobre execucions extrajudicials, tretes de presó i d'altres aspectes repressius –com xantatges i suborns– que s'aplicaren als detinguts i als seus familiars, hi trobam abundosa informació dels consells de guerra sumaríssims celebrats a Mallorca en temps de la guerra. En aquest sentit, podem afirmar que l'estudi de qualsevol causa de guerra contribueix a conèixer la veritat, a entendre el què va passar i com va passar, per bé que, és clar, haguem d'entendre el moment en què es donaren aquests fets. Mallorca vivia un estat de guerra i de por. A hores d'ara, no disposam de dades exactes sobre la repressió institucionalitzada a Mallorca, però podem afirmar que més de 6.000 persones foren encausades judicialment en base a l'obertura d'uns 3.000 expedients. A partir de la consulta d'una quantitat considerable de processos judicials ens atrevim a exposar que es dictaren unes 300 penes de mort, ara bé, no totes es compliren.¹¹⁵⁷

Sembla que les primeres sentències a pena capital foren dictades pel mes d'octubre de 1936. El soldat d'Artilleria, Josep Moreno Ballester, fou jutjat i condemnat per un

¹¹⁵⁴ *Ibidem*.

¹¹⁵⁵ Codi de Justícia Militar de 1890, art. 241.

¹¹⁵⁶ *Ibidem*, art. 241.

¹¹⁵⁷ L'estudi i classificació de les causes ha estat elaborat per un grup de treball constituït per les següents persones: Maria Antònia Oliver París, Manuel Suárez Salvà i Bartomeu Garí Salleras.

consell de guerra que es va celebrar al quarter de Sant Pere de Palma, prop de la murada, dia 9 d'octubre de 1936. L'endemà fou afusellat al cementeri de Palma, tenia 22 anys. El seu cos fou enterrat a la zona de fosses núm. 9.¹¹⁵⁸ Uns dies abans de la mort de l'artiller Moreno, dia 12 d'octubre, un grup de presos estava en el patí d'armes del Castell de Bellver. De sobte, observaren estorats com la bandera nacional, que hissava a la torre d'homenatge, es destenyia a causa de la pluja i deixava al descobert la franja morada de la bandera republicana. Això va fer que els presos esclafessin a riure, xiuessin i sembla també, que en feren befa. Tot d'una, l'oficial de guàrdia va ordenar que els reclusos tornessin a les seves cel·les. El sumari núm. 990/1936 explica que foren acusats d'aquest fet, les següents persones: Andreu Nicolau Matas d'Esporles, Josep Picornell Porcel de Barcelona i Joan Vidal Sureda de Son Servera. Ràpidament, se'ls obri un procediment sumaríssim i foren condemnats a pena de mort per un tribunal constituït al mateix castell. Dia 19 d'octubre, es notificà la sentència. Els tres acusats foren posats en capella i a les 7'30 del matí foren afusellats als fossar de Bellver. Moments després, els seus cossos foren traslladats al cementeri de Palma on foren enterrats a la zona de fosses.¹¹⁵⁹ El mateix dia, però una hora abans, fou afusellat, Llorenç Roses Bermejo a l'hemicicle del cementeri municipal de Palma. Amb aquestes primeres execucions iniciaren la repressió institucionalitzada. A partir d'aquest moments, els afusellaments per pena de mort es feren habituals en el cementeri de Son Tril·lo de Palma i altres indrets de la geografia mallorquina.

Les sentències emeses pels tribunals militars varen ser molt nombrosos i variades. La major part d'elles foren condemnatòries, ara bé, també n'hi hagué alguna d'absolutòria, com la que es va emetre a favor del darrer governador civil de la República, Antonio Espina Garcia i el cap de Policia, Guillermo Roldán. També va haver-hi casos encara que els tribunals no pogueren provar, de manera raonada, les acusacions formulades en contra de l'acusat, finalment foren condemnats.¹¹⁶⁰ Un dels casos més esgarrifosos que passaren pels jutjats de Palma, fou el judici contra els tripulants dels vaixells J.J. Sister i el Ciudadella que foren capturats mentre feien el seu recorregut entre Menorca i Barcelona. Els 19 tripulants i els 3 passatgers del JJ Sister varen ser empresonats i, molts d'ells, portats a Can Mir. El consell de guerra es va celebrar el 22 d'octubre de 1937 i, en el qual varen comparèixer les 22 persones en qualitat d'acusats pel delictes d'adhesió a la rebel·lió. Ara bé, segons els acusadors, no varen aconseguir provar el grau d'implicació de cada un d'ells en aquest delictes. Tot i aquest fet, condemnaren a

¹¹⁵⁸ OLIVER PARIS, Maria Antònia i HERRERA OLIVER, Xavier. «Fitxa de la fossa comuna del cementeri Municipal de Palma». Inèdit. SUÁREZ SALVÀ, Manuel (Coord.). *Mapa de les Fosses comunes de Mallorca (2a part)*, Conselleria d'Afers Socials (Govern Balear) i Associació Memòria de Mallorca, pàg. 225. AEFMP, Registres d'entrada de cadàvers del Cementeri Municipal de Palma de 1936, núm. 1.102.

¹¹⁵⁹ CAPELLÀ FORNÉS, Llorenç. *Diccionari Vermell*. Palma: Editorial Moll, pàg. 120, 133-134 i 180-181. ALEMANY TORRES, Arnau; GARAU MORANTA, Bartomeu i MIR CAÑELLAS, Guillem. *Les petjades dels oblidats. La repressió a Esporles*. Ajuntament d'Esporles, 2016, pàg. 366-367. AEFMP, Registres d'entrada de cadàvers del Cementeri Municipal de Palma de 1936, núm. 1.140-1.143.

¹¹⁶⁰ El treball d'investigació sobre la presó de Can Mir afegeix un bon grapat d'exemples. SUÁREZ SALVÀ, Manuel. *La presó de Can Mir. Un exemple de la repressió feixista durant la Guerra Civil a Mallorca*. Palma: Leonard Muntaner Editor, 2011, pàg. 98-99.

mort al capità, Alejandro Gunmá Martí; Francisco Sola Sánchez; Jesús Monfort Abat, segon maquinista; Vicente Lacruz Chacó, quart maquinista; Matías Meca Andrés, engrassador; Julio Lizano Gil, delegat del Govern a Valencia; Domingo García Bermúdez, passatger acusat d'haver escapat de la zona rebel, i Ángel Ballesteros Martínez, també passatger i acusat d'haver fugit de Santander quan hi entraren els rebels. A més d'aquesta sentència, el tribunal va condemnar a dues persones a presó perpètua i 12 més a diferents penes de reclusió pel delictes d'adhesió a la rebel·lió. Citam la sentència acusatòria:

«Reunidos el día cinco de octubre de 1937 en la sala de la Audiencia de esta ciudad de Palma de Mallorca, el Consejo de Guerra ordinario para ver y fallar la causa instruida por procedimiento sumarísimo contra la tripulación y pasajero del buque mercante “J.J. Sister” apresado por el crucero Nacional “Canarias”. Oídas la acusación fiscal y defensas y habiéndose practicado la oportuna prueba ante el Consejo. RESULTANDO que en la noche del día diez y siete de septiembre cuando se dirigía de Barcelona a Mahón el barco “J.J. Sister”, en unión del “Jaime II” y escoltados por tres destructores de la Escuadra roja fueron avistados por el crucero Nacional “Canarias” que intentó trabar combate con los expresados destructores sin conseguirlo por emprender éstos rápida huida; por lo que el “Canarias” dio orden de que se detuvieran el “J.J. Sister” y el “Jaime II” que fueron conducidos a puerto. RESULTANDO que son objeto únicamente de este proceso aquellos individuos cuya especial significación en los autos se ha perfilado de manera tan clara que la participación en los hechos no han necesitado de mayores esclarecimientos. RESULTANDO que son objeto de este proceso el capitán Alejandro Gunmá Martí, el carpintero Ramón Puig Picó, el pañolero Francisco Sola Sánchez, primer maquinista Emilio Selis Mateu, segundo maquinista Jesús Monfort Abad, cuarto maquinista Vicente Lacruz Chacó, y marineros José Ponce González, Joaquín Lorenzo Rodríguez, mozo Eduardo Gómez Ruiz, Bernardo Canto López, Juan Urbá Mesquida, engrasadores Matías Meca, Andrés Jaime Marí Mar, Tomás Nogueira Noguera, mayordomo Manuel Pérez García, gambucero Juan Fullana Morey, camareros Fernando Garrido Morata, Pedro Nomdedeu Cañellas, José Salleras Reinés, pasajeros Julio Lizano Gil, Domingo García Bermúdez y Ángel Ballesteros Martínez, todos ellos mayores de edad y RESULTANDO que el expresado barco “J.J.Sister” se dirigía a Mahón llevando material de guerra y víveres, contribuyendo de este modo a prolongar la resistencia de los que en Menorca continúan la lucha contra los postulados de nuestro Glorioso Movimiento Nacional. RESULTANDO que aparece clara la adhesión a la rebelión de los que en la forma expuesta facilitan medios para que la rebelión continúe, siendo sin embargo fácil el discernir dentro de esta adhesión distintos grados de culpabilidad en la misma, no solo por los diversos papeles que dentro del barco desempeñaban los distintos procesados sino además teniendo en cuenta los antecedentes que en los autos figuran de cada uno de los procesados desde que se inició la Gloriosa Gesta Nacional. RESULTANDO que son figuras relevantes en este proceso el capitán Alejandro Gummá, por ser el jefe de la expedición responsable de ella, el pasajero Julio Lizano ya que en el sumario consta su calidad de Delegado del Gobierno rojo de Valencia, el pañolero Francisco Sola, del que consta tuvo participación en los hechos incalificables que se sucedieron durante la estancia en Málaga del barco objeto de este proceso convertido en cárcel roja, el segundo maquinista Jesús Monfort que formaba parte de comités soviéticos, el cuarto maquinista Vicente Lacruz reconocido como uno

de los dirigentes de la tragedia que en Málaga tuvo lugar, el engrasador Matías Meca cuyos malos informes de ideas extremistas obran unidos en los autos, los pasajeros Domingo García y Ángel Ballesteros, primero fugado de la zona nacional y el segundo huido de Santander en vísperas de entrar nuestras gloriosas tropas en dicha ciudad. RESULTANDO que sin tener el papel relevante de los encartados consignados en el resultando anterior son también figuras cuya actuación en contra del Glorioso Movimiento Nacional aparece clara las del carpintero Ramón Puig y el mozo Eduardo Gómez. RESULTANDO que la participación de los demás encartados es la de simples comparsas que por debilidad unas veces, falta de carácter en otras y opción siempre a posibles situaciones difíciles, hacen que en ellos se perfilen de manera perfectamente clara la definición que a los cómplices asigna el artículo veinticuatro del vigente Código penal de la Marina de guerra. CONSIDERANDO que los hechos expuestos en los resultados anteriores son constitutivos del delito de adhesión a la rebelión previsto y penado en el párrafo segundo del artículo ciento veintiocho del vigente Código. CONSIDERANDO que son autores del mismo por participación directa los encartados Alejandro Gunmá, Ramón Puig, Francisco Sola, Jesús Monfort, Vicente Lacruz, Eduardo Gómez, Matías Meca, Julio Lizano, Domingo García y Ángel Ballesteros. CONSIDERANDO CONSIDERANDO que son cómplices del mismo delito Emilio Selis, José Ponce, Joaquín Lorenzo, Bernardo Canto, Juan Urbá, Jaime Marí, Tomás Nogueira, Manuel Pérez, Juan Fullana, Fernando Garrido, Pedro Nomdedeu y José Salleras. CONSIDERANDO que no concurren circunstancias modificativas de la responsabilidad penal. CONSIDERANDO que las responsabilidades civiles deberán exigirse deduciéndose el oportuno testimonio de esta causa para su exacción. CONSIDERANDO que deberá abonarse a los procesados la totalidad de la prisión preventiva sufrida por los mismos. FALLAMOS que debemos condenar y condenamos a la pena de muerte a Alejandro Guzmán, Francisco Sola, Jesús Monfort, Vicente Lacruz, Matías Meca, Julio Lizano, Domingo García y Ángel Ballesteros con las accesorias para caso de indulto determinadas en el artículo cuarenta y cuatro del vigente Código penal, a la de reclusión perpétua con las mismas accesorias a Eduardo Gómez y Ramón Puig, como reos del delito que prevé y castiga el párrafo segundo del artículo ciento veintiocho del expresado código y a la pena de doce años y un día de reclusión temporal a Emilio Selis, José Ponce, Joaquín Lorenzo, Bernardo Canto, Juan Urbá, Jaime Marí, Tomás Nogueira, Manuel Pérez, Juan Fullana, Fernando Garrido, Pedro Nomdedeu y José Salleras, con las accesorias del artículo cuarenta y cuatro del mismo Código, como cómplice del delito previsto y penado en el párrafo segundo del artículo ciento veintiocho, debiendo hacerse a todos los penados el abono de la totalidad de la prisión preventiva sufrida. Así por esta nuestra sentencia lo pronunciamos y firmamos. NOTA.- Lo interlineado entre las líneas diez y siete y diez y ocho de la primera página vuelta de esta sentencia que dice: “por ser el Jefe de la expedición responsable de ella” VALE. Gabriel Rodríguez. Álvaro de Urzaiz. Luis Díez del Corral. Luis Pérez Manso. Antonio Carrasco G. Felipe. Fernando Escardó. José M. Brusolas».¹¹⁶¹

Pel que fa al vaixell Ciutadella, dia 12 de novembre de 1936 havia partit de Maó cap a Barcelona, quan va ser apressat per l'Armada Nacional i conduïts al port de Sóller. El seus tripulants van ser detinguts. Els carrabiners foren empresonats al Fort d'Illetes,

¹¹⁶¹ APPR, 1937, lligall 25. Expedient Bernardo Cantó López.

mentre que els tres paisans que viatjaven en el vaixell foren traslladats a la presó de Can Mir. Dia 19 de novembre de 1936, varen ser jutjats i condemnats a mort per un judici sumaríssim i posteriorment executats, els oficials Rafael Aviñó Máñez, Julián Andrés Hernández, Joaquín Deza Bello, Crescencio Eugenio Carmona, Jesús Gabaldón Paños, Antonio Juan Angulo, Joan Pons Gomila, Gabriel Obrador Obrador i Joan Riera Febrer i els paisans Pere Riutort Julià (capità del vaixell) i Martí Vicens Vilanova. Els militars foren acusats «de delitos contra Seguridad de la Pátria» i executats dos dies després al Fort d'Illetes. Els dos paisans foren afusellats a la paret del Cementeri de Palma. Un any mes tard, el 18 de novembre de 1937, es va celebrar un segon judici, on foren condemnats a pena capital, Miquel Febrer Vadell i Jaume Farré Vidal, com autors d'un delicte d'adhesió a la rebel·lió. Tot dos, foren afusellats al cementeri de Palma dia 5 d'abril de 1938.

Els tribunals franquistes també dictaren condemes per acusacions realment inverosímils, fins i tot, es feren autèntiques invencions. Així, a tall d'exemple, afegim dos exemples citats per l'autor de l'estudi històric de la presó de Can Mir. Andrés Sánchez Valero fou condemnat en un Consell de Guerra a dos anys de presó per dur dins la butxaca uns papers que deien: «que en la mañana del 23 de julio último al ser cacheado el procesado por la Guardia Civil se le ocupó un papel escrito a mano por el mismo en el cual se vierten injurias contra las fuerzas de Falange a quienes llama, entre otras cosas, “maricones” e “idiotas”». ¹¹⁶² Els insults contra els membres de la Falange també eren jutjats amb el Codi de Justícia Militar. Jaume Sans Pons era de Capdepera. Va ser condemnat a 9 anys de presó sota l'acusació de «provocación para cometer el delito de rebelión». L'acusació fou que el dia 22 de juliol de 1936, el patró de la seva barca va encomanar la seva tripulació sortir a pescar. Jaume Sans era l'encarregat del motor i va manifestar que «durante las actuales circunstancias [feia poc dies que havia començat la guerra] él no tenía ganas de salir a pescar» i, per aquest motiu, la barca no va poder sortir. Les autoritats consideraren que això era fer una vaga que estava declarada il·legal i el condemnaren a 9 anys de presó. ¹¹⁶³

La major part dels consells de guerra que es celebraren a Mallorca es feren a l'Escola d'Arts i Oficis de Palma. Actualment aquest edifici és l'Escola d'Art i Superior de Disseny de les Illes Balears, que està situat al carrer de l'Institut Balear de la Dona, al centre de Palma i forma part d'un complex d'edificis històrics públics destinats a l'ensenyament, construïts a principis del segle XX. També es realitzaren al Castell de Bellver, Castell de Sant Carles, a l'Audiència Provincial i alguns quarters militars de Palma, com la caserna d'Intendència del Carme a les Rambles, al quarter Jaume I, entre d'altres. A la Forana de Mallorca, també es celebraren judicis sumaríssims, concretament, al quarter del General Luque d'Inca i a les Cases Consistorials d'Inca i Manacor. Normalment, els processats entraven a la sala fermats de dos en dos, vigilats per guàrdies civils i falangistes. Tot seguit, el relator o ponent llegia l'autor-resum de

¹¹⁶² APPr, 1937, lligall 28, núm. 78. SUÁREZ SALVÀ, Manuel. *La presó de Can Mir. Un exemple de la repressió feixista durant la Guerra Civil Mallorca*. Palma: Lleonard Muntaner Editor, 2011, pàg. 104.

¹¹⁶³ Expedient de Jaume Sans Pons. Arxiu de la Presó de Palma, lligall 28, 1937, núm. 71.

cada un dels processats, on es condensaven les acusacions. Els consells no desenvolupaven cap tasca probatòria, les denúncies e informes es consideraven inqüestionables. Normalment es mencionava el passat republicà, les afiliacions a partits polítics o sindicats. La possibilitat de les revisions processals i sentències eren quasi nul·les, d'aquesta manera les penes i execucions es feien en poc dies.

Un altra aspecte a destacar és que els consells de guerra no solien ser individuals, sinó col·lectius, és a dir, s'emprava una vista per jutjar i condemnar a grups de persones. Era un fet molt habitual. Citam un parell d'exemples. A partir de la causa núm. 250/1936 sabem que es processaren un total de 43 persones veïnes del municipi d'Esporles. Aquestes foren acusades de resistència al cop d'estat la matinada del 19 al 20 de juliol de 1936. Els informes politicosocials basats amb suposicions i hipotètiques actuacions emesos per les autoritats d'Esporles (Comandant militar d'Esporles, José Barceló Ochogavía; el batle, Jaume Nicolau i el cap de Milícies de Falange, Mateu Palmer Ferrer), així com també la seva afiliació política i les declaracions de persones civils, foren cabdals i determinants per condemnar els acusats.¹¹⁶⁴ El judici es va celebrar dia 14 de juny de 1938. Quinze dies més tard, el tribunal va dictar sentència i per unanimitat va condemnar a Bartomeu Arbós Mir, Pere Bonet Garau, Joan Bosch Mas, Gabriel Calafell Serra, Andreu Canals Mateu, Bernat Canals Mateu, Bartomeu Cañellas Capllonch, Miquel Capllonch Moranta, Sebastià Coll Mir, Sebastià Comás Ferrà, Joan Morell Ferrà, Jaume Nadal Ensenyat, Gabriel Terrassa Matas, Josep Torres Balaguer i Antoni Vich Matas a pena de mort com a responsables d'un delictes consumats d'adhesió a la rebel·lió. La setència també condemnà a quatre persones a cadena perpètua pel mateix delictes; quatre més a 20 anys de presó pel delictes d'auxili a la rebel·lió; nou a 16 anys de reclusió també per auxili a la rebel·lió i una persona a un any de presó correccional. Únicament fou absolt Josep Salas Tomàs per no ser –segons la sentència– responsable de cap delictes. En aquest cas també, els informes del batle i el rector d'Esporles van ser determinants perquè el possassin en llibertat. És un fet que demostra l'implicació de les autoritats civils i eclesiàstiques en la repressió.

Seguint amb la causa, podem dir que de les 18 penes de mort dictades pel tribunal, se'n varen commutar 13. Els "indultats de la mort" foren condemnats a diferents penes de presó que anaven dels 15 anys de presó menor de Bartomeu Arbós Mir al 6 anys de Gabriel Terrassa Matas. També varen commutar les penes de presó perpètua per penes de 20 i 16 anys de reclusió menor. El 23 d'agost de 1939 va arribar de Madrid el telegrama de la Secretaria de Justícia que comunicava l'indult dels 13 condemnats a mort. Un dia més tard, es confirmaren les cinc penes de mort. Dia 26 d'agost, el Jutjat de la presó va comunicar la sentència a Gabriel Calafell Serra, Bartomeu Comas Ferrà, Miquel Capllonch Moranta, Pau Fernández Ferrà i Joan Bosch Mas. A les 4 de la matinada del mateix dia foren posats en capellà. No varen voler rebre assistència

¹¹⁶⁴ Vegeu, ALEMANY TORRES, Arnau; GARAU MORANTA, Bartomeu i MIR CAÑELLAS, Guillem. *Les petjades dels oblidats. La repressió a Esporles*. Ajuntament d'Esporles, 2016, pàg. 88-90.

religiosa. A les 6 del mati, foren conduïts al cementiri de Palma i foren afusellats per un piquet format per 40 soldats del grup d'Intendència de les Balears.¹¹⁶⁵

Pel mes de juny de 1938 es va celebrar a Palma el consell de guerra contra els veïnats de Sóller: Josep Serra Pastor, Andreu Pizà Arbona, Pere Rullan Rullan, Joan Casesnoves Escalles, Ramon Colom Colom, Maties Colom Beltrán, Francesc Valls Forteza, Joan Campins Fontclara, Pere Coll Bauzà, Josep Girbent Sabater i Rafel Mesquida Marí. Aquestes persones foren acusades per un suposat delictes d'auxili a la rebel·lió, per la qual cosa es va demanar per tots els acusats la pena màxima. Finalment foren sentenciats a diferents penes de presó.¹¹⁶⁶ També es va celebrar un procés sumaríssim – núm. 16 de 1936– de guerra contra els carrabiners que van participar en la resistència contra l'alçament nacional de Muleta a Sóller de 1936. Per aquest fet, foren jutjats els capità Joan Ripoll, l'alferes Zacarías Gimeno Briones i els carrabiners Joaquín García Peláez i Manuel Rodríguez García. Tots aquest militars foren condemnats a presó i expulsats del cos de carrabiners. Per la seva banda, el sergent Manuel Braulio Fernández, el caporal José Muñoz Enrile i el carrabiner José Gil Romero van ser condemnats a mort i executats al Fort d'Illetes dia 15 d'octubre de 1938.

Un dels procediments més importants que afectà a un grup nombrós de persones fou la causa sumaríssima núm. 57/1936, per la qual foren processats un total de 148 persones, més 25 que es trobaven en la situació de rebel·lia. Les 173 persones, entre les quals hi havia civils i militars, foren acusades de no acatar el ban de guerra i d'emprendre accions de resistència als dies 19 i 20 de juliol de 1936. Tots els encausats foren jutjats en un sol judici, que sens dubta i com expliquen els autors de l'estudi sobre la República i Guerra Civil a Sóller, «va crear un gran impacte en la societat pollencina, atès que moltes famílies hi tenien algun membre, directe o indirecte, implicat [...] i una profunda angoixa per la majoria d'encausats que estaven presos».¹¹⁶⁷ El consell de guerra va començar el 24 d'agost de 1937. Quatre dies més tard, es varen imposar les penes. Concretament, les de major duresa varen correspondre a Gabriel Amengual Rotger, Antoni Cánaves Bizañes, Bartomeu Cánaves Darder, Pere Josep Cànaves Salas, Joan Cànaves Llufrí, Antoni Cantallops Cifre, Francesc Cerdà Palou, Gabriel Cifre Llompart, Guillem Company Crespi, Bartomeu Llompart Camapomar. Josep Marquès Mosillo, Jaume Plomer Vives, Pere Plomer Vives, Mateu Suau Salord, Antoni Torrandell Cerdà, Joan Lluís Vives, Josep Seguí Rotger i Rafel Arrabal Ruiz, que foren condemnats a mort. A més, la sentència va condemnar a 57 civils i 19 carrabiners a diferents penes de presó. Els darrers també varen perdre la seva condició de militar i, per tant, la seva feina. Dels processats, únicament quedaren absolts, el sergent de la Guàrdia Civil, Antoni Bonet Salom i els civils, Bartomeu Estades Vilanova i Bartomeu

¹¹⁶⁵ ALEMANY TORRES, Arnau; GARAU MORANTA, Bartomeu i MIR CAÑELLAS, Guillem. *Les petjades dels oblidats. La repressió a Esporles*. Ajuntament d'Esporles, 2016, pàg. 93.

¹¹⁶⁶ QUETGLAS CIFRE, Antoni. *Sóller. La desfeta de la burgesia progressista*. Palma: Documenta Balear, 2012, pàg. 138. AMDM, causa núm. 135/1.937.

¹¹⁶⁷ Vegeu MARCH BISBAL, Jaume; CERDÀ VIVES, Andreu i SALAS VIVES. *Pollença. La revolta contra la rebel·lió*, Palma: Documenta Balear, 2006, pàg. 311-322.

March Vila. A més, 22 soldats i caporals d'Aviació també foren absolts per manca de proves acusatòries. Cal afegir, que finalment, les penes capitals no s'executaren en la seva totalitat. Dia 27 de gener de 1938, a l'hemicicle del cementiri de Palma, fou afusellat el batle de Front Popular, Pere Josep Cànaves. El mateix dia, fou afusellat, Joan Lluís Vives, Antoni Cantallops Cifre i Josep Seguí Rotger. Per la seva banda, Guillem Company Crespí, fou afusellat un cop acabada la guerra a Lleida. Dia 28 de gener de 1938, el sergent de carrabiners i entrenador de l'equip de futbol Joventut Pollencina, Rafael Arrabal Ruiz fou ajusticiat al Fort d'Illetes dia 28 de gener de 1938.

Altres exemples foren el casos que afectaren a ciutadans de Felanitx i Consell. La fuga de carrabiners, del batle de Felanitx, Pere Oliver Domenge i un grup de veïns, a més, de la detenció d'un grup de veïnats de Felanitx que foren acusats d'ajudar als fugitius, va originar l'obertura pel mes de setembre de 1936 del sumari 151/1936, que donarà lloc a tres judicis per consell de guerra. Com quasi sempre, les acusacions es basaren amb els informes del batle franquista, el cap de Falange i membres adscrits dels desapareguts partits de la Dreta republicana. El 21 de març de 1938 es constituí el tribunal per jutjar 13 persones d'una manera sumaríssima. L'endemà es dictà sentència. Jaume Mas Garcia, Pere Reus Bordoy i Salvador Riera Sagrera foren condemnats a mort, mentre que Pere Alou Julià, Pere Borboy, Miquel Febrer, Antoni Llodrà i Miquel Maimó Vadell ho foren a cadena perpètua. Per altra banda, Pere Nicolau i Francesc Soler foren sentenciats a dotze anys de presó; Tomàs Frau i Miquel Perelló a sis anys i Francesc Fernández fou absolt. Les tres penes de mort foren executades dia 28 de juliol de 1938 al cementiri de Palma per un piquet de soldats del Batalló d'Enginyers de Palma.¹¹⁶⁸ L'any 1940, es va obrir un nou procediment dins la mateixa causa, contra els carrabiners que, acabada la guerra, retornaren a Mallorca. El 27 de maig de 1941 a l'Audiència Territorial de Palma es dictaren noves sentències condemnatòries. Els carrabiners Salustiano Moreno, José Repiso, Ángel Pons, Ángel Álvarez, Antonio Asensio, Tomàs González, Alejandro Alonso, José Gonzalo, Juan Berbel, José Otero. Juan De la Cruz, Gabriel Sagrera i Francesc Gayà, foren condemnats a penes de presó que anaven dels 30 anys de reclusió menor fins el 12. L'any 1943, el capità general va declarar nul aquest judici, atès que observava defectes de procediment, a més, considerava les penes molt blanques. Pel mes de juny de 1944 a la seu del Regiment d'Artilleria, un tribunal militar dicta una nova sentència molt més dura. Trenta anys de presó pels carrabiners Repiso, Pons i Moreno; Dotze anys per als altres vuit militars, i trenta per Sagrera i Gayà. El darrer consell de guerra que ens referirem es va celebrar l'11 d'abril de 1938 a l'Escola d'Arts i Oficis de Palma, i afectà a 29 veïnats de Consell. El tribunal va dictaminar 25 penes de mort i 4 cadenes perpètuas. Finalment, moltes de les penes foren commutades. Tot i aquest fet, foren afusellats Josep Pizà Moyà i els germans Onofre i Sebastià Sureda Colom dia 8 d'octubre de 1938, a l'hemicicle de Cementiri de Palma.¹¹⁶⁹

¹¹⁶⁸ AMDM, causa núm. 151/1.936. ADROVER OLIVER, Aina i CABOT CALÇAPEU, Joan: *Felanitx 1931-1939. República, Guerra i Repressió*, Felanitx, Res Publica Edicions, 2002, pàg. 80-82.

¹¹⁶⁹ AMDM, causa núm. 36/1.936.

En els primers mesos de la guerra, entre l'octubre i desembre de 1936, els tribunals militars ordenaren l'execució d'un total de 26 de persones que serien afusellades majoritàriament en el cementeri de Palma i al Fort d'Illetes. També trobam el cas – abans explicat – de l'execució de tres persones al Castell de Bellver, així com també, l'afusellament del Tinent de l'Armada republicana, Carlos Soto Romero i del carrabiner José Gil Romero, els dies 5 i 10 de novembre de 1936 al Castell de Sant Carles, després de ser condemnats per un consell de guerra que es va celebrar a la caserna militar del Carme. A la Part Forana, trobam dia 5 de novembre de 1936, l'execució al cementeri d'Inca del soldat, Joan Mut Jaume. Aquesta persona fou condemnada a pena de mort per un tribunal que es va constituir a la caserna militar General Luque d'Inca. D'aquesta manera ho explica el registre civil d'Inca: «Ha sido pasado por las armas en el día de hoy a las seis horas treinta minutos detrás del cementerio y a la tapia del mismo como autor del delito de traición en cumplimiento de sentencia dictada por el Consejo de Guerra en el Cuartel de Inca con aprobación del Excmo. Sr. Comandante Militar y su Auditor».¹¹⁷⁰ Després de la seva mort, el seu cos fou inhumat a una fossa comuna del cementeri d'Inca. Joan Mut era de Lluçmajor, feia de picapedrer i tenia 19 anys. La causa núm. 1049/1936 aporta la certificació judicial:

«En Inca a cinco de Noviembre de mil novecientos treinta y seis, el Señor Juez Instructor, acompañado de [...] el Secretario, hizo trasladar al Cementerio de la ciudad de Inca, el cadáver del Artillero, Juan Mut Jaume, dándole sepultura del mismo en la segunda parcela de la fosa común que hay entrando en la izquierda del referido cementerio y distanciado a dos metros del tercer pasillo y a unos seis metros del pasillo lateral de la parte izquierda en el sentido de profundidad, y a ocho metros de igual sentido del pasillo Central, procediendo a su [...] enterramiento con las prendas que llevaba para [...]. Y para que conste se extiende la presente que firma el Señor Juez conmigo el Secretario, de que certifico».¹¹⁷¹

El *Diccionari Vermell* també explica el judici sumaríssim i la condemna a mort de Joan Mut Jaume: «Era soldat d'Artilleria a la caserna General Luque d'Inca. Ignor quina fou la seva falta concreta, però sembla que va infringir el Ban del deu d'octubre del trenta-sis. El condemnaren a mort i l'afusellaren el deu de novembre del mateix trenta-sis. Davant la soledat dels canons, aquest al·lot, Joan Mut, demanà el confés i es va mostrar penedit per les seves culpes. Certament és una mort ben feixuga la seva: morí crivellat i penedit».¹¹⁷²

El primers registres d'afusellaments al Fortí d'Illetes correspon als militars que havien estat detinguts del vaixell que viatjava de Menorca a Barcelona. Com hem explicat, el seu judici començà dia 19 i acabà dia 20. L'endemà, dia 21 de novembre foren

¹¹⁷⁰ AMI, registre civil, tom XXXIII, foli, 143.

¹¹⁷¹ AMDM, causa núm. 1.049/1.936. MATAS MORELL, Arnau. «Fitxa de la fossa comuna d'Inca». SUÁREZ SALVÀ, Manuel (Coord.). *Les fosses de la repressió a Mallorca. Mapa de les Fosses comunes de Mallorca (2a part)*. Inèdit. Palma: Conselleria d'Afers Socials (Govern Balear) i Associació Memòria de Mallorca, pàg. 72-73.

¹¹⁷² CAPELLÀ FORNÉS, Llorenç. *Diccionari Vermell*. Palma: Editorial Moll, 1989, pàg. 118.

afusellats els oficials de graduació, Gabriel Obrador Obrador de Felanitx; Rafael Aviñó Mániz, Julián Andrés Hernández, Joaquín Deza Bello, Crescencio Eugenio Carmona, Jesús Gabaldón Paños, Antonio Juan Angulo, Joan Pons Gomila, Gabriel Obrador Obrador i Joan Riera Febrer. El mateix dia, foren executats a Palma, el capità del vaixell, Pere Riutort Julià, que era el capità del vaixell i el paísà de Pollença, Martí Vicens Vilanova. En aquests moments, tot i que començaren afusellaments per consell de guerra, el gruix de les execucions extrajudicials encara superaven les penes de mort. Per tant, les decisions preses conjuntament entre el Comissària de Vigilància, el delegat d'Ordre Públic i els membres més violents de Falange superaven les emeses pels responsables dels tribunals franquistes.

A mesura que avançava el conflicte, els judicis sumaríssims es convertiren en una eina habitual de la repressió i, normalment, les sentències eren publicades regularment a la premsa mallorquina. No seria fins a principis de 1937, quan els consells de guerra es multiplicaren i en moltes de casos, es demanà la màxima pena per als acusats, encara que molt sovint aquesta era commutada per una condemna inferior. És el moment en què les penes capitals coexistiren amb les nombroses falses tretes de presó que originaren desenes de víctimes, que foren executades vora al cementeri de Porreres, sense cap tipus de judici previ. Entre el mes de gener i abril de 1937, el nombre de morts relacionades amb les tretes –unes 115– encara són molt més elevades que les sentències a mort dictades pels tribunals de guerra –una vintena–. Aquesta situació canviaria a partir del mes d'abril del mateix any. Aquesta circumstància, ja explicada, coincidiria amb el canvi de les atribucions en matèria judicial que a partir d'aquest moment són assumides per part de l'autoritat militar. Entre el mes de maig i desembre de 1937, foren sentenciades a pena capital i executades un total de 25 persones més. Aquesta fet coincideix amb la desaparició quasi definitiva de les tretes de presoners amb destí a Porreres o a qualsevol altra lloc.

L'augment considerable de víctimes judicials comença a partir de l'any 1938, on constatarem l'afusellament de quasi 60 persones. La major part d'aquests judicis sumaríssims es feren a Palma, a l'Escola d'Arts i Oficis. Cal afegir que també alguns consells de guerra es celebraren a la caserna del rei Jaume I de Palma, on fou condemnat a pena capital, Guillem Matas Lladó. El procés sumaríssim de guerra núm. 303/1936 va condemnar a mort aquest soldat d'Artilleria pel delictes d'adhesió a la rebel·lió. La sentència fou executada al Fort d'Illetes dia 15 de maig de 1937. Hem d'afegir que quasi totes les condemnes a mort foren executades al cementeri de la ciutat i al Fort d'Illetes. En aquest sentit, hem de fer referència a la presó militar d'Illetes, atès que sobre les execucions al cementeri de Palma ja n'hem parlat amplament dins l'apartat de les modalitats repressives. La presó Fort d'Illetes fou construïda a finals del segle XIX, coincidint amb la guerra de Cuba i justificada indicant que era per defensar l'illa durant aquells anys de guerra a l'altra costat del món. Ara bé, tot d'una que abandonà el seu destí inicial, el defensiu, es va transformar en un centre repressiu, gestionat totalment pels militars. Quan una persona era conduïda a Illetes, l'oficial de guàrdia la fitxava just a l'entrada de la presó. Després, els soldats el baixaven a les seves dependències –que

com hem explicat– estaven situades a uns 5 metres de fondària. A partir de finals de 1937 i durant el 1938, es celebraren nombroses execucions de persones que foren condemnades a mort. Segons les dades que hem pogut consultar, unes 50 de persones foren afusellades, la major part d'elles, eren militars.

El tràmit d'una execució a Illetes començava el capvespre anterior. En aquest moment, els condemnats eren apartats de la resta de reclusos i deixats en capella. L'endemà, a partir de les sis del matí començaven les execucions. Així i tot, «les autoritats de la presó no tenien cap problema en aprofitar la fosca i, quan els presoners dormien, si atracaven per sospesa, a traïció i el mati següent eren executats».¹¹⁷³ També està provat que, als voltants de la presó, també assassinaven persones. Aquestes eren portades pels escamots de Falange en els famosos passejos de la mort. En aquest sentit, cal dir que a la presó d'Illetes, a més de militars que no fossin oficials també hi tancaren civils, alguns dels quals fou assassinat A hores d'ara, constatem l'afusellament dels civils Martí Vicens Vilanova, Pere Riutort Julià i Jaume Serra Cardell. La resta d'assassinats eren militars: carrabiners i soldats. El darrer registre d'un afusellament celebrat a fortí d'Illetes és de dia 28 de gener de 1941. Aquest dia fou executat el menorquí, Avelino Sotes López.

A banda de la capital, també es convocaren consells de guerra a algunes de les principals ciutats de Mallorca, és el cas de Manacor i a Inca. A la Casa Consistorial de Manacor, dia 30 d'abril de 1937 es va celebrar el judici contra Miquel Riera Parera de Manacor. Aquesta persona fou acusada juntament amb Llorenç Riera Cabrer i Guillem Pasqual Llodrà de Sant Llorenç pel delictes d'adhesió a la rebel·lió. L'advocat defensor, Josep Martí va demanar l'absolució dels acusats, però no ho va aconseguir.¹¹⁷⁴ Dia 11 de maig, les tres persones foren tretes de la presó de Manacor i traslladades al cementiri de Son Colletes, on foren afusellades. A mitjan de febrer de 1937, es va celebrar a l'Escola d'Arts i Oficis de Palma, el segon consell de Guerra contra Llorenç Beltrán Salvà. Feia unes setmanes havia hagut de comparèixer a l'Ajuntament d'Inca per assistir a la vista del primer judici sumaríssim, on fou acusat «d'escriure de manera despectiva, grossera i injuriosa contra el Moviment Nacional i de ser un home d'idees extremistes.»¹¹⁷⁵ El diari *La Almudaina* va publicar la segona vista celebrada a Palma els dies 16 i 17 de febrer de 1937:

«A las 4'30 horas en la Escuela de Artes y Oficios se reunió el Consejo de Guerra ordinario de la plaza para ver y fallar la causa instruida contra el paisano Lorenzo Beltrán Salvá alias "Barbó", de 66 años de edad, vecino de Inca, por injurias a los dirigentes del Movimiento Salvador de España [...] el tal Lorenzo Beltrán era individuo de ideas extremistas y considerado peligroso, si bien carecía de antecedentes penales.

¹¹⁷³ SUÁREZ SALVÀ, Manel. *Ruta de la Memòria. La Repressió dins Calvià* (treball inèdit). Quaderns de la Memòria, núm. 1, Associació per a la Recuperació de la Memòria Històrica de Mallorca, 2006, pàg. 16.

¹¹⁷⁴ AMDM, causes núm. 917/1.936 i 979/1.936. TUGORES MANRESA, Antoni: *Manacor. La Guerra a casa*, Palma: Documenta Balear, 2006, pàg. 223 i 226.

¹¹⁷⁵ ARMENGOL COLL, Antoni i ARMENGOL COLL, Jaume. *La repressió a Inca. La República i la Guerra Civil*. Palma: Perifèrics Història, 2005, pàg. 134.

En un comunicado del Alcaldes de Inca se dice que Lorenzo Beltrán es un significado agitador que se distinguía por sus revueltas Populares».

Finalment, l'anarquista i corresponsal de la revista *Foch i Fum*, Llorenç Beltrán fou condemnat a mort i executat davant la làpida del cementeri d'Inca dia 19 de juliol de 1937, acusat d'adhesió a la rebel·lió. El seu cos fou enterrat en la sepultura 520, a l'edat de 57 anys.¹¹⁷⁶ Un mesos abans, un consell de guerra també celebrat a Inca va condemnar a pena capital a Miquel Maimó Maimó, barber d'ofici i afiliat al sindicat de sabaters, *La Justicia*. La sentència fou executada al cementeri d'Inca dia 8 de juny de 1937. Gabriel Buades Pons també fou sotmès a un consell sumaríssim de guerra a l'Ajuntament d'Inca, on el condemnaren a pena de mort. Era de família pagesa. Fou col·laborador assidu de la revista *Cultura Obrera* i portaveu dels sindicats llibertaris de Palma i posteriorment de la CNT de Mallorca. També era redactor de la publicació periòdica *Avance*. Un cop detingut després del cop d'estat, Gabriel fou empresonat a la presó del convent de Sant Domingo d'Inca i, més endavant, traslladat al vaixell Jaume I i tot seguit a Can Mir. Fou afusellat al cementeri d'Inca dia 22 de juliol de 1938. El seu cos fou enterrat en el nínxol número 105.¹¹⁷⁷ Un dia després, l'impressor d'Inca i regidor de l'Ajuntament de Mancor per Esquerra Republicana Balear, Rafel Sampol Riera, fou executat al cementeri de la mateixa localitat.¹¹⁷⁸ Havia estat condemnat a mort per un consell de guerra, on fou acusat de rebel·lió. Sembla que «quan queia afusellat va pronunciar ben fort un “Visca la República”. A poques passes d'allà, davant la caserna militar del poble, la seva mare queia desmaiada quan sentí la descàrrega. Havia acudit a acomiadar el fill i sols l'havia entrevist, assegut dins una camioneta militar, camí del cementiri.»¹¹⁷⁹ El seu cos fou enterrat en el nínxol número 702 del Cementiri d'Inca. Aquestes foren les sentències a pena capital dictades pels tribunals franquistes a la Part Forana de Mallorca.

Les penes de mort també representaren un clar exemple de repressió d'extrem patiment, d'una tortura fora mida, atès que en alguns casos els condemnats no eren afusellats tots a l'hora, sinó que vegades, passava mitja hora entre una execució i una altra. D'aquesta manera, asseguraven el patiment de la víctima que esperava el seu torn de la mort. És un fet que es dona molt especialment a la presó d'Illetes. Les sentències capitals de la

¹¹⁷⁶ MATAS MORELL, Arnau. «Fitxa de la fossa comuna d'Inca». SUÁREZ SALVÀ, Manuel (Coord.). *Les fosses de la repressió a Mallorca. Mapa de les Fosses comunes de Mallorca (2a part)*. Inèdit. Palma: Conselleria d'Afers Socials (Govern Balear) i Associació Memòria de Mallorca, pàg. 78.

¹¹⁷⁷ MATAS MORELL, Arnau. «Fitxa de la fossa comuna d'Inca». SUÁREZ SALVÀ, Manuel (Coord.). *Les fosses de la repressió a Mallorca. Mapa de les Fosses comunes de Mallorca (2a part)*. Inèdit. Palma: Conselleria d'Afers Socials (Govern Balear) i Associació Memòria de Mallorca, pàg. 78.

¹¹⁷⁸ Pel cas de Llorenç Beltran Salvà, Gabriel Buades Pons, Miquel Maimó Maimó i Rafel Sampol Riera, vegeu ARMENGOL COLL, Antoni i ARMENGOL COLL, Jaume. *La repressió a Inca. La República i la Guerra Civil*. Palma: Perifèrics Història, 2005, pàg. 133-135, 137-138 i 156.

¹¹⁷⁹ CAPELLÀ FORNÉS, Llorenç. *Diccionari Vermell*. Palma: Editorial Moll, pàg. 156. MATAS MORELL, Arnau. «Fitxa de la fossa comuna d'Inca». SUÁREZ SALVÀ, Manuel (Coord.). *Les fosses de la repressió a Mallorca. Mapa de les Fosses comunes de Mallorca (2a part)*. Inèdit. Palma: Conselleria d'Afers Socials (Govern Balear) i Associació Memòria de Mallorca, pàg. 79.

guerra també foren dictades contra destacades autoritats republicanes. Les seves execucions serviren com a sentències exemplars. El cas més conegut fou la condemna a mort i l'execució del batle de Palma, Emili Darder Cánaves; del diputat socialista, Alexandre Jaume Rosselló, del batle d'Inca, Antoni Mateu Ferrer i del polític esquerrà, Antoni Maria Ques Ventayol, que foren acusats d'organitzar un complot comunista que havia d'esclatar el mes de juliol de 1936. Amb aquesta acusació, els militars rebels varen justificar el cop militar del general Goded, com una acte la rebel·lió comunista presumiblement organitzada pels acusats. Després de la condemna, les famílies intentaren fer el possible perquè es rebaixes la sentència, però no ho aconseguiren. Des del quarter de l'Estat Major de Burgos, va arribar una notificació de Franco que es complís l'ordre taxativament. El Bisbe de Mallorca, Josep Miralles, parent d'Alexandre Jaume, també es va negar a sol·licitar l'indult. D'aquesta manera, la matinada de dia 24 de febrer, Darder, Jaume, Mateu i Ques foren posat en capella a la Presó Provincial de Palma. Moments després, autoritzaren la visita dels seus familiars. L'esposa d'Emili Darder, Miquela Rovira i la seva filla, Emilia entraren a la cel·la, on els va "rebre" un home seminconscient. Eren les seqüeles d'un infart que havia patit feia uns dies. Fou una situació dramàtica. Dins altres dependències hi havia Antoni Mateu i Antoni Maria Ques, que també varen rebre els seus familiars. Alexandre Jaume va rebre la visita del seu germà, Andreu, el seu cunyat i l'advocat, Lluís Alemany. El diputat socialista no va permetre la visita de la seva esposa, Isabel Planes i els seus fills. No va voler que visquessin aquella situació tant desesperada. A les quatre de la matinada, dos automòbils conduïren els quatre detinguts al cementeri de Palma, on hi havia centenars de persones, entre aquestes, desenes d'homes i dones afiliats a Falange. Ningú es volia perdre l'execució exemplar, atès que eren unes persones prou conegudes. Emili Darder i Antoni Mateu havien estat alcaldes de Palma i Inca i Alexandre Jaume i Antoni Maria Ques, destacats polítics, tots ells, membres de la burgesia mallorquina. Minuts abans de les seves execucions, foren insultats i vexats i s'escoltaren mamballetes mesclades amb la lletra del *Cara el Sol* que cantaren alguns assistents. Moments després, Darder fou assegut a una pedra, on fou executat per un falangista. Per altra banda, Jaume, Mateu i Ques foren col·locats de cara a la paret, afusellats i rematats. Eren les sis del matí del dia 24 de febrer de 1937, s'havia comès una de les execucions més transcendents de Mallorca. Després de les seves morts, encara foren humiliats. Un testimoni oral explica l'esgarriós fet: «Un miembro de la Alta nobleza de Palma, alto mando de Falange, propino una patada al costado de Alejandro Jaume diciendo "este hijo de puta aún no está muerto". Después del tiro de gracia, varios falangistas orinaron sobre el cadáver».¹¹⁸⁰ De res serviren les múltiples gestions per salvar les vides d'aquests personatges tan significats amb els ideals democràtics i republicans.

La justícia franquista també va dictar penes capitals contra un bon grapat d'empresaris destacats que havien donat suport al govern del Front Popular i als partits d'esquerra. L'execució d'elits econòmiques tenia un sentit exemplar i, al mateix temps, pretenia

¹¹⁸⁰ JAUME, José. «24 de febrero de 1937. El día de la infamia». DIARIO DE MALLORCA, suplement LA ALMUDAINA, núm. 971, (edició de dia 26 de febrer de 2017), pàg. 3.

donar un cop d'atenció a les famílies benestants i socialment avançades que en el seu moment es van decantar per les idees republicanes. Un altre objectiu, era anul·lar completament el seu poder econòmic i dels grups d'esquerra i, amb el seu patrimoni finançar la construcció de l'aparell dictatorial i repressor del règim franquista. Per a això es varen confiscar administrativament i judicialment milers de béns mobles i immobles a persones, partits polítics, sindicats i associacions que, en gran part, varen ser venuts en subhastes públiques on persones afectes al règim varen adquirir-los a preus ridículs. També es dictaren decrets o edictes de confiscació de béns i es crearen administracions de béns d'absents. Davant aquests fets, moltes famílies de repressaliats es varen veure obligades a malvendre les seves propietats per sobreviure o per no patir represàlies. En aquest sentit afegim alguns exemples de famílies benestants que patiren aquest tipus de repressió:

- a) Llorenç Roses Bermejo formava part d'una família amb possibilitats econòmiques i prospera a la República. Era cunyat del batle de Palma, Emilia Darder i propietari d'una enorme extensió de terres del litoral de Calvià, coneguda com Son Caliu i Ses Planes. La seva intenció era construir un lloc de descans al costat de la platja format per cases unifamiliars i un port esportiu a la zona la qual se la coneix actualment com Palmanova. Quan va començar la guerra, fou detingut i tancat a la presó de can Mir. L'acusaren de no complir el ban del general Goded, d'auxili a la rebel·lió, d'oposar-se al Moviment i d'haver ocupat càrrecs de responsabilitat durant la Segona República.¹¹⁸¹ Dia 1 d'octubre de 1936, un tribunal el condemnà a 30 anys de reclusió, però hi hagué un grup de militars que s'oposaren a la condemna i revisaren el seu cas. Dia 18 d'octubre de 1936, fou afusellat al cementeri de Palma. És un altra exemple de la manca de garanties judicials dels consells de guerra, on una simple modificació de les declaracions dels testimonis que afegien elements que "demostraven" que l'acusat era perillós, bastava per condemnar a mort una persona.
- b) Bernat Marquès Rullan era una persona de posició social benestant, d'idees liberals i progressistes. Va exercir el càrrec de president d'Esquerra Republicana Balear a Sóller. El 15 de gener de 1937 es va celebrar el consell de guerra contra Bernat Marquès i la seva família, en el qual fou acusat de manifestar-se contra el Moviment i «de dedicar-se a donar la benvinguda als avions catalans que es dirigien a bombardejar Palma».¹¹⁸² Indubtablement, els feixistes cercaven un pretext per detenir-los. Les acusacions poc convincents demanaren la pena de mort, per ell, la seva dona, Catalina Mayol Lafogue i la seves filles, Maria Lluïsa i Catalina. Més endavant, les tres dones varen poder commutar la pena, per anys de presó. La sentència també va propiciar que tots els bens de la família fossin confiscats, a més de patir, duríssimes sancions econòmiques que anaven

¹¹⁸¹ SUÁREZ SALVÀ, Manuel. *La historia silenciada. Calvià i Es Capdellà, 1936*. Palma: Lleonard Muntaner editor, 2016, pàg. 34-35.

¹¹⁸² CAPELLÀ FORNÉS, Llorenç. *Diccionari Vermell*. Palma: Editorial Moll, pàg. 101. QUETGLAS CIFRE, Antoni. *Sóller. La desfeta de la burgesia progressista*. Palma: Documenta Balear, 2012, pàg. 137.

de les 150.000 pessetes imposades a Bernat Marquès a les 1.500 pessetes al darrer membre de la seva família. Cinc mesos després de la sentència, Bernat Marquès Rullan fou afusellat al Fort d'Illetes. Era dia 5 de juny de 1937 a les 6'30 del matí. Tres dies més tard, varen registrar la seva defunció:

«En el Pueblo de Calviá, provincia de Baleares, a las diez y seis del día ocho de Junio de mil novecientos treinta y siete, D. Juan Alemany Enseñat, Juez Municipal y D. Jaime Vicens Cañellas exponen que Bernado Marqués Rullan de cincuenta y siete años, natural de Sóller, Provincia de Baleares, hijo de Juan y de María, domiciliado en Palma y de estado casado con Da. Catalina Mayol Calonge y con hijos. Falleció en el Fuerte de Illetas el día cinco del actual a las seis y treinta minutos; a consecuencia de cumplimiento de Sentencia interpuesto por el Alto Tribunal de Justicia Militar y reconocimiento practicado y su cadáver habrá de recibir sepultura en Palma.- Esta inscripción se practica en virtud de comunicación recibida el seis del actual del Sr. Capitán Juez Instructor del Juzgado Permanente de la Comandancia militar de Baleares Sr. Saiz Gralla, Consignándose además que se ignora haya otorgado testamento, habiéndola presenciado como testigos Mateo Comas Barceló y Jaume Pallicer Bosch mayores de edad y vecinos de esta villa.- Leída esta acta se selló con el Juzgado y la firma del Sr. Juez, testigos de que certifico. Juan Alemany.- Mateos Comas –Jaime Pellicer, Jaime Vicens, firmados y rubricados».¹¹⁸³

- c) Antoni Maria Ques Ventanyol era un gran capitalista i propietari d'Alcúdia. Era apoderat de la Banca March i accionista de la companyia *Trasmediterránea*, negocis lligats al polític i financer Joan March Ordinas. També tenia negocis internacionals de tabac. Militava en el Partir Liberal, però el 1934, passà a formar part del partit *Izquierda Republicana* de Manuel Azaña, fet que l'enemistà en Joan March. Després fou fundador i patrocinador d'Esquerra Republicana Balear, del qual formava part del seu comitè executiu. Antoni Ques es va convertir en un gran propagandista i patrocinador del partit. Quan va començar la guerra fou detingut i jutjat per un consell de guerra acusat «de tenir 200 pistoles llestes per a fer triomfar la revolució bolxevic».¹¹⁸⁴ Tot i ser un personatge molt destacat, el tribunal no els va tremolar la ma i fou condemnat a mort. Llorenç Capellà va escriure: «El caramull d'acusacions, constitueixen l'inventari d'una història folla que acabà amb vessament de sang. Les pistoles mai no han estat trobades i difícilment Ques podia ser partidari d'entregar el poder econòmic a l'Estat, gaudint d'una posició social autènticament folgada».¹¹⁸⁵ Antoni Maria Ques fou afusellat juntament amb Emili Darder,

¹¹⁸³ AMCa, Registre civil de Calvià, tom XVII, pàg. 144, foli 74. Document recollit a SERRA, Antoni. «Judici a la burgesia mallorquina». MEMÒRIA CIVIL. MALLORCA EN GUERRA. Suplement diari BALEARES, núm. 40 (Edició de dia 5 d'octubre de 1986).

¹¹⁸⁴ HERRANZ HAMMER, Albert i ROQUE, Joana Maria. *La Segona República a Mallorca*. Palma: Miquel Font Editor, 2006, pàg. 111. AA. VV. *Gran Enciclopèdia de Mallorca*. Tom XIV, Palma: ProMallorca edicions, pàg. 121.

¹¹⁸⁵ CAPELLÀ FORNÉS, Llorenç. *Diccionari Vermell*. Palma: Editorial Moll, 1989, pàg. 139.

Alexandre Jaume i Antoni Mateu el 24 de febrer de 1937 en el cementeri de Palma.

Els judicis sumaríssims també foren emprats per eliminar batles i regidors del Front Popular. Ja hem mencionat els casos d'Emili Darder Cànaves, que fou batle des del desembre de 1933 fins el juliol de 1936 i Antoni Mateu Ferrer, batle d'Inca els anys 1932 i 1933, quan dimiteix del càrrec. Altres exemples foren els afusellaments del batle de Consell, Josep Pizà Moyà, dia 8 d'octubre de 1938 i del batle de Pollença, Pere Josep Cànaves Sales, dia 27 de gener de 1938. La intenció de la seva eliminació era destruir la xarxa del poder municipal republicà. Amb aquesta intenció, també foren jutjats i en molt casos condemnats a mort, alguns membres de les forces d'ordre públic (municipals, guàrdies d'assalt, entre d'altres) i també funcionaris municipals. En aquest sentit podem citar alguns exemples com el cas de Secretari accidental dels Ajuntaments d'Algaida i Porreres, Rafael Gamero Ginata que fou condemnat a mort i afusellat el 5 de juny de 1937 i la mort de l'advocat i jutge de Pau de Felanitx, Pere Reus Bordoy, que fou afusellat dia 28 de juliol de 1938, entre d'altres. Tampoc podem oblidar-nos de les execucions judicials que afectaren a dirigents sindicals i membres de les directives de partits polítics, associacions culturals, esportives. En aquest sentit, podem anomenar els casos del diputat socialista Alexandre Jaume Rosselló; el president de la Federació Socialista Balear i president de la Diputació provincial, Jaume Garcies Obrador que fou afusellat el 4 d'agost de 1939; el president de les Joventuts Socialistes de Lluçmajor, Antoni Zanoguera Garcias afusellat l'11 de març de 1937 i del president de l'Agrupació Socialista de sa Pobla, Jaume Serra Cardell afusellat el mateix 11 de setembre, entre molt altres exemples.

Els tribunals també dictaren penes de morts que afectaren a tots els membres d'una família. Com hem mencionat, la família Marquès Rullan fou una de les nissagues més represaliades de la guerra. La causa 937/1936 explica el procediment judicial obert contra Bernat Marquès Rullan, la seva esposa Catalina Mayol Lafogue i els seus fills, Maria Lluïsa, Catalina, Joana, Bernat i Josep. El tribunal va decidir condemnar-los a tots a pena de mort, pena que fou rebaixada per la de cadena perpètua per als fills majors i l'absolució per als menors (Jeanne, Bernat i Josep). La causa va ser objecte d'un recurs i fou enviada a l'Alt Tribunal de Justícia Militar de Valladolid, que es estava presidit pel general mallorquí, Francesc Gómez-Jordana, comte de Jordana, que va commutar la pena als fills majors.¹¹⁸⁶ El consell de guerra va finalitzar amb l'execució de Bernat Marquès i l'entrada a presó de la seva esposa i filles majors, que també foren sancionades econòmicament.

A banda de les múltiples condemnes que podien afectar a una família, també és destacable el fet que una persona pogués ser com demanada a diferents penes de mort o bé se li obrissin diferents procediments. A tal d'exemple citam el cas de Pere Negre

¹¹⁸⁶ QUETGLAS CIFRE, Antoni. *Sóller. La desfeta de la burgesia progressista*. Palma: Documenta Balear, 2012, pàg. 137.

Escanellas d'Artà i Vicenç Font Amengual de Santanyí. El primer residia a Felanitx i era membre d'Esquerra Republicana Balear. Amb el començament de la guerra fou mobilitzat i fou caporal de l'Exèrcit nacional. Prop de Terol, es va passar a les línies republicanes i, al cap poc temps fou nomenant Comissari Polític a València. Després d'acabar la guerra, fou detingut a Portugal, quan estava a punt de sortir de la península amb altres companys. Fou jutjat per un consell de guerra i sentenciat a tres penes de mort.¹¹⁸⁷ Finalment, li commutaren les penes per una de 30 anys de presó. L'any 1942 fou indultat i passà a llibertat vigilada. Va morir el 2009 a Artà. Pel que fa a Vicenç Font, fou sotmès a dos consells de guerra. El primer s'inicià l'agost del 37 i el segon pel desembre de 1939. Finalment, fou acusat de col·laborar amb la fugida de carrabiners del quarter de Santanyí. Per aquest motiu va ser condemnat a 6 anys i 1 dia de presó major. Fou posat en llibertat dia 13 d'agost de 1941.¹¹⁸⁸

La maquinària repressiva del nacionalcatolicisme també va jutjar persones per “desviaciones homosexuales”, “aborto”, “adulterio”, entre d'altres. Està ben clar que res fugia als tentacles de la justícia franquista. Del Consells de guerra tampoc se n'alliberaren ni els mateixos militars revoltats com Díaz de Freijó, Ramos Unamuno, Garrido de Oro i altres caps i oficials que foren empresonats i jutjats per ordre de Franco, acusats de poca energia davant Bayo i de negligència i desorganització en el comandament nacional. En aquest sentit, tots els militars que van ser testimonis a la causa van declarar en contra – uns més, altres no tant– de Díaz de Freijó i el seu Estat Major, bàsicament per la seva actitud davant Bayo i per desconfiança en general. A més, la major part d'ells afegiren que ni Díaz de Freijó ni al tinent coronel d'Infanteria, Pedro Llompart Ramis –un altra dels acusats– no mereixien la més mínima confiança i en cap moment foren convidats a les reunions subversives de preparació del cop d'estat.

El governador civil, Mateu Torres Bestard i el cap de Falange, Marquès de Zayas, també testimoniaren i explicaren que ni Freijó ni Garrido de Oro «estaban completamente identificados». Referint-se al compromís amb els preparatius de la insurrecció. Torres i Zayas, els acusaven de no respectar unes suposades ordres de Franco relatives a la mobilització i organització defensives. Per altra banda, Ramos Unamuno també fou amplament criticat de falta de capacitat militar organitzativa en les operacions bèl·liques davant Bayo. Ara bé, un testimoni Jaume Homar Servera va assegurar que Ramos Unamuno es va dedicar a lluitar contra l'enemic interior, es a dir, el seu compromís amb l'eliminació de civils a la zona de guerra fou molt important.

Tampoc pogueren esquivar la justícia franquista, persones afins i emblemàtiques del nou règim, tot i que a vegades, fossin membres de famílies feixistes destacades. Citam el cas del legionari Miquel Zayas Bobadilla, germà del cap de Falange de les Balears, Alfonso Zayas i de la destacada membre de Secció Femenina de Falange, Pilar Solanas

¹¹⁸⁷ Reconstrucció biogràfica de Pere Negre Escanellas a partir de la publicació de MOREY SUREDA, Jaume. *Artà. Llarg camí cap el desastre*. 2 volums. Palma: Documenta Balear, 2016, pàg. 228-230.

¹¹⁸⁸ SBERT BARCELÓ, Cristòfol Miquel. *Santanyí. Els tres fronts*. Palma: Documenta Balear, 2004, pàg. 160.

Cazaña. El primer, fou processat «por embriaguez y proclamas contra el Glorioso Movimiento». El procediment judicial explica que: «El día 24 [d'agost de 1936] del actual y sobre las once de la noche, oyó por el comandante de la Legión, Sr. Zayas, el cual estaba en estado de embriaguez, se pronunciaban gritos subversivos de “Gora Euskadi, as katuta” y otros por el estilo. Se creyó [es refereix a l'oficial Miguell Villanova Cuervo] con el deber de dirigirse a dicho jefe y con el debido respeto y subordinación, le recordó que los gritos que estaba pronunciando era delictivos y ofensivos para la Patria [...] A continuación gritó los siguientes: “Abajo la Marina”, “Abajo el Requeté” y “Abajo los que nos gobiernan”». ¹¹⁸⁹ Tot i les greus acusacions i com era d'esperar, fou absolt sense càrrecs i únicament amonestat.

Pel que fa a Pilar Solanas Cazaña, una de les dones amb la carrera més rutilant de Falange, fou processada per no mantenir la puresa del sistema, tot i que hi pogueren existir d'altres motius. Pilar Solanas va néixer a Manacor el mes de gener de 1914. Cap el 1930, s'instal·là a Palma, on va iniciar la seva carrera política amb la ideologia dretana i ben aviat es va transformar en l'artífex de la posada en marxa de la Secció Femenina de Falange Espanyola a Mallorca, convertint-se en una gran activista. El mes de febrer de 1936, fou elegida Delegada Provincial de la Falange femenina en substitució de Magdalena Rullan Vives. Posteriorment, fou nomenada Delegada Provincial de Premsa i Propaganda. A principis de 1938, es va casar amb Ricard Agustí Ferrer. Fins aquí la seva vida va transcórrer sense problemes, però misteriosament, l'estiu del mateix any en què va contreure matrimoni, va dimitir dels seus càrrecs de la Secció Femenina. També, en aquests moments, fou acusada de presumptes suborns per intentar salvar una confiscació de bens d'un desafecte i, també d'auxili a la rebel·lió. Per aquest motiu, dia 21 de juliol de 1938, fou detinguda per membres de Falange i tancada a la Presó Provincial. L'endemà fou traslladada a la presó de Can Sales. És curiós que la justícia franquista iniciàs passes contra una dona amb uns antecedents reconeguts lligats a la dreta política i a Falange, que van reconèixer fins i tot, les persones que la jutjaren i al mateix temps, es fes cas els seus acusadors que eren elements contraris al règim. La gravetat del cas, és apuntada per la investigació de Tugores Manresa: «no era la corrupció, ni l'estafa que perseguia el nou règim, sinó la desafecció, la tebiesa; que algú introduís el dubte si el règim era o no tant excel·lent com contaven els diaris addictes (que eren tots). La gravetat *del cas estava en el desprestigio de los principios esenciales de justicia y rectitud que informan el estado Español*». ¹¹⁹⁰ Dia 25 de novembre de 1938 fou jutjada –inicialment sense la seva presència– per un tribunal franquista. Si en el cas del germà del falangista Zayas trobarem una absolució vergonyosa o si més no sospitosa, no va ser aquest el cas de la sentència que va rebre Pilar Solanas, que fou condemnada a dues penes de sis mesos de presó i una multa de 2.500 pessetes per dos delictes consumats i un d'estafa, així com una pena de 12 anys de presó pel delictes d'auxili a la rebel·lió. Pilar Solanas va sortir de la presó, després de commutar la pena, el 4 d'abril de 1944.

¹¹⁸⁹ AMDM, causa núm. 380/1.1938.

¹¹⁹⁰ TUGORES MANRESA, Antoni. *Víctimes invisibles. La repressió de la dona durant la Guerra Civil i el franquisme a Mallorca*. Barcelona: Associació Cultural Tria d'Assaig, 2011, pàg. 230.

Després de conèixer el cas de Pilar Solanas, es pot pensar que el règim franquista lluitàs contra la corrupció. Però no fou així, atès que no va perseguir mai amb la mateixa contundència les persones afins al règim que es quedaren amb l'or que donaren voluntàriament moltes persones, ni tampoc amb les que confiscaren béns (molts d'ells urbanístics) a les famílies dels considerats desafectes. Ni molt manco amb els que implantaren i perpetraren nombrosos suborns i xantatges durant la guerra, com Canuto Boloqui o Francisco Barrado Zorilla, entre d'altres. Pot ser, un afer amorós amb personatges destacats del règim va condemnar la destacada dirigent feixista o bé, la seva condició sexual, sembla que era lesbiana. Són algunes hipòtesis que explicarien molts enigmes de l'acusació de Pilar Solans, que fou condemnada a un càstig exemplar per enterbolir el nou règim.¹¹⁹¹

Els consells de guerra sumaríssims es van allargar fins després d'acabar la guerra. La darrera persona que fou executada per una condemna a mort durant la guerra fou Sebastià Juanico Dalmedo. El *Diccionari Vermell* explica que «el mataren al cementeri de Palma, dia 28 de març de 1939, a les sis de la matinada. Tenia 28 anys i era fadrí».¹¹⁹² Sebastià Juanico, era maonès i navegant del vaixell escola *Juan Sebastián Elcano*, des d'on va fer la volta al món. El trajecte el va iniciar l'any 1930. Dia 15 d'abril arribà a Nova York. Un dia abans, s'havia proclamat la Segona República espanyola. Sebastià Juanico, un republicà convençut, no ho va poder celebrar perquè no ho sabia. Dia 18 d'abril, l'expedició va sortir rumb cap a Cadis, va ser llavors quan, amb Nova York, a popa, ho va saber i hissaren la bandera tricolor. Josep Portella Coll, ens aproxima als darrers mesos de la seva apassionant i tràgica vida:

«El juliol de 1936, Juanico estava a bord del Miguel de Cervantes, quan els caps i oficials del destructor ja havien decidit passar-se als militars rebels contra la República. Quan els oficials i mariners es van fer amb el control de la nau, Sebastià va ser l'encarregat de fer-se amb el timó i conduir-la fins a port republicà. Durant la guerra, Juanico va estar destinat a la base naval de Cartagena. De fet, el març de 1939, és alumne naval. Hi ha dues versions sobre el seu final. En una, se'ns diu que marxà amb el gruix de la flota republicana cap a l'exili; ell partiria amb un submarí i, a mitja travessia, una traïció a bord, va portar-lo a la zona nacional, a Palma. Una altra versió, indica, que en aquells darrers dies de la guerra, els seus companys de Cartagena, el van enviar a Palma, a negociar la rendició de la base. Allà, el van fer presoner i li van fer un consell de guerra sumaríssim i el van condemnar a mort. Va ser afusellat el 29 de març de 1939».¹¹⁹³

¹¹⁹¹ Per tal de conèixer el cas de Pilar Solanas Cazaña vegeu, TUGORES MANRESA, Antoni. *Víctimes invisibles. La repressió de la dona durant la Guerra Civil i el franquisme a Mallorca*. Barcelona: Associació Cultural Tria d'Assaig, 2011, pàg. 221-255

¹¹⁹² CAPELLÀ FORNÉS, Llorenç. *Diccionari Vermell*. Palma: Editorial Moll, 1989, pàg. 91.

¹¹⁹³ PORTELLA COLL, Josep. «Un republicà a Nova York». *Cartes republicanes*. Menorca. ES DIARI (edició 7 de novembre de 2014), pàg. 24.

Sebastià Juanico Dalmedo fou afusellat a l'hemicicle del cementeri de Palma a les 6 del matí de dia. El seu cos fou inhumat a la cripta militar.¹¹⁹⁴

LLISTAT DE PERSONES EXECUTADES A MALLORCA PER CONDEMNA A MORT ENTRE EL 1936
I 1942¹¹⁹⁵

1936

1. Josep Moreno Ballester, cementeri de Palma, 9-10-36
2. Andreu Nicolau Matas, Castell de Bellver, 19-10-36
3. Josep Picornell Porcel, Castell de Bellver, 19-10-36
4. Joan Vidal Sureda, Castell de Bellver, 19-10-36
5. Llorenç Roses Bermejo, cementeri de Palma, 19-10-36
6. Bartomeu Verger Pons, cementeri de Palma, 22-10-36
7. Llorenç Alomar Siquier, cementeri de Palma, 23-10-36
8. Damià Capó Capó, cementeri de Palma, 23-10-36
9. Antoni Amengual Morey, cementeri de Palma, 30-10-36
10. Joan Pallicer Castell, cementeri de Palma, 30-10-36
11. Joan Pallicer Estades, cementeri de Palma, 30-10-36
12. Carlos Soto Romero, Castell de Sant Carles, 5-11-36
13. José Gil Romero, Castell de Sant Carles, 10-11-36
14. Miquel Solivellas Siquier, cementeri de Palma, 22-11-36
15. Joan Mut Jaume, cementeri d'Inca, 5-11-36
16. Rafael Ariño/Aviño Mañez, Fort d'Illetes, 21-11-36
17. Jesús Gabaldón Baños, Fort d'Illetes, 21-11-36
18. Joaquín Deza Bello, Fort d'Illetes, 21-11-36
19. Crescencio Eugenio Carmona, Fort d'Illetes, 21-11-36
20. Antoni Juan Angulo, Fort d'Illetes, 21-11-36
21. Gabriel Obrador Obrador, Fort d'Illetes, 21-11-36
22. Josep Pons Gomila, Fort d'Illetes, 21-11-36
23. Joan Riera Febrer, Fort d'Illetes, 21-11-36
24. Julián Andrés Hernández, Fort d'Illetes, 23-11-36
25. Pere Riutort Julià, cementeri de Palma, 21-11-36
26. Martí Vicens Vilanova, cementeri de Palma, 21-11-36

27. 1937

28. Miquel Bennassar Palmer, Fort d'Illetes, 13-1-37
29. Jaume Bestard Tomàs, cementeri de Palma, 15-1-37
30. Rafael Arrabal Ruiz, Fort d'Illetes, 28-1-1937
31. Emili Darder Cànaves, cementeri de Palma, 24-2-37
32. Alexandre Jaume Rosselló, cementeri de Palma, 24-2-37
33. Antoni Mateu Ferrer, cementeri de Palma, 24-2-37
34. Antoni Maria Ques Ventayol, cementeri de Palma, 24-2-37
35. Antonio Palazón López, Fort d'Illetes, 11-3-37
36. Crisant Valcàrcel Moll, Fort d'Illetes, 11-3-37

¹¹⁹⁴ AEFMP, Registres d'entrada de cadàvers del Cementeri Municipal de Palma de 1939, núm. 352.

¹¹⁹⁵ Elaboració pròpia a partir de les fonts esmentades.

37. Jaume Serra Cardell, Fort d'Illetes, 11-3-37
38. Antoni Zanoquera Garcias, Fort d'Illetes, 11-3-37
39. Juan Orozco Trulla, cementeri de Palma, 15-3-37
40. Joan Mas Abrines, Fort d'Illetes, 19-4-37
41. Miquel Riera Parera, cementeri de Son Coletes, 30-4-37
42. Enric Domínguez Moll, cementeri de Palma, 5-5-37
43. Santos Pulido Gutiérrez, Fort d'Illetes, 5-5-37
44. Enrique Rodríguez Seguí, cementeri de Palma, 5-5-37
45. Pompeyo Simón Tevar, Cementeri de Palma, 5-5-37
46. Miquel Maimó Maimó, Cementeri d'Inca, 8-5-37
47. Guillem Pasqual Llodrà, cementeri de Son Coletes, 11-5-37
48. Guillem Matas Lladó, Fort d'Illetes, 15-5-37
49. Rafael Gamero Ginata, Fort d'Illetes, 5-6-37
50. Bernat Marquès Rullan, Fort d'Illetes, 5-6-37
51. Joan Terrassa Hernández, Fort d'Illetes, 5-6-37
52. Gaspar Moragues Comas, Fort d'Illetes, 5-6-37
53. Gabriel Mulet Estades, Fort d'Illetes, 5-6-37
54. Jeroni Alomar Poquet, cementeri de Palma, 7-6-37
55. Joan Baldú Pascual, cementeri de Palma, 7-6-37
56. Martín Pérez García, cementeri de Palma, 7-6-37
57. Antonio Ochogavia Cervera, cementeri de Palma, 14-6-37
58. Llorenç Beltrán Salvà, cementeri d'Inca, 19-7-37
59. Adolfo Fernández Perea, cementeri de Palma, 19-7-37
60. Antoni Fenoí Blanes, cementeri de Palma, 19-7-37
61. Francisco Carrasco Mairena, cementeri de Palma, 16-8-37
62. Josep Sunyer Castelló, cementeri de Palma, 19-8-37
63. Antoni Planells Tur, cementeri Palma, 16-9-37
64. José Maria Olmos Escobar, cementeri de Palma, 3-11-37
65. Isidoro Hernández Bajo, cementeri de Palma, 9-11-37
66. Francesc Ramis Duran, Fort d'Illetes, 14-12-37

1938

1. Andreu Bauçà Ginard, Fort d'Illetes, 14-1-38
2. Pere Josep Cànaves Salas, cementeri de Palma, 27-1-38
3. Antoni Cantallops Cifre, cementeri de Palma, 27-1-38
4. Miquel Capó Capó, cementeri de Palma, 27-1-38
5. Bartomeu Ferrer Cardona, cementeri de Palma, 27-1-38
6. Miquel Oleo Sureda, cementeri de Palma, 27-1-38
7. Pere Seguí Rotger, cementeri de Palma, 27-1-38
8. Joan Lluís Vives Alemany, cementeri de Palma, 27-1-38
9. Sebastià Sancho Servera, cementeri de Palma, 29-1-38
10. Jorge Balet Ardiz, Fort d'Illetes, 31-1-38
11. Josep Riera Ramon, Fort d'Illetes, 31-1-38
12. Sebastià Cañellas Terrades, cementeri de Palma, 31-1-38
13. Pedro Aznar Sabuco, cementeri de Palma, 5-3-38
14. Pere Homar Salvà, cementeri de Palma, 5-3-38
15. Josep Pujol Mir, cementeri de Palma, 5-3-38

16. Vicenç Martínez Tomàs, cementeri de Palma, 6-3-38
17. Domingo García Bermúdez, cementeri de Palma, 8-3-38
18. Vicente Lacruz Chato, cementeri de Palma, 8-3-38
19. Jesús Monfort Abad, cementeri de Palma, 8-3-38
20. Francisco Sola Sánchez, cementeri de Palma, 8-3-38
21. Jaume Farré Vidal, cementeri de Palma, 5-4-38
22. Miquel Febrer Vidal, cementeri de Palma, 5-4-38
23. Gabriel Ferrer Vanrell, cementeri de Palma, 5-4-38
24. Joan Torres Tur, cementeri de Palma, 5-6-38
25. Martí Ros Garcia, cementeri de Palma, 7-6-38
26. Vicenç Bennàssar Serra, cementeri de Palma, 12-7-38
27. Ubald Lloret Cremades, cementeri de Palma, 12-7-38
28. Gabriel Buades Pons, cementeri d'Inca, 22-7-38
29. Rafel Sampol Riera, cementeri d'Inca, 23-7-38
30. Vicenç Covas Valls, cementeri de Palma, 26-8-38
31. Pere Reus Bordoy, cementeri de Palma, 28-8-38
32. Salvador Riera Sagrera, cementeri de Palma, 28-8-38
33. Jaume Mas Garcia, cementeri de Palma, 28-8-38
34. Julio Lizano Gil, cementeri de Palma, 8-9-38
35. Josep Pizà Moyà, cementeri de Palma, 8-10-38
36. Onofre Sureda Colom, cementeri de Palma, 8-10-38
37. Sebastià Sureda Colom, cementeri de Palma, 8-10-38
38. Manuel Barceló Hernández, Fort d'Illetes, 15-10-38
39. Angel Biosca Rojo, Fort d'Illetes, 15-10-38
40. Manuel Braulio Fernández, Fort d'Illetes, 15-10-38
41. José Muñoz Enrile, Fort d'Illetes, 15-10-38
42. Vicenç Ribas Marí, Fort d'Illetes, 15-10-38
43. Ladislau Bonet Vitory, Fort d'Illetes, 19-11-38
44. Antoni Cardona Ramon, Fort d'Illetes, 19-11-38
45. Miquel Matas Ramis, Fort d'Illetes, 19-11-38
46. Joan Gómez Alcalá, Fort d'Illetes, 19-11-38
47. Mateu Duran Sitges, Fort d'Illetes, 19-11-38
48. Bartomeu Morey Gomila, Fort d'Illetes, 19-11-38
49. Miquel Mut Ramis, Fort d'Illetes, 19-11-38
50. Bartomeu Reixach Fluxà, Fort d'Illetes, 19-11-38
51. Bartomeu Ribas Brunet, Fort d'Illetes, 19-11-38
52. Joan Torrandell March, Fort d'Illetes, 19-11-38
53. Antoni Tous Gelabert, Fort d'Illetes, 19-11-38

1939

1. Sebastià Juanico Dalmedo, cementeri de Palma, 28-3-39
2. Josep Fontana Miró, cementeri de Palma, 20-5-39
3. Vicenç Mora Mora, cementeri de Palma, 27-5-39
4. José Calvo Ural, cementeri de Palma, 23-5-39
5. Miquel Carbonell Amengual, Fort d'Illetes, 10-6-39
6. Manuel Mateo Candela, Fort d'Illetes, 29-7-39
7. Jaume Garcias Obrador, cementeri de Palma, 4-8-39
8. Antoni Bestard Seguí, cementeri de Palma, 26-8-39

9. Joan Bosch Mas, cementeri de Palma, 26-8-39
10. Gabriel Calafell Serra, cementeri de Palma, 26-8-39
11. Pau Fernández Ferrà, cementeri de Palma, 26-8-39
12. Miquel Capllonch Moranta, cementeri de Palma, 26-8-39
13. Bartomeu Comas Ferrà, cementeri de Palma, 26-8-39
14. Fernando Pérez Barranco, Fort d'Illetes, 2-9-40
15. Josep Bauçà Bou, cementeri de Palma, 5-9-39
16. Miquel Noguera Rigo, cementeri de Palma, 6-9-39
17. Luis Ramos Canosa, Fort d'Illetes, 17-9-39
18. Vicenç Ripoll Ferrà, , cementeri de Palma, 26-9-39
19. Armand Fernández Orfila, cementeri de Palma, 26-10-39
20. Joan Mascaró Salord, cementeri de Palma, 26-10-39
21. Fraternal Catchot Cardona, Fort d'Illetes, 6-12-39

1940

1. Gabriel Seguí Benejam, cementeri de Palma, 5-8-40
2. Cayetano Ricci Alcover, Fort d'Illetes, 23-12-40?

1941

1. Avelino Sotes López, Fort d'Illetes, 27-1-41
2. José Oviedo Romero, cementeri de Palma, 5-2-41
3. Joan Guasp Guasp, cementeri de Palma, 28-3-41

1942

1. Joan Gómez Ripoll, cementeri de Palma, 3-9-42
2. Joan Janer Ripoll, cementeri de Palma, 3-9-42
3. Francesc Tur Viñas, cementeri de Palma, 3-9-42

1943

1. Andreu Martínez Barceló, cementeri de Palma, 11-8-43

A banda d'aquestes persones, també tenim constància de l'afusellament per condemna a mort d'una desena de persones, de les quals no sabem la data exacte. Aquestes víctimes són: Manuel Barranco, Miquel Busquets Vidal, Gabriel Campins Deyà, Antoni Campins Rosselló, Francesc Frescal, Pere Horrach Pol, Llorenç Mercadal Bagur, Sebastià Ordinas Fiol, Manuel Pérez Salas i Andreu Pol Company. Afegir també entre el mes de maig de 1937 i els primers anys de la Postguerra varen morir una setantena de persones més, cap de les quals estan relacionades amb una sentència de mort o assassinades a La Creu de Porreres. La major part d'elles moriren de malaltia a les presons, hospitals i manicomis. També hi hagué algunes víctimes relacionades amb suïcidis i assassinats per segrests. A la xifra, ca afegir-li un nombre indeterminat de persones sense identificar. Tot plegat, certifica la destacada i ferotge repressió que es va aplicar a Mallorca durant la Guerra Civil.

En darrer lloc, hem d'afegir que hem inclòs les víctimes dels anys de la immediata postguerra perquè es refereixen principalment a episodis anteriors al final del conflicte,

per exemple el cas del president de la Diputació Provincial, Jaume Garcias Obrador, que fou executat l'agost de 1939 i, que havia estat amagat durant tota la Guerra Civil. Afegir també que a finals de la Guerra Civil i fins i tot mesos abans, moltes penes capitals foren substituïdes o commutades per anys de reclusió. Les penes de presó es podien reduir des del mes de maig de 1937, quan les autoritats decretaren la possibilitat de que algun condemnat pogués disminuir la seva condemna. Una de les maneres d'aconseguir-ho fou a través del *Patronato para la Rendición de Penas por el Trabajo* que es posà en marxa el mes d'octubre de 1938 i que es va completar el 27 d'abril de 1939 quan es va instituir *Nuestra Señora de la Merced Patrona del Cuerpo de Prisiones, del Patrono Central y Juntas Locales para la Rendición de Penas por el Trabajo*. Ambdues institucions foren obra del jesuïta Pérez del Pulgar. El Patronat creat per Pérez del Pulgar a instàncies de les autoritats franquistes tenia al seu abast, una publicació titulada *Redención*. Aquesta revista aporta molta informació sobre aquest tema. Ara bé, els articles publicats cercaven l'efecte propagandístic en forma de consideració i generositat de l'Estat envers de les persones desafectes. El nou Estat apareixia com un entitat pietosa, allunyat de qualsevol interès de venjança, i venia el "producte" de l'explotació dels presoners com una solució perquè els presos s'entretinguessin durant el temps que havien d'estar empresonats i, al mateix temps, ajudassin les seves famílies i la societat. Era una altra de les grans mentides de la justícia franquista.

Retornant a la reducció de penes, podem dir que anava estretament lligada al treball forçat dels reclusos. La trampa era clara: l'única manera de reduir el temps de la seva condemna era treballar en allò que li deien i seguir les normes imposades. D'aquesta manera, podrien beneficiar-se de la reducció de dies d'empresonament: un dia menys per cada dos dies de treball. Més endavant, incorporaren a aquesta norma les hores extres o el treball a escarada «a razón de redención por cada suma de las horas extras de trabajo igual a los de jornada en el trabajo y oficio de que se trate». Els presos polítics realitzaven els treballs forçats a les Unitats de Treballs, també conegudes amb el nom destacaments penals, colònies penitenciàries, batallons de treball o batallons penitenciaris.

Els treballs forçat el feien per l'Estat, però també els presoners podien ser destinats a empreses privades que els necessitessin i ho demanassin. El seu sou era de 2 pessetes per dia de feina. D'elles, l'Estat se'n quedava 1'50 en concepte de manutenció del pres-treballador. Els 50 cèntims restants eren per al presoner i s'ingressaven en una cartilla de banc, a la qual ell no hi podia accedir lliurement. Si estava casat per l'Església, la seva dona podia rebre 2 pessetes i una pesseta més per a cada fill menor de 15 anys. Però, aquesta aportació passava, a cada poble, per mans d'una junta formada pel batle, el rector de la Parròquia i la cap de la Secció Femenina que només entregaven aquests doblers a l'esposa si aquesta observava, al seu criteri, un comportament familiar i moral adequats. En realitat, suposava, obligatòriament, la submissió definitiva i humiliant als guanyadors. A més de tot això, les empreses estaven obligades a realitzar un informe del treballador i, si aquest era negatiu, el pres era retornat a la presó.

Uns mesos després d'haver finalitzat la guerra, el 9 de juny de 1939, el ministre de Justícia, Tomás Domínguez Arévalo, va aprovar el *Decreto sobre la concesión de la redención de penas por el trabajo y la aplicación de la libertad condicional* que vinculava els beneficis de fer feina amb l'obtenció de la llibertat condicional. El gener de 1940, es va crear la *Comisión de Examen de Penas* que determinava la revisió de la condemna. Només podien acollir-se a aquesta possibilitat tots aquells presos que tenien una condemna ferma amb les excepcions dels presos encausats pel *Tribunal para la Represión de la Masonería y el Comunismo*, els que havien intentant fugir del camp o de la presó i els presos que havent sortit de la presó i haguessin comès un nou delictes. Un mesos més tard, el novembre de 1940, es va aprovar un nou decret que establia que els beneficis del programa de redempció de penes es feia extensiu a tots aquells presos que, dins la presó, aconseguissin instrucció religiosa o cultural, encara que no fessin feina. D'aquesta manera, l'Església, molt present durant la repressió de la guerra, intervenia encara més en la "conversió", encara que fos interessada, de totes les persones que restaven tancades.¹¹⁹⁶ En aquests anys, també es va concedir la llibertat provisional als reus de més de 70 anys, sempre que la seva condemna fos inferior als 20 anys i haguessin complit una quarta part de la condemna i les persones que foren condemnades a penes que oscil·laven entre els 6 i 12 anys, amb la meitat de la condemna complida. També, les persones empresonades amb condemnes de més de 10 anys, varen veure les seves penes reduïdes amb la creació de la *Comisión Central de Penas* que atenuarà els anys de presó i permetrà la presó a domicili amb presentacions constants a la delegació local de la Junta de Llibertat Vigilada, a la qual calia presentar-se periòdicament. Aquestes juntes continuaren controlant la vida privada dels qui foren presos i imposaven la seva concepció de "recta moral" fins a la seva mort.

Cal afegir també, tot i que no sigui objecte de la investigació, que moltes persones foren jutjades i sancionades pel Tribunal Responsabilitats Polítiques i per l'Audiència Provincial. Aquests dos tribunals, juntament amb la justícia militar, foren els encarregats de dur a terme la política repressiva del règim, la qual es canalitzava per mitjà de la Llei de Responsabilitats Polítiques que es dictà dia 9 de febrer de 1939. Aquesta normativa serà la justificació de la majoria dels processos que es van dur a terme en la postguerra i, recollia, per una part, totes les lleis repressives promulgades durant la guerra, i que afectaven a les persones que havien donat suport al Front Popular i a la República. Per altra banda, podem dir que fou, jurídicament, una barbaritat, atès el seu caràcter retroactiu, afectant a fets comesos des d'octubre de 1934:

«Artículo 1º. Se declara la responsabilidad política de las personas, tanto jurídicas como físicas, que desde 1 de octubre de 1934 y antes de 18 de julio de 1936, contribuyeron a crear o agravar la subversión de todo orden de que se hizo víctima España, y de aquellas otras que, a partir de la segunda de dichas fechas, se hayan opuesto o se opongan al Movimiento Nacional con actos concretos o con pasividad grave».

¹¹⁹⁶ SUÁREZ SALVÀ, Manuel. *La presó de Can Mir. Un exemple de la repressió feixista durant la Guerra Civil a Mallorca*. Palma: Lleonard Muntaner Editor, 2011, pàg. 97.

A més, l'aplicació de la llei tenia un caràcter pòstum, és a dir, en cas de mort de l'inculpat o en cas d'ignorar-se el seu parador, la seva responsabilitat recala en els seus hereus o familiars, que havien d'assumir les fortes sancions econòmiques i que en molts de casos perderen els seus béns que quedaven embargats. També es castigava amb anys d'inhabilitació per ocupar càrrecs a l'administració i en empreses públiques. Per fer complir aquesta normativa, es varen crear el Tribunal de Responsabilitats Polítiques que estava conformat per representants de l'Exèrcit, de la Magistratura i de la Falange Espanyola Tradicionalista de de las JONS. En darrer lloc, cal dir que tot i que la llei fou derogada el 1945, no afectava els expedients en tramitació que s'allargaren fins el 1966. Segons Francisco SanLlorente i els autors dels estudis històrics sobre la Guerra Civil a Mallorca, més de nou-centes persones foren sancionades pel Tribunal de Responsabilitats Polítiques. Afegim algunes de les repercussions que generà a Mallorca aquesta llei:¹¹⁹⁷

MUNICIPI	REPERCUSSIONS
Alaró	5 persones sancionades/35 absoltes
Alcúdia	21 persones sancionades/12 absoltes
Algaida	15 persones sancionades/6 absoltes
Andratx	17 persones sancionades/25 absoltes
Artà	11 persones sancionades/61 absoltes
Binissalem	15 persones sancionades/2 absoltes
Búger	2 persones sancionades/11 absoltes
Bunyola	8 persones sancionades/23 absoltes
Caimari	0 persones sancionades/3 absoltes
Calvià	7 persones sancionades/41 absoltes
Campanet	4 persones sancionades/62 absoltes
Campos	6 persones sancionades/27 absoltes
Capdepera	18 persones sancionades/87 absoltes
Consell	1 persones sancionades/9 absoltes
Costitx	1 persones sancionades/24 absoltes
Esporles	92 expedients/55 sentències
Felanitx	30 persones sancionades/73 absoltes
Inca	15 persones sancionades/98 absoltes
Lloret de Vistalegre	0 persones sancionades/10 absoltes
Lloseta	6 persones sancionades/30 absoltes
Llucmajor	21 persones sancionades/108 absoltes

¹¹⁹⁷ SANLLORENTE BARRAGÁN, Francesc: *La persecución económica de los derrotados: el tribunal de Responsabilidades Políticas de Baleares (1939-1942)*. Palma: Miquel Font Editor, 2005. MARGAIS BASSI, Xavier. *Bunyola. Amb la por al cos*. Palma, Documenta Balear, 2004, pàg. 100-102. ALEMANY TORRES, Arnau; GARAU MORANTA, Bartomeu i MIR CAÑELLAS, Guillem. *Les petjades dels oblidats. La repressió a Esporles*. Ajuntament d'Esporles, 2016, pàg. 93. COMPANY MATES, Arnau. *Sant Joan. Cacics i repressors*. Palma: Documenta Balear, 1986, pàg. 122.123. QUETGLAS CIFRE, Antoni. *Sóller. La desfeta de la burgesia progressista*. Palma: Documenta Balear, 2012, pàg. 135. GARÍ SALLERAS, Bartomeu. *Porreres, desfildades de dia, afusellaments de nit*. Palma: Documenta Balear, 2007, pàg. 264-267. MARCH BISBAL, Jaume; CERDÀ VIVES, Andreu i SALAS VIVES. *Pollença. La revolta contra la rebel·lió*, Palma: Documenta Balear, 2006, pàg. 350.

Llubí	2 persones sancionades/20 absoltes
Manacor	44 persones sancionades/348 absoltes
Mancor	6 persones sancionades/10 absoltes
Maria de la Salut	19 persones sancionades/37 absoltes
Marratxí	36 persones sancionades/24 absoltes
Montuiri	1 persones sancionades/6 absoltes
Muro	14 persones sancionades/29 absoltes
Palma	279 persones sancionades/1112 absoltes
Petra	1 persones sancionades/13 absoltes
Pollença	155 expedients/75 sentències
Porreres	70 expedients/55 sancions
Puigpunyent	0 persones sancionades/18 absoltes
Sa Pobla	19 persones sancionades/37 absoltes
Santa Eugènia	3 persones sancionades/7 absoltes
Sant Llorenç	6 persones sancionades/27 absoltes
Santanyí	10 persones sancionades/56 absoltes
Santa Margalida	7 persones sancionades/7 absoltes
Santa Maria	1 persones sancionades/11 absoltes
Selva	2 persones sancionades/19 absoltes
Sencelles	1 persones sancionades/20 absoltes
Ses Salines	3 persones sancionades/8 absoltes
Sineu	8 persones sancionades/14 absoltes
Sóller	21 persones sancionades/121 persones jutjades
Son Servera	11 persones sancionades/76 absoltes
Valldemossa	2 persones sancionades/13 absoltes
Vilafranca de Bonany	0 persones sancionades/10 absoltes

La repressió institucionalitzada representada pels consells de guerra suposaren posar les persones encausades davant d'un tribunal militar i ser jutjades en un procediment sumaríssim d'urgència, és a dir, que en poques sessions s'instruïen, s'aportaven i valoraven les proves, es jutjava, es condemnava i, en molts casos, s'executa la sentència. Aquesta excepcionalitat jurídica es va aplicar durant la guerra, contra civils i militars i no va oferir cap garantia de defensa per als jutjats. La justícia de Franco a Mallorca va emetre nombroses penes de mort, per la qual cosa foren executades, desenes de persones. D'altres encausats foren condemnats a diferents penes de reclusió, que hagueren de complir dins centres penitenciaris mancats de condicions higièniques i moltes vegades, amuntegats per falta d'espai carcerari, sense oblidar-nos de les tortures a que podien ésser sotmesos. També els reclusos foren destinats a camps de concentració oberts mesos després d'iniciar-se la guerra. Al igual que les presons, les condicions en aquests centres de detenció eren duríssimes i miserables. Els empresonaments també podien anar acompanyats de treballs forçosos, treballs en penals o destacaments, per mitja dels quals es construïren carreteres, fortificacions de defensa militar i xarxa ferroviària, entre d'altres infraestructures. Aquests treballs varen permetre reduir el temps de condemna dels presos franquistes i sortir abans de la presó. La sortida d'un centre penitenciarí sempre anava acompanyada d'una ordre de llibertat condicional que convisqué tota la vida amb les persones condemnades per la justícia

militar. No podem oblidar-nos tampoc que els tribunals franquistes també aplicaren elevades sancions econòmiques i confiscacions de bens als desafectes. Aquesta és la justícia que els militars rebels dirigits per Franco aplicaren contra els perdedors de la guerra. Com hem pogut veure, les conseqüències de qualsevol de les etapes repressives a Mallorca -ja sigui l'exemplar, l'encoberta o la institucional- fou molt important i dramàtica. Els estudis publicats fins ara permeten fixar unes dues-mil víctimes mortals ocasionades per la repressió franquista entre 1936 i 1939. A partir d'ara, intentarem actualitzar les xifres mortals i analitzar els diferents espais de la ferotge repressió que es va desencadenar a Mallorca durant la Guerra Civil.

CAPÍTOL VI.- LES XIFRES I ELS ESPAIS DE LA REPRESSIÓ

1) Les xifres de la repressió

Pensam que per a l'estudi de la repressió de la Guerra Civil espanyola a Mallorca és cabdal comptabilitzar el nombre total de víctimes: tant les que foren executades com les que foren privades de la llibertat i sotmeses a llargues estances en captiveri dins centres de reclusió (presons i camps de concentració); atès que fins ara les diferents investigacions han aportat dades aproximades de la quantitat de persones que foren represaliades en el transcurs de la guerra. El punt de partida de la nostre anàlisi és el nostre treball de síntesi titulat *Un balance cuantitativo de la represión en Mallorca (1936-39)* publicat el 2016, amb el qual s'aportaren dades rellevants sobre l'abast quantitatiu de la repressió feixista de la Guerra Civil a Mallorca.¹¹⁹⁸

A mitjan juliol de 1936, una part de les forces armades amb el suport dels partits conservadors i de la Falange Espanyola es van revoltar contra el govern democràtic de la Segona República. No obstant això, algunes forces de l'ordre públic i, fins i tot, un grup de militars, es van mantenir fidels al govern central. L'esclat de la guerra no va semblar ser una sorpresa per a ningú, era un succés esperat. Des de feia uns mesos, a l'Estat espanyol existia un clima de revolta provocat per la histèria de la dreta espanyola i d'una part de l'Exèrcit que van optar per la insurrecció sense escrúpols.

Com hem vist, encara que l'aixecament a Mallorca va triomfar des d'un primer moment, no comptava amb l'adhesió unànime de tota la societat illenca. Les autoritats civils majoritàriament hi estaven en contra, així com els partits republicans progressistes i les organitzacions obreres. Aquesta oposició es va manifestar a Palma, on es va proclamar una vaga general que va durar uns quants dies. L'oposició al cop militar també va fer-se palesa a diferents pobles de Mallorca (Pollença, Sa Pobla, Bunyola, Consell, Lluçmajor i Santanyi), així com en els municipis on existia una forta implantació del sindicalisme obrer (Manacor, Sóller, Binissalem i Esporles). Malgrat tot, aquests moviments no van tenir gaire força i van passar a ser ràpidament controlats per les forces insurrectes que van destituir a punta de pistola el governador civil Antonio Espina i les principals autoritats provincials, a més de tots els batles i regidors de les comissions gestores del Front Popular (febrer-juliol de 1936). D'aquesta manera, l'illa de Mallorca, juntament amb les d'Eivissa i de Formentera, es van convertir en els únics territoris de parla catalana que van quedar en mans dels colpistes.

Una de les conseqüències més immediates de l'esclat de la Guerra Civil a Mallorca va ser l'inici d'una duríssima repressió que va començar a aplicar-se des del primer dia.

¹¹⁹⁸ GARÍ SALLERAS, Bartomeu. «Un balance cuantitativo de la represión de la Guerra Civil en Mallorca 1936-39». *Guerra i repressió franquista a les Illes Balears*. Revista MEMÒRIA ANTIFRANQUISTA, núm. 15. Ed: Associació per a la Memòria Històrica i Democràtica del Baix Llobregat, 2015, pàg. 9-13.

Ràpidament van començar les persecucions i les detencions, fet que va provocar que els centres penitenciaris s'omplissin de militants d'esquerra i de simpatitzants de la República. També van arribar els primers assassinats. Com hem explicat al llarg d'aquesta investigació, tot obeïa a una eliminació planificada pels militars insurrectes mesos abans de l'aixecament. L'objectiu era atemorir i eliminar la població «no afecta» amb el nou règim. Aquesta acció, que difícilment pot ser qualificada d'incontrolada, es va orientar a buscar els dirigents dels partits d'esquerra i de les organitzacions obreres, juntament amb docents, periodistes, professionals liberals o maçons que no havien pogut abandonar l'illa. Sens dubte, la part més tràgica de la repressió van ser els assassinats i les execucions efectuades sobre la base de diferents modalitats repressives o bé a través de sentències condemnatòries decretades per tribunals militars. Aquesta fúria repressiva va provocar centenars de morts, al mateix temps que nombroses persones van acabar recloses en presons i camps de concentració dispersos per l'illa.

Quantificar el nombre de víctimes de la repressió ha estat una preocupació essencial de la historiografia i també per a molts autors que s'han obsessionat en donar respostes immediates i en molts de casos errònies. Aquest fet des del mateix moment en què va començar el conflicte ha generat una gran controvèrsia i ha donat lloc a recomptes inexactes del nombre de víctimes de la repressió. En aquest sentit, algunes estimacions contemporànies provinents de sectors simpatitzants amb l'alçament van reconèixer que els executats superaven àmpliament el miler. L'historiador David Ginard recopila en el seu estudi *Les repressions de 1936-1939 als Illes Balears, una anàlisi comparativa* (2007), diverses estimacions globals sobre la repressió que es remunten als mateixos anys de la guerra. Així, el març de 1937, el cònsol italià de Mallorca situava el nombre de víctimes corresponents als mesos d'agost i setembre de 1936 en 1.750. Uns mesos abans que acabés el conflicte, el bisbe de Mallorca, Josep Miralles Sbert, xifrava el nombre de víctimes en un informe enviat al cardenal Hinsley el juliol de 1938, entorn de les 2.000: «unas trescientas causas seguidas de condena a pena capital [...] y alcanzara a unos dos mil el número de personas caídas en una población de 292.447 almas como Mallorca tiene».¹¹⁹⁹ D'altra banda, el diplomàtic i cònsol del Regne Unit a les Balears, Alan Hillgarth, considerava que en el transcurs del conflicte havien estat assassinades entre 800 i 900 persones a Mallorca.¹²⁰⁰

Informacions properes a l'«òrbita republicana» ens indiquen que la repressió a Mallorca va ser molt important, però en la majoria de casos aporten simples estimacions globals.

¹¹⁹⁹ MASSOT I MUNTANER, Josep. *Aspectes de la Guerra Civil a les Balears*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2002, pàg. 124.

¹²⁰⁰ MASSOT I MUNTANER. Josep *Georges Bernanos i la Guerra Civil*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1989, pàg. 205-206. MASSOT I MUNTANER. Josep. *El cònsol Alan Hillgarth i les Illes Balears (1936-1939)*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1995, pàg. 176. MASSOT I MUNTANER, Josep. *Aspectes de la Guerra Civil a les Balears*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2002, pàg. 93-98. GINARD FERÓN, David. «Les repressions de 1936-1939 a les Illes Balears. Una anàlisi comparativa» dins PAGÈS BLANCH, Pelai (dir.). *La Guerra Civil als Països Catalans*. València: Publicacions de la Universitat de València, 2007, pàg. 271. <http://www.fundacioemilidarder.cat/>.

Georges Bernanos en el seu llibre *Les grands cimetières sous la lune* publicat el 1938, parlava, gairebé al final de la Guerra, de 3.000 morts.¹²⁰¹ Amb posterioritat, aquesta xifra ha estat per alguns considerada excessiva, mentre que per altres valorada massa baixa. El naturalista establert a Mallorca, Odón de Buen, en *Mis memorias (Zuera, 1863-Toulouse, 1939)* parla de més de 3.000 assassinats: «Cada mañana las carreteras aparecían cubiertas de cadáveres, en números que solían pasar de cincuenta. De este modo, según opinión de los más pesimistas, llegaron a eliminar más de cinco mil personas. Pero, según datos fidedignos y cálculos moderados, sólo me atrevo a asegurar que pasaron de tres mil».¹²⁰² Manuel Pérez, membre de la CNT i redactor de la revista *Solidaritat Obrera de Barcelona*, que l'any 1936 es trobava a Mallorca, publicà un any després a València el fullet *Quatre mesos de barbàrie. Mallorca sota el terror feixista* on afirma que en quatre mesos de Guerra, més de 5.000 persones van ser afusellades i més de 6.000, empresonades:

«Hasta el 18 de noviembre, fecha en que conseguí escapar del infierno fascista de Mallorca, en la capital del archipiélago habían sido asesinadas bajo la dirección del Conde Rossi, 3.250 trabajadores. Esto solo en Palma de Mallorca; si hablamos de Sóller, de Alcudia, Campos, Manacor, Pollensa, etc., el número de asesinados se eleva a la enorme cifra de 5.250».¹²⁰³

El mes de novembre de 1936, el periodista anglès Gerald Grosvenor publica en el periòdic *News Chronicle* un article en el qual parla de l'afusellament de 1.500 civils mallorquins, als quals atribueix a una fase denominada «el regne del terror» que es va establir a les pacífiques illes per part dels exèrcits nacionals i els seus aliats italians enviats per Benito Mussolini; i afegeix que un personatge destacat de la repressió va ser la figura de l'italià Arconovaldo Bonacorsi que va assumir el títol de «Dictador» o «Conde Rossi».¹²⁰⁴ L'anarquista barceloní Luzbel Ruiz feu ressò, el 1937, de les declaracions de pilots republicans empresonats a Mallorca, segons els quals el nombre d'executats era aproximadament uns 5.000.¹²⁰⁵ El desembre de 1936, el dirigent

¹²⁰¹ BERNANOS, Georges. *Els grans cementiris sota la lluna*. Barcelona: La Magrana, 1981, pàg. 138.

¹²⁰² BUEN, Odón de. *Mis memorias (Zuera, 1863-Toulouse, 1939)*. Zaragoza: Institución Fernando, El Católico (CSIC), 2003. MASSOT I MUNTANER, Josep. *Aspectes de la Guerra Civil a les Balears*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2002, pàg. 85. GINARD FERÓN, David. «Les repressions de 1936-1939 a les Illes Balears. Una anàlisi comparativa» dins PAGÈS BLANCH, Pelai (dir.). *La Guerra Civil als Països Catalans*. València: Publicacions de la Universitat de València, 2007, pàg. 271. http://www.fundacioemilidarder.cat/documentos/D_34.pdf.

¹²⁰³ PÉREZ, Manuel. *Cuatro meses de barbarie. Mallorca bajo el terror fascista*. València: Servicio de Propaganda y Prensa de la CNT-AIT, 1937, pàg. 12. MASSOT I MUNTANER, Josep. *Aspectes de la Guerra Civil a les Balears*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2002, pàg. 76. GINARD FERÓN, David. «Les repressions de 1936-1939 a les Illes Balears. Una anàlisi comparativa» dins PAGÈS BLANCH, Pelai (dir.). *La Guerra Civil als Països Catalans*. València: Publicacions de la Universitat de València, 2007, pàg. 271. http://www.fundacioemilidarder.cat/documentos/D_34.pdf.

¹²⁰⁴ MASSOT I MUNTANER. *Els escriptors i la Guerra Civil a les Balears*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1990, pàg. 82.

¹²⁰⁵ MASSOT I MUNTANER, Josep. *Aspectes de la Guerra Civil a les Balears*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2002, pàg. 87.

comunista Heriberto Quiñones afirma en un acte celebrat a Menorca, que havien estat executades unes 3.500 persones a Palma i 1.500 a Manacor.¹²⁰⁶ L'any 1942 a Mèxic, el dirigent socialista Ignasi Ferretjans parla de fins a 7.000 assassinats per al conjunt de l'illa de Mallorca. En aquesta línia, el líder socialista Andreu Crespí, des de la presó, va calcular que les xifres totals d'executats pujaven a unes 3.500 persones.¹²⁰⁷ Finalment, un informe de la repressió a Mallorca, elaborat a partir de testimonis de fugitius mallorquins que enregistra el Consolat General d'Orà al nord d'Àfrica a finals de 1936, xifrava la mort de més d'un miler de persones en els primers mesos de la Guerra:

«Que la represión ha sido espantosa, habiendo ya sobrepasado el millar de las personas asesinadas en la calle por Falange y, últimamente, a causa de haberseles escapado un herido, sacan a los detenidos, de pies y manos, dándoles un tiro en la nuca. Las familias se enteran del paradero de sus familiares porque en el cementerio guardan las ropas de las víctimas. Hay más de dos mil detenidos que están en las isletas, fuerte de San Carlos, Castillo de Bellver, cárcel y un edificio, junto al cuartel de Falange (antigua Casa del Pueblo). Falange ha asesinado a los heridos y hasta cinco enfermeras que cayeron en su poder. Que a todos los tripulantes del “Ciudad de Palma” y barcos de la Transmediterránea se les hizo firmar un documento en el cual prometían por su honor, prestar su apoyo al movimiento faccioso; que la mayoría de los tripulantes es adversa al movimiento, pero por el terror se viene obligados a subscribirse. Y para que conste la presente comparecencia, en la que se ratifican después de leída en el Consulado General de Orán, el 22 de setiembre de 1936. (Firman: Ramon Coll. Secretariado Sociedad Electricistas Navales. FTPM-UGT y P. Laustalet UGT)».¹²⁰⁸

En general, la major part de les dades que hem presentat són exagerades o tenen errors, encara que de totes maneres, transmeten el clima d'horror que es vivia a Mallorca durant la Guerra. Aquesta situació es va originar com a conseqüència de les brutals actuacions dels membres de la Falange que van començar un «extermini quirúrgic» de persones basat en diferents modalitats repressives.

El triomf de les tropes franquistes i els llargs anys de la Dictadura van fer perillar la pèrdua de moltes dades relacionades amb la repressió. La recerca històrica d'aquests anys, plena de censures, prohibicions i falsedats, i en molts casos utilitzada com a autèntic instrument propagandístic del nou règim, aporta una visió poc versemblant del que va succeir, amb una interpretació poc exacta dels fets i de les xifres de la repressió. Gairebé sempre aquests treballs esmenten les «operacions d'extermini» que es van dur a terme en la rereguarda franquista equiparant-la, quant a mètodes, naturalesa i significat, amb la desenvolupada a la zona republicana, però no aporten dades reals de la repressió

¹²⁰⁶ GINARD FERÓN, David. «Les repressions de 1936-1939 a les Illes Balears. Una anàlisi comparativa» dins PAGÈS BLANCH, Pelai (dir.). *La Guerra Civil als Països Catalans*. València: Publicacions de la Universitat de València, 2007, pàg. 271. http://www.fundacioemilidarder.cat/documentos/D_34.pdf.

¹²⁰⁷ MASSOT I MUNTANER, Josep. *Els escriptors i la Guerra Civil a les Balears*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1990, pàg. 390. MASSOT I MUNTANER, Josep. *Aspectes de la Guerra Civil a les Balears*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2002, pàg. 124.

¹²⁰⁸ CDMH. *Sobre la represión franquista en Mallorca. Informe de un evadido (1936)*. Vegeu apèndix documental.

exercida a la zona nacional. Els estudis realitzats per Ricardo de la Cierva en són un bon exemple. L'any 1989, aquest historiador aporta les seves conclusions minimitzant la repressió a Mallorca, indicant que:

«Pese a su situación aislada, en Mallorca no se registró una represión extraordinaria; que no rebasaría las 700 ejecuciones, 2 por cada mil habitantes, frente a las 16.449 de Madrid en zona enemiga, casi 12 por 1.000 habitantes [...] la misión del conde Rossi y sus escuadras fue, ante todo, militar y luego espectacular y de orden público, no el asesinato sistemático, como pretende la leyenda negra del admirador de Hitler, Georges Bernanos. Toda la represión es trágica, pero no conviene magnificar la tragedia».¹²⁰⁹

Així mateix, en aquest període cal esmentar les publicacions d'investigadors com Manuel Tuñón de Lara, G. Brenan, Pierre Broué, Emile Témime, Hugh Thomas, Gabriel Jackson, entre altres; encara que els seus treballs es caracteritzen per ser anàlisis globals de la Guerra Civil, comencen a qüestionar la versió oficial, però no aporten xifres exactes sobre la repressió franquista.

Amb la mort del general Franco el novembre de 1975, les noves autoritats sorgides de les primeres eleccions democràtiques del mes de juny de 1977 no van fer canviar molt la situació; segurament, a causa de la falta d'un consens polític, o bé, per una certa voluntat de no parlar gaire del tema. Expressions com: «no cal recordar el passat», «esborrar el passat»... van omplir els discursos oficials i van ser sant i seny d'una futura i més que dubtosa reconciliació nacional. Ara bé, no podem negar que l'anomenada Transició democràtica va obrir les portes a noves recerques però, malgrat tot, van seguir les dificultats, especialment pel que fa a l'accés a les fonts documentals. Aquest fet va impossibilitar el coneixement de l'abast real de la repressió aplicada per les forces insurgents.

Un altre aspecte molt important d'aquest moment i que en molts de casos ha perdurat fins a l'actualitat, és el silenci de moltes famílies dels afectats. El mutisme d'aquestes persones, en molts casos incapaces de reviuir i reconstruir els records més tràgics i gairebé sempre amenaçats per la por, no ha ajudat gens a la recerca i aclariment dels fets. L'investigador Francisco Espinosa Maestre assenyala en aquest sentit que durant els primers anys de la democràcia «moltes famílies no van gosar inscriure la desaparició d'un familiar, i de vegades van reconèixer per escrit que els seus familiars havien mort de manera natural».¹²¹⁰ Potser la Dictadura franquista hagi aconseguit criminalitzar *in aeternum* les víctimes de la repressió.

Els estudis de la repressió quantitativa d'acurada recerca comencen a ser importants a partir de la dècada dels anys 90 del segle XX, tot i que amb el temps, s'han anat

¹²⁰⁹ DE LA CIERVA HOCES, Ricardo. *Nueva y definitiva Historia de la Guerra Civil*. Revista ÉPOCA, núm. 45 (edició de dia 20-26 de gener de 1989). Recollit a MASSOT I MUNTANER, Josep. *Aspectes de la Guerra Civil a les Balears*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2002, pàg. 72.

¹²¹⁰ ESPINOSA MAESTRE, Francisco. «Informe sobre la represión franquista. Estado de la cuestión». Dins NUÑES DIAZ-BALART, Mirta (Coord.). *La gran represión. Los años de plomo del Franquismo (1939-1948)*. Barcelona: Flor del Viento Ediciones, 2009, pàg. 435.

corregint, gràcies a les aportacions d'estudis monogràfics provincials. En aquests anys, les xifres de la repressió republicana –aportades per diferents investigadors oscil·laven– entre les 50.000 i les 60.000 víctimes.¹²¹¹ Pel que a la repressió franquista, Ángel D. Martín presenta una xifra de persones executades que s'aproximaria a les 80.000.

A hores d'ara, encara no tenim xifres definitives sobre la repressió franquista a l'Estat Espanyol, si bé és cert que al llarg dels darrers anys s'han aportat dades parcials molt fiables corresponents a distintes zones del territori espanyol. Un dels primers balanços globals importants de morts de la Guerra és l'estudi al qual ja hem fet referència coordinat per Santos Julià que es titula *Víctimas de la Guerra Civil* de l'any 1999. Les dades sobre la quantificació de la repressió foren aportades per Francisco Moreno Gómez al capítol *La represión de postguerra*. El mateix any, Francisco Espinosa actualitza les dades aportades a l'anterior publicació, hi xifra un total de 130.000 víctimes, i assenyalava que podia ser superior, arribant a les 150.000. L'increment estaria molt relacionat amb els morts vinculats amb de la postguerra.¹²¹² Amb aquestes dades, l'investigador Manuel Alvaro afirma que el franquisme va necessitar eliminar cinc de cada mil persones per aconseguir la victòria final a la Guerra i consolidar així el seu poder. Cal tenir en compte que, la població de l'Estat espanyol el 1940 era de més de 26 milions d'habitants.¹²¹³

L'any 2006, el jutge de l'Audiència Nacional Baltasar Garzón Real, va obrir el primer procés penal de la història de l'Estat Espanyol per investigar els crims contra la humanitat que es varen cometre durant la Guerra Civil i la dictadura i, a la vegada, saber qui foren els seus responsables. Les diligències prèvies del procés 399/2006E emeses pel Jutjat Central d'Instrucció núm. 5 a petició de la Direcció jurídica tenien com a objectiu l'aportació d'un resum general de l'estat dels estudis i de les investigacions sobre la repressió franquista i, al mateix temps, oferir un report sobre la repressió que es va cometre a la zona republicana. Els informes historiogràfics foren elaborats per un grup d'experts a petició d'associacions memorialistes d'arreu de l'Estat espanyol. Els membres elegits foren els següents: Francisco Espinosa Maestre, Julián Casanova Ruiz, Francisco Etxebarria Gabilondo, Queralt Solé i Barjau i Manuel Escarda. Foren designats com a suplents: María Isabel Brenes Sánchez, Mirta Núñez Díaz-Balart, Ricard Vinyes Ribas, Hernando Valencia, Marcos Pablo Rebanal Colino i Manuel Perona.¹²¹⁴

¹²¹¹ MARTÍN RUBIO. Ángel David. *Paz, piedad, perdón... y verdad. La represión en la guerra: una síntesis definitiva*. Toledo: Fénix, 1997 pàg. 467. JULIÀ, Santos (Coord.). *Víctimas de la Guerra Civil*. Madrid: Temas de hoy, 1999.

¹²¹² ESPINOSA MAESTRE, Francisco. «Informe sobre la represión franquista. Estado de la cuestión». NUÑEZ DIAZ-BALART, Mirta (Coord.). *La gran represión. Los años de plomo del Franquismo (1939-1948)*. Barcelona: Flor del Viento Ediciones, 2009, pàg. 433-443.

¹²¹³ ALVARO DUEÑAS, Manuel. «Por derecho de fundación: La legislación de la represión franquista». NUÑEZ DIAZ-BALART, Mirta (Coord.). *La gran represión. Los años de plomo del Franquismo (1939-1948)*. Barcelona: Flor del Viento Ediciones, 2009, pàg. 126-127.

¹²¹⁴ AMDM. Sumari 00053/2008 E Memòria Històrica. Auto del Jutjat Central d'Instrucció núm. 5 de Madrid de dia 30 d'octubre de 2008. Aquesta causa judicial fou aturada després de les denúncies

A banda dels grups d'investigadors, els col·lectius memorialistes aportaren xifres quantitatives i llistats personals sobre les víctimes de la repressió franquista de diferents províncies de l'Estat espanyol. D'aquesta manera, l'aportació final quantifica unes 122.300 persones executades durant els anys del Guerra Civil i les immediata postguerra. Un estudi del 2008 realitzat per la professora Concepción Marcos del Olmo situa les morts de la repressió de la Guerra i de la postguerra en més de setanta mil persones. Aquestes xifres foren elaborades a partir d'una investigació realitzada per historiadors de la repressió a 24 províncies de l'Estat espanyol.¹²¹⁵

El 2011, l'hispanista Paul Preston aporta noves xifres sobre la repressió. En aquest cas, molt més elevades que les aportades per l'informe Garzón. Preston afirma que durant la Guerra Civil foren executades d'una manera extrajudicial o a través precaris processos legals entorn a 200.000 persones. A més, afegeix que el conflicte va originar víctimes dels dos bàndols, però la repressió que es va aplicar contra les persones que s'identificaren amb el govern de la Republica fou tres vegades superior a l'aplicada a la zona republicana.¹²¹⁶ Uns anys després, l'historiador Ángel Viñas també va fer la seva aportació però, en aquest cas, s'aporten xifres globals de morts, sense fer una distinció entre víctimes nacionals i republicanes:

«Quienes se han atrevido, con modernas técnicas demográficas y estadísticas, a evaluar el impacto de la catástrofe de 1936-1939 lo sitúan en torno a las 800.000 personas, entre las muertas por una u otra razón, las exiliadas y las no nacidas. No es una cifra

interposades contra el jutge Garzón, que provocaren l'inici d'un procediment judicial, pel qual el jutge de l'Audiència Nacional fou acusat i jutjat per un delictes de presumpte prevaricació. Aquest situació va provocar, entre d'altres coses, la paralització de les exhumacions de les fosses comunes dels cementeris de Calvià i Porreres, que havien estat autoritzades per l'Auto d'Instrucció del 29 d'octubre de 2008 emès pel Jutjat d'Instrucció número 5 presidit, en relació al procés sumarial núm. 53/2008 (Vegeu apèndix documental): «Respecto a las peticiones de exhumaciones efectuadas por las partes, concretamente: En la localidad de Villanueva de la Vera (Cáceres), en la caja colectiva o columbario 198, piso 1º de la Cripta Derecha y caja individual 10.672, piso 1º, Cripta África, de la Basílica de la Santa Cruz del Valle de los Caídos, en la Sección 7ª Derecha, Sección 8ª Derecha y Sección 5ª Derecha del Cementerio General de Valencia, en los cementerios de Porreres y Calvià (Mallorca) y en el cementerio de Aguilar de la Frontera (Córdoba).Procede autorizar su inicio, desarrollo o continuación, cumpliendo los requisitos mínimos establecidos en el Razonamiento Jurídico Decimoséptimo del auto de fecha 16 de octubre de 2008. A tal fin, líbrense los oportunos exhortos».

¹²¹⁵ Les xifres del nombre de víctimes que corresponen a les províncies d'Alacant, Almeria, Astúries, Barcelona, Càceres, Castelló, Còrdova, Girona, Granada, Huelva, Osca, La Rioja, Las Palmas, Lleida, Màlaga, Navarra, Sevilla, Soria, Tarragona, Tenerife, Terol, Toledo, València i Saragossa han estat recollides dels estudis de Santos Julià, Julián Casanova, Josep Maria Solé i Sabaté, J. Villaroya i F. Moreno publicats a MARCOS DEL OLMO, Concepción. «Historiografía de la represión franquista». RODERO CARRETERO, Joaquín, MORENO TASCÓN, Juan i CASTRILLO YAGÜE, Jesús. *Represión franquista en el Frente Norte*, Editorial Eneida, 2008, pàg. 352-353.

¹²¹⁶ «A més de les xifres de la repressió, indica que almenys 300.000 persones varen morir en combat i un nombre desconegut d'homes, dones, nins i nines van ser víctimes de bombardejos. Sense deixar de banda, les persones que varen morir de fam i malalties a les presons i als camps de concentració, a més del mig milió de persones s'exiliaren convertint-se així en refugiats polítics, molts dels quals mesos després moriren als camps d'internament francesos i camps d'extermini nazi.» PRESTON, Paul. *El holocausto Español. Odio y exterminio en la Guerra Civil y después*. Barcelona: Editorial Debate, 2011, pàg. 17.

desdeñable. En términos de vidas segadas y rotas. En términos de represión, pura y dura, es decir, asesinatos y ejecuciones. En términos de destrucción física. En términos de hundimiento moral y de perversión de la conciencia colectiva. En términos de la sofocante y despreciable dictadura que le siguió. En términos del alejamiento durante largos años de la Europa occidental. Sin embargo, lo que extraña poderosamente es que todavía hoy una parte de la sociedad española sea proclive a los cantos de sirena exculpatorios de tales singularidades».¹²¹⁷

D'altra banda, també hem de mencionar els estudis del professor Julio Prada Rodríguez que en una recent publicació estima que el nombre total de víctimes de la repressió franquista seria de 141.951 persones. De totes maneres, afegeix que la quantitat presentada pot canviar, tenint presents dos condicionants importants: el primer és que resulta molt complicat no caure amb la duplicitat de les víctimes i, el segon, és que tot i el destacable treball de les associacions memorialistes i de persones a títol individual que han permès incrementar de forma substancial el nombre de víctimes i a la vegada recuperar els seus noms, no sempre s'ha fet d'una manera metodològica. Un aspecte que l'investigador assenyala com imprescindible per investigar qüestió una tan important.¹²¹⁸

Pel que fa el cas de Mallorca, podem dir que les primeres recerques científiques de la repressió en aquest indrer daten de la dècada dels anys 70-80 i són elaborades de la mà de l'historiador Josep Massot i Muntaner. No hi ha dubte sobre la densitat i el rigor de la seva obra que ens ha permès el coneixement de molts aspectes de la Guerra Civil a Mallorca. El seu últim llibre *Les represàlies de Franco contra els militars poc addictes. La causa del Comandament de 1936 a Mallorca* no parla d'un balanç de víctimes però sí de l'acarnissament i abast de la repressió: «A Mallorca ja no es podia assassinar més gent. El propi Marquès de Zayas, cap de la Falange de les Balears ho deia. Comentava que el visitaven diàriament en el seu despatx per lliurar-li llistes i més llistes de persones que haurien de ser eliminades, però que la repressió havia estat tan exagerada que ja no podia tenir-les en compte».¹²¹⁹

A banda de les primeres investigacions de Josep Massot i Muntaner, l'any 1977, l'historiador militar, Ramon Salas Larrazábal va ser un dels primers en presentar un estudi comparatiu sobre les víctimes ocasionades per la repressió dels dos bàndols. Aquest historiador qualifica de fantasiós el relat de Georges Bernanos, afirma que l'impacte de la violència feixista a Mallorca havia estat molt inferior i, quantifica en 745 el nombre de víctimes de la repressió feixista per tot l'arxipèlag balear.¹²²⁰ Aquesta

¹²¹⁷ VIÑAS MARTIN, Ángel. «Contra una Sociedad libre, un golpe militar» dins VILLA RODRÍGUEZ, José (ed.). *El golpe. 75 años. (1936-2011)*. Sevilla: Actes de les Jornades organitzades per l'Associació Memoria, Libertad y Cultura Democrática, 2012, pàg. 16.

¹²¹⁸ PRADA RODRÍGUEZ, Julio. *La España masacrada. La represión franquista de guerra i postguerra*. Madrid: Alianza Editorial, 2010, pàg. 430.

¹²¹⁹ MASSOT I MUNTANER, Josep. *Les represàlies de Franco contra els militars "poc addictes". La "Causa del Mando" de 1936 a Mallorca*. Palma: Leonard Muntaner Editor, 2011, pàg.

¹²²⁰ SALAS LARRAZABAL, Ramón. *Perdidas de la guerra*. Barcelona: Editorial Planeta, 1977, pàg. 180-183.

xifra, realment ridícula, fou ràpidament contraposada per altres estudis, que aportaren un nombre molt més elevat de víctimes que el militar i historiador va presentar a finals de la dècada dels anys 70. En aquest sentit, el mateix Massot i Muntaner que ha tractat d'una de manera molt meticulosa les informacions aportades per Bernanos i que sempre ha estat molt crític amb aquesta publicació, indica que, malgrat les exageracions i els seus errors, l'obra donava fe d'una repressió autèntica i ferotge a Mallorca. Un xifra – segons Massot i Muntaner– un poc exagerada, però molt més encertada que la de Salas Larrazábal.¹²²¹ En aquest sentit, Ginard Ferón va afirmar que les dades presentades per Salas Larrazábal foren acceptades d'una manera acrítica per part d'alguns investigadors.¹²²²

A partir de la dècada dels noranta, i molt especialment a principis de la nova centúria, assistim a una veritable eclosió dels estudis relacionats amb la Guerra Civil a Mallorca que ens aporten dades més fiables sobre les xifres de víctimes de la repressió feixista. En aquest sentit cal esmentar que l'any 1989, el periodista i escriptor Llorenç Capellà Fornés publica el *Diccionari Vermell*, una valuosa recerca que identifica amb noms i cognoms prop de nou-centes persones que van perdre la vida a causa de la repressió de la Guerra Civil a Mallorca. Aquesta obra, una de les més utilitzades pels historiadors, investigadors i associacions memorialistes que intenten comptabilitzar i contrastar les morts causades per la repressió feixista, té un únic emperò: el fet que no se citi d'on prevenen les fonts orals i els documents escrits que es varen utilitzar en la seva redacció. De totes formes, l'aportació d'aquestes biografies la converteixen en una obra cabdal de la història i de la memòria col·lectiva de la Guerra Civil. A hores d'ara, aquesta xifra cal considerar-la molt baixa, atès que estudis posteriors realitzats sobre la repressió en alguns municipis de Mallorca juntament amb les investigacions realitzades per l'Associació Memòria de Mallorca han permès afegir un bon nombre de casos no recollits a la mencionada obra. En aquest sentit, cal mencionar les investigacions aportades per la col·lecció *La Guerra Civil poble a poble* de l'Editorial Documenta Balear, de la qual és director l'historiador i investigador Arnau Company Mates, a més alguns estudis sobre la República i la Guerra Civil que estan fora de la col·lecció.¹²²³

¹²²¹ MASSOT I MUNTANER, Josep: *El primer franquisme a Mallorca: Guerra civil, repressió, exili i represa cultural*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1996, pàg. 15.

¹²²² GINARD FERÓN, David. «Les repressions de 1936-1939 a les Illes Balears. Una anàlisi comparativa» dins PAGÈS BLANCH, Pelai (dir.). *La Guerra Civil als Països Catalans*. València: Publicacions de la Universitat de València, 2007, pàg. 271. http://www.fundacioemilidarder.cat/documentos/D_34.pdf.¹²²² MARTÍN RUBIO. Ángel David. *Paz, piedad, perdón... y verdad. La represión en la guerra: una síntesis definitiva*. Toledo: Fénix, 1997 pàg. 377. MARTÍN RUBIO. Ángel David. *Los mitos de la represión en la Guerra Civil*. Madrid: Grafite Ediciones, 2005, pàg. 111.

¹²²³ Consultar la col·lecció «La Guerra Civil poble en poble» de l'Editorial Documenta Balear, de la qual és director l'historiador Arnau Company Matas. A dia d'avui, s'han publicat les monografies dels municipis de Consell, Sant Joan, Banyalbufar, Montuïri, Santanyí, Bunyola, Pollença, Manacor, Porreres, Sóller i Artà. Fora de la col·lecció també s'han editat les investigacions sobre la Segona República i Guerra Civil dels municipis de Felanitx, Inca, Artà, Santa Margalida, Campanet i Algaida.

El 1999, la publicació *El moviment obrer de Mallorca i la Guerra Civil (1936-1939)* de David Ginard Ferón aporta una xifra de 1.200 víctimes ocasionades en el transcurs de la Guerra. Posteriorment, el mateix investigador aporta un nou recompte que oscil·laria entre un mínim de 1.000 executats, perfectament documentats, i un màxim 2.000, dels quals uns centenars van ser afusellats després de passar per un consell de Guerra. Dos anys després, Josep Massot i Muntaner en el seu treball *Aspectes de la Guerra Civil a Mallorca* aporta diferents dades sobre les xifres de la repressió. En aquesta sentit, inclou una informació molt interessant que fou recollida pels militars que treballaven a Capitanía General. Aquestes persones xifraren la repressió entre dues mil i tres mil víctimes, basant-se en indicis com la quantitat de parell de sabates dels afusellats que s'acumularen en munts. Altres dades publicades són aportades per la professora Conxita Mir Curcó que assenyala en el seu article *La repressió franquista als Països Catalans* (2008) que «les morts atribuïbles a la repressió a Mallorca entre l'estiu de 1936 i el primer trimestre de 1937, data de l'arribada dels italians a l'illa, són de difícil quantificació, ja que moltes de les víctimes eren gent de fora». La investigadora es refereix a les víctimes que provocà l'expedició de Bayo a Mallorca que fins fa poc temps no es coneixien amb exactitud.¹²²⁴

D'altra banda, el professor Julio Prada Rodríguez en el llibre *La España masacrada* publicat el 2010 estima que el nombre de víctimes de la repressió en el conjunt de les Balears és de 1.777 persones. Aquesta xifra es trobaria entre les províncies que registren una taxa de la repressió inferior a les 5 víctimes per cada 1.000 habitants i que representaria l'1'82% del total de la població. De totes maneres, fa constar que la falta de monografies o estudis concrets no permeten quantificar els afectes de la repressió exactament, per tant, únicament són estimacions aproximades que estan a l'espera de confirmació definitiva.¹²²⁵ Aquestes xifres van ser publicades l'any 2008 pels investigadors de l'associació Memòria de Mallorca en un treball presentat davant l'Audiència Nacional. Aquesta plataforma de víctimes va documentar 1.486 persones assassinades o desaparegudes a Mallorca; 106 a Menorca i 185 a Eivissa i Formentera. Un any després, l'*Informe sobre la represión franquista. Estado de la cuestión* elaborat per Francisco Espinosa atribueix una xifra de 1.300 víctimes a Mallorca relacionades amb la repressió feixista.¹²²⁶

Com hem vist, és difícil establir amb exactitud quantes persones van ser assassinades i represaliades durant la Guerra a Mallorca. Ara bé, el progressiu accés a noves fonts documentals, sobretot militars, al costat de les recerques de molts historiadors i

¹²²⁴ MIR CURCÓ, Conxita. «La repressió franquista als Països Catalans». CATALAN HISTORICAL REVIEW, 1. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, 2008, pag. 270. <http://revistes.iec.cat/chr/>

¹²²⁵ La resta de províncies amb taxes repressives semblants a les Balears són Terol, Tenerife, Jaén, Albatece, Ciudad Real, Zamora, Guadalajara, Burgos, Castellò i Càceres. PRADA RODRÍGUEZ, Julio. *La España masacrada. La represión franquista de guerra i postguerra*. Madrid: Alianza Editorial, 2010, pàg. 436 i 439.

¹²²⁶ ESPINOSA MAESTRE, Francisco. «Informe sobre la represión franquista. Estado de la cuestión». NUÑES DIAZ-BALART, Mirta (Coord.). *La gran represión. Los años de plomo del Franquismo (1939-1948)*. Barcelona: Flor del Viento Ediciones, 2009, pàg. 440.

l'incansable treball i compromís de l'associació «Memòria de Mallorca» han permès avançar molt en els últims anys. Aquest fet ens permet donar dades molt aproximades sobre la repressió a Mallorca entre els anys 1936-1939. Sens dubte, una data clau va ser dia 11 de novembre de 2010. És el moment en què el Govern de les Illes Balears i l'associació Memòria de Mallorca van signar el conveni per elaborar el mapa de les fosses de la Guerra Civil a Mallorca, mitjançant el qual es feia l'encàrrec formal per a realitzar tots els estudis i recerques necessàries que permetessin la localització, la identificació, la senyalització i l'exhumació –en els casos en què fos possible– de tots aquells llocs que, a la nostra illa, havien estat utilitzats per enterrar les víctimes de la repressió franquista.

Després de mesos de minucios treball d'historiadors i investigadors, coordinats pel vicepresident de l'associació Manuel Suárez Salvà, ha estat possible completar el mapa de les fosses comunes de Mallorca.¹²²⁷ Aquesta obra ens ofereix una radiografia extensa, detallada i científica de la repressió a Mallorca, del seu abast i de les zones –majoritàriament cementiris– que van ser utilitzades per ocultar els cadàvers de les persones i dones que, per motius polítics, religiosos o simplement personals van ser assassinades entre el període comprès entre el 19 de juliol de 1936 i l'abril de 1939. Un altre apartat important de la recerca és que completa el mapa de l'únic conflicte bèl·lic que va esdevenir a Mallorca durant la guerra: ens referim al desembarcament republicà del capità Alberto Bayo i a les accions militars que es van desenvolupar des de mitjan mes d'agost fins a principis de setembre de 1936. Durant els vint dies que va durar la guerra centenars d'expedicionaris catalans van perdre la vida, víctimes dels enfrontaments armats o d'afusellaments indiscriminats realitzats per membres de Falange o pels *Dragones de la Muerte*. Aquestes persones van ser enterrades en fosses excavades –en ocasions al mateix moment– en diferents llocs del municipi de Son Carrió i la zona de Sa Coma, però també en els termes de Manacor i Son Servera.

L'estudi també contempla l'existència de noves fosses comunes localitzades recentment pels investigadors, gràcies a l'estudi d'una bona part de les causes judicials obertes durant la guerra. En aquest sentit, és important esmentar altra volta, la digitalització dels expedients judicials que pertanyen a l'Arxiu del Togat Militar núm. 33 de les Balears que ha permès l'inici de noves vies de recerca de la repressió a Mallorca. La informació extreta de les causes militars, al costat de l'estudi de les fosses comunes, ha resultat enormement important per a l'elaboració d'un balanç quantitatiu molt aproximat –de xifres i persones– de la repressió a Mallorca. Les xifres que presenta aquesta investigació són les següents: 1.160 víctimes identificades i l'existència certa de més de 1.100 persones sense identificar. Cal assenyalar que la major part d'aquestes últimes víctimes no identificades eren milicians de l'expedició catalana. A banda d'aquesta important aportació, cal afegir que a mitjans de 2016, la premsa local va publicar un llistat de víctimes de la repressió per pobles basada en una documentació que consistia

¹²²⁷ SUÁREZ SALVÀ, Manuel (Coord.). *Mapa de les Fosses comunes de Mallorca (2a part)*, Conselleria d'Afers Socials (Govern Balear) i Associació Memòria de Mallorca, pàg. 208. La segona part de l'estudi resta inèdita, sense publicar.

en 16 pàgines manuscrites que fou adquirida a una tenda d'antiguitats de Palma i que xifra la repressió en un total de 1.024 persones.¹²²⁸ Després de la consulta d'aquesta font, pensam que no aporta cap novetat destacada i que és un buidatge dels estudis publicats fins ara sobre la guerra a Mallorca, molt especialment del treball de Llorenç Capellà, el *Diccionari Vermell*.

L'estudi de les 47 fosses comunes localitzades a Palma i a 26 municipis de Mallorca, al costat de l'extensa bibliografia publicada i la documentació que forma part dels arxius municipals, ens ha permès quantificar d'una manera molt aproximada el nombre total de víctimes de la repressió franquista i al mateix temps, fer un seguiment del desenvolupament de la repressió a Mallorca que es va iniciar en el precís moment de la lectura del ban de guerra del 19 de juliol de 1936. Durant la primera etapa de la repressió feixista a Mallorca que emmarcam entre el 19 de juliol fins el 4 de setembre de 1936 existiren tres llocs de referència on es produïren massivament les execucions: el cementeri de Palma i els cementeris de Manacor (cementeri municipal del Port i de Son Coletes). Entre el 20 de juliol i mitjan del mes d'agost de 1936 tenim documentades un total de 51 persones que moriren víctimes de la repressió, 7 de les quals resten encara sense identificar. La major part d'aquestes persones foren executades als afores de Palma i al mateix cementeri; també hi ha persones que moriren als municipis dels voltants de la capital, com per exemple, Bunyola. Citam el cas de Josep Cañellas Roser de Marratxi i Joan Busquets Cañellas de Montuïri que foren assassins dia 5 d'agost de 1936 prop de s'Heretat.¹²²⁹

Pel que fa a la zona de Manacor i la zona de guerra, encara ara és fa difícil comptabilitzar el nombre total de víctimes de la repressió. De totes maneres podem avançar –segons les darreres investigacions– una xifra que se situaria entre les 900 i les 1.000 víctimes, de les quals la meitat resten pendents d'identificació. Fa uns anys, Antoni Nadal va explicar en paraules la furibunda repressió de Manacor i les seves xifres:

«Tal volta l'aire que respiraven, qui sap... qualche cosa va entabanar l'ambient i va provocar una immensa set de sang entre molts d'aquells qui eren prop del poder i entre els qui l'ostentaven en graus més alts i, per tant, de més elevada responsabilitat històrica, humana i fins i tot religiosa. No s'oblidi que als afusellaments seguien als combregaments. Uns eren els encarregats d'executar i els altres mataven damunt el paper: feien les llistes. De vegades n'aplegaven qualcun de xaripa i sols no es molestaven a improvisar una acusació: el portaven directament a Son Coletes. I així es va anar actuant fins arribar a aquesta increïble xifra que alguns situen pels voltants del 900 morts, la immensa majoria d'ells executats sense judici previ ni sense les més mínima garantia».¹²³⁰

¹²²⁸ OBRADOR, Tomeu. «La Lista del terror de la Guerra Civil». DIARIO DE MALLORCA (edició de dia 28 de juliol de 2016). Vegeu apèndix documental.

¹²²⁹ MARGAIS BASSI, Xavier. *Bunyola. Amb la por al cos*. Palma, Documenta Balear, 2004, pàg. 126.

¹²³⁰ NADAL, Bernat. «El desastre de Manacor, un càstig bíblic». MEMÒRIA CIVIL. MALLORCA EN GUERRA. Suplement diari BALEARES, núm. 30 (Edició de dia 27 de juliol de 1986).

La major part d'aquestes persones foren assassinades a l'antic cementeri de Manacor, el cementeri de Son Coletes, però d'altres foren executades al cementeri laic, on hi ha constància de la mort de 3 persones. A més, un nombre indeterminat de milicians moriren a la zona de Portocristo, sa Coma, Sant Llorenç i Son Servera; sense oblidar-nos, dels expedicionaris que perderen la vida en acció de guerra. Tot plegat ens fa pensar que moriren víctimes de la repressió o en acció de guerra durant la campanya del desembarcament de Bayo a Mallorca entre 1.700 i 1.800 persones. Unes xifres realment esgarrifoses i totalment inèdites que posen de manifest la magnitud de la tragèdia.

A banda d'aquestes víctimes, s'han d'afegir més de 200 persones que foren assassinades a altres indrets de Mallorca durant les tres setmanes de guerra. La major part de les quals foren executades a l'extraradi de Palma –77 víctimes– i al cementeri, 48. Els testimonis parlen que dins el terme municipal de Palma es recollien diàriament entre cinc i sis cadàvers de persones afusellades: «era una pràctica comuna per tal d'aprofitar el viatge dels encarregats del cementiri i ompli el vehicle i, a la vegada estalviar combustible. A vegades s'utilitzaven altres vehicles per a traslladar els morts ja que el cotxe de difunts no bastava».¹²³¹ Els encarregats de conduir el cotxe fúnebre es dedicaven a traslladar els cadàvers de les víctimes que es trobaven dins o fora del terme municipal de Palma, mentre que les persones que eren afusellades als murs exteriors del cementiri de Son Tril·lo eren enterrades directament pels encarregats municipals, que a vegades varen rebre l'ajut d'alguns membres de l'escamot d'afusellament, molt especialment dels falangistes. En molts de casos, els cossos eren tirats dins les fosses comunes. En aquests moments, les xifres de la repressió a Palma confirmen totalment els testimonis dels empleats municipals.

Els llocs de l'extraradi de Palma, on van ser executades les víctimes foren el camí de S'Indiateria/Es Pontarró, on moriren 15 persones; el camí de Son Pardo, 10; la carretera Palma-Sóller, 11; el camí dels Reis (possessió de son Puigd'Orfila, 6; el camí Roig, 5; Ca l'Ardiaca, 4; el camí de Son Anglada, 3; a la carretera Palma-Llucmajor/s'Aranjassa, 3; la possessió de Son Sant Joan i voltants, 3 i a Son Busquets, 2. A més d'aquests lloc, trobam l'execució d'una víctima a l'Arenal de les Torres, Ses Cadenes, Cala Major, camí de Son Serra, carretera Palma-Inca, carretera Palma-Lluc, Cas Català/Illetes, Costa d'en Blanes, Moll de Palma, possessió de son Maiol (Marratxí) i al quarter de Cavalleria.

A banda de les víctimes enregistrades a Palma i als seus voltants, entre el 16 d'agost i el 4 de setembre de 1936, 48 persones foren assassinades a la Part forana de Mallorca. Únicament, 9 d'elles foren executades als cementeris de Calvià, Marratxí i Porreres. En la resta de casos, els escamots falangistes utilitzaren les voreres de les carreteres, camins i ponts per executar les seves víctimes. Els llocs que menciona la documentació dels registres municipals són els següents: als afores del municipi d'Artà, el camí de Son Salvador (Felanitx), la carretera de Caimari-Lluc, la carretera de Bunyola-Algaida,

¹²³¹ CAPELLÀ FORNÉS, Llorenç. «Entrevista a Ramon Corredor». MEMÒRIA CIVIL. MALLORCA EN GUERRA. Suplement diari BALEARES, núm. 32 (Edició de dia 10 d'agost de 1986).

carretera Montuïri-Santa Maria, la carretera Palma-Manacor (finca de Xorrigo), la carretera Porreres-Felanitx, la carretera de Petra (entre na Borges i Son Doblons), el coll des Cucons, el coll de sa Grava (Montuïri), la finca Es Rafal (Artà), la finca Serritxola (Sineu), la finca s'Oliverar (Capdepera), als voltants de Son Servera, el pou de Son Bauló (Santa Margalida), el pou de Son Fred (Sant Joan), el pou de son Lluís (Porreres), la finca Son Sanxos (Artà), el torrent de na Cili (Bunyola), Son Pons (Búger) i Volta de sa Sort (Búger).

No hi ha dubte que el període del desembarcament fou el punt més àlgid de la repressió de tota la guerra. A Manacor i el Llevant de Mallorca –més concretament a la zona del Riuet, ses Coves Blanques, carrers i platges de Porto Crist, front de Son Servera, Platja de sa Coma del municipi de Sant Llorenç des Cardassar i Són Carrió– van morir, en combat o víctimes de la repressió, centenars de persones. Una altra zona emblemàtica de la repressió va ser el cementiri de Palma, on dins enormes fosses comunes van ser enterrades en el transcurs de la guerra, desenes de persones que foren executades a les parets de la necròpolis palmesana i als afores de la capital mallorquina. A hores d'ara, la xifra total de víctimes és de 458, de les quals 380 estan identificades i 79, resten encara sense identificar.

Amb la derrota de les tropes de Bayo, la maquinaria repressiva no s'aturà d'eliminar persones. En aquests moments, s'inicià una nova onada repressiva més discreta i amagada. El punt més àlgid el trobarem durant els primers mesos de 1937. És el moment en què l'eliminació planificada es dirigeix cap a Porreres i ve marcada per les falses tretes de presó.

Entre el mes de setembre de 1936 i l'abril de 1937 foren posades en llibertat un total de 824 persones, de les quals tenim constància que 129 d'elles foren afusellades vora el cementiri municipal de Porreres i 686 tornaren a casa seva. Dels més de 800 presoners alliberats, 426 foren de la presó Can Mir, amb 67 assassinats; 192 de la presó del Castell de Bellver, amb 31 assassinats; 86 de la presó Provincial, amb 4 assassinats; 13 del vaixell Jaume I, amb cap assassinat i 7 de la presó femenina de Can Sales, amb 5 assassinades. Les altres víctimes que foren executades vora La Creu de Porreres provenien de diferents indrets: tres persones foren tretes de la Comissaria de Policia de Francisco Barrado Zorilla i una del camp de concentració de la Font Santa de Campos. Cal esmentar també que 17 persones foren eliminades després de ser tretes de diferents dipòsits municipals, de 6 de les quals no coneixem el centre penitenciari d'on foren alliberades. També hem de constatar que 2 persones foren víctimes de segrests, per tant, executades la mateixa nit que foren capturades. El mes de gener de 1937 és el moment de màxima incidència de les tretes: 73 execucions.

QUADRE DE PERIODITZACIÓ DE PERSONES ASSASSINADES AL CEMENTERI DE PORRERES¹²³²

DATA DE LA MORT	CIRCUMSTÀNCIES DE LA DESAPARICIÓ	NOMBRE DE VÍCTIMES
agost de 1936	treta	1
setembre de 1936	segrests i tretes	3
octubre de 1936	tretes	3
novembre de 1936	segrests i tretes	7
desembre de 1936	treta	1
gener de 1937	tretes	73
febrer de 1937	segrests i tretes	20
març de 1937	tretes	21
maig de 1937	treta	1
octubre de 1937	tretes	3
abril de 1938	treta	1
sense data	tretes	3

A banda de les execucions que es realitzaren a Porreres, hem d'afegir les que es varen cometre a la capital i a altres municipis de Mallorca. Durant el mes d'octubre de 1936 foren executades més de 78 persones de les quals 10 són víctimes sense identificar i de 3 d'elles es desconeix l'indret on foren executades. D'aquestes morts, 51 es donaren a Palma i als afores de la ciutat. En aquest moment, és remarcable el començament dels primers afusellaments –onze– per sentències a pena capital. Totes les penes foren executades al cementiri municipal de Palma. La resta de les morts, 27, les trobam localitzades a la Part Forana de Mallorca, especialment als cementeris de Calvià, Montuïri i Son Coletes a Manacor.

Entre el mesos de novembre i desembre de 1936 tenim constància documental de l'enregistrament de 62 víctimes de la repressió, 10 d'elles sense identificar. Durant el mes de novembre foren executades 33 persones a la capital i 11 a la forana de Mallorca. El mes de desembre, 8 a Palma i 10 a la Part Forana. És destacable una baixada del nombre d'assassinats a Palma. Pel que respecta a les execucions a pena de mort es donen 15 casos, tots executats durant el mes de novembre amb la següent periodització: 9 sentències de mort al Fort d'Illetes; 3, al cementeri de Palma; 2, al castell de Sant Carles i 1 al cementeri municipal d'Inca.

A partir del mes de gener de 1937 i successius, són els moments de màxima difusió de les tretes de presó amb resultat de mort. Presentam els següents quadres comparatius per demostrar la magnitud de la repressió derivada cap a Porreres.¹²³³

¹²³² Elaboració propia a partir de la consulta dels llibres de registre del Govern Civil de les Balears (1936-1938), testimonis orals i procediments judicials entre el 1936 i 1939 de l'Arxiu del Togat Militar núm. 33 de les Balears.

¹²³³ Elaboració propia a partir de les fonts esmentades.

QUADRES DE GENER A ABRIL DE 1937

-GENER DE 1937-

LLOC D'EXECUCIÓ	NOMBRE DE VÍCTIMES
Cementeri de Palma	6
Sense identificar Palma	3
Extraradi de Palma	2
Condemnes a mort	1
Cementeri de Calvià	2
Extraradi Calvià	1
Condemnes a mort (Illetes)	2
Es desconeix	5
TOTAL	22
<i>Cementeri de Porreres</i>	<i>73</i>

Com podem veure, en el transcurs del mes de gener s'executaren tres sentències de pena de mort, que corresponen al caporal fogoner de l'Armada, Miquel Bennàssar Palmer que fou afusellat el 13 de gener de 1937 i el soldat de Campos, Guillem Alcover Mascaró, dia 28 de gener del 37. Dia 15 de gener fou afusellat, Jaume Bestard Tomàs al cementeri de Palma. Totes les víctimes foren soterrades a la fossa comuna del cementeri palmèsà, exceptuant el cas del soldat campaner Guillem Adrover que fou soterrat a la cripta militar.¹²³⁴

-FEBRER DE 1937-

LLOC D'EXECUCIÓ	NOMBRE DE VÍCTIMES
Condemnes a mort Palma	4
Extraradi d'Algaida	1
Es desconeix	2
TOTAL	7
<i>Cementeri de Porreres</i>	<i>20</i>

En el transcurs del mes de febrer, és destacable –per la seva transcendència– l'execució de la sentència a pena capital del 24 de febrer de 1937, on foren afusellats el batle de Palma, Emili Darder Cànaves; el diputat socialista, Alexandre Jaume Rosselló, el batle d'Inca, Antoni Mateu Ferrer i l'empresari d'Alcúdia, Antoni Maria Ques Ventayol. Són les úniques morts enregistrades a la capital.¹²³⁵

¹²³⁴ AEFMP, Registres d'entrada de cadàvers del Cementeri Municipal de Palma de 1937, núm. 113.

¹²³⁵ AEFMP, Registres d'entrada de cadàvers del Cementeri Municipal de Palma de 1937, núm. 221, 222, 223 i 224.

-MARÇ DE 1937-

LLOC D'EXECUCIÓ	NOMBRE DE VÍCTIMES
Condemnes a mort Palma	1
Condemnes a mort Illetes	4
TOTAL	5
<i>Cementeri de Porreres</i>	<i>21</i>

A partir del mes d'abril de 1937, les execucions relacionades amb les tretes de presó i el cementeri de Porreres minven molt considerablement. En aquest sentit, hem de dir que fins al final de la guerra, hi ha constància de l'assassinat de vuit persones més, de quatre de les quals desconeixem el moment que foren traslladades a Porreres. És en aquest instant quan la repressió s'institucionalitza d'una manera molt destacada i els judicis sumaríssims es converteixen en l'eina habitual de la repressió. Entre l'abril de 1937 i el 1943 foren afusellades –per una sentència d'un consell de guerra– un total de 127 persones, de les quals 16 foren mallorquins sentenciats i executats a altres indrets de l'Estat. Aquesta és la seva evolució fins els primers anys de la Postguerra:

-ABRIL-DESEMBRE DE 1937-

DATA AFUSELLAMENT	LLOC D'EXECUCIÓ	NOMBRE DE VÍCTIMES
Abril de 1937	Cementeri de Manacor	1
	Fort d'Illetes	1
Maig de 1937	Cementeri de Palma	3
	Fort d'Illetes	2
	Cementeri de Manacor	1
	Cementeri d'Inca	1
Juny de 1937	Cementeri de Palma	5
	Fort d'Illetes	4
Juliol de 1937	Cementeri de Palma	2
	Cementeri d'Inca	1
Agost de 1937	Cementeri de Palma	2
Setembre de 1937	Cementeri de Palma	1
Octubre de 1937		0
Novembre de 1937	Cementeri de Palma	2
Desembre de 1937	Fort d'Illetes	1
TOTAL		27

-1938-

DATA AFUSELLAMENT	LLOC D'EXECUCIÓ	NOMBRE DE VÍCTIMES
Gener de 1938	Cementeri de Palma	9
	Fort d'Illetes	3
febrer de 1938		0
Marc de 1937	Cementeri de Palma	8
Abril de 1937	Cementeri de Palma	3
Maig de 1938		0
Juny de 1938	Cementeri de Palma	2
Juliol de 1937	Cementeri de Palma	2
	Cementeri d'Inca	2
Agost de 1938	Cementeri de Palma	4
Setembre de 1938	Cementeri de Palma	1
Octubre de 1938	Cementeri de Palma	3
	Fort d'Illetes	5
Novembre de 1938	Fort d'Illetes	11
Desembre de 1937		0
TOTAL		53

-1939-

DATA AFUSELLAMENT	LLOC D'EXECUCIÓ	NOMBRE DE VÍCTIMES
febrer de 1939	<i>La Mola (Menorca)</i>	2
Marc de 1939	Cementeri de Palma	1
	<i>Cementeri de Ciutadella</i>	1
	<i>Camp de la Bota</i>	2
Abril de 1939	<i>Cementeri de Maó</i>	1
	<i>La Mola (Menorca)</i>	4
Maig de 1939	Cementeri de Palma	3
Juny de 1939	Fort d'Illetes	1
Juliol de 1939	Fort d'Illetes	1
Agost de 1939	Cementeri de Palma	7
Setembre de 1939	Cementeri de Palma	3
	Fort d'Illetes	2
Octubre de 1939	Cementeri de Palma	2
	<i>La Mola (Menorca)</i>	1
Novembre de 1939	<i>Camp de la Bota</i>	1
	Fort d'Illetes	1
TOTAL		33

-1940-

DATA AFUSELLAMENT	LLOC D'EXECUCIÓ	NOMBRE DE VÍCTIMES
Gener de 1941	Fort d'Illetes	2
Febrer de 1941	Cementeri de Palma	1

Març de 1941	Cementeri de Palma	1
TOTAL		4

-1941-

DATA AFUSELLAMENT	LLOC D'EXECUCIÓ	NOMBRE DE VÍCTIMES
Juliol de 1940	<i>Camp de la Bota</i>	1
Agost de 1940	Cementeri de Palma	1
Desembre de 1940	Fort d'Illetes	1
	<i>La Mola (Menorca)</i>	1
	<i>Lleida</i>	1
TOTAL		5

-1942-

DATA AFUSELLAMENT	LLOC D'EXECUCIÓ	NOMBRE DE VÍCTIMES
Setembre de 1942	Cementeri de Palma	3
Novembre de 1942	<i>Cementeri de Saragossa</i>	1
TOTAL		4

-1943-

DATA AFUSELLAMENT	LLOC D'EXECUCIÓ	NOMBRE DE VÍCTIMES
Agost de 1943	Cementeri de Palma	1
TOTAL		1

Les xifres que representa la repressió institucionalitzada són les següents: un total de 184 persones foren afusellades per pena capital en el transcurs de la guerra i la immediata Postguerra. D'aquestes, 129 foren executades entre el mes d'octubre de 1936 i l'abril de 1939. Des de llavors foren afusellades 49 persones més, d'onze de les quals no coneixem la data exacta i 16 foren afusellades fora de Mallorca.¹²³⁶ A més de les víctimes institucionalitzades, hem d'afegir que entre el mes de maig de 1937 i els anys de la Postguerra varen morir unes setanta de persones. La major part d'aquestes moriren de malaltia a les presons, hospitals i manicomis. També hi hagué algunes víctimes relacionades amb suïcidis i assassinats per segrests. A la xifra, cal afegir-li un nombre indeterminat de persones sense identificar.

¹²³⁶ De les 24 víctimes afusellades fora de Mallorca, 8 ho foren a Catalunya. Es tracta de les següents persones: Joan Aliaga Crespí de Palma, Antonio Belda López de Sóller, Josep Canals Caparó de Sóller, Josep Garriga Santanera de Palma, Bartomeu Guasp Fiol d'Alaró, Valentín Martín Rey de Palma, Joaquim Terrades Pasqual de Sóller i Pere Adrover Font de Palma. TARRADELLAS PRATS, Enric (Cord.). *La sèrie documental dels Procediments Judicials Militars (Sumaríssims) 1939-1980 de l'Arxiu del Tribunal Militar Tercer de Barcelona*. Generalitat de Catalunya, Departament de Cultura, 2015.

A partir de les dades exposades, les xifres totals que presenta aquesta investigació són les següents: 1.228 víctimes identificades i l'existència certa de més de 1.100 persones sense identificar.¹²³⁷ Cal assenyalar que la major part d'aquestes últimes víctimes no identificades són milicians de l'expedició catalana, però també hi havia més d'un centenar de civils, en concret 108. Amb aquestes xifres, podem afirmar que les últimes recerques sobre la repressió a Mallorca xifren el nombre de desapareguts i executats entorn de les 2.340 víctimes que representen el 2'46% del total de la població amb possibilitats «de ser represaliada». En aquest sentit, s'ha d'esmentar que l'any 1936, l'illa de Mallorca comptava amb una població aproximada d'uns 300.000 habitants, dels quals uns 95.000 eren homes compresos entre 18 i 65 anys, edat de la majoria dels represaliats.¹²³⁸ Pel que respecta a la repressió femenina, el professor David Ginard indica que representa l'1'1% del total de víctimes en el conjunt de l'arxipèlag balear.¹²³⁹

Segons la nostra investigació a Mallorca, moriren un total de 29 dones que representaen l'1'23% del total de víctimes. D'aquestes, 17 foren assassinades, 8 moriren en reclusió, 3 a hospitals i una es va suïcidar, el conegut cas de Matilde Landa Vaz. És evident, per tant, que la repressió va afectar ambdós sexes, però les dimensions foren ben diferents. La repressió masculina fou molt més quantiosa, però les característiques, mecanismes i alguns objectius que aplicaren els repressors contra les dones foren molt més cruels.

Retornant a les xifres, podem dir que del nombre total de víctimes presentades –més d'un 90% corresponen a execucions il·legals i desaparicions forçades– que es van dur a terme durant els primers mesos del conflicte, entre l'agost i el novembre de 1936; si bé, cal assenyalar que la repressió també va ser molt important durant els primers mesos de l'any 1937, pel fet que es realitzaven les tretes massives de les presons de Palma que van costar la vida, aproximadament, a unes 130 persones que foren assassinades vora el cementeri municipal de Porreres. Una bona part d'aquestes víctimes han estat identificades gràcies a testimonis orals, atès que en aquest casos, el procés identificatori

¹²³⁷ La major part de les víctimes identificades corresponen a persones que foren afusellades per una sentència d'un consell de Guerra o assassinades entre els anys 1936-1939 a una paret d'un cementiri, a la vorera d'un camí, sèquia, pont, etc. És important afegir que a banda de senyes identificatives de les víctimes –que en uns primers moments són inscrites com a desconegudes– la documentació dels registres municipals aporta, en moltes ocasions, dades cabdals sobre l'estudi de la repressió com pugui ser el lloc exacte on foren enterrades les víctimes, així com les persones encarregades de gestionar les seves inhumacions. D'aquesta manera sabem que algunes persones que tramitaren la inscripció de la víctima eren membres de Falange que participaren indirectament o directament en les execucions. Són fets i actuacions que demostren la plena implicació d'algunes autoritats civils en la repressió.

¹²³⁸ Les dades estadístiques presentades per l'any 1936 són aproximades i elaborades d'una manera personal en base als censos de població de les Balears de 1930 i 1940. Dades de l'Institut Nacional d'Estadística (INE). <http://www.ine.es/inebaseweb/hist.do>. A banda d'aquesta informació, Arnau Company Mates confirma que la població de Mallorca el 1930 era de 298.574 habitants, dels quals 87.746 (29'39%) vivien a la capital, mentre que 210.828 (70'61%) ho feien a la Part Forana, distribuïts en 51 municipis. COMPANY MATES, Arnau. «Guerra i Represión en la Mallorca rural (1936-1939)». *Guerra i repressió franquista a les Illes Balears*. Revista MEMÒRIA ANTIFRANQUISTA, núm. 15. Ed: Associació per a la Memòria Històrica i Democràtica del Baix Llobregat, 2015, pàg. 9.

¹²³⁹ GINARD FERÓN, David. «Historiografía i construcció de la memòria col·lectiva. El cas de la Guerra Civil a les Illes Balears». JOURNAL OF CATALAN STUDIES. 2010, pàg. 79.

no existia. Les víctimes, una vegada executades, eren directament dipositades amb la roba que portaven a les fosses comunes i tot seguit, cobertes amb una cap de calç viva i terra, sense efectuar cap tipus d'identificació, ni cap inscripció al registre civil. Cal afegir que en molts de casos els familiars d'aquestes persones aconseguiren registrar –a vegades d'una manera errònia– la seva defunció degut a la pressió que exerciren a les noves autoritats en temps de la Transició democràtica.¹²⁴⁰ La recent localització i exhumació de la fossa comuna del cementeri de Porreres ha permès confirmar les informacions orals que ens parlaven d'inhumacions de restes òssies humanes que encara portaven sabates i calçons, al costat de les quals trobaren diners dins les sabates, algun bolígraf, entre d'altres pertinences.¹²⁴¹

A partir del mes d'octubre de 1936 es posaren en marxa els tribunals franquistes que dictaren desenes de sentències a mort, ara bé, en cap moment, arribaren a les morts realitzades des del començament de la guerra fins el mes d'abril de 1937. El percentatge d'executats per consell de guerra arriba al 7'86% del nombre total de víctimes. En els anys 1938 i 1939 les xifres de morts van baixar considerablement, tot i que aquestes perduraren durant la immediata postguerra. Pel que respecte al nombre de víctimes mortals per causa de la repressió franquista post 1939 a Mallorca són molt poques, si bé hem d'afegir que –com hem dit abans– un total de 49 persones foren afusellades a Mallorca, d'onze les quals no coneixem la data exacta i sabem que 16 que moriren fora de l'illa. Aquestes morts es refereixen a persones que foren condemnades a pena capital per fets comesos durant la guerra i que foren executades entre els anys 1939 i 1945, o bé, per defuncions dins presons i hospitals, com el cas de Matilde Landa. En relació a les persones que foren condemnades després de 1945 per actuacions relacionades amb la clandestinitat, guerrilles, etc., no consta cap execució, com tampoc consta que entre 1939 i 1975 hi hagués morts per repressió extrajudicial. Aquesta modalitat va desaparèixer l'any 1938.

El nombre de morts i el percentatge anual de la repressió de la Guerra Civil i la Postguerra a Mallorca, tenim en compte que s'han d'afegir entre 900 i 1.000 víctimes més que resten pendents d'identificació, és el següent:¹²⁴²

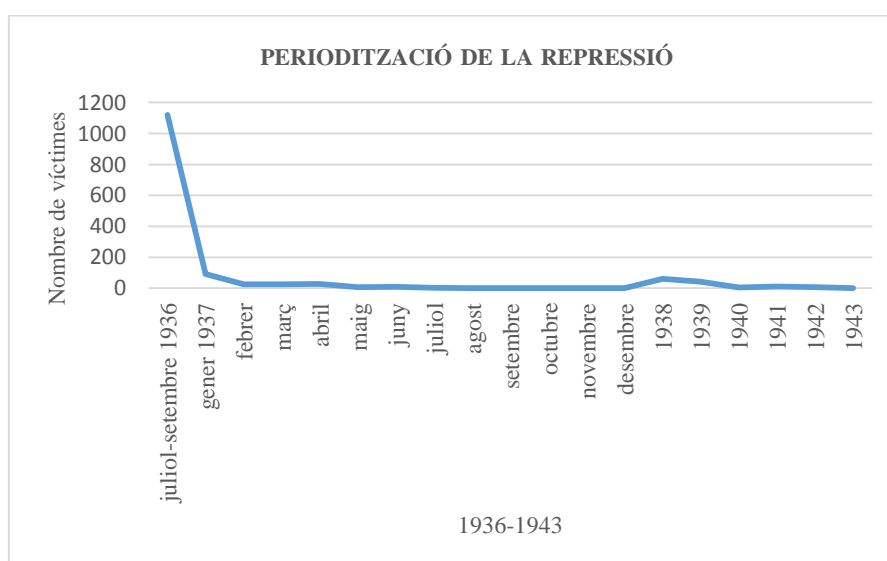
ANY	NOMBRE DE VÍCTIMES	PERCENTATGE
1936	1120	48'06%
1937	195	8'36%

¹²⁴⁰ Els criteris terminològics presentats sobre les víctimes de la repressió de la Guerra Civil a Mallorca ja han estat utilitzats a GARÍ SALLERAS, Bartomeu. «Noves aportacions sobre els desconeguts i desapareguts del Pla de Mallorca durant la Guerra Civil (1936-1939)». Actes de les I Jornades d'Estudis Locals de Porreres. Edicions Ajuntament de Porreres i Consell de Mallorca, 2007, pàg.125-145.

¹²⁴¹ GARÍ SALLERAS, Bartomeu. *Clement Garau Juan (1897-1936): Entre el pinzell i la vara*. Palma: Documenta Balear, 2012, pàg. 335.

¹²⁴² Elaboració pròpia a partir de les fonts esmentades.

1938	61	2'61%
1939	42	1'80%
1940	6	0'25%
1941	11	0'47%
1942	7	0'30%
1943	2	0'08%
TOTAL	1444	100'00%

Pel que es refereix a la procedència de les víctimes, amb les dades que disposam –que no són definitives– i, atès que no hem comptabilitzat les víctimes originàries de la península, ni les morts sense identificar que majoritàriament foren inscrites en els registres municipals de Palma podem afirmar que la repressió va ser més important en els municipis forans –amb quasi 700 víctimes– que a la capital amb 183 persones executades. Els pobles més castigats van ser Manacor amb 92 habitants assassinats; Son Servera, 50; Porreres, 35; Artà, 34; Pollença, 32; Andratx, 31; Lluçmajor, 30; Esporles, 23; Campos i Montuïri, 21; Alaró, Calvià i Capdepera, 20 i Inca, 18. A més, podem confirmar que la repressió fou més destacada als pobles industrials (Alaró, Lluçmajor, Inca, Esporles, Manacor i Sóller) que els d'economia agrària amb més de 180 víctimes. De totes maneres, les diferències no són molt importants, atès que la repressió també fou molt considerable en els nuclis de població que es sustentaven bàsicament en el sector primari, com el cas de Porreres, Montuïri, Algaida, Campos, Sencelles i Calvià, entre d'altres.

RELACIÓ DE VÍCTIMES PER LLOCS DE PROCEDÈNCIA¹²⁴³

Ariany	1	Inca	18	Sant Joan	4
Alaró	20	Lloret	1	Sant Llorenç	14
Alcúdia	6	Lloseta	2	Santa Maria	4
Algaida	15	Llubí	6	Santanyí	6
Andratx	31	Lluçmajor	30	Selva/Biniamar	6
Artà	34	Manacor	92	Sencelles/Biniali	16
Binissalem	8	Mancor	1	Sineu	3
Búger	8	Maria de la Salut	7	Sóller	13
Bunyola/Orient	4	Marratxí	4	Son Servera	50
Caimari	5	Montuïri	21	Vilafranca	3
Calvià/Es Capdellà	22	Moscari	1	Menorca	36
Campanet	9	Muro	3	Eivissa	22
Campos	21	Palma	183	Formentera	4
Capdepera	20	Petra	7	Península	137
Consell	6	Pina	3	Països Estrangers	9
Costitx	1	Pollença	32	Origen desconegut	187
Escorca	1	Porreres	35	SUBTOTAL	1228
Esporles	23	Puigpunyent/Galilea	3	Sense identificar	108
Felanitx	15	Sa Pobla	4	TOTAL	1336

La major part de les víctimes eren jornalers industrials i conradors, picapedrers i picadors de pedra a canteres i mareseres, sabaters, fusters i pescadors, però també, en menor quantitat trobam funcionaris, personal docent i alguns empresaris i propietaris. A més, és molt destacable, l'execució o desaparició –entre oficials, tropa i carrabiners– de més d'un centenar de militars, així com també, d'una dotzena d'agents de policia rural i municipal i de guàrdies civils. També és important remarcar la desaparició d'industrials i comerciants que majoritàriament eren propietaris d'empreses de construcció, pedreres,

¹²⁴³ Elaboració propia a partir de les fonts esmentades.

botigues de queviures, cafeteries, entre d'altres. De totes maneres, a hores d'ara encara hi ha més de 500 víctimes de les quals desconexem la seva activitat professional, xifra que representa el 33'84% del total de víctimes.

RELACIÓ PROFESSIONAL DE LES VÍCTIMES¹²⁴⁴

OFICI	NOMBRE	OFICI	NOMBRE
Jornaler	107	Empleat Correus	5
Conrador	97	Telegrafista	5
Militars	93	Patró/tripulant vaixell	5
Picapedrer (peó i mestre d'obra)	68	Barber	5
Sabater	64	Fabricant espadenyes	4
Funcionari municipal	34	Cordador/cadirer	4
Picadors de pedra/mareser	28	Gerrer	4
Fuster	26	Mecànic	3
Mariner	21	Carboner	3
Carrabiner	21	Advocat	3
Docent	20	Selleter	3
Comerciant	18	Secretari Ajuntament	2
Forner	16	Jutge/Procurador	2
Propietaris bar/cafeteria	14	Contractista d'obres	2
Ferrer-mecànic/forjador	15	Dibuixant/escultor	2
Venedor	12	Periodista	2
Guàrdia (civil, municipal)	12	Relotger	2
Empleat ferrocarril	10	Carnisser	2
Pescador	10	Cuiner	2
Xofer/taxista	9	Manescal	2
Propietari/terratinent	8	Conserge	1
Botiguer	7	Marmolista	1
Metge/farmacèutic	7	Canastrer	1
Impressor	7	Capellà	1
Pastor	6	Mecànic-dentista	1
Sastre/modista	6	Trinxeter	1
Industrial	6	Estudiant	1
Transportista	5	Lampista	1
SUBTOTAL	747	SUBTOTAL	70
Ofici desconegut	411	Víctimes sense identificar	108
		TOTAL	1.336

Si ens referim a la militància política, podem dir que encara que no disposam de dades completes sobre l'extracció socioprofessional ni sobre la filiació política dels morts, la constància documental ens permet afirmar que foren els militants de les organitzacions

¹²⁴⁴ *Ibidem.*

obreres i d'esquerres els principals afectats per la repressió que es desfermà a Mallorca el mes de juliol de 1936. Sobre aquest tema, l'historiador David Ginard Ferón va fer una bona aproximació sobre el nombre de morts provisionals de cada partit.¹²⁴⁵ Actualment podem afirmar que unes 160 persones que van ser executades procedien del partit Esquerra Republicana Balear i unes 140, pertanyien a files socialistes.¹²⁴⁶ A més d'aquestes, unes 70 persones militaven o simpatitzaven amb el Partit Comunista d'Espanya i una trentena eren anarquistes. Durant la guerra també assassinaren aproximadament una dotzena de maçons que, en alguns casos, trobam inscrits dins altres formacions polítiques molt especialment dins la CNT i Esquerra Republicana Balear. Les xifres d'adscripció política que presentam representen el 44'38% del nombre total de víctimes. No obstant això, encara manquen dades de moltes víctimes de desaparicions forçades. Aquest és un fet que cal tenir en compte per tal de determinar percentatges totals, en cada una de les relacions que presentam:

RELACIÓ DE VÍCTIMES SEGONS L'ADSCRIPCIÓ POLÍTICA¹²⁴⁷

ADSCRIPCIÓ POLÍTICA	NOMBRE
ESQUERRA REPUBLICANA BALEARS (ERB)	160
SOCIALISTA (PSOE)	142
COMUNISTA (PCE)	72
IDEES REPUBLICANES	45
ANARQUISTA (CNT)	35
JOVENTUTS SOCIALISTES UNIFICADES (JSU)	23
ESQUERRES	18
UNIÓ GENERAL DE TREBALLADORS (UGT)	12
UNIÓN REPUBLICANA	11
MAÇÓ	8
UNIÓ OBRERA	4
ACCIÓN REPUBLICANA	2
LLIGA LAICA	2
MILICIÀ/ANA ANTIFEIXISTA	61
SUBTOTAL	593

¹²⁴⁵ Ginard Ferón afegeix alguns dels casos més destacats basats en la consulta d'una important bibliografia. GINARD FERÓN, David. *El moviment obrer a Mallorca i la Guerra Civil (1936-1939)*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1999, pàg. 72-89.

¹²⁴⁶ Alguns investigadors assenyalen que el nombre de baixes socialistes s'acostaria a les dues-centes. MORRO MARCÈ, Mateu. «Esquerra Republicana Balear». *Quinze anys del Premis d'Investigació Ciutat de Palma (1970-1984)*. Palma, 1986. pag. 165. GINARD FERÓN, David. *El moviment obrer a Mallorca i la Guerra Civil (1936-1939)*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1999, pàg. 82.

¹²⁴⁷ Elaboració pròpia a partir de les fonts esmentades.

MILITÀNCIA DESCONEGUDA	741
TOTAL	1.336

Tot i que la nostra intenció no és aportar un estudi específic sobre les xifres de la repressió de les altres illes que conformen l'arxipèlag balear, sí que podem donar algunes dades rellevants. L'illa de Menorca no va caure en mans dels franquistes fins el febrer de 1939, aquest fet va suposar que la major part de les víctimes estiguin relacionades amb sentències a mort dictades pels consells de guerra i no per execucions extrajudicials que sens dubte marcaren l'esdevenir de la repressió mallorquina i pitiüsa. Un informe de la Prefectura General de la Guàrdia Civil de Ciutadella datat l'any 1941 i incorporat a la Causa General aporta, algunes dades sobre la repressió. En aquest sentit, podem dir que dels 61 dirigents d'organitzacions obreres i d'esquerres d'aquesta ciutat, 10 foren executats i una trentena empresonats.¹²⁴⁸ L'any 2008, l'informe presentat al Jutjat d'Instrucció núm. 5 de l'Audiència Nacional del qual era titular el jutge Baltasar Garzón va presentar un total de 106 persones assassinades o desaparegudes a Menorca; xifra que augmentaria en els anys de la Postguerra, fins arribar a les 184 persones que varen morir executades en aquesta illa. Estudis recents expliquen que amb l'ocupació nacional foren detingudes entre 4.000 i 5.000 persones, que foren sotmeses a forts interrogatoris i tortures per part dels membres de Falange i de la *Comisión Clasificadora de Prisioneros y Presentados*, que distribuïen en els presoners per diferents centres penitenciaris com la fortalesa de La Mola i el Castell de Sant Felip, entre d'altres. Posteriorment, es posaren en funcionament els consells de guerra; així van arribar les primeres execucions que es donaren el 18 de febrer de 1939 a La Mola, amb l'afusellament de 4 militars. Dia 5 d'abril del mateix anys s'havien afusellat 101 persones. Les execucions seguiren fins dia 3 d'abril de 1945, fins arribar un total de 148 persones. A banda d'aquestes víctimes, cal afegir els menorquins assassinats fora de l'illa, dels quals 34 moriren a Mallorca, 16 a Cartagena i 4 a la Península. En total van perdre la vida víctimes de la repressió franquista 202 persones.¹²⁴⁹

Pel que fa al cas d'Eivissa i Formentera, podem dir que són un cas entremig de Mallorca i Menorca, pel fet que van passar tant per fases republicanes com per períodes de suport al cop d'estat. Tot i així, pel que fa als assassinats, predominen els comesos sense cap tràmit judicial, on participaren esquadrilles feixistes dirigits pel *Conde Rossi*, juntament amb paramilitars de la Legió de Mallorca i falangistes locals; un fet que apunta Ginard Ferón el 2003, que considera que «un 70% de les morts per la repressió foren a causa

¹²⁴⁸ GINARD FERÓN, David. «La Causa General. Repercusiones económicas y sociales de la Guerra Civil en la Islas Baleares». EBRE 38. Revista internacional de la Guerra Civil, 1936-1939, edició de maig de 2003, pàg. 61.

¹²⁴⁹ CASASNOVAS CAMPS, Miquel Àngel. «La represión de 1939 en Menorca». *Guerra i repressió franquista a les Illes Balears*. Revista MEMÒRIA ANTIFRANQUISTA, núm. 15. Ed: Associació per a la Memòria Històrica i Democràtica del Baix Llobregat, 2015, pàg. 42.

d'execucions extrajudicials, sobretot entre l'agost de 1936 i la primavera de 1937».¹²⁵⁰ El nombre d'executats, segons els informes recollits pel mateix investigador a la Causa General són un total de 180 morts, de les quals 125 corresponen a Eivissa, 6 a Sant Josep, 15 a Sant Joan, 22 a Santa Eulàlia i 12 a Sant Antoni.¹²⁵¹ Pel que fa al cas de Formentera, la mateixa font explica les dimensions de la repressió feixista a la Pitiüsa menor:

«No hubo ningún tipo de resistencia al levantamiento militar, el cual contó con la colaboración de los militantes de Falange organizados en la isla. Producido el desembarco republicano, la comisión gestora del Frente Popular fue repuesta inmediatamente. De todos modos, quien en la práctica asumió la dirección de la isla durante el período de dominio “rojo” fue la CNT (Confederación Nacional del Trabajo) local, a la que se acusa de haber dirigido la represión en la isla. Según la Jefatura Local de Falange de Formentera, fueron ejecutados dos falangistas y un párroco y detenidas unas cincuenta personas».

El 2011, sota la coordinació del Fòrum per la Memòria d'Eivissa i Formentera es va elaborar la primera part del mapa de fosses comunes de la Guerra Civil a les Pitiüses. Aquest informe presenta un total de 102 víctimes a Eivissa, de les quals 100 –dues d'elles dones– foren executades i/o inhumades al cementeri vell de ses Figueretes i 2 assassinades al Polvorí de Sant Llorenç de Balàfia. Pel que respecta a Formentera, consten 69 morts relacionades amb la repressió franquista repartides de la següent manera: fossa del cementeri de Sant Ferran, 5 víctimes; fossa de Sant Francesc, 1; fossa de la pedrera d'Es Pujols, 5, fossa de la pujada d'Es Caló-La Mola, 1 i fossa del cementeri vell de Sant Francesc, 58 procedents de la colònia penitenciària de La Savina a Formentera.¹²⁵² De totes formes, l'estudi esmentant de 2008 elaborat pel Fòrum de la Memòria d'Eivissa i Formentera presenta un total de 185 víctimes pel conjunt d'Eivissa i Formentera.

Després d'haver analitzat el més acurat possible el balanç quantitatiu de la repressió que va afectar a Mallorca en els anys de la guerra, és important comparar les xifres totals de Mallorca amb altres províncies de l'Estat espanyol per tal de determinar que Mallorca amb tot just tres-cents mil habitants l'any 1936, esdevingué una de les zones més castigades dels Països Catalans i de l'Estat espanyol. No tenim dubtes que la repressió dels revoltats que es desplegà a Mallorca contra els sectors populars d'ideari democràtic i d'esquerres va ser molt important. Ni la por als milicians de l'expedició de Bayo –que els d'economia agrària que pretenien reconquerir el territori perdut– ni la situació

¹²⁵⁰ BUADES, Carme. «Exhumar la Memòria». Revista DIRECTA, núm. 411 (edició de dia 28 de juny de 2013), pàg. 8. www.directa.cat

¹²⁵¹ GINARD FERÓN, David. «La Causa General. Repercusiones económicas y sociales de la Guerra Civil en la Islas Baleares». EBRE 38. Revista internacional de la Guerra Civil, 1936-1939, edició de maig de 2003, pàg. 62.

¹²⁵² PARRÓN GUASCH, Manuel. «La represión franquista en Ibiza y Formentera». *Guerra i repressió franquista a les Illes Balears*. Revista MEMÒRIA ANTIFRANQUISTA, núm. 15. Ed: Associació per a la Memòria Històrica i Democràtica del Baix Llobregat, 2015, pag. 36.

estratègica o la composició social de l'illa, no expliquen de cap manera l'acarnissament amb què s'actuà, el qual només pren significat des de la lògica del terror subjacent a les represàlies que, arreu on s'acomplí el cop d'estat, es posaven en pràctica d'immediat amb l'única intenció de destrossar el model democràtic republicà i la gent que el representava.

Exposam una sèrie d'exemples comparatius. Catalunya, segons el cens de 1930, tenia una població de 2.791.292 habitants. D'aquestes persones prop, de 4.000 moriren en mans de la repressió franquista de la Guerra i la postguerra, sense oblidar uns 2.000 catalans traspassats a les presons i als camps de concentració espanyols i nazis.¹²⁵³ Almeria comptava amb una població de 341.550 habitants, la repressió franquista va afectar un total de 373 persones. Osca tenia als anys 30 una població de 242.958 habitants, dels quals 1.519 foren executats a causa de la repressió. Terol amb poc més de 250.000 habitants va patir un repressió que va afectar a 1.338 persones. A les Illes Canàries, trobam els casos de Las Palmas i Tenerife que tenien una població d'entre 250.000 i 300.000 habitants i patiren una folia repressiva que va acabar amb la vida d'entre 1.000 i 1.600 persones respectivament. La població d'Albacete era de 332.619 habitants, dels quals un total de 1.600 foren assassinats per les ordres feixistes. En el mateix cas, trobam els exemples de Conca, Ciudad Real, Burgos, Salamanca, Zamora, Girona, Lleida, Tarragona, Càceres, Guipúscoa, Alacant i Castelló que comptaven amb una població semblant a la de Mallorca, però que no superaven la seva repressió. A hores d'ara, la repressió mallorquina, en quant a nombre i a percentatge de víctimes, és únicament superada per les províncies de Huelva, Navarra i Valladolid que comptaven amb una població de 354.963, 345.883 i 301.571 habitants respectivament i patiren una repressió de 6.219, 3.431 i 3430 víctimes. El cas de Mallorca és comparable també amb Cantàbria que, amb una població total de 364.147 habitants, moriren 2.535 persones.¹²⁵⁴ Un darrer apunt que confirma l'abast de la repressió a Mallorca és que, fins i tot, superaria el cas de Catalunya, atès que Mallorca tenia una població nou vegades més baixa.

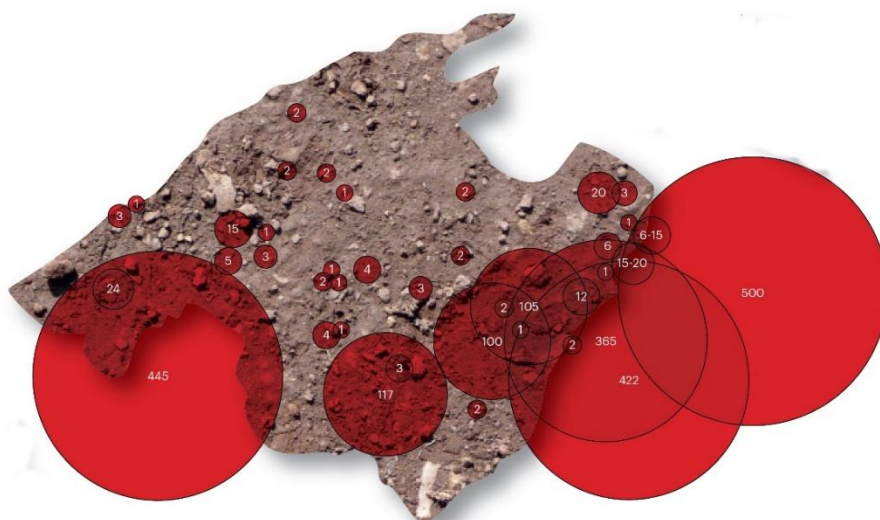
¹²⁵³ A més de les xifres de la repressió franquista indica que «5.000 moriren als fronts de Guerra i als hospitals, unes 5.000 víctimes degudes als bombardeigs, 8.500 resultants de les repressions de rereguarda, sense oblidar, les defuncions degudes a explosió o accident a causa del material bèl·lic abandonat -amb una incidència xifrada en un u per mil de la població del Principat- o les atribuïbles a les malalties i la fam i, també, a la pèrdua social que significà l'exili permanent de catalans, que actualment es xifra entre les 50.000 i les 70.000 persones». MIR CURCÓ, Contxita. «La repressió franquista als Països Catalans». CATALAN HISTORICAL REVIEW, 1. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, 2008, pag. 272-273. <http://revistes.iec.cat/chr/>

¹²⁵⁴ Dades recollides a ESPINOSA MAESTRE, Francisco. «Informe sobre la represión franquista. Estado de la cuestión». NUÑES DIAZ-BALART, Mirta (Coord.). *La gran represión. Los años de plomo del Franquismo (1939-1948)*. Barcelona: Flor del Viento Ediciones, 2009, pàg. 440-441. PRADA RODRÍGUEZ, Julio. *La España masacrada. La represión franquista de Guerra i postguerra*. Madrid: Alianza Editorial, 2010, pàg. 436 i 441.

2) Els espais de la repressió

La recerca sobre les xifres de la repressió duta a terme fins al moment i realitzada en base a l'estudi de diferents fonts arxivístiques i bibliogràfiques, juntament amb els informes de localització de la cinquantena de fosses comunes espargides per la geografia mallorquina –que conformen el mapa de fosses de la repressió a Mallorca– ens permet assegurar l'existència de diferents zones o espais de la repressió que presentem en el mapa de la repressió elaborat per Pau Fabregat amb col·laboració de Carme Buades Àvila, que forma part de l'article «Exhumar la memòria» de la revista digital Directa, mitjà de comunicació cooperatiu en català d'actualitat, d'investigació, de debat i d'anàlisi.¹²⁵⁵

DISTRIBUCIÓ DE LA ZONA DE FOSSES DE MALLORCA

En aquest sentit, destacaríem tres zones molt concretes que sobresurten sobre les altres en quant al nombre de víctimes. En primer lloc, el cementeri municipal de Palma i els afores de la ciutat. A partir del començament de la guerra, el cementeri municipal de Son Tril·lo de Palma es va convertir en una de les zones més rellevants de la repressió franquista. Aquest fet és comprensible atès que Palma, era la capital de l'illa i el centre neuràlgic del poder civil i militar, a més de ser la ciutat més poblada de Mallorca, és per això que comptava amb un nombre més alt d'afiliats i simpatitzants amb les

¹²⁵⁵ BUADES ÀVILA, Carme. «Exhumar la Memòria». Revista DIRECTA, núm., 411 (edició de dia 28 de juny de 2016). <https://directa.cat/>.

organitzacions obreres i d'esquerra. Aquestes circumstàncies el convertiren en un espai ideal per desenvolupar una ferotge repressió que esclatà a partir del mateix moment en què s'inicià la guerra.

Durant els primers mesos del conflicte, centenars de persones foren detingudes a la capital i també molts de pobles. Seguidament, les persones arrestades als pobles forans eren traslladades a Palma i, al cap de poc temps, una part d'elles, assassinades a les parets dels voltants del cementeri. Hores després, eren enterrades dins el seu cementeri que disposava de zones d'inhumació on s'ubicaren les fosses comunes, denominades *hoyos*. Al marge d'aquests espais repressius, també constatarem altres inhumacions relacionades amb la repressió fora de la zona de fosses del cementeri, com *cuadro 6*, *paredón*, *circunferencia*. En aquestes ocasions, no es refereixen a les fosses de terra o *hoyos*, sinó als nínxols situats al cementiri vell. El catedràtic de l'Escola Normal de Magisteri, Josep Maria Olmos Escobar, fou afusellat a l'hemicicle del Cementeri de Palma el dia 3 de novembre de 1936. El seu cadàver fou enterrat a la zona *circunferència 196*. Afegir també que un bon grapat de víctimes foren enterrades al carrer o Via San Silvestre.¹²⁵⁶ José Iniesta Martínez fou afusellat al quilòmetre 3 del camí de Son Anglada el dia 28 d'agost de 1936. El seu cos fou inhumat a la Via San Silvestre. Al mateix cas trobam a Antoni Casas Serra, que fou afusellat al camí dels Reis la nit del 27 al 28 d'agost de 1936. El seu cadàver també fou enterrat en aquest mateix lloc. Hem d'afegir que aquestes zones també s'empraren per inhumar-hi persones procedents del manicomi i dels hospitals. A continuació veureu l'espai d'execució i d'enterrament del cementeri municipal de Palma:

FONT: CEMENTERI MUNICIPAL DE PALMA, FOTOGRAFIA VOL AMERICÀ DE 1956

¹²⁵⁶ AEFMP, Registres d'entrada de cadàvers del Cementeri Municipal de Palma de 1936, núm. 884, 886 i 887.

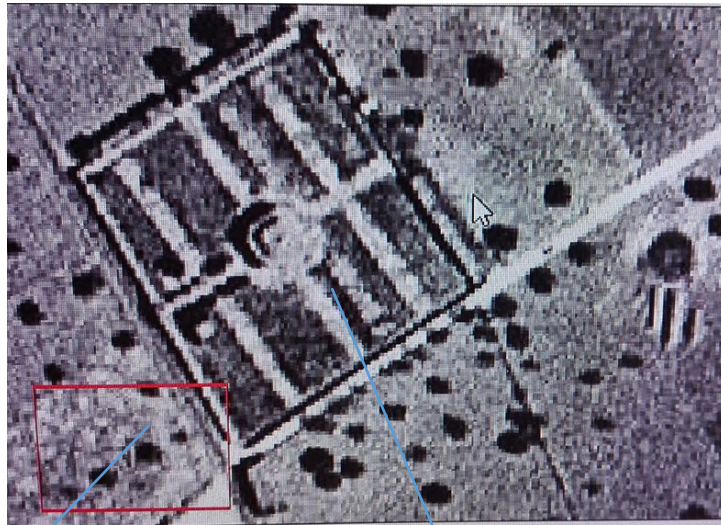
A banda de la zones d'execució presentades del cementeri palmèsà –fet que està ben constatat a partir de la consulta de les actes de defuncions dels registres municipals i les informacions orals–, tenim coneixement de nombroses execucions realitzades als afores de la capital. És un fet que és pot fer extensiu a la major part dels cementeris mallorquins. Aquesta circumstància, converteix la major part dels cementeris en espais destacats de la repressió. A tall d'exemple podem dir que al cementeri vell de Calvià durant l'any 1936 varen ser enterrades totes les persones que es trobaven mortes a les voreres de les carreteres properes aquell entorn. Entre el mes d'agost i d'octubre de 1936, 15 persones foren segrestades per forces reaccionàries i armades que els assassinaren covardament a les carreteres del municipi de Calvià.¹²⁵⁷ D'acord amb les notes registrals dels arxius municipals, també constatarem execucions extrajudicials dins els termes municipals d'Algaida, Calvià, Inca, Lluçmajor, Manacor, Palma, Porreres, Sant Llorenç des Cardassar, Selva, Son Servera i Vilafranca de Bonany.

Una segona zona destacadíssima en temes de la repressió fou el Llevant mallorquí, indret on es desenvoluparen les accions militars entre el cos expedicionari català –dirigit pel capità Alberto Bayo Giroud– i les forces nacionals rebels entre l'agost i el setembre de 1936. Com és sabut, durant les tres setmanes de guerra, es produïren centenars de víctimes moltes d'elles, relacionades amb la repressió. Per tant, no és estrany que trobem nombrosos espais repressius. Possiblement els més destacats siguin als cementeris del Pla i de Son Coletes a Manacor, així com també el de Son Carrió i Son Servera, on foren inhumades la major part dels morts. Altres espais importants foren la zona del Riuet de Portocristo, Ses Coves Blanques i la platja de Portocristo. Tampoc no podem deixar de banda, el cementeri d'Artà, el qual enregistrà nombrosos enterraments coincidint amb el període bèl·lic; concretament, unes quinze persones no identificades. A la zona de guerra, hi trobam també altres espais repressius, aquest és el cas dels nombrosos clots i/o fosses comunes espargides per descampats i platges que serviren per enterrar un nombre indeterminat de milicians que perderen la vida en acció de guerra o que foren represaliades. També constatarem aquest fet per enterrar població civil. En aquest sentit, podem anomenar el cas de la fossa de la finca de Salma, a la carretera de Palma a Cala Ratjada, on sembla que foren enterrades 3 persones civils.¹²⁵⁸

¹²⁵⁷ Informació facilitada per Manel Suárez Salvà.

¹²⁵⁸ MOREY SUREDA, Jaume. «Fitxa de la fosses d'Artà». Manuel (Coord.). *Les fosses de la repressió. Mapa de les fosses comunes de Mallorca (2a part)*. Inèdit. Palma: Govern de les Illes Balears i Associació Memòria de Mallorca, pàg. 8-46.

**FONT: ANTIC CEMENTERI DES PLA DE SON MAS (MANACOR), MAPA DE LES FOSSES
COMUNES DE MALLORCA, FOTOGRAFIA VOL AMERICÀ DE 1956**

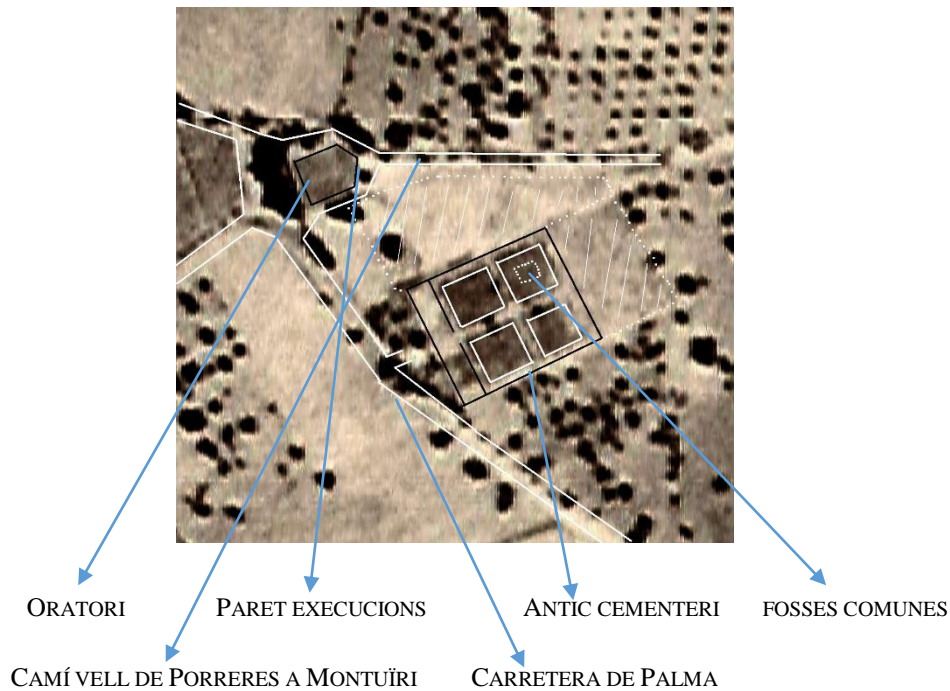
EMPRADA PER CREMAR LES VÍCTIMES

CEMENTERI DES PLA DE SON MAS ZONA

El tercer espai repressiu destacat fou la zona formada entre l'Oratori de La Santa Creu de Porreres i el cementeri municipal de la localitat, situat a uns 200 metres. En aquest indret és on es desenvolupà una ferotge repressió, tot i que no sigui comparable a les altres zones presentades, si bé val dir que a principis de 1937, Porreres es convertí en un espai de referència relacionat amb les tràgiques tretes de les presons de Palma que acabaren en execucions massives. Per aquest fet, Porreres fou el poble més destacat de la repressió que es va dur a terme al Pla de Mallorca, una zona fortament repressaliada atès que tenim constància que 140 veïns foren executats extrajudicialment en el primer any de guerra. D'entre aquests destaquen els municipis, d'Algaida, Montuïri, Petra, Sencelles i Maria de la Salut.¹²⁵⁹ Altres espais destacats foren els municipis amb una forta presència militar com els nuclis de població d'Inca, Manacor, Sóller o Pollença, on s'establiren grups de carrabiners i guàrdies civils que, en molts de casos, constituïren el primer nucli de població castellanoparlant i que s'oposaren al cop d'estat militar del juliol de 1936.

¹²⁵⁹ El 2005, feren una aportació de 119 de víctimes localitzades a la zona del Pla de Mallorca. GARÍ SALLERAS, Bartomeu. «Noves aportacions envers els desconeguts i desapareguts del Pla de Mallorca durant la Guerra Civil (1936-1939)». Actes de les Primeres Jornades d'Estudis Locals a Porreres. Ajuntament de Porreres, 2005, pàg., 142.

FONT: CEMENTERI MUNICIPAL DE PORRERES, MAPA DE LES FOSSES COMUNES DE MALLORCA, FOTOGRAFIA VOL AMERICÀ DE 1956

La repressió de la Guerra Civil no va anar únicament relacionada amb les víctimes i les zones on foren executades, sinó també constatarem altres espais importantíssims: els centres de detenció –presons, dipòsits municipals, quaters de la Guàrdia civil i de Falange, camps de concentració–, que s'empraren per retenir les persones considerades desafectes al nou règim. Aquests espais es convertiren en zones altament repressives, atès que era el lloc d'on sortiren la major part de les persones que foren assassinades. A més, no podem oblidar que eren centres de detenció, un fet que no només afectava als presoners-víctimes, sinó també a les seves famílies que s'havien de desplaçar per seguir-los o anar a viure a altres pobles on hi havia aquests establiments. Abans del 19 de juliol de 1936, els principals centres de detenció de Mallorca eren la presó provincial de Palma i el centre de detenció de l'Ajuntament, les presons d'Inca i Manacor, així com les presons militars del Castell de Sant Carles i el Fort d'Illetes.

Des del moment que esclatà la insurrecció militar, centenars de persones sospitoses d'anar en contra del nou règim foren detingudes i tancades. Aquestes detencions varen ser selectives i «no era precís tenir una acusació formal ni haver comès cap delictes. Tan sols es necessitava la certesa, o la sospita, d'haver format part d'alguna entitat que, en l'imaginari colpista, està vinculada al Front Popular o militar en un partit d'esquerres o sindicat».¹²⁶⁰ Segons fonts diplomàtiques britàniques, durant les primeres quatre setmanes que seguiren l'aixecament contra la República, les noves autoritats decretaren

¹²⁶⁰ SUÁREZ SALVÀ, Manuel. *La historia silenciada. Calvià i Es Capdellà, 1936*. Palma: Leonard Muntaner Editor, 2016, pàg. 143.

l'empresonament d'unes 1.400 persones.¹²⁶¹ A hores d'ara, no podem confirmar aquesta xifra. Segons el registre de sortides del Negociat 3r d'Ordre Públic de les Balears, sabem que unes set-centes persones entraren a les presons de la capital, però sembla que hi va haver més moviments.¹²⁶² La conseqüència més immediata del gran allau de detencions fou la necessitat d'obrir nous espais complementaris per tal d'aplicar el pla d'eliminació planificat. Can Mir, el Castell de Bellver i la presó de Can Sales són alguns d'aquests indrets. Així, els rebels convertiren l'illa de Mallorca en una gran presó.

Des del 19 de juliol fins l'any 1942, any en què es tancaren els darrers camps de concentració, hi havia a Mallorca 15 centres d'empresonament i 17 camps de concentració. Els centres penitenciaris i de detenció situats a Palma foren la Presó Provincial de Palma, ubicada a l'antic convent dels Caputxins vora l'actual Plaça de l'Olivar. L'edifici estava estructurat amb un pati central rodejat de galeries amb arcs on hi havia les cel·les. Ben prest, aquest recinte penitenciar no va poder acollir l'allau de detinguts. Hem de pensar que en els primers moments de la guerra, en una cel·la preparada només per a quatre persones n'hi podien trobar fins a vint. En aquest sentit, el director de la presó Provincial de Palma assegurava que pel mes d'agost de 1937 hi havia més de 200 reclusos al centre penitenciar.¹²⁶³ Com hem dit, la manca d'espai penitenciar va provocar l'habilitació d'altres centres de reclusió provisionals. El més destacat fou La *Prisión Estaciones*, més coneguda com a Can Mir. Aquest centre va substituir el vaixell-presó Jaume I que només va funcionar entre el juliol i la segona quinzena de setembre de 1936. Tot i el poc temps que fou utilitzat com a presó, passaren per les seves bodegues unes 400 persones.¹²⁶⁴ A banda del Jaume I, també trobam un altre espai de reclusió i repressió al moll de Palma. Es tracta del vaixell Cala Gat que fou utilitzat com a presó penal durant tota la guerra. Lligalls documentals així ho certifiquen:

«Auditoria. Fuerzas Bloqueo Mediterráneo

Tengo el gusto de participar a Vd., que con esta fecha he dispuesto ingresen en el buque penal "Cala Gat", para cumplir el resto de la pena que les queda por extinguir, los condenados José Reus Rotger y José Ponce González, a resultas de las causas núm. 4 de 1938 y 53 de 1937 respectivamente, de esta jurisdicción de Marina.

Dios guarde a Vd., muchos años

Palma, 10 de febrero de 1939

¹²⁶¹ MASSOT I MUNTANER, Josep. *El cònsol Alan Hillgarth i les Illes Balears (1936-1939)*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1995, pàg. 173.

¹²⁶² Càlcul elaborat a partir de les dades presentades a l'estudi de GARÍ SALLERAS, Bartomeu i SUÁREZ SALVÀ, Manuel. «La Creu de Porreres i les tretes de presó (juliol de 1936-abril de 1937)». Actes de les Terceres Jornades d'Estudis Locals. Edicions Ajuntament de Porreres, 2011, pàg. 196.

¹²⁶³ Informe elaborat el mes de març de 1937 pel capità d'Infanteria, Eugenio de la Fuente, afegit a la causa núm. 18/1.937. MASSOT I MUNTANER, Josep. *El calvari d'Antonio Espina i de Guillermo Roldán. Mallorca, 1936-1940*. Palma: Lleonard Muntaner Editor, 2013, pàg. 61.

¹²⁶⁴ SUÁREZ SALVÀ, Manuel. «Las prisiones en Mallorca durante la Guerra Civil». *Guerra i repressió franquista a les Illes Balears*. Revista MEMÒRIA ANTIFRANQUISTA. Ed: Associació per a la Memòria Històrica i Democràtica del Baix Llobregat, 2015, pag. 18.

Tercer Año Triunfal
El Auditor de estas Fuerzas
Signa: Octavio Lezón Burdeos». ¹²⁶⁵

La presó de Can Mir fou oberta a finals d'agost de 1936. Era un centre de detenció ubicat en un antic magatzem de fusta, situat just al costat de l'actual estació del tren de Sóller a Palma, al mateix solar actualment ocupat pel cinema Augusta. La paret actual d'un lateral, ben visible des de l'interior de l'estació, ofereix el mateix aspecte que als anys 30. L'estudi històric realitzat per Manuel Suárez Salvà (2011) sobre la presó *Estaciones* –més coneguda com Can Mir– estableix que entre el mes de juliol de 1936 i el mes de gener de 1941 van entrar gairebé 2.000 persones en aquest centre, però que probablement van ser moltes més.

Les dependències del Castell de Bellver, així com, el Castell de Sant Carles, foren també utilitzades com a presons. Segons els informes d'Alexandre Jaume, hi havia 600 detinguts al castell de Bellver el mes de desembre de 1936. ¹²⁶⁶ Durant els anys de la guerra, hi passaren entre 800 i 1.000 presoners. El mes de novembre de 1936, fruit de la necessitat d'improvisar nous espais penitenciaris, també es va posar en funcionament la nova Presó Provincial Femenina de Palma, que fou ubicada en un antic asil de religioses al carrer de Can Sales. Aquesta era la nova presó, que depenia de la Provincial on foren recluides les dones detingudes durant els primers mesos de la guerra. També tenim constància que alguna dona fou tancada a les bodegues del vaixell Jaume I. A partir de la seva posada en marxa, la presó de dones *Hermanitas* coneguda tradicionalment com Can Sales, arribà a tenir una població reclusa d'una quarantena de dones, un xifra que s'incrementaria considerablement durant la Postguerra, període en el qual va existir una població reclusa de quasi mil dones l'any 1942.

Altres centres de detenció de la capital foren la Casa del Poble de Palma que fou ocupada per membres de Falange i de l'Exercit, emprada com a centre de detenció i tortura i, ràpidament convertida en seu central de la Falange de Mallorca. ¹²⁶⁷ Després del seu assalt, espoliaren tota la documentació present a l'edifici, que fou utilitzada per elaborar llistats de persones que foren detingudes i represaliades. També trobam espais de detenció i tortura a la comissaria de Policia situada la Plaça de Santa Magdalena de Palma, en un immoble propietat de la família Orlandis que eren simpatitzants amb el Moviment. A partir del mes de setembre de 1936, el falangista Francisco Barrado Zorilla es va convertir en el nou cap de Seguretat, i va fer d'aquest espai un gran centre

¹²⁶⁵ Document cedit per Manuel Suárez Salvà.

¹²⁶⁶ Informe elaborat el mes de març de 1937 pel capità d'Infanteria, Eugenio de la Fuente afegit a la causa núm. 18/1.937. MASSOT I MUNTANER, Josep. *El calvari d'Antonio Espina i de Guillermo Roldán. Mallorca, 1936-1940*. Palma: Leonard Muntaner Editor, 2013, pàg. 61.

¹²⁶⁷ GARÍ SALLERAS, Bartomeu i SUÁREZ SALVÀ, Manuel. «Les Cases del Poble de Mallorca: La repressió després del cop d'estat». Actes de les Primeres Jornades sobre el moviment obrer a Mallorca organitzades per l'Ateneu Pere Mascaró i la Fundació Emili Darder. Palma: Leonard Muntaner Editor, pàg. 200. GINARD FERÓN, David (Coord.). *La Casa del Poble i el moviment obrer a Mallorca (1900-1936)*. Palma: Leonard Muntaner Editor, 2016, pàg. 187.

emblemàtic de la repressió on traslladaven molts detinguts, especialment, els qui treien de les presons de Palma i al cap d'unes hores eren assassinats prop del cementiri municipal de Porreres. Aquestes persones eren acusades en base a la documentació existent espoliada de les seus obreristes i d'esquerres d'arreu de Mallorca. Aquesta informació era prou coneguda pel nou cap de Policia.¹²⁶⁸ Un altre espai repressor fou la presó militar ubicada el convent de la Missió, centre que fou emprat per tancar els oficials de l'Exèrcit i carrabiners que varen restar al costat de la República els primers dies de la guerra. És molt possible que, des d'aquestes instal·lacions, fossin traslladats al Fort d'Illetes per ésser afusellats. Sembla, també, que fou utilitzat per tancar els primers detinguts civils de la guerra. Unes altres dependències conventuals que foren emprades per tancar sospitosos, van ser les del convent de la Pietat que estava situat molt a prop de la comissaria de Policia. En darrer lloc, hem de mencionar que els presos malalts eren internats a l'Hospital Provincial de Palma i a l'Hospital Militar. En el transcurs de la guerra i, molt especialment, durant la postguerra, més d'una cinquantena d'homes i dones moriren en presons i hospitals després de ser contagiats per una malaltia per manca d'assistència mèdica i adequada alimentació, així com per l'angoixa que motivava estar tancat sense una acusació concreta.

Al marge de les presons i centres de detenció de la capital, també s'habilitaren espais de reclusió a la major part dels municipis de Mallorca, la majoria dels quals depenien dels Ajuntaments. També cal mencionar els espais de detenció ubicats als quarters de la Guàrdia Civil i de Falange. En darrer lloc destacarem, la presó del Fort d'Illetes situada al municipi de Calvià. Amb el començament de la guerra, aquest centre va incorporar a les seves funcions defensives –cal recordar que la fortificació militar es va construir per protegir el port de Palma, considerat un lloc estratègic a nivell de l'estat– les de presó militar i a partir del 19 juliol de 1936 moment en què es convertiria en un espai destacadíssim de reclusió, repressió i afusellament. Unes 400 persones –algunes d'elles civils– passaren per les seves dependències, de les quals foren executades un total de 51. També cal anomenar la presó municipal d'Inca, situada al claustre de San Domingo i la presó comarcal de Manacor.

Les presons es convertiren en espais de repressió, de por, d'angoixa, de concentració familiar. És molt difícil saber amb exactitud el nombre de persones que foren tancades durant la guerra. En molts casos, la raó d'aquesta dificultat no és altra que l'ocultació i destrucció dels arxius penitenciaris que els propis autors de la repressió feren. Un altre condicionant és la dificultat d'accés a determinades fonts documentals, que podien ser cabdals per l'estudi de la repressió planificada. Ens referim a la documentació de la Guàrdia Civil, que ens permetria conèixer l'abast de les primeres detencions realitzades els primers dies de l'aixecament militar a les casernes de molts municipis de Mallorca.

Tot i aquestes dificultats, les fons consultades ens indiquen que hi hagué nombroses detencions i empresonaments. Algunes d'aquestes persones estaren molt poc temps dins

¹²⁶⁸ MONER MORA, Lina. *Emili Darder Cànaves (1895-1937). Metge i polític, víctima de la repressió franquista*. Palma: Fundació Emili Darder-Documenta Balear, 2012, pàg. 136.

la presó perquè el cap de poc, foren alliberades. D'altres, al contrari, hi estaren molts anys i els traslladaren contínuament de centre, amb la intenció de dificultar les relacions familiars. Era una altra característica important que el nou sistema penitenciari va imposar, amb la intenció d'evitar concentracions de famílies entorn de la presó. Per això, la mobilitat dels empresonats era enorme i continuada. A dia d'avui, malgrat les dificultats, tenim constància documental que el nombre de persones que van ingressar en centres de detenció entre 1936-1939 superaria la xifra de 5.000. Malauradament, encara falten recerques amb metodologia històrica sobre altres centres de reclusió instal·lats a l'illa, com la Presó Provincial de Palma, el castell de Bellver, el vaixell Jaume I, el castell de Sant Carles, el Fortí d'Illetes, el vaixell Cala Gat, el convent de la Pietat, la presó de Manacor i d'Inca, etc.

La gran acumulació de centenars de detinguts a les presons mallorquines, juntament amb les noves necessitats defensives de l'illa, va tenir una altra conseqüència immediata, l'obertura de nous espais de detenció. Ens referim als camps de concentració i/o de treball forçat.¹²⁶⁹ A partir del mes d'octubre de 1936, i per ordre del comandant militar de les Balears foren oberts al llarg de tota la zona costanera i indrets interiors, un bon nombre de camps de concentració itinerants, on inicialment foren internades persones sota detenció governativa, és a dir, no sotmeses a judici o amb causes sobresegudes i processats per deserció. Uns mesos més tard s'obriren els camps de treball forçat. La idea de la nova autoritat era "buidar" les presons, un fet que corrobora la gran quantitat de presos polítics que hi havia a l'Illa, quasi tot just començar la Guerra.

A principis de desembre de 1936, el governador civil, Mateu Torres Bestard –en aquests moments, màxima autoritat competent en temes penitenciaris– va ordenar els primers trasllats de presos governatius als camps de concentració. Així llegim que dia 1 de desembre de 1936, 30 reclusos de la Presó Provincial de Palma i 30 de Can Mir passen al camp de concentració dels Banyes de la Font Santa de Campos. L'endemà, 60 presos del Castell de Bellver també son destinats al mateix camp.¹²⁷⁰ Les unitats de treballadors forçats es crearen a partir de 1937. La intenció d'aquestes unitats era destinar-hi soldats considerats desafectes. La diferència entre camps de concentració i unitats de treballs fou mínima, fins i tot, utilitzaren les mateixes dependències. Un testimoni ens explica com estaven configurats aquests centres de detenció a Mallorca:

«Este buen señor por denominarlo de alguna manera, era el teniente coronel Jiménez Borrás, que debió "mamar" algo de los alemanes en materia de campos de concentración y quiso ponerlo en práctica en Mallorca. Por ejemplo, el patio estaba

¹²⁶⁹ OLIVER, Antoni. «La vida als camps de concentració a Mallorca». MEMÒRIA CIVIL, MALLORCA EN GUERRA, núm. 44 (edició de dia 2 de novembre de 1986). Sobre el nomenclàtor i la naturalesa dels camps de concentració de la Guerra Civil, vegeu, MARCH BISBAL, Jaume; CERDÀ VIVES, Andreu i SALAS VIVES. *Pollença. La revolta contra la rebel·lió*, Palma: Documenta Balear, 2006, pàg. 352-353.

¹²⁷⁰ ARM, GC, foli 3. Registres 2.194-2.197 i 2.000-2.001. Tot i aquesta informació sembla que abans de la data exposada, s'havien fet trasllats no oficials, de petits grups de persones a camps de concentració, que ben segur estaven en procés de construcció.

rodeado de un enrejillado y alambres con púas, no existían retretes, se había abierto una profunda zanja en campo abierto, se había adosado una especie de caballete que actuaba como barra de gallinero, donde nos columpiábamos los presos para soltar en la zanja, nuestras deposiciones. En los cuatro puntos cardinales había una garita con centinelas que por la noche se saludaban unos con otro con la cantinela “centinela alerta” y la respuesta “alerta están”. También se implantaron potentes reflectores para el caso de que alguien se escapara y fuera preciso seguirle la pista con luz. El patio, que no era tal, sino una especie de huerto sin árboles. Nos hacían formar en dicho patio, hacia un frío enorme y la revisión se hacía lentamente. Nos registraban las ropas. Yo traía un cortaplumas, hojas de afeitar y maquinilla, todo prohibido. Una legión de falabgistes y milicianos nos guardaban».¹²⁷¹

Però com hem dit, aquests espais de reclusió també tenien una altra finalitat: la realització d'obres públiques i la fortificació de l'illa. Per aquest motiu, els presos –la majoria dels quals no eren de Mallorca, sinó de la península– foren obligats a treballar en la construcció de carreteres, xarxes ferroviàries, bateries antiaèries, etc. De totes maneres, hem d'assenyalar que durant els primers mesos hi foren destinats presos mallorquins que s'encarregaren de la construcció d'aquestes unitats penitenciàries. Però no era una norma general atès que, normalment, els presos mallorquins foren internats al camp de La Savina a Formentera, un dels camps més terribles de la geografia de les Illes Balears i de la zona del Llevant mallorquí. D'aquesta manera, s'evitava la coneixença i els possibles conflictes entre els soldats, les milícies de guardians i els presoners. Ara bé, sembla que hi hagué molts pocs conflictes, atès que els presos eren conscients que la seva llibertat a mig o llarg termini passava per acotar el cap i admetre la realitat: havien perdut la guerra.

Pel que respecta a la vida dels presoners als camps, hem de dir que fou molt dura i les condicions higièniques i sanitàries no foren gens bones. De fet, alguns homes moriren de tuberculosi i de malalties respiratòries. Josep Pons descriu així la vida en un d'aquests espais repressors. Es refereix el camp de Llatzeret del Port de Sóller, centre que fou obert a finals de 1936 on estaren tancats entre d'altres, detinguts que procedien de la Presó Provincial i els civils i militars del vaixell Ciutadella.¹²⁷² Aquesta nau fou apressada per l'Armada Nacional dia 12 de novembre de 1936. En un primers moments, el seus tripulants van ser detinguts i conduïts al port de Sóller. Posteriorment foren jutjats i condemnats a diferents penes per un tribunal franquista:

«Al principio del camino que conduce, desde el Puerto de Sóller al Faro de Muleta, se levantaba un viejo y estrafalario caserón, casi lindante con la playa, que había servido años antes de lazareto a tripulantes y pasajeros para que en evitación de que se

¹²⁷¹ JUNCOSA IGLESIAS, Lamberto. *Del recuerdo de mis recuerdos*, pàg. 83-84.

¹²⁷² Els presoners del camp de l'antic Llatzeret del Port de Sóller foren destinats a la construcció de la carretera que va del Port de Sóller a l'estació telegràfica de Muleta i també la que va de can Bleda a Muleta. A més, arreglaren vies com la de Deià o la de sa Figuera i netejar torrents i síquies. QUETGLAS CIFRE, Antoni. *Sóller. La desfeta de la burgesia progressista*. Palma: Documenta Balear, 2012, pàg. 151.

importaran epidemias, se cumpliera la preceptiva y acostumbrada cuarentena. En aquel caserón sombrío y atiborrado de chinches nos alojaron. A la iniciación del camino, al dejar la playa y empezar la subida a Muleta se había colocado una verja con un letrero prohibiendo el paso, por haber sido declarada zona militar. No importaba limitar el campo con alambre de espino. Los accidentes del terreno ya lo dejaban totalmente “vallado”, por estar emplazado entre el mar, la campiña y el precipicio».¹²⁷³

Tot i aquest testimoni que certifica la duresa dels camps, sembla que el tracte i la disciplina cap els presoners era relativament més correcta que a les presons. En aquest sentit, cal dir que hi hagué pocs conflictes, fins i tot, algun testimoni assegura que alguns presos sortien del recinte els caps de setmana per anar al cinema, acompanyats per un responsable del camp.¹²⁷⁴ La major part dels personers estaven inscrits a batallons de treballs forçosos que es dedicaven a la construcció de carreteres i fortificacions defensives; però també arreglaven i reparaven camins, netejaven torrents i sèquies, també els feien fer instrucció militar sense armes.

El primer camp que es va posar en marxa fou a finals del novembre del 1936. Era el balneari del Banys de Sant Joan de la Font Santa del municipi de Campos. Aquest edifici fou confiscat –era una norma habitual– i utilitzat per albergar-hi un grup de presos governatius procedents principalment de les presons de Can Mir i del castell de Bellver, que estaven custodiats per unes desenes de guardes que provenien de Falange o de les Milícies ciutadanes.¹²⁷⁵

A la mateixa zona i no gaire lluny de l'anterior es va obrir, possiblement, el camp de presoners més gran de Mallorca. Ens referim a l'instal·lat a la possessió de Son Catlar, a uns quatre quilòmetres de Campos. Aquest camp tenia una extensió aproximada de 3.800 metres i va albergar una xifra aproximada de dos-cents presos. Un altre dels primers camps fou el d'Es Capdellà, situat a molt poca distància del nucli de població, en direcció cap a Andratx. El recinte es va obrir a finals de 1936 i hi va arribar a haver a prop de 200 persones que es dedicaren a realitzar treballs forçats i servien de mà d'obra barata per arreglar les carreteres del Coll de n'Esteva i la que conduïa al cementiri d'Es Capdellà.

Dins el terme de Manacor, durant els anys de la Guerra i els immediatament posteriors, hi hagué tres camps, que s'empraren per tancar presos republicans peninsulars –bascos i del nord de la península– que foren obligats per les noves autoritats a fer treballs forçosos d'interès públic. D'entre els tres camps acabats de mencionar, el camp de concentració de So na Moixa era el principal i, els altres dos –s'Espinegar i Vistalegre–, eren dos destacaments o sucursals dels anteriors. Els presoners que hi foren destinats es dedicaren a la construcció de la carretera que va de Portocolom a Portocristo, així com

¹²⁷³ PONS BESTARD, Josep. *Memòria de Mallorca*. Palma: El Tall, 1990.

¹²⁷⁴ TUGORES MANRESA, Antoni. *Manacor. La Guerra a casa*. Palma: Documenta Balear, 2006, pàg. 358.

¹²⁷⁵ GINARD FERÓN, David. «Centres de reclusió a la Mallorca en Guerra (1936-1939)». *Revista RANDA*, núm. 28. Barcelona, 1991, pàg. 19-67.

també altres camins i carreteres com les de Sant Josep, s'Hospitalet, s'Espinegar, fins a Portocolom. També prengueren part en la construcció de nius de metralladora i altres fortificacions militars. Sembla que els camps s'obriren el 1937. El camp de So na Moixa estava situat a molt poca distància del camp de s'Espinegar, que havia estat utilitzat com a escola el temps de la República i es va obrir a causa de la saturació del camp principal. A hores d'ara, encara es pot veure perfectament des de la carretera que va de Portocolom a Portocristo, completament abandonada.

El mes de juliol de 1937, les autoritats decidiren continuar la construcció de la carretera d'entre Santanyí i Porto Colom, que formava part d'una zona estratègica de defensa de la qual formava part la bateria del Cap Salines per aquest motiu:

«Se necesitaban unidades de trabajadores que pudieran dividirse en secciones de 100 hombre que podrían dedicarse a la reparación de caminos a la batería de Cabo Salinas; a la del Cap Gros; a la de Albercutx y a la construcción del circuito estratégico, sección entre Salinas y carretera Santanyí-Porto Colom. Los puntos de concentración pueden ser: para el 1º, en el Rafal; para el 2º el Mal Pas, para el 3º, habrá que acampar-los y para el 4º, Alqueria Blanca».¹²⁷⁶

Conseqüentment, es va procedir a la construcció d'un camp de cent presoners a la finca del Rafal dels Porcs, situat prop de Llombards, que era propietat del Marquès d'Anglesola. A principis d'abril de 1938 el camp estava llest. Per la seva construcció, l'Ajuntament de Santanyí va proporcionar 150 troncs de pi i, a més, es destinaren unes lliteres del campament de Lluc. A la mateixa zona, hi trobam el camp de la possessió de Can Farineta, situat al costat de la finca de S'Avall, molt a prop de la Colònia de Sant Jordi.

Altres camps de concentració foren instal·lats a la zona de la Marina de Llucmajor. En aquest indret hi havia els camps de Regana, Punta Llobera i de Son Granada, que començaren a funcionar a mitjans de l'any 1937. Pels mateixos indrets hi havia un camp als sestadors de la possessió de Capocorb Vell.

Cal afegir que a principis del 1937, la xifra de presoners destinats a camps de concentració i/o de treball forçat va augmentar considerablement i, per aquest fet, les autoritats decidiren obrir nous espais de retenció. D'aquesta manera, a mitjan de març 1938 hi havia a Mallorca sis camps de concentració, dues unitats de treballs forçats i un total de més de 1.000 detinguts.¹²⁷⁷

¹²⁷⁶ SBERT BARCELÓ, Cristòfol Miquel. *Santanyí. Els tres fronts*. Palma: Documenta Balear, 2004, pàg. 154.

¹²⁷⁷ Informació consultada a la publicació GINARD FERÓN, David. «Les repressions de 1936-1939 a les Illes Balears. Una anàlisi comparativa» dins PAGÈS BLANCH, Pelai (dir.). *La Guerra Civil als Països Catalans*. València: Publicacions de la Universitat de València, 2007, pàg. 274. <http://www.fundacioemilidarder.cat/>.

A la zona nord-est de Mallorca, també s'instal·laren alguns camps i/o unitats de treball. En primer lloc, el camp instal·lat en un edifici situat a primera línia de la platja que anomenaren la casa del Port de Pollença, que sembla que obrí les portes el mes de març de 1937 i hi foren internats un centenar de presos que provenien del camp del Banyes de la Font Santa de Campos i d'altres centres. Aquests presos dormien en lliteres i estaven albergats al garatge i a un barracot de fusta. Els guardians i falangistes vivien a una casa del costat. La tasca específica per a la qual es va aixecar aquest camp fou obrir una nova carretera que uniria el Port de Pollença i Alcúdia, vorejant la platja de la badia.¹²⁷⁸

El segon centre era del camp del Moll que estava situat prop del municipi de Pollença. Cap a finals de 1938, el personal d'aquest camp va passar a dependre de la Unitat de Treballadors d'Albercutx. Aquest centre fou obert la darrera setmana del mes d'agost de 1937 i estava situat prop de la Creueta de Formentor. La missió principal d'aquest camp era construir la carretera que va del punt de la Creueta de Formentor a les rodalies de la Talaia d'Albercutx, on estava en procés d'instal·lació una bateria antiaèria per defensar la base d'hidroavions del Port de Pollença. El nombre de treballadors que passaren per Albercutx va oscil·lar entre un mínim de 50 i un màxim de 100. Entre ells, hi trobam presoners menorquins que prèviament foren allotjats al camp de Son Catlar. Tot i aquest fet, la majoria dels presos foren peninsulars. De totes maneres s'ha d'especificar que fins l'arribada dels presos anomenats hi hagué algun pres mallorquí. L'1 de març de 1941, el camp d'Albercutx va tancar.¹²⁷⁹ En aquest moment, els presoners foren traslladats a l'Ermita de la Victòria d'Alcúdia, des d'on treballarien en la construcció de la carretera militar del Mal Pas (Alcúdia) cap al Cap Pinar.

Als inicis de la postguerra, a la mateixa zona, fou oberta la Unitat de Treballadors de Coves Blanques (Cala Sant Vicenç). Aquest camp militar estava compost per soldats republicans, la major part d'ells procedien del nord de la península i havien estat presos als diversos fronts peninsulars. La missió de la unitat era obrir un camí dins el lloc de Coves Blanques, on també s'havia de construir una bateria de costa. Finalment, hem d'anomenar el campament al qual ja hem fet referència, el de s'Alqueria Vella de Dalt a Artà.

Ginard Ferón indica que, a principis de 1938, hi havia a Mallorca 6 camps de concentració i 10 unitats de treball forçat. Aquests centres funcionaren durant la Guerra i la postguerra. Les unitats de treballs estaven situades a Capdellà (Calvià), S'Espinegar (Felanitx), Port de Pollença, Es Rafal dels Porcs (Santanyí), Sant Joan de la Font Santa i Son Catlar (Campos), Regana (Llucmajor), Es Cap Gros (Alcúdia), Albercutx (Pollença) i Llazaret (Port de Sóller). La seva finalitat era la següent: «En los campos de concentración trabajarán todos, mano con mano, sin distinción de castas. El rico al lado del pobre, el dirigente al lado del dirigido. Los que pretendían destruir nuestra patria, no

¹²⁷⁸ MARCH BISBAL, Jaume; CERDÀ VIVES, Andreu i SALAS VIVES. *Pollença. La revolta contra la rebel·lió*, Palma: Documenta Balear, 2006, pàg. 354.

¹²⁷⁹ MARCH BISBAL, Jaume; CERDÀ VIVES, Andreu i SALAS VIVES. *Pollença. La revolta contra la rebel·lió*, Palma: Documenta Balear, 2006, pàg. 359.

tendrán más remedio que reconstruirla con su esfuerzo personal. No se mantendrá en la cárceles, hacinados y ociosos, a los enemigos de España».¹²⁸⁰

Acabada la Guerra, arribaren a Mallorca els primers excombatents republicans procedents de la península que inicialment foren tancats a les presons de Palma i després destinats a les unitats de treballs forçats que es dedicaven en la construcció de línies ferroviàries, carreteres o en obres de defensa de l'illa. Uns mesos més tard, s'establiren els batallons disciplinaris de soldats treballadors (BDST). Les unitats destinades a Mallorca foren els batallons núm. 35 i 39, que estaven ubicats a Cala sant Vicenç (Pollença), Son Morei (Artà), Cap Pinar (Alcúdia), Es Pujol (Santanyí), So na Moixa (Manacor), Eivissa, entre d'altres.¹²⁸¹

Sobre el nombre de presoners que treballaven als camps el mes juny de 1940, hi ha diverses xifres. Sbert Barceló afirma que el nombre de presoners era de 1.280 i estaven repartits d'aquesta manera: 150 a la bateria del Cap Pinar, 150 a la zona de Cap Salines, 150 al niu de metralladores sector Punta Morella-Cap Vermell, 150 al camí militar del Mal Pas, 50 al camí militar posició d'Albercutx, 150 a la carretera estratègica Felanitx-Porto Colom i 150 que treballaven a la línia de ferrocarril entre Sa Pobla i el Port d'Alcúdia.¹²⁸² Per la seva banda, Tugores Manresa parla de 1.930, dels quals 170 estaven a So na Moixa. També n'hi havia 70 a Albercutx, 310 al Cap Pinar, 70 a Sa Pobla, 170 a Alcanada, 131 a Sa Coma i 158 a n'Es Pujol, 125 a Can Farineta i 77 a Andratx.¹²⁸³ Ara bé, sembla que aquestes darreres xifres no corresponen únicament a presoners treballadors.

En definitiva, entre finals de 1936 i 1942, com a conseqüència directa de la repressió que engegà el règim franquista des del primer moment de la revolta militar del 17 de juliol de 1936 contra les persones no considerades afins a la seva ideologia foren comeses a Mallorca, centenars d'execucions. Al mateix temps, milers de persones entraren a presó. També n'hi hagué centenars que foren internades a camps de concentració i/o unitats de treballs forçats. A aquestes persones les culpaven d'un únic delictes, la seva fidelitat a la situació legal que suposava la República espanyola, per aquest motiu es convertiren en els assassinats i els esclaus de Franco.

¹²⁸⁰ GINARD FERÓN, David. «Centros de reclusión en las Baleares, 1939-1942: Los campos de concentración de Mallorca y la colonia penitenciaria de Formentera» dins OLIVER OLMO, Pedro i URDA LOZANO, José Carlos (Coord.). *La prisión y las instituciones punitivas en la investigación histórica*. Cuenca: Ediciones de la Universidad de Castilla-La Mancha, 2014, pàg. 580. Vegeu també MOREY SUREDA, Jaume. *Esclaus per fortificar Mallorca. Els presos de Franco a Artà (1941-1942)*. Palma: Lleonard Muntaner Editor, 2017.

¹²⁸¹ GINARD FERÓN, David. «Centros de reclusión en las Baleares, 1939-1942: Los campos de concentración de Mallorca y la colonia penitenciaria de Formentera», OLIVER OLMO, Pedro i URDA LOZANO, José Carlos (Coord.). *La prisión y las instituciones punitivas en la investigación histórica*. Cuenca: Ediciones de la Universidad de Castilla-La Mancha, 2014, pàg. 583.

¹²⁸² SBERT BARCELÓ, Cristòfol Miquel. *Santanyí. Els tres fronts*. Palma: Documenta Balear, 2004, pàg. 155.

¹²⁸³ TUGORES MANRESA, Antoni. *Manacor. La Guerra a casa*. Palma: Documenta Balear, 2006, pàg. 353.

Com hem vist amb el balanç de la repressió presentat, el nombre de persones executades i privades de llibertat durant el període 1936-1939 i la immediata postguerra posen de manifest que Mallorca va ser una de les zones més castigades per la repressió de l'Estat espanyol. Fonts arxivístiques, com els expedients militars, informes inculporis elaborats pels Ajuntaments, la cúria eclesiàstica i per part de les forces de seguretat del nou règim, juntament amb fonts bibliogràfiques i testimonials, a més, de documentació particular com la correspondència dels presos, testimonien la dimensió de l'acció repressora desplegada per les forces insurrectes, al capdavant de les quals hi havia els militars. Aquest grup de poder de la repressió, juntament amb Falange espanyola, Guàrdia Civil i cos de Policia que es convertiren en el braç executor de l'eliminació planificada, ompliren de víctimes els pobles de Mallorca. Aquestes persones provenien majoritàriament dels sectors més populars i d'esquerres de l'illa. Va ser una repressió sagnant, dolorosa, de grans magnituds. Res explica les atrocitats que es van cometre.

Al llarg dels anys, els treballs d'investigació i el compromís d'historiadors han fet possible rescatar de l'oblit centenars d'històries de les persones que lluitaren i defensaren els principis de llibertat i democràcia de la II República. A hores d'ara, és imperdonable que ni tan sols hi hagi un cens oficial que acrediti la seva existència i, en molts casos, la seva desaparició. És com si mai no haguessin existit, es compleix d'aquesta manera i amb escreix la finalitat programada pels inductors d'aquella terrible repressió: l'oblit total. El nostre desig és que aquesta investigació serveixi també per recuperar les víctimes de la repressió de l'anonimat. Ben segur, les exhumacions de les fosses comunes dels cementeris de Sant Joan i de Porreres, juntament amb l'aprovació de la Llei de «Fosses comunes i persones desaparegudes durant la Guerra Civil i el franquisme» -aprovada recentment pel Govern de les Illes Balears- possibilitarà una reparació adesada i un millor ajustament de les xifres de la repressió franquista de la Guerra Civil a Mallorca.

CONCLUSIONS

A partir de la victòria de les candidatures d'esquerra o Front Popular als comicis generals del mes de febrer de 1936, s'instaurà a l'Estat espanyol un nou govern central d'esquerres que fou presidit per Santiago Casares Quiroga. Una vegada constituït, l'esquerra va recuperar el poder polític i administratiu de les institucions. La nova situació va provocar que es poguessin en marxa d'immediat les mesures aprovades durant el bienni reformista (abril de 1931-novembre de 1933) com la reforma agrària, la reforma de l'Exèrcit, les reformes en matèria religiosa que havien estat suspeses –entre el mes de novembre de 1933 i el febrer de 1936– pel govern de centredreta presidit per Alejandro Lerroux. El canvi no agradà gaire als sectors socials conservadors ni als partits polítics de dreta, ni tampoc a l'estament eclesiàstic. Així com tampoc a una petita part dels comandaments de l'Exèrcit, els denominats «africanistes»: caps i oficials de l'Exèrcit d'Àfrica que va operar al Protectorat espanyol del Marroc entre 1909 i 1927 i que lideraren la trama conspiradora que va esclatar el mes de juliol de 1936. Aquests militars s'oposaren frontalment a les reformes perquè –segons la seva opinió– minvaven el poder i el prestigi de les forces armades espanyoles. Això no obstant, una de les raons més importants fou que els canvis duïen implícita la supressió d'alguns privilegis concedits als citats militars durant la Dictadura de Primo de Rivera i que els havien proporcionat un important estatus social. A més, també manifestaren la seva repulsió els càrrecs de rellevància dins l'Exèrcit i els de l'administració central.

A més del posicionament dels africanistes i dretans, és important afegir un altre fet important que condicionaria l'evolució política del nou govern d'esquerres. Les forces polítiques que aglutinaven el Front Popular després d'assolir la victòria a les eleccions van patir una fragmentació orgànica important degut a la barreja d'ideologies que hi estaven representades. Indubtablement, és una qüestió que debilitaria el govern. En canvi, els partits dretans van experimentar un moviment de convergència de les seves estratègies oposidores entorn d'un postulat comú: la necessària destrucció de la República Democràtica Burguesa. Algunes d'aquestes agrupacions conservadores no dubtaren de donar suport a un aixecament militar que finalment germinaria el 17 de juliol de 1936.

A Mallorca, féu de la dreta conservadora, es constituïren –com ordenava la llei– les noves comissions gestores formades per socialistes, republicans d'esquerra i comunistes, un fet que tampoc agradà als partits dretans, atès que havien aconseguit una victòria general destacada en el conjunt de Mallorca a les eleccions del febrer de 1936. Poc temps després de la formació del govern Frontpopulista, començaren els preparatius pel cop d'estat. La Junta Divisionària formada per militars de la Unión Militar Española (UME) presidida pel militar africanista i amic personal del general Franco, Mateu Torres Bestard, fou l'encarregada de fer les primeres passes de la conspiració, que coincidirien amb l'arribada –el mes de març de 1936– del nou comandament militar de les Balears, el també africanista, Manuel Goded Llopis. Els conspiradors es reunien sense gaires problemes a la seu del *Círculo Mallorquín* de Palma –actual edifici del Parlament

Balear–, o bé, al domicili del polític tradicionalista, Josep Quint Zaforteza, o a la casa del falangista Zayas. A més de la representació militar, hi assistien membres de partits dretans com la Comunió Tradicionalista, *Renovación Española* i les Joventuts d'Acció Popular (JAP). Un altre grup destacat que va intervenir foren els membres de la *Falange Española y de las JONS*, organització paramilitar d'extrema dreta que en tot moment va demostrar un clar posicionament contrari a la democràcia Republicana i en els mesos de la preguerra protagonitzaren nombrosos aldarulls, enfrontaments i alguns atemptats. Sens dubte, l'activisme violent –poble a poble– fou una peça complementària i clau dins l'engranatge colpista. En darrer lloc, cal destacar el suport econòmic del financer Joan March Ordinas. La col·laboració econòmica i el suport d'elements civils era molt necessària per tal garantir el triomf final de la insurrecció, tal com va succeir a Mallorca.

A finals del mes d'abril, la trama conspiratòria estava pràcticament enllestida. A partir d'aquests moments, va començar –com a força desestabilitzadora– la violència generalitzada a quasi tot el territori espanyol. A Mallorca, els mesos d'abril, maig i juny foren d'una activitat frenètica. Reunions clandestines, actes subversius, registres domiciliaris, atemptats, intents d'incendiar edificis, detencions de civils i religiosos, entre d'altres. La major part de les accions foren instigades per membres de la Falange i de la dreta conservadora. Ara bé, també hi participaren els elements més radicals esquerrans. Una altre fet molt important que hem pogut constatar –a través de la documentació judicial– és l'existència d'evidències de complicitat entre paramilitars i agents de la Policia. Aquest pressumpte col·laboracionisme d'una part de les forces de seguretat va aplanar el camí dels conspiradors. Com podem notar, començava a fer-se miques la pau política mallorquina. En aquest sentit, volem dir que sempre s'ha defensat que Mallorca era un bon exemple d'indret on la conflictivitat durant els mesos que precediren el començament de la guerra fou modesta, atès que la realitat illenca demostrava que existia una societat estancada o immobiliària i poc preocupada per la política i amb la pràctica inexistència d'incidents destacats durant el període republicà. Pensam que hem presentat una anàlisi acurada dels fets ocorreguts dels darrers mesos de govern del Front Popular. Un període de temps caracteritzat per aldarulls significatius i d'intents de confrontació mai vists a l'Illa, que demostren que almenys és dubtable el clima de pau política i social que existia a Mallorca en aquests moments transcendents de la seva història.

El 17 de juliol de 1936, els insurrectes de la guarnició militar d'Àfrica s'aixecaren contra al govern de la República. Unes hores més tard, els responsables del Front Popular divulgaren d'immediat un comunicat d'adhesió a la República; al mateix temps, feren una crida a la resistència. Davant la greu situació, el governador Civil de les Balears, Antoni Espina, va convocar a una reunió el general Goded. La intenció d'Espina era conèixer l'opinió i el posicionament del comandant militar de les Balears respecte dels rumors que circulaven per la ciutat d'una imminent revolta militar i, al mateix temps, saber quina era la seva predisposició. El conspirador Goded no va aclarir el seu posicionament. Un cop finalitzada la trobada, Antonio Espina, que era una

persona amb una manca d'experiència, no va prendre cap mesura seriosa per tal de contrarestar el més que possible avalot militar, fet que demostra la seva feblesa i passivitat política. A més, seguint ordres de la presidència del govern, es negà a repartir armes als dirigents del Front Popular. Una altra vegada, l'actitud d'Antonio d'Espina demostrà incoherència.

El capvespre del 18 de juliol, els conspiradors militars i alguns grups de falangistes realitzaren una sèrie d'accions encaminades a la gestació definitiva de l'aixecament. En aquestes accions, també hi participaren els oficials *Jinetes de Alcalá*, que foren alliberats el mateix dia de la presó del Castell de Sant Carles i que es convertiren en un element importantíssim per al triomf de la revolta. Així mateix, els grups de civils d'Acció Popular, de *Renovación Española*, Tradicionalistes i les agrupacions locals de Falange de la Part Forana estaven preparats per intervenir.

L'endemà, dia 19 de juliol, Goded va reunir les seves tropes a l'esplanada de la Comandància militar i va fer llegir el ban en el qual es declarava l'estat de guerra a les Illes Balears. Una insurrecció que no triomfà a tot el territori de l'Estat. Després del fracàs del cop d'estat del juliol de 1936, els militars colpistes es van veure abocats a una Guerra Civil. A Mallorca, tret d'alguns municipis i llocs molt esporàdics com Pollença, Esporles, Lluçmajor, Manacor, Sa Pobla, Binissalem, que posaren certa resistència, la insurrecció militar va triomfar d'immediat. Des de llavors, els militars –juntament amb el suport de grups de poder de la repressió com Falange, Guàrdia Civil, membres de la Joventut d'Acció Popular i seguidors monàrquics– es feren amb el poder, i tal com havien dissenyat els caps de la insurrecció mesos abans del cop d'estat, posaren en funcionament el sistema d'eliminació de persones considerades no afectes amb la nova situació política. Aquesta violència repressiva formava part d'una política deliberada i planificada abans que s'iniciàs el conflicte i esdevendria una de les eines més importants que utilitzarien els insurrectes per tal d'enderrocar el sistema de govern republicà i els seus seguidors i, al mateix temps, assolir el seu objectiu principal: el poder. El pensament dels militars no es feia pensant amb la situació present, sinó en el futur.

En els territoris que no va triomfar la insurrecció es va seguir un camí paral·lel als territoris ocupats. El primer objectiu era l'ocupació gradual, lenta i a fons del territori republicà. Per dur a terme aquesta tasca, s'aplicaren accions militars i repressives. Era imprescindible l'eliminació dels considerats no afectes amb el nou règim. Com podem veure, la neteja política es va aplicar a tots els territoris de l'Estat espanyol. Per tant, i com hem exposat a la nostra investigació, la Guerra Civil va ser un conflicte militar, però també fou una guerra contra la població civil. El fet que demostra aquesta afirmació és l'exemple d'un territori com fou Mallorca, on pràcticament ningú s'oposà a la rebel·lió militar i que va patir una repressió duríssima i molt violenta.

La violència generalitzada a l'illa de Mallorca va començar des del primer moment en què els militars van iniciar la seva acció insurgent el mes de juliol de 1936. En els

primers dies de guerra començaren les detencions i es registraren algunes morts. Les primeres escenes de violència es donaren a la major part dels municipis de Mallorca, però sobretot a la capital, Palma, que fou la ciutat més afectada. Dins aquest clima de por i d'incertesa, els militars colpistes s'encarregaren de destituir les principals institucions civils i militars de l'Illa. Al mateix temps, el nou governador civil de les Balears, Luís García Ruiz va ordenar d'immediat la destitució dels Ajuntaments frontpopulistes de tots els municipis de Mallorca i el nomenament de nous batles i regidors. Dins el nou enreixat municipal hi destacà la figura del comandant militar de cada municipi, que era la màxima autoritat. Fins i tot es situava per damunt del comandant de la Guàrdia Civil i del batle de la Gestora municipal. Era una persona amb molt de poder que, juntament amb les autoritats municipals, dirigia la repressió.

Un altre tret destacat dels primers moments de la guerra és que la major part dels alcaldes i regidors que formaven part dels anteriors equips de govern d'esquerres no es presentaren als plenaries convocats, atès que feia uns dies que s'intuïa la revolta. És un fet que es pot entendre a causa de la dramàtica situació que es vivia en aquells moments. No obstant això, alguns membres de les comissions gestores d'esquerres no esquivaren la seva responsabilitat i es varen mantenir al capdavant de les gestores republicanes. Ara bé, més endavant, la major part d'aquests foren detinguts, empresonats i executats. Unes morts que demostren la manca de drets democràtics i la implicació dels nous gestors franquistes amb la repressió, atès que en cap moment aquestes persones feren res per aturar els primers vessaments de sang en forma d'execucions extrajudicials. Un altre aspecte eminent és el col·laboracionisme i el compromís que existia entre els nous membres dels consistoris i l'Exèrcit. En definitiva, podem afirmar que durant la guerra es va donar una completa identificació entre batles, regidors i repressors, prova d'això és que alguns dels principals caps de l'eliminació formaren part dels consistoris de la guerra. Ara bé, és necessari afegir que alguns responsables dels consistoris es desmarcaren de les actuacions repressives, tot i que mai s'hi oposaran o les desmentiren. Així, doncs, trobam un ple acoblament entre Ajuntament, Falange, Guàrdia Civil i comandament militar.

Seguint amb el poder municipal, podem dir que durant la Guerra Civil van ser assassinats i/o executats, els presidents de les comissions gestores municipals del Front Popular; Emili Darder Cánaves (Palma), Pere Rosselló Oliver (Alaró), Pere Llull Fullana (Algaida), Joan Alemany Villalonga (Búger), Josep Pizà Moyà (Consell), Antoni Mateu Ferrer (Inca), Pau Crespí Villalonga (Mancor de la Vall), Gaspar Mesquida Serra (Montuïri), Pere Cànaves Salas (Pollença) i Climent Garau Juan (Porreres). A més, dels exbatles republicans Tomàs Seguí Seguí (Esporles), Antoni Amer Llodrà (Manacor), Joan Mas Verd (Montuïri) i Llorenç Roses Bermejo (Sóller). Al mateix temps, van ser afusellats molts regidors i dirigents d'agrupacions locals d'Esquerra Republicana Balear, del Partit Socialista, de l'Unió Republicana i del PCE que havien format part dels diferents consistoris en temps de la República o bé, de les directives locals dels partits polítics.

Un altre dels grups de poder de la repressió destacat foren els membres de la Falange, que des del primer dia que esclatà la revolta i fins i tot abans, varen participar d'una manera molt decidida i compromesa amb la conspiració militar que desencadenà la guerra i la posterior repressió. No hi ha dubte que els falangistes foren persones molt actius de la salvatge repressió encetada contra els republicans progressistes i de l'esquerra mallorquina.

Un cop iniciada la revolta, escamots de falangistes s'encarregaren de la presa dels ajuntaments i de la destitució dels batles i regidors del Front Popular. En alguns pobles, els revoltats haguren d'intervenir d'una manera més dràstica atès que es donaren intents de resistència i de defensa de la legalitat republicana. L'oposició fou sufocada gràcies a la intervenció dels mateixos feixistes juntament amb el suport de columnes de soldats i militars d'un altre grup de poder de la repressió: els anomenats *Jinetes de Alcalá*. Una vegada assoliren el poder, grups de falangistes i de la Guàrdia Civil, juntament amb persones civils que provenien dels sectors dretans foren els encarregats de fer les detencions dels republicans d'esquerra. D'aquesta manera, la Falange es va convertir en el braç executor de la terrible repressió. No obstant això, alguns investigadors asseguren que l'agrupació feixista estava supeditada a la Guàrdia Civil durant el període més turbulent de la guerra, aquest és un fet que hom no ha pogut constatar. De totes maneres, pensam que no fou una norma general sinó circumstancial, atès que Falange i Guàrdia Civil col·laboraren activament en les tasques repressives.

Sigui com sigui, des dels primers dies del conflicte, les agrupacions de Falange van jugar un paper molt destacat en el desenvolupament de la Guerra i de la repressió. Aquesta situació no es va donar únicament a Mallorca, hi va haver altres indrets de la península on escamots de falangistes participaren en les execucions extrajudicials i altres tipus d'atrocitats com la crema de cadàvers, tal com va succeir a la zona de Manacor durant el mes d'agost de 1936. Els falangistes també formaven part de piquets d'afusellament que s'encarregaren d'executar sentències a mort emeses pels tribunals franquistes. Per tant, el seu paper destacat amb la repressió és indiscutible. Ara bé, la teoria que Falange fou l'actor principal de la repressió de la Guerra Civil a Mallorca no és defensable, una circumstància que es pot fer extensiva als territoris dominats per l'Exèrcit franquista.

És ben cert que l'agrupació feixista va jugar un paper molt important dins la política repressiva dels militars colpistes. Però no fou el grup de poder més destacat. El que varen fer els falangistes fou complir el paper de botxins de la massacre: s'encarregaren de les detencions, dels primers interrogatoris, de la vigilància i, com es de suposar, conformaren els escamots d'execució. No obstant això, el nostre posicionament indica que la política repressiva fou organitzada i dirigida pels rebels militars conspiradors. En poques ocasions, les mesures repressives que s'aplicaren no fugiren del control disciplinari de l'Exèrcit. Com hem defensat, tot obeïa al pla d'extermini elaborat pels militars a nivell de tot l'Estat.

Hem d'afegir que el paper dels grups de la Falange no es va limitar a formar part de piquets de detenció i execució, sinó que també col·laboraren amb altres temes relacionats amb la repressió com labors de vigilància a les presons i als camps de concentració. També constatarem la seva col·laboració amb la justícia franquista, on molts membres acudiren a declarar contra els acusats. Ho feren a requeriment de les autoritats judicials, a petició pròpia o per indicacions del partit. Una altra col·laboració destacada és que durant la guerra ocuparen càrrecs dins consistoris de la guerra. Totes aquestes situacions demostren la gran rellevància que tingué l'agrupació feixista tant en la política municipal com a la repressió. No hi ha dubtes que els components de la Falange participaren activament amb la repressió, molt especialment amb les tasques més desagradables de l'eliminació republicana, plenes d'actes de brutalitat, agressions i múltiples assassinats. Ara bé, els escamots falangistes no actuaren sols, sinó que tingueren còmplices en la repressió. Ens referim a les Milícies Ciutadanes.

El grup paramilitar de les milícies ciutadanes es va conformar poc després de consumar-se el cop d'estat. Es crearen amb la finalitat de controlar la població, a més de contribuir en la defensa del territori illenc. Trobam els seus membres en el control dels moviments d'entrada i de sortida dels pobles i a la custòdia d'infraestructures, personalitats i autoritats susceptibles a rebre alguna incidència o atemptat. Per aquests motius, els seus integrants estaven obligats a anar armats, a fer instrucció militar, a manejar armes i a realitzar pràctiques de tir. A banda d'aquestes tasques, també participaren activament en les accions de guerra contra les forces republicanes que desembarcaren al Llevant mallorquí el mes d'agost de 1936. En darrer lloc, la documentació que hem pogut consultar ens certifica la implicació dels membres de les milícies ciutadanes en la repressió, atès que participaren en el trasllat i custòdia de reclusos a presons i camps de concentració i en les tretes de centres penitenciaris que acabaren amb assassinats.

Com heu pogut veure, des dels primers dies de la guerra, el terror fou l'eina crucial dels militars rebels per garantir el seu poder. La seva voluntat era anihilar totes les persones que representaven o havien donat suport al govern de la República. Aquesta tasca repressiva fou dirigida pels mateixos militars que comptaren amb l'ajut d'escamots de falangistes, milícies ciutadanes, entre d'altres. També varen rebre el suport de les forces de seguretat, molt especialment dels elements de la Guàrdia Civil. Tot i aquest fet, hem de dir que la Benemèrita no fou un cos militar que es va esforçar excessivament amb la repressió. Fins i tot, durant els primers moments, varen prendre una actitud poc decidida i de certa cautela, a l'espera d'esdeveniments. Ara bé, el seu suport amb l'eliminació de persones és manifest, molt especialment, als municipis de la part forana de Mallorca.

Durant el conflicte, els membres de la Guàrdia Civil es mobilitzaren amb més o manco intensitat i compromís amb la nova situació, participant en el control dels edificis més destacats de cada poble i en les destitucions de les autoritats civils republicanes. Una vegada consolidada la situació política, els membres de la Benemèrita garantiren el control, la detenció i l'eliminació de les persones que integraven els sectors fidels a la República. Unes tasques repressives que foren realitzades per patrulles de falangistes,

civils armats i, en algunes ocasions, amb el suport de la Guàrdia Civil. D'aquesta manera, es convertiren en els primers braços executors de la política repressiva a Mallorca.

La participació de l'Església en la repressió és molt complexa i ha estat un motiu de controvèrsia entre els historiadors i investigadors de la Guerra Civil. És una circumstància que hom ha fet constar. No obstant això, estam convençuts que l'estament eclesiàstic i molt especialment, una bona part dels seus representants jugaren un paper destacat en la repressió. El seu posicionament contra les autoritats republicanes va començar abans que esclatàs la insurrecció militar. Hem pogut constatar la participació de bastants religiosos i caps de les parròquies en els nombrosos incidents dels darrers mesos de la República. A més, la seva actitud –en moltes ocasions poc responsable– no va ajudar gens a tranquil·litzar la situació i els seus actes foren més que dubtosos. Curiosament, aquestes mateixes persones les trobam involucrades en tasques repressives durant la guerra.

En el transcurs de la guerra, coneixem –testimonialment– la participació de religiosos en execucions i afusellaments. Podem confirmar aquest gravíssim fet gràcies a l'aportació de molts de testimonis. També és destacable l'elaboració per part dels caps de les parròquies d'informes polítics, morals i inculporis que serviren per repressaliar moltes persones. També hem de tenir en compte que molts religiosos gaudien d'informació documental i testimonial que en moltes ocasions fou emprada per exercir pressions i tot tipus d'abusos contra els familiars dels repressaliats. Ara bé, també és cert que alguns membres de l'estament eclesiàstic actuaren en defensa d'algunes persones que foren perseguides i acusades per les noves autoritats. En conclusió, consideram que la vinculació de l'església mallorquina amb la repressió és força significativa i manifesta. Una complicitat que va començar en els darrers mesos del govern republicà i va continuar amb la Guerra Civil.

Com hem vist fins ara, l'eliminació de la Guerra Civil va tenir un protagonisme destacat amb els militars. Això sí, en tot moment varen rebre el suport d'altres grups de poder de la repressió com ara la Falange, les milícies ciutadanes, la Guàrdia Civil, els gestors municipals i l'Església. Pel que respecta a la periodització i evolució de repressió, la nostra investigació apunta una nova calendarització dividida en tres períodes. Aquestes etapes es diferencien de les altres cronologies perquè incorporen una sèrie de factors que creiem que condicionaren el desenvolupament de la repressió. El tres punts als quals ens referim són els següents: la modalitat repressiva adaptada en cada moment de la guerra, les autoritats encarregades de dirigir la repressió i el lloc d'execució.

Dit això podem dir que els primers moments de la repressió començaren poc després del cop d'estat i tingueren un protagonista destacat, el nou governador civil, Luís García Ruiz, que amenaçà d'executar qualsevol persona que s'oposàs a la rebel·lió. També fou molt important l'ajut incondicional de les unitats falangistes d'arreu de l'illa. En els primers dies de violència varen morir a Mallorca algunes persones relacionades amb la

resistència republicana. A més d'alguns cas de mort aïllada. En total varen perdre la vida més de cinquanta persones, la major part de les quals foren executades al cementiri de Palma, als afores de la capital i els municipis dels voltants. Podem parlar d'una repressió més aviat suau i sense gaire abusos, malgrat les consignes contundents donades pel general Emilio Mola i pel general Manuel Goded. La investigació ens indica que el posicionament moderat del comandant militar de Mallorca, Aurelio Díaz de Freijó, i del seu grup de col·laboradors va possibilitar aquest fet, atès que l'actitud de García Ruiz era molt diferent i més partidària que la repressió s'endurís. De totes maneres, pensam que l'assassinat d'unes cinquanta persones en menys d'un mes és una xifra almenys considerable. Ara bé, si la comparem amb els centenars de víctimes que es donaren durant les tres setmanes que duraren les accions militars del desembarcament de Bayo a la zona del Llevant mallorquí, és normal que les trobem mínimes.

Com hem exposat, la repressió es va intensificar d'una manera extraordinària a partir de les notícies de la imminent arribada a Mallorca de les milícies catalanes del capità Bayo el mes d'agost de 1936. Aquesta arribada creà entre la població i els insurgents un clima de por, fet que va estimular l'adopció de mesures molt més violentes i sagnants. D'aquesta manera, es van iniciar els dies més terribles de la repressió de la guerra a Mallorca. A mitjan mes d'agost va començar l'extermini selectiu de persones a dos llocs molt concrets del municipi de Manacor: el cementiri vell i el cementiri de Son Coletes. Tampoc no podem oblidar els assassinats que es varen cometre a la zona de Portocristo, Sant Llorenç des Cardassar, Son Servera i Artà. Sembla que les consignes repressives foren ordenades pel coronel Emilio Ramos Unamuno. La modalitat de repressió més destacada que es va aplicar en aquests moments foren els segrests –un grup de repressors anaven a cercar les persones que formaven part de les llistes de desafectes que havien elaborat les noves autoritats sublevades. Seguidament, se'ls emportaven dels seus domicilis i per ser empresonades a dipòsits municipals, quarters de Falange i altres dependències. De nit, els treien i els transportaves vora un cementiri, camí, carretera, etc. allà les col·locaven davant una paret i, ràpidament, eren afusellades. A vegades, el segrest podia acabar amb un passeig. En aquest cas, quan arribaven al lloc d'execució, els executors feien caminar la víctima unes metres i després li disparaven per l'esquena fins a la mort. Quasi sempre deixaven els cadàvers uns dies. La intenció era mostrar la força de les autoritats. Eren morts exemplars.

Com heu pogut veure a través de la nostra investigació, les conseqüències de les accions repressives i de guerra entre el 15 d'agost i el 4 de setembre de 1936 foren nefastes. Durant aquest curt període de temps entre 1.700 i 1.800 persones varen perdre la vida, més de mil de les quals estan relacionades amb la repressió. Moltes vegades, la historiografia recent ha fet responsables de la terrible barbàrie al cap de Falange de Manacor, el capità Jaume Jaume i el feixista italià, Arconovaldo Bonacorsi, més conegut amb el nom de *Conde Rossi* que comandava els *Dragones de la Muerte*. És una teoria que desmentim, atès que quan arribà el feixista italià –el 26 d'agost– ja s'havien comès nombrosos assassinats i s'havien empresonat centenars de persones, fet que corrobora la nostra hipòtesi que defensa el paper director dels comandaments militars en

la repressió. De totes maneres i en fets puntuals no podem obviar el paper de Rossi, que s'encarregà d'instruir els falangistes mallorquins en els mètodes expeditius que van afavorir la repressió sistemàtica i planificada. Al marge de les terribles xifres esmentades, no podem oblidar les més de 200 persones que foren assassinades a altres indrets de Mallorca durant les tres setmanes de guerra.

Després de la derrota republicana, tot ens fa pensar que hi ha un canvi en les actituds repressives per part dels responsables de l'aparell repressiu. Tot indica que en aquests moments l'eliminació volgué ser més discreta, fins i tot hi hagué un desig d'amagar-la. És en aquests moments quan les execucions es desplacen a altres indrets, molt especialment a Porreres. Els testimonis orals i alguna documentació dispersa ens confirma que la paret posterior de l'oratori de La Santa Creu –vora el cementeri municipal de la localitat– es va convertir en un indret on es realitzaren execucions massives que s'iniciaren a partir de finals del mes d'agost de 1936. La recent exhumació d'una fossa del cementeri de Porreres també certifica que la repressió en aquest indret fou molt destacada. En aquest cas, part dels afusellaments i/o execucions guarden una relació directa amb les famoses tretes de les presons de Palma. Aquesta modalitat repressiva consistia en posar falsament en llibertat alguns presos que durant setmanes havien estat tancats a les presons de Palma. Seguidament i de nit, eren traslladats fora de la capital. El trajecte acabava vora el cementeri municipal de Porreres o de Manacor, on eren executats o afusellats. Tot seguit, i sense realitzar cap tipus d'identificació, els cossos de les víctimes eren tirats dins fosses comunes. La intenció era seguir complint el pla d'eliminació dissenyat abans de la revolta i, al mateix temps, amagar la repressió i amb això demostrar que l'eliminació de persones havia acabat o, almenys, minvat. També cercaven un altre objectiu: provocar una autèntica desorientació entre els parents que cercaven el desaparegut. Els autèntics responsables d'aquesta eliminació, amb les quals moriren entre 130 i 140 persones foren el nou governador civil, Mateu Torres Bestard, i el cap superior de Policia de les Balears, Francisco Barrado Zorilla. A banda de les persones que moriren a Porreres entre el mes d'agost de 1936 i el març de 1937, es registraren més de 170 víctimes a Palma i altres municipis de la Part Forana.

A finals de 1936, la repressió s'institucionalitzà a través de la creació dels tribunals franquistes que jutjaren i condemnaren centenars de persones. Això no obstant, podem afirmar que les execucions extrajudicials no varen desaparèixer fins el 1937. Això sí, minvaren d'una manera molt considerable. Al llarg de la guerra i els anys posteriors es dictaren entorn a 300 penes de mort, de les quals s'executaren més de 180 penes capitals. La major part dels afusellaments es donaren entre l'octubre de 1936 i l'abril de 1939. Ara bé, les execucions continuaren fins l'any 1943, fet que demostra la destacada eliminació que es va dur a terme a Mallorca i la forta implicació dels seus dirigents i executors. Un fet a destacar és que a diferència d'altres províncies, a l'Illa cap militar fou afusellat extrajudicialment. En aquest sentit, els militars considerats no addictes foren jutjats i sentenciats a penes de presó i a mort. La major part d'ells foren acusats de la mort d'oficials i soldats rebels, o bé, per oposar-se a la rebel·lió militar. Aquesta

circumstància es va fer servir per evitar, en el futur, possibles intents de resistència i, al mateix temps, eliminar militats desafectes.

Feta aquesta aportació pensam seria molt apropiat la realització d'una investigació i anàlisi de tota la documentació dels procediments judicials sumaríssims dipositats en format digital a l'Arxiu del Tribunal del Togat Militar núm. 33 de les Balears. Pensam és una feina cabdal i prioritària en la qual s'haurien de comprometre la màxima institució acadèmica, la Universitat de les Illes Balears (UIB) juntament amb el Govern Balear o Consell de Mallorca. Finalitzada la recerca, els seus resultats es posarien a l'abast dels investigadors, professorat, estudiants, familiars dels encausats pel règim franquista i de tot el públic en general que ho desitgi consultar.¹²⁸⁴ Si no es dona aquesta passa, aleshores tornarem estar com estàvem al principi, amb una informació fonamental a l'abast de molt poca gent, quasi amagada i, això, no ho podem permetre.

A partir de les dades exposades –que estan ampliades dins l'estudi– podem afirmar que les conseqüències de la repressió foren molt importants. Un total de 2.328 persones foren assassinades, de les quals quasi la meitat resten sense identificar. L'aprovació el 2016 de la Llei de fosses de les Illes Balears i la recent exhumació d'una de les fosses localitzades al cementeri municipal de Porreres podria fer modificar les xifres de la repressió, fet que demostra –com hem plantejat– la necessitat d'estudiar la repressió de la Guerra Civil d'una manera interdisciplinària. Després d'haver presentat aquesta xifra total, és important analitzar i comparar –com hem fet en el treball– el balanç quantitatiu de la repressió que va afectar Mallorca amb relació a altres províncies de l'Estat espanyol. Arribat a aquest punt podem afirmar que l'illa de Mallorca esdevingué una de les zones més castigades dels Països Catalans i de l'Estat espanyol. Les xifres indiquen que la repressió que es va aplicar a Mallorca va superar les províncies d'Almeria, Osca, Terol, Las Palma i Tenerife –a les Illes Canàries–, Albacete, Conca, Ciudad Real, Burgos, Salamanca, Zamora, Girona, Lleida, Tarragona, Càceres, Guipúscoa, Castelló, Alacant i Cantabria, que comptaven amb una població semblant a Mallorca. Pel que fa a la repressió mallorquina, en quant a nombre i a percentatge de víctimes, és únicament superada per les províncies de Huelva, Navarra i Valladolid. Un darrer apunt que confirma l'abast de la repressió a Mallorca és que, fins i tot, superaria el cas de Catalunya, atès que Mallorca tenia una població nou vegades més baixa.

Recollint tot el que s'ha dit fins ara, podem afirmar que les diferents modalitats repressives –segrests, tretes, afusellaments, suïcidis, llançaments de persones a pous,

¹²⁸⁴ A tall d'exemple anomenam els estudis ARES BOTANA, Óscar; VIÁN DEL POZO, María José; CALLEJA, Rosa María i MARTÍNEZ, Rebeca. «La represión franquista “legal”. Los expedientes judiciales del archivo del Tribunal Militar IV (Ferrol-A Coruña)». Cuartas Jornadas Archivo y Memoria. La memoria de los conflictos: legados documentales para la Historia. Archivo Histórico Ferroviario de la Fundación de los Ferrocarriles españoles-Grupo de Investigaciones Antropológicas sobre Patrimonio y Culturas populares del Consejo Superior de Investigaciones Científicas (CSIC). TARRADELLAS PRATS, Enric (Cord.): *La sèrie documental dels Procediments Judicials Militars (Sumaríssims) 1939-1980 de l'Arxiu del Tribunal Militar Tercer de Barcelona*. Generalitat de Catalunya, Departament de Cultura, 2015.

morts a hospitals i presons, etc.– s’aplicaren amb una virulència desmesurada i sense límits. Una violència repressiva que tampoc va oblidar l’element femení. Al llarg de la guerra i la immediata postguerra un total de 29 dones moriren víctimes de la repressió. Un xifra que no és comparable als centenars d’homes que foren executats i/o afusellats. Ara bé, les repercussions personals, íntimes, privades, que patiren les dones assassinades i/o empresonades i les seves famílies foren molt més fortes que les que aplicaren contra els homes. Els assassinats documentats de Pilar Sánchez Llabrés, Joana Vaño Morales i Gabriela Grimalt Sitjar són bons exemples del que hem exposat i fins on la misèria de les persones pot arribar. A banda de la seva eliminació, la dona republicana, d’esquerres, comunista fou doblement víctima, atès que fou presentada abans de morir com un mal exemple per a la societat. En aquest sentit, les cinc sanitàries de l’expedició de Bayo, abans de ser assassinades, foren acusades de prostituir-se. Matilde Landa Vaz abans de suïcidar-se fou presentada com anticatòlica, entre d’altres casos. El caràcter indiscriminat amb què la repressió va adquirir un dramatisme molt important el trobam quan observam que les dones dels no afectes tampoc es varen lliurar de sofrir nombrosos càstigs, com la vexació física i psicològica, purgues d’oli de ricí, assetjaments sexuals, prohibicions de manifestar el seu dol, fins i tot moltes d’elles ingressaren a presons. El fet més destacat és el cas de les preses denominades *rehén*. És a dir, quan les autoritats no trobaven el seu familiar acusat d’esquerranisme pressionaven i tancaven els membres de les seves famílies, molt especialment les esposes, fins el precís moment de la detenció del seu descendent. En definitiva, les dones no addictes foren maltractades, humiliades, empresonades, assassinades. Malgrat tot, la seva resistència a la furibunda repressió i a tot el que representava fou exemplar. Ho podem afirmar després de conèixer cadascuna de les seves biografies que hem investigat i presentat.

Les noves autoritats rebels tampoc tingueren compassió amb els militars que oposaren resistència al cop d’estat i, com hem vist, la major part d’ells foren afusellats després de dictar-se diferents penes de mort. Tampoc pogueren esquivar la justícia franquista, els cap militars considerats no addictes que foren jutjats per la famosa *causa del mando*. Ens referim al coronel Aurelio Díaz de Freijó i el seu Estat Major. Aquests militars foren acusats bàsicament per la seva actitud davant el desembarcament de Bayo i per desconfiança i poca implicació en la insurrecció. Els tribunals franquistes també actuaren contra persones afins i emblemàtiques del nou règim, tot i que a vegades, fossin membres de famílies feixistes destacades. També hem pogut constatar que les noves autoritats judicials varen perseguir la repressió homòfoba, malauradament, un fet que encara avui en dia es persegueix en alguns països del continent europeu. Encara que no és un objectiu de la investigació, hem constatat que els homosexuals, homes i dones, també foren perseguits per la repressió franquista. Tot i que a hores d’ara és un fet molt poc estudiat, sabem que aquest tipus de repressió estava legislada. En els procediments judicials militars trobam rastres, fitxes i detencions de persones que foren acusades per tenir *desviaciones sexuales*. Un cas relacionat amb aquest qüestió i que es va donar durant la Guerra és el de Pilar Solanas Cazaña, una de les dones amb la carrera més rutilant de Falange que fou processada per un pressupte suborn, tot i que hi pogueren

existir altres motius. És curiós que la justícia franquista iniciàs passes contra una dona amb uns antecedents reconeguts lligats a la dreta política i a Falange que van reconèixer, fins i tot, les persones que la jutjaren i al mateix temps, es fes cas els seus acusadors que eren elements contraris al règim. Pot ser, un afer amorós amb personatges destacats del règim va condemnar la destacada dirigent feixista o bé, la seva condició sexual, sembla que era lesbiana. Són algunes hipòtesis que explicarien molts enigmes de l'acusació de Pilar Solans, que fou condemnada a un càstig exemplar per enterbolir el nou règim. La justícia franquista també es va encarregar d'eliminar les elits econòmiques de tendència progressista i d'esquerres. Fins i tot, assassinaren i/o empresonaren famílies senceres com fou els cas de les nissagues Sureda Colom de Consell; Picornell Femenias de Palma; Lliteras Cardell de Lluçmajor; Nicolau Sorell de Porreres i Valls Brindis, Pascual Gelabert i Pérez Ferrari de Manacor, entre d'altres.

Finalment, la investigació tampoc no ha deixat de banda el paper dels botxins de la repressió. A dia d'avui, és molt difícil i complicat referir-se a les persones que foren directament responsables de les morts de centenars de persones. Encara més, si es tracta de fer públic els seus noms. Hem escoltat en moltes ocasions que alguns inductors i executors de la duríssima repressió lamentaren el fet d'haver comès molts excessos. A hores d'ara no podem corroborar aquestes paraules; ans el contrari, pensam que en cap moment mostraren cap tipus de penediment fins el moment del seu traspàs. Existeixen testimonis que expliquen aquesta situació. No obstant això, la memòria dels col·laboradors amb la repressió de la Guerra Civil a Mallorca s'ha difuminat amb el pas del temps, sense que la justícia hagi intervingut. Així doncs, tenint en compte la dificultat per documentar aquesta circumstància, pensam que hem pogut deixar constància escrita i testimonial dels assassinats que es varen realitzar emprant diferents sistemes repressius com els segrests, les tretes, els afusellaments, passant també per la pràctica de cremar viva la gent, els suïcidis, el llançament de persones a pous i penya-segats que han permès avalar la planificació sistemàtica d'eliminar i, al mateix temps, poder assegurar que entre els militars i totes aquelles persones que van secundar la insurrecció perpetrada el mes de juliol de 1936, ningú s'oposà o quasi ningú qüestionà la ferotge repressió pública contra la població presumiblement republicana.

L'Exèrcit i el bloc oligàrquic conservador, pretenien amb l'aixecament i la repressió aniquilar els partits i sindicats representants de la classe obrera i el sistema democràtic de la República. L'eliminació fou planificada, controlada, expeditiva i desmesurada. A més, s'allargà fins els anys immediats de la Postguerra. Per tant, les seves conseqüències varen ser molt importants.

A partir d'aquest fet es pot entendre perfectament que les primeres víctimes de l'aparell repressiu foren els dirigents dels sindicats i de les seccions locals dels partits que integraven el Front Popular o coalició d'esquerres, molts dels quals ocupaven llocs a l'administració municipal i provincial. També la repressió va afectar les persones que durant la República expressaren lliurament les seves idees, ja sigui a manifestacions,

concentracions, actes propagandístics, etc. Igualment, va afectar persones que el seu delicte era ser familiar d'alguna de les gents considerades no afectes.

La neteja política no sols es va dur a terme contra afiliats i simpatitzants de partits polítics d'esquerra, dirigents progressistes, sinó també contra alguns membres de les classes benestants i la població femenina. Ni la pobresa o la riquesa, ni el sexe o l'edat varen servir per frenar les ànsies dels executors. Les dones foren víctimes de la barbàrie repressiva, algunes de les quals foren assassinades juntament als seus marits, companys, pares, mares i germans.

Els empleats municipals i funcionariat foren també un grup afectat pel sistema eliminadori feixista. Inicialment, el personal de l'administració: funcionaris dels Ajuntaments, de la Diputació, estament judicial, eren considerats no afectes, atès que formaven part del cos de gestió de l'administració republicana. Contra ells es va iniciar una depuració exhaustiva. Molts foren separats dels seus càrrecs administratius. Els més desafortunats foren afusellats. Indubtablement, no es podia iniciar la reconstrucció nacional i aixecar els pilars del nou estat sense haver realitzat una depuració dels organismes oficials i la captació d'un funcionariat lleial als principis del *Movimiento Salvador* d'Espanya.

Una persecució semblant la patiren el cos de professors i mestres, col·lectiu sobre el qual es va desfermar una ràpida purga i una eficaç tasca repressora. El balanç definitiu repressor també fou molt important. La tasca de sanejament del cos de docents va afavorir les persones afectes al nou règim –afiliats a Falange, mutilats, familiars de màrtirs, militars– que aconseguirien amb poc esforç les places que varen perdre els docents no afectes. Aquesta repressió es va arrodonir amb la neteja dels continguts educatius i de les biblioteques per tal d'adaptar-les als nous principis: importància de l'ensenyança catòlica per tal de formar els més joves i el foment d'una disciplina militarista que preservava la societat de la insubordinació. En definitiva, una ensenyament que es dividiria en una educació religiosa, patriòtica, cívica i física. El manteniment del nou estat exigia, a més d'una violència física, formes més pacífiques, com la propaganda i l'alliçament de les ments de la joventut.

Encara que la Guerra Civil va acabar oficialment l'1 d'abril de 1939, l'aparell repressiu del nou estat franquista va continuar molt actiu fins a mitjan dècada de 1940. És una bona prova d'això, l'aplicació de la Llei de Responsabilitats Polítiques –promulgada el 9 de febrer de 1939–, amb l'objectiu de castigar les institucions, els partits polítics i totes les persones majors de 14 anys que havien format part de les entitats que havien donat suport a la República o que no havien manifestat certa oposició a la insurrecció del 17 de juliol de 1936. A Mallorca, el Tribunal de Responsabilitats Polítiques, presidit per Eduardo García Serena, es va constituir el 20 de juliol de 1939 i es va encarregar d'obrir expedients contra persones considerades enemigues del règim militar. En els anys següents, el Tribunal va dictar diferents resolucions repressives.

Uns anys després, el maig de 1943, el general Franco i el seu ministre de Justícia, Eduardo Aunós Pérez, van signar el decret de creació del Servei de Llibertat Vigilada. A l'exposició del Decret s'especificava que tenia com a objectiu

«que las disposiciones generosas del Gobierno Nacional, encaminadas a liquidar, con sentido a un tiempo cristiano y patriótico, las consecuencias trágicas de la subversión marxista, han colocado, como obligado corolario de las mismas, a un gran número de personas, en la situación jurídica de libertad vigilada condicional. Al objeto de proporcionarlas tutela y amparo, a la vez que se mantiene una eficaz fiscalización de sus actividades para encauzarlas por seguros derroteros hacia el bien y el provecho patrio sin dejar de conocer aquellos casos que, por no producirse la rectificación anhelada, pudiese decidir el Gobierno a adoptar sobre ellos medidas estimadas más convenientes al interés público».

Les Junes Locals s'encarregaven d'analitzar la conducta i les activitats de les persones que foren integrades dins les llistes de vigilades.

Per finalitzar, hem de dir que els militars rebels que organitzaren la conspiració i les forces civils i paramilitars d'extrema dreta que els donaren suport repudiaven i culpabilitzaren la democràcia republicana de tots els mals de l'Estat. Per això engegaren una repressió amb l'objectiu de derrotar i eliminar d'una manera exemplar les persones que conformaven la ideologia republicana d'esquerra. No tenim dubtes que aquesta eliminació va suposar un sotrac traumàtic del qual algunes famílies mai no s'han pogut recuperar. Una vegada va finalitzar la llarga Dictadura franquista, semblava que s'obriria un camí cap a la recuperació dels anys de la guerra, però no fou així. Durant la Transició Democràtica es van seguir ocultant les proves de la repressió. En certa manera pensam que hi havia una certa voluntat de no parlar en excés sobre el tema. Podem parlar d'un passat ocult, d'un passat incòmode, d'un mantell de silenci. Aquesta situació ha canviat al llarg de les darreres dècades gràcies el treball seriós, rigorós i compromès d'historiadors i investigadors que han posat a l'abast dels governs, institucions locals i autonòmiques i associacions memorialistes els seus treballs d'investigació. Tampoc podem deixar de banda el compromís dels centres universitaris i del seu professorat; així com també de la importantíssima aportació dels testimonis dels familiars de les víctimes de la repressió.

Voldria aprofitar les darreres paraules de la investigació per fer un aclariment que crec necessari: els fills i els néts no són responsables de les actuacions dels pares i dels padrins, com tampoc els pobles no ho han de ser de l'actuació de les generacions predecessores, especialment si no se'n consideren hereus, sinó més bé tot el contrari. Ho diem perquè el nom de Mallorca va agafar una especial connotació negativa durant la Guerra Civil, atès que fou un territori on els militars, civils i paramilitars repressors, fins i tot els membres de l'Església s'esbravaren. Durant molts anys, són moltes les persones que varen dur amb orgull ben alt que s'haguessin afusellats centenars de persones a molts espais de la repressió. Afortunadament i gràcies a l'empenta de molta gent compromesa, el poble de Mallorca ha fet i fa passes pel reconeixement de les víctimes

de la Guerra Civil i per la recuperació dels valors democràtics de l'etapa republicana. El nostre desig és seguir fent camí.

LLISTAT APÈNDIX DOCUMENTAL

Apèndix 1: Informe del rector de Campos, Pere Antoni Matheu sobre l'intent d'incendiar l'Església Parroquial de Campos.

Apèndix 2: Anvers de l'escrit redactat pel rector d'Esporles, Mateu Tugores, en què fa constar el nom de les persones que participaren en un acte de l'esbucament de sa Capelleta. totes aquestes persones patiren fortes represàlies.

Apèndix 3: Carta de Jaume Matheu Siquier enviada des de la Presó de can Mir al·ludint a les tretes de presó (octubre de 1936).

Apèndix 4: Full amb els noms de les persones executades al cementeri de Palma, Castell de Bellver i Fort d'Illetes (setembre 1937 i febrer 1937).

Apèndix 5: Full del testimoni escrit d'Antoni Blanch (fill d'Andreu Blanch Bauçà afusellat a Palma el 30 d'octubre de 1936).

Apèndix 6: Manuscrit de Miquel Gelabert que anomena els assassins de Jaume Gual Mas, Miquel Salom Ribot i Joan Gual Genovart.

Apèndix 7: Full del testimoni escrit de Margalida Frau Munar que parla de la repressió a S'Arenal i Porreres (1936).

Apèndix 8: Imatges de milicians presos a l'Escola Graduada de Manacor. unes hores més tard, foren afusellats (5 de setembre de 1936).

Apèndix 9: Milicians republicans detinguts i presentats com a "lladres" amb botí, a sa Bassa de Manacor (foto original procedent d'Itàlia).

Apèndix 10: Anotacions afegides pels repressors que foren incloses a la relació d'entitats i persones d'Artà elaborada el 15 d'octubre de 1936 a petició de les autoritats provincials i publicades al Butlletí Oficial de la Província de les Balears de dia 3 de novembre de 1936.

Apèndix 11: Ordre d'una falsa posada en llibertat amb resultat de mort de la presó Estaciones, més coneguda com Can Mir.

Apèndix 12: Ordre de trasllat de persones que foren afusellades al cementeri de Porreres el mes d'octubre de 1937.

Apèndix 13: Ordre que parla del trasllat de persones que foren afusellades al cementeri de Porreres el mes d'abril de 1938.

Apèndix 14: Imatge d'un afusellament realitzat al Fortí d'Illetes (Calvià) l'any (1937).

Apèndix 15: Certificat de defunció d'Agustí Salleras Picornell (Registre d'entrada de cadàvers del cementeri municipal de Palma, núm. 1096).

Apèndix 16: Formulari de informació sobre persones desaparegudes durant la Guerra Civil.

Apèndix 17: Formulari treball de vigilància de les milícies ciutadanes a la presó de dones de Can Sales de Palma.

Apèndix 18: «Sobre la represión franquista en Mallorca. Informe de un evadida, 1936».

Apèndix 19: «La lista del terror de la Guerra Civil». Diario de Mallorca (edició de dia 28 de juliol de 2016).

Apèndix 20: Imatge de l'exhumació de la fossa del cementeri municipal de Sant Joan abans d'extreure les restes de Jaume Gual, Miquel Salom i Joan Gual, juny de 2014(Fotografia gentilesa de Simó Tortella Sbert).

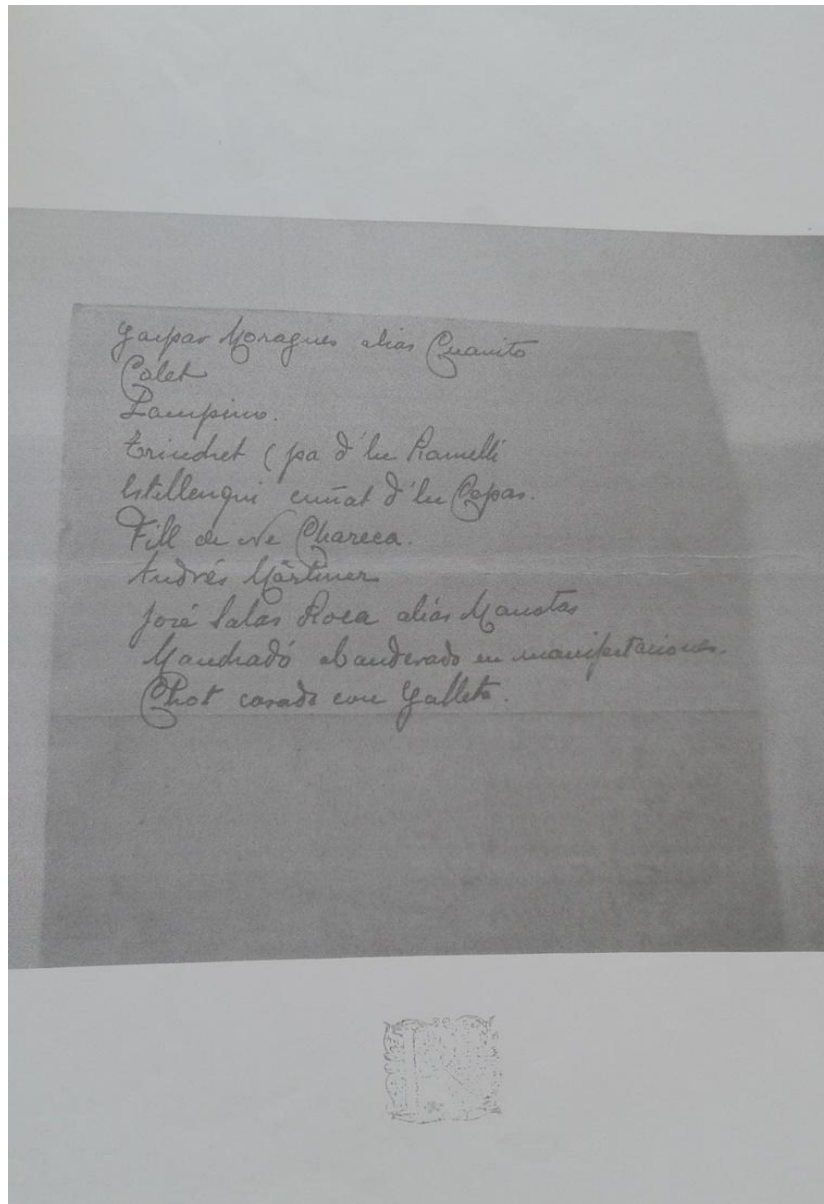
Apèndix 21: Imatge de l'exhumació de la fossa del cementeri municipal de Porreres, novembre de 2017. (Fotografia gentilesa de Simó Tortella Sbert).

Incendio de la Iglesia Parroquial de Campos del Puerto.

Durante la noche del 23 al 24 de febrero de 1926, con la complicidad del Comandante - anarquista - de la Guardia Municipal que, por indicación de la Alcaldía (según confesó en el último proceso) le hizo retirar de aquellos alrededores, unos incendiarios, después de lograr penetrar en la Iglesia, rociar con gasolina el Altar Mayor - el único que ardió con una Virgen dolorosa - , los bancos del Requinto - asiento y el púlpito y, con profusión de combustible, las Capillas de la Purísima y de los Sagrados Corazones, para prender fuego por tres costados y por el centro a todo el interior de la nave.

Los autores del sacrilegio atentado no fueron descubiertos, pero a las seis y media de la madrugada, a presencia de la multitud allí reunida, penetró en la iglesia con aire provocador el cabecilla anarquista y feruiente de Alcaldé Miguel Ufoll cubierto - él que estilaba siempre ir descubierta - con una gorra pe -

APÈNDIX 2: ANVERS DE L'ESCRIT REDACTAT PEL RECTOR D'ESPORLES, MATEU TUGORES,
EN QUÈ FA CONSTAR EL NOM DE LES PERSONES QUE PARTICIPAREN EN UN ACTE DE
L'ESBUCAMENT DE SA CAPELLETA. TOTES AQUESTES PERSONES PATIREN FORTES
REPRESÀLIES

APÈNDIX 3: CARTA DE JAUME MATHEU SIQUIER ENVIADA DES DE LA PRESÓ DE CAN MIR
AL·LUDINT A LES TRETES DE PRESÓ (OCTUBRE DE 1936)

Querida esposa Coloma: Yo no creo que te
llamen a declarar, puesto que yo no tengo causa
ni Lorenzo tampoco. Eso que decían por la
calle que de aquí o de la Inspección saca-
ban los presos y los mataban es todo mentira;
de aquí, ni de ninguna cárcel, no se
ha sacado nunca a nadie para matarlo.
Cuando sacan alguno, es la guardia civil
que viene a buscarles para ir a prestar declara-
ción y luego lo traen de vuelta, después
de haber declarado, pero solamente son a
los que están procesados que sacan a
declarar o sea a los que tienen causa.
Estén tranquilos que yo y Lorenzo
somos presos Gubernativos, que quiere decir
sin causa, y si Lorenzo tuviere causa
no podría salir de pelador, porque
solo pueden salir los como Lorenzo y yo,
si tienen influencia con alguna persona
que lo pida, y los que tienen causa por
influencia que tengan no salen de pelador.
Recibe el inmenso cariño de tus esposos
que te quiere hasta la muerte. Besos a los dos
Jaume.

Recuerdos para Fido, mis y Lorenzo

Recibir un pedazo de queso.

APÈNDIX 4: FULL AMB ELS NOMS DE LES PERSONES EXECUTADES AL CEMENTERI DE PALMA, CASTELL DE BELLVER I FORT D'ILLETES (SETEMBRE 1937 I FEBRER 1937)

Bonedes bolis - 1937

Dia	Mes	Hore	Noms	Lugar de E
1	Septembre	1936	Fio Puente Carlero	Cementerio
2			José Moreno Ballester	"
3			✓ Corcuza Rivas Bermejo	"
4			José Puomell Pared	Bellver
5			Juan Vidal Jurada	
6			Andrés Mutau Mutar	
7			Bartolomé Venger Fons	Cementerio
8			Miguel Olivellas Siquier	
9			Leónso Ulomar Siquier	
10			Damian Capó Capó	
11			✓ Francisco Grande Pottou	"
12			Juan Palluer Castell	"
13			Antonio Amargual Moray	
14			Juan Amargual Moray	
15			✓ Carlos Soto Romero	Bellver
16			José Gil Romero	S. Carlos
17			✓ Pedro Puenteort Julia	Cementerio
18			Martin Vicens Vilanova	
19			Julian Andrés Hernández	Fuente Illetas
20			✓ Juan Pérez Febres	
21			Joaquín Vera Bello	
22			Rafael Aviño Mané	
23			✓ Presencio Eugenio Carmona	
24			Gabriel Obrador Obrador	Fuente Illetas
25			Antonio Juan Angulo	
26			Juan Fons Comita	
27			Juan Gabaldón Parés	Cementerio
28			José M ^{te} Olmos	
29			Miguel Guinchar Palmer	Fuente Illetas
30	Febrero		Emilio Darder Cairas	Cementerio
31			Antonio José Ventayol	

APÈNDIX 5: FULL DEL TESTIMONI ESCRIT D'ANTONI BLANCH (FILL D'ANDREU BLANCH
BAUÇÀ AFUSELLAT A PALMA EL 30 D'OCTUBRE DE 1936)

Testimoni escrit d'Antoni Blanch
— Andreu Blanch Bauçà —

El cura que se llevo a mi
padre, se llamaba Rafael
Juan ^(era de Porreres)
eran amigos desde niños,
el coche que se fueron iba
conducido por un faldonista
y el cura iba vestido de
gris con un traje que
le estaba muy ajustado y
fue el que daba ordenes
al chofer, mi padre me
llevo al taller de son Fortera
y le dijo a un hombre
que vino a casa,
cuando mi padre entro en
el coche yo meti la cabeza
dentro del coche para ver
quienes eran estos hombres
que se iba mi papá,
al mirarle la cara dió una
vuelta a la cabeza muy
rapida porque yo le conocia
habia venido blanco de nuestra casa

APÈNDIX 6: MANUSCRIT DE MIQUEL GELABERT QUE ANOMENA ELS ASSASSINS DE JAUME
GUAL MAS, MIQUEL SALOM RIBOT I JOAN GUAL GENOVART

Los que asesinaron a Miquel Mico y
a Juan Puro y Jaime Gual,
jefe de la Cuadrilla fue Lorenzo -
+ Libro, y conductor del Camión fue
+ Rafael Cag, que llevaba la lista de los
que habían de matar. Los matones son -
Bartolome de San Mas de San Puig
Jose Tardell que vive a San Puig
Francisco Ginart Militar Cuñado de Linares
Antonio de Buñala de Ferragana
+ Antonio Riutort Sanquane
Esteban Burgas Jurebro
+ Bernarolo Guimet, hermano de Guilla
Jaime Mas Linares del Arrabal
Antonio Mas Loeias, solo vive en Linares
+ Juan Vicar Gelabert a Burguet.
+ Gabriel Simrol el hombre que vivia en
la Plaza. Juan Mirto que vivia en Cal
masen

APÈNDIX 7: FULL DEL TESTIMONI ESCRIT DE MARGALIDA FRAU MUNAR QUE PARLA DE LA
REPRESSIÓ A S'ARENAL I PORRERES (1936)

Queridos hijos; Quiero dejaros un poco de nuestra historia aunque sea triste quiero que sepais lo mucho que sufrimos los dos.

Era el año 36 nosotros viviamos en San Francisco y formaban parte de la familia los hermanos de tu padre y los de tu madre y el resto de los chicos se fueron a estudiar al servicio militar y nosotros como de casa nos fuimos en una casa cerca de la frontera al campo y por eso era un poco muy bonito trabajar como muchacho porque queriamos como para ir a trabajar en aquel tiempo los chicos nos daban un vale y cuando te fuimos a trabajar a cobrar los te-

APÈNDIX 8: IMATGES DE MILICIANES PRESOS A L'ESCOLA GRADUADA DE MANACOR. UNES HORES MÉS TARD, FOREN AFUSELLATS (5 DE SETEMBRE DE 1936)

APÈNDIX 9: MILICIANES REPUBLICANS DETINGUTS I PRESENTATS COM A "LLADRES" AMB BOTÍ, A SA BASSA DE MANACOR (FOTO ORIGINAL PROCEDENT D'ITÀLIA)

APÈNDIX 10: ANOTACIONES AFEGIDES PELS REPRESSORS QUE FOREN INCLOSES A LA RELACIÓ D'ENTITATS I PERSONES D'ARTÀ ELABORADA EL 15 D'OCTUBRE DE 1936 A PETICIÓ DE LES AUTORITATS PROVINCIALS I PUBLICADES AL BUTLLETÍ OFICIAL DE LA PROVÍNCIA DE LES BALEARS DE DIA 3 DE NOVEMBRE DE 1936

Esquerra Republicana los que formaban la junta
Pte Juan Escanellas Mall *defunto por... su muerte*
V1 Francisco Bonnin Pico *determinado se puso en libertad no llegamos*
Srio Andres Forteza *Forteza detenido y puesto en libertad.*
V1 Juan Xanena Gill *determinado y puesto en libertad.*
Tesoro Juan Flaquer Esteva *en libertad no habiendose detenido (y lo merecia)*
V1 Juan Escanellas Alsamora *determinado y puesto en libertad.*
V2 Juan Matemales Calafat *no ha sido detenido y habra de estarlo*
V3 Juan Escanellas Servera *determinado y puesto*
V4 Jaime LLiteras Torres
Accesores Armando Graullera *determinado*
 Francisco Xxx Cano Cantallops *determinado y puesto en libertad.*
 Tomas Cano Cantallops *determinado y puesto en libertad.*

Aliansa Obrera
Pte Lorenzo Garau Sureña *determinado y que sea por muchos tiempos*
V Miguel Vicens Roca *fugado detenido y puesto en libertad*
Srio Mateo Sancho Gaya *fugado*
V1 Jose Bernat Ginart *determinado y puesto en libertad*
Te Jaime Mestre Cartó *fugado*
V1 Antonap Ginart Llabres *fugado*
V2 Jeronimo Juan Serra *determinado y puesto en libertad.*

Agrupacion Socialista
Pte Antonio Ginart Llabres *fugado*
V- Vicente Miguel Piris *determinado, en libertad, y no llego*
Secretario Interior
 Gillerno Esteva *determinado y puesto en libertad.*
Secretario Exterior
 Antonio Masanet *fugado*
Besorero Ramon Ginart *determinado y puesto en libertad.*
Contador Lorenzo Muntaner Riera *determinado puesto en libertad si llegara en*
V1 Sebastian Mascaro *no ha sido determinado nunca*
V2 XXXX Geronimo Juan *determinado y puesto en libertad.*

APÈNDIX 11: ORDRE D'UNA FALSA POSADA EN LLIBERTAT AMB RESULTAT DE MORT DE LA
PRESÓ ESTACIONES, MÉS CONEGUDA COM CAN MIR

- 30
280. Delegado Pedro Pichillo - Revisando instancias de Macis Arnaiz para que
informe sobre detención del suceso de la escuadrilla
281. G. Civil } Orden de no interrumpir viaje de D. Víctor Aliró abedico
282. Vigilancia }
283. Seguridad } Alcaide
284. G. Civil }
285. Vigilancia } Orden detención de y otros del General de Artillería Araya
286. Seguridad }
287. Miguel Vicent Seguí - Autorizando a registrar el frau en Bayona
288. Alcaide Bayona - Ordenando no ponga obstáculos a los ciudadanos para que
en su industria
289. id San Lorenzo - Revisando instancias de D. Juan Barbacoa Dupuy
para que informe número de habitantes de San Lorenzo
290. Comandante Militar División - Autorizando informes de D. Pedro Alcaide
291. id G. Civil id } José González y Esteban Barquero
292. Jefe G. Civil Palma - Escrito escrito de celo de Brecha Naval denunciando
robo
303. Director Prisión Estaciones - Orden poner en libertad a Juan Cunill Ave-
lla, Antonio Ferrer Juan Fouas, Guillermo Fraje Moragues, Ma-
riano Galiana Galiana, José Galmés Ribot, Vicente García
Vallejo, Guillermo Gari Several, Melchor Hernández Moll,
Rufino Langa Martínez, Juan Lasa Campouas, José Llado
Poveda, Cosme Llobera Gallicer y Gaspar Maciá Ventayol
304. Director Prisión Provincial - Orden poner en libertad a Juan

APÈNDIX 12: ORDRE DE TRASLLAT DE PERSONES QUE FOREN AFUSELLADES AL CEMENTERI
DE PORRERES EL MES D'OCTUBRE DE 1937

MILICIA DE FALANGE
ESPAÑOLA TRADICIONALISTA
Y DE LAS J. O. N. S.
JEFATURA PROVINCIAL DE BALEARES

Negociado Sumarísimo de Guerra.
Número Doce.

Palma 20 de Octubre de 1937.

PROCEDA INMEDIATAMENTE AL CUMPLIMIENTO
DE LA SENTENCIA CAPITAL, DE LOS DETENIDOS:
PEDRO RAMONELL (alias CORRÓ), JUAN LLITERAS
Y RAFAEL AMENGUAL, TRAS SU CONDUCCION AL
CEMENTERIO DE PORRERAS.

ORDENA:

Camarada Jefe de Centuria.

Barqués

SALUDO A FRANCO
¡ARRIBA ESPAÑA!

Es reproducción de copia.

APÈNDIX 13: ORDRE QUE PARLA DEL TRASLLAT DE PERSONES QUE FOREN AFUSELLADES
AL CEMENTERI DE PORRERES EL MES D'ABRIL DE 1938

MILICIA DE FALANGE
ESPAÑOLA TRADICIONALISTA
Y DE LAS J. O. N. S.
JEFATURA PROVINCIAL DE BALEARES

Negociado Convictos de ayuda a la rebelion.
Número Doce.

Palma 10 de Abril de 1938.

II Año Triunfal.

PROCEDA INMEDIATAMENTE A RETIRAR
DEL SERVICIO A LOS CAMARADAS CAMACHO, AMENGUAL,
FORTUNY Y DARDER QUE PARTICIPARON EN LA
CONDUCCION DE SOSPECHOSOS, EL JUEVES PASADO,
AL CEMENTERIO DE PORRERAS.

ASI COMO A RETENER SU ARMAMENTO
REGLAMENTARIO HASTA NUEVA ORDEN.

ORDENA,

Camarada Jefe de Centuria....

SALUDO A FRANCO
¡ARRIBA ESPAÑA!

Es reproduccion de copia.

APÈNDIX 14: IMATGE D'UN AFUSELLAMENT REALITZAT AL FORTÍ D'ILLETES (CALVIÀ)
L'ANY (1937)

APÈNDIX 15: CERTIFICAT DE DEFUNCIÓ D'AGUSTÍ SALLERAS PICORNELL (REGISTRE D'ENTRADA DE CADÀVERS DEL CEMENTERI MUNICIPAL DE PALMA, NÚM. 1096)

En Palma de Mallorca a catorce de Septiembre de 2004.
Eduardo Ortiz Aragón Jefe del Servicio de Cementerios de
la Empresa Funeraria Municipal S.A.

CERTIFICA:

Según consta en el libro de inhumaciones del Cementerio Municipal de Palma del año 1936 con el número de registro 1096. El cadáver de Agustín Salleras Picornell, soltero y de 30 años de edad fue inhumado el día 11 de Octubre a las 8 horas en los Hoyos. Ingresó en el Depósito Municipal a las 20 horas del día 8 procedente de Pared del Cementerio Nuevo.

SOL·LICITUD D'INFORMACIÓ DE PERSONAS DESAPAREGUDES

DADES DE LA PERSONA DESAPAREGUDA

Data: 4 de gener de 1937

Nom: Marcelino **Cognoms:** Vicens Mateu

Data de naixement: ? **Localitat:** Palma

Estat civil: casat **Ofici:** ?

Militància política (partit polític, sindicat): cap

Descripció de la persona desapareguda (totes les dades son importants)

Estatutura aprox.: ? **Color ulls:** cels

Edat: entre 28 i 30 **Duia barba o bigoti?:** no

Tenia qualche senya especial (cicatriu, tatuatge, berrugues): Cabells rossos

Duia cap objecte que l'identifiqués (rellotge o mocador amb inicials, roba marcada amb nom): no ho sap

Coneixeu on va estar detingut i en quines dades?: detingut el 4 de gener de 1937 a casa seva per fer-l'hi unes preguntes. Hi ha indicis de que fou a parar a la comissària de Plaça Sta. Magdalena i d'allà al cap d'uns dies, portat amb un camió suposadament a Son Coletes, però es creu que va quedar a Porreres mort (una germana seva ho va veure a damunt el camió) Va esser detingut perquè va ajudar el seu germà (Miquel Vicens Mateu) a fugir amb una barca de bou cap a Menorca el dia 8 de desembre , amb uns altres que també fugien, segons el diccionari vermell, els altres eren Ignasi Ferretjans, Miquel Navarro, Jaume Bestard i Joan Parets.

Teniu cap document sobre el desaparegut (cartes, fotos, certificat defunció, certificat desaparició): Una foto que adjunt.

DADES DE LA PERSONA QUE FA LA PETICIÓ

Nom: Jerònima **Cognoms:** Mascaró Vicens

Telèfon: **Mail:**

Relació amb el desaparegut: Neta

APÈNDIX 17: FORMULARI TREBALL DE VIGILÀNCIA DE LES MILÍCIES CIUTADANES A LA PRESÓ
DE DONES DE CAN SALES DE PALMA

OFICINA LOCAL DE COLOCACIÓN OBRERA
Y DEFENSA CONTRA EL PARO
DE PALMA DE MALLORCA
REINA ESCLARAMUNDA, 27

Pagado por Pres. 229-2

3. Hecho a guardias el día 12 de agosto
en Prisión Sales

Juan Vilanova Salcedo, Oficial encargado de la Oficina
Local de Colocación Obrera de Palma de Mallorca.

CERTIFICO: que el obrero Don Juan
Marques Moll figura
inscrita en esta Oficina, por hallarse en
situación de paro forzoso, con el núme-
ro 1880 en calidad de Paradero
..... en demanda de trabajo
a partir del día 21 de agosto
del corriente año

Y para que conste, se extiende la presente a instancia del intere-
sado, en la ciudad de Palma de Mallorca a 14 de Septiembre
de mil novecientos treinta y ocho. II Año Triunfal.

P. O.
José María Pover

APÈNDIX 18: «SOBRE LA REPRESIÓN FRANQUISTA EN MALLORCA. INFORME DE UN EVADIDO». (1936)

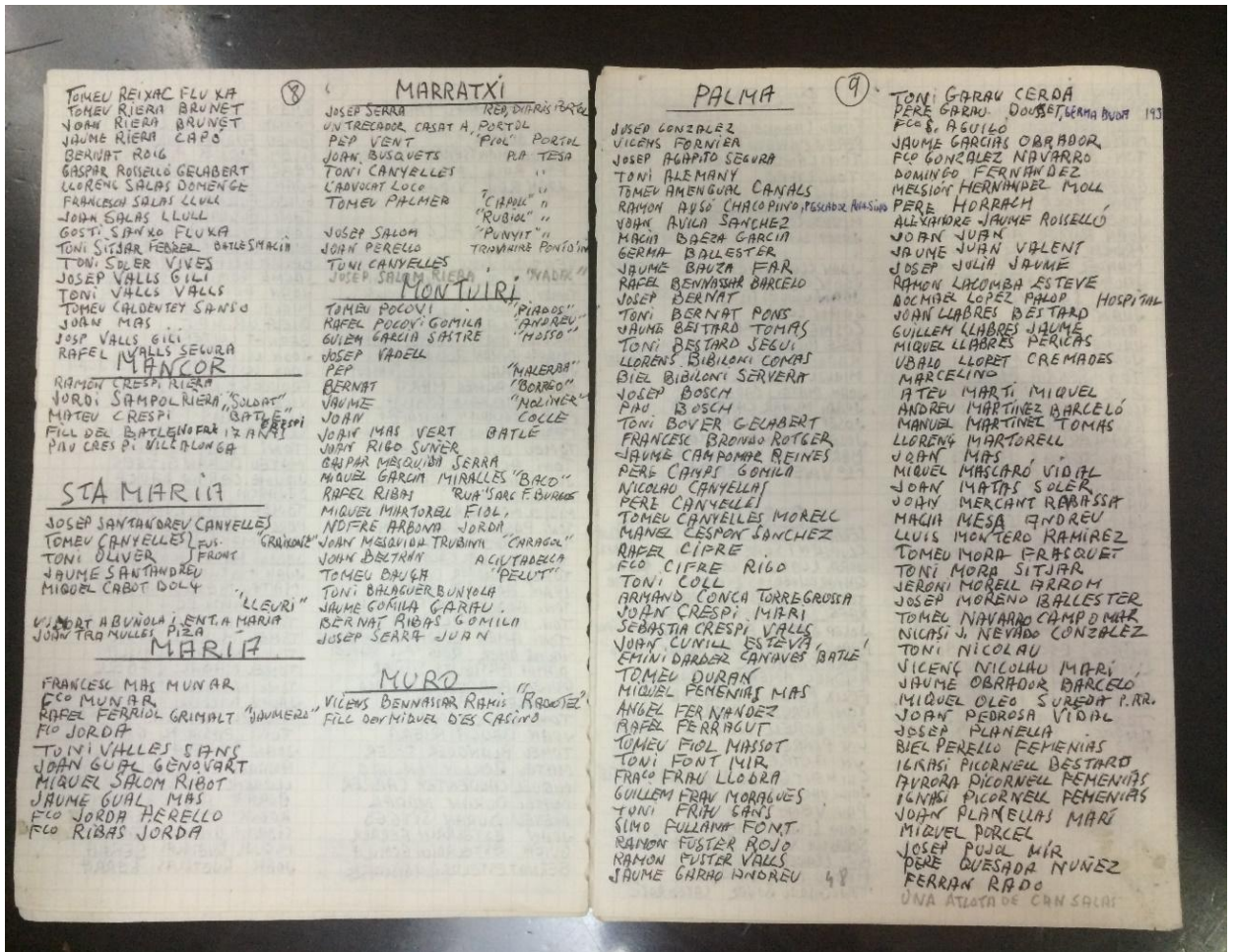
Que la represión ha sido espantosa, habiendo ya sobrepasado el millar de las personas asesinadas en la calle por Falange Española, y ultimamente , a causa de haberseles escapado un herido, sacan a los detenidos, atados de pies y manos, dándoles un tiro en la nuca . Las familias se enteran del paradero de sus familiares porque en el Cementerio guardan las ropas de las victimas . Hay mas de 2.000 detenidos que estan en las isletas, fuerte de S. Carlos, Castillo de Belver, carcel y un edificio junto al cuartel General de Falange (antigua casa del Pueblo) . Falange ha asesinado a los heridos y hasta 5 enfermeras que cayeron en su poder .

Que a todos los tripulantes del "Ciudad de Palma" y barcos de la Transmediterranea se le hizo firmar un documento en el cual prometian por su honor ,prestar su apoyo al movimiento faccioso; que la mayoría de las tripulaciones es adversa al movimiento,pero por el terror se vieron obligadas a suscribirlo .

Y para que conste se extiende la presente comparecencia , en la que se ratifican despues de leida en el Consulado General de España en Orán , el día 22 de septiembre de 1936 .

(Firman : Ramon Cell = Secretario Sociedad Electricistas Navales .
F.T.P.M.U.G.T.y P. Laustalet U.G.T.)

APÈNDIX 19: «LA LISTA DEL TERROR DE LA GUERRA CIVIL». DIARIO DE MALLORCA
(EDICIÓ DE DIA 28 DE JULIOL DE 2016)

APÈNDIX 20: IMATGE DE L'EXHUMACIÓ DE LA FOSSA DEL CEMENTERI MUNICIPAL DE SANT JOAN ABANS D'EXTREURE LES RESTES DE JAUME GUAL, MIQUEL SALOM I JOAN GUAL, JUNY DE 2014. (FOTOGRAFIA GENTILESA DE SIMÓ TORTELLA SBERT)

APÈNDIX 21: IMATGE DE L'EXHUMACIÓ D'UNA DE LES FOSSES DEL CEMENTERI MUNICIPAL DE PORRERES, NOVEMBRE DE 2017. (FOTOGRAFIA GENTILESA DE SIMÓ TORTELLA SBERT)

FONTS CONSULTADES

1)Fonts arxivístiques

ARXIU GENERAL DE LA GUERRA CIVIL DE SALAMANCA I ARXIU HISTÒRIC NACIONAL DE MADRID:

- Documentació de la “Causa general”: cas de Mallorca.

ARXIU DEL JUTJAT TOGAT MILITAR NÚM. 33 DE LES ILLES BALEARS:

- Sumaris i les sentències dels Consells de guerra (juliol 1936-abril de 1939).

ARXIU DEL REGNE DE MALLORCA:

- Documentació Registre d’associacions del Govern Civil.
- Documentació Govern Civil de les Balears, Negociat 3r d’Ordre públic, registre sortides.

ARXIU DE LA PRESÓ PROVINCIAL DE PALMA:

- Expedients d’empresonaments entre els anys 1936 i 1939.

ARXIU DE L’EMPRESA FUNERÀRIA MUNICIPAL DE PALMA:

- Llibres de Registre d’entrada de cadàvers (1936-1940).
- Llibres d’autòpsies.

ARXIUS MUNICIPALS:

- Documentació de les diferents Juntes de qualificació, que en cada municipi qualificaven com a “afecte”, “desafecte” o “indiferent”.
- Prospecció als registres civils de municipis de Mallorca, amb la intenció de conèixer les dades de les persones que foren víctimes de les represàlies durant la Guerra Civil.
- Llibres d’actes: composició comissions gestores municipals.
- Correspondència entrada i sortida.

ARXIU DE L’ASSOCIACIÓ MEMÒRIA DE MALLORCA:

- Base de dades i registres de les víctimes de la repressió de la Guerra Civil a Mallorca.
- Testimonis orals aportats pels familiars de les víctimes de la repressió.

- Formularis d'informació sobre persones desaparegudes.
- Documentació diversa: actes de defunció, cartes emeses des de diferents centres de reclusió de Mallorca en el període 1936-1939, fotografies, etc.
- Fons documental digitalitzat de l'Arxiu del Jutjat Militar de les Balears: causes, sumaris i sentències dels Consells de guerra (juliol 1936-abril de 1939).

MEMÒRIES:

- Diari de Bartomeu Ribas Miralles: Memòries d'un secretario (1933-1945). Edició, introducció i notes de Guillem Mas Miralles.
- Memòries de Jaume Bestard Mateu: *Memorias de la persecución que fui objeto, y de las penalidades sufridas a partir del 19 de juliol de 1936, en que estalló la sublevación militar fascista: dedicada a mis familiares y camarades amigos.*
- Memòries d'Antoni Blanch Servera: Repressió a Palma i Porreres
- Memòries de Joan Rosselló Lliteras.
- Memòries de Lázaro Julio Sanz Jimeno: *Las cárceles franquistas que sufrió mi padre.*
- Memòries del P. Rafel Ginard Bauçà (facilitades per Jaume Morey Sureda).
- Memòries de Lambert Juncosa Iglesias: *Del recuerdo de mis recuerdos.*
- Memòries de Pep Toni Brotons: *Una mala ferida. Una història basada en fets reals.*
- Memòries de Margalida Frau Munar: *Porreres, 1936.*
- Memòries de Margalida Serra Guiscafré: *El meu espòs Bartomeu Matas Alemany, 1936.*
- Memòries de Mariano Sana Royo: *Historia de família.*

ARXIU PARTICULARS, MANUSCRITS I DOCUMENTACIÓ CEDIDA PER A LA INVESTIGACIÓ:

- Arxiu Andreu Carles: Documentació del Batalló de Milícies Ciutadanes de Palma núm. 1.
- Arxiu Bartomeu Matas Alemany i Margalida Serra
- Arxiu Gabriel Seguí Llofriu: Documentació inèdita de Falange Espanyola de Porreres.
- Arxiu Manuel Suárez Salva.
- Arxiu Montserrat Alcaraz Vich: Investigació i documentació dels campanaters assassinats a Montuïri a finals d'octubre de 1936 i documentació inèdita de Falange Espanyola de Campos.
- Arxiu Rafel Horrach: Documentació Falange d'Inca.
- Correspondència d'Antoni Ferrer (presó de Can Mir).
- Correspondència de Guillem Frau Moragues (presó de Can Mir).
- Correspondència de Francesc Thomás Torres (presó de Can Mir).

- Correspondència de Joan i Miquel Montserrat Parets (presó del Castell de Bellver).
- Correspondència Jaume Matheu Siquier (presó de Can Mir).
- Correspondència de Joan Cañellas Capllonch.
- Correspondència de Mariano Galiana Galiana (presó de Can Mir).

2)Publicacions periòdiques

- AQUÍ ESTAMOS: Publicació irregular editada per la secció a les Illes Balears de *Falange Española de las Juntas de Ofensiva Nacional Sindicalista*. Palma. (1936-1942). Castellà.
- BOLETÍN OFICIAL DE LA PROVINCIA DE LAS BALEARES: Palma (1833-1987). En llengua castellana.
- BOLETÍN OFICIAL DEL OBISPADO: quinzenal. Palma (1860-). En llengua castellana.
- BRISAS: Revista mensual il·lustrada. Mensual. Palma. (1934-1936). Castellà. Cultural.
- CORREO DE MALLORCA: Diari d'informació catòlic d'informació general. Palma. (1910-1953). En llengua castellana.
- EL DÍA. PERÍODICO DE LA MAÑANA: Diari d'edició matinal. Palma (1921-1939). En llengua castellana, amb alguns articles en català.
- EL HERALDO DE CRISTO: Revista religiosa. Edició mensual. Palma (1909-1931). Castellà i català.
- EL OBRERO BALEAR: Periòdic defensor de la classe treballadora. Edició setmanal. Palma (1900-1936). En llengua castellana. Tendència socialista.
- FALANGE: Diari de la *Falange Española Tradicionalista y de las JONS*. Palma (1937-1939). En llengua castellana.
- FELANITX: Setmanari d'interessos locals. Felanitx (1935-). Castellà i català. Inicialment de tendència conservadora que evolucionà cap al progressisme.
- FOCH Y FUM: Setmanari humorístic. Setmanal. Palma. (1920-1936, en tres etapes, la darrera entre 1931 i 1936). Català i castellà. Publicació satírica, anticaciquil i freqüentment anticlerical.
- LA VOZ DE PORRERAS: Premsa d'edició quinzenal. Porreres. (1935-36). Castellà i català progressista.
- LA ÚLTIMA HORA:Diari nocturn il·lustrat d'informació, literari i artístic, Palma (des de 1893-1960). En llengua castellana, amb alguns articles en català.
- LUZ Y VIDA: Revista mensual il·lustrada. Palma. (1912). Castellà. Religiosa.
- NUESTRA PALABRA: Periòdic obrer. Edició quinzenal. Palma (1931-1936). Castellà. De tendència comunista.
- PERLAS Y CUEVAS: Revista d'edició quinzenal. Manacor. (1960-). Castellà i català.

3) Fonts orals

La utilització de les fonts orals ha estat indispensable per complementar la recerca. Els testimonis ens ajuden a comprendre millor la nostra història perquè ens apropen a la realitat i al moment passat. Cal afegir que, si no fos per aquestes informacions amagades i guardades en la memòria de la gent, hauria estat realment difícil confeccionar el nostre treball d'investigació.

Les informacions i testimonis que s'han recollit han estat molt importants i de gran utilitat per al nostre estudi. Hem de dir que, a vegades, és totalment impossible poder contactar amb testimonis que visqueren els anys de la República i de la guerra, perquè han transcorregut molts anys dels fets. Molts dels protagonistes d'aquesta etapa històrica han desaparegut i per això, els testimonis que s'han recollit foren aportats a través d'algun familiar o persona indirecta.

ENTREVISTES REALITZADES ENTRE ELS ANYS 1997 I 2017:

- Coloma Macià Batlle, filla de Gaspar Macià Ventayol
- Margalida Balaguer Serra, familiar d'Antoni Roca Lladó
- Jaume Barceló Aulí
- Antoni Barceló Barceló
- Cristòfol Barceló Móra
- Miquel Àngel Bauzà Fuster, fill de Miquel Bauzà Mas
- Melchor Bosch, fill de Joan Bosch Salas
- Bartomeu Blanch Nicolau
- Antoni Blanch Servera, fill d'Andreu Blanch Bauçà
- Margalida Blanch Servera, filla d'Andreu Blanch Bauçà
- Margalida Bernat
- Silvestre Bover Barceló
- Miquel Bover Julià
- Miquel Cañelles
- Llorenç Coll Mairata, nét de Llorenç Coll Sastre
- Maria Estades Oliver filla de Sebastià Pallicer Estades
- Llorenç Torrens Far, nét de Llorenç Far Sastre
- Carlos Fernández, besnét de Catalina Flaquer
- Antoni Fiol Morlà
- Margalida Frau Munar, cunyada de Pere Nicolau Sorell
- Marcelo F. Fullana Bonet, nét de Julià Fullana Montserrat
- Antoni Garau Valens, nebot d'Antoni Garau Bover
- Francisca Aina Garau Julià, germana de Miquel Garau Julià
- Bartomeu Garí Serra
- Antoni Garí Serra
- Josep Garí Serra
- Gemma Gualló Noguera, néta de Joan Noguera Melià

- Margalida Jaume Sorell
- Maria Jordà Fiol, filla d'Antoni Jordà Oliver
- Aina Juan Sagrares, esposa d'Antoni Salleres Picornell
- Magdalena Julià Ferrà, neboda de Sebastià Ferrà Xamena
- Antoni Julià Juan
- Sebastià Julià Sorell, nebot de Miquel Julià Nicolau
- Francisca Mas Mesquida, filla de Joan Mas Verd
- Miquel Mascaró
- Coloma Martorell Suàrez, filla de Llorenç Martorell Suàrez
- Montserrat Matas Juan
- Antònia Mercadal Serra, neboda de Jaume Serra Cardell
- Frederic Melis Fullana
- Catalina Mercant Rebassa, germana de Joan Mercant Terrassa
- Guillem Mir Cañellas, net de Joan Cañellas Capllonch
- Francesca Moll Bauçà
- Antònia Moll Llitas, filla de Mateu Moll Garcies
- Miquel Monserrat Ferrer, besnet de Joan Monserrat Parets.
- Catalina Moyà Moll, filla de Baltasar Moyà Bauçà
- Lola Moreno Abad, filla de Dolores Abad Ramos
- Bel Maria Mulet
- Guillem Nicolau Monteros
- Francisca Nicolau Sitjar
- Sebastià Nicolau Sitjar
- Joana Maria Noguera Amengual, néta d'Andreu Amengual Barceló
- Joan Noguera Melià
- Pere Nicolau Frau, nebot de Pere Nicolau Sorell
- Miquel Obrador Gornals
- Isabel Maria Obrador Verdera
- Antònia Obrador Verdera
- Margalida Oliver Mas, filla de Gaspar Oliver Nicolau
- Maria Antònia Oliver París, néta d'Andreu París Martorell
- Joana Aina Picornell Sorell , cosina d'Agustí i Antoni Salleres Picornell
- Jerònia Pons Pons, néta de Joan Pons Alomar
- Miquel Rabal García, nét de Emilo García-Pañuela Orgaz
- Catalina Ribas Moll, néta de Mateu Moll Garcies
- Maria Ripoll Garau, fillola de Climent Garau Juan i neboda de Joan Garau Juan
- Isabel Ripoll Valenzuela, familiar d'Emili i Joan Valenzuela Ortega
- Antoni Rosselló Verger
- Maria Rotger, familiar de Guillem Frau Moragues
- Francesc Salvà Picornell
- Bernat Salleras Soler
- Antoni Salvà Sagrares
- Rosa Sampol Cerdà, germana de Rafel Sampol Cerdà
- Francesc Segura Miró

- Francisca Anna Servera Bauçà, esposa de Bartomeu Vaquer Julià
- Antoni Serra Blanch, fill de Climent Serra Servera
- Climent Serra Blanch, fill de Climent Serra Servera
- Antoni Servera Mesquida
- Maria Servera Nicolau
- Catalina Sitjar Trobat, filla de Pere Josep Sitjar Font
- Joan Sorell Noguera
- Aina Sitjar Puig
- Jerònima Vaquer Servera, filla de Bartomeu Vaquer Julià
- Macià Ximelis Roig, fill de Sebastià Ximelis Bisquerra

4) Fonts bibliogràfiques

ARRARAS IRIBARREN, Joaquin (Dir.):

-*Historia de la Cruzada española*, Volum IV. Madrid: Ediciones Españolas, 1941.

BERNANOS, Georges:

-*Els grans cementiris sota la lluna*. Barcelona: Lumen, 2009.

BRAY, Norman:

-*Mallorca Salvada*. Palma: Editorial La Esperanza, 1937.

CAPELLÀ FORNÉS, Llorenç:

-*Diccionari Vermell*. Palma: Editorial Moll, 1989.

DE PALMA, Andrés:

-*Mallorca en guerra contra el marxismo*, Palma, Antonio Sabater Mut Editor, 1936.

FERRARI BILLOCH, Francesc:

-*Mallorca contra los rojos*. Palma: Impremta Amengual i Muntaner, 1936.

GODED, Manuel:

-*Un "faccioso" cien por cien*. Zaragoza: Talleres Editoriales Heraldo, 1938.

MARTÍNEZ DE TEJADA, Gerardo:

-*La Artilleria de Mallorca durante el Glorioso Alzamiento Nacional. 19 de juliol de 1936-1 de abril de 1939*. Inca: Impremta Vich, 1939.

PÉREZ, Manuel:

-*Cuatro meses de barbarie. Mallorca bajo el terror fascista*. València: Servicio de Propaganda y Prensa de la CNT-AIT, 1937.

RUIZ VILAPLANA, Antonio:

-«En dono fe... (Un any d'actuació en l'Espanya nacionalista)». Comissariat de propaganda de la Generalitat de Catalunya. Barcelona: Impremta Clarasó, 1937.

QUINTANA, Lorenzo:

-*Dos páginas de la Historia de una revolución Mallorca, siempre española. Días rojos en una ciudad bética (Impresiones, enseñanzas y contrastes)*. Cádiz: Establecimientos CERÓN, 1938.

ZAYAS Y BOBADILLA, Alfonso de:

-*Historia de la Vieja Guardia de Baleares*. Madrid: Impremta Sáez, 1955.

5) Documentals:

ZONA ROJA (2003): Zona roja és una sèrie documental de Televisió de Catalunya (TV3) d'onze capítols en què es repassa la vida i l'experiència de la població de Catalunya, el País Valencià i les illes Balears durant el període de la Guerra Civil espanyola. Les imatges i els testimonis són molt importants. A més de les valuoses aportacions testimonials, la sèrie inclou imatges gravades en diversos indrets de les illes durant la Guerra Civil. Destacam els capítols núm. 7 dedicat a l'expedició de Bayo i el número 8: "El Comte Rossi". L'assessorament històric de la sèrie anà a càrrec de l'historiador Josep Maria Solé i Sabaté

JOAN MARCH, ELS NEGOCIS DE LA GUERRA (2003): Documental sobre el financer i polític mallorquí, Joan March Ordinas. Direcció i investigació de Maria Dolors Genovés. Televisió de Catalunya (TV3), 2003.

OMBRES A L'ILLA DEL SOL (2006): Documental produït pel periodista alemany Daniel Guthmann per a la Televisió pública alemanya. És un documental que parla dels fets de la repressió a Mallorca en el transcurs de la Guerra Civil espanyola. Aporta importants testimonis orals de persones que visqueren de primera mà els fets de la repressió feixista.

DARRERE LA FINESTRA. VIDA QUOTIDIANA ALS CENTRES DE MENORS FRANQUISTES (2006): Documental sobre els centres de menors a l'època franquista. Guió i direcció de Ricard Manblona. Televisió de Catalunya (TV3), 2006.

MEMÒRIA I OBLIT D'UNA GUERRA (2008): La sèrie "Memòria i oblit d'una guerra" emesa per a la desapareguda Televisió de Mallorca s'ha convertit en la primera compilació audiovisual dels esdeveniments i els testimonis que ha deixat la Guerra Civil a Mallorca. Compta amb la participació d'historiadors i investigadors com Josep Massot

i Muntaner, Llorenç Capellà, Manel Suárez, David Ginard, Bartomeu Garí i Miquel Duran, entre d'altres, i amb col·laboracions de prestigi com la de l'hispanista Paul Preston. L'esforç de la producció es plasma en la recollida d'imatges de diferents arxius audiovisuals d'època com el NO-DO, l'*Instituto Luce* d'Itàlia, o l'Arxiu de la Imatge i el So del Consell de Mallorca, així com arxius privats com els de la biblioteca March i el de Miquel Font. La sèrie fa una repassada dels esdeveniments més rellevants entorn a la data del 18 de juliol de 1936, i els fets que es desfermaren arreu de Mallorca després de l'esclat de la Guerra Civil. Durant 26 episodis es repassa els fets de la Guerra Civil a Mallorca, són d'especial interès els successos a Manacor, Felanitx, Pollença, Porreres o Palma, tots ells amb el suport de testimonis presencials dels fets, alguns d'ells ja desapareguts, i per tant d'un valor testimonial incalculable.

D'UNA ILLA HOM NO EN POT FUGIR (2011): Documental basat en el llibre homònim de l'escriptor holandès Jean Schalekamp. Fou dirigit pel director Cesc Mulet i coproduït per IB3 i Perifèrica Produccions, amb el suport del Govern de les Illes Balears.

6) Exposicions

-MEMÒRIA DE LA DEMOCRÀCIA (1936-1962):

Exposició organitzada el 2003 pel Govern de les Illes Balears (Conselleria de Presidència, Vicepresidència, Conselleria d'Economia, Comerç i Indústria i Direcció General d'Economia) i el Departament de Cultura del Consell de Mallorca. La mostra recupera de l'oblit fotografies i cartes de persones de les Illes Balears que van lluitar per les llibertats i la democràcia i foren vençudes a la guerra civil espanyola. El material exposat fou distribuït en set seccions següents: II República (1931 -1936), la guerra i la resistència al cop d'Estat (1936-1939), la repressió, les presons, la resistència, l'exili i, per últim, la represa lingüística i cultural. Es va editar un catàleg i un CD amb el material de l'exposició.

7) Web grafies

-Associació MEMÒRIA DE MALLORCA. <http://www.memoriadelesilles.org>.

-ASSOCIACIÓ DE LA MEMÒRIA HISTÒRICA D'ESPORLES. <http://www.memoriaesporles.baleaerweb.net>.

-AUÑAMENDI EUSKO ENTZIKLOPEDIA. <http://www.euskomedia.org/aunamendi>.

-CATALAN HISTORICAL REVIEW (Institut d'Estudis Catalans). <http://revistes.iec.cat/chr/>

-CENT PER CENT. Mitjà informatiu plural i independent. <http://www.centpercent.cat/>

-CRAI (Centre de recursos per l'Aprenentatge i la Investigació de la Universitat de Barcelona)- Biblioteca Pavelló de la República. <http://crai.ub.edu/ca/coneix-el-crai/biblioteques/biblioteca-pavello-republica>.

-<http://www.canverga.com/recuerdoperenne/bunyola.pdf>.

-FUNDACIÓ EMILI DARDER. <http://www.fundacioemilidarder.cat/>

-HISTÒRICA. Historia en català. <http://www.historica.cat>

-INSTITUT NACIONAL D'ESTADÍSTICA (INE). <http://www.ine.es/inebaseweb/hist.do>

-Memorial Democràtic de Catalunya-Universitat de Lleida. Departament d'Història. Servei d'Història i documentació. <http://www.victimesguerracivilfranquisme.udl.cat/>.

-MEMÒRIA I HISTORIA DE MANRESA. Web recull els noms i cognoms dels 755 manresans i manresanes –fins ara identificats- que van perdre la vida a causa de la Guerra Civil, la repressió franquista i la deportació als camps nazis. L'estudi inclou una relació alfabètica conjunta de totes les víctimes, entre elles els mort o desapareguts al front de guerra de Mallorca i les següents 7 relacions de noms segons la tipologia de la mort. <http://www.memoria.cat/>.

-Revista digital DIRECTA. www.directa.cat. Associació per la difusió sense límits.

-Revista MARSOC: Revista de Vilafranca de Bonany: <http://marsoc.cat/>

BIBLIOGRAFIA

1) Revistes d'investigació, difusió i recerca

- AFERS: Fulls de recerca i pensaments. País Valencià (1985-). Català.
- BRISAS: Suplement setmanal del diari *Última Hora*. Palma. (1987-). Castellà i català. Cultural.
- BUTLLETÍ DE LA SOCIETAT ARQUEOLÒGICA LUL·LIANA: Revista d'Estudis Històrics. Anual. Palma. (1886-). Català i castellà. Cultural. Versió digital: CD del Bolletí de la Societat Arqueològica Lul·liana (1885-2006). Caixa de Balears (SA NOSTRA) i Universitat de les Illes Balears (UIB).
- CERCLES: Revista d'Història Cultural. Universitat de Barcelona (UB). (1997-). Català. Publicació monogràfica o números miscel·lània. Història de la cultura i dels intel·lectuals a Catalunya, Espanya i Europa entre els segles XIX i XX.
- EBRE 38: Revista internacional de la Guerra Civil, 1936-1939. (2003-). Anual. Humanitats i Història.
- ÉPOCA: Revista d'actualitat. Edició setmanal. Suplement de LA GACETA (1985-). De caire polític. De tendència conservadora.
- FENT CARRERANY: Revista de l'Associació Cultural Fent Carrerany de Maria de la Salut. (1986-). Premsa Forana. Català. Cultural.
- HISPANIA NOVA: Revista d'Història Contemporània fundada per Ángel Martínez de Velasco i Julio Arosteguí. (1998-). Història. Castellà.
- L'AVENÇ: Revista d'Història i cultura. (1977-). Mensual. Català. Proposa una mirada històrica sobre l'actualitat i una contribució crítica al debat cultural.
- LLUC: Publicació mensual il·lustrada dirigida pels PP del Sagrat Cor. Palma (de 1912-). Castellà i català.
- MEL I SUCRE: Revista local del municipi de Sant Joan (Mallorca). (1980-). Premsa Forana. Català. Cultural.
- MEMÒRIA ANTIFRAQUISTA DEL BAIX LLOBREGAT: Revista de l'Associació Memòria Històrica i Democràtica del Baix Llobregat. (2005-). Castellà o català. Història general.
- LLUM D'OLI: Butlletí informatiu de l'Agrupació Cultural de Porreres. (1978-). Trimestral. Català. Cultural.
- PISSARRA: Revista d'Ensenyament de les Balears. Organ del sindicat de l'Stei (Sindicat de Treballadores i Treballadors Intersindical de les Illes Balears. Mensual. (1977-). Català i castellà.
- RANDA: Revista semestral dedicada a la Història i la Cultura de les Illes Balears. (1975-). Català i castellà.
- RECENSIO: Revista d'Història de la Filosofia Catalana. Publicació semestral, editada per diverses universitats de parla catalana (Universitat Autònoma de Barcelona, Universitat de Barcelona, Universitat de València) i tres Societats Acadèmiques (Societat Catalana de Filosofia, la Societat de Filosofia del País Valencià, Associació Filosòfica de les Illes Balears), amb el suport dels tres

Instituts (Institut d'Estudis Catalans, Institut de Dret i Tecnologia de la UAB, Institut Ramon Llull). (2011-). Difusió a nivell internacional dels estudis de Filosofia en català, especialment la contemporània.

- REVISTA D'HISTÒRIA MODERNA I CONTEMPORÀNIA (HMIC). publicació electrònica d'àmbit científic i de difusió de la recerca històrica i historiogràfica d'època moderna i contemporània. Universitat Autònoma de Barcelona (UAB). (2003-). Edició anual. Català.
- SA PLAÇA: Revista de Premsa Forana d'Inca. Quinzenal. Català. Cultural.
- SISTEMA: Revista de Ciències Socials. Fundación Sistema. Anual i trimestral. (1973-). Castellà.
- TEMPS DE LA MEMÒRIA: Butlletí de l'Associació Memòria de Mallorca. Trimestral. (2006-). Català i castellà.

2) Bibliografia específica

ALBERTÍ GENOVART, Benet:

-«La República a Banyalbufar». SERRA BUSQUETS, Sebastià i COMPANY MATES, Arnau (Coord.). Actes de les XXV Jornades d'Estudis Històrics Locals. Palma: IE Balearics, 2007, pàg. 277-288.

ARES BOTANA, Óscar; VIÁN DEL POZO, María José; CALLEJA, Rosa María; MARTÍNEZ, Rebeca:

-«La represión franquista “legal”. Los expedientes judiciales del archivo del Tribunal Militar IV (Ferrol-A Coruña)». Cuartas Jornadas Archivo y Memoria. *La memoria de los conflictos: legados documentales para la Historia* (Madrid, 19 i 20 de febrero de 2009). Archivo Histórico Ferroviario de la Fundación de los Ferrocarriles españoles-Grupo de Investigaciones Antropológicas sobre Patrimonio y Culturas populares del Consejo Superior de Investigaciones Científicas (CSIC).

AULÍ GINARD, Antònia; CARBONELL MATAS, Joan; RAMIS DE PLANDOLIT, Esperança i SERRA BARCELÓ; Jaume:

-«La depuració del Magisteri de Porreres: El cas de Joan Roca Escandell». Actes de les Segones Jornades d'Estudis Locals a Porreres. Ajuntament de Porreres, 2008, pàg. 185-198.

AUTORS DIVERSOS:

-*Gran Enciclopèdia de Mallorca*, Palma, Pro Mallorca edicions, 1989.

-*La Guerra Civil del 1936*. Palma, Quaderns Cultura de Fi de Segle, 1987.

AUTORS DIVERSOS:

-*Memòria Civil. Mallorca en Guerra*. Publicació per al diari *Baleares* editada setmanalment en forma de fascicles (1986-1987).

AUTORS DIVERSOS:

-*Mapa de les Fosses comunes de la Guerra Civil d'Eivissa i Formentera (1a part)*. Palma: Conselleria d'Afers Socials (Govern Balear) i Fòrum per la Memòria d'Eivissa i Formentera, 2011.

AUTORS DIVERSOS:

-*Alaró, un poble ferit. Els alaroners assassinats pel feixisme*. Alaró, 2015, pàg. 21. Informe inèdit elaborat pel col·lectiu Alaró per la Recuperació de la Memòria Històrica.

ADROVER OLIVER, Aina i CABOT CALÇAPEU, Joan:

-*Felanitx 1931-1939. República, Guerra i Repressió*. Felanitx: Res Publica Edicions, 2002.

ALBERTÍ GENOVART, Benet:

-*Banyalbufar. A l'ombra de la Falange*. Palma: Documenta Balear, 1997.

ALEMANY TORRES, Arnau; GARAU MORANTA, Bartomeu i MIR CAÑELLAS, Guillem:

-*Les petjades dels oblidats. La repressió a Esporles*. Ajuntament d'Esporles, 2016.

ANTICH SERVERA, Rafel:

-*Memòria. Als republicans víctimes de la repressió feixista a Algaida durant la Guerra Civil de 1936*, Col·lecció Pere Capellà, núm. 3. Algaida: Edicions Ajuntament d'Algaida, 1993.

ARMENGOL COLL, Antoni i ARMENGOL COLL, Jaume:

-*La repressió a Inca. La República i la Guerra Civil*. Palma: Perifèrics Història, 2005.

BALFOUR, Sebastian i PRESTON, Paul:

-*España y las grandes potencias del siglo XX*. Barcelona: Crítica. Barcelona. 2002

BAHAMONDE Y SANCHEZ DE CASTRO, Antonio:

-*Un año con Queipo de Llano (memorias de un nacionalista)*. Sevilla: Espuela de Plata, 2005.

BARCELÓ PICORELLI, Neus i BOSCH CARDONA, Catalina:

-«La visió de la Segona República a través de les fonst falangistes. *Aquí Estamos* (1936-1937)». SERRA BUSQUETS, Sebastià i COMPANYY MATES, Arnau (Coord.). Actes de les XXV Jornades d'Estudis Històrics Locals. Palma: IE Baleàrics, 2007, pàg. 289-302.

BARRIOS, Manuel:

-*El último virrey*. Barcelona: Ed. Argos Vergara S.A., 1979.

BAUÇÀ GARAU, Bernat:

-*Porreres, noves fites polítiques i culturals (1970-1975)*. Palma: Di7 Edicions, 1999.

BEEVOR, Antony:

-*La Guerra Civil espanyola*. Barcelona: Editorial Crítica, 2005.

BERGAS PASTOR, Xisco; ESCALES TOUS, Jaume; MAS FORNÉS, Antoni i TORTELL FRONTERA, Miquel Àngel:

-*Paper blanc. Els darrers mesos de la República i la Guerra Civil a Santa Margalida*. 2013.

BERNINI, Camilo:

-*Mussolini a la conquesta de las Baleares*. Palma: Grup d'Estudis Libertaris-La Malatesta Editorial, 2012.

BINNS, Niall:

-*La llamada de España: escritores extranjeros en la Guerra Civil*. Mataró: Editorial Viejo Topo, 2004

BLANCO, J. Andrés:

-«La Historiografía de la Guerra Civil Española» HISPANIA NOVA, núm. 7, 2007.

BLANCO ESCOLÀ, Carlos:

La incompetencia militar de Franco. Madrid: Alianza Editorial, 2000.

BUADES JUAN, Josep Maria:

-«El paper dels intel·lectuals mallorquins en la difusió de la ideologia franquista». Palma: Butlletí de la Societat Arqueològica Lul·liana (BSAL), núm. 53, 1997, pàg. 353-368.

-*Intel·lectuals i producció cultural durant el Franquisme*. Palma: Edicions Cort, 2001.

BUSQUETS BRAGULAT, Julio:

-*Conservadurismo, republicanismo y antirepublicanismo en las Fuerzas Armadas*. Universidad de Murcia, 1989.

CAPELLÀ FORNÉS, Llorenç:

-«La mort d'Aurora Picornell: una veritat oculta», LLUC, núm. 667 (gener-febrer de 1978).

-«Entrevista a Josep Cortès» MEMÒRIA CIVIL, MALLORCA EN GUERRA (1936-1986), núm. 33,17 d'agost de 1986.

-«Bartomeu Oliver una veu contestatària de 83 anys a Sencelles», MEMÒRIA CIVIL, MALLORCA EN GUERRA (1936-1986), núm. 42, 19 d'octubre de 1986.

-*Diccionari Vermell*. Palma: Editorial Moll, 1989.

CAPELLÀ FORNÉS, Margalida:

-«Republicanes del 36» (recull d'entrevistes), suplement EL DOMINICAL, diari ÚLTIMA HORA.

-«Memòria del 36» (recull d'entrevistes), suplement EL DOMINICAL, diari ÚLTIMA HORA.

-*Dones republicanes. Memòria de la Guerra Civil a Mallorca (1936-1939)*, Volum I. Palma: Leonard Muntaner Editor, 2009.

-*Dones republicanes. Memòria de la Guerra Civil a Mallorca (1936-1939)*, Volum II. Palma: Leonard Muntaner Editor, 2010.

-*Veus republicanes. Memòria de la Guerra Civil a Mallorca (1936-1939)*, Volum III. Palma: Leonard Muntaner Editor, 2014.

CAPELLÀ ROIG, Margalida i GINARD FERÓN, David (Cord.):

-*Represión política, Justicia i Reparación. La memoria histórica en perspectiva jurídica (1936-2009)*. Palma: Plural, 2009.

CAPELLÀ ROIG, Margalida; GARÍ SALLERAS, Bartomeu; OLIVER PARÍS, Maria Antònia; PALOMAR PUEBLA, Beatriz i RIHUETE ESTRADA, Cristina:

-*Recuperació de la Memòria dels afusellaments de la Guerra Civil (1936-1939) a Porreres. Informe preliminar de la intervenció al Cementeri Municipal de Porreres*, Associació Memòria de Mallorca, 2008 (Treball inèdit).

CARMONA, Manel; CALAFAT, Conxa i QUETGLAS RUISECH, Josep (Coord.):

-*Aurora Picornell, escrits 1930-1936 i altres veus a Mallorca en defensa de les treballadores*. Pins del Vallès: Associació d'idees, 2012.

CASANOVA, Julián, (Cord.):

-*Morir, matar, sobreviure. La violència en la dictadura de Franco*: Barcelona: Editorial Crítica, 2002.

CASANOVA, Julián; CENARRO, Angela; CIFUENTES, Julita; MALUENDA, Maria Pilar i SALOMÓN, Maria Pilar. *El pasado oculto. Fascismo y violencia en Aragón (1936-1939)*. Zaragoza: Ed. Mira, Zaragoza, 2001.

CASTRO BERROJO, Luis:

-*Capital de la Cruzada. Burgos durante la Guerra Civil*. Barcelona: Editorial Crítica, 2006.

CIFUENTES CHUECA, Julita i MALUENDA PONS, Maria Pilar:

-«De las urnas a los cuarteles: La destrucción de las bases sociales republicanas en Zaragoza». CASANOVA, Julián; CENARRO, Angela; CIFUENTES, Julita; MALUENDA, Maria Pilar i SALOMÓN, Maria Pilar. *El pasado oculto. Fascismo y violencia en Aragón (1936-1939)*. Zaragoza: Ed. Mira, Zaragoza, 2001, pàg. 40-86.

COMAS RUBÍ, Francesca:

-«La depuració de mestres a Santa Maria del Camí durant la Guerra del 1936». Actes de les III Jornades d'Estudis Locals en memòria de Mossèn Joan Vic i Salom. Santa Maria del Camí: Edicions Ajuntament de Santa Maria del Camí, 2002.

COMAS, Andreu; HUGUET, Joan i SANTANA MORRO, Manel:

-*Història de la UGT a les Illes Balears. Un segle de lluita sindical*. Palma: Documenta Balear, 2004.

COMPANY MATES, Arnau:

-*Sant Joan. Cacics i repressors*. Palma: Documenta Balear, 1986.

-«Entorn a la historiografia sobre la Segona República a Mallorca: un estat de la qüestió». Actes de les XXV Jornades d'Estudis Històrics Locals. Palma: IE Baleàrics, 2007, pàg. 149-220.

-*Emili Darder Cànaves: el darrer batle republicà de Palma*. Palma: Edicions Ajuntament de Palma, 2008.

-*La Segona República a Mallorca. Eleccions, partits polítics, mitjans de comunicació i gestió pública*. Tesi Doctoral. Palma: Universitat de les Illes Balears, 2015.

CORBALÁN GIL, Joan:

-*Justícia, no venjança: els executats del Franquisme a Barcelona*. Barcelona: Cossetània edicions, 2008.

CORTÈS SERVERA, Josep:

-*Sant Llorenç. Republicans a Sa Coma i a Son Carrió*. Palma: Documenta Balear, 2017.

CHAVES PALACIO, Julián:

-*La represión en la provincia de Cáceres durante la Guerra Civil (1936-1939)*. Cáceres: Universidad de Extremadura, 1995.

DE BORJA MOLL, Francesc:

-*Els altres quaranta anys (1935-1974)*. Palma: Editorial Moll, 1975.

DE BUEN, Odón:

-*Mis memorias (1863-1939)*. Zaragoza, 2003.

DE JUANA LÓPEZ, Jesús i PRADA RODRÍGUEZ, Julio (Coord.). *Lo que han hecho en Galicia. Violencia, represión y exilio (1936-1939)*. Barcelona: Crítica, 2006.

DE RIQUER, Borja i CULLA, Joan B.:

-«El franquisme i la transició democràtica 1939-1988». *Història de Catalunya (tom III)*. Barcelona: Edicions 62, 1989.

DELGADO MUÑOZ, Josep:

-«*Relat dels fets ocorreguts als carrabiners del Port de Sóller, els dies 19 i 20 de juliol de 1936. La història d'una repressió que perdura*». Actes de les IV Jornades d'Estudis Locals a Sóller. Ajuntament de Sóller, 2010, pàg. 321-339.

DELGADO MUÑOZ, Josep i ISERN RAMÍ, Marçal:

-*La creu del Port de Sóller*. Informe inèdit de l'associació Memòria de Mallorca, 2009.

DURÁN PASTOR, Miquel:

-*1936 a Mallorca*. Palma: Imagen 70, 1982.

-*Sicut Oculi: Un tiempo pasado que no fue mejor. Vigilantes y vigilados en la Mallorca de la Postguerra, 1941-1945*. Palma: Miquel Font Editor, 1992.

ENSENYAT QUINTANA, Josep:

-«Les eleccions del 16 de Febrer de 1936 a Mallorca», *Trabajos de Geografía*, núm. 37. Palma, 1980-81.

ESPINIOSA MAESTRE, Francisco:

-«Julio de 1936. Golpe militar y plan de exterminio». *Morir, matar, sobrevivir. La violencia en la dictadura de Franco*. Barcelona: Crítica, 2002.

-*La columna de la muerte. El avance del ejército franquista de Sevilla a Badajoz*. Barcelona: Editorial Crítica, 2003.

ESTELRICH BLANCH, Joana:

-«Els inicis de la repressió al magisteri balear». *Revista PISSARRA*, núm. 117. Setembre-octubre de 2004. Palma: STEI, Sindicat de Treballadores i Treballadors de l'Ensenyament de les Illes Balears.

ESTELRICH MIERES, Josep:

-*República, Guerra Civil i postguerra a Sant Joan. El món de la pagesia*. Monografies Santjoaneres, núm. 6. Sant Joan, 1997.

FARRÉS SUCARRAT, Esther:

-«La repressió franquista a Vic (1939-1945)». *REVISTA D'HISTÒRIA MODERNA I CONTEMPORÀNIA (HMIC)*, núm. 3. Barcelona: Universitat Autònoma de Barcelona, 2005, pàg. 399-408.

FERNÁNDEZ PRIETO, Lourenzo:

-«No hablamos de nosotros, hablamos de Historia: Nomes, voces e verdugos. Balance para seguir sobre la persecución política en Galiza (1936-1939)». AGIRREAZKUNEGA ZIGORRAGA, Joseba i ALONSO OLEA, Eduardo J. (Ed.): *Nacions a l'Estat-nació: La formació cultural i política de nacions a l'Europa Contemporània*. Flor Ediciones, 2014, pàg. 137-150.

FERRÀ MARTORELL, Rafel:

-«La Premsa local a Porreres durant la Segona República». Actes de les Primeres Jornades d'Estudis Locals de la Mancomunitat del Pla de Mallorca. Palma: Di7 edicions, 1997.

-«Sebastià Roig i La Voz de Porreras». Programa de les Festes de Sant Roc 2002, Porreres, 2002.

FERRÀ PONS, Damià:

-*Campanet: La Guerra Civil (1936-1939)*. Quaderns de Campanet, núm. 2, 1987.

-*La Guerra Civil a Campanet (1936-1939)*. Palma: Lleonard Muntaner Editor, 2015.

FERRER, Tomeu:

-*Vint dies de Guerra*. Palma: Documenta Balear, 2005.

FERRER GUASP, Pere:

-*Joan March, els inicis d'un imperi financer (1900-1924)*. Palma: Edicions Cort, 2000.

-*Joan March, la cara oculta del poder (1931-1945)*. Palma: Edicions Cort, 2004.

-*Joan March, un millonario en Guerra*. Barcelona: Magazine, 2004.

-*Joan March. L'home més misteriós del món*. Barcelona: Edicions B, 2008.

FERRER MUÑOZ, Manuel:

-«Navarra y País Vasco, 1936: Conspiración contra la República». *Cuadernos de Sección. Historia-Geografía* 22 (1997), pàg. 239–264.

FONT AGULLÓ, Jordi (dir.). *Història i memòria: el franquisme i els seus afectes als Països Catalans*. Universitat de València, 2007.

FULLANA PUIGSERVER, Pere:

-*Pere Capella (1957-1954). La lluita incansable per la llibertat*. Edicions Ajuntament d'Algaida, 2005.

GABARDA CEBELLAN, Vicent:

-*Els Afusellaments al País Valencia (1938-1956)*. València: Edicions Alfons el Magnànim, 1993.

GABRIEL, Pere:

-*El moviment obrer a Mallorca*. Barcelona: Curial, 1973.

GÁLVEZ, Sergio (Cord.):

-«Generaciones y memoria de la represión franquista: un balance de los movimientos por la memoria». *Revista HISPANIA NOVA*, núm. 6, 2006.

GARCÍA BONED, Germà:

-*La segunda cara de la isla de la segunda cara de Albert Vigoleis Thelen. Mallorca 1931-1936*. Palma: Lleonard Muntaner Editor, 1998.

GARCÍA DURÁN, Juan:

-«El Archivo Histórico Nacional, Sección Guerra Civil». *La Guerra Civil Española: fuentes: archivos, bibliografías y filmografía*. Barcelona: Ed. Crítica, 1985, pàg. 116-120.

GARCÍA MARTÍNEZ, Josefina:

-*Doña Pepita. Memorias de una maestra republicana represaliada en Felanitx durante la Guerra Civil*. Palma: Lleonard Muntaner Editor, 2014.

GARÍ SALLERAS, Bartomeu:

-«Noves aportacions sobre els desconeguts i desapareguts del Pla de Mallorca durant la Guerra Civil (1936-1939)». Actes de les I Jornades d'Estudis Locals. Edicions Ajuntament de Porreres, 2005, pàg. 125-145.

Climent Garau i Juan, discurs amb motiu de la seva proclamació com a fill il·lustre de Porreres, Porreres 6 de febrer de 2006. Edicions Ajuntament de Porreres, 2006.

-«La Composició dels ajuntaments de Porreres i el seu paper polític i social durant la Segona República». Actes de les XXV Jornades d'Estudis Històrics Locals. Palma: Institut d'Estudis Baleàrics, 2007, pàg. 413-428.

-*Porreres. Desfilades de dia, afusellaments de nit*. Palma: Documenta Balear, 2007.

-«Els calvianers que moriren a Porreres». Actes de les II Jornades d'Estudis Locals de Calvià. Palma: Plataforma per la Llengua-IE Baleàrics, 2010, pàg. 259-279.

-«Un escenari de la repressió: La Creu de Porreres». Primeres Jornades sobre Desaparicions forçades. Ed. Associació Memòria de Mallorca, 2011, pàg. 47-51.

-*Climent Garau Juan (1897-1936): Entre el pinzell i la vara*, Palma: Documenta Balear, 2012.

-«Els primers mesos de la repressió a Mallorca (juliol-setembre de 1936): escenes d'una violència planificada». Actes de la XIV reunió de la Xarxa Mediterrània d'Història Cultural. Cultura, Societat i Política a la Mediterrània contemporània. Miscel·lània d'Homenatge al professor Miquel Duran Pastor. Palma: Institut d'Estudis Baleàrics, 2013, pàg. 505-515.

-*La fossa dels Mariandos. Obrir per poder tancar la historia*. Palma: Lleonard Muntaner editor, 2015.

GARÍ SALLERAS, Bartomeu i SUÁREZ SALVÀ, Manuel:

-«La Creu de Porreres i les tretes de presó (juliol de 1936-abril de 1937)». Actes de les III Jornades d'Estudis Locals. Edicions Ajuntament de Porreres, 2011, pàg. 179-199.

-«Les Cases del Poble de Mallorca: La repressió després del cop d'estat». Actes de les Primeres Jornades sobre el moviment obrer a Mallorca organitzades per l'Ateneu Pere Mascaró i la Fundació Emili Darder. GINARD FERÓN, David (Cord.). *La Casa del Poble i el moviment obrer a Mallorca (1900-1936)*. Palma: Lleonard Muntaner Editor, 2016, pàg. 183-199.

GÁLVEZ BIESCA, Sergi i HERNÁNDEZ HOLGADO, Fernando (Editors):
-*Presas de Franco*. Madrid: Fundación de Investigaciones Marxistas y Centro de Ediciones de la Diputación de Málaga (CEDM), 2007.

GIL BRACERO, Rafael:

-«La justicia nacional y el Tribunal de Responsabilidades Políticas de Granada: las fuentes y primeras conclusiones». Justicia en guerra: Jornadas sobre la administración de justicia durante la Guerra Civil Española: instituciones y fuentes documentales. Archivo Histórico Nacional, sección Guerra Civil. Salamanca, del 26 al 28 de nov. 1987, 1990, pàg. 595-610.

GINARD FERÓN, David:

-«Centres de reclusió a la Mallorca en guerra (1936- 1939)». Barcelona: Revista RANDA, núm. 28, 1991.

-*L'esquerra mallorquina i el Franquisme*. Palma: Documenta Balear, 1994.

-*La resistència mallorquina al franquisme*. Palma: Universitat de les Illes Balears, Departament de Ciències Històriques i Teoria de les Arts, 1997.

-*El moviment obrer de Mallorca i la Guerra Civil (1936-1939)*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Monserrat, 1999.

-«La Causa General. Repercusiones económicas y sociales de la Guerra Civil en la Islas Baleares». EBRE 38. Revista internacional de la Guerra Civil, 1936-1939, edició de maig de 2003, pàg. 57-68.

-«La repressió franquista contra el moviment obrer a les Illes Balears (1936-1975)». PAGÈS BLANCH, Pelai (dir): *Franquisme i repressió. La repressió franquista als Països Catalans (1939-1975)*. València: Publicacions de la Universitat de València, 2004. Pàg. 295-316.

-*Matilde Landa. De la Institución Libre de Enseñanza a las prisiones franquistas*. Barcelona: Ediciones El Flor del Viento, 2005.

-«Les repressions de 1936-1939 a les Illes Balears. Una anàlisi comparativa». PAGÈS BLANCH, Pelai (dir): *La Guerra Civil als Països Catalans*. València: Publicacions de la Universitat de València, 2007, pàg. 257-297.

-«La prisión Central de Mujeres de Palma de Mallorca (1936-1943)». GÁLVEZ BIESCA, Sergi i HERNÁNDEZ HOLGADO, Fernando (Editors). *Presas de Franco*. Madrid: Fundación de Investigaciones Marxistas y Centro de Ediciones de la Diputación de Málaga (CEDM), 2007.

-«Historiografia i construcció de la memòria col·lectiva. El cas de la Guerra Civil a les illes Balears (1936-2010)». Journal of Catalan Studies 2010.

-«Entre el castigo y la redención. Las mujeres encarceladas en las Islas Baleares (1936-1943)». Salamanca: Universidad de Salamanca. Studia Histórica. Historia Contemporánea, núm. 29, 2011, pàg. 237-266.

-*Dona, Guerra Civil i franquisme*. Palma: Documenta Balear, 2011.

-*Treballadors, sindicalistes i clandestins. Històries orals del Moviment obrer a les Balears*. Volum I. Palma: Documenta Balear, 2012.

-«Centros de reclusión en las Baleares, 1939-1942: Los campos de concentración de Mallorca y la colonia penitenciaria de Formentera», OLIVER OLMO, Pedro i URDA LOZANO, José Carlos (Coord.). *La prisión y las instituciones punitivas en la investigación histórica*. Cuenca: Ediciones de la Universidad de Castilla- La Mancha, 2014, pàg. 579-595.

-*La repressió a les Balears durant la Guerra Civil*. Quaderns d'Història contemporània de les Balears, núm. 76. Palma: Documenta Balear, 2015.

-*Aurora Picornell (1012-1937). De la història al símbol*. Palma: Documenta Balear, 2016.

GINARD FERÓN, David i MERINO TENA, Agustín (cord.):

-*Guerra i repressió franquista a les Illes Balears*. Revista de l'Associació per a la recuperació de la Memòria Històrica del Baix Llobregat, núm. 15 (edició extraordinària), 2015.

GONZÁLEZ CALLEJA, Eduardo:

-*Contrarrevolucionarios. Radicalización violenta de las derechas durante la Segunda República*. Madrid: Alianza Editorial, 2011.

GONZÁLEZ PADILLA, Eusebio:

-«La justícia militar en el primer franquismo». Sociedad y Política almeriense durante el régimen de Franco. Actes de les Quartes Jornades celebrades a la UNED (8 al 12 d'abril de 2012). Almeria: Instituto de Estudios Almerienses, 2003, pàg. 155-160.

HERRANZ HAMMER, Albert i ROQUE, Joana Maria:

-*La Segona República a Mallorca*. Palma: Miquel Font Editor, 2006.

IBN AZZUR HAKIM, Mohammad:

La actitud de los moros ante el alzamiento. Marruecos 1936. Málaga, 1997.

ISERN RAMIS, Marçal:

-*Monument als Jinetes de Alcalá. Símbol de la victòria*. Dossier inèdit elaborat a petició de l'Associació Memòria de Mallorca contra la pervivència dels símbols de la dictadura Franquista. Palma, 2009.

JACKSON, Gabriel:

-*La República española y la Guerra Civil (1936-1939)*: Barcelona: Grijalbo, 1976.

JAUME ADROVER, Magdalena i QUETGLAS RUISECH, Josep (Cord.):

-*Joan Mas Verd. Montuïri, vila republicana. Escrits 1930-1936*. San Cugat del Vallès: Associació d'idees. Centre d'Investigacions Estètiques, 2016.

JIMÉNEZ VILLAREJO, Carlos:

-«La destrucción del orden republicano (Apuntes jurídicos)». HISPANIA NOVA. Revista de Historia Contemporánea, núm. 7, 2007.

JULIÀ, Santos (Cord.):

-*Víctimas de la Guerra Civil*. Madrid: Temas de hoy, 1999.

KRASCHUTZKI, Heinz:

-*Memòries a les presons de la Guerra Civil a Mallorca*. Palma: Miquel Font, 2004.

LANNON, Frances:

-*Privilegio, persecución y profecía. La iglesia católica en España (1875-1975)*. Madrid: Alianza Editorial, 1990.

LLINAS FERRÀ, Tomeu:

-*Un somni esqueixat. Estudi biogràfic de Tomàs Seguí. Discurs amb motiu de la seva proclamació com a fill il·lustre d'Esporles*. Ajuntament d'Esporles, 1984.

LLOBERA TORRES, Antònia i ARMENGOL COLL, Antoni. «La política a Inca durant el franquisme» Actes de les XII Jornades Locals d'Inca. Inca: Ajuntament d'Inca, 2012, pàg. 121-130.

LLUY TORRES, Xicu:

-*Els nostres deportats. Republicans de les Balears als camps nazis*. Palma: Documenta Balear, 2013.

MAIZ CHACÓN, Jorge (Coord.):

-*Els invisibles. Diccionari de militants, organitzacions i sindicats libertaris de les Illes Balears. Volum I: Mallorca (1869-1952)*. Palma: Grup d'Estudis Llibertaris, 2011.

MALGOSA, Assumpció i SOLÉ I BARJAU, Queralt:

-*Fosses comunes: un passat no oblidat*. Barcelona: Editorial Afers, 2010.

MARCH BISBAL, Jaume; CERDÀ VIVES, Andreu i SALAS VIVES, Pere:

-*Pollença. La revolta contra la rebel·lió*. Palma: Documenta Balear, 2006.

MARGAIS BASSI, Xavier:

-*Bunyola. Amb la por al cos*. Palma: Documenta Balear, 2004.

MARIMON RIUTORT, Antoni:

-*Entre la realitat i la utopia. Història del PSM*. Palma: Documenta Balear, 1989.

-«L'exili dels republicans de les illes Balears a Veneçuela». *L'exili republicà: Política i Cultura*. Actes de les Jornades d'Estudis Històrics, 2009. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2011, pàg. 111-126.

MARTORELL CERDÀ, Jaume:

-*Pregó de les Festes de Sant Roc de Porreres*. Edicions Ajuntament de Porreres, 2009.

MAS MIRALLES, Guillem i MATEU SOCIAS, Antoni:

-*Montuïri. L'esclafit de la crispació*. Palma: Documenta Balear, 2001.

MASSOT I MUNTANER, Josep:

-*La Guerra Civil a Mallorca*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona, 1976.

-*Església i societat a la Mallorca del segle XX*. Barcelona: Curial, 1977

-*Cultura i vida a Mallorca entre la Guerra i la Postguerra (1930-1950)*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona, 1978.

-«El Bisbe Josep Miralles davant la Dictadura, la República i la Guerra Civil» dins *Contribució a la història de l'Església catalana*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1983.

-«La primera etapa de la repressió feixista a Mallorca (juliol-setembre de 1936)». Barcelona: Revista RANDA, núm. 20, 1986.

-*El desembarcament de Bayo a Mallorca, agost-setembre de 1936*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1987.

-«La Diòcesi de Mallorca durant la Segona República i els primers anys de la Guerra Civil». Barcelona: Revista RANDA, núm. 22, 1987.

-*Vida i miracles del Comte Rossi. Mallorca, Agost-Setembre de 1936. Màlaga, gener-febrer de 1937*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1988.

-*Georges Bernanos i la Guerra Civil*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1989.

-*Els escriptors i la Guerra Civil a les Balears*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1990.

-*El bisbe Josep Miralles i l'església de Mallorca: de la dictadura a la Guerra Civil*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1991.

-*Els intel·lectuals mallorquins davant el franquisme: Col·laboració, oposició i exili*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1992

-*El cònsol Alan Hillgarth i les illes Balears (1936-1939)*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1995.

-*El primer franquisme a Mallorca: Guerra Civil, repressió, exili i represa cultural*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1996.

-*Aspectes de la Guerra Civil a les Balears*. Barcelona: Biblioteca Serra d'Or, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2002.

-*Mallorca durant la Guerra Civil: 1936-1939*. Palma: Documenta Balear, 1996.

-*Tres escriptors davant la Guerra Civil: Georges Bernanos, Joan Estelrich i Llorenç Villalonga*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1998.

-*Guerra Civil i repressió*. Palma: Hora Nova, 2005.

-*Cultura i política a la Mallorca del segle XX*. Barcelona: Fundació La Caixa. Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2000.

-*De la Guerra i de l'exili: Mallorca, Montserrat, França, Mèxic (1936-1975)*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2000.

-*Francesc Sureda Blanes i les seves "Confidencials"*. Barcelona: Revista RANDA, núm. 9, 1985.

-*Aspectes de la Guerra a les Illes Balears*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2002.

-*Sobre Georges Bernanos i altres polèmiques*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2004.

-*Aportacions de la Guerra Civil a Mallorca*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2009.

-*Les repressalies de Franco contra els militars "poc addictes". La "Causa del Mando" de 1936 a Mallorca*. Palma: Lleonard Muntaner Editor, 2011.

MATAS PASTOR, Joan Josep:

-*De la sacristia al carrer: Acción Católica Española a Mallorca (1931-1959)*. Palma: Lleonard Muntaner Editor, 2005.

MAS QUETGLAS, Joan:

-*Els mallorquins de Franco*. Palma: Documenta Balear. Col·lecció Menjaments, núm. 49. 2003.

MATAS SALAS, Juan:

-*Mi odisea. Fuentes documentales de la Guerra Civil en Baleares*. Palma: Lleonard Muntaner Editor, 2008.

MESTRE MESTRE, Bartomeu:

-*¿La última palabra?. Mallorca, 1936-1939. Memorias de un soldado medico*. Palma: Bauzá, 1976.

MIR CURCÓ, Contxita:

-«La repressió franquista als Països Catalans». CATALAN HISTORICAL REVIEW, 1. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, 2008, pag. 269-281. <http://revistes.iec.cat>.

MIRÓ, Santiago:

-*Maestros depurados en Baleares durante la Guerra Civil*. Palma: Lleonard Muntaner, 1998.

MIRÓ ADROVER, Jaume:

-*República i Guerra Civil a Son Servera* (treball inèdit).

MIRÓ FERNÁNDEZ, Santiago:

-*Maestros depurados en Baleares durante la Guerra Civil*. Palma: Lleonard Muntaner, 1998.

MOLINA FRANCO, Lucas:

-«Emilo Mola», *Historia de Iberia Vieja*, núm. 21, pàg. 26-31.

MOLINERO, Carme:

-«Camps de concentració i presons franquistes». Actes del congrés *Els Camps de Concentració i el mon penitenciari a Espanya durant la Guerra Civil i el Franquisme*. Barcelona: Centre d'Estudis sobre les Èpoques Franquista i Democràtica (CEFID/UAB), 2003.

MOLL MARQUÈS, Josep:

-*Crònica d'una infàmia. El procés contra Emili Darder, Antoni Mateu, Alexandre Jaume i Antoni Maria Ques*. Palma: Editorial Moll, 2009.

MONER MORA, Lina:

-*Emili Darder Cànaves, 1895-1937: vida i martiri*, Palma, Miquel Font Editor, 2007.

-*Emili Darder Cànaves (1895-1937). Metge i polític, víctima de la repressió franquista*. Palma: Fundació Emili Darder-Documenta Balear, 2012

MORENTE VALERO, Francisco:

-«Entre sotanes i camises blaves: educació i socialització dels joves en el franquisme». FONT AGULLÓ, Jordi (dir.). *Història i memòria: el franquisme i els seus afectes als Països Catalans*. Universitat de València, 2007.

MOREY SUREDA, Jaume:

-*Artà. Llarg camí cap el desastre*. 2 volums. Palma: Documenta Balear, 2016.

-*Esclaus per fortificar Mallorca. Els presos de Franco a Artà (1941-1942)*. Palma: Leonard Muntaner editor, 2017.

MOREY SUREDA, Jaume i MASSOT I MUNTANER, Josep:

-«El diari d'un milicià de Bayo (1936)». Palma: Institut d'Estudis Baleàrics, 2011, pàg. 199-210.

-«El dietari de Mossèn Llorenç Lliteras (Artà, juliol-setembre de 1936)». Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2013, pàg. 94-116.

MORADIELLOS, Enrique:

-*El reñidero de Europa. Las dimensiones internacionales de la Guerra Civil española*. Barcelona: Editorial Península, 2001.

MOROTE PONS, Ramon:

-*La Falange a Mallorca entre la República i el primer franquisme: espectre sociopolític*. Tesi Doctoral. Palma: Universitat de les Illes Balears, Departament de Ciències Històriques i Teoria de les Arts, 2000.

MORRO MARCÈ, Mateu:

-«Esquerra Republicana Balear». *Quinze anys del Premis d'Investigació Ciutat de Palma (1970-1984)*. Palma, 1986. pag. 157-165.

MUNTANER CERDÀ, Josep:

-*No eren blaves ni verdes les muntanyes*. Palma: El Tall Editorial, 2006.

NADAL, Antoni:

-*Crònica del 18 de juliol a Palma (1937-1977)*. Palma: Documenta Balear, 2007.

NEGREIRA PARETS, Juan José:

-*Ordeno y mando. Los bandos y edictos durante la Guerra civil en Baleares*. Palma: Leonard Muntaner, 2006.

-*Mallorca 1936: la sublevación militar y el desembarco republicano*. Palma: Leonard Muntaner, 2006.

NUÑES DIAZ-BALART, Mirta (Cord.):

-*La gran represión. Los años de plomo del Franquismo (1939-1948)*. Barcelona: Flor del Viento Ediciones, 2009.

OLIVER ARAUJO, JOAN:

-*La II República en Baleares: Elecciones y partidos políticos (Ensayos de Sociología Balear)*. Palma: Institut d'Estudis Baleàrics, 1993.

-*El sistema político de la Constitución Española de 1931*. Palma: Universitat de les Illes Balears, 1991.

PAGÈS BLANCH, Pelai (Dir.):

-*Franquisme i repressió. La repressió política als Països Catalans (1939-1975)*. València: Publicacions de la Universitat de València, 2004.

-*La Guerra Civil als Països Catalans*. València: Publicacions de la Universitat de València, València, 2007.

PICAZO MUNTANER, Antoni; GARRIDO GALLEGO, Elena i ALZAMORA RIERA, Jaume:

-*Arta: 1931-1939*. Palma: El Tall Editorial, 2007.

PONS BESTARD, Josep:

-*Memòria de Mallorca*. Palma: El Tall, 1990.

PONS LLINÁS, Nicolau:

-*Jeroni Aloma Poquet: El capellà afusellat pels feixistes el 1937*. Palma: Leonard Muntaner Editor, 1995.

PONS MELIÀ, Antoni:

-*Víctimes del Silenci*. Institut Menorquí d'Estudis i Consell Insular de Menorca. Edicions Menorca Segle XX, 2001.

PONS PONS, Miquel:

-«Postremitat de la Segona República i de la Guerra Civil». Barcelona: revista RANDA, núm. 53, 2004, pàg. 111-126.

PRADA RODRÍGUEZ, Julio:

-*La España masacrada. La represión franquista de Guerra i Postguerra*. Madrid: Alianza Editorial, 2010

PRESTON, Paul:

-*Las derechas españolas en el siglo XX: autoritarismo, fascismo y golpismo*. Madrid: Editorial Sistema, 1986.

-*Franco. Caudillo de España*. Barcelona: Grijalbo, 1996.

-*El holocausto Español. Odio y exterminio en la Guerra Civil y Después*. Barcelona: Ed. Debate, 2011.

-*Guerra Civil Espanyola*. Barcelona: Editorial Base, 2006.

QUETGLAS, Damià:

-*Aproximació al que passà amb la República poble a poble*. Inca: Llibres Lliures 2, 2005.

QUETGLAS CIFRE, Antoni:

-*Sóller. La desfeta de la burgesia progressista*. Palma: Editorial Documenta Balear, 2012.

RECIO GARCÍA, Maria Ángeles:

-«La gestació d'una Guerra: l'Exèrcit d'Àfrica durant la Segona República». XXV Jornades d'Estudis Històrics Locals. Palma: Institut d'Estudis Baleàrics, 2007, pàg. 387-411.

-*El pensament dels militars africanistes en les pàgines de la Revista de Tropas Coloniales (Africa): gener 1924-juny 1936*. Palma: Universitat de les Illes Balears, Departament de Ciències Històriques i Teoria de les Arts, 2011.

-*D'una Guerra a una altra. Els militars africanistes espanyols: De Ben Tieb a Llano Amarillo (1924-1936)*. Tesi Doctoral. Palma: Universitat de les Illes Balears, 2016.

REGLER, Gustav:

-*Das grosse beispiel. Roman einer internationalen Brigade (La Gran Cruzada, 1940)*. Köln: Kiepenheuer & Witsch, 1976.

REIG TAPIA, Alberto:

-*Ideología e historia. Sobre la represión franquista y la Guerra Civil*. Madrid: Akal, 1984.

-*La cruzada de 1936. Mito y Memoria*. Madrid: Alianza Editorial, 2006.

RIERA SORELL, Gabriel:

-*Crònica d'un presoner mallorquí als camps de concentració (1936-1942)*. Palma: El Tall editorial, 1991.

RODERO, Joaquin; MORENO, Juan i CASTRILLO, Jesús:

-*Represión franquista en el Frente Norte*. Madrid: Editorial Eneida, 2008.

ROSSELLÓ VAQUER, Ramon:

-*La Guerra Civil a les viles de Mallorca vista per l'estament eclesiàstic*. Felanitx, 2002.

-*Felanitx 1931-1952. Crònica de la Segona República, la Guerra i la Postguerra*. Palma: Illa Edicions, 2017.

RUBÍ FERRER, Margarita:

-«Abans del Comte Rossi: la Falange mallorquina durant la Segona República». SERRA BUSQUETS, Sebastià i COMPANY MATES, Arnau (Coord.). Actes de les XXV Jornades d'Estudis Històrics Locals. Palma: IE Balearics, 2007, pàg. 515-531.

RUIZ VILAPLANA, Antonio:

-*En dono fe... (Un any d'actuació en l'Espanya nacionalista)*. Barcelona: Comissariat de propaganda de la Generalitat de Catalunya, Impremta Clarasó, 1937.

SCHALEKAMP, Jean A.:

-*Mallorca any 1936. D'una illa hom no en pot fugir*. Palma: Premsa Universitària, 1997.

SALAS LARRAZÁBAL, Ramón:

-*Perdidas de la Guerra*. Barcelona: Editorial Planeta, 1977.

SÁNCHEZ CERVELLÓ, Josep:

-«Metodologia de la repressió franquista a les comarques tarragonines (1938-1947)» *El Franquisme a la província de Tarragona (1938-1977)*. Tarragona: Cercle d'Estudis Històrics i Socials Guillem Oliver, 1997.

SÁNCHEZ CERVELLÓ, Josep (ed.):

-*El Pacte de no intervenció. La internacionalització de la Guerra Civil*. Tarragona: Publicacions Universitat Roviri Virgili, 2009.

SANCHEZ PÉREZ, Francisco (Coord.). *Los mitos del 18 de juliol*. Barcelona: Editorial Crítica, 2013.

SANLLORENTE BARRAGAN, Francesc:

-*La masoneria en las islas Baleares: 1800-1940*. Palma: Miquel Font, 1999.

-*La persecución económica de los derrotados: el Tribunal de responsabilidades políticas de Baleares (1939-1942)*, Col·lecció Arca de Noé, núm. 9. Palma: Miquel Font editor, 2005.

-«La causa militar 1.305/1.936 contra la Masonería mallorquina». Palma: Memòria de la Reial Acadèmia mallorquina d'Estudis Genealògics, Heràldics i Històrics. núm. 21, 2011, pàg. 139-158.

SANTACREU SOLER, José Miguel:

-*Recuperació de la Memòria Històrica al País Valencià. Reparar i dignificar les víctimes amb les subvencions estatals*. Publicacions de la Universitat de València, 2016.

SANTANA MORRO, Manel:

-*Consell. Les penes de mort*. Palma: Documenta Balear, 1986.

-*Selva. Al recer de la muntanya*. Palma: Documenta Balear, 1998.

-*El forjament de la solidaritat. Mutualitats, cooperatives, societats obreres i recreatives a Mallorca (1868-1936)*. Palma: Edicions Cort, 2002.

SBERT BARCELÓ, Cristòfol Miquel:

-*Santanyí. Els tres fronts*. Palma: Documenta Balear, 2004.

SERRA BUSQUETS, Sebastià:

-*Les Illes de la Dictadura a la 2ª República*. Palma: Institut d'Estudis Baleàrics, núm. 2, 1986.

-*Els elements de canvi a la Mallorca del segle XX*. Palma: Edicions Cort, 2001,

-«De la Dictadura de Primo de Rivera a la Segona República». Actes de les XXV Jornades d'Estudis Històrics Locals. Palma: IE Baleàrics, 2007, pàg. 31-52.

-«Les dificultats d'articulació de l'oposició antifranquista: el cas de Mallorca». CERCLES, Revista d'Història Cultural, núm. 14, 2011, pàg. 38-54.

SERRA BUSQUETS, Sebastià i COMPANYY MATES, Arnau (Cord.):

-*La Segona República*. Actes de les XXV Jornades d'Estudis Històrics Locals. Palma: IE Baleàrics, 2007.

SOLÉ I BARJAU, Queralt:

-*Els morts clandestins: Les fosses comunes de la Guerra Civil a Catalunya (1936-1939)*. Barcelona: Editorial Afers, 2008.

SUÁREZ SALVÀ, Manel:

-*Ruta de la Memòria. La Repressió dins Calvià* (treball inèdit). Quaderns de la Memòria, núm. 1, Associació per a la Recuperació de la Memòria Històrica de Mallorca, 2006.

-*El moviment obrer a Calvià (1923-1936)*. Palma: Lleonard Muntaner Editor, 2008.

-*La presó de Can Mir. Un exemple de la repressió feixista durant la Guerra Civil a Mallorca*. Palma: Lleonard Muntaner Editor, 2011.

-*Suborns i tretes a la presó de Can Mir (1936-1941). Noves aportacions*. Palma: Lleonard Muntaner editor, 2016.

-*La història silenciada. Calvià i Es Capdellà, 1936*. Palma: Lleonard Muntaner editor, 2016.

RIERA SORELL, Gabriel:

-*Crònica d'un presoner mallorquí als camps de concentració (1936-1942)*. Palma: El Calaix del Tall, 1991.

SUÁREZ SALVÀ, Manuel (Cord.):

-*Les fosses de la repressió a Mallorca. Mapa de les Fosses comunes de Mallorca (1a part)*. Palma: Conselleria d'Afers Socials (Govern Balear) i Associació Memòria de Mallorca, 2011.

-*Les fosses de la repressió a Mallorca. Mapa de les Fosses comunes de Mallorca (2a part)*. Estudi inèdit. Palma: Conselleria d'Afers Socials (Govern Balear) i Associació Memòria de Mallorca, 2012.

TARRADELLAS PRATS, Enric (Cord.):

-*La sèrie documental dels Procediments Judicials Militars (Sumaríssims) 1939-1980 de l'Arxiu del Tribunal Militar Tercer de Barcelona*. Generalitat de Catalunya, Departament de Cultura, 2015.

THOMAS, Hugh:

-*La Guerra civil espanyola (2 volums)*. Barcelona: Editorial Grijalbo, 1976.

TORRES, Francesc; FUENTES, Àngel; ETXEBERRIA Francisco; MENÉNDEZ, Pablo Xavier i PERONA, Manel:

-«Fosses comunes, la memòria enterrada». Barcelona: Revista L'AVENÇ, núm. 299 (febrer de 2005), Plecs d'història local, núm. 115, pàg. 19-44.

TUGORES MANRESA, Antoni:

-*El batle Antoni Amer –Garanya– (1882- 1936). La història robada*. Col·lecció Menjavers, núm. 52. Palma: Documenta Balear, 2004.

-*Manacor. La Guerra a casa*. Palma: Documenta Balear, 2006.

-*Víctimes invisibles. La repressió de la dona durant la Guerra Civil i el franquisme a Mallorca*. Barcelona: Associació Cultural Tria d'Assaig, 2011.

-*Moriren dues vegades. Daria i Mercé Buxadé, infermeres catalanes assassinades a Mallorca l'any 1936*. Palma: Leonard Muntaner Editor, 2017.

TUR BALAGUER, Francesc:

-*La depuració nacional dels Mestres a les Balears per qüestions de moralitat durant la Guerra Civil*, TFG, Univeristat Oberta de Catalunya, Facultat d'Educació, 2016.

TUSSELL, Javier:

- *Historia de España*. Madrid: Editorial Taurus, 1998.

VALLÉS MUÑO, Daniel:

-«La compensació de dipòsits bancaris incautats a partits polítics després de la Guerra Civil espanyola». Barcelona: *Working Paper*, núm. 244, 2004.

VALLS DE PADRINES AMENGUAL, Joan:

-*El primer Pere Oliver Domenge. Trajectòria política i producció intel·lectual a Barcelona (1914-1923)*. Treball de recerca Màster d'Història Comparada. Universitat Autònoma de Barcelona, 2009

VEGA SOMBRÍA, Santiago:

-*De la esperanza a la persecución. La represión franquista en la provincia de Segovia*. Barcelona: Editorial Crítica, 2005.

VILAR, Pierre:

-*La Guerra Civil española*. Barcelona: Editorial Crítica, 1986.

VILLA RODRÍGUEZ, José (ed.):

-*El golpe. 75 años. (1936-2011)*. Sevilla: Actes de les Jornades organitzades per l'Associació Memoria, Libertad y Cultura Democrática, 2012.

VIÑAS MARTÍN, Ángel

-*La conspiración del general Franco. Y otras revelaciones acerca de una Guerra Civil desfigurada*. Barcelona: Ed. Crítica. 2011.

-«Contra una Sociedad libre, un golpe militar» dins VILLA RODRÍGUEZ, José (ed.). *El golpe. 75 años. (1936-2011)*. Actes de les Jornades organitzades per l'Associació Memoria, Libertad y Cultura Democrática. Sevilla: 2012.

-«La connivencia fascista con la sublevación y otros de la trama civil». SANCHEZ PÉREZ, Francisco (Coord.). *Los mitos del 18 de juliol*. Barcelona: Editorial Crítica, 2013.